
BIBLIOTECA NAZIONALE
6
40 K
6
VITTORIO EMANUELE

IOHANNIS CALVINI

IN OMNES

PAULI APOSTOLI

EPISTOLAS

ATQUE ETIAM

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS

COMMENTARII,

AD ED. R. STEPH. ACCURATISSIME EXSCRIPTI.

VOLUMEN I.

EPISTOLAS AD ROMANOS, CORINTHIOS ET GALATAS

COMPLECTENS.

HALIS SAXONUM

SUMPTIBUS LIBRARIAE GEBAUERIAE.

1831.

GUILIELMO LONG, ESQU.

Exoptatissimum hoc tale Commentariorum magni Calvini κειμήλιον, tandem aliquando cum denuo in lucem prodierit, ecquis dignus est, cuius nomen paginae istius ornamentum inscribatur, nisi Tu, suavissime Long, quem praeclari muneris denuo ecclesiae nostrae largiendi munificentissimum fautorem adiutoremque grata memoria recolet ac praedicabit, quotocuique immortale Calvini opus in arcanis Sacrae Scripturae scrutandis ducem sese praebuerit atque lumen, quorum quidem numerum persuasissimum mihi habeo fore haud exiguum. Qua laeta spe perfusus asseverare tibi audeo, mi Long, neque me suscipiendi suasorem, neque Te suscepti operis strenuum extitisse adiutorem unquam esse poeniturum. — Quae enim tanta orationis gravitas et elegantia, quae in mente sacrorum scriptorum eruenda perspicacitas, quae excellens in libris sacris interpretandis pietas in ullis recentioris temporis commentatoribus fuit, ut sit cum instauratoribus ecclesiae nostrae comparanda, quorum quidem in ea saltem theologiae disciplina, quae in sacro codice interpretando versatur, principem habere Calvinum equidem nulli dubitamus. Quae cum ita sint, mi Guilielme, coelestem ecclesiae gubernatorem supplices venerati, gratulemur rei theologicae et christianae, quae hac nostra labentis fidei

aetate in scriptura sacra explicanda immortalis Calvini acumen et sapientiam denuo parentem nacta sit atque educatricem. Placituros scilicet omnibus esse Calvini commentarios parique eos studio et voluptate ubique iri acceptum, quisnam rei theologicae, qualis nunc est, conditione, id audacius exspectet; neque tamen nostro defuturos tempore, qui permulti gratissimo eos animo amplexentur, quo haec ipsa aetas religiosius ecclesiae instauratae monumenta denuo in lucem depromat, quoque maiore a iuventute potissimum ad accuratiorem rei christianae institutionem religione adhibeantur, eo firmiore assequi licebit coniectura.

Iam rogo quod impense cupio, ut quo nuper in aeterna Urbe, quae quantis nunc fluctibus iactetur nec tu ignoras, consortio fruebamur suavissimo alte pectori tuo infixam memoriam esse iubeas, et hoc velim etiam penitius Tibi persuadeas, Tuae qua fervebas caritate Tuique sollertissimi de regno Servatoris nostri bene merendi studii me nunquam non immemorem esse futurum.

Dabam Halae, in academia Fridericia,
die XVIII. Mart. MDCCCXXXI.

A. Tholuck.

LECTUROS.

Pauca sunt quae praemonenda huic volumini habeo. — De instituti gravitate non est quod plura edisseram; est enim id ita comparatum, ut cuique litterarum sacrarum patrono, nostra praesertim aetate, quippe quae praeclarorum illorum vestigia virorum, a quibus ortum duxit et nomen ecclesia nostra, seu premere studeat seu certe simulet religiose, prorsus non comprobari nequeat. Quem Semleri ingenium summum ecclesiae nostrae interpretem olim praedicavit, quem doctissimorum interpretum sagacitas meritissimis uno ore laudibus nuper extulit nostrique aevi hominibus graviter denuo commendavit, illius plane egregium in sacra scriptura interpretanda acumen et sollertia fore, ut per breve temporis spatium longe lateque in ecclesia nostra spectetur, quis est, quin speret nobiscum. At vero qui magnum Calvini nomen allatrare non vereantur, blateronum sciolorum cantilenae in spongiam incumbent, dummodo nunquam satis laudatae memoriae immortalis viri opera

rursus omnium in manibus versentur. — Quod quo citius eveniat praeclari adolescentis munificentia Guilielmi Long effectum est, ut opus perquam diffusum pretio tam modico constet, ambo enim volumina imperiali uno et sedecim grossis emuntur, ut vel iis quorum res tenuiores parabile sit. In duo autem propter molem dispescendum erat volumina, quorum posterius sub exitu anni proditurum reliquas S^ti^ Pauli epistolas una cum epistola ad Hebraeos continebit. — Quod reliquum est, precamur Deum, ut prosperrimo successu rem ipse velit iuvare.

A. Tholuck.

IOHANNES CALVINUS

SIMONI GRYNAEO

VIRO ORNATISSIMO

S. D.

Memini, quum ante triennium de optimo enarrandae Scripturae genere inter nos familiariter commentaremur, eam, quae plurimum tibi placebat, rationem mihi quoque prae aliis probatam tunc fuisse. Sentiebat enim uterque nostrum, praecipuam interpretis virtutem in perspicua brevitate esse positam. Et sane quum hoc sit prope unicum illius officium, mentem scriptoris, quem explicandum sumpsit, patefacere: quantum ab ea lectores abducit, tantundem a scopo suo aberrat, vel certe a suis finibus quodammodo evagatur. Itaque cupiebamus ex eorum numero, quibus in hoc laboris genere theologiam iuvare hodie propositum est, unum aliquem exstare, qui et facilitati studeret, et simul daret operam, ne prolixis commentariis studiosos ultra modum detineret. Quanquam autem scio sententiam hanc non apud omnes receptam esse: et eos, qui non recipiunt, nonnullis quoque argumentis adduci, ut ita iudicent: ego tamen dimoveri non possum ab amore compendii. Verum quum ita ferat ea, quae hominum ingeniis insita est varietas, ut alia aliis magis arrideant: fruatur hic sane quisque suo iudicio, modo nequis omnes alios sub leges suas redigere velit. Ita fiet, ut neque nos, quibus magis placet brevitas, eorum labores vel respuamus, vel contemnamus, qui in Sacris libris enarrandis copiosiores sunt ac fusiores: et illi vicissim nos ferant, etiamsi putent nimis pressos ac concisos. Ego certe mihi temperare non potui, quin experirer, ecquid posset hic Ecclesiae Dei mea opera commodare. Neque vero aut me assequutum nunc confido illud quod tunc nobis videbatur esse optimum: aut assequi me

posse speravi, quum inciperem: verum ita stilum temperare conatus sum, ut videri possem animum intendisse ad illud exemplar. Quantum profecerim, quia meum non est iudicare, tibi tuique similibus relinquo aestimandum. Enimvero quod periculum in hac potissimum Pauli epistola facere ausus sum, consilium meum obnoxium fore video multorum reprehensioni. Nam quum tot excellentis doctrinae viri antehac in eius explicatione elaborarint, credibile est, nullum aliis melius aliquid afferendi relictum esse locum. Ego vero fateor, tametsi mihi aliquod operae meae pretium pollicebar, hac tamen cogitatione fuisse me initio deterritum, quod verebar, ne incurrerem in famam temeritatis, si post tot egregios artifices manum huic operi admoverem. Exstant in istam epistolam multi veterum, multi recentiorum commentarii. Et sane nusquam melius collocare suam operam poterant: quando siquis eam intelligat, aditum sibi quendam patefactum habet ad totius Scripturae intelligentiam. De veteribus sileo: quibus pietas, eruditio, sanctimonia, aetas denique tantum auctoritatis fecit, ut nihil quod ab ipsis profectum sit, contemnere debeamus. Ac eos etiam qui hodie vivunt, nominatim omnes commemorare nihil attinet. De iis, qui praecipuam operam navarunt, dicam quod sentio. Philippus Melanchthon pro singulari et doctrina, et industria, et dexteritate qua in omni disciplinarum genere pollet, prae iis, qui ante ipsum in publicum prodierant, multum lucis intulit. Sed quia illi propositum modo fuisse apparet, quae in primis essent animadversione digna, excutere: in iis dum immoratur, multa consulto praeterit, quae vulgare ingenium fatigare nonnihil possint. Sequutus est Bullingerus, qui et ipse magnam suo merito laudem adeptus est; habuit enim coniunctam cum doctrina facilitatem, qua se magnopere approbavit. Tandem Bucerus, lucubrationibus suis emissis, veluti colophonem imposuit. Siquidem vir ille (ut nosti) praeter reconditam eruditionem, copiosamque multarum rerum scientiam, praeter ingenii perspicaciam, multam lectionem, aliasque multas ac varias virtutes quibus a nemine fere hodie vincitur, cum pau-

cis est conferendus, plurimos antecellit: hanc sibi propriam laudem habet, quod nullus hac memoria exactiore diligentia in Scripturae interpretatione versatus est. Cum talibus ergo viris velle contendere, ut nimis improbae aemulationis esse confiteor, ita mihi nunquam in mentem venit, vel minimam laudis partem illis praeripere. Maneat illis salva et gratia, et auctoritas, quam sunt bonorum omnium confessione promeriti. Hoc tamen mihi (ut spero) concedetur, nihil unquam fuisse inter homines tam absolutum, in quo vel expoliendo, vel ornando, vel illustrando non fieret locus sequentium industriae. De me nihil praedicare audeo, nisi quod iudicavi non inutilem fore hanc operam: ad quam suscipiendam nulla me unquam alia ratio, quam publicum Ecclesiae bonum induxisset. Ad haec, sperabam fore ut in diverso scribendi genere nulla aemulationis invidia premerer, quae mihi in primis timenda erat. Philippus enim quod voluit adeptus est, ut maxime necessaria capita illustraret. Multa quae negligenda non sunt, dum in illis primis occupatus praetermisit, noluit alios impedire, quin ea quoque excuterent. Bucerus et prolixior est, quam ut ab hominibus aliis occupationibus districtis raptim legi: et sublimior, quam ab humilibus et non valde attentis intelligi facile queat. Nam ad cuiuscunque argumenti tractationem se contulit, tam multa illi ad manum suggeruntur ab incredibili, qua pollet, ingenii foecunditate, ut manum de tabula tollere nesciat. Quum ergo alter non omnia sit persequutus, alter fusius sit persequutus, quam ut exiguo tempore perlegi possint: nullam aemulationis speciem habere institutum meum mihi videbatur. Dubitavi tamen aliquamdiu, praestaretne quasdam veluti racemationes post ipsos, aliosque facere, quibus ea colligerem, in quibus iuvare me posse mediocria ingenia arbitrabar: an perpetuum commentarium texere, in quo multa repetere necesse foret, quae aut ab illis omnibus, aut aliquo saltem illorum prius essent dicta. Verum quia illi non raro inter se variant, atque ea res multam praebet difficultatem lectoribus parum acutis, dum haesitant, cuius sententiae potius debeant assen-

tiri: putavi hunc quoque laborem non poenitendum fore, si optimam interpretationem indicando sublevarem eos a iudicandi molestia, quibus non satis firmum est a se ipsis iudicium: praesertim quum ita omnia succincte perstringere instituerem, ut non magnam temporis iacturam facturi essent lectores, apud me legendo quae in aliis habentur. In summa, dedi operam, ne quis iure conqueratur multa hic supervacua esse. De utilitate nihil dico: cuius tamen plus se hinc cepisse fatebuntur forte non maligni homines, ubi legerint, quam ego verbis verecunde spondere ausim. Iam quod ab aliis interdum dissentio, vel certe nonnihil diversus sum, in eo me excusatum haberi aequum est. Tantam quidem apud nos venerationem habere debet verbum Domini, ut interpretationum varietate quam minimum a nobis distrahatur. Sic enim eius maiestati nescio quo modo derogatur, praecipue si non magno delectu magnaque adhibita sobrietate id fiat. Atqui si contaminari nefas ducitur quicquid est Deo dedicatum: ferendus certe non est ille, qui rem omnium, quae in terris sunt, sacratissimam, impuris, aut etiam non rite praeparatis manibus attrectet. Proinde affinis sacrilegio audacia est, Scripturas temere huc illuc versare, et quasi in re lusoria lascivire: quod a multis iam olim factitatum est. Verum animadvertere semper licuit, illos ipsos quibus nec pietatis studium deesset, nec in tractandis Dei mysteriis religio ac sobrietas, nequaquam ubique inter se consensisse. Nunquam enim tanto beneficio servos suos dignatus est Deus, ut singuli plena perfectaque omni ex parte intelligentia praediti essent; nec dubium, quin eo consilio, ut nos in humilitate primum, deinde communicationis fraternae studio retineret. Ergo quum sperandum in praesenti vita non sit, quod maxime alioqui optandum esset, ut in locis Scripturae intelligendis perpetua sit inter nos consensio: danda est opera, ut nulla novandi libidine incitati, nulla sugillandi alios cupiditate impulsi, nullo instigati odio, nulla ambitione titillati: sed sola necessitate coacti, nec aliud quaerentes quam prodesse, a superiorum sententiis discedamus: deinde ut id fiat in Scripturae exposi-

tione: in religionis autem dogmatibus, in quibus praecipue voluit Dominus consentaneas esse suorum mentes, minus sumatur libertatis. Utriusque studium mihi fuisse, facile deprehendent lectores. Sed quoniam de me vel statuere, vel pronuntiare me ipsum non decet, libenter hanc censuram tibi permitto: cuius iudicio si omnes plurimum iure deferunt, ego nihil non deferre debeo: quo scilicet propius mihi ex familiari consuetudine perspectus es: quae cum aliorum existimationem aliquid minuere soleat, tuam, quae alias apud omnes doctos praeclara est, non parum auget. Vale. Argentinae XV. Calend. Novembr. M. D. XXXIX.

IN EPISTOLAM AD ROMANOS
ARGUMENTUM.

In praedicanda Epistolae huius utilitate, nescio, an operae pretium sit diutius immorari, tum quod vereor, ne meis elogiis haud dubie infra eius magnitudinem longe subsidentibus, nihil quam obscuretur: tum etiam quod multo magis ipsa primo statim aspectu se proferat, et vera specie melius se explicet, quam ullis verbis enarrari queat. Ergo iam ad argumentum ipsum transire satius fuerit: unde citra controversiam protinus constabit, praeter plurimas alias, et eas eximias dotes, hanc ei proprie competere, quae nunquam pro dignitate satis aestimetur: quod, siquis veram eius intelligentiam sit assequutus, ad reconditissimos quosque Scripturae thesauros adeundos habeat apertas fores.

Epistola tota sic methodica est, ut ipsum quoque exordium ad rationem artis compositum sit. Artificium cum in multis apparet, quae suis locis observabuntur, tum in eo maxime, quod inde argumentum principale deducitur. Nam Apostolatus sui approbationem exorsus, ex ea in Evangelii commendationem incidit: quae quum necessario secum trahat disputationem de fide, ad eam, quasi verborum contextu manu ducente, delabitur. Atque ita ingreditur principalem totius epistolae quaestionem, Fide nos iustificari, in qua tractanda versatur usque ad finem quinti capitis. Sit ergo nobis istorum capitum proposita thesis, Unicam esse hominibus iustitiam, Dei misericordiam in Christo: dum, per Evangelium oblata, fide apprehenditur. Verum quia homines suis vitiis indormiunt et blandiuntur, et falsa iustitiae opinione se deludunt, ut se indigere fidei iustitia non putent, nisi iam omni confidentia deiecti: rursum libidinum dulcedine inebriati, atque in alta securitate demersi sunt, ut non facile excitentur ad quaerendam iustitiam, nisi Divini iudicii terrore perculsi: utrumque exsequitur, ut suae iniquitatis eos convincat, et torporem convictis excutiat.

Principio ab ipsa mundi compositione damnat ingratitudinis universum hominum genus: quod in tanta operum excellentia Opificem non recognoscant: imo quum agnoscere cogantur, non eo quo decet honore prosequantur eius maiestatem, sed sua vanitate profanent ac violent. Ita omnes rei peraguntur impietatis, qua nullum est magis detestandum flagitium. Ac quo magis eluceat, omnes defecisse a Domino, recenset foeda et horrenda facinora, quibus passim sunt homines obnoxii. Quod manifesto argumento est, a Deo degenerasse: quandoquidem illa divinae irae signa sunt, quae nonnisi in impiis exstarent. Quoniam autem Iudaei et ex Gentibus quidam, dum externae sanctimoniae velo internam nequitiam obtegebant, minime videbantur horum facinorum arguendi, ideoque communi damnatione eximendi putabantur: in illam fictam sanctitatem stilum dirigit Apostolus. Et quoniam sanctulis illis larva detrahi coram hominibus non poterat: eos ad Dei iudicium revocat, cuius oculos neque latentes cupiditates fallunt.

Postea, facta partitione, seorsum Iudaeos et Gentes ad tribunal Dei sistit. Gentibus excusationem quam praetendebant ab ignorantia, praecidit: quod conscientia vice Legis illis foret, a qua satis superque arguebantur. Iudaeos, unde defensionem captabant, urget maxime: nempe a Lege scripta, cuius quum transgressores ostenderentur, iniquitatem infitiari non poterant: quando ipso Dei

ore adversus eos iam pronuntiata erat sententia. Simul obiectionem excipit, quae ab ipsis facere videri poterat: nempe quod Dei foederi, quod eis erat sanctificationis nota, iniuria fiebat, nisi ab aliis discernerentur. Hic primum docet, iure foederis nihil eos praecellere aliis, quando sua perfidia ab eo desciverint. Deinde nequid Divinae promissionis constantiae derogetur, concedit eis aliquam ex foedere praerogativam: sed quae in Dei misericordia, non ipsorum merito sita sit. ideo quod ad proprias dotes attinet, manere Gentibus aequales. Tum Iudaeos et Gentes esse omnes peccatores confirmat ab auctoritate Scripturae: ubi etiam nonnihil attingit de Legis usu.

Ubi plane humanum genus spoliavit et virtutis suae fiducia, et iustitiae gloria, Divinique iudicii severitate consternavit: redit iam ad id quod proposuerat, fide nos iustificari: exponens, quae sit illa fides, et qualiter per eam nobis acquiratur Christi iustitia. His subiicit ad finem capitis tertii insigne epiphonema, ad retundendam humani supercilii ferociam, ne audeat adversus Dei gratiam se efferre. Et ne Iudaei tantam Dei gratiam in gente sua concluderent, eam Gentibus quoque obiter vindicat.

Capite quarto ab exemplo argumentatur, quod illustre, ideoque cavillis nequaquam obnoxium, proponit: in Abraham scilicet, qui, quum sit pater fidelium, instar regulae et generalis cuiusdam exemplaris esse debet. Illum ergo ubi fide iustificatum esse probavit, nobis eandem esse tenendam viam docet. Atque hic inserit, ex contrariorum comparatione sequi, operum iustitiam evanescere, ubi fidei iustificationi locus datur. Quod Davidis sententia confirmat, qui, quum hominis beatitudinem in Dei misericordia reponat, operibus hoc adimit, ne beatum hominem reddant. Tum quod ante breviter attigerat, fusius prosequitur, nihil esse, cur Iudaei prae Gentibus se attollant, quibuscum sit ex aequo haec illis communis felicitas, quando iustitiam Abrahae in praeputio contigisse Scriptura narrat. Quo loco nonnihil per occasionem de usu Circumcisionis annectit. Postea subiicit, sola Dei bonitate niti salutis promissionem: quia, si in Legem recumbat, nec quietem allatura sit conscientiis, in quibus ipsam oportet stabiliri, nec ad suum complementum unquam perventura. Proinde ut firma sit ac certa, oportere nos in ipsa amplexanda solam Dei veritatem intueri, non nos ipsos: idque imitatione Abrahae, qui aversam a se ipso considerationem in Dei potentiam intendit. In fine capitis, quo propius exemplum illud adductum applicet ad universalem causam, quae sunt utrimque similia comparat.

Quintum caput post delibatum iustitiae fidei fructum et effectum, totum fere in amplificationibus absumitur ad rem melius illustrandam. Argumento enim a maiori ducto ostendit, quantum iam redempti et reconciliati Deo, exspectare ab eius caritate debeamus, quae tam effusa in peccatores ac perditos fuit, ut impertierit nobis unigenitum atque unice dilectum Filium. Postea comparationes habet peccati cum gratuita iustitia, Christi cum Adam, mortis cum vita, Legis cum gratia: unde constat, infinita Dei bonitate mala nostra, quamvis ingentia, absorberi.

Sexto capite descendit ad sanctificationem quam in Christo obtinemus. Siquidem carni proclive est, simul ac levem gratiae huius gustum usurpavit, vitiis ac libidinibus suis placide indulgere, quasi iam defuncta foret. Paulus vero contra hic contendit, non posse nos iustitiam in Christo percipere, quin simul sanctificationem apprehendamus. Argumentatur a Baptismo, per quem in Christi participationem initiamur: illic Christo consepelimur, ut, nobis emortui, per eius vitam suscitemur in vitae novitatem. Sequitur ergo, sine regeneratione neminem posse induere ipsius iustitiam.

Inde exhortationes ad vitae puritatem ac sanctimoniam deducit, quae necessario in iis apparere debent qui a regno peccati in regnum iustitiae traducti sunt, repudiata impia carnis indulgentia, quae solutiorem peccandi licentiam in Christo quaerit. Brevem quoque mentionem interserit Legis abrogatae, in qua abrogatione elucet Novum testamentum, ubi cum peccatorum oblivione Spiritus sanctus promittitur.

Capite septimo ingreditur iustam disputationem de Legis usu, quem velut digito prius demonstrarat, quasi aliud agens: rationem assignans, cur a Lege soluti simus, quia nonnisi ad condemnationem per se valebat. Quod ne in Legis contumeliam vergeret, fortiter ab omni calumnia ipsam asserit. Docet enim nostra culpa factum, ut in mortis materiam cederet, quae in vitam data erat. Simul exponit, quo modo per eam peccatum augeatur. Exin transit ad describendam Spiritus et carnis luctam, quam in se filii Dei sentiunt, quamdiu carcere mortalis corporis circumdantur. ferunt enim concupiscentiae reliquias, quibus assidue a Legis obsequio ex parte retrahuntur.

Caput octavum plenum est consolationibus, ne audita inobedientia quam prius arguerat, seu potius imperfecta obedientia, perterritae fidelium conscientiae deiiciantur. Verum ne inde sibi impii blandiantur, primum testatur beneficium hoc nonnisi ad regeneratos pertinere, in quibus Dei Spiritus vivit ac viget. Explicat igitur duo: omnes qui Domino Christo per eius Spiritum sunt inserti, extra damnationis periculum et aleam esse, utcunque onerati sint adhuc peccatis. Deinde omnes qui in carne manent, expertes sanctificationis Spiritus, nequaquam esse tanti boni participes. Tum postea explicat, quanta sit fiduciae nostrae certitudo, quandoquidem Spiritus Dei suo testimonio dubitationem ac trepidationem omnem abigit. Ad haec, per anticipationem commonstrat, non posse aeternae vitae securitatem interpellari aut conturbari praesentibus miseriis, quibus haec mortalis vita obnoxios nos tenet: quin potius talibus exercitiis salutem nostram promoveri, ad cuius excellentiam si conferantur omnes praesentes miseriae, nihili reputabuntur. Id Christi exemplo confirmat, qui ut primogenitus est, principatum tenens in Dei familia: ita prototypus est, cui nos omnes decet conformari. Proinde quasi securis rebus optimam gloriationem attexit, qua Satanae potentiae et machinamentis animose insultat.

Quando vero plerique permovebantur, quum viderent Iudaeos, foederis primarios custodes atque heredes, a Christo abhorrere: quia scilicet inde colligebant, aut translatum esse foedus ab Abrahae posteritate, quae foederis complementum aspernaretur: aut hunc non esse illum redemptorem promissum, qui genti Israeliticae non melius consuleret: huic quaestioni ab initio noni capitis obviare incipit. Praefatus ergo de sua erga populares dilectione, nequid ex odio loqui videatur, simul benigne commemoratis, quibus praestabant, ornamentis, ad tollendum quod ex eorum caecitate oriebatur offendiculum, molliter delabitur. Ac facit quidem duplex genus filiorum Abrahae: ut ostendat non omnes qui ex eo secundum carnem descenderunt, censeri in semine ad participandam foederis gratiam. Contra, extraneos, si per fidem inserantur, filiorum haberi loco. Cuius rei exemplum in Iacob et Esau profertur. Proinde hic nos ad electionem Dei revocat, unde totum negotium dependere necessario reputandum est. Porro quum haec electio sola Dei misericordia nitatur, frustra eius causa quaeritur in hominum dignitate. Ex adverso est reiectio, cuius tametsi certa est iustitia, causa tamen Dei voluntate superior non exstat. Circiter finem capitis, tum vocationem Gentium, tum Iudaeorum reprobationem, Prophetarum vaticiniis testatam commonstrat.

ARGUMENTUM.

Capite decimo, rursum a testificatione sui erga Iudaeos amoris exorsus, exprimit, inanem operum fiduciam illis exitii causam esse. Et ne Legem obtenderent, contra occurrit, Lege quoque nos ad fidei iustitiam manu duci. Subiungit hanc iustitiam, Dei benignitate promiscue nationibus omnibus offerri: sed ab iis demum apprehendi, quos Dominus speciali gratia illuminarit. Quod autem plures ex Gentibus quam ex Iudaeis id boni assequuti forent, id quoque a Mose et Iesaia praedictum commemorat: quorum alter de Gentium vocatione, alter de Iudaeorum induratione aperte vaticinatus est.

Haerebat adhuc tamen quaestio: An non inter Abrahae semen et alias nationes ex Domini foedere aliquid esset discriminis. Hanc dum vult solvere, primum admonet, ne opus Domini ad oculi aspectum limitetur: quando saepe notitiam nostram electi praetereunt. Quemadmodum falsus olim fuit Elias, quum putaret religionem inter Israelitas interiisse, superstitibus adhuc septem millibus. Deinde, ne conturbemur incredulorum multitudine, quos videmus Evangelium abominari. Demum asseverat, in carnali etiam Abrahae posteritate residere Domini foedus: sed penes eos quos Dominus libera electione praedestinavit. Tum sermonem ad Gentes convertit, ne, sua adoptione nimium ferocientes, illis tanquam reiectis insultent, quando nulla re illos excellant, nisi dignatione Domini, quae magis humilitatis materia illis esse debet. Quin nec illam a semine Abrahae recessisse, quia Gentium fide tandem provocandi sint Iudaei ad aemulationem: ut ita Dominus totum Israelem suum recolligat.

Tria quae sequuntur capita, paraenetica sunt: sed varie distincta. Duodecimum generalibus praeceptis Christianam vitam informat. Decimum tertium bona ex parte in asserendo magistratuum iure versatur. Unde non dubia coniectura colligimus fuisse tum quosdam inquietos, qui libertatem Christianam stare non putarent, nisi deturbata civili potestate. Verum ne quid videretur imponere Ecclesiae Paulus praeter officia caritatis, hanc quoque obedientiam sub caritate contineri indicat. Postea subnectit, quae nondum recensuerat, ad instruendam vitam praecepta. Proximo capite exhortationem suscipit, eo saeculo in primis necessariam. Nam quum essent qui superstitione obstinatiori insisterent observationibus Mosaicis, earum neglectum ferre non poterant sine gravissima offensione. Qui in earum abrogatione confirmati erant, ad convellendam superstitionem data opera prae se ferebant earum contemptum. Utrique intemperie delinquebant. Nam superstitiosi alios condemnabant, ceu Divinae legis contemptores: hi vicissim intempestive illorum simplicitatem illudebant. Ergo convenientem utrisque moderationem Apostolus adhibet: arcens hos quidem a fastu et insultatione: illos a morositate nimia. Simul optimam rationem praescribit libertatis Christianae, ut intra caritatis et aedificationis terminos consistat: et imbecillis probe consulit, dum vetat quippiam attentare reluctante conscientia.

Decimum quintum incipit a repetitione generalis sententiae, veluti totius disputationis clausula: ut fortiores robur suum conferant ad confirmandos imbecilles. Quoniam autem ex ceremoniis Mosaicis perpetuum dissidium inter Iudaeos ac Gentes serebatur, componit omnem inter eos aemulationem, sublata superbiendi materia. Docet enim utrisque constare salutem sola Dei misericordia: qua subnixi, omnem altitudinem deponere: qua inter se coniuncti in spe unius hereditatis, ultro citroque se amplexari debeant. Postremo in Apostolatus sui commendationem digredi volens, quae non parum auctoritatis eius doctrinae conciliabat, occasionem sumit ab excusatione et deprecatione temeritatis, quod sibi tam con-

fidenter locum doctoris sumpsisset inter eos. Praeterea spem adventus sui nonnullam facit, quam se hactenus frustra expetiisse et tentasse, in exordio meminerat: idque facit addita ratione, quae ipsum in praesens remoretur: nempe quia sibi ab Ecclesiis Macedonicis et Achaicis cura demandata erat perferendae Ierosolymam eleemosynae, quam ad sublevandam Fidelium, qui illic erant, egestatem contulerant. Postremum caput totum fere salutationibus absumitur: nisi quod praeceptis quibusdam non contemnendis aspersum, egregia precatione clauditur.

IN

IN EPISTOLAM PAULI AD ROMANOS
IOHAN. CALVINI
COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus servus Iesu Christi, vocatus Apostolus, selectus in Evangelium Dei 2. Quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis 3. De Filio suo, qui factus est e semine David secundum carnem, 4. Declaratus filius Dei in potentia, per Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, Iesu Christo domino nostro: 5. Per quem accepimus gratiam et Apostolatum in obedientiam fidei inter omnes Gentes, pro nomine ipsius, 6. Inter quas estis etiam vos, vocati Jesu Christi: 7. Omnibus qui Romae estis, dilectis Deo, vocatis sanctis: gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.

IOHANNIS CALVINI COMMENTARIUS.

1. *Paulus.* De nomine Pauli subticerem prorsus: quando res non eius est momenti, quae diu nos morari debeat: et nihil afferri potest, quod non sit apud alios interpretes decantatum: nisi et levi opera satisfacere aliis liceret sine magno aliorum fastidio. brevibus enim perstringetur haec quaestio. Qui nomen hoc Apostolum sibi ascivisse putant tanquam trophaeum subiugati Christo Sergii proconsulis, a Luca ipso (Act. 13, 7. 9.) confutantur, qui ante illud tempus ita fuisse vocatum ostendit. Nec mihi fit verisimile, fuisse illi inditum, ex quo Christo nomen dedit. Quod Augustino placuisse hoc tantum nomine puto, ut argute philosophandi occasionem arriperet, dum ex superbo Saule parvulum Christi discipulum factum disserit. Probabilior Origenis sententia, qui binomium fuisse iudicat. Non enim a specie veri abhorret, nomen Saulis gentilitium illi a parentibus fuisse impositum, quod religionem et genus indicaret: super additum alterum Pauli, quod ius Romanae civitatis testaretur: quod scilicet neque hunc honorem, qui tunc magno aestimabatur, obscurari in ipso vellent, neque tanti ducerent, ut Israelitici generis notam induceret. Pauli vero nomen frequentius in Epistolis ideo forte usurpavit, quod apud Ecclesias, quibus scribebat, magis erat celebre et usitatum, magis gratiosum in Romano imperio, in eius cognatione minus cognitum. Neque enim illi negligendum fuit, ut supervacuam suspicionem fugeret et odium, quo tunc Iudaicum nomen laborabat apud Romanos et provinciales: atque a rabie suorum inflammanda abstineret sibique caveret. *Servus Iesu*, etc. His titulis se insignit, quo doctrinae authoritatem conciliet. Idque facit bifariam: primo, dum vocationem suam in Apostolatum asserit, deinde ubi eam ab Ecclesiâ Romana non alienam docet. Utrumque enim magni referebat, ut Dei vocatione Apostolus haberetur, ut

sciretur Ecclesiae quoque Romanae destinatus. Ministrum ergo Christi et ad munus Apostoli vocatum se dicit: quo significet, non temere se illuc irrupisse. Continuo post selectum se dicit: quo melius confirmet, non se quemlibet esse ex populo, sed eximium Domini Apostolum. Quo etiam sensu a genere ad speciem inferiorem prius descenderat: quando quidem Apostolatus ministerii est species. Nam quisquis docendi munus sustinet, inter Christi servos censetur: sed Apostoli gradu honoris inter alios omnes longe excellunt. Selectio autem ista, quam deinde commemorat, finem simul et usum Apostolatus exprimit. Voluit enim breviter indicare, quorsum vocatus ad istam functionem foret. Ergo quod se praedicat Servum Christi, hoc habuit cum universis doctoribus commune. Apostoli titulum sibi vindicando aliis se anteponit: sed quia nihil authoritatis meretur, qui sponte se ingeret, se a Deo institutum admonet. Ita sensus erit: Paulum esse Christi ministrum, nec quemlibet, sed Apostolum, idque Dei vocatione, non temerario conatu. Tum sequitur clarior explicatio muneris Apostolici, nempe quod ordinatus sit in Evangelii praeconium. Neque enim iis assentior, qui eam, de qua loquitur, vocationem ad aeternam Dei electionem referunt: segregationem intelligunt, vel illam ab utero matris, de qua meminit ad Galatas (1, 15), vel qua Gentibus esse destinatum refert Lucas. Simpliciter enim se Deum habere authorem gloriatur, ne quis eum privata audacia sibi honorem sumere putet. Hic observandum, non omnes esse verbi ministerio idoneos, in quo requiritur specialis vocatio. Imo eis, qui sibi maxime idonei videntur, curandum, ne sine vocatione se proripiant. Porro qualis sit Apostolorum vocatio, qualis episcoporum, alibi videbitur. Notandum etiam, officium Apostoli esse Evangelii praedicationem. Unde apparet, quam ridiculi sint isti canes muti, qui cum mitra tantum et lituo ac eiusmodi larvis sint conspicui, se tamen Apostolorum successores iactant. Servi nomen nihil aliud quam ministrum significat, nam ad officium refertur. Quod ideo dico, ut tollatur eorum hallucinatio, qui in vocabulo Servi sine causa philosophantur, dum antithesin subesse putant inter Mosis et Christi servitutem.

2. *Quod ante promiserat*, etc. Quia multum decedit doctrinae, quae suspecta est novitatis, fidem Evangelii stabilit ex vetustate: acsi diceret, Christum non in terras subitum decidisse, aut novum doctrinae genus et prius inauditum importasse: siquidem ipse cum suo Evangelio promissus ab exordio mundi fuit, et semper expectatus. Iam quia fabulosa est saepe antiquitas, adiungit testes, et eos quidem classicos, ad suspicionem omnem eximendam: nempe Dei Prophetas. Tertio addit, eorum testimonia rite esse consignata: nempe in Scripturis sanctis. Ex hoc loco licet colligere, quid sit Evangelium: quod non a Prophetis promulgatum fuisse, sed promissum tantum docet. Ergo si Prophetae Evangelium promittebant, sequitur, manifestato demum in carne Domino exhibitum fuisse. Falluntur ergo, qui promissiones cum Evangelio confundunt: quum proprie Evangelium sit solenne praeconium manifestati Christi, in quo promissiones ipsae exhibentur.

3. *De filio suo*, etc. Insignis locus, quo docemur totum Evangelium in Christo contineri: ut quisquis a Christo pedem unum dimoverit, ab Evangelio se subducat. Nam quum ipse viva sit et expressa imago Patris, non mirum est, eum solum nobis proponi, ad quem se tota fides nostra applicet et in quo consistat. Est igitur quaedam Evangelii descriptio: qua designat Paulus, quid in ipso summatim comprehendatur. In eodem casu reddidi voces, quae sequuntur *Iesu Christo* etc , quod hic contextus magis congruere mihi videbatur. Unde constituendum est, eum qui in Christi cognitione rite profecit, quicquid ex Evangelio disci potest, consequutum esse.

Sicut e converso, qui extra Christum sapere appetunt, non desipiunt modo, sed penitus insaniunt.

Qui factus est, etc. Duo sunt in Christo quaerenda, quo salutem in ipso reperiamus: divinitas et humanitas. Divinitas in se continet potentiam, iustitiam, vitam, quae per humanitatem nobis communicantur. quare utrumque in Evangelii summa nominatim posuit Apostolus, quod exhibitus in carne Christus fuit, et in ea filium se esse Dei declaravit: quemadmodum et Iohannes (1, 14.), postquam Sermonem factum esse carnem dixerat, subiungit extitisse gloriam quasi unigeniti Filii Dei in carne ipsa. Quod genus et originem Christi a Davide atavo specialiter notat, non est supervacuum: hac enim particula nos revocat ad promissionem, ne dubitemus, hunc ipsum esse, qui promissus olim fuit. Adeo celebris erat promissio facta Davidi, ut constet, usu receptum fuisse inter Iudaeos, Messiam filium Davidis nuncupari. Hoc ergo ad certitudinem fidei nostrae spectat, Christum a Davide esse ortum. Addit *Secundum carnem*: ut intelligamus, ipsum habere aliquid carne superius, quod attulerit e caelo, non autem a Davide sumpserit, nempe quod mox subiicit de gloria Deitatis. Porro his verbis non modo veram carnis essentiam Christo asserit Paulus, sed humanam in eo naturam a divina clare distinguit; atque ita refutat impium Serveti delirium, qui carnem affinxit Christo ex tribus increatis elementis compositam.

4. *Declaratus filius Dei*, etc. Si mavis, *definitus:* acsi diceret, virtutem resurrectionis esse instar decreti, quo sit pronuntiatus Dei filius: sicuti habetur Ps. 2, 7: Ego hodie genui te. Nam genitura illa ad notitiam refertur. Quanquam autem seorsum tria hic specimina divinitatis Christi quidam faciunt: per virtutem miracula intelligentes, deinde testimonium Spiritus, postremo resurrectionem mortuorum: ego simul coniungere malo, et ad unum haec tria referre hoc modo, Christum esse definitum filium Dei, exerta palam vere caelesti et eadem Spiritus potentia, quum a mortuis resurrexit, sed eam potentiam comprehendi, dum cordibus obsignatur per eundem Spiritum. Cui interpretationi bene suffragatur Apostoli phrasis: dicit enim declaratum fuisse in potentia, quod scilicet potentia in eo refulserit, quae esset Dei propria, ipsumque esse Deum indubie probaret. Ipsa vero enituit quidem in illius resurrectione: sicut alibi idem Paulus, ubi in morte carnis infirmitatem apparuisse confessus est, virtutem Spiritus in resurrectione commendat. II. Cor. 13, 4. Nobis tamen non innotescit illa gloria, donec eam cordibus nostris idem Spiritus obsignat. Quod autem Paulus una cum admirabili Spiritus efficacia, quam Christus a morte resurgendo ostendit, testimonium quoque, quod singuli fideles in cordibus suis sentiunt, comprehendat, vel ex eo patet, quod sanctificationem nominatim exprimit: acsi diceret, Spiritum quatenus sanctificat, sancire, ratumque facere illud virtutis suae documentum, quod semel edidit. Scriptura enim Spiritum Dei epithetis notare saepe solet praesenti argumento accommodatis. Sic vocatur a Domino Spiritus veritatis ab effectu, de quo illic loquebatur. (Iohann. 14, 17.) Porro divina potentia ideo in Christi resurrectione effulsisse dicitur, quod suapte virtute resurrexit, ut testatus est aliquoties: Solvite templum hoc, et in triduo suscitabo illud. (Iohann. 2, 19.) Nemo tollit animam meam a me ipso etc. (Iohann. 10, 8.) Nam de morte, (cui pro carnis infirmitate cesserat), victoriam non precario auxilio, sed caelesti Spiritus sui operatione adeptus est.

5. *Per quem accepimus*, etc. Post finitam Evangelii descriptionem, (quam pro muneris sui commendatione interseruit) nunc redit ad vocationem suam asserendam, quam magnopere referebat testatam esse Romanis. Quod autem gratiam et Apostolatum seorsum nominat, est hypallage pro gratuito Apostolatu, seu gratia Aposto-

1 *

latus: quo significat, id totum divinae esse beneficentiae, non suae dignitatis, quod cooptatus sit in tantum ordinem. Nam etsi coram mundo nihil fere habet praeter discrimina, labores, odia, infamiam: apud Deum tamen et sanctos eius non est vulgaris nec modicae dignitatis. merito igitur gratiae loco habetur. Si mavis dicere, Accepi gratiam ut essem apostolus, idem erit. Quod dicitur, *Pro nomine*, Ambrosius exponit, quod vice Christi constitutus fuerit ad Evangelium publicandum: secundum illud: Pro Christo legatione fungimur. (II. Corinth. 5, 10.) Sanior tamen videtur eorum opinio, qui Nomen accipiunt pro notitia: quia in hoc praedicatur Evangelium, ut credamus in nomen filii Dei. (I. Iohann. 3, 23.) Et Paulus ipse dicitur organum electum, ut nomen Christi portet inter Gentes. (Act. 9, 15.) Pro nomine ergo tantundem valet acsi dixisset, ut manifestem, qualis sit Christus.

In obedientiam fidei, etc. Hoc est: accepimus mandatum Evangelii ad omnes Gentes perferendi, cui illae per fidem obediant. A fine suae vocationis Romanos vicissim officii admonet: acsi diceret, Meum quidem est, exequi munus mihi demandatum, quod est verbum annuntiare: vestrae autem partes, auscultare verbo cum omni obedientia: nisi vultis irritam facere vocationem, quam Dominus mihi imposuit. Unde colligimus, Dei imperio contumaciter resistere ac pervertere totum eius ordinem, qui Evangelii praedicationem irreverenter et contemptim respuunt, cuius finis est nos in obsequium Dei cogere. Hic quoque observanda est fidei natura, quae nomine obedientiae ideo insignitur, quod Dominus per Evangelium nos vocat: nos vocanti per fidem respondemus. Sicuti contra omnis adversus Deum contumaciae caput est infidelitas. *In obedientiam fidei* malui reddere, quam *Ad obediendum:* quod posterius, nisi improprie et figurate, dici non potest: quanquam semel in Actis (6, 7.) legitur. Fides enim proprie est, per quam obeditur Evangelio.

Inter omnes Gentes, in quibus, etc. Non satis erat, designatum esse Apostolum, nisi eius ministerium discipulos respiceret. Ideo adiungit, patere suum Apostolatum ad omnes Gentes. Mox apertius Romanorum Apostolum se vocat, quum ait, comprehendi et ipsos in numero Gentium, quibus datus sit minister. Porro commune habent mandatum Apostoli de praedicando Evangelio per universum orbem: neque certis Ecclesiis, ut pastores et Episcopi, praeficiuntur. Paulus autem praeter generalem Apostolicae functionis provinciam Evangelii inter Gentes promulgandi minister fuit speciali iure constitutus. Nec obest, quod vetitus est transire per Macedoniam, et loqui verbum in Mysia. (Act. 9, 6.) quod factum est, non ut illi certi fines limitarentur, sed quia pro tempore alio properandum erat: illic autem nondum maturuerat messis.

6. *Vocati Iesu Christi.* Propiorem rationem assignat: quia scilicet Dominus iam ediderit in eis specimen, quo declaravit, se ad Evangelii communicationem ipsos vocare. Unde sequebatur, si vocationem suam stare vellent, non repudiandum eis esse ministerium Pauli, qui eadem Domini electione assumptus fuerat. Itaque hanc particulam, Vocati Iesu Christi, per declarationem accipio, acsi intercederet dictio Nempe. significat vero, esse Christi participes per vocationem. Nam et in Christo a Patre caelesti eliguntur in filios, qui futuri sunt aeternae vitae haeredes: et electi in eius, tanquam pastoris, custodiam ac fidem committuntur. *Omnibus, qui estis Romae.* Pulchro ordine demonstrat, quid sit in nobis commendatione dignum. Primum, quod nos Dominus sua benignitate susceperit in gratiam ac dilectionem. Deinde, quod vocaverit. Tertio, quod vocaverit ad sanctitatem. quae demum commendatio locum habet, si vocationi nostrae non desumus. Hic vero nobis suggeritur uberrima doctrina, quam ego breviter perstringens singulis meditan-

dam relinquo. Certe penes nos salutis nostrae laudem non statuit Paulus, sed ex fonte gratuitae Dei et paternae erga nos dilectionis totam derivat. Hoc enim principium facit, quod nos Deus amet. Quae porro illi amoris causa, nisi mera sua bonitas. Hinc et vocatio dependet, qua suam adoptionem in iis, quos prius gratis elegit, suo tempore obsignat. Caeterum et hinc colligimus, nullos se rite fidelium numero aggregare, quin Dominum sibi benevolum esse certo confidant, licet immeritis ac miseris peccatoribus, et eius bonitate excitati aspirent ad sanctitatem. Non enim ad immunditiam nos vocavit, sed in sanctificationem etc. (I. Thess. 4, 7.) Quum Graeca reddi per secundam personam possent, non vidi rationem mutandae personae. *Gratia et pax.* Nihil prius optandum, quam ut Deum propitium habeamus: quod designatur per Gratiam. Deinde, ut ab eo prosperitas et successus omnium rerum fluat, qui significatur Pacis vocabulo. Nam utcunque videantur arridere omnia: si infensus est Deus, benedictio etiam ipsa in maledictionem vertitur. Unicum igitur felicitatis nostrae fundamentum Dei benevolentia: qua fit, ut vera solidaque fruamur prosperitate, et ipsius quoque adversis rebus salus nostra provehatur. Deinde ex eo, quod pacem a Domino precatur, intelligimus, quidquid boni obvenit nobis, divinae beneficentiae fructum esse. Neque omittendum, quod simul a Domino Iesu haec bona comprecatur. Merito enim ei redditur hic honor, qui non modo paternae erga nos benignitatis est administer et dispensator, sed omnia cum eo in commune operatur. Proprie tamen voluit notare Apostolus, omnia Dei beneficia per ipsum ad nos pervenire. Sunt, qui per Pacis vocabulum conscientiae tranquillitatem intelligere malunt: quam significationem interdum ei competere non nego: sed quum certum sit, Apostolum summam bonorum voluisse hic perstringere, prior illa interpretatio, quae affertur a Bucero, multo est convenientior. Ergo summam felicitatis piis volens optare, ad fontem ipsum, sicuti nuper, se confert, nempe Dei gratiam, quae una non modo aeternam beatitudinem nobis affert, sed omnium in hac vita bonorum causa est.

8. Primum quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum super vobis omnibus, quia fides vestra praedicatur in universo mundo. 9. Testis enim mihi est Deus, quem colo in spiritu meo in Evangelio filii ipsius, ut continenter memoriam vestri faciam, 10. Semper in orationibus meis: rogans si quo modo prosperum iter aliquando mihi obtingat per voluntatem Dei, veniendi ad vos. 11. Desidero enim videre vos, ut aliquod impertiar vobis donum spirituale ad vos confirmandos: 12. Hoc est ad cohortationem mutuo percipiendam in vobis per mutuam fidem, vestram atque meam.

8. *Primum q.* Hic exordium incipit aptissimum ad causam. siquidem rationibus tam a sua, quam eorum persona sumptis eos ad docilitatem opportune praeparat. Ex eorum persona ratio est, quod celebritatem fidei eorum commemorat. innuit enim publico Ecclesiarum praeconio esse oneratos, ut respuere nequeant Apostolum Domini, quin praesumptam ab omnibus de se opinionem fallant. quod inhumanum et quodammodo perfidiae propinquum habetur. Hoc igitur testimonium ut merito inducere Apostolum debuerat, quo securitate obedientiae concepta Romanos pro officio docendos et instituendos susciperet: ita Romanos ipsos vicissim obligatos tenebat, ne eius authoritatem spernerent. A sua ipsius persona ipsos ad docilitatem inclinat, testificatione sincerae suae dilectionis. Nihil autem consultori efficacius ad faciendam fidem, quam si

opinionem hanc sit adeptus, ut putetur nobis ex animo studere ac prospicere. Primum hoc animadversione dignum, quod eorum fidem sic laudat, ut tamen Deo ferat acceptam. Quo docemur, fidem esse donum Dei. Nam si gratiarum actio beneficii agnitio est: fidem esse a Deo fatetur, qui de ipsa gratias Deo agit. Quando autem videmus, Apostolum suas gratulationes semper a gratiarum actione ordiri: sciamus nos admoneri, bona omnia nostra Dei esse beneficia. Quinetiam talibus loquendi formulis assuescere expediat, quibus nos semper acrius extimulemus ad agnoscendum Deum bonorum omnium largitorem: aliosque una ad eandem cogitationem erigamus. Id si in minutulis benedictionibus observare convenit, multo magis in fide, quae nec mediocris nec promiscua est Dei gratia. Praeterea hic habemus exemplum, quomodo per Christum agendae sunt gratiae, secundum Apostoli praeceptum ad Hebr. 13, 15: quemadmodum in ipsius nomine misericordiam a Patre et petimus et obtinemus. Postremo *Deum suum* nuncupat. Specialis haec fidelium praerogativa, quibus solis id honoris Deus defert. Subest enim mutua relatio, quae in promissione exprimitur: Ero illis in Deum: ipsi erunt mihi in populum. (Ierem. 30, 22.) Quanquam ad personam quam sustinebat Paulus, restringere malo: ut sit approbatio eius obsequii, quod Domino praestat in Evangelii praedicatione. sic Ezechias Deum vocat Iesaiae Deum, quum veri et fidelis Prophetae testimonium illi reddere vult. Iesa. 37, 4. Sic et Danielis vocatur Deus per excellentiam (Dan. 6, 19.): quia Daniel purum eius cultum asseruerat.

Ab universo mundo. Proborum hominum praeconium erat Paulo instar universi orbis in aestimanda Romanorum fide. Neque enim sincerum vel probabile de ea testimonium reddere poterant infideles, quibus execrationi potius erat. Praedicatam ergo in toto orbe fidem Romanorum intelligamus omnium fidelium ore, qui de ipsa recte et sentire et pronuntiare poterant. Quod impiis ne Romae quidem noscitabatur haec exigua et ignobilis hominum manus, nihil id retulit: quando eorum iudicium, tanquam nihili, non morabatur Paulus.

9. *Testis enim mihi est Deus.* Charitatem suam ostendit ab effectis. Nisi enim vehementer eos amasset, non ita solicite commendasset eorum salutem Domino, praesertim vero sua opera eandem promovere non tam ardenter desiderasset. Illa igitur solicitudo, illud desiderium, certa sunt dilectionis signa: quia, nisi ab eo oriantur, esse nunquam possunt. Quoniam autem expedire noverat ad stabiliendam praedicationi suae fidem, Romanos de sua sinceritate bene esse persuasos: iuramentum adhibuit, necessarium remedium, quoties oratio, quam firmam ac indubitatam esse operae pretium est, incertitudine vacillat. Nam si iuramentum nihil aliud est, quam Dei attestatio ad sermonis nostri confirmationem, stultissime quis inficietur iurasse Apostolum. neque tamen Christi interdictum transgressus est. Unde constat, non fuisse Christi consilium, (ut superstitiosuli Anabaptistae somniant), abolere in totum iuramenta, sed potius ad veram Legis observationem revocare? Lex autem permisso iuramento periurium modo et supervacuum iusiurandum damnat. Ergo si volumus rite iurare, iurisiurandi sobrietatem ac religionem quae in Apostolis apparet, imitemur. Quo autem formulam istam intelligas, scito Deum ita appellari testem, ut simul ultor advocetur, si fallimus. quod alibi Paulus exprimit his verbis: Testis mihi Deus in animam meam. (II. Corinth. 1, 13.)

Quem colo in spiritu meo. Quia profanis hominibus, qui Deo illudunt, eius nomen non minus secure, quam temere obtendere moris est, hic suam pietatem commendat Paulus, ut fidem sibi conciliet. Nam apud quos viget Dei timor et reverentia, hi falso iurare horrebunt. Porro spiritum suum opponit externae larvae. Nam quia

multi se falso venditant pro Dei cultoribus, et tales in speciem apparent, testatur se ex animo Deum colere. Forte etiam ad veteres ceremonias respexit, quibus solis Dei cultum aestimabant Iudaei. Significat ergo, etiamsi exercitium illud non habeat, se nihilominus integrum esse Dei cultorem, sicut ad Philipp. 3, 3: Nos sumus vera Circuncisio, qui spiritu Deo servimus, et non gloriamur in carne. Itaque se gloriatur Deum colere sincera animi pietate, quae vera est religio, cultusque legitimus. Referebat autem, (ut nuper dixi,) quo maiorem haberet certitudinem iusiurandum, ut Paulus suam in Deum religionem testaretur. Impiis enim periurium lusus est, quod pii gravius mille mortibus exhorrent. Fieri enim nequit, quin, ubi est serius Dei timor, talis quoque sit nominis eius reverentia. Ergo perinde est, acsi diceret Paulus, scire se, quanta sit iurisiurandi sanctitas et religio, nec se temere, ut profani homines solent, Deum advocare testem. Atque ita suo exemplo docet, quoties iuramus, talem pietatis significationem dandam a nobis esse, ut Dei nomen, quod dictis nostris interponimus, suum pondus habeat. Deinde a signo probat, quomodo Deum non ficte colat, nempe ministerio suo. Erat enim amplissimum illud specimen, esse hominem Dei gloriae deditum qui, abnegato seipso, quaslibet difficultates ignominiae, egestatis, mortis, odiorum obire non dubitaret pro exaltando Dei regno. Quidam accipiunt hanc particulam, quasi voluerit Paulus cultum illum, quo se prosequi Deum dixerat, ex eo commendare, quod Evangelii praescripto respondeat. certum est autem, spiritualem Dei cultum in Evangelio nobis praecipi. Sed prior interpretatio longe melius quadrat, nempe quod suum Deo obsequium addicat in Evangelii praedicatione. Distinguit se tamen interim ab hypocritis, quibus aliud est propositum, quam Deo servire: ut plerosque ambitio aut aliquid tale impellit, multumque abest, ut omnes ex animo et fideliter in eo munere se gerant. Summa est, quod sincere Paulus in docendi officio versatur: quia circunstantia, quod de sua pietate dixit, ad praesentem causam accommodat. Sed hinc colligimus utilem doctrinam, quae Evangelii ministris non parum animi addere debet, quum audiunt, se cultum Deo gratum et pretiosum impendere Evangelium praedicando. Quid enim est, quod eos impediat, ubi Deo sciunt laborem suum placere et probari, ut eximius etiam cultus censeatur? Porro Evangelium Filii Dei vocat, quo Christus illustratur, signatus in hoc a Patre, ut dum ipse glorificatur, Patrem vicissim glorificet.

Ut continenter. Maiorem exprimit adhuc amoris vehementiam ex ipsa orandi assiduitate. Magnum enim erat, nullas preces ad Dominum fundere, ubi non faceret eorum mentionem. Quo autem clariorem habeamus sensum, ego vocem πάντοτε vice nominis accipio. acsi dictum foret, In omnibus meis orationibus, seu quoties precibus Deum appello, adiungo vestri mentionem. Loquitur autem non de qualibet Dei invocatione, sed de precationibus illis, quibus dum sancti vacare volunt, sepositis curis omnibus, in eas totum studium intendunt. Saepe enim potuit in hoc aut illud votum subito erumpere, ut tamen Romani in memoriam illi non venirent: sed quoties ex professo et quasi meditatus Deum orabat, illorum quoque habebat rationem inter alios. De precationibus ergo peculiariter loquitur, ad quas Sancti destinato se componunt: quemadmodum videmus Dominum ipsum talibus secessum quaesiisse. Simul tamen innuit, quam frequens vel potius continuus in illis fuerit, dum ait indesinenter se incubuisse.

10. *Postulans si quo modo.* Quia verisimile non est, eius bonis ex animo nos studere, quem non simus parati nostra quoque opera adiuvare: postquam suam in commendanda eorum salute solicitudinem praedicavit, nunc addit, se alio quoque argumento suum amo-

rem coram Deo testari, postulando scilicet, ut usui esse possit. Quare ut habeas plenum sensum, lege haec verba perinde acsi interposita esset dictio *Etiam*, *Postulans etiam si quo modo*, etc. Cum autem dicit *Prosperum iter in voluntate Domini*, declarat, non tantum se expectare a Domini gratia prosperitatem viae, sed inde aestimare prosperum iter, si Domino probatur. Ad quam regulam debent esse composita omnium vota.

11. *Desidero enim videre vos*, etc. Poterat utcunque absens eorum fidem confirmare sua doctrina: sed quoniam ex re praesenti consilium semper melius capitur, ideo cupiebat potius coram. Finem autem consilii exponit, ut significet, non suo, sed eorum commodo profectionis molestiam velle suscipere. *Charismata spiritualia* vocat, quas habuit vel doctrinae, vel exhortationis, vel prophetiae dotes: quas sibi ex Dei gratia provenisse noverat. Hic eorum donorum legitimum usum scite notavit sub communicationis verbo. Ideo enim peculiariter unicuique diversa dona distribuuntur, ut inter se benigne omnes mutuo conferant, et alii in alios transfundant, quae apud singulos sunt deposita. Infra 12, 3, et I. Corinth. 12, 11. *Ad confirmandos vos*. Temperat id quod de communicatione dixerat: ne videatur tales eos ducere, qui sint adhuc primis elementis instituendi, acsi nondum Christo rite initiati essent. Dicit ergo, se in ea parte cupere illis commodare suam operam, ubi iuvandi sunt adhuc, qui maxime profecerunt. Confirmatione enim indigemus omnes, donec in nobis Christus solide adoleverit, Ephes. 4, 13. Nec contentus hac modestia, subiicit praeterea epanorthosin ceu correctionem, qua ostendit, se sibi non ita docendi locum usurpare, quin mutuo ab illis discere cupiat. acsi diceret, Sic studeo vos confirmare secundum gratiae modum mihi collatum, ut fidei etiam alacritatem exemplo vestro capiam, atque ita vicissim inter nos proficiamus. Vide, in quantam moderationem se submittat pium pectus, quod non recusat a rudibus tirunculis confirmationem petere. Neque tamen simulanter loquitur. siquidem nemo est adeo inops in Ecclesia Christi, qui non possit aliquid in profectum nostrum momenti adferre: sed impedimur malignitate ac superbia, quo minus talem ultro citroque fructum colligamus. Is est noster fastus, ea stolidae gloriae ebrietas, ut aliis despectis ac valere iussis sibi quisque abunde sufficere se putet. Ego cum Bucero *Cohortationem* potius lego, quam *consolationem*, quia melius cum superioribus cohaeret.

13. Nolo vero vos ignorare, fratres, quod saepe proposui venire ad vos, et impeditus sum hactenus: ut fructum aliquem haberem in vobis sicut et in reliquis Gentibus. 14. Et Graecis, et Barbaris, et sapientibus, et stultis debitor sum. 15. Itaque, quantum in me est, paratus sum vobis quoque, qui Romae estis, evangelizare.

13. *Nolo vos ignorare*. Quod hactenus testatus fuerat, se assidue postulare a Domino, ut eos aliquando invisere liceret: id quia vanum videri poterat, nisi oblatas occasiones arriperet, eius nunc fidem facit. dicit enim, conatum non defuisse, sed facultatem: quia a captato saepe consilio impeditus fuerit. Unde discimus, Dominum evertere frequenter sanctorum consilia, quo ipsos humiliet, ac tali humiliatione exerceat ad providentiam suam respiciendam, ut ex ea pendeant. quanquam non proprie depelluntur sancti suis consiliis, qui nihil sine Domini voluntate deliberant. Est enim illa impietatis audacia, praeterito Deo de futuris constituere, perinde acsi in nostra potestate forent: quam aspere castigat Iacobus 4, 13. Quod *se prohibitum* dicit, non aliter accipias, nisi quia Dominus ur-

gentiora negotia illi obiiciebat, quae omittere non poterat sine Ecclesiae iactura. Sic piorum et infidelium impedimenta differunt: quod hi se tum impediri demum sentiunt, quando violenta Domini manu constringuntur, ne commovere se queant: illi ad impedimentum contenti sunt legitima ratione, nec aliquid tentare sibi permittunt aut praeter officium, aut contra aedificationem. *Ut fructum aliquem hab.* Nimirum de eo fructu loquitur, ad quem colligendum Apostolos mittebat Dominus: Elegi vos, ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat. Iohan. 15, 16. Eum quanquam sibi non colligebat, sed Domino, suum tamen vocat: quia nihil piorum magis proprium, quam quod Domini gloriam promovet, cum qua coniuncta est tota eorum beatitudo. Sibi autem contigisse inter caeteras gentes commemorat, quo spem concipiant Romani, adventum eius sibi non fore otiosum, quem tot gentes fructuosum expertae essent.

14. *Graecis, et Barbaris, et sap.* Quos per Graecos et Barbaros intelligat, ostendit exegesi, ubi nominat eosdem aliis epithetis *sapientes et stultos:* pro quibus non male vertit Erasmus eruditos et rudes: sed ego ipsa Pauli verba retinere malui. Ab officio itaque suo argumentatur, non esse sibi arrogantiae dandum, quod aliquid docendis Romanis se valere confideret, utcunque et eruditione et prudentia et peritia rerum egregie excellerent: quoniam Domino visum esset, ipsum sapientibus quoque obligare. Duo hic sunt consideranda: sapientibus caelesti mandato destinari et offerri Evangelium, quo sibi omnem huius mundi sapientiam subiiciat Dominus, ac omne acumen quodvis scientiae genus et artium omnium sublimitatem huius doctrinae simplicitati cedere faciat: atque eo magis, quod illi in ordinem cum idiotis rediguntur, ac sic mansuefiunt, ut eos ferant condiscipulos sub magistro Christo, quos antea habere discipulos non essent dignati. Deinde rudes minime aut esse arcendos ab hac schola, aut ipsos inani formidine debere refugere. Nam si illis debuit Paulus, ac optimae fidei debitor fuisse credendus est, persolvit nimirum, quod debebat. Quare hic reperient, cuius fruendi capaces erunt. Habent et hic regulam omnes doctores, quam sequantur, hoc est, ut rudibus quoque et idiotis modeste se et comiter attemperent. Hinc fiet, ut aequiore animo perferant plurimas ineptias, et innumera prope fastidia devorent, quibus alioqui possent succumbere. Sic tamen meminerint se stultis esse obstrictos, ut eorum stultitiam immodica indulgentia non foveant.

15. *Ita quantum in me est* Concludit quod hactenus dixerat de suo desiderio. Quoniam officii sui esse videret, inter eos Evangelium spargere ad fructum Domino colligendum: cupere se Dei vocationi satisfacere, quatenus a Domino permitteretur.

16. Non enim pudet me Evangelii Christi: quandoquidem potentia est Dei, in salutem omni credenti: Iudaeo primum, deinde Graeco. 17. Nam iustitia Dei in eo revelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est, Iustus ex fide sua vivet. (*Habac.* 2, 4.)

16. *Non me pudet.* Prolepsis est, qua ludibria impiorum se non morari praedicit. in qua tamen obiter transitum sibi facit ad commendandam Evangelii dignitatem, ne contemptibile Romanis foret. Innuit quidem, ipsum coram mundo esse contemptibile, dum ait se non pudefieri. Atque ita iam eos praeparat ad ferendam crucis Christi contumeliam, ne minoris aestiment Evangelium, dum sannis et opprobriis impiorum obnoxium videbunt: sed ex adverso demonstrat, quantum habeat excellentiae apud fideles. Primum, si magnifieri debet a nobis Dei potentia, ea elucet in Evangelio. Si bo-

nitas digna est, quae expetatur et ametur, Evangelium est eius bonitatis instrumentum. merito ergo et colendum et honorandum est, si quidem potentiae Dei debetur veneratio: quatenus vero saluti nostrae servit, amabile nobis esse oportet. Observa autem, quantum verbi ministerio tribuat Paulus, quum testatur Deum illic suam ad salvandum virtutem exercere. non enim de arcana aliqua revelatione, sed vocali praedicatione hic loquitur. Unde sequitur, eos quasi data opera respuere Dei virtutem et liberatricem eius manum procul a se repellere, qui se a praedicationis auditu subducunt. Verum quia non operatur in omnibus efficaciter, sed tantum, ubi Spiritus interior magister cordibus illucet: ideo subiicit *Omni credenti.* Offertur quidem Evangelium omnibus in salutem: sed non ubique apparet eius potentia. Quod autem impiis est odor mortis, id non tam ab eius natura provenit, quam eorum malitia. Salutem unam demonstrando omnem aliam fiduciam praecidit. ab unica salute illi dum se subducunt, quandam sui interitus manifestationem in Evangelio habent. Ergo quum Evangelium omnes ad salutem indifferenter invitet, proprie vocatur salutis doctrina. Christus enim illic offertur, cuius proprium munus est servare, quod perierat. Qui autem servari ab eo recusant, iudicem experiuntur. Caeterum passim in Scripturis Salutis vocabulum simpliter opponitur Exitio. Itaque dum nominatur, qua de re agatur, videndum est. Quum ergo Evangelium liberet a ruina et maledictione aeternae mortis, salus eius est vita aeterna. *Iudaeo primum et Graeco.* Sub Graecorum nomine Gentiles omnes nunc comprehendit, quemadmodum ex comparatione liquet, in qua sub duobus membris universos homines voluit complecti. Hanc vero Gentem verisimile est potissimum delegisse ad alias nationes designandas, quia prima post Iudaeos in Evangelici foederis communionem ascita fuerat: deinde, quia propter viciniam et linguae celebritatem Iudaeis notiores erant Graeci. Est ergo synecdoche, qua generaliter Gentes coniungit Iudaeis in Evangelii participatione: neque tamen Iudaeos gradu et ordine suo depellit, quando erant primi in promissione et vocatione. Ideo suam illis praerogativam servat: sed Gentiles continuo, licet inferiore gradu, consortes adiungit.

17. *Iustitia enim Dei.* Explicatio est et confirmatio superioris sententiae, Evangelium scilicet esse Dei potentiam in salutem. Si enim salutem quaerimus, hoc est, vitam apud Deum, quaerenda primum est iustitia, per quam illi reconciliati vitam, quae in sola eius benevolentia consistit, eo propitio obtineamus. Nam ut a Deo amemur, prius iustos esse necesse est: quum iniustitiam odio habeat. Significat igitur, non aliunde nos salutem, quam ex Evangelio consequi: quoniam non alibi suam nobis iustitiam Deus patefacit, quae sola nos ab interitu liberat. Haec autem iustitia, quae fundamentum est salutis, revelatur in Evangelio: unde Evangelium dicitur potentia Dei in salutem. Ita a causa ad effectum ratiocinatur. Rursum nota, quam rarum et pretiosum thesaurum in Evangelio nobis Dominus conferat, nempe iustitiae suae communicationem. Iustitiam Dei accipio, quae apud Dei tribunal approbetur: quemadmodum contra Hominum iustitiam vocare solent, quae hominum opinione habetur et censetur iustitia, licet fumus tantum sit. Non tamen dubito, quin Paulus ad multa vaticinia alludat, ubi passim iustitiam Dei in futuro Christi regno Spiritus celebrat. Alii exponunt, Quae a Deo nobis donatur. Et certe fateor hunc inesse verbis sensum: quia nos per Evangelium iustificat Deus, ideo servat. Illa tamen prior notatio videtur mihi magis convenire. Quanquam de ea re non admodum contendo. Plus in eo momenti est, quod iustitiam hanc non in gratuita modo peccatorum remissione sitam esse quidam putant: sed partim quoque in regenerationis gratia. Ego autem nos

ideo in vitam restitui interpretor, quia nos sibi gratis reconciliat Deus: quemadmodum postea fusius tractabimus suo loco. Pro eo vero, quod ante dixerat, *Omni credenti:* nunc ait, *Ex fide.* Offertur enim iustitia per Evangelium et fide percipitur. Et subiungit, *In fidem:* quia quantum progreditur fides nostra, quantumque in hac cognitione proficitur, simul augescit in nobis Dei iustitia, et quodammodo sancitur eius possessio. Quum initio gustamus Evangelium, laetam quidem et exporrectam nobis cernimus Dei frontem, sed eminus: quo magis augescit pietatis eruditio, velut propiore accessu clarius ac magis familiariter Dei gratiam perspicimus. Quod nonnulli Veteris ac Novi testamenti tacitam collationem subesse putant, magis argutum est, quam firmum. Neque enim Patres, qui sub Lege vixerunt, hic nobis comparat Paulus, sed quotidianum in singulis fidelibus progressum notat.

Sicut scriptum est. Authoritate Prophetae Habacuc probat istam fidei iustitiam. Nam ille, ubi de superborum eversione vaticinatur, simul addit, iustorum vitam in fide consistere. Non vivimus autem coram Deo nisi iustitia: sequitur ergo, iustitiam quoque nostram in fide positam esse. Ac futurum verbum designat eius vitae, de qua loquitur, solidam perpetuitatem: acsi dixisset, non fore momentaneam, sed perpetuo constaturam. Nam impii quoque falsa vitae opinione turgent: sed quum dicunt, Pax et securitas, repentinus adest interitus. (I. Thess. 5, 3.) Umbra igitur est, quae nonnisi ad momentum durat: fides autem sola est, quae vitae perpetuitatem affert. Unde id, nisi quia nos ad Deum traducit nostramque in eo vitam collocat? Neque enim congruenter citaret Paulus hoc testimonium, nisi haec mens Prophetae esset, tunc nos demum stare, ubi in Deum fide recumbimus. Et certe vitam piorum fidei non adscripsit, nisi quatenus damnata mundi superbia se ad unius Dei praesidium colligunt. Non tractat quidem hanc causam ex professo ideoque nullam gratuitae iustitiae mentionem facit, sed ex fidei natura satis constat, rite hoc testimonium praesenti causae aptari. Praeterea ex hac ratiocinatione necessario colligimus mutuam fidei et Evangelii relationem. Quia enim dicitur iustus fide victurus, infert, vitam istam per Evangelium percipi. Iam habemus statum, seu cardinem principalem huius primae partis Epistolae, Sola Dei misericordia per fidem nos iustificari. Nondum quidem hoc sigillatim expressum habemus Pauli verbis: sed ex contextu post facile patebit, iustitiam, quae in fide est fundata, totam Dei misericordiae inniti.

18. Revelatur enim ira Dei e caelo, super omnem impietatem et iniustitiam hominum, veritatem Dei iniuste continentium: 19. Quia quod cognoscitur de Deo, manifestum est in ipsis. Deus enim illis manifestavit. 20. Siquidem invisibilia ipsius, ex creatione mundi, operibus intellecta, conspiciuntur: aeterna quoque eius potentia et divinitas: ut sint inexcusabiles. 21. Quoniam quum Deum cognovissent, non tanquam Deo gloriam dederunt, aut grati fuerunt, sed exinaniti sunt in cogitationibus suis, et obtenebratum est stultum cor eorum. 22. Quum se putarent sapientes, stulti facti sunt: 23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, similitudine imaginis, corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentum.

18. *Revelatur.* Iam ex comparatione contrariorum argumentatur, quo probet, iustitiam non nisi per Evangelium conferri vel

obtingere. nam extra hoc omnes damnatos ostendit. In ipso igitur solo reperietur salus. Ac primum quidem damnationis argumentum adducit: quod, quum structura mundi et haec pulcherrima elementorum compositio debuerit hominem instigare ad Deum glorificandum, nemo est, qui officio suo fungatur. Unde constat, omnes reos esse sacrilegii et impiae scelerataeque ingratitudinis. Quibusdam videtur hic esse prima propositio: ut Paulus a poenitentia concionem deducat: sed ego arbitror hic conflictationem incipere, statum causae iam fuisse in propositione superiori. Consilium enim Pauli est docere ubinam quaerenda sit salus. Pronuntiavit, non aliter nos eam consequi, quam per Evangelium. Quia autem non libenter hucusque se humiliat caro, ut soli Dei gratiae laudem salutis assignet, universum mundum Paulus reum facit aeternae mortis. Unde sequitur, recuperandam aliunde vitam, quum in nobis simus omnes perditi. Caeterum particulae bene expensae multum ad summam sententiae intelligendam facient. Inter Impietatem et Iniustitiam ita nonnulli distinguunt, quod putant priore vocabulo violatum Dei cultum notari: altero aequitatem in homines. Sed quia statim iniustitiam illam Apostolus ad religionis neglectum refert, nos utrumque de eodem interpretabimur. Deinde, *Omnis hominum impietas*, per hypallagen, pro Omnium hominum, sive, cuius convicti tenentur omnes. Duplici autem nomine res una, hoc est, adversus Deum ingratitudo notatur: quia peccatur in ea bifariam. ἀσέβεια dicitur quasi Dei inhonoratio. ἀδικία, quoniam homo ad se transferendo, quod Dei erat, honorem Dei inique praeripuit. Ira, ἀνθρωποπάθως more Scripturae, pro ultione Dei, quia Deus puniens prae se fert (nostra opinione) irascentis faciem. Nullum ergo motum in Deo significat: sed tantum ad sensum peccatoris qui plectitur, relationem habet. Eam ubi dicit *e caelo revelari*, quanquam particula *e caelo* vice epitheti a quibusdam accipitur, acsi diceretur, Caelestis Dei: ego tamen existimo plus subesse efficaciae in hunc sensum, Quacunque circunspectet homo, nihil salutis reperiet: quia quam longe lateque caelum patet, effusa est ira Dei in orbem universum. *Veritas Dei* veram Dei notitiam significat. Eam continere, est supprimere seu obscurare. unde veluti furti subarguuntur. Ubi vertimus *Iniuste*, habet Paulus, *In iniustitia:* quae Hebraica phrasis idem valet: sed nos studuimus perspicuitati.

19. *Quia quod notum est Dei.* Sic appellat, quod de Deo cognoscere fas est, vel expedit. Intelligit autem id totum, quod pertinet ad gloriam Domini illustrandam: vel (quod idem est) quicquid nos movere excitareque debet ad Deum glorificandum. Quo verbo significat, Deum, quantus est, minime posse mente nostra capi: sed aliquem esse modum, intra quem se cohibere debeant homines: sicuti Deus ad modulum nostrum attemperat, quicquid de se testatur. Delirant ergo, quicunque scire appetunt, quid sit Deus: quia Spiritus perfectae sapientiae doctor ad τὸ γνωστόν nos non frustra revocat. Quomodo autem sit cognitum, mox subiiciet. Atque *In ipsis*, dixit magis, quam simpliciter, *Ipsis*, ad maiorem energiam. Tametsi enim Hebraicae linguae phrases passim usurpat Apostolus, in qua ב (Beth) saepius redundat: hic tamen videtur voluisse indicare manifestationem, qua propius urgeantur, quam ut refugere queant: ut certe eam cordi suo insculptam quisque nostrum sentit. Quod dicit *Deum manifestasse*, sensus est, ideo conditum esse hominem, ut spectator sit fabricae mundi: ideo datos ei oculos, ut intuitu tam pulchrae imaginis ad authorem ipsum feratur.

20 *Invisibilia enim ipsius.* Deus per se invisibilis est: sed quia elucet eius maiestas in operibus et creaturis universis, debuerunt illinc homines agnoscere: nam artificem suum perspicue declarant. Qua ratione Apostolus ad Hebraeos (11, 3.), secula dicit esse specula,

seu spectacula rerum invisibilium. Non recenset autem sigillatim, quae in Deo considerari possunt, sed docet ad aeternam usque eius potentiam et Divinitatem perveniri. Nam qui omnium est author, eum oportet sine initio esse et a seipso. Ubi eo ventum est, iam se profert Divinitas: quae nisi cum singulis Dei virtutibus nequit consistere, quando sub ea omnes continentur. *In hoc ut sint inexcusabiles.* Hinc facile constat, quantum ex hac demonstratione homines consequantur: nempe ut nullam possint afferre defensionem in iudicium Dei, quin iure sint damnabiles. Sit ergo haec distinctio: Demonstrationem Dei, qua gloriam suam in creaturis perspicuam facit, esse, quantum ad lucem suam, satis evidentem: quantum ad nostram caecitatem, non adeo sufficere. Caeterum non ita caeci sumus, ut ignorantiam possimus praetexere, quin perversitatis arguamur. Concipimus Divinitatem: deinde eam, quaecunque est, colendam esse ratiocinamur. Sed hic deficit sensus noster, antequam assequatur, aut quis, aut qualis sit Deus. Quare Apostolus ad Hebraeos (11, 3.) fidei tribuit istud lumen, ut in mundi creatione vere proficiat. Neque abs re: caecitate enim impedimur, ne pertingamus ad scopum. videmus eatenus, ne quid iam possimus tergiversari. Utrunque eleganter demonstrat Paulus Act. 14, 17, quum dicit, Dominum in praeteritis generationibus reliquisse Gentes in ignorantia: neque tamen se reliquisse *ἀμάρτυρον*, quoniam dedit pluvias et ubertatem e caelo. Multum itaque haec Dei notitia, quae tantum ad tollendam excusationem valet, a salvifica illa differt, cuius meminit Christus Iohan. 17, 3, et in qua gloriandum esse docet Ieremias 9, 24.

21. *Quia quum Deum cognovissent.* Hic aperte testatur, Deum omnium mentibus sui cognitionem insinuasse: hoc est, sic se demonstrasse per opera, ut illi necessario conspicerent, quod sponte non quaerunt, esse scilicet aliquem Deum: quia neque fortuito extitit mundus, nec a se prodiit. Sed notandum semper, in quo notitiae gradu haeserint, sicuti nunc sequitur. *Non ut Deum glorificaverunt.* Concipi Deus non potest sine sua aeternitate, potentia, sapientia, bonitate, veritate, iustitia, misericodia. Aeternitas ex eo liquet, quod author est omnium. Potentia, quod tenet omnia in sua manu facitque, ut in se consistant. Sapientia, ex ordinatissima dispositione. Bonitas, quia nihil causae erat, cur conderet omnia, neque alia ratione moveri potest, ut conservet, quam ob illam ipsam. Iustitia, in administratione: quia sontes punit, innocentes vindicat. Misericordia, quod tanta patientia tolerat hominum perversitatem. Veritas, ex eo, quod immutabilis est. Ergo qui conceptam Dei notitiam habet, iam illi laudem debet aeternitatis, sapientiae, bonitatis, iustitiae. Eiusmodi virtutes quum non recognoverint homines in Deo, sed somniarint tanquam inane phantasma: merito dicuntur illum sua gloria improbe spoliasse. Nec sine causa subdit, *gratos non fuisse:* quia nemo est, qui non infinitis eius beneficiis sit obaeratus. Adeoque vel hoc solo nomine satis superque nos sibi obstringit, quum se nobis patefacere dignatur.

Sed exinaniti sunt in etc. Id est, derelicta Dei veritate ad sensus sui vanitatem conversi sunt: cuius omnis perspicacia inanis est, et instar fumi dilabitur. Atque ita tenebris obvoluta stolida eorum mens nihil rectum percipere potuit: sed modis omnibus praecipitata est in errores et mendacia. Haec illa est iniustitia, quod semen rectae notitiae mox sua pravitate suffocant, priusquam in segetem emergat.

22. *Quum enim putarent.* Ex hoc loco argumentum vulgo sumunt, ut putent Paulo hic negotium esse cum philosophis, qui peculiariter arrogarunt sibi sapientiae famam. Atque ita procedere orationem putant, ut deiecta magnorum excellentia sequatur, ne-

que in ipso vulgi grege esse aliquid laude dignum. Sed videntur illi mihi nimium infirma ratione moti esse. neque enim id proprie in philosophos competit, quod in Dei cognitione putarint se esse sapientes: sed aeque commune est Gentium ordinumque omnium. Nemo enim fuit, qui non voluerit Dei maiestatem sub captum suum includere, ac talem Deum facere, qualem percipere posset suopte sensu. Non discitur, inquam, haec temeritas in scholis, sed nobis ingenita ex utero (ut ita loquar) nobiscum prodit. Constat enim, hoc malum seculis omnibus grassatum esse, ut sibi in comminiscendis superstitionibus nihil non permitterent homines. Haec igitur arrogantia taxatur: quod quum deberent in humilitate sua dare gloriam Deo, voluerint apud semet sapere, et Deum ad suam humilitatem detrahere. Nam principium illud retinet Paulus, Neminem, nisi propria culpa, a Dei cultu esse alienum. acsi diceret, Quoniam superbe se extulerunt, iusta Dei ultione fuerunt infatuati. Prompta etiam ratio est, quae adversus illam, quam repudio, interpretationem militet: quia non habuit a philosophis originem error iste de affingenda Deo imagine, sed ipsi ab aliis acceptum suo quoque calculo approbarunt.

23. *Et mutaverunt.* Postquam Deum talem finxerunt, qualem carnali suo sensu apprehendere poterant, longe abfuit quin verum Deum agnoscerent: sed factitium et novum Deum, vel potius eius loco spectrum sunt fabricati. Id est quod dicit, eos mutasse Domini gloriam, quia, perinde acsi quis supponeret alienum partum, sic a vero Deo recesserunt. Nec excusantur eo praetextu, quod Deum nihilominus in caelo habitare credant: lignum non pro Deo habeant, sed pro simulachro. nam hoc ipsum Deo contumeliosum est, quod eius maiestatem tam crasse imaginantur, ut simulachrum illi adaptare ausint. Atqui talis audaciae scelere nemo eximi potest: non sacerdotes, nec legislatores, non philosophi, quorum maxime sobrius Plato formam ipse quoque in Deo vestigat. Haec igitur insania notatur, quod omnes sibi Deum voluerunt figurare: quod certo arguit crassas ac stultas eorum de Deo phantasias. Ac primum Dei maiestatem conspurcarunt similitudine hominis corruptibilis. Sic enim vertere malui, quam cum Erasmo, *Mortalis:* quia non solam Dei immortalitatem hominis mortalitati opponit Paulus: sed gloriam illam nullis vitiis obnoxiam miserrimae hominis conditioni. Deinde non contenti tanto flagitio, usque ad belluas, et eas quidem in suo genere foedissimas, descenderunt. Ubi clarius etiamnum deprehenditur eorum stupor. De his abominationibus habes apud Lactantium, Eusebium, Augustinum in lib. de Civitate Dei.

24. Propterea tradidit illos Deus in cupiditates cordium suorum in immunditiem: ut ignominia afficerent corpora sua in seipsis. 25. Qui transmutarunt veritatem eius in mendacium: et coluerunt, ac venerati sunt creaturam supra Creatorem: qui est benedictus in secula. amen. 26. Propterea inquam tradidit illos Deus in passiones ignominiosas. etenim foeminae ipsorum transmutarunt naturalem usum in eum, qui est praeter naturam: 27. Similiter et viri quoque, omisso naturali usu foeminae, exarserunt mutua libidine, alii in alios: masculi in masculis foeditatem perpetrantes, et quam decebat, erroris sui mercedem in seipsis recipientes. 28. Et quemadmodum non probaverunt Deum habere in notitia: tradidit illos Deus in reprobam mentem, ad facienda, quae non decerent: 29. Ut essent pleni omni iniu-

stitia, nequitia, libidine, avaritia, malitia, referti invidia, homicidio, contentione, dolo, perversitate, susurrones, 30. Obtrectatores, osores Dei, malefici, contumeliosi, fastuosi, repertores malorum, parentibus immorigeri, 31. Intelligentiae expertes, insociabiles, affectu humanitatis carentes, foedifragi, sine misericordiae sensu. 32. Qui quum Dei iudicium cognoverint, quod, qui talia agunt, digni sunt morte: non tantum ea faciunt, sed assentiuntur facientibus.

24. *Propterea tradidit.* Quia clandestinum est malum impietas: ne adhuc tergiversentur, ostendit crassiori demonstratione illos non posse elabi, quin iusta damnatione teneantur; siquidem illam impietatem secuti sunt fructus, unde licet colligere manifesta irae Domini iudicia. Quod si iusta est semper ira Domini, sequitur praecessisse, quod illos redderet damnabiles. A signis ergo nunc urget hominum apostasiam et defectionem: siquidem ita ulciscitur Dominus eos, qui se ab ipsius bonitate alienarunt, ut in multiplicem perditionem ac ruinam deiiciat praecipites. Ac similitudinem vitiorum, quibus laborant, cum impietate comparando, cuius eos supra accusavit, probat eos ita poenas iusto Dei iudicio pendere. Nam quum nihil potius sit nobis nostro honore, haec summa est caecitas, ubi non dubitamus in nos ipsos esse contumeliosi. Quare convenientissima est poena irrogato divinae maiestati probro. Id unum exequitur usque ad finem capitis, sed variis modis agitat, quod res indigebat multa amplificatione. Hoc est igitur in summa quod contendit, Hinc apparere, non esse excusabilem hominum erga Deum ingratitudinem, quod certis documentis iram Dei saevire in se produnt. Nunquam enim in tam foedas cupiditates, belluarum more, provolverentur, nisi infestum adversumque sibi haberent Dei numen. Quum ergo passim abundent pessimis flagitiis, extare in illis colligit Divinae ultionis testimonia. Iam si haec nunquam temere aut inique saevit, sed moderationem aequitatis semper tenet: inde constare innuit, quam certum omnibus impendeat nec minus iustum exitium. De modo, quo Deus hominem in vitium tradit, minime necessarium hoc loco texere longam quaestionem. certum quidem est, non sinendo tantum et connivendo illum permittere homines prolabi: sed iusto iudicio sic ordinare, ut tum a propria concupiscentia, tum a diabolo in eiusmodi rabiem agantur et ferantur. Ideo *Tradendi* voce utitur, ex perpetuo Scripturae more: quam vocem nimis violenter torquent, qui sola Dei permissione in peccatum agi nos putant. Nam ut minister irae Dei est Satan et quasi carnifex, ita non dissimulatione, sed mandato iudicis in nos armatur. Neque tamen ideo aut crudelis Deus, aut nos innoxii, quando aperte ostendit Paulus, nos non aliter addici in eius potestatem, quam si tali poena digni simus. Tantum id excipiamus, peccati causam a Deo non provenire: cuius radices in peccatore ipso perpetuo resident. Illud enim verum esse oportet: Perditio tua Israel: in me tantummodo auxilium tuum. (Hosea. 13, 9.) Quum cordis humani cupiditates cum immunditia coniungit, tacite innuit, quos partus cor nostrum generet, ubi semel relictum est sibi. Particula, *in seipsis*, emphaseos non caret: significantius enim exprimit, quam profundas et ineluibiles ignominiae notas corporibus suis inusserint.

25. *Qui transmutaverunt.* Rationem, licet aliis verbis, non tamen diversam a supradicta repetit: quo melius animis infigat. Dum veritas Dei in mendacium mutatur, obliteratur eius gloria. iustum est igitur, omni genere ignominiae eos respergi, qui et suum Deo honorem detrahere et probrum irrogare conati sunt. *Et colue-*

runt. Ut duo verba uni syntaxi adaptarem, sic reddidi. Idololatriae flagitium proprie notat. Creaturae enim dari honor religionis causa non potest, quin a Deo indigne et per sacrilegium transferatur. frustraque excusatur, propter Deum imagines coli: quando hunc cultum non agnoscit, nec sibi acceptum fert Deus. Et omnino tunc non colitur verus Deus, sed factitius, quem sibi caro somniavit. Et quod subditur, *Qui est benedictus*, in maiorem idololatrarum ignominiam dictum interpretor, in hunc sensum, Quem solum honorari adorarique oportuit, et cui fas non fuit quidquam vel minimum auferri.

26. *Propterea tradidit illos Deus.* Velut interposita parenthesi redit ad id, quod prius coeperat de ultione Domini: ac primum specimen affert in horrendo facinore praeposterae veneris, unde constat, non prostitutos modo fuisse in beluinas cupiditates, sed infra bestias prorupisse, quum totum naturae ordinem everterint. Deinde enumerat longam vitiorum seriem, quae cum seculis omnibus extiterunt: tum vero passim regnabant licentissime. Nec refert, quod non laborabant singuli tanta vitiorum colluvie: nam in vulgari hominum turpitudine taxanda satis est, si ad unum omnes recognoscere aliquem naevum coguntur. Sic ergo habendum est, Paulum hic ea flagitia perstringere, quae et seculis omnibus vulgaria fuerant, et ea potissimum aetate erant passim conspicua. Nam illa, quam brutae pecudes abominantur, spurcitia, mirum quantopere tum divulgata esset: alia vero popularia erant. Deinde cum catalogum scelerum recensere, in quo universum hominum genus comprehendatur. Nam etsi non omnes vel homicidae sunt, vel fures, vel adulteri: nemo est tamen, qui non deprehendatur aliquo vitio inquinatus. *Passiones ignominiae* vocat, quae hominum etiam opinione sunt pudendae. Respondent autem Dei inhonorationi.

27. *Quam decuit erroris mercedem.* Excaecari enim merentur, ut obliviscantur sui, nec quid sibi conveniat videant, qui ad oblatam Dei lucem oculos clauserunt sua malignitate, ne gloriam eius conspicerent: denique ut caecutiant in meridie, quos non puduit extinguere, (quantum in se erat,) Dei gloriam, quae sola nos illustrat.

28. *Et quemadmodum non probaverunt.* Observanda in verbis allusio, quae aequam peccati et poenae relationem eleganter indicat. Quia non probaverunt permanere in Dei cognitione, quae sola mentes nostras ad recte sapiendum dirigit, perversam illis mentem dedit Dominus, quae nihil iam probare posset. Quod autem ait non probasse, perinde est acsi diceret, cognitionem Dei non esse persecutos, quo debuerant studio, sed cogitationem potius suam data opera a Deo avertisse. Significat ergo, eos prava electione praetulisse Deo suas vanitates, atque ita voluntarium, quo decepti sunt, errorem fuisse. *Ut facerent, quae non decent.* Quia unum hactenus specimen illud execrabile proposuit, quod vulgare quidem inter multos, non tamen omnium commune erat, hic incipit enumerare vitia, quorum nemo immunis reperiatur. Nam etsi in singulis (ut dictum est) non simul emineant omnia, sunt tamen alicuius ex illis conscii sibi omnes: ut pro se quisque argui possit non obscurae pravitatis. Initio quod Indecora vocat, intellige ab omni rationis iudicio abhorrentia et aliena hominum officiis. Mentis enim inversae notas profert, quod sine delectu iis sceleribus se homines obligarunt, quae communis sensus respuere debeat. Porro in contexendo vitiorum ordine frustra laboratur, ut aliud ex alio ducatur: quum id non fuerit Pauli propositum, sed congerere, prout quodque primum occurrebat. Quid singula significent, brevissime percurramus. Iniustitiam intellige, quum violatur inter homines ius humanitatis non reddendo unicuique, quod suum est. *πονηρίαν* ex Ammonii sententia reddidi Nequitiam. ille enim *πονηρόν* docet esse *δραστικὸν κα-*

κοῦ. Nequitia ergo erit exercitata malitia: vel solutior malitiae patrandae licentia. Malitia vero, pravitas illa et obliquitas mentis, quae ad noxam proximis inferendam contendit. Posui Libidinem ubi Paulus πορνείαν. neque tamen reclamo, siquis Scortationem malit: tam enim cupiditatem interiorem, quam externam actionem significat. Avaritiae, invidiae, homicidii vocabula non dubiam habent significationem. Sub Contentione tum iurgia, tum pugnas, tum seditiosas motiones comprehendit. κακοήθεια, pro qua nos Perversitatem reddidimus, insignis ac notabilis improbitas: ubi homo velut obducto callo in corruptione morum obduruit ex consuetudine et malo habitu. θεοστυγεῖς sunt haud dubie Dei osores. Nam ut in passivo positum dicatur, nulla est ratio, quum Paulus hic homines ex vitiis evidentibus reos faciat. Designantur ergo ii, qui Deum aversantur, cuius iustitiam suis nequitiis obstare vident. Susurrones et obtrectatores sic distinguuntur, quod illi clancularii delationibus amicitias bonorum dirimunt, animos ad iracundiam inflammant, innocentes suggillant, serunt discordias etc. Hi ingenita quadam malignitate nullius famae parcunt: et quasi maledicendi rabie vexati merentes simul ac immerentes proscindunt. ὑβριστὰς transtulimus maleficos: quoniam auctores Latini insignes iniurias, ut sunt direptiones, furta incendia, veneficia, quas hic voluit signare Paulus, maleficia solent appellare. Contumeliosos vocavi, quos Paulus ὑπερηφάνους, quia hoc sonat Graeca dictio. Inde enim est nomen, quod tales, velut in sublime evecti, omnes tanquam inferiores contemptim despiciunt, neque possunt ad aequalitatem spectare. Fastuosi sunt, qui inani praefidentiae vento turgent. Insociabiles sunt, qui ab hominum societate conservanda per iniquitates dissiliunt, vel in quibus nulla est fidei sinceritas vel constantia, quasi dicas foedifragos. Sine affectu humanitatis, qui primos quoque naturae sensus erga suos exuerunt. Quia misericordiae defectum inter signa depravatae humanae naturae ponit: hinc colligit Augustinus adversus Stoicos, misericordiam esse virtutem Christianam. *Qui quum Dei iustitiam.* Quanquam hic locus varie tractatur, haec mihi expositio videtur verissima: homines ad effrenem peccandi lasciviam nihil reliqui fecisse, quod sublato bonorum et malorum discrimine, quae Deo displicere, et iusto eius iudicio damnatum iri noverant, tam in se, quam in aliis approbarint. Hic enim summus malorum cumulus, ubi adeo depuduit peccatorem, ut tum suis vitiis blandiatur, nec vituperio sibi verti sustineat: tum eadem in aliis suffragio applausuque foveat. sic desperata improbitas in Scripturis describitur, Gloriantur quum malefecerint. (Prover. 2, 14.) Item, Divaricavit pedes suos, gloriata est in malitia sua. (Ezech. 16, 25. Ierem. 11, 15) Nam quem pudet, is adhuc est sanabilis. Ubi autem ex peccandi consuetudine talis impudentia contracta est, ut vitia loco virtutum placeant ac probentur, nulla amplius spes est correctionis. Ideo autem sic interpretor, quod video Apostolum voluisse hic gravius aliquid et sceleratius ipsa vitiorum perpetratione perstringere. Id quale sit, non intelligo: nisi referamus ad istam nequitiae summam, ubi miseri homines contra Dei iustitiam abiecta verecundia vitiorum patrocinium suscipiunt.

Cap. II.

1. Propterea inexcusabilis es, o homo, quicunque iudicas. in quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas: eadem enim facis dum iudicas. 2. Novimus autem quod iudicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt.

Haec obiurgatio in hypocritas stringitur: qui, dum externae sanctimoniae offuciis perstringunt hominum oculos, securitatem etiam coram Deo concipiunt, acsi probe illi satisfacerent. Paulus ergo postquam crassiora demonstravit vitia, ne quem iustum coram Deo relinquat, hoc genus sanctulos aggreditur, qui sub primo catalogo comprehendi non poterant. Iam planior faciliorque est deductio, quam ut mirari quis debeat, unde colligat Apostolus hanc rationalem. Ideo enim inexcusabiles facit, quia et ipsi Dei iudicium norunt, Legem nihilominus transgrediuntur: acsi diceret, Tametsi non consentis aliorum vitiis, imo videris ex professo hostis ac vindex vitiorum: quia tamen ab illis non es immunis, si te vere consideras, non potes obtendere ullam defensionem. *In quo enim iudicas alterum.* Praeter elegantem verborum Graecorum allusionem *κρίνειν καὶ κατακρίνειν* notanda est exaggeratio, qua utitur adversus eos. Perinde enim valet loquutio acsi diceret, Bis es damnabilis, qui iisdem obnoxius es vitiis, quae in aliis carpis et accusas. Nota est siquidem sententia, Legem sibimetipsis indicere innocentiae, continentiae, virtutumque omnium, eos qui ab altero rationem vitae reposcunt: nec ulla esse venia dignos, si eadem admittant, quae sumpserint in alio corrigenda. *Eadem enim facis iudicans.* Ita est ad verbum. Porro sensus est, Etiamsi iudices, nihilominus agis. Et agere dicit, quia non recto sint animo: quandoquidem peccatum proprie animi est. Itaque seipsos eo condemnant, quia furem, aut adulterum, aut maledicum improbando non in personas ferunt iudicium, sed in vitia, quae ipsorum quoque ossibus adhaerent. *Scimus autem quod iudicium Dei*, etc. Consilium Pauli est, blanditias hypocritis excutere, ne se magnum aliquid adeptos putent, si vel a mundo laudentur, vel se ipsi absolvant: quia longe aliud examen eos in caelo maneat. Porro quia ipsos interioris impuritatis insimulat, quae ut humanos oculos latet, redargui convincique nequeat humanis testimonis, ad Dei iudicium provocat, cui nec tenebrae ipsae sunt absconditae, et cuius sensu tangi, peccatoribus, velint nolint, necesse est. Veritas porro haec iudicii in duobus consistit: quod sine personarum respectu delictum puniet, in quocunque deprehenderit homine: deinde, quod externam speciem non moratur: nec opere ipso contentus est, nisi a vera sinceritate animi prodeat. Unde sequitur, non obstare larvam fictae sanctimoniae, quominus vel in occultam pravitatem suo iudicio animadvertat. Est autem Hebraica phrasis, quia Veritas tantundem saepe valet Hebraeis, atque interior cordis integritas: atque ita non solum crasso mendacio, sed externae bonorum operum apparentiae opponitur. Tunc autem demum expergefiunt hypocritae, quum Deus non tantum de fucosa iustitia, sed de occultis affectibus iudicium dicitur facturus.

3. Existimas autem, o homo qui iudicas eos qui talia faciunt, et eadem facis, quod ipse effugies iudicium Dei? 4. An divitias bonitatis ipsius, tolerantiaeque, ac lenitatis contemnis, ignorans quod bonitas Dei te ad poenitentiam deducit? 5. Sed iuxta duritiam tuam, et cor poenitere ne-

scium, thesaurizas tibi iram in die irae, et revelationis iusti iudicii Dei, 6. Qui redditurus est unicuique secundum ipsius opera: 7. Iis quidem, qui per boni operis perseverantiam, gloriam et honorem et immortalitatem quaerunt, vitam aeternam: 8. Iis vero qui sunt contentiosi, ac veritati immorigeri, iniustitiae autem obtemperant, excandescentia, ira, tribulatio. 9. Et anxietas in omnem animam hominis perpetrantis malum, Iudaei primum, simul et Graeci. 10. At gloria et honor et pax omni operanti bonum, Iudaeo primum, simul et Graeco.

3. *Existimas autem o homo*, etc. Quoniam praecipiunt rhetores, ne ante ad vehementiorem obiurgationem descendatur, quam convictum crimen fuerit: posset cuipiam videri inepte hic insurgere Paulus, qui nondum peracta, quam intendebat, accusatione tam acriter invehatur. Verum secus habet res. satis enim firma probatione ipsos peccati reos peregit: quandoquidem non accusabat coram hominibus, sed conscientiae iudicio arguebat. Hoc autem plane duxit esse probatum, quod volebat, nempe si in se descenderent, ac Divini iudicii admitterent examen, non posse iniquitatem suam inficiari. Nec sine magna necessitate facit, quod tanta severitate atque acerbitate fictam istam sanctitatem obiurgat: mira enim securitate id genus hominum in se acquiescit, nisi illi inanis fiducia violenter excutitur. Meminerimus ergo, hanc optimam esse convincendae hypocriseos rationem, si ab ebrietate sua expergefacta in lucem Divini iudicii attrahatur. *Quod effugies*, etc. A minori est argumentum. Nam si hominis iudicio obnoxia esse flagitia oportet: multo magis Dei, qui iudex est unicus omnium. Divino quidem instinctu feruntur homines ad damnanda scelera, sed haec obscura et tenuis est duntaxat iudicii eius adumbratio. Valde igitur desipiunt, qui fallere se putant iudicium Dei, qui ne suo quidem iudicio alios elabi sinunt. Nec emphasi caret, quod iam iterum expressit Hominis nomen, ut hominem Deo comparet.

4. *An divitias*, etc. Non mihi videtur hic esse dilemma, quod nonnulli putant: sed prolepsis. Quoniam enim hypocritae fere prospero rerum successu inflantur, acsi Domini clementiam suis benefactis promeriti essent, atque ita magis in Dei contemptum obdurescunt: occurrit eorum arrogantiae Apostolus: atque argumento a contraria causa sumpto demonstrat, non esse cur Deum sibi propitium ab externa prosperitate reputent, quando illi longe diversum est benefaciendi consilium, quo scilicet peccatores ad se convertat. Ergo ubi non regnat Dei timor, securitas in rebus prosperis est contemptus ac ludibrium immensae eius bonitatis. Unde sequitur, graviores poenas iure daturos, quibus in hac vita Deus pepercerit, quia ad reliquam pravitatem accessit, quod paternam Dei invitationem respuerunt. Quanquam autem omnia Dei beneficia totidem sunt paternae eius bonitatis testimonia: quia tamen diversum saepe in finem respicit, perperam impii, dum suaviter et benigne eos fovet, quasi ei cari essent, sibi in laeta fortuna gratulantur. *Ignorans quia benignitas*, etc. Dominus enim sua lenitate nobis eum se esse ostendit, ad quem converti debeamus, si cupimus bene habere: simulque fiduciam erigit exspectandae misericordiae. Si Dei beneficentia non utimur in hunc finem, abutimur. Quanquam non uno semper modo accipienda est: servos enim suos dum indulgenter tractat Dominus, ac terrenis benedictionibus prosequitur, suam benevolentiam eiusmodi symbolis declarat, ac simul assuefacit ad quaerendam in se uno bonorum omnium summam. Transgressores

Legis dum eadem excipit indulgentia, sua benignitate vult quidem emollire ipsorum contumaciam: non tamen se illis propitium iam esse testatur; quin potius eos ad resipiscentiam vocat. Siquis autem iniiciat, Dominum surdis canere, quamdiu intus corda non afficit: respondendum, nihil hic posse accusari nisi nostram pravitatem. Caeterum in verbis Pauli malo *Deducit*, quam *Invitat*: quia illud plus quiddam significat. Neque tamen pro Adigere accipio, sed pro Manu ducere.

5. *Secundum duritiam tuam*, etc. Ubi ad Domini monitiones obduruimus, sequitur impoenitentia: qui vero non sunt de resipiscentia solliciti, ii manifeste tentant Dominum. Et insignis est locus: unde discendum est, quod prius attigi, impios non modo in dies sibi gravius cumulare Dei iudicium, quantisper hic vivunt: sed etiam cessurum illis in condemnationem, quicquid donorum Dei assidue usurpant. ratio enim omnium reposcetur. Quod autem in extremum illis scelus merito imputabitur, tunc comperietur, Dei benignitate factos esse deteriores, qua saltem emendari eos oportuerat. Cavendum ergo, ne illicito bonorum abusu infelicem hunc thesaurum nobis reponamus. *In die irae.* Sic est ad verbum: sed pro *εἰς ἡμέραν*, In diem. Nam colligunt impii nunc adversum se Dei indignationem, cuius vis tunc in caput eorum se effundet: occultam perniciem accumulant, quae tunc ex Dei thesauris explicabitur. Dies autem supremi iudicii dies irae vocatur, dum sermo est ad impios: quum dies sit redemptionis fidelibus. Ita et aliae quaelibet visitationes Domini semper impiis describuntur horrendae et minaces; piis contra suaves et iucundae. Proinde, quoties meminit Scriptura propinquitatis Domini, pios exsultare laetitia iubet: dum autem ad reprobos se convertit, nihil quam terrorem incutit ac formidinem. Dies irae, dicit Sophonias, 1, 15, Dies illa, dies tribulationis et angustiae: dies calamitatis et miseriae: dies tenebrarum et caliginis: dies nebulae et turbinis. Similia quoque habes Ioelis 2, 2. Amos vero, 5, 18, etiam exclamat, Vae desiderantibus diem Domini. ad quid eam vobis? Dies illa Domini, tenebrae et non lux. Porro quum addit vocabulum Revelationis Paulus, innuit, quis ille sit irae dies, nempe quum Dominus iudicium suum manifestabit: cuius tametsi indicia quaedam quotidie praebet, liquidam tamen ac plenam manifestationem in eam diem suspendit ac continet. Tunc enim libri aperientur, tunc segregabuntur agni ab hoedis, et frumentum zizaniis repurgabitur.

6. *Qui reddet unicuique*, etc. Quia illi cum caecis sanctulis negotium est, qui bene obtectam putant cordis nequitiam, modo nescio quibus inanium operum fucis praetexatur, veram operum iustitiam statuit, quae sit coram Deo locum habitura; ne sufficere confidant ad eum placandum, si verba et solas nugas vel folia attulerint. Porro in hac sententia non tantum est difficultatis, quantum vulgo putatur. Reproborum enim malitiam iusta ultione si puniet Dominus, rependet illis quod meriti sunt. Rursum quia sanctificat, quos olim statuit glorificare, in illis quoque bona opera coronabit, sed non pro merito. Neque id evincetur ex hac sententia, quae tametsi praedicit, quam mercedem habitura sint bona opera, nequaquam tamen, quid valeant, vel quid illis debeatur pretii, pronuntiat. Stulta autem consequentia est, ex mercede statuere meritum.

7. *Iis quidem qui secundum perseverantiam.* Ad verbum est, *Patientiam*, quo vocabulo plus aliquid exprimitur. Perseverantia enim est, ubi quis constanter benefaciendo non fatiscit: at tolerantia quoque in sanctis requiritur, qua, licet variis tentationibus oppressi, subsistant. Non enim eos expedito cursu ad Dominum pergere Satan permittit: sed innumeris offendiculis remorari eos, atque

a recta via avertere nititur. Quod autem dicit, fideles in bonis operibus persistendo gloriam et honorem quaerere: non significat, eos alio aspirare, quam ad Dominum: aut aliquid eo superius praestantiusve expetere, sed ipsum quaerere nequeunt, quin simul ad regni eius beatitudinem contendant: cuius descriptio sub horum verborum periphrasi continetur. Sensus ergo est, Dominum vitam aeternam iis redditurum, qui bonorum operum studio immortalitatem meditantur.

8. *Iis vero, qui sunt contentiosi* Aliquantum confusa est oratio. Primum, ob abscissum tenorem: filum enim dictionis requirebat, ut secundum collationis membrum priori cohaereret in hunc modum, Dominus iis, qui per boni operis perseverantiam gloriam, honorem et immortalitatem quaerunt, redditurus est vitam aeternam: contentiosis autem et immorigeris aeternam mortem. Tum subnecteretur illatio, paratam illis quidem esse gloriam et honorem et incorruptionem: his autem repositam esse iram et afflictionem. Deinde quia voces illae, *Excandescentia*, *Ira*, *Tribulatio et Anxietas*, duobus membris diversis applicantur, sensum tamen orationis id minime turbat, quo in scriptis Apostolicis contenti sumus. Ex aliis enim discenda est eloquentia: hic sub contemptibili verborum humilitate spiritualis sapientia quaerenda est. Contentio hic pro rebellione ponitur et pervicacia: quia cum hypocritis confligit Paulus, qui crassa et supina indulgentia Deum subsannant. *Veritatis* nomine simpliciter regula Divinae voluntatis, quae sola veritatis lux est, designatur. Id enim omnium impiorum commune est, ut se iniquitati in servitutem addicere semper malint, quam Dei iugum recipere. at quantamlibet obedientiam simulent, non desinunt tamen Dei verbo contumaciter obstrepere et obluctari. Siquidem ut Veritatem hanc ludibrio habent, qui palam sunt flagitiosi: ita hypocritae factitios suos cultus illi opponere non dubitant. Porro subiicit Apostolus, eiusmodi contumaces iniquitati servire: quia nihil medium est, quo minus in peccati servitium mox concedant, qui subiugari a Domini lege noluerunt. Atque hoc quoque iustum praemium est furiosae licentiae, quod peccati sunt mancipia, qui Dei obsequium gravantur. *Excandescentia et ira.* Sic vertere coegit me verborum proprietas. Graecis enim id significat θυμός, quod Latinis excandescentiam notare docet Cicero, Tusc. 4. nempe subitam irae inflammationem. In aliis sequor Erasmum. Observa autem, ex quatuor quae recensentur duo posteriora quasi effectus esse priorum. Nam qui Deum sibi adversum iratumque sentiunt, extemplo prorsus conteruntur. Caeterum quum duobus verbis tam piorum beatitudinem, quam reproborum interitum breviter indicare posset, utrumque pluribus amplificat: quo magis et efficacius homines percellat irae Dei metu, et desiderium acuat obtinendae per Christum gratiae. Nunquam enim Dei iudicium satis metuimus, nisi viva descriptione quasi statuatur ante oculos. Nec serio futurae ritae studio ardemus, nisi multis flabellis incitati.

9. *Iudaeo primum.* Mihi non dubium est, quin Iudaeo Gentilem simpliciter opponat. quos enim Graecos nunc appellat, eos Gentiles mox dicet. Iudaei autem in huius causae actione praecedunt, qui prae aliis habent Legis promissiones et minas: acsi diceret, Haec universalis est Divini iudicii lex, quae a Iudaeis incipiet, et comprehendet totum orbem.

11. Siquidem non est acceptio personarum apud Deum. (*Deut.* 10, 17.) 12. Quicunque enim sine Lege peccaverunt, sine Lege etiam peribunt: quicunque vero in Lege peccaverunt, per Legem iudicabuntur. 13. Non enim Legis audi-

tores iusti sunt apud Deum: sed qui Legem faciunt, iustificabuntur. (*Matth.* 7, 21.)

11. *Non est personarum acceptio.* Hactenus in genere reos in iudicium traxit universos mortales: nunc vero seorsum hinc Iudaeos, hinc Gentiles arguere incipit: ac simul docet, non obstare, quod alios ab aliis separat discrimen, quin promiscue utrique morti aeternae sint obnoxii. Gentiles defensionem captabant ab ignorantia: Iudaei Legis titulo gloriabantur. illis adimit tergiversationem, hos falsa et vana gloriatione spoliat. Est igitur quaedam totius generis humani in duo membra partitio. Nam Iudaeos segregaverat Deus a reliquis: omnium vero Gentium eadem erat ratio. Nunc illud discrimen nihil obstare docet, quominus in eundem utrique colligati sint reatum. Caeterum Persona Scripturis usurpatur pro rebus omnibus externis, quae aliquo in pretio et honore haberi solent. Quum ergo legis, non esse Deum acceptorem personarum, intellige illum respicere cordis puritatem ac interiorem innocentiam: non autem iis immorari, quae solent in hominum aestimationem venire, genus, patriam, dignitatem, copias et similia: ut hic Acceptio accipitur pro delectu ac discretione inter gentem et gentem. Siquis autem hinc cavilletur, non esse igitur gratuitam Dei electionem: respondendum, esse duplicem hominis acceptionem coram Deo, primam, qua nos ex nihilo vocatos gratuita bonitate cooptat: quum nihil sit in natura nostra, quod illi probari queat, alteram, qua ubi nos regeneravit, etiam cum suis donis amplectitur: ac quam in nobis recognoscit Filii sui imaginem, favore suo prosequitur.

12. *Qui sine Lege peccaverunt.* Priore partitionis loco Gentes aggreditur: quibus tametsi nullus Moses datus fuerat, qui Legem illis a Domino promulgaret ac sanciret, id tamen obstare negat, quominus iustum mortis iudicium peccando sibi accersant: acsi diceret, iustae peccatoris damnationi non esse necessariam Legis scriptae notitiam. Vide igitur, quale patrocinium suscipiant, qui praepostera misericordia Gentes Evangelii lumine privatas ignorantiae praetextu Dei iudicio eximere tentant. *Qui in Lege peccaverunt.* Quemadmodum Gentes, dum sensus sui erroribus feruntur, in foveam praecipites eunt: ita Iudaei Legem in promptu habent, qua iudicentur. Pronuntiata enim iam pridem sententia est, maledictos omnes, qui non permanserint in omnibus eius mandatis. (Deut. 27, 26.) Peior itaque conditio Iudaeos peccatores manet, quibus iam sua est in Lege damnatio.

13. *Non enim auditores Legis.* Prolepsis, qua antevertit quam afferre Iudaei exceptionem poterant. Quia Legem audiebant esse iustitiae regulam, sola eius notitia superbiebant. Eam hallucinationem ut refellat, negat Legis audientiam seu intelligentiam quicquam habere ponderis, ut iustitiam quis ex ea obtendat: sed proferenda esse opera secundum illud, Qui fecerit haec, vivet in ipsis. Hoc igitur tantum valet praesens sententia, Si ex Lege iustitia quaeritur, impleri Legem oportere: quia in operum perfectione posita est Legis iustitia. (Deut. 4, 1.) Qui hoc loco abutuntur ad erigendam operum iustificationem, etiam puerorum cachinnis sunt dignissimi. Proinde ineptum est et extra locum, huc longas de iustificatione quaestiones ingerere ad solvendum tam futile cavillum. Tantum enim urget apud Iudaeos Apostolus illud, de quo meminerat, Legis iudicium, quod non possint per Legem iustificari, nisi Legem impleant. si transgrediantur: paratam mox esse illis maledictionem. Nos vero non negamus, praescribi in Lege absolutam iustitiam: sed quia omnes transgressionis convincuntur, quaerendam esse dicimus aliam iustitiam. Quin ex hoc loco argumentari licet, neminem operibus iustificari. si enim ii soli, qui Legem implent, per

Legem iustificantur: sequitur nullum iustificari, quia nullus reperitur qui iactare queat Legis complementum.

14. Quum enim Gentes, quae Legem non habent, natura quae Legis sunt faciant, ipsae Legem non habentes, sibi ipsae sunt Lex: 15. Quae ostendunt opus Legis scriptum in cordibus suis: simul attestante ipsorum conscientia, et cogitationibus inter se accusantibus, aut etiam excusantibus, 16. In die qua iudicabit Deus occulta hominum secundum Evangelium meum, per Iesum Christum.

14. *Quum enim Gentes.* Probationem prioris membri nunc repetit. Non enim satis habet, nos verbo damnare, et iustum Dei iudicium adversum nos pronunciare, sed rationibus id evincere apud nos contendit, quo nos ad Christi desiderium amoremque magis excitet. Probat enim frustra obtendi a Gentibus ignorantiam, quum factis suis declarent, nonnullam se habere iustitiae regulam. Nulla enim gens unquam sic ab humanitate abhorruit, ut non se intra leges aliquas contineret. Quum igitur sponte ac sine monitore gentes omnes ad leges sibi ferendas inclinatae sint: constat absque dubio, quasdam iustitiae ac rectitudinis conceptiones, quas Graeci προλήψεις vocant, hominum animis esse naturaliter ingenitas. Habent ergo legem sine Lege: quia utcunque scriptam Mosis Legem non habeant, notitia tamen recti et aequi nequaquam prorsus carent. Neque enim aliter possent inter flagitium virtutemque discernere: quorum alterum coercent poenis, alteram commendant, ac suo calculo approbatam praemiis honorant. Naturam opposuit Legi scriptae, intelligens scilicet Gentibus naturalem iustitiae fulgorem illucere, qui Legis vicem suppleat, qua Iudaei erudiuntur, ut sint ipsae sibi Lex.

15. *Quae ostendunt opus Legis scriptum.* Hoc est testificantur esse inscriptum cordibus suis discrimen et iudicium, quo inter aequum et iniquum, honestum et turpe distinguant. Non enim intelligit insculptum eorum voluntati, ut appetant et studiose persequantur, sed quia sic veritatis potentia vincuntur, ut non possint non approbare. Cur enim religiones instituunt, nisi quia Deum colendum iudicant? Cur scortari et furari pudet, nisi quia utrumque malum censent? Importune ergo ex hoc loco potestas voluntatis nostrae effertur: acsi facultati nostrae subiectam Legis observationem diceret Paulus: quum de implendae Legis potestate non loquatur, sed de notitia. Nec vero cordis nomen pro sede affectuum, sed tantum pro intellectu capitur: ut alibi, Non dedit Dominus tibi cor ad intelligendum. (Deut. 29, 4.) Item, Stulti homines et tardi corde ad credendum. (Luc. 24, 25.) Praeterea nec ex eo colligendum est, hominibus inesse plenam Legis cognitionem, sed quaedam duntaxat iustitiae semina esse indita ipsorum ingenio: qualia sunt, quod religiones instituunt omnes peraeque gentes, adulterium Legibus plectunt et furtum et homicidium: bonam fidem in commerciis ac contractibus commendant. Sic enim testantur, non se latere, Deum colendum esse: adulterium et furtum et homicidium esse mala, probitatem esse laudabilem. Nec interest, qualem fingant Deum, aut quot etiam deos fabricent: satis est, quod Deum esse intelligunt, et illi honorem cultumque deberi. Non refert, an alienae mulieris et possessionis et cuiusvis rei cupiditatem permittant: an ad iram odiumque conniveant. nam quod perpetrare malum esse norunt, neque illis fas erit concupiscere. *Attestante conscientia et cogitationibus.* Non poterat fortius eos premere, quam propriae conscientiae

testimonio, quae est instar mille testium. Conscientia benefactorum se sustentant ac consolantur homines: male sibi conscii intra se torquentur ac cruciantur. Unde illae Ethnicorum voces, Amplissimum theatrum esse bonam conscientiam: malam vero pessimum carnificem, ac saevius quibuslibet furiis impios exagitare. Est igitur naturalis quaedam Legis intelligentia, quae hoc bonum atque expetibile dictet, illud autem detestandum. Observa autem, quam erudite describat conscientiam, quum dicit nobis venire in mentem rationes, quibus, quod recte factum est, defendamus: rursum quae nos flagitiorum accusent ac redarguant. Rationes autem istas accusandi ac defendendi ad diem Domini confert: non quia sint tunc primum emersurae, quae assidue nunc vigent ac officium suum exercent: sed quia sint tunc quoque valiturae, nequis ut frivolas et evanidas contemnat. In die autem posuit pro In diem: quemadmodum et prius.

16. *Quo iudicabit Deus occulta hominum.* Appositissima est iudicii periphrasis ad locum praesentem: ut sciant, qui se libenter in latebras stuporis abderent, intimas illas et nunc in recessu cordis penitus latentes cogitationes in lucem tunc prodituras. Quemadmodum alibi (I. Cor. 4, 5.), dum vult Corinthiis ostendere, quam nihili sint humana iudicia, quae in externis larvis resistunt: iubet expectare donec venerit Dominus, qui illustret occulta tenebrarum, et patefaciat occulta cordium. Id quum audimus, succurrat nos admoneri, si volumus nos vero approbare nostro iudici, ut ad illam animi sinceritatem enitamur. Addit *Secundum Evangelium meum*, significans se doctrinam proferre, cui humani sensus et naturaliter insiti respondeant. Ac Suum appellat ratione ministerii. Nam penes unum Deum est Evangelii edendi auctoritas: sola dispensatio Apostolis commissa est. Caeterum non mirum est, si pars Evangelii dicatur futuri iudicii nuntius ac praeconium. Nam si usque ad plenam regni coelestis revelationem differtur eorum, quae promittit, effectus et complementum, cum extremo iudicio necesse est coniungi. Deinde praedicari Christus non potest, nisi aliis in resurrectionem, aliis in ruinam: quorum utrunque ad diem iudicii pertinet. Particulam *Per Iesum Christum* quanquam aliis secus videtur, ego tamen ad iudicium refero in hunc sensum, quod Dominus per Christum suum iudicium exsequetur. Est enim ille constitutus a Patre iudex vivorum et mortuorum. quod inter praecipua Evangelii capita semper Apostoli recensent: sic erit plenior sententia, quae alioqui frigeret.

17. Ecce tu Iudaeus cognominaris, et acquiescis in Lege (*Infra* 9, 4.), et gloriaris in Deo, 18. Et nosti voluntatem, et probas eximia, institutus ex Lege: 19. Confidisque teipsum esse ducem caecorum, lumen eorum qui sunt in tenebris, 20. Eruditorem insipientium, doctorem imperitorum, habentem formam cognitionis ac veritatis in Lege. 21. Qui igitur doces alterum, teipsum non doces. qui concionaris non furandum, furaris. 22. Qui dicis non moechandum, moecharis. qui detestaris idola, sacrilegium perpetras. 23. Qui de Lege gloriaris, Deum per Legis transgressionem dehonestas. 24. Nomen enim Dei propter vos probro afficitur inter Gentes (*Ies.* 52, 5.): quemadmodum scriptum est. (*Ezec.* 36, 20.)

17. *Ecce tu Iudaeus.* In vetustis quibusdam exemplaribus legitur *εἰδέ*, si vero: quod si tam receptum foret, mihi probaretur ma-

gis. sed quoniam maior codicum numerus reclamat, et aliter non male constare potest sensus, retineo veterem lectionem, praesertim quum leve sit particulae unius momentum. Nunc autem expedita Gentium causa redit ad Iudaeos: quorum ut omnem vanitatem fortius retundat, permittit illis omnia, quibus efferebantur ac inflati erant. Deinde, quam non sufficiant ad veram gloriam, demonstrat: imo in quantum illis cedant opprobrium. Sub Iudaei nomine comprehendit omnes gentis praerogativas, quas ex Lege et Prophetis petitas falso praetendebant. atque ita Israelitas omnes intelligit, qui omnes tunc promiscue Iudaei vocabantur. Porro quo primum tempore haec appellatio coeperit, incertum est: nisi quod omnino post dispersionem coepit. Iosephus undecimo Antiquitatum, putat a Iuda Machabaeo sumptam: cuius auspiciis libertas et dignitas populi, quum aliquandiu collapsa et pene sepulta fuisset, respiravit. Hanc sententiam tametsi video esse probabilem, siqui tamen sunt, quibus non satisfaciat, afferam a me quoque alteram coniecturam. Verisimile mihi certe videtur, quum tot cladibus deformati ac dissipati forent, ne certam quidem tribuum distinctionem potuisse retinere. Nam nec suo tempore census fieri poterat, nec stabat politia, quae necessaria erat ad ordinem eiusmodi conservandum: et fusi palatique habitabant, et rebus adversis attriti minus procul dubio ad cognationem suam recensendam attenti erant. Verum ut haec mihi non concedas, quin tamen impenderet ex tanta rerum perturbatione eiusmodi periculum, non negabis. Sive igitur in posterum prospicere voluerint, sive accepto iam malo succurrere, puto simul omnes se ad nomen eius tribus contulisse, in qua religionis puritas diutius steterat, quae singulari praerogativa omnes reliquas anteibat, ex qua Redemptor exspectabatur proditurus; siquidem hoc erat in rebus ultimis suffugium, Messiae exspectatione se consolari. Utcunque sit, Iudaeorum cognomine se foederis esse heredes profitebantur, quod Dominus cum Abraham et semine eius pepigerat. *Et acquiescis in Lege, et gloriaris in Deo.* Non intelligit, eos acquievisse in studio Legis, acsi animum ad eius observationem applicassent: sed potius exprobrat, quod non attendentes, quem in finem data Lex fuisset, omissa observationis cura hoc uno turgerent, quia persuasi erant, ad se pertinere Dei oracula. Similiter de Deo gloriabantur, non qualiter Dominus praecipit per Prophetam (Ierem. 9, 24.), ut apud nosmet humiliati nostram in se uno gloriam quaeramus: sed sine ulla bonitatis Dei cognitione, illum, quo intus vacui erant, apud homines vanae ostentationis causa peculiariter suum faciebant, ac se venditabant pro eius populo. Haec igitur non cordis gloriatio, sed linguae iactantia fuit.

18. *Nosti voluntatem, et probas utilia.* Intelligentiam nunc concedit Divinae voluntatis et utilium approbationem, quam consequuti erant ex Legis doctrina. Duplex autem est probatio: altera electionis, quum id, quod bonum probavimus, amplectimur: altera iudicii, qua discernimus quidem bonum a malo, sed conatu vel studio minime sectamur. Sic ergo erant eruditi in Lege Iudaei, ut possent morum censuram exercere: sed de vita sua ad hanc censuram exigenda parum erant solliciti. Porro quum eorum hypocrisin Paulus exagitet, colligere ex adverso licet, (modo ex genuino affectu procedat iudicium,) rite demum probari utilia, ubi Deus auditur. nam eius voluntas qualiter in Lege patefacta est, dux et magistra verae probationis hic statuitur.

19. *Confidisque teipsum.* Plus etiam illis largitur: quasi non habeant modo, quod satis sit in usum suum, sed unde alios quoque locupletent. Dat, inquam, tantam illis doctrinae copiam suppetere, quae in alios quoque redundare queat. Quod sequitur, *Habentem formam doctrinae:* causative accipio: ut sic resolvatur, eo

quod formam habeas. Ideo enim aliorum se doctores profitebantur, quod omnia Legis arcana in pectore suo circumferre viderentur. Formae vocabulum pro exemplari non ponitur: quia Paulus μόρφωσιν posuit, non τυπόν. sed puto voluisse conspicuam doctrinae pompam indicare, quae Apparentia vulgo dicitur. Et certe inanes eius scientiae fuisse constat, quam prae se ferebant. Caeterum Paulus vitiosum Legis abusum oblique subsannans, ex altera parte indicat, ex Lege petendam esse rectam notitiam, ut constet solida veritas.

21. *Qui ergo alterum doces.* Quanquam ea, quae hactenus recensuit, Iudaeorum encomia eiusmodi erant, ut merito eos exornare possent, si modo illis non defuissent veriora ornamenta: quia tamen medias dotes continebant, quae et apud impios residere et pravo abusu corrumpi possint, minime sufficiunt ad solidam gloriam. Atqui Paulus non contentus eorum arrogantiam refellere et eludere, quod iis solis confiderent, in eorum quoque ignominiam retorquet. Non enim modico probro dignus est, qui praeclara et eximia alioqui Dei dona non modo inutilia reddit, sed pravitate sua vitiat et contaminat. Et perversus est consultor, qui sibi ipse non consultus tantum in aliorum commodum sapit. Unde ergo laudem captabant, id cedere illis in vituperium ostendit. *Qui concionaris non furandum.* Videtur allusisse ad locum Psalmi quinquagesimi (Psal. 50, 16.), Impio dixit Deus, Quorsum enarras statuta mea et assumis Testamentum meum in os tuum? Tu autem odisti disciplinam, et proiecisti verba mea post te. si videas furem, consentis ei: et cum adulteris portio tua. Quae obiurgatio ut in Iudaeos olim competebat, qui nuda Legis intelligentia freti nihilo melius vivebant, quam si Lege caruissent: ita nobis cavendum, ne in nos hodie vertatur. Et sane nimium in plerosque congruit, qui raram quandam Evangelii notitiam iactantes, perinde acsi Evangelium vitae regula non esset, in omne genus spurcitiae sunt dissoluti. Ne ergo tam secure ludamus cum Domino, meminerimus, quale impendeat iudicium talibus logodaedalis, qui verbum Dei sola garrulitate ostentant.

22. *Qui detestaris idola.* Scite opponit idololatriae sacrilegium, tanquam rem eiusdem generis. Nam sacrilegium, simpliciter est profanatio Divinae maiestatis. Quod nec Ethnicos quoque poetas latuit. Hac ratione Ovidius Metamorph. 3., Sacrilegium appellat Lycurgum ob contempta Bacchi sacra, Et in Fastis Sacrilegas manus, quae numen Veneris violarant. Sed quum Gentes deorum suorum maiestatem idolis affigerent, vocarunt duntaxat sacrilegium, siquis surripuisset, quod templis dicatum esset, in quibus putabant sitam esse totam religionem. Sic hodie, ubi pro verbo Dei regnat superstitio, non aliud sacrilegii genus agnoscunt, quam templorum opulentiam suppilasse: quando nullus est Deus, nisi in idolis, nulla religio, nisi in luxu et pompa. Admonemur autem hic primum, ne parte Legis aliqua defuncti nobis placeamus, alios contemnentes. Deinde, ne gloriemur adeo de sublata inter nos idololatria exteriori, ut non interim curemus, latentem in animis impietatem a nobis profligare et eradicare.

23. *Qui in Lege gloriaris, Deum per Legis*, etc. Quanquam Deum contumelia afficit, quilibet Legis transgressor (quando hac conditione nati sunt omnes, ut iustitia et sanctimonia illum colant) iure tamen specialem in hac re culpam Iudaeis imputat. Quia quum Deum praedicarent suum legislatorem, vitam autem suam componere ad eius regulam minime studerent, declarabant Dei sui maiestatem non magnae sibi curae esse, quam adeo ex facili comtemnerent. Quo modo et hodie Christum dehonestant per Evangelii trans-

gressionem, qui de eius doctrina otiose garriunt, quam interim effreni ac libidinosa vivendi forma proculcant.

24. *Nomen enim Dei.* Ego magis ex Ezechielis 36, 23., sumptum puto testimonium, quam ex Iesaia. quandoquidem apud Iesaiam nullae sunt exprobrationes adversus populum, quibus totum illud Ezechielis caput refertum est. Putant autem quidam esse argumentum a minori ad maius, in hunc sensum, Si aetatis suae Iudaeos non abs re increpuit Propheta, quod propter eorum captivitatem haberetur ludibrio inter Gentes Dei gloria et potentia, acsi populum, quem in protectionem suam susceperat, non potuisset conservare: multo magis estis Dei probra et dehonestamenta, ex quorum pessimis moribus aestimata eius religio male audit. Quam sententiam ut non refello, ita simpliciorem malo: acsi dictum esset, Videmus omnia Israelitici populi vituperia in nomen Dei recidere: quia quum Dei populus habeatur et dicatur, Dei nomen velut fronti insculptum gerit: unde necesse est, apud homines Deum, cuius se nomine venditat, ipsius turpitudine quodammodo infamari. Est autem hoc valde indignum, qui gloriam a Deo mutuantur, ignominiae notam sacro eius nomini aspergere. nam saltem decebat aliam rependere mercedem.

25. Nam Circumcisio quidem prodest, si Legem observes. quod si transgressor Legis fueris, Circumcisio tua in praeputium versa est. 26. Si ergo praeputium iustitias Legis servaverit, nonne praeputium eius pro Circumcisione censebitur: 27. Et iudicabit quod ex natura est praeputium (si Legem servaverit) te qui per literam et Circumcisionem transgressor es Legis? 28. Non enim qui est in aperto Iudaeus, is Iudaeus est: nec quae in aperto est Circumcisio in carne, ea est Circumcisio: 29. Sed qui est in occulto Iudaeus, et Circumcisio cordis in spiritu, non litera: cuius laus non ex hominibus est, sed ex Deo.

25. *Circumcisio quidem prodest.* Per anticipationem diluit, quae rursum contra excipere in defensionem suae causae Iudaei poterant: Nam si foederis Domini symbolum erat Circumcisio, quo Abrahamum et semen eius sibi in peculium Dominus selegerat: inde videbantur non frustra gloriari. sed quoniam omissa signi veritate in externa eius specie haerebant: respondet non esse, cur sibi quicquam ex nudo signo arrogent. Veritas Circumcisionis in promissione spirituali sita erat, quae fidem requirebat. Utrumque negligebant Iudaei, tam promissionem, quam fidem. Stulta ergo erat ipsorum confidentia. Unde fit, ut praecipuum Circumcisionis usum hic praetermittat, dum scilicet sermonem accommodat ad crassum ipsorum errorem, quemadmodum et ad Galatas. Atque id sedulo notandum est. Nam si de tota Circumcisionis et natura et ratione dissereret, absurdum esset, nullam fieri gratiae et gratuitae promissionis mentionem. Verum utroque loco pro causae, quam tractat, circumstantia loquitur: ideo tantum eam partem attingit, de qua controversia erat. Putabant Circumcisionem per se opus esse ad comparandam iustitiam idoneum. Ergo ut iuxta eorum opinionem loquatur, respondet, si opus spectetur in Circumcisione, hanc esse conditionem eius, ut is, qui circumciditur, se integrum ac perfectum Deo cultorem exhibeat. opus itaque Circumcisionis esse perfectionem. Ita et de Baptismo nostro licet loqui. siquis sola Baptismi aquae fiducia fretus, iustificatum se putet, quasi iam comparata ex opere illo sanctitate: obiiciendus sit Baptismi finis:

nempe quod per eum nos Dominus vocat ad vitae sanctitatem. Hic sileretur promissio et gratia, quam nobis testificatur Baptismus atque obsignat: quia nobis negotium esset cum iis qui vacua Baptismi umbra contenti, quod in eo solidum est, non morantur, neque expendunt. Atque id quidem in Paulo animadvertas, ubi de signis disserit apud fideles et sine contentione, ea cum promissionum suarum efficacia et complemento connectere: ubi apud praeposteros et imperitos signorum interpretes sermonem habet, illic, omissa propriae ac germanae signorum naturae mentione, totum stilum dirigere in illorum pravam interpretationem. Multi autem, quia vident Paulum adducere Circumcisionem potius, quam aliud Legis opus, arbitrantur eum adimere solis ceremoniis iustitiam. Sed res longe aliter habet. istud enim semper evenire solet, ut, qui merita sua erigere audent adversus Dei iustitiam, externis magis observationibus superbiant, quam solida probitate. Nam quicunque serio Dei timore tactus est et affectus, nunquam in coelum oculos attollere audebit. siquidem quo magis contendet ad veram iustitiam, eo melius cernet quanto intervallo ab eo distet. Pharisaei autem, qui contenti sunt externa simulatione adumbrasse sanctitatem, non mirum si tam facile sibi blandiantur. Ideo Paulus, quum Iudaeis nihil reliqui fecisset, nisi hoc miserum subterfugium, ut se per Circumcisionem iustificatos iactarent, inanem quoque istam personam illis nunc detrahit.

26. *Si ergo Praeputium*, etc. Argumentum est validissimum, Unumquodque suo fine inferius est atque illi subordinatur. Circumcisio in Legem respicit: ergo infra illam esse debet. Plus ergo est Legem servare, quam Circumcisionem, quae illius causa instituta est. Unde sequitur, incircumcisum, qui modo Legem servet, longe praecedere Iudaeum Legis transgressorem cum arida sua et inutili Circumcisione. atque ita, etiamsi natura sit pollutus, Legis tamen observatione sanctificabitur, ut praeputium illi Circumcisionis vice imputetur. Vocabulum autem *Praeputii* secundo loco proprie accipitur, priore abusive pro Gentili: res pro persona. Porro hic neminem sollicitum esse oportet, de quibus Legis cultoribus intelligi possit, quod ait Paulus: quando nullos tales reperire liceat. Simpliciter enim hanc hypothesin proponere in animo habuit, Siquis Gentilis reperiatur, qui Legem observet, eius iustitiam pluris esse in praeputio, quam Iudaei sine iustitia Circumcisionem. Itaque quod sequitur, *Iudicabit is, qui natura est praeputiatus, circumcisum:* non ad personas, sed ad exemplum refero. Quemadmodum illud, Regina austri veniet (Matth. 12, 48.) etc. Item, Viri Ninivitae surgent in iudicio. (Luc. 11, 31.) Nam et verba Pauli in eum sensum nos deducunt. Iudicabit te Gentilis, ait, Legis observator transgressorem: quanquam ille incircumcisus, tu literali Circumcisione praeditus.

27. *Per literam et Circumcisionem.* Hypallage pro Circumcisione literali. Neque intelligit eos propterea Legem violare, quod literam habeant Circumcisionis: sed quia cum illa sua externa ceremonia spiritualem Dei cultum, pietatem silicet, iustitiam, iudicium, et veritatem, quae tamen Legis praecipua sunt, obliterare non desinant.

28. *Non enim qui in manifesto*, etc. Sensus est, verum Iudaeum non esse aestimandum vel a carnis progenie, vel a titulo professionis, vel ab externo symbolo: neque Circumcisionem, quae Iudaeum facit, sola exteriore figura constare, sed utrumque internum esse. Quod autem de vera Circumcisione subiicit, sumptum est ex locis compluribus Scripturae, imo ex communi doctrina: quia passim iubetur populus circumcidere cor suum, atque id se facturum Dominus promittit. Praeputium enim non tanquam exigua partis unius

corruptio, sed totius naturae resectum fuit. Ergo Circumcisio totius carnis mortificatio fuit. Quod deinde addit, *Eam in spiritu positam esse, non litera*, sic accipe: Literam vocat externam sine pietate observationem: Spiritum ceremoniae finem, qui spiritualis est. Nam quum totum pondus signorum ac rituum a fine pendeat, fine ipso sublato manet sola litera, quae per se inutilis est. Haec autem est ratio loquutionis: quia ubi sonat vox Dei, quaecunque praecipit, nisi ab hominibus suscipiantur sincero cordis affectu, manent in litera, hoc est, in frigida scriptura: si vero in animam penetrent, quodam modo in spiritum transformantur. Allusio autem est ad discrimen Veteris et Novi testamenti, quod notat Ieremias capite 31, 33., ubi Dominus ratum et stabile fore pronuntiat foedus suum, postquam visceribus insculptum fuerit. Eodem alibi quoque respexit Paulus (II. Corinth. 3, 6.), ubi Legem Evangelio comparans illam vocat Literam, quae non mortua solum est, sed etiam occidit: hoc autem, Spiritus elogio insignit. Porro his crassa eorum stultitia fuit, qui ex Litera fecerunt geminum sensum, ex Spiritu allegorias.

29. *Cuius laus non ex hominibus.* Quia defiguntur hominum oculi in ea, quae apparent: negat sufficere, quod humana opinione sit commendabile, quae externo splendore saepe decipitur: sed oportere Dei oculis satisfieri, quibus nec profundissima cordis arcana sunt abscondita. Ita rursum hypocritas, qui se falsis persuasionibus deliniunt, retrahit ad Dei tribunal.

Cap. III.

1. Quae igitur praerogativa Iudaei, aut quae utilitas Circumcisionis? 2. Multa per omnem modum. ac primum quidem, quod illis credita sunt oracula Dei.

Quanquam egregie disputavit Paulus, vacuam Circumcisionem nihil Iudaeis conducere, quando tamen inficiari non poterat, aliquod inter Gentes et Iudaeos esse discrimen, quod eo symbolo esset a Domino signatum: eam vero distinctionem, cuius auctor erat Deus, inanem et nullius momenti facere, absurdum erat: restabat, ut hanc obiectionem quoque expediret. Constabat quidem ineptam esse gloriam, quam inde Iudaei captabant. Haerebat tamen adhuc scrupus ille, in quem finem esset a Domino instituta Circumcisio, nisi aliquo fructu esset commendabilis. Ergo per anthypophoram interrogat, quid Gentili praestet Iudaeus. Ac quaestionis rationem altera interrogatione subiicit, quum dicit, *Quae utilitas Circumcisionis?* Nam illa Iudaeos vulgari sorte hominum eximebat: sicuti Paulus ceremonias maceriam nominat, quae alios ab aliis separabat. (Ephes. 2, 14.)

2. *Multa per omnem modum.* Id est Omnino multa. Hic incipit suam sacramento laudem tribuere: sed cuius gratia Iudaeis superbire non concedat. Quum enim eos Circumcisionis symbolo insignitos fuisse tradit, quo filii Dei haberentur: non eos fatetur suo aliquo merito aut propria dignitate excelluisse, sed Dei beneficiis. Si ergo in homines respicitur, pares aliis esse demonstrat: si Dei beneficia considerentur, in illis habere docet, quo sint prae aliis populis conspicui. *Primum quia illis credita sunt.* Nonnulli anapodotum esse putant: quia plus proponat, quam postea explicet. Mihi autem dictio *Primum* non esse ordinis nota videtur, sed simpliciter significat praecipue vel praesertim, hoc sensu, Etsi unum istud esset, quod habent Dei oracula sibi commissa: satis valere debet ad

eorum dignitatem. Notatu vero dignum est, quod Circumcisionis utilitas non locatur in nudo signo, sed a verbo aestimatur. Hic certe quaerit Paulus, quid Iudaeis conferat sacramentum. Respondet, quia Deus coelestis Sapientiae thesaurum apud eos deposuerit. unde sequitur, remoto verbo nihil praestantiae residuum manere. Oracula vocat foedus, quod Abrahae primo eiusque posteris Divinitus revelatum, postea Lege et Prophetiis consignatum ac explicatum fuit. Sunt autem commissa illis oracula, ut apud se conservarent quamdiu suam gloriam inter eos continere Domino placuit: deinde tempore dispensationis per orbem universum publicarent. prius depositarii, deinde oeconomi. Quod si tanti aestimandum est hoc beneficium, dum gentem aliquam verbi sui communicatione Dominus dignatur: nunquam satis detestari ingratitudinem nostram possimus, qui tanta vel negligentia, vel inertia, ne dicam contumelia, ipsum suscipimus.

3. Quid enim si quidam fuerunt increduli? (*Infra* 9, 5.) num incredulitas eorum fidem Dei faciet irritam? 4. Ne ita sit: quin sit Deus verax, omnis autem homo mendax. quemadmodum scriptum est, ut iustificeris in sermonibus tuis, et vincas quum iudicaris. (*II. Tim.* 2, 12. *Iohann.* 3, 34. *Psal.* 116, 11. *Psal.* 50, 6.)

3. *Quid enim si quidam*, etc. Quemadmodum prius, dum Iudaeos intuebatur nudo signo exsultantes, ne scintillam quidem gloriae illis permittebat: ita nunc dum signi naturam considerat, ne illorum quidem vanitate aboleri eius virtutem testatur. Quoniam ergo supra videbatur innuisse, siquid esset gratiae in signo Circumcisionis, id totum Iudaeorum ingratitudine periisse: nunc rursum per anthypophoram interrogat, quid de eo sit sentiendum. Est autem hic species reticentiae: quia minus exprimit, quam velit intelligi. vere enim dixisset, bonam gentis partem Dei foedus abiecisse: sed quia id valde acerbum erat Iudaeorum auribus, asperitatem ut mitigaret, quosdam duntaxat nominavit. *Num incredulitas eorum*, etc. καταργεῖν proprie est irritum et inefficax reddere: quae significatio praesenti sententiae aptissima est. Tractat enim Paulus non tantum, an hominum incredulitas obstet Dei veritati, quominus firma in se ac stabilis maneat: sed an illius effectum ac complementum inter homines ipsos impediat. Sensus igitur est, Quum plurimi Iudaeorum sint foedifragi, num illorum perfidia sic Dei foedus abrogatum est, ut nullum inter eos fructum edat? Respondet, non posse fieri hominum pravitate, ut non constet Divinae veritati sua constantia. Proinde utcunque maior pars Dei foedus fefellerit ac proculcarit, ipsum nihilominus efficaciam suam retinere, ac vim suam exercere: si non in omnibus, saltem in ipsa gente. Vis autem est, ut Domini gratia et in aeternam salutem benedictio inter eos vigeat. Id autem esse non potest nisi ubi fide promissio recipitur, atque ita confirmatur utrimque mutuum foedus. Ergo significat, semper mansisse in gente quosdam, qui in promissionis fide stantes ab illa praerogativa non exciderint.

4. *Sit autem Deus verax.* Utcunque sentiant alii, ego argumentum esse puto a necessaria contrarii positione, quo Paulus praecedentem obiectionem infirmet. Nam si haec duo simul stant, imo necessario conveniunt, ut Deus sit verax, homo mendax: sequitur, non impediri Dei veritatem hominum mendacio. Nisi enim duo haec principia inter se nunc opponeret, temere paulo post ac de nihilo in refutando absurdo sudaret, quomodo iustus sit Deus, si iustitiam suam ex nostra iniustitia commendat. Quare sensus mi-

nime ambiguus est, adeo non everti Dei fidem perfidia hominum ac defectione, ut illustrior appareat. *Deum veracem* dicit, non modo quia bona fide stare promissis paratus sit, sed quoniam opere implet quicquid loquitur. siquidem dicit, ut imperium mox quoque fiat opus. Contra *homo mendax*, non tantum quia saepe fallit datam fidem, sed quia natura mendacium appetit ac refugit veritatem. Prius membrum est primarium axioma totius Christianae philosophiae. Posterius sumptum est ex Psalmo 116, 11., ubi David nihil esse certi neque ab homine, neque in homine confitetur. Insignis autem est hic locus, ac valde necessariam consolationem continet. nam, quae est hominum perversitas in verbo Dei respuendo vel contemnendo, saepe in dubium veniret eius certitudo, nisi succurreret, ab humana veritate non pendere Divinam veritatem. Sed quomodo hoc convenit cum eo, quod proxime dictum est, Ad efficaciam Divinae promissionis requiri fidem hominum, quae illam suscipiat? fides enim mendacio est contraria. Videtur quidem difficilis quaestio, sed non magna difficultate solvitur: nempe quod Dominus per hominum mendacia, quae alioqui sunt obstacula suae veritatis, inveniet tamen illi viam per invia, ut superior evadat, ingenitam naturae nostrae incredulitatem corrigendo in suis electis, et subiugando in suum obsequium qui videbantur indomiti. Porro nunc de naturae vitio disputatur, non de gratia Dei, quae vitiis remedium est. *Ut iustificeris.* Sensus est, Tantum abesse, ut Dei veritas nostro mendacio et perfidia destruatur, ut inde magis eluceat et emergat. Quemadmodum David testatur, ideo quia ipse peccator sit, Deum semper iustum et rectum fore iudicem, quicquid in se statuat: omnesque impiorum calumnias, qui iustitiae eius obmurmurare velint, seperaturum. *Sermones* Dei intelligit David, quae in nos profert iudicia. Nam quod de promissionibus vulgo exponunt, nimis est coactum. Itaque particula *ut* non tantum est finalis, nec consequentiam longe petitam notat, sed illationem valet, hoc sensu, Tibi peccavi, proinde iure de me poenas sumere tibi licebit. Quod autem in proprio et genuino sensu locum Davidis citaverit Paulus, obiectio mox addita confirmat, Quomodo integra manebit Dei iustitia, si eam nostra iniquitas illustrat? Frustra enim (ut nuper attigi) et intempestive hoc scrupulo moratus esset Paulus lectores, nisi intelligeret David, Deum admirabili sua providentia ex hominum quoque peccatis elicere iustitiae suae laudem. Secundum membrum Hebraice sic habet, Et purus in iudicando te. Quae loquutio non alio tendit, quam Deum in omnibus suis iudiciis laude esse dignum, quantumvis obstrepant impii, suisque querimoniis eius gloriam odiose obruere conentur. Sed Paulus Graecam translationem sequutus est, quae etiam praesenti instituto melius congruebat. Scimus enim, Apostolos in recitandis Scripturae verbis saepe esse liberiores: quia satis habebant, si ad rem apposite citarent. quare non tanta illis fuit verborum religio. Proinde ad praesentem locum haec erit applicatio. Si quaelibet mortalium peccata servire oportet illustrandae Domini gloriae: ipse autem in sua veritate potissimum glorificatur: sequitur et humanam vanitatem comprobandae potius, quam evertendae eius veritati servire. Quanquam autem verbum κρίνεσθαι tam active, quam passive potest accipi: non tamen dubito, quin Graeci praeter mentem Prophetae transtulerint passive.

5. Quod si iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus est Deus qui infert iram? secundum hominem dico. 6. Ne ita sit. nam quomodo iudicabit Deus mundum? 7. Si enim veritas Dei per meum men-

dacium excelluit in eius gloriam: quid etiamnum et ego velut peccator iudicor: 8. Et non (quemadmodum exprobratur nobis, et quemadmodum aiunt quidam nos dicere) Faciamus mala, ut veniant bona? quorum iudicium iustum est.

5. *Quod si iniustitia.* Quanquam extra causam principalem est digressio: necesse tamen Apostolo fuit eam interserere: ne malignis ansam maledicendi, quam ultro sciebat ab illis captari, praebuisse ipse videretur. Nam quum imminerent ad omnem occasionem diffamandi Evangelii, habebant in Davidis testimonio, quod arriperent ad struendam calumniam, Si nihil aliud quaerit Deus, quam ab hominibus glorificari: cur in eos animadvertit, ubi delinquunt, quum delinquendo eum glorificent? Iniuste certe offenditur, si causam irascendi ex eo accipit, quod glorificatur. Nec vero dubium est, quin vulgaris et passim trita fuerit haec calumnia, ut mox iterum dicetur. Ergo Paulo non licuit eam dissimulanter transire. At vero nequis existimet sui animi conceptionem ipsum hic efferre, praefatur se suscipere impiorum personam. Quanquam uno verbo graviter humanam rationem perstringit, cuius proprium esse insinuat, Dei sapientiae semper obgannire. non enim ait Secundum impios, sed Secundum hominem. Atque ita sane est, quum omnia Dei mysteria carni sint paradoxa: tantum habet audaciae, ut contra insurgere non dubitet: et quae non assequitur, petulanter insectari. Quo admonemur, si velimus eorum fieri capaces, dandam in primis esse operam, ut proprio sensu vacui nos in obedientiam verbi totos tradamus et addicamus. *Irae* vocabulum, quod pro iudicio usurpatur, hic transfertur ad poenam: acsi dixisset, An iniustus est Deus, qui scelera ulciscitur, quae iustitiam eius illustrant?

6. *Ne ita sit.* In compescenda blasphemia non respondet directe ad obiectionem, sed ab eius detestatione primum incipit: ne videatur Christiana religio tantas secum absurditates trahere. Atque id aliquanto gravius est, quam si simplici refutatione usus esset. significat enim, horrore, non auditu, impiam hanc vocem dignam esse. Mox refutationem adiungit, sed indirectam, ut vocant. neque enim penitus calumniam diluit, sed tantum respondet, absurdum illud esse, quod obiicitur. Porro sumit argumentum ab ipsius Dei officio, quo probet id esse impossibile, *Iudicabit Deus hunc mundum:* ergo iniustus esse non potest. quod non a nuda (ut loquuntur) Dei potentia ductum est, sed actuali quae in toto operum eius cursu et ordine refulget: acsi ita diceretur, Dei officium est mundum iudicare, id est iustitia sua componere et in optimum ordinem reducere, quicquid in eo est inordinatum. Iniuste ergo nihil designare potest. Videturque allusisse ad locum Mosis, Genes. 18, 15., ubi dum Abraham Deum deprecatur, ne penitus Sodomam exitio tradat, Non conveniet, inquit, ut tu, qui iudicaturus es terram, iustum perdas cum impio. Neque vero id tuum est, aut in te cadere potest. Simile est quod habetur Iob 34, 17., Num ille qui odit iudicium, dominari poterit? Nam quod in hominibus saepe reperiuntur iniqui iudices, id fit, quia vel contra ius et fas sibi usurpant potestatem, vel quia temere illuc evehuntur, vel quia a seipsis degenerant. In Deo nihil est tale. Quum ergo natura sit iudex, iustum quoque esse oportet, quia seipsum abnegare non potest. Ergo ab impossibili ratiocinatur Paulus, iniustitiae perperam accusari Deum, cui proprium et quasi essentiale est, mundum recte gubernare. Quanquam autem ad continuum regimen Dei extenditur haec Pauli doctrina, specialiter tamen notari ultimum iudicium non inficior: quia tunc demum solida exstabit recti ordinis instauratio. Quod si directam refutationem cupis, qua eiusmodi sacrilegia compescantur, sic accipe: Non

hoc fieri iniustitiae natura, ut Dei iustitia magis eluceat, sed Dei bonitate superari nostram malitiam, ut in diversum potius, quam tendat, finem convertatur.

7. *Si enim veritas Dei per meum mendacium*, etc. Non dubito, quin haec quoque obiectio in persona impiorum proferatur. Est enim velut exegesis superioris: et connectenda fuerat, nisi Apostolus indignitate permotus medium sermonem abrupisset. Sensus est, Si ex nostra falsitate magis perspicua fit Dei veritas et quodammodo stabilitur, unde plus quoque gloriae ad ipsum redit: minime aequum est, ut is pro peccatore puniatur, qui minister fuerit gloriae Dei.

8. *Et non quemadmodum*, etc. Ecliptica est oratio, in qua subaudiendum est verbum: plena erit, si ita resolvas, Et *cur non potius dicitur* (quemadmodum exprobratur nobis, quod facienda sint mala, ut eveniant bona?) Neque vero hanc impiam cavillationem responso dignatur Apostolus: quam tamen optima ratione licebit retundere. Hoc enim tantum praetexit, Si Deus nostra iniquitate glorificatur, et nihil agere in vita hominem magis decet, quam ut Dei gloriam promoveat: peccandum ergo in eius gloriam. At prompta est depulsio, Quod malum per se, nonnisi malum parere potest. Nostro autem vitio quod Dei gloria illustratur, id non opus esse hominis, sed Dei: qui ut mirus est artifex, malitiam nostram subigere et alio traducere novit, ut praeter destinatum a nobis finem eam in gloriae suae incrementum convertat. Praescripsit nobis rationem Deus, qua velit a nobis glorificari, nempe pietatem, quae in verbi obedientia sita est. hos limites qui transilit, Deum non honorare, sed contumelia magis afficere nititur. Quod aliter succedit, Dei providentiae ferendum est acceptum, non hominis pravitati, per quam non stat, quominus Dei maiestas evertatur, nedum laedatur. *Quemadmodum exprobratur nobis.* Mirum est, quum tam reverenter dissereret Paulus de arcanis Dei iudiciis, eo proterviae delapsos esse hostes ad eum calumniandum: sed nulla unquam tanta fuit religio aut sobrietas in servis Dei, quae impuras et virulentas linguas compesceret. Non ergo novum est exemplum, quod hodie doctrinam nostram (quam esse purum Christi Evangelium et scimus ipsi, et testes sunt nobis omnes tum Angeli, tum fideles) tot falsis criminationibus onerant, ac odiosam reddunt adversarii. Nihil fingi potest magis portentosum, quam quod impositum fuisse Paulo hic legimus: quo invidia gravaretur apud imperitos eius praedicatio. Feramus ergo, quod veritatem, quam praedicamus, calumniando impii depravant. Nec ideo desinamus eius simplicem confessionem constanter tueri: quandoquidem satis habet virtutis ad proterenda dissipandaque illorum mendacia. Caeterum Apostoli exemplo malitiosis technis, quantum in nobis erit, occurramus, ne impune maledicant Creatori flagitiosi ac perditi homunciones. *Quorum iudicium iustum est.* Quidam active accipiunt, tantum ut assentiatur illis Paulus, absurdum id esse quod obiectabant, ne putetur Evangelii doctrina cum talibus paradoxis esse coniuncta. Sed mihi passiva significatio magis probatur. non enim consentaneum fuisset, tantae improbitati simpliciter annuere, quae potius acerbe redargui meretur, quod mihi facere videtur Paulus. Duplici autem nomine damnabilis fuit eorum perversitas: primum quibus venire haec impietas in mentem potuerit usque ad ipsum assensum: deinde qui traducendo Evangelio calumniam inde instruere ausi fuerint.

9. Quid ergo? praecellimus? Nequaquam. ante enim constituimus tam Iudaeos quam Graecos, omnes sub peccato esse.

9. *Quid ergo?* Ex digressione ad institutum redit. Etenim ne Iudaei forte suo iure fraudari se exciperent, ubi ea recensuit dignitatis elogia, quibus se supra Gentes efferebant: nunc demum absolvit quaestionem, an aliqua in re Gentibus praestarent. Quanquam autem videtur in speciem haec responsio cum superiori nonnihil pugnare (quia nunc omni dignitate privat eos, quibus multam ante tribuerat), nihil tamen est dissidii. Nam privilegia illa, quibus eminere confessus erat, extra eos sunt in Dei bonitate, non proprio ipsorum merito posita. Hic autem de dignitate eorum quaerit, siqua gloriari in seipsis possint. Itaque sic consentiunt ambae responsiones, ut haec ex altera consequatur. Nam quum praerogativas eorum extolleret, eas in solis Dei beneficiis includens, ostendit nihil eos habere suum. unde protinus id, quod nunc respondet, inferri poterat. Si enim praecipua eorum excellentia est, quod deposita sunt apud eos Dei oracula: eam autem non habent suo merito: ergo nihil illis relinquitur, quo in conspectu Dei superbiant. Nota autem sanctum artificium, quod, quum excellentiam illis assereret, in tertia persona loquebatur. Nunc dum vult omnia detrahere, seipsum numero admiscet, quo effugiat offensionem. *Ante enim constituimus.* Verbum Graecum *αἰτιᾶσθαι*, quod hic usurpat Paulus, proprie est iudiciale: ideoque reddere placuit Constituimus. Dicitur enim crimen in actione constituere accusator, quod testimoniis ac probationibus aliis convincere paratus est. Citavit autem Apostolus universum hominum genus ad Dei tribunal: ut totum sub unam damnationem includeret. Ac frustra quispiam obiiciat, non hic tantum criminari Apostolum, sed magis probare. nam vera accusatio nonnisi ea est, quae firmis validisque probationibus nititur: quemadmodum inter accusationem et convicium alicubi Cicero distinguit. Porro Esse sub peccato tantundem valet ac iuste coram Deo pro peccatoribus damnari, vel teneri sub maledictione, quae peccatis debetur. Nam ut iustitia absolutionem secum affert, ita et peccatum sequitur damnatio.

10. Sicut scriptum est (*Psal.* 14, 1. 53, 3.), Quod non est iustus quisquam, ne unus quidem. 11. Non est intelligens, non est qui requirat Deum. 12. Omnes declinarunt, simul facti sunt inutiles: non est qui exerceat benignitatem, ne ad unum quidem. 13. Sepulchrum apertum guttur eorum, linguis dolose egerunt (*Psal.* 5, 10.), Venenum aspidum sub labiis eorum (*Psal.* 140, 4.), 14. Quorum os exsecratione et amarulentia plenum. (*Psal.* 10, 7.) 15. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. (*Ies.* 59, 7.) 16. Contritio et calamitas in viis eorum. (*Proverb.* 1, 16.) 17. Et viam pacis non noverunt, 18. Non est timor Dei prae oculis eorum. (*Psal.* 36, 1.)

10. *Sicut scriptum est.* Hactenus rationibus usus est ad homines suae iniquitatis convincendos. Nunc argumentari ab auctoritate incipit: quae apud Christianos est firmissima probationis species, modo uni Deo auctoritas deferatur. Atque hinc discant Ecclesiastici doctores, quale suum sit officium. Nam si nullum dogma hic asserit Paulus, quod non Scripturae certo oraculo simul confirmet, multo minus illud ipsum tentandum est iis, quibus nihil aliud est mandatum, quam ut Evangelium praedicent, quod per Pauli et aliorum manus acceperunt. *Non est iustus quisquam.* Videtur Apostolus, quum libere sensum magis adduceret quam verba integra,

antequam ad species descenderet, primum generaliter posuisse, quae esset summa eorum, quae in homine esse a Propheta referuntur, nempe iustum esse neminem: postea enumerasse per partes fructus ipsius iniustitiae. Primus autem est, quod nemo sit intelligens. Insipientia autem mox arguitur eo, quod non requirant Deum. Nam vanus est homo, in quo non subest cognitio Dei, quacunque tandem eruditione alias praeditus sit. Imo disciplinae ipsae et artes, quae per se bonae sunt, dum hoc fundamento carent, vanae redduntur. Additur *non esse qui faciat bonitatem:* quo intelligitur, exuisse omnem humanitatis sensum. Nam ut optimum mutuae inter nos coniunctionis vinculum nobis est in Dei cognitione (quia, ut omnibus communis est pater, optime nos conciliat, extra ipsum vero mera est dissipatio) ita eius ignorantiam fere sequitur inhumanitas, dum unusquisque, aliis contemptis, seipsum amat et quaerit. Contra autem subiicitur, *guttur eorum sepulchrum esse apertum*, id est voraginem, ad homines perdendos. Plus est autem, quam si dixisset ἀνθρωποφάγους, quia extremae est immanitatis, tantum esse gurgitem hominis guttur, ut totis hominibus deglutiendis et absorbendis sufficiat. *Linguas esse fraudulentas*, et labia esse veneno sublita, eodem spectant. Subiungitur *Os esse exsecratione et amarulentia plenum.* quod vitium contrarium est superiori: sed intelligitur omni ex parte ipsos spirare malitiam. si enim suaviter loquuntur, decipiunt, ac sub blanditiis venenum propinant: sin depromunt quod habent in animo, illic prodit amarulentia et exsecratio. Pulcherrima est quae ex Iesaia subditur loquutio: *contritionem et calamitatem esse in viis eorum.* Est enim hypotyposis supra modum barbarae feritatis: quae quacunque grassatur, solitudinem, omnia perdendo, vastitatemque facit: qua forma Domitianum describit Plinius. Sequitur *Viam pacis ignorare:* quia rapinis, violentiis, iniuriis, saevitiae et truculentiae assuefacti nihil amice aut benigne facere noverunt. Postremo in clausula iterum repetitur alio verbo quod initio diximus, nempe ex Dei contemptu manare quidquid est pravitatis. Nam quum sapientiae caput sit Dei timor, ubi ab eo discessimus, nihil rectum vel sincerum restat. Denique ut frenum est ad coercendam nostram malitiam: ita si abest, in omnem vitiorum licentiam solvimur. Necui autem minus apposite videantur detorta haec testimonia: singula e circumstantiis locorum, unde sunt desumpta, expendamus. David Psal. 14, 1., tantum fuisse in hominibus perversitatem dicit, ut Deus ne unum quidem reperiri potuerit iustum, omnes ordine contemplatus. Sequitur ergo, hanc pestem pervagatam in universum genus hominum, quando Dei intuitum nihil latet. Loquitur quidem in fine Psalmi de Israelis redemptione: sed mox indicabimus, qualiter sancti et quatenus hac sorte eximantur. In aliis Psalmis conqueritur de hostium suorum improbitate: ubi in se ac suis typum quendam regni Christi adumbrat: quare sub adversariis eius repraesentantur nobis omnes, qui alieni a Christo eius Spiritu non aguntur. Iesaias Israelem diserto notat: itaque accusatio eius multo magis in Gentes competit. Quid ergo? His elogiis hominum naturam depingi, nihil dubium est: ut inde spectemus, qualis sit homo sibi relictus: quandoquidem Scriptura tales esse omnes testatur, qui non sunt Dei gratia regenerati. Sanctorum nihilo melior foret conditio, nisi emendata esset in illis pravitas. Quo tamen meminerint, nihil se natura differre: in reliquiis carnis suae (quibus semper circumdantur) earum rerum semina sentiunt, quae fructus assidue producerent, nisi obstaret mortificatio: quam Domini misericordiae debent, non suae naturae. Quod porro non omnia quae hic recensentur vitia in singulis eminent: nihil impedit, quominus rite ac vere in humanam naturam congerantur, quemadmodum adnotavimus supra cap. 1, 26.

19. Scimus autem quod quaecunque Lex dicit, iis qui in Lege sunt loquitur: ut omne os obstruatur, et obnoxius fiat omnis mundus Deo. 20. Quoniam ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro coram ipso (*Galat.* 2, 16.). per Legem enim agnitio peccati.

19. *Scimus autem.* Omissis Gentibus nominatim ad Iudaeos applicat elogia illa: in quibus subigendis multo plus erat negotii: quod vera iustitia non minus quam Gentes destituti, praetextu foederis Dei se tegebant, acsi hoc illis pro sanctitate sufficeret, Dei electione a reliquo mundo fuisse distinctos. Et quidem effugia profert, quae satis tenebat Iudaeis prompta esse. nam quicquid sinistre in Lege dictum erat contra totum humanum genus, in Gentes reflectere solebant: quasi essent ipsi a communi ordine exempti. et erant certe, nisi excidissent a suo gradu. Ergo nequa falsa privatae dignitatis imaginatio eos impediat, et ad solas Gentes restringant quae in ipsos promiscue competunt: Paulus hic antevertit, atque a fine Scripturae demonstrat, non modo turbae permistos esse, sed peculiariter de ipsis ferri hoc iudicium. Ac videmus quidem Apostoli diligentiam in refellendis obiectis. Quibus enim Lex data est, aut quibus instituendis servire debet, nisi Iudaeis? Quod ergo de aliis meminit, hoc quasi accidentale est, vel πάρεργον, ut dicunt: suis autem discipulis praecipue suam doctrinam aptat. *In Lege* Iudaeos esse dicit, quibus Lex ipsa destinata erat: unde sequitur, ad eos proprie spectare: et sub Legis nomine Prophetias quoque, atque adeo totum Vetus testamentum comprehendit.

Ut omne os obstruatur. Id est, ut praecidatur omnis tergiversatio atque excusandi facultas. Metaphora a iudiciis petita, ubi reus, siquid habet ad iustam defensionem, vices dicendi postulat, ut quae sibi imposita sunt purget: si vero conscientia sua premitur, silet, ac tacitus exspectat suam damnationem suo iam silentio damnatus. Eundem sensum habet illa loquendi forma Iob. 39, 37., Opponam manum meam ori meo. Dicit enim, etiamsi non destituatur aliqua excusationis specie, iustificandi tamen omissa cura se Dei sententiae concessurum. Proxima porticula exegesin continet. Illi enim os obstruitur, qui sic irretitus tenetur iudicio, nequa elabi possit. Alioqui Silere a facie Domini est tremefieri eius maiestate et quasi eius fulgore attonitum obmutescere.

20. *Quia ex operibus Legis.* Opera Legis quae dicantur, ambigitur etiam inter eruditos: dum alii ad universae Legis observationem extendunt, alii restringunt ad solas Ceremonias. Chrysostomum, Originem et Hieronymum, ut in priorem opinionem concederent, movit adiectum Legis vocabulum. Nam in ea adiectione putarunt esse peculiarem connotationem, ne de quibuslibet operibus intelligeretur sermo. Atqui facillima est huius scrupi solutio. nam quia opera eatenus sunt iusta coram Domino, quatenus illi cultum atque obedientiam reddere per ea studemus: quo expressius detraheret vim iustificandi operibus universis, ea nominavit opera, quae maxime possint iustificare, siqua sint. Lex enim est, quae habet promissiones, citra quas nullum esset operum nostrorum pretium coram Deo. Vides igitur, qua ratione Legis opera expresserit Paulus: quia scilicet per Legem operibus pretium statuitur. Neque vero id Scholasticos etiam latuit: quibus satis tritum ac vulgare est, opera non intrinseca dignitate, sed ex pacto meritoria esse. Quanquam autem falluntur, quia non vident vitiis semper inquinata esse opera, quae meritum illis detrahunt, verum tamen est illud principium, ex voluntaria Legis promissione pendere operum mercedem. Prudenter ergo et recte Paulus non de operibus nudis dispu-

tat: sed diserte ac nominatim Legis observantiam in medium adducit, de qua proprie quaestio erat. Quae autem in eius sententiae patrocinium ab aliis doctis afferuntur, dilutiora sunt quam oportebat. Circumcisionis mentione propositum esse exemplum iudicant, quod ad solas ceremonias pertineat. Sed cur Paulus circumcisionem nominarit, iam exposuimus. neque enim alii operum fiducia turgent, quam hypocritae. Scimus autem eos externis modo larvis gloriari. Deinde circumcisio illorum opinione quaedam in Legis iustitiam initiatio erat. simul ergo videbatur opus primariae dignitatis: imo quasi iustitiae operum fundamentum. Quod autem ex Epistola ad Galatas pugnant: ubi quum Paulus eandem tractat causam, stilum tamen ad solas ceremonias dirigit: id quoque non satis firmum est ad obtinendum quod volunt. Certum est, Paulo cum iis fuisse controversiam, qui populum falsa ceremoniarum fiducia inflabant. Hanc ut decidat, non intra ceremonias se continet, neo disputat specialiter, quid illae valeant: sed universam Legem complectitur: qualiter ex locis apparet, qui omnes derivantur ex illo fonte. Talis quoque fuit disputationis status, quae habita est Hierosolymis inter discipulos. Nos vero non sine ratione Paulum hic loqui de tota Lege contendimus. nam et nobis abunde suffragatur filum disputationis, quod sequutus est hactenus, et deinceps sequitur: et loci permulti aliter nos sentire non patiuntur. Est igitur sententia inter primas memorabilis, quod ex Legis observatione nemo iustitiam consequetur. Rationem ante assignavit, et mox iterum repetet: quia omnes ad unum transgressionis convicti, iniustitiae per Legem arguuntur. Pugnant autem haec duo inter se (ut fusius videbimus in progressu), iustum operibus censeri et transgressionis reum esse. Caro sine aliqua speciali notatione, homines significat: nisi quod generalius quodammodo significatum videtur prae se ferre. Qualiter plus exprimitur, quum quis dicit omnes mortales, quam si omnes homines nominet, ut habes apud Gellium. *Per Legem enim.* A contrario ratiocinatur, non afferri nobis iustitiam a Lege, quia convincit nos peccati et damnationis: quando ex eadem scatebra non prodeunt vita et mors. Quod autem ex contrario Legis effectu ratiocinatur, non posse ab ea nobis conferri iustitiam: sciendum est, aliter non procedere argumentum, nisi tenemus, hoc inseparabile esse ac perpetuum accidens, ut suum homini peccatum demonstrans spem salutis praecidat. Per se quidem, quia ad iustitiam instituit, via est ad salutem: sed obstat nostra pravitas et corruptio, ne quid hac parte proficiat. Iam hoc secundo addere necesse est, quisquis deprehensus fuerit peccator, eum iustitia spoliari. Nam cum Sophistis dimidiam iustitiam fingere, ut opera ex parte iustificent, frivolum est: sed nihil hac parte proficit ob hominis vitiositatem.

21. Nunc autem sine Lege iustitia Dei manifestata est, testimonio comprobata Legis et Prophetarum. 22. Iustitia inquam Dei per fidem Iesu Christi in omnes et super omnes credentes.

21. *Nunc autem sine Lege iustitia Dei.* Dubium est qua ratione Dei iustitiam appellet, quam per fidem obtinemus: ideone quia sola coram Deo consistit: an quod eam nobis Dominus sua misericordia largiatur. Quoniam utraque interpretatio bene quadrabit: neutra ex parte contendimus. Hanc ergo, quam et homini Deus communicat, et solam amplectitur, et pro iustitia agnoscit, dicit revelatam citra Legem esse, id est sine Legis adminiculo: ut Lex pro operibus accepta intelligatur. neque enim ad doctrinam referre con-

venit, quam mox gratuitae fidei iustitiae testem citat. Quod ad ceremonias quidam restringunt, paulo post inane et frigidum esse ostendam. Restat ergo, ut operum merita excludi sciamus. Ubi etiam videmus, quomodo non admisceat opera Dei misericordiae: sed sublata et erasa omni operum opinione solam illam statuat. Neque vero me latet, Augustinum secus exponere: Iustitiam enim Dei esse putat regenerationis gratiam: et hanc gratuitam esse fatetur, quia Dominus immerentes Spiritu suo nos renovat. Ab hac autem opera Legis excludit, hoc est quibus homines a seipsis citra renovationem conantur Deum promereri. Mihi etiam plus satis notum est, quosdam novos speculatores hoc dogma superciliose proferre quasi hodie sibi revelatum. Sed Apostolum omnia sine exceptione opera complecti, etiam quae Dominus in Suis efficit, ex contextu planum fiet. Nam certe regeneratus erat Abraham et Spiritu Dei agebatur quo tempore iustificatum fuisse operibus negat. Ergo a iustificatione hominis non opera tantum moraliter bona (ut vulgo appellant) et quae fiunt naturae instinctu excludit, sed quaecunque etiam fideles habere possunt. Deinde si illa est iustitiae fidei definitio, Beati quorum remissae sunt iniquitates (Psal. 32, 1.): non disputatur de hoc vel illo genere operum: sed abolito operum merito sola peccatorum remissio iustitiae causa statuitur. Putant haec duo optime convenire, Fide iustificari hominem per Christi gratiam: et tamen Operibus iustificari, quae ex regeneratione spirituali proveniant: quia et gratuito nos Deus renovat, et eius donum fide percipimus. At Paulus longe aliud principium sumit: nunquam scilicet tranquillas fore conscientias, donec in solam Dei misericordiam recumbant. ideo alibi postquam docuit, Deum fuisse in Christo, ut homines iustificaret: modum simul exprimit, Non imputando illis peccata. Similiter ad Galatas (3, 12.), Legem Fidei contrariam quoad iustificandi effectum ideo facit, quia vitam promittat facientibus quod iubet. Atqui Lex non literalem operum larvam duntaxat praecipit, sed sincerum Dei amorem. Sequitur ergo, in fidei iustitia nullum operum meritum admitti. Unde constat, frivolam esse cavillationem, nos in Christo iustificari, quia Spiritu renovemur quatenus sumus Christi membra: nos fide iustificari, quia fide inseramur in Christi corpus: nos gratis iustificari, quia nihil in nobis Deus inveniat praeter peccatum. Nam ideo in Christo, quia extra nos: ideo fide, quia in solam Dei misericordiam et gratuitas eius promissiones nos recumbere necesse est: ideo gratis, quia nos sibi reconciliat Deus, peccata sepeliendo. Neque vero ad iustitiae initium id restringi potest, quemadmodum illi somniant. nam et illa definitio, Beati quorum remissae sunt iniquitates: in Davide locum habuit, quum diu se exercuisset in Dei cultu: et Abraham post tricesimum vocationis suae annum, tametsi rarum sanctitatis exemplar fuerit, non habet opera, quibus glorietur apud Deum: atque ideo, quod promissioni credit, illi imputatur in iustitiam. Et quum Paulus tradit, Deum homines iustificare peccata non imputando, concionem recitat, quae quotidie in Ecclesia repetenda est. Et illa pars conscientiae, quae operum respectu turbatur, non unius est diei, sed in totam vitam durare debet: unde sequitur, non aliter nos esse iustos usque ad mortem, nisi quia in solum Christum respicimus, in quo nos Deus adoptavit, et nunc acceptos habet. Hinc quoque refellitur eorum cavillum, qui falsi nos insimulant, quia ex Scriptura haberi asserimus, nos sola fide iustificari, quum particula exclusiva nullibi in Scriptura exstet. Atqui si et sine Lege, et extra nos est iustificatio: cur non solius misericordiae censebitur? Si solius misericordiae est: ergo solius fidei. Particula *Nunc* simpliciter adversative potest accipi, ut ad tempus non referatur: quemadmodum saepe dicimus Iam pro Atqui. Si ad tempus referre mavis (quod

libenter recipio, ne effugium captare videatur), non tamen sola ceremoniarum abrogatio intelligenda erit: quia tantum propositum fuit Apostolo, comparatione illustrare gratiam, qua supra Patres excellimus. Itaque sensus erit, Evangelii praedicatione, post Christum in carne exhibitum, revelatam fuisse iustitiam fidei. Unde tamen non sequitur, ante Christi adventum latuisse. Duplex enim manifestatio hic consideranda est: prior Veteris testamenti, quae verbo et sacramentis constabat: altera Novi, quae praeter ceremonias et promissiones complementum in Christo continet: cui etiam accedit plenior claritas per Evangelium. *Testimonio comprobata.* Hoc addit, ne videatur in dispensatione gratuitae iustitiae cum Lege pugnare Evangelium. Quemadmodum ergo negavit, indigere Legis subsidio fidei iustitiam: ita nunc confirmari eius testimonio asserit. Quod si Lex gratuitae iustitiae testimonium reddit: apparet, non ideo traditam esse, ut homines doceret, sibi per opera iustitiam comparare. Pervertunt ergo eam, qui in eiusmodi finem detorquent. Porro si probationem huius sententiae desideras, persequere ordine summam doctrinae Mosaicae: et reperies, initio hominem regno Dei deiectum non aliam habuisse restitutionem, quam in Evangelicis promissionibus de Semine benedicto, quo praedicitur conterendum caput serpentis, in quo denuntiatur benedictio Gentibus. Reperies in praeceptis tuae iniquitatis demonstrationem: ex sacrificiis et oblationibus satisfactionem et purgationem disces esse in solo Christo. Ad Prophetas si veneris, reperies luculentissimas gratuitae misericordiae promissiones. de qua re vide Institutionem nostram. *Iustitia inquam Dei.* Paucis verbis ostendit, qualis sit haec iustificatio, nempe quod in Christo resideat, per fidem vero apprehendatur. Quanquam dum rursus nomen Dei inculcat, videtur iustitiae, de qua agitur, Deum facere auctorem, non tantum approbatorem: acsi diceret Ab eo solo manare, vel eius originem esse ex coelo, in Christo autem nobis patefieri. Proinde quum de ipsa quaeritur, hoc ordine est procedendum. Primum iustificationis nostrae causam non ad hominum iudicium referri, sed ad Dei tribunal, ubi nulla iustitia censetur nisi perfecta absolutaque Legis obedientia: quod facile patet ex promissionibus et minis. Quod si nemo hominum reperitur, qui ad tam exactam sanctitatem conscenderit: sequitur, omnes iustitia in seipsis destitui. Tum occurrat Christus oportet: qui ut solus iustus est, ita suam iustitiam in nos transferendo iustos nos reddit. Nunc vides, ut iustitia fidei iustitia Christi sit. Ut ergo iustificemur, causa efficiens est misericordia Dei: Christus materia: verbum cum fide instrumentum. Quare fides iustificare dicitur, quia instrumentum est recipiendi Christi, in quo nobis communicatur iustitia. Postquam facti sumus Christi participes, non ipsi solum iusti sumus, sed opera nostra iusta reputantur coram Deo: propterea scilicet, quia quicquid est in illis imperfectionis, obliteratur Christi sanguine. Promissiones, quae conditionales erant, eadem quoque gratia nobis implentur, quatenus opera nostra ceu perfecta remuneratur Deus, quia defectus gratuita venia tegitur. *In omnes et super omnes.* Ad auxesin diversis loquendi formis idem repetiit: quo magis exprimeret quod iam audivimus, et solam hic fidem requiri, neque distingui fideles extraneis notis, adeoque nihil referre Gentilesne sint, an Iudaei.

23. Non est sane distinctio Omnes enim peccaverunt, et distituuntur gloria Dei, 24. Iustificati gratis ipsius gratia per redemptionem, quae est in Christo Iesu: 25. Quem proposuit Deus propitiatorium per fidem in sanguine ipsius,

in demonstrationem iustitiae suae, propter remissionem delictorum, 26. Quae prius exstiterunt in tolerantia Dei ad demonstrationem iustitiae suae in hoc tempore: ut sit ipse iustus et iustificans eum, qui est ex fide Iesu.

23. *Non est sane distinctio.* Omnibus sine exceptione necessitatem quaerendae in Christo iustitiae iniungit: acsi diceret, nullam esse aliam obtinendae iustitiae viam, neque hoc modo alios, illo alios iustificari:, sed omnes simul per fidem, quia sunt omnes peccatores, ideoque non habent unde apud Deum glorientur. Pro confesso autem sumit, ubi ventum est ad Dei tribunal, quisquis sibi peccati conscius est, sub ignominia sua iacere confusum ac perditum: ut nullus peccator Dei conspectum ferre queat, quemadmodum in Adae exemplo conspicimus. Iterum ratione a contrario sumpta pugnat: unde observandum quid sequatur. Quoniam omnes sunt peccatores, infert Paulus, defici vel esse orbatos iustitiae laude. nulla ergo secundum eius doctrinam iustitia, nisi perfecta et absoluta. Siqua enim dimidia esset, non oporteret omni gloria protinus spoliari, qui peccator esset. quo satis refellitur partialis (ut vocant) iustitiae commentum. Nam si verum esset, nos partim operibus iustificari, partim Dei gratia: non valeret hoc Pauli argumentum, ideo vacuos esse omnes Dei gloria, quia sint peccatores. Certum igitur est, nullam esse iustitiam ubi est peccatum, donec maledictionem Christus aboleat. Atque id est quod habetur ad Galatas 3, 10., Omnes, qui sub Lege sunt, maledictioni esse obnoxios: ab hac vero nos liberari Christi beneficio. *Gloriam Dei* accipit pro ea, quae coram Deo locum habet, ut apud Iohannem, 12, 43., Dilexerunt magis gloriam hominum, quam gloriam Dei. Atque ita nos ab humani theatri plausu ad tribunal coeleste vocat.

24. *Iustificati gratis.* Participium loco verbi positum more Graecis usitato. sensus est, Quoniam hominibus in se nihil aliud restat, nisi ut iusto Dei iudicio confossi pereant: ideo gratis eius misericordia iustificantur. succurrit enim Christus huic miseriae, ac se fidelibus communicat, ut in se uno inveniant omnia quae illis desunt. Nullus est forte in tota Scriptura insignior locus ad vim istius iustitiae illustrandam. Ostendit enim Dei misericordiam causam esse efficientem: Christum cum suo sanguine esse materiam: formalem seu instrumentalem esse fidem e verbo conceptam: finalem porro Divinae et iustitiae et bonitatis gloriam. Quantum ad causam efficientem, dicit gratis nos iustificari, et quidem ipsius gratia: itaque bis expressit totum esse Dei, nihil nostrum. Satis fuisset, gratiam meritis opponere: sed ne dimidiatam imaginaremur, clarius addita repetitione asseruit quod volebat, et uni Dei misericordiae solidum iustitiae effectum vindicavit, quam in partes discerpunt Sophistae et mutilant, ne suam inopiam fateri cogantur. *Per redemptionem.* Materia nostrae iustitiae, quod sua obedientia Christus Patris iudicio satisfecit, et vices nostras subeundo, tyrannide mortis, qua tenebamur captivi, nos liberavit. Nam sacrificii, quod obtulit, expiatione sublatus est noster reatus. Quo rursus optime refellitur eorum commentum, qui iustitiam qualitatem esse volunt. Nam si coram Deo iusti censemur, quia pretio redempti, certe aliunde mutuamur, quod in nobis non est. Et mox clarius exponit Paulus, quid ista redemptio valeat, vel quorsum spectet: nempe ut Deo reconciliemur. Christum enim propitiationem, vel (quod magis placet, ut sit allusio ad veterem figuram) propitiatorium vocat. Quid autem id sibi vult, nisi nos esse iustos, quatenus Christus nobis Patrem propitiat? Sed iam expendere verba convenit.

25. *Quem proposuit.* Quia verbum Graecum προτιθέναι nunc ante decernere significat, nunc in medium proferre: si prior expositio recipitur, refert Paulus ad gratuitam Dei misericordiam, quod ordinatus fuerit Christus mediator, qui Patrem nobis sacrificio mortis suae placaret. Neque enim vulgaris est gratiae commendatio, quod rationem ultro Deus quaesivit, qua maledictionem nostram tolleret. Et certe locus hic videtur cum illo congruere, Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret. Iohann. 3, 16. Quanquam, si alterum sensum amplectimur, eadem manebit ratio: quod Deus in medium suo tempore repraesentavit, quem apud se mediatorem decreverat. In voce ἱλαστήριον placet esse allusionem (ut dixi) ad vetus propitiatorium. Id enim re ipsa in Christo exhibitum docet, quod illic figurabatur. Quia tamen improbari non possit diversa opinio, siquis simplicius accipere malit, in medio relinquam. Quod potissimum voluit hic Paulus, certo ex eius verbis evincitur, Deum sine Christo semper iratum nobis esse: reconciliari nos per eum, dum iustitia eius accepti sumus. Non enim detestatur in nobis Deus opus suum, id est quod conditi sumus homines: sed nostram immunditiem, quae lucem imaginis suae exstinguit. Eam ubi abstersit Christi ablutio, nos ut purum opus suum amat ille et osculatur. *Propitiatorium per fidem in sanguine eius.* Ita magis placet ad verbum retinere quod habet Paulus: siquidem mihi videtur uno contextu voluisse dicere, propitium nobis Deum reddi simul ac in Christi sanguine repositam habemus fiduciam: quia per fidem in eius beneficii possessionem venimus. Sanguinem autem solum nominando, non voluit alias redemptionis partes excludere, sed potius sub una parte totam summam comprehendere: sanguinem vero nominavit, in quo habemus nostrum lavacrum. Sic per synecdochen tota expiatio notatur. Nam quum nuper dixisset pacificatum esse Deum in Christo, nunc addit fide hunc effectum constare: et simul quid fides nostra praecipue in Christo respicere debeat. *Propter remissionem delictorum.* Tantundem valet praepositio causalis, acsi dixisset, remissionis ergo, vel in hunc finem ut peccata deleret. Atque haec definitio vel exegesis rursus confirmat quod iam aliquoties monui, non iustificari homines, quia re ipsa tales sint, sed imputatione. Duntaxat enim aliis atque aliis verbis utitur, quo evidentius exprimat, nihil in hac iustitia nostri esse meriti. Nam si remissione peccatorum eam consequimur, colligimus extra nos esse. Deinde si ipsa remissio merae Dei liberalitatis est, cadit omne meritum. Quaeritur tamen, cur veniam ad praecedentia delicta restringat. Quanquam varie exponitur hic locus: mihi probabile est, Paulum ad Legales expiationes respexisse: quae testimonia quidem erant futurae satisfactionis, Deum vero placare minime poterant. Similis locus est ad Heb. 9, 15., quod per Christum allata sit peccatorum redemptio, quae sub Priori testamento manebant. Neque tamen intelligas, non nisi superioris temporis delicta Christi morte expiata esse: quod delirium quidam fanatici ex loco hoc inscite detorto hauserunt. Tantum enim docet Paulus, usque ad Christi mortem nullum placandi Dei fuisse pretium: nec vero id praestitum vel impletum fuisse Legalibus figuris: quare veritas usque ad tempus plenitudinis suspensa fuit. Porro eadem est eorum ratio, quae nos quotidie reatu restringunt: nam unica est pro omnibus placatio. Quidam ut absurdum illud effugerent, dixerunt remitti superiora delicta, ne peccandi in posterum licentia dari videatur. Et verum est, non offerri veniam nisi admissis delictis: non quod excidat vel pereat redemptionis fructus, si postea labimur, ut Novatus cum sua secta somniavit: sed quia haec est Evangelii dispensatio, ut iudicium iramque Dei peccaturo proponat, misericordiam peccatori. Caeterum ille quem attuli, genuinus est

sensus. Quod addit, hanc remissionem fuisse *in tolerantia*, simpliciter accipiunt pro mansuetudine, quae scilicet continuerit Dei iudicium, nec inflammari in nostrum exitium permiserit, donec tandem in gratiam nos reciperet. Sed tacita potius anticipatio esse videtur. nequis enim obiiceret, sero demum apparuisse hanc gratiam, Paulus tolerantiae specimen esse docet.

26. *Ad demonstrationem.* Non caret emphasi huius membri repetitio, quam data opera Paulus affectavit, quia valde necessaria erat: quando nihil homini difficilius persuadetur, quam ut sibi omnia derogans, accepta Deo referat: quanquam huius novae demonstrationis data opera fit mentio, ut oculos ad spectandum aperiant Iudaei. *In hoc tempore.* Quod omnium temporum perpetuum fuit, refert ad diem exhibiti Christi: neque immerito. quod enim sub involucris olim obscure cognitum fuerat, palam manifestavit Deus in Filio suo. Ita Christi adventus tempus fuit beneplaciti et dies salutis. Omnibus quidem saeculis iustitiae suae testimonium aliquod reddidit Deus: sed ubi Sol iustitiae illuxit, longe clarior apparuit. Notanda igitur est Veteris et Novi testamenti comparatio: quia tunc demum revelata fuit liquido Dei iustitia, quando exhibitus fuit Christus. *Ut sit ipse iustus.* Definitio est illius iustitiae, quam dato Christo ostensam fuisse dixit: sicuti primo capite docuerat patefieri in Evangelio. Duobus autem membris eam constare affirmat. Prius est, Deum esse iustum, non quidem ut unum ex multis: sed qui solus in se omnem iustitiae plenitudinem contineat. Neque enim integra et solida laus qualis debetur, ei aliter tribuitur, quam dum solus obtinet iusti nomen et honorem, toto humano genere iniustitiae damnato. Alterum deinde membrum statuit in iustitiae communicatione, dum scilicet suas divitias Deus apud se minime tenet suppressas, sed in homines effundit. Ergo in nobis relucet Dei iustitia, quatenus nos fide Christi iustificat. frustra enim datus in iustitiam Christus foret, nisi fruitio ex fide accederet. unde sequitur, omnes in se iniustos esse ac perditos, donec e coelo oblatum fuerit remedium.

27. Ubi ergo gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? operum? Nequaquam: sed per legem fidei. 28. Constituimus ergo, fide iustificari hominem sine operibus Legis.

27. *Ubi ergo gloriatio?* Postquam satis superque firmis rationibus homines ab operum fiducia deiecit Apostolus, iam eorum vanitati insultat. Necessarium vero erat hoc epiphonema: quoniam in hac causa non sufficeret docere, nisi maiore vehementia Spiritus sanctus ad prosternendam nostram altitudinem fulminaret. Gloriationem autem haud dubie exclusam dicit, quia nihil possumus nostrum producere, quod Dei sit approbatione aut commendatione dignum. Quod si materia gloriandi est meritum, sive illud de congruo sive de condigno nomines, quo homo Deum sibi concilíet: hic utrumque everti vides. neque enim hic de imminutione vel moderatione agitur: sed Paulus ne guttam quidem reliquam facit. Deinde si per fidem tollitur operum gloriatio, ut non possit fides pure praedicari, quin omnia Dei misericordiae deferendo, prorsus hominem laude spoliet: sequitur, nullis ad iustitiam consequendam operibus nos adiuvari. *Operum?* Quomodo Apostolus hic negat excludi per Legem nostra merita, quum antea ex Lege damnationem nostram ostenderit? Nam si nos omnes morti addicit, quam ex ea gloriam petemus? an non potius gloria omni nudatos probris operit? Verum tunc ostendebat peccatum nostrum patefieri Legis indicio, quia omnes ab eius observatione descivimus. Hic autem

intelligit, si iustitia esset in lege operum, non exclusum iri nostram gloriam: sed quoniam solius fidei est, ideo nihil esse nobis arrogandum: quoniam a Deo omnia accipit fides, nihil affert praeter humilem inopiae confessionem. Et notanda est diligenter fidei et operum antithesis: in qua sine adiectione opera universaliter ponuntur. Ergo neque de ceremoniis tantum, neque de externa operum specie disserit: sed omnia quae fingi possunt operum merita comprehendit. Legis quidem nomen improprie fidei tribuitur: sed hoc Apostoli sensum minime obscurat. Intelligit enim, quum ad fidei normam ventum est, prosterni universam operum gloriam, acsi diceret, Operum quidem iustitiam commendari in Lege, sed fidei esse suam legem, quae nullam in operibus qualiacunque sint, iustitiam relinquit.

28. *Constituimus ergo.* Nunc principalem propositionem quasi iam indubiam colligit, addita etiam explicatione. Multum enim elucescit fidei iustificatio, dum opera nominatim excluduntur. Ideo nulla hodie in re magis laborant nostri adversarii, quam ut fides cum operum meritis implicetur. Fatentur quidem iustificari hominem fide: sed non sola. imo penes caritatem vim iustificationis reipsa locant, utcunque verbo tenus eam concedant fidei. Atqui sic gratuitam asserit hoc loco Paulus, ut palam faciat, cohaerere nullo modo posse cum ulla dignitate operum. Cur opera Legis nominet, supra docui: et simul ostendi, ridiculos esse qui ad ceremonias restringunt. Frigidum etiam commentum est, opera Legis pro literalibus accipere, quae sine Christi Spiritu fiunt. quin potius tantundem valet epitheton, acsi meritoria dixisset: quia respicit ad mercedem in Lege promissam. Quod apud Iacobum habetur, non sola fide, sed operibus iustificari hominem, nihil cum praecedenti sententia pugnat. Conciliatio potissimum ex ratione argumenti pendet, de quo illic Iacobus disserit. Neque enim quaestio est, quomodo iustitiam sibi coram Deo acquirant homines, sed quomodo se probent iustos. Refutat enim hypocritas, qui fidei titulo inaniter superbiunt. Crassus ergo paralogismus est non animadvertere, iustificandi verbum aliud esse Iacobo quam Paulo: sicuti diversis de rebus tractant. Fidei quoque nomen esse aequivocum procul dubio apparet. Duplex ista homonymia observari debuit, ut de re iudicium fierit. Neque aliud Iacobum velle ex contextu colligitur, quam hominem ficta vel mortua fide non reddi vel non probari iustum, nisi operibus iustitiam suam confirmet. qua de re vide Institutionem nostram.

29. Num Iudaeorum Deus tantum? an non et Gentium? certe et Gentium. 30. Quandoquidem unus Deus, qui iustificabit Circumcisionem ex fide et Praeputium per fidem.

29. *Num Iudaeorum.* Secunda propositio: iustitiam illam non magis ad Iudaeos quam ad Gentes pertinere. Id vero urgeri valde referebat, ut per universum orbem locus fieret regno Christi. Interrogat ergo non simpliciter vel praecise, an sit Gentium conditor Deus, quod extra controversiam notum erat: sed an non illis quoque servatorem se velit declarare. Postquam enim aequavit totum hominum genus ac sub eandem conditionem redegit: siquid sit discriminis inter eos, ex Deo est, non ex ipsis qui habent omnia inter se paria. Quod si verum est, Deum suae misericordiae velle participes facere omnes populos terrae: salus, et quae ad salutem necessaria est iustitia, ad omnes extenditur. Quare in Dei nomine hic est notatio mutuae relationis quae saepe in Scriptura occurrit: Ego ero vobis in Deum, et vos eritis mihi in populum. (Ierem. 30, 22.)

Nam quod Deus peculiarem sibi ad tempus populum elegit, illud naturae principium non tollit, omnes ad imaginem Dei esse formatos et educari in mundo in spem beatae aeternitatis.

30. *Qui iustificat praeputium.* Quum alios per fidem, ex fide alios iustificari dixit, videtur oblectatus varietate sermonis in eadem re indicanda, ut Iudaeorum stultitiam obiter perstringeret, qui discrimen inter se et Gentes comminiscebantur: quum in causa iustificationis nihil prorsus differrent. Si enim sola fide fiunt homines huius gratiae compotes: fides autem in utrisque est eadem: ridiculum est, in tanta similitudine facere dissidium. Itaque subesse in verbis ironiam iudico: acsi diceret, Siquis vult habere differentiam Gentilis a Iudaeo, hanc habeat, quod ille per fidem, hic vero ex fide iustitiam consequitur. Nisi forte ita distinguere magis placeat, iustificari ex fide Iudaeos, quia nascuntur gratiae heredes, dum ius adoptionis a Patribus ad eos transmittitur: Gentes vero per fidem, quia his adventitium est foedus.

31. Legem igitur irritam facimus per fidem? Ne ita sit: sed Legem stabilimus.

31. *Legem igitur irritam*, etc. Ubi Lex fidei opponitur, ex eo statim quandam repugnantiae suspicionem caro arripit, acsi alterum alteri adversaretur. Praesertim vero facile obtinet falsa haec imaginatio inter eos, qui praepostera Legis intelligentia imbuti nihil aliud in ea quaerunt quam operum iustitiam, promissionibus omissis. Atque hoc nomine pessime audiebat inter Iudaeos non modo Paulus, sed Dominus quoque ipse: acsi tota sua praedicatione Legis abrogationem moliretur. Unde illa contestatio, Non veni ad solvendam Legem, sed implendam. (Matth. 5, 17.) Haec autem suspicio tam ad mores, quam ad ceremonias pertinebat. quia enim Evangelium finem imponit ceremoniis Mosaicis, putatur ad destruendum Mosis ministerium tendere. Ad hoc, quia omnem operum iustitiam obliterat, creditur adversari tot testimoniis Legis, ubi affirmat Dominus, se iustitiae ac salutis viam illic praescripsisse. Quare hanc Pauli excusationem neque de ceremoniis seorsum, neque de mandatis (ut vocant) moralibus: sed in universum de tota Lege accipio. Nam Lex moralis vere confirmatur ac stabilitur per fidem in Christum: quandoquidem in hunc finem lata est, ut hominem de sua iniquitate edoctum, ad Christum adduceret: sine quo nec ipsa praestatur, frustraque clamat quid factu rectum sit: nec potest nisi cupiditatem magis irritare, quo maiorem tandem condemnationem homini accersat. Ubi vero ad Christum ventum est, primum in eo invenitur exacta Legis iustitia, quae per imputationem etiam nostra fit. Deinde sanctificatio, qua formantur corda nostra ad Legis observationem, imperfectam quidem illam, sed quae ad scopum collimat. Similis ceremoniarum ratio, quae cessant quidem et evanescunt Christo adveniente: sed eo ipso vere confirmantur. Si enim per se aestimantur, inanes sunt et umbratiles imagines: tum demum solidi aliquid habere deprehendentur, si in meliorem finem respiciant. In eo igitur est summa earum confirmatio, quum docetur, veritatem suam in Christo esse consequutas. Sic ergo et nos meminerimus Evangelium dispensare, ut nostro docendi modo Lex stabiliatur, sed nulla alia firmitate, quam fide Christi suffulta.

CAP. IV.

1. Quid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? 2. Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet quo glorietur, sed non apud Deum. 3. Quid enim Scriptura dicit? (*Gen.* 15, 6.) Credidit Abraham Deo; et imputatum est illi in iustitiam.

1. *Quid ergo.* Confirmatio est ab exemplo: quae satis firma est, quoniam omnia similia sunt tam in re quam in persona. Nam et ille pater est fidelium, cui nos omnes oportet conformari: et una est iustitiae obtinendae omnibus ratio, non plures. Multis aliis in rebus non sufficeret exemplum ad communem regulam: sed quia in persona Abrahae speculum vel exemplar iustitiae, quae ad totam Ecclesiam communiter pertinet, propositum fuit: merito Paulus quod de illo uno scriptum est, ad totum Ecclesiae corpus accommodat. simul etiam constringit Iudaeos, quibus ad gloriandum nihil erat magis plausibile, quam se iactare Abrahae filios. Sibi vero plus sanctitatis quam sancto Patriarchae tribuere nunquam ausi essent. Nunc ubi constat gratis iustificatum fuisse illum, posteros eius, qui sibi propriam iustitiam ex Lege arrogant, pudore victos obmutescere necesse est. *Secundum carnem?* Quia inter hanc particulam et nomen Patris in contextu Pauli interponitur verbum *εὑρηκέναι*, hoc modo, Quid dicemus Abraham patrem nostrum invenisse secundum carnem? quidam interpretes quaeri putant quid secundum carnem adeptus sit Abraham. Quae expositio si placeat, tantundem valebit Secundum carnem, ac naturaliter, vel ex seipso. Probabile tamen est epitheti loco Patri coniungi. Praeterquam enim quod domesticis exemplis solemus magis affici: nominatim generis dignitas, qua nimium Iudaei superbiebant, iterum notatur. Contemptim nonnulli additum hoc putant: quo sensu alibi carnales vocantur filii Abrahae, qui spirituales non sunt, nec prorsus legitimi: ego vero existimo, quod Iudaeis peculiare erat fuisse expressum: quia excellentius fuit, natura et carnis origine, quam sola adoptione esse Abrahae filios, modo simul fides accederet. Concedit ergo Iudaeis propius coniunctionis vinculum, sed tantum ut eos magis promoveat, ne a patris sui exemplo discedant.

2. *Si enim Abraham.* Epicherema est, id est imperfecta ratiotinatio, quae in hanc formam colligi debet, Si Abraham operibus iustificatus est, potest suo merito gloriari: sed non habet unde glorietur apud Deum: ergo non ex operibus iustificatus est. Ita membrum illud, *Sed non apud Deum*, est minor propositio syllogismi. Huic attexi debet conclusio quam posui, tametsi a Paulo non exprimitur. Gloriationem vocat, quum licet praetendere aliquid nostrum, cui merces in iudicio Dei debeatur. Eam quum Abrahae adimat, quis nostrum sibi guttam meriti arrogabit?

3. *Quid enim Scriptura dicit?* Probatio est minoris, seu assumptionis, ubi negavit Abrahae esse argumentum gloriandi. Nam si Abraham ex eo iustificatur quod amplectitur fide bonitatem Dei: sequitur nullam esse eius gloriam, quia nihil suum affert, nisi miseriae agnitionem, quae misericordiam quaerat. Siquidem pro confesso praesumit, fidei iustitiam subsidium esse et quasi asylum peccatori qui operibus destituitur. Nam siqua esset Legis vel operum iustitia, in ipsis hominibus resideret: fide autem, quod sibi deest, aliunde mutuantur: ideoque apte vocatur imputativa fidei iustitia. Locus porro qui citatur, ex Genesi, 15, 6. sumptus est: ubi verbum credendi non ad particulare aliquod dictum restringi debet, sed ad

totum salutis foedus et adoptionis gratiam, quam dicitur Abraham fide apprehendisse. Refertur quidem illic promissio seminis futuri, sed quae in gratuita adoptione fundata erat. Notandum vero, nec salutem sine Dei gratia, nec Dei gratiam sine salute promitti. rursum nec in Dei gratiam, nec in spem salutis nos vocari, quin iustitia simul offeratur. Hoc posito videre licet eos theologiae principia non tenere, qui Mosis testimonium a Paulo violenter torqueri putant. quia enim particularis est illic promissio, rite et probe fecisse Abraham intelligunt qui crediderit, et eatenus probatum fuisse a Deo. Sed in eo falluntur, primum quod non animadverterunt, illud Credere ad totum complexum extendi. quare ad unum membrum restringi non debebat. Praecipua autem hallucinatio est, quod a gratiae Dei testimonio non ordiuntur. Atqui hoc agit Deus ut Abraham et suae adoptionis, et paterni favoris reddat certiorem: sub quo aeterna per Christum salus comprehenditur. Quare Abraham credendo nihil quam oblatam sibi gratiam amplectitur, ne irrita sit. Si hoc illi imputatur in iustitiam, sequitur non aliter esse iustum, nisi quia Dei bonitate confisus omnia ab ipso sperare audet. Neque enim quid de illo homines senserint, Moses recitat: sed qualis apud Dei tribunal habitus fuerit. Abraham ergo in promissione oblatam sibi Dei benignitatem apprehendit, qua sibi iustitiam communicari sentiebat. Hanc promissionis et fidei relationem necessarium est, ad statuendam iustitiam, intelligere: quoniam eadem est hic inter Deum et nos ratio, quae apud Iurisconsultos inter datorem et donatarium. Neque enim iustitiam aliter consequimur, nisi quia sicuti Evangelii promissione nobis defertur, ita eius possessionem fide quasi cernimus. Quomodo conciliandus sit Iacobi locus, qui nonnihil contrarius videtur, supra adnotavi: et illic fusius, Domino dante, exponam. Tantum notemus, eos quibus iustitia imputatur, iustificari: quando haec duo a Paulo tanquam synonyma ponuntur. Unde colligimus, non disputari quales sint in se homines, sed quo loco Deus ipsos censeat: non quod separetur a gratuito Dei favore puritas conscientiae et vitae integritas: sed quia ubi causa quaeritur cur nos Deus amet, ac pro iustis agnoscat, Christum prodire necesse est, qui sua nos iustitia induat.

4. Ei quidem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. 5. Ei vero qui non operatur, credit autem in eum qui iustificat impium, imputatur fides sua in iustitiam.

4. *Ei qui operatur.* Operantem vocat non quisquis bonis operibus addictus est, quod studium vigere debet in omnibus Dei filiis: sed qui suis meritis aliquid promeretur: similiter non operantem, cui nihil debetur operum merito. Neque enim fideles vult esse ignavos: sed tantum mercenarios esse vetat, qui a Deo quicquam reposcant quasi iure debitum. Et iam prius admonuimus, non hic disseri qualiter vitam instituere nos oporteat, sed quaeri de salutis causa. Argumentatur autem a contrariis, Deum non rependere nobis iustitiam ut debitam: sed acceptam ultro ferre. Ac Bucero quidem accedo, qui formam argumentandi indicat non esse sumptam ab uno verbo, sed ab integra sententia, in hunc modum, Si quis sit qui promereatur aliquid opere suo, res promerita non imputatur illi gratis, sed ut debita redditur. Fides reputatur in iustitiam, non quod ullum a nobis meritum afferat, sed quia Dei bonitatem apprehendit. Ergo iustitia non debetur nobis, sed gratis confertur. Nam quia nos precario iustificat Christus per fidem, semper in ea nostri exinanitionem considerat Paulus. Quid enim credimus nisi

Christum esse expiationem, ut nos Deo reconciliet? Idem aliis verbis habetur ad Galatas 3, 11., Quod ex Lege nemo iustificetur, patet, nam Iustus fide vivet. Atqui Lex non est ex fide: sed qui fecerit haec, vivet in ipsis. Quia enim Lex operibus mercedem promittit, inde concludit, fidei iustitiam, quae gratuita est, cum illa operaria non convenire. quod non stabit si fides operum respectu iustificet. Observandae sunt diligenter istae collationes quibus omne meritum prorsus expungitur.

5. *Credit autem in eum.* Plena energiae periphrasis: qua et fidei et iustitiae substantiam naturamque expressit. Clare enim definit, non quatenus meritoria virtus est fides, iustitiam nobis conferre, sed quatenus Dei gratiam nobis impetrat. Neque enim Deum modo pronuntiat datorem iustitiae: sed nos iniustitiae damnat, ut nostrae inopiae succurrat Dei liberalitas. In summa, nemo ad fidei iustitiam perveniet, nisi qui in se erit impius. Nam haec periphrasis ad circumstantiam loci aptanda est, quod aliena iustitia nos ornet fides, quam a Deo mendicat. Atque hic rursus Deus iustificare nos dicitur, dum peccatoribus gratis ignoscit, et amore dignatur quibus iure irasci poterat: dum scilicet nostram iniustitiam misericordia sua abolet.

6. Quemadmodum etiam David finit beatitudinem hominis, cui Deus imputat iustitiam absque operibus. 7. Beati, quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. (*Psal.* 32, 1.) 8. Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum.

6. *Finit beatitudinem hominis.* Hinc perspicimus, merum esse eorum cavillum, qui opera Legis intra ceremonias limitant, quando nunc opera simpliciter et sine adiecto vocat, quae prius dicebat opera Legis. si nemo infitiari potest, simplicem et non restrictam loquutionem, qualis nunc occurrit, promiscue de opere quolibet intelligendam: id perpetuo in tota disputatione valere debet. Nihil enim minus consentaneum, quam ceremoniis solis vim iustificandi adimi, quum opera indefinite Paulus excludat. Huc accedit oppositum membrum, quod Deus homines iustificet peccatum non imputando. quibus etiam verbis docemur, iustitiam Paulo nihil esse quam remissionem peccatorum. Postremo hanc quoque remissionem gratuitam esse, quia sine operibus imputatur: quod et Remissionis nomen indicat. Non enim remittit creditor, cui numeratum est: sed qui nomen sponte inducit mera liberalitate. Eant nunc qui delictorum veniam satisfactionibus redimere docent: a qua Paulus argumentum petit ad gratuitum iustitiae donum asserendum. Quomodo enim illis cum Paulo conveniet? Aiunt illi, operibus satisfaciendum Dei iustitiae, quo peccatorum veniam impetremus. Contra hic ratiocinatur, iustitiam fidei gratuitam esse ac sine operibus, quoniam a peccatorum remissione pendeat. Vitiosa certe esset ratiocinatio, siqua in remissione peccatorum opera intercederent. Nec minus iisdem Prophetae verbis ineptiae Scholiasticorum dissipantur de dimidia remissione. Culpa remissa poenam retineri a Deo nugantur: Propheta autem clamat, non tecta modo peccata esse, hoc est in conspectu Dei sublata: sed etiam addit, non imputari. Quomodo conveniat, Deum poenam eorum exposcere, quae non imputet? Manet ergo salva nobis pulcherrima sententia, Iustificari fide, qui gratuita peccatorum remissione coram Deo purgatus sit. Praeterea hinc gratuitae iustitiae perpetua in totam vitam duratio colligi potest. Nam quum David diuturno conscientiae suae cruciatu fatigatus in hanc vocem erumpat, de experientia certe sua

loquitur. atqui iam per annos complures Deum coluerat. Ergo post magnos progressus tandem expertus, miseros esse omnes, qui ad Dei tribunal vocantur, non aliam obtinendae beatitudinis viam esse clamat, quam si Dominus nos in gratiam recipiat peccata non imputando. Ita probe refellitur eorum commentum, qui fidei iustitiam non nisi initiale esse nugantur, ut deinde fideles operibus possessionem iustitiae retineant, quam nullis meritis adepti sunt. Quod autem opera interdum dicuntur in iustitiam imputari, et aliae quoque beatitudines recensentur, nihil de Pauli sententia detrahit. Refert Psalmus (106, 30.), imputatum esse Phinees sacerdoti Domini in iustitiam, quod sumpto de scortatore et meretrice supplicio vindicarit opprobrium Israelis. Nempe hominem audimus facinus iustum edidisse: sed uno facto personam non iustificari scimus. Requiritur enim perfecta et numeris suis omnibus consummata obedientia, ut sonat promissio, Qui fecerit haec, vivet in ipsis. (Deut. 4, 1.) Quomodo ergo imputatur illi haec ultio in iustitiam? Certe iustificatum prius esse Dei gratia oportuit. Qui enim iam Christi iustitia sunt induti, ii non sibi modo propitium habent Deum, sed operibus quoque suis: quorum maculae et naevi Christi puritate obteguntur, ne in rationem veniant: unde nullis sordibus infecta opera iusta reputantur: non aliter quam eiusmodi indulgentia placere Deo quodlibet humanum opus palam est. Quod si fidei iustitia unica causa est, cur iusta opera habeantur: vide quam insulse arguant, quia iustitia operibus tribuatur, non solius esse fidei iustitiam. Ego autem invictum argumentum oppono contra, iniustitiae damnatum iri opera omnia, nisi sola fide homo iustificetur. Simile est de beatitudine: pronuntiantur beati, qui timent Dominum, qui ambulant in viis eius, qui meditantur eius Legem die ac nocte (Psal. 1, 2. et 128, 1.): sed quia nemo id praestat qua decet perfectione, ut Dei mandato ad plenum respondeat, irritae sunt omnes eiusmodi benedictiones, donec purificati ac mundati peccatorum remissione beati reddimur: atque ita quidem, ut capaces fiamus eius beatitudinis, quam Dominus ob studium Legis ac bona opera servis suis pollicetur. Ergo et operum iustitia effectus est iustitiae fidei: et beatitudo ex operibus effectus beatitudinis, quae sita est in peccatorum remissione. Si causa destrui ab effectu suo nec debet, nec potest, importune facturi sint, siqui studeant fidei iustitiam per opera evertere. Sed cur non liceat (dicet quispiam) testimoniis illis contendere, operibus hominem iustificari ac beatum reddi? verba enim Scripturae non magis sonant, fide iustificari hominem et Dei misericordia beatum esse, quam operibus. Nempe consideranda est hic tam series causarum, quam gratiae Dei dispensatio. Quia enim locum non habet, quidquid pronuntiatur de operum vel iustitia, vel beatitudine, nisi unica haec fidei iustitia praecesserit, et sola partes omnes impleat: hanc erigi ac stabiliri oportet, ut illa, tanquam fructus ex arbore, inde nascatur et emergat.

9. Beatitudo ergo ista in Circumcisionem modo, an et in praeputium competit? Dicimus enim quod imputata fuit Abrahae fides in iustitiam. 10. Quomodo igitur imputata fuit? in Circumcisione quum esset, an in praeputio? non in Circumcisione, sed in praeputio.

Quia Circumcisionis et praeputii tantum fit mentio, inscite colligunt multi, non aliud in quaestionem venire, quam non acquiri iustitiam ex ceremoniis legalibus. Sed attendere convenit, cum quo hominum genere Paulus disputet: scimus enim hypocritas, dum in genere opera meritoria iactant, fucum tamen obtendere in exter-

nis larvis. Iudaeis quoque sua fuit peculiaris ratio, qui crasso Legis abusu a vera et solida iustitia alienati erant. Dixit Paulus, neminem esse beatum, nisi quem sibi Deus gratuita venia reconciliat: unde sequitur, omnes esse maledictos, quorum opera in iudicium veniunt. Iam tenetur caput hoc, non propria dignitate, sed Dei misericordia iustificari homines. sed nondum id satis est, nisi peccatorum remissio praecedat omnia opera, quorum primum fuit Circumcisio, quae Iudaicum populum initiabat in Dei obedientiam. proinde in eo quoque demonstrando pergit. Semper meminerimus, Circumcisionem hic tanquam initiale (ut ita loquar) iustitiae legalis opus recenseri. Neque enim ea Iudaei gloriabantur, tanquam gratiae Dei symbolo, sed quasi meritoria Legis observatione. ideo se aliis praeferebant, quasi plus afferrent coram Deo praestantiae. Iam videmus, non de uno ritu litem agitari: sed comprehendi sub una specie, quicquid est operum legalium, hoc est, quibus deberi posset merces: ideo autem praecipue nominari Circumcisionem, quia fundamentum erat legalis iustitiae. Atqui Paulus ex opposito contendit, Si iustitia Abrahae est peccatorum remissio (quod secure ipse pro confesso assumit), ea autem Abrahae obtigit ante circumcisionem: sequitur ergo, peccatorum remissionem non dari praecedentibus meritis. Vides argumentum esse ab ordine causarum et effectuum. Causa enim semper effectu suo prior est. atqui iustitia fuit in Abrahamo circumcisione superior.

11. Et signum accepit circumcisionis, sigillum iustitiae fidei quae fuerat in praeputio: ut esset pater omnium credentium per praeputium, quo ipsis quoque imputetur iustitia: 12. Et pater circumcisionis non iis, qui sunt ex circumcisione tantum, sed qui insistunt vestigiis fidei quae fuit in praeputio patris nostri Abrahae.

11. *Et signum accepit.* Per anticipationem ostendit, non tamen fuisse vanam superfluamque Circumcisionem, tametsi non iustificaret: quandoquidem alium haberet valde praeclarum usum, utpote cuius officium erat, iustitiam fidei obsignare ac veluti ratam facere. Atque interim a fine ipso insinuat, non esse iustitiae causam. Tendit enim ad confirmandam fidei iustitiam, et eam quidem iam in praeputio comparatam: ergo nihil illi derogat aut detrahit. Hic porro habemus insignem locum de communi sacramentorum usu: sunt enim (teste Paulo) sigilla, quibus et Dei promissiones cordibus nostris quodammodo imprimuntur, et sancitur gratiae certitudo. Ac tametsi per se nihil iuvant, Deus tamen, qui gratiae suae instrumenta esse voluit, arcana Spiritus sui gratia efficit, ne profectu careant in electis. Et quamvis reprobis tantum mortuae sint ac inutiles figurae, vim tamen suam et naturam semper retinent: quia etsi nostra incredulitas effectu illorum nos privat, non tamen Dei veritatem labefactat vel exstinguit. Quare maneat hoc fixum, sacra symbola esse testimonia, quibus gratiam suam Deus cordibus nostris obsignat. De Circumcisionis symbolo peculiariter istud dicendum, repraesentatam illic fuisse duplicem gratiam. Pollicitus fuerat Deus Abrahae semen benedictum, ex quo salus toti mundo speranda erat. Hinc pendebat illa promissio, Ero tibi in Deum. (Genes. 17, 7) Gratuita igitur reconciliatio in Deo in signo illo inclusa fuit. Et analogia congruebat, ut in promissum semen respicerent fideles. Exigebat vicissim Deus integritatem ac sanctimoniam vitae: symbolo indicabat, quomodo ad eam perveniretur, nempe si in homine circumcideretur, quicquid nascitur in carne, quia tota natura vitiosa est. Admonebat ergo Abrahamum externo

signo, ut spiritualiter carnis suae corruptionem circumcideret, quo etiam allusit Moses Deuter. 10, 16. Quo autem indicaret, non esse hominis opus, sed Dei: circumcidi voluit teneros infantes, qui per aetatem nondum exsequi poterant id mandatum. Nam spiritualem circumcisionem esse Divinae virtutis opus, non tacuit Moses: quemadmodum habes Deuteronomii 30, 6., Circumcidet Dominus cor tuum, etc. Prophetae id ipsum multo clarius postea explicarunt. Duae denique, ut Baptismi hodie sunt, ita olim Circumcisionis erant partes: nempe tam vitae novitatem, quam peccatorum remissionem testari. Caeterum quod in Abrahae persona Circumcisio posterior iustitia fuit, non semper in sacramentis locum habet: sicut apparet in Isaac et posteris: sed Deus semel edere tale ab initio specimen voluit, nequis externis rebus salutem affigeret.

Ut esset pater. Nota, quomodo Abrahae circumcisio fidem nostram confirmet de iustitia gratuita. est enim obsignatio iustitiae fidei, ut nobis quoque credentibus iustitia imputetur. Atque ita singulari artificio in adversarios retorquet Paulus, quae poterant ab illis obiectari. Si enim ipsa Circumcisionis veritas ac vis est in praeputio: non est, cur tantopere se evehant Iudaei supra Gentes. Sed quum dubitatio iniici possit: An non ergo exemplo Abrahae nos quoque oporteat Circumcisionis sigillo eandem iustitiam confirmare? cur eam Apostolus praetermisit? Nempe quia putabat, satis ex suis verbis quaestionem expediri. Nam ubi admissa fuerit haec sententia, circumcisionem valere duntaxat ad obsignandam Domini gratiam: sequitur, hodie nobis esse supervacuam, qui signum habemus eius loco Divinitus institutum. Quia ergo, ubi baptismus est, nullus iam restat circumcisionis usus, noluit de eo frustra disceptare, quod nequaquam dubium erat, cur scilicet in Gentibus fidei iustitia non obsignetur, si similitudinem habent cum Abrahamo. Credere per praeputium est Gentes sua sorte contentas non interponere circumcisionis tesseram. Atque ita praepositio *διά* ponitur loco *ἐν*.

12. *Non iis qui sunt ex circumcisione.* Esse hoc loco accipitur pro censeri. Nam carnales Abrahae filios perstringit, qui nihil habentes praeter circumcisionem externam ipsa secure gloriantur. Istud enim alterum, quod praecipuum est, negligunt, ut Abrahae fidem imitentur, qua una salutem ille adeptus est. Hinc apparet, quam sollicite discernat fidem a sacramento: non solum, nequis hoc sine illa contentus sit, perinde acsi ad iustificandum sufficeret: sed etiam, ut illa sola partes omnes impleat. Nam dum Iudaeos, qui sunt circumcisi, iustificari fatetur, diserte excipit, modo in fide nuda insistant Abrahae exemplo. Quid enim sibi vult fides in praeputio, nisi ut ostendat solam nec aliunde adiutam sufficere? Cavendum ergo, nequis dimidiando simul duas iustificandi causas misceat. Eadem ratione revincitur scholasticum dogma de discrimine sacramentorum Veteris et Novi testamenti: illis enim vim iustificandi adimunt, his attribuunt. Atqui si rite Paulus ratiocinatur, dum circumcisionem non iustificare ex eo probat, quod fide iustificatus est Abraham: apud nos quoque militat eadem ratio, ut negemus, baptismo iustificari homines, quando eadem fide, qua Abraham, iustificantur.

13. Non enim per Legem promissio Abrahae et semini eius data est, ut esset heres mundi: sed per iustitiam fidei.

13. *Non enim.* Iam Legis et fidei antithesin, quam prius attigerat, clarius repetit, quae diligenter notanda est: quoniam si nihil a Lege mutuatur fides, ut iustificet, inde intelligimus, nonnisi in Dei misericordiam respicere. Commentum porro eorum, qui de ceremoniis hoc dictum esse volunt, nullo negotio refellitur: quia

siquid afferrent opera ad iustificationem, dicendum potius erat, non per Legem scriptam, sed per legem naturae. Atqui non spiritualem vitae sanctitatem opponit ceremoniis Paulus, sed fidem eiusque iustitiam. Summa igitur est, Abrahae promissam fuisse hereditatem, non quia Legis observatione id esset promeritus, sed quia fide iustitiam adeptus erat. Et certe (ut mox Paulus subiiciet) tunc solida demum pace fruuntur conscientiae, ubi donari gratis sentiunt, quod iure non debetur. Hinc etiam sequitur, Gentibus nihilo minus quam Iudaeis commune esse beneficium, cuius causa ad utrosque aeque pertinet. Nam si sola Dei bonitate fundata est salus hominum, eius cursum arcent et impediunt, quantum in se est, qui ab ea excludunt Gentes. *Ut esset heres mundi.* Quum de aeterna salute nunc agatur, videtur parum tempestive Apostolus lectores ad mundum transferre: sed generaliter hoc verbo comprehendit instaurationem, quae a Christo speranda erat. Praecipua quidem fuit vitae restitutio: collapsum tamen totius mundi statum reparari oportuit. Ideo Christum omnium Dei bonorum heredem Apostolus nuncupat ad Hebr. 1, 2., quia adoptio, quam eius gratia adepti sumus, hereditatis possessionem, a qua in Adam excidimus, nobis restituit. Quia vero sub typo terrae Chanaan non modo spes coelestis vitae Abrahae proposita fuit, sed plena et solida Dei benedictio: iure Apostolus dominium mundi ei promissum fuisse docet. Huius gustum quendam in praesenti vita delibant pii: quia utcunque inopiae angustiis saepe premantur, quia tamen, quae in eorum usum creavit Deus, tranquilla conscientia participant, eoque propitio et volente fruuntur terrenis beneficiis non secus ac pignoribus vel arrhis vitae aeternae, nihil illis obstat sua paupertas, quominus coelum, terram, et mare sui iuris esse agnoscant. Divitias mundi licet ingurgitent impii, nihil suum vocare possunt: quin potius furto rapiunt, quia cum Dei maledictione usurpant. Magnum vero piis suae egestatis solatium est, quod tenuiter victitando nihil tamen alienum furantur: sed legitimum ex coelestis Patris manu demensum recipiunt, donec plenam hereditatis suae possessionem cernant, dum eorum gloriae servient creaturae omnes. Nam in hunc finem renovabitur et terra et coelum, ut pro suo modo ad illustrandum Dei regnum in partes accedant.

14. Si enim ii, qui sunt ex Lege, heredes sunt: exinanita est fides, et abolita est promissio. 15. Nam Lex iram efficit: siquidem ubi non est Lex, neque etiam transgressio.

14. *Si enim qui sunt ex Lege.* Ab impossibili vel absurdo arguit, non promissam fuisse Abrahae, quam a Deo gratiam obtinuit, ex pacto legali, vel operum intuitu: quia, si interposita esset haec conditio, Deum eos solos dignari adoptione, qui merentur, vel qui Legem praestant, nemo confidere auderet, ad se pertinere. Quis enim tantae sibi perfectionis est conscius, ut sibi hereditatem ex Legis iustitia deberi statuat? Exinanita ergo fides esset: quia impossibilis conditio non modo suspensas et anxias teneret animas, sed trepidationem quoque incuteret. Ita evanesceret promissionum effectus, quia nihil prosunt, nisi fide acceptae. Quod si ad hanc unam rationem auscultandam adversariis nostris aures essent, non magno negotio dirimeretur quod inter nos est certamen. Praesumit Apostolus pro re indubia, nequaquam Dei promissionibus constare suam efficaciam, nisi certa animi fiducia eas recipimus. Quid autem futurum est, si Legis observatione fundetur hominum salus? Conscientiae nihil habebunt certitudinis, sed perpetua inquietudine vexatae tandem desperationi succumbent. Promissio inde ipsa sine fructu evanescet, cuius complementum a re impossibili pendebit.

Sant nunc qui miseram plebem docent, operibus sibi salutem comparare: quum Paulus diserte pronuntiet, abolitam esse promissionem, si in opera recumbat. Sed apprime cognitu necessarium est illud: fidem in nihilum redigi, si operibus fulciatur. Nam et inde discimus, quid sit fides, et qualem oporteat esse operum iustitiam, cui secure confidere possint homines. Perire fidem docet Apostolus, nisi in Dei bonitate secure acquiescit anima: non est ergo fides aut Dei aut veritatis eius nuda agnitio: ac ne simplex quidem persuasio, quod Deus sit, quod verbum eius sit veritas: sed Divinae misericordiae certa notitia ex Evangelio concepta, quae pacem conscientiae apud Deum ac requiem conciliet. Summa ergo est, Quod, si in legis observatione reponatur salus, nullam habere eius fiduciam animus poterit: imo quaecunque a Deo promissiones nobis offerentur, irritae cedent. Ita deplorati ac perditi sumus, si relegamur ad opera, dum quaerenda est salutis causa vel certitudo.

15. *Nam Lex iram efficit.* Confirmatio proximae sententiae a contrario Legis effectu. Nam quum Lex nihil quam ultionem generet, non potest afferre gratiam. Bonis quidem ac integris viam vitae monstraret: sed quatenus vitiosis ac corruptis praecipit, quid debeant, praestandi autem vires non subministrat, reos apud Dei tribunal peragit. Quae enim est naturae nostrae vitiositas, quo magis docemur, quid rectum sit ac iustum, eo apertius nostra iniquitas detegitur, maximeque contumacia: atque hoc modo gravius Dei iudicium accersitur. *Iram* pro Dei iudicio accipe, in quo significatu passim occurrit. Qui exponunt, iram peccatoris inflammari Lege, quia Legislatorem odit et exsecratur, quem videt suis cupiditatibus adversari: argute id quidem dicunt, sed parum apte ad praesentem locum. Paulum enim nihil aliud voluisse, quam ex Lege solam condemnationem nobis omnibus instare, cum verbi communis usus, tum vero ratio, quam mox attexuit, palam facit. *Ubi non est Lex.* Secunda probatio, qua id ipsum quod dixerat confirmatur. Obscurum enim alioqui futurum erat, quomodo a Lege in nos accenderetur ira Dei, nisi ratio magis appareret. Ea autem est, quia cognitione iustitiae Dei per Legem percepta eo gravius peccamus in Deum, quo minus excusationis nobis superest. Merito enim graviorem poenam sustinent, qui voluntatem Dei cognitam aspernantur, quam qui ignorantia impingunt. Non loquitur autem Apostolus de simplici iustitiae transgressione, a qua nemo eximitur: sed transgressionem appellat, ubi animus edoctus, quid Deo placeat, quidve displiceat, fines voce Dei sibi definitos sciens ac volens perrumpit. Atque ut uno verbo dicam, transgressio hic non simplex delictum, sed destinatam in violanda iustitia contumaciam significat. Particulam οὗ, quam adverbialiter accipio, alii vertunt Cuius, acsi relativum esset pronomen: verum prior lectio melius quadrat, quae etiam magis recepta est. Utramlibet sequaris lectionem, idem manet sensus, Qui Lege scripta non est institutus, eum, si peccet, non esse reum tantae transgressionis, quantae convincitur, qui Legem Dei contumaciter infregit ac dissipavit.

16. Propterea ex fide, ut secundum gratiam: quo firma sit promissio universo semini: non ei, quod est ex Lege solum, sed etiam quod est ex fide Abrahae: qui est pater omnium nostrum 17. (Sicut scriptum est, Quod patrem multarum gentium posui te) coram Deo cui credidit, qui vivificat mortuos, et vocat ea quae non sunt, tanquam sint.

16. *Propterea ex fide.* Absolutio argumenti, quod totum in hanc summam possis colligere: Si per opera nobis eveniat hereditas

salutis, collabetur eius fides, abrogabitur eius promissio: sed utramque oportet esse certam. ergo per fidem nobis obtingit, ut in sola Dei bonitate fundata eius stabilitas certum effectum habeat. Vide, ut Apostolus fidem ex firma stabilique certitudine aestimans, haesitantiam ac dubitationem pro incredulitate ducat, qua et fides aboleatur, et abrogetur promissio. Et tamen haec est dubitatio, quam Scholastici appellant coniecturam moralem: et, si Deo placet, fidei loco substituunt. *Ut secundum gratiam.* Hic primo ostendit Apostolus, fidei nihil proponi praeter meram gratiam: et hoc esse eius obiectum, ut vulgo loquuntur. Nam si ad merita spectaret, perperam gratuitam esse inferret Paulus, quicquid ipsa a Deo nobis impetrat. Iterum aliis verbis repetam: Si gratia est, quicquid fide consequimur, iacet omnis operum consideratio. Sed omnem ambiguitatem clarius dirimit quod proxime sequitur, nempe tunc demum firmam stare promissionem, ubi in gratiam recumbit. Hoc enim verbo confirmat Paulus, quamdiu operibus insistunt homines, dubios pendere: quia promissionum fructu se fraudant. Hinc etiam colligere promptum est, gratiam non pro dono regenerationis, ut quidam imaginantur, sed pro gratuito favore sumi: quia, ut regeneratio nunquam perfecta est, ad placandas animas nunquam sufficeret, nec per se ratam faceret promissionem. *Non ei quod est ex Lege solum.* Haec particula quum alibi significet eos, qui praeposteri Legis zelotae illius iugo sese obstringunt, ac fiducia eius superbiunt: significat hic simpliciter gentem Iudaicam, cui Lex Domini tradita fuerat. Nam quicunque Legis imperio devincti manent, eos maledictioni esse obnoxios alibi Paulus docet. Ideoque certum est a gratiae participatione excludi. Non ergo servos Legis designat, qui operum iustitiae addicti Christo renuntiant: sed Iudaeos, qui in Lege educati Christo nomen dabant. Caeterum ut clarior sit sententia, sic resolve: Non iis tantum, qui ex Lege sunt, sed omnibus, qui fidem imitantur Abrahae, etiamsi Legem prius non habuerint. *Qui est pater omnium nostrum.* Relativum habet vim causalis particulae. vult enim eo probare, Gentes esse huius gratiae consortes, quia eodem oraculo, quo delata est Abrahae hereditas et semini eius, Gentes in eius semen fuerunt accitae. Siquidem positus dicitur non unius gentis pater, sed multarum gentium: quo praesignata est futura gratiae propagatio, quae tunc intra unum Israelem continebatur. Nisi enim ad eos extenderetur benedictio promissa, non poterant in Abrahae sobole censeri. Praeteritum verbi tempus usu Scripturae vulgari notat Divini consilii certitudinem. Nam etsi nihil tunc minus apparebat: quia sic tamen ordinaverat Dominus, vere dicitur constitutus multarum gentium pater. Testimonium Mosis parenthesi includatur, quo haec sententia cohaereat: *Qui est pater omnium nostrum coram Deo*, etc. Necesse enim fuit simul explicare, quae istius cognationis forma esset: ne in carnali generatione nimium gloriarentur Iudaei. Dicit ergo esse *patrem coram Deo*, quod idem valet, acsi nominaret spiritualem. Id enim iuris non a carne propria, sed a Dei promissione habet.

17. *Cui credidit, qui vivificat mortuos.* Hoc circuitu declaratur ipsissima substantia fidei Abrahae: ut eius exemplo transitus quoque fiat ad Gentes. Mirifica enim via perveniendum illi erat ad promissionem, quam audiebat ex ore Domini, quum nullum eius signum exstaret. Promittebatur semen ut vegeto ac vivido: at ipse emortuus erat. ergo oportebat erigi cogitationem eius in virtutem illam Dei, qua mortuos vivificat. Iam nihil absurdi est, si Gentes, aridae alioqui et emortuae, in communionem inseruntur. Qui enim ob id gratiae capaces negat, iniuriam Abrahae facit, cuius fides ea cogitatione subnixa est, nihil interesse, an mortuus sit, qui a Domino vocatur ad vitam: cui dum loquitur, facile est sua potentia mortuos

suscitare. Hic praeterea typum et exemplar habemus universalis nostrae vocationis, quo nobis ob oculos statuitur ortus noster, non in primam nativitatem, sed spem futurae vitae: nempe dum a Domino vocamur, ex nihilo nos emergere. Qualescunque enim videamur, ne scintillam quidem habemus ullius boni, quod nos regno Dei aptos reddat. Ut enim potius idonei simus ad audiendam Dei vocationem, emori nos penitus nobismet oportet. Haec est vocationis conditio, ut, qui mortui sunt, a Domino suscitentur: qui nihil sunt, aliquid eius virtute esse incipiant. Vocandi verbum ad praedicationem restringi non debet, sed more Scripturae usitato pro suscitare capitur, idque ad virtutem Dei magis exprimendam, qui solo nutu quos vult erigit.

18. Qui praeter spem super spe credidit, ut esset pater multarum gentium, secundum quod dictum erat: Sic erit semen tuum.

18. *Qui praeter spem.* Si ita legamus, sensus erit: Quum nullum occurreret argumentum, imo quum omnia pugnarent, credere tamen non destitit. Et sane nihil fidei magis adversum est, quam mentes nostras oculis affigere, ut ex eorum intuitu petamus sperandi materiam. Potest etiam legi Supra spem, et forsan magis apposite: quasi diceret, ipsum sua fide longe superasse, quicquid concipere poterat. Nisi enim sursum alis coelestibus evolet fides, ut omnes carnis sensus procul despiciat, in luto mundi semper haerebit. Quum autem Spei vocabulum Paulus in eadem sententia bis usurpet: priore loco significat sperandi argumentum, quod ex natura et carnis ratione capi potest: secundo loco fidem a Deo datam significat hoc sensu: Quum sperandi materia non esset, tamen spe in Domini promissionem incubuit, atque ad sperandum satis esse putavit, quod Dominus promiserat, utcunque res esset per se incredibilis. *Secundum quod dictum erat.* Ita vertere placuit, ut referatur ad Abrahae tempus. vult enim dicere Paulus, Abrahamum, quum ad desperationem plurimae tentationes eum impellerent, ne deficeret, animum ad id, quod sibi promissum erat, convertisse: Semen tuum aequabit stellas coeli et arenas maris. Nam consulto testimonium truncatum adduxit, quo nos acueret ad Scripturae lectionem. Religiose enim id ubique in citanda Scriptura curant Apostoli, ut nos ad diligentiorem eius lectionem accendant.

19. Ac fide minime debilitatus non consideravit suum ipsius corpus iam emortuum, centenarius quum fere esset: nec emortuam vulvam Sarae: 20. Nec vero in Dei promissionem per incredulitatem disquisivit: sed roboratus est fide tribuens gloriam Deo: 21. Ac certo persuasus, quod ubi quid promisit, possit etiam praestare. 22. Ideo et imputatum illi est in iustitiam.

19. *Ac fide.* Si mavis, altera negatione omissa poteris ita efferre, Nec debilitatus fide consideravit suum ipsius corpus. sed hoc nihil ad sensum refert. Nunc vero propius demonstrat, quid potuerit impedire, imo prorsus avertere Abrahamum a promissione recipienda. Semen illi ex Sara promittebatur: quum nec ipse ad generandum, nec Sara ad concipiendum natura habilis esset. Quicquid in seipso ac circa se intueri poterat, promissionis effectui adversabatur. Ergo ut locum Divinae veritati faceret, ab iis, quae in conspectu erant, animum retraxit, et quasi seipsum oblitus est.

Neque tamen intelligas, omnino non respexisse illum ad effoetum suum corpus: quum Scriptura contra testetur, ita ratiocinatum secum fuisse: Num viro centum annorum nascetur proles? et Sara, quae nonagenaria est, pariet? Sed quoniam omissa illa consideratione totum suum sensum Domino resignavit: dicit Apostolus, non considerasse. Et sane maioris fuit constantiae, ab ea re, quae se oculis ultro ingerebat, cogitationem distrahere, quam si nihil tale in mentem ei venisset. Effoetum porro fuisse Abrahae corpus aetate ipsa ante Domini benedictionem, satis clare probatur tum hic, tum Genes. 17 et 18., ut Augustini opinio nullo modo sit admittenda, qui alicubi putat, in sola Sara impedimentum fuisse. Nec movere nos debet obiectionis absurditas, quae ipsum ad eam solutionem confugere coegit. Ridiculum esse putat, ut effoetus dicatur Abraham anno centesimo, qui aliquanto post tempore complures liberos sustulerit. Eo enim ipso magis spectabilem potentiam suam reddidit Deus, quod, qui prius fuerat instar marcidi atque aridi trunci, ubi coelesti benedictione reviguit, non modo procreando Isaac sufficiat, sed quasi in floridam aetatem restitutus aliis postea generandis vires habeat. Atqui excipiet quispiam, praeter naturae ordinem non esse, ut vir ea aetate generet. Ut fatear, prodigium non esse, parum tamen abest a miraculo. Deinde cogita, quot laboribus, molestiis, peregrinationibus, difficultatibus exercitatus tota vita fuisset sanctus ille vir: ac fatendum erit, non magis aetate fractum, quam laboribus attritum exhaustumque fuisse. Postremo non simpliciter, sed per comparationem effoetum vocatur eius corpus. non enim consentaneum erat, ut, qui in flore ac robore aetatis non fuisset gignendo idoneus, cassus virtute nunc demum inciperet. Quod ait, *non fuisse debilem fide*, sic accipe, Non vacillasse, aut fluctuatum esse, ut solemus in rebus ambiguis. Duplex enim est fidei debilitas: una, quae tentationibus adversis succumbendo excidere nos a Dei virtute facit: altera, quae ex imperfectione quidem nascitur, non tamen fidem ipsam exstinguit. Nam nec mens unquam sic illuminata est, quin maneant multae ignorantiae reliquiae: nunquam sic est animus stabilitus, quin multum haereat dubitationis. Cum iis ergo carnis vitiis, ignorantia scilicet et dubitatione, assiduum est fidelibus certamen: in quo certamine fides eorum graviter concutitur saepe et laborat, verum superior tandem evadit: ut dici possint in ipsa infirmitate firmissimi.

20. *Nec vero in Dei promissionem.* Quanquam veterem interpretem et Erasmum non insector, versio tamen mea ratione non caret. Videtur enim Apostolus voluisse dicere, Abraham non examinasse ad incredulitatis trutinam, an praestare posset Dominus quod promittebat. Id proprie est disquirere in aliquid, quum diffidentia illud excutimus, nec volumus, nisi penitus discussum, ubi credibile apparet, admittere. Rogavit quidem, quomodo evenire id posset: at illa fuit admirantis interrogatio: qualis virginis Mariae, dum ab Angelo sciscitabatur, quomodo futurum esset quod nuntiabat: et similes. Sancti ergo, dum nuntius illis de operibus Dei affertur, quorum magnitudo captum eorum excedit, in admirationem quidem prosiliunt, sed ex admiratione mox transeunt ad virtutem Dei suspiciendam: impii autem sciscitando irrident, et quasi fabulosum respuunt. Qualiter vides fieri a Iudaeis, dum rogant Christum, quomodo possit dare carnem suam manducandam. Hac ratione Abraham non reprehenditur, quod riserit ac quaesierit, quomodo viro centum annorum ac nonagenariae mulieri nasceretur puer: quia in suo stupore locum nihilominus dabat Divini verbi potentiae. Contra in Sara similis risus et quaestio reprehensione non caret, quia vanitatis insimulabat Dei promissum. Haec si applicentur ad praesentem causam, patebit non aliam fuisse originem iustificationis

Abrahae, quam Gentium. Sunt ergo contumeliosi in patrem suum Iudaei, si Gentium vocationi, tanquam absurdae, reclamant. Nos quoque meminerimus, eandem esse nostram omnium conditionem, quae fuit Abrahae. Quae circa sunt, omnia Dei promissionibus adversantur. Immortalitatem pollicetur: nos mortalitate et corruptione circumdamur. Pro iustis se nos habere pronuntiat: peccatis sumus cooperti. Propitium se ac benevolum nobis esse testatur: indicia externa iram eius minantur. Quid ergo agendum? Nos ac nostra omnia clausis oculis praeterire decet, nequid nos impediat, vel remoretur, quominus Deum credamus veracem. *Sed roboratus est.* Opponitur superiori membro, ubi dictum fuerat, non fuisse fide debili: perinde acsi diceret, constantia firmitudineque fidei vicisse incredulitatem. Nemo enim ex hac lucta victor evadet, nisi qui arma et robur ex Dei verbo mutuabitur. Quod addit, *dedisse gloriam Deo*, in eo notandum est, non posse Deo plus honoris deferri, quam dum fide obsignamus eius veritatem: sicuti rursum nulla ei gravior contumelia inuri potest, quam dum respuitur oblata ab ipso gratia, vel eius verbo derogatur auctoritas. Quare hoc in eius cultu praecipuum est caput, promissiones eius obedienter amplecti: veraque religio a fide incipit.

21. *Quod ubi quid.* Quia fatentur omnes Dei potentiam, nihil eximium de fide Abrahae videtur dicere Paulus: sed experientia ostendit, nihil magis esse rarum vel difficile, quam Dei virtuti tribuere quem meretur honorem. Nullum enim tam exiguum vel leve obstaculum est, quo non arceri ab opere manum Dei fingat caro. Hinc fit, ut in minimis quibusque tentationibus nobis effluant Dei promissiones. Extra certamen quidem nemo (ut dixi) Deum omnia posse negat: verum simulac obiicitur aliquid, quod cursum promissionum Dei impediat, Dei virtutem e suo gradu deiicimus. Quare ut apud nos ius suum et honorem obtineat, ubi ad comparationem venitur, ita statuere necesse est: non minus ipsam ad superanda mundi obstacula sufficere, quam validus est solis fulgor ad discutiendas nebulas. Solemus quidem semper excusare, quod nihil Dei potentiae derogemus, quoties haesitamus de eius promissis: quia scilicet haesitandi causam minime praebeat imaginatio (quae perversa et in Deum palam blasphema foret, liberalius verbo promittere, quam praestare queat), sed is, quem sentimus in nobis, defectus. atqui Dei potentiam non satis evehimus, nisi putamus nostro vitio esse superiorem. Fides ergo non imbecillitatem, miseriam, defectum proprium spectare debet: sed attendere toto studio ad solam Dei virtutem. Nam si iustitia vel dignitate nostra niteretur: nunquam conscenderet ad considerandam Dei potentiam. Atque hoc examen est incredulitatis, de quo nuper loquebatur: ubi Domini potentiam nostro modo metimur. Neque enim imaginatur fides, Deum posse, quicquid vult, ut interim ipsum in otio sedentem relinquat: sed potius in continuo actu locat eius virtutem: praesertim vero ad verbi effectum eam applicat, ut prompta sit Dei manus ad exsequendum, quidquid ore protulit. Miror, cur Erasmo relativum masculinum placuerit; nam etsi non variat propterea sensus, proprius tamen ad Graeca Pauli verba accedere libuit. Scio passivum esse verbum: sed modica deflexione mollienda fuit asperitas.

22. *Ideo et imputatum*, etc. Hinc iam clarius patet, cur et quomodo Abrahae iustitiam contulerit sua fides, nempe quia verbo Dei innixus promissam gratiam non repudiavit. Ac sedulo tenenda est memoriaeque commendanda ista fidei ad verbum relatio. Nihil enim plus conferre fides nobis potest, quam a verbo acceperit. Quare non protinus iustus erit, qui generali tantum confusaque notitia

imbutus Deum veracem esse statuet, nisi in promissione gratiae quiescat.

23. Non est autem scriptum propter ipsum tantum, imputatum fuisse illi: 24. Sed etiam propter nos, quibus imputabitur credentibus in eum, qui excitavit Iesum Dominum nostrum ex mortuis, 25. Qui traditus fuit propter delicta nostra, et excitatus propter nostram iustificationem.

23. *Non est autem scriptum.* Quoniam probatio ab exemplo (ut supra admonuimus) non semper firma est, ne id in quaestionem veniat, diserte asserit Paulus in Abrahae persona editum fuisse specimen communis iustitiae, quae peraeque ad omnes spectat. Locus, quo admonemur de capiendo exemplorum fructu in Scripturis. Historiam esse vitae magistram, vere dixerunt Ethnici: sed qualiter ab ipsis traditur, nemo in ea tuto proficiat: sola Scriptura sibi iure vindicat eiusmodi magisterium. Primum enim generales praescribit regulas, ad quas unamquamque historiam exigamus, quo profectui nostro serviat. Deinde ad liquidum discernit, quae facta imitanda, et quae cavenda. Doctrinam vero, in qua praecipue versatur, sibi peculiarem habet: ut providentiam Domini, erga suos iustitiam ac bonitatem, erga reprobos iudicia demonstret. Quod ergo de Abrahamo recitatur, negat Paulus eius causa duntaxat scriptum. Neque enim res est, quae pertineat ad singularem unius ac certae personae vocationem, sed iustitiae obtinendae ratio describitur, quae una perpetuaque inter omnes est: atque id in communi fidelium patre, in quem omnium oculos esse intentos decet. Proinde si pure ac pie sacras historias tractare libet, meminerimus sic tractandas esse, ut solidae doctrinae fructum inde referamus. Ac partim quidem illae nos instituunt ad formandam vitam, partim ad fidem confirmandam, partim ad timorem Domini excitandum. Ad vitam formandam valebit sanctorum imitatio, si ab illis sobrietatem, castitatem, dilectionem, patientiam, modestiam, mundi contemptum, aliasque virtutes discamus. Ad fidei confirmationem faciet Dei auxilium, quod illis praesens semper fuit. consolationem adferet in rebus adversis protectio et paterna, quam de ipsis semper gessit, cura. Iuvabunt nos Dei iudicia et supplicia in sceleratos edita, si metum incutiant, qui reverentia et pietate corda nostra imbuat. Quod autem ait, *non propter illum solum*, eo videtur subindicare, partim quoque scriptum eius gratia. unde quidam intelligunt, in Abrahae laudem commemorari, quid fide adeptus sit: quia Dominus servos suos aeternae memoriae vult esse commendatos: sicut dicit Solomon (Proverb. 10, 7.), nomen eorum fore benedictum. Sed quid si accipias simplicius? non propter ipsum duntaxat, acsi privilegium aliquod singulare foret, quod in exemplum trahere non conveniat: imo ad nostram institutionem pertinere, quos eadem ratione iustificari oporteat. Hic certe aptior erit sensus.

24. *Credentibus in eum.* Quid valeant istae paraphrases, supra admonui: nempe eas inseruit Paulus, ut pro locorum circumstantia fidei substantiam varie designent: cuius non ultima est pars Christi resurrectio, quae nobis est futurae vitae hypostasis. Si dixisset simpliciter, credere nos in Deum, non ita promptum fuisset colligere, quid hoc ad obtinendam iustitiam faceret: sed dum prodit in medium Christus, et in sua resurrectione certum vitae pignus offert, aperte constat, ex quo fonte fluat iustitiae imputatio.

25. *Qui traditus fuit.* Pluribus eandem, quam proxime attigi, doctrinam prosequitur et illustrat. Nostra enim magnopere interest, non modo mentes nostras ad Christum dirigi, sed distincte

monstrari, quomodo salutem nobis acquisierit. Quanquam autem Scriptura, ubi de salute nostra agitur, in una Christi morte subsistit, longius tamen nunc progreditur Apostolus. Nam quia eius consilium erat, explicatius tradere salutis causam, duo eius membra enumerat. Ac primo quidem dicit, morte Christi expiata esse peccata: deinde eiusdem resurrectione partam esse iustitiam. Summa vero est, ubi fructum mortis Christi et resurrectionis tenemus, nihil ad implendos omnes iustitiae numeros deesse. Neque enim dubium est, quin mortem a resurrectione separans ruditati nostrae sermonem accommodet: quia alioqui verum est, Christi obedientia, quam in morte exhibuit, partam fuisse nobis iustitiam: ut etiam proximo capite docebit. Sed quia resurgendo patefecit Christus, quantum morte sua profecisset, haec quoque distinctio ad docendum apta est, Sacrificio, quo expiata sunt peccata, inchoatam fuisse salutem nostram: resurrectione vero demum fuisse perfectam. Nam iustitiae principium est, nos reconciliari Deo: complementum autem, abolita morte vitam dominari. Significat ergo Paulus, satisfactionem pro peccatis nostris in cruce fuisse peractam. Nam ut Christus nos in gratiam Patris restitueret, reatum nostrum ab ipso aboleri oportuit: quod fieri non poterat, nisi poenam, cui solvendae pares non eramus, nostro nomine lueret. Castigatio enim pacis nostrae super eum, inquit Iesaias (53, 5.). Traditum vero dicit potius, quam mortuum: quia expiatio ab aeterno Dei beneplacito pendet, qui hoc modo placari voluit. *Excitatus propter iustificationem.* Quia non satis fuisset, Christum se irae et iudicio Dei obiicere, ac debitam peccatis nostris maledictionem subire, nisi eius quoque evaderet victor, et receptus in coelestem gloriam sua intercessione Deum nobis placaret: resurrectioni, per quam mors absorpta est, vis iustificandi ascribitur: non quod sacrificium crucis, quo reconciliati sumus Deo, nihil ad iustitiam contulerit: sed quia in nova vita huius gratiae perfectio clarius apparet. Caeterum non possum iis assentiri, qui secundum hoc membrum ad vitae novitatem referunt: nam de ea nondum coepit agere Apostolus: deinde certum est, eodem pertinere utrumque membrum. Proinde si iustificatio renovationem significet, propter peccata fuisse mortuum, eo sensu dictum esset, ut nobis mortificandae carnis gratiam acquireret: quod nemo concedit. Ergo quemadmodum mortuum dixit propter peccata, quia soluta in morte peccatorum poena nos a mortis calamitate liberavit: ita nunc dicitur suscitatus ad nostram iustificationem, quoniam sua resurrectione vitam solide nobis instauravit. Primum enim manu Dei percussus est, ut in persona peccatoris peccati miseria defungeretur: deinde in vitae regnum exaltatus est, ut iustitia ac vita suos donaret. De iustificatione ergo imputativa adhuc loquitur: atque hoc ipsum confirmabit quod statim sequetur proximo capite.

Cap. V.

1. Iustificati ergo ex fide pacem habemus apud Deum per Dominum nostrum Iesum Christum: 2. Per quem accessum habuimus fide in gratiam istam in qua stetimus, et gloriamur super spe gloriae Dei.

1. *Iustificati ergo.* Incipit Apostolus ab effectis illustrare, id quod de fidei iustitia hactenus asseruit. Itaque totum hoc caput in amplificationibus positum est: quae tamen non minorem vim explicandi, quam confirmandi habeant. Dixerat enim prius, fidem abo-

leri, si ex operibus quaeritur iustitia: quia perpetua inquietudo miseras animas turbabit, quae nihil solidum in se reperient. Nunc ex opposito docet, quietas et tranquillas reddi, ubi fide iustitiam adepti sumus. *Pacem habemus.* Singularis iustitiae fidei fructus. Nam siquis ab operibus conscientiae securitatem petere velit (quod in profanis et brutis hominibus cernitur), frustra id tentabit. Aut enim contemptu vel oblivione Divini iudicii sopitum est pectus, aut trepidatione ac formidine quoque plenum est, donec in Christum recubuerit. ipse enim solus est pax nostra. Pax ergo conscientiae serenitatem significat, quae ex eo nascitur, quod Deum sibi reconciliatum sentit. Eam nec Pharisaeus habet, qui falsa operum fiducia turget: nec stupidus peccator, qui vitiorum dulcedine ebrius non inquietatur. Quanquam enim neuter apertum bellum videtur habere, quemadmodum is, qui peccati sensu feritur: quia tamen non vere accedunt ad iudicium Dei, nequaquam concordiam cum illo habent. stupor enim conscientiae quidam est veluti a Deo recessus. Ideo pax erga Deum ebriae carnis securitati opponitur: quia hoc primum est, ut quisque se ad reddendam vitae rationem expergefaciat. Nemo autem se coram Deo intrepide sistet, nisi gratuita reconciliatione fretus: quia quamdiu iudex est Deus, terreri omnes et turbari oportet. Quod validissimo argumento est, adversarios nostros nihil aliud, quam sub umbra garrire, quum operibus arrogant iustitiam. Nam conclusio haec Pauli ex principio illo pendet, semper titubare miseras animas, nisi in Christi gratia quiescant.

2. *Per quem habuimus accessum.* Nam reconciliatio nostra cum Deo Christo fulta est. Ipse enim solus est dilectus filius: nos vero omnes natura filii irae. Sed gratia haec nobis per Evangelium communicatur: quia est ministerium reconciliationis, cuius beneficio quodammodo inducimur in regnum Dei. Merito itaque in Christo certum gratiae Dei pignus nobis ante oculos Paulus statuit, quo nos ab operum fiducia melius abstrahat. Et accessus quidem nomine initium salutis a Christo esse docens, praeparationes excludit, quibus stulti homines Dei misericordiam se antevertere putant: acsi diceret, Christum nihil promeritis obviam venire manumque porrigere. Postea subiicit continuo, eiusdem gratiae tenore fieri, ut firma stabilisque salus nobis maneat: quo significat, perseverantiam non in virtute industriave nostra, sed in Christo fundatam esse. Quanquam simul, quum dicit nos stetisse, indicat, quam altas agere radices debeat in piorum cordibus Evangelium: ut ipsius veritate firmati adversus omnes diaboli et carnis machinas stabiles consistant. Et hoc verbo fidem non fluxam esse aut unius diei persuasionem significat: sed fixam et alte animis insidentem, ut tota vita perseveret. Non igitur qui subito impetu ad credendum impellitur, fidem habet, ut inter fideles numeretur: sed qui constanter et fixo (ut ita loquar) pede residet in statione Divinitus sibi ordinata, ut semper Christo adhaereat. *Et gloriamur super spe.* Hinc nimirum spes futurae vitae et emergit, et exsultare audet, quod velut iactis fundamentis in Dei gratia constitimus. Sensus enim Pauli est, quamvis nunc in terra peregrinentur fideles, fiducia tamen sua coelos transcendere, ut futuram hereditatem tranquilli in sinu foveant. Atque hic evertuntur pestilentissima duo sophistarum dogmata, alterum, quo iubent Christianos esse contentos coniectura morali in percipienda erga se Dei gratia, alterum, quo tradunt omnes esse incertos finalis perseverantiae. Atqui nisi et certa in praesens intelligentia, et in futurum constans ac minime dubia sit persuasio: quis gloriari auderet? spes gloriae Dei nobis per Evangelium affulsit, quod testatur nos fore consortes Divinae naturae. Quum enim videbimus Deum facie ad faciem, similes ei erimus. II. Petr. 1, 4. et I. Iohann. 3, 2.

3. Neque id modo, sed gloriamur etiam in afflictionibus scientes, quod tribulatio patientiam efficiat, 4. Patientia vero probationem, probatio autem spem. 5. Porro spes non pudefacit: quoniam dilectio Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.

3. *Neque id modo.* Nequis obiiceret per ludibrium, Christianos tamen cum sua gloria hic miris modis vexari et conteri, quae conditio longe abest a felicitate: obiectionem illam praevenit, ac pronuntiat, non tantum nihil impediri pios calamitatibus, quo minus beati sint, sed eorum quoque gloriam inde promoveri. Ad id probandum ratiocinatur ab effectu: et utitur quidem eleganti gradatione, qua tandem concludit, in salutem ac bonum nostrum vergere, quascunque patimur aerumnas. Quod autem dicit sanctos in tribulationibus gloriari, non ita est intelligendum, acsi res adversas non extimescerent et refugerent, vel nulla earum acerbitate premerentur, ubi incidunt (nam nec patientia inde nasceretur, nisi esset amaritudinis sensus): sed quia dolendo ac gemendo ingenti tamen consolatione non carent, quod sibi indulgentissimi Patris manu in suum bonum, quidquid ferunt, dispensari reputant, merito dicuntur gloriari. Ubicunque enim profectus est salutis, illic non deest gloriandi materia. Hinc ergo docemur, quis sit tribulationum nostrarum finis: si quidem filios Dei praestare libet. Debent enim ad patientiam nos assuefacere: ac nisi faciant, opus Domini vanum et irritum nostra pravitate redditur. Unde enim probat, non obstare piorum gloriae res adversas, nisi quia patienter eas ferendo Dei auxilium sentiunt, quod eorum spem alit et confirmat? Ergo qui patientiam non discunt, male proficere certum est. Nec obstat, quod in Scripturis exstant quaedam Sanctorum querelae desperationis plenae. Nam ad tempus interdum ita suos urget Dominus ac constringit, ut vix respirare illis liceat ac consolationis reminisci: sed momento reducit in vitam, quos in mortis caligine prope demerserat. Ita semper in illis adimpletur, quod ait Paulus (II. Corinth. 4, 8.), In omnibus premimur, at non anxii reddimur: laboramus, at non destituimur: persecutionem patimur, at non deserimur: deiicimur, at non perimus. *Tribulatio patientiam.* Id non ex natura tribulationis, qua videmus bonam hominum partem ad obstrependum Deo atque etiam ad maledicendum instigari. Verum ubi in contumaciae locum successit interior mansuetudo, quae per Spiritum Dei infunditur, et quae per eundem suggeritur consolatio: generandae patientiae instrumenta fiunt tribulationes, quae in obstinatis nihil quam indignationem et fremitum excitare queunt.

4. *Patientia probationem.* Iacobus in simili gradatione diversum videtur sequi ordinem: quia dicit ex probatione esse patientiam. sed diversa verbi acceptio intellecta utrumque conciliabit. Paulus enim probationem accipit pro experientia, quam de certa Dei protectione sumunt fideles, ubi eius auxilio freti omnes difficultates superant: nempe dum patienter ferendo consistunt stabiles, experiuntur, quantum valeat Domini virtus, quam pollicitus est suis semper adfuturam. Iacobus eandem vocem usurpat pro ipsa tribulatione iuxta communem Scripturae usum: quia per eas servos suos probat et examinat Deus: unde et tentationes saepe dicuntur. Quantum igitur ad praesentem locum, tunc proficimus, ut decet, in tolerantia, quum reputamus, eam nobis stetisse Dei potentia, atque ita in futurum spem capimus, nunquam Dei gratiam nobis defuturam, quae semper nobis in necessitate succurrerit. Quare subiicit, ex probatione spem oriri: quia ingrati sumus acceptis iam beneficiis, nisi eorum recordatione spem imposterum confirmamus.

5. *Spes non pudefacit.* Hoc est, habet certissimum salutis exitum. Unde constat, nos rebus adversis in hunc finem exerceri a Domino, ut his gradibus salus nostra provehatur. Non possunt ergo miseriae nos reddere miseros, quae pro suo modo beatitudinis sunt adminicula. Sic probatum est quod dixerat, esse piis inter medias afflictiones gloriandi materiam. *Quoniam dilectio Dei.* Non refero ad proximum verbum duntaxat, sed ad totam praecedentem sententiam: ideo, inquam, tribulationibus ad patientiam nos acui, et patientiam Divini auxilii esse nobis experimentum, quo ad spem magis animemur: quia utcunque premamur, ac iamiam conterendi videamur, non tamen desinimus Divinam erga nos benevolentiam sentire, quae uberrima est consolatio, ac multo amplior, quam si omnia prospere cederent. Siquidem ut adverso infensoque Deo misera est ipsa, quae videtur in speciem felicitas: ita eodem propitio certum est vel calamitates ipsas in prosperum laetumque successum exituras. Quandoquidem omnia oportet servire arbitrio creatoris: qui pro suo erga nos paterno favore (ut iterum repetet Paulus capite 8.) omnia crucis exercitia in salutem nostram temperat. Haec Divinae erga nos dilectionis notitia cordibus nostris instillata est per Spiritum Dei. Nam et ab auribus et oculis et mentibus hominum abscondita sunt quae praeparavit Deus bona cultoribus suis: solus est Spiritus, qui potest ea patefacere. Et multam habet emphasin participium Diffusa: significat enim, adeo uberem esse Divini in nos amoris revelationem, ut corda nostra impleat. Sic autem per omnes partes effusa non modo tristitiam in rebus adversis mitigat: sed quasi suave condimentum amabiles reddit tribulationes. Datum praeterea hunc Spiritum dicit, gratuita scilicet Dei bonitate erogatum, non autem redditum nostris meritis. Quemadmodum probe Augustinus adnotavit: qui tamen in expositione dilectionis Dei hallucinatur. exponit, nos constanter adversa tolerare, et hac ratione in spem confirmari, quia Spiritu regenerati Deum diligamus. Pia quidem sententia, sed nihil ad Pauli mentem. Dilectio enim hic non active, sed passive capitur. et certum est, non aliud doceri a Paulo, quam hunc verum esse omnis dilectionis fontem, quod persuasi sunt fideles, a Deo se amari: nec leviter duntaxat hac persuasione tincti sunt, sed animos prorsus delibutos habent.

6. Christus enim, quum adhuc essemus infirmi secundum rationem temporis, pro impiis mortuus est. 7. Vix sane pro iusto quis moriatur: nam pro bono forsan aliquis etiam mori audeat. 8. Confirmat autem erga nos caritatem suam Deus, quod peccatores quum adhuc essemus, Christus pro nobis mortuus est. 9. Multo igitur magis iustificati nunc per sanguinem eius, servabimur per ipsum ab ira.

6. *Christus enim, quum adhuc.* In versione non ausus sum mihi tantum permittere, ut transferrem, Secundum tempus, quo infirmi eramus: qui sensus tamen magis placebat. Argumentum autem a maiori ad minus hic orditur, quod multis verbis postea prosequetur. quanquam orationis filum non adeo distinctum contexit: sed nihil sensum conturbabit inordinata orationis structura. Si Christus, inquit, impiorum misertus est, si Patri inimicos reconciliavit, si hoc effecit mortis suae virtute: multo nunc facilius iustificatos servabit: in gratiam restitutos in eadem retinebit: praesertim quum ad mortem nunc vitae eius efficacia accedat. Tempus infirmitatis quidam intelligunt, quo coepit Christus primum manifestari mundo: et infirmos putant vocari homines, qui sub Legis paedagogia similes essent pueris. Ego ad unumquemque nostrum refero: et

tempus notari dico, quod reconciliationem cuiusque cum Deo praecedit. Siquidem ut omnes nascimur filii irae, ita in ea maledictione detinemur, donec fiamus Christi participes. Et infirmos appellat, qui nihil in se nisi vitiosum habent. nam eosdem continuo post impios appellat. Neque vero novum est, vocem Infirmitatis hoc sensu accipi. Sic pudenda corporis membra infirma vocat I. Corinth. 12, 22.: et praesentiam corporis infirmam, quae nihil dignitatis habet, II. Corinth. 10, 10. Atque haec significatio paulo post saepius occurret. Quum ergo infirmi essemus, id est nequaquam digni vel idonei, quos respiceret Deus, eo tempore Christus mortuus est pro impiis: quia initium pietatis est fides, a qua alieni erant omnes, pro quibus est mortuus. quod etiam competit in vetustos patres, qui iustitiam ante eius mortem erant consequuti. Nam id beneficium a futura eius morte habebant.

7. *Pro iusto.* Particulam γάρ affirmative, seu declarative potius, quam causaliter exponere ratio me coegit. sententia hoc valet: Rarissimum sane inter homines exemplum exstat, ut pro iusto mori quis sustineat: quanquam illud nonnumquam accidere possit. Verum ut id demus, pro impio tamen mori qui velit, nemo hominum reperietur. Id Christus fecit. Ita est amplificatio a comparatione, quia tale beneficentiae exemplum, quale erga nos Christus edidit, inter homines non exstet.

8. *Confirmat autem.* Quum verbum συνίστησι dubiae sit significationis, aptius est praesenti loco pro Confirmare accipi. Non enim hoc propositum est Apostolo, nos ad gratiarum actionem incitare, sed fiduciam et securitatem animarum stabilire. Confirmat ergo, id est certissimam ac solidissimam erga nos caritatem suam declarat, quod impiorum causa Christo filio non pepercit. In hoc enim apparet eius dilectio, quod amore non provocatus sponte nos prior dilexit, ut ait Iohannes (3, 16.) Peccatores hic vocantur (ut pluribus aliis locis), qui toti vitiosi sunt ac peccato addicti: ut Iohann. 9, 31., Peccatores non exaudit Deus, hoc est nequam ac sceleratos homines. Mulier peccatrix, hoc est probrosae vitae. (Luc. 7, 37.) Idque melius patet ex antitheto, quod mox sequitur: *iustificati per eius sanguinem.* Nam quum haec duo inter se opponat, et iustificatos dicat, qui liberati sunt a peccati reatu: consequens est, peccatores esse eos, qui propter sua maleficia damnati sunt. Summa est: Si peccatoribus iustitiam acquisivit Christus morte sua, nunc iustificatos multo magis proteget ab interitu. Atque hoc postremo membro comparationem minoris et maioris ad suam doctrinam applicat. Neque enim satis esset partam nobis semel salutem esse, nisi Christus eandem ad extremum incolumem et firmam assereret. Id vere nunc contendit Apostolus, minime timendum esse, ne Christus in medio stadio gratiae suae cursum abrumpat. nam ex quo Patri nos reconciliavit, talis est nostra conditio, ut suam erga nos gratiam efficacius exserere et in dies augere velit.

10. Si enim, quum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius, multo magis reconciliati servabimur per vitam ipsius.

10. Expositio est superioris sententiae cum amplificatione sumpta ex comparatione vitae et mortis. Inimici, inquit, eramus, quum ad propitiandum Patrem se medium Christus opposuit. Nunc sumus amici per eius reconciliationem: si morte id effici potuit, vita multo erit potentior et efficacior. habemus ergo ampla documenta, quae salutis fiduciam animis nostris confirment. Reconciliatos fuisse nos Deo per Christi mortem intelligit, quia sacrificium fuit expiationis, quo placatus est Deus mundo, quemadmodum capite quarto

docui. Sed videtur hic secum pugnare Apostolus. nam si mors Christi Divini erga nos amoris pignus fuit: sequitur, nos iam tunc fuisse illi gratos. Atqui nunc dicit inimicos fuisse: respondeo, quia Deus peccatum odio habet, nos quoque illi esse exosos, quatenus peccatores sumus: quatenus autem arcano suo consilio nos in Christi corpus cooptat, odisse nos desinit. sed reditio in gratiam nobis ignota est, donec fide in eam pervenimus. Itaque respectu nostri, semper sumus hostes, donec Christi mors ad propitiandum Deum intercedat. Atque hoc duplicis respectus discrimen notandum est. Neque enim aliter gratuitam Dei misericordiam agnoscimus, quam si constet, Filio unigenito non pepercisse, quia nos amabat, quo tempore inter ipsum et nos dissidium erat: rursus beneficium Christi morte nobis praestitum non satis sentimus, nisi hoc nobis initium est nostrae cum Deo reconciliationis: ut persuasi simus, expiatione peracta nunc esse nobis propitium, qui prius iure infensus erat. Ita quum receptio in gratiam morti Christi ascribitur, sensus est, tunc sublatum esse reatum, cui alioqui obnoxii essemus.

11. Non solum autem: sed etiam gloriamur in Deo per Dominum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.

11. *Non solum autem.* Nunc ad summum gradum gloriandi conscendit. Nam dum gloriamur, Deum esse nostrum, quidquid fingi vel optari potest bonorum consequitur et ex hoc fonte manat. Non enim supremum tantum bonorum omnium est Deus, sed summam quoque ac singulas partes in se continet: factus est autem noster per Christum. Ergo huc fidei beneficio pervenimus, ut nobis ad felicitatem nihil desit. Nec frustra toties reconciliationem inculcat: primum, ut discamus in Christi mortem oculos defigere, quoties de salute nostra agitur: deinde, ut sciamus non alibi collocandam esse fiduciam, quam in peccatorum expiatione.

12. Quamobrem sicut per unum hominem peccatum in mundum introiit, et per peccatum mors: atque ita in omnes homines mors pervagata est: quandoquidem omnes peccaverunt. 13. (Nam usque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quum non est lex.) 14. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Mosen etiam in eos, qui non peccaverunt, ad similitudinem praevaricationis Adam, qui est figura futuri.

12. *Quamobrem sicut.* Nunc eandem doctrinam exaggerare incipit ex comparatione contrariorum. Nam si Christus ideo venit, ut nos redimeret a calamitate, in quam inciderat Adam, ac suos omnes secum praecipitaverat: non possumus clarius perspicere, quid habeamus in Christo, quam ubi nobis demonstratum fuerit, quid in Adam perdiderimus: etsi non omnia sint utrinque similia. Ideo et correctionem Paulus subiicit, quae suo loco videbitur: et nos praeterea, siquid erit diversitatis, observabimus. Nonnihil obscuram reddit orationem anacoluthos, quia non exprimitur in comparatione secundum membrum, quod priori respondeat. Sed nos utrumque complanare studebimus, ubi ad eum locum ventum fuerit. - *Peccatum in mundum introiit, et per*, etc. Observa, quem hic ponat ordinem. peccatum enim praecessisse dicit: ex eo sequutam esse mortem. Sunt enim, qui contendunt, nos ita peccato Adae esse perditos, acsi nulla nostra culpa periremus, ideo tantum

quasi ille nobis peccasset. Atqui diserte affirmat Paulus, in omnes propagatum esse peccatum qui eius poenam luunt. Atque id deinde propius urget, quum rationem assignat paulo post, cur omnis Adae posteritas subiaceat mortis imperio. Nempe, inquit, quoniam omnes peccavimus. Porro istud Peccare est corruptos esse et vitiatos. Illa enim naturalis pravitas, quam e matris utero afferimus, tametsi non ita cito fructus suos edit, peccatum tamen est coram Domino, et eius ultionem meretur. Atque hoc est peccatum, quod vocant originale. Nam ut Adam prima sua creatione tam sibi quam posteritati Divinae gratiae dotes acceperat: sic a Domino excidens naturam nostram in seipso corrupit, vitiavit, depravavit, perdidit. abdicatus enim a Dei similitudine semen nisi sui simile gignere non potuit. Peccavimus igitur omnes, quia naturali corruptione omnes imbuti sumus: ideoque iniqui ac perversi. Frivolum enim commentum fuit, quo olim Pelagiani verba Pauli eludere conati sunt, peccatum imitatione diffusum esse ab Adam in totum humanum genus: quia hoc modo Christus exemplar tantum esset iustitiae, non causa. deinde hic non agi de actuali peccato, colligere promptum est: quia si reatum quisque sibi accerseret, quorsum conferret Paulus Adam cum Christo? Sequitur ergo, pravitatem nobis ingenitam et hereditariam notari.

13. *Usque ad Legem.* Haec parenthesis anticipationem continet. Quoniam enim non videtur esse absque Lege transgressio: dubitari poterat, anne ante Legem esset peccatum. Post Legem fuisse, minime dubium erat: tantum haerebat quaestio in tempore Legem praecedente. Respondet igitur, quamvis Deus nondum Lege scripta sententiam tulisset, maledictum tamen fuisse humanum genus, et quidem ab utero: itaque multo minus absolvi peccati damnatione eos, qui ante Legis promulgationem scelerate ac flagitiose vixerunt. Semper enim fuit Deus, cui cultus deberetur, semper fuit aliqua iustitiae regula. Haec interpretatio plana est adeo ac dilucida, ut contrarias satis per se refellat. *Peccatum autem non imputatur.* Sine Legis obiurgatione malis nostris quodammodo indormimus. Et quanquam nos male agere non nesciamus: obruimus tamen, quantum in nobis est, ingerentem se mali notitiam, saltem subita oblivione delemus. Dum Lex arguit et obiurgat, quasi vellicando nos expergefacit, ut subinde redeamus ad cogitandum Dei iudicium. Significat ergo Apostolus, qua sunt homines perversitate, quum Lege non excitarentur, boni et mali discrimine magna ex parte ablegato secure et suaviter sibi indulsisse, quasi nullum esset Dei iudicium. Alioqui imputata fuisse hominibus a Deo flagitia, testimonio sunt supplicium Cain, diluvium, quo totus orbis absorptus est, Sodomae clades, et poenae ob Abrahamum Pharaoni et Abimelech irrogatae: postremo plagae Aegyptiis inflictae. Homines quoque sibi vicissim imputasse, palam est ex tot querimoniis et expostulationibus, quibus alii alios iniquitatis insimulant: rursum ex apologiis, quibus studiose purgant sua facta. Unumquemque demum sibi et mali et boni fuisse conscium, crebra sunt exempla, quae arguant. sed ut plurimum ad sua maleficia connivebant, ut sibi nihil imputarent in peccatum, nisi coacti. Ideo quum sine Lege imputari peccatum negat, comparative loquitur: quia scilicet ubi nullis Legis stimulis punguntur, in socordiam se demergunt. Hanc porro sententiam prudenter inseruit Paulus, ut inde melius discerent Iudaei, quam gravem culpam ipsi sustinerent, quos Lex aperte damnabat. Nam si a poena non fuerunt immunes, quos Deus nunquam ad suum tribunal reos citavit, quid Iudaeis fiet, quibus Lex suum reatum praeconis instar edicit? imo iudicium denuntiat? Altera etiam potest adduci ratio, cur diserte dicat peccatum regnasse ante Legem, non tamen fuisse imputatum: nempe ut sciamus, cau-

etiam mortis a Lege non prodire, sed tantum monstrari. Pronuntiat igitur, statim a lapsu Adae omnes misere fuisse perditos, quamvis Lege demum patefactus fuerit interitus. Particulam adversativam δὲ si transferas Quanquam, melius fluet contextus, quia sensus erit: licet sibi indulgeant homines, non tamen effugere Dei iudicium posse, etiam dum Lex eos non arguit. *Regnavit mors ab Adam.* Clarius explicat, nihil hominibus profuisse, quod ab Adam usque ad Legis promulgationem licenter et securo lascivierint, delectu boni et mali valere iusso: adeoque sine Legis admonitione sepulta fuerit peccati recordatio, quia peccatum nihilominus vigebat in condemnationem. Quare tunc quoque mors regnavit, quia iudicium Dei opprimere non potuit hominum caecitas ac durities.

14. *Etiam in eos, qui non.* Quanquam hic locus de parvulis vulgo intelligitur, qui nullius peccati actualis rei originali vitio pereunt: malo tamen communiter interpretari de iis, qui sine Lege peccaverunt. Contexenda enim haec sententia est cum praecedentibus verbis, ubi dictum fuit, eos qui Lege carebant, non sibi imputasse peccatum. Illi ergo ad similitudinem transgressionis Adae non peccabant: quia non habebant, ut ille, revelatam certo oraculo Dei voluntatem. Adamo enim vetuerat Dominus, fructum scientiae boni et mali attingere: istis mandatum nullum praeterquam conscientiae testimonium dederat. Voluit ergo Apostolus tacite innuere, hac diversitate inter Adamum et posteritatem non fieri, ut damnatione eximantur. Interim quoque sub universali catalogo comprehendentur infantes. *Qui est figura futuri.* Haec particula posita est vice alterius membri. Videmus etenim duntaxat alteram comparationis partem expressam, altera per anacoluthon praetermissa. perinde ergo accipias, acsi scriptum esset: Sicut per unum hominem intravit peccatum in universum mundum, et per peccatum mors: ita per unum hominem rediit iustitia, et per iustitiam vita. Quod autem dicit, Adam typum gerere Christi, non mirum est: nam etiam in rebus maxime contrariis apparet semper aliqua similitudo. Quoniam igitur ut Adae peccato perditi sumus omnes, ita Christi iustitia reparamur: Adamum non male vocavit Christi typum. Observa autem, non vocari Adamum peccati figuram, Christum iustitiae, acsi tantum exemplo suo nobis praeirent; sed alterum cum altero conferri: ne cum Origene perperam hallucineris, et quidem pernicioso errore. Nam et philosophice profaneque disputat de humani generis corruptelis, et gratiam Christi non modo enervat, sed totam fere delet. Quo minus excusabilis est Erasmus, qui in excusando tam crasso delirio nimium laborat.

15. Sed non sicut delictum, ita et donum. Nam si unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei, et donum Dei in gratia, quae fuit unius hominis Christi, in multos abundavit.

15. *Sed non sicut delictum.* Iam sequuntur epanorthoses, id est correctiones nuper allatae comparationis: in quibus tamen non ita anxie discutit Apostolus, quicquid est inter Christum et Adamum dissimile: sed occurrit erroribus, in quos proclivis alioqui lapsus fuisset. Nos vero, quod deerit explicationi, attexemus. Quum autem multoties discriminis mentionem repetat, nulla tamen est repetitio, in qua non sit ἀνανταπόδοτον, vel saltem ellipsis aliqua: quae sunt quidem orationis vitia, sed quibus nihil maiestati decedit coelestis Sapientiae, quae nobis per Apostolum traditur. Quin potius singulari Dei providentia factum est, ut sub contemptibili ver-

borum humilitate altissima haec mysteria nobis traderentur: ut non humanae eloquentiae potentia, sed sola Spiritus efficacia niteretur nostra fides. Nondum autem hic nominatim illam correctionis rationem exponit: sed simpliciter maiorem gratiae per Christum acquisitae amplitudinem esse docet, quam contractae per primum hominem damnationis. Quod Apostolum hic nonnulli argumentari putant, haud scio, an satis firmum apud omnes futurum sit. Non inepte quidem inferri posset: Si tantum valuit in multorum perniciem Adae lapsus, multo magis in multorum bonum efficacem esse Dei gratiam: quando in confesso est, Christum ad servandum longe esse potentiorem, quam Adamum ad perdendum. Sed quia refelli nequeant, siqui accipere citra illationem velint: utramlibet sententiam per me liberum sit eligere. Tametsi quod proxime sequitur, non potest censeri illatio: et tamen eiusdem est rationis. Unde probabile est, Paulum simpliciter corrigere, vel exceptione moderari, quod de similitudine Christi et Adae dixerat. Nota autem, non hic plures conferri cum multis (neque enim de hominum multitudine agitur), sed quum multos perdiderit Adae peccatum, non minus habituram esse momenti Christi iustitiam ratiocinatur ad multos servandos. Quod *unius delicto periisse* nos tradit, sic accipe: quia ex ipso in nos corruptio transfusa sit. Neque enim sic perimus eius culpa, quasi extra culpam ipsi simus: sed quia eius peccatum peccati nostri causa est, exitium nostrum illi Paulus adscribit. Peccatum nostrum voco, quod nobis ingenitum est, et cum quo nascimur. *Gratia Dei, et donum Dei in gratia.* Gratia proprie delicto opponitur: donum, quod ex gratia procedit, morti. Itaque gratia meram Dei bonitatem significat, vel gratuitum amorem, cuius specimen exhibuit in Christo, ut nostrae miseriae succurreret. Donum autem est fructus misericordiae, qui ad nos pervenit: nempe reconciliatio, qua vitam sumus adepti et salutem, iustitia, vitae novitas, et quicquid simile est. Unde perspicimus, quam inscite gratiam definiant Scholastici, dum nihil aliud esse volunt, quam qualitatem hominum cordibus infusam. gratia enim proprie in Deo, est effectus gratiae in nobis. Ipsam autem dicit fuisse *unius hominis Christi*, quia Pater eum constituit fontem, ex cuius plenitudine omnes hauriant. Atque ita docet, ne guttam quidem vitae extra Christum posse reperiri: nec aliud esse inopiae nostrae et defectus remedium, quam si ipse ex sua abundantia in nos transfundat.

16. Et non sicut per unum qui peccaverat, ita donum. iudicium enim ex uno in condemnationem: donum autem ex multis delictis in iustificationem.

16. Haec specialis correctionis ratio, quod ex delicto uno valuit reatus in nostram omnium damnationem: sed gratia, sive potius gratuitum donum, efficax est in iustificationem ex multis delictis. Est enim proximae sententiae declaratio: quia nondum expresserat, quomodo aut qua in parte Adamum superet Christus. Hoc discrimine constituto constat, impie sensisse eos, qui tradiderunt, nihil aliud in Christo nos recuperare, quam ut ab originali peccato seu corruptione ab Adamo contracta liberemur. Adde, quod illa multa delicta, a quibus testatur nos Christi beneficio purgari, non modo intelligenda sunt, quae unusquisque ante baptismum admiserit: sed quibus sancti quotidie novum reatum contrahant, ac quorum merito damnationi subiacerent, nisi continuo gratia haec succurreret. Quum iudicio donum opponat, prius rigorem significat, sicut alterum gratuitam veniam. ex rigore enim damnatio est, ex venia absolutio, vel (quod idem valet) si iure nobiscum agat Deus, sumus omnes perditi: nos autem gratis in Christo iustificat.

17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum: multo magis, qui exuberantiam gratiae et doni iustitiae acceperunt, in vita regnabunt per unum Iesum Christum.

17. *Si enim unius delicto.* Generalem rursum correctionem subiicit, in quam magis insistit: quia ei nequaquam propositum est singulas partes exsequi, sed praecipuam rei summam constituere. Antea pronuntiaverat gratiae vim magis, quam delicti exuberasse. hinc fideles consolatur ac confirmat: simul excitat hortaturque ad reputandam Dei benignitatem. Hoc enim sibi vult tam anxia repetitio, ut Dei gratia pro dignitate praedicetur, ut homines a sui fiducia ad Christum traducantur, ut eius gratiam adepti plena fruamur securitate, unde tandem nascitur gratitudo. Huc autem summa tendit: Quia Christus Adamum superat, huius peccatum illius vincit iustitia, huius maledictio illius obruitur gratia, ab hoc mors profecta illius vita absorbetur. Caeterum nec huius quoque comparationis membra inter se respondent: dicere enim debuerat, vitae beneficium magis regnare ac vigere per gratiae exuberantiam: pro eo dicit, fideles regnaturos, quod tantundem valet: quia regnum fidelium in vita est etiam vitae regnum in fidelibus. Porro duas hic differentias inter Christum et Adamum adnotare operae pretium est: quas non ideo subticuit Apostolus, quia negligendas censeret, sed quia praesentis argumenti nihil referebat eas enumerare. Prior est, quod peccato Adae non per solam imputationem damnamur, acsi alieni peccati exigeretur a nobis poena: sed ideo poenam eius sustinemus, quia et culpae sumus rei, quatenus scilicet natura nostra in ipso vitiata iniquitatis reatu obstringitur apud Deum. At per Christi iustitiam alio modo in salutem restituimur. neque enim ideo nobis accepta fertur, quia intra nos sit: sed quod Christum ipsum cum bonis suis omnibus Patris largitate nobis donatum possidemus. Itaque donum iustitiae non qualitatem, qua nos Deus imbuat, ut perperam quidam interpretantur, sed gratuitam iustitiae imputationem significat. Exponit enim Apostolus, quid intellexerit per nomen Gratiae. Altera est, quod non ad omnes homines pervenit Christi beneficium, quemadmodum universum suum genus damnatione Adam involvit. Ac ratio quidem in promptu est: nam quum ista, quam ex Adamo trahimus, maledictio in nos per naturam derivata sit: non mirum est, si totam massam complectatur. at vero ut in participationem gratiae Christi veniamus, in eum inseri nos per fidem oportet. Ergo ut misera peccati hereditate potiaris, satis est esse hominem: residet enim in carne et sanguine. ut Christi iustitia fruaris, fidelem esse necessarium est: quia fide acquiritur eius consortium. Infantibus peculiari ratione communicatur: habent enim in foedere ius adoptionis, quo in Christi communionem transeunt. De piorum liberis loquor, ad quos promissio gratiae dirigitur. nam alii a communi sorte nequaquam eximuntur.

18. Itaque quemadmodum per unius delictum in omnes homines in condemnationem: sic et per unius iustificationem in omnes homines in iustificationem vitae.

18. Oratio est defectiva: quae plena erit, si vocabula Condemnationis et Iustificationis in nominativo legantur: ut certe resolvere convenit, si sensum integrum habere libet. Est autem conclusio generalis eius comparationis, quae praecessit. Iam enim, omissa interiectae correctionis mentione, illam similitudinem absolvit: Quemadmodum unius delicto constituti sumus peccatores, ita Christi iustitiam esse efficacem ad nos iustificandos. Quanquam

non ponit δικαιοσύνην, sed δικαίωμα Christi: ut admoneat, ipsum non sibi privatim fuisse iustum, sed iustitiam, qua praeditus fuit, latius patere, ut collato sibi dono fideles locupletet. Communem omnium gratiam facit, quia omnibus exposita est, non quod ad omnes extendatur re ipsa. nam etsi passus est Christus pro peccatis totius mundi, atque omnibus indifferenter Dei benignitate offertur: non tamen omnes apprehendunt. Possent etiam repeti duae illae voces, quibus nuper usus est, Iudicium ac Gratia, hoc sensu: Sicut iudicio Dei factum est, ut peccatum unius in multorum condemnationem manaret, ita gratia in multorum iustificationem erit efficax. Iustificatio vitae (meo iudicio) pro absolutione capitur, quae nobis vitam restituit, acsi vivificam diceret. Nam inde spes salutis, si nobis propitius est Deus: iustos autem esse oportet, ut simus ei accepti. Ergo ex iustificatione vita.

19. Quemadmodum enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi: sic et per obedientiam unius, iusti constituentur multi.

Non est tautologia, sed necessaria proximae sententiae declaratio. nam et unius hominis culpa nos ita reos esse ostendit, ut non simus insontes. Prius dixerat, nos damnari: sed nequis innocentiam sibi arrogaret, subiicere etiam voluit, damnari unumquemque, quia peccator sit. Deinde quum pronuntiat, nos Christi obedientia constitui iustos: hinc colligimus, Christum eo, quod Patri satisfecerit, iustitiam nobis comparasse. Unde sequitur, iustitiae qualitatem esse in Christo; sed nobis acceptum ferri, quod illi proprium est. Simul qualis sit Christi iustitia interpretatur, quum vocat obendientiam. ubi adnotemus quaeso, quid nos afferre in conspectum Dei oporteat, si velimus operibus iustificari: nempe Legis obedientiam, nec una quidem aut altera in parte, sed numeris omnibus absolutam. Nam si iustus ceciderit, non veniunt in memoriam omnes eius iustitiae priores. Est hinc quoque discendum, perversa consilia placendi Deo captari ab iis, qui a seipsis excogitant, quod illi obtrudant. Vera enim demum ratio est eius colendi, quum sequimur, quod nobis praecepit, et obedientiam eius verbo praestamus. Eant nunc, qui operum iustitiam confidenter sibi arrogant, quae non aliter constat quam si adsit plena integraque Legis observatio: atqui hanc nullibi reperiri certum est. Colligimus similiter, eos desipere, qui conficta a seipsis opera Deo venditant, quae nihilo pluris reputat, quam stercora. Obedientia enim melior, quam victimae.

20. Lex vero intervenit, ut abundaret delictum: ubi vero abundavit delictum, superabundavit et gratia. 21. Quo sicut regnavit peccatum per mortem, sic et gratia regnet per iustitiam in vitam aeternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

20. *Lex autem intervenit.* Haec quaestio pendet ex eo, quod ante dixerat, ante Legem publicatam peccatum fuisse: nam eo audito istud extemplo sequebatur: Quorsum igitur opus Lege? Quare necessario quoque haec difficultas solvenda fuit: sed quia tum non erat opportuna longior digressio, distulit in hunc locum. Ac nunc etiam obiter expedit, intercessisse Legem, ut peccatum abundaret. Neque enim totum Legis officium ac usum enarrat: sed partem unam duntaxat attingit, quae praesenti causae congruebat. Docet enim, ut locus fieret Dei gratiae, oportuisse hominibus suum exi-

tium melius patefieri. Erant quidem naufragi ante Legem: quia tamen in suo interitu sibi videbantur natare, in profundum demersi sunt, quo illustrior fieret liberatio, quum inde praeter humanum sensum emergunt. Neque vero absurdum fuit, Legem hac partim de causa ferri, ut homines semel damnatos bis damnet: quia nihil iustius est, quam modis omnibus adduci homines, imo convictos trahi, ut mala sua sentiant. *Ut abundaret delictum.* Quomodo hunc locum post Augustinum exponere soleant, notum est, quod scilicet irritetur eo magis cupiditas, dum Legis repagulis arcetur: quia naturale est homini, niti in vetitum. Sed ego non aliud incrementum hic designari intelligo, quam notitiae et pervicaciae. Nam peccatum sub hominis oculos a Lege statuitur, ut assidue cogatur paratam sibi damnationem cernere. Ita peccatum conscientiam occupat, quod alioqui a tergo reiectum homines negligerent. Deinde, qui prius iustitiae fines simpliciter transgrediebatur, nunc Lege posita contemptor fit Divini imperii, ex quo ei innotuit Dei voluntas, quam sua libidine conculcat. Unde sequitur, augeri peccatum per Legem, quia tunc spernitur auctoritas Legislatoris, ac maiestas imminuitur. *Superabundavit et gratia.* Postquam peccatum homines submersos tenuisset, gratia tum opitulata est. docet enim, eo melius illustrari gratiae magnitudinem, quod peccato exundante tam ubertim se effundat, ut illud peccati diluvium non superet modo, sed etiam absorbeat. Atque hinc discendum, non ideo nobis propositam esse in Lege condemnationem, ut in ea maneamus: sed ut agnita probe nostra miseria ad Christum erigamur, qui missus est aegris medicus, captivis liberator, afflictis consolator, oppressis vindex. Iesai. 61, 1.

21. *Quo sicut regnavit.* Ut peccatum mortis aculeus dicitur, quia nihil adversus hominem iuris mors habet, nisi peccati causa: ita vim suam per mortem peccatum exsequitur. ideo dicitur imperium suum per illam exercere. In posteriore membro est synchysis, non tamen supervacua. Simplex fuisset antithesis, si ita dixisset: ut regnet iustitia per Christum. Verum non contentus Paulus opposuisse contraria contrariis, addit gratiam: quo fortius infigeret memoriae, id totum non nostri esse meriti, sed Divinae beneficentiae. Prius dixerat, mortem ipsam regnasse: nunc peccato regnum tribuit, sed cuius finis vel effectus sit mors. Et regnasse dicit, praeterito tempore: non quod regnare desierit in iis, qui ex carne tantum et sanguine nati sunt: sed ita partitur inter Adamum et Christum, ut suum utrique tempus assignet. Ergo simulac vigere in singulis incipit Christi gratia, cessat peccati et mortis regnum.

Cap. VI.

1. Quid ergo dicemus? manebimus in peccato, ut gratia abundet? 2. Ne ita sit. qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in eo?

1. *Quid ergo dicemus?* Hoc toto capite disseret Apostolus, perperam eos Christum discerpere, qui gratuitam ab ipso iustitiam nobis donari fingunt absque vitae novitate. Quanquam ultra progreditur obiiciens, tunc videri gratiae dari locum, si homines in peccato defixi iaceant. Scimus enim nihil magis esse proclive, quam ut sibi caro quovis praetextu indulgeat: deinde calumnias omnes excogitat Satan, quibus gratiae doctrinam infamet, quod ei non ita difficile est. Nam quum humano sensui παραδοξώτατον sit, quicquid de Christo praedicatur: nihil novum videri debet, si audita

fidei iustificatione caro toties tanquam ad diversos scopulos impingit. Pergendum est tamen, nec Christus ideo supprimendus, quia multis sit in lapidem offensionis et petram scandali. Qua enim ratione impiis cedet in ruinam, piis vicissim in resurrectionem erit. Quanquam importunis quaestionibus semper est occurrendum, nequid secum absurdi trahere videatur Christiana doctrina. Porro quod adversus Divinae gratiae praedicationem vulgatissimum est obiectum, nunc Apostolus exsequitur: nempe si verum est, eo benignius ac larguis subvenire nobis Dei gratiam, quo maiore peccati mole obruimur, nihil nobis magis expedire, quam ut in peccati profundum demersi novis subinde delictis iram Dei provocemus: tunc enim demum magis copiosam nos sensuros, quo nihil melius optare licet. Modum autem refellendi postea videbimus.

2. *Ne ita sit.* Videtur quibusdam Apostolus duntaxat voluisse κατὰ δείνωσιν reprehendere tam importunam insaniam: sed ex aliis locis patet, quam sit illi familiaris haec responsio etiam in multa argumentatione: quemadmodum hic quoque valde diligenter obiectam calumniam paulo post depellet: prius tamen hac detestantis particula reiicit, quo lectores admoneat, nihil minus esse consentaneum, quam Christi gratiam iustitiae nostrae reparatricem vitia nostra alere. *Qui mortui sumus peccato.* Argumentum a contrarii positione. Nam qui peccat, eum peccato vivere certum est: nos mortui peccato sumus per Christi gratiam: falsum ergo est, peccato quod abolet, vigorem dare. Sic enim res habet, nunquam sine regenerationis dono reconciliari Deo fideles: imo in hunc finem nos iustificari, ut deinde vitae puritate Deum colamus. Nec vero nos Christus suo sanguine aliter abluit, suaque expiatione Deum nobis reddit propitium, quam dum nos facit Spiritus sui participes, qui nos in sanctam vitam renovat. Plusquam igitur praepostera esset operis Dei inversio, si occasione gratiae, quae nobis in Christo offertur, peccatum vires colligeret. Neque enim medicina, morbi, quem exstinguit, fomentum est. Porro memoria tenendum est, quod nuper attigi, Paulum non hic tractare, quales nos Deus inveniat, dum vocat in societatem Filii sui, sed quales esse nos deceat, postquam nostri misertus gratis nos adoptavit. Adverbio enim futuri temporis, qualis iustitiam sequi debeat mutatio, ostendit.

3. Num ignoratis, quod quicunque baptizati sumus in Christum Iesum, in mortem eius baptizati sumus? 4. Consepulti ergo sumus ei per Baptismum in mortem: ut quemadmodum suscitatus est Christus ex mortuis per gloriam Patris, sic et nos in novitate vitae ambulemus.

3. *Num ignoratis.* Proximam sententiam, quod scilicet peccatum in suis interimat Christus, probat a Baptismi effectu, quo initiamur in eius fidem. Nam extra controversiam est, induere nos Christum in Baptismo: et hac lege nos baptizari, ut unum cum ipso simus. Iam alterum principium sumit Paulus, nos in Christi corpus tunc vere coalescere, ubi mors eius fructum in nobis suum profert. Imo docet, hanc mortis societatem praecipue in baptismo spectandam esse. Neque enim ablutio sola illic, sed mortificatio quoque et veteris hominis interitus proponitur: unde palam fit, ex quo recipimur in Christi gratiam, mortis eius efficaciam statim emergere. Porro quid valeat haec cum morte Christi societas, continuo sequitur.

4. *Consepulti ergo sumus.* Iam incipit indicare, quorsum illud spectet, nos in Christi mortem baptizari, tametsi nondum plane explicat: ut scilicet nobis emortui fiamus novi homines. Nam a mor-

tis societate transitum merito facit ad vitae participationem: quia haec duo inter se individuo nexu cohaerent, veterem hominem Christi morte aboleri, ut eius resurrectio iustitiam instauret, nosque efficiat novas creaturas. Et certo quum nobis in vitam datus sit Christus, quorsum referret, nos cum ipso emori, nisi ut resurgamus in meliorem vitam? Ideoque non alia ratione, quod in nobis mortale est occidit, nisi ut vere nos vivificet. Porro sciamus Apostolum non hic simpliciter nos adhortari ad Christi imitationem, acsi diceret mortem Christi exemplaris vice esse, quod Christianis omnibus conveniat imitari. Nam certe altius conscendit: doctrinam enim profert, ex qua postea exhortationem eliciet sicuti promptum est. Haec autem est doctrina: Quod mors Christi efficax est ad nequitiam carnis nostrae exstinguendam ac profligendam: resurrectio vero ad suscitandam melioris naturae novitatem: quodque per Baptismum in istius gratiae participationem cooptamur. Hoc fundamento iacto exhortari Christianos opportunissime licet, ut suae vocationi respondere contendant. Ad haec non refert, quod ista virtus non in omnibus apparet baptizatis. nam suo more Paulus, quia ad fideles est sermo, substantiam et effectum externo signo coniungit. Nam scimus fide eorum sanciri et ratum esse, quicquid Dominus visibili symbolo offert. In summa, qualis sit Baptismi rite suscepti veritas, docet. Sic ex Galatis quicunque in Christo baptizati essent, Christum induisse omnes testatur. (Galat. 3, 27.) Nimirum ita loquendum, dum simul conveniunt Domini institutio et fides piorum. Nunquam enim nuda inaniaque habemus symbola, nisi ubi Divinae beneficentiae energiam nostra ingratitudo ac malignitas impedit. *Per gloriam Patris.* Id est insignem virtutem, qua se vere gloriosum declaravit, et veluti gloriae suae magnificentiam illustravit. Ita saepe in Scripturis eximio aliquo elogio insignitur Dei potentia, quae se in Christi resurrectione exseruit: neque id frustra. magnopere enim refert, tam expressa incomparabilis Dei potentiae commemoratione non modo ultimae resurrectionis fidem, quae carnis sensum longe exsuperat, sed alios quoque fructus, quos ex Christi resurrectione percipimus, apud nos magnifice extolli.

5. Nam si insititii facti sumus similitudini mortis eius, nimirum et resurrectionis participes erimus: 6. Illud scientes, quod vetus noster homo simul cum ipso crucifixus est, ut aboleretur corpus peccati, ut non ultra serviamus peccato.

5. *Nam si insititii.* Confirmat verbis clarioribus quod iam posuerat argumentum. Nam similitudo, quam adhibet, nihil iam ambiguum relinquit: quia insitio non exempli tantum conformitatem designat, sed arcanam coniunctionem, per quam cum ipso coaluimus, ita ut nos Spiritu suo vegetans, eius virtutem in nos transfundat. Ergo ut surculus communem habet vitae et mortis conditionem cum arbore, in quam insertus est: ita vitae Christi non minus, quam et mortis participes nos esse consentaneum est. Nam si insiti sumus in similitudinem mortis Christi, illa autem resurrectione non caret: ergo nec nostra sine resurrectione erit. Caeterum bifariam exponi possunt verba, vel nos Christo insitos esse in similitudinem mortis eius: vel simpliciter insitos esse similitudini. Prior lectio posceret, dativum Graecum ὁμοιώματι ad modum notandum referri. Nec illam infitior habere pleniorem sensum: sed quoniam altera magis quadrat simplicitati dictionis, eam praeferre visum est. quanquam parvi interest, quum utraque in eundem recidat sensum. Chrysostomus existimat, Paulum dixisse similitudi-

nem mortis pro morte, ut alibi: In similitudinem hominum factus. (Philipp. 2, 7.). Verum ego in ista voce aliquid significantius perspicere mihi videor. Praeterquam quod valet ad inferendam resurrectionem, videtur huc tendere, quod non moriamur instar Christi morte naturali: sed hanc nobis esse cum eius morte convenientiam: quia ut ipse morte defunctus est in carne, quam a nobis susceperat, ita emorimur in nobis, ut in eo vivamus. Non ergo eadem est mors, sed similis: quia spectanda est inter praesentis vitae interitum et spiritualem renovationem analogia. *Insititii.* Magna est vocabuli huius energia, et quae clare ostendit, Apostolum non exhortari tantum, sed potius de Christi beneficio docere. Neque enim quicquam a nobis requirit, quod studio industriave nostra praestandum sit: sed insitionem Dei manu factam praedicat. Non est autem, cur singulis partibus metaphoram aut comparationem applicare studeas. Nam inter arborum insitionem et hanc nostram spiritualem occurret statim diversitas: quod in illa surculus alimentum ducit a radice, fructus autem edendi nativam proprietatem retinet: in hac autem non modo vigorem ac succum vitae a Christo trahimus, sed in eius naturam ex nostra demigramus. Verum nihil aliud voluit notare Apostolus, quam efficaciam illam mortis Christi, quae in carnis nostrae interitu se exserit: alteram quoque resurrectionis, ad renovandam in nobis meliorem spiritus naturam.

6. *Quod vetus homo noster.* Vetus homo, qualiter et Vetus testamentum, dicitur respectu novi. Vetus enim esse incipit, quum inchoata regeneratione sensim aboletur. Totam autem naturam significat, quam afferimus ex utero, quae adeo regni Dei capax non est, ut interire eatenus oporteat, quatenus in veram vitam instauramur. Hunc veterem hominem dicit esse affixum cruci Christi, quia eius virtute conficitur. Ac nominatim allusit ad crucem, quo expressius indicaret non aliunde nos mortificari, quam ex eius mortis participatione. Neque enim iis consentio, qui crucificum magis, quam mortuum vocasse exponunt, quia vivat adhuc ac vigeat aliqua ex parte. Vera quidem est sententia: sed quae praesenti loco parum congruit. Corpus peccati, quod paulo post subiicit, non carnem et ossa, sed massam designat. homo enim naturae propriae relictus massa est ex peccato conflata. Finem abolitionis notat, quum dicit: *ne amplius serviamus peccato.* Unde sequitur, nos, quamdiu sumus Adae filii ac nihil quam homines, peccato sic esse mancipatos, ut nihil possimus aliud, quam peccare: Christo vero insitos a misera hac necessitate liberari: non quod statim desinamus in totum peccare, sed ut simus tandem in pugna superiores.

7. Qui enim mortuus est, iustificatus est a peccato. 8. Si vero mortui sumus cum Christo, credimus quod et vivemus cum eo: 9. Scientes quod Christus suscitatus ex mortuis amplius non moritur, mors illi amplius non dominatur. 10. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo. 11. Sic et ipsi existimate vosmet esse mortuos quidem peccato, viventes autem Deo in Christo Iesu Domino nostro.

7. *Qui enim mortuus est.* Argumentum a mortis proprietate seu effectu. Nam si mors abolet omnes vitae actiones, nos, qui peccato mortui sumus, ab eius actionibus cessare oportet, quas durante sua vita exercebat. Iustificatum accipe pro absoluto et a servitute vindicato. Nam quemadmodum ab accusationis vinculo liberatur, qui absolvitur sententia iudicis: ita mors ab hac vita nos sol-

vendo ab omnibus eius officiis nos liberat. Porro quanquam inter homines nusquam exstat tale exemplum, non est tamen, cur vel inanem esse speculationem putes, quod hic dicitur, vel animum despondeas, quod in eorum numero te non reperias, qui carnem suam penitus crucifixerunt. Hoc enim opus Dei non primo, quo in nobis inchoatur, die simul etiam perficitur: sed paulatim augescit, ac quotidianis incrementis paulatim ad finem perducitur. Sic ergo in summa habeto: Si Christianus es, oportere in te signum apparere communionis cum morte Christi: cuius fructus est, ut crucifixa sit caro tua cum suis concupiscentiis omnibus. Caeterum hanc communionem non ideo nullam esse, si reliquias carnis vivere adhuc in te sentias: sed meditandum assidue eius augmentum, donec ad metam perventum sit. Bene enim est, si mortificatur continenter caro nostra: neque parum profectum est, ubi regnum illi ademptum Spiritui sancto cessit. Est altera mortis Christi communicatio, de qua loquitur Apostolus, cum saepe alias, tum II. Corinth. 4., nempe crucis tolerantia, quam sequitur et vitae aeternae consortium.

8. *Si vero mortui sumus.* Hoc non in alium finem repetit, nisi ut declarationem subiiciat, quae postea sequitur, quod Christus semel excitatus iam non moritur. quo docere vult, hanc vitae novitatem tota vita esse Christianis persequendam. Nam si Christi imaginem in se repraesentare debent et mortificatione carnis, et spiritus vita: illam semel in perpetuum fieri, hanc perpetuo durare necesse est. Non quod uno momento emoriatur caro in nobis, sicuti nuper diximus: sed quia retrocedere in ea mortificanda non liceat. Si enim in coenum nostrum revolvimur, Christum abnegamus: cuius, nisi per vitae novitatem, consortes esse non possumus, sicut ipse vitam incorruptibilem agit.

9. *Mors illi amplius non dominatur.* Videtur innuere, semel dominatam Christo fuisse mortem. Et sane quum se pro nobis in mortem dedit, quodammodo permisit se ac subiecit eius potestati: ea tamen conditione, ut impossibile esset eius doloribus ipsum vinctum detineri, succumbere, vel absorberi. Itaque dominium eius ad momentum subeundo, in aeternum ipsam deglutivit. Quanquam simplicius loquendo mortis dominium ad voluntariam mortis conditionem refertur, cui finem imposuit resurrectio. Summa est, Christum, qui nunc Spiritu suo fideles vivificat, vel suam illis vitam arcana virtute e coelis inspirat, mortis imperio exemptum fuisse, quum resurrexit, ut ab eodem immunes suos omnes reddat.

10. *Peccato mortuus est semel.* Quod dixerat nos Christi exemplo in perpetuum a mortis iugo solutos esse, nunc ad sententiam suam accommodat, quod scilicet tyrannidi peccati amplius obnoxii non simus: idque demonstrat a finali mortis Christi causa, quia scilicet mortuus est, ut peccatum exstingueret. Porro in forma loquendi notandum est, quid Christo conveniat. Neque enim dicitur peccato mortuus, ut peccare desineret, qualiter ubi de nobis sermo est, accipi oportet: sed quia mortem obiit peccati causa, ut se ἀντίλυτρον statuens vim et ius peccati in nihilum redigeret. Dicit autem semel perfunctum esse (Hebr. 10, 14.), non modo quia aeterna redemptione per unicam oblationem parta, factaque peccati per suum sanguinem purgatione fideles in aeternum sanctificavit: sed ut in nobis quoque mutua similitudo respondeat. Etsi enim mors spiritualis continuos in nobis progressus habet, semel tamen proprie mori dicimur, dum Christus suo sanguine nos Patri reconcilians Spiritus quoque virtute simul regenerat. *Quod autem vivit.* Sive Apud Deum, sive In Deo exponas, in eundem recides sensum. significat enim, vivere in regno Dei immortali et incorruptibili vitam nulli iam mortalitati obnoxiam: cuius figura in regeneratione

piorum apparere debet. Hic memoria repetendum est similitudinis nomen. Neque enim in coelo nos dicit victuros, sicut illic Christus vivit: sed vitam novam, quam a regeneratione in terra degimus, coelesti eius vitae facit conformen. Et quod debere nos peccato mori ad eius exemplum docet, non ita convenit, ut eadem mors possit dici. peccato enim morimur, quum moritur in nobis peccatum: aliter Christus, qui moriendo peccatum profligavit. Iam vero quod prius dixerat, credere nos vitam fore nobis communem, Credendi verbo satis ostendit, se de Christi gratia concionari. Nam si tantum officii moneret, haec erat loquendi ratio: Quando sumus Christo commortui, cum eo similiter vivendum est. Verbum autem Credendi denotat hic tractari fidei doctrinam, quae in promissionibus sit fundata, acsi dictum esset: Statuere debent fideles, ita se Christi beneficio secundum carnem esse mortuos, ut vitae novitatem idem Christus ad finem usque continuet. Futurum vero tempus in verbo Vivendi non ad ultimam resurrectionem pertinet: sed simpliciter notat perpetuum vitae novae cursum, quamdiu in mundo peregrinamur.

11. *Sic et ipsi existimate.* Additur iam illa, quam attigi, analogiae definitio. Nam quod Christum semel peccato mortuum esse, et aeternum Deo vivere dixerat, utrumque ad nos accommodans, quomodo nunc vivendo moriamur, admonet, nempe ubi peccato renuntiamus. Sed illam quoque partem non omittit, ubi semel fide amplexi sumus Christi gratiam, licet tantum inchoetur carnis mortificatio in nobis, hoc tamen ipso peccati vitam exstingui, ut deinde spiritualis novitas, quae Divina est, perpetuo duret. Nisi enim peccatum semel usque in finem in nobis occideret Christus, parum firma et stabilis esset eius gratia. Sensus ergo verborum est: Sic rem habere in vobis reputate, ut semel Christus in peccati interitum mortuus est, sic ut in posterum peccare desinatis, semel vos esse mortuos: imo quotidie pergendum in ea mortificatione, quae in vobis coepta est, donec peccatum penitus exstinguatur. Ut Christus excitatus est ad incorruptibilem vitam, ita vos Dei gratia renatos esse, ut totam vitam in sanctitate et iustitia traducatis: quando aeterna est semperque vigebit haec, qua renovati estis, Spiritus sancti virtus. Caeterum retinere malui Pauli verba: *In Christo Iesu*, quam cum Erasmo vertere: *Per Christum*, quia illo modo melius exprimitur insitio illa, quae nos unum cum Christo facit.

12. Ne ergo regnet peccatum in mortali vestro corpore, ut illi obediatis in cupiditatibus suis: 13. Neque exhibeatis membra vestra arma iniustitiae peccato: sed exhibeatis vosmet ipsos Deo, tanquam ex mortuis viventes: et membra vestra arma iustitiae Deo.

12. *Ne ergo regnet.* Exhortationem nunc orditur, quae sponte consequitur ex ea doctrina, quam tradidit de nostra cum Christo societate: Tametsi peccatum in nobis residet, tamen absurdum esse, ut ad exercendum regnum suum vigeat: quia supra ipsum eminere debet virtus sanctificationis: ut vita nostra testetur, nos vere esse membra Christi. Nuper admonui vocem Corporis non pro carne et cute et ossibus accipi, sed pro tota hominis massa, ut ita loquar. Id certius colligere licet ex praesenti loco: quia alterum membrum, quod mox subiiciet de corporis partibus, ad animum quoque extenditur. Sic autem crasse Paulus terrenum hominem significat. facit enim naturae nostrae corruptio, ut nihil origine nostra dignum spiremus. Sic etiam Deus, Genesis 6, 3., dum conqueritur hominem non secus ac brutas pecudes carnem esse factum, nihil illi nisi ter-

renum relinquit. Eodem spectat illud Christi (Iohann. 6, 3.), Quod natum est ex carne, caro est. Nam siquis excipiat, aliam esse animae rationem, in promptu est solutio: Ut nunc sumus degeneres, animas nostras terrae affixas esse, et sic corporibus addictas, ut a sua praestantia desciverint. Denique natura hominis corporea vocatur, quia privatus coelesti gratia quaedam est fallax tantum umbra vel imago. Adde, quod hoc corpus a Paulo per contemptum vocatur mortale, ut doceat totam hominis naturam ad mortem et exitium inclinare. Iam vero peccatum appellat primam illam pravitatem animis insidentem, quae nos ad peccandum impellit: ex qua proprie maleficia et flagitia omnia scaturiunt. Inter ipsum et nos statuit medias concupiscentias: ut illud sit loco regis, concupiscentiae sint velut edicta et imperia.

13. *Neque exhibeatis membra vestra.* Ubi semel peccatum in animo regnum occupavit, omnes nostri partes continuo in eius obsequium applicantur. Quare hic regnum peccati describit a consequentibus, quo melius ostendat, quid praestandum sit nobis, si eius iugum excutere volumus. Similitudinem autem petit a re militari, quum membra nostra vocat arma: perinde acsi diceret: Quemadmodum miles arma semper habet parata, ut in usum conferat, quoties a duce suo iussus fuerit; illis nunquam utitur, nisi ex eius nutu: ita Christiani debent reputare omnes sui partes arma esse spiritualis militiae. si ergo ulla sui parte ad pravitatem abutuntur, peccato merent. atqui sacramentum militiae Deo et Christo dixerunt, quo obstricti tenentur. decet igitur eos procul esse ab omni commercio castrorum peccati. Viderint hic, quo iure Christianum nomen fastuose obtendant, quorum singula membra, tanquam Satanae prostibula, in omnem foeditatem perpetrandam parata sunt. Contra nunc iubet, ut nos totos sistamus Deo: nempe ut ab omni vagatione mentem atque animum coercentes, in quam nos abstrahunt carnis cupiditates, unius Dei nutum intueamur, ad excipienda ipsius iussa simus intenti, ad exsequenda eius mandata simus accincti: membra quoque nostra illius arbitrio destinata sint ac consecrata: ut nihil, quam eius gloriam spirent omnes animae ac corporis nostri facultates. Et ratio additur, quia non frustra Dominus, abolita priore vita, in aliam nos creavit, quam actiones debent comitari.

14. Peccatum enim vobis non dominabitur. non enim estis sub Lege, sed sub gratia. 15. Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit. 16. Nescitis, quod cui exhibuistis vos servos in obedientiam, eius servi estis cui obeditis: sive peccati, in mortem: sive obedientiae, in iustitiam? 17. Gratia autem Deo, quod fuistis servi peccati: obedistis vero ex animo typo doctrinae, in quem traducti estis. 18. Manumissi vero a peccato, servi facti estis iustitiae.

14. *Peccatum vobis non dominabitur*, etc. In recitandis ac refellendis expositionibus, quae nullam habent aut exiguam veri speciem, immorari non est necesse. Una est quae caeteris probabilius sustineri queat: quae scilicet dictionem Sub Lege accipit pro Subiectum esse Legis literae, quae animum non renovat: ut rursum Sub gratia esse tantundem valeat ac Spiritu gratiae a pravis cupiditatibus liberatum esse. sed neque ipsa mihi simpliciter probatur. Nam si recipimus hunc sensum, quorsum illa, quae statim sequitur, interrogatio pertinebit? Peccabimusne, quia non sumus sub Lege? Nunquam certe quaestionem eiusmodi subiecisset Apo-

stolus, nisi intellexisset, nos a Legis rigore esse absolutos, ne amplius summo iure Deus nobiscum agat. Quare non est dubium, quin hic aliquam ab ipsa Domini Lege manumissionem indicare voluerit. Verum omissa contentione exponam breviter quod sentio. Videtur primum mihi hic esse consolatio, qua fideles confirmantur, ne in studio sanctimoniae deficiant ob imbecillitatis suae sensum. Exhortatus erat, ut omnes suas facultates in obsequium iustitiae applicarent. At quum circumferant carnis reliquias, necesse est eos aliquantum claudicare. Proinde ne infirmitatis suae conscientia fracti animos despondeant, tempestive occurrit, interposita consolatione ex eo petita, quod iam non exiguntur eorum opera ad severum Legis examen, sed benigne ac indulgenter ea Deus accepta habet, remissa impuritate. Iugum Legis ferri non potest, ut non frangat vel atterat ferentes: restat ergo, ut fideles ad Christum confugiant, ac vindicem libertatis ipsum implorent. ipse autem se talem exhibet. Nam ideo Legis subiit servitutem, cui debitor alioqui non erat, ut eos, qui sub Lege erant, redimeret, quemadmodum ait Apostolus. (Galat. 4, 5.) Ergo Non esse sub Lege significat non tantum mortua litera nobis praescribi, quod nos in reatum addicat, quia ad praestandum simus impares: sed etiam obnoxios nos amplius non esse Legi, quatenus exigit perfectam iustitiam, edicta morte omnibus, qui ab ulla parte declinaverint. Sub Gratiae nomine similiter intelligimus utramque redemptionis partem, hoc est remissionem peccatorum, qua iustitiam Deus nobis imputat, et sanctificationem Spiritus, per quam ad bona opera nos refingit. Particulam adversativam existimo positam pro rationali, quod non est infrequens, acsi dictum esset: Quia sumus sub gratia, ideo non sumus sub Lege. Nunc sensus erit perspicuus. Vult enim nos consolari Apostolus, ne animis fatiscamus in studio bene agendi, propterea quod multas imperfectiones adhuc in nobis sentiamus. Utcunque enim peccati aculeis vexemur, non potest tamen nos subigere, quia Spiritu Dei superiores reddimur, deinde in gratia constituti, sumus liberati a rigida Legis exactione. Hic porro intelligendum est, quod pro confesso praesumit Apostolus, omnes qui gratia Dei destituti sunt, Legis iugo constrictos sub damnatione teneri. Atque adeo id a contrario arguere licet, homines quamdiu sub Lege sunt, peccati dominio subiacere.

15. *Quid ergo?* etc. Quia Dei mysteriis perpetuo carnis sapientiae obstrepit, necessario subiicit hanc prolepsin. nam quum Lex bene vivendi sit regula, et moderandis hominibus data sit: putamus, ea soluta protinus corruere omnem disciplinam, frangi repagula, nullum denique manere delectum aut discrimen boni et mali. Atqui in eo fallimur, quod Legis abrogatione aboleri putamus, quam Deus in Lege commendat iustitiam: quum hoc ad recte vivendi praecepta minime trahendum sit, quae Christus confirmat ac sancit potius, quam abroget. Atque haec quidem propria solutio est, nihil aliud quam maledictionem tolli, cui extra gratiam obnoxii sunt cuncti mortales. Sed Paulus quamvis id diserte non exprimat, oblique tamen ostendit.

16. *Absit. Nescitis*, etc. Non nuda est reiectio, ut quidam putaverunt, quasi malit talem quaestionem detestari, quam refutare. siquidem continuo post sequitur confutatio a natura contrariorum in hunc fere sensum: Inter Christi et peccati iugum plus est dissidii, quam ut ferre simul utrumque quis possit. Si peccamus, peccato nos addicimus in servitutem: atqui contra redempti sunt a tyrannide peccati fideles, ut Christo serviant: ergo impossibile est peccato manere devinctos. Sed argumenti huius seriem, ut a Paulo digesta est, propius excutere praestabit. *Cui obeditis.* Hoc relativum habet vim rationalis particulae, ut saepe fit. Quemadmo-

dum siquis dicat: Nullum est flagitii genus, quod non cadat in parricidam, qui scelus omnium extremum, et immanitatem prope belluis ipsis exhorrendam in se admittere non dubitarit. Estque ducta Pauli ratio partim ab effectis, partim a natura correlativorum. Primum enim, si obediunt, servos esse colligit: quia obedientia testatur, ius praecipiendi habere, qui in obsequium suum ita cogit. Haec ab effectu servitutis est ratio: ex qua nascitur altera illa: Si vos servi, ergo vicissim penes ipsum est dominium. *Sive obedientiae.* Improprie loquutus est. nam si partes partibus reddere voluisset, dicendum erat: Sive iustitiae in vitam. Sed quum inversio verborum nihil impediret intellectum rei, maluit per nomen Obedientiae exprimere, quid esset iustitia. in qua tamen metonymia est, quia pro ipsis Dei mandatis accipitur. Quod autem sine adiecto posuit hoc nomen, indicavit solum utique Deum esse, cuius imperio conscientiae subiaceant. Ideo enim obedientia, etiam suppresso Dei nomine, ad Deum nihilominus refertur, quia multiplex esse non potest.

17. *Gratia autem Dei.* Applicatio est similitudinis ad praesentem causam: in qua, quum admonendi tantum essent, se iam non esse peccati servos, adiungit gratiarum actionem. primum quo doceat, non esse id proprii meriti, sed singularis Dei misericordiae: simul ut ab ipsa gratiarum actione discant, quantum sit Dei beneficium, eoque magis ad peccati detestationem animentur. Agit autem gratias non eius temporis respectu, quo fuerunt peccati servi, sed pro liberatione quae sequuta est, dum esse defuerunt quod prius erant. Haec vero tacita prioris status cum praesenti comparatio emphasin continet. calumniatores enim gratiae Christi perstringit Apostolus, dum ostendit, ea cessante totum humanum genus captivum teneri sub peccato: simul autem ac se illa exserit, cessare peccati regnum. Hinc colligere licet, non ideo manumitti nos a servitute Legis, ut peccemus: quia Lex non ante suum dominium perdit, quam Dei gratia nos sibi vindicat, ut iustitiam in nobis instauret: ideoque impossibile est, peccato nos subesse, quum in nobis regnat Dei gratia. Diximus enim prius, sub hoc nomine contineri Spiritum regenerationis. *Obedistis ex animo.* Hic etiam externae literae arcanam Spiritus virtutem ex opposito confert Paulus, acsi diceret Christum intus animos formare melius, quam si Lex minando et terrendo cogeret. Hoc modo diluitur calumnia illa: Si nos a Legis subiectione Christus liberet, afferre peccati licentiam: quandoquidem non ad effrenem lasciviam suos emittit, ut sine modestia exsultent tanquam equi per campos soluti: sed traducit ad legitimam vivendi rationem. Quanquam vero Erasmus Formam vertere maluit post Veterem interpretem, ego Typum relinquere coactus sum, qua voce usus est Paulus: nisi quis forte Exemplar malit. nam mihi expressam iustitiae imaginem videtur designare, quam cordibus nostris Christus insculpit. Ea autem respondet Legis praescripto, ad quod actiones omnes nostras formari decet, ut ne vel ad dextram, vel ad sinistram deflectant.

18. *Manumissi vero a peccato.* Sensus est: Absurdum est, ut post manumissionem quis in servitutis conditione maneat: statu enim libertatis quem accepit, tueri debet. non ergo convenit, sub peccati imperium vos redigi, a quo per Christi manumissionem liberati estis. Argumentum a causa efficiente. Sequitur quoque alterum a causa finali: Ideo exempti estis a peccati servitute, ut in regnum iustitiae transiretis: itaque peccati oblitos penitus esse convenit, et totum animum ad iustitiam convertere, in cuius obsequium traducti estis. Observandum, quomodo nemo possit iustitiae servire, nisi Dei potentia et beneficio prius a peccati tyrannide liberatus. Quemadmodum Christus ipse testatur (Iohann. 8, 36.), Si Filius vos

liberaverit, vere liberi eritis. Quae igitur erunt nostrae praeparationes ex virtute liberi arbitrii, si principium boni est ab ista manumissione, quam sola Dei gratia peragit?

19. Humanum dico propter infirmitatem carnis vestrae: quemadmodum exhibuistis membra vestra serva immunditiae et iniquitati in iniquitatem: sic et nunc exhibete membra vestra serva iustitiae in sanctificationem.

19. *Humanum dico.* Humanitus se loqui dicit non quoad substantiam, sed quoad formam: sicuti Christus apud Iohann. 3, 12., terrena se offerre dicit, quum tamen de coelestibus mysteriis disserat: sed non tam magnifice ut ferebat rerum dignitas, quod se ad captum rudis et tardi populi submitteret. Sic autem praefatur Apostolus, quo melius demonstret nimis crassam et improbam esse calumniam, ubi fingitur libertas a Christo parta licentiam peccandi dare. Simul etiam admonet fideles, nihil magis absurdum esse, vel etiam turpe ac pudendum, quam spiritualem Christi gratiam terrena manumissione apud ipsos minus valere. Acsi diceret: Possem ex comparatione iustitiae et peccati ostendere, quanto ferventius vos rapi oporteat in illius obsequium, quam huic sitis obsequuti; verum ut aliquid condonem vestrae infirmitati, comparationem eiusmodi omitto. Ut tamen agam vobiscum summa indulgentia, hoc certe possum merito postulare, ne frigidius saltem vel negligentius colatis iustitiam, quam peccato paruistis. Subest autem reticentiae species, quum plus aliquid volumus intelligi, quam verbis exprimamus. Nihilominus enim eos hortatur ad obedientiam iustitiae tanto studiosius obeundam, quanto dignior illa est cui serviatur, quam peccatum: tametsi videatur minus verbis postulare. *Quemadmodum exhibuistis.* Hoc est, quum praesto antehac fuerint omnes vestri partes ad obsequium peccati, facile inde apparuit, quam misere vos sibi mancipatos et addictos teneret carnis vestrae pravitas. Nunc ergo peraeque alacres ac prompti sitis ad capessendum Dei imperium: nec minor sit nunc ad bene agendum strenuitas, quam olim fuit ad peccandum. Non observat quidem ordinem antitheseos in aptandis utrinque partibus: quemadmodum I. Thessalon. 4, 7., immunditiem sanctitati opponit. sensus tamen eius patet. Primum duas species ponit, Immunditiem et Iniquitatem: quarum prior castitati et sanctimoniae opponitur, altera ad iniurias spectat, quibus laeduntur proximi. Deinde nomen Iniquitatis bis repetit diverso sensu. priore enim loco rapinas, fraudes, periuria, et omne genus iniuriae significat: secundo universalem vitae corruptionem: acsi ita positum esset: Prostituistis membra vestra perpetrandis operibus iniquis, ut iniquitatis regnum in vobis vigeret. Iustitiam pro lege et regula iuste vivendi positam interpretor, cuius finis est sanctificatio: ut scilicet pure se fideles in Dei cultum consecrent.

20. Quando enim servi fuistis peccati, liberi fuistis iustitiae. 21. Quem ergo fructum habuistis tunc in iis, de quibus nunc erubescitis? siquidem finis eorum, mors. 22. Nunc vero manumissi a peccato, Deo autem in servitutem addicti, habetis fructum vestrum in sanctificationem: finem vero vitam aeternam. 23. Stipendia enim peccati, mors: donum vero Dei, vita aeterna in Christo Iesu Domino nostro.

20. *Quando enim servi fuistis.* Repetit adhuc illam, cuius mentionem prius fecerat, inter iustitiae et peccati iugum discordiam. sunt enim res adeo contrariae peccatum et iustitiae: ut qui alteri se devovit, necesse sit ab altero discedere. Id autem facit, ut, dum seorsum inspiciuntur, clarius appareat, quid sit ab utroque sperandum. Discretio enim maiorem affert lucem considerandae uniuscuiusque rei naturae. Hinc ergo peccatum statuit, illinc iustitiam. Tum posito discrimine ostendit, quid utrinque consequatur. Meminerimus itaque Apostolum a contraiis adhuc argumentari hoc modo: Quamdiu peccati fuistis servi, emancipati eratis a iustitia: nunc versa sorte servire vos iustitiae decet, quia estis a peccati iugo liberati. Liberos iustitiae vocat, qui nullo obsequii freno tenentur ad colendam iustitiam. Haec est carnis licentia, quae sic nos a Dei subiectione manumittit, ut diabolo mancipet. Misera ergo et maledicta libertas, quae effreni, vel potius rabioso impetu in exitium nostrum exsultat.

21. *Quem ergo fructum*, etc. Non poterat gravius exprimere quod volebat, quam appellando eorum conscientiam, et quasi in eorum persona pudorem confitendo. Pii enim simulatque illuminari incipiunt Christi Spiritu et Evangelii praedicatione, totam vitam praeteritam, quam extra Christum egerunt, damnabilem libenter agnoscunt: ac tantum abest, ut conentur excusare, ut potius eos sui pudeat. Quinetiam hanc ignominiae suae recordationem perpetuo in animum revocant, quo sic pudefacti verius ac propensius coram Domino humilientur. Nec otiosum est quod dicit: *nunc erubescitis*, innuit etiam, quam caeco nostri amore laboremus, dum peccatorum tenebris sumus obvoluti, qui tantas in nobis sordes non reputemus. Sola est lux Domini, quae potest oculos nostros aperire, ut perspicere queant latentem in carne nostra foeditatem. Ille igitur demum Christianae philosophiae primordiis imbutus est, qui sibi serio displicere, ac suae miseriae verecundia confundi bene didicit. Tandem a consequenti apertius etiamnum indicat, quantum erubescere debeant, quum intelligant se fuisse in praecipitio mortis et ruinae propinquos: imo iam mortis portas ingressos, nisi Dei misericordia retracti essent.

22. *Habetis fructum vestrum in sanctificationem.* Quemadmodum duplicem peccati finem ante proposuit, ita nunc iustitiae. Peccatum in hac vita malae conscientiae tormenta affert, deinde aeternam mortem. Iustitiae praesentem fructum colligimus, sanctificationem: in futurum speramus vitam aeternam. Haec, nisi supramodum stupidi simus, debent odium horroremque peccati, iustitiae vero amorem ac desiderium animis nostris ingenerare. Quod autem τέλος quidam interpretantur Vectigal, non puto esse ex mente Apostoli. Nam etsi verum est, nos pendere poenam mortis peccato, non tamen verbum illud alteri membro conveniet, cui aptatum est a Paulo: nam vita non dicetur tributum iustitiae.

23. *Stipendia enim peccati.* Sunt qui putant, odiose notari, quam maligna solvatur merces peccatoribus, dum Paulus mortem obsoniis comparat. quae vox apud Graecos accipitur interdum pro cibariis militaribus. Potius videtur oblique perstringere caecos eorum appetitus, qui peccati illecebris exitialiter se inescant non secus ac hamo pisces. Simplicius tamen erit pro stipendiis accipere: nam certe mors reprobis plus satis amplum est praemium. Est autem conclusio et quasi epilogus proximae sententiae: neque tamen frustra aliis verbis idem iterum repetit, sed terrore duplicato magis detestabile reddere peccatum voluit. *Donum vero Dei.* Falluntur, qui hanc propositionem sic convertunt: Vita aeterna est donum Dei: quasi iustitia sit subiectum, donum Dei sit praedicatum, quia nihil ad antitheton ille sensus pertineret. Verum ut iam docuit, pecca-

tum nonnisi mortem parere: ita nunc subiungit, quod donum istud Dei, nostra scilicet iustificatio et sanctificatio, vitae aeternae beatitudinem nobis afferat. Vel si mavis, quemadmodum mortis causa peccatum est, ita iustitia, qua per Christum donamur, vitam aeternam nobis restituit. Interim tamen hinc certissime colligetur, salutem nostram Dei gratiae meraeque beneficentiae totam esse. Poterat enim alioqui dicere, stipendium iustitiae esse vitam aeternam, ut membrum membro responderat: sed videbat, donum Dei esse, quo eam consequimur, non meritum nostrum, atque id quoque donum non unum, nec simplex esse: nam Filii iustitia induti Deo reconciliamur, et Spiritus virtute in sanctitatem regeneramur. Ideoque addidit: *in Christo Iesu*, quo nos ab omni propriae dignitatis opinione avocaret.

Cap. VII.

1. Num ignoratis fratres (scientibus enim Legem loquor) quod Lex dominatur homini quamdiu vivit? 2. Nam viro subiecta mulier viventi viro alligata est per Legem: quod si mortuus fuerit vir, soluta est a lege viri. 3. Proinde vivente marito, si alteri viro coniuncta fuerit, adultera vocabitur: quod si mortuus fuerit vir, liberata est a lege, ne amplius sit adultera, si alteri nupserit. 4. Itaque, fratres mei, vos quoque mortui estis Legi per corpus Christi: ut posthac alterius sitis, eius qui ex mortuis suscitatus est: ut fructificemus Deo.

Tametsi quaestionem de abrogatione Legis sufficienter (ut in brevi) solverat: quia tamen et difficilis est, et multas ex se alias generare poterat, copiosius adhuc prosequitur, quomodo Lex sit nobis abrogata: deinde ostendit, quanto id nostro bono fiat: quia dum nos sibi devinctos extra Christum tenet, nihil aliud quam damnare potest. Ac nequis ex eo Legem ipsam criminetur, obiectiones carnis excipit ac refutat: ubi locum insignem de usu Legis eleganter tractat.

1. *Num ignoratis.* Sit generalis propositio, Legem non in alium finem latam esse hominibus, quam ut praesentem vitam moderetur: apud mortuos nullum ei superesse locum. cui postea hypothesin subiiciet, nos illi esse mortuos in Christi corpore. Alii intelligunt, tamdiu manere Legis imperium ad nos constringendos, dum ipsius usus viget. Sed quoniam sententia haec obscurior est, neque tam proprie quadrat hypothesi, quae statim sequetur: eos sequi malo, qui de viri, non Legis vita dictum accipiunt. Ac interrogatio quidem plus energiae habet ad certitudinem eius, quod dicitur, asserendam. Ostendit enim illud nemini eorum vel novum, vel ignotum, sed in confesso peraeque esse inter omnes. *Scientibus enim Legem loquor.* Haec parenthesis eodem est referenda, quo propositio, acsi diceret, sibi compertum, non tam Legis imperitos esse ipsos, ut de eo dubitarent. Quanquam autem de omnibus simul legibus posset utrumque intelligi, de Lege tamen Dei, de qua nunc quaestio agitatur, satius est accipere. Quod putant quidam, Legis scientiam tribui Romanis, quia suo imperio et iure bonam orbis partem regerent, puerile est. Nam partim Iudaeos, vel alios hospites, partim homines plebeios et obscuros alloquitur. Imo Iudaeos maxime respicit, quibuscum negotium erat de Legis abroga-

tione. Ne vero captiose secum agi putent, vulgare ac omnibus notum principium sumere se ostendit, cuius minime ignari essent, qui educati a pueritia fuerant in Legis doctrina.

2. *Nam viro subiecta mulier* etc. Simile adducit, quo probet nos a Lege ita esse solutos, ut nihil in nos imperii proprie ac suo iure amplius retineat. Tametsi autem aliis rationibus probare id poterat: quia tamen optime congruebat ad rem illustrandam exemplum coniugii, vice confirmationis sumptam inde similitudinem inseruit. Caeterum, nequis conturbetur, quod inter se comparata membra non omnino respondent: praemonendi sumus, Apostolum data opera voluisse exigua inversione deflectere asperioris verbi invidiam. Debuerat dicere, ut ordine similitudinem contexeret: Mulier post mortem viri soluta est a coniugii vinculo, Lex, quae locum habet mariti erga nos, mortua est nobis: ergo sumus ab eius potestate liberi. Sed ne offenderet Iudaeos verbi asperitate, si dixisset Legem esse mortuam, deflexione est usus, dicens nos Legi esse mortuos. Nonnullis quidem videtur argumentari a minori ad maius: quia tamen vereor, ne id coactius sit, priorem intellectum, qui simplicior est, magis probo. Totum ergo argumentum in hanc seriem dirigendum est. Mulier viventi viro per Legem subdita est, ut transire ad alium non possit: post viri mortem soluta est eius legis vinculo, ut libere, quem velit, sibi inducat maritum. Tum sequitur applicatio:

Lex velut maritus noster fuit, sub cuius iugo detinebamur, donec nobis mortua est.

Post legis mortem Christus nos assumpsit, id est a Lege solutos adiunxit sibi.

Ergo Christo e mortuis sucitato copulati adhaerere ei soli debemus: atque ut aeterna est Christi vita post resurrectionem, ita posthac nullum futurum est divortium.

Porro Legis nomen non eodem ubique sensu hic ponitur: sed nunc ius mutuum coniugii, nunc imperium mariti, cui subiicitur mulier, nunc Mosis doctrinam significat. Ac tenendum quidem est, Paulum eam duntaxat partem, quae propria est Mosis ministerio, hic attingere. Nam quatenus decem praeceptis tradidit Deus, quid rectum sit, vitamque nostram instituit, nulla somnianda est nobis Legis abrogatio: quia vigere perpetuo debet Dei voluntas. Itaque diligenter meminerimus, non esse hanc a iustitiā, quae in Lege docetur, solutionem: sed a rigida exactione et ea, quae inde sequitur, maledictione. Non ergo bene vivendi regula, quam Lex praescribit, abrogata est: sed qualitas illa, quae libertati per Christum partae opponitur, nempe dum summam perfectionem requirit: et quia non praestamus, constringit nos sub aeternae mortis reatu. Caeterum quia nolebat hic decidere, quale esset ius coniugii: non fuit sollicitus de recensendis causis, quae mulierem a viro liberam faciant. Itaque perperam hinc peteretur certa doctrina.

4. *Per corpus Christi.* Primum Christus erecto crucis trophaeo triumphavit de peccato: quod ut fieret, oportuit conscindi chirographum, quo tenebamur obligati. Chirographum illud Lex est, quae, dum vim suam exercet, peccato nos obaeratos reddit, ideoque vocatur peccati virtus. Huius ergo chirographi inductione liberati sumus in corpore Christi, dum cruci affixum est. Sed ultra progreditur Apostolus, nempe solutum fuisse Legis vinculum, non ut nostro arbitrio vivamus, sicuti mulier vidua sui iuris est, dum in coelibatu degit: sed alteri marito nos iam esse devinctos: imo de manu (quod aiunt) in manum a Lege ad Christum nos transiisse. Interea sententiae duritiem mitigat, quum dicit Christum, ut nos insereret in suum corpus, a iugo Legis nos liberasse. Nam etsi Christus ultro Legi se ad tempus subiecit, non tamen aequum

est Legem ei dominari. Porro libertatem, quae sibi propria est, suis quoque membris communicat. Itaque nihil mirum, si Legis iugo eos eximit, quos sibi copulat sacro nexu, ut unum sint cum eo corpus. *Eius qui suscitatus est.* Iam diximus Christum in Legis vicem substitui, nequa extra ipsum fingatur libertas, neve quis a Lege divortium facere audeat, sibi nondum mortuus. Hac vero periphrasi usus est ad notandam vitae aeternitatem, quam a resurrectione adeptus est Christus: ut sciant Christiani, copulam hanc fore perpetuam. Porro de spirituali coniugio Christi cum Ecclesia clarius ad Ephesios cap. 6. *Ut fructificemus Deo.* Causam finalem semper adiungit, nequid licentiae quispiam carni suae et eius concupiscentiis hoc praetextu indulgeat, quod a Legis servitute nos asseruit Christus. nam secum nos Patri in sacrificium obtulit, et in hunc finem nos regenerat, ut vitae novitate fructificemus Deo. Scimus autem, quos a nobis fructus postulet coelestis Pater, nempe sanctitatis et iustitiae. Nec vero id libertati nostrae derogat, si Deo servimus: imo si volumus tanto Christi beneficio frui, posthac non licet, nisi de promovenda Dei gloria cogitare, cuius causa nos Christus assumpsit: alioqui manemus non Legis modo, sed peccati mortisque mancipia.

5. Quum enim essemus in carne, affectus peccatorum, qui sunt per Legem, in membris nostris operabantur ad fructificandum morti. 6. Nunc vero soluti sumus a Lege, mortui ei, in qua detinebamur: ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate literae.

5. *Quum enim essemus.* A contrario dilucidius adhuc ostendit, quam perperam Legis zelotae sub eius imperio adhuc detineant fideles. Quamdiu enim dominatur ac viget literalis Legis doctrina absque Christi Spiritu, non cohibetur carnis lascivia, sed potius ebullit: unde sequitur, non stabiliri iustitiae regnum, nisi dum nos Christus a Lege manumittit. Simul Paulus admonet, quae opera nos deceant solutos a Lege. Quamdiu ergo iugo Legis detinetur homo, assidue peccandi nihil quam mortem conciliare sibi potest. Si Legis servitus solum peccatum generat, ergo manumissio, quae contraria est, ad iustitiam debet tendere: si illa ad mortem ducit, ergo haec ad vitam. Sed ipsa Pauli verba expendamus. Dum eius temporis statum describere vult, quo Legis imperio subiacebamus, dicit nos in carne fuisse. Unde intelligimus, eos omnes, qui sub Lege sunt, nihil aliud inde consequi, quam ut externo eius spiritu feriantur ipsorum aures sine fructu et efficacia: quandoquidem Dei Spiritu intus destituti sunt. Itaque necesse est, penitus eos vitiosos ac perversos manere, donec sanando morbo melius remedium succedat. Et nota formulam Scripturae usitatam, In carne esse, pro eo quod est, solis naturae dotibus esse praeditum sine singulari gratia, qua electos suos Deus dignatur. Porro si totus hic vitae status in vitio ponitur, apparet, nullam animae nostrae partem naturaliter integram esse: nec aliam vim esse liberi arbitrii, nisi ut pravos affectus tanquam iacula in omnes partes emittat. *Affectus peccatorum qui sunt per Legem.* Hoc est: Lex in nobis excitabat pravos affectus, qui suam efficaciam in omnibus nostri partibus exserebant. nulla enim pars erat, quae non serviret pravis affectibus. Hoc est Legis opus, si non accesserit interior ille magister Spiritus, corda nostra magis accendere, ut in tales cupiditates ebulliant. Sed observa, hic Legem conferri cum vitiosa hominis natura: cuius perversitas ac libido, quo magis iustitiae repagulis coercetur, eo furiosius erumpit. Addit rursus, quamdiu affectus carnis sub Lege

dominabantur, eos fructificasse morti, ut Legem ostendant per se exitialem fuisse. Unde sequitur, eos desipere, qui mortiferam servitutem tantopere appetunt.

6. *Nunc vero soluti a Lege.* Suum a contrariis argumentum persequitur: Si Legis vinculum adeo nihil ad carnem frenandam valebat, ut peccandi incitamentum magis foret: ideo nos solvi necesse est, ut peccare desinamus. Si ideo a Legis servitute sumus manumissi, ut Deo serviamus: perperam faciunt, qui inde captant peccandi licentiam: perperam loquuntur, qui docent laxata esse hoc modo concupiscentiis frena. Nota ergo, nos tum a Lege solvi, quum ab eius rigida exactione et maledictione absolutos Spiritu suo nos imbuit Deus, quo in viis suis ambulemus. *Mortui ei.* Haec pars rationalis est, vel potius modum subiudicat, quo liberati sumus: videlicet dum Lex eatenus est nobis abrogata, ne intolerabili eius onere premamur: vel ne inexorabilis eius rigor nos maledictione obruat. *In novitate spiritus.* Spiritum literae opponit. Quia antequam ad Dei voluntatem voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, non habemus in Lege nisi externam literam: quae frenum quidem externis nostris actionibus iniicit, concupiscentiae autem nostrae furorem minime cohibet. Novitatem vero spiritui attribuit, quia in locum veteris hominis succedit: ut litera vetus dicitur, quae interit per Spiritus regenerationem.

7. Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi nisi per Legem. concupiscentiam enim non noveram, nisi Lex diceret: Non concupisces. 8. Occasione autem sumpta peccatum per mandatum effecit in me omnem concupiscentiam.

7. *Quid ergo dic.* Quoniam dictum est, nos a Lege liberari oportere, ut in spiritus novitate Deo serviamus: videbatur hoc haerere vitium in Lege, quasi nos ad peccatum impelleret. Atqui quum illud supramodum absurdum sit, iure refellendum suscepit Apostolus. Quum autem rogat, an peccatum sit: intelligit, an peccatum sic generet, ut illi imputari eius culpa debeat. *Sed peccatum non cognovi.* Peccatum ergo in nobis, non in Lege residet: quia eius causa est prava carnis nostrae cupiditas: in eius vero notitiam venimus ex agnitione iustitiae Dei, quae nobis in Lege declaratur. Neque vero intelligas, nullum prorsus haberi discrimen inter aequum et iniquum sine Lege: sed nos vel nimis esse hebetes in videnda nostra pravitate, vel dum nobis adulamur, prorsus reddi stupidos: quemadmodum etiam sequitur. *Concupiscentiam enim.* Declaratio est igitur superioris sententiae, in qua demonstrat ignorationem peccati, de qua loquutus erat, in eo fuisse sitam, quod concupiscentiam suam non animadvertebat. Consulto autem in una specie insistit, in qua maxime regnat hypocrisis, cui semper annexa est supina indulgentia et securitas. Nunquam enim ita iudicio privantur homines, quin suum apud eos discrimen retineant externa opera. imo coguntur etiam scelerata consilia et similes conatus damnare: quemadmodum facere nequeunt, quin rectae voluntati suam tribuant laudem. Sed vitium concupiscentiae occultius est ac profundius reconditum: quo fit, ut nunquam in rationem veniat, quamdiu iudicant ex suo sensu homines. Neque vero expertem eius se fuisse iactat: sed ita indulgebat sibi, ut latens illud in corde vitium non reputaret. Nam quum ad tempus deceptus foret, quando iustitiam non credebat impediri concupiscentia: tum demum intellexit se esse peccatorem, dum vidit concupiscentiam Lege prohiberi, qua nemo hominum vacuus est. Dicit Augustinus, hoc verbo to-

tam Legem complexum esse Paulum: quod, modo probe intelligatur, verum erit. Nam ubi Moses ostendit, a quibus cavendum sit, ne proximum offendamus: subiicit interdictum concupiscentiae, quod ad illa omnia referendum est. Non dubium est, quin superioribus praeceptis damnasset quoscunque pravos affectus animi nostri concipiunt: sed multum inter deliberatam voluntatem interest et appetitus, quibus titillamur. Hoc igitur ultimo praecepto tantam a nobis integritatem Deus exigit, ut nulla nos vitiosa cupiditas ad malum sollicitet, utcunque non accedat consensus. Ideo dixi, Paulum hic altius conscendere, quam ferat communis hominum captus. Nam politicae quidem Leges consilia se, non eventus punire clamant: Philosophi etiam subtilius tam vitia quam virtutes locant in animo: sed Deus hoc praecepto ad concupiscentiam usque penetrat, quae voluntate occultior est: itaque vitii loco non censetur. Nec tantum apud Philosophos veniam obtinuit, sed hodie acriter contendunt Papistae, in regenitis non esse peccatum. Atqui Paulus se reatum suum deprehendisse ex hoc latente morbo dicit. unde sequitur, quicunque eo laborant, minime esse excusabiles, nisi quatenus culpam Deus ignoscit. Tenenda interim est illa distinctio inter pravas libidines, quae ad consensum usque perveniunt, et concupiscentiam, quae sic corda titillat et afficit, ut in medio impulsu subsistat.

8. *Occasione autem sumpta.* A peccato ergo et carnis corruptione nascitur quicquid mali est: in Lege est tantum occasio. Quanquam autem videri queat de excitatione modo loqui, qua per Legem instigatur cupiditas nostra, ut in maiorem ebulliat insaniam: tamen ad cognitionem praecipue refero, acsi dictum foret: Detexit in me omnem concupiscentiam: quae dum lateret, quodammodo nulla esse videbatur. Neque tamen infitior, quin acrius a Lege exstimuletur caro ad concupiscendum, atque etiam hoc modo se in lucem proferat: quod et Paulo accidere potuit. Sed quod de manifestatione dixi, contextui videtur magis convenire. Continuo enim subiicit:

Sine Lege enim peccatum est mortuum. 9. Ego autem vivebam sine Lege aliquando. Adveniente autem mandato peccatum revixit: 10. Ego autem mortuus sum, et deprehensum est a me, mandatum, quod erat in vitam, cedere in mortem. 11. Peccatum enim, occasione sumpta per mandatum, abduxit me a via, et per illud occidit. 12. Itaque Lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et iustum, et bonum.

Sine Lege enim peccatum. Clarissime exprimit, quem sensum habeant superiora. Perinde enim est acsi diceret, sepultam esse sine Lege peccati notitiam. Estque sententia generalis, cui mox exemplum suum accommodat. Quamobrem miror, quid in mentem venerit interpretibus, ut verterent in praeterito imperfecto, acsi Paulus de se loqueretur: quum facile sit videre, illum a propositione universali voluisse incipere, deinde rem explanare suo exemplo.

9. *Ego autem vivebam.* Vult innuere, fuisse tempus, quo sibi, vel apud se peccatum mortuum erat. Neque vero est intelligendum, quod fuerit exlex aliquo tempore: sed istud Vivebam habet propriam connotationem: quia absentia Legis faciebat, ut viveret, hoc est inflatus iustitiae suae fiducia vitam sibi arrogaret, quum tamen esset mortuus. Quo clarior sit sententia, sic resolve: Quum aliquando essem sine Lege, vivebam. Dixi autem emphaticum esse

hoc verbum, quia iustum se fingendo vitam quoque sibi arrogabat. hic ergo est sensus: Quum seposita Legis cogitatione peccarem, sic sopitum erat peccatum, quod non observabam, ut prope mortuum videretur. Ego contra, quia peccator mihi non videbar, acquiescebam in me, putans mihi domi esse vitam. Nam mors peccati vita est hominis: rursum vita peccati mors hominis. Verum quaeritur, quod fuerit illud tempus, quo per Legis ignorantiam sive (ut ipse loquitur) absentiam, sibi confidenter vitam arrogaret. Certum enim est, fuisse eruditum a puero in doctrina Legis: sed illa erat literalis theologia, quae suos discipulos non humiliat. Nam sicut alibi dicit (II. Cor. 3, 14.), velum interpositum esse, ne lucem vitae in Lege conspiciant Iudaei: sic etiam ipse, quantisper Spiritu Christi vacuus velatos habuit oculos, sibi in externa iustitiae larva placuit. Legem ergo absentem vocat, quae tametsi ob oculos obversaretur, non afficiebat tamen eum serio iudicii Domini sensu. sic obtecti sunt velamine hypocritarum oculi, ut non videant, quantum exigat praeceptum istud, quo vetamur concupiscere. *Adveniente autem mandato.* Sic advenientem e converso Legem nunc vocat, quae vere intelligi coepta sit. Illa ergo peccatum excitavit quasi a mortuis, quia detexit Paulo, quanta pravitate scaterent intima cordis sui, et simul ipsum occidit. Meminerimus semper de ebria confidentia ipsum loqui, in qua desident hypocritae, dum sibi adulantur, quia ad peccata sua connivent.

10. *Et deprehensum est a me.* Duo hic dicuntur: Quod praeceptum viam vitae nobis demonstret in Dei iustitia: ideoque datum sit, ut Legem Domini observantes vitam aeternam assequamur, si non obstaret nostra omnium pravitas. Caeterum quia nemo est nostrum, qui Legi obtemperet, quin potius pedibus ac manibus praecipites volvimur in eam viam, a qua nos revocat, non potest afferre nisi mortem. Sic distinguendum inter Legis naturam et vitium nostrum. Unde sequitur, quod Lex vulnus letale nobis infligit, accidentale esse: quemadmodum si morbus incurabilis remedio salubri magis exacerbetur. Fateor quidem, accidens esse inseparabile, ideoque Legem alibi Evangelii respectu vocari ministerium mortis: sed hoc tamen fixum manet, non suapte natura nobis esse noxiam, sed quia eius maledictionem corruptio nostra provocat et accersit.

11. *Abduxit me a via.* Verum quidem est, quamvis nos lateat Dei voluntas, nec praeluceat ulla doctrina, totam hominum vitam vagam et erroribus plenam esse: imo, donec viam recte vivendi Lex monstret, nihil quam errare possumus. Sed quia tunc demum errorem sentire incipimus, ubi Dominus alta voce nos coarguit, merito dicit Paulus: Ubi peccatum a Lege detegitur, nos a via abduci. Ergo verbum ἐξαπατᾷν non de re ipsa, sed de notitia exponi debet: quia scilicet ex Lege palam fit, quantum a recto cursu discesserimus: ideo necessario vertendum fuit, a via abducere, quia hinc peccatoribus, qui secure antea pergebant, taedium et displicentia sui, dum se ad mortem properasse intelligunt, postquam peccati foeditas a Lege in medium producta est. Porro nomen Occasionis iterum inculcat, ut sciamus, Legem per se non esse mortiferam, sed aliunde id contingere, et esse quasi adventitium.

12. *Itaque Lex quidem sancta.* Quidam in vocibus Legis et Mandati putant esse geminationem: quibus ita assentior, ut statuam subesse nonnihil energiae. hoc est, Lex ipsa et quicquid Lege praecipitur, id totum sanctum est, ergo summa dignitate reverendum: iustum, ergo nullius iniustitiae insimulandum: bonum, ergo omni vitio purum ac vacuum. Sic ab omni criminatione Legem vindicat, nequis in eam conferre ausit, quod a bonitate, iustitia, sanctitate sit alienum.

13. Quod ergo bonum est, mihi in mortem cessit? Absit. imo peccatum, ut appareat peccatum, per bonum operatur mihi mortem: ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

13. *Quod ergo bonum est.* Hactenus sic Legem ab omnibus calumniis asseruit, ut dubium tamen adhuc restaret, sitne illa causa mortis. Imo hic perplexae haerent humanae mentes, qui conveniat ex singulari Dei beneficio, nihil quam exitium nos referre. Huic ergo nunc obiectioni respondet, negans ex ea esse mortem, quamvis eius occasione nobis a peccato inferatur. Tametsi autem videtur haec responsio pugnare in speciem cum eo quod prius dixit, se deprehendisse, mandatum, quod in vitam datum erat, in mortem cedere: nihil tamen pugnat. Antea siquidem intelligebat, nostra pravitate fieri, ut Lege abutamur in nostrum exitium, contra quam ferat eius natura: hic autem negat esse mortis materiam, ut illi mors imputari debeat. II. Corinth. 3, 7. liberius de Lege loquitur, ubi vocat mortis administrationem. Verum id facit, ut in contentione fieri solet: non Legis naturam, sed falsam adversariorum opinionem respiciens. *Imo peccatum*, etc. Salva aliorum pace sic legendum arbitror, ut posui, itaque hunc esse sensum: Quodammodo iustificatur peccatum antequam detegatur a Lege: quum vero Legis occasione revelatur, tunc vere accipit peccati nomen: eoque magis scelestum, atque (ut sic loquar) peccatorium tunc apparet, quod inversam Legis bonitatem in perniciem nostram convertit. Valde enim pestiferam rem esse oportet, quae efficiat, ut quod alioqui salubre est natura, noxam afferat. Sensus est, oportuisse per Legem detegi peccati atrocitatem: quia nisi peccatum immani quodam, vel enormi (ut loquuntur) excessu prorumperet, non agnosceretur peccatum. Excessus hic eo se violentius profundit, dum vitam convertit in mortem. Itaque tunc excusationi locus tollitur.

14. Scimus enim, quod Lex spiritualis est: ego autem carnalis sum, venditus sub peccato. 15. Quod enim operor, non intelligo. siquidem non quod volo, hoc ago: sed quod odi, hoc facio. 16. Si vero quod nolo, hoc facio: consentio Legi Dei, quod sit bona. 17. Nunc vero non iam illud operor ego, sed quod habitat in me peccatum.

14. *Scimus enim, quod Lex.* Nunc propius committere inter se Legem et hominis naturam incipit, ut clarius intelligatur, unde mortis vitium emergat. Deinde exemplum proponit hominis regenerati: in quo sic carnis reliquiae cum Lege Domini dissident, ut spiritus ei libenter obtemperet. Sed initio (ut diximus) nudam naturae et Legis comparationem proponit. Quum nullum sit in rebus humanis dissidium maius, quam spiritus et carnis: Lex spiritualis est, homo carnalis. Quae igitur convenientia naturae hominis cum Lege? nempe quae luci cum tenebris. Porro quod Legem spiritualem vocat, non tantum eo significat, requirere interiores cordis affectus, ut nonnulli exponunt: sed pro ratione antitheti habet oppositam significationem cum verbo Carnalis. Priores illi sic exponunt: Lex spiritualis est: hoc est, non pedes tantum et manus ligat, quoad externa opera: sed cordis affectibus imposita est, sincerumque Dei timorem exigit. At hic antithesis expressa est inter carnem et spiritum. Porro ex contextu satis patebit, et iam ante etiam aliqua ex parte fuit ostensum, sub carne comprehendi quidquid afferunt homines ex utero. Caro autem vocantur homines qualos nascuntur,

et quamdiu suum ingenium retinent: quia ut vitiosa sunt, ita nihil sapiunt vel spirant nisi crassum et terrestre. Spiritus contra corruptae naturae instauratio vocatur, dum nos Deus ad imaginem suam reformat. Inde autem loquendi ratio, quia Spiritus donum est quae in nobis refingitur novitas. Quare doctrinae Legis integritas vitiosae hominis naturae opponitur. sensus est igitur: Lex coelestem quandam et Angelicam iustitiam requirit, in qua naevus nullus appareat, ad cuius munditiem nihil desideretur: ego autem carnalis homo nihil possum quam illi adversari. Illa autem Origenis expositio, quae tamen ante hoc tempus multis arrisit, indigna est quae refutetur. Legem spiritualem a Paulo vocatam dicit, quia non sit literaliter intelligenda Scriptura. Quid istud ad causam praesentem? *Venditus sub peccato.* Hac particula declarat, quid valeat per se caro. Natura enim non minus servus est peccati homo, quam empta mancipia, quibus heri, non secus ac bobus vel asinis, pro libidine abutuntur: sic prorsus agimur peccati imperio, ut tota mens, totum cor, omnes actiones in peccatum propendeant. Coactionem semper excipio: sponte enim peccamus, quia peccatum non esset, nisi voluntarium. Sed addicti sumus ita peccato, ut nihil sponte possimus quam peccare: quia malitia, quae in nobis dominatur, huc nos rapit. Quare haec similitudo non coactam (ut loquuntur) astrictionem sonat, sed voluntarium obsequium, cui nos ingenita servitus addicit.

15. *Quod enim operor, non intelligo.* Nunc descendit ad exemplum magis particulare hominis iam regenerati: in quo utrumque quod intendit, clarius apparet: nempe et quanta sit discordia inter Legem Dei et hominis naturam, et quomodo nequaquam ex se mortem Lex generet. Siquidem quum homo carnalis tota animi propensione in libidinem peccandi ruat: videtur ita libera electione peccare, ut sit in potestate eius moderari sibi: ut haec opinio perniciosissima apud omnes fere invaluit, hominem naturali facultate posse utrumlibet eligere citra Divinae gratiae auxilium. at vero dum voluntas fidelis hominis Spiritu Dei ad bonum agitur, illic perspicue patet naturae pravitas, quae obstinate resistit et nititur in adversum. Ergo aptissimum in homine regenerato exemplum est, unde cognoscas, quantum sit naturae nostrae dissidium cum Legis iustitia. hinc etiam alterius membri demonstratio aptius petitur, quam ex nuda humanae naturae consideratione. Lex enim, quia in homine penitus carnali solam mortem parit, facilius illic insimulatur: quia dubium est, unde vitium proveniat. In homine regenerato fructus salutares profert: unde apparet, per carnem tantum obstare, quo minus vivificet: tantum abest, ut a seipsa mortem generet. Quo igitur tota haec disputatio fidelius ac certius intelligatur, notandum est, hoc certamen de quo loquitur Apostolus, non prius exstare in homine, quam Spiritu Dei fuerit sanctificatus. Nam homo naturae suae relictus, totus sine repugnantia in cupiditates fertur. Quanquam enim impii stimulis conscientiae lancinantur, neque ita sibi blandiri possunt in suis vitiis, ut non aliquem amaritudinis gustum sentiant: non possis tamen inde colligere, aut malum ab iis odio haberi, aut bonum amari. Tantum sic eos torqueri Dominus permittit, ut iudicium suum aliqua ex parte illis demonstret: non vero ut aut iustitiae amore, aut peccati odio afficiat. Hoc itaque inter eos ac fideles est discrimen, quod illi nunquam ita excaecati sunt et indurati animis, quin si appellantur de suis facinoribus, proprio conscientiae iudicio illa damnent. Etenim non plane est exstincta in illis intelligentia, quin aequi et iniqui differentiam habeant. interdum etiam propter mali sui sensum horrore concutiuntur, ut quandam in hac vita damnationis speciem sustineant. nihilominus

toto ex corde peccatum illis placet: ideoque in ipsum incumbunt sine vera affectus repugnantia. Illi enim conscientiae aculei, quibus punguntur, potius ex iudicii contradictione nascuntur, quam ex contrario voluntatis affectu. Pii contra, in quibus coepta est Dei regeneratio, sic divisi sunt, ut praecipuo cordis desiderio ad Deum suspirent, coelestem iustitiam expetant, peccatum oderint: sed rursum carnis suae reliquiis in terram retrahantur. Itaque dum sic distrahuntur, vim ipsi naturae suae faciunt, et sibi fieri ab ipsa sentiunt. Neque iudicio rationis tantum coacti peccata sua damnant: sed quia serio cordis affectu ea abominantur, et in iis sibi displicent. Haec est lucta Christiana, de qua Paulus ad Galatas loquitur (Galat. 5, 7.), inter carnem et spiritum. Proinde bene dictum est, hominem carnalem totius animi consensu ac conspiratione in peccatum ruere: divisionem vero statim tum incipere primum, ubi a Domino vocatus est ac spiritu sanctificatus. Regeneratio enim inchoatur tantum in hac vita: residuum carnis quod manet, corruptos suos affectus semper sequitur, atque ita pugnam contra Spiritum movet. Imperiti, qui non reputant, qua in re versetur Apostolus, aut quam agendi oeconomiam teneat, putant hominis naturam hic describi. Et sane talis est apud Philosophos descriptio humani ingenii. Verum Scriptura longe altius philosophatur, quia videt, nihil in corde hominis remansisse praeter perversitatem, ex quo Adam imagine Dei spoliatus est. Ita sophistae, quum liberum arbitrium definire volunt vel aestimare, quid valeat naturae facultas, in hunc locum insistunt. Atqui Paulus, ut iam dixi, non hic proponit nudam hominis naturam: verum qualis et quanta sit fidelium infirmitas, sub persona sua describit. In communi errore aliquamdiu versatus est Augustinus: verum loco propius excusso, non tantum retractavit, quod male docuerat, sed libro ad Bonifacium primo multis validis rationibus contendit, non aliter quam de renatis posse exponi. Et nos operam dabimus, ut ita esse lectores perspicue agnoscant. *Non intelligo.* Significat se opera, quae ex infirmitate carnis admittit, non agnoscere ut sua, quoniam ea detestatur. Itaque non prorsus male Erasmus Probandi verbum posuit: sed quia ambiguum esse poterat, verbum Intelligendi retinere malui. Unde colligimus, recto iudicio sic consentaneam esse Legis doctrinam, ut eius transgressionem quasi rem brutam repudient fideles. Quia vero fateri videtur Paulus, se aliter docere, quam Lex praecipiat, decepti fuerunt multi interpretes, qui putarunt eum sumpsisse alienam personam: hinc ille vulgaris error, describi hoc toto capite ingenium hominis non regeniti. Atqui Paulus sub transgressione Legis omnes piorum lapsus intelligit, qui nec Dei timorem, nec studium recte agendi illis excutiunt. Itaque negat se facere quod Lex exigit, quia non praestat omnibus numeris, sed quodammodo fatiscit in suo conatu. *Siquidem non quod volo.* Ne intelligas, istud perpetuum in eo fuisse, ut nihil boni unquam implere potuerit: sed queritur duntaxat, se, quod cupit, non posse praestare: ut ea qua decet alacritate bonum persequatur, quia tenetur quodammodo alligatus: rursum, deficere in quo minime vellet, quia carnis imbecillitate claudicat. Non facit igitur bonum, quod vult, pium pectus, quia non iusta strenuitate insistit: facit malum, quod non vult, quia stare desiderat, et labitur, vel saltem vacillat. Caeterum istud velle et nolle ad spiritum referre oportet, qui primas in fidelibus tenere debet. Est quidem et sua carni volutas: sed Paulus, quod praecipuo cordis affectu appetebat, vocat Voluntatem: quod cum eo pugnabat, id vocat suae voluntati contrarium. Hinc vero colligere licet, quod diximus, Paulum hic de fidelibus disserere, in quibus viget aliqua Spiritus gratia, quae illustret sanae mentis consensum cum iustitia Legis: quia in carnem non cadit peccati odium.

16. *Si vero quod nolo, hoc facio: consentio Legi.* Id est, dum cor meum in Lege acquiescit, et oblectatur eius iustitia (quod certe fit, ubi transgressionem odio habet), in eo sentit ac fatetur Legis bonitatem, ut satis, vel experientia docente, convincamur, Legi nihil mali esse imputandum: imo salutarem hominibus eam fore, si in recta puraque corda incideret. Hic autem consensus non est accipiendus, qualem audimus in impiis, quorum sunt voces: Video meliora, proboque, deteriora sequor. Item: Quae nocitura, sequar: fugiam, quae profore credam. Illi enim coacti faciunt, quod subscribunt in Dei iustitiam, a qua sunt alioqui prorsus aliena voluntate: at pius serio quoque et promptissimo pectoris desiderio consentit: quia nihil mallet, quam in coelum evolare.

17. *Non iam operor illud.* Non est deprecatio se excusantis, acsi culpa vacaret: quo modo multi nugatores iustam defensionem habere se putant, qua tegant sua flagitia, dum in carnem ea reiiciunt: sed est testificatio, quam longe dissentiat a sua carne spirituali affectu. tanto enim spiritus fervore feruntur in Dei obedientiam fideles, ut carnem suam abnegent. Porro hic locus palam evincit, nonnisi de piis, qui iam regeniti sunt, Paulum disputare. Quamdiu enim manet homo sui similis, quantusquantus est, merito censetur vitiosus. Atqui Paulus hic se negat totum a peccato occupari, imo ab eius servitute se eximit: acsi diceret, in aliqua tantum animae suae parte residere peccatum, quum ipse serio cordis affectu nitatur, et aspiret ad Dei iustitiam, reque ipsa demonstret, Legem Dei se intus insculptam gestare.

18. Novi enim, quod non habitat in me (hoc est in carne mea) bonum. Siquidem velle adest mihi: sed ut perficiam bonum, non reperio. 19. Non enim quod volo, facio bonum: sed quod nolo malum, id ago. 20. Si vero quod nolo, ego id facio: non iam ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

18. *Novi enim.* Dicit nullum in se bonum habitare, quantum ad naturam. Idem ergo hoc valet acsi dictum foret: In me, Quatenus ex me. Prima enim oratione damnat se totum pravitatis, quum fateatur nihil boni in se habitare: deinde correctionem subiicit, ne sit contumeliosus in Dei gratiam, quae ipsa quoque in eo habitabat, sed pars carnis non erat. Atque hic rursum confirmat, sibi non de quolibet homine sermonem esse, sed tantum de fideli, qui propter carnis reliquias et Spiritus gratiam in se ipso divisus est. Quorsum enim ista correctio, nisi pars aliqua a vitio immunis foret? ideoque non carnalis. Nomine Carnis semper comprehendit omnes humanae naturae dotes, ac omnino quicquid in homine est, excepta spiritus sanctificatione. Quemadmodum Spiritus vocabulo, quod illi opponere solet, significat partem animae, quam Spiritus Dei a malitia repurgatam sic refinxit, ut in ea refulgeat Dei imago. Utrumque igitur nomen, nempe tam Carnis quam Spiritus, in animam competit: sed alterum, qua parte est regenerata, alterum, qua naturalem adhuc affectum retinet. *Velle adest mihi.* Non intelligit, sibi nihil esse praeter inefficax desiderium: sed efficaciam operis negat respondere voluntati: quia remoram iniicit caro, ne exacte faciat, quod facit. Sic etiam accipe quod sequitur: Facere malum quod non vult: quia non modo impedit sua fideles caro, ne celeriter currant: sed opponit etiam multa obstacula, ad quae impingant. non faciunt igitur, quia non implent qua decet alacritate. Proinde hoc Velle, cuius meminit, fidei promptitudo est, dum pios formet Spiritus sanctus, ut praesto sint, suaque membra exhibere studeant

ad praestandum Deo obsequium. Quia vero impar est facultas, se reperire negat Paulus quod optandum esset, nempe boni desiderii effectum. Eodem spectat quae proxime sequitur confessio: Eum non facere bonum, quod cupit, sed potius malum, quod non vult: quia scilicet fideles, quamlibet recte animati sint, propriae tamen infirmitatis sibi conscii nullum a se opus proficisci culpa vacuum censent. Nam quum Paulus non de paucis delictis piorum hic agat, sed in genere totum vitae eorum cursum designet, colligimus, optima eorum opera semper aliqua vitii macula foedari: ut nulla speranda sit merces, nisi quatenus illis Deus ignoscit. Tandem repetit illam sententiam, quatenus praeditus est coelesti luce, iustitiae Legis se fidum esse testem ac subscriptorem. Unde sequitur, si nobis constaret pura naturae integritas, Legem non fore mortiferam: nec vero per se adversam homini, qui sana mente praeditus a peccato abhorret. verum sanitas a coelesti medico est.

21. Reperio igitur Legem, volenti mihi facere bonum, quod mihi malum insideat. 22. Consentio enim Legi Dei secundum interiorem hominem. 23. Video autem alteram legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivum me reddentem legi peccati, quae est in membris meis.

Hic quadruplicem Legem fingit Paulus. Legem Dei, quae sola proprie sic nuncupatur, quia est iustitiae regula, qua vita nostra recte formatur. Huic coniungit legem mentis, sic appellans propensionem fidelis animae ad obedientiam Divinae Legis: quia est quaedam nostri cum Lege Dei conformatio. Ex adversa parte opponit Legem iustitiae, ac sic allusione quadam appellat imperium, quod habet iniquitas tam in homine nondum regenerato, quam in carne hominis regenerati. Nam et tyrannorum iura, utcunque iniquissima sint, leges tamen dicuntur abusive. Huic legi peccati respondere facit legem membrorum, hoc est concupiscentiam in membris sitam: propter eam quam habet cum iniquitate symphoniam. Quod ad primum membrum spectat, quia nomen Legis in proprio sensu accipiunt multi interpretes, subaudiunt *κατά*, vel *διά*: atque ita vertit Erasmus *per Legem*: acsi dixisset Paulus, se Lege Dei magistra et duce deprehendere ingenitum sibi vitium. Verum ut nihil subaudias, bene fluet sententia: Fideles dum ad bonum nituntur, quandam in se tyrannicam legem reperire, quia eorum medullis et ossibus infixa sit vitiositas Legi Dei adversa et repugnans.

22. *Consentio enim Legi Dei.* Hic ergo vides, qualis sit in piis animis divisio, ex qua oritur illa concertatio spiritus et carnis, quam Augustinus alicubi eleganter vocat luctam Christianam. Lex Dei ad iustitiae rectitudinem hominem vocat: iniquitas, quae est velut lex tyrannica Satanae, ad nequitiam instigat. Ad Divinae Legis obedientiam fert spiritus: caro in contrariam partem retrahit. Homo ita variis voluntatibus distractus iam quodammodo duplex est: sed quoniam principatum debet tenere spiritus, illa praecipue sese parte censet ac aestimat. Ideo Paulus ait, se captivum a carne sua vinciri: quia, quod titillatur adhuc pravis concupiscentiis et commovetur, id coactio est respectu spiritualis desiderii, quod prorsus resistit. Caeterum notanda est diligenter acceptio interioris hominis et membrorum: quia plurimi, quum male intelligerent, ad hunc scopulum impegerunt. Interior igitur homo non anima simpliciter dicitur, sed spiritualis eius pars, quae a Deo regenerata est: Membrorum vocabulum residuam alteram partem significat. Nam ut anima est pars excellentior hominis, corpus inferior: ita spiritus

superior est carne. Hac ergo ratione, quia spiritus locum animae tenet in homine: caro autem, id est corrupta et vitiata anima, corporis: ille interioris hominis, haec membrorum nomen obtinet. Alio quidem sensu capitur exterior homo, II. Corinth. 4, 16. Sed praesentis loci circumstantia quam posui interpretationem necessario exigit. Interior autem vocatur per excellentiam, quia cor et reconditos affectus possideat, quum appetitus carnis vagi sint et quasi extra hominem. Vel certe perinde est, acsi quis coelum terrae conferret. Nam contemptim Paulus membrorum appellatione designat quicquid in homine apparet, ut arcanam renovationem melius ostendat sensus nostros latere ac fugere, nisi quoad fide apprehenditur. Iam quum lex mentis haud dubie significet affectum rite compositum, perperam ad homines nondum regenitos torqueri hunc locum patet. Tales enim mente privatos esse docet Paulus, quia eorum anima a ratione degenerat.

24. Miser ego homo, quis me eripiet a corpore mortis hoc? 25. Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominum nostrum. itaque idem ego mente servio Legi Dei: carne autem legi peccati.

24. *Miser ego.* Claudit disputationem exclamatione vehementiae plena, qua docet non modo luctandum cum carne nostra esse, sed assiduo gemitu deplorandam apud nos et coram Deo nostram infelicitatem. Non quaerit autem, a quo sit liberandus, quasi dubitans ut increduli, qui non tenent, unicum esse liberatorem: sed vox est anhelantis, ac prope fatiscentis, quia non satis praesentem opem videat. Ideo et verbum Eripere posuit, quo exprimeret, ad hanc liberationem opus esse non vulgari Dei potentia. Corpus mortis vocat massam peccati vel congeriem, ex qua totus homo conflatus est: nisi quod in eo tantum manebant reliquiae, quarum vinculis captivus detinebatur. Pronomen *τούτου*, quod ego cum Erasmo ad corpus retuli, morti quoque apte congruit, sed eodem fere sensu: quia docere voluit Paulus, apertos esse filiis Dei oculos, ut naturae suae corruptionem, et mortem, quae inde nascitur, prudenter a Dei Lege discernant. Caeterum Corporis appellatio eadem est quae Externi hominis ac Membrorum: quia Paulus vitii originem hanc esse notat, quod homo a creationis suae lege descivit, atque ita carneus et terrestris factus est. Nam etsi adhuc brutis animalibus excellit, vera tamen praestantia ei adempta est, et quod reliquum manet, innumeris corruptelis est refertum: ut merito eius anima, quatenus degener est, dicatur in corpus transisse. Sic etiam Deus apud Mosen (Genes. 6, 3.): Non amplius litigabit Spiritus meus cum homine, quia ipse etiam caro est: ubi hominem spirituali excellentia spolians pecudibus probrose comparat. Insignis vero est hic Pauli locus ad conterendam omnem carnis gloriam. docet enim, perfectissimos quosque, quamdiu in carne sua habitant, miseriae esse addictos, quia morti sunt obnoxii: imo, dum se penitus excutiunt, nihil in sua natura praeter miseriam ipsis occurrere. Porro ne torpori indulgeant, suo exemplo ad anxios gemitus eos Paulus exstimulat, iubetque, quamdiu in terra peregrinantur, mortem appetere tanquam unicum mali sui remedium. atque hic rectus est finis expetendae mortis. Profanos enim saepe desperatio ad idem votum impellit: sed praesentis vitae fastidio magis quam suae iniquitatis taedio mortem perperam appetunt. Adde quod fideles quamvis ad verum scopum collineent, non tamen effreni impetu feruntur ad mortem optandam, sed Dei arbitrio se subiiciunt, cui vivere et mori nos oportet: quare non fremunt indignatione adversus Deum,

sed suas in eius sinum anxietates suppliciter deponunt, quia non ita in miseriae suae cogitatione subsidunt, quin acceptae gratiae memores dolorem laetitia temperent, quemadmodum sequitur.

25. *Gratias ago.* Hanc ergo gratiarum actionem continuo subiecit, nequis eum in sua querimonia Deo contumaciter obstrepere putaret. Scimus enim, quam proclivis sit etiam in iusto dolore ad murmur vel impatientiam lapsus. Etsi ergo Paulus sortem suam deflens ad exitum suspirat: simul tamen fatetur se acquiescere in Dei gratia. Neque enim sanctos, dum suos defectus examinant, quid iam a Deo acceperint oblivisci decet. Porro haec cogitatio ad frenandam impatientiam, fovendamque quietem sufficit, receptos se in Dei custodiam esse, ne unquam pereant: et iam primitiis Spiritus se donatos, quae certam illis spem faciant hereditatis aeternae. Quod si promissa coelorum gloria nondum fruantur: ea tamen, quam adepti sunt, mensura contenti nunquam gaudii materia carent. *Itaque idem ego.* Brevis epilogus, quo docet, nunquam ad iustitiae metam pertingere fideles, quamdiu in carne sua habitant: sed in cursu esse, donec corpore exuantur. Mentem rursus vocat non rationalem animae partem, quam celebrant Philosophi: sed quae Spiritu Dei illustrata est, ut recte sapiat et velit. Neque enim solius intelligentiae fit mentio, sed coniungitur serium cordis desiderium. Hac porro exceptione fatetur, se ita esse Deo addictum, ut reptans in terra multis sordibus inquinetur. Notabilis locus ad convincendum illud perniciosissimum Catharorum dogma, quod hodie suscitare rursum conantur tumultuosi quidam spiritus.

Cap. VIII.

1. Nulla igitur condemnatio est iis, qui sunt in Christo Iesu: qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum. 2. Lex enim Spiritus vitae in Christo Iesu liberum me reddidit a lege peccati et mortis. 3. Quod enim impossibile erat Legi eo, quod infirmabatur per carnem, misso Deus Filio suo in similitudine carnis peccati etiam de peccato damnavit peccatum in carne: 4. Ut iustificatio Legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.

Ubi certamen subiecit, quod habent pii cum carne sua perpetuum, redit ad consolationem illis valde necessariam, cuius antea meminerat: quod tametsi a peccato adhuc teneantur obsessi, mortis tamen potestati iam exempti sint et omni maledictioni, modo non in carne vivant, sed in spiritu. Tria enim simul coniungit, imperfectionem, qua semper laborant fideles, Dei indulgentiam in ea condonanda et ignoscenda, regenerationem spiritus: atque hoc quidem postremum, nequis vana opinione se lactet, acsi liberatus esset a maledictione, carni suae interim secure indulgens. Ut ergo frustra sibi blandiatur homo carnalis, si de emendanda vita nihil sollicitus, huius gratiae praetextu impunitatem sibi promittat: ita habent trepidae piorum conscientiae invictum propugnaculum, quod, dum in Christo manent, sciunt, se esse extra omne damnationis periculum. Nunc verba expendere operae pretium est. *Secundum spiritum ambulare* dicit, non qui penitus exuerint omnes carnis sensus, ut tota eorum vita praeter coelestem perfectionem nihil redoleat: sed qui in domanda et mortificanda carne sedulo laborant, ut appa-

reat studium pietatis in ipsis regnare. Tales negat ambulare secundum carnem, quia, ubicunque viget sincerus Dei timor, carni imperium abrogat, quamvis non aboleat omnes eius corruptelas.

2. *Lex enim Spiritus vitae.* Probatio est superioris sententiae: quae ut intelligatur, notanda est verborum significatio. Legem spiritus improprie vocat Dei Spiritum, qui animas nostras Christi sanguine aspergit, non tantum ut a peccati labe emundet quoad reatum: sed in veram puritatem sanctificet. Addit esse vivificam (nam genitivus Hebraico more pro epitheto capitur), unde sequitur, eos, qui hominem in litera Legis detinent, morti ipsum addicere. Ex adverso legem peccati et mortis appellat carnis imperium, et, quae inde consequitur, mortis tyrannidem. Lex Dei tanquam in medio ponitur: quae docendo iustitiam, conferre eam non potest, quin potius in peccati et mortis servitutem fortioribus vinculis nos astringit. Sententia igitur est: Quod Lex Dei homines condemnat, id fit, quia, quantisper sub Legis obligatione manent, peccati servitute premuntur: atque ita rei sunt mortis. Spiritus autem Christi, dum inordinatas carnis cupiditates corrigendo legem peccati in nobis abolet, simul a mortis reatu nos vindicat. Siquis excipiat, veniam ergo, qua sepeliuntur nostra delicta, a regeneratione pendere: facilis solutio est, non assignari causam a Paulo, sed modum tradi duntaxat, quo solvimur a reatu. Negat autem Paulus externa Legis doctrina id nos consequi, sed dum Spiritu Dei renovamur, simul etiam iustificari gratuita venia, ne peccati maledictio in nos amplius recumbat. Perinde ergo valet haec sententia acsi dixisset Paulus, regenerationis gratiam ab imputatione iustitiae nunquam disiungi. Legem peccati et mortis non ausim cum quibusdam accipere pro Lege Dei, quia asperior videtur loquutio. Quamvis enim peccatum augendo mortem generet, Paulus tamen ab hac invidia consulto supra deflexit: quanquam nihilo magis eorum opinioni assentior, qui legem peccati exponunt de carnis concupiscentia, acsi diceret Paulus, se illius esse victorem. Nam paulo post satis (ut arbitror) patebit, de absolutione gratuita loqui, quae tranquillam nobis cum Deo pacem conciliat. Legis nomen retinere malui, quam cum Erasmo Ius aut potestatem vertere: quia non temere Paulus ad Legem Dei allusit.

3. *Quod enim impossibile erat Legi.* Nunc sequitur expolitio vel illustratio probationis: Quod scilicet Dominus gratuita sua misericordia nos in Christo iustificavit: id quod Legi erat impossibile. Sed quia maxime insignis est sententia, singulas eius partes expendamus. De gratuita iustificatione, vel de venia, qua Deus sibi nos reconciliat, hic tractari, ex postrema clausula licet colligere, ubi adiungit: Qui secundum spiritum, non secundum carnem ambulamus. Nam si docere vellet Paulus, Spiritu regenerationis nos instrui ad vincendum peccatum, quorsum ista additio? Optime autem convenit, postquam gratuitam remissionem pollicitus est fidelibus, doctrinam hanc ad eos restringi, qui poenitentiam fidei adiungunt, nec abutuntur Dei misericordia ad carnis licentiam. Deinde notanda est causae redditio. Docet enim Apostolus, quomodo gratia Christi nos a reatu absolvat. Iam quod attinet ad verba, τὸ ἀδύνατον Legis, haud dubie pro defectu vel impotentia accipitur: acsi dictum esset, inventum fuisse a Deo remedium, quo Legis impossibilitas sublata fuit. Particulam ἐν ᾧ, quam Erasmus reddidit: ea parte qua, quia causalem esse arbitror, vertere placuit: eo quod. Quanquam autem apud idoneos linguae Graecae auctores forte non occurret talis loquendi forma: quia tamen Apostoli passim Hebraicas phrases usurpant, dura videri non debet haec interpretatio. Certe sani lectores concedent, expressam hic fuisse defectus causam, ut paulo post iterum dicemus. Iam quum Erasmus principale

verbum suppleat, mihi videtur aliter contextus optime fluere. Copula *καὶ* Erasmum decepit, ut insereret verbum Praestitit. Ego vero amplificandi causa positam fuisse sentio. Nisi cui forte magis probetur Graeci scholiastae coniectura, qui membrum hoc Et de peccato superioribus connectit, Deum misisse Filium suum in similitudine carnis peccati, et pro peccato. Ego tamen quod putavi ex genuino Pauli sensu esse, sequutus sum. Nunc venio ad rem ipsam. Clare affirmat Paulus, ideo expiata fuisse peccata Christi morte, quia Legi impossibile erat, iustitiam nobis conferre. Unde sequitur, plus in Lege praecipi, quam praestando simus: quia, si pares essemus implendae Legi, frustra aliunde quaesitum esset remedium. Quare absurdum est, Legis praeceptis vires humanas metiri: quasi Deus exigendo quod iustum est, spectasset, qualis et quanta facultas nostra esset. *Eo quod infirmabatur.* Nequis parum honorifice Legem impotentiae argui putaret, vel hoc restringeret ad ceremonias, expressit nominatim Paulus defectum illum non a Legis esse vitio, sed carnis nostrae corruptela. Fatendum enim est, siquis in solidum satisfaciat Legi Dei, eum coram Deo iustum fore. Legem ergo non negat sufficere ad nos iustificandos, quantum ad doctrinam, utpote quae perfectam iustitiae regulam continet: sed quia iustitiam illam non assequitur caro nostra, concidit vel evanescit totum Legis robur. Ita refellitur eorum error, vel potius delirium, qui tantum ceremoniis vim iustificandi detrahi putant: quum Paulus vitium diserte in nobis statuens declaret, se in doctrina nihil requirere. Porro Infirmitatem Legis accipe, quomodo solet usurpare Apostolus vocabulum *ἀσθενείας*, non tantum pro modica imbecillitate, verum pro impotentia: ut significet, Legem nihil prorsus habere momenti ad conferendam iustitiam. Vides ergo, nos penitus excludi ab operum iustitia: ideoque ad Christi iustitiam nos confugere, quia in nobis nulla esse potest. Quod scitu in primis necessarium est: quia Christi iustitia nunquam vestiemur, nisi prius certo noverimus, propriae iustitiae nihil nos habere. Carnis nomen in eodem semper significatu ponitur, nempe pro nobis ipsis. Legem Dei ergo inutilem nobis facit naturae nostrae corruptio: quia, quum vitae ostendat viam, in mortem ruentes a praecipitio nos non reducit. *Misso Deus Filio suo.* Nunc modum ostendit, quo iustitiam coelestis Pater nobis restituit per Filium: nempe quia peccatum damnavit in ipsa carne Christi: hoc est, quasi deleto chirographo culpam abolevit, quae nos coram Deo tenebat obstrictos. Damnatio enim peccati nos in iustitiam asseruit, quia deleto reatu absolvimur, ut nos Deus iustos reputet. Sed primum exprimit, Christum fuisse missum, ut admoneat iustitiam in nobis minime residere, quum ab illo petenda sit: ac frustra homines suis meritis confidere, qui non nisi precario iusti sunt: vel iustitiam ab expiatione mutuantur, quam implevit Christus in carne sua. Eum vero In similitudine carnis peccati venisse dicit: quia tametsi nullis maculis inquinata fuit Christi caro, peccatrix tamen in speciem visa est, quatenus debitam sceleribus nostris poenam sustinuit. Et certe in eam velut sibi obnoxiam mors exseruit omnes virtutis suae partes. Et quia Pontificem nostrum sua experientia discere oportuit, quid sit infirmis succurrere: subire voluit Christus infirmitates nostras, ut esset ad sympathiam propensior: qua etiam in parte apparuit quaedam peccatricis naturae imago. *Etiam de peccato.* Dixi nuper a quibusdam hoc exponi de causa vel fine cur Deus Filium suum miserit, nempe ut pro peccato satisfaceret. Chrysostomus et plerique post eum paulo durius intelligunt, damnatum fuisse peccatum de peccato, quia inique et praeter meritum vim Christo attulerit. Fateor quidem, quia iustus et insons pro peccatoribus poenam subiit, hoc modo solutum fuisse redemptionis pretium: sed

ego adduci nequeo, ut nomen Peccati alio sensu hic positum esse existimem, quam pro expiatrice victima, quae אשם dicitur Hebraeis, sicuti Graeci κάθαρμα vocant sacrificium, cui maledictio iniungitur. Sic idem Paulus, II. Corinth. 5, 21., dicit Christum qui peccatum non noverat, peccatum pro nobis esse factum, ut efficeremur iustitia Dei in illo. Praepositio autem περὶ causaliter hic sumitur, acsi dixisset: Super illo sacrificio, vel propter onus peccati Christo impositum, iure suo deiectum fuisse peccatum, ne iam nos sibi habeat obnoxios. Damnatum enim metaphorice dicit, ut qui excidunt causa: quia Deus in reos amplius non admittit, quibus absolutio per Christi sacrificium parta est. Si dicamus regnum peccati, quo nos premebat, fuisse abrogatum, idem valebit oratio. Itaque quod nostrum erat, ad se recipit Christus: ut, quod suum erat, in nos transfunderet. suscepta enim nostra maledictione, sua nos benedictione donavit. Addit hic Paulus *in carne*, quo certior sit nostra fiducia, dum videmus peccatum in ipsa natura nostra fuisse devictum et abolitum: sic enim sequitur, naturam nostram vere fieri participem eius victoriae, quod etiam mox declarat.

4. *Ut iustificatio Legis impleretur.* Qui intelligunt Spiritu Christi renovatos Legem implere, commentum a sensu Pauli penitus alienum afferunt: neque enim eo usque proficiunt fideles, quamdiu peregrinantur in mundo, ut iustificatio Legis in illis plena sit, vel integra. Ergo hoc ad veniam referre necesse est: quia, dum nobis accepta fertur Christi obedientia, Legi satisfactum est, ut pro iustis censeamur. Perfectio enim, quam Lex exigit, ideo in carne fuit exhibita, ne amplius ad nos damnandos vigeat eius rigor. Sed quia suam iustitiam nullis communicat Christus, nisi quos Spiritus sui vinculo sibi coniungit, additur iterum regeneratio, ne putetur Christus peccati esse minister: sicuti proclive est multis ad carnis lasciviam rapere quicquid de paterna Dei indulgentia traditur: alii autem maligne calumniantur hanc doctrinam, acsi recte vivendi studium exstingueret.

5. Qui enim secundum carnem sunt, ea quae carnis sunt cogitant: qui vero secundum Spiritum, ea quae sunt Spiritus. 6. Cogitatio certe carnis, mors est: cogitatio autem Spiritus, vita et pax. 7. Quandoquidem cogitatio carnis, inimicitia est adversus Deum. nam Legi Dei non subiicitur: nec enim potest. 8. Qui ergo in carne sunt, Deo placere non possunt.

5. *Qui enim secundum carnem.* Discrimen hoc carnis et Spiritus affert, non solum ut ratione a contrario sumpta confirmet quod prius dixit, non competere Christi gratiam nisi in illos, qui Spiritu regeniti innocentiae student: sed etiam ut fideles opportuna consolatione sublevet, ne sibi multarum infirmitatum conscii animos despondeant. Quia enim non alios a maledictione exemerat, nisi qui spiritualem vitam agunt, videri poterat cunctis mortalibus spem salutis praecidere. Quis enim reperietur in mundo Angelica puritate ornatus, ut nihil ei cum carne sit negotii? Necessario itaque addenda fuit haec definitio, quid sit Esse in carne, et ambulare secundum carnem. Ac principio quidem non tam argute Paulus distinguit: sed tamen, ut in progressu videbimus, consilium eius est spem bonam facere fidelibus, quamvis adhuc illigati sint carni suae: modo ne frenum laxent eius cupiditatibus, sed Spiritui sancto se regendos permittant. Quum dicit *carnales curare*, vel meditari, *quae sunt carnis*, se pro carnalibus non habere testatur qui ad coelestem

iustitiam aspirant, sed qui mundo prorsus sunt addicti. Ideo Cogitandi verbum quod latius patebat, reddidi loco τοῦ φρονεῖν, quo intelligerent lectores, eos demum excludi a filiis Dei, qui dediti carnis illecebris mentes suas et studia ad pravas cupiditates applicant. Iam secundo membro fideles ad bene sperandum hortatur, si sursum ad meditationem iustitiae, Spiritu se attolli sentiant. Ubicunque enim regnat Spiritus, signum est salvificae Dei gratiae: sicuti nullum habet locum Dei gratia, ubi exstincto Spiritu viget carnis regnum. Caeterum quod ante admonui, breviter hic repeto: In carne vel Secundum carnem perinde valere atque Esse dono regenerationis vacuos. Tales vero sunt quicunque in puris (ut vulgo loquuntur) naturalibus manent.

6. *Cogitatio certe carnis.* Erasmus affectum: Vetus interpres prudentiam posuit. Atqui quum certum sit, idem esse Paulo τὸ φρόνημα, quod Moses (Genes. 6, 5.) vocat figmentum cordis, et hac voce comprehendi omnes animae sensus a ratione et intelligentia usque ad effectus: mihi nomen Cogitationis melius quadrare visum est. Quanquam autem Paulus particula rationali γὰρ usus est, non tamen dubito quin simpliciter confirmet. nam hic est species concessionis: quia postquam breviter definivit quid sit In carne esse, iam subiicit quis finis omnes carni deditos maneat. Ita a contrario demonstrat, non esse capaces gratiae Christi quicunque in carne manent: quia ad mortem toto vitae cursu contendunt ac feruntur. Notabilis autem est locus, ex quo discimus, naturae cursu nos ruere in mortem praecipites: quia nihil a nobis concipimus nisi exitiale. Mox vero contrarium membrum opposuit, quo doceret, siqua pars nostri ad vitam tendit, Spiritum proferre vim suam: quia a carne nulla vitae scintilla manaret. Cogitationem Spiritus, vitam appellat: quia sit vivifica, vel ad vitam ducat. Pacis vero nomine omnes felicitatis partes Hebraico more designat. Quicquid enim agit in nobis Dei Spiritus, ad nostram beatitudinem spectat: frustra tamen ideo quis tribuat salutem operibus. Quanquam enim Deus salutem nostram inchoat et demum absolvit in imaginem suam nos refingendo: unica tamen causa est eius beneplacitum, quo nos facit Christi consortes.

7. *Quandoquidem cogitatio carnis.* Subiungit probationem eius quod posuerat, nihil scilicet exire a studiis carnis nostrae, nisi mortem: quia hostiliter pugnent cum Dei voluntate. Voluntas autem Dei iustitiae regula est: unde sequitur, iniustum esse quicquid ab ea dissidet. quod si iniustum, simul et mortiferum. Iam adverso et infesto Deo frustra quis vitam exspectet. Iram enim eius mors protinus necessario consequitur, quae est irae eius ultio. Atque hic observemus, hominis voluntatem Divinae voluntati per omnia adversari. Quantum enim differt pravitas a rectitudine, tantum dissidii nobis cum Deo esse oportet. *Nam Legi Dei.* Exegesis proximae sententiae. Declarat enim quomodo cum Dei voluntate belligerentur omnes carnis meditationes: quia non aliunde petenda est Dei voluntas, quam ubi eam patefecit. In Lege enim ostendit quid sibi placeat: ideo qui rite examinare volunt quam bene cum Deo sibi conveniat, sua omnia consilia et studia ad hanc normam exigant. Etsi enim nihil in mundo agitur nisi moderatrice arcana Dei providentia, hoc praetextu nihil nisi eo approbante fieri dicere, intolerabilis est blasphemia: quod hodie phrenetici quidam cavillantur. Recti enim et iniqui discrimen, quod palam et distincte ante ocolos nostros Lex statuit, in profundo labyrintho quaerere, cuius vecordiae est? Habet quidem abditum (ut dixi) suum consilium Dominus, quo universa pro nutu dispensat: sed quia incomprehensibile nobis est, sciamus a nimis curiosa eius investigatione arceri. Maneat interim hoc fixum, nihil ei placere nisi iustitiam: nec de

operibus nostris iudicium recte fieri nisi ex Lege, in qua non ficte testatus est quid sibi vel gratum sit vel displiceat. *Nec enim potest.* En liberi arbitrii facultas, quam satis evehere sophistae nequeunt. Certe Paulus disertis verbis hic affirmat quod ipsi pleno ore detestantur, nobis esse impossibile subiicere Legis obedientiae nostros affectus. Iactant illi, cor in utramque partem esse flexibile, modo adiuvetur Spiritus instinctu: ac penes nos liberam esse boni vel mali optionem, ut suppetias tantum afferat Spiritus: nostrum vero sit eligere vel respuere. Fingunt etiam bonos motus, quibus sponte praeparemur: Paulus contra, duritie et indomita contumacia cor nostrum turgere pronuntiat, ut ad subeundum Dei iugum naturaliter nunquam flectatur: neque de uno vel altero affectu disputat, sed indefinite loquens omnes qui ex nobis nascuntur motus in hunc fasciculum coniicit. Procul igitur sit a Christiano pectore illa de arbitrii libertate gentilis philosophia. Servum peccati se quisque, ut re vera est, agnoscat, quo per Christi gratiam manu missus liberetur. alia libertate prorsus stultum est gloriari.

8. *Qui ergo in carne sunt.* Adversativam particulam δέ per causalem non sine causa exposui: siquidem colligit ex praedictis Apostolus, eos, qui se carnis libidinibus agendos tradunt, universos esse Deo abominabiles. Atque hactenus sententiam illam confirmavit, omnes qui secundum Spiritum non ambulant, a Christo esse alienos, quia vacui sunt coelesti vita.

9. Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis. siquis vero Spiritum Christi non habet, hic non est eius. 10. Si vero Christus in vobis est: corpus quidem mortuum est propter peccatum, Spiritus autem vita est propter iustitiam. 11. Si, inquam, Spiritus eius, qui suscitavit Iesum ex mortuis, habitat in vobis: qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter Spiritum suum in vobis habitantem.

9. *Vos autem.* Generalem sententiam ad eos quibus scribit, per hypothesin accommodat: non tantum ut sermonem tanquam proprium ad ipsos dirigens, vehementius afficiat: sed ut certo colligant ex definitione nuper posita, se ex eorum esse numero a quibus Legis maledictionem Christus detulit. Simul tamen explicando quid valeat Spiritus Dei in electis et quos fructus edat, hortatur eos ad vitae novitatem. *Siquidem Spiritus Dei.* Correctio apposite subiecta, qua excitantur ut seipsos propius examinent, ne Christi nomen frustra praetendant. Haec autem est certissima nota qua discernuntur filii Dei a filiis mundi: si Dei Spiritu ad innocentiam, ad sanctitatem regenerati sunt. Quanquam ei videtur non tam fuisse propositum hypocrisin corrigere, quam suggerere gloriandi materiam adversus praeposteros Legis zelotas, quibus pluris erat mortua litera, quam interior vis Spiritus, Legem animans. Porro docet hic locus, Paulum hactenus per Spiritus nomen non mentem vel intelligentiam (quae superior pars animae vocatur a liberi arbitrii patronis), sed coeleste donum notasse. Spirituales enim esse exponit non qui proprio motu rationi obtemperant, sed quos Spiritu suo Deus gubernat. Neque tamen dicuntur esse secundum Spiritum, quia Spiritu Dei pleni sint (quod nemini adhuc contigit), sed quod Spiritum in se habeant manentem, utcunque aliquid carnis sentiant in se residuum. manere autem non potest quin superiores partes teneat. Notandum enim est, a praecipua sui parte denominari hominem. *Siquis vero Spiritum Christi non habet.* Subiungit hoc, ut

ostendat quam necessaria sit in Christianis carnis abnegatio. Regnum Spiritus est carnis abolitio: in quibus non regnat Spiritus, illi ad Christum non pertinent. ergo Christiani non sunt qui carni serviunt. Christum enim a Spiritu suo qui divellunt, eum faciunt mortuo simulacro vel cadaveri similem. Ac semper tenendum est illud Apostoli consilium, gratuitam peccatorum remissionem a Spiritu regenerationis non posse disiungi: quia hoc esset quasi Christum discerpere. Id si verum est, mirum est ab Evangelii adversariis nos arrogantiae insimulari, quod Christi Spiritum in nobis habitantem agnoscere audemus. Nam aut Christum abnegare convenit: aut fateri, per eius Spiritum nos esse Christianos. Horribile sane auditu, homines sic a Domini verbo defecisse, ut non modo Christianos se esse iactent absque Dei Spiritu: sed fidem quoque aliorum irrideant. atqui haec Papistarum est philosophia. Iam vero hic observent lectores, promiscue Spiritum nunc Dei Patris, nunc Christi vocari: non modo quia in Christum, quatenus mediator noster est et caput, effusa est tota illius plenitudo, ut inde sua in quemque nostrum portio deflueret: sed quoniam idem Spiritus Patris et Filii communis est, quorum una est essentia et eadem aeterna Deitas. Quia tamen nulla nobis nisi per Christum communicatio est cum Deo, prudenter Apostolus a Patre, qui longius abesse videtur, ad Christum descendit.

10. *Si vero Christus in vobis est.* Quod antea dixerat de Spiritu, nunc de Christo dicit: quo significatur modus habitationis Christi in nobis. nam ut per Spiritum sibi nos in templa consecrat, ita per eundem in nobis residet. Iam vero quod prius attigimus, nunc apertius explicat, filios Dei non a plena et solida perfectione censeri spirituales, sed tantum propter inchoatam in illis vitae novitatem. Est autem hic prolepsis, qua occupat dubitationem, quae alioqui nos vexare poterat. nam utcunque partem nostri spiritus occupet, videmus tamen alteram partem adhuc a morte detineri. Respondet ergo, vim vivificandi in Spiritu Christi inesse, quae ad mortalitatem nostram absorbendam valeat. Unde infert patienter exspectandum esse, dum reliquiae peccati prorsus aboleantur. Porro ante admoniti sunt lectores, ne per vocabulum Spiritus, animam nostram intelligant, sed regenerationis Spiritum: quem Vitam appellat Paulus, non modo quia vivit ac viget in nobis, sed quia vivificat nos suo vigore, donec exstincta mortali carne perfecte demum renovet: sicut e converso vox Corporis, crassiorem illam massam designat quae nondum Spiritu Dei est purificata a sordibus terrenis, quae nihil nisi crassum sapiunt. nam corpori tribuere peccati culpam alioqui absurdum esset. Rursum anima adeo vita non est, ut ne ipsa quidem vivat. Sensus ergo Pauli est, quamvis peccatum morti nos adiudicet, quatenus in nobis adhuc remanet primae naturae vitiositas, Spiritum tamen Dei esse victorem: nec obstare, quod tantum primitiis donati sumus, quia vel una eius scintilla vitae semen est.

11. *Si, inquam, Spiritus.* Confirmatio est proximae sententiae sumpta a causa efficiente, in hunc modum: Si potentia Spiritus Dei Christus excitatus est, ac Spiritus aeternam retinet potentiam: eandem in nobis quoque exseret. Sumit autem pro confesso, in Christi persona editum fuisse virtutis specimen, quae ad totum Ecclesiae corpus pertinet. Quia autem Deum resurrectionis facit auctorem, vivificum Spiritum ei assignat. *Qui suscitavit.* Periphrasi Deum descripsit, quod magis praesenti proposito quadrabat, quam si eum simpliciter nomine appellasset. Eadem ratione suscitati Christi gloriam Patri assignat: nam efficacius id erat ad probandum quod intendit, quam si tribuisset ipsi Christo. Obiici enim poterat: Christus ad se excitandum pollebat ea virtute, a qua procul absunt omnes

homines. Verum ubi dicit, Christum Deus excitavit Spiritu suo, quem et vobis communicavit: nihil contra afferri potest, quin spem certam resurrectionis ita nobis fecerit. Neque tamen quicquam derogatur alteri sententiae (Iohann. 10, 18.), Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum recipiendi eam. A seipso certe, ac propria virtute Christus resurrexit: sed quemadmodum solet Patri transcribere quicquid in se Divinae virtutis est, ita Apostolus non improprie ad Patrem transtulit quod fuit in Christo maxime proprium opus Divinitatis. *Mortalia* porro *corpora* vocat quicquid adhuc restat in nobis morti obnoxium: ut mos illi usitatus est crassiorem nostri partem hoc nomine appellare. Unde colligimus, non de ultima resurrectione, quae momento fiet, haberi sermonem, sed de continua Spiritus operatione, qua reliquias carnis paulatim mortificans coelestem vitam in nobis instaurat.

12. Itaque, fratres, debitores sumus, non carni, ut secundum carnem vivamus. 13. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini: si vero Spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. 14. Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, ii filii Dei sunt.

12. *Itaque, fratres.* Conclusio est praecedentium. Nam si renuntiandum est carni, cum ea nihil nobis esse debet. Rursum si Spiritum regnare in nobis oportet, ab illius nutu non pendere absurdum est. Oratio Pauli hic est defectiva, quoniam alterum antitheti membrum omittit, nos scilicet esse Spiritui debitores. Verum sensus non obscure patet. Habet autem haec conclusio vim exhortationis: quemadmodum semper a doctrina exhortationem solet deducere: sic alibi, Ephes. 4, 30., monet, ne contristemus Spiritum Dei, quo obsignati sumus in diem resurrectionis. Item Galat. 5, 25., Si Spiritu vivimus, et Spiritu ambulemus. Id autem fit dum carnalibus concupiscentiis renuntiamus, ut nos iustitiae Dei addicamus veluti in servitutem. Sic sane ratiocinandum est: non ut blasphemi quidam solent, qui blaterant oscitandum esse, quoniam nihil sit nostrae facultatis. Atqui hoc est veluti cum Deo belligerari, si gratiam eius oblatam nobis contemptu ac negligentia exstinguimus.

13. *Si enim secundum carnem.* Addit comminationem, quo acrius torporem illis omnem excutiat, qua etiam probe refelluntur qui iustificationem fidei iactant sine Christi Spiritu. Quanquam sua ipsorum conscientia plus satis redarguuntur: quia nulla est in Deum fiducia, ubi non sit et amor iustitiae. Verum est quidem, nos sola Dei misericordia iustificari in Christo: sed aeque et istud verum ac certum, omnes qui iustificantur, vocari a Domino ut digne sua vocatione vivant. Discant ergo fideles non in iustitiam modo, sed in sanctificationem quoque amplecti, sicuti in utrumque finem nobis datus est, ne mutila sua fide eum lacerent. *Si vero Spiritu facta carnis.* Ita temperat sententiam, ut non deiiciat animum piis, qui sibi multae adhuc infirmitatis conscii sunt. Nam utcunque peccatis simus adhuc obnoxii, nihilo tamen minus vitam nobis promittit: modo carnis mortificandae studium prosequamur. Neque enim exacte requirit carnis interitum, sed tantum eniti nos iubet ad domandas eius libidines.

14. *Quicunque enim Spiritu Dei aguntur.* Probatio est eius quod proxime praecessit. Docet enim eos demum censeri in Dei filiis, qui reguntur eius Spiritu: quoniam hac nota suos Deus agnoscit. Ita excutitur inanis iactantia hypocritis, qui sine re titulum usurpant: et fideles animantur ad indubiam salutis suae fiduciam. Summa huc redit: Filii Dei sunt, quicunque Spiritu Dei aguntur: omnes

filii Dei heredes sunt vitae aeternae: ergo certi de vita aeteran esse debent quicunque aguntur Spiritu Dei. Media autem propositio, sive assumptio, praetermissa est, quia erat indubitata. Caeterum observare convenit, esse multiplicem Spiritus actionem. Est enim universalis, qua omnes creaturae sustinentur ac moventur: sunt et peculiares in hominibus, et illae quidem variae. sed hic sanctificationem intelligit, qua non nisi electos suos Dominus dignatur, dum eos sibi in filios segregat.

15. Etenim non accepistis Spiritus servitutis iterum in terrorem: sed accepistis Spiritum adoptionis, per quem clamamus: Abba, Pater. 16. Ipse enim Spiritus simul testificatur spiritui nostro, quod sumus Filii Dei. 17. Si vero filii, etiam heredes: heredes quidem Dei, coheredes autem Christi: si quidem compatimur, ut et una glorificemur. 18. Existimo certe, non esse pares afflictiones huius temporis ad futuram gloriam quae revelabitur erga nos.

Confirmat nunc illam fiduciae certitudinem, in qua fideles acquiescere nuper iussit, idque a speciali effectu Spiritus: quia non ideo datus est, ut nos trepidatione iactet, vel anxietate torqueat: sed potius ut sedata omni perturbatione, tranquillo in statu mentes nostras compenens, ad securam et liberam Dei invocationem nos excitet. Non ergo solum prosequitur quod ante attigit argumentum, sed in altero illo membro, quod simul coniunxerat, magis insistit: nempe de paterna Dei indulgentia, qua suis infirmitatem carnis et vitia, quibus adhuc laborant, ignoscit. Huius fidem nobis certam fieri docet a Spiritu adoptionis, qui nobis fiduciam precandi non dictaret, nisi gratuitam veniam obsignando. Ac quo eam rem magis illustret, duplicem Spiritum statuit: alterum servitutis appellat, quem ex Lege concipere possumus: alterum adoptionis, qui ex Evangelio est. Illum dicit fuisse olim datum in timorem, hunc in securitatem hodie dari. Ex tali contrariorum comparatione magis (ut vides) elucescit illa, quam confirmare vult, salutis nostrae certitudo. Eadem comparatione utitur auctor epistolae ad Hebraeos (12, 18.), quum ait, nos non accessisse ad montem Sinai, ubi omnia terrifica sic erant, ut populus consternatus, quasi praesenti mortis denuntiatione; deprecatus sit ne verbum sibi fieret, et Moses ipse confessus sit se fuisse pavefactum: sed accessisse ad Sion montem Domini, et civitatem eius Ierusalem coelestem, ubi est mediator Novi testamenti Iesus, etc. Ex adverbio Iterum colligimus, Legem cum Evangelio hic conferri: quia hoc inaestimabile beneficium suo adventu nobis attulit Filius Dei, ne amplius servilis Legis conditio nos constringat. Neque tamen inde colligas, vel Spiritu adoptionis neminem ante Christi adventum fuisse praeditum: vel quicunque Legem acceperint, servos fuisse, non filios. Ministerium enim Legis cum Evangelii dispensatione potius confert, quam personas cum personis. Fateor quidem hic moneri fideles, quanto cum ipsis liberalius nunc egerit Deus, quam olim cum Patribus sub Veteri testamento: externam tamen dispensationem respicit, cuius tantum ratione praecellimus: quia ut praestantior fuerit Abrahae, Mosis, et Davidis fides quam nostra, quatenus tamen in speciem sub paedagogia eos Deus continuit, nondum ad libertatem, quae nobis patefacta est, progressi erant. Simul vero notandum est, consulto propter Pseudoapostolos antithesin statui inter literales Legis discipulos, et fideles, quos Christus coelestis magister non tantum oris sonitu compellat, sed intus Spiritu suo efficaciter docet. Et quanquam in Lege

foedus gratiae continetur, ipsum tamen inde removet: quia Evangelium opponens nihil considerat, nisi quod erat Legis ipsius proprium, nempe iubere et vetare, mortisque denuntiatione coercere transgressores: adeoque Legem sua qualitate induit, qua ab Evangelio differt. Vel siquis ita malit, Legem proponit nudam, quatenus in ea Deus nobiscum operum respectu paciscitur. Sic igitur de personis habendum est: in populo Iudaico, quum Lex promulgaretur, ac post eam quoque promulgatam, eodem fidei Spiritu illuminatos fuisse pios: ideoque obsignatam fuisse eorum cordibus spem aeternae hereditatis, cuius Spiritus arrhabo est et sigillum. Hoc tantum interest, quod benignius et largiore manu effusus est spiritus in regno Christi. Quod si in ipsam doctrinae dispensationem respicias, videbitur tunc primum salus certo manifestata, quum in carne exhibitus fuit Christus: tanta obscuritate omnia sub Veteri testamento involuta erant, praeut est Evangelii perspicuitas. Deinde si Lex in se reputetur, nihil quam miserae servituti addictos mortis quoque horrore constringere homines potest: quia nihil boni promittit, nisi sub conditione: mortem vero edicit in omnes transgressores. Quare ut sub Lege Spiritus servitutis erat, qui conscientiam formidine premebat: ita sub Evangelio est Spiritus adoptionis, qui salutis nostrae testimonio animas nostras exhilarat. Observa autem terrorem servituti coniungi, quia fieri aliter non potest, quin Lex misera inquietudine vexet ac cruciet animas, quamdiu suum imperium exercet. Quare illis pacandis non aliud remedium est, quam ubi Deus, nobis delicta condonans, quasi pater filiis indulget. *Per quem clamamus.* Personam ideo mutavit, ut sortem omnium sanctorum communem exprimeret, acsi dixisset: Spiritum accepistis, per quem vos, ut nos reliqui omnes fideles, clamatis. Habetque mimesis non minimam emphasin., quod in persona fidelium Patris nomen enuntiat. Duplicatio appellationis per diversas voces, amplificationem continet. Significat enim Paulus, ita nunc per totum mundum publicatam esse Dei misericordiam, ut promiscue linguis omnibus invocetur: quemadmodum Augustinus observat. ergo inter omnes gentes consensum exprimere voluit. Unde sequitur, nihil iam differre Graecum a Iudaeo, quum inter se coaluerint. Aliter loquitur Propheta Iesaias (19, 18.), denuntians linguam Chanaan omnibus fore communem: eodem tamen sensu, quia non externum idioma respicit, sed cordis harmoniam in colendo Deo, et in profitendo vero et puro eius cultu idem et simplex studium. Clamoris nomen ad fiduciam exprimendam positum est, acsi diceret non dubitanter nos precari, sed intrepide claram vocem attollere in coelum. Vocabant quidem etiam fideles sub Lege Deum patrem, sed non tam libera fiducia, quum procul eos a Sanctuario velum arceret: nunc autem ubi Christi sanguine patefactus est nobis ingressus, familiariter et quasi pleno ore gloriari licet, nos esse filios Dei: unde nascitur hic clamor. Denique ita impletur Oseae vaticinium (2, 23.), Dicam illis, Populus meus vos: illi vicissim respondebunt, Tu Deus noster. Nam quo apertior est promissio, eo etiam maior precandi libertas.

16. *Ipse enim Spiritus.* Non simpliciter dicit testem esse Spiritum Dei spiritui nostro, sed compositum verbum usurpat, quod vertere liceret Contestatur, nisi aliud Latinis esset contestatio. Intelligit autem Paulus, Spiritum Dei tale nobis testimonium reddere, ut eo duce et magistro Spiritus noster statuat firmam esse Dei adoptionem. Neque enim sponte mens nostra, nisi praeeunte Spiritus testimonio, hanc nobis fidem dictaret. Porro est hic exegesis proximae sententiae. nam dum nobis testatur Spiritus, nos esse Dei filios, simul hanc animis nostris fiduciam ingerit, ut Deum audeamus invocare patrem. Et certe quum sola cordis fiducia os nobis

aperiat, nisi de paterno Dei amore Spiritus testimonium cordibus nostris reddat, mutae ad concipiendas preces linguae erunt. Tenendum enim semper illud principium est: Non aliter Deum rite nos precari, nisi ut ore patrem vocamus, ita talem esse certo simus in animis nostris persuasi. Cui alterum quoque respondet: Non aliter quam Dei invocatione fidem nostram probari. Itaque non abs re Paulus nos ad hoc examen revocans, tunc demum constare ostendit, quam serio quisque credat, ubi se precibus exercent qui gratiae promissionem amplexi sunt. Atque hic egregie refutantur nugae illae Sophistarum de morali coniectura: quae nihil aliud est quam incertitudo et animi anxietas, imo potius vacillatio et hallucinatio. Simul respondetur eorum obiectioni: rogant quomodo Dei voluntatem homo perspectam habere queat. Atqui haec non humani captus est certitudo: sed testimonium Spiritus Dei, ut fusius tractat in priore ad Corinth. epist., unde etiam petenda est huius loci plenior expositio. Stat itaque sententia, Neminem posse nominari Dei filium, qui non se talem agnoscat: quae cognitio scientia ab Iohanne (I. Ioh. 5, 19. 20.) ad denotandam certitudinem vocatur.

17. *Si vero filii.* Argumento ab annexis vel consequentibus ducto probat, in eo constare salutem, si patrem habeamus Deum. Filiis destinata est hereditas: quando igitur nos sibi in filios Deus adoptavit, simul hereditatem quoque destinavit nobis. Deinde subindicat qualis sit hereditas, nempe coelestis, ideoque incorruptibilis et aeterna, et qualis in Christo manifestata fuit. qua manifestatione et omnis incertitudo tollitur, et commendatur hereditatis excellentia, quam participamus cum ipso Dei unigenito. Quanquam Pauli consilium est, ut paulo post melius liquebit, hereditatem nobis promissam splendide extollere, ut ea contenti fortiter mundi illecebras spernamus, et patienter feramus quidquid molestiarum nobis in mundo incumbit. *Si quidem compatimur.* Variae huius loci sunt interpretationes, sed mihi sensus iste prae aliis omnibus arridet, Nos Christi coheredes esse, modo ad cernendam hereditatem eadem, qua ipse via progressus est, ipsum sequamur. Atque ita quod mentionem Christi iniecit, eo quoque voluit ad hanc cohortationem transitum facere, velut his gradibus: Dei hereditas ideo nostra est, quia in filios eius gratia sumus adoptati. Ac ne dubia sit, eius possessio iam Christo delata est, cuius facti sumus consortes. Atqui eam Christus per crucem adiit: ergo et nobis eo modo adeunda est. Neque timendum est, quod verentur quidam, ne sic gloriae aeternae causam laboribus nostris transcribat Paulus: siquidem haec loquendi formula, Scripturae insolita non est: sed ordinem potius, quem in salute nobis dispensanda sequitur Dominus, quam causam denotat. Nam antehac satis asseruit gratuitam Dei misericordiam contra operum merita. nunc dum ad patientiam nos hortatur, non disputat unde nobis proveniat salus, sed quo modo suos Deus gubernet.

18. *Existimo certe.* Tametsi non inepte omnino faciunt qui hoc accipiunt in modum correctionis: malo tamen ad cohortationem amplificandam referre vice anticipationis, ut sit sensus: Neque vero molestum esse nobis debet, si ad coelestem gloriam nobis per varias afflictiones procedendum est, quandoquidem illae, si cum magnitudine gloriae huius conferantur, levissimi sunt momenti. Futuram gloriam pro aeterna posuit: sicuti afflictiones mundi vocat, quae subito transeunt. Hinc liquet, pessime intellectum hunc locum a Scholasticis, ex quo frivolam suam distinctionem congrui et condigni hauserunt. Neque enim dignitatem utriusque confert Apostolus: sed gravitatem crucis tantum elevat comparatione magnitudinis gloriae, idque ad confirmandos patientia fidelium animos.

19. Siquidem intenta exspectatio creaturae revelationem filiorum Dei exspectat. 20. Vanitati enim creatura subiecta est non volens, sed propter eum, qui subiecit ipsam in spe. 21. Quoniam ipsa quoque creatura asseretur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei. 21. Novimus enim, quod creatura universa congemiscit, et ad hunc diem parturit.

19. *Intenta exspectatio creaturae.* Patientiae, ad quam hortatus erat, exemplum nobis exstare docet in ipsis quoque mutis creaturis. sic enim, omissa expositionum varietate, hunc locum accipio: Nullum esse elementum, nullamve mundi partem, quae non veluti praesentis miseriae agnitione tacta in spem resurrectionis intenta sit. Et duo quidem proponit: Creaturas omnes laborare, spe tamen sustineri. Unde etiam apparet, quam immensum sit aeternae gloriae pretium, quod omnia in sui desiderium excitare ac rapere potest. Porro loquutio ista, *Exspectatio exspectat*, etsi paulo est inusitatior, habet tamen convenientissimum sensum: significare enim voluit, magna anxietate constrictas, et magno desiderio suspensas creaturas exspectare diem illum, qui gloriam filiorum Dei palam exhibebit. Revelationem filiorum vocat, quum similes Deo erimus: quemadmodum Iohannes dicit. quamvis enim sciamus, nos esse eius filios, nondum tamen apparuit. I. Iohann. 3, 2. Retinui autem Pauli verba, quia mihi audacior, quam par sit, visa est Erasmi versio, Donec palam fiant filii Dei: neque tamen satis exprimere Apostoli mentem. Non enim intelligit patefactum iri Dei filios extremo die: sed palam nunc fore quam optabilis et beata sit eorum conditio, ubi exuti sua corruptione coelestem gloriam induant. Nam spem creaturis, quae sensu carent, ideo tribuit, ut fideles oculos aperiant ad conspectum invisibilis vitae, quamvis adhuc sub deformi habitu lateat.

20. *Vanitati enim subiecta.* Declarat exspectationis finem a contrario: quia enim creaturae nunc corruptioni obnoxiae non ante instaurari possunt, quam filii Dei in integrum restituantur, ideo suam instaurationem expetentes in manifestationem regni coelestis respiciunt. Vanitati subiectas dicit, quia non solido firmoque in statu permanent: sed veluti evanidae et fluxae celeri cursu transeunt. neque enim dubium, quin vanitatem opponat integrae naturae. *Non volens.* Quum sensus nullus insit talibus creaturis, voluntas certe pro inclinatione naturali accipienda est, secundum quam universa rerum natura in conservationem ac perfectionem suam fertur. invita igitur et repugnante natura vim patitur quicquid detinetur sub corruptione. Sed singulas mundi partes κατὰ προσωποποιΐαν tanquam sensu praeditas inducit: quo magis nos stuporis nostri pudeat, nisi caduca mundi fluctuatio, quam conspicimus, altius nos erigat. *Sed propter eum.* Obedientiae exemplum in creaturis omnibus proponit, et eam addit ex spe nasci, quia hinc soli et lunae, stellisque omnibus ad assiduum cursum alacritas: hinc terrae ad fructus gignendos sedulitas obsequii, hinc aeris indefessa agitatio, hinc aquis ad fluxum promptus vigor, quia Deus suas quibusque partes iniunxit: nec tantum praeciso imperio mandavit quid fieri vellet, sed spem renovationis intus simul indidit. Nam in tristi dissipatione, quae Adae lapsum sequuta est, singulis fere momentis difflueret tota mundi machina, et singulae partes fatiscerent, nisi eas aliunde fulciret arcana quaedam stabilitas. Nimis ergo turpe esset, minus in filiis Dei valere arrham Spiritus, quam in mortuis creaturis arcanum instinctum. Ergo utcunque alio na-

turaliter inclinent creaturae, quia tamen placitum est Deo eas sub vanitatem redigere, eius imperio obtemperant: et quia melioris conditionis spem ille fecit, in ea se sustentant, desiderium suum differentes, donec promissa sibi incorruptio reveletur. *προσωποποιΐα* est, quod spem illis attribuit, ut prius velle et nolle.

21. *Quoniam ipsa quoque.* Ostendit, quomodo in spe subiecta sit creatura vanitati: quia scilicet futurum est, ut aliquando eximatur: quemadmodum testatur Iesaias, et Petrus clarius etiamnum modo confirmat. Hinc sane reputare convenit, quam horribilem maledictionem meriti simus: quum nostrorum vitiorum innoxiae omnes creaturae a terra usque ad coelum poenas luant. nam quod laborant sub corruptione, id nostra culpa fit. Ita condemnatio generis humani coelo ac terrae creaturisque universis impressa est. Rursum hinc apparet, in quantam gloriae excellentiam evehendi sint filii Dei, ad quam amplificandam et illustrandam creaturae omnes innovabuntur. Porro non intelligit, consortes eiusdem gloriae fore creaturas cum filiis Dei, sed suo modo melioris status fore socias: quia Deus simul cum humano genere orbem nunc collapsum in integrum restituet. Qualis vero futura sit integritas illa tam in pecudibus quam in plantis et metallis, curiosius inquirere neque expedit, neque fas est: quia praecipua pars corruptionis est interitus. Quaerunt arguti, sed parum sobrii homines, an immortale futurum sit omne animalium genus: his speculationibus si frenum laxetur, quorsum tandem nos abripient? Hac ergo simplici doctrina contenti simus, tale fore temperamentum, et tam concinnum ordinem, ut nihil vel deforme vel fluxum appareat.

22. *Novimus enim, quod.* Eandem iterum sententiam repetit, quo transitum ad nos faciat: etsi vim ac formam habet conclusionis quod nunc dicitur. Ex eo enim, quod creaturae sunt corruptioni obnoxiae, idque non appetitu naturali, sed Dei ordinatione, deinde quod spem habent exuendae olim corruptionis, sequitur eas congemiscere instar mulieris parturientis, donec liberatae fuerint. Est autem aptissima haec similitudo, ut sciamus gemitum hunc, de quo loquitur, non inanem nec mortuum esse: quia tandem fructum laetum ac felicem pariet. Summa est: Creaturas neque praesenti statu contentas esse, neque tamen ita laborare ut sine remedio tabescant: sed parturire, quia eas manet instauratio in melius. Quum autem Congemiscere dicit, non intelligit ipsas simul inter se mutua anxietate constringi, sed comites nobis adiungit. Particula Hactenus, vel Ad hunc usque diem, ad levandum diuturni langoris taedium pertinet. Nam si tot saeculis durarunt in suo gemitu creaturae, quam inexcusabilis erit nostra mollities vel ignavia, si in brevi umbratilis vitae curriculo deficimus?

23. Non solum autem, sed ipsi quoque qui primordia spiritus habemus: nos, inquam, ipsi in nobis ipsis gemimus adoptionem exspectantes, redemptionem corporis nostri. 24. Spe enim salvi facti sumus: spes vero, quae conspicitur, non est spes: quod enim conspicit quis, quomodo etiam speret? 25. Si ergo quod non conspicimus, speramus: per patientiam exspectamus.

23. *Non solum.* Sunt qui putent, Apostolum exaggerare hic voluisse futurae nostrae beatitudinis dignitatem, ex eo quod ardenti desiderio ipsam omnia expetant: neque solum irrationalia, sed nos quoque spiritu Dei regenerati. Quae sententia defendi quidem potest, mihi tamen videtur comparatio esse maioris et minoris, acsi di-

ceret: Tanti est ipsis quoque elementis sensu ac ratione carentibus futurae gloriae nostrae excellentia, ut quodam eius desiderio flagrent: multo magis nos, qui Spiritu Dei sumus illuminati, et spei firmitudine, et studii contentione ad tantam boni magnitudinem aspirare et eniti convenit. Ac duplicem affectum requirit in fidelibus, nempe ut praesentis miseriae sensu gravati ingemiscant: patienter nihilominus liberationem exspectent. Vult enim futurae beatitudinis exspectatione erectos animi altitudine superare omnes praesentes aerumnas: ut non reputent quales sint nunc, sed quales futuri sint. *Ipsi qui primordia.* Quod alii Primitias interpretantur raram et eximiam praestantiam, mihi nullo modo placet: ideoque ad vitandam ambiguitatem vertere licere Primordia. Non enim de solis Apostolis, quemadmodum illi, dictum accipio: sed de universis fidelibus, qui in hoc mundo guttulis duntaxat Spiritus aspersi, vel certe quum optime profecerunt, certa eius mensura praediti a complemento adhuc non parum absunt. Haec igitur sunt Apostolo primordia vel primitiae, quibus integer proventus opponitur. Nam quia nondum plenitudine donati sumus, non mirum est inquietudine nos moveri. Quod autem repetit *nos ipsi*, et subiungit *in nobis ipsis*, ad epitasin id facit, quo ardentius desiderium exprimat. Nec desiderium modo nominat, sed gemitum: quia ubi sensus miseriae, illic et gemitus. *Adoptionem exspectantes.* Improprie quidem, sed non sine optima tamen ratione adoptio hic vocatur hereditatis, ad quam adoptati sumus, fruitio. Significat enim Paulus decretum illud Dei aeternum, quo nos sibi ante mundum conditum eligit in filios, de quo nobis per Evangelium testatur, et cuius fidem per Spiritum cordibus nostris obsignat, irritum fore, nisi certa sit promissa resurrectio, quae illius est effectus. Quorsum enim Deus nobis est pater, nisi ut terrena peregrinatione defunctos coelestis nos hereditas excipiat? Eodem spectat quae mox subiicitur *corporis redemptio.* Sic enim solutum fuit a Christo redemptionis nostrae pretium, ut tamen mors adhuc suis vinculis nos ligatos teneat, imo eam intus gestemus: unde sequitur, inane ac infructuosum fore mortis Christi sacrificium, nisi fructus in coelesti renovatione appareat.

24. *Spe enim salvi.* Alio argumento Paulus exhortationem suam confirmat, quia scilicet a specie mortis salus nostra separari nequeat, quod probat ex spei natura. Nam quum spes ad res nondum compertas se extendat, et mentibus nostris rerum, quae absconditae sunt ac procul remotae, imaginem repraesentet, quicquid vel palam cernitur, vel manu tenetur, non potest sperari. Atqui pro confesso sumit Paulus quod negari non potest, quamdiu versamur in mundo, salutem nostram in spe sitam: unde sequitur, longe supra sensus nostros apud Deum esse repositam. Quod dicit, non esse spem quae conspicitur, dura quidem loquutio est, sed quae sensum non obscurat. Simpliciter enim docere vult, quum spes futuri boni sit, non praesentis, cum aperta possessione nunquam esse coniunctam. Ergo siquibus grave est ingemiscere, ordinem a Deo positum evertant necesse est, qui non prius suos ad triumphum vocat, quam in tolerantiae militia exercuerit. Atqui quum Deo visum fuerit salutem nostram quasi in sinu clauso fovere, nobis expedit in terra laborare, premi, lugere, affligi, imo iacere quasi semimortuos, vel mortuis similes. Nam qui visibilem salutem appetunt, ab ea se abdicant, spei renuntiantes, quae eius custos est Divinitus ordinata.

25. *Si ergo quod non conspicimus.* Argumentum ab antecedenti ad consequens: quia spem necessario sequitur patientia. Nam si molestum est bono carere, quod desideres: nisi patientia te sustineas ac soleris, desperatione concidas oportet. Spes ergo patientiam

semper secum trahit. Ita est aptissima conclusio, evanescere quicquid Evangelium de resurrectionis gloria promittit, nisi crucem et tribulationes patienter ferendo praesentem vitam transigamus. Si enim vita invisibilis est, mortem oportet habere prae oculis: si invisibilis gloria, ergo praesens ignominia. Itaque si vis paucis complecti totum hunc locum, in hanc formam argumenta Pauli digeras: Piis omnibus salus in spe est reposita: proprium spei est, futuris et absentibus bonis intentam esse: ergo salus fidelium est abscondita. Iam spes non nisi per patientiam sustinetur: ergo non consummatur salus fidelium nisi patientia. Porro habemus hic notabilem locum, quod patientia sit individua fidei comes. cuius rei in promptu est ratio, quia dum melioris conditionis spe nos consolamur, mollescit ac mitigatur praesentium miseriarum sensus, ne sint adeo toleratu difficiles.

26. Similiter vero Spiritus etiam coopitulatur infirmitatibus nostris. non enim quid oraturi simus, quemadmodum oportet, novimus: verum Spiritus ipse intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus. 27. Qui vero scrutatur corda, novit cogitationem Spiritus, quod secundum Deum intercedit pro sanctis.

26. *Similiter vero Spiritus*, etc. Ne exciperent fideles, se magis esse imbecillos, quam ut ferendis tot ac tam duris oneribus pares essent, Spiritus subsidium illis proponit, quod ad superandas omnes difficultates abunde sufficit. Non est ergo cur quisquam queratur crucis tolerantiam supra suas vires esse, quando coelesti virtute roboramur. Et magna est vis Graeci verbi *συναντιλαμβάνεσθαι*, quod scilicet partes oneris, quo nostra infirmitas gravatur, ad se recipiens Spiritus non modo auxiliatur nobis et succurrit, sed perinde nos sublevat acsi ipse nobiscum onus subiret. Et in voce Infirmitates pluralis numerus suam habet *αὔξησιν*. Nam quia experientia ostendit, nisi Dei manu fulciamur, innumeras ruinas protinus instare: admonet Paulus, etiamsi omni ex parte simus debiles, ac variae infirmitates lapsum nobis minentur, satis fore praesidii in Dei Spiritu, ne unquam labefactemur, vel ulla malorum congeries nos obruat. Caeterum hae Spiritus suppetiae certius nos docent Dei ordinatione sic fieri, ut per gemitus et suspiria ad redemptionem nostram enitamur. *Non enim quid oraturi.* Supra de Spiritus testimonio loquutus fuerat, quo Deum cognoscimus nobis esse patrem, et quo freti audemus ut patrem invocare: nunc secundum istud invocationis membrum iterum repetens dicit nos ab eodem Spiritu doceri, quomodo invocandus sit, et quid precibus ab eo sit petendum. Et opportune anxiis piorum desideriis preces attexuit, quia non ideo aerumnis eos Deus affligit ut intus caecum dolorem vorent, sed ut se exonerent precando, atque ita fidem suam exerceant. Quanquam autem diversas huius loci expositiones afferri scio, mihi tamen videtur Paulus hoc simpliciter velle, caecos esse nos in rogando Deo: quia etsi mala nostra sentimus, magis tamen implicitae sunt ac confusae mentes nostrae, quam ut recte eligant quid conveniat vel expediat. Siquis excipiat, regulam nobis in verbo Dei praescribi: respondeo, affectus nostros nihilominus manere tenebris oppressos donec eos luce sua Spiritus dirigat. *Verum Spiritus ipse intercedit.* Quamvis nondum re ipsa vel eventu appareat, preces nostras fuisse a Deo exauditas, colligit tamen Paulus in ipso precandi studio iam lucere coelestis gratiae praesentiam: quia nemo sancta et pia vota sponte conciperet. Effutiunt quidem increduli suas preces, sed cum mero Dei ludibrio, quia in illis nihil est vel

sincerum, vel serium, vel rite compositum. Quare bene precandi modum a Spiritu dictari necesse est: ideo vocat gemitus inenarrabiles, in quos Spiritus impulsu erumpimus, quia ingenii nostri captum longe excedunt. Interpellare autem dicitur Spiritus Dei, non quod ipse re vera suppliciter se ad precandum vel gemendum demittat, sed quod in animis nostris excitet ea vota, quibus nos sollicitari convenit: deinde corda nostra sic afficiat, ut suo ardore in coelum usque penetrent. Atque ita loquutus est Paulus, quo significantius id totum tribueret Spiritus gratiae. Iubemur quidem pulsare, sed nemo sponte praemeditari vel unam syllabam poterit, nisi arcano Spiritus sui instinctu nos Deus pulset, adeoque sibi corda nostra aperiat.

27. *Qui vero scrutatur corda, novit cog.* Insignis ratio ad confirmandam nobis fiduciam, quod a Deo exaudiamur, dum per eius Spiritum precamur. Nostra enim vota familiariter ipse novit, utpote Spiritus sui cogitata. Et hic verbi Nosse adnotanda est proprietas: significat enim, Deum non ut novos et insolentes illos Spiritus affectus non animadvertere, vel tanquam absurdos reiicere: sed agnoscere, et simul benigne excipere ut agnitos sibi et probatos. Ergo sicut nuper testatus est Paulus, iam Deum nobis auxiliari, dum nos quasi in gremium suum deducit: ita nunc alterum solatium adiungit, vota nostra, quorum ipse moderator est, minime frustratum iri. Additur etiam continuo post ratio, quia nos ita ad arbitrium suum conformat. Unde sequitur, irritum esse non posse quod eius voluntati consentaneum est, qua omnia reguntur. Hinc quoque discamus, primas tenere partes in oratione consensum cum voluntate Domini: quem nostra ipsorum desideria minime alligatum tenent. Quare si orationes nostras acceptas esse Deo volumus, rogandus ipse ut eas moderetur ad suum arbitrium.

28. Novimus autem, quod iis, qui diligunt Deum, omnia cooperantur in bonum: iis scilicet, qui secundum propositum vocati sunt sancti. 29. Quoniam quos praecognovit, etiam praefinivit conformes imaginis Filii sui: ut sit ipse primogenitus inter multos fratres. 30. Quos vero praefinivit, eos et vocavit: et quos vocavit, eos etiam iustificavit: et quos iustificavit, eos etiam glorificavit.

28. *Novimus autem.* Ex supradictis nunc concludit, tantum abesse, quin salutem nostram remorentur huius vitae aerumnae, ut sint potius eius adminicula. Nec obest, quod illativam particulam posuit, quum illi non sit novum, adverbia sic confundere: quanquam haec conclusio simul anticipationem continet. Obstrepit enim hic carnis sensus: Minime apparere, quod Deus vota nostra exaudiat, quando eodem semper cursu procedunt nostrae afflictiones. Itaque Apostolus occupat: Quamvis non statim succurrat suis Deus, non tamen eos deserere: quia miro artificio quae videntur incommoda in eorum salutem convertat. Siquis malit seorsum legere hanc sententiam, ut novo argumento contendat Paulus, non aegre vel moleste ferendas esse res adversas, quae salutem adiuvant, non repugno. Interea non obscurum est consilium Pauli: Licet promiscue similibus malis obnoxii sint electi et reprobi, longum tamen esse discrimen: quia Deus fideles afflictionibus erudiens, eorum salutem procuret. Tenendum vero est, Paulum non nisi de rebus adversis loqui: acsi dixisset Divinitus sic temperari quaecunque sanctis accidunt, ut, quod mundus noxium esse putat, exitus utile esse demonstret. Nam tametsi verum est, quod ait Augustinus, peccata

quoque sua, ordinante Dei providentia, sanctis adeo non nocere, ut potius eorum saluti inserviant: ad hunc tamen locum non pertinet, ubi de cruce agitur. Notandum vero, quod pietatis summam sub dilectione Dei complexus est: ut revera inde pendet universum iustitiae studium. *Iis qui secundum propositum.* Videtur addita esse haec particula instar correctionis: nequis putaret, fideles, quia Deum diligunt, suo merito hoc consequi, ut tantum ex rebus adversis fructum percipiant. scimus enim, ubi de salute agitur, libenter homines a seipsis incipere, fingereque sibi praeparationes, quibus Dei gratiam antevertant. Ergo Paulus, quos vocavit Dei cultores, eosdem prius ab eo fuisse electos docet. Certum est enim ideo notari ordinem, ut sciamus a gratuita Dei adoptione tanquam a prima causa pendere, quod sanctis omnia in salutem succedunt. Imo ostendit Paulus, fideles Deum non prius diligere, quam ab ipso vocati sint: sicuti alibi admonet, prius Galatas a Deo fuisse cognitos, quam ipsum cognoscerent. (Galat. 4, 9.) Verum quidem est hoc Pauli, nullis prodesse in salutem afflictiones, nisi qui Deum amant: sed aeque verum est illud Iohannis, tunc demum incipere a nobis diligi, ubi nos gratuito amore praevenit. Porro vocatio, de qua hic loquitur Paulus, late patet. Neque enim ad manifestationem electionis, cuius paulo post fiet mentio, debet restringi, sed simpliciter humano cursui opponitur, acsi dixisset Paulus: Fideles non sibi acquirere pietatem proprio motu, sed Dei manu potius adduci, quatenus eos sibi in peculium deligit. Propositi nomen, quidquid ab hominibus fingitur mutuo adferri, diserte excludit: acsi negaret Paulus, alibi quaerendas esse electionis nostrae causas, quam in arcano Dei beneplacito: quod melius ex primo ad Ephes. capite patet, item II. Timoth. primo, ubi etiam antithesis huius propositi et iustitiae humanae diserte exprimitur. Dubium tamen non est, quin Paulus ideo hic nominatim dixerit salutem nostram fundari Dei electione, ut transitum inde ad id faceret, quod protinus subiecit, eodem scilicet coelesti decreto nobis destinatas esse afflictiones, quae nos Christo configurent, quo salutem nostram cum crucis tolerantia velut quodam necessitatis vinculo connecteret.

29. *Quoniam quos praecognovit.* Ab ipso igitur electionis ordine demonstrat, omnes fidelium afflictiones nihil esse aliud, quam modum, quo Christo conformentur: quod ipsum necessarium esse, antea testatus fuerat. Proinde non est quod nobis doleat, aut acerbum ac grave sit affligi: nisi et Domini electionem, qua sumus praeordinati ad vitam, indigne ferimus: nisi gravatim ferimus imaginem filii Dei in nobis repraesentare, per quam ad coelestem gloriam praeparamur. Dei autem praecognitio, cuius hic Paulus meminit, non nuda est praescientia, ut stulte fingunt quidam imperiti: sed adoptio, qua filios suos a reprobis semper discrevit. Quo sensu Petrus dicit fideles in sanctificationem Spiritus fuisse electos secundum praecognitionem Dei. Quare insulse colligunt illi, quos dixi, Deum non alios elegisse nisi quos sua gratia dignos fore praevidit. Neque enim Petrus fidelibus blanditur, acsi pro suo quisque merito electus foret: sed eos ad aeternum Dei consilium revocans, omni dignitate eos abdicat. Hoc etiam loco Paulus quod nuper de proposito attigerat alio verbo repetit, unde sequitur, notitiam hanc a beneplacito pendere, quia Deus nihil extra seipsum praescivit quos voluit adoptando, sed tantum signavit quos eligere volebat. Verbum προορίζειν quod Praedestinare vertunt, ad circumstantiam huius loci refertur: quia Paulus duntaxat intelligit, Deum ita statuisse ut quoscunque adoptavit, iidem Christi imaginem gestarent: neque simpliciter dixit, Ut conformes sint Christo, sed *imagini Christi:* ut doceret vivum et conspicuum exemplar exstare in Christo, quod omnibus Dei filiis ad imitationem proponitur. Summa porro est:

Gratuitam adoptionem in qua salus nostra consistit, ab hoc altero decreto inseparabilem esse, quod nos ferendae cruci addixit: quia nemo coelorum heres esse potest, qui non ante unigenito Dei filio fuerit conformis. *Ut sit ipse primogenitus.* Vel *ut esset.* Nam utroque modo resolvi potest Graecus infinitivus εἶναι: prius tamen mihi magis probatur. Porro in Christi primogenitura hoc tantum notare voluit Paulus, si praerogativam obtinet inter omnes filios Dei Christus, merito nobis in exemplar esse datum, nequid detrectemus, quod ille subire dignatus sit. Ergo ut coelestis Pater ius et dignitatem quam Filio suo detulit, modis omnibus testatur, vult omnes quos in hereditatem regni sui adoptat, eius exemplo conformes fieri. Quamvis enim diversa sit piorum in speciem conditio, ut aliqua est inter membra humani corporis varietas: singulis tamen connexio est cum suo capite. Itaque sicut primogenitus familiae nomen sustinet: ita Christus in sublimi gradu locatur, non modo ut honore emineat inter fideles, sed etiam ut communi fraternitatis nota sub se omnes contineat.

30. *Quos vero praefinivit, eos et vocavit.* Iam ut clariori demonstratione confirmet, quam verum sit, illam cum Christi humilitate conformationem saluti nobis esse, gradatione utitur: in qua docet, sic cum vocatione, iustificatione, gloria denique nostra, cohaerere societatem crucis, ut nullo modo separari queant. Verum quo melius Apostoli mentem teneant lectores, memoria repetere convenit, quod ante admonui, verbum Praefiniendi non electionem notare, sed illud Dei propositum vel decretum, quo suis crucem ordinavit ferendam: eosdem vero nunc vocatos esse docens, significat Deum quod de illis statuit non tenere penes se absconditum, sed patefecisse, ut impositam sibi legem aequo et mansueto animo suscipiant. Vocatio enim hic ab arcana electione distinguitur tanquam inferior. Nequis ergo exciperet, quam cuique sortem Deus attribuerit, minime sibi constare: dicit Apostolus Deum sua vocatione palam testari de arcano suo consilio. hoc vero testimonium non in sola externa praedicatione consistit, sed adiunctam habet efficaciam Spiritus: quia de electis agitur, quos Deus non voce tantum compellat, sed intus etiam trahit. Iustificatio non male ad continuum Divinae gratiae tenorem posset extendi, a vocatione ad mortem usque: sed quia hoc verbum in tota epistola pro gratuita iustitiae imputatione usurpat Paulus, nulla necessitas cogit ab hoc sensu deflectere. Consilium enim Pauli est, magis pretiosam compensationem nobis offerri, quam ut afflictiones refugere liceat. Quid autem magis optabile, quam Deo reconciliari, ne miseriae nostrae amplius maledictionis signa sint, neque ad interitum tendant? Ideo mox adiungit, eosdem glorificari, qui cruce nunc premuntur, ut nihil illis iacturae afferant aerumnae et probra. Glorificatio etsi nondum exhibita est nisi in Capite nostro, quia tamen in eo iam quodammodo aeternae vitae hereditatem cernimus, gloria eius tantam gloriae nostrae securitatem nobis affert, ut praesenti possessioni merito aequipararetur spes nostra. Adde quod Paulus secundum linguae Hebraicae phrasin praeterito tempore in verbis usus est praesentis loco. Certe minime dubium est, continuum actum notari, hoc sensu: Quos nunc Deus pro suo consilio sub cruce exercet, simul vocare, et iustificare in spem salutis: ut gloriae ipsorum nihil decedat dum humiliantur. Nam licet eam deforment coram mundo praesentes aerumnae: coram Deo tamen et Angelis integra semper refulget. Hoc ergo sibi vult hac gradatione Paulus: Non alio pertinere fidelium afflictiones, quibus nunc humiliantur, quam ut regni coelestis gloriam adepti ad gloriam resurrectionis Christi perveniant, cum quo nunc crucifiguntur.

31. Quid ergo dicemus ad haec? si Deus pro nobis, quis contra nos? 32. Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum: quomodo non etiam cum eo donaret nobis omnia? 33. Quis intentabit crimina adversus electos Dei? Deus est qui iustificat. 34. Quis ille qui condemnet? Christus est qui mortuus est, quin potius etiam suscitatus: qui et in dextera Patris est, qui et intercedit pro nobis.

31. *Quid ergo.* Iam re bene probata erumpit in exclamationes, quibus exprimit, qua magnitudine animi praeditos esse oporteat fideles, dum res adversae eos ad desperationem sollicitant. Docet autem his verbis, in paterno Dei favore consistere invictam fortitudinem, quae tentationes omnes superet. Nam scimus non aliter iudicium de amore Dei vel odio solere fieri, quam ex praesentis status intuitu. Ergo ubi infeliciter res cadunt, moeror animos occupans omnem fiduciam et consolationem excutit. Reclamat autem Paulus, principium altius petendum esse: ideoque praepostere ratiocinari, qui in tristi militiae nostrae spectaculo subsistunt. Fateor quidem Dei flagella per se irae Dei signa merito censeri: sed quia in Christo benedicuntur, iubet Paulus ante omnia paternum Dei amorem a sanctis apprehendi: ut hoc clypeo freti secure malis omnibus insultent. Hic enim murus nobis est aheneus: Deo propitio nos contra omnia pericula securos fore. Neque tamen intelligit, nihil nobis fore adversum: sed contra omne hostium genus victoriam prommittit. *Si Deus pro nobis.* Hoc est praecipuum, adeoque unicum fulcrum quod nos in omni tentatione sustineat. Nisi enim habemus Deum propitium, etiam si arrideant omnia: tamen nulla certa fiducia concipi potest. Contra autem, unus illius favor nobis satis magnum solatium pro omni tristitia, satis validum praesidium adversus omnes malorum tempestates. Atque huc pertinent tot Scripturae testimonia, ubi sancti sola Dei virtute freti contemnere audent quicquid in mundo sibi adversum est: Si ambulavero in medio umbrae mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es (Psal. 22, 4.), In Domino confido, quid faciet mihi caro? (Psal. 11, 1.) Non timebo millia populi circumdantis me (Psal. 3, 7.) etc. Nulla enim vel sub coelo, vel supra coelum potentia est, quae brachio Dei resistere queat. Ergo illo defensore nulla prorsus timenda est noxa. Proinde ille demum veram in Deum fiduciam prodit, qui protectione eius contentus nihil ita formidat, ut animum despondeat. Concutiuntur certe fideles saepenumero: sed nunquam penitus deiiciuntur. Huc in summa Apostoli consilium spectat, pium animum stare interiori Spiritus sancti testimonio debere, non autem pendere a rebus externis.

32. *Qui proprio Filio non pepercit.* Quia nostra maxime interest, penitus de paterno Dei amore nos ita esse persuasos, ut in hac gloriatione intrepide stemus: ideo pretium nostrae reconciliationis Paulus in medium adducit, quo confirmet Deum nobis favere. Et sane hoc inaestimabilis amoris documentum est insigne ac luculentum, quod pater Filium impendere in salutem nostram non dubitavit. Ex eo itaque argumentum a maiori ad minus ducit Paulus, quum nihil habuerit ipso vel clarius, vel pretiosius, vel excellentius: nihil quod utile nobis fore provideat, neglecturum. Hic locus admonere nos debet ac expergefacere, quid secum nobis afferat Christus ad contemplandas eius divitias. nam ut est pignus immensae erga nos caritatis Dei, ita non nudus, aut inanis ad nos missus est: sed coelestibus omnibus thesauris refertus, nequid cum possidenti-

bus ad plenam felicitatem desit. Tradere autem hic significat In mortem exponere.

33. *Quis intentabit crimina.* Prima et summa piorum in rebus adversis consolatio est, certo persuasos esse de paterna Dei benevolentia: quia hinc et salutis certitudo et tranquilla animae securitas: qua fit ut dulcescant res adversae, vel saltem mitigetur doloris acerbitas. Ergo ad patientiam vix aptior exhortatio afferri potest, quam ubi intelligimus Deum nobis esse propitium. Ideoque hanc fiduciam Paulus consolationis facit principium, qua fideles decet adversus mala omnia roborari. Quoniam autem salus hominis, accusatione primum impetitur, deinde evertitur damnatione, accusationis periculum priore loco avertit. Unus enim est Deus, ad cuius tribunal sisti nos oportet. Ille ergo quum nos iustificet, nullus restat accusationi locus. Non videntur quidem exacte in suas partes digestae antitheses: debuerat enim potius haec duo membra inter se opponere: Quis accusabit? Christus est qui intercedit. Deinde subiicere alterum iugum: Quis condemnabit? Deus est qui iustificat. Dei enim absolutio condemnationi: et Christi patrocinium accusationi respondet. Sed Paulus non temere alio modo transtulit, volens a summo usque ad infimum (ut loquuntur) munire fiducia Dei filios, quae longissime anxietates et metus arceret. Magis ergo emphatice colligit filios Dei non esse obnoxios accusationi quia Deus iustificat, quam si dixisset Christum esse patronum: quia melius exprimit viam iudicio eminus praeclusam esse, ubi pronuntiat iudex, se a reatu prorsus eximere, quem ad poenam volebat trahere accusator. Secundae quoque antitheseos eadem est ratio. longe enim abesse ostendit fideles a subeundae damnationis periculo, quum Christus peccata expiando praevenerit Dei iudicium, suaque intercessione non mortem solum aboleat, sed oblivione inducat peccata nostra, ne in rationem veniant. Summa est: non solum praesentibus remediis, ubi ad Dei tribunal ventum est, nos a terrore liberari, sed Deum longius occurrere, quo melius fiduciae nostrae consulat. Caeterum hic animadvertendum est, quod semper antehac monuimus, Paulo nihil esse aliud Iustificari, quam Dei sententia absolutos pro iustis haberi. Neque vero difficile est in praesenti loco id evincere, ubi argumentatur a positione unius contrarii ad alterius destructionem: siquidem absolvere, et in reos recipere, contraria sunt. itaque nullam adversum nos accusationem admittet Deus, quia omni culpa nos absolvit. Nam diabolus certe accusator est piorum omnium: Lex ipsa Dei, et propria etiam conscientia eos redarguit: sed apud eum iudicem, qui eos iustificat, nihil haec omnia proficiunt. Nullus ergo adversarius salutem nostram quatefacere, nedum labefactare potest. Porro electos sic nominat, ut nihil addubitet se in ipsorum esse numero. Neque id ex speciali revelatione (quemadmodum Sophistae quidam mentiuntur) sed ex communi piorum omnium sensu. Quod ergo hic de electis dicitur, unusquisque piorum, exemplo Pauli, ad se trahat. alioqui non modo frigida esset doctrina, sed penitus mortua iaceret, si electionem sepeliret in arcano Dei consilio. Sed quum sciamus, data opera hic proferri quod piorum unusquisque ad se accommodare debeat, non dubium est nos omnes ad vocationis nostrae examen adduci, ut statuamus nos esse Dei filios.

34. *Quis ille qui condemnet?* Quemadmodum nullus accusando proficere quicquam potest, ubi iudex absolvit: ita nulla restat condemnatio, ubi satisfactum est legibus, et iam est poena persoluta. Christus autem is est, qui supplicio nobis debito semel defunctus, eo ipso professus est subire nostras vices, ut nos liberaret: qui ergo posthac damnare nos volet, Christum ipsum revocet in mortem oportet. Ille vero non mortuus est tantum: sed per resurrectio-

nem, mortis victor emersit, ac de eius potentia triumphavit. Et plus etiam addit, nempe ipsum nunc sedere in Patris dextera: quo significatur, ipsum coeli ac terrae dominium obtinere, plenumque rerum omnium arbitrium ac moderationem. Sicut habetur Ephes. 1, 20. Postremo sic sedere docet, ut sit perpetuus pro salutis nostrae defensione advocatus et intercessor. unde sequitur, Siquis nos damnare velit, eum non modo irritam facere Christi mortem, sed bellum cum incomparabili eius virtute, qua eum ornavit Pater, summum ei imperium deferens cum tanta virtute, suscipere. Haec tanta securitas, quae diabolo, morti, peccato, et inferorum portis insultare ausit, debet piis omnibus pectoribus insidere: quia nulla est nostra fides, nisi certo nobis persuadeamus, Christum nostrum esse, et Patrem nobis in ipso propitium. Nihil ergo pestilentius, nec magis exitiale fingi potest Scholastico dogmate de incertitudine salutis. *Qui intercedit.* Hoc diserte addi necesse fuit, ne Divina Christi maiestas nos expavefaciat. Quanquam ergo e sublimi solio pedibus suis omnia subiecta tenet, eum tamen mediatoris persona Paulus induit: cuius conspectum horrere absurdum esset, quando non solum comiter ad se nos invitat, sed coram Patre deprecator pro nobis apparet. Porro hanc intercessionem carnali sensu ne metiamur. non enim cogitandus est supplex, flexis genibus, manibus expansis Patrem deprecari: sed quia apparet ipse assidue cum morte et resurrectione sua, quae vice sunt aeternae intercessionis, et vivae orationis efficaciam habent, ut Patrem nobis concilient, atque exorabilem reddant, merito dicitur intercedere.

35. Quis nos dirimet a dilectione Christi? tribulatio? an angustia? an persequutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius? 36. Quemadmodum scriptum est: Quod propter te morimur quotidie, reputati sumus tanquam oves mactationi destinatae. 37. Sed in iis omnibus supervincimus per eum, qui dilexit nos.

35. *Quis nos dirimet.* Nunc latius illa securitas ad inferiora extenditur. Qui enim persuasus est de Divina erga se benevolentia, potis est in gravissimis afflictionibus subsistere: quae homines ideo tantopere cruciare solent, vel quod Dei providentia contingere eas non cogitant, vel quod signa esse irae Dei interpretantur, vel quod arbitrantur se a Deo destitutos, vel quod nullum exitum exspectant, vel meliorem vitam non meditantur, aut aliud simile. Animus vero huiusmodi erroribus purgatus facile residebit et conquiescet. Porro sensus hic verborum est: quicquid eveniat, standum nobis in hac fide esse, Deum qui nos semel amore suo complexus est, nunquam abiicere nostri curam. Neque enim simpliciter dicit, nihil esse quod Deum ab amore nostri divellat: sed notitiam vivumque sensum amoris, quem nobis testatur, vult ita in cordibus nostris vigere, ut in afflictionum tenebris semper luceat. Sicuti enim nebulae quamvis liquidum solis conspectum obscurent, non tamen eius fulgore in totum nos privant: sic Deus in rebus adversis per caliginem emittit gratiae suae radios, nequa tentatio desperatione nos obruat: imo fides nostra promissionibus Dei tanquam alis fulta sursum in coelos per media obstacula penetrare debet. Verum quidem est, res adversas irae Dei signa esse, si per se aestimentur: sed ubi praecessit venia et reconciliatio, statuendum est, Deum, quamvis nos castiget, nunquam tamen misericordiae oblivisci. Admonet quidem quid simus meriti, sed non minus testatur salutem nostram sibi esse curae, dum nos ad poenitentiam sollicitat. *Dilectionem* vero *Christi* nominat, quia Pater in eo sua quodam modo viscera nobis aperuit.

Quum ergo extra Christum quaerendus non sit amor Dei, merito huc nos revocat Paulus: ut in radiis gratiae Christi fides nostra serenam Patris faciem conspiciat. Summa est, nullis rebus adversis fidem hanc labefactari debere: Deo propitio nihil nobis esse adversum. Quod passive Christi amorem quidam accipiunt, quo a nobis diligitur, acsi Paulus nos instrueret ad invictam fortitudinem: commentum hoc nullo negotio refellitur ex toto contextu Pauli, et mox etiam scrupulum omnem eximet Paulus amorem hunc clarius definiens. *Tribulatio? an anxietas? an persequutio?* Pronomen masculinum quod nuper posuit, tacitam emphasin in se continet. Nam quum in neutro genere dicere posset: Quid nos separabit: maluit personam mutis creaturis attribuere, ut totidem athletas committeret nobiscum in certamen, quot tentationum species fidem nostram concutiunt. Porro tria haec sic inter se differunt, quod tribulatio quodlibet molestiae vel incommodi genus comprehendit: angustia vero interior est passio, dum scilicet difficultates nos ad inopiam consilii redigunt. Talis fuit Abrahae et Lot anxietas, dum alter uxorem suam, alter filias prostituere coactus est: quia deprehensi et perplexi exitum non reperiebant. Persequutio proprie tyrannicam violentiam designat, qua filii Dei praeter meritum ab impiis vexantur. Etsi autem Paulus item II. Cor. 4, 8. filios Dei στενοχωρεῖσθαι negat, vel in angustias redigi, non tamen secum dissidet: quia non simpliciter immunes facit ab anxia sollicitudine, sed intelligit liberari: sicuti etiam exempla Abrahae et Lot declarant.

36. *Quemadmodum scriptum est.* Non parum momenti affert hoc testimonium ad causam: innuit enim tantum abesse, ut mortis terrore excidere debeamus, ut sit hoc paene fatale servis Dei, mortem habere prae oculis velut praesentaneam. Probabile est, in illo Psalmo describi miseram populi oppressionem sub Antiochi tyrannide: quia diserte exprimitur, tam crudeliter in dei cultores non alia de causa saevitum fuisse, quam verae pietatis odio. Additur etiam praeclara contestatio, quod ne sic quidem a Dei foedere desciverint: quod in primis a Paulo esse observatum arbitror. Nec obest, quod illic queruntur sancti de calamitate, quae eos praeter consuetudinem tunc premebat. Nam quum innocentiam suam prius testati tot malis se gravari ostendant: convenienter inde argumentum trahitur, non esse novum, quod sancti praeter meritum impiorum saevitiae a Domino permittuntur. Illud autem non fieri nisi ipsorum bono, constat: quando hoc Dei iustitia esse alienum docet Scriptura (Genes. 18, 23.), ut perdat iustum cum impio: quin potius hoc convenire, ut rependat iis, qui affligunt, afflictionem: iis autem, qui affliguntur, relaxationem (II. Thess. 1, 6.). Deinde pro Domino pati se affirmant: Christus autem beatos pronuntiat, qui patiuntur propter iustitiam (Matth. 5, 10.). Quod autem aiunt se mori quotidie, eo significant, mortem ita sibi impendere, ut talis vita nihil fere a morte distet.

37. *Supervincimus per eum.* Id est, eluctamur semper et emergimus. verbum quod Paulus usurpat, licet Latinis minus usitatum, retinui. Evenit quidem interdum, ut videantur succubuisse fideles, et attriti iacere: adeo Dominus ipsos non modo exercet, sed etiam humiliat. Hic tamen exitus semper datur, ut potiantur victoria. Quo tamen recognoscant, unde haec invicta virtus: iterum repetit quod dixerat. neque enim tantum docet, Deum quia nos diligit, manum ad nos fulciendos supponere: sed eandem illam sententiam de Christi amore confirmat. Atque unum hoc verbum plus satis declarat, non loqui Apostolum de amoris fervore quo in Deum rapimur, sed de paterna ipsius Dei vel Christi in nos benevolentia: cuius persuasio penitus cordibus nostris infixa semper ab inferis in lucem vitae nos extrahet, et satis ad fulturam nostram valebit.

38. Persuasus enim sum, quod neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque praesentia, neque futura, 39. Neque altitudo, neque profunditas, neque ulla alia creatura poterit nos dirimere a caritate Dei, quae est in Christo Iesu.

Iam ad hyperbolas quoque effertur, quo magis in iis, quae sentiuntur, nos confirmet. Quicquid in vita est, ait, vel in morte, quod nos divellere a Deo posse videatur, nihil efficiet: imo ne Angeli quidem ipsi, ut fundamentum istud evertere conentur, nobis nocebunt. Nec obstat, quod Angeli sunt administratorii spiritus, et in salutem electorum destinati (Hebr. 1, 14.). Nam ab impossibili ratiocinatur Paulus: quemadmodum Galat. 1, 8. In quo observare licet, quomodo debeant omnia nobis vilescere prae Dei gloria: quando et ipsis Angelis abuti fas est ad veritatem eius asserendam. Principatuum quoque et Virtutum nominibus Angeli designantur: sic dicti, quod sunt primaria Divinae potentiae instrumenta. Sunt autem additae istae duae voces, ut si Angelorum nomen humilius sonaret, istis plus quiddam exprimeretur. Nisi ita accipere malis: Neque Angeli, et quaecunque sunt sublimes virtutes: qui modus est loquendi, ubi de rebus nobis incognitis, et captum nostrum excedentibus sermo habetur.

38. *Neque praesentia, neque futura.* Quamvis hyperbolice loquatur, re ipsa tamen asserit, nulla temporis longitudine fieri posse, ut a Domini gratia separemur: quod addere operae pretium fuit, quia non tantum cum dolore, quem ex malis praesentibus sentimus, nobis lucta est: sed etiam cum metu et sollicitudine, quibus angunt nos quae impendent pericula. Sensus est ergo, non esse metuendum, ne adoptionis fidem deleat quantumvis diuturna malorum continuatio. Itaque istud Scholasticis non obscure repugnat, qui neminem de finali perseverantia certum esse nugantur, nisi specialis revelationis beneficio, quod rarissimum ipsi faciunt. Quo dogmate destruitur tota fides, quae certe nulla est, nisi ad mortem usque, et post mortem quoque extendatur. Nos autem contra oportet confidere, quod qui coepit in nobis opus bonum, perficiet usque in diem Domini Iesu.

39. *Quae est in Christo.* Id est, cuius Christus est vinculum. ille enim Filius est dilectus, in quo complacitum est Patri (Matth. 3, 17.). Proinde si per hunc Deo cohaeremus, certi sumus de inflexibili et indefessa Dei in nos benevolentia. Hic iam porro distinctius loquitur, quam nuper, amoris fontem in Patre statuens, a Christo autem in nos asserens defluere.

Cap. IX.

1. Veritatem dico in Christo, non mentior: testimonium simul mihi reddente mea conscientia cum Spiritu sancto, 2. Quod dolor sit mihi magnus, et assiduus cruciatus cordi meo. 3. Optarim enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis: cognatis inquam meis secundum carnem: 4. Qui sunt Israelitae, quorum est adoptio, et gloria, et testamenta, et legislatio, et cultus, et promissiones: 5. Quorum sunt Patres, et ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Amen.

Hoc capite incipit occurrere offensionibus, quae hominum animos divertere a Christo poterant: quod Iudaei, quibus ipse ex Legis pacto destinatus erat, non modo eum respuebant, vel habebant contemptui, sed magna ex parte abominabantur. Hinc enim alterutrum ex duobus videbatur consequi: aut Divinae promissioni suam non constare veritatem: aut Iesum quem Paulus praedicabat, non esse Christum Domini, qui Iudaeis peculiariter promissus fuerat. Duplicem hunc nodum optime in sequentibus solvit Paulus. Locum tamen istum sic tractat, ut temperet ab omni in Iudaeos acerbitate, ne ipsorum animos exulceret: neque tamen pilum eis concedat in detrimentum Evangelii. sic enim eis sua ornamenta tribuit, ut nihil prorsus decedat Christo. Caeterum quasi ex abrupto transilit ad eius rei mentionem, ut nullus appareat orationis contextus: et tamen sic novum sermonem ingreditur quasi iam prius attigisset. Hoc ideo facit, quoniam absoluta doctrinae tractatione, ubi ad Iudaeos mentem suam reflectit, illorum incredulitate tanquam aliquo prodigio perculsus erumpit in subitam contestationem, non aliter quam si de re prius agitata tractaret: quandoquidem nemo erat, cui non sponte haec cogitatio mox obreperet: Si haec Legis et Prophetarum est doctrina, qui fit igitur ut tam pervicaciter eam repudient Iudaei? Adde quod res passim nota erat, quidquid hactenus de Lege Mosis et Christi gratia disseruit, Iudaeis magis esse exosum, quam ut eorum consensu adiuvaretur Gentium fides. Quare necesse fuit scandalum istud tollere, ne Evangelii cursum abrumperet.

1. *Veritatem dico in Christo.* Quoniam ista inter plerosque opinio praesumpta erat, Paulum esse quasi iuratum suae gentis hostem, ut domesticis quoque fidei nonnihil suspectus foret, acsi defectionem doceret a Mose: antequam de re proposita disputet, praefatione utitur ad praeparandos sibi lectorum animos: ubi falsa illa mali affectus in Iudaeos suspicione se liberat. Et quia res non indigna erat iuramento, contra vero hoc conceptum iam praeiudicium suam alioqui affirmationem vix credibilem fore prospiciebat: iureiurando asseverat se verum dicere. Quo exemplo et similibus (ut primo capite admonui) discere nos oportet, quae sint legitima iuramenta: nempe quae fidem faciant veritati, quae et cognitu utilis est, et alias non crederetur. Particula *in Christo* idem valet ac Secundum Christum. Quod addit *Non mentior*, eo significat se loqui citra fictionem aut fucum. *Testificante mihi mea conscientia.* His verbis conscientiam suam vocat in iudicium Dei, quia Spiritum de eius sensu attestatur. Nam hoc consilio interposuit Spiritus nomen, ut melius testatum faceret, se omni prava aemulatione vacuum et purum, duce et moderatore Spiritu Dei, Christi causam agere. Saepe contingit, ut quis excaecatus carnis affectu (licet non fallat) sciens et volens lucem veritatis obscuret. Atque hoc est proprie iurare per nomen Dei, illum testem advocare ad fidem rebus dubiis adstruendam: et simul nos iudicio eius obligare, si mentiamur.

2. *Quod dolor est mihi magnus.* Non caret artificio, quod orationem ita abscidit, nondum exprimens qua de re loquatur. nondum enim opportunum erat, interitum gentis Iudaicae aperte exprimere. Adde quod ita maiorem doloris vehementiam insinuat: quia defectivae orationes ut plurimum sunt patheticae. Sed mox declarabit doloris causam, ubi pleniorem sinceritatis suae fidem fecerit. Porro quod tantopere Paulum cruciavit Iudaeorum exitium, quod Deo volente atque ita disponente accidisse noverat: hinc docemur, non impedire obedientiam, quam Dei providentiae deferimus, quin ad perditorum hominum ruinam ingemiscamus, cui tamen sciemus iusto Dei iudicio destinatos. Potest enim idem animus duplicem hunc affectum recipere: ut, quum in Deum respicit, libenter perire sustineat quos perdere ille decrevit: quum ad homi-

nes cogitationem reflexit, eorum malis condolescat. Longo ergo falluntur, qui ἀπάθειαν καὶ ἀναλγησίαν in hominibus piis requirunt, ne Dei ordinationi repugnent.

3. *Optarim enim.* Nullam maiorem caritatis vehementiam exprimere poterat, quam hac testificatione. haec enim perfecta demum est dilectio, quae nec mortem pro amici salute refugiat. Atqui particula addita non de temporaneo duntaxat exitio ipsum loqui indicat, sed aeterna morte. Allusitque ad nomen anathematis, quum dixit, A Christo. nam a segregando dictum est. Quid est autem a Christo segregari, nisi excludi ab omni salutis exspectatione? Ardentissimae ergo dilectionis fuit documentum, quod non dubitaret Paulus sibi damnationem imprecari, quam videbat Iudaeis impendere, quo eos liberaret. Nec obstat, quod salutem suam Dei electione fundatam esse noverat, quae excidere nullo modo potest. Nam ferventiores isti affectus ut praecipitanter feruntur, ita nihil aliud intuentur aut considerant, quam id quo tendunt. Itaque non coniungebat electionem Dei cum voto suo Paulus: sed praeterita eius memoria totus in Iudaeorum salutem intentus erat. Iam vero quod multi dubitant, an licitum fuerit desiderium, ea dubitatio sic expediri potest: dilectionis hunc esse perpetuum limitem, ut ad aras usque procedat. quod si ergo in Deo, non extra Deum diligimus: nunquam erit nimius noster amor. Talis vero fuit iste Pauli. gentem enim suam dum tot Dei beneficiis dotatam cernebat, Dei dotes in ipsa, et propter Dei dotes ipsam amplectebatur. eas quoque dotes perire indignissime ferebat: inde fiebat, ut in extremum hoc votum confuso animo erumperet. Sic non recipio eorum opinionem, qui Paulum solius Dei, non hominum intuitu haec dixisse putant: nec aliis rursum assentior, qui sine Dei consideratione tantum hominum amori dedisse tradunt: sed hominum caritatem cum studio gloriae Dei coniungo. Nondum tamen quod praecipuum erat explicui, Iudaeos hic respici insignibus suis ornatos, quibus ab humano genere distincti erant. Nam foedere suo Deus ita ipsos in sublime extulerat, ut ipsis cadentibus labasceret in mundo fides ipsius Dei et veritas. Fuisset enim irritum foedus, cuius perpetua fore dicitur stabilitas, quamdiu sol et luna in coelo fulgebunt (Psal. 72, 7.): ut magis absurdum esset illud aboleri, quam tristi foedaque confusione misceri totum mundum. Quare non simplex et nuda est hominum comparatio: quamvis enim membrum unum perire, quam totum corpus, praestaret: ideo tamen Iudaeos tanti aestimat Paulus, quia electi populi persona, atque (ut vulgo loquuntur) qualitate ipsos induit. quod etiam ex contextu melius liquet, sicuti mox suo loco videbimus. Voces istae *cognatis inquam meis secundum carnem*, quanquam nihil novum significant, plurimum tamen ad amplificationem valent. Primum enim nequis eum libenter aut sponte captare putet causam dissidii cum Iudaeis, significat non ita se exuisse humanitatis sensum, quin moveatur horribili isto carnis suae interitu: Deinde quum Evangelium, cuius erat praeco, necesse esset prodire ex Sion, generis sui commendationem non frustra pluribus verbis inculcat. Nam exceptio Secundum carnem non extenuandi causa, ut alibi, meo iudicio additur, sed potius fiduciae. Quanquam enim Paulum abdicaverunt Iudaei, non tamen se ex illa gente oriundum dissimulat, cuius adhuc vigebat electio in radice, quamvis rami exaruissent. De voce Anathematis quae tradit Budaeus, pugnant cum sententia Chrysostomi, qui ἀνάθεμα καὶ ἀνάθημα confundit.

4. *Qui sunt Israelitae.* Hic iam aperta est causae redditio, cur tantopere ipsum torqueret populi excidium, ut paratus esset suo ipsius interitu illum redimere: nempe quia Israelitae erant. Nam relativum pronomen causalis adverbii loco positum est. Sic Mosem,

quum e libro vitae deleri cuperet, haec anxietas torquebat, ne in nihilum redigeretur sacrum et electum Abrahae genus (Exod. 32, 32.). Ergo praeter humanum affectum, alias quoque rationes, et quidem superiores, commemorat, quae Iudaeos illi conciliare debuerint: nempe quod Dominus eos quadam veluti praerogativa sic extulerat, ut essent a communi hominum ordine segregati. Et haec dignitatis elogia testimonia sunt amoris. non enim solemus adeo benigne loqui, nisi de iis quos amamus. Et quanquam sua ingratitudine reddebant se indignos, qui censerentur ab istis Dei donis, non tamen desinit illos inde revereri. quo docet, impios non posse ita contaminare bonas Dei dotes, quin semper merito sint laudabiles ac suspiciendae: quanquam illis ipsis, qui abutuntur, nihil inde accedat nisi maius probrum. Quemadmodum autem non est committendum, ut improborum odio dona Dei in ipsis contemnamus: ita e converso adhibenda est prudentia, ne benigna eorum aestimatione ac commemoratione ipsos inflemus, multo etiam magis ne laudes nostrae adulationis speciem prae se ferant. Sed imitemur Paulum, qui sua Iudaeis ornamenta sic concedit, ut postea declaret, omnia sine Christo nihil esse. Porro non frustra hoc ponit inter eorum laudes, quod Israelitae essent. nam id summae benedictionis loco precatus fuerat Iacob, ut nomen suum super eos invocaretur (Genes. 48, 16.). *Quorum adoptio.* Ad hunc scopum dirigitur tota Pauli oratio, utcunque defectione sua Iudaei impium cum Deo divortium fecerint, non tamen prorsus exstinctam in illis esse lucem gratiae Dei, sicuti et cap. 3, 3. dixit, Quamvis illi increduli et foedifragi essent, non tamen eorum perfidia exinanitam esse Dei fidem: non modo quia residuum sibi aliquod semen ex tota multitudine servavit, sed quia hereditario iure nomen Ecclesiae adhuc penes ipsos manebat. Quanquam autem istis omnibus ornamentis iam se exuerant, ut nihil prodesset vocari Abrahae filios: quia tamen erat periculum, ne eorum culpa vilesceret apud Gentes Evangelii maiestas, non quid meriti *sint* reputat Paulus, sed eorum foeditatem ac dedecus pluribus oppositis velis tegit, donec persuasum sit Gentibus, Evangelium ex coelesti fonte, ex Dei sacrario, ex gente electa ad se fluxisse. Nam Dominus praeteritis omnibus aliis gentibus eos sibi in peculium selegerat, et in filios adoptaverat, quemadmodum saepe apud Mosem et Prophetas testatur. nec contentus simpliciter filios nominare, nunc primogenitos vocat, nunc delicatos. Exod. 4, 22., Sic dicit Dominus: Filius meus primogenitus Israel. dimitte filium meum, ut serviat mihi. Ierem. 31, 9., Factus sum Israeli pater, et Ephraim primogenitus meus est. Item (Ierem. 31, 20.), Nonne filius mihi pretiosus Ephraim? nonne puer delectabilis? ideo conturbata sunt super eum viscera mea, et adhuc miserebor eius. Quibus verbis non suam tantum indulgentiam erga Israelem commendare vult, sed potius vim adoptionis demonstrare, sub qua coelestis hereditatis promissio continetur. *Gloria* excellentiam significat, in quam populum illum extulerat Dominus prae omnibus reliquis populis: idque cum multis ac variis modis, tum quod in medio eius habitabat. Nam praeter multa praesentiae suae signa singulare eius specimen in Arca exhibebat, unde et responsa dabat, et populum suum exaudiebat, ut suam in illis adiuvandis potentiam exsereret. Qua ratione gloria Dei vocabatur, ut I. Sam. 4, 22. Quoniam pacta hic a promissionibus distinxit, hanc differentiam observemus, ut Pactum nobis sit, quod disertis ac solennibus verbis concipitur: habetque mutuam stipulationem, nempe foedus cum Abrahamo ictum: Promissiones vero sint, quaecunque in Scripturis sparsim occurrunt. Nam ubi Deus semel foedus cum veteri populo percussit, novis subinde promissionibus non destitit gratiam suam offerre. unde sequitur, promissiones ad pactum, tanquam ad unicum caput referri: sicuti

specialia Dei auxilia, quibus favorem suum Deus erga fideles testatur, ex unico electionis fonte manant. Quia autem Lex nihil aliud quam foederis illius renovatio fuit, quae eius memoriam melius sanciret: videtur hic legislatio peculiariter ad iudicia debere restringi. 'Est enim id quoque non vulgare Iudaici populi decus, quod Deum habeat legislatorem.' Nam si alii Solonibus et Lycurgis gloriantur: quanto iustior est gloriandi materia de Domino? de quo etiam habetur Deut. 4, 32. Per *cultum* intelligit partem eam Legis, qua legitimus colendi Dei ritus praescribitur, ut sunt ceremoniae et ritus. Nam legitimae censeri debuerunt ex Dei regula: extra quam quicquid homines moliuntur, mera est religionis profanatio.

5. *Quorum sunt patres.* Nam et hoc alicuius est momenti, trahere originem a sanctis et Deo dilectis viris, quum Deus misericordiam piis Patribus promiserit erga filios usque in mille generationes: praesertim vero conceptis verbis, Abrahae, Isaac, Iacob, Genes. 17, 4., et alibi. Nec refert, quod istud, si a timore Dei et vitae sanctimonia separetur, sit per se vanum et inutile. nam id ipsum videmus in latria quoque et gloria: tum passim apud Prophetas, tum vero praecipue Iesai. 1, 11. et 60, 1., Item Ierem. 7, 4. Verum quoniam ista cum pietatis studio iuncta aliquo honoris gradu dignatur Deus, inter Iudaeorum praerogativas merito recensuit. Nam ideo heredes dicuntur promissionum, quia ex Patribus descenderant, Act. 3. *Ex quibus est Christus*, etc. Qui hoc ad Patres referunt, acsi vellet tantum Paulus dicere ex Patribus Christum descendisse, nulla id ratione faciunt. Voluit enim hoc encomio claudere gentis Iudaicae excellentiam, quod ab ipsis prodiisset Christus. Neque enim nihili aestimandum est, cognatione carnali cum mundi redemptore cohaerere. nam si honoravit universum hominum genus, quum se naturae communione nobis copulavit, multo magis eos quibuscum habere voluit arctum coniunctionis vinculum. Quanquam ita semper habendum est, si haec cognationis gratia a pietate separetur, tantum abesse ut prosit, ut potius in maiorem condemnationem cedat. Porro hic habemus insignem locum: quod ita duae in Christo naturae distinguuntur, ut simul uniantur in ipsam Christi personam. Quod enim dicit Christum ex Iudaeis descendisse, eo declarat veram eius humanitatem. Particula *Secundum carnem*, quae addita est, denotat ipsum habuisse aliquid carne superius: ubi habetur aperta inter humanitatem et Divinitatem distinctio. Utrumque vero demum coniungit, ubi dicit eum ipsum Christum, qui ex Iudaeis secundum carnem natus est, esse Deum in saecula benedictum. Notandum praeterea est, hoc elogium nonnisi in unum aeternumque Deum competere. Unum enim Deum alibi (I. Tim. 1, 17.) praedicat, cui debeatur omnis honor et gloria. Qui hoc membrum abrumpunt a reliquo contextu, ut Christi eripiant tam praeclarum Divinitatis testimonium, nimis impudenter in plena luce tenebras obducere conantur. plusquam enim aperta sunt verba: *Christus ex Iudaeis secundum carnem, qui Deus est in saecula benedictus.* Nec vero dubito, quin Paulus, cui difficilis cum urgenti scandalo lucta erat, mentem suam consulto ad aeternam Christi gloriam extulerit: neque id tam sua unius causa privatim, quam ut aliis suo exemplo animum ad emergendum adderet.

6. Neque tamen quasi exciderit verbum Dei: non enim omnes qui sunt ex Israele, sunt Israelitae: 7. Nec qui sunt semen Abrahae, ideo omnes filii: sed (*Genes.* 21, 12. *Hebr.* 11, 18.) In Isaac vocabitur tibi semen. 8. Hoc est, non qui sunt filii carnis, ii filii sunt Dei: sed qui sunt filii promissio-

nis, censebuntur in semen. 9. Promissionis enim verbum hoc est (*Genes.* 18, 10.), Secundum hoc tempus veniam: et erit Sarae filius.

6. *Neque tamen* etc. Quia voti sui fervore quasi in ecstasin raptus fuerat Paulus, iam ad suas docendi partes redire volens speciem correctionis adhibet, acsi seipsum ex immodico cruciatu colligeret. Et quoniam ex eo quod gentis suae excidium deplorabat, hoc absurdum sequi videbatur, foedus Dei cum Abrahami semine percussum excidisse (non enim poterat ab Israelitis gratia Dei deficere, quin foedus aboleretur), opportune hanc absurditatem praevenit: et ostendit, quomodo in tanta Iudaeorum caecitate gratia Dei nihilominus in eo populo constanter permaneret, quo staret foederis veritas. Quidam legunt: Nec vero possibile est, quasi Graece esset οἷόν τε: sed quoniam in nullo exemplari lectionem eam reperio, magis probo quod vulgo legitur, Non quod exciderit, in hunc sensum: Quod ita gentis meae exitium deploro, non eo spectat, acsi Dei promissionem, Abrahae olim datam, nunc irritam et abolitam putarem. *Non enim omnes* etc. Propositio est, sic datam esse Abrahae promissionem et semini eius, ut non ad quodlibet semen haec spectet hereditas: unde consequetur, nihil impedire quorundam defectionem, quo minus firmum et stabile foedus maneat. Sed quo melius pateat, qua conditione Dominus Abrahae posteritatem sibi in peculiarem populum adoptarit: duo sunt hic consideranda, promissionem salutis, Abrahae datam, ad omnes pertinere qui ad eum carnis originem referunt, quia omnibus sine exceptione offeratur: atque hac ratione iure appellari foederis cum Abrahamo percussi heredes ac successores, sive (ut Scriptura loquitur) promissionis filios. nam quum Dominus voluerit foedus suum non minus in Ismaele et Esau, quam in Isaac et Iacob obsignari, apparet non fuisse penitus ab ipso alienos: nisi forte pro nihilo habeas circumcisionem, quae illis Dei mandato communicata fuit: quod sine Dei contumelia dici non potest. Atque id erat quod antea (3, 3.) dicebat Apostolus, eorum esse pacta, etiamsi infideles forent. Et Act. 3. vocantur a Petro filii pactorum, quod esset Prophetarum progenies. Alterum est, filios promissionis proprie nuncupari in quibus ipsius virtus et efficacia exstet. Ea ratione hic negat Paulus, omnes Abrahae filios esse filios Dei, etiamsi pactum cum illis initum esset a Domino: quia pauci in fide testamenti stabant: quum tamen omnes sibi esse filiorum loco testetur Deus ipse apud Ezechielem capite 16. In summa, ubi totus populus vocatur hereditas et peculium Dei, significatur cooptatum esse a Domino, oblata salutis promissione, et circumcisionis symbolo confirmata. Sed quia multi eorum sua ingratitudine adoptionem illam repudiant, ideoque eius beneficio minime fruuntur, inde emergit inter ipsos altera differentia, dum promissionis impletio respicitur. Eam ergo impletionem in plurimis Iudaeorum non apparere, ne cui mirum videatur, Paulus eos esse comprehensos in vera Dei electione negat. Siquis aliis verbis mavult, communis populi Israelitici electio non impedit, quo minus inde sibi deligat arcano suo consilio Deus quos visum est. Est quidem hoc illustre gratuitae misericordiae speculum, quod Deus cum gente una foedus vitae pacisci dignatus est: verum supereminet magis recondita gratia in secunda electione quae ad solam partem restringitur. Quod autem *omnes qui sunt ex Israele* negat *esse Israelitas*, et *omnes qui sunt ex semine Abrahae, esse filios*, species est *παρωνομασίας*. quandoquidem in priore membro universam progeniem complectitur, altero germanos tantum filios designat, qui scilicet non degenerant.

7. *Sed in Isaac vocabitur tibi semen.* In eo versatur Paulus, ut ostendat electionem arcanam Dei supra externam vocationem dominari: et tamen cum ea minime pugnare, sed potius ad eius confirmationem ac complementum tendere. Utrumque ergo ut ordine demonstret, priore loco assumit, non alligari Dei electionem carnali Abrahae generationi, neque vero id contineri in foederis conditione: quod nunc appositissimo exemplo confirmat. Nam siqua debuit esse genuina progenies quae a pacto non deficeret, id potissimum habere locum debuit in iis qui primum gradum obtinebant: verum quum videamus in primis Abrahae filiis, eo adhuc vivente, recenti promissione alterum a semine fuisse segregatum: quanto id magis in longa posteritate evenire potuit? Est autem oraculum hoc sumptum ex Genes. capite 17., ubi Dominus Abrahae respondet, exauditas a se fuisse eius preces super Ismaele: sed alterum fore in quo resideat benedictio promissa. Unde sequitur, singulari privilegio certos homines ex electo populo eligi, in quibus efficax et rata sit communis adoptio.

8. *Hoc est, non qui sunt* etc. Nunc ex oraculo colligit propositionem, qua totum eius propositum concluditur. Nam si in Isaac, non in Ismael semen vocatur, neque hic minus est Abrahae filius quam ille: oportet non omnes carnales filios in semine recenseri, sed promissionem specialiter in quibusdam adimpleri, non autem communiter et ex aequo ad omnes spectare. Filios carnis appellat, qui nihil habent carnali progenie excellentius: sicuti filios promissionis, qui peculiariter a Domino signati sunt.

9. *Promissionis enim verbum hoc est.* Alterum oraculum adiungit, in cuius applicatione videre est, quanta diligentia et dexteritate Scripturam tractet. Quum Dominus, inquit, diceret se venturum, et nasciturum Abrahae filium ex Sara, eo innuebat, nondum exstare suam benedictionem, sed adhuc pendere. Atqui iam natus erat Ismael, quum id diceretur: ergo Dei benedictio extra Ismaelem erat. Illud etiam obiter observemus, quanta cautione hic progrediatur, ne Iudaeos exacerbet. Primum ergo, suppressa causa, rem simpliciter indicat: deinde fontem aperiet.

10. Non solum autem hic: sed et (*Gen.* 25, 23.) Rebecca, quae ex uno conceperat patre nostro Isaac. 11. Quum enim nondum nati essent pueri, nec quidpiam boni aut mali egissent: ut secundum electionem propositum Dei maneret, 12. Non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Maior serviet minori. 13. Quemadmodum scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.

10. *Non solum autem.* Abscissae sunt hoc capite sententiae aliquod, qualis est haec: *Sed et Rebecca, quae conceperat ex uno patre nostro Isaac:* nam in eius medio desinit, antequam veniat ad verbum principale. Sensus tamen est, non solum in Abrahae filiis posse perspici hanc diversitatem, quantum attinet ad hereditatem promissionis: sed multo evidentius documentum exstare in Iacob et Esau. Nam in prioribus causari quis posset imparem conditionem, quod alter foret ancillae filius: sed isti uterini fuerunt, et quidem gemelli: alter tamen reiicitur, alter cooptatur a Domino: unde constat, promissionis impletionem non omnibus indifferenter constare carnis filiis. Quia autem ad personas respicit Paulus, quibus Deus testatum fecit consilium suum, malui subintelligere masculinum pronomen, quam neutrum, sicut fecit Erasmus: Sensus enim est, non soli Abrahae patefacta fuisse specialem electionem, sed postea etiam Rebeccae, dum gemellos in utero ferebat.

11. *Quum enim nondum nati.* Iam altius conscendere incipit: nempe ad indicandam huius diversitatis rationem, quam non nisi in electione Dei positam esse docet. Hactenus enim paucis verbis notaverat, discrimen esse inter carnales Abrahae filios: nempe quamvis omnes in foederis societatem circumcisione sint adoptati, gratiam tamen Dei non esse in omnibus efficacem: eos ergo qui fruantur Dei beneficio, esse promissionis filios. Unde autem id contingeret, vel tacuerat, vel certe obscure insinuaverat. Nunc vero aperte causam totam ad electionem Dei refert, eamque gratuitam, et quae minime ab hominibus pendeat: ut nihil superius quaeratur Dei bonitate, in salute piorum: in reproborum exitio, nihil superius iusta eius severitate. Sit ergo haec propositio: Quemadmodum gentem Israeliticam a reliquis omnibus populis separat foederis benedictio: ita eius quoque gentis homines Dei electio discernit, dum alios ad salutem praedestinat, alios ad aeternam damnationem. Secunda propositio: Eius electionis non aliud est fundamentum quam mera Dei bonitas, atque etiam post Adae lapsum misericordia, quae nullo prorsus operum intuitu quos illi placet amplectitur. Tertia: Dominus in gratuita sua electione liber est et solutus ea necessitate, ut eandem omnibus gratiam ex aeque impertiat. quin potius quos vult, praeterit: quos autem vult, assumit. Haec omnia Paulus una clausula breviter comprehendit, reliqua deinde prosequetur. Porro his verbis: Quum nondum nati essent, aut aliquid boni aut mali egissent: indicat Deum in statuendo discrimine non potuisse intueri opera, quae nondum erant. Qui autem contra argutantur, illud nihil impedire, quominus secundum operum merita electio Dei inter homines discernat, quia Deus ex futuris operibus praevidet, qui gratia sua digni vel indigni futuri sint: non sunt Paulo magis perspicaces, sed in principio theologiae impingunt, quod debuerat esse Christianis omnibus notissimum: nempe Deum in vitiata hominis natura, qualis in Esau et Iacob fuit, nihil posse considerare, quo ad benefaciendum inducatur. Quum ergo dicit, utrumque nihil boni aut mali tunc egisse, simul addendum est quod ipse praesumit: utrumque scilicet esse filium Adae, natura peccatorem, nulla iustitiae mica praeditum. Neque in his explicandis ideo immoror, quod dubia sit mens Apostoli: sed, quia Sophistae eius simplicitate non contenti elabi hinc frivolis distinctionibus conantur, ostendere volui Paulum nequaquam ignorasse quae ipsi afferunt: sed eos potius caecutire in primis fidei rudimentis. Porro etsi sola vitiositas quae diffusa est per totum humanum genus, antequam emergat in actum (ut loquuntur), ad damnationem sufficit, unde sequitur merito reiectum fuisse Esau, quia naturaliter erat filius irae: nequis tamen maneat scrupulus, acsi ullius culpae aut vitii respectu deterior eius conditio fuisset, non minus peccata quam virtutes excludi utile fuit. Verum quidem est, propinquam reprobationis causam esse, quia sumus omnes in Adam maledicti: tamen ut discamus in nudo et simplici Dei beneplacito acquiescere, ab hoc quoque intuitu nos tantisper Paulus subducit, donec hanc doctrinam stabilierit, Deum in suo arbitrio satis iustam eligendi et reprobandi habere causam. *Ut secundum electionem propositum* etc. Singulis prope verbis urget gratuitam Dei electionem: nam si opera locum haberent, dicendum erat, ut operibus constet sua remuneratio. Ipse autem opponit Dei propositum, quod solo eius beneplacito (ut ita loquar) continetur. Ac ne ulla de ea re controversia maneret, sustulit omnem dubitationem addita altera particula: *Secundum electionem*, deinde et tertia: *Non ex operibus, sed ex vocante.* Nunc ergo animos propius advertamus ad eius contextum. Si ex eo stabilitur Dei propositum secundum electionem, quod antequam nascantur fratres, et aliquid vel boni vel mali designent, alter reii-

citur, alter assumitur: ergo siquis velit eorum operibus causam discriminis tribuere, propositum Dei sic everteretur. Iam quod subiungit: Non ex operibus, sed ex vocante, significat non ex parte operum, sed solius vocationis: vult enim omnem operum considerationem excludere. Habemus ergo, totam electionis nostrae firmitudinem in solo Dei proposito esse conclusam: nihil hic valere merita, quae nihil nisi in mortem possunt: non respici dignitatem, quae nulla est: verum solam Dei benignitatem regnare. Proinde falsum est, ac verbo Dei contrarium dogma: Deum, prout unumquemque gratia sua dignum vel indignum praevidet, ita vel eligere vel reprobare.

12. *Maior serviet minori.* Ecce quomodo filios Isaac adhuc latentes in matris utero Dominus discernat. Hoc enim illi respondit Divinum oraculum: unde sequebatur, Deum peculiari favore minorem velle prosequi, quem maiori denegaret. Tametsi autem istud ad ius primogeniturae spectabat: in ea tamen ipsa, velut maioris rei typo, declarata fuit Dei voluntas. Atque id videre promptum est, si reputamus, quam parum secundum carnem sua primogenitura Iacobo profuerit. Nam et ob eam periclitatur vehementer, et ut periculum effugiat, domo et patria cedere cogitur, inhumanissime tractatur in suo exilio: dum redit, trepidus et vitae dubius sese advolvit ad fratris pedes, suppliciter eius offensam deprecatur, et non nisi eius venia vivit. Ubi dominium supra fratrem, a quo vitam precario petere cogitur? Maius ergo quiddam fuit quam primogenitura, quod Dominus oraculo suo pollicebatur.

13. *Quemadmodum scriptum est: Iacob dilexi.* Certiore adhuc testimonio confirmat, quantopere valeat ad praesentem causam illud redditum Rebeccae oraculum: nempe quod dominio Iacob et servitute Esau testata fuerit spiritualis utriusque conditio: deinde quod Dei benignitate, nullo suo merito, hanc gratiam obtinuerit Iacob. Ergo hoc Prophetae testimonium causam ostendit, cur primogenituram Iacob detulerit Dominus. Est autem sumptum ex Malachiae capite 1., ubi Dominus Iudaeis ingratitudinem exprobraturus suam prius in eos bonitatem enarrat. Dilexi vos, inquit. Et subiicit unde eius amoris exordium: Nonne frater erat Esau Iacob? acsi diceret: Quid habuit praerogativae, cur fratri a me praeferretur? nihil sane. Erat enim ius aequum, nisi quod naturae lege hic qui minor natu erat, subiici illi debuit: ego tamen hunc assumpsi, illum repuli: utique sola mea misericordia, nulla operum dignitate inductus. Et nunc vos in populum cooptaram, quo eandem erga semen Iacob benignitatem prosequerer: Edomitas vero abieceram, Esau progeniem. Itaque eo estis deteriores, quos memoria tantae indulgentiae ad cultum numinis mei incitare non potest. Quanquam illic etiam commemorantur benedictiones terrenae, quas Israelitis contulerat Deus: non tamen aliter accipere convenit quam illius benevolentiae symbola. Caeterum ubi est ira Dei, illic mors sequitur: ubi dilectio, illic vita.

14. Quid ergo dicemus? num iniustitia est apud Deum? Absit. 15. Mosi enim dicit (*Exod.* 33, 19.), Miserebor, cuius miserebor: et miserabor, quem miseratus fuero. 16. Ergo non volentis, neque currentis: sed miserentis est Dei. 17. Dicit enim Scriptura Pharaoni (*Exod.* 9, 16.), in hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te potentiam meam, et ut praedicetur nomen meum in universa terra. 18. Ergo cuius vult miseretur: et quem vult indurat.

14. *Quid ergo dicemus?* Caro illam Dei sapientiam audire non potest, quin tumultuosis quaestionibus extemplo perturbetur, et Deum ad rationem quodammodo vocare contendat. Ideo videmus Apostolum, quoties sublime aliquod mysterium tractat, occurrere multis absurdis, quibus noverat alioqui occupatum iri hominum mentes. Praesertim vero ubi de praedestinatione audiunt homines id quod tradit Scriptura, multis tricis impediuntur. Est enim praedestinatio Dei vere labyrinthus, unde hominis ingenium nullo modo se explicare queat: atqui adeo importuna est hominis curiositas, ut quo periculosior est cuiusque rei inquisitio, eo audacius perrumpat: ita ubi de praedestinatione sermo habetur, quia modum sibi imponere non potest, sua temeritate velut in profundum mare statim se demergit. Quod ergo piis remedium erit? an ut omnem praedestinationis memoriam refugiant? minime. Nam quum nihil docuerit Spiritus sanctus, nisi quod scire nostra interesset: utilis procul dubio erit eius notitia, quae modo sub Dei verbo se continebit. Haec ergo sit nobis sancta observatio, nequid de ipsa scire appetamus, nisi quod Scriptura docet: ubi Dominus sacrum os suum claudit, viam quoque ultra pergendi mentibus nostris praecludamus. Sed quoniam homines sumus, quibus naturaliter in mentem veniunt stultae illae quaestiones: audiamus ex Paulo quomodo sit illis occurrendum. *Num iniustitia est apud Deum?* Prodigiosus certe humani ingenii furor, quod iniustitiae potius Deum insimulat, quam ut se coarguat caecitatis. neque enim Paulus procul accersere voluit quibus lectores turbaret: sed quasi e medio sumpsit impiam dubitationem, quae statim multis obrepit, simulac audiunt Deum de singulis suo arbitrio statuere. Haec porro est iniustitiae species quam imaginatur caro, quod altero praeterito Deus alterum respiciat. Hunc scrupulum ut solvat Paulus, totam causam in duo membra partitur: quorum in priore de electis tractat, in altero tractat de reprobis: ac in illis quidem Dei misericordiam contemplemur, in his autem agnoscamus iustum iudicium. Principio ergo respondet, dignam exsecratione esse hanc cogitationem, ut iniustitia esse apud Deum credatur: deinde in utramque partem declarat, quomodo nulla esse possit. Antequam tamen ultra progredimur, obiectio ista clare testatur, quod alios eligit Deus, alios reprobat, causam non alibi quam in eius proposito quaerendam esse. nam si in operum respectu fundatum esset discrimen, frustra quaestionem de iniustitia Dei Paulus movisset, cuius nulla potest esse suspicio, ubi Deus quemque pro merito tractat. Iam et hoc secundo loco notare operae pretium est, quamvis hanc doctrinae partem videret non posse attingi, quin obstreperae voces, atque etiam horribiles blasphemiae extemplo contra insurgerent, libere tamen et ingenue eam protulisse: imo non dissimulat, qualis fremendi ac tumultuandi occasio nobis ingeratur, dum audimus, antequam nascantur homines, suam cuique sortem arcano Dei arbitrio assignari: pergit nihilominus, et sine ambagibus pronuntiat quod ex Spiritu sancto didicit. Unde sequitur, minime tolerabiles esse eorum delicias, qui in redimendis vel placandis offensionibus prudentiores Spiritu sancto videri affectant. Ne in crimen vocetur Deus, illis religio est simpliciter fateri a libera eius electione pendere hominum salutem vel exitium. Si mentes suas a prava curiositate arcerent, frenarent etiam linguas suas ab immodica licentia, probanda esset modestia eorum et sobrietas: capistrum vero Spiritui sancto et Paulo iniicere, quaenam audacia est? Vigeat ergo in Ecclesia Dei haec magnanimitas, ne pios doctores pudeat simplici verae doctrinae professione, quantumvis odiosa sit, refutare quascunque impii calumnias ingerunt.

15. *Mosi enim dicit.* Quantum ad electos attinet, non potest insimulari Deus ullius iniustitiae: eos enim pro suo beneplacito mise-

ricordia dignatur. Et tamen hic quoque reperit caro quod obmurmuret: quia concedere Deo non potest, ut hunc potius quam illum favore dignetur, nisi in medium prodeat causa. Quia ergo absurdum videtur alios aliis absque merito praeferri, Deo litem intentat hominum protervia, acsi personis plus aequo deferret. Nunc quomodo Dei iustitiam defendat Paulus, videndum est. Primo certe non obscurat, neque involvit quod videbat odiosum esse: sed in eo asserendo pergit inflexibili constantia. Deinde in quaerendis rationibus, quae asperitatem molliant, non laborat: sed satis habet Scripturae testimoniis impuros latratus compescere. Videri quidem posset haec frigida esse excusatio, non esse Deum iniustum, quia misericors est quibus visum est: sed quia Deo satis superque est sua unius auctoritas, ut nullius patrocinio indigeat, Paulo satis fuit, eum iuris sui statui vindicem. Affert autem hic Paulus responsum quod accepit Moses a Domino, quum pro universi populi salute deprecaretur: Miserebor, respondit Deus, cuius miserebor: et commiseratione prosequar, quem commiseratione prosequutus fuero. Hoc autem oraculo declaravit Dominus, se nemini mortalium esse debitorem: gratuitae esse beneficentiae quicquid illis tribueret: deinde hanc beneficentiam liberam esse, ut eam erogaret, cui placeret: postremo cur certis hominibus benefaciat, ac etiam bene velit, non autem omnibus, causam nullam voluntate sua superiorem posse cogitari. perinde enim sonant verba, acsi dictum esset: Cuius semel decrevi misereri, ab eo misericordiam meam nunquam auferam: et perpetua benignitate prosequar eum, cui benignus esse statui. Atqui sic supremam impartiendae gratiae causam assignat, voluntarium suum decretum: et simul innuit, misericordiam suam peculiariter se quibusdam destinasse. nam et praecisa haec loquutio extraneas omnes causas excludit: sicuti quum liberam agendi potestatem nobis vindicantes dicimus: Faciam quod facturus sum. Et diserte relativum pronomen exprimit, misericordiam non fore omnibus promiscuam. Haec Deo libertas eripitur, ubi externis causis alligatur eius electio. In duobus verbis quae usurpat Moses, exprimitur unica salutis causa: nam חנן est gratis et liberaliter vel favere vel beneficium largiri: רחם vero est affici misericordia. Ita conficitur quod Paulus intendit, misericordiam Dei, quia gratuita est, non esse adstrictam, sed inclinare quo libuerit.

16. *Ergo non volentis* etc. Ex testimonio illo colligit quod citra controversiam sequitur, electionem nostram neque industriae nostrae, neque studio, neque conatui esse tribuendam: sed totam ad Dei consilium referendam esse. Nequis putet, eos qui eliguntur ideo eligi, quia ita promeriti sint, vel Dei favorem ullo modo sibi conciliarint: aut denique ullam esse in ipsis micam dignitatis qua Deus provocetur. Simpliciter autem accipe, neque in voluntate nostra, neque in conatu esse situm (cursum enim pro studio vel contentione posuit), ut inter electos censeamur: sed totum id Divinae bonitatis, quae nec volentes, nec conantes, ac ne cogitantes quidem ultro assumit. Qui vero ex hoc loco ratiocinantur aliquam subesse nobis studii vim, sed quae per se nihil efficiat, nisi misericordia Dei adiuta, insulse id faciunt. Non enim ostendit Apostolus quid sit in nobis: sed omnes conatus nostros excludit. Est igitur mera cavillatio quod inferunt, nos velle et currere, quia neget Paulus esse volentis aut currentis: quum ipse nihil aliud voluerit, quam nihil operari nec voluntatem nec cursum. Redarguendi tamen rursum sunt illi, qui ut dent locum Dei gratiae, oscitabundi et desides manent. nam tametsi proprio studio nihil proficitur, quod tamen a Deo inspiratur studium, efficacia non caret. Non ergo haec dicuntur, quo Spiritum Dei nobis igniculos instillantem nostra vel per-

vicacia vel ignavia praefocemus: sed ut intelligamus, ab ipso esse quicquid habemus: ideoque et ab ipso discamus petere omnia, et sperare, et accepta referre, cum timore et tremore saluti nostrae incumbentes. Altero sophistico sed putido cavillo Pauli sententiam eludere conatus est Pelagius, non esse quidem volentis et currentis duntaxat, quia misericordia Dei adiuvat. Quem non minus solide quam argute Augustinus refellit: quia si ideo electionis causa esse negatur voluntas hominis, quia non sola, sed tantum ex parte causa est: sic etiam vicissim dicere licebit, non esse misericordiae, sed volentis et currentis. Ubi enim erit mutua cooperatio, reciprocum etiam erit elogium: atqui sine controversia hoc posterius dictum sua absurditate concidit: statuamus ergo Dei misericordiae sic ascribi eorum salutem, quos servare Deo placet, ut nihil hominis industriae reliquum maneat. Nec multo plus coloris habet quod nonnulli uno contextu volunt haec recitari in persona impiorum. quomodo enim quadrabit, Scripturae locos, ubi clare asseritur Dei iustitia, ad tyrannidem ei exprobrandam torquere? deinde an consentaneum erit, quum prompta esset ac facilis refutatio, Paulum tacite passum esse Scripturam crasso ludibrio haberi? Sed haec effugia captarunt qui incomparabile hoc Dei mysterium suo sensu perperam metiebantur. Lautis et teneris eorum auribus asperior erat haec doctrina, quam ut Apostolo dignam putarent. atqui potius decebat suam ipsorum duritiem ad obsequium Spiritus inflectere, ne tantopere crassis suis commentis addicti essent.

17. *Dicit enim Scriptura* etc. Iam venit ad secundum membrum, de impiorum reiectione: in quo quia aliquanto plus absurditatis esse videtur, eo magis conatur palam facere, quomodo Deus, quos velit reprobando, non tantum sit irreprehensibilis, sed admirabilis in sua sapientia et aequitate. Assumit ergo testimonium ex Exod. cap. 9, 16., ubi Dominus asserit, se fuisse qui Pharaonem excitarit in eum finem, ut dum ille contumaciter Divinae potentiae resistere niteretur, victus et subactus documento esset, quam invictum sit Dei brachium: cui ferendo, nedum frangendo nulla humana virtus par esse queat. En specimen quod edere voluit Dominus in Pharaone. Proinde duo sunt hic consideranda, praedestinatio Pharaonis in exitium: quae ad iustum quidem, sed arcanum Dei consilium refertur. Finis deinde illius, qui est ut nomen Dei praedicetur: atque in eum praecipue insistit Paulus. Nam si eiusmodi est ista induratio, ob quam mereatur Dei nomen praedicari, insimulari ipsum ullius iniustitiae nefas est. ex locis contrariorum. Sed quia hunc quoque locum multi interpretes dum mollire conantur, depravantur, primo notandum est, pro Excitandi verbo Hebraice haberi Constitui te: ubi Deus ostendere volens sibi Pharaonis contumaciam obstaculo non fore quo minus populum suum liberet, non modo a se praevisum eius furorem affirmat, sibique paratas eius cohibendi esse rationes, sed se consulto ita ordinasse, et quidem in eum finem ut documentum suae potentiae illustrius statueret. Perperam igitur vertunt quidam, servatum fuisse Pharaonem ad tempus, quum de initio potius agatur. Nam quum multa hominibus aliunde occurrant quae retardent eorum consilia, et impediant actionum cursum, Deus Pharaonem a se profectum dicit, eique hanc impositam esse personam. cui sententiae optime respondet Excitandi verbum. Porro nequis imaginetur, quodam universali et confuso motu Divinitus actum fuisse Pharaonem, ut in illum furorem rueret, notatur specialis causa, vel finis: acsi dictum esset, scivisse Deum quid facturus esset Pharao, sed data opera in hunc usum destinasse. Unde sequitur, frustra iam cum ipso disceptari, acsi ad reddendam rationem obstrictus foret, quum ultro prodeat ipse in medium, atque hanc obiectionem anticipet, reprobos ex arcano pro-

videntiae suae fonte manare pronuntians, in quibus nomen suum celebrari velit.

18. *Ergo cuius vult miseretur.* Hic sequitur conclusio utriusque membri: quae in alterius quam Apostoli persona accipi nullo modo potest: quia mox communicationem cum adversario attexit, ubi incipit proferre quae ab adversa parte obiectari poterant. Itaque minime dubium est, Paulum e suo ipsius sensu haec loqui, quemadmodum paulo ante admonuimus, Deum scilicet pro arbitrio suo, quem visum illi fuerit, misericordia dignari: in quemcunque libuerit, iudicii severitatem stringere. Hoc enim vult efficere apud nos, ut in ea quae apparet inter electos et reprobos diversitate mens nostra contenta sit, quod ita visum fuerit Deo, alios illuminare in salutem, alios in mortem excaecare: neque superiorem causam eius voluntate inquirat. Insistere enim debemus in istas particulas Cuius vult, et Quem vult: ultra quas procedere nobis non permittit. Caeterum Indurandi verbum, quum Deo in Scripturis tribuitur, non solum permissionem (ut volunt diluti quidam moderatores) sed Divinae quoque irae actionem significat. nam res omnes externae quae ad excaecationem reproborum faciunt, illius irae sunt instrumenta. Satan autem ipse, qui intus efficaciter agit, ita est eius minister, ut non nisi eius imperio agat. Corruit ergo frivolum illud effugium quod de praescientia Scholastici habent. Neque enim praevideri ruinam impiorum a Domino Paulus tradit, sed eius consilio et voluntate ordinari. quemadmodum et Solomo docet non modo praecognitum fuisse impiorum interitum, sed impios ipsos fuisse destinato creatos ut perirent, Proverb. 16, 4.

19. Dices itaque mihi: Quid adhuc conqueritur? voluntati eius quis restitit? 20. Atqui, o homo, tu quis es qui contendas iudicio cum Deo? num dicit fictile figulo: Cur me sic fecisti? 21. An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa faciendi aliud quidem vas in honorem, aliud in contumeliam?

19. *Dices itaque.* Hic vero praecipue tumultuatur caro, quum audit ad Dei arbitrium referri, quod ad mortem destinati sint qui pereunt. Quare Apostolus rursum descendit ad anthypophoras, quia videbat impiorum ora non posse contineri, quin plenis buccis Dei iustitiam allatrarent. ac eorum quidem affectum eleganter exprimit. nam propria defensione non contenti Deum suo loco reum subiiciunt: deinde postquam damnationis suae culpam in eum derivarunt, adversus tantam eius potentiam indignantur. Coguntur quidem dare manus, sed frementes, quod resistere nequeant: ac dominationem tribuentes, tyrannidis quodammodo insimulant. sicuti Sophistae in scholis suis de absoluta (quam vocant) eius iustitia perinde garriunt, acsi iustitiae suae oblitus, vim sui imperii, perverse omnia miscendo, experiri vellet. Sic igitur hoc loco impii: Quid habet causae cur nobis irascatur? quum nos tales formaverit, quum pro suo nutu agat quo libuerit: quid aliud, nos perdendo, quam opus suum in nobis ulciscitur? Neque enim nostrum est cum eo belligerare: ut maxime repugnemus, ipse tamen superior evadet. Ergo et iniquum erit iudicium, si nos perdat: et effrenis est potestas, qua nunc in nos abutitur. Quid autem ad haec Paulus?

20. *O homo, tu quis es.* Quia Graece participium habetur, potest etiam legi in praesenti: Qui disceptas, vel contendis, vel litigas ex adverso, quia hoc Graeca voce exprimitur, in hunc sensum: Tu quis es qui disceptionem cum Deo suscipis: sed non multum diverso sensu. Hac priore responsione nihil aliud quam improbitatem illius

blasphemiae retundit, argumento ab hominis conditione sumpto. Alteram mox subiiciet, qua Dei iustitiam ab omni criminatione vindicabit. Hoc quidem patet, nullam Dei arbitrio causam superiorem adduci. Quum in promptu solutio esset, ex iustis rationibus pendere discrimen: cur hoc compendio non usus est Paulus, sed Dei voluntatem in summo gradu locavit, ut nobis pro causis omnibus una sufficiat? Certe si falsa fuisset obiectio, Deum reprobare vel eligere pro suo arbitrio quos vel favore non dignatur, vel quos gratuito amat, refutatio non fuisset a Paulo neglecta. Obiiciunt impii, reatu eximi homines, si in eorum salute vel exitio primas partes tenet Dei voluntas An negat Paulus? imo sua responsione confirmat, Deum quod visum est de hominibus statuere: frustra tamen ac furiose insurgere homines ad litigandum, quia figmentis suis Deus quamcunque voluerit sortem iure suo assignat. Qui vero destitutum ratione Paulum ad obiurgationem confugisse aiunt, gravem Spiritui sancto contumeliam irrogant. Nam quae ad Dei aequitatem asserendam factura erant, et ad manum illi suppetebant, initio producere noluit, quia apprehendi non poterant. Imo et secundam rationem sic temperabit, ut non plenam defensionem suscipiat: sed ita Dei iustitiam demonstret, si religiosa humilitate et reverentia a nobis expendatur. Quod ergo maxime conveniebat, monet hominem suae conditionis, acsi diceret: Quum homo sis, terram ac cinerem te agnoscas: cur ergo contendis cum Domino de re, cui intelligendae nequaquam par es? In summa, non quod dici poterat, sed quod ruditati nostrae expediebat, attulit Apostolus. Fremunt superbi homines, quod Paulus, arcano Dei consilio reprobari vel eligi homines non negans, causam nullam afferat, quasi vero Spiritus Dei ratione destitutus obmutescat: ac non potius suo silentio moneat, mysterium, quod non capiunt mentes nostrae, reverenter adorandum, atque ita curiositatis humanae proterviam compescat. Sciamus itaque Deum a loquendo non alium in finem supersedere, nisi quia immensam sapientiam suam modulo nostro comprehendi non posse videt, ideoque infirmitati nostrae parcens ad modestiam et sobrietatem nos invitat. *Num dicet fictile.* Videmus huc Paulum semper insistere, ut voluntas Dei, quanquam nos lateat eius ratio, iusta habeatur. Fraudari enim suo iure ostendit, nisi de suis creaturis libere statuat quod visum est. Durum hoc multorum auribus videtur. Sunt etiam qui Deum magno probro exponi causantur, si tale ei defertur arbitrium. Quasi vero cum suo fastidio meliores sint Theologi, quam Paulus qui hanc statuit humilitatis regulam fidelibus, ut Dei potentiam suspiciant, non autem aestiment e suo iudicio. Appositissima autem similitudine istam cum Deo litigandi arrogantiam reprimit, in qua videtur allusisse potius ad Iesai. 45, 9., quam ad Ierem. 18, 6. Nihil enim apud Ieremiam docetur, quam Israelem esse in manu Domini, ut possit propter eius scelera ipsum penitus conterere, non secus ac figulus vas testaceum. At Iesaias altius conscendit, Vae, inquit, qui contradicit fictori suo, testae nimirum cum figulo luti contendenti. Num quid dicit lutum figulo suo: Quid facis? etc. Et certe non est cur se testaceo vasi praeferat mortalis homo, ubi se cum Deo comparat. Neque tamen valde in applicando ad praesentem causam testimonio illo laborandum est: quando Paulus alludere duntaxat ad Prophetae verba voluit, quo plus ponderis haberet similitudo.

21. *An non habet potestatem figulus?* Ratio cur non debeat figmentum cum fictore suo contendere: quia fictor nihil facit nisi ex iure suo. Per vocem Potestatis non intelligit suppetere virtutem ac robur figulo, ut pro libidine agat: sed optimo iure hanc facultatem ei competere. Neque enim vult Deo asserere potestatem aliquam inordinatam: sed quae merito illi sit deferenda. Porro in

aptanda similitudine hoc considera: Quemadmodum figulus nihil luto adimit, quamlibet illi formam dederit: ita quacunque hominem conditione creaverit Deus, nihil ei adimit. Tantum illud memoria tenendum, spoliari Deum honoris sui parte, nisi tale in homines imperium ei conceditur, ut sit arbiter vitae et mortis.

22. Quid autem si Deus volens demonstrare iram, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa irae, in interitum apparata: 23. Ut notas quoque faceret divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae praeparavit in gloriam?

22. *Quid autem.* Secunda responsio, qua breviter demonstrat, etiamsi incomprehensibile sit hac parte Dei consilium, elucere tamen inculpatam eius aequitatem, non minus in reproborum interitu, quam salute electorum. Non ita quidem rationem reddit Divinae electionis, ut causam assignet cur hic eligatur, ille reprobetur. Nam et indignum erat, ut quae arcano Dei consilio continentur, venirent sub homines censuram: et mysterium illud inexplicabile futurum erat. Quae ergo humanam intelligentiam fugiunt, ab iis curiose excutiendis nos arcet: interim ostendit, quatenus se profert Dei praedestinatio, in ea meram iustitiam apparere. Particulam *εἰ δὲ*, qua usus est Paulus, perinde accipio acsi dictum esset: Quid autem si? ut tota haec oratio sit interrogativa. nam ita apertior sensus constabit: eritque reticentiae species, in qua subaudiendum erit: Quis propterea insimulare iniustitiae queat, aut illi diem dicere? Nihil enim hic apparet nisi rectissima aequitatis regula. Verum si Pauli mentem assequi volumus, singula prope verba expendenda sunt. sic enim ratiocinatur: Vasa sunt in exitium comparata, id est devota et destinata exitio: sunt item vasa irae, id est in hoc facta et formata, ut documenta sint vindictae et furoris Dei. Ea si Dominus ad aliquod tempus patienter sustinet, non disperdens primo quoque momento, sed differens paratum illis iudicium, idque ad demonstranda suae severitatis indicia, quo caeteri terreantur adeo horrendis exemplis: item ad virtutem suam illustrandam, cui servire multis modis ea facit: praeterea vero quo inde notior fiat et clarius elucescat suae in electos misericordiae amplitudo: quid in hac dispensatione reprehensione dignum? Caeterum quod reticet, unde sit illud quod vasa sunt in exitium apparata, non est mirum. assumit enim ex superioribus, causam in aeterno ac inexplicabili Dei consilio absconditam esse: cuius iustitiam adorare magis quam scrutari conveniat. Vasa autem generali significatu pro instrumentis posuit. quoniam in omnibus creaturis quicquid est actionis, est veluti Divinae virtutis ministerium. Optima ergo ratione vocamur nos fideles misericordiae vasa, quibus Dominus instrumentis utitur ad misericordiae suae ostensionem: reprobi autem vasa irae, quandoquidem serviunt illustrandis Dei iudiciis.

23. *Ut notas quoque faceret divitias.* Ego quoniam in istis duabus particulis *καὶ ἵνα* non dubitabam esse *ὕστερον πρότερον*: quo melius cohaereret hoc membrum cum superiore, verti: *Ut notas quoque faceret* etc. Est autem secunda ratio quae gloriam Dei in reproborum interitu manifestat: quod ex eo luculentius Divinae bonitatis erga electos amplitudo confirmatur. Quid enim isti ab illis differunt, nisi quod ex eadem exitii voragine a Domino liberati sunt? idque non proprio aliquo merito, sed gratuita eius benignitate. Ergo fieri non potest, quin magis ac magis commendetur immensa illa clementia erga electos, quum respicimus, quam miseri sint omnes qui eius iram non effugiunt. Gloriae vocabulum, quod bis

hic repetitur, interpretor positum pro misericordia Dei, μετωνυμικῶς: quia praecipua eius laus est in benefactis. Sic et Ephes. 1, 13. postquam docuit nos adoptatos a Deo in laudem gloriae suae, paulo post subiungit, obsignatos Spiritu hereditatis in laudem gloriae: suppresso Gratiae verbo. Voluit ergo significare, electos esse instrumenta vel organa, quibus misericordiam suam exercet Deus, ut nomen suum in eis glorificet. Etsi autem in hoc secundo membro expressius asserit, Deum esse qui electos suos praeparat in gloriam, quum prius simpliciter dixisset, reprobos vasa esse praeparata in exitium: dubium tamen non est, quin utraque praeparatio ab arcano Dei consilio pendeat. Alioqui dixisset Paulus, reprobos se dedere vel proiicere in exitium. Nunc vero significat, antequam nascantur, iam suae sorti addictos esse.

24. Quos etiam vocavit: nimirum nos, non solum ex Iudaeis, sed etiam ex Gentibus. 25. Quemadmodum et in Osee (2, 23. *I. Petr.* 2, 10.) dicit: Vocabo populum meum eum, qui non est populus: et dilectam eam, quae non est dilecta. 26. Et erit in loco ubi dictum est eis (*Osee* 1, 10.): Non populus meus vos, illic vocabuntur filii Dei viventis. 27. Iesaias autem (10, 21.) clamat super Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel ut arena maris, reliquiae servabuntur. 28. Sermonem enim consummans et abbrevians, quoniam sermonem abbreviatum faciet Dominus in terra. 29. Et quemadmodum prius dixerat Iesaias (1, 9.): Nisi Dominus sabbaoth reliquisset nobis semen, instar Sodomae facti essemus, et Gomorrhae essemus assimilati.

24. *Quos etiam vocavit.* Ex disputatione, quam hactenus de libertate Divinae electionis habuit, duo consequebantur: nempe Dei gratiam non ita inclusam esse in populo Iudaico, ut non ad alias quoque nationes emanare, et in orbem universum effundere se posset. deinde ne sic quidem alligatam esse Iudaeis, ut ad omnes Abrahae filios secundum carnem sine exceptione perveniat. Nam si Dei electio solo eius beneplacito fundata est, quocunque se eius voluntas converterit, illic electio pariter locum habet. Electione ergo posita iam via quodammodo strata est ad ea quae dicere instituit tum de vocatione Gentium, tum Iudaeorum reiectione: quarum altera ob novitatem absurda, altera prorsus indigna videbatur. Quia tamen haec posterior plus habebat offensionis, illam minus odiosam priore loco tractat. Dicit ergo, vasa misericordiae Dei, quae ipse in nominis sui gloriam seligit, undique assumi: nec minus ex Gentibus, quam ex Iudaeis. Caeterum in relativo *Quos*, etsi non plane observata est a Paulo ratio grammatices, voluit tamen, velut transitu facto, subiicere, nos esse illa gloriae Dei vasa, qui assumpti simus partim ex Iudaeis, partim ex Gentibus. Ubi a vocatione Dei probat, non esse nationis discrimen in electione. Nam si origo a Gentibus ducta impedimento non fuit, quo minus nos etiam Deus vocaret, constat Gentes minime arceri a regno Dei et foedere salutis aeternae.

25. *Quemadmodum in Osee dicit.* Nunc illam Gentium vocationem novam non debere videri ostendit: utpote quae Prophetae vaticinio multo ante fuerit contestata. Sensus est apertus, nisi quod in accommodando testimonio laboratur: siquidem Prophetam illic de Israelitis loqui, nullus negaverit. Dominus enim eorum sceleribus offensus, posthac sibi non amplius fore in populum denuntiat.

Postea consolationem subiicit: et ex non dilectis facit dilectos, ex non populo populum. Paulus autem, quod in Israelitas nominatim confertur, ad Gentes conatur applicare. Qui optime hactenus explicarunt hunc nodum, putarunt Paulum sic voluisse ratiocinari: quod posset impedimento videri esse Gentibus, quo minus participes fiant salutis, id quoque fuisse in gente Israelitica: quomodo igitur Deus olim Iudaeos, quos abiecerat et exterminarat, in gratiam benigne recepit: ita et erga Gentes eadem benignitate nunc utitur. Verum quia haec interpretatio, etsi sustineri potest, videtur tamen mihi habere aliquid coactum, cogitent lectores an non haec sit aptior, si consolationem illam Prophetae non Iudaeis modo, sed Gentibus datam credamus. Neque enim novum est aut insolens Prophetis, postquam Iudaeis ob sua flagitia Dei ultionem edixerunt, convertere se ad regnum Christi, quod in totum orbem propagandum erat. neque id importune. Quando enim iram Dei ita Iudaei peccatis suis provocarunt, ut repudiari ab ipso mereantur, nulla salutis spes superest, nisi ad Christum se convertant: per quem foedus gratiae instauratur, et sicut in eo fundatum erat, sic nunc ubi intercidit, renovatur. Et certe quum in rebus desperatis unicum sit refugium Christus: nulla solida consolatio afferri miseris peccatoribus, et iram Dei sibi imminere cernentibus potest, nisi Christo proposito. Imo hoc, ut monuimus, Prophetis solenne est, ubi populum Divinae ultionis comminatione perculsum humiliarunt, ad Christum revocare, unicum desperatorum asylum. Ubi autem erigitur regnum Christi, simul suscitatur coelestis illa Ierusalem, in quam cives ex omnibus mundi partibus congregantur. Id vero praecipue valet in praesenti oraculo: nam quum Iudaei e familia Dei exterminati essent, eo modo redacti erant in vulgarem ordinem, et Gentibus pares facti. Post sublatum discrimen iam Dei misericordia in omnibus Gentibus promiscue locum habet. Unde colligimus, apte ad causam praesentem accommodari Prophetae vaticinium: in quo Deus, postquam Iudaeos Gentibus aequavit, Ecclesiam se ex alienis collecturum pronuntiat, ut qui populus non erat, incipiat esse. *Populum meum eum, qui non est populus.* Hoc dicitur divortii respectu, quod iam fecerat Deus cum populo, omni cum dignitate abdicans, ut exteris Gentibus non praecelleret. Tametsi autem quos aeterno suo consilio sibi destinavit Deus in filios, hi sunt et perpetuo filii: Scriptura tamen saepe non recenset inter Dei filios, nisi quorum electio vocatione est approbata. Unde etiam nos docet non iudicare, ac multo minus pronuntiare de electione Dei, nisi quatenus se suis signis manifestat. Sic postquam Ephesiis ostenderat Paulus, eorum electionem et adoptionem ante mundi creationem apud Deum fuisse definitam: aliquanto post, fuisse quondam alienos a Deo testatur (Ephes. 2, 1.). Nimirum pro eo tempore, quo suam erga eos dilectionem Dominus nondum ostenderat: tametsi aeterna misericordia amplexus foret. Ergo hoc loco appellantur non dilecti, quibus iram potius quam dilectionem testatur Deus. Porro donec reconciliet adoptio homines Deo, scimus iram eius super totum humanum genus recumbere. Foemininum genus participii pendet ex Prophetae contextu. dixerat enim sibi natam fuisse filiam, cui nomen imposuerat Non dilecta: ut sub hoc typo agnosceret populus, Deo se exosum esse. Iam sicuti reiectio causa odii fuit, ita amoris initium esse docet Propheta, ubi Deus adoptat qui ad tempus extranei fuerant.

27. *Iesaias autem clamat.* Ad secundam partem nunc progreditur: a quo incipere noluit, ne eorum animos nimis exulceraret. Atque hoc non sine artificio est, quod Iesaiam clamantem facit, non loquentem: quo scilicet maiorem attentionem excitet. Porro aperta sunt Prophetae verba ad deterrendos Iudaeos, ne in carne

nimium glorientur. Horrendum enim auditu est, quod ex infinita multitudine exiguus tantum numerus salutem consequetur. Nam etsi Propheta postquam descripsit populi vastitatem, ne putarent fideles exstinctum prorsus esse Dei foedus, spem aliquam gratiae facit residuam: restringit tamen eam ad paucos. Sed quia id de suo tempore vaticinatus erat Propheta: videndum, quomodo ad institutum suum Paulus rite accommodet. Sic autem debet: Quum Dominus vellet e captivitate Babylonica populum suum liberare, ex immensa illa multitudine ad paucissimos modo liberationis suae beneficium pervenire voluit: qui excidii reliquiae merito dici possent prae numeroso illo populo, quem in exsilio perire sinebat. Iam restitutio illa carnalis veram Ecclesiae Dei instaurationem figuravit, quae in Christo peragitur, imo eius duntaxat fuit exordium. Quod ergo tunc accidit, multo certius nunc adimpleri convenit in ipso liberationis progressu et complemento.

28. *Sermonem enim consummans et abbrevians.* Omissa interpretationum varietate, mihi germanus sensus hic videtur: Dominus sic et decurtabit et abscindet populum suum, ut videri possit quaedam veluti consumptio, quod residuum erit, id est facies aut vestigium ingentis ruinae. Haec tamen paucitas, quae a consumptione restabit, erit opus iustitiae Domini: vel, quod magis placet, serviet ad testificandam Dei iustitiam per universum orbem. Quia Verbum generaliter in Scriptura Rem significat, Verbum consummatum ponitur pro Consummatione. Ubi crasse hallucinati sunt multi interpretes, dum nimis argute volunt philosophari. Finxerunt enim ita vocari Evangelii doctrinam, quia resectis ceremoniis breve sit legis compendium. Quanquam Consumptionem potius dici oportuit. Ubi etiam non tantum hic erratum est ab interprete: sed et Iesaiae 10, 22. 23. et 28, 22., Ezech. 11, 13., ubi dicitur: Ah, ah, Domine Deus, consummationem facies reliquiarum Israel? quum velint dicere Prophetae: Reliquiasne ipsas ad ultimam internecionem disperdes? Atque id propter vocis Hebraicae ambiguitatem factum est. Nam quum verbum כלה tam finire et perficere, quam consumere significet, non satis observatum suis locis fuit hoc discrimen. Neque ad verbum sic loquutus est Iesaias, sed posuit duo substantiva nomina, Consumptionem et definitionem, vel decisionem: ut mire sit importuna Hebraismi affectatio in Graeco interprete. Quorsum enim attinuit sententiam per se lucidam obscura dicendi figura involvere? Adde quod Iesaias hic hyperbolice loquitur, dum consumptionem vocat extenuationem, qualis insigni aliqua clade fieri solet.

29. *Et quemadmodum prius dixerat Iesaias.* Aliud ex primo capite testimonium affert, ubi vastitatem Israelis, pro suo tempore, Propheta deplorat. Id autem si semel factum fuit, non est novum exemplum. Nihil enim habet praerogativae populus Israel, nisi a parentibus: qui tamen eum in modum tractati fuerant, ut Propheta conqueratur, sic afflictos fuisse, ut parum abfuerint ab excidio Sodomae et Gomorrhae. Hoc tamen discrimen erat, quod pauculi asservati erant in semen ad nomen excitandum, ne penitus interiret, ac aeterna oblivione deleretur. Deum enim oportuit promissionis suae semper esse memorem, ut inter severissimas vindictas misericordiae locum aliquem daret.

30. Quid ergo dicemus? Quod Gentes, quae non sectabantur iustitiam, adeptae sunt iustitiam, iustitiam autem ex fide. 31. Israel autem sectando legem iustitiae, ad legem iustitiae non pervenit. 32. Quare? Quia non ex fide, sed

quasi ex operibus. offenderunt enim ad lapidem offensionis, 33. Quemadmodum scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram offendiculi. Et omnis qui crediderit in eum, non pudefiet. (*Psal.* 118, 22. *Iesai.* 8, 14. et 28, 16. *I. Petr.* 2, 6.)

30. *Quid ergo* etc. Nunc, quo praecidat Iudaeis omnem occasionem obmurmurandi Deo, incipit causas ostendere humano captui comprehensibiles, cur gens Iudaica sic abiecta fuerit. Faciunt autem perperam, ac ordinem invertunt qui has causas statuere et erigere conantur supra arcanam Dei praedestinationem, quam pro suprema causa habendam prius docuit. Verum quemadmodum illa causis omnibus est superior: ita impiorum pravitas et malitia locum materiamque praebet Dei iudiciis. Quoniam autem in difficili causa versabatur, utitur communicatione, et velut dubitanter interrogat, quid hic dici possit. *Quod Gentes, quae non sectabantur.* Nihil absurdius, aut minus consentaneum videbatur, quam Gentes, quae nulla iustitiae cura in carnis suae lasciviis volutabantur, in salutis participationem vocatas iustitiam obtinere: Iudaeos contra, qui Legis operibus studiose incubuerant, ab omni iustitiae praemio depelli. Paulus id quod mire paradoxum erat ita nudis verbis effert, ut addita ratione temperet quicquid inerat asperitatis: nempe, iustitiam quam apprehenderunt Gentes, constare fide: ideo pendere a Domini misericordia, non propria hominis dignitate. Studium autem illud Legis, quo Iudaei tenebantur, praeposterum fuisse, quia iustificari per opera studebant: sicque eò contendebant quo pervenire homo non potest. Quin et in Christum impingebant, per quem unum ad iustitiam adipiscendam patet aditus. Caeterum hoc priore membro propositum Apostolo fuit meram Dei gratiam evehere, ne alia causa in Gentium vocatione quaeratur, nisi quia indignos favore suo amplecti dignatus est. De iustitia nominatim loquitur, sine qua salus non contingit, sed Gentium iustitiam in gratuita reconciliatione positam esse significat, ex fide manare dicens. Nam siquis iustificatas esse fingat, quia fide adeptae sint Spiritum regenerationis, longe discedet a Pauli mente. Neque enim verum esset, apprehendisse quod non quaerebant, nisi quia gratis vagos et errantes amplexus est Deus: iustitiamque, cuius incognitae nullum vigere studium poterat, obtulit. Quinetiam notandum est, non aliter Gentiles fide iustitiam esse adeptos, nisi quia Deus fidem eorum sua gratia antevertit. Nam si fide priores aspirassent ad iustitiam, hoc iam fuisset eam sectari. Itaque fides ipsa portio gratiae fuit.

31. *Israel autem sectando.* Quod dictu erat incredibile, Paulus libere profert, nihil mirum esse si Iudaei strenue iustitiam sectando nihil profecerint: quia scilicet extra viam currendo frustra se fatigarunt. Iam priore loco Legem iustitiae per hypallagen posuisse mihi videtur pro iustitia Legis: in repetitione secundi membri alio sensu sic vocasse iustitiae formam seu regulam. Itaque summa est, quod Israel in Legis iustitiam insistens, eam scilicet quae in Lege praescripta est, veram iustificationis rationem non tenuerit. Elegans autem paronomasia est, quum legalem iustitiam in causa fuisse docet, ut a Lege iustitiae excideret.

32. *Non ex fide, sed quasi ex operibus.* Quia vulgo zeli praeposteri iusta esse excusatio videtur, iuste eos reiici ostendit Paulus, qui salutem sibi tentant acquirere operum fiducia, quia fidem, quantum in se est, abolent: extra quam nulla speranda est salus. Itaque si voti compotes forent, talis successus verae iustiae exinanitio foret. Porro vides, ut fides et operum merita comparentur, velut res penitus contrariae. Quum ergo fiducia operum maximum sit

obstaculum, quo via nobis intercluditur ad iustitiam consequendam: necesse est, ut, illa valere iussa, in unam Dei bonitatem recumbamus. Terrere enim merito debet hoc Iudaeorum exemplum omnes eos, qui ad regnum Dei per opera obtinendum contendunt: non enim opera Legis, ceremoniarum observationes vocat, ut supra ostensum fuit: sed operum merita: quibus fides opponitur, solam Dei clementiam utroque (ut ita dicam) oculo respiciens, nullo propriae dignitatis intuitu. *Offenderunt enim in lapidem.* Optima ratione confirmat proximam sententiam. Nihil enim magis absurdum, quam iustitia potiri qui eam deiicere conantur. Datus nobis in iustitiam Christus est: eum officio suo privare nititur quisqnis operum iustitiam Deo obtrudit. Atque hinc apparet, quoties in operum fiduciam recumbunt homines, sub inani zelandae iustitiae praetextu furiosa amentia bellum gerere cum Deo. Caeterum quomodo in Christum impingant qui operum fiducia nituntur, non est cognitu difficile. Nisi enim peccatores nos agnoscimus, propriae iustitiae inopes ac vacuos, obscuramus Christi dignitatem: quae in hoc sita est, ut sit lumen, salus, vita, resurrectio, iustitia, medicina nobis omnibus. Quorsum autem ista omnia, nisi ut caecos illuminet, damnatos restituat, mortuos vivificet, in nihilum redactos exsuscitet, sordibus plenos abluat, morbis confectos curet ac sanet? Imo siquid nobis arrogamus iustitiae, cum Christi virtute quodammodo luctamur: siquidem eius officium est, non minus omnem carnis superbiam conterere, quam laborantes ac sub onere fatigatos sublevare ac solari. Proprie autem citatum est testimonium: nam illic denuntiat Deus, se fore populo Iuda et Israel in offendiculum, ad quod impingentes corruant. Quum Christus, ille ipse Deus sit qui per Prophetam loquebatur, non est mirum, id nunc quoque in ipso adimpleri. Et *lapidem offensionis* vocans Christum, non mirum esse admonet, si in via iustitiae progressi non sint, qui perversa sua contumacia impegerint ad offendiculum, quum Deus facilem viam monstrasset. Notandum vero est, Christo hoc proprie et a seipso non competere: sed potius accidentale esse ex hominum malitia, sicuti mox sequitur.

33. *Et omnis qui crediderit in eum, non pudefiet.* Hoc aliunde sumptum testimonium ad piorum consolationem subiecit, acsi diceret: Quod Christus lapis offensionis dicitur, non est quod ipsum exhorrescamus, aut pro fiducia formidinem concipiamus. In ruinam siquidem incredulis positus est: piis autem in vitam ac resurrectionem. Ergo quemadmodum vaticinium illud de offensione et scandalo impletur in rebellibus et incredulis: ita aliud est quod ad pios dirigitur, nempe ipsum esse lapidem fortem, pretiosum, angularem, firmissime fundatum, quo quicunque subnixus fuerit, non praecipitabit. Quod autem pro Festinare, seu praecipitare, Pudefieri posuit, id habuit a Graeco interprete. Certum quidem est, illic Dominum voluisse spem suorum confirmare. Ubi autem Dominus bene sperare nos iubet, ex eo sequitur, non posse nos pudefieri. Vide locum I. Petri 2, 10., huic non absimilem.

Cap. X.

1. Fratres, benevolentia certe cordis mei et deprecatio ad Deum super Israel est in salutem. 2. Testimonium enim reddo illis, quod zelum Dei habent, sed non secundum scientiam. 3. Ignorantes enim Dei iustitiam, et propriam iustitiam quaerentes statuere, iustitiae Dei subiecti non fuerunt. 4. Finis enim legis Christus in iustitiam omni credenti.

Hinc videmus, quanta sollicitudine sanctus vir offensionibus obviarit. Adhuc enim, ut temperet quicquid erat acerbitatis in exponenda Iudaeorum reiectione, suam, ut prius, erga eos benevolentiam testatur, et eam ab effectu comprobat, quod sibi eorum salus curae esset coram Domino. Haec enim affectio ex genuina demum caritate nascitur. Quanquam alia forte etiam de causa suum erga gentem, ex qua oriundus erat, amorem testari coactus est: nam a Iudaeis nunquam recepta fuisset eius doctrina, si ex professo infensum sibi putassent, et Gentibus etiam suspecta fuisset eius defectio: quia putassent hominum odio a Lege esse apostatam, quemadmodum proximo capite attigimus.

2. *Testimonium enim reddo.* Hoc ad faciendam amoris fidem pertinebat: fuit enim iusta causa, cur eos misericordia potius quam odio prosequi deberet: quum cerneret eos ignorantia tantum labi, non animi pravitate, imo quum videret non nisi aliquo Dei affectu moveri ad persequendum Christi regnum. Caeterum hinc discamus, quo nos bonae nostrae intentiones abripiant, si illis obsecundamus. Vulgo haec putatur optima et valde idonea excusatio, ubi is qui redarguitur, obtendit se non malo animo fecisse. Atque hic praetextus hodie innumeros detinet, ne studium ad inquirendam Dei veritatem applicent: quod putant excusabile fore quicquid ignoratione, citra destinatam malitiam, imo cum bona intentione deliquerint. atqui nemo est nostrum qui Iudaeos excusare sustineat, quod Christum crucifixerint, quod in Apostolos immaniter saevierint, quod Evangelium perdere et exstinguere conati fuerint: quum tamen eadem illis defensio suppetat, qua secure gloriamur. Facessant ergo vanae illae tergiversationes de bona intentione: si Deum ex animo quaerimus, sequamur viam qua sola ad eum pervenitur. Melius est enim vel claudicare in via, quam extra viam strenue currere, ut ait Augustinus. Si religiosi esse volumus, meminerimus verum esse, quod Lactantius docet, eam demum veram esse religionem quae coniuncta est cum Dei verbo. Rursum tamen quum videmus eos perire qui bona intentione errant in tenebris, cogitemus nos esse mille mortibus dignissimos, si a Deo illuminati, scientes et volentes ab eius via evagamur.

3. *Ignorantes enim Dei iustitiam.* En quomodo inconsiderato zelo aberrarint: nempe quod propriam iustitiam erigere voluerunt: quae stulta fiducia ex Divinae iustitiae ignoratione provenit. Observa antithesin Dei iustitiae et hominum. Primo videmus opponi inter se quasi res contrarias, et quae simul stare nequeunt: unde sequitur, everti Dei iustitiam, simulac propriam statuunt homines. Deinde ut inter se respondeant antitheta, non dubium est vocari Dei iustitiam quae eius donum est: sicuti rursum dicitur hominum iustitia, quam petunt a seipsis, vel se ad Deum afferre confidunt. Iustitiae ergo Dei non subiicitur qui vult in seipso iustificari: quia iustitiae Dei obtinendae principium est, abdicare se propria iustitia. Quorsum enim iustitiam aliunde quaerere attinet, nisi quia inopia

nos cogit? Diximus autem alibi, quomodo Dei iustitiam fide induant homines: quia scilicet imputatur illis Christi iustitia. Porro superbiam, qua inflati sunt hypocritae, utcunque specioso zeli fuco tegatur, graviter infamat Paulus, quum dicit eos omnes, quasi excusso iugo, Dei iustitiae adversos esse ac rebelles.

4. *Finis enim Legis Christus.* Mihi non male quadrare videtur hoc loco verbum Complementi: sicuti etiam Erasmus Perfectionem vertit: sed quia altera lectio omnium fere consensu recepta est, et ipsa quoque non male convenit, liberum per me erit lectoribus eam retinere. Hac ratione occurrit Apostolus obiectioni quae contra moveri poterat. Videri enim poterant Iudaei rectam viam tenuisse, quia in Legis iustitiam incubuerant: hanc falsam opinionem refellere necesse habuit, quod hic facit. Indicat enim Legis praeposterum interpretem esse, qui per eius opera iustificari quaerit, quoniam in hoc Lex data est, quo nos ad aliam iustitiam manu duceret. imo quicquid doceat Lex, quicquid praecipiat, quicquid promittat, semper Christum habet pro scopo: ergo in ipsum dirigendae sunt omnes partes. Id autem fieri nequit, quin omni iustitia spoliati, peccati agnitione confusi, ab ipso uno iustitiam gratuitam petamus. Unde sequitur, vitiosum Legis abusum merito in Iudaeis reprehendi, qui sibi ex adminiculo perperam obstaculum fecerint: imo Legem Dei turpiter mutilasse apparet, qui reiecta eius anima mortuum literae corpus arripuerint. Quamvis enim mercedem Lex iustitiae suae observatoribus promittat: postquam tamen omnes in reatum coniecit, novam substituit in Christo iustitiam, quae operum meritis non acquiritur, sed gratis donata, fide recipitur. Ita fidei iustitia (quemadmodum vidimus primo capite) testimonium a Lege habet. Habemus autem insignem locum, quod Lex omnibus suis partibus in Christum respiciat: itaque rectam eius intelligentiam habere nemo poterit qui non ad hunc scopum perpetuo collimet.

5. Moses enim describit iustitiam quae est ex Lege (*Levit.* 18, 5. *Ezech.* 20, 11. *Galat.* 3, 12.), Quod qui fecerit ea homo, vivet in ipsis. 6. Quae vero est ex fide iustitia, sic dicit (*Deut.* 30, 12.), Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in coelum? hoc est Christum deducere. 7. Aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere. 8. Sed quid dicit? (*Deut.* 30, 14.) Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo: hoc est verbum fidei, quod praedicamus. 9. Quod si confessus fueris ore tuo Dominum Iesum, et credideris in corde tuo, quod Deus suscitavit illum ex mortuis, salvus eris. 10. Corde enim creditur in iustitiam, ore fit confessio in salutem.

5. *Moses enim* etc. Ut appareat, quantopere inter se pugnent iustitia fidei et operum iustitia, eas nunc inter se confert: comparatione enim magis elucescit repugnantia quae est inter res contrarias. Agit autem non Prophetarum oraculis, sed ipsius Mosis testimonio ob hanc unam causam, ut intelligerent Iudaei, non esse datam a Mose Legem quae ipsos in operum fiducia detineret: sed quae ad Christum potius duceret. Nam etiamsi Prophetas suae sententiae testes citasset: haerebat tamen hic scrupulus, cur Lex aliam iustitiae formam praescriberet. Hunc ergo optime discutit, quum ex ipsa Legis doctrina stabilit fidei iustitiam. Porro quod Paulus consentientem facit Legem cum fide, et tamen illius iustitiam huius iustitiae opponit, eius est intelligenda ratio. Lex bifariam accipitur:

nunc enim significat universam doctrinam a Mose proditam, nunc partem illam quae ministerii eius propria erat: quae scilicet praeceptis, praemiis, et poenis continetur. Moses autem in universum hoc officii habuit, ut populum de vera pietatis regula erudiret. Id si verum est, oportuit illum poenitentiam et fidem praedicare: fides vero, nisi propositis Divinae misericordiae promissionibus, et illis quidem gratuitis, non docetur: itaque oportuit esse Evangelii praeconem: quod fideliter praestitisse, constat ex multis locis. Quo populum ad poenitentiam institueret, docere debuit, quae vivendi ratio esset Deo accepta: eam Legis praeceptis complexus est. Iam quo iustitiae amorem populi animis instillaret, rursum iniquitatis insereret odium, promissiones et minae addendae fuerunt: quae praemia iustis esse reposita, peccatoribus vero horrendas poenas denuntiarent. Nunc populi officium erat considerare, quot modis esset maledictus, et quam procul ab eo esset, ut posset Deum operibus promereri: ita desperatione propriae iustitiae concepta, ad Divinae bonitatis portum, adeoque ad Christum ipsum confugere. Ille finis fuit Mosaici ministerii. Iam vero quia Evangelicae promissiones sparsim tantum leguntur apud Mosen, ac illae etiam nonnihil obscure: praecepta vero et praemia Legis cultoribus constituta identidem recurrunt: merito ista functio proprie ac peculiariter Mosi tribuitur, docere qualis sit vera operum iustitia: deinde qualis eius observationem remuneratio, qualis transgressionem ultio maneat, ostendere. Hac ratione Moses ipse cum Christo confertur apud Iohannem (1, 17.): ubi dicitur, Legem a Mose esse datam, a Christo gratiam et veritatem fuisse adimpletam. Ac quoties ita restricte accipitur Legis nomen, tacite opponitur Moses Christo: ideoque tunc videndum est, quid Lex ab Evangelio separata in se contineat. Quod ergo hic de iustitia Legis dicitur, referre convenit non ad totam Mosis functionem, sed ad partem istam, quae peculiariter quodammodo ei commissa fuit. Nunc ad verba ipsa venio. *Moses enim describit.* Paulus habet γράφει, sed est aphaeresis pro Describere. Est autem locus ex Levitici 18, 5., ubi Dominus vitam aeternam pollicetur iis qui Legem suam servaverint. Sic enim Paulum quoque accepisse vides, non de temporali modo vita, quod nonnullis placet. Paulus autem sic inde arguit: Quum nemo iustitiam a Lege praescriptam consequatur, nisi qui exacte omnes eius partes impleverit: ab ea autem perfectione omnes homines semper longo abfuerint: frustra quis ad salutem hac via contendat. perperam ergo fecit Israel, qui Legis iustitiam speravit se posse adipisci, a qua omnes excludimur. Vide quomodo a promissione ipsa arguat, nihil eam nobis prodesse, propter conditionem scilicet impossibilem. Quam ergo futilis argutiae est, promissiones legales citare ad statuendam operum iustitiam? Cum iis enim manet nos certa maledictio: tantum abest ut inde ad nos salus perveniat. Quo putidior est stupiditas Papistarum, quibus satis est ad probanda merita nudas promissiones arripere. Non frustra, inquiunt, vitam suis cultoribus promisit Deus: sed interim non vident, ideo promissam esse ut omnibus mortis terrorem incuteret suarum transgressionum sensus: atque ita defectu suo coacti ad Christum confugere discerent.

6. *Quae vero est ex fide iustitia.* Hic locus eiusmodi est, qui lectorem non parum torquere possit: idque duabus de causis. Nam et improprie videtur a Paulo detortus, et verba ipsa in alienum sensum commutata, sed de verbis postea videbimus: prius animum advertamus ad applicationem. Locus est enim Deuteronomii 30, 12., ubi (quemadmodum in superiore) de Legis doctrina loquitur Moses: Paulus autem ad Evangelicas promissiones trahit. Hic nodus sic bene expedietur. Moses facilitatem illic ostendit perveniendi ad vitam, quia iam Dei voluntas Iudaeis occulta non est, nec longe dis-

sita, sed sub aspectum posita. Si de sola Lege sermo esset, frivolum fuisset argumentum: quum nihilo sit factu facilior Lex Dei ante oculos posita, quam si procul abesset. Ergo non Legem solam designat, sed totam in genere Dei doctrinam, quae Evangelium sub se comprehendit. Verbum enim Legis per se, nunquam in corde nostro est: ac ne minima quidem eius syllaba, donec per fidem Evangelii inseritur. Deinde etiam post regenerationem verbum Legis proprie in corde nostro esse non dicetur; quia perfectionem requirit, a qua longe fideles quoque ipsi distant. At verbum Evangelii in corde sedem habet, etiamsi cor non impleat: nam imperfectionis ac defectus veniam offert. Ac omnino Moses illo capite (quemadmodum et quarto) insignem Dei benevolentiam populo commendare studet ex eo, quod eum in suam disciplinam et magisterium susceperat: quae commendatio a nuda Lege sumi non poterat. Nec obstat, quod illic Moses de vita ad Legis regulam formanda concionatur: nam cum gratuita fidei iustitia coniunctus est regenerationis Spiritus. Itaque alterum ex altero colligit: quia Legis observatio ex Christi fide. Nec dubium est, quin haec sententia ex illo principio pendeat: Circumcidet Dominus cor tuum; quod paulo ante posuerat eodem capite. Quare nullo negotio refelluntur qui Mosen illic de bonis operibus agere dicunt. Fateor id quidem esse verum: sed absurdum esse nego, Legis observationem ex suo fonte, hoc est ex fidei iustitia deduci. Nunc quaerenda est verborum explicatio. *Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet* etc. Moses coelum et mare nominat, tanquam loca remotiora, et homini aditu difficilia. Paulus autem, perinde acsi aliquid spiritualis mysterii lateret sub his vocibus, ad mortem et resurrectionem Christi trahit. Siquis istam interpretationem nimis coactam et argutam esse causetur, intelligat non fuisse Apostolo propositum, Mosis locum anxie tractare: sed ad praesentis causae tractationem duntaxat applicare. Non ergo syllabatim recenset quid sit apud Mosen; sed expolitione utitur, qua instituto suo testimonium Mosis propius accommodat. Ille de locis inaccessis loquutus erat: Paulus ea loca expressit, quae et ab aspectu nostro maxime omnium sunt abscondita, et fidei tamen nostrae respicienda sunt. Quare si per amplificationem vel expolitionem haec dicta accipias, non poteris dicere, quod Paulus violenter aut importune detorserit Mosis verba; sed potius fateberis, citra ullam sensus iacturam eleganter ad vocabula Coeli et Maris allusisse. Simpliciter ergo nunc verba Pauli enarremus. Quia duobus fundamentis salutis nostrae securitas incumbit, dum et acquisitam nobis vitam intelligimus, et mortem devictam: utroque per verbum Evangelii fidem suffultam esse docet. Christus enim moriendo mortem absorbuit; resurgendo vitam in potestatem suam accepit. Iam Evangelio, mortis ac resurrectionis Christi beneficium nobis communicatur; ergo non est quod ultra quidpiam appetamus. Itaque ut constet, fidei iustitiam abunde ad salutem sufficere, duo illa membra contineri sub ea docet, quae sola ad salutem desiderantur. *Quis ergo ascendet in coelum?* tantundem valet, acsi dicas: Quis scit, an nos hereditas illa aeternae et coelestis vitae maneat? *Quis descendet in abyssum?* acsi dicas: Quis scit an mortem corpoream sequatur etiam sempiternus animae interitus? Utramque dubitationem docet esse fidei iustitia sublatam: nam altera Christum e coelo deduceret, altera e morte reduceret. Christi enim in coelum ascensio fidem nostram de aeterna vita sic firmare debet, ut Christum paene ipsum e coelorum possessione detrahat, qui dubitat, an coeli hereditas parata sit fidelibus, quorum nomine et causa illuc ingressus est. Similiter quum inferorum horrores subierit ut nos inde liberaret: revocare in dubium, an adhuc huic miseriae obnoxii sint fideles, est irritam facere eius mortem, et veluti abnegare.

8. *Sed quid dicit?* Negativa oratio, quam hactenus retulit, ad tollenda fidei obstacula pertinet: restat ergo ut rationem tradat obtinendae iustitiae, in quem finem subiungitur affirmatio. Quod autem interrogatio interponitur, quum possent uno contextu omnia simul dici, id excitandae attentionis causa factum est. Simulque docere voluit, quam latum sit inter Legis et Evangelii iustitiam discrimen: quum illa se procul ostendens, ab accessu cunctos mortales arceat: haec autem prope se offerens, ad sui fruitionem familiariter nos invitet. *Probe est verbum.* Primo hoc notandum est, ne ambagibus abductae hominum mentes a salute aberrent, verbi metas illis praescribi, intra quas se contineant. Perinde enim est acsi iuberet, uno verbo contentas esse, et moneret, in hoc speculo contemplanda esse coelorum arcana, quae et aciem oculorum perstringerent suo fulgore, et aures obstupefacerent, et mentem ipsam redderent attonitam. Itaque insignem ex hoc loco consolationem percipiunt fideles animae de verbi certitudine: quod scilicet in eo non minus tuto acquiescant, quam in praesentissimo rerum aspectu. Deinde notandum est, proponi verbum a Mose, in quo stabilis et tranquilla salutis fiducia nobis constet. *Hoc est verbum fidei.* Merito id assumit Paulus: nam Legis doctrina pacatam ac tranquillam conscientiam minime reddit: nec ei suppeditat quibus contentam esse oporteat. Interim tamen non excludit reliquas verbi partes, ac ne praecepta quidem ipsa Legis: sed vult statuere peccatorum remissionem pro iustitia, etiam citra exactam obedientiam quam Lex requirit. Sufficit ergo ad pacandas mentes et stabiliendam hominum salutem Evangelii verbum: quo non iubemur operibus iustitiam promereri, sed gratuito oblatam fide amplexari. Verbum autem Fidei pro verbo Promissionis, hoc est pro ipso Evangelio, μετωνυμικῶς dictum: quoniam relationem habet cum fide. Subaudienda enim est antithesis, qua discernitur Lex ab Evangelio: atque ex hac distinctionis nota colligimus, sicuti Lex opera exigit, Evangelium nihil aliud postulare, nisi ut fidem afferant homines ad recipiendam Dei gratiam. Particula ista *quod praedicamus*, ideo adiecta est, nequis suspicaretur Paulum a Mose dissidere. Testatur namque in Evangelii ministerio sibi cum Mose optimam esse consensionem: quandoquidem ille quoque non alibi quam in gratuita promissione Divinae gratiae felicitatem nostram locaverit.

9. *Quod si confessus fueris.* Hic quoque allusio est magis, quam propria aut genuina interpretatio: nam verisimile est Mosen Oris vocabulo per synecdochen usum esse pro facie seu conspectu. At non dedecuit Apostolum alludere ad nomen Oris in hunc modum: Quando coram ore nostro verbum suum proponit Dominus, procul dubio nos ad confessionem eius vocat. Ubicunque enim est verbum Domini, illic debet fructificare: fructus autem oris est confessio. Quod autem fidei confessionem praeponit, est anastrophe Scripturis satis familiaris. Melior enim ordo futurus, si, praemissa cordis fiducia, oris confessio subiecta foret, quae ex ea nascitur. Rite vero Dominum Iesum fatetur qui sua eum virtute ornat, talem agnoscens, qualis a Patre datus est, ac in Evangelio describitur. Quod vero diserte tantum resurrectionis fit mentio, non ita accipere convenit, quasi mors nullo loco esset: sed quia Christus resurgendo omnes salutis nostrae numeros implevit. Etsi enim morte peracta est redemptio et satisfactio, per quam Deo sumus reconciliati: victoria tamen adversus peccatum, mortem, et Satanam resurrectione parta fuit. Hinc etiam et iustitia, et vitae novitas, et spes beatae immortalitatis. Ideoque una resurrectio saepe nobis ad salutis fiduciam proponitur, non ut nos a morte abducat, sed quia mortis effectum et fructum testatur: denique mortem in se continet resurrectio. Qua de re aliquid attigimus 6. capite. Adde etiam quod Pau-

lus non historicam modo requirit fidem, sed in ipsa resurrectione complectitur eius finem. Tenendum enim est, quorsum Christus resurrexerit: nempe quod in eo excitando consilium Dei Patris fuerit nos omnes in vitam restituere. Quanquam enim potestas Christo fuerit a seipso recipiendae animae: hoc tamen opus Deo Patri Scriptura plerumque ascribit.

10. *Corde enim creditur in iustitiam.* Hic locus nos adiuvare potest ad intelligendam fidei iustificationem. nam ostendit inde nobis iustitiam obtingere, quod Dei bonitatem in Evangelio nobis oblatam amplectimur: hinc ergo sumus iusti, quod Deum nobis in Christo propitium esse credimus. Verum observemus, fidei sedem non in cerebro esse, sed in corde: neque vero de eo contenderim, qua in parte corporis sita sit fides: sed quoniam Cordis nomen pro serio et sincero affectu fere capitur, dico firmam esse et efficacem fiduciam, non nudam tantum notionem. *Ore fit confessio in salutem.* Mirum videri queat, cur nunc salutis nostrae portionem fidei tribuat, toties antehac testatus, sola fide nos salvos fieri. Sed ex eo colligi non debet, confessionem salutis nostrae causam esse: tantum significare voluit, quomodo salutem nostram Deus perficiat: nempe dum fidem, quam pectoribus nostris indidit, emergere per confessionem facit. Imo simpliciter voluit notare, quae sit fides vera ex qua hic fructus emanat, nequis inanem fidei titulum pro ea praetenderet: nam cor ita debet accendere studio gloriae Dei, ut flammam suam extra egerat. Et sane qui est iustificatus, salutem iam obtinet: non ergo minus corde ad salutem creditur, quam ore fit confessio. Vides sic distinxisse, ut iustificationis causam ad fidem referret: deinde ostenderet, quid ad salutem consummandam sit necessarium. Neque enim corde credere quis potest, quin ore confiteatur: et necessitas quidem est perpetuae consequentiae, non quae salutem confessioni adscribat. Caeterum viderint quid respondeant Paulo, qui nobis hodie imaginariam quandam fidem fastuose iactant, quae secreto cordis contenta, confessione oris, veluti re supervacanea et inani, supersedeat. Nimis enim nugatorium est, asserere ignem esse, ubi nihil sit flammae neque caloris.

11. Dicit enim Scriptura (*Iesai.* 28, 16.), Omnis qui credit in eum, non pudefiet. 12. Non enim est distinctio Iudaei et Graeci: unus enim Dominus omnium, dives in omnes qui invocant eum. 13. Quisquis enim invocaverit nomen Domini, salvus erit (*Ioel.* 2, 28. *Act.* 2, 21.).

11. *Dicit enim* etc. Postquam causas notavit, cur Iudaeos merito Deus repudiasset, redit ad Gentium vocationem asserendam: quae pars est altera quaestionis in qua nunc versatur. Quoniam igitur viam ostenderat, qua ad salutem homines perveniant: et ea quidem non minus Gentibus quam Iudaeis communis sit ac exposita: nunc addito primum signo universali, ad Gentes illam aperte protendit: deinde Gentes quoque nominatim in eam vocat. Repetit autem quod iam adduxerat testimonium ex Iesaia, ut sententia plus habeat auctoritatis: simul ut pateat, quam bene editae de Christo prophetiae cum Lege consentiant.

12. *Non enim est distinctio.* Si sola fiducia requiritur, ubicunque reperta fuerit, illic se vicissim proferet Dei benevolentia in salutem: nullum ergo hic erit discrimen gentis aut nationis. Et addit firmissimam rationem: nam si is, qui mundi totius est creator et opifex, omnium hominum est Deus: omnibus benignum se exhibebit, a quibus pro Deo agnitus et invocatus fuerit. Nam quum immensa sit eius misericordia, fieri non potest, quin se in omnes ef-

fundat a quibus expetita fuerit. *Dives* hic active accipitur pro benigno et benefico. Ubi notandum, Patris nostri opulentiam largitate non minui: ideoque nihil nobis decrescere, quamlibet alios multiplici gratiae suae affluentia locupletet. Non est ergo cur invideant alii aliorum bonis, perinde acsi quid ipsis propterea deperiret. Tametsi vero satis valida erat ratio ista, Prophetae tamen Ioelis oraculo eam confirmat: quod, expressa particula universali, omnes pariter includit. Verum ex circumstantia multo melius cognoscent lectores, huc congruere quod pronuntiat Ioel, tum quia de Christi regno illic vaticinatur, tum etiam quod praefatus iram Dei horribili modo exarsuram, in medio eius ardore salutem pollicetur omnibus qui nomen Domini invocaverint. Unde sequitur, usque ad mortis abyssos penetrare Dei gratiam, simodo illinc expetatur, ut minime arcenda sit a Gentibus.

14. Quomodo ergo invocabunt eum, in quem non crediderint? quomodo vero in eum credent, de quo non audierint? quomodo autem audient absque praedicante? 15. Quomodo autem praedicabunt, nisi mittantur? quemadmodum scriptum est (*Iesai.* 52, 7. *Nahum.* 1, 15.), Quam pulchri pedes annuntiantium pacem, annuntiantium bona! 16. Sed non omnes obedierunt Evangelio. Iesaias enim dicit (*Iesai.* 53, 1. *Ioh.* 12, 18.), Domine, quis credidit sermoni nostro? 17. Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.

Non occupabo hic diu lectorem referendis simul ac refellendis aliorum opinionibus. sit salvum cuique iudicium: mihi vero libere proferre liceat quod sentio. Ut ergo intelligas, quorsum pertineat haec gradatio, principio considera, fuisse mutuum nexum inter Gentium vocationem et Pauli ministerium, quo inter ipsas defungebatur: ut ab unius approbatione alterius quoque approbatio penderet. Iam necesse erat Paulo, Gentium vocationem extra dubium statuere, simul sui ministerii rationem reddere, ne videretur gratiam Dei perperam dispergere, quod panem, filiis Dei destinatum, illis subduceret, ac canibus erogaret. utrumque ergo simul facit. Sed orationis filum quomodo cohaereat, non bene intelligetur, donec singulae partes ordine enarratae fuerint. Perinde valet haec progressio acsi diceret: Tam Iudaei quam Gentes, nomen Dei invocando, se in ipsum credere eo ipso declarant: quoniam vera nominis Dei invocatio non potest esse, quin recta eius cognitio praecesserit. Porro fides ex verbo Dei nascitur: verbum autem Dei nullibi praedicatur, nisi speciali Dei providentia et ordinatione. Ergo ubi Dei invocatio, illic est fides: ubi fides, praecessit semen verbi: ubi praedicatio, illic Dei vocatio. Iam ubi vocatio ita efficax et fructuosa, illic clarum et indubitatum signum est Divinae benevolentiae. Inde tandem constabit, Gentes non esse a regno Dei excludendas, quas in salutis communionem Deus asciverit. Nam ut fidei causa apud eas est praedicatio Evangelii: ita praedicationis causa est Dei missio, qua voluit in hunc modum eorum saluti consulere. Reliqua nunc seorsum expendamus.

14. *Quomodo invocabunt.* Vult hic coniungere Paulus invocationem cum fide: ut sunt profecto res inter se coniunctissimae. Qui enim Deum invocat, se quasi ad unicum salutis portum recipit: et quod certissimi refugii genus est, velut filius in optimi atque amantissimi patris sinum se confert, ut eius cura protegatur, indulgentia ac caritate foveatur, benignitate sublevetur, virtute fulciatur. Id facere nemo poterit qui non ante de paterna Dei erga se benevo-

lentia tantam persuasionem animo conceperit, ut ab ea quidvis ausit exspectare. Ergo qui Deum invocat, in eo praesidium sibi esse repositum confidat necesse est. Siquidem de ea invocatione hic loquitur Paulus, quae Deo approbatur. Nam hypocritae quoque invocant, sed non in salutem, quia sine ullo fidei sensu. Unde apparet, quam nihil sapiant omnes Scholastici qui Deo se dubitanter offerunt, nulla fiducia subnixi. Longe aliter Paulus qui illud tanquam confessum axioma sumit, non posse nos rite precari, nisi de successu certo persuasos. Neque enim fidem implicitam hic designat, sed eam certitudinem, quam de paterna eius benevolentia concipiunt animi nostri, ubi per Evangelium reconciliat nos sibi, et in filios adoptat. Hac sola fiducia nobis ad eum patet aditus: ut etiam docetur Ephes. 3. E converso autem collige, illam esse demum veram fidem, quae Dei invocationem ex se parit. fieri enim nequit, ut qui Dei bonitatem gustavit, non etiam perpetuo ad eam votis omnibus aspiret. *Quomodo in eum credent, de quo* etc. Summa est, nos quodammodo esse mutos, donec ad precandum nobis ora aperiat Dei promissio. quem etiam ordinem demonstrat apud Prophetam (Zach. 13, 9.) his verbis: Dicam illis, Populus meus estis vos: et ipsi mihi dicent, tu Deus noster. Neque enim est nostrum, qualem libuerit Deum fingere. Legitima ergo eius cognitio habenda est, qualis in eius verbo proponitur. Siquis vero Deum ex proprio sensu bonum concipiat, non erit certa nec solida fides, sed instabilis et fluxa imaginatio: proinde ad rectam Dei cognitionem verbum requiritur. Verbum non aliud hic posuit, quam quod praedicatur, quod haec ordinaria sit, quam eius dispensandi instituit Dominus, ratio. Siquis porro inde contendat, Deum hominibus sui notitiam aliter non posse instillare quam instrumento praedicationis, negabimus illud fuisse ex mente Apostoli, qui tantum in ordinariam Dei dispensationem respexit, non autem eius gratiae Legem praescribere voluit.

15. *Quomodo praedicabunt, nisi mittantur?* Hoc specimen esse et pignus Divini amoris significat, ubi gentem aliquam Evangelii sui praedicatione dignatur: neque ullum esse eius praeconem, quem non peculiari sua providentia suscitarit: quare non esse dubium, quin Deus nationem eam visitet, in qua Evangelium annuntiatur. Quia autem hic nequaquam de legitima cuiusque vocatione agit Paulus, supervacuum foret hic longiorem de ea sermonem habere. Tantum hoc tenere sufficiat, non fortuito pluere Evangelium ex nubibus, sed per manus hominum afferri quo Divinitus missum est. *Quemadmodum scriptum est: Quam speciosi.* Sic in rem praesentem testimonium istud convenit applicare: Dominus, spem liberationis populo suo facturus, insigni encomio eorum adventum ornat qui laetum huius rei nuntium afferrent. Eo igitur ipso declaravit, non minori in pretio habendum esse Apostolicum ministerium, per quod aeternae vitae nuntius nobis adfertur. Inde autem sequitur a Deo esse: quandoquidem nihil est in mundo desiderabile nec laude dignum, quod non ab eius manu proficiscatur. Caeterum hinc quoque discimus, quantopere expetenda res sit bonis omnibus, et quanti aestimanda Evangelii praedicatio, quae sic ore Domini commendatur. Neque enim dubium est, magnifice Deum praefari de incomparabili huius thesauri pretio, ut ad eum cupide expetendum expergefiant omnium mentes. *Pedes* pro adventu accipe per metonymiam.

16. *Sed non omnes obedierunt Evangelio.* Istud nihil ad eam argumentationem pertinet, quam Paulus in hac gradatione persequi voluit. Ideo neque in conclusione quae mox sequetur tale quicquam repetet: sed operae pretium fuit Paulo hoc quoque interserere vice occupationis, nequis ex eo quod dictum erat, verbum semper or-

dine fidem praecedere, non secus ac semen prius est segete, reciprocum argumentum strueret, atque inferret, fidem sequi ubicunque est verbum. nam ita potuisset Israel gloriari, qui nunquam verbo fuerat destitutus. Oportuit ergo et hoc in transitu indicare, multos vocari qui tamen electi non sunt. Locum autem adducit ex Iesaia, 53, 1., ubi Propheta, oraculum illud praeclarum de Christi morte et regno editurus, cum admiratione praefatur de credentium paucitate, quae talis ei in spiritu apparebat, ut exclamare coactus sit: Domine, quis credidit auditui nostro, id est sermoni quem praedicamus? Nam quum Hebraeis nomen שמועה passive Sermonem significet: Graeci ἀκοήν, Latini Auditum, impropric quidem, sensu tamen non ambiguo reddiderunt. Iam videmus, cur obiter haec exceptio interposita fuerit, nequis scilicet fidem necessario sequi putaret, ubicunque viget praedicatio. Rationem tamen postea notat, quum addit: Brachium Domini cui revelatum est? Significat enim non aliter exstare verbi profectum, nisi dum Spiritus sui luce Deus affulget, atque ita ab externa hominis voce distinguitur interior vocatio, quae sola efficax est, et solis electis propria. Unde facile liquet, quam stulte quidam ratiocinentur, promiscue electos esse omnes, quia universalis est salutis doctrina, et promiscue omnes ad se Deus invitat. Neque enim promissionum generalitas sola et per se communem omnibus salutem facit: quin potius eam ad electos restringit peculiaris ista revelatio cuius meminit Propheta.

17. *Ergo fides ex auditu.* Ex conclusione videmus quid spectaverit Paulus in serie illa contexenda: nempe ut ostenderet, ubicunque est fides, Deum illic electionis suae signum iam ante prodidisse. Deinde quod benedictionem suam per Evangelii ministerium effuderit, ut mentes fide illuminaret, ac ex ea quoque ad nominis sui invocationem institueret, in qua omnibus salus promittitur: hoc modo testatum esse, Gentes in partem aeternae hereditatis a se admitti. Est autem notabilis locus de efficacia praedicationis: quoniam ex ea fidem nasci testatur. Confessus nuper quidem est, per se nihil proficere: sed ubi Domino operari placet, hoc instrumentum est potentiae ipsius. Et certe vox hominis usque in animam penetrare sua virtute nequaquam potest: et nimium extolleretur mortalis homo, si diceretur vim habere nos regenerandi: lumen etiam fidei sublimius quiddam est, quam ut humanitus conferri possit. Verum haec omnia non obstant, quin Deus per hominis vocem efficaciter agat, ut eius ministerio fidem in nobis creet. Praeterea notandum est, non alia quam Dei doctrina fidem fundari. Neque enim ex qualibet doctrina fidem oriri tradit Paulus, sed nominatim ad Dei verbum restringit: quae restrictio absurda foret, si in hominum placita recumbere fides posset. Quare facessant oportet omnia hominum commenta, ubi de fidei certitudine agitur. Hoc modo etiam concidit Papale illud phantasma fidei implicitae, quod fidem a verbo avellit: ac multo magis exsecranda illa blasphemia, suspensam manere verbi fidem, donec eam fulciat Ecclesiae auctoritas.

18. Sed dico, numquid non audierunt? Quinimo (*Psal.* 19, 5.) In omnem terram exivit sonus eorum: et in fines orbis verba eorum. 19. Sed dico, numquid non cognovit Israel? Primus Moses dicit (*Deut.* 32, 18.), Ego ad aemulationem provocabo vos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo vos. 20. Iesaias autem audet, et dicit (65, 1.), Inventus sum a non quaerentibus me: conspicuus factus sum iis, qui me non interrogabant. 21. De Israel au-

tem dicit, Quotidie expandi manus meas ad populum contumacem (*vel non credentem*) et contradicentem.

18. *Sed dico, numquid non aud.* Quandoquidem ex praedicatione imbuuntur hominum mentes Dei notitia, quae eiusdem Dei invocationem ex se generat: restabat hoc quaerendum, an Gentibus non esset annuntiata Dei veritas. nam quod repente se ad Gentes contulerat Paulus, in ea novitate non levis erat offensio. Quaerit ergo, an Deus nunquam ante ad Gentes vocem suam direxerit, et doctoris officio functus sit erga totum mundum. Porro ut communiter scholam omnibus apertam esse doceat, in quam undique discipulos sibi Deus colligeret, Prophetae testimonium adducit ex Psalmo 19, 5., quod parum in speciem videtur ad rem facere. Propheta enim non de Apostolis illic loquitur: sed de mutis Dei operibus, in quibus ita evidenter elucere dicit Dei gloriam, ut dici possint habere suam quandam linguam ad Dei virtutes narrandas. Fecit hic Pauli locus, ut allegorice totum Psalmum exponerent veteres, quos etiam sequuta est posteritas. Ita sine controversia sol, tanquam sponsum e thalamo egrediens, Christus fuit: Apostoli autem coeli fuerunt. Quos maior tenuit religio, et qui se modestius gesserunt in Scripturae interpretatione, existimant, quod proprie de coelesti architectura dictum erat, Paulum ad Apostolos per allusionem transtulisse: verum quia animadverto, servos Domini maiore ubique reverentia tractasse Scripturas, neque adeo licentiose huc illuc flexisse: non possum persuaderi, Paulum sic abusum esse isto loco. Accipio igitur eius citationem in proprio et germano Prophetae sensu, ut tale sit argumentum: Deus iam ab initio mundi suam Gentibus divinitatem manifestavit, et si non hominum praedicatione, creaturarum tamen suarum testimonio. Nam etsi Evangelium tunc inter ipsas silebat: totum nihilominus coeli et terrae opificium loquebatur, ac praeconio suo auctorem celebrabat. Apparet ergo, Dominum etiam pro eo tempore, quo foederis sui gratiam in Israele continebat, non tamen ita sui notitiam Gentibus subduxisse, quin aliquam semper illis scintillam accenderet. Propius quidem electo populo se tunc manifestavit, ut merito domesticis auditoribus conferri potuerint Iudaei, quos sacro suo ore familiariter docebat: quia tamen Gentes quoque eminus coelorum voce alloquebatur, hoc praeludio ostendit, velle se illis etiam tandem innotescere. Caeterum cur Hebraicum nomen קום Graecus interpres φθόγγον reddiderit, nescio. Lineam enim nunc in aedificio, nunc in scriptura significat. Hoc quidem loco quia certum est idem bis repeti, mihi probabile est, coelos induci tam scripto quam voce disserentes de potentia Dei ad totum humanum genus. Nam Exeundi verbo admonet Propheta, doctrinam hanc, cuius coeli sunt praecones, non inclusam esse angustis unius terrae finibus, sed personare usque ad ultimas orbis plagas.

19. *Sed dico, numquid non cognovit Israel.* Haec adversae partis obiectio ex comparatione minoris et maioris sumpta est. Ratiocinatus est Paulus, Gentes a Dei notitia non esse prohibendas, quum se illis ab initio Deus licet obscure tantum et per involucra patefecerit, vel saltem dederit aliquem suae veritatis gustum. Quid ergo de Israele dicendum erit, qui longe alia doctrinae luce illuminatus fuerat? Qui fit enim, ut homines exteri et profani ad lucem procul sibi monstratam accurrant: sanctum vero Abrahae genus familiariter perspectam respuat? Semper enim tenenda est illa distinctio (Deut. 4, 7. 8.): Quae gens est tam inclyta, ut deos sibi appropinquantes habeat, sicut Deus tuus hodie ad te descendit? Ergo non abs re quaeritur, cur non Legis doctrinam, qua imbutus erat Israel,

sequuta fuerit cognitio. *Primus Moses dicit.* Probat Mosis testimonio, Si Gentes Deus Iudaeis praeferat, in eo nihil esse absurdi. Locus ex celebri illo Cantico desumptus est, ubi Deus Iudaeis perfidiam exprobrans hanc se vindictam sumpturum denuntiat, ut eos ad zelotypiam provocet, Gentibus in foedus receptis: quia desciverant ipsi ad fictitios deos: Vos, inquit, me spreto et abiecto, ius meum et honorem ad idola transtulistis: ego ut hanc iniuriam ulciscar, vicissim substituam in locum vestrum Gentes, et quod hactenus vobis dedi, illis transcribam. Id autem sine populi Iudaici repudio fieri non potuit. Nam inde aemulatio, cuius meminit Moses, quod gentem sibi constituit Deus ex non gente, et novum populum de nihilo suscitat, qui locum, unde Iudaei fuerant depulsi, occupet, quemadmodum relicto vero Deo illi se idolis prostituerant. Quod autem Christi adventu non defecerant Iudaei ad crassam illam et externam idololatriam, nihil ad eos excusandos facit: quandoquidem suis figmentis profanaverant totum Dei cultum: imo tandem Deum Patrem in Christo unigenito Filio sibi patefactum abnegarunt: quod est ultimum impietatis genus. Observa *Gentem stultam* et *non gentem* idem valere: quia extra spem vitae coelestis nulla proprie est hominum essentia. Porro vitae initium et origo ex luce fidei est. Itaque spiritualis essentia ex nova creatione fluit: quo sensu fideles vocat Paulus Dei opus, ex quo regeniti sunt eius Spiritu, et ad eius imaginem reformati. iam ex nomine Stultitiae colligimus, quicquid sine Dei verbo sapiunt homines meram esse vanitatem.

20. *Iesaias autem audet, et dicit.* Quoniam hoc vaticinium aliquanto clarius est, quo maiorem attentionem excitet, plenum fiducia esse praefatur, acsi diceret: Non figurate nec perplexe Prophetam fuisse loquutum, sed planis et perspicuis verbis Gentium vocationem asseruisse. Quae autem paucis verbis interpositis hic separavit Paulus, uno contextu apud Prophetam habentur capite 65, 1., ubi Dominus venturum tempus pronuntiat, quo gratiam suam convertat ad Gentes et rationem statim subiungit, taedium contumaciae Israelis, quae nimia diuturnitate facta sibi esset intolerabilis. Sic ergo loquitur: Qui de me antea non interrogabant, ac nomen meum negligebant, nunc quaesierunt me (praeteritum pro futuro ad denotandam vaticinii certitudinem), qui me non quaerebant, praeter spem et votum invenerunt. Scio a quibusdam Rabbinis perverti totum hunc locum, acsi promitteret Deus facturum se, ut a sua defectione resipiscant Iudaei. Sed nihil clarius est quam de alienigenis haberi sermonem, quia mox in contextu sequitur: Dixi, ecce adsum populo, in quo nomen meum non est invocatum. Haud dubie ergo futurum denuntiat Propheta, ut nova adoptione recipiantur in Dei familiam qui prius alieni fuerant. Illa est ergo Gentium vocatio, in qua tamen generalis typus elucet vocationis omnium fidelium. Siquidem nemo est qui Dominum praeveniat: sed omnes sine exceptione, gratuita eius clementia e profundissima mortis abysso eripimur: ubi nulla eius cognitio, nullum colendi eius studium, nullus denique veritatis eius sensus.

21. *De Israel autem* etc. Subiicitur causae redditio, cur Deus ad Gentes transeat, quia scilicet gratiam suam videt inter Iudaeos esse ludibrio. Sed quo melius intelligant lectores, secundo membro notari populi excaecationem, diserte admonet Paulus, electo populo exprobrari suam malitiam. Ad verbum quidem est: Dicit ad Israel: sed phrasin Hebraicam imitatus est Paulus: quia ל saepe pro מן capitur. Dicit autem se ad Israelem manus expandere, quem et verbo assidue ad se invitabat, et omni benignitatis genere allicere non cessabat. His enim duobus modis utitur ad homines vocandos: quandoquidem sic benevolentiam illis suam demonstrat. Praecipue

tamen de contemptu doctrinae conquestus est, qui eo magis detestabilis est, quo insignius paternam sollicitudinem exserit Deus verbo ad se homines invitans. Ac valde emphatica loquutio est, eum manus expandere: quia salutem nostram per verbi sui ministros procurans non secus manus nobis porrigit, quam si pater filium gremio blande excipere paratus brachia etiam extenderet. *Quotidie* autem dicit: necui mirum videatur, si defatigatus sit illis benefaciendo, quum ipsa assiduitate nihil profecerit. Eadem est figura quae habetur apud Ieremiam 7, 13. et 11, 7., ubi ait se mane surrexisse ut illos admoneret. Porro duobus aptissimis nominibus infidelitas designatur. Siquidem participium ἀπειθοῦντα vertere libet Praefractum aut rebellem: neque tamen Erasmi et Veteris interpretis translatio prorsus displicet, quam ad marginem apposui. Sed quum Propheta pervicaciae populum accuset, deinde addat Errare per vias non bonas, non dubito quin Graecus interpres Hebraicum סורר exprimere voluerit duabus vocibus, populum immorigerum aut rebellem primum vocans: deinde contradicentem: quia in eo se prodidit contumacia, quod populus indomito fastu et amarulentia sanctas Prophetarum monitiones obstinate respuit.

CAP. XI.

1. Dico igitur, Num abiecit Deus populum suum? Absit. Etenim ego Israelita sum, ex genere Abrahae, tribu Beniamim. 2. Non abiecit Deus populum suum quem praecognovit. An nescitis in Elia quid Scriptura dicat? quomodo appellet Deum adversus Israel, dicens (*I. Reg.* 19, 10.): 3. Domine, Prophetas tuos occiderunt, et altaria tua diruerunt, et ego relictus sum solus, et quaerunt animam meam. 4. Sed quid dicit ei Oraculum? (*I. Reg.* 19, 18.) Reservavi mihi ipsi septem millia virorum qui non flexerunt genu imagini Baal. 5. Sic ergo et hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiae supersunt. 6. Quod si per gratiam, iam non ex operibus: alioqui gratia, iam non est gratia. si vero ex operibus, iam non est gratia: alioqui opus, iam non est opus.

1. *Dico igitur*, etc. Quae hactenus de Iudaeorum caecitate et obstinatione disseruit, eo spectare videri poterant, acsi Christus adventu suo Dei promissiones alio transtulisset, Iudaeis ab omni salutis exspectatione exterminatis. Illam itaque obiectionem hoc loco praevenit: et quod de repudiatis Iudaeis prius tradiderat, ita moderatur, ne foedus olim cum Abrahamo initum, nunc abrogatum quis putet: aut eius memoriam Deo sic intercidisse, ut Iudaei nunc alienati sint penitus eius regno, quemadmodum ante Christi adventum Gentes: id vero negat, ut certo falsum fuisse, mox ostendet. Nec vero in hoc vertitur quaestio, iurene an iniuria populum Deus repulerit. Nam proximo capite probatum fuit, quum praepostero zelo populus repulisset Dei iustitiam, iustas superbiae suae poenas dedisse, merito fuisse excaecatum, ac tandem foedere excidisse. Iam ergo in disputationem non venit abdicationis ratio: sed alia de re exoritur certamen, quamvis talem Dei vindictam fuerit promeritus, an foedus, quod Deus cum Patribus olim pepigit, sit abolitum, quod ulla hominum perfidia labefactari absurdum esset. Principium enim illud retinet Paulus, quum gratuita sit adoptio, et

10

in solo Deo, non in hominibus fundata, firmam et inviolabilem stare, qualiscunque hominum incredulitas ad eam abolendam conspiret: hic nodus solvendus est, ne credatur Dei veritas et electio ex hominum dignitate pendere. *Etenim ego Israelita.* Antequam in causam ingrediatur, obiter exemplo suo probat, quam absurdum sit putare illam gentem a Deo derelictam. Ipse enim ab ultima origine Israelita erat, non proselytus, aut in Israelis politiam recens insitus. Quum ergo inter selectissimos Dei servos merito censeretur, documento erat, Dei gratiam in Israele residere. Conclusionem ergo veluti probatam assumit, quam tamen iusta tractatione postea explicabit. Quod supra Israelitae titulum se Abrahae semen vocat, et tribum quoque suam exprimit, eo pertinet ut habeatur pro germano Israelita. Sicuti ad Philippenses capite 3, 4. Nam quod ad commendationem misericordiae Dei valere quidam putant, oriundum fuisse populum ex ea tribu quae propemodum excisa fuerat, coactum videtur ac longe petitum.

2. *Non abiecit.* Responsio est negativa, et cum moderatione. Apostolus enim praecise negando reiectum esse populum, secum ipse pugnasset. Verum correctione adhibita, tale reiectionis genus esse docet, quo Dei promissio irrita non reddatur. Ita distribuitur responsio in duas partes, quod Deus nequaquam contra foederis sui fidem, universam Abrahae progeniem abiecerit: neque tamen exstet adoptionis effectus in omnibus carnis filiis, quia praeit arcana electio. Ita generalis reiectio efficere non potuit, quin salvum maneret aliquod semen: ipsum enim visibile populi corpus sic abdicatum fuit, ut nullum ex spirituali Christi corpore membrum exciderit. Siquis roget, an non Circumcisio Iudaeis omnibus commune fuerit gratiae Dei symbolum, ut in eius populo censeri debuerint: prompta est responsio, quia vocatio externa per se inefficax est sine fide, merito incredulis adimi honorem, quem oblatum respuunt. Ita manet specialis populus, in quo Deus constantiae suae specimen exhibet: firmitatis vero originem deducit Paulus ab arcana electione. Neque enim hic fidem respicere dicitur Deus, sed proposito suo constare, ne populum abiiciat quem praecognovit. Atque hic rursus notandum est quod prius admonui, Praecognoscendi verbo non intelligi speculationem nescio quam, qua praesciverit Deus qualis quisque futurus esset, sed Beneplacitum, quo sibi delegit in filios, qui nondum nati in eius gratiam se insinuare non poterant. Ita ad Galatas (4, 9.) dicit cognitos fuisse a Deo, quia suo favore eos antevertit, ut ad Christi notitiam vocaret. Nunc tenemus, quamvis universalis vocatio fructum non proferat, non excidere tamen Dei fidem, quin semper Ecclesiam conservet, quamdiu superstites manent electi: quia licet Deus totum populum promiscue ad se invitet, non tamen intus trahit nisi quos novit esse suos, et quos Filio dedit: quorum etiam fidelis usque in finem erit custos. *An nescitis.* Quum tam exiguus esset eorum numerus, qui ex Iudaeis Christo crediderant, fieri vix potuit, quin ex paucitate colligerent, reiectum esse totum Abrahae genus, atque obreperet cogitatio haec, in tam deformi ruina nullum exstare gratiae Dei signum. Nam quum adoptio sacrum vinculum esset, quo filii Abrahae sub Dei fidem collecti retinebantur, nisi illa diffluxisset, populum misere et infeliciter dissipari nullo modo probabile fuit. Hoc scandalum ut avertat Paulus, appositissimo exemplo utitur. Nam tempore Eliae talem fuisse vastitatem commemorat, ut nullus iam superesset Ecclesiae conspectus: et tamen quum nullum exstaret gratiae Dei vestigium, sic quasi in sepulcro latuisse Dei Ecclesiam, ut mirabiliter servata fuerit. Sequitur ergo, perperam eos facere, qui Ecclesiam ex sensu suo aestimant. Et sane si eximius ille Propheta, qui usqueadeo luculento Spiritu praeditus erat, quum voluit suo iudicio recensere

Dei populum, ita deceptus est: quid nobis eveniet, quorum summa perspicacia, si cum illo conferimur, mera est hebetudo? Quare nequid temere hic statuamus, sed potius infixum cordibus nostris maneat, arcana Dei providentia foveri Ecclesiam, quae nulla oculis nostris apparet. simul veniat in mentem, stulte et superbe facere eos, qui numerum electorum sensus sui modulo definiunt. Nam habet Deus modum sibi non difficilem, nobis absconditum, quo electos suos mirabiliter custodiat, ubi omnia perdita videntur. Hoc autem animadvertant lectores, quod Paulus temporis sui statum diligenter cum vetusta Ecclesiae conditione tum hoc loco, tum etiam alibi comparat, non mediocriter hoc ad fidei confirmationem valere, dum reputamus nihil hodie nobis accidere, quod non olim experti sint sancti Patres. scimus enim, quam gravis machina sit ad turbandos infirmos animos novitas. Quod ad particulam In Elia, in versione retinui Pauli phrasin, quia tantundem valere potest, atque In historia, vel In rebus gestis Eliae: quamvis mihi magis probetur, Paulum Hebraico more sic loquutum: quia ב, quod Graeco ἐν respondet, saepe pro De accipitur. *Quomodo appellet Deum adversus Israel.* Id certe argumento est, quanti fecerit Elias Dominum, qui pro eius gloria non dubitaverit se adversarium gentis suae constituere, eique imprecari extremum interitum, quod putaret in ea religionem et cultum Dei interiisse. Sed in eo fallebatur, quod totam gentem, se uno excepto, eius impietatis damnabat, quam volebat tam severe vindicari. Porro eo loco, quem Paulus citat, nulla imprecatio, sed nuda conquestio habetur. Verum quia sic conqueritur, ut de toto populo desperet, non dubium, quin ita exitio devoveat. Notemus ergo quid peccaverit Elias: nempe quod, quum impietas passim invaluisset, ac totam paene terram occupasset, opinatus est se relictum esse solum.

4. *Reservavi mihi ipsi septem millia.* Utcunque numerum finitum pro indefinito accipias, voluit procul dubio Dominus magnam multitudinem notare. Quando igitur in rebus maxime deploratis tantum valet Dei gratia: ne leviter omnes adiudicemus diabolo, quorum pietas nobis palam non apparet. Simul etiam hoc nobis penitus insideat, quamvis passim grassetur impietas, et undique se ingerat horrenda confusio: sub Dei tamen sigillo manere inclusam multorum salutem. Caeterum nequis hoc praetextu ignaviae suae indulgeat, sicuti plerique ex occulta Dei custodia latebras captant suis vitiis, observare rursum convenit, salvos dici, qui integri et impolluti in Dei fide permanent. Ipsa etiam iudicii circumstantia notanda est: nempe eos demum stare incolumes, qui ne externa quidem simulatione corpus suum prostituerint ad cultum idolorum. Illis enim non animi tantum puritatem tribuit, sed quod etiam corpus ab omni superstitionis immunditia servarint impollutum.

5. *Sic ergo et hoc tempore.* Applicat exemplum ad suam aetatem: et quo faciat omnia similia, reliquias vocat, prae ingenti scilicet illo numero, cuius ob oculos versabatur impietas. Quanquam simul ad illud quod ante citavit Iesaiae vaticinium alludens, in tristi et confusa desolatione lucere adhuc Dei fidem ostendit: quia residuum aliquid maneat. Quo certius id confirmet, vocat diserte reliquias, quae Dei gratia superstites, Dei electionem esse immobilem testantur. quemadmodum dicebat Eliae Dominus, quum in idololatriam diffluxisset totus populus, illa septem millia se servasse. unde colligitur, eius beneficio fuisse exempta ab interitu. Neque simpliciter gratiam dicit, sed nunc quoque ad electionem nos revocat, ut discamus ab occulto Dei consilio reverenter pendere. Una igitur propositio est, paucos servari, praeut magna est eorum copia, qui nomen populi Dei ad se trahunt. Altera, Dei virtute ser-

10 *

vari, quos nullo meriti respectu elegit. nam electio gratiae, Hebraica forma, pro gratuita ponitur.

6. *Si per gratiam, iam non ex operibus.* Amplificatio sumpta ex comparatione contrariorum: sic enim habent inter se Dei gratia et meritum operum, ut qui alterum statuit, alterum evertat. Porro si nulla operum consideratio in electione admitti potest, quae non obscuret gratuitam Dei bonitatem, quam nobis tantopere in ea commendatam voluit: viderint phrenetici, quid Paulo respondeant, qui causam electionis faciunt quam in nobis dignitatem Deus praevidet. Nam sive futuris, sive praeteritis operibus locum aliquem dederis, reclamabit semper haec Pauli sententia, quae dicit, gratiam operibus nihil facere reliquum. Non hic tantum de nostra cum Deo reconciliatione disputat Paulus, nec de mediis vel propinquis salutis nostrae causis, sed altius conscendit, cur Deus ante conditum mundum quosdam solum elegerit, aliis praeteritis. Deum aliunde adductum esse negat ad hoc discrimen, quam mero suo beneplacito. nam siquis operibus detur locus, tantundem gratiae detrahi contendit. Unde sequitur, operum praescientiam cum electione perperam misceri. Nam si Deus alios eligit, alios reprobat, prout salute dignos vel indignos fore praescivit: iam posita operum mercede, non regnabit tola Dei gratia, sed dimidia tantum ex parte causa electionis erit. Nam sicuti antea Paulus in iustificatione Abrahae disseruit, ubi rependitur merces, non ultro conferri gratiam: ita nunc ex eodem fonte argumentum ducit, Si in rationem veniant opera, ubi Deus certum hominum numerum in salutem adoptat, deberi mercedem: itaque non fore gratuitum beneficium. Tametsi autem hic de electione sermo est: quia tamen generalis est ratio qua Paulus utitur, ad totam salutis nostrae rationem extendi debet: ut intelligamus toties pronuntiari, nulla esse operum merita, quoties salus nostra Dei gratiae tribuitur: vel potius ut credamus, toties in nihilum redigi operum iustitiam, quoties gratia nominatur.

7. Quid ergo? quod quaerit Israel, non est assequutus: electio autem assequuta est, reliqui vero excaecati fuerunt. 8. Quemadmodum scriptum est (*Iesai.* 6, 9. *Matth.* 13, 14. *Iohann.* 12, 40. *Act.* 28, 26.): Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. 9. Et David dicit (*Psal.* 69, 23.): Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in offendiculum, et in retributionem ipsis. 10. Obscurentur oculi eorum, ne videant, et dorsum eorum semper incurva.

7. *Quid ergo? quod quaerit Israel.* Quia versabatur hic in difficili quaestione, quasi dubitans interrogat. Hac tamen dubitatione voluit certiorem reddere responsionem quae mox sequitur: innuit enim nullam aliam dari posse. ea est autem, quod Israel in quaerenda salute frustra laboravit: quia praepostero studio nitebatur. Tametsi nullam causae mentionem hic facit: sed quia prius eam expresserat, intelligi certe hoc etiam loco voluit. Perinde enim valent eius verba, acsi diceret: Iam mirum videri non debet, quod Israel ad iustitiam enitendo nihil profecerit. Inde autem conficitur quod de electione continuo subiecit: Nam si Israel merito nihil est consequutus, quid alii, quorum non erat melior vel causa, vel conditio? unde tantum discrimen inter pares? hic quis non videat, solam electionem esse quae discriminat? Est autem dubia verbi huius significatio. Nam quibusdam videtur accipi collective pro ipsis

electis, quo inter se membra antitheseos respondeant: quorum sententia mihi non improbatur, modo simul mihi concedant, inesse aliquid plus huic voci, quam si dixisset electos: nempe ut innueret, non aliam fuisse obtinendi causam, quam electionem, acsi diceret: Non qui meritis freti contendunt, sed quorum salus gratuita Dei electione nititur. praecise enim cum toto Israele vel corpore populi reliquias illas confert, quae salvae erant Dei gratia. Unde sequitur, non residere in hominibus salutis causam, sed ex mero Dei beneplacito pendere. *Reliqui vero excaecati fuerunt.* Quemadmodum soli electi ab interitu Dei gratia eximuntur: ita quicunque electi non sunt, eos manere excaecatos necesse est. Hoc enim vult Paulus, quantum ad reprobos spectat, principium ruinae ac damnationis esse ex eo, quod sunt a Deo derelicti. Quae adducit testimonia, quanquam ex variis potius Scripturae locis collecta, quam ex uno loco desumpta sunt, omnia tamen videntur aliena esse ab eius proposito, si ex circumstantiis suis ea propius expendas. Ubique enim videas excaecationem et indurationem commemorari, tanquam Dei flagella, quibus iam admissa ab impiis flagitia ulciscitur: Paulus autem probare hic contendit, excaecari non eos, qui sua malitia iam id meriti sint, sed qui ante mundi creationem reprobati sunt a Deo. Hunc nodum ita breviter solvas, Quod origo impietatis, quae ita in se provocat Dei furorem, est perversitas naturae a Deo derelictae. Quare non abs re Paulus de aeterna reprobatione haec citavit, quae ex ea prodeunt ut fructus ex arbore, et rivus a scaturigine. Impii quidem propter sua scelera iusto Dei iudicio caecitate puniuntur: sed si fontem exitii eorum quaerimus, eo deveniendum erit, quod a Deo maledicti, nihil omnibus factis, dictis, consiliis suis, quam maledictionem accersere et accumulare possunt. Imo aeternae reprobationis ita abscondita est causa, ut nihil aliud nobis supersit, quam admirari incomprehensibile Dei consilium, sicuti tandem ex clausula patebit. Stulte autem faciunt, qui simulac verbum factum est de propinquis causis, earum praetextu hanc primam, quae sensum nostrum latet, obtegere tentant: acsi Deus non libere ante Adae lapsum statuisset de toto humano genere quod visum est, quia damnat vitiosum ac pravum eius semen: deinde quia peculiariter singulis quam meriti sunt scelerum mercedem rependit.

8. *Dedit illis Deus Spiritum.* Mihi non dubium est citari hic locum Iesaiae, quem Lucas in Actis refert ab eo fuisse adductum, verbis tamen paululum mutatis. Nec vero hic recitat quae habentur apud Prophetam, sed tantum sententiam colligit, spiritu amarulentiae esse Divinitus imbutos, ut videndo et audiendo stupidi permaneant. Iubetur quidem Propheta obdurare cor populi, sed Paulus ad fontem ipsum penetrat, quod scilicet sensus omnes occupet brutus stupor, postquam in hanc amentiam traditi sunt homines, ut contra veritatem virulentis stimulis se acuant. Neque enim vertiginis modo spiritum vocat, sed compunctionis, ubi scilicet quaedam felis amaritudo se prodit: imo etiam furor in respuenda veritate. Arcana autem Dei iudicio sic dementari reprobos pronuntiat, ut attoniti nihil prorsus iudicent. Nam quod videndo dicuntur nihil videre, in eo notatur sensuum omnium hebetudo. Addit autem de suo Paulus *Usque in hodiernum diem:* nequis excipiat olim impletum fuisse vaticinium illud, ideoque perperam ad tempus promulgati Evangelii trahi: hanc obiectionem praevenit, subindicans non unius tantum diei fuisse, quae illic describitur, excaecationem, sed cum insanabili populi pertinacia usque ad Christi adventum durasse.

9. *Et David dicit.* In hoc quoque testimonio Davidis facta est aliqua verborum commutatio, sed quae sensum non violat. Sic enim loquitur: Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et paci-

fica eorum in captionem. De retributione nulla mentio. De rei summa satis convenit. Illic Vates impiis imprecatur, ut quicquid alioqui est in vita optabile et beatum, in ruinam et exitium ipsis cedat: idque per mensam et pacifica designat. Deinde in caecitatem spiritus et virium enervationem eos devovet: quarum alteram oculorum obtenebratione, alteram dorsi incurvatione significat. Porro ad totam fere gentem extendi mirum non est, quum sciamus non solum primores Davidi fuisse infestos, sed promiscuum quoque vulgus fuisse adversum, ut facile appareat, quae illic leguntur non in paucos duntaxat, sed in multitudinem competere: imo si reputamus, cuius imago fuerit David, facilis etiam erit in opposito membro anagoge. Quum ergo haec imprecatio omnes Christi adversarios maneat, ut cibus illis in venenum convertatur (quemadmodum videmus Evangelium esse illis odorem mortis in mortem), cum humilitate et tremore Dei gratiam amplexemur. Adde quod quum David de Israelitis loquatur, qui ex Abraham geniti erant secundum carnem, et qui tunc primas in regno tenebant, eius testimonium Paulus huc congruenter aptat, ne magnae partis populi excaecatio nova aut insolita videatur.

11. Dico igitur, Num impegerunt ut corruerent? Absit. Sed eorum lapsu salus contigit Gentibus in hoc, ut ipsi ad aemulationem provocarentur. 12. Si vero eorum lapsus divitiae sunt mundi: et imminutio eorum divitiae Gentium, quanto magis complementum ipsorum? 13. Vobis enim dico Gentibus, quatenus certe ego Gentium sum Apostolus, ministerium meum illustro: 14. Si quomodo ad aemulationem provocavero carnem meam, et aliquos ex ea salvos fecero. 15. Si enim reiectio eorum reconciliatio est mundi: quid assumptio, nisi vita ex mortuis?

11. *Num impegerunt* etc. Vehementer te impedies in hac disputatione, nisi observes, Apostolum nunc de tota Iudaeorum natione, nunc de singulis hominibus loqui. Inde enim est illa diversitas, quod nunc Iudaeos e regno Dei exterminatos fuisse tradit, excisos ab arbore, in exitium Dei iudicio praecipitatos: nunc rursum excidisse a gratia negat, quin potius manere in possessione foederis, et locum habere in Dei ecclesia. Ergo secundum hanc distinctionem nunc loquitur. Nam quum Iudaei maxima ex parte Christum aversarentur, ut totam fere gentem occuparet haec perversitas, et rari inter eos apparerent sanae mentis: interrogat an ita impegerit in Christum gens Iudaica, ut de ipsa in universum actum sit, nec ulla spes supersit resipiscentiae. Hic merito negat, Iudaeorum salutem esse deploratam, aut sic abiectos a Deo, ut nulla restitutio futura sit, vel prorsus exstinctum sit quod semel cum illis pepigit gratiae foedus: quandoquidem in gente semper manebat semen benedictionis. Sic intelligendam esse eius mentem ex eo constat, quod prius excaecationi coniunxit certam ruinam, nunc spem resurgendi facit: quae duo in unum minime convenirent. Lapsi ergo sunt et corruerunt in exitium, qui in Christum obstinate impigerunt: natio tamen ipsa non concidit, ut necesse sit perditum esse, vel a Deo alienum qui Iudaeus est. *Sed eorum lapsu salus Gentibus.* Duo hoc loco dicit Apostolus, Lapsum Iudaeorum cecidisse quidem Gentibus in salutem: sed in eum finem, ut ipsi quadam zelotypia accenderentur, atque ita de resipiscentia cogitarent. Respexit certe ad testimonium Mosis quod iam citaverat: ubi Dominus minatur Israeli, quod quemadmodum ad aemulationem provocatus ab eo fuerat in falsis diis: ita

etiam, iure talionis, provocabit eum in gente stulta. Verbum, quod illic habetur, notat affectum aemulationis et zelotypiae: ubi scilicet urimur, quum videmus alium nobis anteferri. Ergo si consilium Domini est, ut ad aemulationem provocetur Israel, non ideo cecidit, ut praecipitaretur in aeternam ruinam: sed quo Dei benedictio ab eo contempta in Gentes perveniret: quo demum ille quoque excitetur ad quaerendum Dominum, a quo defecit. Caeterum non est cur in testimonii applicatione magnopere se fatigent lectores: non enim proprium verbi sensum urget Paulus, sed tantum ad vulgarem et notum morem alludit. Sicuti enim uxorem a marito sua culpa reiectam accendit aemulatio, ut se reconciliare studeat: ita nunc fieri posse dicit, ut Iudaei, quum viderint Gentes in locum suum subrogatas, repudii sui dolore tacti ad reconciliationem aspirent.

12. *Si vero eorum lapsus.* Quoniam post repudiatos Iudaeos Gentes in eorum locum subingressas esse docuerat: ne odiosam redderet Iudaeorum salutem Gentibus, acsi earum salus illorum exitio constaret: falsam illam opinionem antevertit, ac contrariam sententiam statuit: nihil magis posse conducere ad promovendam Gentium salutem, quam si maxime apud Iudaeos floreat ac vigeat Dei gratia. Id ut probet, utitur argumento a minori: Si potuit illorum lapsus Gentes excitare, et eorum imminutio locupletare, quanto magis ipsorum plenitudo? est enim illud contra naturam factum, hoc naturae ordine fieret. Neque vero impedit istam rationem, quod verbum Dei ad Gentes permanavit, postquam Iudaei respuendo veluti evomuerant. Nam si recepissent, multo plus fructus attulisset eorum fides, quam peperit incredulitas ista occasione. Siquidem et hinc confirmata foret Dei veritas, quod constitisset in illis esse impletam: et ipsi doctrina plurimos adduxissent, quos pertinacia potius avertebant. Magis autem proprie loquutus fuisset, si lapsui opposuisset suscitationem. Quod ideo admoneo, nequis dicendi ornatum hic requirat, aut offendatur ista dicendi ruditate. Pectus enim, non linguam ut formarent, haec scripta sunt.

13. *Vobis enim dico Gentibus.* Confirmat optima ratione, quod nihil decedat Gentibus, si Iudaei rursum cum Deo redeant in gratiam. Ostendit enim sic coniunctam esse utrorumque salutem, ut eadem opera promoveri queat. Nam sic Gentes alloquitur: Quum sim vobis peculiariter destinatus Apostolus, ideoque salutem vestram mihi commissam singulari quodam studio debeam procurare, et quasi rebus omnibus omissis unum illud agere: officio tamen meo fideliter fungar, siquos e mea gente Christo lucrifecero: idque erit in gloriam ministerii mei, atque adeo in vestrum bonum. Quicquid enim valebat ad illustrandum Pauli ministerium, Gentibus erat conducibile: quarum salus illius erat finis. Utitur autem hic quoque verbo παραζηλῶσαι, quo Mosaicae prophetiae (Deut. 32, 22.) eventum, qualem describit, expetant Gentes, ubi intellexerint sibi esse salutarem.

14. *Salvos fecero.* Hic observa, ut verbi minister servare suo modo dicatur quos ad fidei obedientiam adducit. Sic enim moderari salutis nostrae dispensationem oportet, ut totum eius virtutem et efficaciam penes Deum esse sciamus, eique laudem meritam tribuamus: praedicationem tamen intelligamus instrumentum esse peragendae fidelium salutis: quod etsi nihil sine Dei Spiritu promovere queat, illo tamen intus operante suam actionem potentissime exserit.

15. *Si enim reiectio.* Locus hic, quem multi obscurum ducunt, nonnulli pessime depravant, sic intelligi (meo iudicio) debet, ut sit alterum argumentum a minoris et maioris comparatione, in hunc sensum: Si tantum potuit Iudaeorum abiectio, ut Gentium re-

conciliationi causam daret: quanto erit potentior assumptio? annon vel a mortuis debebit excitare? Paulus enim semper in eo insistit, Gentibus nullam esse invidiae causam, acsi Iudaeis in gratiam receptis deterior illarum futura esset conditio. Quum ergo vitam ex morte, et lucem ex tenebris mirabiliter Deus eduxerit, multo magis sperandum esse ratiocinatur, ut resurrectio populi quasi emortui Gentes vivificet. Neque obstat quod aliqui causantur, reconciliationem a resurrectione non differre, ut nos quidem in praesentia resurrectionem intelligimus, qua scilicet e regno mortis transferimur in regnum vitae. Nam etsi una res est, verbis tamen plus ac minus inest ponderis: quod satis est ad nervos argumenti.

16. Quod si primitiae sanctae, etiam conspersio. et si radix sancta, etiam rami. 17. Si vero ex ramis quidam defracti sunt, tu vero oleaster quum esses, insitus es pro ipsis, et particeps factus es radicis et pinguedinis oleae: 18. Ne contra ramos glorieris: quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. 19. Dices ergo: Defracti sunt rami, ut ego insererer. 20. Bene: propter incredulitatem defracti sunt, tu vero fide stabilitus es. Ne animo efferaris, sed timeas. 21. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, vide ne qua fiat, ut et tibi non parcat.

16. *Quod si primitiae.* Nunc ex comparatione dignitatis Iudaeorum et Gentium supercilium his adimit, illos quantum potest placat. Ostendit enim, quam nulla ex parte praecellant Iudaeis Gentes, siquam propriam honoris praerogativam obtendant: imo si ad eam contentionem ventum fuerit, quam procul a tergo relinquantur. In qua comparatione meminerimus, non hominem cum homine, sed nationem cum natione conferri. Ergo si inter se comparentur, reperientur in eo pares, quod sunt utrique pariter filii Adam: id tantum est dissimile, quod Iudaei a Gentibus sunt segregati, ut cederent in peculium Domino. Sacro igitur foedere sanctificati, et peculiari nobilitate insigniti fuerunt, qua Gentes pro eo tempore Deus non dignatus est: quia autem exiguus foederis vigor tunc apparebat, ad Abraham et Patriarchas respicere nos iubet, apud quos certe non fuit inanis aut irrita Dei benedictio. Ab illis ergo hereditariam sanctitatem in omnes posteros transiisse colligit: quae collectio non valeret, si de personis tantum ageretur, et non potius haberetur promissionis ratio. Non enim quia iustus est pater, continuo probitatem suam transmittit in filium: sed quia Dominus hac conditione Abrahamum sibi sanctificavit, ut semen quoque ipsius sanctum esset: adeoque non in personam eius duntaxat, sed in totum genus sanctitatem contulit: inde non male ratiocinatur Apostolus, in Patre suo Abraham omnes Iudaeos esse sanctificatos. Porro ad id confirmandum duas similitudines affert: priorem a legalibus ceremoniis ductam: alteram vero petitam a natura. Primitiae enim quae offerebantur totam conspersionem sanctificabant: similiter a radice bonitas succi in ramos diffunditur. atqui eandem habent rationem posteri cum parentibus, unde ducunt originem, quam habet conspersio cum primitiis, et rami cum arbore. Ergo non est mirum, si in Patre suo Iudaei sanctificati sint. Nihil hic erit difficultatis, si sanctitatem intelligas nihil esse aliud, quam spiritualem generis nobilitatem, et eam quidem non propriam naturae, sed quae ex foedere manabat. Vere (fateor) dicetur, Iudaeos naturaliter sacros esse, quia hereditaria est inter ipsos adoptio: sed nunc de prima natura loquor, secundum quam omnes scimus in Adam esse ma-

ledictos. Quare electi populi dignitas, proprie loquendo, supernaturale privilegium est.

17. *Si vero ex ramis.* Nunc praesentem Gentium dignitatem attingit, quae non alia est, quam futura sit ramorum, siqui aliunde sumpti in arborem aliquam nobilem inserantur. Gentium enim origo erat veluti ex olea silvestri et infrugifera: quia nihil nisi maledictionem in toto suo genere reperiebant. Quicquid ergo habent gloriae, id a nova insitione est, non veteri propagine: non est ergo cur de suo aliquo decore Gentes prae Iudaeis glorientur. Adde quod asperitatem prudenter mitigat Paulus, non dicens totam arboris superficiem excisam, sed quosdam ex ramis defractos: sicuti etiam quosdam inter Gentes hinc inde carpebat Deus, quos in sacrum et benedictum truncum insereret.

18. *Quod si gloriaris, non tu radicem portas.* Non possunt contendere Gentes cum Iudaeis de generis sui praestantia, quin certamen cum ipso Abrahamo suscipiant: quod esset nimis improbum, quum ille sit instar radicis, a qua feruntur et vegetantur. Quantum igitur absurdum fuerit, ramos adversus radicem superbire: tam absurdum erit, Gentes adversus Iudaeos gloriari: quantum scilicet ad generis praestantiam attinet. vult enim semper expendi Paulus, unde sit salutis initium. Scimus autem, postquam suo adventu Christus maceriam diruit, perfusum fuisse totum orbem gratia quam Deus in populo electo ante deposuerat. Unde sequitur, Gentium vocationem insitioni similem esse, nec aliter coaluisse in Dei populum, nisi quatenus radicem egerunt in sobole Abrahae.

19. *Dices ergo.* In Gentium persona profert quicquid illae praetendere pro se poterant: id autem tale erat, quod adeo inflare illas non deberet, ut potius humilitatis praeberet materiam. Nam exsectio Iudaeorum si ob incredulitatem facta est, Gentium vero insitio per fidem: quid restat, nisi ut Dei gratiam recognoscendo, inde ad modestiam ac submissionem formentur? Siquidem istud ex fidei natura consequitur, et proprium illi inest, ut deiectionem nostri generet ac timorem. Sed timorem intellige, qui cum fidei securitate minime pugnet: non enim vult Paulus, ut vacillet fides nostra, aut aliqua dubitatione alternet: tantum abest, ut consternari nos aut trepidare velit. Qualis ergo erit timor iste? nimirum ut in duarum rerum consideratione versari nos iubet Dominus, ita duplicem inde affectum generari necesse est. Vult enim miseram naturae nostrae conditionem a nobis perpetuo reputari: illa nihil quam horrorem, taedium, anxietatem, desperationem parere potest: atque ita sane expedit prosterni nos penitus ac conteri, quo tandem ad ipsum ingemiscamus. Caeterum nihil obest horror ille a nostri recognitione conceptus, quin animi nostri, eius bonitate freti, placide resideant: nihil obstat taedium illud, quominus plena in ipso consolatione fruamur: nihil illa anxietas, nihil desperatio, quin solida et laetitia et spe apud ipsum potiamur. Itaque hunc de quo loquitur timorem non nisi fastuoso contemptui tanquam antidotum opponit: quia ut quisque sibi plus aequo arrogat, nimis securus est, et tandem contra alios insolescit: ergo eatenus timendum est, ne cor nostrum superbia inflatum se attollat. Sed videtur salutis dubitationem inicere, dum cavendum admonet, ne illis quoque non parcatur. Respondeo, quum haec exhortatio ad carnem domandam pertineat, quae semper etiam in filiis Dei insolescit, fidei certitudini nihil derogare. Praecipue vero notandum ac memoria repetendum est quod nuper dixi, Pauli sermonem non tam ad singulos homines, quam ad totum Gentium corpus dirigi: in quo multi esse poterant frustra inflati, fidem profitentes magis quam habentes. Horum causa Pau-

lus excisionem Gentibus non abs re minatur: ut postea iterum videbimus.

21. *Si enim naturalibus.* Validissima ratio ad omnem praefidentiam retundendam: nunquam enim Iudaeorum reiectio venire in memoriam debet, quin nos horrore percellat et concutiat. Quid enim illos perdidit, nisi quod ex supina securitate eius quam adepti erant dignitatis, contemptum Divini iudicii induerunt? Illis non parcitum est, quum essent rami naturales: quid ergo fiet nobis silvestribus et extraneis, si ultra modum insolescamus? Verum haec cogitatio, ut ad diffidentiam nostri nos comparat, ita facit, ut fortius Dei bonitati ac tenacius adhaereamus. Atque hinc certius iterum patet, sermonem communiter ad corpus Gentium dirigi, quia in singulos non competeret ista de qua loquitur excisio, quorum electio immutabilis est, in aeterno scilicet Dei proposito fundata. Itaque Gentibus denuntiat Paulus, si Iudaeis insultent, paratam fore mercedem eorum superbiae, quia iterum sibi reconciliabit Deus priorem illum populum, cum quo divortium fecit.

22. Vide igitur lenitatem et severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt severitatem: in te vero lenitatem, si permanseris in lenitate: alioqui tu quoque excideris: 23. Et illi, si non perstiterint in incredulitate, inserentur: potens enim est Deus rursum inserere ipsos. 24. Si enim tu ex oleastro, quae tibi nativa erat, exsectus es, et praeter naturam insitus es in veram oleam: multo magis hi secundum naturam propriae oleae inserentur.

22. *Vide igitur.* Rem ipsam ob oculos ponendo clarius etiamnum ac luculentius confirmat, quam nulla Gentilibus sit superbiendi occasio. Vident in Iudaeis Divinae severitatis exemplum, quod perterrefacere ipsos debet: in se vero habent gratiae et bonitatis documentum, qua excitari debent ad solam gratitudinem, et ad Dominum efferrendum, non seipsos. Haec igitur verba perinde valent acsi diceret: Si illorum calamitati insultas, cogita primum quid fueris: eadem enim Dei severitas tibi imminebat, nisi gratuita eius lenitate ereptus esses. Deinde reputa quid nunc etiam sis: non enim aliter tibi salus constabit, quam si Dei misericordiam cum humilitate recognoscas: quod si tui oblitus insolenter exsultes, manet te eadem in quam prolapsi sunt ruina. Non enim satis est, Dei gratiam semel fuisse amplexum, nisi perpetuo vitae tenore eius vocationem prosequaris. De perseverantia enim semper cogitandum est iis, qui fuerunt a Domino illuminati: nam in bonitate Dei minime permanent, qui, postquam aliquantum temporis responderunt Dei vocationi, tandem regnum coelorum fastidire incipiunt: sicque sua ingratitudine merentur iterum excaecari. Porro non seorsum compellat unumquemque piorum (ut ante diximus), sed Gentes cum Iudaeis simul comparat. Verum quidem est, singulos ex Iudaeis propriae incredulitatis tulisse mercedem, quum abdicati sunt a regno Dei, et quicunque ex Gentibus vocati sunt, vasa fuisse misericordiae Dei: sed tenendum interea Pauli consilium est: voluit enim Gentes ab aeterno Dei foedere pendere, ut cum electi populi salute suam coniungerent. Deinde ne Iudaeorum reiectio offendiculum pareret, acsi irrita esset vetus eorum adoptio, voluit poenae exemplo terreri, ut reverenter illud Dei iudicium suspicerent. Unde enim tanta curiosis disputationibus licentia, nisi quod ea fere negligimus, quae ad humilitatem merito nos erudire debuerant? Quia autem de singulis electis non disputat, sed de toto corpore, additur condi-

tio, *si in lenitate permanserint.* Fateor quidem, simulac Dei bonitate quispiam abutitur, dignum esse qui privetur oblata gratia: sed improprie de aliquo piorum hoc specialiter dictum foret, Deum eius misertum esse, quum eum elegit, si modo in misericordia permaneat. Nam fidei perseverantia, quae effectum gratiae Dei in nobis complet, ex electione ipsa manat. Gentes ergo Paulus ascitas hac lege esse docet in spem vitae aeternae, ut eius possessionem sua gratitudine retineant. Et certe horribilis quae postea contigit totius mundi defectio, quam non supervacua fuerit admonitio haec, luculente testatur. Nam quum Deus fere momento sua gratia longe lateque irrigasset, ut floreret ubique religio, paulo post evanuit Evangelii veritas, et ablatus fuit salutis thesaurus. Unde autem tam subita mutatio, nisi quia Gentes a sua vocatione exciderunt? *Alioqui tu quoque excideris.* Iam tenemus, quo sensu nunc excisionem iis minetur Paulus, quos iam prius per Dei electionem insitos in spem vitae confessus est. Primum enim, tametsi evenire hoc electis non potest, opus tamen habent tali exhortatione ad domandam carnis superbiam: quae ut est revera contraria eorum saluti, sic merito damnationis formidine terreri debet. Quatenus ergo illuminati sunt fide Christiani, audiunt ad certitudinem suam, sine poenitentia esse vocationem Dei: quatenus vero carnem circumferunt, quae lascivit contra Dei gratiam, hac voce ad humilitatem erudiuntur: Cave ne excidaris. Caeterum tenenda est quam adduxi solutio, Paulum hic non de speciali cuiusque electione disserere, sed opponere Gentibus Iudaeos: ideoque his verbis non tam electos alloqui, quam eos qui falso gloriabantur se Iudaeorum locum occupasse. Imo ad Gentiles simul verba facit, et totum corpus in commune appellat, in quo multi erant titulo tenus duntaxat fideles et Christi membra. Quod si de singulis hominibus quaeritur, qualiter ex insitione excidi quis possit, et qualiter post excisionem rursum inseri: propone tibi formam insitionis triplicem, exsectionis duplicem. Inseruntur enim fidelium liberi, quibus promissio ex pacto cum Patribus inito debetur: inseruntur, qui semen Evangelii in se quidem concipiunt, sed quod radicem non ducit, vel ante suffocatur, quam ad frugem perveniat: tertio loco inseruntur electi, qui scilicet immutabili Dei proposito illuminantur in vitam aeternam. Primi exciduntur, ubi promissionem Patribus datam respuunt, vel alias sua ingratitudine eam non suscipiunt. Secundi, quum semen exarescit et corrumpitur: cuius mali periculum quum omnibus immineat, quantum attinet ad suam naturam: fatendum est hanc admonitionem, qua Paulus utitur, ad fideles aliquo modo pertinere, ne sibi in carnis torpore indulgeant: sed ad praesentem locum sufficere nobis debet, eandem quam in Iudaeos vindictam Deus exercuerat Gentibus denuntiari, si fuerint similes.

23. *Potens enim est Deus.* Frigidum apud homines profanos argumentum hoc foret: potentiam enim utcunque concedant Deo, quia tamen procul speculantur quasi coelo inclusam, effectu suo utplurimum eam privant. At quia fideles, quoties Dei potentiam nominari audiunt, quasi praesens opus intuentur, hanc rationem satis putavit valere ad percellendas eorum mentes. Adde quod axioma istud pro confesso sumit, Deum ita ultum esse populi incredulitatem, ut tamen clementiae suae non fuerit oblitus: sicuti alias saepe, postquam Iudaeos suo regno abdicasse visus fuerat, iterum restituit. Et comparatione simul ostendit, quanto facilius sit praesentem rerum faciem inverti, quam fuerat constitui: nempe quanto facilius est ramos naturales, si in locum reponantur unde exsecti sint, substantiam ducere a sua radice, quam silvestres et infrugiferos ab aliena: ea enim proportio erat inter Iudaeos ac Gentes.

25. Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut ne apud vosmetipsos superbiatis: quod caecitas ex parte Israeli contigit, donec plenitudo Gentium ingrediatur, 26. Atque ita universus Israel salvus fiet. quemadmodum scriptum est (*Iesai.* 59, 20.), Veniet ex Sion is qui liberat: et avertet impietates a Iacob. 27. Et hoc illis a me Testamentum, quum abstulero peccata eorum (*Ierem.* 31, 33. *Hebr.* 8, 8. et 10, 16.).

25. *Nolo vos ignorare.* Erigit hic auditores ad maiorem attentionem, dum se rem alioqui arcanam editurum profitetur. Neque id facit sine causa: vult enim brevi et aperta sententia hanc valde perplexam quaestionem concludere: et tamen denuntiat quod nemo unquam exspectasset. Causalis autem particula *Ne apud vos superbiatis* indicat, quis sit illi nunc propositus scopus: nempe ut Gentium insolentiam compescat, ne contra Iudaeos efferantur. Porro non parum necessaria haec admonitio fuit, ne defectio populi illius ultra modum infirmos turbaret, acsi perpetuo actum esset de omnium salute. Quanquam eadem hodie non minus nobis utilis est, ut sciamus quasi annulo obsignatum, latere residui numeri salutem, quem Dominus tandem ad se colliget. Quoties autem desperationem nobis iniicit longior mora, occurrat Mysterii nomen: quo Paulus clare admonet, conversionis modum non vulgarem neque usitatum fore: ideoque perperam facere qui eum proprio sensu metiri tentabunt. Quid enim magis perversum, quam incredibile ducere quod a sensu nostro remotum est? quum ideo vocetur mysterium, quia incomprehensibile est usque ad tempus revelationis. Porro nobis, sicut Romanis patefactum est, ut fides nostra verbo contenta, exspectatione nos sustineat, donec effectus ipse prodeat in lucem. *Quod caecitas ex parte.* Dictionem *Ex parte* neque ad tempus simpliciter, neque ad multitudinem puto spectare: sed pro Quodammodo positam interpretor: qua particula voluisse mihi duntaxat videtur temperare verbum alioqui per se asperum. Et *Donec* non infert temporis progressum vel ordinem, sed potius valet perinde acsi dictum foret: Ut plenitudo Gentium. Sensus ergo erit: Israelem ita quodammodo excaecavit Deus, ut dum illi Evangelii lucem respuunt, ad Gentes transferatur: et illae quasi vacuam possessionem occupent. Itaque haec caecitas servit Dei providentiae ad peragendam quam destinaverat Gentium salutem. Et Plenitudo Gentium pro ingenti concursu accipitur: neque enim, ut ante acciderat, rari proselyti tunc se ad Iudaeos aggregabant: sed talis fuit mutatio, ut solidum fere Ecclesiae corpus Gentes efficerent.

26. *Atque ita universus Israel.* Multi accipiunt de populo Iudaico, acsi Paulus diceret instaurandam adhuc in eo religionem ut prius: sed ego Israelis nomen ad totum Dei populum extendo, hoc sensu: Quum Gentes ingressae fuerint, simul et Iudaei ex defectione se ad fidei obedientiam recipient: atque ita complebitur salus totius Israelis Dei, quem ex utrisque colligi oportet: sic tamen ut priorem locum Iudaei obtineant, ceu in familia Dei primogeniti. Haec interpretatio mihi convenientior ideo visa est, quod Paulus hic consummationem regni Christi designare voluit, quae in Iudaeis minime terminatur, sed totum orbem comprehendit. Et eodem modo ad Galatas cap. 6, 16., Israelem Dei nuncupat Ecclesiam ex Iudaeis et Gentibus pariter compositam, populum ita ex dissipatione collectum opponens carnalibus Abrahae filiis, qui ab eius fide desciverant. *Quemadmodum scriptum est.* Hoc Iesaiae testimonio non confirmat totam sententiam, sed alterum membrum duntaxat, nempe

quod redemptionis participes sint Abrahae filii. Nam siquis excipiat, promissum illis et oblatum fuisse Christum, sed quia repudiarunt, eius gratia fuisse privatos: plus exprimunt Prophetae verba, nempe aliquem fore residuum numerum, qui postquam resipuerit, liberationis gratia fruetur. Neque tamen citat Paulus ad verbum quod apud Iesaiam legitur, Veniet, inquit, Redemptor Sioni, et qui resipuerint ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus. Nec vero nos hac in re plus aequo anxios esse convenit. Hoc enim spectandum est, quam apposite ad suum institutum accommodent Apostoli quascunque ex Veteri testamento probationes adducunt: quandoquidem neque aliud voluerunt ipsi, quam digito indicare locos, ut lectores ad fontem ipsum dirigerent. Porro in hoc vaticinio tametsi liberatio spirituali Dei populo promittitur, sub quo continentur et Gentes: quia tamen primogeniti sunt Iudaei, quod Propheta denuntiat, in ipsis vel potissimum compleri oportuit. Nam et quod universum Dei populum Scriptura Israelitas nominat, id tribuitur eius gentis excellentiae, quam Deus aliis omnibus praetulit. Deinde nominatim Sioni venturum dicit, qui redimet antiqui foederis intuitu. Addit etiam redemptum iri in Iacob qui a transgressione sua resipuerint: quibus verbis diserte sibi vindicat Deus aliquod semen, ut redemptio in electa et peculiari gente sit efficax. Quanquam autem aptius ad propositum quadrabat loquutio, qua utitur Propheta, *veniet Sioni*, Paulo tamen religio non fuit translationem vulgo receptam sequi, ubi dicitur Redemptor proditurus e monte Sion. Eadem est etiam ratio secundae partis, *Avertet iniquitates a Iacob:* huc enim tantum respicere satis habuit Paulus, quia Christi proprium munus est reconciliare Deo populum apostatam et foedifragum, certo sperandam esse aliquam conversionem, ne omnes simul intereant.

27. *Hoc illis a me Testamentum quum abstul.* Quanquam in proximo Iesaiae vaticinio breviter attigerat Paulus Messiae officium, ut Iudaeos moneret, quid maxime ab eo sperandum foret, consulto in eundem finem haec pauca verba ex Ieremia adiecit. Neque enim legitur in priore loco quod accedat. pertinet hoc etiam ad causae quam tractat confirmationem. Quod de populi conversione dixit, in tam obstinata pervicacia videri poterat incredibile. Tollit igitur obstaculum hoc, commemorans novum foedus gratuita peccatorum remissione constare. Nam ex Prophetae verbis colligitur, nihil fore Deo amplius negotii cum populo apostata, nisi quatenus tam perfidiae crimen, quam alia scelera remittet.

28. Secundum Evangelium quidem inimici propter vos: secundum electionem vero dilecti propter Patres. 29. Sine poenitentia enim sunt dona et vocatio Dei. 30. Quemadmodum enim vos quoque increduli fuistis Deo, nunc autem misericordiam estis consequuti istorum incredulitate: 31. Sic et ii nunc increduli facti sunt, eo quod adepti estis misericordiam: ut ipsi quoque misericordiam consequantur. 32. Conclusit enim Deus omnes sub incredulitate, ut omnium misereatur.

28. *Secundum Evangelium.* Quod in Iudaeis erat deterrimum, ostendit non eo pertinere, ut sint propterea Gentibus despicabiles. Summum in illis crimen erat incredulitas. Paulus autem docet, ita fuisse ad tempus Dei providentia excaecatos, ut via Evangelio ad Gentes sterneretur: caeterum non esse in perpetuum a Dei gratia exclusos. Fatetur ergo, in praesentia esse alienatos a Deo Evangelii occasione, ut hac ratione ad Gentes perveniret quae prius apud

ipsos deposita fuerat salus: Deum tamen non esse immemorem foederis, quod cum Patribus eorum pepigit, et quo testatus est, se aeterno consilio gentem illam dilectione complexum esse: atque id egregia sententia confirmat, quod haec gratia Divinae vocationis irrita esse nequeat. Hoc enim sibi volunt haec verba: Dona et vocatio Dei sine poenitentia sunt. Dona enim et Vocationem posuit per hypallagen pro Beneficio vocationis: neque etiam de qualibet vocatione intelligi hoc debet, sed de illa, qua posteros Abrahae in foedus adoptavit Deus: quando de hac specialiter erat instituta disputatio. Sicuti nomine Electionis paulo ante arcanum Dei consilium notavit, quo Iudaei olim a Gentibus discreti fuerunt. Tenendum est enim, non de privata cuiusque electione nunc tractari, sed de communi adoptione totius gentis, quae externa specie collapsa videri potuit ad tempus, sed a radice excisa non fuit. Quia exciderant suo iure et salute sibi promissa Iudaei, ut spes aliqua de reliquiis maneat, contendit Paulus firmum et immutabile stare Dei consilium, quo semel sibi illos in gentem peculiarem eligere dignatus est. Si ergo fieri non potest ullo modo, ut Dominus a pacto illo discedat, quod cum Abrahamo sancivit: Ero seminis tui Deus (Genes. 17, 7.): benevolentiam suam a gente Iudaica non prorsus avertit. Evangelium non opponit electioni, quasi inter se dissideant: quos enim elegit Deus, vocat: sed quia repente praeter mundi exspectationem publicatum erat Evangelium Gentibus, merito hanc gratiam cum antiqua Iudaeorum electione confert, quae tot ante saeculis manifestata fuerat. Electio itaque a vetustate nuncupatur: quia Deus praeterito reliquo orbe populum unum sibi delegerat. *Propter Patres* dicit, non quod dilectioni causam dederint, sed quoniam ab illis propagata fuerat Dei gratia ad posteros, secundum pacti formam: Deus tuus et seminis tui. Quomodo misericordiam Gentes obtinuerint Iudaeorum incredulitate, prius dictum est: nempe Deus Iudaeis infestus ob infidelitatem, benevolentiam ad eas suam convertit. Quod continuo post additur, incredulos fuisse redditos misericordia Gentibus exhibita, paulo asperius est: nihil tamen continet absurdi, quia Paulus excaecationis causam non assignat, sed tantum significat, quod ad Gentes transtulit Deus Iudaeis fuisse ademptum. Porro quod illi sua incredulitate perdiderant, ne putarent Gentes fidei suae merito se adeptos, tantum misericordiae fit mentio. Summa igitur est, Quia Gentium misereri voluit Deus, hac occasione Iudaeos fidei luce privatos esse.

32. *Conclusit enim Deus.* Pulcherrima clausula, qua ostendit non esse cur de aliis desperent qui spem aliquam habent salutis. Quicquid enim nunc sint, fuerunt ut alii omnes. si sola Dei misericordia ex incredulitate emerserunt, ei debent locum etiam apud alios relinquere. Nam Iudaeos in reatu facit Gentibus aequales, ut intelligant utrique, alteris non minus quam sibi patere aditum ad salutem. Una enim est Dei misericordia quae servat: ea autem se utrisque offerre potest. Respondet igitur haec sententia testimonio Oseae, quod superius (cap. 9, 25.) citavit, Vocabo plebem meam non plebem meam. Porro non intelligit Deum ita excaecare omnes homines, ut sit illi imputanda eorum incredulitas: sed ita sua providentia dispensasse, ut omnes incredulitatis rei essent, quo eos haberet iudicio suo obnoxios: atque in hunc quidem finem, ut salus a sola sua bonitate esset, sepultis meritis omnibus. Duo igitur hic intendit Paulus, Nihil esse in quoquam homine, cuius merito aliis praeferatur, praeter meram Dei gratiam: Deum vero in gratiae suae dispensatione non impediri, quominus eam quibus voluerit largiatur. Emphasis est in verbo Misereri. Significat enim nullis obstrictum esse Deum, atque ideo gratis servare omnes, quia sint ex aequo perditi. Porro nimis crasse delirant qui hinc colligunt omnes

fore salvos. Paulus enim simpliciter intelligit, tam Iudaeos quam Gentes non aliunde quam ex Dei misericordia salutem consequi: necui conquerendi materiam relinquat. Certum quidem est, omnibus indifferenter expositam esse hanc misericordiam, sed qui eam fide quaesierint.

33. O profunditatem divitiarum et sapientiae, et cognitionis Dei! quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, et impervestigabiles viae ipsius! 34. Quis enim cognovit mentem Domini? aut quis illi a consiliis fuit? (*Iesai.* 40, 13. *Sap.* 9, 13. *I. Cor.* 2, 16.) 35. Aut quis prior dedit ei, et retribuetur illi? 36. Quoniam ex illo, et per illum, et in illum sunt omnia. Ipsi gloria in saecula. Amen.

33. *O profunditatem.* Hic primo erumpit Apostolus in vocem, quae ex pia operum Dei consideratione apud fideles sponte nascitur. Deinde cohibet obiter audaciam impietatis, quae Dei iudiciis obstrepere solet. Quum ergo audimus: O profunditatem, dici non potest quantum valere debeat haec admiratio ad retundendam carnis temeritatem. Postquam enim ex verbo ac Spiritu Domini disputavit, tanti demum arcani sublimitate victus nihil potest quam obstupescere et exclamare, divitias istas sapientiae Dei profundiores esse, quam ut ad eas nostra ratio penetrare queat. Si quando igitur ingredimur in sermonem de aeternis Dei consiliis, frenum istud et ingenio et linguae semper iniectum sit, ut quum sobrie et intra verbi Dei fines loquuti fuerimus, disputatio tandem nostra exeat in stuporem. Neque enim pudere nos debet, si non sapimus supra eum, qui in tertium usque coelum raptus viderat mysteria homini ineffabilia: neque tamen alium hic finem reperire poterat, quam ut se ita humiliaret. Quod quidam ita resolvunt Pauli verba: O profundas divitias, et sapientiam et cognitionem Dei! ac si nomen βάθος pro communi epitheto positum esset, divitiasque exponunt liberalitatem: mihi videtur coactum. Itaque non dubito, quin profundas sapientiae et cognitionis divitias in Deo extollat. *Quam incomprehensibilia.* Diversis verbis, per geminationem Hebraeis familiarem, rem eandem exprimit. Nam de iudiciis loquutus Vias adiungit pro Institutis vel Ratione agendi vel Gubernationis ordine. Adhuc autem persistit in sua exclamatione: in qua quo magis attollit Divini arcani altitudinem, eo nos magis ab investigandi curiositate deterret. Discamus ergo nihil de Domino inquirere, nisi quantum per Scripturas revelavit: quia alioqui in labyrinthum ingredimur, unde non facilis erit receptus. Notandum enim est, non de quibuslibet Dei mysteriis hic agi, sed quae apud se recondita vult tantum a nobis suspici et adorari.

34. *Quis enim cognovit mentem Domini?* Hic incipit quasi iniecta manu cohibere hominum audaciam, ne adversus Dei iudicia obmurmurent. Id autem duabus rationibus facit. Prior est, quod omnes mortales ad Dei praedestinationem proprio sensu considerandam prorsus caecutiunt: de re autem incognita non nisi temere ac perperam disputari potest. Altera, quod nulla esse potest nobis causa de Deo conquerendi: quando nemo est mortalium, qui iactare queat, eum sibi esse debitorem: contra vero omnes eius benignitati sunt obnoxii. Hoc itaque claustro meminerit unusquisque mentem suam continere, ne in praedestinationis investigatione supra Dei oracula evehatur: dum audimus nihil hic discernere plus hominem posse, quam caecum in tenebris. quod tamen minime pertinet ad labefactandam fidei certitudinem, quae non ab humani sensus acu-

mine nascitur, sed a sola Spiritus illustratione. Nam et Paulus ipse alibi, postquam testatus erat omnia Dei mysteria ingenii nostri captum longe excedere, mox tamen subiicit, fideles tenere mentem Domini: quia non spiritum huius mundi acceperint, sed a Deo sibi datum, per quem de incomprehensibili alioqui eius bonitate edocentur. Ergo ut minime nostra ipsorum facultate ad percontanda Dei arcana pervenire possumus: ita Spiritus sancti gratia in certam ac liquidam eorum cognitionem admittimur. Iam si praeeuntem Spiritum sequi oportet: ubi ille nos destituit, illic resistendum est, et veluti figendus gradus. Siquis plus agnoscere affectet, quam ille revelarit, immenso lucis illius inaccessae fulgore opprimetur. Tenenda vero est, quam nuper attuli, distinctio inter arcanum Dei consilium et voluntatem in Scriptura patefactam. Quamvis enim tota Scripturae doctrina hominis ingenium altitudine sua superet, non tamen ad eam praecluditur accessus fidelibus, qui reverenter et sobrie Spiritum sequuntur ducem. Sed alia est arcani consilii ratio, cuius profunditas et altitudo percontando attingi nequit.

35. *Quis prior dedit ei.* Altera ratio, qua Dei iustitia validissime adversus omnes impiorum criminationes defenditur. Nam si nemo illum suis meritis obstrictum sibi habet, nullus cum eo expostulare iure potest, quod remunerationem non accipiat. Qui enim aliquem ad bene sibi faciendum cogere vult, eum sua officia, quibus ita de ipso meritus sit, proferre necesse est. Hic ergo Pauli verbis inest sensus: Non aliter insimulari iniustitiae potest Deus, quam si dicatur non reddere cuique quod suum est. Constat autem neminem iure suo ab eo fraudari, quando nemini est obnoxius: quis enim opus aliquod suum iactare potest, quo eius gratiam sit promeritus? Est autem notabilis hic locus, quo docemur, non esse nostrae facultatis, Deum nostris benefactis ad conferendam nobis salutem provocare: sed illum gratuita bonitate immerentes praevenire. non enim tantum quid facere soleant homines, sed quid omnino valeant, demonstrat. Quod si probe excutere nos volumus, non modo reperiemus, Deum nequaquam esse nobis debitorem, sed nos ad unum omnes esse illius iudicio obnoxios: non modo nullam ab eo gratiam promeritos, sed aeterna morte plusquam dignos esse. Nec vero tantum corruptae et vitiosae naturae respectu Deum nihil nobis debere Paulus colligit: sed si integer esset homo, negat tamen quicquam afferre coram Deo posse, quo sibi gratiam conciliet: quia simulatque esse incipit, iam ipso creationis iure ita est opifici suo addictus, ut nihil proprium habeat. Frustra ergo ius ei suum eripere tentabimus, ne libere, prout visum fuerit, de suis figmentis statuat, ac si mutua esset accepti et expensi ratio.

36. *Quoniam ex illo, et per illum.* Confirmatio est proximae sententiae. Multum enim abesse ostendit, ut possimus ullo proprio bono gloriari adversus Deum, quum ipsi ab eo simus ex nihilo creati, et in ipso nunc consistat nostrum esse: inde aequum esse colligit, ut in eius gloriam dirigatur. Quam enim praeposterum esset, quas ipse finxit creaturas, et quas conservat, alio quam ad illustrandam eius gloriam referri? Non me fugit particulam εἰς αὐτόν pro ἐν αὐτῷ interdum accipi, sed abusive. Quum autem proprius significatus magis praesenti argumento quadret, eum retinere praestat, quam ad improprietatem confugere. Summa est, Praepostere everti totum naturae ordinem, nisi Deus, qui principium est rerum omnium, idem etiam sit finis. *Ipsi gloria.* Propositionem, velut probatam, nunc confidenter pro indubia assumit, quod scilicet ubique sua Domino gloria immobilis manere debeat. Frigida enim erit sententia, si eam generaliter accipias: sed emphasis a circumstantia loci pendet, Deum sibi iure vindicare merum imperium, et in statu humani generis ac totius mundi nihil extra eius gloriam quaeren-

dum esse. Unde sequitur, absurdas ac ratione alienas, imo insanas esse cogitationes, quaecunque ad detrectandam eius gloriam vergunt.

CAP. XII.

1. Obsecro itaque vos fratres per miserationes Dei, ut sistatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, acceptam Deo, rationabilem cultum vestrum. 2. Et ne conformetis vos huic mundo: sed transfiguremini renovatione mentis vestrae: ut probetis, quae sit voluntas Dei bona, et placita, et perfecta.

Postquam ea tractavit Paulus, unde necesse erat in regno Dei erigendo incipere, ab uno Deo petendam iustitiam, ab unica eius misericordia salutem nobis inquirendam, in solo Christo positam nobis esse bonorum omnium summam, et quotidie proponi: nunc optimo ordine transit ad formandos mores. Siquidem salvifica illa Dei Christique cognitione anima quasi regeneratur in coelestem vitam: sanctis autem exhortationibus ac praeceptis vita ipsa quodammodo formatur et constituitur. Frustra enim componendae vitae studium ostendas, nisi prius omnis iustitiae originem hominibus in Deo et Christo esse ostenderis: quod est ipsos a mortuis excitare. Atque hoc praecipuum est Evangelii et Philosophiae discrimen. Quamvis enim splendide et cum magna ingenii laude Philosophi de moribus disserant, quicquid tamen ornatus refulget in eorum praeceptis perinde est ac praeclara superficies aedificii sine fundamento: quia omissis principiis mutilam doctrinam non secus ac corpus capite truncatum proponunt. Nec multum absimilis est docendi ratio in Papatu: etsi enim obiter verba faciunt de Christi fide ac Spiritus sancti gratia, palam tamen apparet, quanto propius ad profanos Philosophos, quam ad Christum eiusque Apostolos accedant. Quemadmodum autem Philosophi priusquam leges ferant de moribus, de fine boni disserunt, et fontes virtutum inquirunt, e quibus postea omnia officia eruant ac derivent: ita hic principium statuit, e quo omnes sanctitatis partes defluunt: nos scilicet in hunc finem a Domino esse redemptos, ut consecremus illi nos ipsos et omnia membra nostra. Sed singula expendere operae pretium est.

1. *Obsecro vos per miserationes Dei.* Scimus impuros homines quicquid de immensa Dei bonitate in Scriptura proponitur ad carnis licentiam cupide arripere. Rursum hypocritae, quasi Dei gratia extinguat pie vivendi studium, ac peccandi audaciae ianuam aperiat, eius notitiam maligne quantum in se est obscurant. Atqui docet haec contestatio, donec probe teneant homines, quantum debeant misericordiae Dei, nunquam serio affectu eum colere, nec satis acriter ad eius timorem et obedientiam stimulari. Papistis satis est, si coactum nescio quod obsequium terrendo extorqueant. Paulus autem, ut Deo nos non servili metu, sed voluntario hilarique iustitiae amore devinciat, eius gratiae, qua continetur nostra salus, dulcedine nos allicit: simulque ingratitudinem exprobrat, nisi tam benignum ac liberalem Patrem experti, vicissim nos ei totos dicare studemus. Atque eo plus efficaciae habet Paulus, dum sic exhortatur, quo alios omnes magis antecellit in gratia Dei illustranda. Cor enim plusquam ferreum esse oportet, quod ea, quam superius posuit, doctrina non accendatur in amorem Dei, cuius tam effusam in se benignitatem sentiat. Ubi ergo sunt, qui omnes ad vitae probitatem exhortationes sublatas putant, si in sola Dei gratia ho-

minum salus reponitur: quum nullis praeceptis, nullis sanctionibus sic pia mens ad obsequium Dei formetur, ut seria Divinae in se bonitatis meditatione? Simul hic Apostolici spiritus lenitatem videre est, quod admonitionibus et amicis obsecrationibus, quam rigidis iussis agere maluit apud fideles: quia hac via se plus noverat inter dociles profecturum. *Ut sistatis corpora vestra.* Hoc ergo principium recti ad bona opera cursus est, si intelligamus, nos esse Domino consecratos: inde enim sequitur, ut vivere nobis desinamus, quo omnes vitae actiones destinemus in eius obsequium. Itaque duo sunt hic consideranda. Primum nos esse Domini: deinde eo ipso sacros esse oportere, quia hoc Dei sanctitate indignum est, ut illi quippiam offeratur non prius consecratum. Hoc posito simul sequitur, sanctitatem tota vita esse meditandam: neo specie sacrilegii carere, si ad immunditiem relabimur: quoniam id nihil aliud est, quam rem sanctificatam profanare. Ubique autem servatur magna verborum proprietas. Principio dicit, Corpus nostrum oportere offerri in sacrificium Deo: quo insinuat nos iam non esse nostri iuris, sed penitus in Dei potestatem transisse: quod aliter fieri non potest, nisi ut nobis renuntiemus, atque adeo nos abnegemus. Adiunctis deinde epithetis declarat, quale oporteat esse illud sacrificium. *Vivum* enim appellans significat, ea lege nos Domino immolari, ut mactata in nobis priore vita in vitam novam excitemur. In nomine *Sanctitatis* notat illud, de quo diximus, sacrificii proprium: tum enim demum rata est hostia, ubi sanctificatio praecessit. Tertium epithetum, quum rite compositam esse vitam admonet, ubi hanc nostri immolationem ad Domini placitum dirigimus, tum raram consolationem nobis adfert, quod docet gratum acceptumque Deo esse nostrum studium, ubi nos innocentiae ac sanctitati devovemus. Corpora autem non vocat ossa tantum et cutem, sed totam massam qua constamus: et eo quidem nomine usus est, quo melius designaret omnes nostri partes per synecdochen. Nam membra corporis sunt exsequendis actionibus instrumenta: alioqui requirit a nobis integritatem non corporis modo, sed animae quoque et spiritus, ut I. Thessal. 5, 23. Quod iubet nos sistere, in eo allusio quidem est ad Mosaica sacrificia, quae ad altare tanquam in Dei conspectum exhibebantur: sed tamen eleganter ostendit, quam promptitudinem afferre debeamus ad excipienda Dei iussa, quo illis sine mora obsequamur. Unde colligimus, nihil quam misere errare et vagari cunctos mortales, quibus non est propositum Deum colere. Iam etiam habemus, quae sacrificia commendet Paulus Christianae Ecclesiae: unico enim sacrificio per Christum Deo reconciliati, ipsius gratia facti sumus omnes sacerdotes ad nos nostraque omnia Dei gloriae dedicanda. Sacrificium expiationis nullum relinquitur, neque erigi potest sine insigni crucis Christi contumelia. *Rationabilem cultum vestrum.* Ego hanc particulam additam existimo, quo praecedentia melius explicaret ac confirmaret, acsi dictum esset: Exhibete vos in sacrificium Deo, si Deum colere in animo habetis. nam hic est legitimus colendi Dei ritus, a quo qui discedunt, perversi sunt cultores. Quod si tum demum rite colitur Deus, ubi ad eius praescriptum facta omnia nostra exigimus, facessant omnes commentitii cultus, quos ipse merito abominatur, quando pluris illi obedientia est, quam victimae. Arrident quidem hominibus sua inventa, inanemque sapientiae speciem (ut alibi dicit Paulus) ostentant: sed audimus, quid ex opposito pronuntiet coelestis Iudex per os Pauli. Cultum enim rationabilem vocando, quem ipse praecipit, quaecunque tentamus praeter verbi eius regulam, ut stulta, insipida, et temere suscepta repudiat.

2. *Et ne conformetis vos huic mundo.* Vocabulum mundi quum multas habeat significationes, hic pro hominum ingenio ac more ca-

pitur, cui non sine causa conformari nos vetat. nam quum totus mundus in maligno sit positus, nos exuere convenit quicquid habemus hominis, si volumus Christum vere induere. Ac ne id dubium sit, ipse exponit per contrarium, ubi iubet nos in novitatem mentis transfigurari: usitatae enim sunt Scripturis istae antitheses, quibus res clarius exprimitur. Hic autem attende, quae innovatio a nobis requiratur: nempe non carnis tantum, qualiter hoc nomen interpretantur Sorbonici, pro inferiore scilicet animae parte: sed mentis, quae pars est nostri excellentissima, et cui principatum attribuunt Philosophi. Vocant enim ἡγεμονικόν: et ratio fingitur esse sapientissima regina. Verum eam Paulus ex solio deturbat, adeoque in nihilum redigit, dum nos mente renovandos docet. Utcunque enim nobis blandiamur, vera tamen est illa Christi sententia: Oportere renasci totum hominem, qui velit ingredi in regnum Dei: quandoquidem et mente et corde a Dei iustitia sumus penitus alieni. *Ut probetis, quae sit voluntas.* Hic finem habes, cur novam mentem induere nos oporteat, ut scilicet nostris et omnium hominum consiliis consideriisque valere iussis, in unam Dei voluntatem, cuius intelligentia vera est sapientia, intenti simus. Quod si ad hoc necessaria est mentis nostrae innovatio, ut probemus, quae sit voluntas Dei, hinc apparet, quantopere ipsa Deo adversetur. Quae addita sunt epitheta ad eius commendationem pertinent, quo maiori alacritate ad ipsam contendamus. Et certe, ut in ordinem cogatur nostra pervicacia, solidam iustitiae et perfectionis laudem voluntati Dei asseri necesse est. Mundus quae ipse fabricavit opera sibi persuadet bona esse: reclamat Paulus ex Dei mandatis aestimandum esse, quid bonum sit ac rectum. Mundus in suis commentis sibi plaudit ac delicias facit: Paulus autem affirmat, Deo non aliud placere, nisi quod mandavit. Mundus ut perfectionem inveniat, a verbo Dei ad novas inventiones delabitur: Paulus, in Dei voluntate perfectionem statuens, si quis hanc metam transgreditur, falsa imaginatione deludi ostendit.

3. Dico enim per gratiam, quae data est mihi, cuilibet vestrum, ne supramodum sapiat praeter id quod oportet sapere, sed sapiat ad sobrietatem: sicuti unicuique distribuit Deus mensuram fidei.

3. *Dico enim per gratiam* etc. Si particulam rationalem non esse supervacuam putes, non male cohaerebit haec sententia cum superiori. Quandoquidem enim iam totum studium nostrum positum esse voluit in vestiganda Dei voluntate, proximum erat, ut nos ab inani curiositate abstraheret. Quum tamen rationalis particula saepe apud Paulum abundet, potes et pro simplici affirmatione capere: nam et sensus sic optime constabit. Caeterum antequam praecipiat, auctoritatem sibi datam commemorat, ut non aliter suae, quam Dei ipsius voci auscultent. Tantundem enim valent eius verba acsi dixisset: Non loquor a me ipso, sed legatus Dei, quae mihi mandata ille iniunxit, ad vos perfero. Gratiam (ut prius) vocat Apostolatum, quo Dei bonitatem in eo commendet, ac simul innuat, se non irrupisse propria temeritate, sed Dei vocatione assumptum. Ergo ita praefando auctoritatem sibi comparans, Romanos parendi necessitate obstringit, nisi Deum in ministri sui persona velint contemnere. Praeceptum deinde sequitur, quo et nos retrahit ab earum rerum investigatione, quae nihil quam tormentum ingeniis afferre queant, nullam vero aedificationem: et prohibet, ne sibi quis plus sumat, quam ferat captus et vocatio: simulque admonet, ut ea tantum cogitemus ac meditemur, quae nos sobrios et mo-

destos reddere poterunt. Sic enim intelligere malo, quam secundum quod Erasmus vertit: Nequis superbe de se sentiat: quia et hic sensus est aliquanto a verbis remotior, et ille melius quadrat orationis contextui. Particula ista *Praeter id quod oportet sapere* declarat, quid in priore vocabulo ὑπερφρονεῖν voluerit: nos scilicet modum sapiendi excedere, si in iis, de quibus non esse sollicitos convenit, nos occupamus. Ad sobrietatem vero sapere est iis studiis intentum esse, quibus ad modestiam institui te ac erudiri sentias. *Unicuique ut divisit Deus.* Anastrophe, seu vocum inversio, pro Quemadmodum unicuique. Atque hic quidem exprimitur ratio illius sobriae sapientiae quam commemorat. Quando enim distributio gratiarum varia est, ita sibi optimum quisque sapiendi modum statuit, dum se intra collatam sibi a Domino fidei gratiam continet. Ergo superflua sapiendi affectatio non est modo in rebus superfluis ac cognitu inutilibus: sed etiam in iis, quarum utilis alioqui est intelligentia, ubi non respicimus quid nobis datum sit, sed temeritate atque audacia mensuram intelligentiae excedimus: quam importunitatem inultam non sinit Deus. Videre enim est utplurimum, quibus deliriis circumferantur qui se stulta ambitione ultra constitutos sibi fines efferunt. Summa est, Hanc rationalis nostri sacrificii partem esse, ubi se quisque mansueto ac docili spiritu regendum ac flectendum Deo praebet. Porro quum fidem humano iudicio opponens nos a placitis nostris cohibeat, mensuram simul consulto adiungit, ut se humiliter contineant fideles in suo quoque defectu.

4. Quemadmodum enim in uno corpore membra multa habemus, membra vero omnia non eandem habent actionem: 5. Sic multi unum sumus corpus in Christo, membra mutuo alter alterius: 6. Habentes autem dona secundum gratiam nobis datam differentia: sive prophetiam, secundum analogiam fidei: 7. Sive ministerium, in ministerio: sive qui docet, in doctrina: 8. Sive qui exhortatur, in exhortatione: sive qui largitur, in simplicitate: sive qui praeest, in studio: sive qui miseretur, in hilaritate.

4. *Quemadmodum enim.* Iam illud ipsum, quod de limitanda secundum fidei mensuram cuiusque sapientia posuerat, ab omnium fidelium vocatione confirmat. Vocati enim sumus hac lege, ut tanquam in unum corpus coalescamus: quandoquidem eam, quae est inter humani corporis membra, societatem ac connexionem inter omnes suos fideles instituit Christus: et quia in tantam unitatem per se homines convenire non poterant, illius coniunctionis vinculum ipse factus est. Quia ergo quae in corpore humano visitur ratio in fidelium quoque societate esse debet: ea similitudine adhibita probat, quam necessarium sit singulos considerare, quid suae naturae, quid captui, quid vocationi conveniat. Porro haec similitudo, quum varias habeat partes, praecipue hoc modo ad praesentem causam est applicanda, quod ut distinctas habent facultates membra unius corporis, distinctaque omnia, nullum vero membrum aut omnes simul facultates tenet, aut aliorum munera ad se trahit: sic et nobis varias dispensavit dotes Deus: qua discretione quem inter nos ordinem servari volebat instituit: ut secundum facultatis suae modum sibi quisque temperet, neque in alienas se ingerat partes: neque unus omnia simul habere expetat, sed sorte sua contentus libenter ab alienis vicibus usurpandis abstineat. Quum tamen disertis verbis notat communionem quae inter nos est: simul

etiam innuit, quantum studium esse debeat in commune corporis bonum conferendi quas singuli obtinent facultates.

6. *Habentes dona secundum.* Non simpliciter de fovendo inter nos fraterno amore nunc concionatur Paulus: sed modestiam commendat, quae optimum nobis est temperamentum totius vitae. Cupit sibi quisque tantum suppetere, ut nulla fratrum ope indigeat: atqui hoc mutuae communicationis vinculum est, dum sibi nullus sufficit, sed ab aliis mutuari cogitur. Fateor ergo non aliter constare piorum societatem, nisi dum sua quisque mensura contentus fratribus impertit quae accepit dona, et vicissim alienis donis iuvari se patitur. Sed Paulus in primis retundere voluit quam sciebat hominibus ingenitam esse superbiam: ac ne quisque aegre ferat non omnia sibi data esse, admonet, non sine optimo Dei consilio singulis distributas esse suas partes: quia ad communem corporis salutem expediat, neminem donorum plenitudine sic esse instructum, ut fratres suos impune spernat. Hic ergo praecipuum habemus scopum, quo tendit Apostolus, non omnia omnibus convenire, sed ita esse distributa Dei bona, ut finitam singuli portionem habeant: atque suis donis in Ecclesiae aedificationem conferendis sic oportere intentos esse singulos, ut nemo derelicta sua functione in alienam transeat. Hoc enim pulcherrimo ordine, et hac veluti symmetria incolumitas Ecclesiae continetur: ubi pro se quisque in commune sic confert quod a Domino accepit, ut alios non impediat. Hunc ordinem qui pervertit, cum Deo pugnat, cuius ordinatione est institutus. Differentia enim donorum non ab hominum placito nata est, sed quia in eum modum gratiam suam dispensare Domino visum est. *Sive prophetiam.* Nunc species quasdam in exemplum proferendo demonstrat, quomodo in sua quisque facultate, veluti in statione conservanda, occupari debeat. Siquidem suos singula dona fines propositos habent, a quibus declinare est dona ipsa corrumpere. Quod autem oratio est aliquantulum perturbata, sic poterimus contexere, ut hinc conclusio incipiat: Qui ergo prophetiam habet, eam exigat ad analogiam fidei: qui ministerium, eo utatur ad ministrandum: qui doctrinam, ea utatur ad docendum, etc. Hunc scopum qui intuebuntur, intra suos fines se rite continebunt. Caeterum locus hic varie accipitur: sunt enim qui prophetiam intelligunt divinandi facultatem, quae circa Evangelii primordia in Ecclesia vigebat: ut Dominus regni sui dignitatem atque excellentiam modis omnibus tunc commendare voluit. Et quod additur, *Secundum analogiam fidei*, referendum ad omnia membra putant. Ego vero eos sequi malo, qui latius extendunt hoc nomen ad peculiare revelationis donum, ut quis dextre ac perite in voluntate Dei enarranda munus interpretis obeat. Itaque prophetia hodie in Christiana Ecclesia nihil fere aliud est quam recta Scripturae intelligentia, et singularis eius explicandae facultas, ex quo veteres prophetiae omnes, et omnia Dei oracula in Christo et Evangelio ipsius sunt conclusa. Hoc enim sensu posuit Paulus, quum diceret (I. Cor. 14, 5.), Volo vos linguis loqui: magis autem ut prophetetis. Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus (I. Cor. 13, 19.). Neque vero apparet, Paulum hic admirabiles tantum gratias illas recensere voluisse, quibus Evangelium suum principio nobilitavit Christus: quin potius videmus ordinarias tantum dotes, et quae perpetuo in Ecclesia manent, referri. Neque mihi etiam satis solida videtur ratio quae obiicitur, frustra id dicturum fuisse Apostolum iis, qui per Spiritum Dei non poterant Christum dicere anathema. Nam quum alibi (I. Cor. 14, 32.) testetur, spiritum Prophetae Prophetis esse subiectum, et iubeat priorem, qui loquebatur, tacere, sicui sedenti revelatum fuerit: eadem ratione admonere hic potest eos, qui in Ecclesia prophetant, quo suas prophetias ad fidei normam conforment, necubi aberrent a

linea. *Fidei* nomine significat prima religionis axiomata, quibus quaecunque doctrina deprehensa fuerit non respondere, falsitatis sic convincetur. In reliquis membris minus difficultatis inest. Qui minister est ordinatus, inquit, ministrando munus suum exsequatur: nec sibi, sed aliis in eum gradum se assumptum putet, acsi diceret: Munus suum impleat vero ministrando: ut suo titulo respondeat. Sicuti mox doctoribus sub nomine Doctrinae solidam aedificationem commendat, hoc sensu: Qui doctrina pollet, eius finem esse sciat, ut Ecclesia vere erudiatur: atque id unum meditetur, ut Ecclesiam reddat sua doctrina doctiorem. Doctor enim est, qui Ecclesiam verbo veritatis format et instituit. Qui exhortandi virtute pollet, finem hunc respiciat ut efficaciter exhortetur. Habent autem ista officia multam inter se affinitatem, atque etiam connexionem: non tamen ideo desinunt varia esse. Exhortari quidem nemo potest, nisi cum doctrina: non tamen is qui docet, protinus exhortandi dote praeditus est. Iam nemo prophetat, vel docet, vel exhortatur, quin ministret: sed satis est, si eam servemus distinctionem, quam et in Dei donis conspicimus, et aptam cognoscimus Ecclesiastico ordini.

8. *Qui largitur, in simplicitate.* Ex istis posterioribus membris clare perspicimus, hic nobis demonstrari quis sit legitimus donorum Dei usus. Per *μεταδιδοῦντας*, de quibus hic loquitur, non eos intelligit qui largiuntur de suo: sed Diaconos, qui publicis Ecclesiae facultatibus dispensandis praesunt. Per *ἐλεοῦντας* autem viduas et alios ministros, qui curandis aegrotis, secundum veteris Ecclesiae morem, praeficiebantur. Sunt enim functiones duae diversae, erogare pauperibus necessaria, et suam illis tractandis operam impendere. Caeterum prioribus assignat simplicitatem, qua sine fraude aut personarum acceptione fideliter sibi commissa administrent: ab his obsequia vult exhiberi cum hilaritate, ne morositate sua (quod evenire plerumque solet) gratiam officiis detrahant. Ut enim aegrum vel alio quovis modo afflictum nihil magis solatur, quam ubi videt alacres ac promptos ad opem sibi ferendam animos: ita si tristitiam cernat in eorum vultu a quibus iuvatur, id in contumeliam suam accipiet. *Προϊσταμένους* tametsi proprie nuncupat eos, quibus mandata erat Ecclesiae gubernatio (erant autem illi seniores, qui aliis praeibant ac moderabantur, vitaeque censuram exercebant), quod tamen de illis dicit, extendi in universum ad praefecturas omne genus potest. Neque enim aut parva ab iis sollicitudo requiritur, qui omnium securitati consulere, aut parva sedulitas ab iis, qui pro salute omnium noctes diesque excubare debent. Quanquam temporis illius conditio non de quibuslibet praefectis Paulum loqui ostendit, quia tunc nulli erant pii magistratus: sed de Senioribus, qui morum erant censores.

9. Dilectio sit non simulata: sitis aversantes malum, adhaerentes bono. 10. Fraterna caritate ad vos mutuo amandos propensi, alii alios honore praevenientes, 11. Studio non pigri, spiritu ferventes, tempori servientes, 12. Spe gaudentes, in tribulatione patientes, in oratione perseverantes, 13. Necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes.

9. *Dilectio sit* etc. Nunc de particularibus officiis concionaturus, a caritate, quae est vinculum perfectionis, opportune auspicatur. De ea vero, quod plurimum necesse erat, praecipit, ut abstersis fucis omnibus ex pura animi sinceritate oriatur. Est enim dictu

difficile, quam sint ingeniosi omnes fere homines ad fingendam quam vere non habent caritatem. Neque enim aliis modo mentiuntur, sed sibimet quoque imponunt, dum sibi persuadent, non male abs se amari quos non modo negligunt, sed re ipsa abiiciunt. Itaque Paulus non aliam esse caritatem hic pronuntiat, quam quae sit omni simulatione vacua: sibi vero facile quilibet testis esse potest, an nihil habeat in recessu cordis, quod caritati adversetur. Voces *Boni* et *Mali*, quae sequuntur statim in contextu, non habent generalem significatum: sed pro malitiosa iniquitate, qua nocetur hominibus, malum posuit: bonum autem pro benignitate, qua ipsi iuvantur. Estque antithesis Scripturae usitata, ubi vitia primum prohibentur, deinde commendantur virtutes. In participio ἀποστυγοῦντες neque Erasmum, neque Veterem interpretem sequutus sum, qui verterunt: odio habentes. Atqui (meo iudicio) plus quiddam exprimere Paulus voluit: et vehementia in verbo Aversandi melius opposito membro respondet, ubi non modo beneficentiae dare operam, sed etiam adhaerere iubet.

10. *Fraterna caritate* etc. Nullis verbis satisfacere sibi potest in exponendo eius dilectionis ardore, qua nos mutuo complecti debemus. Nam et fraternam vocat, et eius affectum στοργήν, quae Latinis mutua est inter cognatos pietas. Et sane talem esse oportet, qua filios Dei prosequamur. Id quo fiat, praeceptum subiungit ad retinendam benevolentiam valde necessarium, ut honorem pro se quisque fratribus deferat. Nullum enim est ad alienandos animos efficacius venenum, quam ubi quis contemni se putat. Quod si per honorem omne genus officii intelligere placet, non valde repugno: illa tamen prior interpretatio mihi magis probatur. Quia sicuti fraternae concordiae nihil magis contrarium est, quam contumelia ex fastu, dum se quisque aliis posthabitis effert: sic optimum amoris fomentum est modestia, qua fit ut quisque honorem aliis habeat.

11. *Studio non pigri* etc. Hoc praeceptum nobis datur, non modo quia vitam Christianam actuosam esse oportet: sed quia saepe, praeterita utilitate nostra, operas nostras impendere fratribus convenit: neque iis semper bonis, sed saepe indignissimis et ingratissimis. Denique quia in plurimis officiis nostri oblivisci nos oportet, nisi nobis instemus, et excutere diligenter contendamus omnem ignaviam, nunquam poterimus ad Christi obsequium esse vere expediti. Quod autem additur *Spiritu ferventes*, exprimit, quomodo prius illud assequamur. Caro enim instar asini semper torpet, ideoque stimulis opus habet: solus autem est spiritus fervor, qui pigritiam nostram corrigit: ergo benefaciendi sedulitas zelum requirit, quem Spiritus Dei in cordibus nostris accenderit. Cur ergo, dicet quispiam, ad hunc fervorem nos Paulus hortatur? Respondeo, quanquam Dei donum est, has tamen partes iniungi fidelibus, ut torpore excusso flammam Divinitus accensam concipiant: sicuti utplurimum contingit, Spiritus impulsum nostra iniuria suffocari et exstingui. Eodem pertinet etiam tertium, Ut *tempori serviamus*. Nam ut breve est vitae curriculum, statim effluit bene agendi opportunitas: quo nos alacrius ad officium properare decet. Sic alibi (Eph. 5, 16.) iubet Paulus redimere tempus, quia dies mali sunt. Potest etiam esse sensus, ut noverimus tempori nos accommodare: qua in re multum momenti positum est. Sed mihi videtur Paulus cessationi opponere quod servire tempori praecipit. Porro quia in multis vetustis exemplaribus legitur κυρίῳ, licet videri possit primo intuitu extraneum, prorsus reiicere non audeo. Quod si lectio illa placet, non dubito, quin Paulus quae fratribus praestantur officia, et quicquid alendae caritati servit, referre voluerit ad Dei cultum, quo plus animi adderet fidelibus.

12. *Spe gaudentes.* Sunt et haec tria inter se coniuncta, ac quodammodo videntur pertinere ad illud *Tempori servientes.* Ille enim se tempori optime accommodat, et occasione utitur ad strenue currendum, qui in spe vitae futurae gaudium suum reponit, et tribulationes patienter sustinet. Utcunque sit (neque enim valde refert, sive coniungas, sive separes), primum vetat nos acquiescere in praesentibus bonis, atque in terra rebusque terrenis laetitiam nostram constituere, perinde acsi illic sita nobis esset felicitas: sed in coelum mentes erigere iubet, quo solido plenoque gaudio perfruamur. Si gaudium nostrum futurae vitae spe continebitur, inde nascetur patientia in rebus adversis: quia gaudium illud nullus doloris sensus opprimere poterit. Itaque duo haec mutuo inter se nexu cohaerent, gaudium ex spe conceptum, et in rebus adversis tolerantia. Neque enim ad crucem ferendam se quisquam placide et quieto animo submittet, nisi qui extra mundum suam felicitatem quaerere didicerit, ut spei consolatione crucis acerbitatem mitiget ac leniat. At quia utrumque viribus nostris longe est superius, orationi instandum, ac continenter rogandus Deus, ne animos liquescere ac in terram excidere, aut rebus asperis frangi sinat. Porro non tantum ad preces nos stimulat Paulus, sed diserte perseverantiam exigit: quia nobis continua est militia, et quotidie surgunt varii insultus, quibus sustinendis impares essent etiam fortissimi quique, nisi subinde novum vigorem colligerent. Caeterum ne fatigemur, optimum est remedium precandi assiduitas.

13. *Necessitatibus sanctorum* etc. Redit ad officia caritatis, quorum praecipuum est iis benefacere, a quibus minimum remunerationis exspectamus. Quoniam itaque fere fit, ut ii maxime contemnantur, qui prae aliis egestate pressi sunt, et auxilio indigent (quia putantur perdita esse quae apud eos collocantur beneficia), singulariter ipsos nobis commendat Deus. Tunc enim demum vere caritatem nostram approbamus, ubi non alio quam exercendae benignitatis respectu iuvamus egenos fratres. Iam eius caritatis non ultima species est hospitalitas: id est benevolentia et liberalitas, quae peregrinis exhibetur, quia illi maxime omnium sunt destituti, quod a suis procul absunt: ideo hanc nominatim nobis commendat. Videmus ergo, eo unumquemque nobis maiori curae esse debere, quo magis ab hominibus vulgo negligitur. Observa etiam loquendi proprietatem in eo, quod dicit communicandum esse necessitatibus: quo innuit, oportere ita nos sublevare fratrum inopiam, acsi nobis ipsis succurreremus. Sanctos autem specialiter iuvare praecipit: nam tametsi ad universum hominum genus extendere se debeat caritas nostra, singulari tamen affectu debet amplecti domesticos fidei, qui arctiori nobiscum vinculo coniuncti sunt.

14. Benedicite iis, qui vos persequuntur. Benedicite, et ne malum imprecemini. 15. Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus: 16. Mutuo alii in alios sensu affecti: non arroganter de vobis sentientes, sed humilibus vos accommodantes. Ne sitis apud vos ipsos prudentes.

14. *Benedicite* etc. Hoc semel admonitum lectorem volo, ne in singulis praeceptis certum ordinem scrupulosius quaerat: sed contentus sit sparsa hic habere brevia praecepta, quibus ad omnes sanctae vitae partes formetur: et ea quidem deducta ex illo principio, quod initio capitis posuit Apostolus. statim praecipiet de non retaliandis quae nobis inferuntur iniuriis: hic aliquid etiamnum difficilius requirit: nempe nequid mali imprecemur hostibus nostris: sed prospera omnia illis et optemus, et a Deo precemur, utcunque

nos vexent ac inhumaniter tractent. quae mansuetudo quo est observatu difficilior, ita intentiore studio ad eam est enitendum. Nihil enim iubet Dominus, in quo non requirat nostram obedientiam. Nec admittenda est ulla excusatio, si eo sensu vacui sumus quo voluit nos Dominus ab impiis et saeculi filiis differre. Ardua res est, fateor, et naturae hominis penitus contraria: sed nihil tam arduum, quod non virtute Dei superetur, quae nobis nunquam deerit, modo ne ipsam invocare negligamus. Et quanquam vix unum reperias qui tantos in Lege Domini progressus fecerit, ut praeceptum istud impleat: nemo tamen filium Dei iactare se potest, aut Christiani nomine gloriari, qui non animum istum ex parte induerit, et cum affectu adverso quotidie pugnet. Dixi hoc esse difficilius quam remittere vindictam, ubi quis laesus fuerit. Quidam enim licet manus contineant, neque etiam agantur nocendi libidine, cuperent tamen aliunde hostibus suis accidere cladem vel damnum. Quod si etiam usqueadeo placati sunt, ut nihil optent mali: vix tamen centesimus quisque salvum esse cupit a quo accepit iniuriam: imo audacter bona pars ad imprecationes prosilit. Deus autem verbo suo non tantum manus coercet a maleficiis, sed amarulentos quoque affectus in animis domat; neque id modo, sed etiam vult de eorum salute esse sollicitos qui nos iniuste vexando sibi exitium accersunt. In verbo *εὐλογεῖν* deceptus fuit Erasmus: quia non animadvertit, diris et maledictionibus opponi. Paulus enim Deum in utroque vult tolerantia nostrae esse testem, ut non modo in votis nostris frenemus iracundiae impetum, sed veniae deprecatione testemur nos dolere hostium nostrorum vicem, dum sponte pereunt.

15. *Gaudete cum gaudentibus* etc. Generalis sententia tertio loco ponitur, ut mutuo affectu se fideles complexi, alii aliorum fortunam sibi communem esse ducant. Partes autem vel species priore loco enumerat, ut gaudeant cum gaudentibus, fleant cum flentibus. Sic enim fert veri amoris natura, ut lugere cum fratre suo quisque malit, quam eius luctus ex deliciis vel otio procul despicere. Summa ergo est, ut nos vicissim alter alteri, quantum licet, accommodemus: et quaecunque acciderit fortuna, quisque alterius sensum in se transferat, sive condolendum sit rebus asperis, sive prosperis gratulandum. Et sane felicitatem fratris non excipere cum gaudio, invidiae est: non tristari, si male habet, inhumanitatis. Sit ergo ea inter nos sympathia, quae ad affectus omnes nos simul conformet.

16. *Non arroganter de vobis sentientes.* Significantius Graece loquitur Apostolus, et magis apposite ad antithesin, Non alta, inquit, cogitantes. quo intelligit, non esse hominis Christiani, ambitiose adspirare ad ea quibus alios antecellat, neque altos spiritus gerere: sed modestiam potius et mansuetudinem meditari. Hac enim coram Domino excellimus, non superbia, aut fratrum contemptu. Praeceptum opportune ad superiora additum: nihil enim magis eam, de qua dictum est, unitatem scindit, quam dum nos efferimus, et quo emergamus ad superiorem locum, sublimius quiddam spiramus. Vocem *Humilibus* in neutro genere accipio, ut antithesis ita compleatur. Hic ergo damnatur omnis ambitio, et quae sub magnanimitatis nomine se insinuat animi elatio: siquidem praecipua fidelium virtus moderatio est, vel potius submissio, quae honorem semper malit aliis cedere quam praeripere. Huic affine est quod subiicitur. nihil enim magis animos inflat, quam propriae prudentiae opinio. Vult ergo, ut, ea deposita, alios quoque audiamus, eorumque consiliis morem geramus. Nam quod *φρονίμους* Erasmus vertit Arrogantes, coactum est ac frigidum: quia bis idem sine ulla vehementia repeteret Paulus. At vero istud aptissimum est arrogantiae sanandae remedium, non sibi nimium sapere.

17. Nemini malum pro malo rependentes: providentes bona coram omnibus hominibus. 18. Si fieri potest, quantum est in vobis, cum omnibus hominibus pacem habentes: 19. Non vosmetipsos ulciscentes, dilecti: sed date locum irae. Scriptum est enim (*Deut.* 32, 35.), Mihi vindictam, et ego rependam, dicit Dominus.

17. *Nemini malum reddentes.* Nihil prope ab eo differt quod, paucis interiectis, sequitur: nisi quod plus est vindicta, quam istud compensationis genus de quo nunc agit. Nam et malum pro malo interdum reddimus, etiam ubi non exigimus iniuriae talionem: quemadmodum si maligne accipimus eos qui nobis non benefaciunt. Solemus enim aestimare cuiusque in nos merita, vel certe merendi facultatem, ut apud eos quibus iam sumus obligati, vel a quibus aliquid speramus, collocemus nostra officia: rursum vero siquis opem suam, quum ea indigeremus, nobis denegarit, par pari (quod aiunt) referentes, ubi opus fuerit, non magis adiuvemus eum, quam ab eo sumus adiuti. Sunt et alia eiusmodi exempla, in quibus malum pro malo redditur sine manifesta ultione. *Providentes bona.* Non displicet quod vertit Erasmus, Proinde parantes: verbum tamen verbo reddere placuit. Quia suis quisque commodis plus aequo intentus est, vel ad cavenda damna providus, aliam curam et attentionem videtur Paulus exigere. Summa est, dandam sedulo esse operam, ut nostra probitate omnes aedificentur. Ut enim necessaria est nobis conscientiae innocentia coram Deo: ita famae integritas apud homines non est negligenda. Nam si Deum in bonis nostris operibus glorificari convenit, tantundem decedit eius gloriae, ubi nihil laude dignum in nobis homines conspiciunt. Neque vero tantum obscuratur Dei gloria, sed contumelia etiam illi inuritur: quia quicquid peccamus, in Evangelii opprobrium imperiti trahunt. Caeterum quum iubemur comparare apud homines bona, simul notandum est quo fine: non enim finis est, ut nos suspiciant ac laudibus ferant: hanc enim cupiditatem sollicite arcet a nobis Christus, quum iubet nos, exclusis omnibus hominibus, Deum unum testem benefactorum nostrorum admittere: sed ut, sublatis in Deum animis, laudem illi referant, ut exemplo nostro ad iustitiae studium excitentur, ut denique bonum suavemque ex vita nostra odorem percipiant, quo ad Dei amorem alliciantur. Quod si ob Christi nomen male audimus, ne sic quidem desinimus inter homines bona providere: sed tunc impletur illud, quod habemur tanquam mendaces, et tamen sumus veraces etc. (II. Corinth. 6, 8.).

18. *Si fieri potest, quantum est in vobis.* Tranquillitas et sic composita vitae ratio, quae nos omnibus amabiles reddat, non vulgaris est dos hominis Christiani. Huic si studere volumus, non modo summa aequitate, sed summa etiam commoditate ac facilitate morum praeditos esse oportet: quae non modo aequos ac bonos conciliet, sed improborum animos inflectat. Est enim hic adhibenda duplex cautio: ne sic gratiosi esse affectemus, ut recusemus quorumlibet odia suscipere pro Christo, quoties ita necesse fuerit. Et sane videre est nonnullos, qui quum ob morum suavitatem animique tranquillitatem sint omnibus amabiles, habeant tamen Evangelii causa vel propinquissimos sibi valde infestos. Deinde ne facilitas in assentationem degeneret, ut vitiis hominum, pacis retinendae studio, blandiamur. Quoniam ergo id non semper obtineri poterat, ut pax nobis constaret cum omnibus, duas particulas exceptionis loco attexuit, *Si fieri potest*, et *Quantum in vobis est.* Istud porro ex pietatis et caritatis officio nobis erit aestimandum, ut pacem non violemus, nisi alterutro coacti. Sic enim fovendae pacis

studio multa tolerare, delictis ignoscere, comiter remittere summum iuris rigorem convenit, ut simus, quoties ita postulat necessitas, ad bellum acriter gerendum animosi. Neque enim fieri potest, ut Christi militibus aeterna sit pax cum mundo, cuius princeps est Satan.

19. *Non vosmetipsos ulciscentes, dilecti.* Malum quod hic corrigit gravius est illo superiore cuius nuper meminit, ut admonuimus: utrumque tamen ex eodem oritur fonte: nempe ex immodico nostri amore, ac ingenita superbia, quae facit ut vitiis nostris benigne indulgeamus, alienis autem simus inexorabiles. Quoniam ergo morbus ille furiosam ulciscendi libidinem omnibus fere ingenerat, ubi vel minimum tacti sunt: hic praecipit, quamlibet graviter laesi fuerimus, ne tentemus ipsi vindictam, sed eam Domino permittamus. Et quoniam non facile frenum admittunt qui semel correpti sunt hoc impotenti affectu, blanda appellatione quasi manum iniicit ut nos retineat, dum nomine appellat *Dilectos.* Hoc ergo est praeceptum, Ne iniurias factas aut ulciscamur, aut ulcisci appetamus. Additur ratio, quia dandus est locus irae. Dare autem locum irae est permittere Domino iudicandi facultatem: quam ei praeripiunt qui vindictam aggrediuntur. Quare si Dei vices usurpare nefas est, neque vindicare licet: quia sic Dei iudicio antevertimus, qui has partes sibi servatas voluit. Simul etiam innuit, et Deum habituros vindicem, qui patienter eius auxilium exspectant: et eos qui praeoccupant, non relinquere locum Dei auxilio. Caeterum non hic modo prohibet, ne manu ipsi nostra vindictam exsequamur, sed ne cor nostrum tentetur eiusmodi cupiditate: supervacuum itaque est hic distinguere inter publicam et privatam vindictam. Nihilo enim plus excusationis habet qui opem magistratus malevolo animo et ultionis cupido implorat, quam si a se ipso ulciscendi artes comminiscatur. Imo ne semper quidem a Deo postulanda ultio est, ut mox videbimus: quia si ex privato affectu erumpant vota nostra, et non ex puro Spiritus zelo, non tam Deum nobis iudicem ferimus, quam ministrum facimus pravae nostrae cupiditatis. Non aliter ergo datur locus irae, quam ubi quietis animis exspectamus opportunum liberationis tempus: optantes interea, ut qui nobis molesti nunc sunt, resipiscendo amici fiant. *Scriptum est enim, Mihi vindictam.* Probationem adducit sumptam ex cantico Mosis, Deuter. 32, 35., ubi Dominus se hostium suorum ultorem fore denuntiat. Hostes autem Dei sunt quicunque servos eius sine causa divexant. Qui tangit vos, inquit, tangit pupillam oculi mei. hoc igitur solatio contenti simus, quod neque impune evadent qui molestiam nobis immerentibus facessunt: neque nos patiendo magis obnoxios vel opportunos faciemus iniuriis malorum: sed potius Domino, qui unicus est vindex et liberator noster, locum dabimus ad opem ferendam. Quanquam ne a Deo quidem vindictam inimicis nostris imprecari fas est: sed orandum, ut convertantur, quo amici fiant: quod si pergunt in sua improbitate, idem illis eveniet quod reliquis Dei contemptoribus. Neque vero hoc testimonium ideo citat Paulus, quasi post illatam iniuriam protinus excandescere, atque, prout tulerit carnis impetus, votis exposcere liceat, ut Deus nostrarum iniuriarum sit ultor. Sed primo vindictam exigere, nostrum non esse docet; nisi velimus Dei partes nobis arrogare: deinde significat, non esse timendum, ne ferocius insultent improbi, si nos patienter ferre viderint: quia non frustra vindicandi munus sibi Deus sumit.

20. Itaque si esurit inimicus tuus, pasce illum: si sitit, potum da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres

in caput ipsius. 21. Ne vincaris a malo, sed vincas bono malum.

20. *Itaque si esurit.* Iam ostendit, quomodo praecepta de non vindicando, et malo non rependendo vere impleamus: nempe si non modo abstineamus ab inferenda iniuria, sed iis quoque benefaciamus qui nobis sunt iniurii. Est enim illa quaedam obliquae talionis forma, ubi ab iis qui nos laeserunt beneficentiam avertimus. Sub nomine *Cibi* et *Potus* omnia officiorum genera intellige. Quantum ergo fert tua facultas, quacunque in re vel opibus tuis, vel consilio, vel opera inimicus indigebit, illi adesse debes. Inimicum praeterea nostrum vocat, non quem ipsi odio prosequamur, sed qui nobiscum inimicitias exerceat. Quod si iuvandi sunt secundum carnem, multo minus adversis imprecationibus eorum, salus oppugnanda est. *Carbones ignis congeres.* Quia non libenter oleum et operam perdimus, ostendit, quis inde consequatur fructus, dum humanitatis officia conferimus in nostros inimicos. Carbones autem alii interpretantur exitium quod in caput inimici regeritur, si beneficiis prosequemur indignum, ac secus quam de nobis promeritus est, nos geremus: quia hoc modo duplicabitur eius culpa. Aliis magis placet intelligere, quod animus eius ad nos redamandos allicitur, dum se adeo benevole tractari videt. Ego simplicius accipio, quod animus eius frangetur in alterutram partem. Nam certe beneficiis aut emollietur hostis, aut si tanta atrocitate erit, ut nihil mansuefiat, uretur tamen, et aestuabit testimonio conscientiae, quae se obrutam sentiet benignitate nostra.

21. *Ne vincaris a malo.* Videtur haec sententia confirmationis loco posita. Nam hic nobis omnino certamen est cum perversitate: eam si retaliare conamur, confitemur nos ab ea victos: contra si bonum pro malo reddimus, eo facto prodimus invictam animi constantiam. Et sane hoc est pulcherrimum victoriae genus, cuius fructus non animi tantum conceptione, sed re quoque ipsa sentitur: successum eorum patientiae dante Domino, quo meliorem ne optare quidem possint. Contra, qui malum malo vincere tentabit, hostem forte suum malitia vincet, sed in suam ruinam: quia sic agendo, diabolo militat.

Cap. XIII.

1. Omnis anima potestatibus supereminentibus subdita sit. Non enim est potestas, nisi a Deo: quae vero sunt potestates, a Deo sunt ordinatae. 2. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui vero restiterint, iudicium sibi accersent.

1. *Omnis anima* etc. Quod locum hunc tam diligenter in Christianae vitae institutione tractat, inde apparet maiori aliqua necessitate ad id coactum: quam quum perpetuo secum ferat Evangelii praedicatio, illo maxime saeculo afferre potuit. Sunt enim semper tumultuosi spiritus, qui regnum Christi non bene extolli credunt, nisi aboleantur omnes terrenae potestates: nec libertate per ipsum data se frui, nisi quodvis humanae servitutis iugum excusserint. Iudaeos tamen prae aliis hic error tenuit, quibus indignum videbatur, ut progenies Abrahae, cuius florentissimum ante adventum Redemptoris regnum fuerat, ipso iam manifestato maneret in servitute. Erat etiam aliud quod non Iudaeos magis quam Gentes a suis prin-

cipibus alienaret: quod non modo a pietate omnes abhorrebant, sed infestissimis animis religionem persequebantur. Eos ergo agnoscere pro legitimis dominis ac principibus absurdum videbatur, qui regnum Christo unico coeli et terrae Domino moliebantur eripere. His causis verisimile est inductum fuisse Paulum, ut intentiore cura magistratuum potestatem confirmaret. Et principio quidem generale praeceptum ponit, quo in summa comprehendit quod dicturus est: subiungit deinde quae ad eius praecepti expositionem ac probationem faciunt. *Potestates supereminentes* vocat, non supremas quae summum imperium obtineant: sed quae excellant supra reliquos homines. Subditorum ergo respectu, non mutua inter se comparatione sic vocantur magistratus. Ac sane hoc verbo mihi videtur Apostolus voluisse tollere frivolam hominum curiositatem qui saepe solent inquirere, quo iure adepti fuerint potestatem qui rerum potiuntur: satis autem nobis esse debet quod praesunt. Non enim conscenderunt sua ipsi virtute in hoc fastigium, sed manu Domini sunt impositi. Quum vero *Omnem animam* nominat, eo quamlibet tollit exceptionem, nequis immunitatem captet communis subiectionis. *Non enim potestas est, nisi a Deo.* Ratio cur debeamus subiecti esse magistratibus, quod Dei ordinatione sunt constituti: quod si ita placet Domino mundum gubernare, Dei ordinem invertere nititur, adeoque Deo ipsi resistit quisquis potestatem aspernatur: quando eius qui iuris politici auctor est providentiam contemnere, bellum cum eo suscipere est. Porro intellige a Deo esse potestates, non qualiter et pestilentia, et fames, et bellum, et caeterae peccatorum poenae ab ipso esse dicuntur: sed quia ipse ad legitimam rectamque mundi administrationem eas instituerit. Nam etsi tyrannides ac dominationes iniustae, quum plenae sint ἀταξίας, non sunt ex ordinata gubernatione: ipsum tamen ius imperii in humani generis salutem a Deo ordinatum est. Itaque quum et bella arcere, et caeteris noxiis remedia quaerere liceat: Apostolus magistratuum ius et imperium tanquam humano generi utile, sponte et libenter a nobis suspici et coli iubet. Quas enim Deus infligit poenas hominum peccatis, non proprie ordinationes vocabimus, sed quae consulto media statuit ad legitimum ordinem servandum.

2. *Qui vero restiterint.* Quia resistere Deo nemo potest nisi in suam perniciem, minatur non impune laturos quicunque Dei providentiae hac in parte se opposuerint. Cavendum ergo, ne in hanc denuntiationem incurramus. Neque vero per Iudicium poenam duntaxat intelligo quae a magistratu infligitur, acsi dicere voluisset, in eos iure animadverti qui in potestatem insurgunt: sed quamlibet Dei ultionem, quovis modo tandem exigatur. Docet enim in genere, qualis eos finis maneat qui certamen cum Deo suscipiunt.

3. Principes enim non sunt terrori bonis operibus, sed malis. vis ergo non timere potestatem? benefac, et habebis laudem ab ea: 4. Dei enim minister est tibi in bonum. Si vero quid mali feceris, time: non enim frustra gladium gerit. Dei enim minister est vindex in iram adversus eos qui male agunt.

3. *Principes enim.* Nunc ab utilitate quoque principum observantiam nobis commendat. Itaque particula rationalis γάρ ad primam propositionem referenda est, non ad proximam sententiam. Haec porro est utilitas, quod Dominus hac ratione voluit bonorum tranquillitati prospectum: improborum autem coercitam proterviam: quibus duabus rebus continetur incolumitas generis humani: nisi enim malorum furori obviam eatur, et ab eorum libidine pro-

tegantur innocentes, omnia protinus pessum ibunt. Si ergo unicum istud remedium est, quo ab interitu vindicetur humanum genus, diligenter a nobis conservari debet, nisi velimus nos profiteri publicos humani generis hostes. Quod autem addit, *Vis non timere potestatem? benefac:* eo innuit nullam esse rationem, cur a magistratu abhorreamus, si quidem boni simus: imo hanc tacitam esse malae conscientiae et pravum aliquid machinantis testificationem, siquis iugum illud excutere a se aut amoliri velit. Caeterum hic de vero et quasi nativo magistratus officio loquitur: a quo tametsi non raro degenerant qui principatum tenent: nihilominus deferenda illis est obedientia quae principibus debetur. Nam si malus princeps flagellum est Domini ad punienda populi delicta, illud fieri vitio nostro cogitemus, quod eximia Dei benedictio nobis vertatur in maledictionem. Ideoque non desinamus bonam Dei ordinationem revereri: quod facile factu erit, si nobis ipsis quicquid mali in ipsa erit imputemus. Ergo hic docet, in quem finem instituti sint a Domino magistratus: cuius etiam effectus semper exstaret, nisi culpa nostra corrumperetur tam praeclara et salubris institutio. Quanquam ne sic quidem unquam abutuntur sua potestate principes, bonos innocentesque vexando, ut non in sua tyrannide speciem aliquam iustae dominationis retineant: nulla ergo tyrannis esse potest, quae non aliqua ex parte subsidio sit ad tuendam hominum societatem. Hic quoque duas partes notavit, quibus etiam Philosophi constare senserunt bene ordinatam reipublicae administrationem, bonorum praemia, et animadversionem in sceleratos. *Laudis* vocabulum latam significationem hic habet, more Hebraico.

4. *Dei enim minister est in bonum.* Hinc et magistratus discere possunt, qualis sit sua vocatio. Non enim sua causa dominantur, sed publico bono: neque effreni potentia praediti sunt, sed quae subditorum saluti sit obstricta: denique Deo et hominibus in suo principatu sunt obligati. Nam quia a Deo legati sunt, et negotium eius agunt, rationem illi sunt reddituri. deinde ministerium quod illis demandavit Deus, subditos respicit: quare illis quoque sunt debitores. Admonentur autem privati, hoc esse Divinae benignitatis, quod adversus sceleratorum iniurias, principum gladio defenduntur. *Non enim frustra gladium.* Altera pars functionis magistratuum, quod debent malorum petulantiam vi comprimere, qui legibus sponte regi se non patiuntur: et poenas sumere de eorum flagitiis, quas Dei iudicium requirit. Nam gladio armatos diserte pronuntiat, non ad inanem modo speciem, sed quo maleficos feriant. Deinde *Vindex in iram* perinde valet acsi dictum esset, Exsequutor irae Dei. Id autem probat ab usu gladii quem illis Dominus in manum tradidit. Insignis locus ad ius gladii comprobandum. nam si Dominus magistratum armando gladii quoque usum illi mandavit, quoties sontes capitali poena vindicat, exercendo Dei ultionem, eius mandatis obsequitur. Contendant igitur cum Deo qui sanguinem nocentium hominum effundi nefas esse putant.

5. Itaque necesse est subiici, non modo propter iram, sed etiam propter conscientiam. 6. Propterea enim tributa quoque solvitis: ministri enim Dei sunt, in hoc incumbentes. 7. Reddite ergo omnibus quod debetur. Cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

5. *Itaque necesse est subiici.* Quod initio praeceperat de praestanda magistratibus obedientia nunc per modum collectionis repetit, sed cum expolitione: quod illis sit obediendum, non humanae

tantum necessitatis causa, sed ut Deo quoque pareamus. *Iram* enim posuit pro Ultione quam reposcere possent magistratus ob dignitatis suae contemptum: acsi dixisset, non ideo cedendum esse, quia resistere potentioribus et armatis impune non liceat: quemadmodum tolerari solent iniuriae quae propulsari nequeunt: sed sponte obeundam hanc submissionem, ad quam verbo Dei obstringitur conscientia. Ergo etiamsi exarmatus esset magistratus, quem impune lacessere et contemnere liceret, nihilo magis esset id tentandum, quam si poenam statim imminere cerneremus. Non enim privati est hominis abrogare imperium ei quem Dominus cum potestate nobis praefecit. Tota autem haec disputatio est de civilibus praefecturis. Itaque frustra inde sacrilegam suam tyrannidem stabilire moliuntur qui dominatum in conscientias exercent.

6. *Propterea enim tributa quoque.* Per occasionem de tributis mentionem ingerit, quorum rationem deducit ab ipso magistratuum officio. Nam si eorum sunt partes, proborum tranquillitatem tueri ac conservare illaesam, sceleratisque improborum conatibus sese opponere: id facere non possunt nisi potentia et firmis praesidiis adiuti. Iure ergo penduntur tributa ad sustinendos tam necessarios sumptus. Caeterum de modo vectigalium seu tributorum non est praesentis loci fusius disserere: neque nostrum est vel principibus praescribere, quantum in res singulas impendant, vel eos ad calculum vocare. Meminisse tamen eos decet, quicquid habent a populo, velut publicum esse bonum, non privatae libidinis ac luxuriae instrumentum. Videmus enim in quos usus destinet Paulus quae penduntur tributa, nempe ut ad suorum defensionem praesidio instructi sint Reges.

7. *Reddite ergo omnibus quod debetur.* Videtur mihi Apostolus hic summatim velle comprehendere, quibus in rebus sita sint subditorum erga magistratus officia: nempe ut ipsos in pretio ac honore habeant, ut eorum pareant edictis, legibus, iudiciis: ut tributa et vectigalia persolvant. Sub nomine *Timoris* obedientiam significavit: per *Vectigalia et Tributa* non portoria modo et indictiones, sed alios quoque reditus. Confirmat autem hic locus quod prius dixit, parendum esse Regibus et quibuslibet praefectis, non quia cogimur, sed quia Deo gratum est obsequium. Non enim modo timeri vult, sed voluntaria quoque observantia coli.

8. Nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem diligatis: qui enim diligit alterum, Legem implevit. 9. Illud enim, Non moechaberis, Non occides, Non falsum testimonium dices, Non concupisces: et, si quod est aliud praeceptum, in hoc sermone comprehenditur, Diliges proximum sicut te ipsum. 10. Dilectio proximo malum non infert. Plenitudo Legis, est dilectio.

8. *Nemini quicquam debeatis.* Sunt qui dici istud non sine ironia putent: acsi responderet eorum obiectioni Paulus qui gravari Christianos contenderent, quod ipsis alia quam dilectionis praecepta iniungerentur. Et certe non nego, quin ironice possit accipi: ut iis qui nullam aliam, quam dilectionis legem admittunt, concedat suum postulatum: sed alio sensu. Ego tamen simpliciter accipere malo, quia existimo, Paulum istam de magistratuum potestate praeceptionem, necui infirma videretur, voluisse ad dilectionis Legem referre, acsi dixisset: Quum postulo ut principibus pareatis, non aliud requiro, quam quod ex Lege dilectionis debent praestare omnes fideles. Nam si bonis bene esse vultis (quod quidem nolle

esset inhumanum), debetis studere, ut leges ac iudicia valeant, ut legum praesides populum habeant obsequentem, quorum beneficio tranquillitas omnibus constat. Ergo violat caritatem siquis ἀναρχίαν inducit, quam statim consequitur rerum omnium perturbatio. *Qui enim diligit alterum, Legem impl.* Consilium Pauli est, omnia Legis mandata revocare ad dilectionem, ut tum sciamus nos rite obtemperare mandatis, quum dilectionem servamus: idque ut nihil oneris subire detrectemus, quod ad caritatem servandam faciat. Ita optime confirmat quod praecepit de obedientia magistratui deferenda, in quo posita est non minima pars caritatis. Caeterum hic impediuntur nonnulli, neque satis extricare se queunt ex hac difficultate, quod Paulus docet impletam esse Legem, si proximum diligamus, quia hoc modo nulla fit mentio cultus Dei, quem omitti minime decebat. Sed Paulus in totam Legem non respicit: tantum de officiis loquitur quae nobis erga proximum demandantur a Lege. Et sane illud verum est, impleri totam Legem quum proximos diligimus: quoniam vera erga homines caritas nonnisi ex Dei amore fluit, atque eius est testimonium, sicuti effectus. Caeterum Paulus hic tantum meminit secundae Tabulae, quia de ea tantum erat quaestio, acsi dixisset: Defunctus est suo officio erga totum mundum, qui proximum diligit sicuti se ipsum. Nugatorium vero est sophistarum cavillum, qui ex hac sententia elicere conantur operum iustificationem. Non enim tradit Paulus, quid faciant vel non faciant homines, sed sub conditione loquitur, quam nullibi adimpletam reperias. Nos autem, quum dicimus non iustificari homines operibus, non negamus, quin Legis observatio, vera sit iustitia: sed quia nemo eam praestat, neque unquam praestitit, dicimus omnes ab ea excludi, ac propterea unicum esse in Christi gratia asylum.

9. *Illud enim, Non moechaberis.* Hinc colligi non potest, quae praecepta in secunda Tabula contineantur: quando etiam in fine subiicit, Et siquod est aliud praeceptum. Omisit enim mandatum de parentibus honorandis. Videri tamen absurdum possit, praeteritum fuisse quod maxime ad rem pertinebat. Sed quid si ideo tacuerit, ne argumentationem suam obscuraret? Sed ut id non ausim asserere, ita video nihil hic deesse ad id quod intendebat, nempe Si omnibus praeceptis nihil aliud sibi voluerit Deus, quam ut nos ad caritatem institueret, modis omnibus enitendum ad eam nobis esse. Et tamen lector non contentiosus facile agnoscet, Paulum ex similibus probare voluisse, huc tendere totam Legem, ut mutua inter nos colatur caritas: hoc vero subaudiendum esse quod tacitum reliquit, non ultimam fovendae pacis et fraterni amoris conservandi partem esse obedientiam erga magistratus.

10. *Dilectio proximo malum non infert.* Ab effectu demonstrat, sub caritate contineri quae illis omnibus praeceptis traduntur. Qui enim vera caritate praeditus erit, nunquam ei in mentem veniet fratres laedere. Quid aliud tota Lex vetat, quam ne proximo aliquam noxam inferamus? Porro hoc ad praesens institutum accommodari decet. Nam quum magistratus pacis et aequitatis sint praesides: qui suum cuique ius salvum esse cupit, et omnes ab iniuria tutos vivere, is ordinem magistratuum quantum in se erit tuebitur. Politiae vero hostes nocendi libidinem produnt. Quod autem repetit, complementum Legis esse dilectionem, intellige (ut prius) de ea Legis parte quae hominum societatem spectat. Prior enim Legis tabula quae est de cultu Dei minime hic attingitur.

11. Hoc etiam, quum noverimus tempus, quia hora est, qua iam e somno expergiscamur (nunc enim propior est salus nostra, quam quum credidimus), 12. Nox progressa

est, dies vero appropinquavit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, et induamus arma lucis. 13. Sicut in die, decenter ambulemus, non comessationibus, neque ebrietatibus, neque cubilibus, neque lasciviis, neque contentione, neque aemulatione: 14. Sed induamini Dominum Iesum Christum, et carnis curam ne agatis ad concupiscentias.

11. *Hoc etiam*, etc. Nunc alium exhortationis locum ingreditur: quia scilicet nobis veluti sub auroram micare coeperunt vitae coelestis radii, nobis agendum esse quod agere solent qui in media luce atque hominum conspectu versantur. Diligenter enim cavent illi, nequid foedum aut indecorum admittant: quia siquid deliquerint, obnoxios se fore vident nimis multis testibus. Nos vero qui semper in conspectu Dei et Angelorum stamus, et quos Christus verus sol iustitiae ad sui conspectum invitat, multo magis decet ab omni turpitudine cavere. Summa ergo verborum haec est: Quum sciamus opportunum iam advenisse tempus, quo e somno expergiscamur, abiiciamus quicquid est noctis: excutiamus omnia tenebrarum opera, quandoquidem ipsae tenebrae iam discussae sunt: et lucis operibus incumbentes ambulemus quemadmodum in die decet. Quae interposita leguntur parenthesi sunt includenda. Porro quoniam hic allegoria est, notare operae pretium est, quid singulae partes significent. *Noctem* vocat ignorationem Dei, qua quicunque detinentur, veluti in nocte errant ac dormiunt. Duobus enim istis malis laborant infideles, quia caeci sunt, ac stupidi. stuporem vero istum paulo post per somnum designat, qui est (ut ille dicit) imago mortis. *Lucem* nominat Divinae veritatis revelationem, per quam sol iustitiae Christus nobis exoritur. *Expergisci* ponit pro Accingi et comparari ad obeunda quae Dominus a nobis requirit obsequia. *Opera tenebrarum* pro turpibus et flagitiosis: quia nox (ut inquit ille) pudore vacat. *Arma lucis* pro honestis actionibus et sobriis et castis, quibus solet dies destinari. Et Arma potius quam Opera: quoniam Domino militandum est. Caeterum initio particula *Hoc etiam* seorsum legenda est. Pendet enim ex superiore doctrina: sicuti Latine dicimus Adhaec, vel praeterea. Tempus dicit fidelibus esse cognitum, quia Dei vocatio et visitationis dies novam vitam et novos mores postulat, quemadmodum exegetice mox addit horam esse surgendi. Est enim non χρόνος, sed καιρός, qua voce notatur occasio, vel tempus opportunum. *Nunc enim propior est salus nostra.* Hic locus varie ab interpretibus torquetur. Multi *Credendi* verbum ad Legis tempus referunt, acsi diceret Paulus, Iudaeos credidisse antequam in medium prodiret Christus: quod tanquam durum et coactum repudio. et certe doctrinam generalem ad exiguam Ecclesiae partem restringere, absurdum esset. Ex toto illo coetu, ad quem scribit, quotusquisque Iudaeus fuit? Ergo in Romanos non competeret hic sermo. Deinde noctis et diei comparatio scrupulum hunc (meo iudicio) discutit. Mihi ergo videtur simplicissima haec esse sententia: Nunc propior salus nobis adest, quam eo tempore quo credere coepimus: ut ad tempus referatur, quod fidem praecessit. Mediam enim significationem quum adverbium istud habeat, haec Apostoli propositio longe est convenientior: ut ex sequentibus patet.

12. *Nox progressa est, dies vero approp.* Haec est occasio cuius nuper meminit. Quanquam enim nondum in plenam lucem recepti sunt fideles: merito tamen aurorae comparat futurae vitae notitiam quae nobis per Evangelium affulget. Neque enim dies hic, sicuti aliis locis, pro fidei luce ponitur (alioqui non diceret appropinquasse tantum, sed adesse, imo iam lucere tanquam in medio progressu),

sed pro beata illa coelestis vitae claritate cuius initia in Evangelio iam cernuntur. Summa huc redit: Simulac vocare nos incipit Deus, perinde atque ex primo diei exortu colligimus plenam solis lucem instare, debere nos intentos esse ad Christi adventum. Noctem ergo progressam esse dicit, quia non ita obruimur densa caligine ut increduli, quibus nulla vitae scintilla apparet, sed spes resurrectionis ob oculos per Evangelium est posita. Imo lumen fidei, ex quo plenum coelestis gloriae fulgorem prope adesse cognoscimus, excitare nos debet, ne torpeamus in terra. Caeterum paulo post, ubi iubet tanquam interdiu in luce ambulare, eandem metaphoram non continuat, quia praesentem statum diei confert, in quo nobis affulget Christus. Sed diversis modis nunc ad futurae vitae meditationem, nunc ad reverentiam conspectus Dei hortari nos voluit.

13. *Non comessationibus*, etc. Tria vitiorum genera hic posuit, quorum unumquodque designavit duobus nominibus: intemperiem et luxuriem in victu: libidinem veneream et quae ei coniunctae sunt spurcitiae: invidiam et contentionem. Si haec tantum in se turpitudinis habent, ut ea perpetrare carnales quoque homines in hominum oculis pudeat, nos ab iis perpetuo abstinere convenit, qui in luce Dei versamur, etiam quum ab hominum conspectu sumus subducti. In tertio iugo quanquam aemulationem contentio praecedit, dubium tamen non est, quin Paulus monere voluerit, ex hoc fonte emergere lites et certamina: quia dum quisque eminere appetit, alii aliis invident. Utriusque vero mali causa est ambitio.

14. *Sed induamini Iesum Chr.* etc. Metaphora haec valde est Scripturis usitata in iis rebus quae ad hominem vel ornandum vel deformandum faciunt: quorum utrumque in vestimentis cernitur. Nam et foeda laceraque vestis hominem dehonestat, et decora puraque multum illi conciliat gratiae. Induere autem Christum hic significat virtute Spiritus eius undique nos muniri, qua idonei ad omnes sanctitatis partes reddamur. Sic enim instauratur in nobis imago Dei, quae unicum est animae ornamentum. Respicit enim Paulus ad vocationis nostrae finem, quia Deus nos adoptans, in corpus unigeniti filii sui inserit, et quidem hac lege, ut nos abdicantes priore vita, fiamus in ipso novi homines. Quare etiam alibi (Galat. 3, 27.) fideles dicit Christum induere in Baptismo. *Et carnis curam.* Quamdiu carnem nostram circumferimus, eius curam non possumus in totum abiicere: sic enim in coelis est conversatio nostra, ut in terra peregrinemur. Curanda sunt igitur quae ad corpus pertinent, sed non aliter quam peregrinationis adminicula, non autem ut patriae nos oblivisci faciant. Dixerunt etiam profani homines, naturae pauca sufficere: appetitus vero hominum esse inexplebiles. Necesse ergo est, quisquis carnis suae desideriis satisfacere cupit, non modo diffluere, sed in vastum et profundum gurgitem immergi. Paulus desideriis frenum iniiciens, hanc omnis intemperantiae causam esse admonet, quod nemo sobrio vel legitimo usu contentus est. ideo statuit hunc modum, ut serviamus necessitati carnis nostrae, non libidini indulgeamus. Ita fiet ut praesenti saeculo utamur tanquam non utentes.

CAP. XIV.

1. Eum vero qui fide est imbecilla, suscipite non ad disceptationes quaestionum. 2. Qui credit, vescatur quibusvis: qui autem infirmus est, olera edit. 3. Qui edit, non contemnat eum qui abstinet: et qui abstinet, eum non condemnet qui edit: Dominus enim illum suscepit. 4. Tu quis es qui iudicas alienum servum? proprio Domino stat vel cadit. stabit vero: potens est enim Deus efficere ut stet.

1. *Eum vero.* Nunc transit ad praeceptum Ecclesiasticae institutioni apprime necessarium: ut qui in doctrina Christiana maiores fecerint progressus, rudioribus se accommodent, roburque suum conferant ad sustinendam eorum infirmitatem. Sunt enim in Dei populo aliqui debiliores, qui nisi tractentur magna mansuetudine ac clementia, concidunt animis, et tandem a religione alienantur. Quod illo etiam saeculo potissimum contigisse, verisimile est: siquidem mistae erant ex Iudaeis ac Gentibus Ecclesiae: quorum alii Mosaicae Legis observationibus diu assueti, et a pueris innutriti, non facile ab illis discedebant: alii, quum nihil tale didicissent, insuetum iugum refugiebant. Quoniam autem prompta est homini inclinatio ab opinionum diversitate ad rixas et contentiones, ostendit Apostolus, quomodo inter se consistere queant sine dissidio qui sic opinionibus variant. Praescribit autem optimum modum, ut qui robustiores sunt, operam impendant infirmis sublevandis: et qui magis profecerunt, sufferendis rudibus. Neque enim, si nos prae aliis confirmat Deus, robur confert, quo imbecilles opprimamus: nec Christianae sapientiae est, insolescere ultra modum, aliosque contemnere. Hac ergo ratione sermonem ad peritiores et iam confirmatos dirigit, qui quo ampliorem a Domino gratiam acceperunt, eo magis obstricti sunt ad proximos iuvandos. *Non ad disceptationes quaest.* Defectiva est oratio: quoniam verbum, quod posset sensum implere, deficit: nihil tamen aliud velle constat, quam ne fatigentur infirmi importunis disceptationibus. Tenenda vero est, quam nunc tractat, hypothesis. quia enim multi ex Iudaeis adhuc in Legis umbris haerebant, fatetur quidem hoc in illis esse vitiosum, sed ad tempus veniam dari postulat: quia durius ipsos urgere, fuisset labefactare eorum fidem. Quaestiones ergo contentiosas vocat, quae mentem nondum satis compositam perturbant, vel implicant dubitationibus. Quanquam longius hoc extendere convenit, nempe ad quasvis spinosas et salebrosas quaestiones, quibus inquietantur ac conturbantur imbecilles conscientiae, citra aedificationem. Videndum itaque est, quibusnam quaestionibus ferendis quisque sit idoneus, et attemperanda singulis secundum captum suum doctrina.

2. *Qui credit, vescatur quibusvis.* In diversa lectione quid secutus fuerit Erasmus, non video. Mutilam enim sententiam reddidit, quum plena sit in verbis Pauli: et pro articulo relativo improprie posuit: Alius quidem credit. Nec illud asperum aut coactum videri debet, quod infinitivum pro imperativo accipio: quoniam ista loquendi formula Paulo usitatissima est. Credentes ergo appellat qui certitudine conscientiae sunt praediti: his permittit indifferentem rerum omnium usum. Interim olera edit infirmus, et ab iis abstinet quorum non putat usum licere sibi. Si vulgata lectio magis placet, sensus erit, iniquum esse, ut qui libere omnibus vescitur, quia sibi licere credit, ad eandem normam exigat teneros adhuc in fide et debiles. Nam aegrotos exponere (ut quidam fecerunt) ridiculum est.

3. *Qui edit, non contemnat.* Prudenter et apposite utrinque vitiis occurrit. Hoc enim vitio laborant qui sunt firmiores, ut eos qui inanibus scrupulis detinentur, tanquam superstitiosulos despiciant, atque etiam irrideant: contra hi vix sibi cavere a temerariis iudiciis queunt, ut non damnent quod non assequuntur. Quicquid ergo fieri contra suum sensum cernunt, illud malum esse putant. Illos ergo a contemptu dehortatur, hos a nimia morositate. Ratio autem quam addit, quia pertinet ad utrumque hominum genus, utrique membro aptanda est. Quum vides, inquit, hominem illuminatum Dei cognitione, satis testimonii habes, quod a Domino assumptus sit: eum si vel contemnis vel damnas, reiicis quem Deus amplexus est.

4. *Tu quis es qui iudicas alienum servum?* etc. Quemadmodum inciviliter, imo superbe inter homines facias, si alienum servum adigere ad tuas leges velis, et omnia eius facta ad arbitrii tui normam exigere: ita nimium tibi sumis, siquid in servo Dei condemnas, quia tibi non placet. Non enim tuum est, illi praescribere, quid faciat, et quid non faciat: neque illi necesse est ad tuam legem vivere. Quod autem iudicandi facultas nobis adimitur, tam ad personam, quam ad facta pertinet. In quibus tamen multum est differentiae: hominem enim, qualiscunque sit, debemus arbitrio Dei relinquere. De factis eius non licet quidem statuere secundum nostram ipsorum aestimationem, sed ex verbo Dei. Iudicium vero quod a Verbo sumitur, neque humanum est, neque alienum. Vult ergo hic Paulus nos ab omni iudicandi temeritate arcere, in quam incidunt qui de hominum factis audent pronuntiare extra Dei verbum. *Proprio domino stat vel cadit.* Acsi diceret: Haec potestas proprie Domini est, quod servus facit vel improbare, vel acceptum habere; itaque iniurius est Domino, qui ad se rapere eam conatur. Quod autem addit *Stabit vero,* eo non tantum iubet nos a condemnando abstinere, sed etiam ad clementiam et humanitatem hortatur, ut semper bene speremus de eo, in quo cernimus aliquid Dei. quandoquidem spem nobis fecit Dominus, quod eos confirmare ad plenum velit, et ad perfectionem usque adducere, in quibus opus gratiae suae inchoavit. Nam quod argumentatur a Dei potentia, non simpliciter id facit, acsi diceret, posse id facere Deum, si vellet: sed connectit Dei voluntatem cum potentia more Scripturae. Neque tamen definit hic aliquid perpetuum: quasi necesse sit stare usque in finem quos semel Deus erexit: sed tantum admonet, ut bene speremus, iudiciaque nostra in hanc partem inclinent: sicut etiam alibi (Philipp. 2, 6.) docet: Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in finem. In summa ostendit Paulus, quo propendeant eorum iudicia, in quibus viget caritas.

5. Hic quidem diem prae die aestimat: ille autem peraeque aestimat omnem diem. Unusquisque sententiae suae certus sit. 6. Qui curat diem, Domino curat: qui non curat diem, Domino non curat. qui vescitur, Domino vescitur: gratias enim agit Deo. et qui abstinet, Domino abstinet: et gratias agit Deo.

5. *Hic quidem.* Nuper de religione in ciborum delectu loquutus erat: nunc alterum exemplum addit de discrimine dierum: utrumque autem ex Iudaismo erat. Siquidem quum Dominus inter cibos discernat in Lege sua, et quosdam immundos esse pronuntiet, quorum usu interdicit: quum dies praeterea festos et solennes indicat, eosque observari praecipiat: Iudaei a pueritia enutriti in doctrina Legis non poterant deponere dierum reverentiam,

quam ab initio conceperant, et cui tota vita assneverant: non audebant cibos attingere, a quibus tamdiu abhorruerant. Quod iis opinionibus imbuti erant, infirmitatis erat: nam aliter sensissent, si certa illis ac liquida Christianae libertatis notitia constitisset. Ab eo autem se abstinere quod putabant sibi illicitum, id erat pietatis: quemadmodum audaciae fuisset ac contemptus, siquid repugnante conscientia tentassent. Hic ergo optimam moderationem Apostolus adhibet, quum iubet quemque sui consilii esse certum: quo intelligit tantum oportere esse obedientiae studium in Christianis, ut nihil agant, quod non existiment, vel potius certi sint placere Deo. Ac omnino tenendum est, hoc recte vivendi principium esse, si pendeant homines a Dei nutu, nec sibi dubio et vacillante animo vel digitum movere permittant: quia fieri non potest, quin ad contumaciam statim prosiliat temeritas, ubi longius progredi audemus, quam persuasi sumus nobis licere. Siquis obiiciat, errorem semper esse perplexum, ideoque non posse infirmis certitudinem constare quam requirit Paulus, in promptu est solutio, talibus ignosci, modo intra suum modulum se contineant. Neque enim aliud voluit Paulus, quam cohibere immodicam licentiam, qua fit ut plurimi quasi fortuito se ingerant ad res dubias et incognitas. Hunc ergo delectum requirit Paulus, ut omnibus nostris actionibus praeeat Dei voluntas.

6. *Qui curat diem, Domino curat.* Quum certum esset Paulo, ex ignoratione Christi provenire dierum observationem: non est credibile, talem ab eo corruptelam in totum defendi: et tamen ita videntur sonare verba, Nihil delinquere qui diem observat. nam Deo nihil acceptum esse potest nisi bonum. Ergo ut eius mentem teneas, distinguere necesse est inter opinionem quam de observandis diebus quis conceperit, et observationem ipsam cui se adstringit. Opinio enim superstitiosa est: neque id negat Paulus, qui et iam infirmitatis nomine eam damnavit, et statim apertius damnabit. Quod autem is qui tenetur ea superstitione, violare diei solennitatem non audet, illud approbatur Deo: propterea quod nihil audet, dubia conscientia, suscipere. Quid enim faceret Iudaeus, qui nondum adeo profecit, ut dierum religione sit liberatus? habet verbum Domini, quo commendatur dierum observatio. Necessitas illi imponitur per Legem: abrogatio nondum illi perspecta est. Nihil ergo superest, nisi ut ampliorem revelationem exspectans contineat se intra modum captus sui: nec ante beneficio libertatis fruatur, quam fide illud amplexus sit. Sic et de eo sentiendum est qui ab immundis cibis sibi temperat. Nam si ita perplexus vesceretur, illud non esset e manu Dei beneficium accipere, sed rebus vetitis manum iniicere. Utatur ergo aliis, quae sibi permissa putat, et modum intelligentiae suae sequatur. Sic gratias aget Domino, quas agere non posset, nisi persuasus esset, Dei beneficio se fuisse pastum. Ideo non erit aspernandus, tanquam Dominum hac sua sobrietate et pia timiditate offendat. Nec vero, si dicamus infirmi hominis modestiam Deo probari, non quia meretur, sed per indulgentiam, in eo quicquam erit absurdi. Nota autem quod dicit, tunc nos Domino vesci, et abstinere, quum gratias agimus. Proinde sine gratiarum actione impurus est usus, et impura abstinentia. Unicum est nomen Dei, quod dum invocatur, nos nostraque omnia sanctificat.

7. Nemo enim nostrum sibi ipsi vivit, et nemo sibi moritur. 8. Sive enim vivimus, Domino vivimus: sive morimur, Domino morimur: sive vivimus sive morimur, Domini sumus. 9. In hoc enim et mortuus est Christus, et resurrexit, et revixit, ut vivis dominetur ac mortuis.

7. *Nemo enim nostrum* etc. Confirmat nunc superiorem sententiam, ratione ex toto ad partem ducta, Non esse scilicet mirum, si particulares vitae nostrae actiones in Dominum respicere debeant, quum ipsa quoque vita in eius gloriam tota conferenda sit. Tunc enim demum rite composita est Christiani hominis vita, ubi Dei voluntatem pro scopo habet. Quod si referre ad eius arbitrium debes quicquid agis, nefas est omnino quippiam aggredi, quod putes illi displicere: imo quod non persuasus sis illi placere. *Domino vivere* hic non significat, ut cap. 6, 8., eius Spiritu vegetari: sed ad eius arbitrium ac nutum se comparare, et in eius gloriam sua omnia destinare. Nec Domino vivendum est modo, sed etiam moriendum. hoc est, tam mors, quam vita illius arbitrio permittenda. Addit optimam rationem, quia *sive vivimus sive morimur, illius sumus.* Nam inde sequitur, illum habere ius in vitam ac mortem nostram. Huius doctrinae usus late patet. sic enim Deo asseritur imperium vitae et mortis, ut sua cuique conditio tolerabilis sit, tanquam iugum ab eo impositum: aequum enim est, ut stationem cuique suam et cursum assignet. Atque hoc modo non solum vetamur temere hoc vel illud aggredi Dei iniussu, sed nobis in omnibus molestiis et incommodis tolerantia praecipitur. Siquando igitur a rebus adversis resiliat caro, veniat nobis in mentem, eum, qui liber non est nec sui iuris, ius et ordinem pervertere, nisi a Domini sui nutu pendeat. Hoc etiam modo vivendi et moriendi regula nobis traditur, ut si vitam per continuas aerumnas et languores nobis proroget, non tamen appetamus migrare ante tempus. Quod si repente in medio aetatis flore nos revocet, semper parati simus ad discessum.

9. *In hoc enim et mortuus est Christus.* Confirmatio est rationis, quam proxime posuerat. quo enim probaret, vivendum esse et moriendum Domino, dixerat, nos, *sive vivimus sive morimur*, in Christi potestate esse. Nunc ostendit, quam merito hanc sibi potestatem in nos Christus vindicet, quum eam tanto pretio ipse acquisierit. Nam mortem pro salute nostra obeundo dominium sibi acquisivit, quod nec morte solveretur: resurgendo autem totam vitam nostram in peculium accepit: morte igitur et resurrectione sua promeritus est, ut tam in morte, quam in vita gloriae nominis sui serviamus. Quod hic habetur, *Resurrexit et revixit*, perinde valet atque per resurrectionem novum vitae statum ei fuisse partum. Et quia vita, quam nunc obtinet, mutationi obnoxia non est, aeternum quoque eius esse in nos imperium.

10. Tu vero quid iudicas fratrem tuum? aut etiam tu, quid contemnis fratrem tuum? Omnes enim sistemur ad tribunal Christi. 11. Scriptum est enim (*Iesai.* 45, 23.), Vivo ego, dicit Dominus, mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. 12. Unusquisque igitur de se rationem reddet Deo. 13. Quare ne amplius iudicemus alius alium: sed hoc iudicate potius, ne lapsus occasio detur fratri, aut offendiculum.

10. *Tu vero.* Quoniam omnium nostrum vitam ac mortem Christo addixerat, inde transitum facit ad mentionem iudicii quod Pater illi una cum coeli ac terrae dominio detulit. Unde colligit, importunam esse audaciam, siquis iudicium sibi in fratrem usurpat: quando hac licentia Christo Domino eripitur potestas, quam solus a Patre accepit. Sed primum *Fratris* nomine coercet istam iudicandi libidinem. Si enim fraternae societatis ius inter nos statuit Dominus, aequalitatem servari oportet: importune ergo faciet alius

quilibet iudicis personam sibi assumens. Deinde ad unicum illum Iudicem nos revocat, cui non solum adimere suam potestatem nemo potest, sed ne eius quidem tribunal effugere. Quam igitur absurdum esset inter homines, si reus, qui in subsellio iacere debet, involaret in tribunal iudicis: tam absurdum est Christianum hominem iudicandae fraternae conscientiae licentiam ad se trahere. Tale fere est argumentum Iacobi cap. 4, 10., Quod qui fratrem iudicat, iudicat Legem: qui vero iudicat Legem, non Legis est observator, sed praeses. Contra vero, inquit, Unus est Legislator qui potest servare et perdere. *Tribunal* pro indicandi facultate Christo attribuit, qualiter vox Archangeli, qua citabimur, Tuba nominatur alibi (I. Thess. 4, 16.): quia suo velut clangore omnium mentes auresque percellet.

11. *Scriptum est enim, Vivo ego.* Hoc Prophetae testimonium non tam ad probationem sententiae illius de iudicio Christi, quae indubitata erat apud omnes Christianos, citasse mihi videtur, quam ut ostenderet, iudicium illud summa cum humilitate et submissione omnibus esse exspectandum: quod verba quoque sonant. Prius ergo suis verbis testatus est, penes Christum unum esse iudicium in omnes homines: nunc Prophetae verbis demonstrat, oportere illius iudicii exspectatione omnem carnem humiliari: quod per genu flexionem notatur. Caeterum quanquam in illo Prophetae loco Dominus in genere praedicit, fore ut illustretur gloria sua apud omnes Gentes, ac maiestas sua ubique emineat, quae tunc inter paucissimos, velut in obscuro aliquo mundi angulo, delitescebat: tamen si propius expendimus, palam est, eius rei complementum non exstare nunc, neque unquam exstitisse in hoc mundo: neque vero eius rei in posterum spes est. Non aliter nunc regnat in mundo Deus, quam per Evangelium: nec aliter rite honoratur eius maiestas, quam ubi ex verbo agnita suspicitur. Atqui semper habuit Dei verbum hostes suos, qui pervicaciter restiterunt: et contemptores, qui ludibrio illud velut rem ludicram ac fabulosam habuerunt. hodie quoque multi tales sunt, et perpetuo erunt. Hinc apparet, inchoari quidem in praesenti vita vaticinium istud: sed a sua perfectione abesse, donec dies ille ultimae resurrectionis illuxerit, quo prosternentur omnes Christi hostes, ut fiant scabellum pedum eius. Porro id quoque fieri non poterit, nisi in iudicium sederit Dominus: ergo bene accommodavit testimonium hoc ad tribunal Christi. Est etiam insignis locus ad stabiliendam fidem nostram de aeterna Christi Divinitate. Deus enim est qui illic loquitur, et Deus ille qui gloriam suam alteri non cessurum semel pronuntiavit (Iesai. 42, 8.). Iam si in Christo adimpletur quod uni sibi illic vindicat, ipse procul dubio se in Christo manifestat. Et sane illius prophetiae veritas tunc palam apparuit, quum ex orbe universo populum sibi collegit Christus, atque in numinis sui cultum, Evangeliique obedientiam redegit. Quo respexit Paulus Philipp. 2, 9., quum diceret, Deum Christo suo nomen dedisse, in quo flectatur omne genu. ad plenum autem constabit, ubi ad iudicandos vivos et mortuos tribunal conscenderit: quemadmodum illi a Patre datum est omne iudicium in coelo et in terra. In verbis Prophetae est, Omnis lingua iurabit mihi: sed quum species Divini cultus sit Iusiurandum, nihil sensu variat quod hic habet Paulus, *Confitebitur.* Voluit enim simpliciter affirmare Dominus, cunctos homines non modo agnituros suum numen, sed confessionem obedientiae edituros et ore et externo corporis gestu, quem per genu flexionem designavit.

12. *Unusquisque igitur.* Conclusio haec ad humilitatem ac submissionem nos revocat: unde etiam statim infert, Ut *ne iudicemus alter alterum:* quia nobis fas non est, iudicandi vices usurpare, quos subeundi pariter iudicii et reddendae rationis manet necessitas. Ex

varia autem significatione verbi Iudicare eleganter deduxit antanaclasin. Priore enim loco vetat, ne iudicemus condemnando: altero iubet, ut iudicium omne rationis conferatur ad vitandam offensionem. Oblique enim perstringit malignos istos censores, qui huc conferunt totum suum acumen, ut aliquid carpendum inveniant in fratrum vita. Ideoque iubet potius ad cavendum intentos esse, quia suo neglectu saepe fratres suos vel praecipitant vel impellunt in aliquod offendiculum.

14. Novi et persuasus sum in Domino Iesu, nihil commune per se esse: nisi qui existimat aliquid esse commune, ei commune est. 15. Verum si propter cibum frater tuus contristatur: iam non secundum caritatem ambulas. ne cibo tuo illum perdas, pro quo Christus mortuus est. 16. Ne vestrum igitur bonum hominum maledicentiae sit obnoxium. 17. Non enim est regnum Dei esca et potus: sed iustitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. 18. Qui enim servit per haec Christo, acceptus est Deo, et probatus hominibus.

14. *Novi* etc. Quo praeveniat eorum obiectionem, qui huc usque profecerant in Evangelio Christi, ut non discernerent inter cibos: quid de cibis ipsis sentiendum sit, si in se considerentur, primum demonstrat: deinde subiicit, quid peccari possit in circumstantia usus. Pronuntiat ergo, rectae ac purae conscientiae nullum cibum esse impurum: neque ullum impedimentum esse, quominus pure utamur, nisi ab ignorantia et errore: quia siquis aliquam in cibo immunditiem imaginetur, eo libere uti non potest. Sed paulo post addit, non esse in cibos modo respiciendum, sed in fratres, coram quibus vescimur. Non enim sic debemus usum beneficiorum Dei indifferentem habere, ut non sit caritati subiectus. Perinde igitur valent eius verba acsi diceret: Scio mundos esse omnes cibos, ideoque liberos tibi relinquo, sino conscientiam tuam omni scrupulo solutam, denique a cibis ipsis non te simpliciter arceo: sed ratione ciborum seposita volo proximum abs te non negligi. *Commune* hoc loco appellat profanum, et quod ab impiis promiscue usurpatur: ut opponatur iis quae peculiariter sunt sanctificata in usum populi fidelis. Dicit, se nosse et persuasum esse de puritate omnium ciborum, quo eam extra dubium ponat. Addit *in Domino Iesu:* quia eius beneficio et gratia consequimur, ut a Domino benedicantur nobis omnes creaturae, quae alioqui in Adam erant maledictae. Simul tamen voluit opponere libertatem a Christo datam Legis servituti, ne teneri se putarent ea observatione, a qua Christus ipsos liberasset. In exceptione, quam posuit, docemur, nihil tam purum esse, quod non contaminet corrupta conscientia: sola enim fides est ac pietas, quae nobis omnia sanctificat. Infideles autem, ut intus polluti sunt, ita attactu suo inficiunt omnia. Tit. 1, 15.

15. *Si propter cibum frater tuus contristatur.* Nunc declarat, quot modis usum bonarum rerum vitiet fratrum offensio. Ac prima quidem ratio est, quod violatur caritas, si ob causam tam levem frater moerore afficitur: contrarium enim caritati est, alicui doloris causam dare. Altera, quod dum vulneratur infirma conscientia, dissipatur pretium sanguinis Christi: nam contemptissimus frater sanguine Christi est redemptus: indignum est ergo, ut perdatur, quo ventri satisfiat. Et nos turpiter nimium cupiditatibus nostris sumus addicti, si Christo cibum rem vilissimam praeferimus. Tertia est, quod si bona est libertas per Christum nobis acquisita, dare operam debemus, ne in hominum maledicentiam incidat, ac merito

vituperetur: quod fit, ubi importune Dei donis abutimur. Hae ergo rationes movere nos debent, ne temere ob licentiam nostram in offensiones incurramus.

17. *Non est enim regnum Dei.* Iam e converso docet, posse nos citra iacturam abstinere usu nostrae libertatis: quia regnum Dei non sit in illis rebus positum. Nam quae vel ad erigendum, vel ad conservandum Dei regnum pertinent, nullo modo sunt omittenda, quaecunque tandem sequantur offensiones. Quod si ob caritatem cedere licet usu ciborum, illaeso Dei honore, salvo Christi regno, pietate inoffensa: ferendi non sunt illi qui ob eos Ecclesiam conturbant. Iisdem argumentis utitur in priore ad Corinthios (6, 13.), Esca ventri, et venter escis: Deus utrumque destruet. (8, 8.) Si manducaverimus, non abundabimus. Quibus in summa vult ostendere, cibum et potum res esse viliores, quam ut earum causa debeat cursus Evangelii impediri. *Sed iustitia et pax.* Haec obiter cibo et potui opposuit, non ut omnia enumeraret, quibus constat Christi regnum: sed ut indicaret, positum esse in rebus spiritualibus. Quanquam certe paucis verbis summam eius complexus est: nempe ut nobis bene conscii apud Dominum quiescamus, ac vero conscientiae gaudio fruamur, idque per Spiritum sanctum in nobis habitantem. Sed tamen (ut dixi) pauca haec praesenti argumento accommodavit: nam qui verae iustitiae factus est particeps, is summo et inaestimabili bono fruitur, nempe tranquillo conscientiae gaudio. Qui cum Deo pacem habet, quid amplius desiderat? Quod *Pacem* coniungit *Gaudio*, mihi videtur modum exprimere spiritualis eius gaudii, quia utcunque torpeant reprobi, vel se efferant, non aliter tamen laeta et hilaris conscientia redditur, quam ubi Deum sibi pacatum et propitium sentit: nec vero nisi ex illa pace solidum gaudium. Quanquam autem operae pretium est, ubi de tantis rebus fit mentio, Spiritum auctorem praedicari: tamen hoc loco tacite opponere Spiritum voluit rebus externis: ut sciamus, absque ciborum usu nobis integra constare, quae ad Dei regnum spectant.

18. *Qui enim per haec.* A consequenti ductum est argumentum: fieri enim non potest, ubi quispiam Deo acceptus est ac hominibus probatus, quin perfecte in ipso vigeat ac floreat regnum Dei: qui tranquilla placidaque conscientia per iustitiam servit Christo, tam hominibus quam Deo se approbat. Ubi ergo est iustitia et pax et gaudium spirituale, illic regnum Dei suis omnibus numeris est absolutum: rebus ergo corporeis non constat. Porro gratum hominem Deo esse dicit, qui eius voluntati obsequitur. Hunc probatum hominibus testatur, quia non possunt non reddere testimonium virtuti, quam oculis cernunt. Non quod semper filiis Dei parcant improbi: imo ubi nulla est occasio, multa in eos probra evomunt, et immeritos infamant fictis calumniis: denique recte facta, maligne interpretando, in vitium detorquent. Sed Paulus hic de sincero iudicio loquitur, cui nulla est admista morositas, nullum odium, nulla superstitio.

19. Proinde quae pacis sunt et aedificationis mutuae, sectemur: 20. Ne propter cibum destruas opus Dei. Omnia quidem pura, sed malum est homini qui per offensionem vescitur. 21. Bonum est non edere carnem, nec vinum bibere, nec aliud facere, in quo frater tuus concidat, vel offendatur, vel infirmetur.

19. *Proinde quae.* Quantum potest revocat nos a nuda ciborum consideratione ad illa maiora, quae primum locum in omnibus actionibus nostris habere, adeoque illis praecesse debent. Edendum est

enim, ut vivamus: vivendum, ut serviamus Domino. Ille autem Domino servit, qui benevolentia et comitate proximum aedificat. His enim duobus, concordia et aedificatione continentur fere omnia caritatis officia. Id ne parvi fiat, repetit quam posuerat sententiam, cibum corruptibilem rem indignam esse, cuius causa dissipetur Domini aedificium. Ubicunque enim vel scintilla est pietatis, illic opus Dei cernere est: quod demoliuntur qui sua importunitate perturbant infirmam adhuc conscientiam. Notandum vero est, paci aedificationem ideo adiungi, quia interdum nimis liberaliter alii aliis indulgent, ut plurimum noceant suo obsequio. Quare in obsequendi studio tenendus est delectus, spectandaque utilitas, ut fratri libenter donemus quicquid ad salutem eius iuvandam prodest. Sicut alibi (I. Cor. 10, 23.) Paulus admonet, Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: mox rationem annectit, quia non omnia aedificant. Neque etiam frustra iterum inculcat *Ne propter cibum*, significans se abstinentiam non exigere, in qua fiat pietatis iactura, sicuti nuper dixit: quamvis non libere vescamur quibuslibet, sed in fratrum gratiam cedamus ciborum usu, Dei tamen regnum integrum manere.

20. *Omnia quidem pura.* Quod omnia esse pura dicit, est concessionis: quod addit, *Sed malum est homini qui per offensionem vescitur*, est exceptionis, acsi diceret: Bonus est quidem cibus, sed mala offensio. Dati autem sunt nobis cibi, ut iis vescamur salva caritate: polluit ergo usum puri cibi, qui caritatem in eo violat. Ex eo infert, bonum esse abstinere ab omnibus quae in fratrum offensionem vergant. Tria autem ordine ponit, *Corruere*, *offendi*, *infirmari*, in hunc sensum: Ne fratribus causa lapsus praebeatur, imo nec offensionis, imo nec infirmitatis. Infirmari siquidem minus est quam impingere vel offendi: et offendi minus quam cadere. Infirmari dicitur, cuius conscientiae trepidatio aliqua iniicitur: offendi, cuius conscientia graviori perturbatione concutitur: concidere, qui quodammodo alienatur a studio religionis.

22. Tu fidem habes? apud te ipsum habe coram Deo. beatus qui non iudicat se ipsum in eo quod examinat. 23. Qui vero diiudicat si comederit, condemnatus est, quia non ex fide. Quicquid vero non est ex fide, peccatum est.

22. *Tu fidem.* Quo finem faciat, demonstrat, in quo situm sit bonum Christianae libertatis: unde apparet, falso eos iactare libertatem qui in usu illius temperare sibi nesciunt. Dicit ergo, notitiam libertatis, quum fidei sit, Deum proprie respicere: ergo qui eiusmodi certitudine praeditus est, eum conscientiae tranquillitate coram Deo contentum esse oportet: neque opus est venire in possessionem coram hominibus. Sequitur ergo, perversa libidine fieri, si infirmos fratres in esu carnium offendimus: quia nulla ad id necessitas nos impellit. Caeterum liquet facile, quam perperam a nonnullis detorqueatur hic locus, qui inde colligunt, non referre, qualiter se quisque gerat in observandis stultis ac superstitiosis ceremoniis, modo conscientia pura apud Deum maneat. Nihil enim minus voluit Paulus, ut contextus ipse testatur: ceremoniaeque ad Dei cultum institutae sunt, pars quoque sunt nostrae confessionis. Porro qui fidem a confessione avellunt, soli detrahunt suum calorem. Paulus vero nihil tale hic tractat: sed tantum disputat de libero cibi et potus usu. *Beatus qui non iudicat se ipsum.* Hic docere vult primum, qua ratione legitimus nobis fiat donorum Dei usus: deinde quantum impedimentum sit ignorantia, ne imperitos ultra infirmitatis suae modum urgeamus. Sed generalem ponit sententiam, quae

ad omnes actiones extenditur. Beatus, inquit, est qui non est sibi male conscius: si quidem facta sua rite examinat. Contingit enim plerosque designare pessima facinora sine aliquo conscientiae scrupulo: sed id fit, quia clausis oculis temere se proripiunt, quo fert caeca et furiosa carnis intemperantia. Multum vero inter stuporem ac iudicium interest: qui ergo delectum habet in rebus, ille, si probe aestimata re et perpensa, non mordetur malo conscientiae testimonio, beatus est. Nam sola haec securitas facere potest, ut opera nostra Deo placeant. Hoc modo eripitur inanis excusatio, quam plerique ex ignorantia praetendunt, quum torpore et socordia implicitus sit eorum error. Si enim sufficeret bona (quam vocant) intentio, supervacuum esset examen, a quo hic Dei Spiritus hominum facta aestimat.

23. *Qui vero diiudicat.* Optime uno verbo expressit affectum animi vacillantis, et incerti quid sit opus factu. Qui enim diiudicat, huc atque illuc alternat, et dubia inclinatione tenetur suspensus inter varias deliberationes: quum ergo principium boni operis sit animi bene sibi apud Deum conscii certitudo et quasi placida securitas: nihil magis contrarium est operum nostrorum approbationi, quam trepidatio. Utinam vero bene infixa esset hominum animis haec sententia, nihil aggrediendum, nisi quod certo statueret animus Deo acceptum esse. Non ita in multis vitae partibus tumultuarentur homines, vel nutarent, vel caeco impetu se ingererent quocunque eos rapit sua imaginatio. Nam si ad hanc modestiam restringitur victus noster, nequis dubia conscientia buccellam panis attingat, quanto maior in rebus maximis adhibenda est cautio? *Quicquid vero non est ex fide.* Ratio condemnationis, quod opus quamlibet in speciem praeclarum sit et egregium, nisi recta conscientia fundatum sit, peccato imputatur. Neque enim externam pompam moratur Deus, sed interiorem cordis obedientiam. Ab una illa pendet operum nostrorum aestimatio. Porro qualis obedientia est, siquis suscipit quod non persuasus sit Deo approbari? Ubi ergo dubitatio talis est, merito praevaricationis arguitur qui contra testimonium conscientiae pergit. Fidei vocabulum hic ponitur pro constanti animi persuasione, et firma (ut ita loquar) certitudine, nec ea qualibet, sed quae ex Dei veritate concepta sit. Itaque trepidatio et incertitudo actiones nostras omnes, quantumvis alioqui speciosas, vitiat. Iam quum pia mens nusquam certo, nisi in verbo Dei, possit acquiescere: evanescunt hic omnes fictitii cultus, et quaecunque opera in hominum cerebris nata sunt. Dum enim damnatur quicquid non est ex fide, reiicitur quicquid non est verbo Dei suffultum et approbatum. Quanquam ne id quidem satis est, verbo Dei approbari quod facimus, nisi animus, persuasione illa fretus, alacriter ad opus se accingit. Itaque hoc recte vivendi principium est, ne mentes nostrae subinde fluctuent, Dei verbo innixos secure pergere quocunque vocat.

Cap. XV.

1. Debemus autem nos, qui potentes sumus, infirmitates impotentium portare, et non placere nobis ipsis. 2. Unusquisque enim vestrum proximo placeat in bonum, ad aedificationem. 3. Etenim Christus non placuit sibi ipsi: sed quemadmodum scriptum est (*Psal.* 69, 10.), Opprobria exprobrantium tibi, ceciderunt super me.

1. *Debemus autem.* Ne indignum putarent qui in Dei cognitione plus aliis promoverant, sibi plus oneris imponi, ostendit, in quem usum sit conferendum robur illud, quo reliquos excellunt: nempe ad sustinendos imbecilles, ne collabantur. Quemadmodum enim quibus excellentiorem doctrinam contulit Deus, eos instituendis rudibus destinat: ita quos corroborat, illis commendat fulciendos imbecilles suo robore: sic omnes gratias inter Christi membra communicari decet. Quo igitur quisque confirmatior est in Christo, eo est obstrictior sufferendis infirmis. Quod dicit, non oportere Christianum placere sibi, significat non oportere studium suum dirigere ad satisfaciendum sibi: quemadmodum solent qui proprio iudicio contenti alios secure negligunt. Et vero ad causam praesentem aptissima est haec admonitio: quia nihil magis obsequia nostra impedit vel moratur, quam quod sibi quisque plus aequo addictus est, ut, posthabita aliorum cura, tantum sua consilia vel affectus sequatur.

2. *Unusquisque enim vestrum.* Docet hic nos esse aliis obligatos: ideo officii nostri esse, illis satisfacere et obtemperare: nec ullam esse exceptionem, quin debeamus nos fratribus accommodare, ubi secundum Dei verbum in illorum aedificationem id possumus. Duae ergo hic sunt propositiones, quod nostro ipsorum iudicio non contenti, nostris cupiditatibus non acquiescentes, debemus ubique dare operam et contendere, quo fratribus nostris satisfiat. Altera, quod dum volumus nos proximis accommodare, in Deum respicere debemus, ut finis noster sit illorum aedificatio. Nam maior pars aliter placari nequit, quam si eorum libidini indulgeas. Quod si gratiam apud plurimos inire velis, non tam curanda erit eorum salus, quam mos gerendus eorum stultitiae: nec quid expediat, respiciendum erit, sed quid in suam perniciem appetant. Non ergo studendum est, ut illis placeas, quibus nihil nisi malum adlubescoit.

3. *Etenim Christus non placuit sibi ipsi.* Si aequum est, servum nihil recusare quod Dominus in se suscipiat, valde absurdum foret, velle nos eximere ab hac necessitate tolerandae alienae infirmitatis, cui subiecit se Christus, quo Rege ac Domino gloriamur. Ille enim omisso sui respectu, se totum huic studio dedidit. Nam in illum vere competit quicquid canit Vates Psal. 69, 10. Inter alia autem hoc quoque ponit, quod zelus Domus Dei ipsum exederit, et opprobria opprobrantium Deo super ipsum ceciderint. Quo significat, tanto fervore gloriae Dei aestuasse, tanto desiderio regni eius promovendi fuisse correptum, ut oblitus sui hac una cogitatione quasi absorberetur: ita se Domino devovisse, ut discinderetur animo, quoties sacrum eius nomen patere impiorum maledicentiae videret. Quanquam secunda illa pars, de opprobriis Dei, bifariam intelligi potest: vel quod non secus fuerit affectus contumeliis quae Deo inferebantur, quam si eas in se ipse pertulisset: vel quod non secus ipsi doluerit, videre Deo iniuriam irrogari, quam si ipse auctor exstitisset. Quod si regnet in nobis Christus, ut in fidelibus suis regnare eum necesse est, hic quoque sensus in animis nostris vigebit, ut quicquid derogat Dei gloriae, non aliter nos excruciet, quam si in nobis residerit. Eant nunc, quibus summa votorum est, maximos honores apud eos adipisci qui probris omnibus Dei nomen afficiunt, Christum pedibus conculcant, Evangelium ipsius et contumeliose lacerant, et gladio flammaque persequuntur. Non est sane tutum ab iis tantopere honorari, a quibus non modo contemnitur Christus, sed contumeliose etiam tractatur.

4. Quaecunque enim ante scripta sunt, in nostram doctrinam sunt scripta: ut per patientiam et consolationem

Scripturarum, spem habeamus. 5. Deus autem patientiae et consolationis, det vobis idem mutuo cogitare secundum Christum Iesum: 6. Ut uno animo, uno ore glorificetis Deum et Patrem Domini nostri Iesu Christi.

4. *Quaecunque enim.* Exempli applicatio est, nequis putaret, istud nimis longe petitum esse, quod ad imitationem Christi nos cohortaretur. Imo vero, inquit, nihil est in Scripturis, quod non ad vestram eruditionem vitaeque vestrae institutionem valeat. Insignis locus, quo, dum intelligimus, nihil in oraculis Dei contineri inane et infructuosum, simul etiam docemur in Scripturae lectione proficere ad pietatem ac vitae sanctimoniam. Quicquid ergo in Scriptura proditum est, in eo discendo elaboremus. Contumelia enim fieret Spiritui sancto, si putaremus illum docuisse aliquid, quod scire nostra nihil referat: deinde quicquid illic docetur, sciamus tendere ad profectum pietatis. Tametsi autem de Veteri testamento loquitur, id ipsum tamen de scriptis etiam Apostolicis sentiendum est. Nam si Christi Spiritus ubique est sui similis, non est dubium, quin suam doctrinam nunc per Apostolos, ut olim per Prophetas, in suorum aedificationem attemperaverit. Porro hic optime redarguuntur fanatici spiritus qui iactant Vetus testamentum esse abolitum, nec ad Christianos quicquam pertinere. Qua enim fronte avertent Christianos ab iis quae in ipsorum salutem a Deo destinata testatur Paulus? Quod autem addit: *ut per patientiam et consolationem Scripturarum, spem habeamus*, non omnes partes eius utilitatis comprehendit, quae colligenda est ex verbo Dei: sed breviter notat praecipuum finem. In hoc enim praesertim incumbunt Scripturae, ut ad patientiam comparatos, et consolationibus firmatos ad spem aeternae vitae erigant, atque in eius meditatione retineant. Nomen Exhortationis, pro quo alii Consolationem reddunt, mihi non displicet: nisi quod consolatio magis quadrat patientiae, quia haec ex illa nascitur. Nam tunc demum rebus adversis patienter ferendis sumus compositi, dum eas consolatione Deus temperat. Patientia enim fidelium non est illa durities, quam praecipiunt philosophi: sed ea mansuetudo, qua nos libenter Deo subiicimus, dum gustus bonitatis eius paternique amoris dulcia omnia nobis reddit. Ea spem in nobis alit ac sustinet, ne deficiat.

5. *Deus autem patientiae.* Ab effectis sic nominatur Deus, quae prius Scripturae attribuebantur, optima quidem, sed diversa ratione: solus sane Deus patientiae et consolationis auctor est, quia utramque cordibus nostris instillat per Spiritum suum: verbo tamen suo, velut instrumento, ad id utitur. Docet enim primum, quae sit vera consolatio, et quae sit vera patientia: deinde illam doctrinam animis nostris inspirat ac inserit. Porro ubi monuit et cohortatus est ad officium Romanos, nunc ad precationem convertitur: quia satis tenebat, nullo cum profectu disseri de cuiusque officio, nisi Deus quod per os hominis loquutus est intus Spiritu suo perficiat. Summa voti est, ut eorum animos in veram consensionem redigat, ac vere inter se conspirare faciat. Simul etiam indicat, quale sit vinculum istius unitatis, dum vult ut consentiant secundum Christum. Misera enim conspiratio est quae fit extra Deum: illa autem extra Deum est, quae ab eius veritate nos alienat. Ac quo magis commendabilem reddat consensionem in Christo, docet quantopere sit necessaria: quando non vere a nobis glorificatur Deus, nisi in ipsius laudem corda omnium consentiant, et linguae etiam concinant. Non est ergo quod iactet quispiam, se Deo gloriam daturum, suo more: tanti enim Deo est servorum suorum unitas, ut inter dissidia et contentiones gloriam suam personare nolit. Haec una cogitatio satis

cohibere debebat insanam contendendi rixandique lasciviam, quae multorum animos hodie nimis occupat.

7. Itaque suscipite vos mutuo, quemadmodum Christus vos suscepit in gloriam Dei. 8. Dico autem Iesum Christum ministrum fuisse Circumcisionis super veritate Dei ad promissiones Patrum confirmandas. 9. Gentes autem pro misericordia glorificare debent Deum: quemadmodum scriptum est (*Psal.* 18, 50.): Propter hoc confitebor tibi inter Gentes, et nomini tuo psallam. 10. Et rursum dicit (*II. Sam.* 22, 50.): Exsultate Gentes cum populo eius. 11. Et rursum (*Psal.* 117, 1.): Laudate Dominum omnes Gentes, et collaudate eum omnes populi. 12. Et rursum Iesaias dicit (11, 10.): Erit radix Iesse, et qui exsurget ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.

7. *Itaque suscipite.* Redit ad exhortationem, in qua confirmanda semper exemplum Christi retinet. Neque enim ille unum aut alterum nostrum, sed omnes simul complexus, ita nos coniunxit, ut fovere nos invicem debeamus: si quidem volumus in eius sinu permanere. Ita ergo demum confirmabimus nostram vocationem, si non separabimus nos ab iis quibus nos Dominus colligavit. Particula *In gloriam Dei* vel ad nos modo, vel ad Christum, vel ad ipsum et nos simul referri potest: quod postremum mihi magis placet, in hunc sensum: quemadmodum Christus Patris gloriam illustravit, nos omnes in gratiam recipiendo, quum misericordia indigeremus: sic nos ad illustrandam quoque eiusdem Dei gloriam, coniunctionem illam stabilire ac sancire decet, quam habemus in Christo.

8. *Dico autem Iesum Christum.* Nunc ostendit, qualiter nos omnes amplexus sit Christus: ubi nihil relinquit discriminis inter Iudaeos ac Gentes, nisi quod Iudaicae genti primo loco promissus, ac quodammodo peculiariter destinatus fuit, priusquam Gentibus exhiberetur. Caeterum in eo quod seminarium omnium contentionum erat, nihil interesse inter utrosque docet: quia utrosque ex misera dissipatione collegit, collectos in regnum Patris adduxit, ut fierent unus grex in uno ovili, ac sub uno pastore. Inde aequum esse innuit, ut concordes maneant inter se, neque contemnant alii alios: quando neutros Christus contemptui habuit. Prius ergo de Iudaeis loquitur, ac dicit Christum illis missum fuisse, quo veritatem Dei adimpleret, promissiones Patribus datas praestando. Hic autem honor vulgaris non est, quod Christus coeli terraeque Dominus, ut eorum saluti inserviret, carnem induit. Quo enim magis se humiliavit eorum causa, eo maiori honore dignatus est ipsos. Atque id tanquam indubium pro confesso assumit: quo magis mirum est, tantam esse impudentiam in phreneticis quibusdam capitibus, ut in carne concludere, et ad praesentem mundum alligare omnes Veteris testamenti promissiones non dubitent. Nequid excellentiae prae Iudaeis sibi arrogent Gentes, Paulus diserte pronuntiat, quam Christus attulit salutem, Iudaeis ex pacto esse propriam: quia suo adventu impleverit quod olim Pater Abrahae pollicitus fuerat, atque ita minister illius populi fuerit. Unde sequitur, antiquum foedus spirituale re ipsa fuisse, quamvis terrenis figuris annexum esset. Complementum enim, de quo nunc tractat Paulus, ad aeternam salutem referre necesse est. Porro nequis posset cavillari, nepotibus tantum promissam fuisse salutem, quum in Abra-

hac manu depositum fuit foedus, expresse ipsas promissiones Patribus addicit. Ergo aut Christi virtus in corporalibus beneficiis continebitur, aut latius quam ad carnem extendebatur foedus cum Abrahamo percussum.

9. *Gentes autem pro misericordia.* Alterum membrum, in quo probando, quia dubium erat, plus immoratur. Primum testimonium quod citat, sumptum est ex Psalmo 18.: qui refertur 22. cap. lib. 2. Samuelis: ubi procul dubio vaticinium editur de regno Christi. Vocationem porro Gentium ex eo comprobat Paulus, quod illic promittitur confessio gloriae Dei inter Gentes. Neque enim possumus vere Deum praedicare, nisi inter eos qui laudes eius exaudiunt, dum a nobis canuntur. Quare ut inter Gentes Dei nomen celebretur, illas oportet donari cognitione, et in communionem populi Dei venire. Ubique enim hoc in Scripturis videas, non posse praedicari Dei laudes, nisi in coetu fidelium, quibus aures sunt audiendi praeconii capaces.

10. *Exsultate Gentes cum populo eius.* Quod hunc versum communiter interpretantur, perinde atque ex cantico Mosis desumptum, mihi non placet: quoniam illic Moses terrere vult potius Israelis adversarios eius magnitudine, quam invitare ad communem laetitiam. Existimo igitur potius e Psalmo 67, 5. petitum, ubi habetur: Exsultent et laetentur Gentes, quoniam iudicas populos in aequitate, et Gentes in terra dirigis. Quod autem addidit ex suo Paulus *Cum populo Dei*, id fecit explicationis causa. Nam illic sane coniungit Propheta Gentes cum Israele, et utrosque pariter ad laetitiam invitat, quae nonnisi in Dei cognitione consistit.

11. *Laudate Deum omnes Gentes.* Neque male quadrat locus iste. Quomodo enim Deum laudarent qui eius magnitudinem non cognoscunt? nihilo magis id possent, quam nomen eius incognitum invocare. Est igitur appositissimum vaticinium ad comprobandam Gentium vocationem. Idque ex ratione illic adiuncta melius patet: iubet enim gratias agere pro veritate et misericordia, Psalm. 117, 1.

12. *Rursum Iesaias* etc. Haec prophetia omnium est illustrissima. Illic enim, rebus prope desperatis, tenues fidelium reliquias consolatur Propheta, quod ex arido et emortuo trunco familiae Davidis surculus emerget, et ex radice contempta ramus efflorebit, qui populum Dei in pristinam gloriam restituat. Hunc surculum esse Christum mundi redemptorem, palam est ex descriptione illic posita. Subnectit deinde, quod in signum Gentibus erigetur, ut sit illis in salutem. Paulum quidem verba haec differunt a veritate Hebraica. Nam ubi hic legimus Surgit, Hebraica habent Stare in signum, quod idem est: nempe instar signi conspicuum eminere. Pro verbo Sperandi habent Quaerere: sed vulgatissimo Scripturae usu Quaerere Deum nihil est quam in ipsum sperare. Bis autem in hac prophetia Gentium vocatio confirmatur, ex eo quod dicitur erigendus illis Christus in signum, qui inter solos fideles regnat: et quod illae in Christo dicuntur spem habiturae: quod non fit sine praedicatione verbi et illuminatione Spiritus. His respondet Simeonis canticum. Caeterum spes in Christum, testimonium est eius Divinitatis.

13. Deus autem spei impleat vos omni gaudio et pace in credendo: quo abundetis in spe per potentiam Spiritus sancti. 14. Persuasus autem sum, fratres mei, ipse quoque de vobis, quod et ipsi pleni sitis bonitate, referti omni cognitione, idonei ad vos mutuo admonendos. 15. Audacius

autem scripsi vobis, fratres, ex parte, veluti commonefaciens vos, propter gratiam mihi datam a Deo: 16. Ut sim minister Christi erga Gentes, consecrans Evangelium Christi, ut sit oblatio Gentium acceptabilis, santificata per Spiritum sanctum.

13. *Deus autem.* Nunc quoque sententiam, ut prius, precatione claudit, qua illis a Domino dari optat quicquid praeceperat. Unde apparet, Dominum praecepta sua minime viribus nostris aut liberi arbitrii facultate metiri: neque etiam ideo praecipere, quae officii nostri sunt, ut propria virtute freti ad obsequium nos accingamus: sed praecipere, quae gratiae suae auxilio indigent, ut nos ad precandi studium exstimulet. *Deum* vero *spei* quum dicit, respicit ad proximum versum, acsi diceret: Ille ergo Deus, in quo speramus pariter omnes, impleat vos gaudio, id est alacritate conscientiae: deinde unitate et concordia, idque credendo: quia ut Deo probetur pax nostra, pura et integra fide simul devinctos esse convenit. Siquis *ἐν τῷ πιστεύειν* accipere malit positum pro *εἰς τό*, sensus erit, ut pacem suam conferant ad credendum. Tunc enim rite ad fidem comparati sumus, quando placidi et unanimes libenter amplectimur quod docet. Rectius tamen est, fidem ideo paci coniungi et gaudio, quia vinculum est sanctae ac legitimae concordiae, piique gaudii fultura. Quanquam et Pax intelligi posset, quam quisque intus habet cum Deo: sed contextus ad priorem expositionem nos magis ducit. Addit praeterea, *quo abundetis in spe:* quia sic etiam in nobis spes confirmatur et augetur. Particula *per potentiam Spiritus sancti* denotat, omnia illa esse Divinae benignitatis dona: et vocabulum Potentiae suam habet emphasin ad commendandam mirificam istam virtutem, qua in nobis Spiritus fidem, spem, gaudium, et pacem operatur.

14. *Persuasus autem sum.* Occupatio est, vel concessionis species ad placandos Romanos, si tot ac tam anxiis admonitionibus se perstringi existiment, atque ita sibi fieri iniuriam. Excusat ergo, quod ausus fuerit doctoris et hortatoris personam inter eos suscipere: ac se id fecisse dicit, non quia eorum vel prudentiae, vel benignitati, vel constantiae diffideret, sed quia ex officio cogeretur. sic enim omnem temeritatis invidiam amolitur, quae in eo potissimum est, siquis ingerit se in alienum officium, vel ea tractat, quae sibi non conveniunt. In quo videre est singularem sancti pectoris modestiam, cui nihil gratius fuit quam nihili haberi, modo auctoritatem haberet doctrina, quam praedicabat. Multum in Romanis erat arrogantiae, nomen urbis etiam infimos ex plebe inflabat: ut aegre alienigenam, imo barbarum et Iudaeum ferrent doctorem. Cum hoc fastu non vult Paulus suo privato nomine certare: sed eum tamen quasi demulcendo subigit, quum se pro Apostoli officio suscipere has partes testatur. *Pleni sitis bonitate, referti omni cognitione.* Duae monitoris praecipuae sunt dotes, humanitas quae et illius animum ad iuvandos consilio suo fratres inclinet, et vultum verbaque comitate temperet: et consilii dexteritas, sive prudentia, quae et auctoritatem illi conciliet, ut prodesse queat auditoribus, ad quos dirigit sermonem. Nihil enim magis contrarium fraternis monitionibus, quam malignitas et arrogantia, quae facit ut errantes fastuose contemnamus, et ludibrio habere malimus, quam corrigere. Asperitas quoque, si aut in verbis aut in vultu appareat, fructum adimet monitionibus. Porro ut tam humanitatis affectu, quam comitate praestes, non eris tamen ad monendum idoneus, nisi prudentia rerumque usu polleas. Utramque ergo facultatem tribuit Romanis, illis reddens testimonium, quod ipsi sibi ad mutuas cohor-

tationes sine alterius auxilio sufficiant. Fatetur enim abundare et benignitate et peritia: unde sequitur, illos valere ad exhortationem.

15. *Audacius autem scripsi vobis.* Sequitur excusatio, in qua afferenda ut modestior sit, per modum concessionis confidenter se fecisse dicit, quod interposuerit se in ea re, quam ipsi per se exsequi poterant: sed audaciam hanc se sumpsisse addit pro muneris sui necessitate, quia sit Evangelii minister in Gentes: ideoque illos praeterire non potuerit qui in Gentium numero erant. Sic tamen se demittit, ut muneris sui praestantiam efferat. Gratiam enim Dei obiiciens, qua in gradum honoris evectus fuerat, quod pro munere Apostolico gerit, contemni non patitur. Praeterea se doctoris partes usurpasse negat, sed monitoris: cuius officium est, revocare in memoriam quae alioqui non sunt incognita.

16. *Consecrans Evangelium.* Sic malo, quam quod Erasmus initio reddiderat, Administrans. Nihil enim certius est, quam Paulum hic ad sacra mysteria alludere, quae a sacerdote peraguntur. Facit ergo se Antistitem vel sacerdotem in Evangelii ministerio, qui populum quem Deo acquirit, in sacrificium offerat: atque hoc modo sacris Evangelii mysteriis operetur. Et sane hoc est Christiani pastoris sacerdotium, homines in Evangelii obedientiam subigendo veluti Deo immolare: non autem, quod superciliose hactenus Papistae iactarunt, oblatione Christi homines reconciliare Deo. Neque tamen Ecclesiasticos pastores simpliciter hic vocat sacerdotes, tanquam perpetuo titulo: sed quum dignitatem efficaciamque ministerii vellet commendare Paulus, hac metaphora per occasionem est usus. Hic ergo finis sit Evangelii praeconibus in suo munere, animas fide purificatas Deo offerre. Quod postea correxit Erasmus: Sacrificans Evangelium, non modo improprium est, sed sensum quoque obscurat. est enim Evangelium potius instar gladii, quo homines Deo in victimas sacrificat minister. Subiungit, tales hostias Deo acceptabiles esse: quod non tantum ad ministerii commendationem facit, sed etiam ad eximiam eorum consolationem, qui se consecrandos tradunt. Iam quemadmodum veteres hostiae externis sanctificationibus et lavacris Deo dicabantur: ita et istae hostiae consecrantur Domino per Spiritum sanctitatis, cuius virtute intus operante segregantur ab hoc mundo. Etsi enim ex fide verbi oritur animae puritas, quia tamem vox hominis per se inefficax est ac mortua, purgandi munus vere et proprie in Spiritum competit.

17. Habeo igitur quod glorier per Iesum Christum, in iis quae ad Deum pertinent. 18. Non enim ausim loqui quicquam de iis quae non effecit Christus per me, in obedientiam Gentium, sermone et opere, 19. In potentia signorum et prodigiorum, in potentia Spiritus Dei, ut ab Ierusalem et in circuitu usque in Illyricum impleverim Evangelium Christi: 20. Ita annitens praedicare Evangelium, non ubi nominatus erat Christus, ne super alienum fundamentum aedificarem: 21. Sed quemadmodum scriptum est (*Iesai.* 52, 15.): Ii quibus non annuntiatum est de eo, videbunt: et qui non audierunt, intelligent.

17. *Habeo igitur.* Postquam vocationem suam in genere commendavit, ut scirent Romani verum et indubium esse Christi Apostolum: adiungit nunc elogia, quibus se munus Apostolicum, Dei ordinatione iniunctum, non modo suscepisse, sed praeclare etiam ornasse probet. Simul etiam meminit suae fidelitatis, quam in ex-

sequenda illa functione praestiterat. Parum enim fuerit nos ordinatos esse, nisi vocationi nostrae respondeamus, ac satisfaciamus officio. Neque id facit captandae gloriae studio: sed quia nihil erat omittendum quod eius doctrinae gratiam apud Romanos et auctoritatem comparet. In Deo igitur, non in se gloriatur: quia non alio tendit, nisi ut solida laus ad Deum redeat. Quod autem negative tantum loquitur, signum quidem modestiae est, sed valet ad fidem iis quae asserere vult faciendam, acsi diceret: Tantam mihi gloriae materiam veritas ipsa suppeditat, ut non sit mihi opus accersere falsa et aliena encomia: veris sum contentus. Forte etiam sinistros rumores, quos sciebat passim a malevolis spargi, antevertere voluit: itaque praefatur, se nonnisi de rebus probe compertis verba facturum.

18. *In obedientiam Gentium.* Haec particula denotat, quod illius sit propositum: nempe ut pretium addat suo ministerio apud Romanos, ne profectu careat sua doctrina. A signis ergo commonstrat, Deum virtutis suae praesentia ipsius praedicationi testimonium reddidisse, et quodammodo Apostolatum suum obsignasse: ut nemini iam dubium esse debeat, quin sit a Domino constitutus ac missus. Signa sunt sermo et opus et miracula: unde apparet, nomen *Operis* latius patere quam *Miraculorum*. Tandem concludit *In potentia Spiritus:* quo significat, non potuisse haec fieri, nisi auctore Spiritu. In summa asserit, tam docendo quam agendo vim sibi ac energiam fuisse in praedicando Christo, in qua mirifica Dei virtus appareret: deinde accessisse miracula, quae veluti sigilla erant in illius rei certiorem notitiam. Sermonem et opus primo ponit, tum speciem unam exprimit, nempe facultatem edendi miracula. Sic et apud Lucam capitur, ubi dicit Christum fuisse potentem sermone et opere, 24, 19. Item apud Iohannem (5, 36.), ubi Christus ipse Iudaeos ad opera sua mittit, unde habeant Divinitatis suae testimonium. Neque miracula simpliciter nominat, sed duobus titulis insignit. Pro eo autem quod hic dicit *Potentiam signorum et prodigiorum*, Petrus Act. 2, 23. habet Virtutes et signa et prodigia. Et sane sunt testimonia Divinae potentiae ad homines expergefaciendos, ut perculsi Dei virtute, cum mirentur simul atque adorent: nec significatione carent, sed excitant nos ad aliquid de Deo intelligendum. Hic nobilis est locus de miraculorum usu: nempe ut reverentiam obedientiamque Deo apud homines comparent. Sic apud Marcum (16, 20.) legis, Dominum confirmasse doctrinam subsequentibus signis: sic Lucas in Actis (14, 3.) narrat, Dominum per miracula testimonium reddidisse sermoni gratiae suae. Quae ergo gloriam creaturis quaerunt, non Deo, fidem mendaciis comparant, non verbo Dei, diabolica esse constat. *Potentiam Spiritus Dei,* quam tertio loco ponit, ad utrumque refero.

19. *Ut ab Ierusalem et in circuitu usque in Illyricum.* Ab effectu quoque testimonium adiungit: quia profectus, qui ex praedicatione sequutus erat, superabat omnes hominis facultates. Quis enim tot Christo colligere Ecclesias posset, nisi Dei virtute adiutus? Ab Ierusalem (inquit) Evangelium propagavi usque in Illyricum: neque id recta via ad exitum festinando, sed circumcirca perlustrando, quaecunque in medio sunt, regiones. Caeterum verbum πεπληρωμέναι, quod Implere, post alios, vertimus, significat et perficere, et sufficere quod deest. Unde πλήρωμα tam Perfectio dicitur Graecis, quam Supplementum. Ego libenter ita expono, quod Evangelii praedicationem quasi supplendo diffuderit. coeperant enim alii priores, sed ipse longius sparsit.

20. *Ita annitens praedicare Evangelium.* Quia Paulo necesse erat, non modo se servum Christi ac pastorem Christianae Ecclesiae approbare, sed sibi vindicare personam ac munus Apostoli, quo

sibi audientiam apud Romanos faceret: ponit hic propriam ac peculiarem notam Apostolatus. Siquidem officium Apostoli est seminare Evangelium ubi nondum praedicatum fuerit: secundum illud mandatum (Marc. 16, 15.): Ite, praedicate Evangelium omni creaturae. Quod diligenter notare oportet, ne hoc trahamus in exemplum universale, quod in ordinem Apostolicum specialiter competit. Neque enim vitio vertendum est, quod successor substituitur in eius locum, qui Ecclesiam aedificavit. Sunt ergo Apostoli veluti fundatores Ecclesiae: pastores, qui illis succedunt, tueri debent atque etiam amplificare quod ab illis excitatum est aedificium. *Alienum fundamentum* vocat alterius manu iactum. alioqui Christus unicus est lapis quo Ecclesia fundatur, I. Corinth. 3, 11. et Eph. 2, 20.

21. *Sed quemadmodum scriptum.* Confirmat vaticinio Iesaiae id quod dixerat de signo sui Apostolatus. Nam ille capite 52, 10., quum de regno Messiae loquitur, inter caetera praedicit, oportere in universum orbem dilatari: Christi ipsius notitiam ad Gentes, quibus antea inauditum fuerat eius nomen, perferri oportere. Id per Apostolos fieri convenit, quibus specialiter datum est id mandatum: ergo Apostolatus Pauli ex eo fit manifestus, quod haec prophetia in ipso adimpletur. Perperam hoc ad munus pastorale trahere quispiam contendet, quia scimus in Ecclesiis rite compositis, ubi pridem recepta fuit Evangelii veritas, Christi nomen assidue esse praedicandum. Hac ergo lege Paulus apud exteros Christi adhuc incogniti praeco fuit, ut post eius discessum in singulis locis eadem doctrina quotidie in ore pastorum resonaret. Certum enim est, Prophetam de regni Christi primordiis disserere.

22. Itaque impeditus etiam saepius fui, quominus venirem ad vos. 23. Nunc vero nullum amplius locum habens in his regionibus, desiderium autem habens a multis annis veniendi ad vos, 24. Siquando in Hispaniam proficiscar, veniam ad vos. Spero enim fore ut istac iter faciens videam vos, et illuc a vobis deducar: si tamen prius ex parte vestra consuetudine fuero expletus.

22. *Itaque* etc. Quod de Apostolatu suo dixerat, nunc etiam alio trahit: ut excuset, quod nunquam ad ipsos accessisset, quum illis non minus quam aliis fuisset destinatus. Obiter ergo indicat, ab Iudaea in Illyricum usque, Evangelium seminando, se quemdam veluti cursum a Domino iniunctum confecisse: quo peracto, non negligere ipsos statuerit. Ac ne interea quoque neglectos se putarent, eam suspicionem tollit, quum testatur desiderium sibi iampridem non defuisse. Quod ergo citius non fecerat, id factum erat iusto impedimento: nunc, ubi primum per vocationem licet, spem illis facit. Ex hoc autem loco infirmum argumentum ducitur profectionis Hispanicae: neque enim protinus sequitur, ipsum fuisse perfunctum, quia sic animo concepisset. De spe enim tantum loquitur, qua frustrari, quemadmodum alii fideles, nonnunquam potuit.

24. *Spero enim fore.* Causam attingit, cur ad eos venire diu optaverit, et nunc instituat: nempe ut ipsos videat, id est, ipsorum conspectu sermoneque fruatur, et se quoque illis exhibeat pro officii sui ratione. nam sub adventu Apostolorum, Evangelii quoque accessio continetur. Quum dicit: ut *et illuc a vobis deducar:* eo significat, quantum sibi promittat de ipsorum benevolentia: quod esse optimum conciliandae gratiae genus, antea admonuimus. Nam quo quisque maiorem sibi fidem haberi audit, eo se magis obstrictum

putat: quia turpe inhumanumque ducimus, opinionem de nobis conceptam fallere. Quum autem subiungit, *Si tamen expletus ex parte fuero*, de mutua erga eos animi sui benevolentia testatur, de qua persuasos esse, magnopere intereat Evangelii.

25. Nunc vero proficiscor Ierosolymam ad ministrandum sanctis. 26. Placuit enim Macedoniae et Achaiae communicationem facere in pauperes sanctos qui sunt Ierosolymis. 27. Placuit, inquam, et debitores sunt ipsorum. si enim spiritualibus ipsorum communicarunt Gentes, debent et in carnalibus ministrare ipsis. 28. Hoc igitur quum perfecero, et obsignavero illis fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam. 29. Scio autem, quod quum venero ad vos, in plenitudine benedictionis Evangelii Christi venturus sim.

25. *Nunc vero.* Ne mox adventum suum exspectent, ac sibi data verba esse putent, si tardius exspectatione ipsorum venerit, praedicit, quid negotii habeat in praesentia, quominus profectionem illam suscipere statim possit: se enim proficisci Ierosolymam ad perferendas, quae ab Achaia et Macedonia collectae erant, eleemosynas. Simul tamen sumpta hinc occasione delabitur ad commendationem istius collationis, quo ipsos quadam insinuationis specie ad imitationem provocet. Tametsi enim aperte non petit, dum tamen Achaiam et Macedoniam debuisse id facere commemorat, subindicat, quod sit Romanorum officium qui in eadem erant causa. Atque eo se respexisse, aperte ad Corinthios fatetur, glorior, inquit, de vestra promptitudine apud omnes Ecclesias, ut vestro exemplo incitentur (II. Cor. 9, 2.). Fuit autem id rarae pietatis, quod quum audirent Graeci, fratres qui Ierosolymis erant, laborare penuria: non considerarunt quanto locorum intervallo essent a se disiuncti: sed sibi satis propinquos ducentes quibuscum fidei vinculo cohaererent, eorum egestatem abundantia sua sublevarunt. Notandum est *Communicationis* nomen quo utitur: optime enim exprimit, quo affectu fratrum inopiae succurrere nos deceat, nempe quia propter corporis unitatem communis et mutua ratio est. Pronomen τινὰ non reddidi, quia saepe apud Graecos abundat, et huius loci emphasin minuere videtur. Ubi vertimus *ad ministrandum*, Graece est participium Ministrans, sed illud commodius visum est ad mentem Pauli exprimendam. se enim excusat iusta occupatione teneri, ne statim festinet Romam.

27. *Et debitores ipsorum sunt.* Nemo non videt, quod de obligatione hic dicitur, non tam Corinthiorum causa, quam propter Romanos ipsos dici. nihilo enim plus Corinthii vel Macedones quam Romani Iudaeis debebant. Addit obligationis causam, quod Evangelium ab illis acceperant: et argumentum sumit ex comparatione minoris cum maiori, quo etiam alibi (I. Cor. 9, 11.) utitur, non debere videri iniquam aut gravem compensationem illis qui pro spiritualibus carnalia referant, quae immenso sunt viliora. Hoc autem Evangelii pretium ostendit, quod non ministris tantum illius, sed universae genti, unde ministri prodierant, obstrictos pronuntiat. Nota autem verbum λειτουργῆσαι pro Ministrare: quod significat munere suo perfungi in republica, et onera suae vocationis subire: interdum etiam ad sacra transfertur. Nec dubito, quin significet Paulus sacrificii speciem esse, quum de suo erogant fideles ad egestatem fratrum levandam. Sic enim persolvunt quod debent caritatis

officium, ut Deo simul hostiam grati odoris offerant: sed proprie hoc loco ad illud mutuum ius compensationis respexit.

28. *Obsignavero illis fructum hunc.* Mihi non displicet, quod hic allusionem esse putant ad veterum morem, qui annulis occludebant quae volebant in tuto reposita. Hoc modo fidem suam et integritatem Paulus commendat, quasi diceret sincerum se fore custodem pecuniae in manibus suis depositae, non secus ac si obsignatam ferret. Fructus nomine proventum notare videtur, quem ex Evangelii satione ad Iudaeos redire nuper dixit, non secus atque ager cultorem suum fructificando alit.

29. *Scio autem, quod quum venero ad vos, in plenitudine.* Bifariam exponi haec verba possunt: prior sensus est, quod reperturus sit Romae uberem Evangelii fructum: est enim haec Evangelii benedictio, quum bonis operibus fructificat. nam quod nonnulli ad eleemosynas restringunt, mihi non placet. Vel quo magis desiderabilem faciat suum ad eos adventum, sperare se dicit non fore infrugiferum, quia sit magnam accessionem facturus Evangelio, quam *Plenitudinem benedictionis* vocat pro Plena benedictione: quo nomine significat prosperum successum et incrementum. Haec autem benedictio partim ab eius administratione, partim ab eorum fide pendebat: ergo non frustra se venturum ad eos promittit, apud quos non perditurus sit gratiam sibi datam, sed bene collocaturus, qua erant animi alacritate ad recipiendum Evangelium. Prior expositio magis recepta est, ac mihi etiam magis probatur, quod speret adventu suo se reperturum quod maxime optabat, nempe Evangelium apud eos florere et vigere praeclaris successibus, quia sanctitate et omni genere virtutum excellerent. Causam enim sui desiderii reddit, quia non vulgare ex eorum conspectu gaudium speret, quos videbit spiritualibus Evangelii divitiis affluere.

30. Obsecro autem vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, et per dilectionem Spiritus, ut concertetis mihi in precibus vestris pro me ad Deum: 31. Ut liberer ab incredulis in Iudaea: et ut ministerium meum, quod suscipio erga Ierusalem, acceptum sit sanctis: 32. Ut cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, unaque vobiscum refociller. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

30. *Obsecro autem vos, fratres.* Ex plurimis locis satis scitur, quanta invidia flagraverit Paulus in sua gente ob falsas delationes, quasi doceret defectionem a Mose. Noverat, quantum possint calumniae ad gravandos innocentes: praesertim apud eos qui inconsiderato zelo feruntur. Accedebat etiam testificatio Spiritus, cuius meminit Actor. 20, 23., qua subinde praemonebatur, sibi imminere Ierosolymis vincula et afflictiones. Itaque quo maius cernebat periculum, eo magis permovebatur. Hinc tanta sollicitudo in commendanda Ecclesiis salute sua: nec miremur tam anxium fuisse de vita sua, in qua tantum Ecclesiae periculum agi sciebat. Testatur ergo, quantopere angeretur pium pectus: quae in hac obtestatione inest vehementia, dum ad nomen *Domini* addit *Spiritus dilectionem* qua se mutuo sancti complecti debent. Caeterum in tanta trepidatione pergere non desinit, neque sic periculum reformidat, quin obire libenter paratus sit: sed remediis a Deo sibi datis se instruit. Advocat enim Ecclesiae suppetias, ut eius precibus adiutus solatium inde aliquod sentiat, iuxta Domini promissionem: Ubi duo aut tres congregati erunt in nomine meo, ibi in medio eorum sum (Matth. 18, 20.): et, De quacunque re consenserint in terra, eam obtinebunt

in coelis (Matth. 18, 19.). Et ne defunctoriam esse commendationem quis putet, per Christum et per dilectionem Spiritus eos obsecrat. Dilectio autem Spiritus vocatur, in qua nos Christus coniungit: quia non carnis est nec mundi, sed ab eius Spiritu qui vinculum est unitatis nostrae. Quum ergo tantum sit Dei beneficium, fidelium precibus adiuvari, quod ne Paulus quidem, selectissimum illud Dei organum, sibi negligendum duxerit: cuius ignaviae futurum est, si nos miselli et nihili homunciones ipsum contemnimus? Caeterum ex talibus locis captare ansam ad intercessiones sanctorum mortuorum adstruendas, nimiae impudentiae est. *Ut concertetis mihi.* Erasmus non male reddidit: Ut laborantem adiuvetis: sed quia loquutio Graeca Pauli plus habet energiae, reddere ad verbum eam malui. Nam et per vocabulum Certaminis significat, quibus angustiis prematur: et quum iubet sibi adesse in hoc certamine, docet, quem affectum habere debeant preces piorum pro fratribus: ut scilicet recipiant eorum in se personam, acsi in eadem constituti essent necessitate: postremo etiam quem habeant effectum, indicat. qui enim fratrem Domino commendat, ille partem eius necessitatis ad se recipiendo tantundem cum sublevat. Et sane si robur nostrum est in nominis Dei invocatione positum, non possumus fratres melius confirmare, quam nomen Dei super ipsos invocando.

31. *Ut ministerium meum erga Ierusalem.* Sic ipsum criminando profecerant delatores, ut sollicitus etiam esset, ne parum gratum e manibus suis esset munus, quod alioqui in tanta necessitate valde opportunum erat. Atque hinc apparet mirifica eius mansuetudo, quod non desinit pro iis laborare, quibus an sit gratificaturus dubitat. Hunc animum imitari nos oportet, ut neque iis desinamus benefacere, de quorum gratitudine parum certi sumus. Et notandum, quod *Sanctorum* nomine dignatur, quibus ne suspectus sit ac ingratus, timet. Sciebat etiam sanctos quoque posse interdum falsis delationibus in sinistras opiniones abripi: et quanquam sibi iniuriam facere sciat, honorifice tamen de ipsis loqui non desinit. Quum addit *Ut veniam ad vos*, significat ipsis quoque utilem fore hanc precationem, et eorum referre, ut non interficiatur in Iudaea. Eodem spectat particula *cum gaudio.* Futurum enim erat hoc quoque utile Romanis, eum hilarem et omni moerore vacuum ad ipsos accedere, quo animosius magisque strenue suam operam illis impenderet. Ac per verbum *refocillandi*, vel acquiescendi, iterum ostendit, quam certo sit de fraterno eorum amore persuasus. Particula *Per Dei voluntatem* admonet, quam necesse sit incumbere precibus: quia solus Deus vias omnes nostras sua providentia dirigit. *Deus autem pacis.* Ex nota universali coniicio, non simpliciter eum optare, ut Deus Romanis adsit ac faveat, sed ut singulos eorum gubernet. Nam epithetum Pacifici ad praesentem circumstantiam referri arbitror, ut Deus pacis auctor omnes simul contineat.

CAP. XVI.

1. Commendo autem vobis Phoeben sororem nostram, quae est ministra Ecclesiae Cenchreensis, 2. Ut eam suscipiatis in Domino, ut dignum est sanctis, et adsitis ei in quocunque vobis eguerit negotio. etenim ipsa cum multis affuit, tum etiam mihi ipsi. 3. Salutate Priscam et Acylam cooperarios meos in Christo Iesu: 4. Qui pro anima mea suam ipsorum cervicem posuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiae Gentium, 5. Et domesti-

cam eorum Ecclesiam. Salutate Epaenetum mihi dilectum, qui est primitiae Achaiae in Domino. 6. Salutate Mariam, quae multum laboravit erga nos. 7. Salutate Andronicum et Iuniam cognatos meos et concaptivos meos qui sunt insignes inter Apostolos: qui etiam ante me fuerunt in Christo. 8. Salutate Ampliam dilectum meum in Domino. 9. Salutate Urbanum adiutorem nostrum in Christo, et Stachyn dilectum meum. 10. Salutate Apellen probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli familiaribus. 11. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcissi familiaribus, hos qui sunt in Domino. 12. Salutate Tryphaenam et Tryphosam, quae laborant in Domino. Salutate Persidem dilectam quae multum laboravit in Domino. 13. Salutate Rufum electum in Domino, et matrem illius ac meam. 14. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patrobam, Mercurium, et qui cum his sunt, fratres. 15. Salutate Philologum et Iuliam, Nereum et sororem eius, et Olympam, et qui cum his sunt, omnes sanctos. 16. Salutate vos invicem in osculo sancto. Salutant vos Ecclesiae Christi.

1. *Commendo autem vobis* etc. Bona pars huius capitis in salutationibus consumitur: quae quoniam nihil habent difficultatis, supervacuum esset in illis prolixe immorari. Ego eo tantum attingam quae nonnullum expositionis lucem requirent. Principio commendat Phoeben, cui Epistolam perferendam dabat. commendat autem primum eam ab officio, quia honestissimo ac sanctitissimo ministerio in Ecclesia fungeretur: deinde alteram causam affert, cur illam suscipere, omnibusque officiis prosequi debeant: quia se illa semper omnibus piis impenderit. Quia ergo ministra est Cenchreensis Ecclesiae, eo nomine ipsam in Domino suscipi iubet. Et quum addit *Ut dignum est sanctis*, innuit fore indignum Christi servis, si nullum ei honorem, nullamque benignitatem exhibeant. Et sane cum omnia Christi membra dilectione complecti, tum vero eos qui publicam in Ecclesia functionem gerunt, et colere, et singulari amore atque honore prosequi decet. Deinde quemadmodum illa semper officiosa fuit erga omnes, ita ei nunc vicissim in suis negotiis opem auxiliumque ferri iubet. Est enim humanitatis, eum qui natura propensus est ad beneficentiam, siquando ope aliorum indigeat, non destituere. At quo magis animos eorum inclinet, se quoque inter eos numerat quibus illa benefecit. Porro ministerium hoc de quo loquitur, quale fuerit, ipse alibi docet, I. Timoth. 5, 9. Quemadmodum enim ex publico Ecclesiae aerario alebantur pauperes: ita publico officio curabantur. Ad hanc curationem legebantur viduae quae domesticis oneribus solutae, nullis liberis impeditae, totas se Deo, pietatis officiis consecrare cupiebant: itaque receptae in hanc functionem, quasi addictae et obligatae erant: sicuti qui suam operam locans, liber ac sui iuris esse desinit. Unde Apostolus (I. Tim. 5, 11.) violatae fidei arguit eas quae suscepto semel muneri postea renuntiant. Quia autem in coelibatu vivere ipsas oportebat, vetat allegi minores sexaginta annis: quia scilicet providebat infra eam aetatem periculosum, imo perniciosum esse votum perpetui coelibatus. Functio illa sanctissima et Ecclesiae perutilis, labente in deterius rerum statu, in otiosum Monialium ordi-

nem degeneravit: qui tametsi a prima sua origine vitiosus fuit, ac verbo Dei contrarius, nunc tamen ab illo principio adeo defecit, ut non minus sit discriminis, quam inter sacrarium aliquod castitatis et lupanar.

3. *Salutate Priscam et Acylam.* Quae hic nonnullis testimonia defert, partim eo tendunt, ut dum in honore habentur qui probi sunt ac digni, probitas quoque ipsa honoretur, et iis qui prodesse plus aliis possunt et cupiunt, auctoritatem habeant: partim ut ipsi anteactae vitae respondere studeant, neque in cursu pietatis deficiant, vel etiam languescat pius eorum ardor. Singularis est honor quem hic tribuit Priscae et Acylae, praesertim in foemina: quo magis elucet sancti viri modestia, qui in opere Domini consortem mulierem nec habere dedignatur, nec fateri erubescit. Haec autem Acylae ipsius uxor fuit, quam Lucas Priscillam nominat, Act. 18, 1.

4. *Quibus non ego solus.* Quia vitae suae non pepercerant Prisca et Acylas pro tuenda Pauli vita, privatim se illis gratum esse testatur. Addit tamen, ab omnibus Christi Ecclesiis illis haberi gratiam, ut hoc exemplo Romanos quoque permoveat. Merito autem tam cara et pretiosa cunctis Gentibus fuit vita unius hominis, ut erat incomparabilis thesaurus: quare mirum non est, si eius conservatoribus obstrictas se putarint omnes Gentium Ecclesiae. Quod addit de Ecclesia ipsorum domestica, observatu dignum est. Neque enim splendidius ornare potuit eorum familiam, quam Ecclesiae titulo. Nam Congregationis nomen quod Erasmus reddidit, mihi non placet: plane enim liquet Paulum honorifice sacro Ecclesiae nomine fuisse usum.

5. *Qui est primitiae.* Allusio est ad legales ceremonias. Quia enim sanctificantur Deo homines per fidem, qui primum in oblatione locum obtinent, apte primitiae vocantur. Porro ut quisque prior tempore ad fidem vocatus est, ita honoris praerogativam illi defert Paulus. verum hoc locum habet, dum ultima primis respondent. Et certe non vulgaris dignatio est, quum aliquos Deus in primitias deligit. Accedit etiam ex ipsa temporis diuturnitate maior et amplior fidei probatio, dum ii qui primi coeperunt, bene currendo non fatigantur. Gratitudinem suam iterum testatur, dum Mariae erga se officia commemorat. Nec dubium est, quin laudes istas ascribat, ut quos laudat, Romanis reddat commendatiores.

7. *Salutate Andronicum.* Quanquam genus et alia quae ad carnem pertinent, non magni facere solet Paulus, quia tamen nonnihil valere poterat consanguinitas quam cum eo habebat Iunia et Andronicus, ut facilius innotescerent, hanc quoque laudem non negligit. Plus momenti est in secundo elogio, dum nominat *concaptivos:* quia inter decora militiae Christi vincula non ultimo loco censentur. Dum tertio loco *Apostolos* nominat, hanc vocem non accipit in significatione propria et usitata, sed latius extendit ad eos omnes qui non unam tantum Ecclesiam instituunt, sed promulgando ubique Evangelio impendunt operam. Qui ergo salutis doctrinam huc et illuc circumferendo plantabant Ecclesias, eos generaliter vocat Apostolos hoc quidem loco. Nam alibi ad primarium illum ordinem restringit, quem Christus initio instituit in duodecim discipulis: alioqui absurdum esset, excellentiam tantam illis ascribi inter paucos. Iam quia prius Evangelium fide amplexi erant quam Paulus, eos sibi hoc respectu praeferre non dubitat.

11. *Qui sunt ex Narcissi fam.* Nimis indignum esset, in tam longo catalogo Petrum praeteriri, si tunc Romae fuisset: atqui fuisse oportet, si Romanensibus creditur. Porro si in rebus dubiis nihil melius est, quam probabilem coniecturam sequi: nemo qui mediocriter iudicabit, persuadebitur verum esse quod affirmant. nunquam enim a Paulo fuisset omissus. Caeterum notatu dignum est,

nullum hic ex splendidis illis et magnificis nominibus audiri, unde colligere liceat, illustres viros Christianos fuisse: quoscunque enim recenset Paulus, Romae obscuri et ignobiles fuerunt. Narcissum quem hic nominat, Claudii libertum esse puto, multis sceleribus et flagitiis famosum. quo magis admirabilis est Dei bonitas quae in illam impuram domum et omni nequitia flagrantem penetravit: non quod conversus ad Christum fuerit Narcissus ipse: sed hoc magnum fuit, domum quasi inferis similem Christi gratia visitari. Quum vero Christi pure coluerint qui sub foedo lenone, sub praedone voracissimo et homine corruptissimo vivebant, non est quod heros suos exspectent servi, sed quisque pro se Christum sequatur. imo exceptio a Paulo adiuncta ostendit divisam fuisse familiam, ut pauci tantum fideles essent.

16. *Salutate vos in osculo sancto.* Osculum, frequens ac pervulgatum benevolentiae symbolum fuisse apud Iudaeos, passim ex Scripturis liquet. Apud Romanos minus fortasse usitatum: neque tamen insolens erat, nisi quod mulieres osculari non licebat, praeterquam solis cognatis. Illud tamen in morem transiit apud veteres, ut Christiani ante coenae communicationem se mutuo oscularentur, ad testandam eo signo amicitiam: deinde eleemosynas conferrent, ut id quod repraesentaverant osculo, re quoque et effectu comprobarent: quemadmodum apparet ex quadam Chrysostomi homilia. Hinc fluxit ritus ille, qui hodie est apud Papistas, osculandae paterae, et conferendae oblationis. Quorum alterum merae est superstitionis, sine ullo fructu: alterum non alio facit, nisi ad explendam sacerdotum avaritiam, si tamen expleri posset. Non tamen videtur Paulus ceremoniam hic praecise exigere, sed tantum eos hortatur ad fovendum fraternum amorem, quem a profanis mundi amicitiis discernit, quae ut plurimum vel fucosae sunt, vel sceleribus conflatae, vel retinentur malis artibus, nunquam vero in rectum finem tendunt. Salutem ab Ecclesiis ascribens, quantum in se est, mutuo amoris nexu devincire inter se studet omnia Christi membra.

17. Obsecro autem vos, fratres, ut observetis eos qui dissidia et offensiones contra doctrinam, quam vos didicistis, excitant, et ut declinetis ab illis. 18. Qui enim tales sunt, Christo Domino non serviunt, sed suo ventri: ac per blandiloquentiam et assentationem decipiunt corda simplicium: 19. Vestra quidem obedientia ad omnes permanavit. Gaudeo igitur de vobis: sed volo vos sapientes esse ad bonum, simplices vero ad malum. 20. Deus autem pacis conteret brevi Satanam sub pedibus vestris. Gratia Domini nostri Iesu Christi sit vobiscum. Amen.

17. *Obsecro autem* etc. Nunc adhortationem ponit qua necesse habent subinde vellicari Ecclesiae omnes: quia occasionibus perpetuo imminent Satanae ministri ad turbandum Christi regnum. Duobus autem modis turbationem hanc moliuntur: nam aut dissidia seminant quibus distrahantur animi ab unitate veritatis: aut offensiones suscitant quibus ab amore Evangelii alienentur. Illud fit, dum novis et humanitus excogitatis dogmatibus dissipatur Dei veritas: hoc, dum variis artibus odiosa vel contemptibilis redditur. Quicunque ergo alterutrum faciunt, eos iubet observari, ne decipiant, ac incautos deprehendant: deinde vitari, quia noxii sunt. Nec abs re attentionem hic a fidelibus requirit: quia saepe fit nostra socordia vel incuria, ut multum damni Ecclesiae inferant pravi nebulones,

antequam illis obviam eatur: deinde mira saepe vafritie ad nocendum obrepunt, nisi prudenter considerentur. Observa autem sermonem ad eos haberi qui in pura Dei doctrina instituti erant: impium enim et sacrilegum divortium est, qui in Christi veritate consentiunt, distrahere. sed impudens calumnia est, pacis et unitatis praetextu conspirationem in mendacia et impias doctrinas defendere. Non est ergo, cur fucum ex hoc loco faciant Papistae ad conflandam nobis invidiam: quia non Evangelium Christi, sed diaboli mendacia, quibus obscuratum hactenus fuit, impugnamus ac convellimus. imo clare demonstrat Paulus, se non quaelibet dissidia sine exceptione damnare, sed quae orthodoxae fidei consensum dissipant. Pondus enim subest in verbo *quam didicistis:* quia antequam rite edocti essent Romani, eos a patriis moribus, maiorumque institutis discedere oportuit.

18. *Qui enim tales sunt.* Addit perpetuam notam qua pseudoprophetae a Christi servis discernendi sunt, quod gloriam Christi minime curant, sed agunt ventris negotium. Quia tamen dolose irrepunt, et sumpta aliena persona malitiam suam occultant, simul notat, quales sint eorum artes, nequis circumscribatur: nempe quod per blandiloquentiam favorem sibi conciliant. Habent etiam Evangelii praecones suam comitatem et suavitatem, verum cum libertate coniunctam, ut neque homines vanis laudibus demulceant, neque vitiis blandiantur: illi autem impostores et assentatione sibi animos alliciunt, et vitiis parcunt atque indulgent, quo retineant illos sibi devinctos. *Simplices* vocat qui parum circumspecti sunt ad cavendas fraudes.

19. *Vestra quidem obedientia.* Occupatio, qua ostendit non ideo se admonere, quasi maligne de ipsis sentiat, sed quod facilis sit hic lapsus acsi diceret: Vestra sane obedientia passim commendatur, ut sit cur de vobis gaudeam. quando tamen saepe hic contingit simplicitate labi, velim vos ad malum perpetrandum rudes esse ac simplices: in bono autem, id est quoties ita expedit, ad integritatem conservandam vos esse prudentissimos. Hic videmus, quae simplicitas in Christianis laudetur: ne eum titulum praetendant qui stupidam verbi Dei ignorantiam hodie pro summa virtute habent. Etsi enim probat in Romanis, quod morigeri sint ac faciles, vult tamen prudentiam ac delectum adhiberi, ne eorum credulitas quibuslibet imposturis sit exposita. Sic ergo illis gratulatur, quod expertes sint malitiae, ut tamen ad cavendum velit esse prudentes. Quod sequitur *Deus conteret Satanam*, promissio magis est ad eos corroborandos, quam precatio. Hortatur enim, ut intrepide adversus Satanam proelientur, brevi fore victores promittens. Victus quidem est semel a Christo, sed non ita, quin bellum assidue renovet: promittit ergo ultimam profligationem, quae non apparet in medio certamine. Quanquam non de ultimo tantum die loquitur, quo plane conterendus est Satan: sed quum tunc Satan velut solutis aut ruptis habenis insolenter omnia misceret, promittit brevi futurum, ut Dominus eum subigat, et quasi eorum pedibus calcandum praebeat. Mox sequitur precatio, ut gratia Christi sit cum illis: hoc est, ut fruantur bonis omnibus quae nobis per Christum parta sunt.

21. Salutant vos Timotheus cooperarius meus et Lucius et Iason et Sosipater, cognati mei. 22. Saluto ego vos Tertius, qui scripsi epistolam, in Domino. 23. Salutat vos Gaius hospes meus et Ecclesiae totius. Salutat vos Erastus quaestor aerarius urbis, et Quartus frater. 24. Gratia Domini nostri Iesu Christi sit cum omnibus vobis. Amen. 25. Ei

vero qui potens est vos confirmare secundum Evangelium meum, praeconium scilicet Iesu Christi secundum revelationem mysterii, quod temporibus saecularibus tacitum, 26. Manifestatum nunc fuit, et per Scripturas propheticas, secundum aeterni Dei ordinationem, in obedientiam fidei ad omnes Gentes promulgatum: 27. Soli sapienti Deo, per Iesum Christum gloria in saecula. Amen.

Ad Romanos missa fuit a Corintho per Phoeben ministram Cenchreensis Ecclesiae.

21. *Salutant vos* etc. Salutationes, quas ascribit, partim ad fovendam inter longe dissitos coniunctionem spectant: partim ut agnoscant Romani fratrum suorum subscriptionem in Epistola. Non quod opus habuerit Paulus aliorum testimonio, sed quia non parum iuvat piorum consensus. Clauditur autem Epistola (ut videre licet) Dei laude et gratiarum actione. Commemorat enim praeclarum illud Dei beneficium, quod Evangelii luce Gentes dignatus sit: in quo apparuit immensa et nunquam satis praedicata eius bonitas. Quamquam habet etiam encomium istud quod ad erigendam stabiliendamque piorum fiduciam valeat, ut animis in Deum erectis omnia certo exspectent quae hic ei deferuntur: tum etiam ex superioribus eius beneficiis spem in posterum confirment. Quoniam autem multa in unam sententiam colligendo longam periodum produxit quae implicita est hyperbato, singula membra dividenda nobis sunt. Primum soli Deo tribuit omnem gloriam: deinde ut ostendat iure ei deberi, obiter commemorat quasdam eius virtutes, unde appareat ipsum solum omni laude esse dignum. Solum sapientem esse dicit: quae laus dum illi vindicatur, omnibus adimitur creaturis. Quamquam videtur Paulus, postquam de arcano Dei consilio loquutus est, hoc encomium consulto attexuisse, quo omnes in sapientiae Dei reverentiam et admirationem raperet. Scimus enim, ubi in Dei operibus causam non reperiunt homines, quam sit illis proclive obstrepere. Potentem esse Deum ad confirmandos Romanos addens, de finali perseverantia certiores eos reddit. Atque ut certius in hac potentia acquiescant, addit eam nobis testificatam esse Evangelio: ubi vides, Evangelium non promittere nobis tantum praesentem gratiam, sed afferre quoque nobis certitudinem gratiae perpetuo duraturae. Neque enim illic se modo Patrem esse in praesentia denuntiat Deus, sed ad extremum fore: imo eius adoptio ultra mortem porrigitur, quia ad aeternam hereditatem nos ducit. Reliqua ad commendandam Evangelii vim ac dignitatem sunt posita. *Praeconium Iesu Christi* appellat Evangelium, ut certe Christi cognitione tota eius summa continetur: eius doctrinam, *Revelationem mysterii:* quod non modo attentiores ad eam auscultandam facere nos debet, sed summam eius venerationem animis nostris imprimere. Quam autem sublime sit arcanum illud, significat, quum addit fuisse ab exordio mundi per tot saecula reconditum. Non habet quidem turgidam fastuosamque sapientiam, qualem appetunt filii huius saeculi, a quibus etiam ideo contemptui habetur: sed explicat inenarrabiles illos coelestis sapientiae thesauros, omni ingenio altiores: quos si Angeli quoque ipsi cum stupore adorant, nemo certe hominum suscipere satis potest. Neque vero minoris fieri haec sapientia debet, quod sub humili plebeiaque verborum simplicitate lateat: quoniam ita placuit Domino carnis arrogantiam subigere. Quoniam autem id nonnullam iniicere dubitationem poterat, quomodo tot saeculis suppressum istud mysterium tam subito emersisset: docet, non temeritate hominum nec casu fortuito id

esse factum, sed aeterna Dei ordinatione: ubi etiam curiosis quaestionibus, quas movere solet humani ingenii protervia, ianuam claudit. Quicquid enim repente ac praeter spem acciderit, ex improviso factum putant: unde saepe perperam colligunt, absurda esse Dei opera, vel saltem multis perplexis dubitationibus sese impediunt. Paulus ergo, quod nunc repente apparuit, ante mundum conditum a Deo fuisse decretum admonet. Caeterum nequis de ea re controversiam faciat, quo novitatis insimulet Evangelium, eoque nomine infamet: allegat Scripturas propheticas, ubi praedictum erat quod impletum iam cernimus. Adeo enim luculentum testimonium reddiderunt Evangelio Prophetae omnes, ut aliunde melius confirmari nequeat. Et hoc modo rite praeparavit Deus suorum mentes, ne eas nimium percelleret novitas rei insolitae. Siquis obiiciat, repugnantiam esse in verbis Pauli, quia mysterium de quo testatus est Deus per Prophetas, tacitum fuisse dicit omnibus saeculis, facilis solutio huius nodi a Petro datur, Prophetas, quum sedulo de salute nobis oblata exquisierint, non sibi, sed nobis ministrasse (1 Petr. 1, 12). Itaque Deus tunc loquendo tacuit, quia revelationem earum rerum de quibus vaticinari volebat servos suos, suspensam tenuit. Etsi quo sensu Evangelium appellet Mysterium absconditum, cum hic, tum ad Ephes. 3, 9. et ad Coloss. 1, 26. nec inter doctos quidem plane convenit. Plus quidem firmitudinis habet eorum opinio qui ad Gentium vocationem referunt, quam nominatim ad Colossenses 1, 27. Paulus ipse attingit. Ego vero tametsi unam esse illam causam fateor, solam tamen esse, non possum adduci ut credam. Mihi probabilius videtur, Paulum ad alias quoque Veteris et Novi testamenti differentias respexisse. Quamquam enim omnia quae per Christum et Apostolos exposita sunt, docuerant olim Prophetae, ea tamen tanta obscuritate docuerant, praeut est perspicua haec Evangelicae lucis claritas, ut non mirum sit, si dicantur latuisse quae nunc palam facta sunt. Nec vero frustra Malachias 4, 2. exoriturum solem iustitiae denuntiat: nec de nihilo Iesaias prius tam magnificis elogiis extulerat Messiae legationem. Denique non abs re Evangelium vocatur Dei regnum: sed ex re ipsa melius colligere licet, tunc demum apertos fuisse coelestis sapientiae thesauros, ubi Deus per unigenitum Filium, quasi facie ad faciem discussis umbris, veteribus apparuit. Finem praedicandi Evangelii, cuius meminit initio primi capitis, iterum refert, ut Deus in fidei obsequium Gentes omnes cogat.

GENEROSO VIRO,
VIRTUTUMQUE PRAESTANTIA MAGIS QUAM
GENERE ILLUSTRI

D. GALLIAZO CARRACCIOLO,

MARCHIONIS VICI UNICO FILIO ET
LEGITIMO HEREDI,

S.

Utinam quo primum tempore in lucem prodiit hic commentarius, vel mihi ignotus, vel saltem probe notus fuisset ille cuius nomen huic paginae hactenus inscriptum nunc delere cogor. Equidem non vereor, ne mihi inconstantiam exprobret, vel sibi queratur eripi quod datum fuerat: quando hoc ipsum de industria venatus, ut non modo a me privatim alienissimus foret, sed nihil haberet cum Ecclesia nostra commune, nullam sibi expostulandi causam residuam fecit. Sed morem meum invitus muto, ut cuiusquam nomen e scriptis meis eradam: et doleo hominem e specula, in qua locatus a me fuerat, discessisse, ne ex animi mei voto aliis praeluceat. Caeterum quia in manu mea non est eius mali remedium, sepultus per me lateat iste, cuius honori nunc quoque tacendo parcere studeo. Apud te vero, clarissime vir, excusatio quaerenda esset, cur nunc te in illius locum substituam, nisi tua incredibili humanitate et amore erga me tuo omnibus amicis nostris perspecto fretus libere mihi hoc permitterem. Atque ut ad vota iterum revertar: utinam mihi ante decennium fuisses cognitus: nulla enim novandi ratio nunc fuisset. Quod ad commune Ecclesiae exemplum spectat, bene habet, quod non modo iactura carebit illius quae nobis subducta est personae oblivio, sed longe uberior modisque omnibus potior in te compensatio succedet. Etsi enim neque tu plausum theatri appetis, uno teste Deo contentus, neque mihi propositum est laudes tuas narrare: quod tamen cognitu utile est ac fructuosum, non prorsus celandi sunt lectores: hominem primaria familia natum, honore et opibus

florentem, nobilissima et castissima uxore, numerosa sobole, domestica quiete et concordia, totoque vitae statu beatum, ultro ut in Christi castra migraret, patria cessisse: ditionem fertilem et amoenam, lautum patrimonium, commodam non minus quam voluptuosam habitationem neglexisse: exuisse splendorem domesticum, patre, coniuge, liberis, cognatis, affinibus se privasse: postquam autem tot mundi illecebris vale dixit, nostra tenuitate contentum, frugalem ac popularem vivendi rationem non secus colere, atque unum quemlibet ex nobis. Quamquam haec aliis ita recito, ut privatum quoque usum minime praeteream: nam si tuas virtutes hic tanquam in speculo lectorum oculis ideo subiicio, ut se ad earum imitationem forment: me, cui propius sunt perspectae, quotidiano et liquido earum intuitu non magis ad vivum affici, turpe esset. Caeterum quia et ego, quantum ad fidei meae pietatisque confirmationem valeat tuum exemplum experior, et non vulgarem inde se profectum sensisse mecum fatentur quotquot hic agunt filii Dei: operae pretium fore duxi, si mea praedicatione similis longius manaret utilitas. Alioqui insulsum foret de laudibus hominis, cuius natura et ingenio nihil magis ab ostentatione remotum fingi potest, etiam apud exteros et procul dissitos verba facere. Itaque si complures quibus propter longinquitatem hactenus fuisti ignotus, hoc admirabili documento proposito, relictis nidis quibus nimium sunt affixi, ad imitationem se accingent, uberem meae scriptionis fructum adeptus ero. Id quidem inter Christianos plusquam commune usitatumque esse debuerat, non praedia modo et arces et principatus aequo animo relinquere, ubi aliter Christum sequi non licet: sed etiam alacriter libenterque prae ipso despicere quicquid sub coelis pretiosissimum ducitur. Sed, quae nostra omnium tarditas est vel potius socordia, dum frigide multi Evangelii doctrinae annuunt, vix centesimus quisque eius causa, si praediolum nescio quod possideat, ab ipso avelli se sustinet: vix quisquam, nisi aegerrime, ut minimis commodis renuntiet, adducitur: tantum abest, ut se vita abdicare parati

sint, ut decebat. Imprimis vero cunctos in sui abnegatione (quod est virtutum omnium caput) optarim tui esse similes. Mihi enim optimus testis es, et ego vicissim tibi, quam parum nos oblectet eorum consuetudo, qui tandem ostendunt, relicta patria, eosdem quos illic gerebant affectus, huc se attulisse. Sed quia lectores plura secum reputare praestat, quam verbis exprimam, iam me ad preces converto, ut Deus qui te mirifica Spiritus sui virtute huc usque animavit, invicta constantia ad extremum usque instruat. Nam et quantis certaminibus te exercuerit Deus, me non latet, ex quibus pro tua singulari prudentia colligis, duram adhuc et laboriosam militiam tibi restare: quam vero necesse sit manum e coelo nobis porrigi, ipse multis experimentis edoctus perseverantiae donum ultro mecum inde exposces. Ego vero Christum Regem nostrum, cui a Patre data est summa potestas, et penes quem depositi sunt omnes spiritualium bonorum thesauri, precabor, ut incolumem te diu nobis conservet in propagationem regni sui, atque in te de Satana, eiusque factione triumphare pergat. IX. Calend. Febr. M. D. LVI. decem post annis hic commentarius primum in lucem prodiit.

IN EPISTOLAM PRIOREM AD CORINTHIOS

ARGUMENTUM.

Huius Epistolae varia est ac multiplex utilitas: multos enim insignes locos continet, quorum ipsa quae deinde suo ordine sequetur tractatio, quam sint cognitu necessarii patefaciet: adeoque ex ipso argumento id fere constabit: in quo referendo ita studebo brevis esse, ut totam summam complectar, et ex praecipuis capitibus nullum omittam. Corinthum urbem fuisse Achaiae opulentam et celebrem, nemo ignorat. eam quum L. Mummius sustulisset, neque id alia de causa, nisi quod propter situs commoditatem, suspectam habebat: eadem postea eius instaurandae ratio posteris fuit, quae diruendae Mummio fuerat. Fecit autem eadem loci opportunitas, ut brevi se iterum colligeret. Nam quum ab uno latere Aegaeum mare contiguum haberet, ab altero Ionium, esset autem ab Attica in Peloponnesum transitus: inferendis et exportandis mercibus valde erat idonea. Illic Paulus quum sesquiannum docuisset, quemadmodum narrat in Actis Lucas: coactus tandem Iudaeorum improbitate, inde navigavit in Syriam. Absente Paulo subingressi erant pseudoapostoli, non qui dogmatibus palam impiis (meo quidem iudicio) turbarent Ecclesiam, aut sanam doctrinam quasi ex professo labefactarent: sed qui verborum splendore et pompa superbientes, vel potius inani magniloquentia tumidi, Pauli simplicitatem, adeoque ipsum Evangelium contemptui haberent: qui sua deinde ambitione facerent, ut variis factionibus scinderetur Ecclesia: qui postremo susque deque habentes omnia, modo ipsi in pretio haberentur, suum magis nomen quam Christi regnum et populi salutem studerent promovere. Rursum quum regnarent Corinthi vitia quibus laborare utplurimum mercatoriae urbes solent, luxuria, fastus, vanitas, deliciae, inexplebilis habendi cupiditas, ambitio: sic in Ecclesiam quoque ipsam invaserant, ut valde collapsa esset disciplina. Quinetiam doctrinae puritas concidere iam coeperat, ut praecipuum religionis caput, resurrectio mortuorum in dubium vocaretur. Et tamen in tanta omnis generis corruptione perinde sibi placebant, ac rebus omnibus optime apud se constitutis. Hae sunt usitatae Satanae artes: si doctrinae viam praecludere non potest, clanculum ad eam adoriendam obrepere, si oppositis mendaciis supprimere eam non potest, quin emergat, occultos ad eam diruendam cuniculos suffodere: si denique alienare prorsus ab ea non potest hominum animos, facere ut ab ea paulatim degenerent. Quod autem nebulones illos, qui Corinthiorum Ecclesiam turbaverant, non fuisse apertos veritatis hostes sentio, id ratione non caret. Videmus ut nusquam alibi parcat Paulus falsis doctrinis. Breves sunt ad Galatas, ad Colossenses, ad Philippenses, ad Timotheum Epistolae. Atqui in illis omnibus non tantum pseudoapostolos exagitat, sed etiam simul designat, quibus in rebus nocerent Ecclesiae. Et merito: nec enim tantum admonendi sunt fideles, quos cavere homines debeant: sed malum etiam quod caveant, illis indicandum est. Non est ergo mihi credibile, in hac tam longa Epistola voluisse praeterire silentio quod in aliis multo brevioribus diligenter inculcat. Huc accedit, quod multa Corinthiorum vitia, et quidem nonnulla in speciem levia recenset: ut videatur nihil voluisse omittere quod in illis esset reprehensione dignum. Praeterea multum alioqui verborum adversus praeposteros illos doctores vel garrulos rhetores disputando consumit. Perstringit eorum ambitionem: reprehendit, quod Evangelium in humanam philosophiam transfigurent: detrahit illis Spiritus efficaciam, quia in verborum ampullis occupati, mor-

tuam tantum literam sectentur: de pravo aliquo dogmate verbum nullum. Constituo igitur fuisse tales qui de Evangelii substantia nihil aperte detraherent: sed quum arderent prava cupiditate eminendi, puto eos excogitasse novum docendi modum a Christi simplicitate alienum, quo sui admirationem excitarent. Hoc accidere necesse est omnibus qui se nondum exuerunt, ut ad opus Domini prorsus expediti accedant. Hic primus est gradus ad ministrandum Christo, ut nosmetipsos obliti de sola Domini gloria, deque hominum salute cogitemus. Deinde nemo ad docendum erit unquam idoneus, nisi qui Evangelii virtutem prius ipse imbiberit, ut non tam ore loquatur, quam cordis affectu. Proinde qui Spiritu Dei renati non sunt, quia nec senserunt intus Evangelii virtutem, nec sciunt, quid illud valeat, nos oportere novas esse creaturas: mórtuam habent praedicationem, quae vivida et efficax esse debebat: et ut scenae serviant, Evangelium fucando deformant, ut sit instar mundanae philosophiae. Nec vero iis, de quibus nunc agimus, id Corinthi efficere difficile fuit. Ducuntur enim fere mercatores externis larvis: et eadem, qua alios decipiunt, vanitate se lactari non tantum patiuntur, sed quodammodo gaudent. Ad haec quum auribus sint delicatis, ut non sustinent durius obiurgari, ita, si in doctores molliculos inciderint, a quibus blande tractentur, mutuam, eos palpando, quasi mercedem reddunt. Hoc quidem ubique fieri concedo: sed in urbibus opulentis et mercatoriis magis commune. Paulus alioqui Divinus homo, et admirandis virtutibus excellens, non tamen externa elegantia nitebat, nec pompa erat inflatus, quo se venditaret. Denique ut solida Spiritus virtute intus erat refertus, ita nihil ostentationis habebat: nesciebat blandiri, placere hominibus non curabat. Hunc unum finem habebat propositum, ut, se et aliis omnibus in ordinem redactis, Christus regnaret. Corinthiis argutam magis doctrinam quam fructuosam appetentibus, Evangelium non sapiebat: novarum rerum cupidis, iam obsolescebat Christus. Aut si nondum in ista vitia prolapsi erant, erant tamen ad tales corruptelas sponte iam propensi. Ita facilis erat pseudoapostolis accessus ad Christi doctrinam inter eos adulterandam. Siquidem adulteratur, quum ita inficitur nativa eius simplicitas, et quasi fucatur, ut nihil a mundana philosophia differat. Ergo ut Corinthiorum palato servirent, condimentum adhibebant suae praedicationi, quo verus Evangelii sapor corrumperetur. Tenemus nunc, quo consilio ad hanc Epistolam scribendam adductus fuerit Paulus. Nunc singula rerum capita breviter annotando summam argumenti complectar.

A gratulatione incipit quae vim habet exhortandi, ut respondeant primis ultima: et hoc modo praemollit eos, ut se magis dociles praebeant. Verum statim descendit ad obiurgationem, dissidia commemorans quibus laborabat eorum Ecclesia. Huic malo dum mederi vult, a fastu eos ad humilitatem revocat. Nam evertit omnem mundi sapientiam, ut solam crucis praedicationem erigat: simul etiam humiliat personas, dum circumspicere ipsos iubet, quales potissimum Dominus in gregem suum adoptarit.

Capite secundo praedicationem suam in exemplum adducit, quae humanitus abiecta et humilis, spirituali tamen virtute insignis fuerat. Ac interim sententiam illam fusius explicat, contineri in Evangelio coelestem arcanamque sapientiam: quae nec ingenii acumine aut perspicacia, nec toto carnis sensu apprehendatur, nec persuadeatur rationibus humanis, nec verborum lenocinio aut pictura indigeat: sed una duntaxat Spiritus revelatione mentibus hominum innotescat, et cordibus obsignetur. Tandem concludit, non tantum a carnis prudentia remotam esse Evangelii praedicationem, et in crucis humilitate positam: sed etiam carnis iudicio non

posse aestimari, qualis sit: idque facit, ut a perversa confidentia proprii sensus eos abducat, quo perperam omnia metiebantur.

Initium tertii capitis huius postremi membri applicationem ad eos continet. Queritur enim Paulus, eos, quia carnales essent, vix discendis primis Evangelii rudimentis fuisse idoneos. Hoc modo verbi fastidium, quo imbuti erant, non ex verbi ipsius vitio, sed ex eorum ignorantia manare significat: et simul tacite admonet, nova mente opus ipsos habere, ut recte iudicare incipiant. Postea demonstrat, quo loco haberi debeant Evangelii ministri: nempe ut nequid per eorum honorem Dei gloriae derogetur. Unum enim esse Dominum, omnes esse illius servos: omnes nonnisi organa esse, ipsum solum administrare virtutem, et ab eo solidum effectum provenire. Simul et quid illis debeat esse propositum, ostendit: nempe aedificare Ecclesiam. Qua occasione veram propriamque bene aedificandi rationem definit: nempe ut solus Christus sit fundamentum, et tota superficies fundamento conveniat. Atque hic obiter testatus, se prudentem fuisse architectum, reliquos admonet, ut finem initio conforment. Corinthios etiam hortatur, ne patiantur animas suas profanari vitiosis doctrinis, quum sint Dei templa: ubi superbam carnis sapientiam iterum in nihilum redigit, ut sola Christi cognitio inter fideles emineat.

Initio quarti capitis quale sit veri Apostoli officium definit. Et quia obstabat corruptum eorum iudicium, quominus talis ab illis agnosceretur: ipso repudiato, ad diem Domini provocat. Tum deinde quia propter humilitatis speciem contemptibilis illis erat, hoc ipsum honori sibi magis esse debere quam probro, docet. Postea signa profert, unde re ipsa appareat, nec gloriae suae, nec ventri ipsum studuisse, sed fideliter egisse unum Christi negotium. Tandem quis sibi honor a Corinthiis debeatur, concludit. In fine Timotheum commendat, donec ipse advenerit: ac simul denuntiat, suo adventu palam se facturum, quam nihili ducat inanes illos fumos quibus se venditabant pseudoapostoli.

Quinto capite eos obiurgat, quod incestuosum privigni cum noverca coniugium taciti ferrent. atque in hoc tanto flagitio satis causae esse admonet, cur pudore deiiciantur potius quam superbiant. Inde ad generalem doctrinam transitum sibi facit, eiusmodi scelera excommunicatione vindicanda esse, quo peccandi licentia reprimatur, et ne contagio latius ab uno in alios serpat.

Sextum caput partes duas habet praecipuas. Priore invehitur in forenses contentiones, quibus se mutuo vexabant, sub infidelibus, cum magno Evangelii dedecore. Altera reprehendit scortandi licentiam, quae eo usque progressa erat, ut propemodum instar rei licitae haberetur. Et incipit quidem a gravi comminatione: deinde comminationem illam rationibus confirmat.

Caput septimum disputationem continet de virginitate, coniugio, et coelibatu. Quantum ex Pauli verbis coniicere licet, invaluerat apud Corinthios superstitiosa opinio, virginitatem esse virtutem eximiam et quasi Angelicam, ut coniugium tanquam res profana illis vilesceret. Ut errorem hunc tollat, docet, unicuique videndum esse, quid sibi datum sit, nec ultra facultatem in hac parte enitendum: non enim unam esse omnium vocationem. Itaque qui abstinere a coniugio possint, et quis eius abstinentiae finis esse debeat, ostendit: et rursum qui suscipere debeant coniugium, et quae vera sit matrimonii Christiani ratio.

Capite octavo prohibet, ne se impuris idololatrarum sacrificiis permisceant, aut tale quicquam designent, unde laedantur infirmae conscientiae. Et quoniam hoc praetextu se excusabant, quod nequaquam prava aliqua opinione se adiungerent idololatris, quum animo agnoscerent unum Deum, idola pro inanibus figmentis ha-

berent: hanc excusationem sic diluit, quod quisque, fratrum rationem habere debeat: esse autem multos infirmos quorum fides tali simulatione labefactetur.

Capite nono se nihilo plus exigere ab illis demonstrat, quam quod ipse praestiterit: ne iniquus videatur legem aliis ferendo, quam non servet. Reducit enim illis in memoriam, qualiter libertate a Domino sibi permissa ultro abstinuerit, nequem offenderet: qualiter in rebus mediis, quo se omnibus accommodaret, quasi varias formas induerit: ut suo exemplo discant, non debere ita quemque sibi esse deditum, quin fratribus se in aedificationem attemperare studeat.

Iam quia valde sibi placebant Corinthii, ut initio diximus: initio capitis decimi Iudaeorum exemplo admonet, ne prava securitate se ipsos decipiant. Nam si rebus externis ac Dei donis efferantur, neque Iudaeis similem gloriandi materiam defuisse ostendit: nihil tamen illis hoc totum profuisse, quum suis bonis abuterentur. Postquam hac denuntiatione eos terruit, mox redit ab ipsam causam quam prius exorsus erat: ac docet, quam sit absurdum, participes esse mensae daemoniorum eos qui Coenae Domini communicant: foedam enim et minime tolerandam pollutionem esse. Tandem concludit, sic attemperandas esse nostras omnes actiones, necui simus offendiculo.

Capite undecimo conventus publicos a quibusdam vitiosis institutis repurgat, quae Christiano decoro et honestati parum congruebant: ac admonet, quanta illic gravitas et moderatio servanda sit, ubi stamus in conspectu Dei et Angelorum. Praecipue vero ob perversam Coenae administrationem eos obiurgat. Modum autem corrigendi abusus qui obrepserat, subiungit: eos scilicet ad primam Domini institutionem, tanquam ad unicam certam regulam et perpetuam rite agendi legem revocando. Quoniam autem spiritualibus donis abutebantur multi ad ambitionem: capite duodecimo disserit, in quem finem a Deo conferantur, atque etiam quis rectus sit et purus eorum usus: nempe ut mutuum inter nos conferendo coalescamus in unum Christi corpus. Hanc doctrinam illustrat adducta corporis humani similitudine: ubi quum diversa sint membra, et facultates variae, talis tamen est symmetria et communio, ut quod singulis membris datum est, in bonum corporis universi conferatur: caritatem ergo optimam esse moderatricem in hac re.

Hoc vero argumentum capite decimo tertio fusius prosequitur, et magis illustrat. Summa autem huc redit: ad caritatem referri omnia debere. qua occasione digreditur in eius laudes, ut eius studium melius commendet, atque ad ipsam colendam magis animet Corinthios.

Capite decimo quarto magis specialiter exprimere incipit, quid in usu donorum spiritualium peccaverint Corinthii. Et quia tantum apud eos valebat ostentatio: unam in omnibus aedificationem spectandam esse docet. Qua ratione prophetiam aliis omnibus praefert, quia sit utilior: quum pluris linguas aestimarent Corinthii tantum propter inanem pompam. Ad haec praescribit rectum agendi ordinem, ac simul vitium illud reprehendit, quod linguis incognitis personabant sine fructu: et interea doctrina et exhortationes negligebantur, quae primas semper habere debent. Postea vetat, ne publice doceant mulieres: quia sit indecorum.

Capite decimo quinto invehitur in errorem valde perniciosum, quem tametsi vulgo inter Corinthios grassatum fuisse non est credibile: quorundam tamen animos sic occupaverat, ut manifesto remedio opus foret. Videtur autem de industria distulisse ad finem epistolae huius rei mentionem: ne, si inde fecisset initium, aut statim ab exordio ad eam delapsus esset, omnes se insimulari putarent:

spem ergo resurrectionis adeo necessariam esse demonstrat, ut, ea sublata, penitus corruat totum Evangelium. Postquam autem ipsam validis argumentis comprobavit, rationem quoque subiungit et modum. Plenam denique huius loci tractationem diligenter exsequitur.

Caput decimum sextum duas habet partes: priore hortatur, ut fratrum Ierosolymitanorum inopiae succurrant. Fame tum premebantur, saeviebant in eos impii: hoc munus iniunxerant Apostoli Paulo, ut Gentium Ecclesias ad ferendum illis subsidium incitaret. Iubet ergo eos repositum habere quicquid erogare in animo habuerint, ut statim Ierosolymam perferatur. Demum epistolam amica exhortatione et gratulationibus claudit.

Hinc colligere licet quod principio dixi, refertam esse epistolam utilissima doctrina: quia varias de multis praeclaris locis disputationes contineat.

IN EPISTOLAM PAULI AD CORINTHIOS PRIOREM IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

CAP. I.

1. PAULUS vocatus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, et Sosthenes frater, 2. Ecclesiae Dei quae est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, una cum omnibus qui invocant nomen Domini nostri Iesu Christi in quovis loco, tam sui quam nostri: 3. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.

IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

1. *Paulus vocatus.* Hoc agit in omnibus fere exordiis epistolarum Paulus, ut auctoritatem gratiamque doctrinae suae conciliet. Alteram sibi comparat ex persona quae illi a Deo imposita erat, quia sit Apostolus Christi a Deo missus; alteram ex eo, quod suam erga eos quibus scribit, dilectionem testatur. Facilius enim multo fidem apud nos obtinet, quem putamus nobis ex animo favere, ac saluti nostrae fideliter velle consultum. Ergo in hac salutatione auctoritatem sibi asserit, quum se Apostolum Christi nominat: et quidem a Deo vocatum, hoc est Dei voluntate ordinatum. Duo autem requiruntur, ut quis in Ecclesia audiatur, docendique locum habeat. Nam vocatum esse a Deo oportet ad id munus, et in eo exsequendo bona fide versari. Utrumque hic sibi assumit Paulus. Nam hoc continet nomen Apostoli, ut bona conscientia pro Christo legatione fungatur, et puram Evangelii doctrinam annuntiet. Sed quia nemo sibi honorem usurpare debet, nisi vocatus sit, adiungit, non temere se illuc irrupisse, sed a Deo fuisse constitutum. Discamus igitur haec duo coniungere, quum scire volumus, quosnam habere debeamus pro Christi ministris: vocationem et fidem in officio gerendo. Nam ut nemo iure ministri titulum ac dignitatem arrogare potest, nisi vocatus: ita vocatum esse aliquem non sufficeret, nisi muneri quoque suo satisfaciat. Neque enim ministros eligit Dominus, qui sint muta idola, aut vocationis suae praetextu tyrannidem exerceant, aut suam libidinem habeant pro lege: sed praescribit simul, quales esse debeant; suisque eos legibus adstringit, denique eligit ad ministerium: hoc est, ne sint otiosi primum; deinde ut intra officii sui limites se contineant. Proinde sicut ex vocatione pendet Apostolatus, ita re ipsa talem se exhibeat necesse est, qui Apostolus vult censeri: imo quicunque fidem sibi haberi, vel audientiam doctrinae suae fieri postulat. Nam quum his rationibus nitatur Paulus ad auctoritatem sibi vindicandam, plusquam impudenter fecerit qui sine his aliquid esse volet. Sed notandum est, non satis esse, siquis tam vocationis titulum, quam suam in exercendo officio fidelitatem obtendat, nisi utrumque re ipsa probet. Nam saepe contingit, ut nulli fastuosius titulis superbiant, quam qui veritate sunt destituti: quemadmodum olim alto supercilio pseudoprophetae se a Domino missos gloriabantur. Et hodie quid aliud

crepant Romanenses, quam Dei ordinationem et sacrosanctam successionem ab ipsis usque Apostolis? sed postea apparet, inanes esse earum rerum quibus insolescunt. Hic ergo non iactantia, sed veritas quaeritur. Quum autem commune sit bonis ac malis, nomen sibi assumere: ad examen veniendum est, ut discamus, quisnam vere aut falso Apostolum se appellet. Vocationem Pauli testatam fecit Deus pluribus oraculis, et miraculis deinde eam confirmavit. Fides inde aestimanda fuit, si puram Christi doctrinam annuntiabat. Caeterum de duplici vocatione, Dei nempe et Ecclesiae, vide Institutionem nostram. *Apostolus.* Tametsi ex etymo nomen hoc generalem habet significatum, et interdum etiam generaliter accipitur pro quibuslibet ministris; peculiaris tamen appellatio competit iis qui Domini mandato ad Evangelium toto orbe promulgandum ordinati erant. Referebat autem eo numero Paulum censeri ob duas causas: tum quia multo plus illis deferebatur quam aliis Evangelii ministris, tum quia soli proprie hanc potestatem habebant, ut omnes Ecclesias instituerent. *Per voluntatem Dei.* Quum libenter soleat Apostolus acceptum referre Deo quicquid usquam est boni: id tamen praecipue facit in suo Apostolatu, quo a se omnem arrogantiae suspicionem avertat. Et sane ut gratuita est vocatio ad salutem, ita etiam ad munus Apostolicum gratuitam esse docet Christus, his verbis: Non vos me elegistis, sed ego elegi vos (Iohann. 15, 16.). Simul tamen tacite innuit Paulus, contra Dei ordinationem pugnare omnes qui suum Apostolatum subvertere conantur, vel eum quoquomodo oppugnant. Neque enim Paulus frustra hic honoris titulis se iactat, sed data opera suum Apostolatum a malignis obtrectationibus asserit. Nam quum satis probata Corinthiis esse deberet eius auctoritas, supervacuum fuit in medium proferre Dei voluntatem, nisi improbi obliquis artibus honoris gradum Divinitus datum labefactare conati essent. *Et Sosthenes frater.* Hic est Sosthenes ille princeps Iudaicae synagogae quae Corinthi erat, cuius meminit Lucas Act. 18, 17. Nomen autem eius ideo addidit, quod merito eum revereri deberent Corinthii, cuius ardorem et constantiam in Evangelio noverant: itaque illi nunc Pauli fratrem nominari maiori laudi est, quam olim principem Synagogae.

2. *Ecclesiae Dei quae est Corinthi.* Mirum forsan videri queat, cur eam hominum multitudinem vocet Ecclesiam Dei, in qua tot morbi invaluerant, ut Satan illic potius regnum occuparet quam Deus. Certum est autem, eum noluisse blandiri Corinthiis: loquitur enim ex Dei Spiritu, qui adulari non solet. Atqui inter tot inquinamenta qualis amplius eminet Ecclesiae facies? Respondeo: Quum illi dictum esset a Domino, Ne timeas, populus hic mihi multus est (Act. 18, 9.): huius promissionis memorem id honoris paucis bonis detulisse, ut Ecclesiam agnosceret in magna improborum multitudine. Deinde utcunque multa vitia obrepsissent, et variae corruptelae tam doctrinae quam morum, extitisse tamen adhuc quaedam verae Ecclesiae signa. Locus diligenter observandus, ne requiramus in hoc mundo Ecclesiam omni ruga et macula carentem: aut protinus abdicemus hoc titulo quemvis coetum, in quo non omnia votis nostris respondeant. Est enim haec periculosa tentatio, nullam Ecclesiam putare, ubi non appareat perfecta puritas. Nam quicunque hac occupatus fuerit, necesse tandem erit, ut, discessione ab aliis omnibus facta, solus sibi sanctus videatur in mundo, aut peculiarem sectam cum paucis hypocritis instituat. Quid ergo causae habuit Paulus, cur Ecclesiam Corinthi agnosceret? nempe quia Evangelii doctrinam, Baptismum, Coenam Domini, quibus symbolis censeri debet Ecclesia, apud eos cernebat. Nam etsi quidam de resurrectione haesitare coeperant: quia tamen error ille non pervenerat ad totum corpus, non tollitur propterea Ecclesiae

nomen, nec veritas. Tametsi nonnihil vitii obrepserat in Coenae administrationem, disciplina et honestas valde collapsa erat, contempta Evangelii simplicitate ostentationi et pompae dediti erant, propter ministrorum ambitionem variis studiis scindebantur: quia tamen retinebant fundamentalem doctrinam, Deus unus adorabatur apud eos et invocabatur in Christi nomine, fiduciam salutis in Christo collocabant, habebant ministerium non penitus corruptum: ideo simul manebat Ecclesia. Proinde ubicunque exstabit integer Dei cultus, et manebit illa fundamentalis doctrina quam dixi, illic sine difficultate statuamus esse Ecclesiam. *Sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis.* Dei beneficia, quibus ornati fuerant, quasi per speciem exprobrationis commemorat, nisi saltem vicissim gratos se praebeant. Quid enim turpius quam Apostolum respuere, cuius opera in peculium Dei segregati fuerant? His interea duobus epithetis declarat, quinam habendi sint inter vera Ecclesiae membra, et qui ad eius communionem proprie pertineant. Nisi enim vitae sanctimonia Christianum te ostendas, delitescere quidem in Ecclesia poteris, sed ex ea tamen non eris. Sanctificari ergo in Christo oportet omnes qui in populo Dei censeri volunt. Porro Sanctificationis verbum segregationem significat. ea fit in nobis, quum per Spiritum in vitae novitatem regeneramur, ut serviamus Deo, et non mundo. Nam quum natura profani simus, Spiritus nos Deo consecrat: verum quia id fit, dum inserimur in Christi corpus, extra quod nonnisi pollutio est, nec aliunde etiam nobis confertur Spiritus, quam a Christo: merito nos dicit in Christo sanctificari, quando per ipsum Deo adhaeremus, et in ipso fimus novae creaturae. Quod continuo sequitur, *Vocatis sanctis:* ita resolvo, Sicut vocati estis ad sanctitatem. Potest autem bifariam accipi: vel ut Paulus causam sanctificationis dicat esse vocationem Dei, propterea quod Deus ipsos elegit: quasi dixisset, ex eius gratia hoc pendere, non ex virtute hominum: vel ut significet, professioni nostrae congruere, ut sancti simus, quia hic sit finis doctrinae Evangelii. Quanquam autem prior sensus contextui videtur melius convenire: parum tamen refert, utrovis modo accipias, quia duae istae sententiae inter se cohaerent: sanctitatem nostram ex fonte Divinae electionis fluere, et eandem esse vocationis nostrae scopum. Tenendum igitur, nos minime propria industria, sed Dei vocatione sanctos esse: quia ipse solus, qui natura immundi erant, sanctificat. Ac mihi certe probabile est, ubi apertum sanctitatis fontem quasi digito Paulus ostendit, ad gradum altiorem conscendere, nempe ad Dei beneplacitum, ex quo etiam Christus nobis prodiit. Caeterum sicuti per Evangelium vocamur ad vitae innocentiam: ita re ipsa adimpleri nobis id oportet, ut vocatio nostra sit efficax. Obiiciet autem quispiam, non fuisse tales ex Corinthiis multos. Respondeo, infirmos non excludi ab hoc numero: quia opus suum Deus inchoat tantum hic in nobis, paulatim vero per gradus et incrementa perficit. Respondeo deinde, Paulum consulto Dei gratiam in illis magis spectare, quam propria eorum vitia: ut suae eos socordiae pudeat, nisi respondeant suis partibus. *Una cum omnibus qui invoc.* Et hoc commune est piorum omnium epithetum; nam quum praecipuum sit fidei exercitium, invocare Dei nomen, hoc etiam officio praecipue aestimandi sunt fideles. Nota etiam, quod Christum dicit invocari a fidelibus, quo eius Divinitas comprobatur, quum unum ex primis Divini cultus testimoniis sit invocatio. Itaque invocatio hic *κατὰ συνεκδοχὴν* universam fidei in Christum professionem significat: sicut multis Scripturae locis pro toto Dei cultu generaliter capitur. Quod exponunt quidam de sola professione, mihi frigidum videtur, et ab usu Scripturae alienum est. Iam vero quod istas particulas *Nostri* et *Sui* in genitivo posui, ut ad Christum re-

ferantur, quas alii, ad locum referentes, per ablativum reddunt: in eo Chrysostomum sum sequutus. Videbitur forte hoc durum, quia particula *In loco* media inseratur: sed in Graeca Pauli oratione nihil asperitatis habet haec constructio. Cur autem Vulgatae interpretationi istam praeferam, haec ratio est, quod, si de loco exponas, erit non tantum supervacua adiectio, sed inepta. Quem enim locum suum vocaret Paulus? Iudaeam intelligunt: sed qua ratione? Deinde quem aliorum locum diceret? Reliquas, inquiunt, omnes orbis partes: sed parum hoc quoque convenit. Hic vero sensus quem posui, optime quadrat: nam quum omnes nominasset, qui ubique nomen Christi Domini nostri invocant, addidit: Tam ipsorum quam nostri: ut communem scilicet Dominum promiscue omnibus faceret Christum qui eum invocant, sive Iudaei sint, sive Gentiles. *In quovis loco.* Hoc praeter morem suum addidit Paulus: nam in aliis epistolis eos tantum in salutatione exprimit, quibus eas destinat. Sed improborum calumnias videtur voluisse praevenire, ne ipsum confidenter efferri inter Corinthios dicerent, et auctoritatem sibi arrogare quam in alias Ecclesias sibi vindicare non auderet. Nam hac quoque nota fuisse inique gravatum, mox patebit, quasi nidulos sibi componens lucem fugeret, vel se clam subduceret a reliquis Apostolis. Videtur ergo, ut hoc mendacium refellat, se data opera in sublimi theatro locare, ex quo procul audiatur.

3. *Gratia vobis et pax.* Huius precationis expositionem petant lectores ex principio Commentarii in Epistolam ad Romanos: neque enim libenter eos repetitionibus onero.

4. Gratias ago Deo meo semper de vobis propter gratiam Dei quae data vobis est in Christo Iesu: 5. Quia in omnibus ditati estis in ipso, in omni sermone et in omni cognitione: 6. Quemadmodum testimonium Christi confirmatum fuit in vobis, 7. Ut nullo in dono destituamini, exspectantes revelationem Domini nostri Iesu Christi. 8. Qui etiam confirmabit vos usque in finem inculpatos, in diem Domini nostri Iesu Christi. 9. Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ipsius Iesu Christi Domini nostri.

4. *Gratias ago* etc. Postquam in salutatione auctoritatem a persona sibi imposita comparavit, nunc gratiam doctrinae suae conciliat amorem erga eos suum exponendo. Et hoc modo praemollit eorum animos ad obiurgationes patienter audiendas. Amoris vero fidem facit a signis posterioribus, quod perinde ostendit eorum bonis se laetari, acsi collata sibi forent: quod affirmat se benigne de ipsis sentire, et spem bonam in posterum habere. Porro sic temperat gratulationem, ut nullam illis praebeat se efferendi materiam: quoniam omnia eorum bona refert accepta Deo, ut solida laus ad ipsum redeat, quum eius sint gratiae. Quasi dicat: Ego quidem vobis gratulor, sed ita ut laudem Deo tribuam. Deum quod suum appellat, quid hoc valeat, dixi in Epistola ad Romanos. Porro sicut adulari Corinthiis noluit Paulus, ita nec falso eos laudavit. Quamvis enim non omnes digni talibus encomiis essent, et pleraque praeclara Dei dona ambitione corrumperent: tamen ipsa, quia per se laudem merebantur, contemnere non debuit. Deinde quia in aedificationem omnium conferuntur Spiritus gratiae, merito eas tanquam communes totius Ecclesiae dotes recenset. Sed videamus, quid in illis praedicet. *Propter gratiam* etc. Generale hoc est:

comprehendit enim omne genus bona quae consequuti erant per Evangelium. Nomen enim Gratiae non favorem Dei, sed *μετωνυμικῶς* dona quae gratuito largitur hominibus, significat. Mox descendit ad species, quum dicit eos ditatos esse in omnibus: et quae sint illa omnia exprimit, nempe doctrina, et sermo Dei. His enim divitiis abundare Christianos decet: quae etiam eo pluris aestimandae sunt nobis, maiorique in pretio habendae, quo magis vulgo contemnuntur. Particulum *In ipso* relinquere malui, quam vertere Per ipsum: quia plus expressionis et energiae (meo quidem iudicio) habet. Ditamur enim in Christo eo, quod simus corporis eius membra, et quatenus in ipsum sumus insiti: imo unum cum eo effecti, nobiscum quaecunque a Patre accepit, communicat.

6. *Quemadmodum testimonium* etc. Secus vertit Erasmus: nempe his rebus confirmatum in illis fuisse testimonium Christi, cognitione scilicet ac verbo. Sed aliter sonant verba: quae si non torqueantur, facilem habent sensum: nempe quod Evangelii sui veritatem Deus consignaverit inter Corinthios, ut certior foret. Dupliciter autem id fieri potuit, vel per miracula, vel per interius Spiritus sancti testimonium. Videtur Chrysostomus de miraculis accipere, sed ego latius extendo: ac primo quidem certum est, confirmari proprie Evangelium apud nos fide: quia dum fide recipitur a nobis, tunc demum signamus Deum esse veracem. Etsi autem fateor, miracula valere ad eius confirmationem debere, altius tamen petendum est exordium: nempe quod Dei Spiritus arrha et sigillum est. Ego itaque haec verba sic expono, Corinthios abundare scientia, sicut ab initio Deus efficaciam apud eos Evangelio suo dederat, neque id uno tantum modo, sed tam interna Spiritus virtute, quam donorum excellentia et varietate, miraculis, aliisque adminiculis omnibus. Testimonium Christi, vel de Christo, Evangelium vocat, cuius huc spectat tota summa, ut Christum nobis patefaciat, in quo absconditi sunt omnes scientiae thesauri. Siquis active accipere malit, quia Evangelii primarius auctor est Christus, ut Apostoli nihil aliud sint quam secundarii vel subalterni testes, non admodum pugnabo: mihi tamen prior illa expositio magis placet. Quanquam paulo post capite 2, 1. sine controversia active sumendum est testimonium Dei: quia passivus sensus non congrueret. Hic autem alia ratio: imo locus ille meam sententiam confirmat, quia mox subiicitur, quale sit illud, nempe nihil scire praeter Christum.

7. *Ut nullo in dono destituamini.* *Ὑστερεῖσθαι* est eo carere cuius alioqui indigeas. Intelligit ergo, sic abundare omnibus Dei donis Corinthios, ut nullius inopia laborent, acsi diceret: Non Evangelii luce tantum dignatus est vos Dominus: sed praeclare instruxit omnibus gratiis, quae subsidio sanctis esse possunt ad progressus in via salutis faciendos. Charismata enim vocat gratias spirituales, quae sanctis sunt tanquam salutis instrumenta. Sed obiicitur contra, nunquam sic abundare sanctos, quin aliquam gratiarum penuriam sentiant, ut cogantur semper esurire et sitire. Quis enim non procul a perfectione abest? Respondeo: quoniam sufficienter praediti sunt necessariis donis, nec unquam deficiuntur, quin Dominus eorum inopiae in tempore succurrat: ideo Paulum talem illis opulentiam tribuere. Et ideo addit *Exspectantes revelationem*, quo significat, non talem se affluentiam illis affingere, in qua nihil desideretur: sed tantum quae sufficiat usque dum ad perfectionem perventum fuerit. Participium vero Exspectantes sic resolvo: interim dum exspectatis. Ita sensus erit: Adeo ut nullius charismatis sitis inopes, interim dum exspectatis diem perfectae revelationis, qua Christus sapientia nostra ad plenum manifestabitur.

8. *Qui etiam confirmabit vos.* Relativum hoc non ad Christum, sed ad Deum pertinet: utcunque remotius sit Dei nomen. Pergit

enim Apostolus in sua gratulatione: ac quemadmodum supra declaravit, quid de ipsis sentiret: ita nunc demonstrat, quid spei habeat in posterum; simul ut de affectu erga eos suo certiores reddere pergat, simul ut ipsos hortetur suo exemplo ad eandem spem capessendam, acsi diceret: Etiamsi adhuc futurae salutis exspectatione estis suspensi, certos tamen esse oportet, quod nunquam vos deseret Dominus, sed potius augebit ea quae in vobis inchoavit: ut quum dies ille venerit quo sistemur omnes ad Christi tribunal, illic reperiamini inculpati. *Inculpatos.* Hunc esse finem vocationis nostrae docet ad Ephesios et Colossenses (Ephes. 1, 4. Coloss. 1, 22.), ut appareamus puri et irreprehensibiles coram Christo. Sed notandum est, non perfici in nobis primo die hanc tantam munditiem: quin potius bene agitur nobiscum, si quotidie proficiamus in poenitentia, si purgemur a peccatis quae Deo nos obnoxios reddunt, donec cum corpore mortis exuamus omnes peccati sordes. De die Domini dicemus capite 4.

9. *Fidelis Deus.* Quum Scriptura Deum fidelem vocat, saepe hoc nomine significat constantiam et perpetuum tenorem esse in Deo, ut quod coepit, in finem usque prosequatur: sicut alibi dicit idem Paulus, Dei vocationem esse absque poenitentia (Rom. 11, 29.). Itaque (meo iudicio) huius loci sensus est, quod Deus stabilis sit in suo proposito. Quum ita sit, non ergo ludit in sua vocatione, sed opus suum perpetuo tuebitur. Semper ex praeteritis Dei beneficiis debemus in futurum bene sperare. Sed altius respicit Paulus: argumentatur enim, non posse abiici Corinthios, quia semel vocati sint a Domino in Christi communionem. Ut autem sciamus, quid valeat hoc argumentum, primum notemus, suam vocationem unicuique pro electionis tesimonio esse debere. Deinde utcunque alter de alterius electione non ita certo iudicare possit: iudicio tamen caritatis semper statuendum esse, vocari ad salutem quotquot vocantur. intelligo efficaciter et cum fructu. Paulus autem hunc ad eos sermonem dirigebat, in quibus verbum Domini radices egerat, et in quibus exstabat aliquis eius fructus. Siquis obiiciat, multos qui semel verbum receperunt, postea excidere: respondeo, solum Spiritum unicuique esse fidum ac certum testem suae electionis, unde perseverantia dependet: id tamen non obstitisse Paulo, quominus iudicio caritatis persuasum haberet, firmam et inconcussam fore vocationem Corinthiorum, utpote in quibus signa videbat paternae Dei benevolentiae. Haec porro nequaquam spectant ad gignendam carnis securitatem, quam ut nobis Scriptura excutiat, saepe nos propriae imbecillitatis admonet: sed tantum ad stabiliendam in Domino fiduciam. Hoc autem operae pretium erat, ne deiicerent animos tot delictorum agnitione quae postea illis ob oculos proponet. Haec summa sit, Christiani candoris esse, bene sperare de omnibus qui rectam salutis viam ingressi, adhuc sunt in cursu: utcunque rursum multis adhuc morbis sint circumdati. Nostrum vero unumquemque, ex quo illuminatus est Dei Spiritu in Christi cognitionem, certo inde colligere debere, se adoptatum esse a Domino in hereditatem aeternae vitae. Nam efficax vocatio fidelibus testimonium Divinae adoptionis esse debet: interea tamen cum timore et sollicitudine ambulandum omnibus. De qua re aliquid rursum capite decimo attingam. *In communionem.* Huius loco vertit Erasmus: In consortium, Vetus interpres: Societatem. Ego autem Communionem ponere malui, quia vim Graecae vocis *κοινωνίας* melius exprimebat. Nam hic finis est Evangelii, ut Christus noster fiat, ac nos in eius corpus inseramur. Ubi autem illum nobis possidendum donat Pater, se quoque ipsum nobis in eo communicat: hinc vero manat bonorum omnium participatio. Hoc est ergo Pauli argumentum: Quum Evangelio, quod fide recepistis, asciti

sitis in Christi communionem: non est cur timeatis vobis a mortis periculo, facti eius participes, qui victor mortis emersit. Summa, Christianus quum se intuetur, nonnisi trepidandi materiam habet, vel potius desperandi: sed quia vocatus est in Christi communionem, non aliter de se cogitare debet, ubi de fiducia salutis agitur, quam de membro Christi: ut omnia Christi bona sua faciat. Ita indubiam spem finalis (ut loquuntur) perseverantiae concipiet, si eius membrum se esse reputet, qui est extra cadendi periculum.

10. Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, ut idem loquamini omnes, et non sint inter vos dissidia: sed apte cohaereatis in una mente et in una sententia. 11. Significatum enim mihi de vobis fuit, fratres mei, ab iis qui sunt Chloes, quod cotentiones sint inter vos. 12. Dico autem illud, quod unusquisque vestrum dicat, Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego autem Cephae, ego autem Christi. 13. Divisusne est Christus? numquid pro vobis crucifixus est Paulus? aut vos in nomen Pauli baptizati estis?

10. *Obsecro autem vos, fratres.* Hactenus molliter tractavit Corinthios, quia plus nimis delicatos esse noverat. Nunc postquam eorum animos ad correctionem praeparavit, bonum peritumque medicum agens, qui demulcet vulnus, quum acre medicamen adhibendum est, severius eos tractare incipit. Quanquam hic quoque multa utitur moderatione, ut adhuc videbimus. Summa autem est: Spero equidem Dominum tot in vos dona non frustra contulisse, quin vos ad salutem perducere velit: sed vos quoque debetis dare operam, ne vestris vitiis tam praestantes gratiae inquinentur. Ergo videte, ut inter vos consentiatis: ego autem consensum inter vos non frustra requiro: mihi enim nuntiatum est, vos usque ad hostilem modum dissidere, fervere inter vos factiones et studia quae veram fidei unitatem scindant. Sed quia simplici hortatione non satis forsan permoti fuissent, obsecrationem adhibet: nam eos per nomen Christi adiurat, ut quantum ipsum amant, tantum studeant concordiae. *Ut idem loquamini omnes.* Tribus loquendi formis eos ad concordiam hortatur: primo enim talem inter eos consensum requirit, ut una sit vox omnium: deinde malum tollit, quo unitas scinditur ac dissipatur: tertio rationem exprimit verae concordiae, ut scilicet mentibus et voluntatibus inter se conveniant. Quod secundo loco posuit, ordine primum est: ut scilicet caveamus dissidia. nam inde alterum manabit, ut concordes simus: tertium vero tandem sequetur, quod hic primum nominatur, ut tanquam uno ore loquamur omnes: quod apprime optabile est, ut fructus Christianae concordiae. Notemus ergo, nihil esse magis a Christianis alienum, quam inter se dissidere. hoc enim praecipuum est religionis nostrae caput, ut inter nos simus concordes: hoc etiam consensu stat et subnixa est salus Ecclesiae. Sed videamus, quid in Christiana unitate requirat. siquis subtilius distingui singula cupiat, vult eos cohaerere primum in una mente, deinde in una sententia, tertio vult eos consensum verbis profiteri. Quoniam autem ab Erasmi versione nonnihil mea discrepat: obiter admoniti sint lectores, Paulum hic uti participio quod res apte et congruenter inter se compactas significat. Nam et verbum *καταρτίζεσθαι*, unde participium illud *κατηρτισμένος* descendit, proprie Aptari et coadunari significat: quemadmodum membra humani corporis optima symmetria inter se cohaerent. Pro Sententia Paulus habet *γνώμην:* sed ego hic pro

Voluntate accipio, ut sit integra partitio animae, et prius quidem membrum ad fidem, alterum ad caritatem referatur. Tunc ergo constabit inter nos unitas Christiana, si non in doctrina tantum bene conveniat, sed concordes etiam simus in studiis et voluntatibus, atque ita simus per omnia unanimes. Quemadmodum primae Ecclesiae fidelibus testimonium reddit Lucas (Act. 2, 46.), quod haberent cor unum et animam unam. Et sane hoc reperietur, ubicunque regnabit Christi Spiritus. Quum autem unum loqui iubet, ab effectu melius etiamnum exprimit, quam absolutus esse consensus debeat, nempe ut ne in sermone quidem ulla diversitas appareat. Difficile quidem factum, inter Christianos tamen necessarium, a quibus non una tantum fides requiritur, sed una etiam confessio.

11. *Significatum.* Quoniam generales exhortationes minus afficere solent: specialiter ad eos pertinere exponit quod dixerat. Huc ergo spectat accommodatio, ut agnoscant Corinthii, Paulum non frustra concordiae fecisse mentionem. Neque enim modo a sancta unitate deflexisse eos ostendit, sed usque ad contentiones prolapsos, quae dissentionibus peiores sunt. Et ne credulitatis nimiae arguatur, quasi falsis criminationibus aurem leviter praebuerit: laudat suos auctores, quos oportet fuisse in optima existimatione, quum tanquam idoneos testes adversus totam Ecclesiam citare ipsos non dubitaverit. Tametsi autem non prorsus certum est, sitne loci an mulieris nomen Chloe, mihi tamen magis est verisimile, mulierem fuisse. Existimo igitur, familiam fuisse bene institutam, quae morbum hunc Paulo indicaverit Ecclesiae Corinthiacae, quem ab eo curari optabat. Quod autem post Chrysostomum sentiunt plerique, ideo abstinuisse nominibus, ne ipsos gravaret invidia, mihi absurdum videtur. Nam non quosdam ex familia dicit hoc sibi nuntiasse, sed potius omnes designat: neque vero dubium est, quin se nominari libenter sustinuerint. Porro ne asperitate nimia exulceraret eorum animos, mitigavit amabili alloquutione reprehensionem, non qua morbum elevaret, sed qua magis dociles redderet ad morbi gravitatem agnoscendam.

12. *Dico autem* etc. Quidam hic μίμησιν esse volunt, quasi eorum verba Paulus referat. Tametsi autem variant codices in particula ὅτι, ego tamen magis coniunctionem, quam articulum relativum esse puto, ut simplex sit expositio proximae sententiae, in hunc sensum: Ideo contentiones inter vos esse dico, quia unusquisque vestrum in hominis nomine gloriatur. Sed obiiciet quispiam, nondum apparere contentionem in his vocibus: respondeo, ubi dissidia vigent in religione, fieri non posse, quin animi paulo post ebulliant ad certamen. Nam sicut ad nos copulandos nihil est efficacius, nihil quod magis animos consociet ac retineat in pace, quam religionis consensio, ita siqua in hac parte discordia exorta fuerit, necesse est, ut protinus concitentur animi ad pugnam. nec ullis aliis in rebus atrociores sunt concertationes. Quare merito Paulus tanquam sufficientem contentionum probationem adducit, quod sectis et factionibus laborarent Corinthii. *Ego quidem sum Pauli* etc. Nominat hic fideles Christi servos, Apollon qui eius successor fuerat Corinthi, Petrum quoque ipsum: et se demum illis adiungit, ne tam propriam causam agere videatur, quam Christi. alioqui non est verisimile, ullas fuisse factiones quae sancti consensus ministris studerent. Sed quemadmodum postea subiiciet, quod in alios competebat, in suam et Apollo personam transtulit: idque ideo fecit, ab hominum respectu ut aversi rem ipsam melius considerarent. Sed excipiet quispiam, eos quoque hic recenseri qui se Christi esse profiterentur. An vero id fuit reprehendendum? Respondeo, ita melius exprimi, quanta indignitas ex illis pravis studiis consequatur, ubi sumus hominibus addicti: siquidem

Christum tunc esse in parte necesse est: nec aliud restat piis, nisi ut se ab aliis separent, si non velint Christum abnegare. Quoniam autem locus hic varie torquetur, propius expendere convenit, quid hic intendat Paulus. Vult uni Christo magisterium ita asserere in Ecclesia, ut ab eo pendeamus omnes: ut unus inter nos dominus ac magister nominetur, ne ullum contra hominis nomen opponatur. Qui ergo discipulos post se abstrahunt, ut scindant Ecclesiam in sectas, eos damnat tanquam perniciosissimos fidei nostrae hostes. Sic ergo eminere in Ecclesia homines non patitur, ut in Christi dominium invadant: tali in honore illos haberi non sinit, ut Christi dignitati inde vel minimum derogetur. Habendus est quidem suus Christi ministris honos: sunt ipsi quoque suo modo magistri: sed haec semper tenenda est exceptio, ut Christo maneat illibatum quod ipsius est, nempe ut unicus nihilominus magister sit ac censeatur. Quare hic bonorum ministrorum scopus est, omnes in commune servire Christo, illi uni imperium, auctoritatem, gloriam asserere, sub eius vexillo militare, parere illi uni, et alios eius imperio subiicere. Siquis ambitione ducitur, ille iam non Christo, sed sibi discipulos colligit. Hic ergo fons est omnium malorum, haec nocentissima omnium pestis, hoc exitiale Ecclesiarum omnium venenum, quum sibi potius, quam Christo ministri student. Summa sit, Ecclesiae unitatem hoc uno maxime constare, si a solo Christo pendeamus omnes, et ita homines in loco inferiore subsidant, ut nihil de eius eminentia derogetur.

13. *Divisusne est Christus?* Hoc intolerabile malum ex Corinthiorum factionibus consequebatur. solus enim Christus regnare in Ecclesia debet. Ac quum hic finis sit Evangelii, ut per ipsum Deo conciliemur, necesse est primum, nos simul omnes esse in eo colligatos. Quum autem pauculi ex Corinthiis, qui aliis erant saniores, Christum retinuerint magistrum, utcunque omnes se Christianos iactarent, ita lacerabatur Christus. Nos enim unum esse corpus oportet, si velimus sub eo, tanquam sub capite, contineri. Quod si in diversa corpora scindimur, ab ipso quoque dissilimus: gloriari ergo eius nomine inter discordias et factiones est ipsum discerpere, quod fieri nequit. nam ab unitate et concordia ipse nunquam discedet, quia se ipsum abnegare non potest. Hac igitur absurditate proposita efficere vult Paulus, ut intelligant Corinthii a Christo se esse alienos, quia divisi sint: tunc enim regnat in nobis, quum sacrosanctae coniunctionis vinculum nobis est. *Numquid pro vobis crucifixus est Paulus?* Duabus validis rationibus demonstrat, quam sit indignum, Christo praeripere hunc honorem, ut solus sit caput Ecclesiae, solus doctor, solus magister: vel ullam partem eiusmodi honoris illi subducere, quo ad homines transferatur. Prior est, nos hac lege redemptos esse a Christo, ut non simus nostri iuris. Hoc ipso argumento utitur Paulus ad Romanos cap. 14, 9, quum dicit: In hoc mortuus est Christus et resurrexit, ut vivis dominetur et mortuis. Illi ergo vivamus et moriamur, quia semper eius sumus. Item etiam cap. 7, 23. huius Epistolae: Pretio empti estis: nolite fieri servi hominum. Quum ergo acquisiti essent Corinthii Christi sanguine, redemptionis beneficio quodammodo renuntiabant, dum alia capita sibi accerserent. Insignis doctrina, quod nostri arbitrii non sit addicere nos hominibus in servitutem, quum simus domini peculium. Corinthios ergo hic summae ingratitudinis notat, qui ab eo capite se alienabant, cuius sanguine redempti erant: utcunque id facerent inscienter. Militat porro hic locus adversus impium Papistarum commentum, quo suas indulgentias fulcire conantur. Thesaurum enim illum fictitium Ecclesiae, quem per indulgentias dispensari docent, construunt ex sanguine

Christi et Martyrum. Ita fingunt Martyres promeruisse nobis aliquid coram Deo morte sua, ut inde ad obtinendam peccatorum remissionem auxilium petamus. Negabunt ideo redemptores nostros esse. atqui nihil clarius est, quam alterum ex altero sequi. Agitur de peccatoribus cum Deo reconciliandis, agitur de impetranda venia, agitur de placanda ira Domini, agitur de redimendis offensis. Hoc fieri partim Christi, partim Martyrum sanguine, iactant. faciunt igitur in recuperanda salute Martyres Christi socios. Hic autem fortiter negat Paulus, alium a Christo pro nobis fuisse crucifixum. Mortui quidem sunt Martyres in bonum nostrum: sed (quemadmodum ait Leo) ut constantiae exemplum ederent, non ut donum iustitiae nobis acquirerent. *Aut vos in nomen Pauli baptizati.* Secundum argumentum, quod a professione Baptismi sumptum est. Damus enim ei nomen, in cuius nomen baptizamur: ergo sumus obstricti Christo, cuius nomine Baptismus noster est consecratus. unde sequitur, perfidiae esse Corinthiis et desertionis crimen, si se hominibus addicant. Hic Baptismi naturam syngraphae mutui contractus similem esse observa: nam sicut eo symbolo nos Dominus in familiam suam recipit, ac populo suo accenset: ita fidem illi nostram obligamus, neque posthac habeamus alium Dominum spiritualem. Proinde sicuti a parte Dei, foedus gratiae est quod nobiscum paciscitur, quo remissionem peccatorum novamque vitam promittit: sic a parte nostra sacramentum est spiritualis militiae, quo perpetuum illi obsequium pollicemur. Priorem illam partem hic Paulus non attingit, quia locus non ferebat: sed cum de Baptismo agitur, non est omittenda. Neque vero tantum ob id desertionis accusat Paulus Corinthios, quod relicto Christo ad homines transeant: sed foedifragos hoc ipso fore indicat, nisi haereant in solo Christo. Quaeritur, quid sit in Christi nomen baptizari. Respondeo, hac loquutione non modo indicari, baptismum in Christi auctoritate fundatum esse, sed eius quoque virtute subniti, et quodammodo in ea consistere: denique hinc pendere totum eius effectum, quod Christi nomen in ipso invocetur: sed quaeritur rursum, cur Paulus dicat Corinthios baptizatos in nomen Christi: quum praeceperit Christus ipse (Matth. 28, 19.) Apostolis baptizare in Patris et Filii et Spiritus sancti nomen. Respondeo, consideradum hoc primo loco in Baptismo esse, quod Deus Pater, nos gratuita bonitate in Ecclesiam suam inserendo, adoptione in filios recipit. Secundo, quia nulla intercedere nobis coniunctio cum eo potest, nisi intercedente reconciliatione: Christo opus est, qui suo nos sanguine restituat in Patris gratiam. Tertio, quia per Baptismum consecramur Deo, Spiritum quoque sanctum intervenire oportet: cuius officium est, nos facere novas creaturas. quinetiam quod Christi sanguine abluimur, eius proprium opus est: sed quia neque Patris misericordiam, nec gratiam Spiritus consequimur nisi per solum Christum, merito et proprium Baptismi scopum eum vocamus, et specialiter eius nomine Baptismum inscribimus. Quanquam hoc Patris et Spiritus nomen minime excludit. Quum enim brevi summa complecti volumus vim Baptismi, Christum solum nominamus: quum distinctius loqui placet, Patris et Spiritus nomen exprimi debet.

14. Gratias ago Deo meo, quod neminem baptizaverim vestrum, nisi Crispum et Caium: 15. Nequis dicat, quod in meum nomen baptizaverim. 16. Baptizavi autem et Stephanae familiam: praeterea nescio, num quem alium baptizaverim. 17. Non enim misit me Christus ut baptizarem, sed ut evangelizarem: non in sapientia sermonis, ne inanis

reddatur crux Christi. 18. Nam sermo crucis iis qui pereunt, stultitia est: at nobis qui salutem consequimur, potentia Dei est. 19. Scriptum est enim (*Iesai.* 29, 14.): Perdam sapientiam sapientum, et intelligentiam intelligentium auferam e medio. 20. Ubi sapiens? ubi scriba? ubi disputator huius saeculi? Nonne infatuavit Deus sapientiam mundi huius?

14. *Gratias ago.* His verbis taxat acerbissime Corinthiorum pravitatem, qua fiebat, ut tam sanctum ac praeclarum Baptismi ministerium quodammodo refugiendum esset. Iuste quidem et pro muneris sui ratione fecisset Paulus, si quamplurimos baptizasset. Gaudet tamen aliter accidisse, et Dei providentia factum esse agnoscit, ne inde arriperent occasionem in se gloriandi: vel nequid simile haberet cum ambitiosis illis qui discipulos hoc modo aucupabantur. Quid si autem baptizasset multos? Nihil in eo fuisset mali: sed (quemadmodum dixi) gravis hic subest exprobratio adversus Corinthios et eorum pseudoapostolos, quod gaudendum sit servo Domini, ab opere bono alioqui et laudabili se abstinuisse, ne illis in occasionem noxae verteretur.

17. *Non enim misit me Christus.* Occupat quod illi forte obiici potuisset: non fuisse igitur suo munere defunctum, quia iubeat Christus Apostolos baptizare non secus ac docere. Respondet igitur, has non fuisse praecipuas functionis suae partes: sibi enim docendi munus praecipue esse iniunctum, cui incumberet. Nam quum dicit Christus Apostolis (Matth. 28, 19. Marc. 16, 15.): Ite, praedicate, et baptizate: baptismum adiungit doctrinae, tanquam accessionem duntaxat, vel appendicem: ut semper doctrinae prior locus maneat. Duo tamen hic sunt observanda: quorum alterum est, non hic simpliciter negare Apostolum, quin baptizandi mandatum haberet, (nam ad omnes Apostolos hoc pertinet: Ite, baptizate: et ipse temere fecisset vel unum baptizando, nisi mandato fuisset instructus), sed tantum indicare, quid esset in sua vocatione praecipuum. Secundum vero, minime hic sacramenti dignitatem aut fructum extenuari, quemadmodum quidam putant. Neque enim hic de virtute Baptismi quaestio est: nec ideo hanc comparationem instituit Paulus, ut quicquam de ea detrahat: sed quum paucorum esset docere, pluribus autem baptizare datum foret: deinde quum multi simul doceri possent, baptismus autem non nisi singulis ordine posset conferri, Paulus, qui docendi facultate antecellebat, instabat operi sibi magis necessario: aliis relinquebat quod praestare commodius poterant. Imo si propius expendant lectores omnes circumstantias, videbunt subesse tacitam ironiam, qua facete mordentur qui ex labore alieno, sub praetextu ceremoniae, gloriolam venantur. Incredibiles fuerant labores Pauli in Ecclesia illa aedificanda: supervenerant delicati isti magistri, qui aquae aspersione discipulos in suam sectam traxerant: Paulus ergo, titulum honoris illis concedens, se onere contentum esse testatur. *Non in sapientia sermonis.* Anticipatio est, qua duplex obiectio refellitur. nam et excipere poterant larvati doctores, Paulum, qui nulla facundia praeditus erat, ridicule iactare sibi iniunctas esse docendi partes: ideo per concessionem dicit, se non creatum esse rhetorem, qui verborum splendore se venditet, sed ministrum Spiritus, qui rudi et plebeio sermone, mundi sapientiam in ordinem cogat. Iam nequis obiiceret, praedicatione non minus, quam alios Baptismo, eum aucupari gloriam, breviter respondet: quum ab omni splendore remota sit docendi methodus quam tenet, ac nihil ambitionis spiret,

non posse hoc nomine suspectam esse. Atque hinc quoque (nisi me fallit opinio) colligere promptum est, quis fuerit praecipuus controversiae status, quam habebat Paulus cum malis et infidelibus ministris Corinthiorum: nempe quum turgerent ambitione, quo plebem raperent in admirationem sui, verborum pompa et humanae sapientiae larva se venditabant. Ex hoc summo malo duo alia consequebantur: quod his quasi integumentis, Evangelii simplicitas deformabatur, et Christus tanquam nova et extranea forma induebatur, ne pura et nativa eius notitia exstaret. Deinde quod conversis ad verborum nitorem et elegantiam, ad acutas speculationes, ad inanem sublimioris doctrinae speciem hominum animis, Spiritus energia evanescebat: nec quicquam relinquebatur praeter mortuam literam: non apparebat Dei maiestas, qualis in Evangelio elucet, sed fucus tantum et infructuosa pompa. Has ergo Evangelii corruptelas ut insectetur Paulus, transitum hic facit ad modum praedicationis suae: quem rectum et legitimum esse asserit, quum tamen ex diametro cum ambitiosa illorum ostentatione pugnaret, acsi diceret: Scio, quantopere sibi blandiantur vestri isti delicati doctores sua magniloquentia: ego autem praedicationem meam rudi et crasso minimeque polito dicendi genere constitisse, non tantum confiteor, sed etiam glorior. Sic enim agi oportuit, atque haec mihi ratio fuit Divinitus praescripta. Sermonis sapientiam vocat non *λογοδαιδαλίαν*, quae nihil est quam inanis loquacitas: sed eloquentiam veram, quae constat prudenti rerum inventione, dispositione ingeniosa, et elegantia sermonis. Hanc sibi defuisse testatur, quinetiam suae praedicationi neque aptam, neque utilem fuisse. *Ne inanis reddatur crux Christi.* Quemadmodum supra toties nomen Christi superbae carnis sapientiae opposuit, ita nunc in medium adducit Christi crucem, qua fastum illius omnem ac sublimitatem deiiciat. Tota enim fidelium sapientia in Christi cruce inclusa est: quid autem cruce contemptibilius? Ergo qui vere Deo vult sapere, necesse est, ut ad hanc crucis humilitatem descendat: hoc porro non fiet, quin se prius et proprio sensu et tota mundi sapientia abdicaverit. Verum non hic tantum, quales esse Christi discipulos, et quam discendi viam tenere conveniat, sed etiam quae sit docendi ratio in schola Christi, tradit Paulus. Exinanita, inquit, fuisset crux Christi, si eloquentia et splendore ornata fuisset mea praedicatio. Crucem Christi hic posuit pro redemptionis beneficio, quod a Christo crucifixo petendum est. Doctrina autem Evangelii quae illuc nos vocat, debet sapere crucis naturam: ut scilicet despecta sit magis et abiecta coram mundo, quam gloriosa. Sensus ergo est, quod si Paulus philosophico acumine et dicendi artificio usus esset apud Corinthios, sepulta fuisset efficacia crucis Christi, in qua consistit salus hominum: quia pervenire ad nos hac via non potest. Hic duo quaeruntur, numquid hic prorsus damnet Paulus sermonis sapientiam, tanquam Christo adversariam: deinde numquid perpetuum esse dissidium Evangelii doctrinae cum eloquentia intelligat, ut simul convenire nequeant: vitiarique Evangelii praedicationem, siquis ad eam ornandam eloquentiae color adhibeatur. Respondeo ad prius, valde a ratione esse dissentaneum, ut eas artes in universum damnet Paulus, quas constat praeclara esse Dei dona, quibus homines tanquam organis ad bonos usus adiuvantur. Artes igitur non superstitiosae, sed quae solidam eruditionem continent, verisque rationibus nituntur, sicut utiles sunt et accommodae communi vitae hominum, ita non dubium est, quin a Spiritu sancto sint profectae: et utilitas, quae ex illis percipitur ac sentitur, non alteri quam Deo accepta referri debet: non est ergo quod hic dicit Paulus, in contumeliam artium accipiendum, quasi pietati adversentur. Secunda quaestio paulo plus habet difficultatis: dicit enim exinaniri Christi

crucem, siqua sermonis sapientia admisceatur. Respondeo, considerandum esse, quos alloquatur Paulus. Pruriebant Corinthiorum aures stulta cupiditate magniloquentiae: prae aliis ergo ad crucis humilitatem revocandi erant, ut discerent nudum Christum et simplex Evangelium absque fuco ullo amplecti. Quanquam hanc sententiam quodammodo perpetuam esse fateor, Christi crucem exinaniri non tantum mundana sapientia, sed verborum quoque splendore. Christi enim crucifixi praedicatio simplex est ac nuda: obfuscari ergo verborum fuco non debet. Evangelii proprium est, mundi sapientiam sic in ordinem redigere, ut, proprio sensu vacui, dociles nos tantum praebeamus, nec aliud scire nos putemus, aut etiam appetamus, quam quod Dominus ipse docet. De sapientia carnis fusius mox tractandum erit, qualiter Christo repugnet: de eloquentia paucis hic perstringam, quantum locus requirit. Videmus Deum ita ab initio ordinasse, ut Evangelium omni eloquentiae subsidio nudum administraretur. Qui linguas hominum format ad facundiam, non posset ipse disertus esse si vellet? quum posset, noluit. Cur noluerit, duas potissimum rationes invenio: altera est, ut in rudi et impolito sermone magis conspicua appareret veritatis suae maiestas, et sola Spiritus efficacia, absque externis adminiculis in hominum animos penetraret. Altera vero, ut nostram obedientiam ac docilitatem melius experiretur, et simul ad veram humilitatem erudiret. Solos enim parvulos in scholam suam admittit Dominus: ergo illi demum coelestis sapientiae sint capaces qui praedicatione crucis in speciem abiecta contenti larvatum Christum nequaquam desiderant. Ideo in hunc finem Evangelii doctrinam attemperari oportuit, ut ab omni fastu et altitudine abstraherentur fideles. Quid autem si quispiam hodie, paulo nitidius disserendo, Evangelii doctrinam eloquentia illustret? an propterea repudiandus erit, quasi vel eam contaminet, vel obscuret Christi gloriam? Respondeo, primum nihil pugnare cum Evangelii simplicitate eloquentiam, quae sine fastidio illi non tantum cedat et se subiiciat, sed etiam, tanquam ancilla, dominae serviat. Nam sicut ait Augustinus, qui Petrum dedit piscatorem, dedit et Cyprianum rhetorem. Quo significat, ambos a Deo esse: utcunque alter qui dignitate multo est superior, omni dicendi gratia sit destitutus: alter qui ad illius pedes sedet, facundiae laude excellat. Haec ergo eloquentia nec damnanda, nec aspernanda est, quae non huc spectat, ut Christianos in externo verborum colore detineat, ut eos inebriet vana oblectatione, ut suo tinnitu aures feriat, ut sua pompa tanquam involucro obruat Christi crucem: sed potius ut ad nativam Evangelii simplicitatem nos revocet, ut ipsa sponte se in ordinem redigens solam crucis praedicationem extollat, ut denique tanquam praeconis officio fungatur ad comparandam piscatoribus illis et idiotis audientiam, qui nihil praeter Spiritus energiam gratiae habent. Deinde respondeo, suam quoque esse Spiritui Dei eloquentiam: sed quae nativo magis et proprio, vel potius intrinseco (ut loquuntur) splendore, quam ascititiis ornamentis luceat. Talem habent Prophetae, praesertim Iesaias, David et Solomon: tali etiam aspersus est Moses: quin et in scriptis Apostolorum, etiamsi magis sint inculta, eius tamen scintillulae quaedam interdum emicant. Proinde eiusmodi eloquentia Spiritui Dei convenit, quae non ostentatione turgeat, nec crepet inanem sonitum: sed quae solida sit et efficax, plusque sinceritatis habeat quam elegantiae.

18. *Nam sermo crucis* etc. In hoc priore membro concessio est. Quoniam enim obiicere promptum erat, Evangelium passim haberi contemptui, si ita nudum et humile proferatur, hoc Paulus ultro concedit: sed quum addit, id fieri ab iis qui pereunt, significat minime standum esse eorum iudicio. Quis enim hac mercede Evangelium

contemnere velit, ut pereat? Sic ergo resolvi debet haec sententia: Utcunque sermo crucis, quia non est humanae sapientiae commendatione gratiosus, stultitia reputetur ab iis qui pereunt: nobis tamen illic sapientia Dei elucet. Oblique autem perstringit pravum Corinthiorum iudicium, qui, quum verborum lenocinio facile allicerentur ab ambitiosis doctoribus, Apostolum instructum Dei potentia ad eorum salutem fastidiebant hoc tantum nomine, quod in praedicando Christo insisteret. Quomodo autem sermo crucis potentia Dei sit in salutem, diximus Rom. 1, 16.

19. *Scriptum est enim* etc. Melius etiamnum Iesaiae testimonio confirmat, quam indignum sit hoc praeiudicio gravari Evangelii veritatem, propterea quod eam mundi sapientes ludibrio, nedum contemptui habeant. Patet enim ex Prophetae verbis, quam pro nihilo ducatur eorum sententia apud Deum. Locus sumptus est ex Iesaiae 29, 14, ubi Dominus se in hypocrisin populi hoc poenae genere vindicaturum denuntiat, quod peribit sapientia a sapientibus etc. Applicatio autem ad praesentem causam talis est: Non est hoc novum aut inusitatum, quod ita praepostere iudicant homines qui videntur alioqui prudentia excellere. nam ita Dominus eorum arrogantiam punire solitus est, qui, proprio ingenio confisi, duces sibi et aliis esse volunt. Sic olim in populo Israelitico dissipavit sapientiam eorum qui duces erant populi. Si in eo populo hoc contigit, cuius sapientiam debebant admirari reliquae Gentes: quid fiet aliis? Verba tamen Prophetae cum Pauli verbis conferre, et rem totam pressius adhuc excutere convenit. Tametsi verbis neutris utitur Propheta, quum dicit: Peribit sapientia, et prudentia evanescet: quae Paulus in activa convertit, in Dei personam transferendo: in sensu tamen optime conveniunt. Nam hoc est miraculum grande, quod se editurum testatur Deus, quo attoniti reddantur omnes. Perit ergo sapientia, sed Domino destruente: sapientia evanescit, sed inducta a Domino et deleta. Secundum verbum ἀθετεῖν, quod Erasmus vertit Reiicere, quum ambiguam habeat significationem, et aliquando sumatur pro Delere, vel expungere, aut obliterare: in hoc sensu accipere hic malo, ut respondeat verbo Prophetae Evanescere aut abscondi. Quanquam haec mihi validior fuit ratio, quod Reiiciendi verbum rei non congruebat, sicuti mox patebit. Videamus igitur de sensu. Nihil certe aliud vult Propheta, quam nullos amplius fore gubernatores qui iustam regendi rationem teneant: quia Dominus eos privabit sano iudicio et intelligentia. Quemadmodum enim alibi universo populo excaecationem minatur (Iesai. 6, 10.), ita hic ducibus: quod est veluti oculos ex corpore eruere. Quicquid sit, magna difficultas hinc emergit, quod nomen Sapientiae et Prudentiae in bonam partem accipitur apud Iesaiam: Paulus autem in contrarium finem citat, quasi damnetur a Deo sapientia hominum, quod perversa sit: quod reprobetur prudentia, quia sit mera vanitas. Fateor, sic quidem vulgo exponi: sed quum certum sit, non torqueri per Apostolos Spiritus sancti oracula in alienos sensus, malo a communi interpretum opinione discedere, quam insimulare Paulum falsi. Et alioqui genuinus Prophetae sensus Pauli intentioni non male quadrat. nam si Domino rectum Spiritum auferente desipiunt etiam sapientissimi: quanta fides hominum sapientiae habebitur? Deinde quum haec sit usitata Dei ultio, percutere caecitate eos qui proprio sensui addicti sibi nimis sapiunt: nihil mirum, si homines carnales, dum insurgunt adversus Deum, ut suae temeritati aeternam eius veritatem subiiciant, stulti fiunt, et evanescunt in suis cogitationibus. Nunc videmus, quam apposite hoc testimonio utatur Paulus. Hanc fore Dei vindictam pronuntiat Iesaias in eos omnes qui Deum suis figmentis coluerint, ut evanescat sapientia a sapientibus eorum: Paulus, ut

evanidam nihilique esse huius mundi sapientiam probet, quum se effert adversus Deum, testimonium illud Iesaiae adducit.

20. *Ubi sapiens? ubi scriba?* Insultatio haec addita est ad illustrandum Prophetae testimonium. Neque vero hanc sententiam ex Iesaia Paulus adduxit, quemadmodum vulgo putant, sed in persona sua loquitur. Locus enim capitis 33, 18. Iesaiae, quem notant, nihil simile aut affine habet praesenti argumento. Nam quum illic Iudaeis liberationem a iugo Sennacherib promittat: quo melius amplificet tantum Dei beneficium, commemorat, quam misera sit eorum conditio qui tyrannide alienorum premuntur. Aestuare ipsos dicit perpetua anxietate, dum sibi imminere cogitant scribas aut quaestores, appensores, descriptores turrium. Quinetiam talibus angustiis constrictos fuisse Iudaeos dicit, ut ipsa recordatione ad gratitudinem excitentur. Falso igitur creditum est, sententiam hanc ex Propheta sumptam esse. Nomen *Saeculi* non tantum ad postremum, sed etiam ad alia duo nomina adiungi debet. Vocat autem Sapientes saeculi, qui non e Dei verbo per Spiritum illuminati sapiunt: sed mundana tantum perspicacia praediti eius fiduciae innituntur. Scribarum nomine doctores significari, communi usu receptum est. Nam quum ספר narrare et recensere significet apud Hebraeos, et inde deductum nomen ספר sit illis liber aut volumen: סופרים vocat homines literatos, et qui in libris versantur. Qua etiam ratione Sopher Regis saepe pro Cancellario vel Secretario occurrit. Graeci porro, Hebraicae vocis etymon sequuti, transtulerunt *γραμματεῖς*. Inquisitores apposite nominat qui movendis scrupis perplexisque quaestionibus acumen ostentant. Ita generaliter in nihilum redigit totum hominis ingenium, nequid valeat in regno Dei. Nec sine causa tam vehementer in hominum prudentiam insurgit. dici enim non potest, quam difficile sit revellere ex hominum animis perversam carnis confidentiam, ne sibi plus aequo arrogent. Id autem iam nimium est, si vel minimum freti sua prudentia, iudicare a se ipsis audeant. *Nonne infatuavit Deus* etc. Hic per sapientiam intelligit quicquid comprehendere potest homo tam naturali ingenii facultate, quam usu et literis atque artium scientia adiutus. Nam mundi sapientiam Spiritus sapientiae opponit. Proinde quicquid intelligentiae in hominem cadit absque Spiritus sancti illustratione, id sub mundi sapientia continetur. Eam totam dicit infatuatam esse a Deo, hoc est damnatam stultitiae. Hoc intellige fieri duobus modis. nam et mera est vanitas quicquid scit homo ac intelligit, nisi vera sapientia fulciatur: et nihilo plus valet ad comprehensionem spiritualis doctrinae, quam caeci oculus ad colores discernendos. Utrumque istorum diligenter notandum, quod fumus est omnium scientiarum cognitio, ubi abest coelestis Christi scientia: et homo cum toto suo acumine perinde est stupidus ad intelligenda per se Dei mysteria, atque asinus ineptus est ad symphoniam. Nam eo modo redarguitur exitialis eorum superbia qui in mundi sapientia sic gloriantur, ut Christum et totam salutis doctrinam despiciant, beatos se putantes, si in creaturis haereant: et retunditur eorum supercilium, qui proprio ingenio confisi in coelum penetrare tentant. Simul etiam solvitur illa quaestio, qui fiat, ut quicquid est scientiae extra Christum, hic Paulus ita prosternat humi, et quasi pedibus conculcet, quod constat esse praecipuum in hoc mundo Dei donum. Quid enim hominis ratione nobilius, qua homo reliquis animantibus praecellit? doctrinae liberales quantum honoris merentur, quae hominem ita expoliunt, ut reddant vere humanum? Praeterea quantos et quam eximios fructus pariunt? Quis civilem prudentiam, qua respublicae, principatus, et regna sustinentur, non summis laudibus extollat? ut de reliquis taceam. Huius, inquam, quaestionis

solutio inde patet, quod non simpliciter damnat Paulus aut naturalem perspicaciam hominis aut prudentiam usu et experientia collectam, aut cultum ingenii literis comparatum: sed hoc totum ad percipiendam spiritualem sapientiam nullius esse momenti affirmat. Et certo insania est, si vel proprio acumine, vel literarum praesidio quispiam fretus in coelum evolare conetur: hoc est, de arcanis regni Dei mysteriis iudicare, aut ad eorum cognitionem perrumpere: sunt enim abscondita ab humano sensu. Notemus ergo, restringi ad praesentis causae circumstantiam debere quod de mundanae sapientiae unitate hic docet Paulus: nempe quod in mundi elementis subsidat, in coelum autem minime pertingat. alioqui illud etiam verum est, sine Christo vanas esse rerum omnium scientias, vanumque esse hominem qui doctrinis omnibus instructus Deum ignoret. Quinetiam hoc quoque vere dicetur, quodammodo profanari haec praeclara Dei dona, ut sunt ingenii dexteritas, acutum iudicium, doctrinae liberales, linguarum cognitio: quoties in homines impios inciderint.

21. Quoniam enim in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes, 22. Siquidem et Iudaei signum petunt et Graeci sapientiam quaerunt. 23. Nos autem praedicamus Christum crucifixum, Iudaeis quidem scandalum, Graecis autem stultitiam: 24. Ipsis autem vocatis, tam Iudaeis, quam Graecis, Christum Dei potentiam, et Dei sapientiam. 25. Nam stultitia Dei sapientior est hominibus: et infirmitas Dei robustior est hominibus.

21. *Quoniam enim non cognovit.* Erat hic certe legitimus ordo, ut homo ingenita sibi ingenii luce sapientiam Dei in eius operibus contemplatus, ad eius notitiam perveniret. Sed quia hominis pravitate hic ordo inversus est, primum vult nos infatuare Deus in nobis, priusquam erudiat ad salutem. deinde pro specimine sapientiae suae simulacrum quoddam stultitiae nobis offert. Hanc inversionem promerita est hominum ingratitudo. Sapientiam Dei appellat totius mundi opificium, quod illustre specimen est ac luculenta demonstratio sapientiae eius. Deus ergo in creaturis praeclarum admirabilis suae sapientiae speculum nobis profert, ut quicunque mundum et reliqua Dei opera intuetur, necesse habeat, si vel scintillam unam sani iudicii habet, in eius admirationem prorumpere. Si ab operum Dei intuitu homines ad veram eius notitiam dirigerentur, sapienter Deum cognoscerent vel naturali et proprio sapiendi modo: sed quia toti mundo nihil ad eruditionem profuit, quod Deus sapientiam suam exseruerat in creaturis: alia via deinde aggressus est ad homines docendos. Sic vitio nostro imputandum est, quod salvificam Dei notitiam non ante consequimur, quam proprio sensu exinaniti. Concessio est, quod Evangelium stultitiam praedicationis vocat, quae in speciem talis censetur istis *μωροσόφοις*, qui falsa confidentia ebrii nihil verentur sacrosanctam Dei veritatem insipidae suae censurae subiicere. Et sane alioqui humanae rationi absurdius nihil est quam audire Deum mortalem, vitam morti obnoxiam, iustitiam peccati similitudine obtectam, benedictionem subiectam maledictioni: ut eo modo rediman-tur homines a morte, et beatae immortalitatis participes fiant, ut vitam adipiscantur, ut abolito peccato regnet iustitia, ut mors et maledictio absorbeatur. Nihilominus interea Evangelium scimus arcanam esse sapientiam, quae coelos altitudine sua superet, et ad quam Angeli quoque obstupescant. Pulcherrimus locus, unde patet,

quanta sit humanae mentis caecitas, quae in media luce nihil cernit. Verum est enim, hunc mundum theatri instar esse, in quo nobis Dominus conspicuam gloriae suae figuram exhibet: nos tamen, quum tale spectaculum nobis ante oculos pateat, caecutimus, non quia obscura sit revelatio, sed quia nos mente alienati sumus: nec voluntas tantum, sed facultas etiam ad eam rem nos deficit. Nam utcunque Deus palam appareat, non alio tamen quam fidei oculo ipsum possumus aspicere: nisi quod tenuem Divinitatis gustum concipimus, qui nos inexcusabiles reddat. Quod ergo hic Paulus Deum ex creaturis cognosci negat, intellige non apprehendi puram eius notitiam. Nam ut tollatur omnibus ignorantiae praetextus, eatenus in schola naturae universali proficiunt homines, ut sensu aliquo Divinitatis tangantur: sed qualis sit Deus, ignorant, imo mox evanescunt in suis cogitationibus: ita lux in tenebris lucet. Sequitur ergo, non ita mera ignorantia errare homines, quin et contemptus, et negligentiae, et ingratitudinis sint rei. Ut impleatur illud (Rom. 1, 21.), Deum omnes novisse, non tamen dedisse illi gloriam: rursum, neminem unquam natura duce eo usque esse progressum, ut Deum cognosceret. Siquis philosophos obiiciat: respondeo, in ipsis potissimum exstare insigne huius nostrae imbecillitatis documentum. Nemo enim illorum reperietur qui non ex illo cognitionis principio, quod dixi, protinus ad vagas et erroneas speculationes delapsus sit. bona autem ex parte plusquam aniliter delirant. Quod dicit, salvos fieri credentes, superiori sententiae respondet, Evangelium esse Dei potentiam in salutem. Et credentes, quorum exiguus numerus est, caeco et stupido mundo opponens, admonet eorum paucitate nos perperam offendi, quum in salutem Divinitus segregati fuerint.

22. *Siquidem et Iudaei signum.* Exegesis prioris sententiae: nempe qualiter Evangelii praedicatio stultitia reputetur. Quanquam non tantum explicat, sed etiam auget, quum Iudaeos non tantum contemnere, sed abominari etiam Evangelium dicit. Iudaei, inquit, miraculis volunt habere ob oculos Divinae potentiae testimonium: Graeci amant quae commendatione acuminis arrideant humano ingenio. Nos vero Christum crucifixum praedicamus, in quo nihil quam imbecillitas, prima specie, et stultitia apparet. Iudaeis igitur offendiculo est, quum eum tanquam a Deo derelictum aspiciunt: Graecis instar fabulae est, audire talem fuisse redemptionis modum. *Graecorum* nomine non Gentes hic simpliciter (meo iudicio) significat: sed eos notat qui liberalibus doctrinis erant expoliti, vel altiore intelligentia pollebant. Quanquam per synecdochen alii quoque omnes deinde comprehenduntur. Inter Iudaeos porro et Graecos sic destinguit, quod illi, quum praepostero legis zelo in Christum impingerent, plena rabie insaniebant adversus Evangelium (quemadmodum solent hypocritae, dum pro suis superstitionibus decertant), Graeci autem fastu inflati tanquam insipidum contemptui habebant. Quod Iudaeis vitio tribuit signorum appetentiam, non ideo est, quia signa postulare sit per se malum: sed eorum improbitatem notat, quod miracula subinde flagitando Deum quodammodo in suas leges adigerent: quod pro crassa sua apprehensione ipsum quasi palpare vellent in miraculis evidentibus: quod in miraculis ipsis defixi obstupescerent: quod denique nulla illis sufficerent miracula, sed novis quotidie absque fine inhiarent. Neque enim reprehenditur Ezechias (2 Reg. 19, 29, et 20, 8.), quod signo libenter passus fuerit se confirmari: ac ne Gedeon quidem (Iudic. 6, 13.), quod duplex signum petierit. Quin potius damnatur Achas (Iesai. 7, 12.), quod oblatum sibi a Propheta signum recusarit. Quid ergo peccabant Iudaei miracula petendo? nempe quia neque in bonum finem petebant, neque modum adhibebant, neque illis rite utebantur. Nam quum adiuvari miraculis de-

beat fides, hoc tantum captabant, quomodo manerent in sua incredulitate. Quum legem Deo praescribere sit nefas, illi improbo desiderio lasciviebant. Quum miracula dirigere nos ad Christi et spiritualis Dei gratiae cognitionem debeant, illis erant obstaculo. Hac etiam de causa obiurgat eos Christus (Marc. 8, 12.). Generatio, inquit, perversa signum quaerit. Nam nec eorum curiositati importunoque desiderio ullus erat modus: et quoties impetraverant miracula, nullus profectus inde exstabat.

24. *Tam Graecis, quam Iudaeis.* Hoc antitheto demonstrat, quod tam male accipitur Christus, neque suo vitio, aut universali hominum genio hoc fieri: sed in causa esse eorum pravitatem, qui illuminati a Deo non essent. Dei enim electos, sive ex Iudaeis essent, sive ex Gentibus, nullo offendiculo impediri, quominus ad Christum accederent, ut in eo invenirent certam salutem. Potentiam opponit scandalo, quod ex humilitate oriebatur: sapientiam stultitiae. Haec igitur summa est: Scio Iudaeorum pervicaciam non moveri nisi signis, Graecorum vero fastum non demulceri nisi inani sapientiae specie. Verum hoc nihili facere debemus: quandoquidem utcunque Christus noster cum crucis suae humilitate Iudaeos offendat, a Graecis autem derideatur: est tamen electis omnibus, ex quacunque sint Gente, tam virtus Dei in salutem ad haec offendicula superanda, quam sapientia ad excutiendam illam larvam.

25. *Nam stultitia Dei.* Ubi sic nobiscum agit Dominus, ut videatur ineptire, quia sapientiam suam non profert, quod tamen videtur stultitia, omnem hominum solertiam sapientia superat. Et ubi Deus virtutem suam occultando infirmiter agere videtur, robustior est tamen illa quae putatur imbecillitas quavis hominum virtute. Semper autem in his verbis notanda est, quam nuper attigi, concessio. Nemini enim obscurum est, quam improprie vel stultitia vel infirmitas Deo ascribatur: sed necesse fuit talibus ironiis insanam carnis arrogantiam refutare, quae Deum omni sua gloria spoliare non dubitat.

26. Videte (vel *videtis*) vocationem vestram, fratres, quod non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: 27. Sed stulta mundi elegit Deus, ut sapientes pudefaciat: et infirma mundi elegit Deus, ut pudefaciat fortia: 28. Et ignobilia mundi et contempta elegit Deus, et ea quae non erant, ut quae erant aboleret: 29. Ne glorietur ulla caro coram Deo. 30. Ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio: 31. Ut (quemadmodum scriptum est): Qui gloriatur, in Domino glorietur (*Ierem.* 9, 24.).

26. *Videte vocationem.* Quia modus verbi Graeci ambiguus est, et contextui non minus bene quadrat indicativus quam imperativus: permitto arbitrio lectoris, utrum malit eligere. Sensus tamen idem utroque modo constat: nam dicendo *Videtis* eos appellaret testes ceu rei manifestae, et quasi in rem praesentem adduceret: per imperativum autem excitat, quasi torpentes, ad rem ipsam considerandam. *Vocatio* collective potest accipi pro multitudine vocatorum, hoc sensu: Videtis, quales Dominus apud vos vocaverit. Ego tamen huc magis inclino, ut vocandi rationem designari putem: est autem validissimum argumentum, quia inde sequitur, si humilitatem crucis spernant, eos quodammodo vocationem suam irritam facere, in qua hunc modum tenuerat Deus, ut humanae tum sapien-

tiae, tum potentiae, tum gloriae, omnia derogaverit. Tacite ergo eos ingratitudinis insimulat, quod et Dei gratiam et se ipsos obliti Christi Evangelium fastidiant. Quanquam duo sunt hic observanda, quod exemplo Corinthiorum confirmare voluerit verum esse quod dixerat: deinde eos admonere voluerit, fastum omnem prorsus exuendum esse, si ordinem, quem Dominus in ipsorum vocatione tenuerat, probe expendant. Pudefacere sapientes et nobiles dixit: ea autem quae sunt, abolere: apte utrumque. nam evanescunt fortitudo et sapientia ubi pudefiunt: essentiam autem aboleri oportet. Electionem pauperum, et stultorum, et ignobilium intelligit, quod Deus eos magnis, et sapientibus, et nobilibus praetulerit. Non enim satis hoc erat ad retundendam carnis arrogantiam, si omnes Deus aequasset: itaque qui videbantur excellere, eos posthabuit, ut vere in ordinem ipsos redigeret. Porro insulsus fuerit, qui inde colliget, sic prostratam esse a Deo carnis gloriam, ut praeclusa sit spes salutis magnis et nobilibus. Sunt quidam inepti homines, qui hoc praetextu non tantum insultant magnis, quasi a Deo sint abiecti: sed eos quoque prae se despiciunt. Sed meminerimus hoc Corinthiis esse dictum, qui, quum in mundo non adeo eminerent, nihilominus etiam sine occasione superbiebant. Deus ergo fortes et prudentes et magnos pudefaciendo non extollit ad superbiam infirmos et idiotas et abiectos homines: sed omnes simul ad unum humiliat. Proinde qui coram mundo sunt despicabiles, ita secum reputent: Quantum a nobis modestiae requiritur, quum ne iis quidem, qui gloriosi sunt coram mundo, quicquam reliquum fiat? si solis fulgor obruitur, quid stellis fiet? si stellarum lumen exstinguitur, quid fiet rebus obscuris? Haec eo spectant, ne, qui vocati sunt a Domino, quum nullius essent in mundo pretii, his Pauli verbis abutantur ad erigendas cristas: sed potius illius exhortationis memores: Tu fide stas, vide ne animo efferaris, sed time (Rom. 11, 20.): cum timore et humilitate solliciti ambulent in conspectu Dei. Caeterum hic non dicit Paulus, nullos esse nobiles aut potentes a Deo vocatos, sed paucos. Finem indicat, ut Dominus contemptibiles magnis praeferendo gloriam carnis deiiceret. Sed idem Deus per os Davidis Reges hortatur ad Christum osculandum (Psal. 2, 12.): per os quoque Pauli pronuntiat, se velle omnes salvos fieri, et Christum suum omnibus tam parvis quam magnis, tam Regibus quam hominibus privatis esse expositum (I. Tim. 2, 4.). Huius rei documentum ipse exhibuit: vocantur ad Christum primo loco pastores, sequuntur tamen postea Philosophi, piscatores indocti et contempti summum honoris gradum occupant: sed in eorum scholam deinde recipiuntur Reges eorumque consiliarii, Senatores, Rhetores.

28. *Ea quae non erant.* Similibus verbis utitur capite ad Romanos 4, 17., sed alio sensu. Illic enim universalem piorum vocationem describens dicit, nos nihil esse antequam vocemur: quod intelligendum est de veritate coram Deo, etiamsi aliquid esse videamur in oculis hominum: hic autem ad hominum opinionem referri debet οὐδένεια de qua loquitur. quod liquet ex opposito membro, ubi dicit hoc fieri, ut quae sunt aboleantur. Nihil enim est nisi in speciem: quia revera sumus omnes nihil. Quae sunt igitur expone: quae videntur, ut respondeat hic locus sententiis illis: Erigit de stercore pauperem (Psal. 113, 7.), Abiectos in altum extollit (Psal. 146, 8.); et similibus. Hinc vero liquet, quantopere desipiant, quibus aliquid meriti vel dignitatis esse videtur in hominibus, quod ordine antevertat Dei electionem.

29. *Ne glorietur.* Tametsi *Carnis* nomine hic et multis Scripturae locis intelligantur universi mortales, tamen hoc loco certam notationem habet: nam contemptibiliter Spiritus de hominibus loquendo, eorum fastum reprimit, sicut Iesai. 31, 3.: Aegyptius caro

est, et non spiritus. Est autem memorabilis sententia, nihil nobis relinqui quo vere gloriemur. in quem finem addita est particula *Coram Deo*. Coram mundo enim multi ad momentum falsa gloria se oblectant, sed ea protinus instar fumi evanescit: quanquam hac voce cunctis mortalibus, ubi in Dei conspectum ventum fuerit, silentium edicitur, sicuti dicit Abacuc (2, 20.): Obmutescat a facie Dei omnis caro. Quicquid igitur meretur aliquam laudem, Deo feratur acceptum.

30. *Ex ipso vos estis.* Nequid eorum quae dicta sunt, alienum a se putent, nunc ad eos adaptat: propterea quod non sint nisi ex Deo. Nam emphasis est in verbo Estis, quasi dicat: A Deo vobis est principium, qui ea quae non sunt vocat, praeteritis iis quae videntur esse: in Christo vero subsistentia vestra fundata est, ita non est quod superbiatis. Neque de creatione tantum loquitur, sed de spirituali essentia, in quam renascimur per Dei gratiam. *Qui factus est nobis a Deo.* Quoniam plerique reperiuntur, qui, quum recedere a Deo ex professo non velint, aliquid tamen extra Christum quaerunt, perinde acsi non omnia in se unus contineret: obiter enumerat, quibus quantisque thesauris instructus sit Christus, et simul ut exprimat, quis sit in Christo subsistendi modus. Nam dum Christum iustitiam nostram appellat, subaudienda est antithesis, quod in nobis nihil sit nisi peccatum: et sic in aliis. Quatuor porro Christo elogia hic ascribit, quae totam eius virtutem, et quicquid ab ipso bonorum recipimus, complectuntur. Primo dicit *nobis factum esse sapientiam*, quo intelligit, absolutam sapientiae perfectionem in ipso nos obtinere: quia se in eo Pater nobis ad plenum revelaverit, nequid praeter ipsum scire appetamus. Similis est locus ad Colossenses 2, 3., In ipso reconditos esse omnes thesauros sapientiae et scientiae: de quo inferius capite proximo plura. Secundo dicit *nobis factum esse in iustitiam:* quo intelligit, nos eius nomine acceptos esse Deo, quia morte sua peccata nostra expiaverit, et eius obedientia nobis in iustitiam imputetur. Nam quum fidei iustitia in peccatorum remissione et gratuita acceptione consistat, utrumque per Christum consequimur. Tertio vocat *Santificationem:* quo intelligit, nos alioqui natura profanos Spiritu eius regenerari in sanctitatem, ut serviamus Deo. Unde etiam colligimus, non posse nos gratis iustificari sola fide, quin simul sancte vivamus. Istae enim gratiae quasi individuo nexu cohaerent: ut qui eas separare nititur, Christum quodammodo discerpat. Proinde qui per Christum gratuita Dei bonitate iustificari quaerit, cogitet fieri hoc non posse, quin simul in sanctificationem eum apprehendat: hoc est, eius Spiritu renascatur in vitae innocentiam et puritatem. Qui autem nos calumniantur, quasi gratuitam fidei iustitiam praedicando a bonis operibus avocemus homines, abunde hinc refelluntur, quod fides non minus regenerationem in Christo apprehendit, quam peccatorum veniam. Rursum observa, sic duo ista Christi officia coniungi, ut tamen distinguatur unum ab altero: quae ergo Paulus nominatim discernit, perperam confundere non licet. Quarto *in redemptionem* datum esse docet: quo intelligit, eius beneficio nos tam ab omni peccati servitute, quam omni miseria, quae inde manat, liberari. Ita redemptio primum Christi donum est quod inchoatur in nobis, et ultimum perficitur. Hoc enim salutis est initium, quod ex peccati et mortis labyrintho extrahimur: interea tamen usque ad ultimum resurrectionis diem gemimus desiderio redemptionis, ut habetur Rom. 8, 26. Modus autem si quaeritur quo Christus in redemptionem nobis datus est, respondeo, quia pretium se constituit. Postremo bonorum omnium, quae hic recensentur, non dimidium aut partem aliquam, sed complementum in Christo quaeramus. Neque enim dicit Paulus, nobis datum esse in supplementum vel adminicu-

lum iustititiae, sanctitatis, sapientiae, redemptionis: sed solidum omnium effectum ei soli assignat. Quoniam autem vix occurret alius in Scriptura locus qui distinctius omnia Christi officia describat, ex eo quoque optime poterit vis et natura fidei intelligi. Nam quum proprium fidei obiectum sit Christus, quicunque novit, quae sint erga nos Christi beneficia, ille etiam edoctus est, quid sit fides.

31. *Qui gloriatur*, *in Domino*. En finis, cur omnia nobis largiatur Deus in Christo: nempe ut nequid arrogemus nobis, sed illi omnia deferamus. Neque enim nos spoliat Deus, ut nudos relinquat: sed deinde sua gloria nos vestit, hac tamen conditione, ut quoties volumus gloriari, extra nos exeamus. In summa, homo redactus apud se in nihilum, et agnoscens nihil boni alibi quam in solo Deo esse, omisso propriae gloriae studio, ad unam Dei gloriam promovendam totus aspiret ac feratur. Atque hoc melius ex Prophetae contextu patet, a quo Paulus hoc testimonium mutuatus est: nam illic Dominus, postquam omnes mortales fortitudinis, sapientiae, et opum gloria abdicavit, eos in sola sui notitia gloriari iubet. Ita autem vult cognosci, ut sciamus eum esse qui facit iudicium, iustitiam, et misericordiam. Haec enim cognitio et fiduciam et timorem eius in nobis parit. Qui ergo sic est animo compositus, ut, nihil sibi arrogando, unum Deum eminere cupiat, qui in eius gratia acquiescit, qui in paterno eius amore totam suam felicitatem locat, qui denique contentus est uno Deo, ille vere in Deo gloriatur. Vere dico, quia et hypocritae falso in eo gloriantur (sicut testatur Paulus Rom. 2, 17.), dum vel eius donis inflati, vel impia carnis confidentia elati, vel eius verbo abutentes, nomen tamen eius obtendunt.

Cap. II.

1. Et ego quum venissem ad vos, fratres, veni non in excellentia sermonis vel sapientiae, annuntians vobis testimonium Dei. 2. Non enim eximium duxi (vel *duxi pro scientia*), scire quicquam inter vos, nisi Iesum Christum, et hunc crucifixum.

1. *Et ego.* Paulus de sua docendi ratione dicere aggressus ad generalem praedicationis Evangelicae naturam mox descenderat: iterum nunc ad se ipsum revertitur, ut ostendat nihil in se contemni quod non sit ex propria Evangelii natura, et illi quodammodo adhaereat. Concedit ergo sibi non adfuisse humanae vel facundiae vel sapientiae praesidia, quibus instructus aliquid effecerit: sed ex quo se destitutum istis opibus fuisse fatetur, inde magis elucere in suo ministerio Dei potentiam subinfert, quae huiusmodi subsidiis non indiguerit. Verum hoc posterius aliquanto post subiunget: nunc tantum illo concesso, quod caruerit humana sapientia, hoc sibi interea retinet, quod Dei testimonium annuntiarit. Tametsi autem Dei testimonium passive quidam interpretes exponunt: ego tamen non dubito, quin ad mentem Apostoli magis accommodatus sit diversus sensus: ut testimonium Dei sit quod a Deo profectum est, nempe doctrina Evangelii, cuius ipse auctor est ac testis. *Λόγον ἀπὸ τῆς σοφίας* nunc distinguit: unde quod prius admonui confirmatur, non de inani tantum garrulitate eum hactenus loquutum: sed totum humanae doctrinae cultum comprehendisse.

2. *Non enim eximium duxi.* Quum *κρίνειν* Graecis saepe significet *ἐκλέγειν*, hoc est tanquam pretiosum seligere: nemo sani iudi-

cii (opinor) negabit probabilem quam posui versionem: modo ne repugnet syntaxis. Et tamen si vertamus: Nullam scientiae partem in pretio habui, nihil erit asperum: quod si aliquid subaudias, non male fluet sententia, hoc modo: Nihil in meo scire, vel scientiae gratia, eximium duxi. quanquam diversam expositionem nunc prorsus reiicio, quod Paulus affirmet se nihil pro scientia, vel scientiae loco duxisse praeter unum Christum. Ita subaudienda esset Graeca praepositio ἀντὶ, ut saepe fieri solet. Caeterum sive quis non improbet priorem sensum, sive hic posterior magis arrideat, summa huc redit: Quod mihi defuerunt ornamenta sermonis, quod etiam disserendi elegantior subtilitas defuit, inde factum est, quia non affectavi, imo magis aspernatus sum: quia unum illud mihi in pretio erat, ut Christum simpliciter annuntiarem. Quod addit *Crucifixum*, eo non intelligit se nihil praedicare in Christo praeter crucem: sed cum ipsa crucis humilitate Christum nihilominus praedicare, acsi diceret: Non faciet ignominia crucis, ut non suspiciam eum a quo est salus, vel ut me pudeat totam in eo sapientiam meam includere: illum inquam quem propter crucis probrum superbi homines fastidiunt ac repudiant. Ideo sic resolvenda est oratio: Nulla mihi scientia tanti fuit, ut aliud cognoscere appeterem quam Christum, licet crucifixum. Facit haec particula ad αὔξησιν, ut stomachum magis moveat arrogantibus illis magistris quibus propemodum sordebat Christus, quum ex altioris cuiusdam sapientiae opinione plausum captarent. Pulcher locus, unde intelligimus, et quid docere debeant fideles ministri, et quid nobis discendum sit tota vita, et prae quo nihil non pro stercore habendum.

3. Et ego in infirmitate, et in timore, et in tremore multo fui apud vos: 4. Et sermo meus, et praedicatio mea, non in persuasoriis humanae sapientiae sermonibus, sed in demonstratione Spiritus et potentiae: 5. Ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

3. *Et ego in infirmitate.* Pluribus exponit quod iam ante attigerat, nihil se habuisse in hominum oculis splendidum aut excellens, quo magni fieret. Sic autem concedit adversariis quod quaerebant, ut quae ad extenuandum ministerii illius honorem facere putabant, in summam eius commendationem ipse retorqueat. Minore in pretio habendus videbatur, quod tam abiectus erat ac humilis secundum carnem: ostendit, in eo melius enituisse Dei virtutem, quod nullis humanis adminiculis suffultus tantum potuerit. Respicit autem non solos illos Thrasones, qui, ut acquirerent sibi nomen, ostentationi modo studebant: sed Corinthios, qui obstupescebant ad inanes illorum pompas. Itaque ista commemoratio plurimum habere debuit apud eos efficaciae. Sciebant Paulum nihil secundum carnem attulisse quod eum promoveret, vel quo se insinuaret in hominum gratiam: viderant tamen mirabilem successum, quem Dominus eius praedicationi contulerat: quinetiam praesentem Dei Spiritum in eius doctrina quodammodo oculis perspexerant. Quum ergo, neglecta eius simplicitate, prurirent desiderio nescio cuius sapientiae magis inflatae et politioris, externoque colore, imo ascititio fuco magis quam vivo Spiritu caperentur: nonne satis suam ambitionem prodebant? Merito igitur primum suum ingressum reducit illis Paulus in memoriam, ne a Dei virtute, quam semel experti sunt, deficiant. *Infirmitatis* nomine generaliter complectitur hic, et aliquoties postea, quicquid opinione derogare alicui favorem et dignitatem potest. *Timor* et *tremor* effecta sunt huius infirmitatis: quanquam bifariam possumus exponere haec duo nomina:

vel quod perpensa magnitudine negotii quod sustinebat, trepidus, nec sine ingenti sollicitudine in eo versatus sit: vel quod multis periculis circumseptus in perpetuo timore et anxietate continua fuerit. Utrumque contextui non male quadrat: secundum tamen (meo iudicio) est simplicius. Decet quidem haec modestia servos Domini, ut propriae imbecillitatis conscii, et exadverso difficultatem simul et excellentiam tanti muneris suspicientes, reverenter et cum timore illud obeant. nam qui confidenter et praealto spiritu se ingerunt, vel qui secure, tanquam oneri pares, verbi ministerio funguntur, neque se, neque rem ipsam norunt. Sed quum hic Paulus, timorem infirmitati subiungat, et infirmitas significet quicquid eum contemptibilem reddere potuit: consequens est, ut hic timor periculis et difficultatibus respondeat. At vero talem hunc fuisse timorem certum est, qui Paulum ab opere Domini exsequendo non impedierit, sicut res testatur. Servi Domini nec ita stupidi sunt, quin pericula impendentia videant, nec ita ferrei, quin illis moveantur: quinetiam affici eos serio timore ob duas praecipue causas necesse est: nempe ut apud se deiecti se totos in solum Deum inclinare et recumbere discant: deinde ut erudiantur ad veram sui abnegationem. Timoris ergo sensu vacuus non fuit Paulus: sed ita timori imperavit, ut intrepide nihilominus per media discrimina pergeret: ut invicta constantia et fortitudine exciperet omnes Satanae et mundi insultus: denique ut per omnes remoras eluctaretur.

4. *Et praedicatio mea non in persuasoriis.* Vocat Persuasoria humanae sapientiae verba exquisitam eloquutionem, quae artificio magis quam veritate nitatur ac pugnet: et simul subtilitatis speciem quae hominum mentes alliciat. Et merito humanae sapientiae tribuit τὸ πιθανόν. Verbum enim Domini maiestate sua, tanquam violento impulsu, nos ad obediendum sibi cogit: humana autem sapientia suas habet illecebras quibus irrepat, et suum quasi lenocinium quo sibi conciliet auditorum animos. Huic *demonstrationem Spiritus et potentiae* opponit: quam plerique ad miracula restringunt, ego autem latius accipio, nempe pro manu Dei potenter se modis omnibus per Apostolum exserente. *Spiritum et potentiam* vel pro spirituali potentia καθ' ὑπαλλαγὴν videtur posuisse: vel certe ut per signa et effectus exponeret, qualiter apparuisset in suo ministerio praesentia Spiritus. Et apte nomine ἀποδείξεως vel demonstrationis usus est. nam quae nostra est in considerandis Dei operibus hebetudo, quum adhibet inferiora organa, quasi velis quibusdam obtecta est eius virtus, quominus liquido nobis pateat: in Pauli autem ministerio promovendo, quia nullum carnis aut mundi adminiculum operabatur, quasi nuda Dei manus se proferebat: certe magis conspicua erat eius virtus.

5. *Ut fides vestra non sit in sapientia hominum. Esse* hic pro Consistere capitur. hoc ergo boni Corinthios habere significat ex eo, quod non humana sapientia fretus apud eos Christum praedicaverit: sed sola Spiritus virtute, ut fides eorum fundata sit non in hominibus, sed in Deo. Si fulta fuisset solis eloquentiae viribus Apostoli praedicatio, poterat subverti maiore eloquentia: deinde nemo solidam veritatem dixerit, quae splendore orationis nitatur: adiuvari quidem potest, sed niti non debet. Validissima autem sit oportet, quae subsidiis omnibus destituta per se ipsa consistit: quare eximia est Paulinae praedicationis commendatio, quod coelestis virtus in ea sic enituerit, ut praevaleret adversus tot impedimenta, quum nihil haberet a mundo subsidii. Restat igitur, ne ab eius doctrina patiantur se dimoveri, quam Dei auctoritate subnixam esse agnoscunt. Caeterum ita Paulus de fide Corinthiorum hic loquitur, ut sit haec universalis sententia. Sciamus ergo hoc proprium esse fidei, ut in solo Deo acquiescat, non autem pendeat ab hominibus.

tantam enim eius certitudinem esse oportet, quae ne omnibus quidem inferorum machinis impetita concidat, sed constanter duret ac sustineat omnes insultus. Hoc fieri nequit, nisi certo persuasi simus, Deum nobis loquutum esse, non hominum esse figmentum quod credidimus. Quanquam autem proprie in solo Dei verbo fidem oportet fundari, non tamen absurde secunda haec fultura adiungitur, ut ab effectu virtutis agnoscant fideles, profectum esse a Deo verbum quod audiunt.

6. Porro sapientiam loquimur inter perfectos: sapientiam quidem non saeculi huius, neque principum saeculi huius, qui abolentur: 7. Sed loquimur sapientiam Dei in mysterio, quae est recondita: quam praefinivit Deus ante saecula in gloriam nostram, 8. Quam nemo principum saeculi huius cognovit: si enim cognovissent, nequaquam Dominum gloriae crucifixissent. 9. Sed quemadmodum scriptum est (*Iesai.* 64, 4.), Quae oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quae praeparavit Deus iis qui ipsum diligunt.

6. *Sapientiam loquimur.* Ne videatur sapientiam despicere, sicut idiotae et imperiti literas contemnunt barbara quadam ferocia: subiicit, sibi non deesse veram sapientiam, sed quae non nisi ab idoneis iudicibus aestimetur. *Perfectos* vocat, non qui assequuti sint plenam et absolutam sapientiam: sed qui sano sint et incorrupto iudicio. Nam תם, pro quo Graeci interpretes semper τέλειον reddiderunt, Integrum significat. Taxat autem obiter eos quibus non sapiebat sua praedicatio, et id fieri eorum vitio significat, acsi diceret: Siquibus non placet mea doctrina, illi hoc indicio iam satis produnt, se depravato esse et vitiato sensu: quia inter homines sincerae mentis et recti iudicii pro summa sapientia semper agnoscetur. Quanquam autem exposita omnibus fuit Pauli praedicatio, non tamen suo pretio aestimata semper fuit. Atque haec ratio est, cur sanos et integros iudices appellet qui doctrinam, quae mundo insipida erat, veram esse sapientiam pronuntient. Interea *Loquendi* verbo se luculentum specimen proferre admonet admirabilis sapientiae, nequis rem incognitam iactare obiiceret. *Sapientiam quidem non saeculi huius.* Per anticipationem iterum repetit quod iam concesserat, Evangelium non esse humanam sapientiam: nequis obiiceret paucos esse huius doctrinae suffragatores, quin potius eam ab excellentissimis quibusque ingeniis contemni. Ultro itaque fatetur quod obiici poterat: sed ita, ut nihil inde causae suae decedat. *Principum saeculi huius.* Principes mundi vocat, qui quacunque dote in mundo excellunt. sunt enim interdum, qui, etsi ingenii acumine minus valeant, tamen admirationi habentur ob personae, quam sustinent, dignitatem. verum ne his larvis terreamur, subiicit Apostolus eos aboleri vel perire. Neque enim convenit, ut res aeterna pendeat ab eorum auctoritate qui sunt evanidi et caduci, nec sibi ipsis perpetuitatem dare queunt, acsi diceret: Quum revelatur Dei regnum, facessat mundi sapientia, et res caduca aeternae cedat. habent enim Principes mundi suam excellentiam, sed quae momento exstinguitur. Quid hoc ad coeleste et incorruptibile Dei regnum?

7. *Sapientiam Dei in mysterio.* Rationem assignat, cur non magni fiat a mundi principibus Evangelii doctrina: quia mysteriis involuta sit, et ideo abscondita. Ita enim supereminet humani ingenii perspicaciam Evangelium, ut quamlibet sursum oculos attollant qui prae aliis ingeniosi putantur, ad eius altitudinem nunquam

perveniant: interim tamen, quasi ad pedes abiectum foret, eius humilitatem despiciunt. Ita fit, ut, quo superbius ipsum contemnunt, absint ab eius cognitione longius: imo longa distantia remoti ab intuitu arceantur. *Quam praefinivit Deus.* Quia dixerat Paulus, Evangelium rem esse arcanam, periculum erat, ne hoc audito fideles, difficultate territi, refugerent ac desponderent animos. Ergo occurrit huic periculo, ac pronuntiat destinatum nihilominus esse nobis, ut eo fruamur. nequis, inquam, latentem sapientiam nihil ad se pertinere ducat: aut etiam nefas esse putet, in eam intendere oculos, quia non sit humano captui exposita: communicatam nobis aeterno Dei consilio esse docet. Quanquam altius quoque respexit: tacita enim comparatione amplificat gratiam, quae, Christi adventu patefacta, nos Patribus, qui sub Lege vixerunt, excellentiores reddit. qua de re plura diximus in fine ultimi capitis ad Romanos. Primum autem ab ordinatione Dei argumentatur: nam si Deus nihil frustra statuit, sequitur, nos operam non perdituros in audiendo Evangelio quod nobis destinavit: se enim modulo nostro attemperat, quum nobis loquitur. Atque huc pertinet illud Iesaiae (45, 19.), Non in latebris loquutus sum, neque in obscuro angulo. non frustra dixi semini Iacob: Quaerite me. Deinde quo amabile reddat Evangelium, et ad eius discendi desiderium nos alliciat, a fine etiam argumentatur, quod Deus ipsum nobis in gloriam nostram dederit. qua etiam voce conferre nos Patribus videtur, quos isto honore non est dignatus coelestis Pater, quem in Filii sui adventum distulit.

8. *Nemo principum cognovit.* Si subaudias Proprio acumine, nihilo plus de ipsis asseret, quam de vulgo hominum et infimis quibusque: a summo enim ad minimum quid ad eam rem omnes valemus? nisi forte dicamus, potius caecitatis et ignorantiae damnari principes quam alios, quod soli videntur in mundo oculati et prudentes. Quanquam ego simplicius accipere malim secundum frequentem Scripturae usum, quae universaliter de iis loqui solet quae ἐπὶ τὸ πολύ, id est communiter accidunt: et universaliter etiam negare quae non accidunt nisi ἐπὶ ἔλαττον, hoc est perquam raro. Hoc sensu nihil absurdi erat, si pauculi quidam praestantes viri et dignitate inter alios eminentes fuissent reperti, qui simul pura Dei cognitione praediti fuissent. *Si enim cognovissent.* Sapientia Dei ad liquidum relucebat in Christo, illic tamen principes eam non apprehenderunt: nam ab una parte Christo crucifigendo praefuerunt Iudaeorum primores, sanctitatis et sapientiae opinione praestantes: ab altera Pilatus et imperium Romanum. Hoc luculentum est documentum extremae caecitatis eorum omnium qui non nisi secundum carnem sapiunt. Videri tamen posset infirmum hoc argumentum Apostoli. quid enim? an non quotidie videmus qui Dei veritatem sibi non incognitam deliberata malitia oppugnent? Quodsi oculis non cerneretur tam aperta rebellio, quid est tamen aliud, peccatum in Spiritum sanctum, quam voluntaria adversus Deum obstinatio: quum homo sciens et volens eius verbum non modo persequitur, sed etiam oppugnat? atque adeo cur se Pharisaeis et similibus fuisse notum testatur Christus (Iohann. 7, 28.), quum illis ignorantiae praetextum tollit, et impiae crudelitatis accusat, quod se fidelem Patris ministrum absque causa persequantur, nisi quia veritatem odio habeant? Respondeo, duplicem esse ignorantiam: una est quae ex inconsiderato zelo proficiscitur, neque bonum simpliciter reiicit, sed quia malum esse putat. Tametsi autem ignorantia nemo sic peccat, quin reus sit interea coram Deo malae conscientiae, quia semper admista est hypocrisis, aut superbia, aut contemptus: sic tamen suffocatur interdum iudicium et omnis intelligentia in mente hominis, ut nihil praeter nudam ignorantiam appareat, non aliis tantum, sed ipsi

etiam. Talis fuit Paulus antequam illuminaretur: ideo enim Christum oderat, et eius doctrinae erat infestus, quod praepostero Legis zelo abripiebatur nesciens: neque tamen vacuus erat hypocrisi, nec purus a superbia, ut esset coram Deo excusabilis: sed vitia illa penitus ignorantia et caecitate obruebantur, ut ne ipse quidem ea animadverteret aut sentiret. Altera ignorantiae species, insaniae et vertiginis similior est quam merae ignorantiae: nam qui sponte insurgunt adversus Deum, sunt veluti phrenetici, qui videntes, non vident. Ac omnino statuendum est, infidelitatem semper esse caecam: sed hoc interest, quod interdum malitiam obruit caecitas, ut homo tanquam stupidus careat omni mali sui sensu, quod in iis locum habet qui bona (ut loquuntur) intentione, hoc est stulta imaginatione, se ipsos decipiunt: interdum praevalet malitia, ut reclamante conscientia homo in tantum scelus furore quodam ruat. Proinde non mirum est, quod negat Paulus principes mundi Christum fuisse crucifixuros, si Dei sapientiam novissent. Neque enim sic noverant Pharisaei et Scribae, Christi doctrinam esse veram, quin vertiginosi in tenebris suis errarent.

9. *Quemadmodum scriptum est: Quae oculus non vidit.* Locum hunc satis inter omnes convenit sumptum esse ex Iesaiae 64, 4.: et quia prima specie clarus et facilis est sensus, non multum in eo explicando laborant interpretes. Sed propius intuenti duae summae difficultates occurrunt: prior est, quod verba quae hic a Paulo recitantur, cum Prophetae verbis non conveniunt: deinde quod Paulus testimonio Prophetae contra eius mentem abusus videtur. De verbis ergo primum: quia autem ambigua sunt, varie etiam vertuntur ab interpretibus. Quidam sic vertunt: A saeculo non audierunt, nec perceperunt auribus: oculus non vidit Deum praeter te, qui sic faciat exspectanti se. Alii interpretantur sermonem dirigi ad Deum, hoc modo: Non vidit oculus, nec auris audivit, o Deus, praeter te, quae facis exspectantibus te. Propheta autem ad verbum sic habet: A saeculo non audierunt, nec perceperunt auribus, oculus non vidit, Deum (vel Deus) praeter te, faciet (vel praeparabit) exspectanti se. Si אלהים in accusativo legimus, subaudiendum erit relativum Qui. Et videtur prima specie melius congruere Prophetae contextui haec expositio propter tertiam personam verbi quod sequitur: at remotior est a Pauli mente, cui magis fidendum est quam ullis rationibus. Quis enim Spiritu Dei certior aut fidelior erit interpres huius oraculi quod ipse Iesaiae dictavit, sicut per os Pauli exposuit? Ut tamen obviam eamus impiorum calumniis, dico proprietatem Hebraici sermonis pati, ut hic genuinus sit Prophetae sensus: O Deus, nec oculus vidit, nec auris audivit: sed tu solus nosti quae facere soles exspectantibus te. Nec obstat personae subita mutatio, quam scimus magis familiarem esse Prophetis, quam ut morari nos debeat. Sicui magis arriserit prior sensus, non habebit tamen quo nos, aut Apostolum accuset, quasi a verborum simplicitate discedamus. Minus enim subaudimus quam ipsi: quia coguntur similitudinis notam addere ad verbum Faciat. Quod de ascensu in cor hominis sequitur, tametsi non habetur apud Prophetam, nihil tamen a particula illa: Praeter te, alienum sonat. Nam quum soli Deo tribuit hanc notitiam, non tantum corporeos hominum sensus, sed totam quoque mentis facultatem ab ea excludit: quanquam ergo visum et auditum duntaxat exprimit Propheta, omnes tamen animae facultates tacite complectitur. Et certe ista duo sunt organa quibus earum rerum notitiam concipimus, quae ad intellectum deinde perveniunt. In participio *Diligentibus* sequutus est Graecos, qui similitudine literae unius decepti sic transtulerunt: sed quia id nihil ad praesentem causam spectabat, noluit a communi usu discedere: sic-

uti passim videmus, quantum receptae lectioni concedat. Quare utcunque non eadem sint verba, nihil tamen est discrepantiae. Nunc ad rem venio: illic Propheta commemorans, quam praeclare semper opitulatus sit Deus in necessitate populo suo, exclamat, eius erga pios beneficia superare captum humani sensus. Quid hoc ad spiritualem doctrinam, dicet quispiam, et promissiones aeternae vitae, de quibus hic Paulus disputat? Huius quaestionis triplex est solutio: nihil enim absurdi erit, si dicamus Prophetam, quum de terrenis beneficiis meminisset, hac occasione evectum ad generalem sententiam: adeoque ad praedicandam spiritualem beatitudinem, quae reposita est fidelibus in coelo. Malo tamen simpliciter Dei gratias intelligere quae fidelibus quotidie conferuntur. in his semper causam intueri convenit: non autem oculos in praesentem earum aspectum defigere. Causa porro est gratuita Dei bonitas, qua nos in filiorum numerum adoptavit. qui ergo ea rite aestimare volet, non nuda considerabit: sed paterno Dei amore, tanquam veste, induet: ac proinde a temporalibus donis ad vitam aeternam dirigetur. Posset etiam dici, argumentum esse a minori ad maius: nam si ad metiendas terrenas Dei gratias non pertingit hominis intellectus, quanto minus ad coeli altitudinem perveniet? Sed iam ostendi, quid mihi magis placeat.

10. Nobis autem Deus revelavit per Spiritum suum: Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunditates Dei.
11. Quis enim hominum novit quae ad eum pertinent, nisi spiritus hominis qui est in ipso? Ita et quae Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus Dei. 12. Nos autem non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex Deo: ut sciamus quae a Christo donata sunt nobis: 13. Quae et loquimur, non in eruditis humanae sapientiae sermonibus, sed Spiritus sancti: spiritualibus spiritualia coaptantes.

10. *Nobis autem Deus revelavit.* Postquam conclusit universos homines sub caecitate, et humanae menti hoc ademit, ne possit ad Deum proprio marte conscendere: nunc ostendit, qualiter ab hac caecitate eximantur fideles: nempe quia Dominus peculiari Spiritus illuminatione ipsos dignatur. Itaque quo est humana mens hebetior ad intelligenda Dei mysteria, quo maior est eius incertitudo, eo certior est fides nostra, quae Spiritus Dei revelatione suffulta est. Atque in eo agnoscimus immensam Dei bonitatem, qui vitio nostro in bonum nostrum utitur. *Spiritus enim omnia scrut.* Hoc ad piorum consolationem additum est: quo tutius in revelatione, quam habent a Dei Spiritu, acquiescant, acsi diceret: Sufficiat nobis Spiritum Dei habere testem: nihil enim tam profundum est in Deo, quo non penetret. Nam id significat hic Scrutari. *Profunditates* intellige non arcana iudicia, quorum prohibetur nobis inquisitio, sed totam salutis doctrinam, quae frustra Scripturis esset prodita, nisi mentes nostras Deus ad eam suo Spiritu attolleret.

11. *Quis enim hominum novit.* Duo hic simul docere vult: non aliter posse comprehendi Evangelii doctrinam, quam Spiritus sancti testimonio: rursus eorum qui a Spiritu sancto tale testimonium habent, non minus firmam ac solidam esse certitudinem, quam si manibus palparent quod credunt: quia Spiritus fidus est ac indubius testis. Hoc probat similitudine spiritus nostri: quisque enim suarum cogitationum conscius est. quid autem in corde cuiusque lateat, alter nescit. Ita quale sit consilium Dei, et qualis voluntas, universos homines latet. quis enim eius consiliarius fuit? Est ergo ady-

tum hominibus inaccessum: verum si ipse Dei Spiritus nos illuc introducat, hoc est eorum quae alioqui a sensu nostro abscondita sunt, reddat certiores: nullus amplius haesitationi erit locus. neque enim Spiritum Dei fugit, quid in ipso sit. Caeterum videtur non admodum bene convenire haec similitudo. nam quum lingua sit character mentis, communicant inter se homines suos affectus: ut alii alios suarum cogitationum habeant conscios. Cur non ergo ex Dei verbo comprehendamus, quae sit eius voluntas? Nam quod homines simulando et mentiendo saepe magis tegunt suas cogitationes quam aperiant: id in Deum non cadit: cuius sermo certa est veritas, et germana eius vivaque imago. At expendere convenit, quousque extendere voluerit Paulus hanc similitudinem. Interior hominis cogitatio, quam alii ignorant, illi uni est perspecta. eam postea si aliis patefacit, id non facit, quominus solus eius Spiritus noverit, quid in ipso sit. Nam fieri poterit, ut non persuadeat: fieri etiam poterit, ut non bene exprimat sensum suum. quod si utrumque assequatur, id tamen cum altero nihil pugnat: hoc est, quominus Spiritus eius, unicus sit verus cognitor. Hoc autem discriminis inter Dei et hominum cogitationes interest, quod homines alii alios vicissim intelligunt: sermo autem Dei arcana quaedam est sapientia, ad cuius sublimitatem non pertingit humanae mentis imbecillitas. Ita lux in tenebris lucet, donec caecorum oculos aperiat Spiritus. *Spiritus hominis.* Nota, hic spiritum hominis pro Anima capi: in qua residet vis intellectualis, ut loquuntur. Improprie enim loquutus esset Paulus, si dixisset, Intellectum hominis cognoscere, hoc est facultatem ipsam: non autem animam intelligendi virtute praeditam.

12. *Nos autem non spiritum mundi.* Amplificat a comparatione contrariorum certitudinem illam cuius meminerat. Spiritus, inquit, revelationis, quem accepimus, non mundi est, ut tantum humi serpat, ut sit vanitati obnoxius, ut ambigat, ut variet vel alternet, ut nos suspensos aut perplexos teneat: sed est a Deo, ac proinde omnibus coelis superior, solidae constantisque veritatis, et supra omnem dubitationis aleam positus. Locus plus satis perspicuus ad refellendum illud diabolicum Sophistarum dogma de perpetua fidelium haesitatione. Fideles enim omnes dubitare iubent, sint in gratia Dei necne, nec aliam salutis fiduciam admittunt, quam quae pendeat a coniectura morali vel probabili. Quanquam dupliciter hic fidem evertunt. nam et dubium esse volunt, simusne in statu gratiae: et alteram postea dubitationem iniiciunt de finali perseverantia. Hic autem in universum pronuntiat Apostolus, electos Spiritu donatos esse, quo testificante certo sciant, se adoptatos esse ad spem aeternae salutis. Certe, si dogma suum stare volunt, aut electos Spiritu Dei privent necesse est, aut Spiritum quoque ipsum incertitudini subiiciant. Utrumque aperte pugnat cum Pauli doctrina. ergo hanc esse fidei naturam sciamus, ut certum Divinae erga se benevolentiae testimonium habeat a Spiritu sancto conscientia: quo freta Deum invocare Patrem nihil dubitet. Ita fidem nostram supra mundum Paulus erigit, ut omnem carnis fastum e sublimi despiciat: alioqui enim trepida semper erit ac nutabit: quia videmus, quam audacter se efferat humanum acumen, cuius fastum contrario heroicae magnanimitatis fastu calcari necesse est a filiis Dei. *Sciamus quae a Christo.* Scientiae vocabulum ad exprimendam melius fiduciae securitatem positum est. Notemus tamen, eam non concipi naturali modo, nec mentis captu apprehendi: sed totam a revelatione Spiritus pendere. Quae a Christo donata commemorat, sunt beneficia quae ex eius morte et resurrectione consequimur: nempe quod Deo reconciliati, et impetrata peccatorum remissione, in spem vitae aeternae nos esse adoptatos scimus, quod sanctificati Spiritu

regenerationis, efficimur novae creaturae, ut vivamus Deo. Ephesiorum 1, 18. dicit: Ut sciatis, quae sit spes vocationis vestrae pro eodem.

13. *Quae et loquimur, non in eruditis* etc. De se loquitur. nam versatur adhuc in ministerii sui commendatione. Est autem praeclarum elogium praedicationis ipsius, quod in ea dicit contineri arcanam rerum maximarum revelationem, Spiritus sancti doctrinam, summam salutis nostrae, inaestimabiles Christi thesauros: ut sciant Corinthii, quanti fieri debeat. Interea redit ad illam superiorem concessionem, quod ornata non sit ullo verborum fuco, quod nulla elegantia niteat: sed sola Spiritus sancti doctrina contenta sit. Sermones eruditos humanae sapientiae vocat qui humanam eruditionem sapiant, sintque expoliti ad rhetorum normam, vel referti philosophicis ampullis, ita ut in sui admirationem rapiant auditores. Sermones autem doctos Spiritus, qui ad sincerum simplicemque stylum et maiestate Spiritus dignum magis sint compositi, quam ad vanam ostentationem. Nam ut suppetat eloquentia, cavendum semper est, ne Dei sapientia accersito et profano quodam nitore polluatur. In Paulo autem tale fuit docendi genus, in quo sola nudaque Spiritus vis absque externo adminiculo reluceret. *Spiritualibus spiritualia.* *Συγκρίνεσθαι* hic pro Aptare positum non dubito. Quum enim haec interdum sit verbi significatio, sicut Budaeus ex Aristotele citat: unde et *σύγκριμα* pro conserto vel coagmentato: longe certe melius quadrat Pauli contextui, quam Comparare vel conferre, sicut alii reddiderunt. Dicit ergo sese aptare spiritualia spiritualibus, dum verba rei accommodat: hoc est, coelestem illam Spiritus sapientiam temperat oratione simplici, et quae nativam Spiritus energiam prae se ferat. Interea perstringit alios, qui affectata verborum elegantia et subtilitatis ostentatione captant plausum hominum: tanquam aut solidae veritatis inanes, aut qui spiritualem Dei doctrinam indecore fuco corrumpant.

14. Animalis autem homo non comprehendit quae sunt Spiritus Dei. sunt enim illi stultitia: nec potest intelligere, quia spiritualiter diiudicantur. 15. Spiritualis autem diiudicet omnia, ipse vero a nemine (vel *nullo*) diiudicatur. 16. Quis enim cognovit mentem Domini, qui adiuvet ipsum? nos autem mentem Christi habemus.

14. *Animalis autem homo.* Hominem animalem vocat, non, ut vulgo accipiunt, crassis concupiscentiis, vel (ut loquuntur) sensualitati suae addictum: sed quemlibet hominem solis naturae facultatibus praeditum. Quod ex opposito liquet: animalem enim cum spirituali confert. Quum per hunc intelligatur is cuius mens illuminatione Spiritus Dei regitur: non dubium, quin ille hominem in puris (ut loquuntur) naturalibus relictum significet. Anima enim naturae propria est, spiritus vero ex dono est supernaturali. Redit autem ad id quod prius attigerat. vult enim offendiculum tollere quod impedire poterat infirmos, propterea quod tam multi Evangelium spernerent. Ostendit nihili faciendum esse talem contemptum qui ab ignorantia manat: ideoque obstaculo esse nobis non debere, quominus in fidei stadio pergamus, nisi forte oculos ad solis fulgorem claudere libeat, quia a caecis non perspicitur. Esset autem magnae ingratitudinis, quum speciali beneficio Deus quempiam dignatur, illud respuere, quia non omnibus commune sit: quum potius raritas ipsa pretium augeat. *Sunt enim illi stultitia: nec potest.* Insipida, inquit, est Evangelii doctrina omnibus qui tantum secundum hominem sapiunt. Sed unde hoc? ex eorum caecitate.

quid ergo Evangelii maiestati decedit? In summa, quum ideo Evangelium deprimant imperiti, quia ex hominum aestimatione eius pretium metiuntur, inde argumentum sumit Paulus ad extollendam altius eius dignitatem: docet enim ideo contemni, quia sit incognitum: ideo autem esse incognitum, quia magis sit reconditum et sublime, quam ut ab hominis mente apprehendatur. Qualis sapientia, quae totam hominis intelligentiam tam longo intervallo superat, ut ne eius quidem gustum possint capere! Tametsi autem carnis fastum tacite accuset hic Paulus, quod stultitiae damnare ausint homines quod non assequuntur: simul tamen, quanta sit humanae mentis imbecillitas vel potius hebetudo, ostendit, quum spiritualis intelligentiae capacem esse negat. Neque enim humanae tantum voluntatis contumacia fieri docet, ut non pertingat homo ipse ad ea quae sunt Spiritus, sed mentis quoque impotentia. Nolle homines sapere si dixisset, verum quidem istud erat, sed addit, ne posse quidem: unde colligimus, non in arbitrio cuiusque esse fidem, sed Divinitus conferri. *Quia spiritualiter diiudicantur.* Hoc est, Spiritus Dei, a quo procedit Evangelii doctrina, solus est verus eius interpres qui eam nobis patefaciat. Proinde in ea iudicanda mentes hominum caecutire necesse est, donec Spiritu Dei sint illuminatae. Hinc collige, universos homines naturaliter Spiritu Dei vacuos esse: alioqui non procederet argumentum. Est quidem a Spiritu Dei qualecunque hoc lumen rationis, quo vigemus omnes: sed nunc de peculiari coelestis sapientiae revelatione loquimur, qua filios duntaxat suos dignatur Deus. Quo minus tolerabilis est eorum inscitia qui Evangelium communiter ita offerri fingunt, ut promiscue liberum sit omnibus salutem fide amplecti.

15. *Spiritualis autem diiudicat omnia.* Postquam carnali hominis iudicio auctoritatem ademit, nunc solos spirituales idoneos esse iudices huius causae docet: quia solus Dei Spiritus se ipsum agnoscat, et proprium eius officium sit, sua discernere ab alienis: probare quod suum est, aliis omnibus fidem abrogare. Sensus ergo est: Facessat hic omne carnis acumen: solus est spiritualis qui tam stabilem ac solidam habeat mysteriorum Dei notitiam, ut certo discernat veritatem a mendacio, doctrinam Dei ab hominum commentis, minimeque hallucinetur. A nemine autem diiudicatur, quia non subest hominibus fidei certitudo, ut ad eorum nutum labefactari queat: quum Angelis quoque ipsis sit superior. Nota, hanc praerogativam non hominis personae, sed verbo Dei tribui, quod spirituales in iudicando sequuntur, et quidem a Deo sibi cum vera intelligentia dictatum. quae ubi adest, supra humani iudicii aleam constituta est hominis persuasio. Praeterea nota verbum Diiudicandi, quo significat Apostolus, non tantum illuminari nos a Domino ad perspiciendum verum, sed Spiritu quoque discretionis instrui, ne inter verum et falsum dubii pendeamus: sed statuere possimus, quid fugere et quid sequi oporteat. Verum hic quaeri possit, quis ille sit spiritualis, et ubinam reperiatur tanta praeditus luce, ut omnibus diiudicandis sufficiat: quum sentiamus, nos semper circumsideri multa ignorantia, errandique periculo esse obnoxios: imo quum subinde labantur et impingant etiam perfectissimi. Solutio est facilis, quod non extendat Paulus hanc facultatem ad omnia, quasi omnes Dei Spiritu renatos eximat a quovis errore: sed simpliciter docere velit, nihil valere carnis prudentiam in iudicanda pietatis doctrina: penes unum Dei Spiritum hanc censuram et hoc ius residere. Quatenus ergo regeneratus est quisque, pro gratiae sibi collatae mensura recte et certo iudicat, non ultra. *Ipse vero a nemine diiudicatur.* Iam exposui, cur nullius hominis iudicio subiacere dicat hominem spiritualem: nempe quia fidei veritas quae a solo Deo pendet, ac in eius verbo fundata est, non stet vel cadat hominum

arbitrio. Quod autem postea dicet, Spiritum Prophetae unius subiectum esse aliis Prophetis, nihil huic sententiae repugnat. quorsum enim illa subiectio, nisi quod quisque Prophetarum aliis auscultat, nec eorum revelationes despicit vel excludit: ut firma tandem maneat, recipiaturque ab omnibus quae comperta fuerit Dei veritas? Hic vero fidei scientiam Divinitus acceptam supra coeli terraeque altitudinem collocat, ne ab hominum iudicio aestimetur. Quanquam ὑπ' οὐδενός neutro genere legi potest *A nullo:* ut de re intelligatur, non de homine. Ita plenior erit antithesis: spiritualem, quatenus Dei Spiritu praeditus est, diiudicare omnia: a nulla re iudicari, quia nulli humanae sapientiae vel rationi subest. Atque hoc modo ab omnibus tam decretis quam legibus hominum et censuris Paulus pias conscientias eximeret.

16. *Qui enim cognovit.* Verisimile est, Paulum respexisse ad id quod habetur Iesaiae quadragesimo: nam sicut illuc Propheta rogat, quisnam fuerit consiliarius Dei qui Spiritum eius appenderit, vel eum adiuverit tam in mundi creatione, quam in aliis operibus, qui denique rationem operum eius perspectam habeat: ita hac interrogatione vult docere Paulus, procul abesse ab hominum mentibus arcanum eius consilium quod Evangelio continetur. Est igitur confirmatio superioris sententiae. *Nos autem mentem Christi.* Incertum est, loquaturne de fidelibus in universum, an de ministris duntaxat: uterque enim sensus contextui non male congruet. quanquam malo ad ipsum et alios fideles ministros specialiter referre. Dicit ergo, servos Domini quod a sensu carnis remotissimum est Spiritus magisterio doceri, ut tanquam ex ore Domini intrepide loquantur: quod donum gradatim postea ad totam Ecclesiam defluit.

CAP. III.

1. Et ego, fratres, non potui vobis loqui tanquam spiritualibus, sed tanquam carnalibus, tanquam pueris in Christo.
2. Lactis potu vos alui, non solido cibo. nondum enim eratis capaces, ac ne nunc quidem estis: 3. Siquidem estis adhuc carnales. Postquam enim sunt inter vos aemulatio et contentio, et factiones: nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis? 4. Quum enim dicat unus, Ego sum Pauli: alter vero, Ego Apollo: nonne carnales estis?

1. *Et ego, fratres.* Incipit quod de carnalibus dixerat conferre in ipsos Corinthios, ut intelligant suo vitio accidere, quod crucis doctrina minus ipsis arrideat. Verisimile est, in illis mercatoriis ingeniis plus satis confidentiae et arrogantiae adhuc tunc haesisse: ut Evangelii simplicitatem aegerrime, nec absque magna difficultate amplecterentur. Unde factum erat, ut, posthabito Apostolo, et Divina praedicationis eius efficacia, argutis illis doctoribus et ostentationis plenis, tametsi inanes essent Spiritus, magis attenderent. Ergo quo eorum insolentiam melius retundat, testatur illos partem eorum fuisse, qui, carnis sensu obruti, spiritualis Dei sapientiae capaces non fuerint. Emollit quidem acerbitatem suae exprobrationis, quum fratres appellat: sed simpliciter tamen illis exprobrat, adeo suffocari eorum mentes carnis tenebris, ut hoc suae apud eos praedicationi impedimentum attulerit. Qualis itaque iudicii sanitas, ubi ne ad audiendum quidem adhuc sunt apti vel comparati? Caeterum carnales non prorsus fuisse intelligit, in quibus

nulla esset Spiritus Dei scintilla: sed qui sensu carnis plus nimio adhuc abundarent: ut praevaleret caro Spiritui, et lumen eius quasi opprimeret. Tametsi ergo non penitus erant gratia destituti, quia tamen plus carnis quam Spiritus in illis exstabat, inde *Carnales* nominantur: quod satis constat ex eo quod continuo subiungit, fuisse pueros in Christo: non enim pueri fuissent, nisi geniti: haec autem generatio a Dei Spiritu est. *Pueris in Christo.* Hoc nomen aliquando in bonam partem capitur: sicut apud Petrum, qui iubet nos similes esse infantibus nuper genitis (II. Petr. 2, 2.). Et in illa Christi sententia: Nisi fueritis similes pueris istis, non intrabitis in regnum Dei (Luc. 18, 17.). Hic autem male sonat: quia ad intelligentiam refertur. Oportet enim nos malitia pueros esse, non sensu, ut dicet capite 14, 20.: quae distinctio nodum ambiguitatis solvit, cui respondet illud Ephesiorum 4, 14.: Ne simus pueri, qui circumferamur quovis vento doctrinae, et ludamur hominum fallaciis: sed crescamus in dies etc.

2. *Lactis potu vos alui.* Hic quaeritur, num Christum transfiguraverit Paulus pro auditorum varietate. Respondeo, ad docendi modum vel formam id potius, quam ad doctrinae substantiam referri. Christus enim idem lac est pueris, et adultis solidus cibus: eadem Evangelii veritas utrisque, sed pro suo modo administratur. Prudentis ergo doctoris est, eorum quos docendos suscipit captui se attemperare: ut apud infirmos et rudes ab elementis incipiat, nec altius conscendat quam sequi possint: ut denique paulatim instillet doctrinam, ne largius infusa superfluat. Sed nihilo minus quicquid cognitu necessarium est, continebunt haec rudimenta, quam absolutior doctrina, quae robustioribus traditur. Qua de re lege Homiliam Augustini in Iohann. 98. Ita refellitur fucosa quorundam excusatio, qui, quum timore periculi aliquid tantum obscure balbutiant de Evangelio, praetendunt hoc Pauli exemplum. Interea Christum ita procul indicant, et quidem multis involucris tectum, ut suos discipulos perpetuo detineant in exitiali ignorantia. Taceo, quod multas corruptelas admiscent, quod Christum non modo dimidium, sed lacerum frustulatim ostendunt: quod crassam idololatriam non dissimulant modo, sed exemplo quoque suo confirmant: quod siquid boni dixerint, protinus multis mendaciis contaminant. Quam nihil habeant simile cum Paulo, satis constat: lac enim alimentum est, non venenum: et alimentum quod educandis pueris aptum sit et utile, donec augescant. *Nondum enim eratis cap.* Ne sibi nimium in sua perspicacia blandiantur, primum declarat, quid initio in illis compererit: deinde subiicit, eadem nunc quoque vitia in illis residere: quod durius est. Debuerant enim saltem, Christum induendo, carnem abiicere: atque itaque Paulum conqueri videmus de legitimo doctrinae progressu impedito. nisi enim remoram iniiciat auditor tarditatis suae culpa, boni doctoris officium est semper altius conscendere, donec ad perfectionem ventum fuerit.

3. *Siquidem estis adhuc carnales.* Quamdiu caro, hoc est naturalis vitiositas, in homine dominatur, sic occupat ipsius hominis ingenium, ut non sit ingressus sapientiae Dei. Quare siquid proficere volumus in schola Domini, primum est, ut nos proprio sensu et propria voluntate abdicemus. Etsi autem in Corinthiis micabat aliqua pietatis scintilla, praevalebat tamen suffocatio. *Postquam enim sunt inter vos.* Probatio est ab effectis: nam quum sint fructus carnis aemulatio, rixae, et factiones: ubicunque spectantur, certum est, radicem illic vigere. Regnabant haec mala apud Corinthios: hinc ergo convincit, eos esse carnales. Eodem quoque argumento utitur ad Galatas (5, 25.): Si Spiritu vivitis, Spiritu etiam ambulate. Nam quum spirituales haberi vellent, ad opera eos revocat, quibus abnegabant quod ore profitebantur. Observa autem elegantem ordi-

nem quem hic sequitur Paulus: nam ex aemulatione nascuntur contentiones, quae, postquam semel sunt inflammatae, in capitales sectas ebulliunt: porro mater horum omnium malorum est ambitio. *Secundum hominem ambulatis.* Et hinc patet, carnis vocem non ad inferiores tantum concupiscentias restringi, sicut fingunt Sophistae, cuius sedem appellant Sensualitatem: sed de tota hominis natura praedicari. Qui enim sequuntur naturae ductum, Spiritu Dei non reguntur: ii secundum Apostoli definitionem sunt carnales, ut caro et hominis ingenium sint prorsus synonyma: ideoque non frustra alibi (II. Cor. 5, 17.) requirit, ut simus in Christo novae creaturae.

4. *Quum enim dicat unus.* Nunc speciem ipsam contentionum exprimit, idque in Corinthiorum persona, quo plus energiae habeat descriptio: nempe quod quisque proprio magistro gloriaretur, quasi non unus esset omnium magister Christus. Porro ubi adhuc residet talis ambitio, aut nullus est aut exiguus Evangelii profectus. Neque tamen intelligas, palam hoc disertis verbis professos esse, sed prava studia, quibus dediti erant, perstringit Apostolus. Quanquam probabile est, ut fere ambitiosum favorem sequitur vana garrulitas, verbis prae se tulisse praeposterum animi affectum, quum suos doctores non sine Pauli et similium contemptu magnifice efferrent.

5. Quis ergo est Paulus, aut quis Apollos, nisi ministri, per quos credidistis? et sicut unicuique Dominus dedit? 6. Ego plantavi, Apollos rigavit: at Deus incrementum dedit. 7. Ergo neque qui plantat aliquid est, neque qui rigat: sed Deus qui dat incrementum. 8. Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt. Porro quisque propriam mercedem secundum laborem suum recipiet. 9. Dei enim cooperarii sumus, Dei agricultura, Dei aedificatio estis.

5. *Quis ergo Paulus.* Hic incipit tractare, quid sentiendum sit de ministris, et in quem usum sint ordinati a Domino. Se autem et Apollo nominat potius quam alios, declinandae invidiae causa. Quid aliud habent ministri omnes, inquit, nisi ut sua praedicatione vos ad fidem adducant? Hinc colligit Paulus, non esse in ullo homine gloriandum: non enim nisi in solo Christo gloriari permittit fides; proinde qui homines extollunt ultra modum, vera dignitate ipsos spoliant. hoc enim praecipuum est omnibus, ut sint ministri fidei: hoc est, ut Christo, non sibi, acquirant discipulos. Tametsi autem videtur hoc modo elevare ministrorum dignitatem, non tamen eam infra suum ordinem deiicit. Multum enim est quod dicit, nos eorum ministerio fidem percipere. Imo praeclare hic commendatur externae doctrinae efficacia, dum organum vocatur Spiritus sancti: et pastores non vulgari elogio ornantur, quum Deus illis uti ministris dicitur ad incomparabilem fidei thesaurum dispensandum. *Sicut unicuique.* In Graecis Pauli verbis particula similitudinis postponitur, sed est inversus ordo: ergo ut dilucidior esset sensus, malui Sicut unicuique, quam Unicuique sicut. Caeterum in quibusdam exemplaribus deest particula καί, ac uno contextu habetur: Ministri per quos credidistis, sicut unicuique etc. Si ita legamus, hoc posterius ad explicationem prioris erit additum: ut definiat Paulus, quid per ministrum significaverit, quasi diceret: Ministri sunt, quorum opera Deus utitur, non qui propria virtute aliquid valeant, sed quatenus aguntur eius manu, tanquam instrumenta. Lectio tamen quam posui, (meo iudicio) verior est: eam si sequamur, plenior

erit sententia: constabit enim duobus membris hoc modo, primum ministri sunt, qui suam operam locarunt Christo, ut in eum crederetis: deinde nihil habent proprium quo efferantur, quum nec per se efficiant quicquam, nec ulla facultate polleant, nisi ex Dei dono: et quisque ad suam mensuram, quae indicat, quicquid habent singuli, aliunde provenire: deinde quasi mutuo nexu omnes inter se colligat, quandoquidem alii aliorum indigent subsidio.

6. *Ego plantavi, Apollos rigavit.* Similitudine clarius explicat, quale fuerit ministerium illud: qua appositissime depingitur verbi natura et praedicationis usus. Ut terra fructum ferat, aratione opus est et satione, ac reliqua cultura: verum omnibus peractis, nihil prodesset agricolae labor, nisi solis influxu, ac magis etiam mirifica arcanaque sua virtute Dominus e coelo incrementum daret. ergo utcunque non sit irrita diligentia agricolae, nec inutile semen quod iacit, sola tamen Dei benedictione prosperantur. quid enim admirabilius, quam semen putrefactum germinare? Ita verbum Domini semen est suapte natura foecundum: ministri sunt veluti cultores, qui arant et seminant: sequuntur deinde alia adminicula, ut quum rivuli ducuntur. has quoque partes ministri sustinent, dum, semine in terram iacto, terram ipsam, quantum in se est, adiuvant, donec producat quod concepit: sed facere, ut labor eorum fructificet, id vero Divinae gratiae miraculum est, non opus humanae industriae. Observa autem hoc loco, quam necessaria sit verbi praedicatio, et quam necessaria eius perpetuitas. Nihilo sane difficilius esset Deo terram absque hominum diligentia benedicere, ut victum sponte proferret, quam multa hominum sedulitate, magnisque sudoribus et molestiis elicere, vel potius exprimere eius proventus: sed quia Dominus ita ordinavit, ut laboret homo, terra autem eius culturae respondeat, hoc agamus. Ita nihil Deo obstat, quominus possit dormientientibus fidem inspirare, si velit, citra hominum operam: sed aliter decrevit, nempe ut gigneretur fides ex auditu. Qui igitur, hoc medio praeterito, ad fidem se pervenire confidit, perinde facit acsi agricolae, abiecto aratro, neglecta satione, tota cultura relicta, hiantes a coelo pastum expeterent. Quod ad continuationem spectat, videmus, quid hic dicat Paulus: sationem scilicet non sufficere, nisi novis subinde adminiculis provehatur. qui ergo semen iam recepit, rigatione adhuc opus habet: nec desinendum est, donec ad maturitatem perventum fuerit: hoc est, usque ad finem vitae. Apollos ergo, qui Paulo successit Corinthi in verbi ministerio, dicitur rigasse quod hic seminaverat.

7. *Neque qui plantat aliquid est.* Atqui ex iam dictis liquet, non esse nullius momenti eorum laborem. Videndum ergo, cur sic extenuet Paulus: ac primo quidem notare convenit, dupliciter eum de ministris, sicuti de sacramentis, solere loqui. Nam aliquando ministrum considerat, ut est a Domino ordinatus ad regenerandas primum, deinde pascendas animas in vitam aeternam, ad remittenda peccata, ad renovandas hominum mentes, ad erigendum Christi regnum, et Satanae destruendum: et tunc non modo plantandi et rigandi officium illi assignat, sed etiam eum ornat Spiritus sancti virtute, ne inefficax sit eius labor. Ita alibi (II. Cor. 3, 6.) se appellat ministrum Spiritus, non literae, qui verbum Domini cordibus inscribat. Aliquando autem ministrum considerat, ut est servus, non dominus: ut est organum, non manus: ut denique homo est, non Deus. Et tunc nihil illi praeter operam relinquit, et quidem emortuam inanemque actionis, nisi eam Dominus Spiritu suo efficacem reddat. Ratio est, quia, ubi de ministerio simpliciter agitur, non tantum hominem debemus respicere, sed Deum quoque in ipso agentem per Spiritus gratiam: non quia Spiritus gratia perpetuo sit alligata verbo hominis, sed quia sic in ministerio a se instituto poten-

tiam suam exserit Christus, ut appareat, non frustra fuisse institutum. Hoc modo nihil sibi tollit vel derogat quod ad hominem transferatur: neque enim ipse separatur a ministro, sed potius vis eius in ministro efficax praedicatur. Verum quoniam, qua sumus pravitate iudicii, interdum hac occasione abutimur ad homines nimium efferendos, discernere opus est ad corrigendum hoc vitium: ac seorsum quidem ab una parte Dominus, ab altera minister collocandus: tunc apparet, quam egenus sit homo in se ipso, quantum omni efficacia destitutus. Proinde hoc loco sciamus ministros cum Domino conferri, et comparationis huius causam esse, quod homines, maligni gratiae Dei aestimatores, nimium prodigi sunt in ministris extollendis: adeoque Deo praeripiunt quod ad ipsos transferant. Quanquam optimum temperamentum semper retinet: nam quum dicit *Deum incrementum dare*, eo significat, hominum ipsorum laborem non carere successu. Eandem et in sacramentis rationem esse, alibi videbimus. Tametsi ergo nostrum laborem in agro suo excolendo non respuit coelestis Pater, nec infructuosum esse sinit; a sola tamen benedictione sua pendere vult eius successum, ut laus integra apud se maneat. Quare siquid prodesse volumus laborando, conando, instando, sciamus nos nihil profecturos, nisi laborem ipse nostrum, conatus nostros, assiduitatem prosperet, ut nos, et quicquid agimus, commendemus eius gratiae.

8. *Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt.* Alia etiam ratione docet, Corinthios perperam abuti ad suas sectas et factiones doctorum nominibus, qui iunctis viribus unum moliantur: neque divelli aut distrahi ullo modo possint, nisi ut simul ab officio deficiant. Unum sunt (inquit) hoc est ita coniuncti, ut separationem non admittat eorum coniunctio: quia et unus omnibus propositus esse debet finis, et uni Domino serviunt, et in eodem opere versantur. Ergo si fideliter agro Domini excolendo operam suam impendant, colent unitatem, et mutua communicatione alius alium iuvabit: tantum abest, ut eorum nomina vexilla sint ad excitandas concertationes. Pulcher locus exhortandis ad concordiam ministris. Interea tamen oblique perstringit ambitiosos illos doctores, qui, quum dissidiis causam praeberent, eo ipso prodebant, se non esse Christi servos, sed inanis gloriae mancipia: se non plantando vel rigando dare operam, sed potius eradicando et urendo. *Quisque propriam mercedem.* Hic docet, quem in finem respicere debeant omnes ministri: non ut applausus populi aucupentur, sed ut Domino placeant. atque id facit, ut ambitiosos illos doctores, qui inebriati mundi gloria nihil aliud cogitabant, revocet ad Dei tribunal, et Corinthios admoneat, quam nihili sit inanis ille favor, verborum elegantia et vana ostentatione elicitus: simul his verbis conscientiae securitatem prae se fert, quod audet iudicium Dei intrepidus exspectare. Nam quod ambitiosi homines se mundo venditant, id fit, quia non didicerunt se Deo addicere, nec coeleste Christi regnum ante oculos illis versatur. simul ergo atque Deus in medium prodit, evanescit stulta illa captandi humani favoris cupiditas.

9. *Dei enim cooperarii.* Optima ratio Domini negotium est quod agimus, et is est cui locavimus nostram operam; ergo ut est fidelis et aequus, non frustrabitur nos mercede: quare fallitur qui ad homines respectat, aut ab eorum remuneratione pendet. Eximium elogium ministerii, quod quum per se agere possit Deus, nos homunciones tanquam adiutores adsciscat, et tanquam organis utatur. Quod vero Papistae ad stabiliendum liberum arbitrium hoc testimonio abutuntur, nimis frivolum est: neque enim quid valeant homines viribus naturae, hic docet Paulus, sed quid per eos Dominus gratia sua agat. Quod exponunt quidam, Paulum, qui operarius erat Dei, collegis suis,

hoc est reliquis doctoribus fuisse cooperarium, mihi durum et coactum videtur: nec vero ulla ratio cogit ad hanc argutiam confugere. Nam Apostoli proposito optime convenit, quum proprium Dei munus sit, templum suum aedificare, aut vineam excolere, eum ministros adsciscere in societatem laboris, per quos ita solus ipse agit, ut tamen in commune cum eo vicissim laborent. De operum mercede lege Institutionem meam. *Dei agricultura*, *Dei aedificatio*. Possunt haec duobus modis exponi: active hoc sensu: Sic hominum labore plantati estis in agro Domini, ut ipse coelestis Pater verus sit agricola, auctor huius plantationis: sic aedificati estis per homines, ut ipse sit verus architectus. Passive autem hoc sensu: Quod in vobis excolendis, quod in verbo Dei inter vos seminando et irrigando laboravimus, id non fecimus nostra causa, neque ut fructus ad nos perveniret, sed Domino impendimus nostrum obsequium: quod aedificare vos studuimus, ad id proprii commodi respectu non fuimus impulsi, sed ut Dei plantatio et aedificium essetis. Mihi haec posterior interpretatio magis probatur. sentio enim Paulum voluisse hic exprimere, veros ministros non laborare sibi, sed Domino. Hinc sequitur, perperam facere Corinthios qui hominibus se addicant, quum iure, solius sint Dei. Ac primo quidem eos Agricolationem vocat, in metaphora iam coepta perseverans: deinde ut transitum sibi ad plura faciat, alteram metaphoram assumit ab architectura.

10. Ut sapiens architectus secundum gratiam Dei mihi datam fundamentum posui, alius autem superaedificat: porro unusquisque videat, quomodo aedificet. 11. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Iesus Christus. 12. Siquis autem superstruat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, foenum, stipulam, 13. Cuiuscunque opus manifestum fiet: dies enim manifestabit, quia in igne revelabitur, et cuiuscunque opus quale sit, ignis probabit: 14. Sicuius opus maneat quod superaedificaverit, mercedem accipiet: 15. Sicuius opus arserit, iacturam faciet: ipse autem salvus fiet, sic tamen tanquam per ignem.

10. *Ut sapiens architectus.* Aptissima est similitudo, ideoque frequenter in Scripturis occurrit, sicut paulo post videbimus. Hic vero magna confidentia et securitate fidem suam praedicat Apostolus: ut eam asseri necesse erat, non modo adversus improborum obtrectationes, sed etiam Corinthiorum fastum, quibus iam sordere coeperat eius doctrina. Quo igitur magis eum deprimebant, eo altius assurgit, et quasi e summo suggestu pronuntiat, se primum fuisse apud eos Dei architectum in iaciendis fundamentis, sapienter se exsequutum fuisse has partes: restare, ut alii pergant eodem modo, superficiem ad fundamenti normam exigentes. Observemus, haec a Paulo dici primum in doctrinae suae commendationem, quam despici a Corinthiis videbat: deinde ad reprimendam aliorum insolentiam, qui eminendi cupiditate novam docendi formam appetebant. Illos ergo admonet, nequid temere attentent in Dei aedificio. Ac duo quidem illis adimit: ne aliud fundamentum iacere audeant, et ne superficiem superstruant fundamento minus congruentem. *Secundum gratiam.* Diligenter semper cavet, nequam particulam Divinae gloriae ad se derivet. refert enim ad Deum omnia, nec sibi quicquam facit reliqui, nisi quod fuerit organum. Sic autem modeste se Deo summittens, obliquo perstringit eorum arrogantiam, qui pro nihilo duce-

bant, modo essent ipsi in pretio, Dei gratiae tenebras obducere. Subindicat etiam, in illa inani pompa unde aestimabantur, nullam fuisse Spiritus gratiam: se vero, qui Divinitus actus fuerit, a contemptu vindicat.

11. *Fundamentum enim aliud nemo potest.* Duo sunt membra huius sententiae, Christum esse unicum Ecclesiae fundamentum, et in Christo rite fundatos fuisse Corinthios praedicatione Pauli. Nam opus erat ipsos reduci ad solum Christum, quibus novitatis studio pruriebant aures. Nec parum intererat, Paulum agnosci primarium et fundamentalem (ut ita loquar) architectum, a cuius doctrina non poterant discedere, quin Christum ipsum relinquerent. Summa est, Ecclesiam nonnisi in solo Christo fundatam esse oportere: Paulum his partibus ita fideliter perfunctum fuisse apud Corinthios, ut nihil desiderari possit in eius ministerio: proinde quicunque succedent, non aliter posse bona fide servire Domino, nec audiendos esse pro Christi ministris, nisi illius doctrinae suam coaptare studeant, ac retineant fundamentum quod posuit. Hinc colligimus, non esse fideles operarios ad aedificandam Ecclesiam, sed potius eius dissipatores, qui, dum succedunt veris ministris, non se accommodare student eorum doctrinae, ac persequi quod bene inchoatum est, adeo ut prorsus appareat, nihil eos novi operis aggredi. Quid enim perniciosius, quam fideles probe institutos in pura doctrina turbare novo genere docendi, ut fundamenti incerti vacillent? Haec porro est doctrina fundamentalis, quam labefactari nefas est, ut Christum discamus, Christus enim unicum est Ecclesiae fundamentum: at multi sunt qui nomen Christi quum obtendunt, radicitus evellunt universam Dei veritatem. Videndum est igitur, quomodo rite super Christum aedificetur Ecclesia: nempe si ipse solus statuitur pro iustitia, redemptione, sanctificatione, sapientia, satisfactione, purgatione, vita denique et gloria: aut si brevius malis, si talis praedicatur, ut intelligatur eius officium ac virtus, sicuti habuimus in fine primi capitis Quodsi Christus utcunque agnoscitur, et vocatur nomine Redemptor, interim alibi quaeritur iustitia, sanctificatio, et salus: depellitur a fundamento, et adulterini lapides in eius locum subrogantur: quemadmodum faciunt Papistae qui omnibus fere ornamentis ipsum spoliant, nudum prope nomen illi relinquentes. Longe ergo absunt tales, ut in Christo sint fundati. Nam quum ideo sit fundamentum Ecclesiae Christus, quia unica est causa salutis et vitae aeternae, quia in eo Deum Patrem cognoscimus, quia in ipso habemus bonorum omnium fontem: nisi talis agnoscitur, iam fundamentum esse desinit. Sed quaeritur, an Christus pars sit tantum, aut principium doctrinae salutaris: sicut aedificii tantum pars est fundamentum. nam si ita esset, inchoarentur tantum fideles in Christo, extra eum absolverentur: atqui videtur hoc Paulus innuere. Respondeo, non esse hunc sensum verborum: alioqui pugnaret ipse secum, dum alibi dicit, omnes thesauros sapientiae et scientiae in ipso esse absconditos (Coloss. 2, 3.). qui ergo Christum didicit, in tota coelesti doctrina iam est absolutus. Sed quum ministerium Pauli spectasset ad fundandos Corinthios magis quam ad erigendum inter eos summum aedificii culmen: quid egerit, duntaxat hic docet, nempe Christum pure fuisse a se praedicatum. Ideo respectu sui, fundamentum vocat: non tamen a reliquo aedificio propterea eum excludit. Denique non opponit Paulus Christi notitiae ullam doctrinae speciem, sed potius relatio est inter ipsum et reliquos ministros.

12. *Siquis autem superstruat super fundamentum hoc.* Perseverat in methaphora. non satis fuerit, iactum esse fundamentum, nisi tota superficies respondeat. nam ut aureo fundamento vilem materiam superiicere, absurdum esset, ita Christum superiectis alienis doctri-

nis obrui, nefas est. Aurum ergo, et argentum, et gemmas vocat doctrinam Christo dignam, et quae sit congrua tali fundamento superficies. Porro ne imaginemur, hanc doctrinam extra Christum esse, sed potius intelligamus, pergendum esse in Christo docendo usque ad aedificii complementum. Ordo tantum servandus est, ut a generali doctrina et capitibus magis necessariis, tanquam a fundamentis, initium fiat: deinde succedant admonitiones, exhortationes, et quicquid ad perseverantiam, confirmationem, profectum requiritur. Quum hactenus extra controversiam de Pauli sensu conveniat: sequitur e converso, per lignum, et stipulam, et foenum designari doctrinam fundamento non conformem; qualis est quae in hominum cerebro fabrefacta pro Dei oraculis obtruditur. Pura enim verbi sui praedicatione Ecclesiam suam institui vult Deus, non hominum figmentis: qualis est etiam quae nihil ad aedificationem facit, ut sunt curiosae quaestiones, quae ostentationi magis vel stultae cupiditati utplurimum, quam hominum saluti serviunt. *Quale sit cuiusque opus*, etiam si ad tempus lateat, palam fore aliquando denuntiat, quasi diceret: Fieri quidem potest, ut fallant ad tempus mali operarii, ut minime discernat mundus, quam fideliter aut fraudulenter quisque laboraverit: sed necesse est tandem exstare quod nunc est velut tenebris sepultum: et quod nunc coram hominibus gloriosum, coram facie Dei concidere et pro nihilo haberi.

13. *Dies enim manifestabit*. Vetus translatio habet Diem Domini: sed credibile est, genitivum illum fuisse ab alio quopiam additum explicationis causa. certe sensus sine ista adiectione plenus est. Dies enim apte vocatur tempus illud quo discussis tenebris et caligine illustratur veritas. Ergo denuntiat Apostolus, non semper latere posse qui fraudulenter egerint in opere Domini, aut qui se fidos gesserint, acsi diceret: Non semper erunt tenebrae, aliquando lux orietur, quae omnia manifestabit. Hunc diem fateor Dei esse, non hominum. sed plus gratiae habet metaphora, si diem simpliciter legas: quia subindicat Paulus hoc modo, non semper bene discerni veros Domini servos a falsis operariis, quia noctis obscuritate vitia et virtutes tegantur; sed noctem hanc non fore perpetuam. caeca enim est ambitio, caecus hominum favor, caecus mundi applausus: sed has tenebras suo tempore Deus postea discutit. Observa, ut bonae conscientiae fiduciam semper ostendat, et invicta animi altitudine despiciat perversa iudicia: primum ut ab ambitioso favore ad sinceram iudicandi regulam Corinthios revocet: deinde ut sui ministerii fidem stabiliat. *Quia in igne.* Quia metaphorice loquutus erat Paulus de doctrina: ipsum quoque doctrinae examen nunc metaphorice Ignem appellat, ut membra comparationis opposita inter se cohaereat. Ignis ergo hic est Spiritus Domini, qui suo examine probat quae doctrina sit instar auri, et quae instar stipulae. Quo propius ad hunc ignem admota fuerit Dei doctrina, eo magis clarescet: contra, quae in hominum capite nata fuerit, protinus evanescet, sicut stipula igne devoratur. Videtur etiam ad diem, cuius meminit, esse allusio: acsi diceret, non modo tunc splendore solis patefactum iri quae vana ambitio apud Corinthios, tanquam obscura nox, tegebat, sed vim simul caloris adfore, non modo ad excoquendas et purgandas sordes, sed etiam ad omnia vitia exurenda. Nam ut se homines acute discernere putent, eorum tamen perspicientia non ultra speciem penetrat, quae utplurimum nihil habet solidi. Solus est dies iste ad quem provocat Apostolus, qui non modo claritate sua, sed etiam ignea flamma ad vivum omnia examinat.

14. *Si cuius opus maneat, mercedem accipiet.* Significat vanos esse qui ab aestimatione hominum pendent, ut satis habeant ab hominibus probari: quia tunc operi laus et merces constabit, si diem

Domini sustinuerit. Ergo ad illum diem respicere iubet veros ministros. Manendi enim verbo admonet, quasi instabiles volitare doctrinas, imo quasi ampullas ad momentum fulgere, donec ad serium examen ventum fuerit. Hinc sequitur, pro nihilo ducendos omnes mundi applausus, quorum vanitatem paulo post coarguet coeleste iudicium.

15. *Si cuius opus arserit.* Quasi diceret: Nemo sibi blandiatur propterea, quod inter egregios architectos hominum opinione censeatur. nam simulatque illuxerit dies, disperire oportet totum eius laborem, nisi Domino probatus fuerit. Haec igitur regula est, ad quam exigi cuiusque ministerium convenit. Quidam hoc de doctrina exponunt, ut ζημιοῦσθαι nihil aliud sit quam perire: quod deinde proxime sequitur, referunt ad fundamentum, quia Graece θεμέλιος est masculini generis. Sed non satis attendunt ad totum contextum. Paulus enim hoc loco non suam, sed aliorum doctrinam examini subiicit. ergo intempestive nunc fundamenti fieret mentio. Nuper dixit, igne probatum iri cuiusque opus: postea ad partitionem descendit, quae ultra generale illud dictum extendi non debet. Atqui certum est, illic Paulum nonnisi de structura quae fundamento addita erat, loquutum esse. Iam in priore membro mercedem promisit bonis architectis, quorum probatus fuerit labor. Optime igitur quadrat secundi membri antithesis, frustratum iri sperata laude qui stipulam, vel lignum, vel paleam permiscuerint. *Ipse autem salvus fiet* etc. Paulum de iis loqui constat qui retento semper fundafundamento foenum auro, stipulam argento, lignum lapidibus pretiosis admiscent: nempe qui in Christo aedificant, sed propter carnis imbecillitatem patiuntur aliquid humanum, aut per ignorantiam nonnihil ab exacta verbi Dei puritate deflectunt. quales etiam fuerunt multi ex sanctis, Cyprianus, Ambrosius, Augustinus, et similes: adde etiam si libet ex recentioribus Gregorium et Bernardum, aliosque eius notae, qui quum haberent hoc propositum, ut in Christo aedificarent, a recta tamen aedificandi ratione saepe aberrarunt. Tales dicit Paulus salvos fieri posse, sed hac Lege, si Dominus eorum ignorantiam absterserit, et repurgaverit eos ab omni sorde. Atque hic sensus est istius particulae *Quasi per ignem.* Vult ergo innuere, se illis non adimere spem salutis, modo libenter faciant iacturam operis, et Dei misericordia repurgentur, quemadmodum aurum excoquitur in fornace. Porro tametsi purgat interdum suos Deus afflictionibus: hic tamen Ignis nomine Spiritus examen intelligo, quo Dominus suorum ignorantiam, qua ad tempus fuerint detenti, corrigit et abolet. Scio quidem multos ad crucem referre: verum meam interpretationem sanis omnibus iudiciis placituram confido. Restat, ut Papistis obiter respondeamus qui ex hoc loco nituntur adstruere purgatorium. transeunt per ignem peccatores, quibus ignoscit Deus, ut salvi fiant. Ergo solvunt ita poenas Deo, ut satisfiat iudicio eius. Omitto infinita eorum commenta de poenarum modo et redemptione. sed quaero, quinam per ignem transeant. Paulus certe de solis ministris loquitur. Eadem, inquiunt, omnium est ratio. Eius vero rei non nostrum est, sed Dei iudicium. Verum hoc quoque cencesso, quam pueriliter in Ignis nomine impingunt? Quorsum enim ignis, nisi ad foenum et paleam consumendam; aurum autem et argentum probandum? An igne sui purgatorii discerni doctrinas volunt? Quis inde unquam didicit, quid differat verum a falso? Quando etiam erit dies ille qui lucebit ad manifestandum cuiusque opus? an ab initio mundi coepit, et absque intervallo durabit usque in finem? Si figura est in vocabulis stipulae, foeni, auri, argenti, sicuti necesse est concedant: qualis erit membrorum congruentia, si in Ignis nomine nihil erit figuratum? Facessant ergo tam frivolae ineptiae, quae prima statim fronte ab-

surditatem suam produnt. de genuino enim Apostoli sensu satis iam constare arbitror.

16. An nescitis, quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? 17. Siquis templum Dei corrumpit, hunc perdet Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. 18. Nemo se decipiat, siquis videtur sapiens esse inter vos: in saeculo hoc stultus fiat, ut fiat sapiens. 19. Sapientia enim mundi huius stultitia est apud Deum. Scriptum est enim (*Iob.* 5, 13.), Deprehendens sapientes in astutia sua. 20. Et rursum (*Psal.* 94, 11.), Dominus novit cogitationes sapientum vanas esse. 21. Proinde nemo glorietur in hominibus: omnia enim vestra sunt, 22. Sive Paulus, sive Apollos, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura: omnia vestra sunt, 23. Vos autem Christi: Christus autem Dei.

16. *An nescitis.* Postquam doctores admonuit sui officii, nunc ad discipulos se convertit, ut ipsi quoque sibi caveant. Doctoribus dixerat, Vos architecti domus Dei. Populo nunc dicit, Vos estis templa Dei: providere ergo vestrum est, ne ullo modo polluamini: finis autem est, ne se hominibus prostituant. Honorem quidem illis eximium sic loquendo defert, sed quo magis coarguantur. nam quum Deus illos in templum sibi consecravit, simul constituit templi sui custodes. Sacrilegium ergo est, quod se addicunt hominibus. Omnes collectim vocat unum Dei templum. nam fidelium unusquisque vivus est lapis ad exstruendum Dei aedificium. Quanquam singuli etiam interdum vocantur templa. Paulo post eandem sententiam repetet, sed alio fine. Nam illic de castitate aget, hic autem hortatur eos, ut in solius Christi obedientia permaneat eorum fides. Interrogatio plus habet vehementiae: nam subindicat de re comperta se apud eos loqui, dum testes eos appellat. *Et spiritus Dei.* Ratio est, cur sint templum Dei: proinde copula in particulam causalem resolvi debet: quod est usitatum, sicut apud Poetam: Audieras, et fama fuit. Ideo, inquit, estis Dei templa, quia in vobis habitat per Spiritum suum: neque enim locus immundus Dei domicilium esse potest. In hoc loco habemus clarum testimonium ad asserendam Spiritus sancti Divinitatem. Neque enim, si creatura esset, aut donum tantum, efficeret in nobis habitando, ut templa Dei essemus. Et simul intelligimus, qualiter se nobis Deus communicet, ac quo vinculo illi adhaereamus: nempe dum Spiritus sui virtutem in nos infundit.

17. *Siquis templum Dei corrumpit.* Addit gravem comminationem, quia templum Dei sacrosanctum esse oporteat, non impune evasurum quisquis illud corruperit. Loquitur autem nunc de illa profanationis specie, quum in Dei locum homines se ingerunt, ut in Ecclesia dominentur. Nam sicut fides purae Christi doctrinae addicta alibi vocatur spiritualis castitas, sic etiam animas nostras sanctificat in rectum et purum Dei cultum. Simul enim atque hominum commentis inficimur, quasi sordibus foedatur Dei templum, quia fidei sacrificium, quod sibi uni asserit, creaturis tunc offertur.

18. *Nemo se decipiat.* Hic ulcus ipsum digito attingit: siquidem inde manabat tota pernicies, quod sibi nimium saperent. Hortatur ergo eos, ne se decipiant falsa persuasione, sapientiam aliquam sibi arrogando: quo significat falli omnes qui proprio sensu nituntur. Alloquitur autem (meo iudicio) tam auditores quam magistros: nam illi

ambitiosis hominibus magis favebant ac praebebant aures, quod fastidiosum nimis palatum habebant: ita ut Evangelii simplicitas illis esset insipida: hi autem tantum ostentationi serviebant, ut aliquo essent in pretio. Admonet igitur utrosque, nequis sibi placeat in sua prudentia: sed qui sapientem se putat, is stultescat in hoc mundo: vel qui in mundo excellit opinione sapientiae, apud se ultro stultus fiat, se ipsum exinaniens. Porro his verbis non requirit Apostolus, ut prudentiae vel nobis a natura insitae, vel longo usu collectae renuntiemus in totum: sed tantum ut eam redigamus in Dei obsequium, nequid sapiamus nisi ex eius verbo. Hoc enim est stultescere in hoc mundo, vel apud nos, dum malumus Deo cedere, atque amplecti cum timore et reverentia quicquid docet, quam sequi quod nobis probabile visum fuerit. Particula *In hoc saeculo* valet perinde acsi dixisset: Secundum rationem vel opinionem mundi: haec enim est mundi sapientia, si nobis ipsi ad capiendum de rebus omnibus consilium, ad nos gubernandos, ad instituendum quicquid agimus, sufficimus: si non aliunde pendemus, si non indigemus alieno ductu, sed nobis sumus idonei moderatores. Ex opposito igitur, in mundo stultus est qui propria ratione abdicata, tanquam clausis oculis, regi se a Domino patitur: qui sibi diffidens, totus in Dominum recumbit: qui totam suam sapientiam in eo constituit, qui docilem se et obedientem Deo tradit. In hunc modum necesse est nostram prudentiam evanescere, quo Dei voluntas supra nos regnet: nos exinaniri propria ratione, ut Dei sapientia impleamur. Quanquam autem vel cum priore membro coniungi, vel ad posterius trahi potest: quia tamen non admodum diversus est sensus, libera sit electio.

19. *Sapientia enim mundi huius.* Argumentum est a contrariis. Positio unius contrarii alterum destruit. quum ergo sapientia mundi, stultitia sit apud Deum: sequitur, non posse aliter nos sapere coram Deo, nisi secundum mundum stulti simus. Iam exposuimus, quid significet per mundi sapientiam: naturalis enim perspicacia Dei donum est. artes ingenuae, et doctrinae omnes, quibus prudentia colligitur, Dei sunt dona. at suis limitibus continentur: neque enim usque ad coeleste Dei regnum penetrant: quare pedisequas esse oportet, non dominas: imo inanes et nihili reputari convenit, donec verbo Spirituique Dei subiectae prorsus fuerint. Si autem se Christo opponant, noxias esse pestes: si per se valere aliquid contendant, pessima esse impedimenta sentiendum est. Ergo Paulo mundi sapientia est, quae dominium sibi usurpat, neque se Dei verbo regi sustinet, aut in ordinem cogi, ut se illi prorsus subiiciat. Donec itaque eo ventum fuerit, ut homo nihil se scire agnoscat, nisi quod a Deo didicerit, ut, deiecta propria ratione, se tantum directioni Christi resignet: mundo sapit, Deo autem stultus est. *Scriptum est enim, Deprehendens sapientes.* Duobus Scripturae testimoniis illud confirmat, quorum prius ex Iob 5, 13. sumptum est, ubi Dei sapientia inde amplificatur, quod nulla mundi sapientia coram ipso consistat. Certum est autem, Prophetam de vafris et astutis illic loqui: sed quia talis est semper hominis sapientia absque Deo, merito Paulus ad hunc sensum accommodat, pro nihilo haberi coram Deo quicquid a se ipsis homines sapiunt. Secundum est Psal. 94, 11, ubi David postquam uni Deo asseruit officium ac potestatem omnes docendi, subiungit, eum cognoscere omnium cogitationes esse vanas: quantivis ergo aestimentur a nobis, Dei iudicio sunt vanae. Insignis locus ad humiliandam carnis confidentiam, dum ex alto pronuntiat Deus, vanitatem esse meram quicquid concipit et agitat hominis ingenium.

21. *Proinde nemo glorietur in hominibus.* Quum nihil sit homine vanius, quam parum tutum est in umbram evanidam recumbere! Bene ergo infert ex superiore sententia, non esse in hominibus glo-

riandum, quum Dominus ita universos homines spoliet gloriandi materia. Quanquam haec illatio ex tota superiore doctrina pendet, sicut mox patebit. Nam quia sumus unius Christi, merito primatum hominis, quo Christi gloria minuitur, sacrilegum esse docet.

22. *Omnia vestra sunt.* Subiungit, in quo loco et gradu collocari debeant doctores: nempe nequid derogent unius Christi magisterio. Quia ergo unicus Ecclesiae magister est Christus, quia solus absque exceptione audiendus est, reliquos diiudicare oportet. quemadmodum etiam Christus ipse de se testatus est Matth. 23, 8., nec alius nobis cum hoc elogio a Patre commendatus est, Ipsum audite (Matth. 17, 5.). Quum ergo solus ipse auctoritate praeditus sit ad nos verbo suo regendos: dicit Paulus alios esse nostros: hoc est, nobis destinatos a Deo in hunc finem, ut illis utamur, non ut dominationem in conscientias nostras exerceant. Ita et eos ostendit non esse inutiles, et in suo ordine continet, ne adversus Christum efferantur. Quae de morte, vita, et reliquis annectit, hyperbolica sunt, quantum ad praesentem locum. Verum tanquam a maiori ad minus voluit argumentari, hoc modo: Quum nobis Christus vitam et mortem et quicquid est, subiecerit: dubiumne est, quin subiecerit etiam homines, ut nos ministerio suo iuvent, dominatione non premant? Porro, siquis inde obiiciat, tam Pauli quam Petri scripta censurae nostrae subiacere, quandoquidem homines fuerunt, et ab aliorum communi sorte non eximuntur: respondeo, Paulum, dum sibi et Petro minime parcit, admonere Corinthios, ut hominis personam ab officii dignitate et persona distinguant, quasi diceret: De me, quatenus homo sum, nolo aliud fieri iudicium, quam de homine: ut solus Christus in nostro ministerio emineat. Caeterum hoc generaliter habendum est, quicunque ministerio funguntur, eos a summo ad infimum usque esse nostros: ut liberum nobis sit ipsorum doctrinam non amplecti, donec a Christo esse ostendant. Probandi enim sunt omnes, et tum demum praestanda illis obedientia, ubi se fideles esse Christi servos demonstraverint. De Petro autem et Paulo, quia id extra controversiam est, et eorum doctrinam a se profectam esse Dominus satis superque testatum fecit: quum pro coelesti oraculo amplectimur et veneramur quicquid prodiderunt, non tam ipsos quam Christum in eis loquentem audimus.

23. *Christus Dei.* Haec subiectio ad Christi humanitatem refertur: nam carnem nostram induendo servi formam et conditionem assumpsit, ut Patri se per omnia obsequentem praeberet (Phil. 2, 7.). Et certe ut per ipsum Deo adhaereamus, necesse est Deum illi esse caput. Sed notandum est, quo consilio hoc Paulus addiderit. Summam enim nostrae felicitatis in eo consistere admonet, si Deo uniamur, qui summum bonum est: id vero fieri, dum sub capite colligimur quod Pater coelestis nobis praefecit. Eodem sensu dicebat Christus discipulis: Gaudendum vobis, quod vado ad Patrem, quia Pater maior me est (Iohann. 14, 28.). se enim illic medium proposuit, quo perveniant fideles ad primum bonorum omnium fontem. Tanto bono privari certum est qui a capitis unitate discedunt. Quare ad circumstantiam loci pertinet hic ordo, ut se uni Christo subiiciant qui cupiunt sub Dei imperio manere.

Cap. IV.

1. Sic nos aestimet homo ut ministros Christi, et dispensatores arcanorum Dei. 2. Caeterum in ministris hoc quaeritur, ut fidelis aliquis reperiatur: 3. Mihi vero pro minimo est, a vobis diiudicari, aut ab humano die: imo nec me ipsum diiudico. 4. Nullius enim rei mihi sum conscius: sed non in hoc sum iustificatus. Porro qui me diiudicat, Dominus est. 5. Itaque ne ante tempus quicquam iudicetis, donec venerit Dominus, qui et illustrabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium: et tunc laus erit cuique a Deo.

1. *Sic nos aestimet.* Quoniam res erat non parvi ponderis, ita videre pravis factionibus scissam esse Ecclesiam ob hominum vel studia, vel odia: ingreditur longiorem adhuc disputationem de ministerio verbi. Ac tria quidem hic ordine sunt consideranda: primum definit Paulus officium Ecclesiastici pastoris: deinde ostendit, non satis esse, siquis praetendat titulum, aut munus etiam sustineat, sed fidelem quoque officii administrationem requiri: tertio, quoniam praeposterum de ipso erat Corinthiorum iudicium, revocat et se et illos ad tribunal Christi. Primum ergo docet, quo loco habendus sit quivis Ecclesiae doctor: in qua parte sic orationem suam temperat, ne aut ministerii honorem deiiciat, aut plus, quam expediat, largiatur hominibus. Utrumque enim valde periculosum est: quod ex ministrorum deiectione nascitur verbi contemptus: si autem evehantur praeter modum, abutuntur licentia, et lasciviunt adversus Dominum. Temperamentum autem Pauli hoc est, quod ministros Christi vocat: quo innuit, non proprium negotium ipsos, sed Domini qui operam eorum conduxit, agere debere: nec cum imperio Ecclesiae regimini esse impositos, sed Christi imperio subesse: breviter, esse ministros, non dominos. Quod addit *Dispensatores arcanorum Dei*, eo ministerii genus exprimit. Quo significat, non latius patere eorum officium, quam ut arcana Dei dispensent: hoc est, quae Dominus illis mandaverit, de manu (quod aiunt) in manum hominibus tradant, non autem quod ipsis libitum fuerit, quasi diceret: Ad hoc elegit ipsos Deus Filii sui ministros, ut per eos coelestem suam sapientiam hominibus communicaret: quare non debent ulterius progredi. Oblique autem videtur mordere Corinthios, qui, posthabitis coelestibus mysteriis, aliena figmenta nimium cupide sectari incoeperant: ideoque tantum a profana eruditione censebant suos doctores. Honorificum est Evangelii elogium, quod arcana Dei, quae in eo continentur, nuncupat. Porro quum his mysteriis annexa sint Sacramenta, tanquam appendices: sequitur, eorum quoque legitimos dispensatores esse qui verbo administrando praesunt.

2. *Caeterum in ministris hoc quaeritur.* Quasi diceret: Non satis esse dispensatorem, nisi recta sit dispensatio: lex autem rectae dispensationis est, fideliter in ea versari. Locus diligenter notandus. videmus enim, ut Papistae superciliose hoc tantum praetextu ratum esse velint quicquid agunt et docent, quia pastores vocantur. Atqui tantum abest, quin Paulus titulo contentus sit, ut ne iusta quidem vocatio illi sit satis, nisi fideliter in officio se gerat qui vocatus est. Quoties ergo Papistae, pro sustinenda idoli sui tyrannide, nominis larvam nobis opponent, respondeamus, in Christi ministris plus a Paulo requiri. quanquam Papae eiusque satellitio non fides

tantum in officio deest, sed ipsum quoque ministerium, si rite omnia expendantur. Caeterum non tantum adversus impios doctores hic locus militat, sed etiam omnes eos qui aliud habent propositum, quam Christi gloriam et Ecclesiae aedificationem. neque enim quicunque vera docet, protinus est fidelis, sed qui Domino servire, Christique regnum promovere ex animo studet. nec vero abs re Augustinus mercenariis inter lupos et probos doctores medium gradum attribuit. Porro quod Christus a bono dispensatore prudentiam quoque requirit, in eo quidem explicatius loquitur quam Paulus, idem tamen est sensus. Christo enim fides est conscientiae sinceritas, cui sanum et providum consilium accedere oportet: Paulus per fidelem ministrum intelligit qui et scienter et recto animo partes boni verique ministri implet.

3. *Mihi vero pro minimo est.* Restabat, ut suam fidelitatem in medium proferret, quo inde iudicarent de ipso Corinthii: sed quia corruptum erat eorum iudicium, illo repudiato, tribunal Christi provocat. Errabant Corinthii, quod obstupescebant ad externas larvas, nec veras ac proprias discretionis notas intuebantur: magna igitur fiducia perversum eiusmodi caecumque iudicium contemnere se testatur. In quo et pseudoapostolorum vanitatem probe refutat, qui solum hominum favorem aucupabantur, seque putabant beatos, si in admiratione forent: et Corinthiorum arrogantiam graviter castigat, quae in causa erat, ut ita caecutirent iudicando. Sed quaeritur, quo iure Paulo licuerit non modo repudiare unius Ecclesiae censuram, sed hominum iudicio se eximere: nam ista communis est pastorum omnium conditio, ab Ecclesia iudicari. Respondeo, boni pastoris esse, suam tum doctrinam, tum vitam examinandam permittere Ecclesiae iudicio: et hoc esse bonae conscientiae indicium, non refugere lucem examinis. Quemadmodum Paulus absque dubio paratus erat subire iudicium Ecclesiae Corinthiacae, et ad rationem tam vitae quam doctrinae reddendam vocari, si iusta cognitio illic fuisset: quemadmodum saepe illis hanc potestatem defert, ultroque flagitat, ut recte iudicare velint. Sed ubi opprimi se iniquis perversisque studiis videt fidelis pastor, nec locum esse aequitati aut veritati, humanae existimationis securus, Deum appellare et ad eius tribunal confugere debet: praesertim ubi obtinere hoc nequit, ut suscipiatur vera et legitima cognitio. Ita ergo sibi agendum meminerint servi Domini, suam doctrinam ac vitam exigi ad calculum patiantur, imo ultro se offerant: siquid obiectum fuerit, respondere ne detrectent. Verum si indicta causa damnari se viderint, et de causa inaudita iudicium fieri, erigant ad hanc magnitudinem animos, ut, despectis hominum iudiciis, Deum iudicem intrepide exspectent. Sic olim Prophetas, quia negotium erat cum hominibus praefractis, et qui in illorum persona Dei verbum despicere auderent, alte assurgere oportuit, ut calcarent diabolicam illam contumaciam, qua tam imperium Dei, quam veritatis lucem obrui palam erat. Siquis autem, quum defensioni locus pateat, aut certe quum purgatione habeat opus, subterfugiendi causa ad Deum provocet, in eo non suam innocentiam asseret, sed summam impudentiam magis prodet. *Aut ab humano die.* Tametsi alii secus exponant: mea tamen sententia simplicius hoc est, ut dicamus, metaphorice diem pro iudicio accipi: quia et iuri dicundo stati sunt dies, et ad certum diem rei citantur. Humanum vocat, ubi non ex veritate neque ex verbo Domini pronuntiatur, sed ex libidine vel temeritate hominum: ubi denique non praesidet Deus. Sedeant, inquit, homines ad iudicandum, prout libitum fuerit: mihi satis est, quod rescindet Deus quicquid pronuntiaverint. *Imo nec me ipsum diiudico.* Sensus est: Ego me iudicare non audeo, qui tamen sum optimus mei cognitor: qualiter ergo vos, quibus ego minus sum perspectus, me

iudicabitis? Probat autem, quod se iudicare non audeat, quoniam utcunque nullius mali sibi sit conscius, non tamen ideo absolutus sit coram Deo. Concludit ergo, in solum Deum competere quod sibi sumunt Corinthii. Ego, inquit, ubi me diligenter scrutatus sum, agnosco mihi non esse tam acutos oculos, ut penitus qualis sim perspiciam: quare hoc Deo iudicandum relinquo, qui solus potest, et cuius hoc ius est proprium: vos qua ratione plus vobis usurpabitis? Quia autem valde absurdum foret, excludi omne genus iudicia, tam singulorum de se ipsis, quam cuiusque de fratre suo, aut omnium simul de pastore: intellige, Paulum hic non loqui de factis hominum, quae vel bona vel mala ex verbo Domini censeri possunt: sed de hominis cuiusque dignitate, quae hominum arbitrio aestimari non debet. Dei unius est statuere, quantus quisque sit, et quo honore dignus: Corinthii autem, spreto Paulo, alios in altum temere efferebant, quasi eorum foro subesset ea cognitio quae ad solum Deum pertinebat. Hic est humanus dies cuius ante meminit: quum homines tribunal conscendunt, et (tanquam dii essent) praeveniunt diem Christi, qui solus constitutus est a Patre iudex: assignant unicuique gradum honoris, collocant alios in alto, alios ad infima subsellia relegant. Quam autem habent discernendi regulam? tantum quod palam apparet intuentur: ita quod illis altum est ac honorabile, saepe abominatio est coram Deo. Siquis rursum obiiciat, posse in hoc mundo ab operibus discerni verbi ministros, tanquam arbores a fructibus, id quidem verum esse fateor: sed considerandum est, quibuscum negotium habuerit Paulus, nempe qui solam ostentationem et pompam in iudicando sequebantur, et qui potestatem eam sibi arrogabant, a qua abstinuit Christus in hoc mundo, ut unicuique sedem attribuerent in regno Dei. Non ergo vetat, quin eos, quos fideles comperimus, sentiamus esse tales ac praedicemus: quin malos etiam operarios iudicemus ex verbo Dei: sed temeritatem illam damnat, ubi alii aliis ambitiose non pro suo merito, sed causa incognita praeferuntur.

4. *Nullius mihi sum conscius.* Notemus, Paulum hic non de tota sua vita, sed tantum de Apostolatus functione loqui. Neque enim, si nihil prorsus sibi consciret, vera esset querimonia, qua deplorat, se malum facere quod nolit: seque impediri a peccato, ne Deo totum se addicat (Rom. 7, 15.). Sentiebat ergo Paulus habitans in se peccatum, et confitebatur: in Apostolatu autem, de quo hic tractatur, tanta se integritate et fide gesserat, ut conscientia eum nulla in re argueret. Haec est non vulgaris testificatio, et quae aperte declarat, quam pium sanctumque fuerit eius pectus: se tamen ideo iustificari, hoc est purum et ab omni reatu immunem coram Deo esse negat. Cur? quia scilicet Deus multo cernit acutius quam nos: ac proinde quod nitidissimum nobis apparet, sordet in eius oculis. Pulcra et apprime utilis admonitio, ne Divini iudicii severitatem nostra opinione metiamur. nos enim obtusi sumus, Deus autem plusquam perspicax: nos indulgenter nimium sentimus de nobis, Deus autem severissimus iudex. Quare verum est quod ait Solomon (Prov. 21, 2.), suas singulis rectas vias videri, Dominum autem ponderare corda. Abutuntur Papistae hoc loco ad concutiendam fidei certitudinem: et sane fateor, si reciperetur quod docent, nihil aliud nos posse tota vita quam misere trepidare. Qualis enim animis tranquillitas constabit, si ex operibus statuendum sit, numquid placeamus Deo? Fateor ergo ex praecipuo fundamento Papistarum non aliud sequi quam perpetuam conscientiarum inquietudinem: ideoque docemus, ad promissionem misericordiae gratuitam, quae nobis offertur in Christo, confugiendum: et certo sciamus, nos reputari a Deo iustos.

5. *Proinde ne ante tempus iudicetis.* Ex hac conclusione patet, non universaliter reprehensum fuisse a Paulo iudicium quodvis, sed praeceps et temerarium de rebus incognitis: non enim puris oculis intuebantur Corinthii, qualis quisque esset, sed ambitione praeoccupati perperam hunc extollebant, illum deprimebant: et se ingerebant ultra quam hominibus fas sit, ad definiendam cuiusque dignitatem Sciamus ergo quantum nobis permissum sit, quid nunc cognitioni nostrae subiaceat, quid in diem Christi differatur: nec ultra progredi tentemus. Quaedam enim nunc palam cernuntur: alia sepulta latent usque ad diem Christi. *Qui revelabit.* Si hoc vere de die Christi et proprie praedicatur, sequitur, nunquam ita in hoc mundo res esse bene compositas, quin multa sint tenebris implicita: nunquam tantum esse lucis, quin multa obscura maneant. De hominum vita et factis loquor. Secundo membro explicat, quae sit obscuritatis et confusionis causa, ne omnia nunc palam sint: quia scilicet miri sunt recessus et profundissimae latebrae in cordibus hominum. ergo donec revelentur cogitationes cordium, semper erunt tenebrae. *Et tunc laus erit.* Quasi diceret: Vos nunc, o Corinthii, tanquam agonothetae, coronatis alios, alios cum ignominia dimittitis: hoc autem ius et officium Christi est. Id facitis ante tempus, antequam liqueat, quisnam sit dignus corona: Dominus vero diem praestituit, quo id demonstret. Haec vox ex bonae conscientiae fiducia nascitur: quae etiam hoc boni affert, ut laudem nostram in manu Dei reponentes nihili faciamus inanem humani favoris auram.

6. Haec autem, fratres, transfiguravi in me ipsum et Apollo propter vos: ut in nobis disceretis, nequis supra id quod scriptum est, de se sentiat: ut nequis pro hoc vel illo infletur adversus alterum. 7. Quis enim te discernit? quid autem habes, quod non acceperis? si vero etiam acceperis, quid gloriaris tanquam non acceperis? 8. Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque utinam sitis adepti, ut et nos vobiscum regnemus.

6. *Transfiguravi.* Hinc colligere licet, non Pauli studiosos fuisse factionum auctores, ut certe non ita erant instituti: sed eos qui vanis doctoribus se per ambitionem addixerant. Quia autem liberius et minore invidia suum et fratrum suorum nomen proferre in medium poterat, maluit in se ipso ostendere vitium quod erat in aliis: simul odiose perstringit sectarum auctores, et digito fontes monstrat, ex quibus manabat exitiale divortium. Admonet enim, si contenti sint probis doctoribus, ab hoc malo fore immunes. *Ut in nobis.* Alii codices habent: Ut in vobis. Utraque lectio bene quadrat, nec fit ulla sensus mutatio: hoc enim vult Paulus: Ego exempli gratia haec in me et Apollon transtuli, ut ad vos exemplum hoc transferatis. Discite ergo in nobis, hoc est in hoc paradigmate quod in persona nostra tanquam speculum vobis proposui: vel, Discite in vobis, hoc est exemplum hoc ad vos accommodate. Quid autem eos vult discere? nequis adversus alium pro suo doctore infletur: hoc est, ne doctorum causa superbiant, eorumque nominibus abutantur ad exercendas factiones et scindendam Ecclesiam discordiis. Et observa, tumorem aut elationem causam initiumque esse omnium contentionum, dum quisque plus aequo sibi arrogans, alios sibi subiicere appetit. Particula haec *Supra id quod scriptum est*, bifariam potest exponi: vel ut ad Pauli scripta, vel ut ad Scripturae testimonia quae adduxit, referatur. Sed quia parum est in hac re momenti, liberum sit lectoribus eligere utrum volent.

7. *Quis enim te discernit?* Sensus est: Prodeat ille in medium quisquis est qui eminere cupit, et sua ambitione turbat Ecclesiam: ego ex eo quaeram: Quis eum aliis praeferat, hoc est quis hoc illi iuris contulerit, ut aliorum ordine eximatur, et sit aliis superior. Pendet autem haec tota ratio ab ordine quem Dominus in Ecclesia sua instituit: ut membra corporis Christi inter se cohaereant, suo unumquodque loco, suo ordine, suo officio, suo honore contentum. Si membrum unum migrare de suo loco velit, ut in alterius locum transiliat, et officium invadat: quid fiet corpori universo? Sciamus ergo, nos in Ecclesia sic collocatos esse a Domino, et suam cuique stationem sic attributam, ut mutuo nos iuvemus sub uno capite: sciamus etiam, ita variis gratiis nos esse donatos, ut cum modestia et humilitate serviamus Domino, et eius gloriae studeamus, qui nobis quicquid habemus, contulit. Hoc igitur optimum remedium fuit corrigendae eorum ambitionis qui excellere volebant, eos ad Deum revocare: ut agnoscerent, non unumquemque suo arbitrio creari magnum vel humilem, sed hoc unius esse Dei. porro Deum nemini tantum deferre, ut in locum capitis evehatur: sed dona sua sic distribuere, ut glorificetur ipse solus in omnibus. Discernere hic pro Eximium reddere accipitur. Caeterum non inscite Augustinus hoc testimonio saepe contendit adversus Pelagianos, quicquid excellentiae est in hominibus, non esse naturaliter ingenitum, ut ascribi queat vel naturae vel generi: non acquiri etiam libero arbitrio, ut Deum obstringat: sed ex mera et gratuita eius misericordia manare. dubium enim non est, quin hic Paulus Dei gratiam hominum merito vel dignitati opponat. *Quid autem habes?* Confirmatio est superioris sententiae: neque enim extollere se iure potest qui nihil habet quo alios antecellat. Quid enim vanius quam gloriari absque materia? atqui nemo hominum quicquam excellentiae a se ipso habet: stultus ergo et ineptus est qui se extollit. Hoc verum est fundamentum Christianae modestiae, non placere nobis, quia sciamus, nos bonorum omnium inanes esse ac vacuos: siquid boni Deus apud nos deposuerit, eo nos esse illius gratiae magis obnoxios. denique in nullo gloriandum (sicuti ait Cyprianus), quia nihil nostrum sit. *Quid gloriaris tanquam non acceperis?* Observa, nihil reliquum fieri gloriae nostrae, ubi gratia Dei sumus id quod sumus. Atque id est quod habuimus capite primo, Christum nobis bonorum omnium esse fontem, ut discamus in Domino gloriari: quod tum demum facimus, ubi renuntiamus propriae gloriae. Neque enim Deus ius suum obtinet, nisi nobis exinanitis: ut appareat, quicquid est in nobis laude dignum, adventitium esse.

8. *Iam saturati estis.* Postquam serio et absque figuris vanam eorum confidentiam repressit, nunc ironicῶς quoque eam deridet: quia perinde atque omnibus numeris beati sibi tantopere placeant: et gradatim quidem procedit in exprimenda eorum insolentia. Primum saturatos esse dicit, quod ad praeteritum refertur: deinde adiungit *ditatos*, quod ad futurum pertinet. postremo dicit *regnum adeptos*, quod longe plus est quam utrumque illorum, quasi diceret: Quid fiet vobis, quum non modo saturi in praesens vobis videamini, sed in futurum quoque divites, imo reges? Simul ingratitudinem illis tacite exprobrat, quod cum despicere auderent: vel eos potius per quos omnia erant adepti. *Absque nobis* inquit: ego enim et Apollos, quorum tamen opera Dominus omnia vobis contulit, nulli iam apud vos sumus. Quam est hoc inhumanum, placere sibi in Dei donis, et eos interea, per quos illa sis consequutus, despicere? *Atque utinam sitis adepti.* Hic testatur, neque se illis invidere felicitatem siquam habeant, nec se initio hoc quaesisse, ut apud eos regnaret: sed tantum, ut eos adduceret ad regnum Dei. Exadverso tamen significat, imaginarium esse regnum illud quo superbiebant,

falsam et perniciosam esse ipsorum gloriationem. hanc enim solam veram esse qua fruuntur omnes in commune filii Dei sub capite Christo, et quisque pro modo gratiae sibi datae. Nam his verbis: *Ut et nos vobiscum regnemus*, hoc significat: adeo estis opinione vestra gloriosi, ut non dubitetis me despicere et mei similes: at videte, quam frustra superbiatis: neque enim ulla potest esse vestra gloria coram Deo cuius non simus consortes: nam si Dei Evangelium habere vobis gloriosum est, quid nobis, quorum ministerio ad vos delatum est? Et certe haec amentia superbis omnibus communis est, ut, omnia ad se rapiendo, bonis omnibus se denudent, imo spe aeternae salutis se abdicent.

9. Existimo enim, quod Deus nos postremos Apostolos demonstraverit tanquam morti destinatos: nam theatrum facti sumus mundo, et Angelis, et hominibus. 10. Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem robusti: vos gloriosi, nos autem ignobiles. 11. Ad hanc enim horam usque et sitimus, et esurimus, et nudi sumus, et colaphis caedimur, 12. Et circumagimur, et laboramus operantes manibus propriis: maledictis lacessiti benedicimus: persequutionem patientes sustinemus: 13. Convitiis affecti obsecramus: quasi exsecrationes mundi facti sumus, omnium reiectamentum usque ad hunc diem. 14. Non quo pudorem vobis incutiam, haec scribo: sed ut filios meos dilectos admoneo. 15. Nam etsi decem millia paedagogorum habueritis in Christo, non tamen multos patres: in Christo enim Iesu per Evangelium ego vos genui.

9. *Existimo enim.* Incertum est, de sene loquatur solo, an Apollon etiam et Silvanum comprehendat: nam tales interdum vocat Apostolos: malo tamen de ipso solo accipere. siquis latius extendere volet, facile patiar: modo ne cum Chrysostomo intelligat, omnes Apostolos tanquam ignominiae causa in postremum locum reiectos esse. *Postremos* enim haud dubie vocat, qui in ordinem Apostolicum post Christi resurrectionem asciti fuerant. Concedit autem similem iis se esse qui ostentantur populo, mox ad mortem trahendi. Hoc enim *Demonstrare* significat: ut qui in triumpho circumducebantur pompae causa, et inde abripiebantur in carcerem strangulandi. Id clarius exprimit, quum addit, *se theatrum factum esse.* Haec, inquit, mea est conditio, ut miseriarum mearum spectaculum mundo exhibeam, ut qui vel ad bestias damnati, vel ad ludum gladiatorium, aut aliud supplicii genus, in populi conspectum producuntur: nec id paucis spectatoribus duntaxat, sed toti mundo. Hic observa mirabilem Pauli constantiam, qui, quum hoc modo tractari se a Deo videret, non tamen frangebatur aut minuebatur animo. Neque enim impiorum petulantiae hoc imputat, quod tanquam in ludum arenarium cum ignominia protrahatur: sed totum Dei providentiae tribuit. Secundum membrum, *et Angelis et hominibus*, expositive accipio, in hunc sensum: Non modo terrae ludum et spectaculum, sed etiam coelo exhibeo. Vulgo hic locus de diabolis expositus fuit, quia videbatur absurdum, ad bonos Angelos referre. verum non intelligit Paulus, quicunque suae calamitatis sint testes, eos tali spectaculo delectari: hoc tantum vult, se ita gubernari a Domino, ut videatur ordinatus esse ad praebendum toti mundo ludum.

10. *Nos stulti propter Christum.* Haec antithesis tota est ironica et plena aculeis: quoniam scilicet indignum erat et absurdum, Corinthios modis omnibus beatos esse et gloriosos secundum carnem, quum magistrum patremque suum viderent extrema ignominia et omne genus miseriis affligtari. Nam qui putant Paulum ita se deiicere, ut serio tribuat Corinthiis quae deesse sibi fatetur, nullo negotio refelli possunt ex clausula quam postea subiungit. Est igitur ironica concessio, quod Corinthios *prudentes in Christo* vocat, et *robustos*, et *nobiles:* quasi diceret: Vos una cum Evangelio cupitis retinere laudem prudentiae, quum ego non aliter Christum vobis praedicare potuerim, quam si mundo stultescerem: nunc quum vestra causa libenter sustinuerim stultus esse aut haberi, reputate, numquid aequum sit, vos haberi velle prudentes. Quam male cohaerent ista, me, qui fui magister, stultum esse propter Christum: vos autem manere prudentes? Atque ita Prudentia in Christo non accipitur hic in bonam partem: deridet enim Corinthios, quod Christum et prudentiam carnis simul miscere vellent: quod hoc esset res prorsus dissidentes velle coniungere. Similis est ratio sequentium membrorum: Vos estis robusti, inquit, et nobiles, hoc est gloriamini mundi opibus et praesidiis, non potestis ferre crucis ignominiam: me interea, vestra causa ignobilem, et contemptum, et multis infirmitatibus obnoxium esse, an rationi consentaneum est? Eo autem plus indignitatis habet haec querimonia, quod apud ipsos quoque infirmus et contemptibilis erat. In summa vanitatem eorum deridet, quod inverso ordine filii et discipuli gloriosi esse et nobiles vellent, quum pater obscurus esset, ac etiam omnibus mundi probris expositus.

11. *Ad hanc enim horam.* Conditionem suam hic tanquam in tabula depingit Apostolus, ut discant exemplo suo Corinthii altos illos spiritus deponere, et Christi crucem mansueto animo secum amplecti. Est autem summum artificium, quod earum rerum commemoratione, quae illum contemptibilem reddiderant, fidem suam singularem et indefessum promovendi Evangelii studium comprobat: et rursum aemulos tacite perstringit, qui, quum nullum tale specimen edidissent, volebant tamen primi haberi. In verbis nihil est obscurum, nisi quod notandum est discrimen inter haec duo participia λοιδορούμενοι καὶ βλασφημούμενοι: quoniam λοιδορία est asperior dicacitas, quae non tantum perstringit hominem, sed acriter etiam mordet, famamque aperta contumelia sugillat, non dubium est, quin λοιδορεῖν sit maledicto tanquam aculeo vulnerare hominem: proinde reddidi *maledictis lacessiti.* Βλασφημία est apertius probrum, quum quispiam graviter et atrociter proscinditur. Quum dicit se sustinere persequutionem patiendo, et obsecrare pro maledicis, non tantum cruce affligi se et humiliari a Deo, sed voluntaria quoque humilitate praeditum esse significat. In quo forte pseudoapostolos perstringit, qui adeo molles erant ac teneri, ut ne minimo quidem digito se attingi sustinerent. De labore loquens addit *manibus propriis*, ad exprimendum melius artis suae contemptum, quasi diceret: Non modo labore meo victum mihi comparo, sed manuario labore et sordido.

13. *Quasi exsecrationes mundi.* Duobus vocabulis utitur, quorum prius significat hominem qui publicis exsecrationibus pro urbis expiatione devovetur: tales enim, quod in se recipiendo quicquid in urbe est scelerum ac piaculi, reliquum populum expurgant, Graecis vocantur interdum καθαρμοί, saepius tamen καθάρματα. Paulus addendo praepositionem περί, videtur ad ritum ipsum piacularem respexisse, quod miseri illi homines diris devoti per vicos circumducerentur, ut quicquid esset in angulis omnibus mali, secum auferrent, quo plenior foret lustratio. Pluralis numerus subindicare

videri posset, eum non de se ipso tantum loqui, sed aliis suis collegis, qui non minori contemptui habebantur apud Corinthios. sed nulla ratio cogit, ad plures quae dicit extendere. Alterum nomen περίψημα scobem et quodvis ramentum significat, tum etiam sordes quae verriculo absterguntur. De utroque lege annotationes Budaei. Quod ad praesentis loci sensum pertinet, Paulus, ut extremam sui deiectionem exprimat, se, instar hominis ad piaculum destinati, toti mundo abominabilem, et instar purgamentorum se foetere omnibus dicit. Priore tamen similitudine non innuit, se expiatricem esse pro peccatis hostiam: sed hoc tantum vult, probro et contumeliis nihil se ab eo differre, in quem omnium exsecrationes coniiciuntur.

14. *Non quo pudorem.* Quoniam aculeos habebant superiores ironiae, quibus exulcerari possent animi Corinthiorum: occurrit nunc offensioni, quum testatur, non eo se animo haec dixisse, ut pudefaceret eos, sed potius ut amore paterno eos admoneret. Certum quidem est, hanc esse vim et naturam paternae castigationis, ut pudore filium efficiat: nam initium resipiscentiae est verecundia, quam concipit filius ex peccati exprobratione. Hoc ergo agit pater filium verbis castigando, ut eum ad displicentiam sui adducat. Et videmus huc spectasse quae hactenus dixit Paulus, ut Corinthios sui puderet: quinetiam aliquanto post testabitur, se commemorare eorum vitia, ut pudefieri incipiant. Verum id tantum vult hoc loco, sibi non esse propositum ignominiam illis irrogare, aut exprobrandi animo eorum peccata in medium et palam proferre: nam qui amice monet, hoc in primis studet, ut quicquid est pudoris, apud eum maneat quem admonet, atque ita sepeliatur. qui autem maligne exprobrat, sic incutit pudorem ei cui obiicit peccatum, ut omnium probro eum exponat. Simpliciter ergo negat Paulus, se exprobrandi animo haec dixisse quae dixerat, aut quo eorum existimationem laederet: sed paterno potius affectu se commonefecisse quid in ipsis desideraret. Quorsum autem haec admonitio? nempe ut Corinthii, qui inanibus tantum ampullis inflati erant, discerent cum eo in humilitate crucis gloriari: neque eum amplius ob eas causas despicerent, ob quas merito gloriosus erat coram Deo et Angelis: denique ut pristinum fastum exuentes, pluris stigmata Christi in eo facerent, quam in pseudoapostolis vanam et fucosam ostentationem. Hinc autem colligant doctores, tale in correctionibus semper adhibendum esse temperamentum, ne immodica acerbitate vulnerent animos, et (ut vulgari proverbio dicitur) mel aut oleum aceto miscendum esse: in primis vero esse cavendum, ne videantur insultare iis quos castigant, aut eorum pudore delectari: quin potius dandam esse operam, ut nihil aliud quaerere intelligantur, quam ut ipsorum saluti sit consultum. Quid enim vociferando proficiet doctor, nisi illa quam dixi moderatione acrimoniam obiurgationis condiat? Ergo siquid prodesse volumus hominum vitia corrigendo, testatum illis facere convenit, ab amico animo correctiones nostras proficisci.

15. *Nam etsi decem millia.* Patrem se dixerat: hoc sibi apud eos peculiare ac proprium esse nunc ostendit, quia solus eos in Christo genuerit. In hac autem comparatione respicit pseudoapostolos, quibus omnia sic deferebant Corinthii, ut nullus iam propemodum apud eos Paulus ipse foret. Admonet ergo eos, ut cogitent, quis honor patri et quis paedagogo haberi debet, quasi diceret: Novos istos doctores colitis: patior, modo me patrem esse vestrum, illos vero tantum paedagogos esse memineritis. Auctoritatem vero sibi asserendo, se alio praeditum esse affectu significat, quam essent illi quos in tanto pretio habebant, quasi diceret: Illi in vobis docendis elaborant: esto, sed alius est patris amor, alia sollicitudo, aliud studium, quam sit paedagogi. Quid, si etiam ad illam, quam prius obiecit, fidei ruditatem alludat? Nam quum fastu gigantes essent

Corinthii, fide pueri erant: ideoque ad paedagogos merito allegantur. Taxatur etiam in ipsis doctoribus praepostera et maligna ratio, quod primis tantum rudimentis suos discipulos occupabant, ut suo magisterio semper devinctos tenerent. *In Christo enim.* Ratio, cur unus ipse habendus sit pater Ecclesiae Corinthiacae: quia scilicet eam genuerit. Et verbis quidem appositissimis spiritualem generationem hic describit, quum dicit se genuisse in Christo, qui solus est vita animae: causam vero formalem ponit Evangelium. Observemus ergo, tunc nos vere gigni coram Deo, dum Christo inserimur, extra quem nonnisi mera mors reperietur: id vero fieri per Evangelium, quia, quum natura simus caro et foenum, verbum Dei, sicut Petrus ex Iesaia (40, 6. I. Petr. 1, 40.) docet, semen est incorruptibile, quo renovamur in vitam aeternam. Tolle Evangelium, et omnes manebimus coram Deo maledicti et mortui. Idem postea verbum quo geniti sumus, lac nobis est ad nos educandos: idem solidus cibus ad nos perpetuo alendos. Siquis obiiciat, quum gignantur quotidie novi Deo filii in Ecclesia, cur patres esse negat Paulus qui sibi successerant? facilis est solutio, nempe quod hic de Ecclesiae primordio loquatur: ut enim plerique aliorum ministerio geniti fuissent, manebat tamen uni Paulo hic honor illibatus, quod Ecclesiam Corinthiacam fundasset. Siquis iterum roget, annon patres censeri debeant pastores universi: cur ergo titulum hunc aliis omnibus detrahat Paulus, ut sibi uni vindicet? respondeo, hic eum comparative loqui. Proinde utcunque alioqui Patrum titulus illis conveniret, respectu tamen Pauli nonnisi paedagogi erant. Tenendum etiam memoria quod nuper attigi, eum non de omnibus loqui (nam sui similes, ut Apollon, Silvanum, et Timotheum, qui solum Christi regnum studebant promovere, facile passus fuisset ita nominari, et illis attribui summum honorem), sed eos taxare qui perversa ambitione alienam ad se gloriam transferebant: quales erant illi qui Paulo debitum honorem praeripiebant, ut se venditarent eius spoliis. Et sane hodie eadem est universalis Ecclesiae conditio, qualis tunc fuit Corinthiacae. Quam enim pauci sunt qui affectu vere paterno, hoc est gratuito, Ecclesias prosequantur, seque in earum salutem impendant? Interea plurimi sunt paedagogi, qui mercenariam operam sic locant, ut fungantur quasi temporario munere, et interim populum in obsequio et admiratione sui detineant. Quanquam tunc quoque bene agitur, quum multi sunt paedagogi, qui docendo saltem utcunque prosunt, non autem falsae doctrinae corruptelis perdunt Ecclesiam. Et ego quum de paedagogorum multitudine conqueror, non intelligo Papisticos sacerdotes (neque enim eos hoc numero dignarer), sed qui nobiscum in doctrina consentientes, in suo magis quam Christi negotio curando sunt occupati. Omnes quidem patres censeri volumus, et exigimus ab aliis filiorum obsequium: sed quotusquisque est qui praestet quo se patrem esse demonstret? Restat alia quaestio difficilior, Quum Christus prohibeat, nequem vocemus patrem in terris, quia unus sit nobis in coelis Pater (Matth. 23, 9.): quomodo audeat Paulus nomen Patris sibi sumere. Respondeo, proprie loquendo unum esse Deum patrem, non animae tantum, sed etiam carnis: verum quia, quod ad corpus spectat, honorem nominis paterni communicat iis quibus sobolem largitur, sibi autem soli in animas paternum ius et titulum retinet: fateor hac ratione ipsum peculiariter vocari patrem spirituum, et discerni a patribus terrenis: quemadmodum Apostolus loquitur ad Hebraeos (12, 9.). quia tamen sicut ipse solus propria virtute animas tum gignit, tum regenerat et vivificat, ita servorum suorum ministerio ad hoc utitur: nihil in eo est incommodi, si huius ministerii respectu vocentur patres, quia in hoc nihil Deo prorsus derogatur. Verbum (sicut diximus) spirituale est semen, eo no-

stras animas regenerat solus Deus sua virtute: sed ministrorum operam non excludit. Si ergo diligenter consideres, quid per se agat Deus, quid per ministros agi velit: facile intelliges, quo sensu ipse solus dignus sit honore patris, et quatenus, non imminuto ipsius iure, ministris eius nomen hoc competat.

16. Adhortor ergo vos, imitatores mei estote. 17. Hac de causa misi ad vos Timotheum, qui est filius meus dilectus et fidelis in Domino: qui vobis in memoriam reducat vias meas quae sunt in Christo, quemadmodum ubique in omnibus Ecclesiis doceam. 18. Perinde quasi non sim ad vos venturus, inflati sunt quidam: 19. Veniam autem brevi ad vos, si Dominus voluerit: et cognoscam non sermonem eorum qui sunt inflati, sed virtutem. 20. Neque enim in sermone regnum Dei est, sed in virtute. 21. Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in dilectione spirituque mansuetudinis?

16. *Adhortor vos.* Iam exprimit etiam suis verbis, quid paterna sua admonitione ab illis requirat: nempe, quum filii sint, ne degenerent a patre. Quid enim magis rationabile, quam filios dare operam, ut patri sint quam simillimi? et tamen iure suo nonnihil cedit, dum rogando potius quam imperando, eos huc hortatur. Caeterum quatenus imitatores suos esse velit, alibi demonstrat, quum addit: Sicut ipse erat Christi (Infra 11, 1.). Haec moderatio semper tenenda est, nequem hominum sequamur, nisi quatenus nos ducit ad Christum. Qua de re hic agat, scimus. non modo crucis humilitatem refugiebant Corinthii, sed patrem quoque suum despectui hac causa habebant, quod terrenae gloriae oblitus in opprobriis Christi potius gloriabatur: seque et alios beatos putabant, qui secundum carnem nihil habebant contemptibile. Admonet igitur eos, ut suo exemplo se Christo in obsequium ad omnia perferenda addicant.

17. *Hac de causa.* Sensus est: Ut sciatis, qualis sit vita mea, et num imitatione dignus sim, Timotheum audite, qui fidus earum rerum testis esse poterit. Duo autem quum sint quae fidem hominis testimonio conciliant, notitia rerum quas narrat, et fides: utrumque esse in Timotheo docet. Nam filium dilectissimum dum nominat, se illi familiariter notum, suaque omnia comperta esse docet: deinde vocat *fidelem in Domino.* Duo quoque mandat Timotheo: ut Corinthiis reducat in memoriam quae sponte meminisse debuerant, in quo eos tacite arguit: deinde, ut ipsis testetur, quam aequalis ubique et constans sit sua docendi ratio. Verisimile autem est, pseudoapostolorum calumniis fuisse impetitum, quasi plus sibi iuris sumeret in Corinthios quam in alios, aut aliter se gereret in aliis locis: neque enim frustra testatum hoc illis esse vult. Prudentis ergo ministri est, suas ita rationes constituere, et hanc tenere docendi regulam, nequid tale obiici illi queat, quin promptam habeat defensionem ex re ipsa, sicut habuit Paulus.

18. *Perinde quasi non sim ad vos venturus.* Hic mos est pseudoapostolorum, captare bonorum absentiam, ut nullo impedimento insolescant, ac se iactent. Significat ergo Paulus, eos non posse suam praesentiam sustinere: ut malam eorum conscientiam coarguat, et ferociam reprimat. Contingit quidem interdum, homines improbos, quum datur insultandi occasio, ferrea fronte palam insurgere contra servos Christi: nunquam tamen ingenue prodeunt

ad aequum certamen, sed potius obliquis artibus diffidentiam suam produnt.

19. *Veniam autem brevi.* Falluntur, inquit, dum me absente cristas erigunt, quasi diuturnum hoc futurum sit: sentient enim brevi, quam vana fuerit sua elatio. Non tam autem deterret eos, quasi fulminaturus sit suo adventu, quam eorum conscientias urget ac premit: quia utcunque dissimularent, scirent tamen Dei virtute se instructum. Particula *Si Dominus voluerit* indicat, nihil in futurum debere nos polliceri aliis, aut apud nos statuere, nisi hac exceptione addita: Quoad Dominus permittet. Unde merito Iacobus (4, 15.) hanc temeritatem ridet in hominibus, quod deliberant, quid post decennium sint facturi, quum ne unam quidem vitae horam certam habeant. Quanquam autem ad has loquendi formulas non astringimur perpetua necessitate: satius est tamen diligenter illis assuescere, ut in hac cogitatione identidem exerceamur, omnes nostras deliberationes subiiciendas esse Dei arbitrio. *Et cognoscam non sermonem.* Per Sermonem intellige garrulitatem qua sibi placebant pseudoapostoli: pollebant enim dexteritate aliqua et gratia loquendi, zelo autem et efficacia Spiritus vacui erant. *Virtutis* nomine significat spiritualem efficaciam, qua praediti sunt qui serio verbum Domini administrant. Sensus est igitur: Videbo, numquid tantam habeant materiam se efferendi: neque vero aestimabo eos ab externa loquacitate, in qua proram et puppim constituunt suae gloriae, et qua freti nihil non sibi arrogant. Siquid existimationis habere apud me velint, virtutem illam afferant oportet, quae veros Christi servos a larvatis distinguit: alioqui eos cum tota sua pompa contemnam. frustra igitur eloquentia sua confidunt, quando mihi instar fumi erit.

20. *Neque enim in sermone.* Quia Dominus verbo suo tanquam sceptro Ecclesiam gubernat, saepe Evangelii administratio regnum Dei vocatur. Hic ergo per regnum Dei intellige quicquid huc spectat, et ad hunc finem destinatur, ut inter nos regnet Deus. Negat hoc regnum sermone contineri: quantulum enim est, siquis diserte garrire sciat, et nihil habeat praeter inanem tinnitum? Sciamus ergo externam docendi gratiam et dexteritatem esse instar corporis formosi et bene colorati: virtutem de qua hic Paulus loquitur, esse instar animae. Iam ante vidimus, hanc esse naturam Evangelicae praedicationis, ut solida quadam maiestate intus sit referta. Haec maiestas se exserit, ubi minister virtute magis quam sermone contendit: hoc est, quum nec ingenii nec eloquentiae confidentia nititur: sed spiritualibus armis instructus, asserendae Domini gloriae zelo, regni Christi erigendi desiderio, studio aedificationis, timore Domini, invicta constantia, conscientiae puritate, et reliquis necessariis dotibus in opus Domini strenue incumbit: alioqui mortua est praedicatio, nec quicquam habet vigoris, quocunque tandem colore splendeat. Quamobrem alterius Epistolae cap. 5, 17. negat quicquam in Christo valere praeter novam creaturam. quod in eundem finem spectat: vult enim nullis nos externis larvis immorari, sed internae tantum Spiritus sancti virtuti insistere. Tametsi autem pseudoapostolorum ambitionem his verbis refutat: simul tamen perversi iudicii Corinthios arguit, qui inde Christi servos metiebantur, quod est in eorum virtutibus minimum. Insignis sententia, et quae nihilo ad nos minus, quam ad illos pertinet. Evangelium nostrum, quo superbimus, ubi plurimis, nisi in lingua, consistit? ubi novitas vitae? ubi spiritualis efficacia? neque id in plebe modo, sed quam multi, dum favorem laudemque venantur ex Evangelio, tanquam profana quaedam scientia foret, nihil aliud student, nisi ut eleganter ac subtiliter loquantur? Virtutem ad miracula restringi non placet, quia ex antithesi colligere promptum est, latius patere.

21. *Quid vultis?* Qui epistolas divisit in capita, debuit hinc potius facere initium quinti capitis. Nam quum hactenus stultam Corinthiorum elationem, vanam confidentiam, perversum corruptumque ambitione iudicium reprehenderit: nunc commemorat vitia quibus laborabant, quorum causa pudere ipsos debebat, quasi diceret: Vos, perinde ac rebus optime apud vos constitutis, estis inflati: at satius foret, status vestri infelicitatem cum pudore et gemitu agnoscere: nam si pergitis, ego deposita lenitate cogar severitatem paternam in vos exserere. Sed haec comminatio qua liberam illis optionem facit, plus habet energiae: testatur enim, per se non stare, quominus placidum se illis et mansuetum exhibeat, sed eorum vitio se ad severitatem adigi. Vestrum, inquit, est eligere, qualem me habere velitis: quod ad me spectat, ego ad lenitatem sum paratus: verum si pergitis ut hactenus, mihi necesse erit virgam arripere. Ita insurgit, postquam sibi asseruit paternam auctoritatem apud eos: nam ridiculum fuisset exordiri ab hac commitatione, nisi ante viam sibi dicendo fecisset, eosque ad timorem praeparasset. *Virgam* appellat severitatem qua pastor delicta populi corrigere debet. Huic opponit caritatem et spiritum mansuetudinis: non quia oderit filios pater quos castigat, (nam ex amore potius castigatio proficiscitur), sed quia vultus tristitia et verborum asperitate talem se praebet, quasi filio irasceretur. Ut clarius dicam uno verbo, pater, qualemcunque vultum prae se ferat, filium semper amat: sed amorem hunc declarat placide et amabiliter eum docendo, dum eius peccatis offensus, durioribus verbis eum castigat, vel etiam ferula irati personam induit. Quoniam igitur latet amor, quum exseritur disciplinae severitas, merito Paulus cum spiritu lenitatis coniungit caritatem. Sunt qui virgam pro excommunicatione hic accipiunt: ego autem, tametsi illis concedo, excommunicationem esse partem huius severitatis quam Paulus Corinthiis denuntiat: tamen hanc latius extendo, nempe ut duriores omnes reprehensiones comprehendat. Hic observa, quis ordo bono pastori tenendus sit: sponte enim ad lenitatem propensus esse debet, ut alliciat potius ad Christum, quam vi trahat. Hanc lenitatem, quoad in se est, retinere debet, nec unquam ad amarulentiam nisi coactus descendere. Caeterum ubi opus est, virgae parcere non debet: nam sicut dociles ac voluntarii placide tractandi sunt, ita in praefractis et contumacibus necessarium usum habet asperitas. Et videmus, ut verbum Dei non simplicem contineat doctrinam, sed amaris etiam reprehensionibus aspersum sit, ut ferulam pastoribus suppeditet. Fit enim saepe populi contumacia, ut qui natura mitissimi sunt pastores, quasi alienam personam, rigide et duriter agendo, induere cogantur.

CAP. V.

1. Omnino auditur in vobis scortatio, et talis scortatio quae ne inter Gentes quidem nominatur, ut quis uxorem patris habeat. 2. Et vos inflati estis, ac non magis luxistis, ut e medio vestri removeretur qui facinus hoc admisit. 3. Ego quidem certe tanquam absens corpore, praesens autem spiritu, iam iudicavi tanquam praesens, qui hoc ita designavit, 4. In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis et spiritu meo, cum potentia Domini nostri Iesu Christi, eiusmodi inquam hominem 5. Tradere Sata-

nae in exitium carnis, ut spiritus salvus fiat in die Domini Iesu.

1. *Omnino auditur* etc. Quoniam illae (sicuti dictum est) contentiones ex arrogantia et nimia confidentia oriebantur, opportune transit ad commemorandos eorum morbos, quorum agnitione humiliari ipsos decebat. Primo admonet, quantum flagitium sit, quod patiantur unum e grege suo abuti noverca sua ad libidinem. Incertum est autem, eamne a patre suo abduxerit tanquam scortum, an coniugii praetextu ipsam tenuerit. Verum id ad rem non magnopere pertinet: nam ut illa fuisset nefaria et exsecranda scortatio: ita hoc incestum fuisset coniugium, et alienum ab honestate decoroque naturae. Iam ne dubiis suspicionibus gravare eos videatur, dicit se rem notam et vulgatam proferre. Nam particulam ὅλως sic accipio, ut exprimat, non fuisse dubium rumorem, sed rem manifestam, et passim cum magno offendiculo publicatam. Quia tale genus scortationis ne inter Gentes quidem nominari dicit, quidam eum ad incestum Ruben respexisse putant, qui etiam novercam incestaverat. Putant ergo Paulum non fecisse mentionem Israelis, quod tale illic probrum accidisset, quasi vero non multos eiusdem formae incestus referant etiam Gentium historiae. Est igitur commentum illud alienum prorsus a mente Pauli; nam quod Gentes potius quam Iudaeos nominat, eo magis sceleris turpitudinem amplificare voluit. Vos, inquit, flagitium tanquam rem licitam permittitis: quod ne inter Gentes quidem toleraretur: imo quod semper horrori fuit, et instar portenti habitum. Quod ergo inter Gentes audiri negat, eo non intelligit, nihil unquam tale exstitisse, vel in historiis non referri, de quo compositae sunt etiam tragoediae: sed esse Gentibus detestabile, non secus ac foedum et horrendum monstrum. est enim belluina libido, quae ipsum quoque naturae pudorem tollit. Si quispiam quaerat, numquid aequum sit exprobrari omnibus unius hominis peccatum: respondeo, non accusari Corinthios, quod unus apud eos peccasset, sed quod flagitium gravisssima ultione dignum connivendo alerent, quemadmodum sequitur.

2. *Et vos inflati estis.* Non pudet vos, inquit, gloriari in tanta humilitatis materia? Ante negaverat, vel in summa excellentia gloriandum esse, quia nihil habeant homines proprium, sed sola Dei gratia excellant: nunc autem alia eos via aggreditur. Estis, inquit, cooperti ignominia: quis ergo superbiae aut elationi locus? Mira enim caecitas est, quasi Angelis et hominibus invitis, in mediis probris gloriari. Quum dicit *Non magis luxistis*, argumentatur a contrario: ubi enim luctus est, cessat gloriatio. Quaeri potest, curnam lugere debuerint alienum peccatum. Respondeo, duas esse causas: nam et propter communionem quae inter Ecclesiae membra est, affici omnes tam exitiali unius lapsu decuit: et quum perpetratur in aliqua Ecclesia tale flagitium, ita reus est eius auctor, ut totus coetus quodammodo polluatur. Quemadmodum enim Deus patremfamilias in uxoris aut liberorum probro humiliat, et totam cognationem in unius turpitudine: ita cogitare debet unaquaeque Ecclesia, se macula dedecoris aspergi, quoties aliquod apud se turpe scelus perpetratur. Quinetiam videmus, ut propter sacrilegium unius Achan ita Dei in totum Israelem exarserit (Ios. 7, 1.): non quia tam crudelis sit Deus, ut propter alienum scelus adversus innocentes saeviat: sed quemadmodum, quoties tale quid in uno populo accidit, iam quoddam irae eius indicium est: ita publica privati delicti correctione declarat, totum corpus mali contagione tactum pollutumque esse. Hinc colligere promptum est, officium cuiusque Ecclesiae esse, lugere singulorum membrorum peccata, tanquam domesticas calamitates quae ad totum

corpus pertineant. Et certe hoc piae iustaeque correctionis initium est, mali displicentia ad sanctum zelum accendi: quia alioqui amarulenta erit severitas. *Ut e medio vestri removeretur.* Hic iam clarius exprimit, quid in Corinthiis accuset: nempe ignaviam, quod ad tantam abominationem conniverent. Unde etiam apparet, hac potestate praeditas esse Ecclesias, ut, siquid est intus vitii, disciplinae severitate corrigant vel eiiciant: neque posse excusari quae non advigilant, ut a sordibus repurgentur. Damnat enim hic Corinthios Paulus. cur? quod in puniendo unius scelere fuerint negligentes. atqui immerito reos ageret, si deficeret eos facultas. Excommunicationis ergo potestas hoc loco stabilitur. Rursum ut haec animadversionis ratio Ecclesiis data est in manum, ita quae non utuntur, dum res postulat, eas peccare hic ostendit Paulus. alioqui enim iniquus foret Corinthiis, vitium illis hoc imputando.

3. *Ego quidem certe.* Quia deerant officio suo Corinthii, postquam eorum socordiam damnavit, nunc, quid faciendum sit, docet: nempe ut haec macula deleatur, exterminandum esse incestum illum a fidelium contubernio. Remedium ergo morbi praescribit, excommunicationem, quam tam diu differendo, peccaverant. Quod dicit *se corpore absentem* iam illud decrevisse, in eo Corinthiorum ignaviam gravius accusat: subest enim tacita anthithesis, acsi diceret: Vos, qui praesentes estis, debueratis pridem huic morbo mederi, ante quorum oculos assidue versatur: desidetis tamen: ego vero ne absens quidem ferre possum. Ne tamen obstreperet quispiam, in tanta locorum distantia temere ex rumoribus iudicium ferre, *spiritu se praesentem* asserit, significans, non minus sibi constare officii rationem, quam si coram adesset, ac rem cerneret oculis. Iam de modo excommunicationis quid doceat, videre operae pretium est.

4. *Congregatis vobis et spiritu meo.* Hoc est, Congregatis mecum, sed in spiritu: quoniam corpore in unum convenire non poterant. hoc tamen perinde fore testatur acsi palam adesset. Animadvertendum, quod Paulus, quamvis Apostolus foret, non pro sua libidine excommunicat solus: sed consilium cum Ecclesia participat, ut communi auctoritate res agatur. Praeit quidem ipse, viamque demonstrat: sed dum alios sibi adiungit socios, satis significat, non esse privatam unius hominis potestatem. Quoniam autem multitudo, nisi consilio regatur, nihil unquam moderate nec graviter agit: erat in veteri Ecclesia ordinatum presbyterium, hoc est collegium seniorum, cuius, omnium consensu, prima erat cognitio: inde res ad populum, sed iam praeiudicata, deferebatur. Quicquid sit, a Christi Apostolorumque instituto, ab ordine Ecclesiae, ab ipsa denique àequitate alienum est, penes unum hominem hoc ius deponi: ut, quos velit, suo arbitrio excommunicet. Notemus ergo hanc moderationem tenendam esse in excommunicatione, ut communi seniorum consilio et ex plebis consensu exerceatur haec disciplina: atque hoc esse remedium quo tyrannidi obviam eatur. Nihil enim Christi disciplinae magis adversum, quam tyrannis cui aperta est ianua, si tota potestas uni permittitur. *In nomine Domini nostri.* Neque enim satis est nos coire in unum, nisi id fiat in Christi nomine: nam et mali conveniunt ad conspirationes impias et nefarias. Porro ad hoc ut conventus agatur in Christi nomine, duo requiruntur, ut ab invocatione nominis eius fiat exordium: deinde nequid tentetur nisi ex eius verbo. Tunc ergo demum auspicato aggrediuntur homines quicquid agendum suscipiunt, quum ex animo Dominum invocant, ut eius Spiritu gubernentur, ut eius gratia dirigantur eorum consilia ad felicem successum: deinde quum os ipsius interrogant, sicut loquitur Propheta (Ies. 30, 2.): hoc est, consultis eius oraculis, se

suaque consilia omnia eius voluntati in plenam obedientiam addicunt. Hoc si vel in minimis actionibus fieri convenit, quanto minus in gravibus seriisque negotiis est omittendum? omnium vero minime, quum Dei potius negotium quam nostrum agimus. Exempli gratia, excommunicatio non hominum, sed Dei ipsius est institutum: quoties ergo ea utendum est, unde exordiemur nisi a Deo? In summa, dum iubet Paulus Corinthios in nomine Christi convenire, non id tantum requirit, ut Christi nomen obtendant, aut ore profiteantur (nam id impiorum quoque commune est), sed vere et ex animo ipsum quaerant: deinde eo ipso gravitatem pondusque actionis significat. Addit *Cum potentia Domini nostri:* nam si vera est promissio: Quoties duo aut tres congregati in meo nomine fuerint, ego in medio eorum sum (Matth. 18, 20): sequitur, opus esse Christi quicquid fit in tali congregatione. Hinc colligimus, quanti sit momenti coram Deo excommunicatio legitima, quum Dei virtute subnixa sit. Nam et illud impleri oportet: Quicquid ligaveritis in terra, erit in coelis ligatum (Matth. 18, 18.). Sicut autem haec sententia non mediocrem horrorem incutere debet contemptoribus: ita etiam tam fideles pastores quam totae Ecclesiae hinc admonentur, quanta religione in re tam seria progredi debeant. Certum enim est, non hominum arbitrio aut opinionibus alligatam esse Christi potentiam, sed coniunctam cum aeterna eius veritate.

5. *Tradere Satanae in exitium carnis.* Quoniam ista virtute inter alias praediti erant Apostoli, ut malos et contumaces Satanae subiicerent, eoque tanquam flagello uterentur ad eos corrigendos: Chrysostomus, et qui eum sequuntur, ista Pauli verba referunt ad tale genus castigationis, quemadmodum exponi solet alter locus de Alexandro et Hymenaeo ad Timotheum (I. Tim. 1, 20.). Tradere ergo Satanae nihil aliud esse sentiunt, quam gravem aliquam corporis poenam infligere. Sed ego dum totum contextum propius intueor, et simul confero quae in posteriore Epistola habentur: omissa illa interpretatione, tanquam coacta et a sensu Pauli aliena, de excommunicatione simpliciter accipio. Est enim apta loquutio Tradere Satanae pro Excommunicare: quia sicut in Ecclesia regnat Christus, ita Satan extra Ecclesiam: quemadmodum etiam annotavit Augustinus Sermone De verbis Apostoli 68, ubi locum hunc exponit. Quia ergo hac lege in Ecclesiae communionem recipimur, et in ea manemus, ut sub fide simus tutelaque Christi: dico eum qui eiicitur extra Ecclesiam, quodammodo Satanae tradi in potestatem, quia extraneus fit et alienatur a Christi regno. Particula quae sequitur: *In exitium carnis*, ad mitigationem posita est. significat enim Paulus, non ita Satanae permitti qui corrigitur, ut prorsus intereat, vel ut diabolo in perpetuam servitutem dedatur, sed esse damnationem temporariam: neque id modo, sed quae futura sit salutaris. quia enim spiritus tam salus quam damnatio aeterna est, damnationem carnis pro temporali accepit, quasi diceret: Hic eum ad tempus damnabimus in mundo, ut in regno suo eum Dominus servet. Ita solvitur obiectio qua nonnulli refellere hanc expositionem nituntur: nam quum feratur in animam potius quam in externum hominem sententia excommunicationis, rogant, qui conveniat eam vocari carnis exitium. Ego autem (sicuti iam attigi) respondeo, hac tantum ratione carnis exitium opponi saluti spiritus, quia illud temporale sit, haec aeterna. Quo sensu dies carnis Christi vocat Apostolus ad Hebraeos 5, 17. curriculum mortalis vitae. Ecclesia autem severe eos qui peccarunt castigando, in hoc mundo non parcit, ut Deus parcat. De excommunicationis ritu, causis, necessitate, finibus, moderatione siquis habere plura volet, petat ex Institutione nostra.

6. Non est bona gloriatio vestra. an nescitis, quod exiguum fermentum totam massam fermentat? 7. Expurgate ergo vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi: nam Pascha nostrum pro nobis immolatum est, Christus. 8. Proinde epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitiae et pravitatis, sed in azymis sinceritatis et veritatis.

6. *Non est bona.* Gloriationem eorum non ideo tantum damnat, quod se ipsos contra quam homini fas est, efferebant; sed quia sibi in vitiis placebant. Prius homines exinanivit omni gloria: quia enim nihil est illis proprium, quantumvis excellant, omnia uni Deo debere ostendit. Hic vero non disputat, fraudari Deum iure suo, quum sibi virtutum laudem arrogant mortales, sed inepte desipere Corinthios, qui sine materia cristas erigunt. Nam superbiebant perinde acsi omnia fuissent apud se aurea: quum tamen tantum flagitii ac dedecoris inter ipsos foret. *An nescitis.* Ne putarent rem esse nullius aut levis momenti, tantum malum fovere, ostendit, quam exitialis sit indulgentia in hac parte, et dissimulatio. Utitur autem proverbiali sententia, qua significat unius hominis contagione infici totam multitudinem. Habet enim haec paroemia hoc quidem loco eundem sensum cum illis Iuvenalis,

grex totus in agris
Unius scabie cadit, et porrigine porci:
Uvaque conspecta livorem ducit ab uva.

Dixi: hoc loco, quia alibi (Galat. 5, 9.) Paulus diverso sensu ipsa utitur, sicut videbimus.

7. *Expurgate ergo.* Quia similitudinem mutuatus erat a fermento, eam adhuc retinet: tametsi ab hypothesi transitum facit ad generalem doctrinam: non enim amplius de incesto loquitur, sed generaliter eos hortatur ad vitae puritatem: quia non possimus in Christo manere, nisi repurgemur. Solet hoc facere non raro: ut quum aliquid in specie dixit, inde occasionem sumat transeundi ad generales exhortationes. Fecerat mentionem fermenti alia de causa, sicut vidimus: quoniam haec eadem metaphora congruebat generali doctrinae quam nunc subiungit, eam huiusque porrigit. *Pascha nostrum.* Antequam ad rem veniam, pauca dicam de verbis. *Vetus fermentum* eadem ratione vocatur qua vetus homo: praecedit enim in nobis naturae corruptio, antequam Christo renascamur. vetus ergo dicitur quod afferimus ex utero: et interire debet, quum renovamur Spiritus gratia. Verbum ἐτύθη, quia inter Christi nomen et sacrificii medium est, ad utrumque referri potest. ego ad sacrificium retuli. quanquam in eo parum est momenti, quia sensus nihil mutatur. ἑορτάζωμεν, pro quo Erasmus reddidit Festum celebremus, significat etiam post immolatum sacrificium solenni epulo communicare: quae significatio praesenti loco magis quadrare visa est. Itaque secutus sum Veterem interpretem potius quam Erasmum, quia hic sensus mysterio, quod Paulus tractat, longe est aptior. Nunc ad rem: Paulus dum ad sanctitatem vult Corinthios hortari, quod olim in Paschate figuratum fuit, impleri debere hodie in nobis admonet, et quae sit veritatis ad figuram analogia, explicat. Primo, quoniam Paschatis duae fuerunt partes, sacrificium et sacrum epulum: utramque ponit. etsi enim agnum paschalem quidam pro sacrificio non habent: ratio tamen evincit, sacrificium proprie fuisse: nam illic sanguinis aspersione populus reconciliabatur Deo. non est autem re-

conciliatio absque sacrificio. deinde id palam nunc Apostolus confirmat: nam verbo θύεσθαι utitur, quod sacrificiis aptum est: nec aliter staret eius contextus. Immolabatur ergo agnus quotannis, sequebatur deinde epulum, cuius celebritas septem dies continuos durabat. Christus, inquit Paulus, est Pascha nostrum, is semel immolatus fuit: et quidem hac lege, ut vis immolationis unicae sit aeterna. Restat nunc, ut vescamur: non quotannis semel, sed perpetuo. In hac vero sacri epuli solennitate abstinendum a fermento nobis est: sicut Patribus abstinere Deus praecepit, sed quali fermento? sicut illis pascha fuit externum veri Paschatis figura: ita etiam accessiones figurae erant eius veritatis quam hodie tenemus. Si ergo Christi carne et sanguine pasci velimus, afferamus ad hoc epulum sinceritatem et veritatem. hi sint nostri azymi panes, facessat omnis malitia et pravitas: quoniam Paschati fermentum miscere nefas est. In summa, nos tunc fore Christi membra testatur, si malitiae et fraudulentiae renuntiemus. Interea notandus est hic locus, unde patet, vetus Pascha non praeteriti modo beneficii μνημόσυνον fuisse, sed venturi etiam Christi sacramentum: a quo hoc habemus, ut transeamus de morte in vitam. Alioqui non staret illud, corpus legalium umbrarum esse in Christo (Colos. 2, 17.). Valebit etiam hic locus ad refellendum Missae Papalis sacrilegium. Neque enim quotidie offerri Christum Paulus docet, sed peracto semel sacrificio hoc restare, ut spirituale epulum tota vita celebretur.

9. Scripsi vobis in Epistola: Ne commisceamini scortatoribus: 10. Neque in universum scortatoribus mundi huius, vel avaris, vel rapacibus, vel idololatris: quandoquidem debuissetis ex hoc mundo exire. 11. Nunc autem scripsi vobis: Ne commisceamini: si is qui frater nominatur vel scortator sit, vel avarus, vel idololatra, vel maledicus, vel ebriosus, vel rapax: cum tali ne cibum quidem sumatis. 12. Quid enim mea refert extraneos iudicare? an non eos qui intus sunt iudicatis? 13. Extraneos vero Deus iudicat: eiicite scelestum ex vobis ipsis.

9. *Scripsi vobis in epistola.* Ista epistola, de qua loquitur, hodie non exstat. Nec dubium, quin multae aliae exciderint: sed satis est, quod nobis supersunt quas sufficere Dominus providit. Caeterum hic locus propter obscuritatem ad varios sensus torquetur: quibus refellendis non puto mihi necesse esse immorari, si eum qui mihi genuinus videtur esse, protulero. Reducit Corinthiis in memoriam, quid illis iam praeceperit: nempe ut ab improborum consuetudine abstinerent. Hoc enim est *commisceri*, familiariter versari cum aliquo, et eius consuetudine implicari. Porro commemoratio ista ad exprobrandam segnitiem valet, quod admoniti cessaverant. Addit exceptionem, quo melius intelligant, ad Ecclesiae domesticos id proprie spectare: quum de mundo fugiendo non sint admonendi. Interdicit igitur in summa Corinthiis eorum consuetudine, qui, quum se fideles profiteantur, flagitiose tamen et cum Dei probro vivunt. Perinde autem id est acsi diceret: Quicunque fratres haberi volunt, aut sancte honesteque vivant, aut a piorum coetu excommunicentur, et ab eorum usu et consuetudine abstineant omnes boni. De impiis supervacuum esset mentionem facere, quando sponte eos fugere debetis, etiamsi nihil moneam. Caeterum exceptio haec crimen torporis auget, quod in sinu Ecclesiae foverent hominem sceleratum. turpius enim est domesticos non curare quam exteros.

10. *Quandoquidem debuissetis.* In hoc praesertim membro variant interpretes. Dicunt enim aliqui: Citius e Graecia migrare vos oportet. Ambrosius autem: Potius vobis est moriendum. Erasmus resolvit in optativum, acsi Paulus diceret: Utinam quidem e mundo liceret penitus exire: sed quia id non potestis, saltem ab iis exeatis qui falso Christianos se vocant, et pessimo interea exemplo vivunt. Propius aliquanto ad verisimilitudinem accedit Chrysostomi expositio: secundum quem hic est sensus: Quum iubeo vos a scortatoribus fugere, non quoslibet intelligo: alioqui alium mundum quaerere oporteat. Vivendum enim nobis est inter spinas, quamdiu in terra peregrinamur: sed hoc tantum exigo, ne vos commisceatis cum scortatoribus qui fratres censeri volunt: ne videamini eorum nequitiam tolerando probare. Ita *Mundi* nomen hic pro vita praesenti erit capiendum, sicut Iohann. 17, 15.: Non rogo, Pater, ut eos tollas e mundo, sed ut liberes a malo. Adversus hanc expositionem obiici possit quaestio: Quum hoc dixerit Paulus pro eo tempore quo permisti adhuc impiis erant Christiani, et inter eos dispersi: quid nunc agendum sit, postquam omnes Christo nomen dederunt? Nam hodie quoque e mundo migrandum sit, si velimus malorum consortium fugere: atqui nulli extranei sunt, ubi omnes Christi nomen prae se ferunt, et per Baptismum illi sunt consecrati. Sicui Chrysostomum sequi libeat, huic non difficilis erit responsio, Paulum hic pro confesso sumpsisse quod verum est, ubi ius est excommunicandi, facile remedium esse quo segregentur mali a bonis, si Ecclesiae officium suum faciant. Adversus extraneos nulla erat Christianis iurisdictio Corinthi, nec coercere dissolutam eorum vitam poterant: necesse ergo illis fuisset mundum relinquere, si malos, quorum vitiis mederi non poterant, fugere voluissent. Ego quia non libenter interpretationes recipio, quae aliter accommodari verbis nequeunt, quam si verba ad ipsas torqueantur, aliam ab his omnibus diversam magis amplector, ut *Exire* pro Segregari sumatur: *mundus* pro mundi inquinamentis, quasi diceret: Quid opus est vobis praecipere de filiis saeculi, quando, ut semel renuntiastis mundo, ita oportet vos ab eorum consortio subducere? totus enim mundus in maligno positus est. Sicui ea non placet, est haec quoque altera probabilis: Non scribo vobis in universum, ut fugiatis societatem scortatorum huius saeculi: quanquam id sponte facere debetis, etiamsi non admoneam. Mihi tamen magis probatur illa superior: nec vero eam primus excogitavi, sed ab aliis prius adductam melius (ni fallor) aptavi contextui Paulino. Est ergo species quaedam praetermissionis, quum se extraneorum mentionem facere negat, quoniam ab illis iam segregati esse debeant Corinthii: ut sciant, domi quoque servandam esse hanc disciplinam fugiendi malos.

11. *Si is qui frater nominatur.* Graeco participium est absque verbo: quod qui ad sequentia referunt, coactum sensum inducunt, et alienum a mente Pauli. Fateor quidem, veram esse sententiam illam et observatu dignam, neminem posse iudicio Ecclesiae corrigi, nisi cuius peccatum notum sit: verum illuc trahi non possunt haec Pauli verba. Intelligit ergo: Siquis censeatur inter vos frater, vitae autem sit flagitiosae et Christiano indignae, abstinete ab eius contubernio. In summa, nominatio haec, falsa est professio, cui res ipsa non respondet. Porro hic integram scelerum enumerationem non ponit, sed quinque aut sex enumerat exempli gratia: deinde sub dictione *Tali*, reliqua comprehendit: nec alia nominat, nisi quae sub hominum notitiam cadunt. Nam interior impietas, et siquid occultum est, ab Ecclesia non iudicantur. Caeterum dubium est, quid per *idololatram* intelligat. Idolis enim deditus esse quomodo potest is qui Christo nomen dedit? Nonnulli fuisse tunc putant inter Corinthios qui dimidia tantum ex parte Christum am-

plecterentur, pravis interim superstitionibus nihilominus impliciti: qualiter Israelitae olim, deinde Samaritani, qualemcunque habebant Dei cultum, quem tamen impiis superstitionibus polluebant. Ego autem potius de iis intelligo, qui, quum idola contemnerent, quo tamen impiis gratificarentur, simulatum idolis cultum exhibebant. Tales in coetu Christianorum ferendos negat Paulus, et merito, utpote qui tam facile Dei gloriam prostituerent. Notandae autem sunt circumstantiae, quod, quum Ecclesiam illic haberent, in qua possent Deum pure adorare, et legitimo sacramentorum usu frui, sic veniebant in Ecclesiam, ut profanae impiorum communioni non renuntiarent. Hoc ideo dico, nequis tam exacta severitate utendum putet in eos qui hodie sub Papae tyrannide dispersi vitiosis multis ritibus se contaminant: quos ego quidem graviter peccare in hac parte dico, et severe redarguendos esse fateor, assidueque urgendos, ut se aliquando totos Christo consecrare discant: sed eo usque progredi non audeo, ut excommunicandos censeam: quia dissimilis est eorum ratio. *Cum tali ne cibum quidem sumatis.* Primo sciendum est, totamne Ecclesiam, an singulos hic compellet. Respondeo, singulis hoc quidem dici, sed pendere tamen a communi disciplina. neque enim excommunicandi potestas unicuique membro concessa est, sed universo corpori. quem vero excommunicavit Ecclesia, illum nemo fidelium in familiaritatem suam recipere debet: alioqui vilesceret Ecclesiae auctoritas, si singulis liceat admittere ad suam mensam qui a mensa Domini exclusi sunt. Per cibi communicationem intelligitur vel contubernium, vel interior convictus: nihil enim prohibet, quominus, si in diversorium ingressus videam excommunicatum quempiam assidere, simul cum eo prandeam: neque enim eius excludendi mihi est potestas. sed intelligit Paulus, quatenus liberum nobis est, fugiendam esse consuetudinem eorum quos a communione sua, Ecclesia resecuit. Hac severitate non contentus Romanus Antichristus, ad interdicta usque prorupit, nequis cibo, igne, potu, vel aliis vitae adminiculis excommunicatum iuvet. Non est autem ille disciplinae rigor, sed tyrannica barbaraque inhumanitas, quae prorsus cum Pauli sententia pugnat. Vult enim non tanquam inimicum haberi, sed tanquam fratrem eum, quem ideo publica ignominiae nota afficimus, ut pudore suffusus resipiscat. Et hac tanta crudelitate, si Deo placet, etiam in homines innoxios saeviunt. Ut autem demus, quosdam interdum hac poena esse non indignos: dico tamen ipsum genus interdicti a foro Ecclesiastico penitus abhorrere.

12. *Quid enim mea refert extraneos iudicare?* Nihil obstat, quominus illos quoque iudicemus: quinetiam iudicio verbi, quod nobis commissum est, ne diaboli quidem eximuntur. Sed Paulus hic de iurisdictione, quae Ecclesiae propria est, loquitur, quasi diceret: Dominus hac potestate nos instruxit, quam exerceamus in eos qui ex familia sunt. Est enim haec correctio pars disciplinae, quae intra Ecclesiam continetur, ad alienos usque non pertingit. Non pronuntiamus ergo his suam damnationem, quia Dominus eos cognitioni nostrae foroque non subiecit, quod ad istam correctionem censuramque spectat. itaque cogimur Dei iudicio relinquere. Quo sensu dicit Paulus, Deum fore ipsorum iudicem: quia scilicet non secus ac feras bestias sine freno vagari patitur, quia nemo est qui eorum petulantiam coerceat.

13. *Eiicite scelestum.* Exponi solet hoc de moecho novercae. Nam qui Malum accipiunt pro malitia, Graecis Pauli verbis refelluntur, ubi articulus est generis masculini. Quid tamen, si ad diabolum referas potius? qui certe in persona improbi hominis et scelesti alitur, ut inter nos sedem figat. Nam ὁ πονηρὸς simpliciter et sine adiectione, scelerum omnium principem magis, quam homi-

nem quemlibet pravum designat. Si placeat hic sensus, admonet Paulus, quanti intersit non ferre improbos, quia hoc modo exterminatur regno suo Satan, quod in malorum licentia inter nos occupat. Caeterum siquis de homine dictum malit, non repugno. Cur autem Chrysostomus rigorem Legis cum Evangelii clementia comparet, quia Paulus excommunicatione contentus fuit in eo scelere, de quo lex capitis poenam exigeret, nulla est ratio. Neque enim Iudices gladio armatos Paulus alloquitur, sed inermem turmam, cui tantum fraterna correctio permissa erat.

Cap. VI.

1. Audet aliquis vestrum, negotium habens cum altero, litigare sub iniustis, et non sub sanctis? 2. An nescitis, quod sancti mundum iudicabunt? quodsi in vobis iudicatur mundus, indigni estis minimis iudiciis. 3. An nescitis, quod Angelos iudicabimus, nedum ad victum pertinentia? 4. Iudicia ergo de rebus ad victum pertinentibus si habueritis, qui contemptibiles sunt in Ecclesia, eos constituite. 5. Ad erubescentiam vestram dico. adeo non est inter vos sapiens, ne unus quidem, qui possit iudicare inter fratres? 6. Sed frater cum fratre litigat, idque sub infidelibus. 7. Iam quidem omnino delictum in vobis est, quod iudicia habetis inter vos. cur non potius iniuriam sustinetis? 8. Sed vos infertis iniuriam, et fraudatis, et quidem fratres.

Hinc incipit reprehendere aliud vitium in Corinthiis: nimium scilicet litigandi ardorem, qui ex avaritia nascebatur. Duo autem sunt huius reprehensionis membra. prius est, quod, quum suas controversias agitarent apud impiorum tribunalia, ita infame reddebant Evangelium, ac prostituebant ludibrio. secundum est, quod, quum iniuriarum patientes esse debeant Christiani, illi iniuriam potius inferebant, quam ut incommodo aliquo se affici sustinerent. Ita prius membrum speciale est, alterum generale.

1. *Audet aliquis vestrum.* Haec prima sententia: siquis controversiam habeat cum fratre, dirimendam esse sub piis iudicibus, sub impiis non licere. Si quaeritur ratio, iam dixi hanc esse, quod dedecus Evangelio inferatur, et quasi impiorum sannis exponatur Christi nomen. Nam impii, Satanae impulsu, occasionibus semper avide imminent, ut habeant in pietatis doctrina quod calumnientur. Fideles autem, dum eos conscios faciunt suarum contentionum, ansam illis maledicendi, quasi data opera, porrigere videntur. Potest addi et secunda ratio, quod contumeliosi sumus in fratres, quum eos sponte subiicimus infidelium iudicio. Sed hic obiici potest: Quum ad magistratum spectet, ac propriae sint eius partes, ius omnibus dicere, et cognoscere de controversiis, cur non etiam infideles, qui in magistratu sunt, hanc auctoritatem habeant: quod si habent, cur prohibemur apud eorum tribunalia ius nostrum tueri? Respondeo, non hic damnari a Paulo, qui necessario sub infidelibus litigant, ut siquis trahatur in ius: sed qui sponte fratres illuc adducunt, et eos quasi per manum infidelium vexant, quum alio remedio uti liceat. Voluntarias ergo lites intendere fratribus in foro infidelium, malum est: si tibi dicta sit dies, venire, et causam tuam agere, malum non est.

2. *An nescitis, quod sancti.* Argumentum a minori ad maius. volens enim ostendere Paulus, iniuriam fieri Ecclesiae Dei, quum iudicia de terrenis controversiis ad infideles deferuntur, quasi nullus sit in coetu piorum ad iudicandum aptus, ita ratiocinatur: Quum Deus tanto honore dignatus sit sanctos, ut constituerit totius mundi iudices: indignum est eos excludi a levibus iudiciis, tanquam minus idoneos. Inde sequitur, Corinthios sibi ipsis iniuriam facere, quod honorem sibi a Deo collatum infidelibus resignent. Quod hic de iudicio mundi habetur, referri debet ad illam Christi sententiam: Sedebitis, quum Filius hominis venerit etc. (Matth. 19, 28.). Sic enim tradita est omnis iudicandi potestas Filio, ut in huius honoris societatem recepturus sit sanctos suos, tanquam assessores: alioqui *iudicabunt mundum*, sicut iam incipiunt iudicare. quia pietas eorum, fides, timor Domini, bona conscientia, integritas vitae, omnem impiis excusationem tollet: sicut de Noe dicitur, quod fide sua omnes aetatis suae homines damnaverit (Hebr. 11, 7.). Sed prior sensus melius convenit Apostoli proposito: nisi enim *Iudicium* hic proprie accipias, non procedet argumentum. Verum ne sic quidem multum habere ponderis videtur: perinde enim est ac siquis diceret: Sancti praediti sunt coelesti sapientia, quae immenso intervallo doctrinas omnes humanas antecellit. ergo de astris melius iudicare possunt quam astrologi. Hoc autem nemo concedet: ac reclamandi ratio est in promptu, quoniam pietas et spiritualis doctrina non conferat humanarum artium scientiam. Hic respondeo, inter alias artes et iudicandi peritiam hoc esse discriminis, quod illae et acumine ingenii et studeo comparantur, discunturque a magistris: haec vero aequitate et bona conscientia magis constat. At Iurisconsulti melius iudicabunt et certius, quam fidelis quispiam idiota: aut iuris cognitio supervacua est. Respondeo, hic non excludi eorum consilium: nam si cuius obscurae quaestionis definitio a legum scientia petenda sit, non vetat Apostolus, quin adeant Christiani Iurisconsultos. Sed hoc tantum reprehendit in Corinthiis, quod suas controversias ad infidelium iudicium deferant, tanquam nullos haberent idoneos arbitros in Ecclesia. Et admonet, quanto excellentiori iudicio praefecerit Deus suos fideles. *In vobis* positum existimo pro Inter vos. Quoties enim sub Christi auspiciis in unum locum fideles conveniunt, iam in eorum consessu quaedam est futuri iudicii imago, quod ultimo die in solidum patefiet. Mundum ergo in Ecclesia iudicari dicit Paulus, ubi erectum est Christi tribunal, ex quo suam iurisdictionem exerceat.

3. *An nescitis, quod Angelos.* Varie hic locus accipitur. Chrysostomus refert, a quibusdam de sacerdotibus intelligi, sed illud est nimis coactum. Alii de Angelis coelestibus exponunt hoc sensu, quod verbi Dei iudicio Angeli subiaceant, et a nobis, si opus sit, per hoc verbum iudicari possint. sicut habetur ad Galat. 1, 8.: Si Angelus e coelo aliud Evangelium attulerit, anathema sit. Nec videtur prima facie haec expositio aliena esse a contextu Pauli: nam si omnes quos verbo suo illuminavit Deus, tanta auctoritate sunt praediti, ut per verbum illud non homines modo, sed Angelos etiam iudicent: quanto magis de rebus exiguis et vilibus iudicabunt? sed quia Paulus hic in futuro tanquam de extremo die loquitur, et actuale (ut vulgo dicitur) iudicium verba sonant: mea quidem opinione angelos apostatas intelligere satius est. Neque enim minus quadrabit argumentum hoc modo: Daemones qui ex origine adeo nobili orti sunt, et nunc quoque, postquam exciderunt suo principatu, creaturae sunt immortales, et corruptibili mundo superiores, iudicabimus: quid ergo? an ea quae ventri subsunt, iudicio nostro eximentur?

4. *Iudicia ergo de rebus ad victum pertinentibus.* Observandum semper, de quibus causis agat: nam publica iudicia extra potestatem nostram sunt, nec arbitrio nostro debent transferri: de privatis autem negotiis transigere licet absque magistratus conscientia. Quum ergo arbitrium ferendo nihil minuatur de iure magistratus, merito Apostolus abstinere a profano, hoc est infidelium foro Christianos iubet. Ac ne causentur, se destitui meliore remedio, iubet ex Ecclesia deligere arbitros qui placide et ex aequitate causas decidant: ne vero idoneos sibi negent suppetere, dicit infimum quemque sustinere posse istas partes. Non ergo hic elevatur magistratus dignitas, dum eorum munus contemptis hominibus mandari praecipit: hoc enim (sicut iam dixi) per anticipationem positum est, quasi diceret: Vel postremus vestrum et abiectissimus melius hoc praestabit quam iudices impii, ad quos curritis, tantum abest, ut haec necessitas vos cogat. Ad hunc sensum prope accedit Chrysostomus, tametsi aliquid praeterea adiungit: putat enim Apostolum voluisse dicere, etiamsi inter Corinthios nemo inveniretur qui satis haberet prudentiae ad iudicandum, eligendos tamen esse qualescunque essent. Ambrosius neque coelum, neque terram attingit. Ego mihi videor Apostoli mentem fideliter expressisse, quod postremos fidelium praetulerit infidelibus in iudicandi facultate. Sunt qui excudant prorsus diversum sensum: nam verbum καθίζετε in praesenti accipiunt: et contemptibiles in Ecclesia, profanos homines interpretantur. Sed hoc argutum magis quam solidum: nam frigida esset illa infidelium appellatio. Deinde particula *Si habueritis*, obiurgationi non adeo quadraret: dicendum enim potius fuerat, Dum habetis: nam conditio illa extenuat. Proinde illud magis amplector, remedium mali iam hic praescribi. Caeterum hanc sententiam perperam acceptam fuisse a veteribus, ex quodam Augustini loco apparet: nam libro De opere Monachorum, ubi suas occupationes commemorat, hanc sibi de multis vel molestissimam esse asserit, quod saecularibus negotiis partem diei impendere cogatur: se tamen patienter ferre, quia eiusmodi necessitatem sibi Apostolus iniungat. Ex hoc loco et quadam epistola apparet, solitos certis horis sedere Episcopos ad lites dirimendas: quasi eos hic designet Apostolus. Ut autem res in deterius semper labuntur, ex illo errore deinde manavit iurisdictio, quam sibi in causis pecuniariis, Episcoporum officiales usurpant. In illo antiquo more duo sunt reprehensione digna: quod Episcopi alienis ab officio suo negotiis implicabantur, et Deo faciebant iniuriam, quum eius auctoritate et mandato se a recta vocatione discedere praetexerent. sed erat forte malum utcunque tolerabile. hunc vero profanum morem qui in Papatu invaluit, vel excusare vel defendere, summae improbitatis fuerit.

5. *Ad erubescentiam vobis dico.* Sensus est: Si nihil vos movent aliae rationes, saltem considerate, quanto vobis dedecori sit, quod inter vos ne unus quidem exstet qui negotium inter fratres amice transigere queat: quem honorem infidelibus tribuitis. Non repugnat autem hic locus testificationi quam superius habuimus: ubi negabat, se exprobrandi causa eorum vitia proferre: nam ita exprobrando magis eos a probro revocat, et se honori eorum consultum velle ostendit. Non ergo vult eos tam maligne sentire de suo coetu, ut quod infidelibus concedunt, fratribus suis omnibus adimant.

7. *Iam quidem omnino delictum.* Secundum membrum, continens generalem doctrinam: nec enim eos iam reprehendit, quod Evangelium derisui et infamiae exponant: sed quia litigent inter se, hoc dicit esse vitium. Notanda est tamen verbi proprietas quo utitur: nam ἥττημα Graecis imbecillitatem animi significat, dum facile

iniuriis frangitur, nec quicquam perferre valet. postea ad quodlibet vitium transfertur: quoniam omnia ex infirmitate et fortitudinis defectu nascuntur. Damnat ergo hoc in Corinthiis Paulus, quod litigando alii aliis molesti sint. Rationem ponit, quia tolerare iniurias nesciant. et certe quum Dominus (Matth. 5, 49.) praecipiat, ne malis vincamur, sed beneficiis potius vincamus iniurias: certum est, eos qui imperare sibi nequeunt, ut iniurias tolerent, sua impatientia peccare. Si huius impatientiae signum est forensis inter fideles concertatio, sequitur esse vitiosam. Sed hoc modo videtur in universum tollere privata iudicia. Omnino peccant qui litigant: ergo nemini fas erit ius suum per magistratum tueri. Sunt qui ita solvant hanc obiectionem: Apostolum pronuntiare omnino delictum esse, ubi sunt lites, quia alterius partis necessario mala sit causa. Sed hac cavillatione non effugiunt, propterea quod non tantum eos peccare dicat, dum faciunt iniuriam, sed etiam dum patienter non ferunt. Ego autem simpliciter ita respondeo, Quum permiserit nuper arbitros, satis eo indicasse, non esse illicitum Christianis, ius suum moderate citraque caritatis offensionem persequi. Inde colligere promptum est, eum habita circumstantiae ratione ita fuisse severum. Et sane ubicunque est litium frequentia, vel summo iure pertinaciter inter se contendunt partes, illic apparet plane, animos intemperanter malis cupiditatibus ardere: nec ad aequitatem et tolerantiam secundum Christi praeceptum esse compositos. Dicam apertius: haec causa est, cur lites improbet Paulus, quia debeamus iniurias tolerare aequis animis. videndum nunc, num possit quispiam litigare absque impatientia. nam si ita est, litigare non semper malum erit, sed ἐπὶ τὸ πολὺ, hoc est ut plurimum. Ego autem fateor, ut sunt corrupti hominum mores, impatientiam aut tolerantiae defectum (ut loquuntur) esse omnium fere litium accidens inseparabile. Sed hoc non obstat tamen, quin discernas inter rem ipsam et accidens vitiosum. Itaque meminerimus, Paulum non ideo improbare lites, quod bonam causam praesidio magistratus tueri per se malum sit: sed quia fere perpetuo adhaereant pravi affectus, ut intemperantia, ulciscendi libido, inimicitiae, pertinacia, et similes. Mirum est, hanc quaestionem non fuisse exactius discussam a scriptoribus Ecclesiasticis. Augustinus plus diligentiae impendit quam reliqui, et propius ad scopum accessit. Sed est ipse quoque nonnihil obscurus, utcunque verum doceat. Qui clarius docere volunt, admonent, distinguendum esse inter publicam et privatam vindictam: nam quum vindicta magistratus a Deo sit ordinata, qui ab ea petunt auxilium, non usurpant ipsi temere vindictam, sed ad Deum confugiunt ultorem. prudenter id quidem et apte: sed ultra progrediendum est. nam si ne a Deo quidem vindictam licet expetere, ita nec ad magistratus vindictam confugere liceret. Fateor ergo, Christiano homini prohibitam esse omnem ultionem, ne vel per se, vel per magistratum eam exerceat, imo ne appetat. Si ergo ius suum prosequi vult homo Christianus iudicio absque Dei offensa, cavere in primis debet, nequam ultionis cupiditatem, nequem pravum animi motum, ne iracundiam, ne ullum denique venenum in forum afferat. Huius rei caritas optima erit moderatrix. Siquis excipiat rarissimum hoc esse, ut quis solutus et vacuus omni pravo affectu litiget: fateor quidem et simul dico, rarum esse boni litigatoris exemplum: verum multis de causis utile esse ostendi, rem ipsam per se non esse malam, sed vitiari abusu. primum ne videatur Deus frustra instituisse iudicia: deinde ut sciant pii, quantum sibi liceat, ne mala conscientia quicquam suscipiant. Hinc enim fit, ut multi ruant in apertum Dei contemptum, ubi semel istos fines transilire coeperunt. Tertio ut admoneantur, tenendam semper moderationem esse, ne remedium sibi a Domino permissum proprio vitio con

taminent. Postremo ut improborum audacia coerceatur puro sinceroque zelo, quod non fieret, nisi nobis liberum esset legum poenis eos subiicere.

8. *Sed vos infertis iniuriam.* Hinc liquet, cur tanta in eos acerbitate invectus sit: quoniam scilicet tam improba habendi cupiditas regnabat inter eos, ut neque iniuriis parcerent. Paulo ante, quo mali magnitudinem exprimeret, praefatus est, non esse Christianos qui iniurias sustinere nesciant. Est ergo amplificatio ex comparatione sumpta: quia, si iniurias non devorare malum est, quanto peius est inferre? *Et quidem fratres.* Altera mali exaggeratio, quia, si iam bis peccant qui fraudant extraneos, portenti simile est, fratrem a fratre circumveniri aut spoliari. nos autem fratres sumus quicunque nominamus unum in coelis Patrem. Neque tamen, siquis mala fide cum extraneis versetur, crimen Paulus extenuat: sed prorsus excaecatos esse Corinthios docet, apud quos sacra fraternitas nullius sit momenti.

9. An nescitis, quod iniusti regnum Dei hereditate non obtinebunt? Ne erretis, neque scortatores, neque idololatrae, neque moechi, neque molles, neque paederastae, 10. Neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei hereditate obtinebunt, 11. Et haec fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini Iesu, et in Spiritu Dei nostri.

9. *An nescitis*, etc. Iniustitiam hic intellige quae iustitiae particulari opponitur. *Iniusti* ergo, hoc est qui fratribus iniuriam faciunt, qui fraudant vel circumveniunt alios, qui denique cum aliorum iniuria commodis suis inhiant, non possidebunt regnum Dei. Vocari autem hic iniustos, sicuti moechos, et fures, et avaros, et maledicos, qui a vitiis suis non resipiscunt, sed obstinate in illis perseverant, notius est, quam ut dici oporteat. Et Apostolus ipse postea suis verbis hoc exprimit, quum dicit Corinthios olim fuisse tales. Obtinent ergo impii Dei regnum: sed ita, si vera poenitentia ad Dominum ante conversi fuerint, et hoc modo impii esse desierint. nam etsi veniae causa non sit conversio, scimus tamen nullos Deo reconciliari, nisi qui resipiscunt. Caeterum interrogatio habet emphasin, quia se nihil aliud dicere significat, nisi quod sciant ipsi, ac vulgo tritum sit inter omnes pios. *Ne erretis.* Occasione ab uno sumpta, de pluribus vitiis loquitur: puto autem ea potissimum vitia notasse quibus laborabant Corinthii. Tribus vocabulis venereas libidines perstringit, quas illic regnasse historiae omnes testantur, imo profusissime grassatas esse. erat enim urbs (quemadmodum alibi dictum est) opibus abundans: erat celebre emporium, quod frequentabant multarum nationum mercatores. Divitias luxus sequitur, impudicitiae et omnium lasciviarum pater: praeterea gentem per se libidinosam multae aliae corruptelae incitabant. *Scortatores* quid ab adulteris differant, satis notum est. Per *Molles* intelligo, qui tametsi non prostituant se vulgo ad libidinem, verborum tamen lenociniis, effeminato gestu et vestitu, aliisque deliciis impudicitiam suam produnt. Quartum genus omnium est gravissimum, prodigiosa scilicet illa foeditas quae in Graecia nimis usitata fuit. Iniquitatem et iniurias tribus nominibus taxat. *Fures* nominat, qui fratres qualibet fraude vel occulto artificio circumveniunt. *Rapaces*, qui violenter involant in alienas facultates, aut tanquam harpyae hinc inde ad se trahunt et vorant. ut autem latius extendat

orationem, subiungit postea omnes quoque avaros. Per *ebriosos* intellige etiam eos qui victus intemperie luxuriantur. *Maledicos* peculiariter notat, quia verisimile est, urbem illam plenam dicacitatis fuisse et obtrectationum. In summa, eorum praecipue vitiorum meminit, quibus obnoxiam urbem illam esse videbat. Atque ut denuntiatio plus habeat ponderis, dicit: *Ne erretis.* quo verbo admonet eos, ne sibi inani spe blandiantur: quemadmodum solent homines extenuando peccata se assuefacere ad Dei contemptum. Nullum ergo perniciosius venenum est, quam illae deliciae quae nos in peccatis confirmant: non ergo tanquam Sirenum cantus, sed tanquam exitiales Satanae morsus, fugiamus voces hominum profanorum, dum iudicium Dei et peccatorum reprehensiones in facetias convertunt. Postremo notanda etiam hic est proprietas verbi κληρονομεῖν: quod ostendit, regnum coelorum filiorum esse hereditatem, ac proinde adoptionis beneficio nobis obvenire.

11. *Et haec fuistis.* Addunt nonnulli particularem notam: Haec fuistis quidam, quia Graece additur particula τινές: sed mihi magis probatur, Apostolum generaliter loqui. particulam vero illam supervacuam esse arbitror, usitato Graecorum more, qui eam saepe usurpant ornatus gratia, non autem ut restringat. Non est tamen intelligendum, sic eodem omnes involvi fasciculo, acsi universa haec vitia in singulos eorum conferat: sed tantum indicare vult, neminem ab his malis esse immunem, donec Spiritu renatus fuerit. Sic enim habendum est, in universa hominum natura semen omnium malorum inclusum esse: alia autem vitia regnare et apparere in aliis, prout Dominus a fructibus carnis pravitatem ostendit. Ita Paulus Rom. capite primo plurima vitiorum et scelerum genera colligit, quae ex ignorantia Dei manant, et illa ingratitudine, cuius reos fecerat omnes infideles: non quod unusquisque infidelium infectus sit illis omnibus vitiis, sed quia omnes sunt illis obnoxii, et nemo est ab omnibus purus. Nam qui adulter non est, peccat alio genere. Ita et tertio capite ad universos Adae filios accommodat illa testimonia, Quod sepulchrum patens sit guttur eorum, veloces pedes ad fundendum sanguinem, lingua fallax aut venenata. non quod omnes sint sanguinarii et crudeles, omnes perfidi vel maledici: sed quod, antequam reformati a Deo simus, alius ad crudelitatem, alius ad perfidiam, alius ad libidines, alius ad fallacias est propensus: ut nemo sit, in quo non aliquod exstet communis vitiositatis specimen: omnes vero ad unum interiore arcanoque animi affectu simus obnoxii omnibus morbis, nisi quoad eos Dominus, ne palam emergant, intus comprimit. Simplex ergo sensus est, quod ante regenerationis gratiam alii ex Corinthiis avari, alii adulteri, alii rapaces, alii molles, alii maledici: nunc vero liberati per Christum, tales esse desierint. Hoc autem est Apostoli consilium, commemoratione praeteriti status eos humiliare: deinde excitare ad recognoscendam erga se Dei gratiam. Quo enim maior agnoscitur miseria, unde beneficio Domini emersimus, eo magis lucescit gratiae eius amplitudo. Commendatio autem gratiae fons est exhortationis: quia cavere sedulo debemus, ne irritum faciamus Dei beneficium quod tanti aestimandum est. quasi diceret: Satis est, quod ab eo luto vos extraxit Deus, in quo eratis olim demersi. quemadmodum et Petrus loquitur: Sufficit praeteritum tempus ad explendas Gentium cupiditates (I. Petr. 4, 3.). *Sed abluti estis.* Tribus vocabulis utitur ad rem unam exprimendam, quo magis eos deterreat, ne rursum eodem revolvantur, unde exierant. Quanquam ergo haec tria eodem spectant, in ipsa tamen varietate latet magna vis: sunt enim subaudiendae antitheses ablutionis et sordium, sanctificationis et pollutionis, iustificationis et reatus: nempe ut semel iustificati ne sibi novum reatum accersant: ne sanctificati se iterum profanent:

ne abluti novis inquinamentis se deforment: sed potius studeant puritati, maneant in vera sanctitate, priores sordes abominentur. Atque hinc colligimus, in quem finem Deus nos sibi gratuita peccatorum remissione reconciliet. Quod autem dixi, tribus nominibus exprimi rem unam, non sic accipio, quasi nihil significatione differant: nam proprie loquendo, iustificat nos Deus, dum peccata nobis non imputando, nos a reatu liberat: purgat, dum peccatorum memoriam abolet. Ita haec duo nihil differunt, nisi quod alterum simplex, alterum translatitium est. siquidem in verbo Abluendi est metaphora, quia Christi sanguis aquae instar est. Sanctificat autem, vitiosam naturam Spiritu suo reformando: ita sanctificatio ad regenerationem pertinet. Sed hoc loco nihil aliud propositum Apostolo fuit, quam pluribus elogiis amplificare Dei gratiam, quae nos a peccati servitute liberavit: ut inde discamus, quantopere nos abhorrere ab omnibus oporteat, quae iram Dei et ultionem in nos provocant. *In nomine Domini Iesu* etc. Proprie et eleganter distinguit inter officia. nam sanguis Christi purgationis nostrae materia est: ex eius morte et resurrectione iustitia et sanctificatio nobis contingit. Sed quia purgatio per Christum facta, et iustitiae acquisitio nihil prodest, nisi iis qui Spiritus sancti virtute istorum bonorum participes fuerint facti: merito Spiritum coniungit cum Christo. Christus ergo nobis omnium bonorum fons est, ab ipso omnia obtinemus: sed Christus ipse cum omnibus suis bonis per Spiritum nobis communicatur. Fide enim recipimus Christum, et eius gratiae nobis applicantur. Fidei auctor Spiritus.

12. Omnium mihi est potestas, at non omnia conducunt: omnium mihi est potestas, sed ego sub nullius redigar potestatem. 13. Escae ventri, et venter escis: Deus vero et has et illum destruet. corpus autem non scortationi, sed Domino, et Dominus corpori. 14. Porro Deus et Dominum suscitavit, et nos suscitabit per potentiam suam. 15. An nescitis, quod corpora vestra membra sunt Christi? tollens igitur membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. 16. An nescitis, quod qui adhaeret meretrici, unum corpus est? erunt enim, inquit, duo in carnem unam. 17. Qui autem Domino adhaeret, unus spiritus est. 18. Fugite scortationem. omne peccatum quod commiserit homo, extra corpus est: qui autem scortatur, in proprium corpus peccat. 19. An nescitis, quod corpus vestrum templum est Spiritus sancti qui in vobis est, quem habetis a Deo, et non estis vestri? 20. Empti enim estis pretio: glorificate iam Deum in corpore vestro et in spiritu vestro, quae Dei sunt.

12. *Omnium mihi est potestas.* In his contexendis, quoniam nonnihil a proposito Apostoli aliena videntur, multum sudant interpretes. Ego, omissa expositionum varietate, dicam quod est (meo iudicio) convenientissimum. Verisimile est, Corinthios tunc quoque adhuc multum retinuisse ex pristina licentia, et redoluisse mores suae urbis: ubi autem impune vitia grassantur, consuetudo habetur pro lege. deinde quaeruntur inanes ad excusandum praetextus: qualis hic fuit, quod in umbram Christianae libertatis confugiebant, ut omnia sibi propemodum licita facerent. Diffluebant nimio luxu: huic multum (ut solet) admistum erat superbiae. quoniam res erat externa, non putabant se peccare: quinetiam apparet ex Pauli ver-

bis, eo usque abusos fuisse libertate, ut usque ad scortationem extenderent. Nunc ergo optima occasione, postquam loquutus erat de vitiis, pravas illas excusationes quibus sibi in externis peccatis blandiebantur, exagitat. Certum quidem est, de rebus externis tractari quas Deus fidelium arbitrio permisit. universali autem nota, vel immoderatam licentiam oblique taxat: vel immensam Dei liberalitatem extollit, quae nobis continentiae optima est magistra. Nimiae enim intemparantiae signum est, non sponte se restringere, modumque sibi imponere in tam multiplici copia. Ac priore quidem loco moderatur libertatem duabus exceptionibus: deinde admonet, nequaquam usque ad scortationem patere. Haec verba: Omnium mihi potestas est, in persona Corinthiorum accipi debent, κατ' ἀνθυποφοράν, quasi diceret: Audio, quid vulgo soleatis obiicere, dum vultis reprehensionem fugere in externis vitiis: fingitis scilicet omnia vobis esse licita, absque ullo delectu vel moderatione. *At non omnia conducunt.* Prior exceptio, qua restringit usum libertatis, ne in licentiam diffluant, quia habenda sit ratio aedificationis. Sensus est: Non sufficit hoc vel illud nobis esse permissum, ut promiscue utamur: videndum enim, quid fratribus conducat, quorum utilitati servire nos decet. Ut enim fusius postea disseret, et ad Romanos capite 14, 17. iam visum fuit, hac lege quisque intus sibi liber est coram Deo, ut omnes libertatis suae usum restringere ad mutuam utilitatem debeant. *Sub nullius redigar potestatem.* Secunda restrictio, nos ita rerum omnium constitutos esse dominos, ut non debeamus nos ulli rei mancipare in servitutem: quod faciunt qui suis cupiditatibus non possunt imperare. Particulam enim τινός accipio in neutro genere: et refero non ad personas, sed ad res ipsas, ut sit sensus: Domini sumus rerum omnium: modo ne ita abutamur hoc domino, ut miserrimam serviamus servitutem, addicti per intemperantiam et cupiditates inordinatas rebus externis quae subesse nobis debuerant. Et certe hoc facit nimia eorum morositas qui in fratrum gratiam cedere gravantur, ut necessitatis laqueos sibi perperam induant.

13. *Escae ventri, et venter escis.* Hic admonet, quomodo utendum sit rebus externis: nempe ad necessitatem praesentis vitae quae instar umbrae subito praeterfluit: sicuti capite 7, 29. dicet: Hoc mundo sic utendum, quasi non uteremur. Et hinc quoque colligimus, quam non sit contendendum homini Christiano pro rebus externis. Quum ergo de rebus corruptioni obnoxiis erit quaestio, non immorabitur anxie in illis pius animus. aliud enim est libertas, aliud libertatis usurpatio. Huic sententiae respondet altera illa: Regnum Dei non esse escam et potum (Rom. 14, 17.). *Corpus autem non scortationi.* Positis exceptionibus nunc quoque subiungit, libertatem nostram ad scortationem minime debere extendi. Erat enim tam vulgatum malum eo tempore, ut quodammodo permissum videretur. quod etiam ex decreto Apostolorum (Act. 15, 20.) videre licet, ubi scortationem Gentibus prohibent inter res indifferentes: non enim dubium, quin id factum sit, quia fere ducerent rem esse licitam. Dicit ergo nunc Paulus: Alia est scortationis ratio quam ciborum: neque enim ut cibis ventrem destinavit Deus, ita corpus scortationi. Et hoc confirmat a contrariis aut repugnantibus, quia sit Christo consecratum. est autem impossibile, Christum cum scortatione coniungi. Quod addit *et Dominus corpori*, pondere non caret, nam quum Deus Pater Filium aptaverit nobis, quantum flagitium est, corpus nostrum a sacra illa coniunctione abreptum ad res Christo indignas transferri?

14. *Porro Deus et Dominum suscitavit.* A conditione Christi demonstrat, quantum aliena scortatio sit a Christiano homine: nam Christus in gloriam coelestem quum sit receptus, quid habet cum

huius mundi pollutionibus commune? Quanquam duo continentur his verbis: quod indignum sit ac nefas, corpus nostrum, quod Christo dicatum est, scortatione profanari: quandoquidem Christus ipse excitatus est a mortuis, ut coelestem gloriam possideat. Deinde quod turpe sit prostitui corpus nostrum terrenis inquinamentis, quum futurum sit beatae immortalitatis et coelestis gloriae una cum Christo particeps. Similis est sententia Colossens. 3, 1: Si consurreximus cum Christo etc., nisi quod hic de ultima tantum resurrectione loquitur, illic autem etiam de priore, hoc est de gratia Spiritus sancti, qua refingimur in novam vitam. Quia autem resurrectio humano sensui res est paene incredibilis, Scriptura, dum eius mentionem facit, ad Dei potentiam nos revocat, quo stabiliat eius fidem.

15. *An nescitis, quod corpora vestra membra* etc. Est exegesis superioris sententiae, aut si mavis expolitio. Illud enim propter brevitatem nonnihil obscurum esse poterat, *corpus Domino.* Itaque tanquam illud exponens dicit, Christum ita nobis aptatum et nos illi, ut in unum corpus coalescamus cum eo. Ideo si me commisceam cum meretrice, Christum, quantum in me est, membratim discerpo: quia fieri nequit, ut eum in tantae pollutionis communionem traham. quoniam autem id abominandum est, utitur particula sibi usitata in rebus absurdis, *Absit.* Nota, unitatem spiritualem, quae nobis cum Christo est, non animae tantum esse, sed pertinere etiam ad corpus: ut caro simus de carne eius etc. (Ephes. 5, 29.). Alioqui infirma esset spes resurrectionis, nisi talis esset nostra coniunctio, hoc est plena et solida.

16. *An nescitis, quod qui adhaeret meretrici.* Melius exprimit, quantam iniuriam Christo inferat qui se cum scorto miscet: unum enim corpus efficitur, membrum igitur a Christi corpore avellit. Testimonium quod ex Genes. 2, 24. adiungit, incertum est, quo sensu ad suum propositum accommodet. Nam si ideo citat, ut probet, duos qui simul scortantur, in carnem unam coalescere, a genuino sensu in alienum detorquet. Moses enim illic non de turpi et vetita viri et mulieris cohabitatione loquitur, sed de societate coniugali, cui Deus benedicit. Docet enim, tam arctum esse et insolubile hoc vinculum, ut necessitudinem quae est inter patrem et filium superet: quod certe ad scortationem pertinere non potest. Haec ratio me aliquando movit, ut putarem, non adductum esse hoc testimonium ad proximae sententiae confirmationem, sed remotioris, hoc modo: dicit Moses, vinculo coniugali maritum et uxorem in unam carnem coire: at Domino qui adhaeret, non tantum una caro, sed unus spiritus cum ipso efficitur. Atque ita hoc totum spectaret ad amplificandam coniugii spiritualis inter nos et Christum vim et dignitatem. Verum sicui illa expositio, tanquam coactior, non usque adeo probatur, proferam alteram: nam quum scortatio Divinae institutionis sit corruptela, nonnullam cum ea similitudinem habet: et quae de illa praedicantur, ad hanc accommodari possunt aliquatenus, non ut eius laudibus ornetur, sed ad vitii gravitatem melius exprimendam. Hoc igitur vere et proprie coniugibus solis competit, ut duo sint in carnem unam: sed ad scortatores transfertur, qui in pollutam et impuram unitatem coalescunt, ut contagio ab uno ad alterum perveniat. Nihil enim absurdi siquid simile habeat scortatio cum sacro coniugio, tanquam eius (ut dixi) corruptela: sed illa in maledictione, hoc in benedictione: qualis est congruentia rerum contrariarum in antithesi. Quanquam mallem de coniugio in primis, deinde abusive de scortatione accipere, hoc modo: Ideo pronuntiat Deus virum et uxorem esse carnem unam, ne alter eorum se alienae carni adglutinet: ut fiant etiam adulter et adultera una caro, et maledicta copula se induant. Et sane hoc simplicius est, et contextui melius quadrat.

17. *Qui autem Domino adhaeret.* Hoc ideo adiecit, ut doceret arctiorem esse coniunctionem Christi nobiscum, quam viri cum uxore: et ideo illam huic esse longe praeferendam, ut summa castitate et fide colatur. Si enim qui uxori copulatus est, non debet cum scorto se miscere, multo hoc maius nefas est in fidelibus, qui non una tantum caro sunt cum Christo, sed unus etiam spiritus. ita comparatio est maioris et minoris.

18. *Fugite scortationem. omne peccatum.* Proposita honestate nunc docet, quantopere nos a scortatione abhorrere oporteat, proposita flagitii ac turpitudinis magnitudine. hanc vero comparatione amplificat: quod hoc peccatum unum ex omnibus corpori probrum inurat. Quoniam autem et furto, et homicidio, et ebrietate corpus foedatur, unde sunt illa: Manus vestrae sanguine pollutae sunt (Iesai. 2, 15.), Praebuistis membra vestra arma iniquitatis peccato (Rom. 6, 19.), et similia: quidam, ut hanc absurditatem effugiant, interpretantur *Proprium corpus*, nos cum Christo copulatos: sed mihi argutum magis quam solidum hoc videtur. Deinde ne sic quidem elabuntur: quia de idololatria etiam idem praedicabitur quod de scortatione. Peccat enim adversus Christi coniunctionem qui se coram idolo prosternit. Itaque sic expono, non negari prorsus, quin aliis quoque vitiis dehonestetur et probro afficiatur corpus nostrum: sed hoc tantum dici, non ita residere in corpore nostro foeditatem ex illis, sicuti ex scortatione. Manus quidem mea furto inquinatur vel caede: lingua vero maledicentia aut periurio, corpus totum ebrietate: sed scortatio maculam in corpore impressam relinquit, qualis non imprimitur ab aliis peccatis. Secundum hanc comparationem, hoc est secundum plus et minus, dicuntur alia extra corpus esse: non autem quia corpus omnino non attingant, si unumquodque per se aestimetur.

19. *An nescitis, quod corpus vestrum.* Duobus praeterea argumentis utitur, ut nos ab hac spurcitia deterreat: quod templa Spiritus sint corpora nostra: deinde quod non simus nostri iuris, quia Dominus nos sibi acquisierit in peculium. In vocabulo *Templi* subest emphasis: nam quum Spiritus Dei quiescere in loco profano nequeat, nos ei domicilium aliter non praebemus, quam dum nos consecramus in templa. Magnus honor, quo nos dignatur Deus, quum vult in nobis habitare: quo magis timendum est, ne sacrilegiis nostris infensus a nobis discedat. *Et non estis vestri.* Secundum argumentum, non esse nos in potestate nostra, ut arbitrio nostro vivamus. id probat, quia Dominus soluto redemptionis nostrae pretio nos sibi acquisierit. Simile est Rom. 14, 9: In hoc mortuus est Christus et resurrexit, ut vivis et mortuis dominetur. Porro nomen *Pretii* bifariam accipi potest: vel simpliciter, ut vulgo dicimus pretio constitisse quod non esse gratuitum significare volumus: aut loco adverbii τιμίως pretiose: qualiter loqui solemus de iis quae magno constiterunt. hoc certe posterius magis mihi arridet. In hunc modum Petrus: Redempti estis non auro nec argento, sed pretioso sanguine Agni immaculati (I. Petr. 1, 18.). Summa est, ut redemptio nos obstrictos teneat, ac sub obedientiae freno cohibeat carnis nostrae lasciviam.

20. *Glorificate Deum.* Ex conclusione patet, Corinthios sibi licentiam sumpsisse in rebus externis, quam restringi et frenari necesse esset. Haec igitur correctio est, quod admonet, corpus non minus, quam animam, subiectum esse Deo: proinde aequum esse, ut eius gloriae utrumque serviat, quasi diceret: Sicuti coram Deo mentem fidelis hominis puram esse convenit: ita externa etiam professio respondeat coram hominibus, quandequidem utriusque potestas est penes Deum qui utrumque redemit. Hoc consilio nuper asseruit, non modo animas nostras, sed corpora etiam Spiritus sancti esse

templa, ne putemus nos erga eum rite defungi, nisi dum nos in eius obsequium totos et in solidum addicimus, ut externas quoque vitae nostrae actiones verbo suo regat.

Cap. VII.

1. Porro de quibus scripsistis mihi, bonum est viro mulierem non tangere. 2. Propter fornicationes autem unusquisque uxorem suam habeat, et unaquaeque proprium maritum.

Quoniam de scortatione loquutus erat, commodum nunc transit ad mentionem coniugii, quod est remedium vitandae scortationis. Apparet autem, in magna Ecclesiae Corinthiacae dissipatione mansisse tamen aliquam Pauli reverentiam, quod de rebus dubiis ipsum consulebant. Quales fuerint ipsorum quaestiones, incertum est: nisi quantum ex responsione conicere possumus: sed hoc satis notum est, a primo statim Ecclesiae exordio istam superstitionem Satanae artificio obrepsisse, ut bona pars, stulta coelibatus admiratione, sacrum coniugium vili penderet: multi etiam ab illo, tanquam a re profana, abhorrerent. Forte invaserat etiam Corinthios haec contagio: aut saltem erant male feriati spiritus, qui coelibatum immodice evehendo animos piorum studerent a coniugio alienare. quanquam quum alia permulta tradat Apostolus, significat se de pluribus fuisse rogatum. Praecipuum est, ut eius doctrinam de singulis audiamus.

1. *Bonum est viro.* Responsio duobus membris continetur: priore docet bonum fore, si omnes a muliere abstineant, modo liceat: secundo ponit correctionem: quoniam hoc multis non permittit suae carnis imbecillitas, illis non negligendum esse remedium quod habent sibi ordinatum a Domino. Porro notandum est, quid per nomen Boni intelligat, quum pronuntiat bonum esse abstinere a coniugio: ne ex adverso ratiocinemur, malum igitur esse coniugii vinculum: quod Hieronymo accidit, non tam ignorantia (ut ego quidem sentio), quam contentionis fervore. Nam quum polleret eximiis virtutibus vir ille: insigni etiam vitio laboravit, quod in disputando magna intemperie abreptus, non semper quid verum esset, respexit. Ille ergo sic colligit: Bonum est non tangere mulierem, ergo malum est tangere. Verum Paulus non accipit hic Bonum in ea significatione, ut malo aut vitioso opponatur: sed tantum ostendit, quid expediat propter tot molestias, taedia, sollicitudines, quae coniugatos manent. Deinde spectanda est semper moderatio quam subnectit. Nihil ergo aliud potest elici ex Pauli verbis, quam expedire quidem et commodum esse homini, non alligari uxori, si modo carere possit. Id similitudine explicemus: siquis ita dicat, Bonum esset homini non edere, nec bibere, nec dormire: is neque esum, neque potionem, neque somnium vituperabit tanquam res vitiosas: sed quia tantum spiritui decedit, quantum his rebus datur, intelliget, nos beatiores fore, si ab his avocamentis liberi, toti possimus incumbere in rerum coelestium meditationem. Quoniam igitur in coniugio multae sunt tricae quae hominem impeditum teneant, hac ratione bonum esset coniugio non illigari. Sed hic emergit altera quaestio: nam speciem repugnantiae habent haec Pauli verba cum verbis Domini (Genes. 2, 18.): ubi pronuntiat viro non esse bonum carere uxore: quod Dominus illic malum vocat, Paulus hic bonum esse tradit. Respondeo, quod uxor marito adminiculum est ad felicem vitam, id esse ex Dei institutione: ita enim initio Deus ordinavit, ut vir, uxore carens, quasi

dimidius esset homo, seque singulari et necessario auxilio destitui sentiret: uxor autem esset quasi viri complementum. Postea supervenit peccatum quod illam Dei institutionem corrumperet: nam loco tantae benedictionis successit gravis poena, ut coniugium multarum miseriarum causa et materia esset. Proinde quicquid mali vel incommodi est in coniugio, id est ex Divinae institutionis corruptela. Quanquam autem manent interea reliquiae primae benedictionis, ut multo saepe miserior sit vita coelebs quam coniugalis: quia tamen implicantur coniuges multis incommodis, merito admonet Paulus, bonum fore homini, si abstineat. Hoc modo neque dissimulantur quae coniugio adhaerent molestiae: neque tamen interea locus datur profanis dicteriis quae ad ipsum infirmandum vulgo feruntur, quale est: Uxorem esse malum necessarium. Item: Unum ex praecipuis malis esse mulierem. Haec enim ex Satanae officina prodierunt: nec alio spectant, quam ut sancta Dei institutio ignominia notetur: deinde ut homines a coniugio, tanquam a capitali noxa et peste, abhorreant. Summa est, ut inter puram Dei ordinationem et poenas peccati, quae deinde sequutae sunt, distinguere meminerimus. Secundum hanc distinctionem initio bonum absque exceptione viro fuit, habere uxorem sibi adiunctam: nunc etiam eatenus bonum, ut interim amarum dulci permistum sit propter Dei maledictionem. qui tamen donum continentiae non habent, his necessarium est remedium ac salutare, sicut sequitur.

2. *Propter scortationem autem.* Iam praecipit, ut qui incontinentiae vitio sunt obnoxii, ad remedium confugiant: quanquam enim universalis videtur sententia, ad eos tamen restringi debet, qui se necessitate urgeri sentiunt: cuius rei sibi quisque testis esse potest. Quicquid ergo difficultatis in coniugio cernatur, quicunque carnis suae punctionibus resistere nequeunt, hoc sibi praeceptum a Domino impositum noverint. Sed quaeritur, an haec sola sit causa contrahendi matrimonii, ut incontinentiae medeamur. Respondeo, non esse hunc Pauli sensum: nam quibus datum est a coniugio abstinere, illis permittit libertatem: alios autem iubet per matrimonium infirmitati suae consulere. Summa est, non disputari hic, quibus de causis institutum sit matrimonium, sed quibus personis necessarium sit: nam si ad primam institutionem respicimus, non potuit esse remedium morbi qui nondum erat: sed conditum fuit ad sobolem procreandam: post lapsum vero hic secundus usus accessit. Pugnat etiam hic locus adversus πολυγαμίαν. vult enim Apostolus, ut mulier unaquaeque proprium maritum habeat, asserens mutuam esse obligationem. Qui ergo fidem uxori semel adstrinxit, dividere se ab ea non debet: quod fieri constat per secundum nexum.

3. Uxori vir debitam benevolentiam vicissim praestet, similiter et uxor marito. 4. Mulier corporis sui potestatem non habet, sed maritus: similiter et maritus corporis sui potestatem non habet, sed uxor. 5. Ne fraudetis alter alterum, nisi ex mutuo consensu ad tempus, ut vacetis ieiunio et orationi: et rursum in unum redite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.

3. *Uxori vir.* Nunc praescribit, quibus legibus vivendum sit in coniugio, vel quale sit uxoris et mariti officium, docet. Ac primo quidem generalem doctrinam ponit de mutua benevolentia, ut amet vir uxorem, et uxor maritum: nam quod *Debitam benevolentiam* alii interpretantur debitum coniugale, nescio an conveniat. Haec ratio

eos movit, quod continuo sequitur, Virum non habere corporis sui potestatem etc. sed melius quadrabit, si dicamus esse illationem ex priore sententia ductam. Sunt igitur vir et uxor adstricti ad mutuam benevolentiam: inde sequitur, neque illum neque hanc habere potestatem corporis sui. Sed quaeri poterit, cur Apostolus pares hic faciat, neque a muliere exigat obedientiam et subiectionem. Respondeo, non fuisse illi propositum de omnibus officiis disserere: sed de obligatione mutua quae ad tori coniunctionem spectat. In aliis ergo differunt, et officio et iure, vir et uxor: in hac parte utriusque aequalis est conditio, hoc est in servanda fide coniugali. Qua etiam ratione πολυγαμία iterum damnatur: nam si haec perpetua lex est coniugii, ut se vir abdicet corporis sui potestate, eamque uxori tradat: quomodo tanquam liber alteri se postea adiunget?

5. *Ne fraudetis alter alterum.* Profani homines iudicarent, Paulum non satis verecunde facere, qui de cohabitatione viri cum uxore sic disserat: hoc certe indignum esse gravitate Apostolica. Verum si causas expendimus quae eum impulerunt, reperiemus necessario de rebus istis loquutum. Primum sciebat, quantum ad fallendas pias mentes valeat fictitia sanctimoniae umbra, quod nos etiam experimur. Specie enim recti perstringit nos Satan, ut putemus nos uxorum contubernio profanari, ac relicta vocatione de alio vitae statu cogitemus. Deinde sciebat, quam sit quisque proclivis in amorem sui, ac propriae voluptati deditus: hinc fit, ut vir expleta libidine uxorem non modo negligat, sed etiam fastidiat: ac rari sunt quibus non interdum obrepat hoc uxorum fastidium. Ob has causas tam anxie de mutua coniugii obligatione disserit: quasi diceret: Si quando coniugatis veniat in mentem coelibatum expetere, quia sanctior sit, aut vagis libidinibus stimulentur: meminerint se devinctos esse mutuo nexu. Vir tantum dimidia pars est corporis sui, ita et mulier. Non ergo habent liberam deliberationem, quin potius his cogitationibus se retineant: quoniam alter indigebat alterius auxilio, Dominus nos copulavit, ut nos simul iuvemus: opituletur uterque alterius necessitati, neuter sit sui iuris. *Nisi ex mutuo consensu.* Consensum mutuum requirit, primo quia non de unius tantum continentia agitur, sed duorum: mox etiam addit duas alias exceptiones, ne id fiat nisi *ad tempus:* quoniam perpetua continentia non sit in eorum manu, ne, siquid supra facultatem audeant tentare, subiaceant Satanae insidiis. postea ne ideo abstineant a maritali congressu, quasi ea abstinentia per se opus esset bonum ac sanctum, aut esset Dei cultus: sed ut melioribus exercitiis vacare queant. Quanquam autem tam diligenter caverat Paulus, praevaluit tamen Satan, ut multos prava affectatione coelibatus impelleret ad illicitum divortium. Vir relicta uxore fugiebat in solitudinem, ut in monachatu magis Deo placeret: mulier invito marito velum, insigne coelibatus, induebat: nec interea cogitabant, datam coniugi fidem violando se foedus Domini frangere, et coniugii vinculum solvendo iugum se Domini excutere. Hoc quidem vitium vetustis Canonibus aliqua ex parte correctum fuit: prohibuerunt enim, ne vir continentiae praetextu invitam uxorem relinqueret: similiter ne uxor usum sui negaret viro. verum in eo peccarunt, quod permiserunt ambobus simul perpetuum coelibatum vivere: quasi vero liceat hominibus quicquam Spiritui Dei contrarium decernere. Nominatim praecipit Paulus, ne se coniuges fraudent, nisi ad tempus. Episcopi ab usu coniugii in perpetuum discedere permittunt. quis non videt manifestam repugnantiam? Nequis ergo miretur, quod a veteribus in hoc argumento libere dissentiamus, quos constat a claro Dei verbo aberasse. *Ut vacetis ieiunio et orationi.* Notandum est, Paulum hic loqui non de quolibet ieiunio, nec de qualibet oratione. Sobrietas et temperantia, quae perpetua in Christianis esse debet, spe-

cies est ieiunii: oratio quoque non modo quotidiana, sed etiam assidua esse debet. Sed loquitur de ieiunio quod sit solenne poenitentiae testimonium ad iram Dei deprecandam, vel quo se ad orationem praeparant fideles, quum serium aliquod negotium instituunt: item de oratione quae intentiorem animi affectum desiderat. Nam interdum accidit, ut omnibus aliis omissis ieiunandum sit et orandum, ut quum ingruit aliqua calamitas, si appareat indicium irae Dei, vel quum aliquo difficili negotio impedimur, vel quum aliquid agendum est magni momenti: quale est institutio pastorum. Merito autem haec duo coniungit Apostolus, quia ieiunium praeparatio est ad orationem: sicut etiam ea Christus coniungit, quum dicit: Hoc genus daemoniorum non eiicitur nisi in ieiunio et oratione (Matth 17, 21.). Quum ergo dicit Paulus *Ut vacetis*, sensus est, ut omnibus soluti avocamentis agatis illud unum. Nunc siquis obiiciat, usum tori coniugalis rem esse malam, quia impediat orationem: facilis est responsio, nihilo propterea peiorem esse cibo et potu, quibus impeditur ieiunium. Sed fidelium est, prudenter circumspicere, quando edendi et bibendi tempus sit, quando ieiunandi: eiusdem quoque prudentiae est, cum suis coniugibus habitare, dum tempus est, et a cohabitatione sibi temperare, dum alio vocantur. *Et rursum in unum redite, ne tentet vos Satanas.* Hic exprimitur ratio, cuius ignoratione lapsi sunt veteres, dum votum perpetuae continentiae perperam et inconsiderate approbarunt. Ita enim ratiocinabantur: Si bonum est, coniuges interdum sibi indicere ad tempus voluntariam continentiam ex mutuo consensu: ergo si in perpetuum indicat, eo melius. At non animadvertebant, quantum periculum subesset. datur enim Satanae occasio nos opprimendi, quum ultra imbecillitatis nostrae modum aliquid tentamus. At Satanae resistendum est. Quid, si desunt arma et clypeus? Petenda sunt a Domino, inquiunt. Sed frustra Dominum orabimus, ut nobis adsit in temerario conatu: ideo diligenter observanda est particula *Propter incontinentiam vestram:* sumus enim obnoxii Satanae tentationibus propter carnis nostrae infirmitatem. Si volumus eas excludere et arcere, remedium quo nos Dominus munivit, opponere decet. Temere ergo faciunt qui toro coniugali renuntiant: quasi vero cum Deo pepigerint de perpetua facultate.

6. Hoc autem dico secundum veniam, non secundum praeceptum. 7. Optarim enim, omnes homines esse sicut me: sed unusquisque proprium donum habet ex Deo, alius sic, alius autem sic. 8. Dico autem inconiugatis et viduis: bonum ipsis est, si maneant ut ego. 9. Si autem non continent, matrimonium contrahant: melius enim est matrimonium contrahere, quam uri.

6. *Secundum veniam.* Ne freti eiusmodi praecepto quale posuerat, frena libidini ultra modum laxarent, addit moderationem, se haec scripsisse pro eorum infirmitate: ut scilicet meminerint, coniugium impudicitiae remedium esse: ne eius bono intemperanter abutantur ad explendam quovis modo, imo absque modo et verecundia, libidinem: simul ut occurrat impiorum cavillis, nequis posset obiicere: Quid? an times, ne parum ad libidinem sponte proclives sint viri et mulieres, quod eos sollicitas? Nam et sanctuli Papistae offenduntur illa doctrina, et libenter cum Paulo litigarent, quod coniuges in mutua cohabitatione retinet, nec ad vitam coelibem transilire illis permittit. Reddit igitur rationem suae doctrinae, ac testatur, se non ideo commendasse tori societatem coniugibus, ut eos ad volu-

ptatem alliciat, aut quia libenter id praecipiat: sed respexisse, quid postulet infirmitas eorum quos alloquitur. Utroque membro abutuntur stulti coelibatus zelotae: nam quia Paulus dicit se loqui secundum veniam, ex eo colligunt, in coitu igitur maritali esse vitium: peccatum enim esse, ubi opus est venia. Ex eo autem, quod dicit *Non secundum praeceptum*, inferunt, esse ergo sanctius, relicto coniugii usu, transire ad coelibatum. Respondeo ad prius: quum in omnibus humanis affectibus inordinatum excessum esse confitear, me non negare, quin sit etiam in hac parte *ἀταξία*, quam vitiosam esse concedo: imo hunc affectum prae aliis impotentem esse concedo, et prope belluinum. Sed contra etiam contendo, quicquid est vitii aut turpitudinis, sic tegi coniugii honestate, ut vitium esse desinat, vel saltem desinat a Deo imputari. quemadmodum eleganter disserit Augustinus in libro De bono coniugii, et alibi saepe. Breviter sic habe: Coitus viri et mulieris res pura est, honesta et sancta, quoniam est pura Dei institutio: intemperies qua fervent homines, vitium est ex naturae corruptela ortum: sed fidelibus coniugium velum est, quo vitium istud tegatur, ne amplius coram Deo appareat. Ad secundum respondeo: quia praecepta proprie vocantur quae sunt de officiis iustitiae et per se Deo placentibus, ideo negat Paulus se loqui secundum praeceptum: verum antehac satis ostendit, remedio illo, quod iniunxit, necessario utendum esse.

7. *Optarim enim omnes.* Hoc ad expositionem proximae sententiae pertinet. non enim dissimulat, quid sit commodius, sed vult unumquemque considerare, quid sibi datum sit. Cur ergo non loquutus est nuper secundum praeceptum? nempe quia non libenter illos adigit ad coniugium, quin potius cuperet immunes esse ab hac necessitate: sed quia non sit omnibus liberum, rationem habet infirmitatis. Porro si hic locus rite expensus fuisset, nunquam grassata esset in mundo perversa illa superstitio in appetendo coelibatu, quae radix et causa fuit ingentium malorum. Paulus hic diserte pronuntiat, non esse cuique liberam optionem in hac parte: quia virginitas sit particulare donum quod non omnibus promiscue conferatur. Nec aliud docet, quam Christus ipse, quum dicit: Non ab omnibus capi hoc verbum (Matth. 19, 21.). Est ergo hic Paulus verborum Domini interpres, quum negat omnibus datam esse hanc facultatem, ut matrimonio careant. Quid interea factum est? quisque non habita facultatis suae ratione, prout libuit, vovit perpetuam continentiam. neque vulgo hic et ab idiotis tantum peccatum est: nam et praecipui doctores, dum toti occupantur in efferenda virginitate, humanae infirmitatis obliti, hanc Pauli admonitionem, imo Christi ipsius neglexerunt. Hieronymus vero excaecatus nescio quo zelo, non labitur tantum in falsas opiniones, sed praecipitanter ruit. Praeclarum donum est virginitas, fateor: sed cogita esse donum. praeterea audi ex ore Christi et Pauli, non esse omnibus commune, sed proprium paucorum: ergo ne inconsiderate voveas quod nec in manu tua est, nec dari impetrabis tibi, si vocationis tuae immemor ultra limites tuos adspires. Quanquam in aestimanda etiam virginitate errarunt veteres: perinde enim extollunt, acsi virtutum omnium summa foret, ac cultum Dei censeri volunt: iam in eo perniciosus est error. Nunc alter sequutus est, quod postquam coelibatus tanto in pretio haberi coepit, multi certatim inconsiderate voverunt perpetuam continentiam: quum vix centesima pars facultate et dono polleret. Inde et tertius exortus, quod Ecclesiae ministris prohibitum fuit coniugium, tanquam genus vitae ordinis sanctitate indignum. In his qui spreto coniugio temere continentiam perpetuam vovebant, Deus arrogantiam punivit: primum secretis libidinum flammis, deinde horrendis foeditatibus. Quod autem arcebantur a legitimo connubio ministri Ecclesiarum,

hac tyrannide factum est, ut Ecclesia plurimis bonis et fidelibus ministris spoliaretur. pii enim et prudentes viri laqueum sibi induere nolebant: tandem longiore temporis successu libidines, quae prius compressae fuerant, foetorem suum exhalarunt. Parum fuit, quod ii quibus habere uxores capitale crimen erat, concubinas impune, hoc est scorta alebant: sed nulla domus a sacerdotum libidinibus tuta erat. parum istud quoque fuit: nam edita sunt prodigiosa flagitia, quae satius est aeterna oblivione sepeliri, quam commemorari in exemplum.

8. *Dico autem inconiugatis.* Pendet hoc ex prioribus, et est quaedam illatio. Dixerat dona Dei varie distribui, continentiam non esse omnium, confugere ad remedium debere qui ea carent: nunc sermonem convertit ad virgines, ad omnes coelibes, ad viduas: et coelibatum quidem illis optandum esse concedit, si adsit facultas: videndum tamen singulis semper esse, quid possint. Summa est, multa esse commoda coelibatus, eaque non negligenda, modo se quisque suo pede ac modulo metiatur. proinde etiam si usque in tertium coelum tollatur virginitas: hoc tamen semper manet verum, non omnibus eam convenire, sed iis tantum qui peculiare donum a Deo habent. Nam quod obiiciunt Papistae, nos in Baptismo quoque promittere Deo vitae puritatem, quam praestare non est nostrum: in promptu est solutio, nos illic nihil promittere, nisi quod a suis omnibus Deus requirit: continentiam vero donum speciale esse, quod Deus multis negaverit. Perinde ergo faciunt qui illam vovent, acsi quis indoctus idiota se Prophetam esse vel doctorem, vel interpretem linguarum profiteretur. Notandum etiam est verbum *Manere:* fieri enim potest, ut ad tempus quispiam in coelibatu caste vivat, sed de crastino in hac re nihil statuendum est. Isaac usque ad annum tricesimum uxore caruit, et eos annos transegit in pudicitia, quibus fervores libidinis maxime despumant: postea tamen vocatur ad coniugium. in Iacob illustrius etiamnum habemus specimen. Ideo Apostolus optaret manere et perstare qui pudicitiam in praesentia colunt: sed quia certi non sunt de perpetuo dono, omnes reputare iubet, quid sibi datum sit. Caeterum hic locus ostendit, coelibem tunc fuisse Apostolum: nam quod Erasmus ratiocinatur coniugatum fuisse, quia inter coniugatos sui mentionem faciat, leve est ac frigidum, quia posset eadem ratione colligi, fuisse viduum, quia inter viduos de se loquatur. Verba autem sonant, tunc non fuisse coniugem: nec enim recipio illam coniecturam, quod uxorem alicubi deposuerit, ac sponte se abdicaverit usu tori coniugalis. Ubi enim fuisset illud? Redite statim in unum (I. Cor. 7, 5.). certe absurdum est, ipsum non paruisse suis praeceptis, et legem quam aliis ferret, non servasse. Insigne autem est modestiae exemplum, quod ipse continentiae dono praeditus, non exigit alios ad suam regulam: sed illis permittit infirmitatis remedium quo ipse caret. Nos igitur eius exemplo, siquo peculiari dono pollemus, ne id morosius exigamus ab aliis, qui ad eum gradum nondum pervenerunt.

9. *Si autem non continent.* Dum consulit, a coniugio abstinere, semper sub conditione loquitur: Si liceat, si adsit facultas: ubi autem carnis infirmitas non concedit libertatem, simpliciter praecipit tanquam de re iam minime dubia. Est enim hoc praeceptive dictum, nequis consilium esse putet: nec scortatoribus modo frenum iniicit, sed quos interior libido coram Deo coinquinat: et certe qui non continet, coniugii remedium negligendo, Deum tentat. Haec res consilio non indiget, sed severa prohibitione. *Melius est enim.* Est impropria comparatio, quum legitimum coniugium sit in omnibus honorabile: ustio autem res pessima. Usitate tamen, licet improprie, loquutus est Apostolus: sicut vulgo dicimus, melius est

huic mundo renuntiare, ut cum Christo potiamur hereditate regni coelestis, quam in carnis deliciis misere perire. Quod ideo admoneo, quoniam Hieronymus puerile sophisma ex hoc loco struit: Bonum esse coniugium, quia levius malum sit ustione. Dicerem eum inepte ludere, si res esset ludicra: sed in negotio tam gravi et serio est impium cavillum, et homine cordato indignum. Intellige ergo, bonum esse et salutare remedium coniugii, quum ustio sit abominatio coram Deo foedissima. Definiendum tamen est, quid sit *Uri:* multi enim punguntur concupiscentiis carnis suae, quibus tamen non protinus necesse est confugere ad matrimonium. Atque ut retineamus Pauli metaphoram, aliud est uri, aliud sentire calorem. Proinde hic Uri vocat Paulus, non titillari duntaxat, sed libidine aestuare, cui resistere nequeas. Quoniam tamen nonnulli sibi frustra blandiuntur, dum se omni culpa vacare putant, nisi concupiscentiae assentiantur: nota, esse tres gradus tentationum. Ita enim interdum praevalent concupiscentiae insultus, ut voluntas succumbat, illud est pessimum genus ustionis, dum cor libidine ardet. Aliquando sic pungimur carnis aculeis, ut fortiter repugnemus: nec sinamus nobis excuti verum amorem pudicitiae, quin potius horreamus omnes turpes et foedos motus. Proinde monendi sunt omnes, et adolescentes praesertim, ut quoties infestantur a carne sua, timorem Dei eiusmodi tentationi opponant, praecidant ansam impudicis cogitationibus, robur resistendi petant sibi dari a Domino, ac toto studio incumbant ad restinguendas libidinis flammas. Si in hac lucta proficiant, agant Domino gratias. quotus enim quisque reperietur, cui non aliquam molestiam facessat sua caro? verum si frenamus eius intemperiem, antequam invalescat, bene habet. Non enim urimur, etiamsi calor nobis sit infestus: non quod nullum insit vitium in hoc sensu caloris, sed cum humilitate et gemitu agnoscentes nostram imbecillitatem coram Domino, bono tamen animo interea simus. Summa sit, quamdiu gratia Domini superiores evadimus in certamine, nec intro Satanae iacula penetrant, sed fortiter ea repellimus, non fatigemur luctando. Medium est tentationis genus, quum homo etiamsi pleno cordis assensu non admittat concupiscentiam, aestuat tamen caeco impetu, et inquietatur eo modo, ut invocare Deum pacata conscientia nequeat. Talis igitur tentatio quae invocationem puram Dei impedit, et conscientiae tranquillitatem turbat, est ustio, quae nonnisi coniugio exstingui potest. Nunc videmus, in hac consultatione non modo considerandum, an corpus impollutum servare quis possit, sed animum quoque inspiciendum: sicuti paulo post videbimus.

10. Coniugibus denuntio, non ego, sed Dominus: Uxor a marito ne discedat. 11. Quodsi discesserit, maneat innupta, aut viro reconcilietur. et vir uxorem ne dimittat. 12. Reliquis ego dico, non Dominus: Siquis frater uxorem habet infidelem, et ipsa consentit cum eo habitare, ne dimittat eam: 13. Et mulier si maritum habet infidelem, et ipse consentit cum ea habitare, ne relinquat eum. 14. Sanctificatus est enim vir infidelis in uxore: et sanctificata est uxor incredula in viro. alioqui liberi vestri immundi essent: nunc autem sancti sunt. 15. Quodsi infidelis discedit, discedat: non enim subiectus est servituti frater aut soror in talibus. in pace autem vocavit nos Deus. 16. Quid enim scis mulier, an maritum servatura sis? aut quid scis, o vir, an uxorem sis servaturus? 17. Nisi unusquisque ut ei gratiam

divisit Dominus, unusquisque ut eum vocavit Dominus, sic ambulet: et sic in Ecclesiis omnibus praecipio.

10. *Coniugibus denuntio.* Aliam coniugii legem nunc tractat: nempe quod sit insolubile vinculum. itaque omnia divortia quae apud ethnicos in quotidiano usu erant, nec Mosaica lege apud Iudaeos puniebantur, damnat. Vir uxorem, inquit, ne dimittat: uxor a viro ne discedat. cur? quoniam individuo nexu sunt coniuncti. Sed mirum est, saltem adulterii causam non excipere: neque enim verisimile est, voluisse aliquid restringere de Christi doctrina. Certe mihi ideo reticuisse videtur, quod, obiter de his rebus disserens, ad Domini permissionem aut interdictum remittere maluit Conrinthios, quam sigillatim omnia persequi. Nam quibus aliquid breviter docere propositum est, sufficit universalis doctrina: exceptiones subtilioris sunt ac magis fusae et exactae tractationis. Caeterum quod subiicit *Non ego, sed Dominus*, hac correctione significat, quod hic tradit, ex lege Dei sumptum esse. Alia enim quae tradebat, habebat etiam ex revelatione Spiritus: sed huius auctorem allegat Deum, quod lege Dei expressum sit. Locum si quaeras, nusquam reperies ad verbum: verum quum ab initio testetur Moses, tam sanctam esse coniunctionem viri et uxoris, ut eius causa debeat vir relinquere patrem et matrem: hinc facile colligitur, quam sit inviolabilis. Naturae enim iure obligatus est filius patri et matri, nec excutere iugum illud potest: huic vinculo quum praeferatur coniugii copula, multo minus solvi debet.

11. *Quodsi discesserit.* Hoc non esse intelligendum de iis quae ob adulterium repudiatae fuerint, constat ex poena quae tunc sequebatur: erat enim crimen capitale etiam legibus Romanis, et propemodum communi iure gentium. Sed quum viri saepe uxoribus remitterent nuntium, vel quia non congruerent mores, vel quia displiceret forma, vel ob quamlibet offensionem: quum etiam uxores maritos interdum relinquerent propter saevitiam aut nimis duram et illiberalem tractationem: eiusmodi vel divortiis vel dissidiis coniugium negat dirimi. Est enim foedus Dei nomine consecratum, quod hominum arbitrio nec stat nec cadit, ut, quum nobis libuerit, irritum fiat. Summa est, alii contractus ut pendent a mera hominum voluntate, ita eadem voluntate solvuntur. qui coniugio ligati sunt, iam non sunt liberi, ut, si poenituerit, frangant tesseram (ut aiunt) et uterque novam conditionem alibi quaerat: nam si naturalia iura solvi nequeunt, multo minus hoc, quod iam diximus praecipuo naturae vinculo praeferri. Quod autem iubet uxorem a viro dissidentem manere innuptam, eo non innuit tolerabile esse dissidium: nec permittit uxori seorsum a viro habitare: verum si expulsa fuerit domo, si reiecta, ne sic quidem se liberatam ab eius potestate existimet: non enim penes virum est, matrimonium facere irritum. Non ergo hic permittit uxoribus spontaneam discessionem a viris facere, aut manere extra familiam maritalem, quasi in statu viduitatis: sed eas quoque quae a viris non recipiuntur, ligatas manere asserit, ne ad alios maritos transeant. Quid autem, si mulier sit libidinosa, vel alio modo incontinens? an non inhumanum est, quum perpetuo ardore aestuet, remedium illi negare? Respondeo, quum nos carnis nostrae infirmitas sollicitat, quaerendum esse remedium: postea Domini est, affectus nostros Spiritu suo frenare et coercere, etiamsi non succedat ex voto. Nam si uxor in diutinum morbum inciderit, non erit tamen iusta causa marito, cur aliam sibi quaerat: similiter si maritus post coniugium morbo aliquo laborare coeperit, non ideo tamen licebit uxori ad novam conditionem transvolare. Summa est, quum incontinentiae nostrae remedium Deus praescripserit legitimum coniugium, eo utamur: ne

eum tentando luamus temeritatis nostrae poenas. Hoc officio perfuncti speremus, eum nobis adfuturum, si nos opinio fefellerit.

12. *Reliquis ego dico.* Reliquos vocat, in quibus locum habet exceptio, quominus subiiciantur communi aliorum legi: nam coniugium inaequale diversam habet rationem, dum coniuges religione inter se differunt. Duobus autem membris hanc quaestionem absolvit: prius est, fidelem non debere ab infideli discedere, nec quaerere divortium, nisi repudietur: secundum est, si infidelis coniugem religionis causa repudiet, fratrem aut sororem liberari a vinculo coniugii per tale repudium. Sed quid est, quod Paulus se horum auctorem facit, quum pugnare nonnihil videantur cum iis quae a Domino nuper protulerat? Non ita intelligit a se ipso esse, quin ex Dei Spiritu hauserit: sed quoniam nusquam de hac re exstabat in Lege aut Prophetis certum ac expressum verbum, praevenit hoc modo improborum calumnias, quum sibi quod dicturus erat, tribuit. Verum ne id totum parvi pendatur, tanquam natum ex hominis capite, postea figmenta proprii sensus esse negabit quaecunque loquitur. Repugnantia autem nulla est cum superioribus: nam quum religio ac sanctitas fidei coniugalis a Deo pendeat, quae necessitudo amplius mulieri piae restat cum infideli marito, postquam Dei odio eiecta est?

14. *Sanctificatus est enim vir infidelis.* Occurrit scrupulo qui anxios habere poterat fideles. Singularis est coniugii necessitudo, ut uxor dimidia pars sit viri, ut duo sint in carnem unam, ut vir caput sit mulieris, haec viri in omnibus socia: fieri ergo non videtur posse, ut cohabitet vir fidelis cum uxore impia, vel e converso, quin tam arcta societate polluantur. Paulus ergo hic pronuntiat, sanctum esse et purum coniugium nihilominus, nec timendam esse contagionem, acsi uxor maritum inquinaret. Porro meminerimus, hic eum non de contrahendis, sed de retinendis matrimoniis, quae iam contracta sint, loqui: nam ubi haec deliberatio agitur, ducendane sit infidelis uxor, maritove infideli nubendum, tunc locum habet illa exhortatio (II. Cor. 6, 14.): Nolite iugum ducere cum infidelibus: nullus enim consensus Christo cum Belial. Sed qui iam vinctus est, non habet amplius liberam optionem: ideo diversa est consultatio. Tametsi autem hanc sanctificationem varie accipiunt, ego simpliciter ad coniugium refero, hoc sensu: Videri in speciem posset fidelis uxor contagionem ducere ab infideli marito, ut sit illicita societas: sed aliter res habet. pluris enim est pietas unius ad coniugium sanctificandum, quam alterius impietas ad inquinandum. Pura igitur conscientia habitare potest fidelis cum infideli: nam quoad usum et communionem tori ac totius vitae, sanctificatur, ne sua immunditia fidelem inquinet. Interea nihil prodest haec sanctificatio coniugi infideli: tantum eo valet, ne eius copula fidelis inquinetur, et profanetur ipsum matrimonium. Caeterum hinc exoritur quaestio: si enim fides viri aut mulieris Christianae coniugium sanctificet, sequitur, omnia impiorum coniugia immunda esse, nec quicquam a scortatione differre. Respondeo, impiis omnia esse immunda, quod sua impuritate etiam optimas et selectissimas Dei creaturas polluant. Hinc fit, ut coniugium etiam polluant, quia Deum non agnoscunt auctorem: ideoque verae sanctificationis minime fiunt capaces, et mala conscientia coniugio abutuntur. Verum imperite inde colligitur, nihil a scortatione differre: quia utcunque illis immundum sit, per se tamen purum est, quatenus est a Deo ordinatum, et conservandae inter homines honestati servit, et vagas libidines refrenat: adeoque propter hos fines a Deo approbatur, ut reliquae partes ordinis politici. Distinguendum ergo semper inter rei naturam et abusum. *Alioqui liberi vestri.* Argumentum ab effectu: Si immundum esset vestrum coniugium, liberi, qui inde

nascuntur, immundi forent: sunt autem sancti: ergo et sanctum coniugium. Sicut ergo non impedit alterius ex parentibus impietas, quominus sancti liberi nascantur: ita nec impedit, quin purum sit connubium. Locum hunc grammatici quidam exponunt de sanctitate civili, quod legitimi censeantur: sed in hac parte nihilo deterior est conditio infidelium: non potest igitur constare illa expositio. deinde certum est, Paulum hic voluisse eximere scrupulum conscientiis, nequis immunditiem se contrahere putaret, sicut dixi. Insignis ergo est hic locus, et ex intima theologia ductus. docet enim, segregari piorum liberos ab aliis quadam praerogativa, ut sancti in Ecclesia reputentur. Sed qui haec sententia cum eo quod alibi (Ephes. 2, 3.) tradit, conveniet? Nos esse omnes natura filios irae: Item cum sententia Davidis (Psal. 51, 7.): Ecce in peccato conceptus sum etc. Respondeo, universalem esse propagationem et peccati et damnationis in semine Adae: omnes igitur ad unum sub hac maledictione includi, sive ex fidelibus sive ex impiis descendant: neque enim fideles liberos generant secundum carnem, quatenus Spiritu sunt regenerati. Aequalis est igitur in omnibus naturae conditio, ut sint tam peccato quam aeternae morti obnoxii. Quod autem hic tribuit liberis fidelium speciale privilegium Apostolus, id fluit ex beneficio foederis, quo superveniente deletur naturae maledictio: et Deo per gratiam consecrantur qui natura profani erant. Hinc argumentatur Paulus ad Romanos cap. 11, 16., totam Abrahae progeniem esse sanctam, quia foedus vitae Deus cum illo pepigerat. Si radix sancta, inquit, ergo et rami sancti. Et Deus filios suos vocat omnes qui ex Israele sunt progeniti. nunc diruta maceria, idem salutis foedus quod initum fuerat cum semine Abrahae, nobis est communicatum. Quodsi communi generis humani sorte eximuntur fidelium liberi, ut Domino segregentur, cur eos a signo arceamus, si Dominus in Ecclesiam suam eos verbo admittit? cur signum illis negabimus? Quomodo autem sancta sit piorum soboles, et tamen multi degenerent, habes ex decimo et undecimo capite ad Romanos, et nos illic tractavimus.

15. *Quodsi infidelis.* Hoc secundum est membrum, in quo liberat fidelem virum qui paratus habitare cum uxore impia respuitur: et similiter mulierem quae non sua culpa repudiatur a viro. nam tunc infidelis divortium magis cum Deo quam cum homine coniuge facit. Est igitur hic peculiaris ratio, quia non modo solvitur, sed abrumpitur primum et praecipuum vinculum. Hodie tametsi nobis fere similem rationem cum Papistis quidam esse volunt, prudenter tamen considerandum, quid intersit, nequid temere tentetur. *In pace.* Hic quoque variant interpretes: nam quidam sic accipiunt: Vocati sumus in pace, fugiamus ergo materiam et segetem turbarum. Ego simplicius: Quoad licet, pacem cum omnibus colamus, ad quam sumus vocati: non ergo temere discedendum ab infidelibus nisi priores ipsi divortium faciant. Deus ergo vocavit nos in pace in hunc finem, ut pacem cum omnibus colamus, de singulis bene merendo. Pertinet igitur hoc ad prius membrum: fideles cum infidelibus manere debere, si consentiant etc. quia a professione nostra abhorret divortii cupiditas.

16. *Quid enim scis, mulier.* Qui hanc sententiam volunt secundi membri esse confirmationem, sic exponunt: Non debet te incerta spes detinere etc. verum (meo iudicio) exhortatio est ab utilitate sumpta: magnum enim et praeclarum bonum est, si mulier lucrifaciat maritum: atqui non ita desperati sunt infideles, quin adduci ad fidem possint: sunt quidem mortui, sed Deus etiam mortuos suscitare potest. Quando igitur spes aliqua proficiendi superest, neque scit pia mulier, possitne sancta sua conversatione virum reducere in viam, omnia experiri debet prius quam eum relinquat. quam-

diu enim in ambiguo est salus hominis, propensiores in bonam spem nos esse decet. Caeterum quod dicit, posse maritum ab uxore salvari, impropria quidem loquutio, quoniam ad hominem transfert quod Dei est proprium: sed nihil absurdi continet. nam quum Deus per sua instrumenta, quibus utitur, efficaciter agat, illis quodammodo communicat suam virtutem, vel saltem eorum ministerio sic coniungit, ut quod agit, ab illis dicat agi: hinc et honorem soli sibi debitum illis interdum tribuit. Meminerimus tamen nihil in nobis esse situm, nisi quatenus, ut organa, ab eo dirigimur.

17. *Nisi unicuique ut gratiam* etc. Sic ad verbum habetur: quanquam ego, ut melius contextus flueret, in nominativo reddidi. Sensus est: Quid ergo agendum, nisi ut unusquisque ambulet secundum gratiam sibi datam, et pro sua vocatione? Proinde in hoc quisque elaboret, ac conferat suam facultatem, ut proximis suis prosit: atque id praesertim, dum peculiari vocationis suae officio ad id moveri debet. Duo ponit, vocationem et mensuram gratiae, quae in hac consultatione respici iubet. Quia hoc stimulo non leviter nos ad officium pungi decet, ubi nos Deus gratiae suae ministros in fratrum salutem constituere dignatur: vocatio autem quasi sub Dei iugo nos tenere debet, etiamsi parum cuique adlubescat sua conditio. *Et sic in Ecclesiis omnibus.* Puto hoc addidisse, ut calumniis quorundam occurreret, qui eum plus sibi iuris in Corinthios sumere iactabant, quam in alios auderet. quanquam alium etiam finem spectare potuit: nempe quo plus haberet ponderis haec doctrina, ubi intelligebant Corinthii, omnibus iam Ecclesiis pervulgatam esse. Facilius enim amplectimur quod nobis cum omnibus piis audimus commune fore. odiosum vero fuisset Corinthiis arctiore vinculo quam alios constringi.

18. Circumcisus aliquis vocatus est? ne accersat praeputium. in praeputio aliquis vocatus est? ne circumcidatur. 19. Circumcisio nihil est, et praeputium nihil est, sed observatio mandatorum Dei. 20. Unusquisque in qua vocatione fuit vocatus, maneat. 21. Servus vocatus es? ne sit tibi curae. at si etiam possis liber fieri, magis utere. 22. Etenim qui in Domino vocatus est servus, libertus Domini est. similiter et qui liber vocatus est, servus est Christi. 23. Pretio empti estis: nolite fieri servi hominum. 24. Unusquisque in eo, in quo vocatus est, fratres, maneat apud Deum.

18. *Circumcisus* etc. Quoniam vocationis meminerat, occasione accepta ab una specie paulum digreditur in generalem exhortationem: quod multis locis facere solitus est: et simul diversis exemplis confirmat quod dixerat de coniugio. Summa est, in rebus externis non temere resiliendum esse a vocatione, in quam semel ingressus sis voluntate Dei. Et a circumcisione incipit, de qua tunc plerique litigabant. Dicit autem nihil interesse apud Deum, gentilisne sis an Iudaeus. ideo unumquemque sorte sua contentum esse iubet. Semper tenendum, nonnisi de legitimis vitae generibus tractari, quae Deum arbitrum habent et auctorem.

19. *Circumcisio nihil est.* Tametsi aptum erat hoc simile ad praesentem causam, videtur tamen data opera eo esse usus, ut Iudaicam superstitionem et simul fastum obiter perstringeret: nam quum Iudaei Circumcisione gloriarentur, fieri poterat, ut multi sibi displicerent ob praeputium, acsi deterior propterea esset sua conditio. Paulus ergo utrumque in aequo ponit, ne alterius odio alterum stulte appetatur. Caeterum haec pro eo tempore intelligenda, quo

iam abrogata erat circumcisio: nam si in foedus Dei et mandatum intuitus esset, pluris eam aestimasset procul dubio. Circumcisionem quidem literae alibi extenuat (Rom 2, 27.), et pro nihilo haberi apud Deum pronuntiat: sed hic quum simpliciter opponat Circumcisionem praeputio, et paria ambo faciat: certum est, de illa tanquam de re indifferenti et nullius momenti loquutum esse. Nam abrogatio facit, ut mysterium quod ante sub ea continebatur, iam ad eam pertinere desinat: imo ut iam ipsa non sit signum, sed res absque ullo usu. nam hac lege legali symbolo Baptismus successit, ut nos Christi Spiritu circumcidi sufficiat, dum vetus homo noster sepelitur cum Christo. *Sed observatio mandatorum.* Quum hoc unum esset ex mandatis, quamdiu ceremoniis legalibus devincta fuit Ecclesia, videmus pro confesso sumi, adventu Christi abolitam fuisse Circumcisionem, ut liber quidem eius esset usus inter rudes et infirmos, nulla vero utilitas. Perinde enim ac de re nullius momenti Paulus loquitur, acsi diceret: Quum externa sint illa, ne te detineant: sed pietatem cura potius et officia, quae Deus requirit, et sola sunt apud eum in pretio. Quod autem locum hunc allegant Papistae ad destruendam fidei iustificationem, pucrile est. Neque enim hic Paulus de causa iustitiae disputat, nec quomodo eam consequamur: sed tantum quo incumbere debeant fidelium studia, acsi diceret: Nolite in rebus vanis frustra occupari: sed potius vos in officiis quae Deo probantur, exercete.

20. *Unusquisque in qua vocatione.* Hoc caput est, unde reliqua ducuntur: ut quisque vocatione sua contentus, eam sequatur, neque alio transvolare appetat. *Vocatio* in Scripturis est legitima vivendi ratio: habet enim relationem ad Deum vocantem: nequis hac sententia abutatur ad stabilienda vivendi genera, quae impia aut vitiosa esse constat. Sed hic quaeritur, an Paulus statuere aliquam obligationem velit: hoc enim sonant verba in speciem, suae quemque vocationi devinctum esse, ut ab ea desciscere non debeat: atqui id nimis durum esset, sartori non licere aliud opificium discere, mercatori non licere transire ad agriculturam. Respondeo, hanc non esse intentionem Apostoli: vult enim tantum corrigere inconsultam cupiditatem quae nonnullos sollicitat ad mutandum statum sine iusta causa, sive id superstitione, sive alio impulsu faciant: deinde unumquemque revocat ad hanc quoque regulam, ut meminerint quid suae vocationi conveniat. Non ergo necessitatem cuiquam imponit manendi in vitae genere semel suscepto: sed inquietudinem potius damnat, quae non patitur singulos in sua conditione pacato animo stare: ac iubet, ut quam quisque Spartam nactus est, eam colat, ut habet vetus proverbium.

21. *Servus vocatus es?* Videmus hic, ut Pauli scopus sit, conscientias pacare: nam servos iubet bono esse animo, nec turbari, acsi impedimento illis esset servitus, quominus Deo serviant. *Ne sit ergo tibi curae*, hoc est ne sis anxius, quomodo iugum excutias, acsi conditio esset Christiano indigna: sed animi securus esto. Atque hinc colligimus, non tantum providentia Dei distinctos esse in mundo gradus et ordines, sed eius quoque verbo praecipi ipsorum observationem. *At si etiam possis liber.* Particula Etiam non aliam (meo iudicio) emphasin habet, quam si dixisset: Si loco servitutis poteris etiam ad libertatem pervenire, hoc tibi fuerit commodius. Dubium autem est, connectatne sermonem, quem habebat ad servos, an ad liberos se convertat. ita γενέσθαι pro Esse simpliciter hic esset positum. Uterque sensus non male quadrat, et eodem uterque recedit. vult docere, non modo bonam esse libertatem, sed etiam servitute commodiorem. Si servos alloquatur, erit sensus: Quum vos iubeo animis securis esse, non prohibeo, quominus libertate etiam fruamini, si vobis obveniat. Ad liberos, erit spe-

cies concessionis, quasi diceret: Servos bono animo esse iubeo: tametsi status liberorum melior et magis expetendus, si detur optio.

22. *Etenim qui in Domino vocatus est servus.* Vocari servum in Domino est ex servorum genere deligi, et fieri participem Christi gratiae. Porro haec sententia ad servorum consolationem, et simul retundendum ingenuorum fastum posita est. Quoniam servos sortis suae piget, eo quod abiecti sint et despicabiles coram mundo, operae pretium est, illis mitigari servitutis acerbitatem aliqua consolatione. Liberi autem, ne sibi nimium ob honestiorem conditionem placeant, ac efferantur superbia, freno indigent. Utrumque facit Apostolus: nam quum libertas Spiritus longe praeferenda sit carnis libertati: tolerabilem esse debere servis status sui asperitatem admonet, si quidem inaestimabile illud donum reputent, quo praediti sunt: liberos quoque efferri non debere, quia servis in praecipua sui parte sint pares. Neque vero hinc colligendum est, postponi servis liberos, aut politicum ordinem turbari. videbat Apostolus, quid conveniret utrisque: cohibendi (sicuti dictum est) liberi erant, ne ferocirent insultando adversus servos: his vero danda erat aliqua consolatio, ne animum deiicerent: et haec magis in confirmationem ordinis politici faciunt, dum carnis incommodum compensari docet bono spirituali.

23. *Pretio empti estis.* Haec verba habuimus capite proximo, sed alio fine. De vocabulo Pretii illic dixi quod sentiebam. Summa est, quod servos quidem de statu suo anxios esse vetat, sed magis hoc curare vult, ne impiis aut pravis dominorum cupiditatibus se addicant. Sancti sumus Domino, quia nos redemit: ergo ne in hominum gratiam nos profanemus: quod fit, dum obsequimur perversis eorum desideriis. Admonitio haec valde necessaria fuit eo tempore, quo servi ad subeunda quaelibet imperia sine delectu vel exceptione, minis ac verberibus, mortis etiam terrore adigebantur, ut in servorum ministeriis non lenocinia minus et eius generis flagitia numerarent, quam honestas operas. merito itaque excipit Paulus, ne turpibus et sceleratis obsequiis se addicant. Utinam hoc omnium animis bene ac penitus insideret: non tam multi se hominum libidini, quasi venales, prostituerent. Nos autem meminerimus, eius nos esse qui nos redemit.

24. *Maneat apud Deum.* Iam prius admonui, non adstringi hic homines perpetua lege, ne unquam fas illis sit mutare statum, si quando ita postulet iusta ratio: sed tantum sedari inconsideratos affectus, qui multos huc et illuc agitant, ut continua inquietudine turbentur. Dicit ergo Paulus, coram Deo perinde esse quod cuique sit vivendi genus in hac vita, quoniam pietatis consensum non abrumpat haec diversitas.

25. De virginibus autem praeceptum Domini non habeo: sed consilium do, tanquam misericordiam consequutus a Domino, ut sim fidelis. 26. Arbitror igitur hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quod bonum sit homini sic esse. 27. Alligatus es uxori? ne quaeras solutionem. Solutus es ab uxore? ne quaeras uxorem. 28. Quodsi etiam duxeris uxorem, non peccasti: et si nupserit virgo, non peccavit: attamen afflictionem in carne habebunt eiusmodi. Ego autem vobis parco.

25. *De virginibus.* Redit nunc ad tractationem coniugii, de quo dicere exorsus erat initio capitis. Quod autem nunc dicturus

est, iam attigerat, sed breviter et subobscure: apertius ergo definit, quid de virginitate sentiat: sed quia res est lubrica, et plena difficultatum, sub conditione semper loquitur, ut videbimus. Virgines hic pro ipsa virginitate accipio. de ea *praeceptum Domini habere se negat*: quia nusquam pronuntiat Deus in Scripturis, qui permanere coelibes debeant: imo potius quum Scriptura (Genes. 2, 21.) dicat, Creatos esse masculum et feminam simul, videtur omnes peraeque et sine exceptione vocare ad coniugium: saltem nemini usquam indicitur aut commendatur coelibatus. *Consilium se dare* dicit, non quod sit instar problematis, ac nihil vel parum stabilitatis habeat, sed quod sit certum ac sine controversia tenendum. Et nomen quo utitur, *γνώμη*, non consilium modo, sed sententiam significat. Porro hinc perperam colligunt Papistae, extra verbum licere progredi, quum Paulus nihil minus cogitaverit, quam verbi Dei limites transilire: nam siquis propius animadvertat, videbit, Paulum nihil hic proferre, quod non complexus sit Christus suis verbis apud Matthaeum (5, 32. et 19, 5.): sed per occupationem fatetur, se non habere certum Domini praeceptum in Lege, quod definiat, quinam coniugium suscipere, aut non attingere debeant. *Misericordiam consequutus, ut sim fidelis.* Auctoritatem suae sententiae conciliat, ne quivis sibi licitum esse putet eam repudiare, si velit. Loqui enim se non ut hominem, sed ut fidum Ecclesiae doctorem et Christi Apostolum asserit. hoc suo more Dei misericordiae refert acceptum, quia non vulgaris est honor, imo superior humanis omnibus meritis. Unde apparet, quaecunque humanitus invecta fuerint in Ecclesiam, nihil habere huic Pauli consilio affine. Porro Fidelis hic veracem significat, qui non tantum pio zelo agit quod agit, sed etiam scientia praeditus est, ut pure et fideliter doceat. Neque enim in doctore sufficit bonus animus, nisi adsit prudentia et veri cognitio.

26. *Arbitror igitur hoc bonum esse.* Etsi hunc locum Pauli aliter verto quam Erasmus aut Vetus interpres: sensu tamen ab illis nihil differo. Sic illi dividunt verba Pauli, ut bis idem repetatur: ego autem unam tantum propositionem facio. neque id sine auctore: sequor enim vetusta et probatae fidei exemplaria, quae sententiam colo tantum interposito contexunt. Sensus est: Ego expedire arbitror propter necessitatem qua sancti in hac vita urgentur semper, ut libertate ac commoditate coelibatus fruantur omnes: quoniam hoc illis conduceret. Porro sunt qui *necessitatem* referant ad Apostoli saeculum, quod certe piis turbulentissimum fuit: sed mihi videtur designare potius voluisse inquietudinem qua sancti perpetuo in praesenti vita iactantur. Itaque ad omnia saecula extendo: atque ita accipio, sanctos susque deque versari saepius in terra, et multis variisque procellis esse obnoxios, ut minime ad coniugium apposita esse videatur eorum conditio. Particula *Sic esse* significat manere in coelibatu, vel abstinere a coniugio.

27. *Alligatus es uxori?* Ubi proposuit, quid commodissimum foret, subiicit tamen, nos moveri coelibatus commodis non debere, ut coniugii vinculum excutiat qui eo devinctus est. Est igitur moderatio proximae sententiae: nequis inductus coelibatus commendatione illuc mentem flecteret, ac necessitatis aut vocationis suae oblitus coniugium aspernaretur. Porro non tantum coniugale vinculum abrumpere his verbis vetat, sed simul cohibet quae obrepere solent fastidia, ut libenter et placide suae quisque coniugi adhaereat. *Solutus es ab uxore?* Hoc secundum membrum sub conditione debere accipi, ex toto contextu patet. Non omnibus ergo permittit perpetui coelibatus electionem, sed quibus datum sit: qui ergo nulla necessitate cogitur, ne temere sibi induat laqueum: non enim leviter abiicienda est libertas.

28. *Quodsi etiam duxeris uxorem.* Quia periculum erat, nequis ex proxima sententia putaret se tentare Deum, si coniugio sciens ac volens se alligaret (quod hoc esset renuntiare suae libertati), eximit hunc scrupulum: nam viduis liberum facit uxorem ducere, ac peccare negat qui ducunt. Et particula Etiam videtur esse emphatica: ut testetur, quamvis nulla urgeat praecisa necessitas, non tamen prohiberi a coniugio coelibes, quoties eis visum est. *Et si nupserit virgo.* Sive hic amplificatio sit, sive simplex similitudo, hoc primum extra controversiam est, Paulum coniugii libertatem voluisse ad omnes extendere. Qui amplificationem esse putant, eo moventur, quod delicto magis affine videatur, ac vituperationi magis pateat, saltem magis habeat pudoris, virginale solvere cingulum (ut veteres loquebantur), quam post coniugis mortem ad secundas nuptias transire. esset igitur argumentum: Si virgini fas est matrimonium contrahere, multo magis viduis. Ego magis puto utrumque aequari, hoc modo: Sicut virgini licet, ita et viduis: nam secundae nuptiae apud veteres nota non carebant. siquidem et matronas quae uno contentae matrimonio tota vita fuerant, ornabant pudicitiae corona: qui honor cedebat in earum contumeliam quae pluribus nupsissent. Et notum est illud Valerii, Legitimae intemperantiae signum esse, quum secundae nuptiae appetuntur. pares ergo facit Apostolus virgines et viduas in libertate connubii. *Attamen afflictionem in carne.* Causam saepius repetit, cur in suis hortationibus in coelibatum inclinet: ne videatur alterum statum alteri per se anteponere, et non propter consequentiam: dicit multas molestias coniugio annexas esse, ideo se cupere omnes a coniugio esse liberos, qui immunes a molestiis esse velint. Quum dicit, habituros tribulationem carnis, vel in carne: significat, sollicitudines et angustias quibus coniuges implicantur, ex negotiis terrenis provenire. Caro igitur hic pro homine externo capitur: *Parcere* vero pro Indulgere, vel cupere sublevatos tribulationibus quae coniugio adhaerent, quasi diceret: Cupio infirmitati vestrae consultum, ne affligamini: coniugium autem multas afflictiones secum trahit: haec ratio est, cur vos coniugio non indigere optem, quo sitis omnibus malis vacui. Neque tamen hinc colligas, coniugium a Paulo malum necessarium censeri: istae enim tribulationes, de quibus loquitur, non tam ex natura sunt coniugii, quam ex corruptela: sunt enim peccati originalis fructus.

29. Hoc autem dico, fratres, quia tempus contractum est, reliquum est, ut qui uxores habent, sint tanquam non habentes: 30. Et qui flent, tanquam non flentes: et qui gaudent, tanquam non gaudentes: et qui emunt, tanquam non possidentes: 31. Et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utentes. praeterit enim figura mundi huius. 32. Velim autem vos absque sollicitudine esse. Qui coelebs est, curat ea quae sunt Domini, quomodo placiturus sit Domino: 33. Coniugatus curat ea quae sunt mundi, qualiter uxori placiturus sit, et divisus est. 34. Et mulier coelebs, et virgo curat ea quae sunt Domini, ut sancta sit corpore et spiritu: at quae maritum habet, curat ea quae sunt mundi, quomodo placitura sit marito. 35. Hoc autem ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis iniiciam, sed ad honestatem ac decorum, ut Domino adhaereatis absque ulla distractione.

29. *Quia tempus.* Iterum de sancto coniugii usu concionatur, ut eorum lasciviam reprimat, qui, dum uxores duxerunt, nihil nisi carnis delicias cogitant: Dei nullam habent memoriam. hortatur ergo fideles, ne ita ruant effreni libidine, ut eos coniugium in mundum demergat. Coniugium est remedium incontinentiae: verum est, siquis temperanter utatur: iubet ergo coniuges pudice in timore Domini convivere. Hoc fiet, si coniugio utantur, sicut aliis terrenae vitae subsidiis, cordibus sursum erecti ad meditationem coelestis vitae. A brevitate autem humanae vitae ducit argumentum: Vita, inquit, haec quam nunc agimus, caduca est, nec longae durationis: ne ergo nos detineat implicitos. Proinde qui uxores habent, sint tanquam non habentes. Atque haec quidem philosophia nemini non est in ore: sed paucorum animis vere serioque insidet. In prima versione sequutus fueram exemplar cui nullum aliud ex multis suffragari postea animadverti. Placuit ergo inserere particulam *Quia*, quo dilucidior esset sensus: sicut etiam in vetustis quibusdam codicibus legitur. Quoniam enim in consultationibus futurum magis tempus respicimus quam praeteritum, admonet de temporis futuri brevitate. *Tanquam non habentes.* Quaecunque ad usum praesentis vitae spectant, sancta sunt Dei dona: sed ea nos abutendo polluimus. Si causa quaeritur, hanc reperiemus esse, quod somniamus semper in mundo perpetuitatem: hinc enim fit, ut quae adiumenta ad transeundum debebant esse, fiant compedes ad nos vinciendos. Merito igitur Apostolus, ut hunc stuporem nobis excutiat, nos revocat ad considerandam huius vitae brevitatem: et inde colligit, nos universis rebus mundi sic uti debere, quasi non utamur. qui enim reputat, se in mundo esse peregrinum, rebus mundi tanquam alienis utitur: hoc est, tanquam iis quae commodantur nobis ad diem unum. Summa est, Christiani hominis animum rebus terrenis non debere occupari, nec in illis conquiescere: sic enim vivere nos oportet, quasi singulis momentis migrandum sit e vita. Per Fletum et Gaudium res adversas et prosperas designat: est enim usitatum, causas per effectus notari. Caeterum hic non praecipit Apostolus Christianis, possessiones abiicere, sed tantum hoc requirit, ne animi eorum possessionibus iufixi sint.

31. *Et qui utuntur hoc mundo.* In priore membro est participium χρώμενοι: in secundo est compositum καταχρώμενοι. Praepositio autem κατά in compositione fere in malam partem capitur, aut certe vehementiam notat. Itaque sobrium et frugalem usum notat Paulus, qui cursum nostrum minime impediat vel moretur, quominus properemus semper ad metam. *Praeterit enim figura.* Hac voce eleganter Apostolus expressit mundi vanitatem. Nihil est firmi, inquit, aut solidi: est enim facies tantum, vel externa apparentia, ut loquuntur. Caeterum videtur allusisse ad scenas, in quibus aulaea momento complicata novam faciem reddunt: et quae spectantium oculos tenebant, mox auferuntur a conspectu. Cur nomen Habitus Erasmo placuerit, non video. Certe (meo iudicio) doctrinam Pauli obscurat. tacite enim figura substantiae opponitur.

32. *Velim autem vos.* Redit ad illud consilium quod nondum plene exposuerat: ac initio (ut solet) ponit commendationem coelibatus: deinde libertatem singulis permittit eligendi quod sibi convenire intelligent. Porro non sine causa toties ad praedicanda commoda coelibatus revolvitur: videbat enim, quam non levia sint matrimonii onera. Is qui eximere se potest, non debet tale bonum negligere: et qui se coniugio destinant, eos praemoneri utile est de incommodis istis, ne postea inopinato ea experti animos despondeant: quod videmus plerisque contingere: nam quum sibi merum mel promiserint, hac spe frustrati levissima offensione facile opprimuntur. Sciant igitur in tempore, quid sibi exspectandum sit, quo

parati sint ad omnia perferenda. Sensus est: Coniugium avocamenta secum trahit, a quibus vos esse liberos et immunes cuperem. Sed quia superius tribulationem posuit, nunc curas commemorat, vel sollicitudines: dubitari possit, an haec sint diversa, necne. Ego tribulationem nasci puto ex rebus tristibus: ut orbitate, viduitate, iurgiis et friviculis (ut vocant Iurisconsulti), ex multis fastidiis, delictis liberorum, difficultate alendae familiae, et similibus: sollicitudines etiam rerum laetarum esse puto, ut sunt ineptiae nuptiales, ioci, et alia quibus coniugati occupantur. *Qui coelebs est, curat ea quae sunt Domini.* En vacuitas sollicitudinum, quam Christianis optat, ut suas omnes cogitationes suaque studia Domino addicant: hanc in coelibatu esse dicit: ideo cupit omnes hac libertate frui. Non tamen intelligit, id perpetuum esse in coelibatu: siquidem longe aliud experientia ostendit in Sacrificis, Monachis, et Monialibus: quorum coelibatu nihil a Deo remotius fingi potest. adde etiam in tot foetidis scortatoribus, qui abstinent ideo a coniugio, quo maiore potiantur licentia profundendae libidinis, atque ut vitium non appareat: Ubi est ustio, ibi nullum esse Dei studium potest. Sed hic est Pauli sensus: Liberum esse coelibem: neque impediri, quominus quae Dei sunt, cogitet. Hac libertate pii utuntur: alii omnia in exitium suum vertunt.

33. *Coniugatus curat ea quae sunt mundi.* Per ea quae mundi sunt intellige quae sunt praesentis vitae: nam mundus hic pro conditione terrenae vitae accipitur. Sed hinc colliget quispiam, omnes igitur coniugatos alienos esse a regno Dei, quando nihil nisi terram cogitent. Respondeo, Apostolum de parte cogitationum loqui, quasi diceret: Sic uno oculo intentos esse in Dominum, ut alterum in uxorem convertant: est enim instar sarcinae coniugium, qua mens pii hominis depravata non ita expedito cursu ad Deum pergit. Semper autem meminerimus, haec non esse propria coniugii mala, sed ex hominum vitio provenire: ita concidunt Hieronymi calumniae, qui haec omnia colligit ad infamandum coniugium: nam siquis inde agriculturam, mercaturam et alia vitae genera damnet, quod inter tot mundi corruptelas nullum eorum vacuum sit aliquibus malis: quis non eius insulsitatem rideat? Observa igitur, quicquid mali inest coniugio, aliunde accidere: neque enim uxoris contubernio vir a Domino avocaretur hodie, si in statu incorrupto mansisset, neque vitiasset sanctam Dei institutionem: sed uxor illi adiutrix ad omne bonum esset, sicut in eum finem creata fuit. Sed dicet quispiam: Si coniugio semper adhaerent vitiosae sollicitudines et damnatae, qui fieri potest, ut coniugati pura conscientia Deum invocent, illique serviant? Respondeo, tres esse species sollicitudinum: aliae enim per se malae sunt et impiae, quia ex diffidentia nascuntur: de illis loquitur Christus Matth. 6, 25. Aliae necessariae sunt, neque Deo displicent: ut patremfamilias pro uxore et liberis sollicitum esse decet: neque Deus vult nos esse stipites, quin quisque sui curam habeat. Tertiae mistae sunt ex illis duabus: dum scilicet curamus quae officii nostri est curare, sed propter innatam nobis intemperantiam nimium ardemus. Tales igitur per se nequaquam sunt malae, sed propter *ἀταξίαν*, hoc est immoderatum excessum, pravae fiunt. Et Apostolus non tantum vitia hic notare voluit, quibus reatum contrahimus coram Deo: sed in universum optat, ut avocamentis omnibus soluti toti Deo vacemus. *Et divisus est.* Mirum, unde tanta diversitas in hunc locum obrepserit. Usitata enim Graecorum lectio adeo nihil affine habet cum Latina veteri, ut non potuerit errori aut incuriae imputari diversitas: sicuti saepe in una litera vel in una dictione erratur. Sic autem Graeci vulgo legunt ad verbum: Coniugatus ea quae mundi sunt, cogitat, quomodo placeat uxori: divisa est mulier et virgo: quae innupta est, cogitat

quae sunt Domini etc. Ac Dividi quidem pro Differre positum interpretantur, acsi dictum esset: Magnum est discrimen mulieris coniugatae, et virginis. altera enim Deo tantum vacat: altera vero distrahitur in varia. Verum quum haec interpretatio aliquantum sit aliena a simplici verbi proprietate, mihi non arridet: praesertim quum alterius lectionis (quae etiam in nonnullis Graecis exemplaribus habetur) sensus aptior sit, et minus coactus. Ergo sic intelligemus, divisum esse hominem coniugatum, quia partim Deo, partim coniugi se addicat: non sit autem unius Dei in solidum.

34. *Et mulier coelebs et virgo.* Quod de viris docuit, nunc quoque de mulieribus pronuntiat: virgines scilicet et viduas non abduci rebus terrenis, quominus omnes suas curas omniaque studia in Deum conferant: non quia id faciant omnes, sed quia adsit facultas, si animus ita sit dispositus. Quum dicit, *Ut sancta sit corpore et spiritu*, ostendit, quae vera sit castitas, et Deo accepta: nempe dum mens servatur Deo impolluta. quod utinam fuisset melius animadversum. Quod ad corpus spectat, videmus, qualiter vulgo se Domino sanctificent Monachi, Nonnae, et tota faex cleri Papistici, quorum coelibatu nihil magis obscoenum fingi potest. Sed de corporis pudicitia nunc taceamus: quotusquisque eorum est qui propter opinionem continentiae miraculo sunt, qui non foedis libidinibus ardeat? Atqui ex hac Pauli sententia licet colligere, nullam pudicitiam Deo placere, quae non sit etiam animae, sicut corporis. Utinam qui de continentia superciliose garriunt, intelligerent, sibi negotium esse cum Deo: non tam confidenter nobiscum certarent. Quanquam nulli hodie de continentia magnificentius disserunt, quam qui palam impudentissime scortantur: verum ut se honestissime gerant in oculis hominum, id nihil est, nisi animos ab omni immunditia puros et integros servent.

35. *Hoc autem ad utilitatem vestram.* Vide Apostoli moderationem. quanquam noverat coniugii taedia, molestias, difficultates, et ex altera parte commoda coelibatus: nihil tamen audet praescribere. Imo quia coelibatum laudaverat, veritus, ne talibus elogiis capti lectores statim apud se dicerent quod Apostoli Christo respondebant: Bonum est igitur sic esse (Matth. 19, 10.): neque expenderent suam facultatem: hic nominatim testatur, se quidem monstrare, quid sit utilissimum, sed nemini se velle imponere necessitatem. Atque hic duo habes observatu digna: primum est, in quem finem appetendus sit coelibatus, non propter se scilicet, nec quia sit status perfectior: sed ut absque distractione adhaereamus Deo: quod unum respicere debet homo Christianus in tota vita. Alterum, non esse laqueum induendum conscientiis, ut quisquam a coniugio arceatur: sed suam cuique relinquendam libertatem. In utroque quantopere sit erratum, palam est. Certe in secundo audaciores fuerunt quam Paulus, qui legem de coelibatu ferre non reformidarunt, qua totum clerum a matrimonio prohiberent: qui etiam vota sanxerunt perpetuae continentiae: quibus laqueis non paucae animarum myriades in aeternum exitium tractae sunt. Proinde si per os Pauli loquutus est Spiritus sanctus, excusare nequeunt Papistae, quin Deo repugnent, dum conscientias in eo ligant, in quo voluit manere liberas. nisi forte novum consilium ab eo tempore cepit, ut laqueum necteret quem improbaverat.

36. Siquis autem virgini suae indecorum iudicat, si excedat florem aetatis, et ita fieri debet: quod voluerit faciat, non peccat: nubant. 37. Qui autem stat firmus in corde, necessitatem non habens, potestatem vero habens super sua voluntate, et hoc decrevit in corde suo, servare suam virgi-

nem, bene facit. 38. Itaque et qui nuptum collocat, bene facit: et qui nuptum collocat, melius facit.

86. *Siquis autem.* Nunc ad parentes sermonem convertit, qui liberos sub potestate habebant. Auditis enim coelibatus elogiis, auditis etiam incommodis matrimonii, haesitare poterant, numquid humanum esset, liberos suos tot miseriis implicare, ne viderentur aerumnarum illis esse auctores. Nam quo maior est eorum indulgentia in liberos, eo magis anxie illis timent ac cavent. Ergo ut hanc illis difficultatem eximat Paulus, eorum officium esse docet, non aliter illis prospicere, quam sibi quisque prospicere debet, quum est sui iuris. Retinet autem partitionem illam qua hactenus usus est, ut coelibatum quidem commendet, liberum tamen coniugium faciat: nec simpliciter liberum, sed remedium necessarium incontinentiae, quod nemini fas sit negari. Priore membro loquitur de filiabus elocandis: in quo pronuntiat eos non peccare filias elocando, qui coelibatum illis non convenire iudicant. Quod dicit ἀσχημονεῖν, ad particulare decorum referri debet, quod pendet ex cuiusque natura: est enim decorum universale, quod partem temperantiae faciunt philosophi: id aequaliter ad omnes pertinet. Est aliud particulare, quia unum decet quippiam quod alteri minime congrueret. Videre igitur singuli debent (ut ait Cicero), quam illis personam natura imposuerit. Conveniet uni coelibatus: non debet omnes ille metiri suo pede: nec debent etiam alii, omisso facultatis suae respectu, ad eius imitationem conari. est enim simiarum aemulatio, quae adversus naturam contendit. Pater ergo si perspecto filiae suae ingenio, iudicet coelibatui non esse aptam, maritum illi adiungat. *Florem aetatis* accipit pro aetate nubili. hanc iurisconsulti ab anno duodecimo ad vicesimum definiunt. Significat obiter Paulus, qualis debeat esse in parentibus aequitas et humanitas, ut tenerae aetati et lubricae remedium adhibeant, dum morbi vis id flagitat. *Et ita fieri debet.* Hac particula intelligo notari puellae infirmitatem: nempe si dono continentiae careat. nam tunc ad coniugium necessitas compellit. Quod ex verbo *Non peccat* ansam calumniandi arripit Hieronymus, ut coniugio detrectet, quasi opus non sit laudabile elocare filiam, puerile est. Satis enim habebat Paulus, patres culpa liberare, ne inhumanum esse ducerent, filias coniugalibus molestiis subiicere.

87. *Qui autem stat firmus in corde.* Alterum membrum, ubi tractat de puellis quibus datum est a coniugio abstinere. Laudat igitur patres qui earum tranquillitati consulunt: sed videndum, quid hic requirat. Principio firmam voluntatem ponit: Siquis habet hoc constitutum apud se. Neque tamen intelligas monachale propositum, hoc est voluntariam adstrictionem perpetuae servitutis: tale enim est votum quod concipiunt: sed nominatim firmitatis huius meminit, quod saepenumero consilia agitant homines, quorum postridie poenitet. quia hic res seria agitur, exigit bene concoctam deliberationem. Secundo tollit necessitatem: nam multi pertinaciam magis quam rationem ad consultandum afferunt. Et in praesenti causa non respiciunt quid possint, dum coniugio renuntiant: sed satis est dicere, Volo. Paulus facultatem vult adesse, ut nihil temere decernant, sed pro modo gratiae sibi datae. Hanc exemptionem necessitatis apposite declarat sequenti particula, dum vult eos potestatem habere super voluntate sua. Perinde enim est acsi diceret: Nolo ante deliberent, quam sciant sibi exsequendi facultatem datam esse: luctari enim contra Dei ordinationem, temerarium et exitiale est. Sed secundum hanc rationem, dicet quispiam, non essent improbanda vota, modo adessent istae conditiones. Respondeo, quantum ad donum continentiae, quum de voluntate Dei in posterum simus incerti, nihil

statui debere in totam vitam. Utamur dono, quamdiu conceditur, interea nos Domino commendemus, expediti ad sequendum quocunque vocaverit. *Decrevit in corde suo.* Hoc videtur addidisse Paulus, ut melius exprimeret, diligenter circumspicere huc et illuc patres debere, antequam curam et consilium elocandi filias deponant. Saepe enim aut pudore aut ignorantia sui coniugium detrectant: interea tamen nihilo sunt minus libidinosae, aut proclives ad fallendum. Hic patres expendere debent, quid sit ex re ipsarum, ut prudentia sua earum imperitiam aut praeposterum desiderium corrigant. Facit autem hic locus ad stabiliendam patriam potestatem: quae, quum ex communi naturae iure fluat, sacrosancta habenda est. Si autem in aliis levioribus actionibus nihil liberis permittitur absque parentum auctoritate, multo minus licentiae illis in contrahendo matrimonio dari convenit. Atque id Civili quidem iure diligenter sancitum est, sed Lege Dei potissimum. quo detestabilior est Papae improbitas, qui, posthabito tam Divini quam humani iuris respectu, liberos iugo et subiectione parentum solvere ausus est. Sed operae pretium est rationem notare: hoc, inquit, propter sacramenti dignitatem (omitto inscitiam, quod ex matrimonio faciunt sacramentum). Sed qualis hic honor, obsecro, aut qualis dignitas, ubi adversus publicam honestatem omnium gentium, adversus aeternam Dei ordinationem, frena adolescentium libidini laxantur: ut sine verecundia, praetextu sacramenti, exsultent? Sciamus ergo in liberis elocandis praecipuam esse parentum auctoritatem, modo ne tyrannice ea abutantur: sicut etiam iura civilia eam restringunt. Et Apostolus, quum exigeret solutionem a necessitate, indicabat parentum consilia liberorum utilitati attemperanda esse. Hoc igitur temperamentum iustam esse regulam meminerimus, ut se a parentibus liberi regi patiantur: illi neque invitos liberos trahant quo nolent, neque alium potestatis scopum habeant, quam horum utilitatem.

38. *Itaque et qui nuptum.* Est conclusio utriusque membri, in qua breviter parentes reprehensione liberat, si filias nuptum locant: melius tamen facere testatur, si liberas a coniugio domi retinent. Neque tamen intelligas, matrimonio hic praeferri coelibatum, nisi sub exceptione nuper expressa. Nam si desit facultas, pessime faciet qui filiam studebit arcere a matrimonio: nec iam pater, sed crudelis erit tyrannus. Summa totius disputationis huc redit: meliorem esse coelibatum coniugio, quia in illo maior sit libertas, ut expeditius serviant homines Deo. nullam tamen necessitatem iniici fas esse, quin liceat singulis coniugium suscipere, si visum fuerit. ipsum porro coniugium remedium a Deo destinatum esse nostrae infirmitati: quo uti omnes oporteat qui dono continentiae praediti non sunt. Quisquis erit sanae mentis, mecum agnoscet ac fatebitur, totam de hac re Pauli doctrinam his tribus capitibus contineri.

39. Mulier alligata est Legi, quamdiu maritus eius vivit. si autem dormierit maritus eius, libera est, ut cui vult nubat, modo in Domino. 40. Beatior vero est, si sic maneat, secundum meam sententiam. existimo autem, me quoque Spiritum Dei habere.

39. *Mulier alligata est.* Ante indifferenter de viris et mulieribus loquutus erat, sed quia ob sexus verecundiam minus liberae mulieres videri possent: de illis quoque peculiariter aliquid praecipere necesse habuit. Nunc ergo docet, nihilo magis impediri mulieres quam viros, quin ad secundas nuptias transeant ex viduitate. Iam superius reci-

tavimus, notatas intemperantiae probro fuisse quae secundos maritos appeterent, et prope in earum contumeliam corona pudicitiae donari solitas quae unico contentae fuissent. Quinetiam haec prima opinio olim inter Christianos invaluerat: nam neque benedicebantur secundae nuptiae, et quaedam Concilia vetuerunt illis interesse clericos. Eiusmodi tyrannidem hic damnat Apostolus, ac negat, impedimentum afferendum esse viduis, quominus nubant, si visum fuerit. Legi, in dativo, an Lege, in ablativo, alligatam mulierem dicamus, parum refert, ad sensum certe nihil. Lex enim est quae mulieris et viri societatem individuam esse pronuntiat: quod si in dativo legas, ius vel obstrictionem significabit. Argumentum autem ducit a contrariis: nam si ad vitam mariti alligata est mulier, morte ergo solvitur: postquam soluta est, nubat cui velit. *Dormire* quum mori significat, non ad animam, sed corpus refertur: quod ex perpetuo Scripturae usu patet. Imperite igitur faciunt quidam fanatici, dum aucupium tendunt ex hoc verbulo, ut probent animas a corporibus solutas sensu et intelligentia, hoc est vita sua carere. *Modo in Domino.* Putant hoc additum, ut obiter admoneret, non esse subeundum iugum cum impiis: nec appetendam eorum societatem: quod ut verum esse fatear, latius tamen patere iudico: nempe ut religiose et cum timore Domini id faciant. sic enim auspicato matrimonia contrahuntur.

40. *Beatior vero est, si sic maneat.* Cur? an quia viduitas per se sit virtus? non, sed quia minus habebit distractionis, et a curis terrenis erit solutior. Quod addit *secundum meam sententiam*, eo vocabulo non intelligit dubiam opinionem: sed perinde est acsi diceret, tale suum esse iudicium de quaestione ista. nam et continuo adiungit, *Spiritum Dei se habere:* quod satis est ad plenam et solidam auctoritatem. Non tamen videtur ironia carere, quod dicit *Existimo.* Nam quum pseudoapostoli Spiritum Dei inflatis buccis identidem iactarent ad auctoritatem sibi arrogandam, et interea Paulo detrahere studerent: dicit, se quoque sibi videri compotem Spiritus non minus quam ipsos.

Cap. VIII.

1. De iis porro quae idolis immolantur, scimus, quod omnes scientiam habemus. scientia inflat, caritas autem aedificat. 2. Siquis autem videtur sibi aliquid scire, nondum quicquam scit, qualiter scire oportet. 3. At siquis diligit Deum, hic cognitus est ab illo. 4. De esu ergo eorum quae idolis immolantur, novimus, quod idolum nihil est in mundo, et quod non est alius Deus nisi unus. 5. Nam etsi sunt qui vocentur dii, sive in coelo sive super terram, quemadmodum sunt dii multi et domini multi: 6. Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso: et unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. 7. At non est in omnibus scientia. quidam autem cum idoli conscientia nunc quoque tanquam idolo immolatum edunt, et conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

Nunc transit ad aliam quaestionem, quam capite sexto attigerat tantum, non explicuerat. Quum enim loquutus esset de avaritia Corinthiorum, ac disputationem illam clausisset hac sententia: Neque avari, neque rapaces, neque scortatores etc. regnum Dei possidebunt:

transierat inde ad libertatem Christianorum: Omnia mihi licent. Hac occasione descenderat ad mentionem scortationis: hinc ad matrimonium. Nunc ergo tandem illud, quod attigerat de rebus mediis, prosequitur: quomodo scilicet temperanda sit in rebus mediis libertas. Res medias voco, quae nec bonae sunt per se, nec malae, sed indifferentes: quas Deus potestati nostrae subiecit. sed in usu debemus modum servare, ut discrimen sit inter libertatem et licentiam. Principio genus unum eligit prae aliis insigne, in quo graviter peccabant Corinthii: quod solennibus conviviis intererant, quae fiebant ab idololatris in honorem deorum, et escas illis immolatas promiscue edebant. Hinc quum multum offendiculi nasceretur, docet Apostolus eos perperam abuti libertate a Domino concessa.

1. *De iis quae idolis immolantur.* Incipit a concessione, qua illis ultro dat et fatetur quicquid petituri vel obiecturi erant. quasi diceret: Video, qualis vobis sit praetextus: praetenditis Christianam libertatem, obiicitis, vos scientiam habere, nec quenquam vestrum in tanto errore versari, quin sciat unum esse Deum. Vera esse haec omnia concedo: sed quid prodest scientia quae exitialis est fratribus? Sic ergo illis concedit quod postulant, ut vanas esse doceat, ac nihili eorum excusationes. *Scientia inflat.* Ab effectis ostendit, quam frivola sit iactantia scientiae, ubi caritas non adest, acsi diceret: Quid prodest eiusmodi scientia, qua turgescimus et superbimus, quum proprium caritatis sit aedificare? Locus hic, qui alias propter brevitatem aliquantum est obscurus, sic facile poterit intelligi: Quicquid vacuum est caritate, nihili est apud Deum, imo illi displicet: multo magis quod palam cum caritate pugnat. Scientia antem haec quam iactatis, o Corinthii, caritati penitus est contraria: nam fastu inflat homines, et in fratrum contemptum educit: caritas autem pro fratribus est sollicita, et nos ad eorum aedificationem hortatur. Maledicta igitur scientia, quae fastuosos reddit homines, nec aedificandi studio est temperata. Caeterum neque hoc vitium imputari doctrinae voluit Paulus, quod qui docti sunt, saepenumero sibi placent, seque mirantur, non sine aliorum contemptu: neque etiam hanc esse doctrinae naturam intellexit, ut arrogantiam pariat: sed simpliciter docere voluit, quid efficiat in homine scientia, ubi non adest timor Dei et fraterna dilectio. nam impii omnibus Dei donis abutuntur ad se ipsos efferendos. Ita divitiae, honores, dignitates, nobilitas, pulcritudo, et alia id genus inflant: quod earum perversa confidentia elati homines ut plurimum ferociunt. Neque tamen hoc perpetuum est: quando videmus et divites multos, et formosos, et florentes honoribus, et praeditos dignitate, et nobiles, animo tamen modesto esse, nec infestos ulla superbia. Et quando accidit, non tamen propterea vituperare convenit ea quae Dei dona esse constat: nam id primo iniquum et absurdum foret: deinde culpam in res transferendo innoxias homines ipsos, qui soli in culpa sunt, absolveremus. Quod dico, tale est: Si divitiae natura superbos faciunt homines: ergo dives, si superbus est, reprehensione caret: malum enim ex divitiis est. Sic ergo habendum: bonam per se scientiam esse: sed quia unicum eius fundamentum est pietas, in hominibus impiis inanem et evanidam reddi. quia verum eius condimentum est caritas, hac remota fieri insipidam. Et revera, ubi non est seria Dei cognitio, quae nos humiliet, ac fratribus prodesse doceat, magis est inanis scientiae opinio, quam scientia, etiam in iis qui doctissimi habentur. Scientia tamen nihilo propterea magis vituperanda est, quam gladius, si in manum furiosi incidat. Hoc propter quosdam fanaticos dictum sit, qui contra omnes artes doctrinasque liberales furiose clamitant: quasi tantum ad inflandos homines valeant, ac non utilissima sint tam pietatis quam communis vitae instrumenta. Illi autem ipsi qui eas infamant

hoc titulo, tanta superbia crepant, ut verum faciant vetus proverbium: Nihil esse inscitia arrogantius.

2. *Siquis autem videtur.* Is sibi scire aliquid videtur qui scientiae opinione sibi placens reliquos tanquam ex alto despicit. Neque enim scientiam hic damnat Paulus, sed ambitionem et supercilium quod inde contrahunt homines profani. Alioqui neque scepticos esse nos iubet, qui semper haesitemus, ac pendeamus dubii: neque fallacem et fucosam modestiam probat, quasi bonum sit, putare id nescire nos quod scimus. Is ergo qui scire aliquid sibi videtur, hoc est qui scientiae opinione insolescit, ut se aliis praeferat, et sapiat sibi, nondum quicquam scit, qualiter scire oportet. Principium enim verae scientiae est Dei cognitio, quae parit in nobis humilitatem et submissionem: imo quae nos prosternit in totum potius quam erigat. Ubi autem est superbia, illic est ignoratio Dei. Pulcher locus, quem utinam bene omnes perdiscerent, ut rite sciendi regulam tenerent.

3. *At siquis diligit Deum.* Est conclusio, qua ostendit, quid sit maxime in Christianis laudabile, adeoque et scientiam et alias omnes dotes laude dignas efficiat: nempe si Deum diligamus. nam si hoc fit, proximos quoque in ipso diligemus. Hoc modo bene temperatae erunt omnes nostrae actiones, et propterea Deo probatae. A consequentibus ergo docet, nullam doctrinam esse commendabilem quae non sit amore Dei intincta: quoniam is solus facit, ut ei probentur quaecunque in nobis sunt dotes: quemadmodum in secunda epistola habetur: Siquis in Christo, nova sit creatura (II. Cor. 5, 17.): quo significat, absque Spiritu regenerationis alia omnia, quamcunque speciem habeant, nullius esse pretii. *Cognosci a Deo* tantundem valet ac censeri aliquo loco, vel reputari inter filios. ita superbos omnes e libro vitae et piorum catalogo expungit.

4. *De usu ergo eorum.* Redit nunc ad illam sententiam unde exorsus fuerat: et explicatius de Corinthiorum praetextu loquitur. Nam quum ex hac radice totum malum nasceretur, quod sibi placebant, despiciebant alios; in genere damnavit fastuosam scientiam quae non sit caritate condita: nunc vero specialiter enarrat, qualis esset illa cognitio qua se venditabant: nempe idolum inane esse humani cerebri figmentum, ideoque pro nihilo reputandum esse. proinde consecrationem, quae fit idoli nomine, stultam esse imaginationem, et nullius momenti. Non pollui igitur hominem Christianum qui absque idoli religione idolothytis vescatur. Haec est summa excusationis, quae non reiicitur a Paulo tanquam falsa: continet enim eximiam doctrinam: sed quod ea contra caritatem abutebantur. Quod ad verba attinet, Erasmus legit: Nullum est simulacrum. Ego malo *Nihil:* sicut reddidit Vetus interpres. Est enim hoc argumentum, idolum nihil esse, quia sit unus Deus. nam bene sequitur: Si nullus est alius Deus praeter Deum nostrum: ergo idolum inane somnium est, ac mera vanitas. Ubi dicit: *Et non est alius Deus nisi unus:* copulam Et causaliter accipio pro Quia. Ideo enim nihil est idolum, quia a re figurata aestimari debet. Porro in hunc finem destinatur, ut Deum repraesentet: imo ut repraesentet falsos deos: quum unus sit Deus invisibilis et incomprehensus. Et est diligenter observanda ratio, *Idolum nihil est,* quia non est nisi unus Deus: nam is est Deus invisibilis, nec potest signo visibili repraesentari, ut illic colatur. Sive ergo ad figurandum verum Deum erigantur idola, sive ad falsos deos, semper est perversum commentum. Ideo Habacuc (2, 18.) idola vocat Ostensiones falsitatis, quod Dei figuram vel imaginem prae se ferendo mentiantur, et fallaci titulo ludant homines. Proinde οὐδέν non ad essentiam, sed qualitatem pertinet: nam ex aliqua materia constat idolum, vel argento, vel ligno, vel lapide: sed quia Deus non vult hoc modo re-

praesentari, vanitas est ac nihil, quantum ad significationem vel usum.

5. *Nam etsi qui vocentur.* Nomen, inquit, habent: sed res deficit. Nominari hic posuit pro Celebrari hominum opinione: et generali partitione usus est, quum dixit: *In coelo sive super terram.* dii qui in coelo nominantur, sunt exercitus coelestes, quemadmodum Scriptura vocat, Sol et Luna, et aliae stellae. Moses autem, quam procul a Divinitate absint, ex eo demonstrat, quod creaturae sunt in usum nostrum conditae. Sol famulus noster est, Luna ancilla. Quam igitur absurdum est, Divinos illis cultus exhibere? Terrestres vero dii proprie (meo iudicio) vocantur viri et feminae quibus religio instituta fuit. Nam qui de genere humano praeclare meriti fuerant, eorum memoria religione consecrata fuit, inquit Plinius, ut pro diis colerentur, Iupiter, Mars, Saturnus, Mercurius, Apollo, homines mortales: sed post mortem in numerum deorum relati. recentiores, Hercules, Romulus, et tandem Caesares: quasi vero deos facere, situm sit in hominum arbitrio, qui sibi nec vitam, nec immortalitatem dare possunt. Sunt alii etiam dii terrestres, vel ex pecudibus, vel ex brutis creaturis, quales Aegyptiorum, bos, serpens, felis, cepa, allium: et apud Romanos lapis Terminus, et lapis Vesta. Sunt ergo dii titulo tenus: sed Paulus eiusmodi apotheoses morari se negat.

6. *Nobis tamen unus Deus Pater.* Tametsi haec per anticipationem a Paulo dicuntur: sic tamen Corinthiorum excusationem refert, ut simul doceat: nam ab eo quod maxime proprium est Dei, unum esse ipsum, probat: Quicquid habet originem aliunde, id non est aeternum: Deus igitur non est. Omnia habent originem ab uno: ergo solus ipse est Deus. Rursum: Is vere demum est Deus, qui dat esse omnibus, et ex quo fluunt omnia, tanquam a summo principio: sed unus est, ex quo manant omnia: unus igitur Deus. Quum addit *et nos εἰς αὐτόν*, intelligit, nos in Deo subsistere, sicuti ab eo semel creati sumus. Tametsi enim videtur haec particula aliud sonare: nempe quod sicut ab eo ducimus initium, ita debeamus referre in ipsum vitam nostram, tanquam in suum finem: et hac significatione accipitur ad Romanos capite 11, 39., hic tamen posita est pro *ἐν αὐτῷ*, quod est Apostolis satis usitatum. Significat ergo, nos, ut a Deo semel conditi sumus, ita eius virtute in statu nostro contineri. Hunc esse sensum patet ex eo quod continuo post de Christo praedicat: nos scilicet per ipsum esse. Voluit enim communem Patri et Filio operationem tribuere, sed distinctione adhibita, quae personis conveniret. Dixit igitur nos in Patre subsistere, idque per Filium. quoniam Pater omnis quidem essentiae est fundamentum: sed ut per Filium illi adhaeremus, ita essentiae vim in nos per eundem transfundit. *Unus Dominus.* Haec de Christo relative praedicantur: hoc est Patris respectu. Nam in Christum vere competunt omnia quae Dei sunt, dum nulla fit personarum mentio. sed quum hic Patris persona cum Filii persona conferatur, merito proprietates Apostolus distinguit. Filius autem Dei quum manifestatus fuit in carne, dominium a Patre et potestatem omnium accepit, ut solus regnet in coelo et in terra, ac Pater suum imperium per illius manum exerceat. Hac ratione unicus vocatur Dominus noster. Caeterum quod ei soli dominium tribuitur, non eo spectat, ut aboleantur mundi ordines. Paulus enim de spirituali dominio hic loquitur: dominia autem mundi sunt politica. Quemadmodum paulo ante quum dicebat: Multi nominantur domini, non de Regibus, aut aliis qui gradu et dignitate excellunt, id intelligebat: sed de idolis aut daemonibus, quibus eminentiam ac dominationem affingunt stulti homines. Quod ergo religio nostra Dominum unum agnoscit, id

non obstat, quominus plures dominos habeat politia, quibus honor et reverentia in illo unico Domino debeatur.

7. *At non est in omnibus scientia.* Uno verbo refellit quicquid hactenus eorum nomine protulerat: quia scilicet non sufficiat, si rectum esse noverint quod faciunt, nisi fratrum quoque rationem habeant. Quum antea dicebat: Scimus, quod omnes habemus scientiam, de iis loquebatur, quos reprehendebat ob abusum libertatis. nunc autem admonet, multos infirmos et rudes ipsis esse permistos, quibus se accommodare debeant, acsi diceret: Vos quidem habetis rectum iudicium coram Deo: quodsi soli in mundo essetis, tam vobis licitum esset idolothytis vesci, quam aliis quibuslibet cibis. Verum circumspicite fratres vestros quibus estis debitores: vos scitis, illi ignorant: non tantum ad vestram scientiam, sed ad eorum ignorantiam quoque exigi debent vestrae actiones. Responsio notatu dignissima: nihil enim magis proclive, quam ut sequatur quisque propriam utilitatem, aliorum ratione posthabita. ideo libenter acquiescimus in proprio iudicio: nec cogitamus, eorum operum, quae sub hominum conspectu facimus, iudicium non pendere a nostra conscientia duntaxat, sed etiam fratrum nostrorum. *Quidam autem cum idoli conscientia.* Haec est ignorantia, quod aliqua superstitiosa opinione detinebantur, quasi aliqua esset vis idoli, aut aliqua vis impiae ac idololatricae consecrationis. Non loquitur autem Paulus de idololatris qui prorsus essent a pura regione alieni: sed de rudibus, qui nondum ita bene edocti erant, ut intelligerent idolum nihil esse, ac proinde consecrationem quae idoli nomine fiebat, nullius esse momenti. Sic itaque reputabant: Quum idolum sit aliquid, non est prorsus vana consecratio quae fit eius nomine. non sunt igitur purae escae, quae idolis dedicatae semel fuerunt. Itaque se nonnihil contrahere pollutionis sentiebant, si illis vescerentur, et se quodammodo idolo participare. Hoc genus est scandali quod in Corinthiis reprehendit Paulus, quum infirmos fratres nostro exemplo impellimus, ut contra conscientiam aliquid audeant. *Et conscientia eorum.* Deus nihil vult nos tentare aut aggredi, nisi quod certo sciamus ei esse acceptum. Quicquid ergo fit haesitante conscientia, propter eiusmodi haesitationem coram Deo est vitiosum. Atque id est quod dicit Rom. 14,23.: Peccatum esse quicquid ex fide non est. Verum ergo est illud quod vulgo dici solet, eos in gehennam aedificare qui aedificant in conscientiam. Sicut enim operum bonitas ex timore Dei et conscientiae rectitudine manat: ita e converso nullum est in speciem tam bonum opus quod non pravo animi affectu polluatur. Nam qui audet quicquam repugnante conscientia, aliquem Dei contemptum eo ipso prodit. hoc enim est testimonium timoris Dei, quum in omnibus respicimus eius voluntatem. Contemptu ergo non caret, vel digitum movere, quum incertus es, an hoc ei displiceat. Est etiam in cibis alia ratio: neque enim nisi per Verbum nobis sanctificantur. Si abest Verbum illud, manet sola pollutio: non quia pollutae sint Dei creaturae, sed quia impurus hominis usus. Denique sicuti fide purificantur corda, ita extra fidem nihil coram Deo purum.

8. Atqui esca nos non commendat Deo. neque si comedamus, abundamus: neque si non comedamus, deficimur aliquo. 9. Sed videte, nequo modo facultas haec vestra offendiculo sit infirmis. 10. Siquis enim videat te, utcunque scientiam habeas, in epulo simulacrorum accumbentem: nonne conscientia eius, quum tamen infirmus sit, aedificabitur ad edendum quae sunt idolis immolata? 11. Et peri-

bit frater qui infirmus est, in tua scientia, propter quem Christus mortuus est? 12. Sic autem peccantes in fratres, et vulnerantes conscientiam illorum infirmam, in Christum peccatis. 13. Quapropter si esca offendit fratrem meum, nequaquam vescar carnibus in aeternum, ne fratri meo sim offendiculo.

8. *Esca nos non commendat Deo.* Hic alter erat vel esse poterat Corinthiorum praetextus: cultum Dei in cibis non esse positum: sicuti Paulus ipse ad Romanos (14, 17.) docet, Regnum Dei non esse escam vel potum. Respondet Paulus, Cavendum tamen esse, ne facultas nostra proximis noceat. Quo tacite concedit, coram Deo nihil referre quibus vescamur cibis, quod nobis liberum usum permittat, quantum ad conscientiam: sed hanc libertatem in externa usurpatione subiectam esse caritati. Erat ergo vitiosum argumentum Corinthiorum, quod a parte totum colligebant: nam in usu, caritatis ratio includitur. Certum est igitur, escam nos non commendare Deo: atque id fatetur Paulus, sed excipit caritatem nobis esse a Deo commendatam, quam negligere sit nefas. *Neque si comedamus, abundamus.* De ventris abundantia non loquitur: nam qui pransus est, ventrem melius habet refertum quam ieiunus: sed intelligit, nihil iustitiae nobis accedere, nec decrescere, manducando vel abstinendo. Praeterea non de qualibet abstinentia, nec de quolibet esu loquitur. Intemperies enim et luxus per se Deo displicet: placet autem sobrietas et temperatus modus. Sed intelligamus regnum Dei, quod spirituale est, non iacere in his externis observationibus: esse ergo res medias nullius per se momenti coram Deo. Hoc tametsi ex aliorum persona per anthypophoram adducit, concedit tamen esse verum. sumptum enim est ex eius doctrina quam nuper attigimus.

9. *Videte, ne facultas haec.* Libertatem relinquit intactam: usum eatenus temperat, ne offendat infirmos. Et nominatim consuli vult infirmis, hoc est qui nondum bene confirmati sunt in pietatis doctrina. nam quia vulgo contemni solent, eos Dominus respici vult ac iubet. Interea subindicat, robustos gigantes, si libertatem nostram tyrannice arbitrio suo subiicere velint, secure posse negligi: quia metuenda non sit eorum offensio qui infirmitate non trahuntur ad peccandum, sed quod reprehendant, cupide accersunt. Quid per *Offendiculum* intelligat, mox videbimus.

10. *Siquis enim videat te.* Hinc clarius apparet, quantum sibi licentiae permitterent Corinthii: nam quum sacrum aliquod epulum facerent idolis impii, illuc accedere non dubitabant, ut sacrificio una vescerentur. nunc demonstrat Paulus, quid mali inde proveniret. Porro quod in priore membro: Qui scientiam habes, pro relativo posui *Utcunque habeas:* et in secundo: Qui infirmus est, interposui particulam *Tamen:* id mihi ad elucidandam Pauli mentem necesse fuit. Utitur enim concessione, acsi diceret: Esto, tu scientiam habeas: sed qui te videt, etiamsi nulla sit praeditus cognitione, tuo exemplo confirmatur ad idem audendum: sine auctore vero nunquam eo progressus foret. Nunc ubi habet quem imitetur, satis in imitatione excusationis habere se putat: quum tamen agat mala conscientia. Infirmitas enim ruditatem hic vel conscientiae haesitationem significat. Nec me latet, qualiter exponant alii: scandalum enim hoc intelligunt, quod rudes exemplo inducti aliquem religionis cultum hoc modo se Deo praestare opinantur: sed haec imaginatio aliena est a sensu Pauli. Reprehendit enim (sicut dixi), quod audaciores reddebant imperitos, ut praeter conscientiam ruerent ad tentandum quod sibi licere non putabant. *Aedificari* hic pro

Confirmari capitur. Est autem ruinosa aedificatio quae in sana doctrina fundata non est.

11. *Et peribit frater.* Vide, quam grave sit malum quod vulgo parvi aestimant homines: quicquam scilicet aggredi vel dubia vel reluctante conscientia. Scopus enim quo tendere tota vita nos convenit, est Domini voluntas. Hoc ergo unum est quod omnes actiones nostras vitiat, dum in eam impingimus: id fit non externo solum opere, sed etiam cogitatione animi, dum nobis quicquam permittimus repugnante conscientia, etiamsi id per se malum non sit. Meminerimus ergo nos in exitium ruere, quoties adversus conscientiam pergimus. Caeterum hanc sententiam: *Peribit in tua scientia*, interrogative lego, acsi diceret: Estne rationi consentaneum, ut tua scientia exitii causam afferat fratri tuo: an ideo nosti quid rectum sit, ut alterum perdas? Nomen *Fratris* posuit, ut eorum fastum inhumanitatis damnaret, hoc sensu: Est quidem infirmus quem tu contemnis, sed tamen frater: nam eum adoptavit Deus. crudelis es igitur qui fratris curam non habes. Sed vehementius etiamnum quod sequitur, Rudes quoque aut infirmos Christi sanguine redemptos esse. nihil enim indignius, quam Christum non dubitasse mori, ne infirmi perirent, nos flocci pendere eorum salutem qui tanto pretio redempti sint. Dictum memorabile, quo docemur, quanti nobis esse debeat fratrum salus: nec omnium modo, sed singulorum, quando pro unoquoque fusus est Christi sanguis.

12. *Sic autem peccantes in fratres* etc. Nam si infirmi cuiuslibet anima pretium est sanguinis Christi, qui ob pauxillum escae fratrem a Christo redemptum rursus in mortem praecipitat, ostendit, quantum sibi vilescat Christi sanguis. contemptus ergo eiusmodi aperta est in Christum contumelia. Quomodo vulneretur infirma conscientia, iam dictum est, nempe quum in malum aedificatur.

13. *Quapropter si esca offendit.* Quo severius fastuosam eorum licentiam castiget, non tantum ab uno convivio abstinendum pronuntiat, potius quam laedatur frater: sed in totam vitam renuntiandum esse carnium esui. neque tantum quid sit agendum praecipit, sed se ita denuntiat facturum. Quanquam autem est hyperbolica loquutio, quia vix possibile est, ut quis a carnibus tota vita abstineat, si remaneat in communi vita: significat tamen se nunquam usurum potius sua libertate, quam ut sit infirmis offendiculo. Nunquam enim licitus est usus, nisi moderatus ad caritatis regulam. Utinam hoc bene perpenderent qui omnia sic referunt in suum commodum, ut ne pilum quidem cedere de suo iure, fratrum causa, sustineant: nec quid Paulus doceat, solum attenderent, sed quid exemplo suo praescribat. Quanto ille nobis superior? quum igitur non recuset eo usque fratribus se subiicere: cui nostrum non eadem subeunda sit conditio? Caeterum utcunque observatu difficilis sit haec doctrina: tamen quod ad sensum, facilis est, nisi eam alii ineptis glossis corrumperent, alii etiam impiis calumniis. Utrique errant in verbo Offendendi. Nam Offendere accipiunt pro incurrere in odium vel offensionem hominum, aut, quod idem fere est, facere quod ipsis displiceat, vel minus arrideat. Atqui clarissime patet ex contextu, nihil esse aliud quam malo exemplo, tanquam obice, fratrem impedire a recto cursu, aut illi praebere causam lapsus. Non ergo hic disputat Paulus de retinenda hominum gratia, sed de sublevandis infirmis, ne concidant, et prudenter regendis, ne a recta via deflectant. Sed priores (ut dixi) inepti: alteri etiam improbi et impudentes. Inepti sunt qui nullum prope usum rerum indifferentium reliquum faciunt Christianis, ne superstitiosos offendant. Paulus, inquiunt, omnia hic prohibet, ex quibus offendiculum nascitur. carnes autem die Veneris edere, offendiculo non caret. Ergo abstinendum, non tantum quum adsunt infirmi, sed absque exce-

pione: fieri enim poterit, ut resciscant. Omitto, quod perperam accipiunt verbum Scandalizandi: sed in hoc hallucinantur, quod non considerant Paulum hic invehi adversus eos qui scientia sua intempestive abutuntur coram infirmis, quos docere negligunt. Ergo reprehensioni amplius locus non erit, si praecedat doctrina. Deinde non iubet nos Paulus divinare, numquid offendiculo futurum sit quod facimus, nisi quum est praesens periculum. Venio ad alteros, sunt autem pseudonicodemi, qui hoc praetextu se impiis in idololatriae communicatione accommodant: nec contenti excusare quod male agunt, alios quoque adigere volunt ad hanc necessitatem. Nihil apertius dici potest ad perversam eorum simulationem damnandam, quam quod hic docet Paulus, Facere scilicet atrocem iniuriam et Deo et hominibus eos omnes qui suo exemplo infirmos ad idololatriam invitant. Hunc tamen clypeum arripiunt, ut ostendant fovendas esse superstitiones in cordibus rudium, et ipsis ad idololatriam praeeundum esse, ne libera idololatriae improbatio eos offendat. Quare non faciam illis hunc honorem, ut insistam refellendae eorum impudentiae: tantum lectores moneo, ut Pauli tempus cum tempore nostro conferant, et inde aestiment, num Missis et aliis abominationibus interesse cum tanto infirmorum offendiculo liceat.

Cap. IX.

1. Non sum liber? non sum Apostolus? nonne Iesum Christum Dominum nostrum vidi? nonne opus meum vos estis
in Domino? 2. Si aliis non sum Apostolus: vobis tamen
sum. sigillum enim Apostolatus mei vos estis in Domino.
3. Haec mea defensio est apud eos qui in me inquirunt.
4. Numquid non habemus potestatem edendi et bibendi?
5. Numquid potestatem non habemus circumducendae uxoris sororis, quemadmodum et reliqui Apostoli, et fratres Domini, et Cephas? 6. An ego solus et Barnabas non habemus potestatem hoc agendi? 7. Quis militavit suo sumptu
unquam? quis plantat vitem, et ex fructu eius non comedit?
quis pascit gregem, et lacte gregis non vescitur? 8. Num
secundum hominem haec dico? 9. Numquid Lex quoque
eadem non dicit? in Lege enim Mosis (*Deut.* 24, 14.) scriptum
est: Non obligabis os bovi trituranti. numquid boves curae
sunt Deo, 10. Vel propter nos omnino dicit? Et sane propter nos scriptum est: quoniam debet sub spe, qui arat, arare: et qui triturat, sub spe participandi (Alias: *quia debeat sub spe qui arat, arare: et qui triturat sub spe, spei suae particeps esse debeat*). 11. Si nos vobis spiritualia seminavimus,
magnum, si carnalia vestra metamus? 12. Si alii hanc in vos
sumunt potestatem, an non magis nos? atqui non usi sumus
facultate hac: sed omnia sufferimus, ut ne quam offensionem demus Evangelio Christi.

1. *Non sum liber?* Confirmat re ipsa quod proxime dixerat, se potius nunquam gustaturum carnem tota vita, quam ut fratrem offenderet: ac simul demonstrat, se nihilo plus exigere ab illis quam quod ipse praestiterat. et certe id praescribit aequitas naturalis, ut

quod quisque iuris in alios tulerit, eo ipse utatur. Potissimum autem hanc necessitatem sibi imponat Christianus doctor, ut vitae exemplo semper in promptu habeat doctrinae suae confirmationem. Experimur valde molestum nobis esse quod Paulus requirebat a Corinthiis: ut scilicet in fratrum gratiam potestate sibi permissa abstinerent. vix hoc impetrasset, nisi ipse prior monstrasset viam. Atque id quidem se facturum receperat: sed quia in futurum sollicendo non omnibus fecisset fidem, quid iam fecerit allegat. Insigne autem specimen profert, quod libertatem, qua uti alioqui poterat, ob id tantum remiserit, ne pseudoapostolis ansam maledicendi praeberet: quum scilicet maluit victum manibus quaerere, quam sustentari Corinthiorum sumptu, quibus Evangelium ministrabat. Multis autem verbis prosequitur ius illud Apostolicum de victu vestituque accipiendo: partim ut magis eos accenderet ad multa suo exemplo in fratrum gratiam remittenda, quod proprii iuris retinendi plus aequo tenaces forent: partim ut iniquitatem calumniatorum evidentius exprimeret, qui obtrectandi materiam captabant ex eo quod ab omni reprehensione procul aberat. et interrogative loquitur, quo causam pressius urgeat. Illud: Non sum liber? generale est. Quum subiicit: *Non sum Apostolus?* speciem libertatis attingit, acsi diceret: Si sum Christi Apostolus, cur deterior erit mea quam aliorum conditio? Ergo libertatem probat, quia sit Apostolus. *Nonne Iesum Christum.* Hoc nominatim adiecit, neque in parte reliquis Apostolis haberetur inferior: nam hoc unum identidem latrabant malevoli et aemuli, per hominum manus ipsum accepisse quicquid habebat Evangelii, quum nunquam Christum vidisset. Et certe non versatus erat cum Christo in mundo: sed Christus illi post resurrectionem apparuerat: non minus autem est Christum vidisse in gloria immortali, quam in humilitate carnis mortalis. Huius visionis infra quoque meminit, capite 15, 8., et bis fit mentio in Actis (9, 3. et 22, 6.). hoc ergo membrum ad probandam vocationem spectat: quia etsi designatus non fuerat unus ex duodecim, non minor tamen fuit eius decreti auctoritas quod Christus e coelo promulgavit. *Nonne opus meum vos estis.* Ab effectu iam secundo loco probat suum Apostolatum, quia Corinthios lucrifecerat Domino per Evangelium. Porro hoc magnum est quod sibi vindicat Paulus, dum opus suum vocat eorum conversionem. est enim nova quaedam animae creatio: at quomodo hoc conveniet cum eo quod superius habuimus (3, 7.): Qui plantat nihil esse, et qui rigat nihil esse? Respondeo, quoniam Deus causa est efficiens, homo cum sua praedicatione, instrumentum quod per se nihil potest: semper ita de ministerii efficacia loquendum esse, ut in solidum laus operis penes unum Deum maneat. Sed aliquando quum de ministerio agitur, homo confertur cum Deo, et tunc valet illud: Qui plantat nihil est, et qui rigat nihil est. quid enim homini reliquum esse potest, si cum Deo partiatur? Proinde Scriptura, Dei respectu, ministros in nihilum redigit: sed quum de ministerio simpliciter agitur sine Dei comparatione, tunc ornatur eius efficacia praeclaris encomiis, ut hoc loco. Neque enim tunc quaeritur, quid homo per se valeat absque Deo, sed potius Deus ipse auctor cum instrumento, et vis Spiritus cum hominis opera coniungitur: hoc est, non agitur quid homo ipse efficiat propria virtute, sed quid Deus per eius manum.

2. *Si aliis non sum Apostolus.* Summa huc spectat, ut Apostolatus sui auctoritatem extra controversiam ponat apud Corinthios. Siqui sunt, inquit, qui de Apostolatu meo dubitent, vobis tamen extra dubium esse debet. nam quum meo ministerio plantaverim vestram Ecclesiam, aut non estis fideles, aut necesse est, me Apostolum a vobis agnosci. Et ne verbis tantum niti videatur, rem ipsam exstare commemorat: quia Deus fide Corinthiorum obsignaverat

Apostolatum illius. Siquis autem obiiciat, hoc quoque pseudoapostolis convenire, qui sibi discipulos aggregant: respondeo, puram doctrinam in primis requiri, ut quis sui ministerii confirmationem coram Deo habeat ab effectu. Non est igitur, quod hinc sibi placeant impostores, siquam plebeculam deceperint suis mendaciis: addo etiam populos et regna. Etsi autem interdum per occasionem regnum Christi propagant qui tamen non sincere praedicant Evangelium (ut dicitur Philipp. capite 1, 15.), non abs re Paulus a fructu colligit se Divinitus missum esse: tale enim fuit Corinthiacae Ecclesiae aedificium, in quo facile Dei benedictio fulgeret, quae ad obsignandum Pauli munus valere debuit.

3. *Mea defensio.* Ultra praecipuam causam, in qua nunc versatur, obiter etiam videtur retundere hic voluisse eorum calumnias qui suae vocationi obstrepebant, acsi quispiam gregarius fuisset minister. Ego, inquit, soleo vos opponere pro clypeo, siquis de Apostolatus mei honore detrectet. Hinc sequitur, Corinthios sibi ipsis iniurios et malignos esse, nisi talem eum agnoscant: nam si eorum fides solennis erat testificatio Apostolatus Pauli, et defensio adversus calumniatores, non poterat hic labefactari, quin illa concideret. Ubi alii legunt: *qui me interrogant*, ego verti: *qui in me inquirunt.* Eos enim significat qui de suo Apostolatu disceptationem movebant. Latini scriptores, fateor, dicunt reum legibus interrogari: sed verbum *ἀνακρίνειν* quod Paulus usurpat, melius hoc modo exprimi visum est.

4. *Numquid non habemus potestatem.* Infert ex iam dictis, sibi ius fuisse victus ac vestitus ab illis accipiendi: edebat enim Paulus ac bibebat, sed non Ecclesiae sumptu. Haec igitur iam una libertas, a qua supersedebat: altera, quod uxorem non habebat, quae etiam publicis stipendiis aleretur. Quanquam ex his verbis colligit Eusebius, Paulum fuisse coniugatum: uxorem autem collocasse certo loco, ne oneri esset Ecclesiis: sed id perperam. potuit enim coelebs hoc nihilominus iactare. Quod Christianam uxorem Sororis nomine insignit, primum eo declarat, quam firma inter pios coniuges et amabilis esse debeat coniunctio, quae duplici vinculo continetur. deinde innuit etiam, quanta inter eos modestia et honestas esse debeat. hinc etiam colligere licet, quam non alienum sit ministris Ecclesiasticis coniugium. Taceo, quod Apostoli usi sunt: de quorum exemplo mox dicetur. sed hic generaliter docet Paulus, quid omnibus liceat.

5. *Quemadmodum et reliqui Apostoli.* Permissioni Domini communem etiam aliorum usum subnectit. Ac quo magis amplificet illam iuris sui abstinentiam, gradatim procedit: initio profert Apostolos: deinde addit, Imo ipsi quoque fratres Domini sine difficultate utuntur: quinetiam ipse Petrus cui primae, omnium consensu, deferuntur, sibi idem permittit. Per *fratres Domini* Iohannem et Iacobum intelligit, qui habebantur columnae, ut alibi tradit (Galat. 2, 9.). Et Fratres vocat usitato Scripturae more, qui cognitione eum attingebant. Siquis vero Papatum hinc statuere velit, faciet ridicule. Petrum quidem primum fuisse agnitum inter Apostolos fatemur, ut necesse est semper in quovis coetu esse aliquem qui aliis praesit: et ultro Petrum reverebantur propter eximias dotes quibus pollebat: ut par est omnes in pretio habere et honore, qui Dei gratiis antecellunt. Sed primatus ille dominium non fuit: imo nihil simile habuit cum dominatione. Sicut enim eminebat inter alios, ita suberat suis collegis: porro aliud est primas tenere in una Ecclesia, aliud, regnum sibi aut principatum vindicare in totum orbem. Quanquam, ut omnia de Petro concedamus, quid haec ad Pontificem? Nam ut Iudae successit Matthias, ita Petro potuit aliquis Iudas succedere. imo videmus, iam annis plusquam nongen-

tis ex eius successoribus (saltem qui se iactant successores) neminem exstitisse Iuda pilo meliorem. Sed iis tractandis non est hic locus: legatur Institutio nostra. Unum praeterea hic notandum est, a coniugio, quod tantopere exsecratur Papalis clerus, tanquam ordinis sui sanctitate indignum, Apostolos non abhorruisse. Sed postea nata est praeclara illa sapientia, pollui Domini sacerdotes, si uxoribus legitimis commisceantur. et tandem eo usque ventum est, ut Pontifex Syricius non dubitaverit vocare matrimonium carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Quid ergo fiet miseris Apostolis, qui in hac immunditia usque ad mortem perseverarunt? Verum hic excogitarunt elegantem argutiam qua evaderent. toro enim coniugali Apostolos renuntiasse dicunt, sed uxores secum duxisse ad percipiendos Evangelii fructus, hoc est alimenta ex sumptu publico. Quasi vero non potuerint ali ab Ecclesiis, nisi huc illuc vagarentur: quasi etiam credibile sit, illas sponte nullaque necessitate cursitasse, ut otiosae ex publico viverent. nam quod Ambrosius de mulieribus alienis interpretatur, quae audiendae doctrinae studio Apostolos sequebantur, nimis est coactum.

7. *Quis militavit suo sumptu.* Tempus verbi praesens est, pro militare solet: quod tamen mitigandae asperitatis causa in praeterito reliqui. Porro iam tribus similibus, et iis ex communi hominum vita desumptis, confirmat sibi licuisse, si vellet, vivere ex publico Ecclesiae sumptu: ut ostendat, nihil sibi aliud sumere, quam quod dictat ipsa humanitas. Prima sumpta est a iure militari: annona enim ex publico curari solet militibus. Secunda a vinitoribus: plantat enim vitem agricola, non ut ludat operam, sed ut fructum colligat. Tertia a pecuariis: pastor enim non gratuitam operam impendit, sed vescitur lacte gregis, hoc est ex proventu alitur. Hoc esse aequissimum quum naturalis aequitas praescribat, quis tam iniquus erit, ut victum neget Ecclesiae pastoribus? Quod autem accidere potest, ut propriis obsoniis quidam militent: quemadmodum olim Romani, dum tributum nondum conferebatur, nec erant ulla vectigalia: illud nihil pugnat cum Pauli verbis: tantum enim argumentatur ex vulgari et ubique recepta consuetudine.

8. *Num secundum hominem.* Ne quis calumniaretur, aliam esse in negotiis Domini rationem, ideoque tot similia frustra eum protulisse: nunc subiungit, idem quoque a Domino praecipi. Secundum hominem loqui, interdum est loqui ex perverso carnis sensu, sicut ad Rom. 3, 5.: hic autem significat tantum ea adducere quae sunt inter homines usitata, et tantum in foro humano (ut loquuntur) valent. Quod autem Deus ipse quoque voluerit mercede hominum operas munerari, probat ex eo, quod vetet obligare os bovi trituranti: atque ut ad praesentem causam accommodet, negat de bobus sollicitum fuisse Deum, sed magis ad homines spectasse. Primum quaeri potest, cur hanc probationem potissimum elegerit, quum locos haberet multo illustriores in Lege, sicuti Deuter. 24, 14.: Non dormiet apud te merces mercenarii. Verum siquis propius intueatur, agnoscet plus energiae huic testimonio subesse, in quo Dominus pecudes commendat: nam inde a minori ad maius colligitur, quantam aequitatem requirat inter homines, quum eam brutis animalibus velit servari. Quod autem dicit, non esse curae Deo boves, non ita intelligas, quasi excludere velit boves a providentia Dei, quum ne minimum quidem passerculum negligat: neque etiam quasi velit allegorice exponere praeceptum illud: quemadmodum nonnulli vertiginosi spiritus occasionem hinc arripiunt omnia ad allegorias trai sferendi: ita ex canibus faciunt homines, ex arboribus Angelos, et totam Scripturam ludendo pervertunt. Sensus autem Pauli simplex est: Quod Dominus humanitatem erga boves praecipit, non id facere boum gratia, sed hominum potius respectu,

propter quos etiam boves ipsi creati sunt. Illa igitur erga boves clementia nobis exercitatio esse debet ad excitandam inter nos humanitatem: quemadmodum dicit Solomo Proverb. 12, 10.: Vir iustus habet curam iumenti sui: viscera autem pravorum crudelia sunt. Intellige ergo, non ita esse curae Deo boves, ut solam boum rationem habuerit in ferenda Lege: homines enim respexit, ac eos assuefacere voluit ad aequitatem, ne operarium fraudarent sua mercede. Neque enim primae sunt bovis partes in arando aut triturando, sed hominis, cuius industria bos ipse ad opus applicatur. Ergo quod continuo subiicit: Qui arat, debet sub spe arare etc., enarratio est praecepti, acsi diceret, generaliter extendi ad quamvis laboris mercedem.

10. *Quoniam debet sub spe.* Duplex est lectio hoc loco, etiam in Graecis exemplaribus: sed altera magis recepta, qui triturat, sub spe participandi spem suam. Quanquam simplicior et magis germana videtur quae in secundo membro Spei bis nomen non repetit. Ergo si mihi libera esset optio, ita legere mallem: Debet, qui arat, sub spe arare, et qui triturat, sub spe participandi. Quia tamen in priorem fere Graeci codices consentiunt, et sensus idem manet, ab illa non ausus sum discedere. Exponit autem superius praeceptum: ideo dicit iniquum esse, ut frustra agricola operam suam arando et triturando impendat: sed finem laboris esse spem percipiendi fructus. quum ita sit, colligere licet, id ad boves quoque pertinere: sed consilium Pauli fuit, extendere longius, et praecipue accommodare ad homines. Iam spem suam participare dicitur agricola, dum proventu fruitur, quem adeptus est in messe, in aratione vero speravit.

11. *Si nos vobis spiritualia.* Restabat unum cavillum. obiici enim poterat, non esse dubium, quin labores ad hanc vitam pertinentes, mercedem habere victum et vestitum debeant: arationem et trituram fructum proferre, cuius fiunt participes qui in illis laborant: sed aliam esse rationem Evangelii, quia fructus sit spiritualis. proinde verbi ministrum, si fructum laboris sui similem percipere velit, nihil carnale poscere debere. Nequis ergo ita cavillaretur, argumentatur a maiori ad minus, acsi diceret: Quanquam non eiusdem est generis victus et vestitus cum ministri opera: quam tamen iniuriam accipitis, si quod inaestimabile est, compensatis re tenui et vilissima? Quanto enim excellentior est anima corpore, tanto verbum Domini victui externo praestat, quum sit animae cibus.

12. *Si alii hanc in vos.* Rursum aliorum exemplo ius suum confirmat. cur enim illi soli non concederetur quod alii tanquam sibi debitum sumebant? nam quum nemo plus laborasset inter Corinthios, nemo mercede dignior. Caeterum non recitat quid fecerit, sed quid facturus iure suo fuerit, nisi ultro abstinuisset. *Atqui non usi sumus facultate hac.* Redit nunc ad causae cardinem, se ultro cessisse ea potestate quam ei negare nullus poterat: omniaque maluisse perpeti, quam committere sua licentia, ut cursus Evangelii impediretur. Hunc igitur finem Corinthiis vult esse suo exemplo propositum, ne Evangelio ponant obstaculum vel remoram. nam quod de se testatur, idem ex eorum officio erat praestare: atque hic confirmat quod prius dixit, videndum esse quid expediat.

13. Nescitis, quod qui sacris operantur, ex sacrario edunt? et qui alteri ministrant (ad verbum: *adstant*), altaris sunt participes? 14. Sic et Dominus ordinavit, ut qui Evangelium annuntiant, vivant ex Evangelio. 15. Ego au-

tem nullo horum usus sum. neque vero haec scripsi, ut ita mihi fiat. mihi enim satius est mori, quam ut gloriam meam quis exinaniat. 16. Nam si evangelizavero, non est quod glorier: quandoquidem necessitas mihi incumbit, ut vae sit mihi, si non evangelizem. 17. Si enim volens hoc facio, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi est credita. 18. Quae igitur mihi merces? ut quum evangelizo, gratuitum impendam Evangelium Christi, ut non abutar potestate mea in Evangelio. 19. Liber enim quum essem ab omnibus, servum me omnibus feci, ut plures lucrifaciam. 20. Itaque factus sum Iudaeis tanquam Iudaeus, ut Iudaeos lucrifaciam: iis qui sub Lege erant, tanquam Legi subiectus, ut eos qui erant sub Lege, lucrifaciam. 21. Iis qui sine Lege erant, tanquam exlex (tametsi non absque Lege, Deo, sed subiectus Legi Christi) ut eos qui sine Lege erant, lucrifaciam. 22. Factus sum infirmis tanquam infirmus, ut infirmos lucrifaciam. omnibus omnia factus sum, ut omnino aliquos servem.

13. *Nescitis.* Praeter quaestionem quam agitat, apparet diutius in huius rei commemoratione fuisse immoratum, ut oblique Corinthiis suam malignitatem exprobraret, quod patiebantur Christi ministris obtrectari in re tam licita. Nisi enim Paulus sponte, sua libertate abstinuisset, periculum erat, ne Evangelio via praecluderetur. Id nunquam consequuti fuissent pseudoapostoli, nisi ingratitudo, ad quam propensi iam erant Corinthii, Corinthiis viam aperuisset eorum calumniis. Debuerant enim acriter eas repellere: praebebant autem se nimium credulos, ut parati essent Evangelium respuere, si Paulus iure suo usus foret. Hic Evangelii contemptus, atque haec inhumanitas adversus suum Apostolum merebatur durius reprehendi: sed Paulus, aliam occasionem nactus, tacite et leniter pro sua modestia eam perstringit, ut eos absque suggillatione admoneat. Iterum novo simili utitur, ut probet, se potestate non fuisse usum quam habebat a Domino. Neque amplius aliunde mutuatur exempla: sed ostendit, hoc a Domino fuisse ordinatum, ut ministris alimenta suppeditent Ecclesiae. Sunt qui putant, duas esse comparationes in hoc loco: et priorem quidem ad Domini sacerdotes, alteram ad deorum Gentilium sacrificos referunt: sed ego potius existimo, Paulum more suo diversis verbis eandem rem designasse. Et sane infirmum fuisset argumentum petitum a Gentilium consuetudine, apud quos sacerdotiorum proventus non ad victum et vestitum, sed ad magnificos apparatus, ad regiam pompam et profusum luxum destinabantur: fuissent igitur res nimium remotae. Non tamen repugno, quin diversas ministeriorum species notaverit: erant enim maioris ordinis sacerdotes, erant postea Levitae illis subiecti, ut notum est: sed illud non multum ad rem. Summa haec est: Sacerdotes Levitici, Israeliticae Ecclesiae ministri erant: his alimenta Dominus ex suo ministerio ordinavit: ergo in ministris Christianae Ecclesiae eadem hodie aequitas servanda: ministri autem Ecclesiae Christianae sunt qui Evangelium annuntiant. Citatur hic locus a Canonistis, dum probare volunt saginandos esse otiosos ventres, ut sacrificia sua peragant: sed quam inepte, pueris quoque ipsis relinquo iudicandum. Quicquid in Scripturis habetur de victu ministris suppeditando, aut de habendo illis honore, statim abripiunt et torquent ad suum commodum. Ego autem tantum lectores

moneo, ut verba Pauli expendant. Ratiocinatur, alendos esse pastores qui Evangelii praedicatione laborant: quia sacerdotibus olim victum assignaverit Dominus eo quod Ecclesiae servirent. ergo discrimen inter vetus et hodiernum sacerdotium tenendum est. Creabantur in Lege sacerdotes, qui sacrificiis praeessent, servirent altari, et tabernaculi ac templi curam haberent: creantur hodie, qui verbum annuntient, et Sacramenta dispensent. Nulla sacrificia instituit Dominus, quibus occupentur sacri ministri: nulla sunt ad immolandum altaria quibus assistant. Apparet igitur, quam sint ridiculi qui anagogen illam a sacrificiis alio quam ad Evangelii praedicationem trahunt: quin potius ex hoc loco promptum est colligere, sacrilegos esse omnes Papisticos sacerdotes ab ipso capite ad infimum membrum: qui reditus veris ministris destinatos ingurgitant, quum officio minime omnium fungantur. Quos enim ministros alere praecipit Apostolus? qui Evangelio praedicando incumbunt. quo iure sacerdotiorum proventus arrogant sibi illi? quia cantillant et sacrificant: atqui nihil illis tale mandavit Deus: constat igitur alienam mercedem ab illis rapi. Caeterum quum dicit Leviticos sacerdotes altaris fuisse participes, et ex sacro edisse, μετωνυμικῶς donaria significat quae Deo offerebantur. Nam sanctas hostias sibi integras vindicabunt: e minoribus armum dextrum et renunculos et caudam, praeterea decimas, oblationes et primitias. ἱερόν ergo secundo loco pro sacrario accipitur.

15. *Neque vero haec scripsi.* Quoniam videri poterat captasse in futurum, ut sibi merces rependeretur a Corinthiis, eam suspicionem tollit: ac tantum se abesse testatur ab hac voluntate, ut mortem oppetere malit quam committere, ut haec gloria sibi pereat, nempe quod gratuitam operam impenderet Corinthiis. Neque mirum est tanti aestimasse hanc gloriam, unde Evangelii auctoritatem pendere aliqua ex parte cernebat. Nam ita praebuisset ansam sibi insultandi pseudoapostolis: unde periculum erat, ne illo contempto Corinthii magno plausu hos exciperent: tantum Evangelii promovendi facultatem nimirum propriae vitae praeferebat.

16. *Nam si evangelizavero.* Ut ostendat, quanti momenti fuerit huius gloriae iacturam non fecisse, indicat, quid futurum fuerit, si suo duntaxat ministerio defunctus esset: nempe nihil hoc modo aliud se fuisse facturum, quam quod praecisa necessitate sibi iniunctum erat a Domino. id praestando negat sibi fuisse gloriandi materiam, quum effugere non posset. Quaeritur autem, quam hic gloriam intelligat: nam alibi gloriatur, quod versatus sit in officio docendi pura conscientia. Respondeo, ipsum de gloria loqui quam opponere pseudoapostolis poterat, quum captarent maledicendi praetextum: sicuti ex consequentibus melius patebit. Porro haec insignis sententia est, unde primum discimus, quale sit vocationis, et quam arctum vinculum in ministris: deinde quid ferat ac sub se contineat officium pastorale. Qui ergo semel vocatus est, non putet se amplius liberum esse, ut pedem, quum libuerit, reducat, si forte molestias pertaesus aut incommodis gravatus fuerit: addictus enim est Domino et Ecclesiae, et sacro nexu devinctus, quem abrumpere nefas est. Quod ad secundum spectat, maledictionem sibi paratam esse tradit, nisi evangelizet. Cur? nempe quoniam ad id sit vocatus, ideoque necessitate urgeatur. Quicunque ergo in eius officium succedit, hanc necessitatem quomodo effugiet? qualis ergo est Apostolorum successio in Papa et cornutis Episcopis, qui nihil magis alienum a sua persona existimant, quam docendi munus?

17. *Si enim volens hoc facio.* *Merces* hic dicitur quod Latini vocant Operae pretium, quod ante vocavit Gloriam. quanquam alii secus interpretantur: nempe quod merces sit proposita omnibus qui

fideliter et ex animo suum officium exsequuntur. Ego autem per Voluntarium intelligo, qui tam alacriter se gerit, ut in unum aedificandi studium intentus nihil detrectet quod utile Ecclesiae fore noverit. sicuti ex adverso invitos appellat qui necessitati quidem parent in agendo: sed maligne agunt, quia non libenter. Hoc enim semper accidit, ut qui studiose negotium aliquod suscipit, sponte etiam subeat omnia, quae praetermissa operis effectum impedirent. Ita Paulus, quum voluntarius esset, non tantum perfunctorie docebat: sed nihil omittebat quod aptum esse cognosceret doctrinae promovendae et adiuvandae. Proinde hoc illi erat operae pretium, et haec gloria, quod prompto animo ius suum remittebat eo quod libenter et serio zelo in suum munus incumberet. *Si autem invitus, dispensatio mihi est.* Utcunque alii exponant, hic (meo iudicio) germanus est sensus, Eius obsequium minime approbari Deo, qui illiberaliter et quasi reluctante animo illud obit. Simul ergo atque aliquid nobis a Deo iniunctum est, fallimur, si putamus nos rite defunctos, dum maligne illud implemus. alacres enim ministros requirit Dominus, qui morem illi gerendo gaudeant, et hilaritatem suam declarent promptitudine agendi. In summa, intelligit Paulus tunc demum vocationi suae satisfactum iri, si volens et liberali studio partes suas impleat.

18. *Quae igitur mihi merces.* Concludit ex superioribus, sibi inde gloriam constare, quod gratuito serviat Corinthiis: quia inde apparet libenter ipsum docendi officio incumbere, quod omnibus Evangelii obstaculis diligenter occurrat: nec contentus docuisse, studeat modis omnibus promovere doctrinam. Haec igitur est summa: Mihi necesse est Evangelium praedicare: si non facio, vae mihi, quia repugno Dei vocationi. sed non satis est praedicare, nisi libenter hoc faciam: neque enim qui invitus exsequitur Dei mandatum, respondet officio suo, ut decet. quod si libenter obedio Deo, tum mihi licebit gloriari: proinde gratuitum Evangelium facere mihi necesse fuit, ut gloriari iure possem. Hoc loco nituntur Papistae ad stabiliendum suum commentum de operibus supererogationis. Paulus, inquiunt, officio satisfecisset Evangelium praedicando. addit autem ultra aliquid ad cumulum: ergo supererogat aliquid quod non debet distinguit enim inter Voluntarium et Necessarium. Respondeo, Paulum ultra quidem progressum fuisse, quam ferret ordinaria vocatio pastorum: quia stipendio abstinuerit, quod Dominus permittit pastoribus sumere. Caeterum quum esset ex eius officio, quaecunque offendicula providebat, illis obviare: cerneret autem Evangelii cursum impeditum iri, si facultate sua uteretur: tametsi illud erat extraordinarium, dico tamen nihil eum Deo praestitisse plusquam deberet. Quaero enim, an non boni sit pastoris, offendicula quantum in se est tollere: quaero iterum, quid aliud fecerit Paulus. non est igitur, quod eum aliquid indebitum Deo contulisse fingamus: quum nihil aliud praestiterit nisi quod flagitabat officii necessitas, tametsi extraordinaria. Facessat igitur impia illa imaginatio, nos operibus supererogationis delicta coram Deo compensare: imo nomen ipsum facessat quod turget diabolica superbia. hic certe locus perperam ad eum sensum torquetur. In genere autem sic refellitur Papistarum error: Quaecunque opera sub Lege comprehenduntur, falso vocantur supererogationis: sicuti patet ex verbis Christi (Luc. 17, 10.): Quum feceritis omnia quae praecepta sunt vobis, dicite, Servi inutiles sumus: quae debuimus facere, fecimus. Atqui nullum fatemur esse bonum opus, nec Deo acceptum, quod Lege Dei comprehensum non sit. Hoc secundum ita probo: Duo sunt ordines bonorum operum, aut enim ad Dei cultum, aut ad caritatem referuntur omnia. Nullum autem ad Dei cultum pertinet quod non contineatur sub hoc capite: Diliges Dominum ex toto corde, tota anima, totis viribus:

nullum etiam officium est caritatis quod non requiratur illo praecepto: Dilige proximum sicut te ipsum. Quod autem obiiciunt Papistae, fieri posse, ut quis decimam redituum suorum partem erogando sit Deo acceptus: et inde inferunt, si ad quintam usque partem procedat, supererogare. huius argutiae facilis est dilutio. nam quod approbantur opera piorum, id nequaquam ex eorum perfectione contingit: sed quia imperfectio ac defectus non imputatur. quare si centuplo amplius faciant, ne sic quidem metam excedunt debiti officii. *Ut non abutar potestate.* Hinc apparet, usum nostrae libertatis qui scandalum parit, importunam esse licentiam et abusum. Regula ergo tenenda est, ne causam offendiculis demus. Atque hic locus melius confirmat quod nuper attigi, Paulum nihil erogasse quod non exigeret officii ratio, quia libertas a Deo concessa nullo modo debuit in abusum trahi.

19. *Liber quum essem ab omn.* ἐκ πάντων, hoc est ab omnibus, tam neutro genere quam masculino potest accipi: in neutro, ad res: in masculino, ad personas referetur. Ego secundum hoc malo. hactenus uno particulari exemplo demonstraverat, quam diligenter se accommodasset infirmis: nunc subnectit generalem clausulam: et deinde plures species enumerat. Genus hoc est, quod nullius sub potestate quum esset, vixerit tamen quasi sub omnium arbitrio: et infirmis se ultro subiecerit, a quibus solutus erat. species sunt, quod inter Gentiles versatus sit tanquam Gentilis, inter Iudaeos se gesserit tanquam Iudaeum: hoc est, quum inter Iudaeos diligenter observaret ceremonias, non minori studio cavit, ne Gentes earum observatione offenderet. Adiungit particulam *Tanquam*, ut significet, nihil propterea de sua libertate fuisse imminutum: nam utcunque se attemperaret hominibus, manebat tamen semper interim similis sui intus coram Deo. *Omnia fieri* est se in omnes formas mutare, prout res postulaverit: aut diversas personas pro hominum varietate induere. Quod se *Exlegem factum* dicit et *sub Lege*, tantum intellige de parte ceremoniali: nam quae pars ad mores pertinet, communis erat tam Gentium quam Iudaeorum: nec licuisset Paulo eatenus gratificari hominibus. In rebus enim mediis duntaxat valet haec doctrina: ut superius dictum est.

21. *Tametsi non absque Lege, Deo.* Voluit hac parenthesi mollire verbi duritiem: nam prima specie durum fuisset, audire ipsum factum fuisse exlegem. Itaque ne id in partem sinistram traheretur, per modum correctionis addidit, se Legem semper retinuisse, ut scilicet Christo esset subiectus. Quo etiam subindicat, falso et indigne sibi invidiam conflari: perinde acsi ad effrenem licentiam vocaret homines, quum docebat exemptionem a servitute Legis Mosaicae. *Legem* vero *Christi* diserte exprimit, ut falsum probrum diluat quod inurebant pseudoapostoli Evangelio: significat enim, nihil in Christi doctrina omitti quod ad perfectam recte vivendi legem faciat.

22. *Factus sum infirmis tanquam infirmus.* Nunc iterum generali sententia utitur, in qua demonstrat, cuiusmodi hominibus se accommodaverit, et in quem finem. Iudaizabat coram Iudaeis, sed non omnibus. erant enim multi pervicaces, qui Pharisaica vel superbia vel malitia libertatem Christianam sublatam prorsus optassent, quibus nunquam tantum detulisset: nam tales a nobis curari non vult Christus: Sinite eos, inquit, caeci sunt et duces caecorum (Matth. 15, 14.). Infirmis ergo mos gerendus est, non praefractis. Porro finis erat, ut eos Christo adduceret: non ut suo commodo serviret, vel retineret eorum benevolentiam. His addendum est tertium, non nisi in rebus mediis, quae alioqui in libertate nostra sitae sunt, infirmis eum obsecundasse. Nunc si consideremus, quantus fuerit vir Paulus, qui hucusque se demisit, nonne pudere nos debet, homines

prae illo fere nihili, si nobis addicti fastidiamus infirmos, illisque aliquid concedere non dignemur? Caeterum ut infirmis attemperare nos convenit secundum Apostoli praeceptum, idque in rebus mediis et in eorum aedificationem: ita perperam faciunt, qui, ut securitati suae consulant, cavent hominum offensiones, et potius improborum quam imbecillium. Bis autem peccant qui non distinguunt inter res indifferentes ac illicitas: ideoque non dubitant, in hominum gratiam res a Domino prohibitas suscipere. Sed cumulus mali est, quod hac Pauli sententia abutuntur ad excusandam pravam suam simulationem. Verum siquis tria illa teneat quae breviter annotavi, in promptu habebit quo eos refellat. Et notandum est verbum quod in clausula ponit. ostendit enim, quorsum omnes studuerit lucrifacere, nempe in eorum salutem. Quanquam hic demum generalem sententiam temperat, nisi forte magis placeat lectio Veteris interpretis, quae adhuc hodie in quibusdam Graecis codicibus reperitur. Nam hoc etiam loco repetit: *ut omnino aliquos servem.* Sed quia successu interdum caret indulgentia cuius Paulus meminit, optime convenit haec restrictio: quamvis non proficeret apud omnes, non tamen destitisse, quin paucorum saltem utilitati consuleret.

23. Hoc autem facio propter Evangelium, ut particeps eius fiam. 24. An nescitis, quod qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit praemium? sic currite, ut comprehendatis. 25. Porro quicunque certat, per omnia temperans est. illi quidem igitur, ut perituram coronam accipiant, nos autem, ut aeternam. 26. Ego itaque sic curro, ut non in incertum: sic pugilem ago, non velut aerem feriens. 27. Verum subigo corpus meum, et in servitutem redigo, nequo modo fiat, ut, quum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar.

23. *Ut particeps eius fiam.* Quia poterant secum reputare Corinthii, speciale hoc fuisse in Paulo, ratione officii: argumentatur a fine ipso, Commune hoc esse omnium Christianorum. nam quum hoc se quaesiisse testatur, ut Evangelii fieret particeps, Evangelii communione innuit indignos esse omnes qui non paria secum faciant. Participem Evangelii fieri est eius fructum percipere.

24. *An nescitis, quod qui in stadio.* Doctrinam posuit. nunc ut illam infigat Corinthiorum animis, addit exhortationem. Dicit autem in summa, nihil esse quod hactenus erant consequuti, nisi constanter persistant: quia non sufficiant semel ingressos esse viam Domini, nisi contendant usque ad metam: ut habet Christi sententia (Matth. 10, 22.): Qui perseveraverit usque in finem etc. Verum similitudinem mutuatur a certamine cursorio: nam ut illic multi quidem in arenam descendunt, solus autem is coronatur qui metam primus occupaverit: ita non est cur sibi quisquam placeat, quod semel ingressus sit in stadium Evangelii, nisi usque ad mortem pergat. Id autem dissimile est inter nostrum et illorum certamen, quod apud illos unus est victor, et palma potitur qui alios omnes antevertit: nostra autem melior est conditio, quod plures simul esse possunt: quia nihil aliud exigit a nobis Deus, quam ut strenue progrediamur ad metam usque. Ita alter non officit alteri: quin potius iuvantur mutuo conatu qui in Christiano stadio currunt. Hanc eandem sententiam aliter exprimit II. Tim. 2, 5: Siquis certet, non coronatur, nisi legitime certaverit.

Sic currite. Est applicatio similitudinis: quod non satis sit coepisse, nisi tota vita curramus. Est enim vita nostra stadii instar.

non oportet igitur nos fatigari post aliquantum temporis, tanquam in medio spatio: sed finis currendi sit sola mors. Particula οὕτω dupliciter potest accipi. Chrysostomus superioribus coniungit, hoc modo: Ut cursores illi non desinunt currere, donec ad metam pertigerint: sic etiam perseverate, nec facite finem currendi quamdiu vivitis. sed neque inepte cohaerebit sequentibus, acsi diceret: Non est ita currendum, ut deficiatis in medio stadio, sed ita ut palmam adipiscamini. De nomine Stadii et de generibus cursuum nihil dico, quod haec peti a grammaticis possint: et vulgo notum est fuisse alios equestres cursus, alios pedestres. neque haec ad Pauli mentem intelligendam admodum sunt necessaria.

25. *Porro quicunque certat.* Quoniam hortatus erat ad perseverantiam, restabat dicendum, quae esset perseverandi ratio. hoc secundum iam declarat similitudine a pugilibus desumpta: non id quidem in universum, sed quantum praesens causa flagitabat, in qua se continet: nempe quantum concedi debeat fratrum infirmitati. Argumentatur autem a minori ad maius, indignum esse si gravemur abstinere a iure nostro: quum se pugiles, coliphio tenuiter neque ad satietatem vescentes, deliciis omnibus ultro defraudent, quo sint ad pugnam agiliores: idque faciant causa marcessibilis coronae. quodsi tanti illi aestimant frondeam coronam quae statim marcessit: quanti nobis esse debet corona immortalitatis? Proinde ne durum sit nobis aliquid de facultate nostra cedere. Athletas frugalissimo victu fuisse contentos notum est, ut victus eorum in proverbium exierit.

26. *Ego itaque sic curro.* Redit ad se ipsum, ut plus ponderis habeat doctrina, si se tanquam exemplar proposuerit. Quod hic dicit, nonnulli ad spei certitudinem referunt, acsi dixisset: Non frustra curro, nec deludenda opera periclitor, quia habeo Domini promissionem, quae nunquam fallit. sed mihi potius videtur velle cursum fidelium recta ad metam dirigere, ne vagus sit ac erroneus, hoc sensu: Dominus hic nos cursu et lucta exercet: verum nobis scopum proponit, quo tendere debeamus: et legem pugilatus certam praescribit, ne inutiliter nos fatigemus. Comprehendit autem ambas similitudines quibus usus fuerat. Scio, inquit, quo curram: et instar periti athletae sollicitus sum, ne ictum perdam. Haec Christianum pectus accendere et confirmare debent, quo alacrius ad omnia pietatis officia contendat. magnum enim est non vagari per dubias ambages ignorantia.

27. *Verum subigo corpus.* Budaeus legit Observo. meo tamen iudicio verbum ὑπωπιάζειν hic posuit Apostolus pro Serviliter exercere. testatur enim se non indulgere sibi, sed proprios affectus reprimere: quod fieri nequit, nisi corpus dometur, et coercitum a suis cupiditatibus ad obsequium assuefiat, instar ferocis equi et petulantis. Huic praecepto veteres Monachi quum parere vellent, multa disciplinae exercitia excogitarunt: dormiebant enim in scamnis, cogebant se ad longiores vigilias, fugiebant lautitias. At quod praecipuum erat, illis defuit: neque enim tenebant, cur hoc Apostolus praecipiat, alterius praecepti memores, ne carnis nostrae curam geramus ad eius concupiscentiam (Rom. 13, 14.). nam semper illud verum est quod alibi dicit (1. Tim. 9, 8.), Corporalem exercitationem modice prodesse: verum corpus nostrum eatenus serviliter tractemus, ne lasciviendo nos a pietatis officiis impediat: deinde ne illi indulgeamus cum aliorum incommodo vel offensione. *Ut, quum aliis praedicaverim.* Nonnulli exponunt: Ne, quum alios bene ac fideliter docuero, male vivendo damnationis iudicium a Deo reportem. sed melius quadrabit relatio huius verbi ad homines, hoc modo: Vita mea aliis regula quaedam esse debet. contendo igitur ita me gerere, ne doctrinae mores mei et opera repugnent: atque ita cum magno meo dedecore et

gravi fratrum meorum offendiculo ea negligam quae ab aliis requiro. Potest etiam coniungi cum superiore dicto, in hunc modum: Ne Evangelio defrauder, cuius alii mea opera fiunt participes.

Cap. X.

1. Nolo autem vos ignorare fratres, quod patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes Mare transierunt,
2. Et omnes in Mose fuerunt baptizati in nube et in Mari,
3. Et omnes eandem escam spiritualem manducarunt,
4. Et omnes eundem biberunt spiritualem potum: bibebant autem e spirituali, quae eos consequebatur, Petra. Petra autem erat Christus. 5. Verum complures eorum grati non fuerunt Deo: prostrati enim fuerunt in deserto.

Quod duplici similitudine docuerat, nunc confirmat exemplis. Lasciviebant Corinthii, et perinde gloriabantur ac iam emeriti, aut saltem perfuncti suo cursu, quum vixdum carceres egressi forent. hanc inanem exsultationem et confidentiam exprimit hoc modo: Quandoquidem video vos in ipsis primordiis secure torpere, nolo vos ignorare, quid inde populo Israelitico contigerit: ut illius exemplum vos expergefaciat. Sed quia in exemplis discrimen vim comparationis evertit: praefatur Paulus, nihil nos habere dissimile cum Israelitis, quod nos ab eorum conditione discernat. Quum ergo denuntiare Corinthiis vellet eandem ultionem quae illis contigerat, sic incipit: Nolite aliqua praerogativa gloriari, quasi meliore loco sitis apud Deum, quam illi fuerint. Iisdem enim beneficiis quibus hodie fruimur, affecti fuerunt. erat illic Dei Ecclesia, ut hodie inter nos: eadem habebant sacramenta, quae testimonia illis forent gratiae Dei: quum autem suis bonis abuterentur, non fugerunt Dei iudicium. Timete igitur, quia idem vobis impendet. Eodem argumento utitur Iudas in sua Epistola.

1. *Omnes sub nube fuerunt.* Scopus Apostoli est ostendere, Israelitas non minus fuisse populum Dei, quam nos simus: ut sciamus nos impune non evasuros Dei manum quae tam severe in illos animadvertit. Est enim haec summa: Si Deus illis non pepercit, neque nobis parcet. est enim sors aequalis. Hanc aequalitatem inde probat, quod iisdem gratiae Dei insignibus ornati erant. sacramenta enim tesserae sunt quibus Ecclesia Dei dignoscitur. Primum agit de Baptismo: ac nubem quidem quae protegebat Israelitas ab aestu solis in deserto, et cursum eorum dirigebat: simul et Maris transitum Baptismi instar illis fuisse docet. in Manna et aqua ex rupe profluente sacramentum fuisse dicit, quod sacrae Coenae responderet. *Baptizati*, inquit, *fuerunt in Mose*, hoc est, sub ministerio aut ductu Mosis. Nam particulam εἰς pro ἐν vulgato Scripturae usu hic positam accipio: quia certe in nomen Christi baptizamur, non autem ullius hominis, ut dixit capite 1. 13.: idque duplici ratione, quia scilicet in unius Christi doctrinam initiamur per Baptismum: deinde non nisi eius nomen invocatur, quum in sola eius virtute fundatus sit Baptismus. Baptizati ergo fuerunt in Mose, id est sub auspiciis aut ministeriis illius, ut iam dictum est, quomodo? *In nube et in mari* Ergo bis fuerunt baptizati, dicet quispiam. Respondeo, duo nominari signa quae Baptismum unum efficiant nostro congruentem. Sed difficilior hic quaestio emergit. Certum enim est, horum donorum quae Paulus enumerat, fructum fuisse temporalem. Nubes eos muniebat

a fervore solis; et viam illis monstrabat: istae sunt externae commoditates vitae praesentis: similiter Maris transitus huc valebat, ut saevitiam Pharaonis effugerent, et elaberentur ex praesenti mortis periculo. Utilitas autem Baptismi nostri spiritualis est. cur ergo ex beneficiis terrenis facit Paulus sacramenta, et in illis quaerit spirituale aliquod mysterium? Respondeo, Paulum non frustra quaesiisse aliquid maius in eiusmodi miraculis, quam esset externa carnis utilitas. Tametsi enim volebat Deus populo suo commodare secundum praesentem vitam: hoc tamen erat praecipuum, testari se et exhibere illis Deum: sub quo salus aeterna continetur. Nubes passim vocatur symbolum praesentiae ipsius. quum igitur per eam testaretur se illis adesse, tanquam populo suo peculiari et electo: non dubium, quin ultra terrenam utilitatem habuerint etiam in ipsa spiritualis vitae argumentum. Ita fuit duplex usus, quemadmodum et transitus Maris: nam iter per medium Mare illis fuit patefactum, ut manum Pharaonis evaderent. sed unde hoc, nisi quia Dominus eos in suam fidem tutelamque receptos custodire statueret modis omnibus? Illinc ergo colligebant se curae esse Deo, suamque salutem illi esse commendatam. unde et Pascha quod ad celebrandam liberationis memoriam institutum erat, simul tamen erat sacramentum Christi. qui sic? quoniam temporali beneficio Deus apparuerat ipsorum Salvator. Haec quisquis expendet, nihil absurdi reperiet in Pauli verbis: quin potius et in spirituali substantia et in figura visibili animadvertet optimam convenientiam inter Iudaeorum Baptismum et nostrum. Rursum tamen obiicitur, nullum de his Verbum exstare. id ego fateor: sed neque hoc dubium est, quin Deus Spiritu suo defectum externae praedicationis suppleverit. quemadmodum in Serpente aeneo videre est: quod fuisse spirituale Sacramentum, testis est ipse Christus (Ioh. 3, 14.). nullum tamen de hac re Verbum ad nos pervenit: sed Dominus quo voluit modo fidelibus eius temporis arcanum (quod alioqui latebat) revelavit.

3. *Eandem escam spiritualem.* Alterum nunc Sacramentum commemorat, quod sacrosanctae Domini Coenae respondet. Man, inquit, et aqua quae ex Petra profluxit, non tantum ad corporis pastum valebant: sed etiam ad animas spiritualiter nutriendas. Verum quidem est, utrumque fuisse subsidium victus corporalis: id tamen non obstat quominus in alium etiam finem spectarint. quum ergo Dominus praesenti corporis necessitati succurreret, simul perpetuae animarum utilitati consulebat. Haec duo facile conciliantur: nisi difficultatem afferrent Christi verba (Ioh. 6, 31.), ubi Man corruptibilem ventris cibum facit, quem opponit vero animae cibo. Videtur illa sententia multum ab eo discrepare quod hic dicit Paulus. Huius quoque nodi expedita est solutio. Scripturae mos est, quum de Sacramentis aut aliis rebus disserit, interdum pro captu auditorum loqui: atque ita non rei naturam respicit, sed quid perperam sentiant auditores. ita Paulus de Circumcisione non semper eodem modo loquitur: nam quum Dei institutionem in ipsa considerat, dicit fuisse sigillum obsignandae iustitiae fidei: quum autem disputat adversus eos qui signo externo et nudo gloriabantur, illicque perversam salutis fiduciam collocabant: dicit esse maledictionis symbolum, quia illo se homines obligent ad servandam universam Legem. Sumit enim tantum quod pseudoapostoli opinabantur: quia non adversus puram Dei institutionem, sed adversus eorum errorem illi negotium est. Ita quum multitudo carnalis Mosen anteferret Christo, propterea quod populum in deserto per annos XL aluerat, nec aliud in Manna consideraret quam pastum ventris, quemadmodum nec aliud quaerebat: Christus in sua responsione non explicat quid Man significaverit, sed aliis omnibus omissis, auditorum sensui accommodat orationem suam, acsi diceret: Moses

vobis in summo pretio est, adeoque in admiratione, tanquam excellentisssimus Propheta, eo quod patrum vestrorum ventres saginaverit in deserto. Hoc enim unum mihi obiicitis: ego vobis nihili sum, quia non suppedito ventris alimenta. Atqui si tanti facitis cibum corruptibilem: quid de Pane vivifico sentiendum, quo animae in aeternam vitam aluntur? Videmus ergo, Dominum illic non pro rei natura, sed potius ex sensu auditorum loqui. Paulus autem hic non impiorum abusum, sed Dei ordinationem spectat. Porro quum dicit patres eandem manducasse spiritualem escam, primo subindicat, quae sit Sacramentorum vis et efficacia: deinde veteribus Sacramentis Legis vim eandem constitisse ostendit, quae nostris hodie inest. Nam si Man spiritalis erat cibus, sequitur, non figuras nudas ostentari nobis in Sacramentis: sed rem figuratam simul vere dari. neque enim fallax est Deus qui figmentis inanibus nos lactet. Signum quidem est signum, substantiamque suam retinet: sed quemadmodum ridiculi sunt Papistae, qui nescio quas metamorphoses somniant: ita veritatem et figuram, quas Deus coniunxit, separare non est nostrum. Confundunt Papistae rem et signum: divellunt signa a rebus profani homines, ut Suenckfeldius et similes: nos mediocritatem servemus, hoc est teneamus coniunctionem a Domino positam, sed distinctam, ne quod unius est proprium, in alterum perperam transferamus. Restat illud secundum de veterum signorum cum nostris similitudine. Notum est scholasticum illud dogma, Sacramenta veteris Legis figurasse gratiam, nostra vero conferre. Hic locus ad errorem illum confutandum valde est appositus. testatur enim, non minus veteri populo rem Sacramenti fuisse exhibitam quam nobis. Impie igitur Sarbonistae sanctos Patres sub Lege veritate signorum caruisse fingunt. fateor quidem efficaciam signorum tum luculentius, tum uberius nobis constare a Christo in carne manifestato, quam eam habuerint Patres. Ita in gradu discrimen est duntaxat inter nos et illos: vel (ut vulgo dicunt) secundum plus et minus, quod plenius eadem percipimus nos, quae illi minore modo: non autem quod vacuas figuras habuerint, nos autem re potiamur. Quidam exponunt, quod illi simul inter se manducarint eandem escam, nec volunt nobiscum illos conferri: sed non attendunt ad Pauli consilium. quid enim hic agit aliud, quam populum veterem iisdem nobiscum beneficiis ornatum, et eorundem Sacramentorum participem fuisse? ne ullius praerogativae fiducia exemptum iri nos putemus a poenis quas illi pertulerunt. Quanquam nolim de hac re cum quoquam litigare: tantum ostendo quid mihi videatur. neque interea me latet, quid coloris obtendant qui expositionem illam contrariam sequuntur: optime scilicet cohaerere cum similitudine proxime posita, Israelitis omnibus idem stadium fuisse propositum, iisdem carceribus omnes fuisse egressos: omnes eundem ingressos cursum: omnes eiusdem spei fuisse socios: sed multos eorum fuisse exclusos a praemio. Ego tamen dum pressius omnia excutio, rationibus illis non permoveor, ut a sententia discedam: neque enim frustra Apostolus duo Sacramenta tantum commemorat, et nominatim Baptismum. Quorsum haec, nisi ut illos nobis opponeret? certe si suam comparationem continuisset in illius populi corpore, Circumcisionem potius et alia notiora et illustriora Sacramenta protulisset: sed obscuriora potius elegit, quod ad antithesin inter nos et illos magis valebant. Neque aliter apte quadraret applicatio quam subnectit, Omnia quae illis contigerunt, nobis esse in figuram: quia illic cernamus Dei iudicia quae nobis imminent, si iisdem sceleribus nos implicamus.

4. *Petra autem erat Christus.* Inscite quidam depravant haec Pauli verba, acsi diceret, Petram spiritualem fuisse Christum, nec de rupe illa quae visibile symbolum fuit, sermonem haberet. vide-

mus enim eum ex professo de externis signis disserere. Quod obiiciunt, spiritualem vocari petram, frivolum est, quando non alio pertinet hoc epithetum, nisi ut sciamus symbolum fuisse spiritualis mysterii: interim minime dubium est, quin Sacramenta nostra cum veteribus comparet. Quod secundo loco obiiciunt, stultius est ac magis puerile: Quomodo, inquiunt, rupes quae suo loco fixa stetit, comitata esset Israelitas? quasi vero non palam sit sub Petrae voce notari aquae fluxum, qui nunquam populum deseruit. Commendat enim Paulus Dei gratiam, quod aquam ex rupe elicitam quocunque populus iter faceret, profluere iussit, acsi eos rupes ipsa comitaretur. Iam si Pauli sensus esset, spirituale Ecclesiae fundamentum esse Christum: quorsum praeteritum verbi tempus? Certe perspicuum est, aliquid exprimi quod Patribus fuerit peculiare. facessat igitur ineptum hoc commentum, quo contentiosi homines impudentiam suam prodere malunt, quam sacramentales loquendi formas admittere. Caeterum iam diximus, veteribus Sacramentis exhibitionem rerum fuisse coniunctam. quum ergo figurae essent Christi, sequitur, Christum illis fuisse annexum, non localiter quidem, nec naturali aut substantiali unione, sed sacramentali modo. Hac ratione dicit Apostolus, Petram fuisse Christum: nihil enim usitatius est quam metonymia, quum de Sacramentis agitur. Transfertur ergo hic rei nomen ad signum: non quia proprie conveniat, sed figurate propter illam quam dixi coniunctionem. Sed hoc parcius nunc attingo, quoniam capite XI. fusius tractabitur. Restat alia quaestio: Quum nunc in Coena edamus corpus Christi, et bibamus eius sanguinem: quomodo eiusdem spiritualis cibi et potus fuerint participes Iudaei, quando nondum erat Christi caro quam ederent? Respondeo, carnem quae nondum exstabat, fuisse nihilominus illis in cibum. neque haec inanis est aut sophistica argutia. salus enim eorum a beneficio mortis et resurrectionis pendebat, ideoque a carne et sanguine Christi. ergo carnem et sanguinem Christi eos percipere oportuit, ut redemptionis beneficio communicarent. Haec perceptio opus erat arcanum Spiritus sancti, qui sic operabatur, ut caro Christi, tametsi nondum creata, in illis foret efficax. Intelligit tamen eos suo modo manducasse, qui a nostro fuit diversus: atque id est quod superius dixi, plenius nunc pro mensura revelationis exhiberi nobis Christum. nam hodie substantialis est manducatio, quae tunc nondum esse potuit: hoc est carne sua pro nobis immolata, et in cibum nobis destinata, nos Christus pascit, et inde vitam haurimus.

5. *Verum complures eorum.* Habemus nunc, quorsum ita praefatus fuerit Apostolus, nequid scilicet dignitatis supra illos aut excellentiae nobis arrogemus, sed in humilitate et timore ambulemus: nam ita fiet demum, ne frustra donati simus luce veritatis, et tanta abundantia gratiarum. Illos, inquit, omnes in populum Deus elegerat: sed multi a gratia exciderunt. caveamus ergo, ne idem nobis eveniat, talibus documentis moniti: neque enim nobis impune cedet quod Deus tantopere in illis vindicavit. Hic rursum obiicitur: Si verum est, hypocritas et impios tunc manducasse spiritualem escam, numquid hodie in Sacramentis rem ipsam percipiant infideles? Quidam dum verentur, ne hominum infidelitas videatur Dei veritati derogare, rem una cum signo ab impiis percipi docent. sed hic timor est supervacuus: nam dignis quidem et indignis offert Dominus quod figurat: sed non omnes fruendi sunt capaces. Interea nec Sacramentum naturam mutat, nec quicquam de eius efficacia detrahitur. proinde ex parte Dei, Manna etiam infidelibus esca erat spiritualis: sed quia infidelium os tantum carnale erat, non edebant quod dabatur. Huius tamen quaestionis longiorem tractationem in caput XI. differo. *Prostrati enim fuerunt.* Probatio est a signo, ipsos Deo

non placuisse, quoniam graviter iram suam in eos exercuit, eorumque ingratitudinem ultus est. Quidam hoc accipiunt de toto populo qui in deserto interiit, duobus tantum exceptis Caleb et Iosue: sed ego tantum eos comprehendi interpretor. quorum mox species recenset.

6. Haec autem typi nobis fuerunt, ne simus concupiscentes malorum, sicut illi concupiverunt: 7. Neque idololatrae sitis, quemadmodum quidam eorum: sicut scriptum est (*Exod.* 32, 7.): Sedit populus ad edendum et bibendum, et surrexerunt ad ludendum: 8. Neque scortemur, quemadmodum et quidam eorum scortati sunt, et ceciderunt uno die viginti tria millia. 9. Neque tentemus Christum, quemadmodum et quidam eorum tentarunt, et exstincti sunt a serpentibus: 10. Neque murmuretis, quemadmodum et quidam eorum murmurarunt, et perditi fuerunt a vastatore. 11. Haec autem omnia typi contigerunt illis: scripta autem sunt ad nostri admonitionem, in quos fines saeculorum inciderunt. 12. Proinde qui se putat stare, videat ne cadat.

6. *Haec autem typi nobis fuerunt.* Expressius etiamnum admonet, poenas illis inflictas ad nos pertinere, ut nobis sint documento, ne similiter iram Dei provocemus. Deus, inquit, illos puniendo tanquam in tabula nobis severitatem suam repraesentavit, ut inde edocti timere discamus. De vocabulo Typi mox dicemus: nisi quod in praesentia monitos velim lectores, non temere me tam ab Antiqui interpretis quam ab Erasmi versione discessisse. obscurant enim Pauli mentem, vel saltem non clare exprimunt, Deum in illo populo delineasse, quod nos erudiat. *Ne simus concupiscentes malorum.* Nunc species quasdam enumerat, aut certa exempla, ut hac occasione nonnulla vitia perstringat, de quibus utile erat Corinthios commonefieri. Hic puto notari historiam quae recitatur Numer. 11, 4. tametsi alii referant ad id quod habetur cap. 26, 64. Populus quum aliquamdiu Manna fuisset nutritus, tandem captus illius fastidio, cibos alios, quibus vesci solitus erat in Aegypto, coepit appetere. Dupliciter autem peccabat: quod aspernabatur singulare Dei beneficium, et quod ciborum varietati ac deliciis praeter Dei voluntatem inhiabat. Dominus hac incontinentia offensus gravem plagam populo inflixit. unde vocatus fuit locus Sepulcra concupiscentiae: quod illic sepelierunt qui a Domino percussi fuerant. Hoc exemplo testatus est Dominus, quantum oderit cupiditates quae ex fastidio donorum suorum et nostra incontinentia proveniunt: malum enim et illicitum merito censetur quicquid modum a Deo praescriptum excedit.

7. *Neque idololatrae sitis.* Historia attingitur quae refertur Exod. 32, 7. Nam quum Moses longiorem moram quam ferebat importuna populi levitas, in monte traheret: Aaron coactus est vitulum conflare et proponere adorandum. non quod vellet populus mutare Deum, sed visibile aliquod praesentiae Dei signum habere pro carnali suo sensu. Hanc idololatriam quia tunc severissime vindicavit Deus, hoc exemplo declaravit, quantum idololatriam abominetur. *Sicut scriptum est: Sedit populus.* Locus hic a paucis rite exponitur: intelligunt enim intemperantiam populo causam lasciviendi fuisse: sicuti vulgari proverbio dicimus: Alvo bene refertae succedere choreas. At Moses de sacro convivio loquitur, hoc est quod in idoli cultum celebrabant. Epulum ergo et lusus duae erant idololatriae appendices. Fuit enim tam populo Dei, quam superstitiosis usitatum, adiungere immolationi epulum, tan-

quam partem Divini cultus: cui interesse nullis profanis aut immundis liceret. Sacros etiam ludos Gentes idolis suis instituebant: quarum ritu procul dubio tunc Israelitae vitulum suum coluerunt. haec enim est humani ingenii protervia, quicquid sibi arridet, Deo affingere. Itaque huc prolapsi sunt dementiae Gentiles, ut foedissimis spectaculis, ut impudicis saltationibus, ut verborum spurcitia, et omne genus obscoenitatibus deos suos oblectari crederent. eorum proinde imitatione populus Israeliticus, peracto solenni epulo, surrexit ad ludos celebrandos, nequid deesset ad idoli cultum. Hic genuinus ac simplex est sensus. sed quaeritur hic, cur epuli potius et ludorum meminerit Apostolus quam adorationis. Haec enim idololatriae caput erat: priora autem illa tantum accessiones. nempe elegit quod maxime Corinthiis congruebat. neque enim verisimile est conventus impiorum frequentasse, ut coram idolis se prosternerent: sed communicabant eorum conviviis, in daemonum honorem institutis, nec fugiebant impias ceremonias quae idololatriae symbola erant. non ergo absque causa testatur Apostolus, id in quo peccabant, a Deo nominatim damnari. In summa significat, nullam idololatriae partem attingi posse, quin polluaris: nec impune manum Dei evasuros qui se externis idololatriae symbolis inquinarint.

8. *Neque scortemur.* Nunc de scortatione, cuius apud Corinthios magnam fuisse licentiam, patet ex historiis: et ex superioribus colligere promptum est, nondum prorsus ab hoc vitio fuisse immunes qui Christo nomen dederant. Huius etiam vitii ultio terrere nos debet, ac commonefacere, quam invisae sint Deo impurae libidines. perierunt enim uno die viginti tria millia: aut, sicuti Moses dicit, viginti quatuor. Quanquam autem in numero variant, facilis tamen est conciliatio: siquidem novum non est, ubi non est propositum exacte et minutim singula capita recensere, numerum ponere qui circiter accedit. quemadmodum apud Romanos Centum viri nominabantur, quum tamen duo essent supra centum. Quum ergo circiter viginti quatuor millia prostrata forent manu Domini, hoc est supra viginti tria: numerum ulteriorem Moses, Paulus citeriorem posuit: ita in re nihil est discrepantiae. Historia haec habetur Num. capite 25, 9. Una tamen difficultas hic occurrit, cur hanc plagam scortationi imputet Paulus, quum Moses narret iram Dei inde fuisse concitatam, quod populus se initiaverat sacris Baalpheor. Sed quia initium defectionis a scortatione fuit, nec tam religione inducti, quam blanditiis scortorum pellecti filii Israel, in illam impietatem prolapsi erant: acceptum scortationi referri debuit quicquid inde mali sequutum est. Fuerat enim consilium Balaam, ut Madianitae filias suas prostituerent Israelitis, quo eos alienarent a vero Dei cultu. quinetiam illa tanta excaecatio, quod se passi sunt scortorum illecebris abduci ad impietatem, libidinis poena fuit. Proinde discamus non leve peccatum esse scortationem, quae tam atrociter et quidem pluribus modis vindicata fuit tunc a Deo.

9. *Neque tentemus Christum.* Hoc membrum ad historiam pertinet, quae habetur Num. capite 21, 6. Nam quum populum cepisset fastidium diuturnitatis, coepit conqueri de sorte sua, et cum Deo expostulare: Cur illusit nobis Deus? etc. Hoc populi murmur vocat Paulus tentationem, nec improprie: est enim tentatio patientiae contraria. Quid autem tunc in causa fuit, ut populus in Deum insurgeret, nisi quod improba cupiditate impulsus sustinere non poterat, quoad venisset tempus a Domino constitutum? Fontem ergo huius mali, a quo nos hic Paulus deterret, observemus esse impatientiam, dum volumus Deum antevertere, nec illi nos regendos subiicimus: sed potius illum volumus arbitrio nostro legibusque adstringere. Hoc malum atrociter punivit Deus in populo Israelitico: manet autem

semper sui similis iustus iudex. Ergo nisi velimus easdem poenas experiri, ne ipsum tentemus. Locus hic insignis est de aeternitate Christi: neque enim valet Erasmi cavillum: Ne Christum tentemus, sicut quidam eorum tentaverunt Deum. Nam Dei nomen subaudiri, nimis est coactum: neque vero mirum est, Christum vocari ducem populi Israelitici. Sicuti enim nisi per eum mediatorem nunquam suis propitius fuit Deus: ita nullum beneficium nisi per eius manum exhibuit. deinde Angelus qui Mosi apparuit primum, et qui in itinere semper adfuit populo, saepius nominatur יהוה. Statuamus ergo, Angelum illum, Filium Dei fuisse, et iam tunc fuisse Ecclesiae directorem, cuius erat caput. Quod ad vocabulum Christi, quia notationem habet humanae naturae congruentem, tunc nondum quadrabat Filio Dei: sed illi per communicationem proprietatum tribuitur: sicut alibi legimus, Filium hominis e coelo venisse (Iohann. 3, 13.).

10. *Neque murmuretis.* Alii murmur intelligunt quod exortum fuit, dum reversi duodecim, qui ad speculandam terram missi fuerant, populi animos fregissent. Verum quia nullo proprio Domini flagello vindicatum fuit subito murmur illud, sed illa tantum poena inflicta fuit, quod exclusi fuerunt omnes a possessione terrae: necesse est hunc locum aliter exponere. Fuit quidem gravissima illa poena privari terrae ingressu: sed verba Pauli, quum exstinctos a vastatore fuisse dicit, aliud castigationis genus exprimunt. Ego igitur ad historiam refero quae 16. capite Num. habetur. Nam quum Deus in superbiam Chore et Abiron animadvertisset: populus in Mosen et Aaron tumultuatus est, acsi fuissent auctores plagae a Domino inflictae. Hunc populi furorem ultus est Deus igne coelitus misso qui multos absorbuit, nempe ultra quatuordecim millia. Est igitur illustre et memorabile documentum irae Dei adversus rebelles et seditiosos sibi obstrepentes. Murmurabant illi quidem adversus Mosen: sed quum nullam haberent causam ei insultandi, neque alia occasione excandescerent adversus ipsum, nisi quia fideliter officio sibi Divinitus iniuncto perfunctus erat: murmure illo Deus ipse impetebatur. Proinde meminerimus negotium nobis cum Deo esse, non cum hominibus, si insurgimus contra fideles Dei ministros: atque hanc audaciam non impunitam fore sciamus. Per *Vastatorem* Angelum intellige qui Dei iudicium exsequutus est. Porro ad homines puniendos interdum malorum Angelorum ministerio, interdum bonorum utitur: quemadmodum ex variis Scripturae locis patet. Quia Paulus hic non discernit, licebit utrumvis accipere.

11. *Haec autem omnia typi contigerunt.* Iterum repetit, sic contigisse Israelitis haec omnia, ut sint nobis typi, hoc est exemplaria quibus Deus sua iudicia nobis ob oculos ponat. Nec ignoro, subtilius alios philosophari in his verbis: sed ego mentem Apostoli comprehendisse me puto, quum dico nos illis exemplis, tanquam pictis tabulis, edoceri quale immineat idololatris, scortatoribus, et reliquis Dei contemptoribus iudicium. sunt enim vivae imagines quae nobis iratum talibus peccatis Deum repraesentant. Haec expositio, quum alioqui simplex sit et vera, hoc quoque utilitatis habet, quod viam praecludit phreneticis quibusdam, qui hunc locum eo detorquent, ut probent in veteri populo nihil unquam nisi umbratile fuisse gestum. ac principio illud sumunt, populum illum esse figuram Ecclesiae: inde concludunt, quicquid illi promisit vel praestitit Deus, omnia beneficia, omnes poenas, tantum praefigurasse quod revera impleri post Christi adventum debebat. Hoc pestilentissimum est delirium, quod et atrocem iniuriam facit sanctis Patribus, et Deo etiamnum longe atrociorem. Sic enim fuit populus ille Christianae Ecclesiae figura, ut vera etiam Ecclesia fuerit:

sic eius conditio nostram delineavit, ut esset tamen iam tunc proprius Ecclesiae status: sic promissiones illi datae Evangelium adumbrarunt, ut inclusum continerent: sic eorum Sacramenta nostris figurandis serviebant, ut tamen pro illo quoque tempore vera Sacramenta forent praesentis efficaciae: denique eodem Spiritu fidei nobiscum praediti fuerunt qui et doctrina et signis tunc rite usi sunt. Nihil ergo insanis illis suffragantur haec Pauli verba, quae non significant res gestas illius saeculi ita fuisse typos, perinde acsi nulla tunc fuisset veritas, sed quaedam inanis scena: quin potius (quemadmodum exposuimus) simpliciter docent, illic tanquam in tabulis depicta esse quae ad nos admonendos pertineant. *Scripta autem sunt ad nostri admonitionem.* Hoc secundum membrum superioris est declaratio. Israelitarum enim nihil referebat, sed nostra tantum, haec memoriae mandari. Non tamen inde sequitur, quin poenae illae, verae fuerint animadversiones Dei, quae ad illos corrigendos tunc valerent: sed quemadmodum tunc exercuit sua iudicia Deus, ita voluit aeternam eorum memoriam exstare quae nos erudiret. Quid enim mortuis prodesset historia? vivis autem quomodo prodesset, nisi aliorum exemplis admoniti resipiscerent? Sumit autem pro confesso principium illud, de quo debet convenire inter omnes pios, Nihil Scripturis esse proditum quod non sit utile cognitu. *In quos fines saeculorum.* Τέλη aliquando sunt mysteria: quae significatio non male fortassis huic loco quadraret: sequor tamen receptam lectionem, quia simplicior est. Dicit ergo terminos omnium aetatum in nos incidisse: quia plenitudo rerum omnium in hanc aetatem congruat, quia iam sint novissima tempora. Regnum enim Christi praecipuus est Legis omniumque Prophetiarum scopus. Porro haec Pauli sententia cum vulgari opinione pugnat: quod Deus qui sub Veteri testamento rigidior fuerit, et ad punienda scelera promptus semper et armatus, nunc exorabilis esse coeperit, atque ad ignoscendum multo facilior. Ac ita interpretantur nos esse sub Lege gratiae, quia Deum habeamus multo placabiliorem quam habuerint veteres. Paulus autem quid? si ab illis Deus poenas exegit, nobis nihilo magis parcet. Facessat igitur error ille, Deum nunc esse remissiorem ad exigendas scelerum poenas. Fatendum quidem, adventu Christi luculentius et uberius effusam esse Dei bonitatem in homines: sed quid hoc ad sceleratorum impunitatem, qui eius gratia abutuntur? Unum hoc duntaxat notandum est, diversum hodie esse puniendi genus: quia sicuti olim Deus externis benedictionibus pios magis prosequebatur, quo paternum suum amorem illis testatum faceret: ita corporalibus poenis iram suam magis prodebat. nunc vero in hac pleniori revelatione quam habemus, neque visibiles poenas tam frequenter infligit, neque etiam de malis sumit ita subinde corporales poenas. qua de re plura in nostra Institutione reperies.

12. *Proinde qui se putat stare.* Concludit ex superioribus Apostolus, non ita gloriandum esse initiis nostris aut progressu, ut securi torpeamus. Gloriabantur enim Corinthii sua conditione, ut suae infirmitatis obliti in multa flagitia prolaberentur. haec erat perversa confidentia, qualem passim reprehendunt in populo Israelitico Prophetae. Verum quoniam Papistae hunc locum detorquent ad stabiliendum impium suum dogma de perpetua fidei haesitatione: observemus, duplicem esse securitatem. una est quae recumbit in Dei promissionibus, eo quod statuit pia conscientia, Deum nunquam sibi defuturum: et invicta persuasione freta, Satanae et peccato audacter et intrepide insultat: nihilo tamen minus suae infirmitatis memor, cum timore et humilitate reiicit se in Deum, et se illi studiose et sollicite commendat. eiusmodi securitas sancta est, nec separari potest a fide: quemadmodum ex multis Scripturae locis pa-

tet, ac praesertim Rom. capite 8, 33. Alia est quae ex socordia oritur, dum homines inflati donis praesentibus, perinde acsi extra teli iactum essent, nihil curant, sed acquiescunt in sua conditione: quo fit, ut omnibus Satanae incursionibus sint expositi. Ea est securitas, a qua revocat Paulus Corinthios, quia cernebat eos placere sibi stulta opinione: non autem iubet anxio animo haesitare de voluntate Dei, aut trepidare salutis suae incertos, quemadmodum somniant Papistae. In summa, meminerimus hic Paulum verba facere apud homines prava carnis fiducia elatos: et eam infirmitudinem reprimere, quae in hominibus, non in Deo, fundata erat. Postquam enim soliditatem vel firmamentum fidei in Colossensibus laudavit (Coloss. 2, 5.), iubet, radicibus in Christo actis, manere stabiles atque aedificari confirmarique in fide.

13. Tentatio vos non apprehendit nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non sinet vos tentari supra quam potestis: sed dabit una cum tentatione etiam exitum, ut possitis sustinere. 14. Quapropter, dilecti mei, fugite ab idololatria. 15. Tanquam prudentibus loquor: iudicate ipsi quod dico. 16. Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio est sanguinis Christi? panis, quem frangimus, nonne communicatio est corporis Christi? 17. Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus: omnes enim de uno pane participamus. 18. Videte Israel secundum carnem. nonne qui edunt hostias, altari communicant?

13. *Tentatio vos non apprehendit.* Alii sensu suo fruantur: ego hoc ad eorum consolationem positum esse iudico, ne, auditis, quae hactenus retulit, tam horrendis irae Dei exemplis, pavore confusi deficerent. Proinde, ut sua exhortatio utilis foret, adiecit esse resipiscentiae locum, acsi diceret: Non est quod animos despondeatis: neque enim volui desperationis materiam vobis afferre: neque vero aliud vobis accidit quam quod hominibus solet. Alii magis putant obiurgari illorum ignaviam, quod leviter tentati deficerent: et certe *Humanum* pro moderato interdum accipitur. ergo secundum eos sensus foret: Itane decuit modicae tentationi succumbere? Sed quia melius contextus cohaeret, si consolationem esse dicamus, ideo huc potius inclino. *Fidelis autem Deus.* Sicuti bono animo esse iussit, quantum ad praeteritum tempus, ut eos ad poenitentiam excitaret: ita etiam in posterum certa spe eos consolatur, quia Deus non passurus sit eos tentari ultra vires. Iubet autem eos in Dominum respicere: quia tentatio, quamlibet sit exigua, statim nos opprimet, actumque erit de nobis, si propriis viribus nitamur. Fidelem Dominum vocat, non tantum quia verax sit in promissis, sed perinde acsi diceret: Dominus est certus custos suorum, sub cuius tutela estis in tuto: nunquam enim suos relinquit destitutos. Ergo quum vos receperit in suam fidem, non est quod timeatis: modo pendeatis toti ab ipso. Nam certe hoc quoddam esset frustrationis genus, si opem suam in necessitate subduceret, vel oneri succumbere videns infirmos, tentationes longius produceret. Dupliciter autem opitulatur nobis Deus, ne opprimamur a tentatione: nam et vires nobis suppeditat, et tentationi modum imponit. De posteriore modo hic maxime loquitur Apostolus: priorem tamen non excludit, nempe Deum sublevare tentationes, ne suo pondere nos deiiciant. Novit enim facultatis nostrae, quam ipse contulit, modum: ad quem tentationes attemperat. Nomen Tentationis generaliter hic capio pro omnibus quae nos sollicitant.

14. *Quapropter, dilecti mei, fugite.* Redit nunc Apostolus ad particularem quaestionem, a qua paulum digressus fuerat: ne enim frigeret simplex doctrina apud eos, inseruit generales exhortationes quas legimus: sed nunc prosequitur coeptam disputationem, Non esse fas homini Christiano, impiorum superstitionibus socium se adiungere. Fugite, inquit, ab idololatria. Primo videndum, quo significatu vocem Idololatriae posuerit. Non habebat certo suspectos Corinthios tantae vel inscitiae vel socordiae, ut putaret eos colere idola ex animo: sed quoniam nulla illis religio erat frequentare impiorum coetus, et una cum illis ritus quosdam obire ad cultum idolorum institutos, hanc eorum licentiam damnat: quia sit pessimi exempli. Certum est igitur, quum hic idololatriam nominat, de externa ipsum loqui: vel, si mavis, de idololatriae professione. Sicut enim Deus genuflexione et aliis reverentiae signis coli dicitur, quum praecipuus ac verus eius cultus sit interior: ita etiam de idolis. contrariorum enim eadem est ratio. Frustra plurimi hodie hoc praetextu in excusandis externis actionibus laborant, quia procul absit animus: quum eas Paulus idololatriae damnet, ac merito quidem. quum enim non secretum modo animi affectum Deo, sed externam quoque adorationem debeamus: qui speciem adorationis idolo exhibet, tantundem Deo detrahit. Causetur, ut volet, sibi aliud esse in animo: opus tamen ipsum exstat, quo Dei honos legitimus ad idolum transfertur.

15. *Tanquam prudentibus loquor.* Quoniam argumentum sumpturus erat a Coenae mysterio: erigit eos ista praefatiuncula, ut attentius rei magnitudinem considerent, acsi diceret: Non loquor inter novitios: tenetis vim sacrae Coenae. illic inserimur in corpus Domini. Quam igitur indignum est, vos societatem inire cum impiis, ut in unum coalescatis corpus? Tacite vero illis incogitantiam exprobrat, quod probe edocti in Christi schola, in crasso vitio sibi indulgeant, de quo iudicium ferre non erat difficile.

16. *Calix benedictionis.* Quum sacrosancta Christi Coena duobus constet signis, pane et vino: a secundo prius incipit. Calicem benedictionis vocat qui destinatus est ad mysticam eulogiam. neque enim iis assentior, qui per Benedictionem, gratiarum actionem intelligunt: et Benedicere exponunt: gratias agere. Fateor quidem interdum hoc sensu poni: sed nunquam in ea constructione qua hic usus est Paulus. nam quod Erasmus praepositionem subaudit, nimis est coactum. Sensus autem quem sequor, facilis est, nec quicquam habet implicitum. Benedicere ergo calicem significat: in hunc usum consecrare, ut nobis sit symbolum sanguinis Domini. Id fit verbo promissionis, dum iuxta Christi institutionem conveniunt fideles ad celebrandam in hoc Sacramento mortis eius memoriam. Consecratio autem Papistis quaedam est magia ascita a Gentibus, quae nihil habet commune cum puro Christianorum ritu. Sanctificantur quidem verbo Dei etiam omnia quibus vescimur, ut alibi testis est idem Paulus (I. Tim. 4, 5.): sed illa benedictio diversum finem habet: nempe ut usus donorum Dei nobis sit purus, cedatque in auctoris gloriam et bonum nostrum. Finis autem mysticae benedictionis in Coena est, ne vinum amplius vulgaris sit potus, sed dedicatus ad spiritualem alimentum animae, dum tessera fit sanguinis Christi. Calicem hoc modo benedictum dicit Paulus κοινωνίαν esse sanguinis Domini. Quaeritur quo sensu. facessant contentiones, et nihil erit obscuri. Verum est, fideles sociari per Christi sanguinem, ut unum fiant corpus. verum est etiam, eiusmodi unitatem proprie vocari κοινωνίαν. idem fateor de pane. Audio praeterea, quid Paulus mox adiiciat quasi exegetice, Nos effici omnes unum corpus, quia simul communicemus eundem panem. Atqui unde, obsecro, illa inter nos κοινωνία, nisi quia sumus Christo coadunati

hac lege, ut caro simus de carne eius, et ossa ex ossibus eius? Incorporari enim (ut ita loquar) nos Christo oportet primum, ut inter nos uniamur. Adde quod Paulus non tantum de mutua inter homines communicatione nunc disputat, sed de spirituali Christi et fidelium unione: ut inde inferat, sacrilegium esse non ferendum, ipsos idolorum communione pollui. Ex circumstantia igitur loci iudicare licet, *κοινωνίαν* sanguinis esse societatem quae nobis est cum Christi sanguine, dum simul omnes nos in corpus suum inserit, ut vivat in nobis et nos in ipso. Iam vero quod vocatur Calix *Communicatio*, figuratam loquutionem esse fateor: modo non tollatur figurae veritas: hoc est, modo res quoque ipsa adsit, nec minus sanguinis communionem anima percipiat, quam ore vinum bibimus. Caeterum hoc Papistae dicere non possent, Calicem benedictionis sibi communicationem esse sanguinis Christi: Coenam enim mutilam habent et laceram. si tamen Coena dicenda est, peregrina illa ceremonia, quae, consuta ex variis hominum inventis, vix obscurum vestigium retinet institutionis Dominicae. Verum ut alia omnia suppeterent, hoc tamen pugnat cum recto Coenae usu, totum populum a calice arcere, qui dimidia pars est Sacramenti. *Panis, quem frangimus.* Hinc apparet, consuetudinem veteris Ecclesiae fuisse, ex pane uno suam cuique particulam frangere, quo melius ob oculos subiiceretur omnium piorum in unum Christi corpus coadunatio. Atque hunc morem fuisse diu retentum, ex eorum testimonio liquet, qui tribus post Apostolos saeculis in Ecclesia floruerunt. Evicit deinde superstitio, ut panem quem nullus manu attingere audebat, sacerdos in os ingereret.

17. *Quoniam unus panis.* Iam superius monui, Paulum hic non ex professo nos hortari ad caritatem: sed obiter hoc dicit, ut intelligant Corinthii, externa quoque professione colendam esse illam unitatem quae nobis est cum Christo: quandoquidem omnes simul convenimus ad sacrae illius unitatis symbolum. In hoc secundo membro tantum alteram Sacramenti partem commemorat. et solet Scriptura per fractionem panis synecdochice totam Coenam significare. Cuius rei obiter monendi fuerunt lectores, nequis minus exercitatus putido cavillo turbetur, quod sycophantae quidam obtrudunt: quasi Paulus, solum panem nominans, plebem dimidia Sacramenti parte fraudare voluerit.

18. *Videte Israel secundum carnem.* Alio exemplo confirmat, hanc esse naturam omnium sacrorum, ut quadam societate nos cum Deo devinciant. Lex enim Mosis neminem admittit ad epulum sacrificii, nisi qui se rite praeparaverit. non de sacerdotibus modo loquor, sed de plebeiis qui sacrificii reliquias edunt. Hinc sequitur, omnes qui vescuntur carne immolatae pecudis, esse altaris participes: hoc est eius sanctificationis, qua Deus templum suum et sacra quae illic peraguntur, dignatus est. Haec particula *Secundum carnem* ideo addita videri potest, ut facta comparatione pluris aestimarent Corinthii Coenae nostrae efficaciam, acsi dixisset: Si tanta vis fuit in figuris veteribus, et in illis paedagogiae elementis: quantam esse in nostris mysteriis censebimus, ubi longe plenius nobis Deus affulget? Quanquam simplicius est (meo iudicio), Paulum duntaxat voluisse hac nota Iudaeos sub Lege constitutos discernere ab iis qui ad Christum conversi erant. Iam restabat antithesis: nempe si Dei sacra suos cultores sanctificant, pollutionem ex adverso contrahi ex idolorum sacris. Unus enim est Deus qui sanctificat. ergo omnes dii alieni profanant. Rursum si mysteria fideles Deo sociant et coadunant, impios similiter initiari superstitiosis suis ritibus in idolorum societatem. Sed antequam huc descendat Apostolus, occurrit per anthypophoram quaestioni quae opponi poterat.

19. Quid ergo dico? idolum, aliquid esse? aut idolo immolatum, aliquid esse? 20. Sed quae immolant Gentes, daemoniis immolant, non Deo. nolo autem vos participes fieri daemoniorum. 21. Non potestis calicem Domini bibere, et calicem daemoniorum. non potestis mensae Domini communicare, et mensae daemoniorum. 22. An provocamus Dominum? numquid fortiores illo sumus? 23. Omnia mihi licent, sed non omnia conducunt: omnia mihi licent, at non omnia aedificant. 24. Nemo quod suum est quaerat, sed quisque quod alterius est.

19. *Quid ergo dico?* Poterat in speciem videri Apostolus aut perperam argumentari, aut aliquid tum essentiae, tum facultatis tribuere idolis. Promptum autem erat excipere: Qualis Dei viventis comparatio cum idolis? Deus nos per mysteria sibi copulat: esto, unde tanta vis idolis quae nihil sunt, ut idem valeant? an idola putas aliquid esse, aut aliquid posse? Respondet, se non idola ipsa intueri: sed potius expendere consilium eorum qui sacrificant idolis. Inde enim provenire illam, quam tacite indicaverat, pollutionem. Fatetur ergo idolum nihil esse, fatetur meram esse frustrationem, quod Gentes solennes dedicationum ritus usurpant: neque enim talibus ineptiis vitiari Dei creaturas: sed quia superstitiosus et damnatus est eorum finis: et quia opus impium est, concludit, omnes qui se illis socios adiungunt, pollutione implicari.

20. *Sed quae immolant Gentes.* Subaudienda est negatio, ut responsio sit plena, in hunc modum: Non dico idolum esse aliquid, nec fingo aliqua virtute praeditum: sed dico Gentes immolare daemonio et non diis ea, quae immolant: ideoque opus ab earum prava et impia superstitione aestimo. semper enim videndum, qua quicque mente agatur. qui ergo se illis adiungit, profitetur eiusdem impietatis societatem. Pergit igitur in eo quod coeperat, Si negotium esset tantum cum Deo, ista nihil esse: sed respectu hominum vitiosa fieri: quia nemo accumbit idoli epulo, qui non se idoli cultorem testetur. Caeterum hic *daemones* quidam accipiunt pro diis Gentium commentitiis, secundum communem earum loquendi morem: nam quum Daemones nominabant, intelligebant minores deos, ut Heroes: atque ita sonabat vocabulum in bonam partem. Apud Platonem vero passim legitur pro geniis, sive angelis. Atqui sensus ille a Pauli mente alienus omnino esset: vult enim docere, quam non leve peccatum sit, eas obire actiones quae cultum idolorum prae se ferunt. Instituto ergo eius congruebat, non extenuare, sed potius amplificare quae illic subest impietas. Quam igitur ineptum fuisset, honestum nomen eligere ad designandum summum scelus? Certum est ex Propheta (Baruch. 4, 7.), diabolis immolari quae idolis immolantur. In eo Prophetae loco Graeca versio, quae tunc vulgaris erat, habet daemonia: atque hic est communis Scripturae usus. Quanto verisimilius est, Paulum ex Propheta mutuatum esse quod dicit, ad designandam mali gravitatem: quam ethnicorum more loquentem, elevasse quod in summa exsecratione ponere volebat? Verum his nonnihil videtur repugnare quod nuper dixi, Paulum ad idololatrarum intentionem respicere. neque enim eorum consilium est, diabolos, sed commentitios et a se fabrefactos deos colere. Respondeo, utrumque bene convenire: nam dum homines ita evanescunt in suis cogitationibus, ut creaturis cultus Divinos exhibeant potius quam uni Deo: haec poena in promptu est, ut Satanae serviant. neque enim medium illud quod quaerunt inter Deum et Satanam, reperiunt: sed recta Satan se illis adorandum offert,

postquam a vero Deo recesserunt. *Nolo autem vos.* Si nomen Daemonii esset medium, quam frigida esset haec Pauli sententia: cui tamen maximum severitatis pondus inest adversus idololatras? Rationem addit: quia Deo et idolis simul nemo possit communicare. est autem communicationis professio in omnibus sacris. Sciamus ergo, nos tunc demum admitti a Christo ad sacrum corporis et sanguinis sui epulum, si ante omnibus sacrilegiis valedixerimus. renuntiet enim alteri oportet qui altero potiri vult. O ter miseram eorum sortem, qui, ne displiceant hominibus, illicitis superstitionibus polluere se non dubitant! quandoquidem, sic agendo, sponte se abdicant Christi participatione, et aditum sibi ad salutarem eius mensam obstruunt.

22. *An provocamus Dominum?* Proposita doctrina vehementius insurgit, quod videbat nihili reputari, aut saltem pro leviculo errato duci atrocissimam Dei offensam. Volebant Corinthii licentiam suam esse excusabilem. quemadmodum nemo nostrum libenter accusari se patitur, sed quaerimus alia atque alia subterfugia quibus nos tegamus. Hoc autem modo dicit Paulus bellum suscipi cum Deo, et merito: nihil enim magis requirit Deus quam nobis fixum esse quicquid verbo suo pronuntiat. Qui ergo tergiversantur, ut impune liceat Dei mandatum transgredi, annon aperte in Deum se armant? Hinc illa maledictio quam denuntiat omnibus Propheta (Iesai. 5, 20.): Qui dicunt malum, bonum: et tenebras, lucem. *Numquid fortiores.* Admonet, quam periculosum sit Deum provocare: quia nemo id faciat nisi in suum exitium. Dubia est martis alea inter homines, ut loquuntur: at cum Deo contendere, nihil aliud est quam ultro sibi exitium accersere. Ergo si Deum timemus habere hostem, horreamus manifesta peccata excusare, hoc est quaecunque verbo eius repugnant: horreamus etiam in disceptationem vocare, de quibus ipse pronuntiavit: quod nihil aliud est quam gigantum more in coelum insurgere.

23. *Omnia mihi licent.* Iterum redit ad ius libertatis Christianae, quo se tuebantur Corinthii: et eadem solutione repellit eorum obiectionem, qua prius. Res erat externa vesci carnibus immolatis, convivio interesse: ergo per se licita. Paulus de hoc se controversiam minime facere testatur, sed rationem aedificationis habendam respondet. Licent mihi omnia, inquit, at non conducunt, proximis scilicet: neque enim propriam quisque utilitatem debet quaerere, ut mox subiicit: siquid autem fratribus non est utile, ab eo abstinendum. Speciem deinde utilitatis exprimit, nempe *Si aedificat.* neque enim hic spectanda est carnis utilitas duntaxat. Quid ergo? an propterea desinit licere quod alioqui permittit Deus, si proximo non expediat? sic enim libertas obnoxia esset hominibus. Expende verba Pauli, et agnosces libertatem nihilominus manere illibatam, dum proximis te accommodas: usum vero solum restringi. fatetur enim licere, sed utendum negat, nisi aedificet.

24. *Nemo quod suum est quaerat.* Ad Rom. 14., ubi tractat idem argumentum: Nemo sibi placeat, sed fratribus studeat placere in aedificationem. Praeceptum valde necessarium: ita enim natura sumus depravati, ut, neglectis fratribus, sibi quisque studeat. Lex autem caritatis, sicuti vult proximos amari a nobis ut nos ipsos, ita ad salutem eorum curandam revocat. Caeterum non vetat praecise Apostolus, singulos de sua utilitate cogitare: sed non vult ita sibi addictos esse, quin partem iuris sui remittant, quoties ita postulat salus fratrum.

25. Quicquid in macello venditur, edite, nihil disceptantes propter conscientiam. 26. Domini enim est terra,

et plenitudo eius (*Psal.* 24, 2.). 27. Siquis autem infidelium vos vocat, et vultis ire, quicquid vobis apponitur edite, nihil disceptantes propter conscientiam. 28. Quodsi quis vobis dixerit: Hoc est idolo immolatum: ne edatis propter eum qui indicavit, et propter conscientiam. 29. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius. utquid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia? 30. Si ergo per gratiam sum particeps, quid in eo blasphemor, in quo gratias ago? 31. Sive ergo editis, sive bibitis, sive quid aliud facitis: omnia in gloriam Dei facite. 32. Nullis sitis offendiculo, sive Iudaeis, sive Graecis, et Ecclesiae Dei: 33. Quemadmodum ego quoque per omnia omnibus placeo, non quaerens quod mihi est utile, sed quod multis, ut salvi fiant.

25. *Quicquid in macello.* De simulatione idololatriae superius dixit, aut de iis saltem actionibus, quae suscipi a Corinthiis non poterant, quin se impiorum superstitionibus socios profiterentur: nunc non tantum ab illis requirit, ut ab omni professione idololatriae abstineant, sed etiam ut diligenter caveant omnia offendicula, quae ex promiscuo rerum indifferentium usu nasci solent. tametsi enim genus erat unum in quo peccabant Corinthii, erant tamen diversi gradus. Nunc quod ad esum ciborum pertinet, initio ponit generalem sententiam, Sana conscientia licere vesci quibuslibet, quia Dominus permittit. Secundo libertatem hanc temperat quod ad usum, ne laedantur infirmae conscientiae. Ita conclusio haec in duo membra dividitur: prius est de libertate rerum indifferentium ac potestate: alterum de moderatione illius, ut usus ad caritatis regulam exigatur. *Nihil disceptantes.* Ἀνακρίνεσθαι, quo verbo hic utitur Paulus, est Ratiocinari in utramque partem, ita ut mens hominis alternet, nunc huc, nunc illuc inclinans. Ergo quod ad ciborum discrimen spectat, conscientias liberat omni scrupulo et haesitatione: quia, ubi constat nobis facti nostri approbatio ex verbo Domini, securos esse et tranquillis animis convenit. *Propter conscientiam*, hoc est coram Dei tribunali. acsi diceret: Quatenus tibi negotium est cum Deo, non est quod tecum disputes, liceat necne. Concedo enim, ut securus quibuslibet vescaris: quia tibi omnia Dominus absque exceptione concedit.

26. *Domini est terra.* Confirmat libertatem, quam posuit, Davidis testimonio. Verum quid hoc ad rem, dicet quispiam? Respondeo, Si plenitudo terrae Domini est, nihil esse in mundo quod non sanctum sit ac purum. Considerandum semper, in qua quaestione versetur Apostolus. dubitari poterat, an impiorum sacrificiis pollucrentur Dei creaturae. id negat Paulus: quia semper maneat penes Deum terrae totius dominium et possessio. Quae autem Dominus in manu habet, ea conservat sua virtute, ideoque sanctificat. purus ergo est rerum omnium usus filiis Dei, quando eas non aliunde quam ex Dei manu suscipiunt. *Plenitudinem terrae* vocat Propheta bonorum abundantiam quibus terra instructa et ornata est a Domino. Terra enim si arboribus, herbis, animalibus, et aliis rebus careret, esset tanquam domus supellectile et omnibus instrumentis vacua: imo mutila et informis esset. Siquis obiiciat, terram esse maledictam propter peccatum: responsio est facilis, puram hic et integram naturam spectare, quia de fidelibus tractat Paulus, quibus per Christum sanctificantur omnia.

27. *Siquis infidelium vos vocat.* Sequitur exceptio, nempe si admonitus erit fidelis, idolothyton esse quod apponitur, et videat esse

periculum offendiculi, peccare in fratres, nisi abstineat. Parcendum ergo docet in summa infirmis conscientiis. Quum dicit *Et vultis ire*, obscure subindicat, sibi non adeo probari: ac satius fore si recusarent. verum quia res est media, non vult praecise vetare. Et certe nihil melius esset quam procul effugere tales laqueos, non quod simpliciter damnandi sint qui se hominibus accommodant tantum usque ad aras, sed quia caute incedere convenit, ubi videmus proclivem esse lapsum.

29. *Conscientiam autem dico, non tuam.* Semper diligenter cavet, ne minuat libertatem, aut ulla in parte derogare illi videatur. Conscientiae fratris tui infirmae concedere hoc debes, ne iure tuo abutaris cum eius offendiculo. sed interim conscientia tua nihilominus soluta manet, quoniam ab illa subiectione est immunis. Itaque frenum quod tibi in externo usu iniicio, nequaquam laqueus sit ad tuam conscientiam induendam. Notandum hoc loco, nomen Conscientiae in stricto significatu accipi: nam ad Rom. 13, 5. et I. Tim. 1, 5. latius patet. Debemus, inquit illic Paulus, obedire principibus, non propter iram tantum, sed propter conscientiam: hoc est non modo metu ultionis, sed quia Dominus ita iubet, et est ex nostro officio. Annon eadem quoque ratione infirmis fratribus attemperare nos convenit? hoc est, quoniam eatenus illis sumus obnoxii coram Deo. Item, Finis praecepti caritas ex bona conscientia. annon caritatis affectus in bona conscientia situs est? Proinde hic (sicuti iam dixi) magis restricta est significatio: nempe quatenus anima pii hominis solum Dei tribunal respicit: nec ullum habet hominum respectum, et in beneficio libertatis sibi per Christum parto acquiescit: nullis personis, nullis circumstantiis locorum vel temporum alligatur. Alii codices iterum habent sententiam illam: *Domini est terra.* sed verisimile est, quum apposita esset ad marginem a lectore, obrepsisse in contextum. quanquam in eo non multum est momenti. *Utquid enim libertas mea.* Dubium est, a se ipsone ita loquatur Paulus, an hoc obiiciat in persona Corinthiorum. Si accipimus in eius persona dictum, erit confirmatio proximae sententiae, acsi dixisset: Quod propter alterius conscientiam te restringis, non ideo illi subiicitur tua libertas. Si in persona Corinthiorum, sensus erit: Legem nobis iniquam imponis, quod libertatem nostram vis stare et cadere aliorum arbitratu. Ego autem et Paulum a se ipso hoc dicere arbitror, et aliter expono. hactenus enim retuli quid aliis videatur. *Iudicari* ergo hic positum interpretor pro Damnari, communi Scripturae usu. Admonet autem Paulus, quantum sequatur incommodi, si promiscue libertate nostra utamur cum offensione proximorum: quod scilicet eam damnabunt. sic nostra culpa et importunitate fiet, ut singulare Dei beneficium damnetur. hoc periculum nisi cavemus, viti[illegible] nostro abusu libertatem. Valet igitur plurimum haec ratio ad confirmandam Pauli exhortationem.

30. *Si ergo per gratiam.* Similis ratio superiori, aut fere eadem: Quum Dei beneficium sit, quod omnia mihi licent, cur committerem, ut mihi id vitio vertatur? Non possumus quidem impedire, quin nobis impii maledicant: atque etiam infirmi succenseant nobis interdum: sed hic reprehendit Paulus intemperiem eorum qui sponte offendiculi materiam praebent, ac labefactant infirmas conscientias, quum minime necesse est, ac minime expedit. Bonis ergo nostris nos bene vult uti, ne maledicendi occasionem infirmi habeant ex inconsiderata nostra licentia.

31. *Sive ergo editis, sive bib.* Ne putarent in re tantula non esse adeo anxie vitandam reprehensionem, docet nullam esse vitae nostrae partem aut actionem tam minutam quae non referri debeat ad gloriam Dei: idque nobis curandum esse, ut etiam edendo et bibendo, illi promovendae studeamus. Cohaeret cum praecedentibus haec

sententia: nam si Dei gloriae studiosi sumus ut decet, nunquam patiemur, quantum in nobis erit, subiacere vituperio, eius beneficia. Recte vulgari proverbio olim iactatum fuit, Non vivendum esse, ut edamus, sed edendum, ut vivamus: modo simul reputetur vivendi finis: ita fiet, ut victus noster Deo sacer sit quodammodo, quia destinabitur ad eius cultum.

32. *Nullis sitis offendiculo.* Hic secundus est scopus, ad quem respicere nos convenit: regula scilicet caritatis. itaque studium gloriae Dei, primas tenet: secundas, respectus proximorum. Iudaeos et Gentes nominat, non tantum quia duobus illis generibus constabat Dei Ecclesia: sed ut doceat, nos omnibus, etiam alienis, esse debitores, ut eos, si fieri potest, lucrifaciamus.

33. *Quemadmodum per omnia placeo.* Quia generaliter et sine exceptione loquitur, quidam perperam extendunt ad ea quae sunt illicita et pugnantia cum verbo Domini: acsi liceret in gratiam proximorum plus audere quam Dominus nobis permittat. Sed certo certius est, Paulum nonnisi in rebus mediis et per se licitis se accommodasse hominibus. deinde notandus est finis, *Ut salvi fiant.* Quod ergo saluti eorum contrarium est, illis concedere non oportet: sed adhibenda prudentia, eaque spiritualis.

CAP. XI.

1. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi. 2. Laudo
autem vos, fratres, quod omnia mea meministis: et traditio-
nes tenetis, quemadmodum vobis tradidi. 3. Volo autem
vos scire, quod omnis viri caput est Christus, caput autem
mulieris, vir: caput autem Christi, Deus. 4. Omnis vir
orans aut prophetans velato capite, dedecore afficit caput
suum. 5. Omnis mulier orans aut prophetans aperto ca-
pite, dedecore afficit caput suum. perinde enim est acsi ra-
datur. 6. Si enim non velatur mulier, etiam tondeatur. si
autem mulieri turpe est tonderi aut radi, veletur. 7. Vir
quidem velato esse capite non debet, quum sit imago et glo-
ria Dei. mulier autem gloria viri est. 8. Non enim est vir
ex muliere, sed mulier ex viro. 9. Etenim non est creatus
vir mulieris causa: sed mulier causa viri. 10. Propterea de-
bet mulier potestatem habere super caput suum, propter An-
gelos. 11. Caeterum neque vir absque muliere, neque mu-
lier absque viro, in Domino. 12. Quemadmodum enim mu-
lier ex viro, sic et vir per mulierem: omnia autem ex Deo.
13. In vobis ipsis iudicate, deceatne mulierem retecto capite
Deum precari. 14. An ne ipsa quidem natura vos docet,
quod, si vir comam alat, dedecus illi sit: 15. Si vero mulier
comam alat, gloria sit illi? quoniam illi coma instar vela-
menti data est. 16. Quodsi quis videtur contentiosus esse,
nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiae
Dei.

1. *Imitatores mei.* Hinc apparet, quam ineptae sint capitum sectiones, quod haec sententia a superioribus abscissa est, quibus annexa esse debuit: et sequentibus adiuncta est, quibuscum nihil

habet commune. Fingamus ergo clausulam esse proximi capitis: illic Paulus exemplum suum proposuerat in confirmationem doctrinae: nunc ut intelligant Corinthii hoc sibi convenire, eos hortatur ad imitandum quod fecerat, sicuti ipse Christum fuerat imitatus. In quo duo sunt observanda: quod nihil praescribit aliis quod non prior observaverit: deinde quod se et alios ad Christum, tanquam unicum recte agendi exemplar, revocat. Nam sicut boni doctoris est, nihil verbo praecipere nisi quod opere praestare sit paratus: ita neque tam morosus esse debet, ut quicquid facit, protinus ab aliis exigat: quemadmodum superstitiosi solent: nam quicquid ipsis adlubescit, aliis quoque imponunt: voluntque suum exemplum simpliciter haberi pro regula. et mundus etiam sponte propensus est ad *κακοζηλίαν:* et simiarum instar aemulatur quod a magnis auctoribus fieri videt. Porro videmus, quantum malorum invexerit in Ecclesiam praepostera haec cupiditas imitandi omnia Sanctorum facta absque exceptione. Quo diligentius retinenda est haec Pauli doctrina, eatenus sequendos esse homines, si Christum habeant *πρωτότυπον:* ne ad hoc valeant Sanctorum exempla, ut a Christo abducant: sed potius ad eum dirigant.

2. *Laudo autem vos.* Transit nunc ad aliud argumentum: nempe ut Corinthios instituat, quale in sacris conventibus servandum sit decorum. Nam sicut vestis aut gestus hominem nunc deformat, nunc ornat: sic omnes actiones decoro honestantur, ac vitiantur indecentia. multum igitur valet *τὸ πρέπον:* nec ad id modo ut gratiam ac speciem conciliet actionibus: sed etiam ut animos ad honestatem assuefaciat. Id quum generaliter verum sit in omnibus: in sacris potissimum locum habet. quantus enim contemptus, et quanta demum barbaries nascetur, nisi honeste ac decenter nos gerendo gravitatem retineamus in Ecclesia? Quaedam ergo praecipit ad publicum ordinem pertinentia, quo sacri coetus ornantur. Verum ut paratiores reddat ad obsequium, principio laudat superiorem obedientiam, quia instituta sua servaverint: nam quum genuisset illam Ecclesiam Domino, certam politiam tradiderat qua gubernaretur. hanc retinendo spem faciebant Corinthii, se in posterum quoque fore dociles. Sed mirum est, hanc laudem quum illis nunc tribuat, tam multa superius reprehendisse: imo si illius Ecclesiae statum, qualis ante descriptus fuit, consideramus, procul ab hac laude aberant. Respondeo, quosdam iis vitiis quae hactenus notavit, laborasse, et quidem alios aliis: interea tamen ab universo corpore retentam fuisse formam quam commendaverat. Nihil enim in eo est repugnantiae, si plurima variaque peccata regnent in aliquo populo, si alii fraudent, alii rapiant, alii invideant, alii rixentur, alii scortentur: et tamen quantum ad formam Ecclesiae publicam, serventur Christi et Apostolorum instituta. Id erit clarius, si teneamus, quid Paulus significet per *παραδόσεις.* et alioqui de hoc vocabulo dicendum est, ut Papistis respondeamus, qui hoc loco se armant ad tuendas suas traditiones. Tritum est illud eorum axioma: doctrinam Apostolorum constare partim scriptis, partim traditionibus. sub hoc secundo membro includunt non tantum ineptas quaslibet superstitiones, et pueriles ritus quibus sunt referti: sed crassas etiam omnes abominationes manifesto Dei verbo contrarias, et tyrannicas suas Leges, quae mera sunt conscientiarum tormenta. Ita nihil tam stultum, nihil tam absurdum, denique nihil tam portentosum, quod non sub hac umbra lateat, et pingatur hoc colore. quoniam ergo Paulus hic traditionum facit mentionem, verbulum hoc arripiunt suo more, ut Paulum faciant auctorem omnium abominationum, quas apertis Scripturae testimoniis redarguimus. Ego autem non nego, quin aliquae fuerint Apostolorum traditiones non scriptae: sed non concedo fuisse doctrinae partes, nec de rebus ad

salutem necessariis. quid igitur? quae pertinerent ad ordinem et politiam. Scimus enim unicuique Ecclesiae liberum esse, politiae formam instituere sibi aptam et utilem: quia Dominus nihil certi praescripserit. Ita Paulus, Ecclesiae Corinthiacae primus fundator, institutis quoque piis et honestis eam formaverat, ut decenter et ordine illic agerentur omnia: sicuti praecipiet cap. 14. Quid autem hoc ad insulsas ceremoniarum nugas, quae visuntur in Papatu? quid ad superstitionem plusquam Iudaicam? quid vero ad Phalaricam tyrannidem, qua excruciant miseras conscientias? quid ad tot idololatriae portenta? Hoc enim rite praecipiendi exordium erat, modestiam servare qua usus est Paulus, ne ad sua placita cogerent homines, quidvis interim fingentes suo arbitrio: sed imitationem sui requirerent, quatenus sunt Christi imitatores: nunc vero postquam sua libidine quidvis fabricare ausi sunt, obsequium ab omnibus exigere, nimis absurdum est. Porro sciendum est, ideo superioris temporis obedientiam laudari a Paulo, ut in posterum quoque dociles reddat.

3. *Volo autem vos scire.* Vetus proverbium est, Ex malis moribus nasci bonas leges. Quia nondum ritus iste, de quo disseritur, venerat in quaestionem: Paulus nihil praeceperat. erratum Corinthiorum in causa fuit, ut doceret, quid honestum esset factu in hac parte. Ut probet indecorum esse, mulieres apparere capitibus retectis in coetu publico, viros rursum orare vel prophetare capitibus velatis: principium sumit ab ordinibus Divinitus institutis. Dicit autem, Sicuti Deo Christus, tanquam capiti, subest: ita et Christo virum et viro subesse mulierem. Quomodo autem inde colligat, velatas esse debere mulieres, postea videbimus. nunc teneamus quatuor istos gradus quos ponit. Deus ergo primatum obtinet, Christus secundum habet locum. quomodo? nempe quatenus in carne nostra Patri se subiecit: alioqui enim quando unius est cum Patre essentiae, ita aequalis est illi. Meminerimus ergo hoc dici de Christo mediatore. Patre, inquam, inferior est, quatenus naturam nostram induit, ut esset primogenitus inter multos fratres. In eo quod sequitur, plus est aliquanto difficultatis. hic ponitur vir medius inter Christum et mulierem, ita ut caput mulieris non sit Christus. atqui alibi docet idem Apostolus (Galat. 3, 28.), in Christo non esse masculum nec feminam. cur ergo hic statuit discrimen quod illic tollit? Respondeo, solutionem pendere ex locorum circumstantia. quum mulierem a viro differre negat, tractat de spirituali Christi regno, ubi personae non aestimantur, nec in rationem veniunt: nihil enim ad corpus, nihil ad externam hominum societatem, sed totum in Spiritu situm est. qua ratione etiam servi et liberi nullam esse differentiam testatur. Neque tamen civilem ordinem interea confundit, aut honorum distinctiones, quibus non potest carere communis haec vita. Hic vero disputat de externa honestate atque decoro, quae pars est politiae Ecclesiasticae. ergo quantum ad spiritualem coniunctionem, coram Deo, et intus in conscientia, Christus caput est viri ac mulieris absque discrimine: quia illic neque masculi neque feminae habetur respectus. quantum ad externam compositionem et decorum politicum, Christum vir et virum mulier sequitur: ita ut non sit idem gradus, sed locum habeat inaequalitas ista. Si quispiam roget, quidnam matrimonium habeat cum Christo commune: respondeo, Paulum hic de sancto piorum coniugio loqui, cuius Christus est antistes, et cuius nomine consecratur.

4. *Omnis vir orans.* Duae sunt propositiones: prior est de viro, secunda de muliere. Dicit virum Christo capiti suo facere iniuriam, si velato capite oret vel prophetet. cur ita? nam hac conditione Christo subiicitur, ut in oeconomia principatum gerat. est enim

Paterfamilias instar regis domi suae. Gloria ergo Dei in eo relucet propter dominium quo pollet. Si velat caput, ab illa eminentia, in qua collocatus est a Deo, demittit se in servitutem. ita imminuitur Christi honor. Exempli gratia, Si is cui partes suas princeps mandavit, personam suam nesciat sustinere, sed infimo cuique suam dignitatem spernendam prostituat: nonne contumelia afficit principem suum? ita si vir locum suum non retinet, si Christo non ita subiicitur, ut familiae suae cum potestate praesit: eatenus obscurat Christi gloriam quae relucet in ordine coniugii bene constituto. porro velum (ut mox videbimus) symbolum est mediae potestatis et interpositae. *Prophetare* hic accipio pro enarrare Dei mysteria in aedificationem audientium, ut infra capite 14.: sicuti orare significat precandi formam concipere, et quasi praeire toti populo: quod publici doctoris officium est. neque enim de qualibet precatione disputat Paulus, sed solenni. Caeterum meminerimus hic eatenus peccari, quatenus turbatur decorum, et ordinis a Deo positi distinctio confunditur. non enim statuenda est religio, quasi nefas sit doctorem pileolum in capite gestare, quum pro suggestu ad populum loquitur. Nihil aliud vult Paulus, nisi ut appareat viri dominium, mulieris subiectio: quod fit, dum vir caput detegit in conspectu Ecclesiae: etiam si pileolum deinde recipiat, vitandi frigoris causa. Denique una hic regula est τὸ πρέπον, quo salvo, nihil praeterea requirit Paulus.

5. *Mulier orans aut prophetans.* Secunda propositio, mulieribus caput debere esse velatum, dum orant vel prophetant: dedecore alioqui afficere caput suum. Nam sicut vir professione libertatis caput suum honorat, ita mulier, subiectionis: proinde e converso mulier si caput retegat, subiectionem excutit non sine mariti contemptu. Sed videtur hoc superfluum esse, quod Paulus mulierem aperto capite prophetare vetat, quum alibi in totum prohibeat mulieribus in Ecclesia loqui (I. Tim. 2, 12.). ergo ne sub velo quidem licitum ipsis erit prophetare. unde sequitur, hic frustra de velo disputari. Responderi potest, Apostolum hic unum improbando alterum non probare. Nam quum reprehendit, quod prophetabant nudo capite, non tamen illis permittit prophetare alio quovis modo, quin potius huius quoque vitii reprehensionem in alium locum differt, nempe in caput 14. In eo nihil est incommodi: quanquam neque hoc male quadrabit, si dicamus Apostolum hanc modestiam non modo in loco ubi tota Ecclesia congregatur, requirere a mulieribus: sed etiam in quovis graviore coetu aut matronarum, aut virorum: quales interdum in privatas aedes conveniunt. *Perinde enim est acsi radatur.* Aliis rationibus nunc contendit, indecoram esse capitis nuditatem in mulieribus. Natura, inquit, ipsa abhorret. mulierem rasam cernere, foedum est aspectu et monstri instar. hinc colligimus, comam a natura dari mulieri pro velamento. Siquis nunc obiiciat, sufficere igitur comam, quia sit naturale velum, Paulus negat. tale enim velum est quod alterum accersat quo tegatur. Atque hinc elicitur probabilis coniectura, mulieres quae coma praestarent, ostentandae pulcritudinis causa, velum abiicere solitas. Itaque Paulus non temere huic vitio contrarium remedium opponit, ut sint deformitate potius quam libidinis illecebra spectabiles.

7. *Vir non sit velato capite, quia est imago.* Eadem nunc quaestio de imagine moveri potest, quae antea de capite. creatus enim est uterque sexus ad imaginem Dei: neque minus feminas quam masculos ad illam imaginem reformari iubet Paulus. Sed imago, de qua nunc loquitur, ad ordinem coniugalem refertur: ideoque pertinet ad praesentem vitam, non autem in conscientia sita est. Haec est simplex solutio, non hic tractari de innocentia et sanctitate quae peraeque mulieribus ac viris convenit: sed de praestantia quamDeus

viro contulit, ut mulierem antecelleret. In hoc superiore dignitatis gradu conspicitur Dei gloria, sicuti relucet in omni principatu. *Mulier gloria viri est.* Non dubium, quin mulier insigne sit viri ornamentum. est enim magnus honor, quod Deus viro eam destinavit sociam vitae et adiutricem, et subiecit tanquam corpus capiti. Nam quod de uxore sedula praedicat Solomo (Proverb. 12, 4.), coronam esse mariti sui, id de universo sexu verum est, si Dei ordinationem respicimus, quam hic Paulus commendat, docens ideo conditam esse mulierem, ut insigne sit Dei ornamentum.

8, *Non enim est vir ex muliere.* Duobus argumentis confirmat eminentiam quam viris tribuerat supra mulieres. primum est, quod mulier a viro ducit orginem: est igitur ordine posterior. secundum est, quod mulier creata est viri causa, subest igitur illi, tanquam opus finale suae causae. Quod vir principium sit et finis mulieris, patet ex Lege (Genes. 2, 17.): Non est bonum homini esse soli: faciamus illi etc. deinde: Sumpsit Deus unam ex costis Adae, et formavit Hevam.

10. *Propterea debet mulier potestatem.* Ab ipso iure ducit argumentum ad externam honestatem. Subiecta est, inquit: ergo gerat insigne subiectionis. In nomine Potestatis est metonymia: quia symbolum intelligit quo testetur se sub viri esse potestate. est autem velum, sive peplum sit, sive carbasus, sive aliud quodvis tegumentum. Quaeritur, an de coniugatis loquatur tantum. sunt enim qui ad eas restringant quicquid hic docet Paulus: quia virginibus hoc non conveniat, subesse imperio maritali. Verum imperite: altius enim respicit Paulus, nempe ad perpetuam Dei Legem quae sexum muliebrem virorum imperio subiecit. Quamobrem ad hoc natae sunt omnes feminae, ut virilis sexus praestantiae cedant. alioqui inepta esset Pauli ratio quam a natura sumpsit: quum diceret nihilo esse decentius, nudari caput mulieris, quam radi. quod virginibus etiam commune est. *Propter Angelos.* Varie exponitur hic locus. Quia Malachias propheta 2, 7. Sacerdotes vocat Angelos Dei, de his quidam Paulum loqui putant: sed neque simpliciter usquam, hoc est absque adiectione, designantur verbi ministri: et sensus esset nimis coactus. ego igitur in propria significatione accipio. Sed quaeritur ratio, cur propter Angelos voluerit velari mulieres? quid enim hoc ad eos attinet? Quidam respondent, quia intersunt orationibus fidelium, ideoque spectatores sunt indecentiae, siqua illic admittitur. Sed quid opus est tam subtiliter philosophari? Scimus Angelos Christo quoque tanquam suo capiti praesto esse et ministrare. ergo quum eo licentiae prorumpunt mulieres, ut sibi dominationis symbolum praeter ius et fas usurpent, turpitudinem suam Angelis conspicuam faciunt. Itaque ad amplificationem hoc dictum est: acsi dixisset, non Christum solum, sed omnes quoque Angelos testes fore dissolutionis, si mulieres velum abiicerent. atque haec interpretatio Apostoli proposito apte quadrat. de ordinibus hic agitur: dicit autem hoc proficere mulieres altius quam deceat assurgendo, ut Angelis coelestibus impudentiam suam prodant.

11. *Caeterum neque vir absque muliere.* Hoc additum est partim ad cohibendos viros, ne mulieribus insultent: partim ad consolandas mulieres, ne aegre ferant subiectionem. Hac, inquit, lege sexus virilis eminet supra muliebrem, ut mutua benevolentia inter se coniuncti esse debeant: neque enim alter potest altero carere. quodsi separentur, erunt quasi mutila membra corporis laceri: hoc igitur vinculo mutui officii inter se cohaereant. Quum dicit *In Domino:* hac particula revocat fideles ad Domini institutionem: quum impii nihil praeter urgentem necessitatem respiciant. Profani enim homines, si commode carere possint uxoribus, contemnunt totum sexum:

nec cogitant, se illi esse obligatos Dei ordinatione et decreto. pii vero agnoscunt, sexum virilem dimidiam tantum esse portionem generis humani. expendunt, quid sibi velit illud (Genes. 5, 2.): Creavit Deus hominem, masculum et feminam creavit eos. Ita sponte agnoscunt se infirmo sexui esse debitores: mulieres piae similiter de sua obligatione cogitant. Ita vir non consistit absque muliere, quia esset caput recisum a corpore: neque mulier absque viro, quia esset truncum corpus. Vir ergo praestet mulieri officium capitis ad eam regendam: mulier viro praestet officium corporis ad eum adiuvandum: idque non in coniugio tantum, sed etiam in coelibatu: neque enim de tori cohabitatione hic loquor, sed de civilibus officiis, quibus etiam extra matrimonium locus est. Si hoc ad universum genus magis referre placeat, non reclamo: quanquam Paulus sicuti ad singulos dirigit sermonem, ita videtur speciale notare cuiusque officium. *Quemadmodum mulier ex viro.* Si haec una est ex causis, cur viri sit principatus, quod mulier ex eo sumpta est: ita haec erit ratio amicae coniunctionis, quod tueri se ac conservare non potest virilis sexus sine auxilio mulierum. Manet enim illud fixum, Non esse bonum viro manere solum (Genes. 2, 18.). Potest quidem hoc Pauli dictum referri ad propagationem: quia non generentur homines a solis viris, sed etiam a mulieribus. sed ego illud etiam complector, necessarium viri adiumentum esse mulierem: quia vita solitaria homini non expediat. hoc Dei decretum nos ad colendam mutuam communicationem hortatur.

12. *Omnia autem ex Deo.* Deus est principium utriusque sexus. debet ergo uterque sortem sibi a Domino attributam, cum humilitate amplecti et tenere. Vir moderate exerceat suum imperium, nec mulieri insultet, quae ei socia data est. contenta sit mulier subiectione: nec indigne ferat, praestantiori sexui se postpositam esse. alioqui utrinque Dei iugum excutient, qui non abs re gradus istos distinxit. hoc porro gravius est, Dei imperio rebelles esse, quum ab officio discedunt vir et mulier, quam si dixisset Paulus alterum alteri facere iniuriam. *Ne ipsa quidem natura.* Iterum naturam illis decori magistram proponit. quod autem omnium consensu et consuetudine receptum tunc erat, et quidem apud Graecos, vocat naturale: nam viris non semper fuit coma dedecori. olim ubique viros fuisse comatos, hoc est primis saeculis, referunt Historiae. unde et Poetae vocare solent intonsos veteres, trito epitheto. Sero tonsoribus Romae uti coeperunt, circa aetatem Africani superioris. Et quo tempore scribebat haec Paulus, nondum in Galliis et Germania invaluerat tondendi usus. quin potius deforme fuisset non minus viris quam mulieribus, radi aut tonderi: sed quoniam in Graecia parum virile erat alere comam, ut tales quasi effeminati notarentur: morem iam confirmatum pro natura habet.

16 *Quodsi quis videtur. Contentiosus* est qui libidine ad movendas lites incitatur, nec curat ut locus sit veritati. Tales sunt omnes qui bonos ritus et utiles convellunt nulla necessitate, qui de rebus non ambiguis movent controversias: qui non acquiescunt rationibus, qui non sustinent se in ordinem cogi. tales sunt etiam ἀκοινώνητοι, qui stulta affectatione ad novam et inusitatam formam feruntur. Eos Paulus non dignatur responsione: quia perniciosa res sit contentio, ideoque arceri debeat ab Ecclesiis. quo docet, auctoritate magis compescendos esse pervicaces et rixandi cupidos, quam refellendos longis disputationibus. Nunquam enim contentionum erit finis, si certando velis hominem pugnacem vincere: quia centies victus nunquam fatigabitur. Diligenter ergo notemus locum istum, ne abripi nos supervacuis disputationibus sinamus: modo tamen contentiosos noverimus discernere. neque enim pro contentioso semper est haben-

dus qui placitis nostris non acquiescit, aut qui refragari nobis audet. sed ubi libido et pervicacia apparet: tum dicamus cum Paulo, alienas ab Ecclesiastico more esse contentiones.

17. Hoc autem denuntians non laudo, quod non in melius, sed in peius convenitis. 18. Primum enim, convenientibus vobis in Ecclesiam, audio dissidia inter vos esse: et ex parte credo. 19. Oportet enim haereses quoque esse in vobis, ut qui probi sunt, manifesti fiant inter vos. 20. Convenientibus ergo vobis in unum, non est Dominicam coenam edere. 21. Unusquisque enim propriam coenam praesumit edendo: atque hic quidem esurit, ille autem ebrius est. 22. Numquid domos non habetis ad edendum et bibendum, aut Ecclesiam Dei contemnitis? et pudore afficitis eos qui non habent? quid vobis dicam? laudabo vos in hoc? non laudo.

Superioris vitii reprehensio fuit lenis tantum et blanda admonitio, quia inscienter peccabant Corinthii: ut illis facile ignosci aequum esset. Et Paulus initio laudaverat eos, quod sua instituta fideliter servarent: nunc acrius eos pungere incipit, quia gravius in quibusdam peccabant, neque id ignorantia.

17. *Hoc autem denuntians non laudo.* Sic enim resolvo, quia videtur Paulus participium et verbum inter se mutasse. non convenit etiam Erasmi interpretatio, qui παραγγέλλειν vertit Praecipere. Denuntiandi verbum melius quadraret. ego tamen hac de re non contendo. Est antithesis inter hoc membrum et initium huius capitis, acsi diceret: Quod vos laudavi, ne putetis id esse absque exceptione. est enim quod reprehendam, sicuti obiurgatione dignum est. Caeterum hoc non ad Coenam Domini pertinet tantum (meo iudicio), sed alia etiam peccata quae referet. Sit ergo haec generalis sententia, notari Corinthios quia non convenirent in melius, sed in peius. postea sequentur particulares effectus huius mali. Primum eos accusat, *quod non in melius conveniant:* deinde quod etiam in *peius.* Hoc quidem secundum gravius est, sed neque illud ferendum: nam si respicimus, quid agatur in Ecclesia: nullus conventus fructu carere debet. Illic auditur Dei doctrina, fiunt precationes, mysteria celebrantur. fructus Verbi est, ut augeatur in nobis fiducia et timor Dei: ut progressus fiant in vitae sanctitate, exuamus magis ac magis veterem hominem, proficiamus in vitae novitate: et caetera mysteria huc tendunt, ut nos in pietate et caritate exerceant. ad haec quoque omnia valere debent preces. Et accedit, quod Dominus per Spiritum suum efficaciter operatur, quia nolit institutiones suas esse vanas. Ergo si nihil prosint nobis sacri conventus, neque inde reddamur meliores, ingratitudo nostra in culpa est: ideoque iure sumus accusandi. Facimus enim, ut sine profectu abeant quae suapte natura et ex Dei ordinatione salutaria esse debebant. Sequitur alterum, Quod *in peius:* hoc longe atrocius est, priori tamen semper fere succedit: nam si nihil proficimus in Dei beneficiis, ulciscitur hoc modo nostram ignaviam, quod deteriores reddimur. Et hoc fere contingit, ut neglectus pariat multas corruptelas: praesertim quia genuinum usum non attendunt, mox ad noxia figmenta prolabi solent.

18. *Convenientibus vobis in Ecclesiam, audio dissidia.* Nonnulli dissidia et haereses referunt ad illam ἀταξίαν quam mox subiicit. Ego latius extendo: et certe non est verisimile, usurum fuisse tam im-

propriis et alienis nominibus ad eam confusionem notandam. nam quod dicunt asperius loquutum, quo melius peccati gravitatem exprimeret, id ego concederem, si congrueret significatio. Est igitur obiurgatio generalis, quod unanimes non essent, ut decet Christianos: sed singuli, propriis studiis nimium addicti, minus se aliis accommodarent. Hinc abusus ille, de quo statim videbimus: hinc ambitio et fastus, quod se quisque efferebat, aliis despectis: hinc aedificationis neglectus: hinc donorum Dei profanatio. Dicit se *ex parte credere:* ne putent omnes sibi hoc tantum crimen impingi, atque ita conquerantur se immerentes gravari. Interea tamen subindicat, hoc ad se non ambiguo tantum rumore fuisse perlatum, sed certiore relatu, cui fidem non prorsus abrogat.

19. *Oportet enim haereses quoque.* Ante posuerat schismata, nunc haereses, quo magis amplificet: quod etiam ex particula Quoque colligitur. est enim πρὸς αὔξησιν addita. Scitur, quo sensu veteres utrumque istorum nominum usurparint: et qualiter distinxerint haereticos a schismaticis. Haeresin ponebant in dissensione doctrinae: schisma potius in alienatione animorum: quum scilicet quispiam invidia, vel odio pastorum, vel morositate, discessionem faciebat ab Ecclesia. Quanquam autem fieri nequit, quin malis dogmatibus scindatur Ecclesia, atque ita haeresis schismatis radix est et initium: quanquam etiam invidia vel superbia omnium fere haereseon est mater: prodest tamen haec duo sic discernere. Sed nunc videndum, quid Paulo significent. iam eos improbavi qui haeresin exponunt separationem mensae: quia divites coenam suam non communicarent cum pauperibus. nam aliquid magis odiosum voluit designare. Verum relictis aliorum opinionibus, schisma et haeresin hic capio tanquam minus et maius. Schismata igitur sunt vel obscurae simultates, ubi non conspicitur ea consensio quae inter pios esse debet: vel studia inter se pugnantia grassantur, ubi suum cuique placet, et omnia aliorum quisque respuit. Haereses sunt, dum eo usque malum prorumpit, ut appareat manifestum bellum, et ex professo dividant se homines in contrarias sectas. Ergo ne fideles, propterea quod dissidiis cernebant laborare Corinthios, animis deficerent, retorquet Apostolus hoc scandalum in contrariam partem: quod Dominus potius talibus experimentis probet suorum constantiam. Pulcra consolatio: Adeo, inquit, turbari nos aut labascere non convenit, dum non videmus plenam unitatem in Ecclesia, sed potius quaedam signa dissipationis ex animis non bene consentientibus: ut etiam, si palam emergant sectae, stare nos oporteat firmos et constantes: ita enim deteguntur hypocritae. ita ex adverso probatur fidelium sinceritas: nam sicuti hac occasione se prodit eorum levitas qui radices non egerunt in verbo Domini, et eorum improbitas qui simulando speciem bonorum virorum praebuerant: ita illustrius specimen edunt boni suae constantiae et sinceritatis. Nota autem, quod dicit Paulus Oportere: significat enim hoc verbo, id non fortuito, sed certa Dei providentia evenire: quia velit explorare suos, perinde ac aurum in fornace. quodsi Deo placet, ergo expedit. Neque tamen ideo ingrediendum est in spinosas disputationes, vel potius in labyrinthos, de fatali necessitate. Scimus nunquam fore tempus quo non multi sint reprobi: scimus eos gubernari Spiritu Satanae, et efficaciter rapi ad malum: scimus hunc assidue lapidem moveri a Satana, ut abrumpat Ecclesiae unitatem. hinc illa necessitas cuius meminit Paulus, non ex fato. Scimus etiam Dominum mirabili sua sapientia in fidelium salutem convertere pestiferas Satanae machinationes. Hinc ille finis, ut eluceant melius probi. neque enim acceptum tale bonum referri debet haeresibus, quae ut malae sunt, ita non possunt nisi malum gignere: sed Deo, qui rerum naturas infinita sua bonitate transformat, ut salutaria sint

electis quae in eorum exitium excogitaverat Satan. Quod autem Chrysostomus particulam ἵνα non causam sed eventum indicare contendit: non est tanti momenti. Causa enim est arcanum Dei consilium, quo sic attemperantur mala, ut in bonum finem cedant. Scimus postremo impios sic impelli a Satana, ut voluntario motu agantur simul et agant. quare sublata illis est excusatio.

20. *Non est Dominicam Coenam.* Nunc taxat abusum qui in Coenam Domini obrepserat apud Corinthios: quod sacro et spirituali epulo profana symposia permiscerent, idque cum pauperum contumelia. Dicit Paulus, hoc modo non edi Coenam Domini: non quia unus abusus omnino aboleret ac in nihilum redigeret sacrosanctam Christi institutionem: sed quia perperam mysterium tractando polluebant. Solemus enim vulgari sermone ita loqui, Non fieri quod rite non fit. Erat autem haec non levis corruptela, ut postea videbimus. Si *Non est* pro Non licet accipias (ut faciunt aliqui), eodem recidet sensus: nempe Corinthios non esse comparatos ad Coenam Domini edendam, quum ita se disiungunt. simplicius tamen est quod nuper retuli, damnari profanam illam mistionem quae Christi Coenae nihil affine habebat.

21. *Unusquisque enim propriam Coenam praesumit.* Mirum est sane et fere portenti instar, Satanam tam exiguo temporis spatio tantum potuisse. sed hoc exemplo admonemur, quid valeat sine ratione antiquitas: hoc est, quantum habeat auctoritatis longa consuetudo, nullo verbi Dei testimonio probata. Quia hoc invaluerat, legitimum habebatur: adfuit tunc Paulus qui se interponeret. quid post mortem Apostolorum? quanta licentia putamus Satanam exsultasse! Atqui hoc firmissimum est fundamentum Papistis: Vetus est: fuit olim factum: habeat ergo pondus coelestis oraculi. Caeterum unde ortus sit hic abusus, aut qua occasione tam cito emerserit, dubium est. Chrysostomus ἀπὸ τῶν ἀγαπῶν fluxisse putat, quod, quum divites soliti essent domo afferre, unde promiscue cum pauperibus et in commune epularentur: postea exclusis pauperibus, soli se suis lautitiis ingurgitare coeperunt. Et certe vetustissimum fuisse illum morem, patet ex Tertulliano. Vocabant autem agapas coenas illas communes quas inter se agitabant, quod essent fraternae dilectionis symbola, et ex eleemosynis constarent. nec dubito, quin sacrificiorum ritus, tam Iudaeis quam Gentibus communes, causam praebuerint. video enim Christianos sic vitia rituum fere correxisse, ut similitudinem aliquam retinerent. Verisimile ergo est, quum et Iudaeos et Gentiles cernerent convivium sacro adiungere tanquam appendicem, sed utrosque peccare ambitione, luxu, intemperantia: formam convivii instituisse quae sobrietatis potius et frugalitatis exercitium foret: deinde quae spirituali Coenae apta esset propter communicationem. Divitum enim sumptu pauperes illic alebantur: et erat communis omnium mensa. Sive autem statim ab initio proruperant ad hanc profanam corruptelam: sive institutum alioqui non tam malum, successu temporis ita degeneraverat: Paulus nullo modo vult spirituale hoc convivium misceri epulis communibus. Habet hoc quidem speciem honestam, pauperes simul ac divites collatis cibis in commune vesci: divites suam abundantiam cum egenis communicare: sed nihil tanti est, ut profanetur sacrum mysterium. *Atque hic quidem esurit.* Hoc unum erat malum, quod, quum se laute tractarent divites, pauperibus quodammodo videbantur exprobrare suam egestatem. Inaequalitatem hyperbolice designat, quum dicit alios esse ebrios, et alios esurire. habebant enim alii quo bene farcirent ventrem: alii tenuiter victitabant. sic pauperes erant expositi ludibrio divitum, aut saltem pudore afficiebantur. Erat igitur turpe spectaculum, et indignum Coena Domini.

22. *Numquid domos non habetis.* Hinc videmus in totum displicuisse Apostolo convivandi morem, etiamsi abesset ille superior abusus. Nam etsi videtur tolerabilius, totam Ecclesiam in communi mensa coenare: hoc tamen ipsum vitiosum est, convertere in alienos usus sacrum conventum. Scimus, ad quas actiones convenire debeat Ecclesia: nempe ad audiendam doctrinam, ad fundendas precationes et hymnos Deo canendos, ad celebranda mysteria, ad edendam fidei confessionem, ad peragendos pios ritus et alia pietatis exercitia. Siquid aliud illic geratur, est intempestivum. sua cuique domus ad edendum et bibendum destinata est: indecenter ergo id fit in sacro conventu. *Quid vobis dicam?* Re conclusa iam illis proponit aestimandum, an laudari debeant: neque enim poterant tam manifestum abusum defendere. Interrogatione autem eos magis urget, acsi diceret: Quid aliud facerem? an negabitis vos iure reprehendi? Caeterum particulam *In hoc* quaedam exemplaria coniungunt verbo sequenti, hoc contextu: Laudabo vos? in hoc non laudo. sed diversa lectio apud Graecos est receptior, et melius quadrat.

23. Ego enim accepi a Domino, quod etiam tradidi vobis: quod Dominus Iesus nocte qua traditus est, accepit panem: 24. Et gratiis actis, fregit, et dixit: Accipite, edite, hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur. hoc facite in mei memoriam. 25. Similiter et calicem, postquam coenaverant, dicens: Hic calix Novum testamentum est in sanguine meo. hoc facite, quotiescunque biberitis, in mei memoriam. 26. Quotiescunque enim ederitis panem hunc, et biberitis hunc calicem, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat. 27. Itaque quisquis ederit panem hunc, aut biberit calicem Domini indigne: reus erit Corporis et Sanguinis Domini. 28. Probet autem homo se ipsum, et sic de pane illo edat, et de calice bibat. 29. Qui enim ederit a[illegible] [illegible]iberit indigne, iudicium sibi edit ac bibit, non discernens Corpus Domini.

Hactenns vitium ostendit: nunc docere incipit, quis verus sit corrigendi modus. Institutio enim Christi, certa est regula, a qua si vel pauxillum deflectas, iam rectum non tenes. ergo quum ab hac regula aberrassent Corinthii, illuc eos revocat. Locus diligenter notandus, Non esse aliud sanandis ac repurgandis corruptelis remedium, quam si ad puram Dei ordinationem redeatur. Ita Dominus ipse (Matth. 19, 3.) quum de coniugio sermo esset, ac Scribae consuetudinem obiicerent, atque etiam permissionem Mosis: non aliud obiicit quam Patris institutionem: quia Lex sit inviolabilis. Hoc hodie dum agimus, clamitant Papistae, nos nihil salvum relinquere. Palam monstramus, eos non in uno tantum degenerasse a prima institutione Domini, sed mille modis eam corrupisse. nihil clarius est quam eorum Missam ex diametro dissidere cum sacra Domini Coena. Ultra progredior, digito monstramus, impiis eam abominationibus scatere. correctione igitur opus est: hanc flagitamus, qua constat usum fuisse Paulum: ut institutio Domini sit nobis communis regula, in quam utrimque consentiamus: illi fortiter reclamant. En quale nostrum sit hodie de Coena Domini certamen.

23. *Accepi a Domino.* His verbis significat, non aliam in Ecclesia auctoritatem valere, quam unius Domini. Perinde enim est acsi

diceret: Non tradidi vobis meum commentum, non excogitaveram, ubi ad vos veni, novam coenam meo arbitrio, sed habeo Christum auctorem, a quo accepi quod vobis tradidi per manus: ad hoc igitur principium redite. Ita unius Christi auctoritas, hominum legibus valere iussis, stabilis manebit. *Nocte qua traditus est.* Haec circumstantia temporis nos admonet de fine mysterii: nempe ut in nobis sanciatur mortis Christi beneficium. poterat enim Dominus aliquanto ante hoc foedus commendare Apostolis: sed exspectavit immolationis suae tempus, ut re ipsa mox impleri in eius corpore cernerent Apostoli quod illis figuraverat in pane et vino. Siquis inde colligat, nocte igitur celebrandam esse Coenam, et post corporalem pastum: respondeo, in eo quod Dominus fecit, considerandum, quid a nobis voluerit fieri. Certum est, noluisse ipsum nocturna quaedam Cereris sacra tradere: noluisse etiam suos bene referto ventre ad spirituale epulum invitare. Eiusmodi Christi facta quae ad imitationem non pertinent, in eius institutione non debent censeri. Ita nullo negotio refellitur Papistarum argutia, qua eludunt quod iam dixi de tenenda simpliciter ac servanda Christi institutione. Ergo, inquiunt, nonnisi noctu recipiemus Coenam Domini: ergo pransi, non ieiuni. Hoc, inquam, totum frivolum est: quia facile discernitur, quid Dominus ideo fecerit, ut imitaremur, imo quid fecerit, ut fieri quoque praeciperet.

24. *Gratiis actis.* Quicquid percipimus donorum ex manu Dei, sanctificatur nobis per verbum et orationem, inquit alibi Paulus (I. Timoth. 4, 5.). itaque nusquam legimus Dominum gustasse cum suis panem, quin fiat mentio gratiarum actionis. quo exemplo nos certe erudivit ad idem agendum. Haec autem gratiarum actio altius spectat: agit enim Patri gratias Christus de sua erga humanum genus misericordia et inaestimabili redemptionis beneficio: nosque suo exemplo invitat, ut quoties ad sacram mensam accedimus, erigamur ad agnitionem immensi erga nos amoris Dei, et ad veram gratitudinem accendamur. *Accipite, edite, hoc est corpus.* Quum hic voluerit Paulus breviter nos docere de recto usu mysterii: nostrum est attento studio expendere quae proponit, et nihil neglectum praeterire: quum nihil dicat nisi cognitu valde necessarium, dignumque summa animadversione. Primo loco notandum est, Christum panem hic distribuere Apostolis, ut omnes communiter vescantur: et sic quisque portionem suam accipiat, ut sit aequalis inter omnes communicatio. Ubi ergo non paratur omnibus piis communis mensa, ubi non invitantur ad communem panis fractionem, ubi denique non participant inter se fideles: frustra illic iactatur Coenae Dominicae nomen. atqui ad Missam quorsum populus convocatur, nisi ut a frigido spectaculo inanis discedat? Nihil ergo habet cum Coena commune. unde etiam colligitur, Christi promissionem Missae nihilo plus convenire, quam Saliorum epulo: nam quum promittit Christus se daturum nobis corpus suum, similiter iubet nos panem accipere et edere. Quare nisi paremus huic mandato, frustra promissione gloriamur. Ut hoc aliis verbis familiarius explicem: Promissio mandato annexa est, veluti conditionalis: ergo non aliter habet suum effectum, quam si conditio etiam locum habeat. Exempli gratia; scriptum est (Psal. 50, 15.): Invoca me, exaudiam te. nostrum est Deo iubenti obedire, ut praestet ipse nobis quod pollicetur: alioqui effectum excludimus. Quid Papistae? omissa communicatione panem in usum prorsus diversum consecrant: interea iactant se habere corpus Domini. quum impio divortio res a Christo connexas separent, patet inanem esse iactantiam. Ergo quoties obiicient particulam istam: Hoc est corpus meum: regerenda illis est altera quae ordine praecedit: Accipite et manducate. sensus enim verborum est: Communicando in fractione panis secundum or-

dinem et ritum a me praeceptum, participes quoque corporis mei eritis. Ubi ergo unus seorsum vorat, illic cessat promissio. Praeterea docemur his verbis, quid velit nos Dominus agere. Accipite, inquit. ergo qui Deo offerunt, alium quam Christum sequuntur auctorem: neque enim his verbis ad peragendum sacrificium instruimur. Quid autem de sua Missa aiunt Papistae? initio adeo fuerunt impudentes, ut vere et proprie sacrificium vocari defenderent: nunc concedunt, memoriale quidem esse sacrificium: sed ita ut sua illa quotidiana oblatione, redemptionis beneficium applicetur vivis et mortuis. quicquid sit, immolationis spectaculum exhibent: primum temere, quod absque ullo Christi mandato: sed in eo gravius adhuc peccatur, quod, quum hunc Coenae finem ordinarit Christus, ut recipiamus ac vescamur, eam in contrarium prorsus usum pervertunt. *Hoc est corpus meum.* Non recensebo infelices pugnas quae de sensu istorum verborum Ecclesiam nostro tempore exercuerunt. utinam potius liceat perpetua oblivione earum memoriam obruere. Dicam primum sincere et absque fuco, deinde libere (sicuti soleo), quid mihi videatur. Panem Christus vocat corpus suum: nam insulsum illud commentum absque disputatione repudio: non panem ostendisse Dominum Apostolis, sed corpus quod oculis cernebant: sequitur enim continuo: Hic calix Novum testamentum est in meo sanguine. Sit ergo extra controversiam, Christum hic de pane loqui. Nunc quaeritur, quo sensu. Ut sensum eruamus, tenendum est, loquutionem esse figuratam: nam id negare, est certe nimiae improbitatis. Cur ergo appellatio Corporis pani tribuitur? omnes, puto, concedent, eadem ratione qua Spiritum sanctum Iohannes (1, 32.) columbam vocat. Hactenus convenit. Porro in Spiritu ista fuit ratio, quod sub columbae specie apparuerat: transfertur ergo Spiritus nomen ad signum visibile. Cur hic negemus similem esse metonymiam, nomenque Corporis pani tribui, quia eius signum sit aut symbolum? Dabunt mihi veniam siqui dissentiant: contentiosum mihi videtur, de eo pertinacius litigare. Constituo itaque Sacramentalem hic esse loquendi modum: ubi Dominus rei signatae nomen signo tribuit. Nunc ulterius pergendum, ac quaerenda metonymiae ratio. Hic respondeo, non ideo tantum signo imponi nomen rei signatae, quoniam sit figura: sed magis quia symbolum sit, quo res exhibetur. Similitudines enim quas mutuantur quidam a rebus profanis aut terrenis: quoniam a Sacramentis Domini habent aliquid diversum, non admitto. vocatur Hercules statua Herculis: sed quid illic est praeter nudam inanemque figuram? Columba autem Spiritus vocatur, quia certa sit tessera invisibilis Spiritus praesentiae. Ergo panis est Christi corpus: quia certo testetur exhiberi nobis corpus illud quod figurat: vel quia Dominus, visibile illud symbolum nobis porrigendo, una dat etiam nobis suum corpus: neque enim fallax est Christus qui vacuis figuris nos ludat. Proinde illud mihi est extra controversiam, veritatem hic cum suo signo coniunctam esse: hoc est, non minus vere nos, quantum ad vim spiritualem attinet, participes corporis Christi fieri, quam pane vescimur. Iam excutiendus est modus. Papistae suam transsubstantiationem nobis ingerunt: negant amplius residere panis substantiam peracta consecratione: sed manere sola accidentia. Huic commento non tantum opponimus aperta Scripturae verba, sed ipsam Sacramentorum naturam. qualis enim erit Coenae significatio, si nulla sit inter signum visibile et rem spiritualem analogia? Signum esse volunt falsam et delusoriam panis speciem: quid igitur erit res signata quam mera imaginatio? Ergo si convenientiam signo esse oportet cum sua veritate: necesse est, verum esse panem, non imaginarium, qui verum Christi corpus figuret. Deinde non simpliciter hic datur nobis corpus Christi, sed in cibum. color autem panis

nequaquam alit, sed substantia. denique ut in re constet veritas, non sit in signo frustratio. Reiecto itaque Papistarum delirio videamus, quomodo nobis detur corpus Christi. Quidam nobis dari exponunt, dum participes efficimur omnium bonorum quae nobis Christus in corpore suo acquisivit: dum fide, inquam, amplectimur Christum pro nobis crucifixum et a mortuis excitatum: eoque modo efficaciter omnibus eius bonis communicamus. qui sic sentiunt, fruantur sane illo sensu. Ego autem tunc nos demum participare Christi bonis agnosco, postquam Christum ipsum obtinemus. Obtineri autem dico, non tantum quum pro nobis factum fuisse victimam credimus: sed dum in nobis habitat, dum est unum nobiscum, dum eius sumus membra ex carne eius, dum in unam denique et vitam et substantiam (ut ita loquar) cum ipso coalescimus. Praeterea audio, quid verba sonent: neque enim mortis tantum ac resurrectionis suae beneficium nobis offert Christus, sed corpus ipsum, in quo passus est ac resurrexit. Concludo, realiter (ut vulgo loquuntur) hoc est, vere nobis in Coena dari Christi corpus, ut sit animis nostris in cibum salutarem. Loquor vulgari more: sed intelligo, substantia corporis pasci animas nostras, ut vere unum efficiamur cum eo: vel quod idem valet, vim ex Christi carne vivificam in nos per Spiritum diffundi, quamvis longe a nobis distet, nec misceatur nobiscum. Nodus tantum unus iam superest: qui fieri possit, ut corpus, quod in coelo est, nobis hic in terra detur. Aliqui corpus Christi infinitum esse fingunt, nec ullo spatio contineri, sed implere coelum pariter et terram instar Divinae eius essentiae. quod figmentum absurdius est, quam ut refutatione egeat. Scholastici de corpore glorioso disputant subtilius: sed tamen huc redit tota eorum doctrina, ut quaeratur in pane Christus, tanquam illic inclusus foret. Ita fit, ut obstupescant hominum animi ad panem, ipsumque instar Christi adorent. siquis ab illis sciscitetur, panemne adorent, an speciem, negabunt quidem fortiter: sed interea ad panem se convertunt, Christum adoraturi: convertunt se, inquam, non oculis tantum et toto corpore, sed mentis etiam cogitatione. hoc autem quid aliud est quam mera idololatria? atqui haec communicatio corporis Domini, quam nobis in Coena exhiberi dico, nec localem praesentiam, nec Christi descensum, nec infinitam extensionem, nec aliud quicquam tale flagitat: nam quum Coena, coelestis sit actio, minime absurdum est, Christum in coelo manentem a nobis recipi. Quod enim se nobis communicat, id fit arcana Spiritus sancti virtute. quae res locorum distantia seiunctas ac procul dissitas, non modo aggregare, sed coadunare in unum potest. Verum ut capaces huius communicationis simus, assurgere in coelum nos oportet. hic ergo fides nobis succurrat, postquam omnes carnis sensus deficiunt. Fidem quum dico, non intelligo quamlibet opinionem, hominum commentis fultam: sicuti multi, fidem subinde iactantes, prolixe in hac parte delirant. Quid igitur? panem vides, praeterea nihil: sed audis tesseram esse corporis Christi. ne dubita impleri a Domino quod verba sonant, corpus quod nequaquam cernis, spirituale esse tibi alimentum. Incredibile hoc videtur, pasci nos Christi carne, quae tam procul a nobis distat. memineris arcanum ac mirificum esse Spiritus sancti opus, quod intelligentiae tuae modulo metiri sit nefas. interea tamen crassas imaginationes abige, quae te in pane detineant. Relinque Christo veram carnis naturam: neque eius corpus falsa opinione per coelum et terram extendas. non distrahas eum tuis figmentis, nec eum pro carnali tuo sensu hic vel illic adores. sine, ut in coelesti sua gloria maneat: et illuc aspira, ut inde se tibi communicet. Haec pauca sanis et modestis satisfacient: curiosos alibi iubeo quaerere quo suam aviditatem expleant. *Quod pro vobis frangitur.* Aliqui exponunt de panis distributione:

quia corpus Christi manere integrum oportuit: quemadmodum praedictum fuerat (Exod. 12, 46.): Os non comminuetur ex eo: ego, sicuti Paulum ad panis fractionem allusisse fateor, ita hic Frangi positum interpretor pro Immolari, improprie quidem, sed non absurde. Nam utcunque nullum os mutilatum fuerit: corpus tamen ipsum primo tot tormentis et cruciatibus, deinde crudelissimo mortis supplicio expositum, non potest illaesum dici. hoc Frangi vocavit Paulus. Caeterum hoc secundum est membrum promissionis, quod leviter praetereundum non est. neque enim simpliciter et sine adiectione Dominus corpus suum nobis offert: sed quatenus pro nobis immolatum fuit. Prius ergo membrum significat, nobis corpus exhiberi: hoc secundum exprimit, quis inde fructus ad nos perveniat: nempe quod redemptionis sumus participes, et sacrificii beneficium nobis applicatur. Quare Coena speculum est quod Christum crucifixum nobis repraesentat, ut nemo utiliter et cum fructu Coenam possit recipere, nisi qui Christum crucifixum amplectitur. *Hoc facite in mei memoriam.* Ergo Coena μνημόσυνον est sublevandae nostrae infirmitati institutum: nam si mortis Christi satis alioqui memores essemus, supervacuum esset hoc adminiculum, quod omnium Sacramentorum est commune: sunt enim infirmitatis nostrae adiumenta. Porro qualem sui memoriam voluerit Christus in Coena recoli, mox audiemus. quod autem hinc nonnulli colligunt, abesse igitur a Coena Christum, quoniam memoria nonnisi rei absentis sit: prompta est responsio, secundum hanc rationem qua Coena est recordatio, Christum ab illa abesse: neque enim adest Christus visibiliter, neque oculis cernitur sicuti symbola, quae ipsum figurando memoriam nostram excitant. denique locum non mutat, ut nobis adsit, sed e coelo praesentem in nos carnis suae virtutem transmittit.

25. *Calicem, postquam coenaverant.* Videtur Apostolus aliquod temporis intervallum notare inter porrectionem panis et calicis: neque satis constat ex Evangelistis, an tota actio fuerit continua. verum id non adeo magni est momenti: fieri enim potest, ut concionem aliquam interposuerit Dominus, porrecto pane, antequam calicem daret. verum, quia nihil agebat aut dicebat extraneum a mysterio: non dicemus administrationem fuisse turbatam aut mutilam. Nolui autem cum Erasmo vertere, Coena peracta: quia in re tanti ponderis vitanda fuit ambiguitas. *Hic calix Novum testamentum est.* Quod de calice praedicatur, pani etiam competit: adeoque hac loquutione exprimitur quod ante brevius dictum erat, panem scilicet esse corpus. Ideo enim nobis est, ut sit Testamentum in corpore: id est, foedus quod semel immolatione corporis sancitum fuit: et nunc sancitur vescendo, dum scilicet ex sacrificio illo epulantur fideles. Itaque pro eo quod Paulus et Lucas dicunt: Testamentum in sanguine, Matthaeus et Marcus habent: sanguine Testamenti: quod eodem recidit. Fusus enim sanguis fuit, ut nos reconciliaret Deo: et nunc bibitur spiritualiter a nobis, ut reconciliationis simus participes. Quare in Coena et foedus habemus, et pignus foederis confirmatorium. De vocabulo Testamenti, si Dominus tantum temporis concesserit, dicemus in Epistola ad Hebraeos. Porro vulgare est, Sacramenta vocari hoc nomine: quia nobis testimonia sunt Divinae voluntatis, quae eam animis nostris confirment. Sicuti enim solenni ritu foedus inter homines percutitur: ita nobiscum agit Dominus. Nec improprie hoc dicitur: quia propter verbi et signi connexionem vere inclusum est foedus Domini in Sacramentis: et nomen foederis, relationem vel respectum ad nos habet. Hoc non parum valebit ad intelligendam Sacramentorum naturam: nam si foedera sunt: ergo promissiones continent, quibus erigantur conscientiae ad fiduciam salutis. Unde sequitur, non externa modo

professionis signa esse apud homines, sed intus etiam fidei esse adiumenta. *Hoc facite, quotiescunque biberitis.* Duplex ergo signum instituit Christus in Coena. quae autem Deus coniunxit, homo non separet. Panem ergo sine calice distribuere est truncare Christi institutum. audimus enim Christi verba: sicut iubet panem edere, ita iubet bibere calicem. dimidia ex parte obsequi, et dimidiam partem omittere, quid aliud est quam habere ludibrio eius praeceptum: arcere autem populum a calice quem Christus omnibus propinat, quod fit sub Papae tyrannide: quis neget esse diabolicam audaciam? Quod autem cavillantur, Christum Apostolis loquutum, non plebeiis: nimis est puerile, et ex hoc loco facile refellitur: viros enim et mulieres promiscue hic alloquitur Paulus, et totum Ecclesiae corpus: testatur se illis hoc tradidisse ex Domini mandato. Hanc traditionem qui abrogare ausi sunt, quo spiritu se fuisse actos obtendent? Et tamen hodie quoque pertinaciter haec tam crassa corruptela defenditur: et quid mirum, si impudenter verbis et scriptis conantur excusare quod tam crudeliter ignibus et ferro vindicant?

26. *Quotiescunque enim ederitis.* Iam Paulus adiungit, qualis debeat memoria celebrari: nempe cum gratiarum actione. non quod tota memoria in confessione oris sita sit: est enim hoc praecipuum, ut mortis Christi virtus conscientiis nostris obsignetur. verum haec cognitio accendere nos debet ad confessionem laudis: ut apud homines praedicemus quod sentimus intus coram Deo. Est igitur Coena quoddam (ut ita loquar) memoriale, quod perpetuo durare in Ecclesia debet usque ad ultimum Christi adventum: in hunc finem institutum, ut nos Christus de beneficio mortis suae admoneat, et nos coram hominibus id recognoscamus: unde et nomen Eucharistiae habet. Itaque ut rite Coenam celebres, memineris abs te requiri fidei tuae professionem. hinc apparet, quam impudenter Deo illudant qui in Missa iactant se habere qualemcunque Coenam. Quid enim est Missa? fatentur illi (non enim de Papistis loquor, sed de Pseudonicodemis) exsecrandis superstitionibus refertam esse: eas se externo gestu probare simulant. qualis isthaec est praedicatio mortis Christi? annon potius eam eiurant? *Donec veniat.* Quoniam semper indigemus tali adminiculo, quamdiu in hoc mundo versamur, significat Paulus hanc recordationem nobis esse commendatam usquedum appareat Christus ad iudicium. Quia enim visibili forma nobiscum non versatur, necesse est exstare aliquod spiritualis praesentiae symbolum quo se mentes nostrae exerceant.

27. *Itaque qui ederit panem hunc indigne.* Si Dominus exigit gratitudinem a nobis in huius mysterii perceptione: si gratiam suam vult agnosci corde, et ore praedicari: ille non impune evadet qui contumelia potius ipsum quam honore affecerit: neque enim patietur Dominus mandatum suum contemni. Porro ut teneamus huius propositionis sensum, sciendum est, quid sit indigne manducare: quidam ad Corinthios restringunt, et corruptelam quae apud eos invaluerat: ego autem existimo, Paulum more suo ab illa hypothesi digressum esse in generalem doctrinam: vel ab una specie ad genus totum. Erat vitium unum apud Corinthios: hac occasione de qualibet vitiosa Coenae administratione aut receptione loquitur. Deus, inquit, non sinet profanari hoc mysterium, quin severe vindicet. Indigne igitur edere est abusu nostro pervertere purum rectumque usum. Ideoque varii sunt gradus indignitatis, ut ita loquar: et aliqui gravius, aliqui levius peccant. Ingeret se quispiam vel scortator, vel periurus, vel ebriosus, vel fraudator, absque poenitentia: quum atrocis in Christum contumeliae signum sit tam supinus contemptus, non dubium, quin Coenam percipiat suo exitio, quisquis talis est. Veniet alius nullo insigni aut notabili vitio occupatus, sed tamen non ita comparatus animo, ut decebat:

quum securitas haec aut negligentia signum sit irreverentiae, Dei etiam castigatione digna est. Quemadmodum ergo varii sunt gradus indignae manducationis: ita hos levius castigat Dominus, aliis asperiores poenas infligit. Hic autem locus occasionem praebuit quaestioni, quam postea quidem nimis acerbe exagitarunt, utrum indigni corpus Domini re ipsa edant. Huc enim quidam provecti sunt contentione, ut a bonis et malis dicerent indifferenter percipi: et multi hodie pertinaciter atque adeo magnis clamoribus defendunt, nihilo plus recepisse in prima Coena Petrum quam Iudam. Invitus quidem facio, ut hac de re (meo iudicio) parum necessaria acrius cum quoquam disceptem: verum sicut alii sibi permittunt magistraliter absque ratione pronuntiare quod ipsis libuerit, et fulminare, siquis in contrariam partem mussitet: ita nobis venia dabitur, si placide rationibus tueamur quod iudicamus esse verum. Ego hoc axioma teneo, neque mihi unquam excuti patiar: Christum non posse a Spiritu suo divelli. Unde constituo, non recipi mortuum eius corpus, neque etiam eum otiosum, disiunctum a Spiritus sui gratia et virtute. in hac sententia probanda non immoror diutius. Iam qui viva fide et poenitentia omnino est vacuus, quum nihil habeat Spiritus Christi, ipsum Christum quomodo reciperet? imo quum totus occupetur a Satana et peccato, quomodo erit Christi capax? Sicut ergo fateor quosdam esse qui vere simul in Coena et tamen indigne Christum recipiant, quales sunt multi infirmi: ita non admitto, eos qui fidem historicam tantum sine vivo poenitentiae et fidei sensu afferunt, aliud quam signum recipere. Neque enim Christum mutilare sustineo, et illam absurditatem reformido, quod se impiis quasi exanimem edendum tradat. Neque aliud sentit Augustinus, quum malos dicit Christum recipere in Coena Sacramento tenus. quod alibi clarius exprimit, quum tradit reliquos Apostolos edisse panem Dominum, Iudam vero nonnisi panem Domini. At vero hic obiicitur, Sacramentorum efficaciam non pendere ex dignitate hominum, neque hominum malitia de promissionibus Dei quicquam detrahi aut deperire. Fateor, et ideo diserte addo, non minus malis quam bonis offerri Christi corpus: quod ad vim Sacramenti, et Dei fidem satis est. Deus enim non illic fallaciter figurat malis Filii sui corpus, sed re ipsa exhibet: nec panis inane illis signum est, sed fidelis tessera: quod respuunt, illud nihil imminuit vel mutat de Sacramenti natura. Superest, ut ad hunc Pauli locum respondeamus: Paulus reos facit indignos, quia non diiudicant corpus Domini: ergo hic corpus recipiunt. Nego consequentiam. tametsi enim respuunt, quia tamen profanant et dedecore afficiunt sibi oblatum, merito rei sunt. perinde enim faciunt acsi in terram proiectum pedibus calcarent. an hoc parvum est sacrilegium? Ita in Pauli verbis nihil difficultatis video: modo consideres, quid Deus malis offerat et porrigat, non autem quid percipiant.

28. *Probet autem se ipsum homo.* Exhortatio ex proxima comminatione ducta. Si rei sunt corporis et sanguinis Domini, qui indigne edunt: ergo nemo nisi bene riteque comparatus accedat. Caveat ergo sibi quisque, ne socordia aut securitate in hoc sacrilegium incidat. Sed quaeritur nunc, qualis debeat esse probatio, ad quam nos Paulus vocat. Papistae eam in auriculari confessione locant: iubent omnes qui Coenam sunt recepturi, diligenter et anxie excutere vitam suam, ut in aurem sacerdotis omnia sua peccata exonerent: haec est eorum praeparatio. Ego autem sanctum examen, de quo Paulus loquitur, a tormento longe distare dico. Illi postquam se excruciarunt paucarum horarum cogitatione, et sacrificulum conscium fecerunt suae turpitudinis, defunctos se opinantur. alia est probatio quam hic Paulus requirit: nempe quae legitimo sacrae Coenae usui respondeat. Vides expeditissimam methodum: Si rite

vis uti Christi beneficio, fidem afferas et poenitentiam: in his ergo duobus consistit examen, ut venias bene praeparatus. Sub poenitentia caritatem includo: nam qui sibi renuntiare didicit, ut se Christo eiusque obsequio addicat, ille etiam procul dubio unitatem a Christo commendatam ex animo colet. Neque vero perfecta aut fides, aut poenitentia requiritur: sicuti quidam perfectionem quae nusquam inveniri potest, nimium urgendo, universos mortales in perpetuum a Coena arcent. Verum si serio animi affectu ad Dei iustitiam aspiras: et miseriae tuae agnitione humiliatus, totus in Christi gratia recumbis et acquiescis: scito te dignum esse convivam qui ad hanc mensam accedas. Dignum intelligo quem Dominus non excludit, etiamsi alioqui nonnihil in te desideretur. Fides enim etiam inchoata ex indignis facit dignos.

29. *Qui ederit indigne, iudicium sibi.* Prius sceleris atrocitatem nomine designavit, quum dixit, reos fore corporis et sanguinis Domini, qui indigne ederent, nunc poenae denuntiatione terret. multi enim sunt qui non moventur ipso peccato, nisi Dei iudicio perculsi fuerint: hoc ergo facit, quum pronuntiat cibum hunc, alioqui salutarem, futurum exitio, et in venenum conversum iri indigne manducantibus. Rationem addit, quia *non discernunt corpus Domini*: nempe tanquam sacrum a profano. Perinde est acsi diceret: illotis manibus attrectant sacrum corpus Christi: imo perinde acsi res nihili foret, non cogitant quantum sit eius pretium. Dabunt igitur poenas tantae profanationis. Memoria autem teneant lectores quod nuper docui, offerri illis corpus, licet eius participatione sua eos indignitas privet.

30. Propterea inter vos infirmi sunt multi, et aegroti, et dormiunt multi. 31. Si enim ipsi nos iudicassemus, non iudicaremur. 32. Porro quum iudicamur, a Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur. 33. Itaque, fratres mei, dum convenitis ad edendum, alii alios exspectate. 34. Si autem quispiam esurit, domi edat, ne in iudicium edatis. caetera autem, quum venero, disponam.

30. *Propterea* etc. Postquam generaliter tractavit de indigna manducatione, et qualis poena eos maneat qui mysterium hoc polluerint: nunc iam admonet Corinthios de praesenti castigatione, quam sustinebant. Nescitur, an pestis illic eo tempore grassata fuerit: an aliis morborum generibus laborarint. Quicquid fuerit, colligimus ex verbis Pauli, exortum fuisse Domini flagellum ad ipsos corrigendos. neque vero divinat Paulus, ideo ipsos plecti: sed asserit rem sibi compertam. dicit igitur, multos decumbere aegrotos, multos diuturno languore teneri, et multos interiisse ob illum Coenae abusum, quia Deum offenderent. quo significat, morbis et reliquis Dei flagellis nos admoneri, ut de peccatis nostris cogitemus. neque enim frustra nos affligit Deus, quia malis nostris non delectatur. Argumentum copiosum et amplum: sed hic sufficiat uno verbo annotasse. Quodsi Pauli aetate mediocris Coenae corruptela iram Dei accendere potuit adversus Corinthios, ut tam severe in eos vindicaret: quid de hodierno statu sentiendum? Videmus in toto Papatu non tantum horrendas Coenae profanationes: sed etiam sacrilegam abominationem in eius locum erectam: primum ad turpem quaestum et nundinationem prostituta est: deinde mutilata est, sublato usu calicis: tertio in alienam formam conversa, quum receptum fuit, ut unus seorsum epulum suum habeat, abolita communicatione. quarto nulla illic mysterii expositio, sed murmur incanta-

tioni potius magicae conveniens, aut nefandis Gentium sacris, quam Domini instituto. quinto infinitae ceremoniae, partim ineptiarum, partim superstitionis plenae, ideoque manifesta inquinamenta. sexto diabolicum figmentum sacrificii, quod impiam in mortem Christi blasphemiam continet. septimo quod ad miseros homines carnali fiducia inebriandos aptatur: dum tanquam expiationem Deo opponunt, et hoc amuleto repellere se putant omnes noxas, idque sine fide et poenitentia: quinetiam dum se armatos adversus diabolum et mortem confidunt, et adversus Deum tuto praesidio munitos, multo licentiosius peccare audent, et obstinatiores redduntur. octavo illic idolum adoratur loco Christi. denique omni abominationum genere scatet. Apud nos vero, qui puram eius administrationem quasi postliminio restitutam habemus, quanta irreverentia? quantum in multis hypocriseos? quam foeda permistio, dum sine delectu impudenter se ingerunt scelesti et palam flagitiosi homines, quos nemo honestus et verecundus ad communem convictum admitteret? Et adhuc miramur, unde tot bella, tot pestes, tot sterilitates, tot clades et aerumnae? quasi vero causa non sit conspicua. nec certe unquam sperandus est malorum finis, donec vitia nostra corrigendo materiam sustulerimus.

31. *Si enim ipsi nos iudicassemus.* Altera insignis sententia: Deum ne subito quidem irasci nobis, ut poenam infligat simulac deliquerimus: sed plerumque socordia nostra fieri, ut paene cogatur in nos animadvertere, dum videt nos secure torpere, et blandiri peccatis nostris. Nos ergo imminentes poenas vel avertimus, vel mitigamus, si priores nos ad calculum vocemus, et poenitentia tacti iram Dei deprecemur, voluntariam poenam a nobis exigendo. In summa, Poenitentia Dei iudicium praeveniunt fideles: nec aliud remedium est quo absolutionem coram Deo obtineant, quam sponte se damnando. Neque tamen intelligas (quemadmodum solent Papistae), quandam hic esse transactionem inter nos et Deum, ut sponte nobis poenas irrogando illi satisfaciamus, ac nos quodammodo redimamus ex eius manu. Non ergo antevertimus Dei iudicium, quia compensationem aliquam afferamus ad eum placandum: sed haec est ratio, quoniam Deus torporem nobis vult excutere, et nos ad poenitentiam expergefacere, dum nos castigat: si sponte id facimus, non est amplius causa, cur suum iudicium in nos exercere pergat. quodsi quis, postquam sibi displicere et poenitentiam meditari coeperit, adhuc tamen Dei ferulis urgeatur, sciamus non ita solidam nec firmam esse eius resipiscentiam, quin aliqua correptione indigeat, qua ad pleniorem effectum adiuvetur. En quomodo poenitentia Dei iudicium idoneo remedio, non tamen compensatione, praeveniat.

32. *Porro quum iudicamur.* Consolatio valde necessaria: nam siquis in afflictione cogitet Deum sibi iratum, potius animo frangetur quam excitabitur ad poenitentiam. Dicit ergo Paulus, Deum ita fidelibus irasci, ut interea misericordiae non obliviscatur: imo hac causa proprie ipsos punire, ut eorum saluti consulat. Inaestimabilis consolatio, poenas, quibus corriguntur peccata nostra, testimonia esse, non irae Dei in exitium nostrum, sed paterni potius amoris, et simul adiumento nobis esse in salutem: irascitur enim nobis Deus ut filiis, quos non vult perditos. Quum dicit, *Ne cum hoc mundo damnemur*, duo significat, filios saeculi, dum quieti securique indormiunt suis deliciis, saginari instar porcorum in diem occisionis. tametsi enim impios quoque Dominus interdum flagellis suis ad poenitentiam invitat: saepe tamen eos praeterit, tanquam extraneos: et impune ruere sinit, donec extremae damnationis suae cumulum impleverint. est igitur propria fidelium duntaxat haec gratia, quod poenis revocantur, ne pereant. Alterum est, Castigatio-

nes remedia esse necessaria fidelibus: ruerent enim alioqui etiam ipsi in aeternum exitium, nisi poenis temporalibus coercerentur. Istae cogitationes non tantum ad patientiam instruere nos debent, ut aequo animo perferamus aerumnas nobis a Deo impositas: sed etiam ad gratitudinem, ut Deo Patri gratias agentes, nos in eius disciplinam voluntario obsequio offeramus. nobis quoque prosunt multipliciter: faciunt enim, ut poenae sint nobis salutares, dum ad mortificationem carnis nos erudiunt, et piam humiliationem: assuefaciunt nos ad Dei obedientiam, propriae infirmitatis convincunt, in animis nostris accendunt ardorem precandi, spem exercent, ut demum, siquid est in ipsis acerbitatis, hoc totum spirituali gaudio absorbeatur.

33. *Itaque, fratres.* A tractatione generalis doctrinae redit ad hypothesin, unde fuerat exorsus: et concludit, aequalitatem servandam esse in Coena Domini, ut vera sit communicatio, sicuti esse debet: nec propriam quisque Coenam celebret. Deinde hoc mysterium non esse permiscendum communibus epulis.

34. *Caetera, quum venero.* Verisimile est, quaedam praeterea fuisse, quae in melius restitui, utile foret: verum quia leviuscula erant, eorum correctionem in adventum suum differt Apostolus: quanquam fieri potest, ut nihil fuerit tale: sed quia certius ex praesenti aspectu cognoscitur quid expediat, Paulus hanc libertatem sibi retinet, ut coram disponat, prout res nata postulabit. Hunc etiam clypeum Papistae ad protegendam suam Missam nobis obiectant. Eam enim esse dispositionem interpretantur, quam Paulus hic promittit: quasi vero sibi permiserit aeternam Christi ordinationem, quam hic clare approbat, evertere. quid enim habet simile Missa cum Christi instituto? Sed facessant tales nugae: quum certum sit, Paulum nonnisi de externo decoro loqui: quod ut in libertate Ecclesiae positum est, ita pro temporum, locorum, hominum conditione constitui debet.

CAP. XII.

1. Porro de spiritualibus, fratres, nolo vos ignorare.
2. Scitis, quum Gentes eratis, qualiter simulacra muta, prout ducebamini, sequuti sitis. 3. Quamobrem notum vobis facio, quod nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesum. et nemo potest dicere Dominum Iesum, nisi per Spiritum sanctum. 4. Divisiones autem donorum sunt, sed unus Spiritus. 5. Et divisiones ministeriorum sunt, sed unus Dominus. 6. Et divisiones facultatum sunt, sed Deus unus, qui operatur omnia in omnibus. 7. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem.

1. *Porro de Spiritualibus.* Transit ad vitium aliud corrigendum: nempe, quoniam abutebantur Corinthii Dei donis ad ostentationem et pompam, caritatis nulla erat aut exigua cura: docet, in quem finem spiritualibus gratiis ornentur a Deo fideles: hoc est in fratrum aedificationem. Sed hanc propositionem distribuit in duo membra: primum enim admonet, Deum esse auctorem: deinde, hoc posito, de fine disputat. Ea quibus superbiebant, provenire hominibus ex Dei gratia, proprio ipsorum experimento probat: reducit enim illis in memoriam, quam rudes, stupidi, et omni spirituali luce destituti fuerint, priusquam a Deo vocarentur. patet ergo non fuisse a natura instructos, sed gratuita Dei benignitate. Quod

ad verba spectat, quum dicit, *Nolo vos ignorare*, subaudiendum est, quid rectum sit, quale sit vestrum officium, aut aliquid simile: et spiritualia vocat spirituales gratias, de quibus postea videbimus. In sequentibus duplex est lectio: nam aliqui codices habent duntaxat ὅτι, alii adduut ὅτε. Prius significat Quod expositivum: secundum significat Quando. atque haec lectio longe melius quadrat. Caeterum praeter hanc varietatem alioqui perturbata est constructio, sed tamen clarus est sensus. Ad verbum sic est: Scitis, quod, quum Gentes eratis, ad simulacra muta prout ducebamini sequentes: sed reddidi fideliter Pauli mentem. *Simulacra muta* posuit pro sensu motuque carentibus. Ex hoc loco discamus, quanta sit humanae mentis caecitas, quum Spiritus sancti illustratione destituitur, quod obstupescit ad muta idola, nec altius potest assurgere in Deo quaerendo: imo instar pecudis agitur a Satana. Gentes hic eodem sensu nominat, quo ad Ephesios (2, 11.), Eratis aliquando, inquit, Gentes, absque Deo, alieni a spe salutis etc. Forte etiam ab oppositis ratiocinatur, Si nunc Deo se minus dociles praebeant, postquam eos verbo suo et Spiritu regendos suscepit, quam olim ad sequendos Satanae impulsus proclives fuerunt et morigeri.

3. *Quamobrem notum vobis facio.* Postquam proprio ipsorum experimento eos commonefecit, proponit generalem doctrinam, quam inde infert. quod enim senserant in se Corinthii, id est universis mortalibus commune: vagari in errore, antequam ad veritatem reducti sint Dei beneficio. necesse est igitur, nos regi a Dei Spiritu, aut perpetuo errabimus. Hinc etiam sequitur, quaecunque pertinent ad veram Dei notitiam, Spiritus sancti esse dona. Et simul argumentum ducit a contrariis causis ad contrarios effectus. nemo potest maledicere Christo, loquens ex Spiritu Dei: ita rursum nemo Christum praedicare potest, nisi ex Dei Spiritu. *Dicere anathema Iesum* est blasphemiam adversus eum proferre. *Dicere Dominum Iesum* est honorifice et reverenter de ipso loqui et eius maiestatem praedicare. Quaeritur hic: quum impii praeclare interdum de Christo et splendide disserant, an habeant Dei Spiritum. Respondeo, eos procul dubio habere, quod ad effectum illum spectat: sed aliud est donum regenerationis, aliud donum nudae intelligentiae, qua Iudas quoque praeditus fuit, quum Evangelium praedicaret. Hinc quoque perspicimus, quanta sit nostra imbecillitas, qui ne linguam quidem movere possimus ad celebrandam Dei laudem, nisi ab eius Spiritu gubernetur. Quod etiam Scriptura passim admonet, et sancti ubique fatentur: nisi Dominus os aperiat, se minime idoneos esse eius praecones: inter alios dicit Iesai. cap. 6, 5.: Ego pollutis sum labiis etc.

4. *Divisiones autem donorum sunt.* Symmetria Ecclesiae, multiplici (ut ita loquar) unitate constat: hoc est, dum varietas donorum ad unum scopum tendit: sicuti in symphonia varii sunt cantus, sed tali proportione inter se temperati, ut unum efficiant concentum: ergo et distincta esse tam dona quam officia convenit: et omnia tamen in unum reduci. Ideo Paulus ad Roman. 12. capite varietatem illam commendat: ne unusquisque se temere in alterius vicem ingerendo distinctionem a Domino positam confundat: iubet ergo singulos donis suis contentos, Spartam quam nacti sunt, colere: prohibet, importuna affectatione fines suos egredi. Denique hortatur, ut quisque cogitet, quantum sibi datum sit, qualem sit sortitus mensuram, ad quid vocatus: hic vero iubet singulos in unum cumulum conferre quicquid habent: non supprimere Dei dona, ut quisque suo fruatur seorsum ab aliis, sed in communem aedificationem conspirare. Utroque loco similitudinem adducit corporis humani, sed diversis rationibus, ut videre est. Summa huc redit, non ita varie divisas esse fidelibus gratias, ut sint distractae: sed in

distinctione esse unitatem: quia unus Spiritus sit fons omnium donorum: unus Deus omnium ministeriorum Dominus, et omnium facultatum auctor. Deus autem qui principium est, debet etiam esse finis. *Unus Spiritus.* Locus hic diligenter notandus est contra fanaticos, quibus nomen Spiritus nihil essentiale significat: sed dona tantum aut actiones Divinae potentiae. hic autem Paulus clare testatur, unam esse potentiam Dei essentialem, unde manant omnia eius opera. Transfertur quidem subinde nomen Spiritus ad dona ipsa metonymice: ideo legimus Spiritum intelligentiae, iudicii, fortitudinis, modestiae: sed hic Paulus clare testatur, ab uno principio et iudicium, et intelligentiam, et mansuetudinem, et alia omnia provenire. Est enim officium Spiritus sancti, haec conferendo in homines et distribuendo exserere Dei potentiam et exercere.

5. *Unus Dominus.* Veteres hoc testimonio usi sunt adversus Arrianos, ad personarum trinitatem asserendam. Hic enim nominatur Spiritus, deinde Dominus, postremo Deus: et tribus communis eademque operatio tribuitur: ita sub Domini nomine Christum intelligebant. Sed ego quanquam facile patior sic intelligi, video tamen nimis infirmum esse argumentum, siquis os velit obstruere Arrianis: nam inter vocabula *Ministeriorum* et *Domini* est relatio. Ministeria, inquit Paulus, sunt diversa: sed Deus est unus, cui servire nos oportet, quocunque ministerio fungamur. Haec igitur antithesis simplicem sensum demonstrat, ut nimis coacta sit ad Christum restrictio.

6. *Deus unus qui operatur.* Ubi nos *facultates* vertimus, Graece est *ἐνεργήματα:* quae vox habet allusionem ad verbum Operatur: sicuti Latinis Effectus et verbum Efficere. Intelligit Paulus, tametsi diversis virtutibus polleant fideles, eas omnes proficisci ab una Dei virtute. proinde hoc loco Efficere omnia in omnibus, non extenditur ad universalem Dei providentiam: sed ad munificentiam qua nos prosequitur, dum unumquemque dignatur aliqua gratia. Summa est, nihil bonum aut laude dignum exstare in hominibus, nisi a solo Deo. quare hic intempestive quaestio movetur, quomodo Deus in Satana et reprobis agat.

7. *Unicuique autem datur manifestatio Spiritus.* Nunc finem ostendit, in quem destinaverit Deus sua dona: non enim nobis frustra ipsa largitur, nec vult ostentationi servire. ergo quaerendus est usus. Respondet Paulus *πρὸς τὸ συμφέρον*, hoc est, ut Ecclesia fructum inde percipiat. *Manifestatio Spiritus* potest accipi tam passive quam active: passive, quia ubi est prophetia, aut scientia, aut aliud donum, illic apparet Dei Spiritus: active, quia Spiritus Dei quum aliquo dono nos instituit, reserat suos thesauros, ut ea nobis patefaciat quae alioqui occulta et clausa erant. secunda expositio magis convenit. Durius est quod ait Chrysostomus, et coactius: ideo sic vocari, quoniam infideles nonnisi visibilibus miraculis Deum agnoscant.

8. Huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiae, alteri datur sermo cognitionis, secundum eundem Spiritum. 9. Alii fides in eodem Spiritu, alii dona sanationum in eodem Spiritu, 10. Alii facultates potentiarum, alii autem prophetia, alii autem discretiones spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum. 11. Porro omnia haec efficit unus et idem Spiritus, distribuens seorsum cuique prout vult. 12. Quemadmodum enim corpus unum est, et membra habet multa: omnia autem membra corporis unius

quum multa sint, corpus autem est unum: ita et Christus. 13. Etenim per unum Spiritum nos omnes in unum corpus baptizati sumus, sive Iudaei, sive Graeci: sive servi, sive liberi: et omnes in uno Spiritu potum hausimus.

8. *Huic quidem.* Nunc distributionem adiungit, hoc est, species recenset: non quidem omnes, sed quae sufficiunt ad praesens institutum. Pollent, inquit, fideles diversis donis: sed unusquisque quod habet, referat acceptum Spiritui Dei: effundit enim sua dona, sicuti sol huc et illuc radios suos spargit. Quod ad differentiam istorum donorum pertinet: scientia vel cognitio et sapientia varie in Scripturis sumuntur: sed hic accipio tanquam minus et maius, sicut ad Colosseuses capite 2, 3., ubi etiam iunguntur, quum tradit Paulus reconditos esse omnes thesauros in Christo sapientiae et scientiae. Scientia ergo rerum sacrarum intelligentiam mihi significat: sapientia vero, eius consummationem. Aliquando prudentia quasi media inter ipsas ponitur: et tunc peritiam applicandae ad usum aliquem intelligentiae significat. Sunt quidem valde affines, sed tamen vides in coniunctione discrimen. sit ergo scientia, mediocris cognitio; sapientia vero revelationes magis arcanas et sublimes contineat. *Fidei* nomen hic pro fide particulari capi, ex contextu postea patebit. Fides particularis est quae non totum Christum in redemptionem, iustitiam, et sanctificationem apprehendit: sed quatenus tantum in eius nomine eduntur miracula. talem habuit Iudas, et per eam miracula etiam edidit. Chrysostomus paulo aliter distinguit, fidem appellans signorum, non dogmatum: quod tamen a priore sensu non admodum discrepat. *Donum sanationum* quale sit, nemo ignorat. *De facultatibus potentiarum*, vel *operationibus virtutum* (ut alii vertunt) magis ambigitur. huc tamen inclino, virtutem esse quae adversus daemones exercetur, item adversus hypocritas: quum ergo Christus et Apostoli imperio cohibuerunt daemones aut fugarunt, fuit ἐνέργημα istud: item quum Paulus Magum excaecavit, quum Petrus Ananiam et Saphiram prostravit mortuos solo verbo. Dona igitur sanationis et miraculorum Divinae bonitati serviunt: hoc autem postremum severitati ad Satanam destruendum. *Prophetiae* nomine singularem intelligo et eximiam dotem arcanae Dei voluntatis explicandae: ut Propheta sit tanquam Dei internuntius ad homines. cur ita sentiam, fusius deinde reddenda erit ratio. *Discretio spirituum* fuit perspicacia in dignoscendis hominibus qui se aliquid esse profitebantur. non loquor de naturali prudentia quam sequimur in diiudicando: sed erat peculiare lumen, quo nonnulli Dei dono pollebant. Hic erat usus, ne larvis aut inani praetextu fallerentur: sed illo spirituali iudicio, tanquam nota, veros Christi ministros discernerent a falsis. *A linguarum cognitione* differebat *interpretatio:* quod qui illa praediti erant, saepe non tenebant linguam eius Gentis cum qua agendum erat. Interpretes linguas extraneas vernaculo idiomate reddebant. Has dotes non labore, nec studio sibi tunc comparabant: sed habebant mirifica Spiritus revelatione.

11. *Unus et idem Spiritus, distribuens.* Unde sequitur, perperam facere qui nulla communicationis cura dissipant sanctam illam harmoniam, quae suis demum omnibus numeris apte constat, ubi eiusdem Spiritus ductu omnes in unum conspirant. Iterum ad unitatem revocat Corinthios, quum admonet, omnes ab uno fonte hausisse quicquid habent: sed docet simul, neminem tantum habere, ut sibi ipso sufficiat, nec indigeat ope aliorum. Id enim significat his verbis, *distribuens seorsum cuique prout vult:* distribuit ergo nobis Spiritus Dei, ut in commune conferamus: nulli totum largitur, nequis sua sorte contentus ab aliis discessionem faciat, vivatque sibi

soli. Eodem pertinet adverbium Seorsum, quia magnopere refert, discrimen quo nos Deus ultro citroque conciliat, probe tenere. Iam dum Spiritui voluntas tribuitur, et quidem cum imperio coniuncta: hinc colligere licet, Spiritum vere et proprie Deum esse.

12. *Quemadmodum enim corpus unum est.* Nunc simile corporis humani adducit, quo etiam ad Romanos (11, 4.) utitur: sed in diversum finem, ut supra iam dixi. Illic unumquemque sua vocatione contentum esse iubet, non autem in alienos fines transilire: ut multos ambitio, curiositas, aut quaevis alia cupiditas impellit ad amplectendum plusquam expediat: hic vero fideles hortatur, ut mutua donorum collatione inter se cohaereant: neque enim a Deo illis collata esse, ut suo quisque seorsum fruatur: sed ut alius alium iuvet. Caeterum hoc usitatum est, quamlibet hominum societatem aut collegium vocari corpus: sicuti civitas una corpus efficit, senatus item et plebs. Et Menenius Agrippa olim quum plebem Romanam a senatu dissidentem reconciliare vellet, apologum protulit non absimilem ab hac Pauli doctrina. verum inter Christianos longe alia est ratio: neque enim corpus politicum duntaxat efficiunt: sed sunt spirituale et arcanum Christi corpus: quemadmodum etiam Paulus subiungit. Sensus ergo est: Tametsi membra corporis sunt varia, et functionibus differunt: sunt tamen ita inter se connexa, ut in unum coalescant. ergo nos qui membra sumus Christi, quanquam variis dotibus pollemus, debemus tamen spectare ad illam coniunctionem quam habemus in Christo. *Ita et Christus.* Christi nomen in locum Ecclesiae substituitur: quia non ad unigenitum Dei Filium, sed ad nos aptanda similitudo fuit. Locus plenus eximiae consolationis, quod Ecclesiam vocat Christum: hoc enim honore nos dignatur Christus, ut nolit tantum in se, sed etiam in membris suis censeri et recognosci. Ideo alibi (Ephes. 5, 26. 27.) dicit idem Apostolus Ecclesiam esse illius complementum, acsi divisus a suis membris, quodammodo mutilus foret. Et sane (ut eleganter alicubi tractat Augustinus) quum in Christo vitis simus fructifera, extra ipsum quid, nisi arida sarmenta sumus? In hoc vero sita est nostra consolatio, quod sicut ipse et Pater unum sunt, ita et nos unum cum eo sumus. unde haec nominis communicatio.

13. *Etenim per unum Spiritum baptizati.* Probatio est ab effectu Baptismi. Inserimur, inquit, per Baptismum in Christi corpus, ut mutuo nexu, tanquam membra, simus simul colligati, et vivamus unam vitam: ergo qui vult in Ecclesia Christi manere, necesse est, ut hanc societatem colat. Loquitur autem de Baptismo fidelium qui per gratiam Spiritus est efficax. multis enim literalis tantum est Baptismus, symbolum absque effectu: sed fideles rem simul percipiunt cum Sacramento: adeoque respectu Dei semper hoc verum est, Baptismum insitionem esse in corpus Christi: quia Deus nihil illic figurat, nisi quod paratus est implere, modo simus ipsi capaces. Et optimum temperamentum tenet hic Apostolus: quum hanc quidem Baptismi naturam esse docet, nos coadunare in Christi corpus: nequis tamen externo symbolo hoc fieri imaginaretur, addit esse opus Spiritus sancti. *Sive Iudaei, sive Graeci.* Has species expressit, ut significaret nullum conditionis discrimen obstare sacrae unitati quam commendat. Idque commode et opportune addidit, quia aemulatio tunc ex iis fontibus manare potuit, quod non libenter aequabant sibi Iudaei Gentes: atque ut quisque aliis praestabat, gradum suum retinendo, procul se submovebat a fratribus. *Omnes in uno Spiritu potum hausimus.* Ad verbum est, in unum Spiritum potati sumus. sed apparet, ne duae voces ἐν et ἐν simul inciderent, Paulum consulto mutasse ἐν in εἰς: quod frequenter facere solet. Potius ergo repetit, Spiritus Christi virtute nos potari, quam intelligit eundem hausisse Spiritum. Incertum porro est, de

Baptismone an de Coena hic loquatur. Mihi magis placet de Coena intelligi, quia facit mentionem potus: non enim dubito, quin ad signi analogiam alludere voluerit. Potui vero et Baptismo nulla congruentia. Tametsi autem calix nonnisi dimidia pars Coenae est, in eo tamen nihil est incommodi: quia frequens est Scripturae usus, synecdochice loqui de Sacramentis. supra capite decimo, omisso calice, panem nominavit tantum. Sensus ergo erit, Participationem calicis huc spectare, ut eundem spiritualem potum hauriamus omnes. Bibimus enim illic sanguinem vivificum Christi, ut communem habeamus cum ipso vitam: quod fit, dum Spiritu suo vivit in nobis. Fideles ergo docet, simulatque per Baptismum Christi initiantur, iam imbui mutuae unitatis colendae studio, deinde ubi sacram Coenam percipiunt, gradatim rursum ad eandem unitatem deduci, quia eodem simul potu reficiantur.

14. Etenim corpus non est unum membrum, sed multa.
15. Si dixerit pes: Quoniam non sum manus, non sum ex
corpore: an propterea non est ex corpore? 16. Et si dixe-
rit auris: Quia non sum oculus, non sum ex corpore: an
propterea non est ex corpore? 17. Si totum corpus oculus,
ubi auditus? si totum auditus, ubi olfactus? 18. Nunc vero
Deus posuit membra, unumquodque ipsorum in corpore
prout voluit. 19. Quodsi essent omnia unum membrum,
ubi corpus? 20. At nunc multa quidem membra, unum au-
tem corpus. 21. Nec potest oculus dicere manui: Ego te
opus non habeo. Nec rursum caput pedibus: Vobis opus
non habeo. 22. Quin potius, quae infirmiora corporis mem-
bra videntur esse, necessaria sunt: 23. Et quae iudicamus
viliora esse in corpore, his abundantiorem honorem circum-
damus: et quae minus honesta sunt in nobis, plus decoris
habent. 24. Quae autem decora sunt in nobis, non habent
opus, sed Deus contemperavit corpus, tribuens honorem
abundantiorem opus habenti, 25. Ut ne dissidium esset in
corpore, sed ut membra alia pro aliis invicem eandem sol-
licitudinem habeant. 26. Et sive patitur unum membrum,
compatiuntur omnia membra: sive glorificatur unum mem-
brum, congaudent omnia membra. 27. Vos autem estis cor-
pus Christi, et membra ex parte.

15. *Si dixerit pes.* Est ἐπεξεργασία superioris sententiae, hoc est expolitio cum aliqua amplificatione, quae illustret rem breviter ante dictam. Porro haec omnia respondent apologo Menenii Agrippae. Si oriatur in corpore dissidium, ut pedes negent officium suum reliquo corpori, venter etiam, et oculi, et manus: quid tandem fiet? nonne sequetur totius corporis interitus? Quanquam unum proprie hic urget Paulus: singula membra suo loco et gradu contenta esse debere, neque aliis invidere: siquidem excellentiora membra cum iis comparat, quibus minus inest dignitatis. Oculus enim altiorem honoris gradum obtinet in corpore, quam manus: item manus, quam pes. Verum si manus invidia incitatae officium facere detrectent: an hoc patietur natura? an audietur manus, ut a reliquo corpore abstrahatur? *Non esse de corpore* hic significat, non habere ullam communicationem cum aliis membris: sed vivere sibi, ac servire proprio commodo. An ergo, inquit Paulus, manui

licebit negare aliis membris suum officium, quia oculis invideat? Haec de corpore naturali dicta sunt: sed applicari ad membra Ecclesiae debent, ne ambitio aut prava aemulatio ac invidentia, malignitatis inter nos causa sit, ne qui inferiore loco subsidet, suam operam maioribus gravetur impendere.

17. *Si totum corpus oculus.* Stultam illam aemulationem aequalitatis refutat ab impossibili: si appetant, inquit, omnia membra oculi honorem, ita fiet, ut pereat totum corpus. est enim impossibile, corpus incolume manere et salvum, nisi diversae sint membrorum facultates et mutua ultro citroque actio. Pugnat ergo aequalitas cum salute corporis, quia confusionem generat quae affert praesens exitium. Quanta ergo insania erit, si membrum unum, potius quam alteri cedat, in suum et corporis interitum conspiret?

18. *Nunc vero Deus posuit.* Aliud argumentum ab ordinatione Dei. placuit ita Deo corpus variis membris constare, membra diversis officiis et dotibus pollere. membrum igitur quod sua statione contentum non erit, gigantum more cum Deo bellum geret. Pareamus ergo ordini quem Deus ipse instituit, ne frustra eius voluntati resistamus.

19. *Si essent omnia unum membrum.* Significat Deum non temere nec abs re attribuisse membris diversa dona, sed quoniam ita necesse erat ad corporis conservationem: fore enim confusum et dissipatum chaos, si tollatur talis symmetria. quo maiore studio subiicere nos debemus Dei providentiae, quae tam apposite omnia in commune bonum nostrum disposuit. Membrum unum accipitur pro massa unius formae, et quae nulla varietate distincta sit. nam si in talem massam corpus nostrum Deus conflaret, inutilis esset congeries.

20. *Multa membra, unum corpus.* Saepius hoc inculcat, quoniam illic totius quaestionis status consistit: nempe eiusmodi esse corporis unitatem, quae nisi membrorum diversitate contineri nequeat: et sic membra differre inter se officiis et facultatibus, ut mutuam inter se colligationem habeant ad corpus unum conservandum. Nullum ergo corpus sine multiplici membrorum symmetria statum suum retinere docet, ut sciamus tam publicae quam privatae saluti consulere, dum quisque suis partibus fungitur.

21. *Nec potest oculus dicere manui.* Hactenus docuit, quale sit viliorum membrorum officium: nempe impendere corpori suam operam, nec membris excellentioribus invidere: nunc e converso de membris dignioribus praecipit, ne inferiora contemnant quibus carere nequeunt. Oculus manum antecellit, non tamen eam despicere potest, aut illi tanquam inutili insultare: et ab utili argumentatur hoc fieri debere. Quae minoris aestimantur, magis sunt necessaria. ergo ut salvum sit corpus, ea contemni non oportet. *Infirmiora* hic posuit pro Contemptis: sicut alibi (II. Cor. 12, 9.) quum se gloriari dicit in suis infirmitatibus, hoc nomine designat quae eum contemptibilem abiectumque reddebant.

23. *Quae minus honesta sunt.* Secundum argumentum, quod membri unius probrum in commune totius corporis dedecus redundat: quod ex sollicitudine apparet quam in velandis minus honestis partibus adhibemus. Quae decora sunt, inquit, ascititio ornamento non indigent: sed partes vel pudendae vel minus decorae maiore studio a nobis curantur. cur istud, nisi quod eorum pudor, communis foret totius corporis ignominia? *Circumdare honorem* est tegumentum imponere ornamenti causa, ut membra quae turpiter paterent, lateant honeste.

24. *Sed Deus contemperavit corpus.* Iterum repetit quod semel dixerat, sed expressius: Deum hanc symmetriam ordinasse, idque in utilitatem totius corporis, quia aliter permanere in statu nequeat.

Nam unde id, ut membra omnia de honestate membri parum decori sponte sint sollicita, et ad tegendam eius turpitudinem conspirent? haec illis a Deo indita est inclinatio: quia sine hoc temperamento dissidium mox in corpore nasceretur. Unde apparet, non tantum labefactari corpus, et perverti naturae ordinem, sed Dei auctoritatem palam convelli, simulac quispiam plus usurpat quam sibi datum est.

26. *Sive patitur unum membrum.* Talis συμπάθεια, inquit, in corpore humano visitur, ut unicuique membro, siquid incommodi sentiat, reliqua omnia condolescant, ut congaudeant bono. ergo illic nec invidiae locus est, nec contemptui. *Glorificari* hic late capitur pro Bene habere et feliciter. Nihil autem ad fovendum consensum hac communitate aptius, ubi quisque aliorum bonis tantundem se ditari et penuria se minui agnoscit.

27. *Vos autem estis corpus Christi.* Ergo quae de corporis humani natura et statu dicta sunt, ad nos debent accommodari: neque enim tantum civilis societas sumus, sed insiti in Christi corpus, alii sumus vere aliorum membra. quicquid igitur quisque nostrum habet, sibi in communem fratrum aedificationem datum sciat: ideoque conferat in medium, neque intus veluti sepultum premat, aut quasi proprio fruatur. qui excellit maioribus gratiis, non fastu elatus alios despiciat: sed cogitet nullum esse tam pusillum qui non sit usui. Sicuti revera infimus etiam piorum pro sua tenuitate fructificat, nequod sit inutile in Ecclesia membrum. Qui non pollent tanto honore, non invideant maioribus, neque suum illis obsequium detrectent: sed teneant stationem, in qua sunt collocati: sit mutuus amor, mutua συμπάθεια, mutua sollicitudo: moveat nos communis utilitas, ne malignitate, aut invidia, aut superbia, aut ullo dissidio Ecclesiam perdamus: sed potius singuli in eius consecrationem pro sua virili incumbant. Amplum argumentum et splendidum: verum mihi sufficit indicasse, qualiter applicanda sit superior similitudo ad Ecclesiam. *Membra ex parte.* Chrysostomus hanc particulam additam putat, quia non essent Corinthii universalis Ecclesia: qui sensus mihi videtur coactior. Aliquando putavi notam esse improprietatis: sicuti Latini dicunt Quodammodo: sed dum propius omnia expendo, potius refero ad illam membrorum divisionem cuius meminerat. Membra igitur ex parte sunt, sicut cuique attributa est sua portio et finitum officium. Ad hunc sensum contextus ipse nos ducit: ita Ex parte et In solidum erunt inter se opposita.

28. Et alios quidem posuit Deus in Ecclesia, primum Apostolos, deinde Prophetas, tertio Doctores, postea Potestates, deinde dona sanationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum. 29. Numquid omnes Apostoli? numquid omnes Prophetae? numquid omnes Doctores? numquid omnes Potestates? 30. Numquid omnes dona habent sanationum? numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur? 31. Sectamini autem dona potiora.

Initio capitis de facultatibus loquutus est: nunc incipit de officiis disserere: quem ordinem diligenter notare convenit. Neque enim Dominus ministros instituit, nisi prius instruxerit necessariis donis, aptosque reddiderit ad munus suum exsequendum. unde colligendum est, fanaticos esse, maloque spiritu impelli qui facultate destituti irrumpunt in Ecclesiam: quemadmodum multi impulsum

Spiritus iactitant, et arcana Dei vocatione gloriantur: interea sunt indocti et penitus rudes. atqui hic est ordo naturalis, ut dona ministerium ipsum praecedant. Sicuti ergo superius docuit, quicquid singulis datum esset a Deo, in medium debere conferri: ita nunc sic distributa esse officia commemorat, ut coniunctis studiis omnes Ecclesiam simul aedificent: et quidem singuli pro sua mensura.

28. *Primum Apostolos.* Non recenset omnes species, neque etiam opus fuit: tantum enim voluit exempla proponere. Quarto capite ad Ephesios (v. 11.) plenior est enumeratio munerum quae ad perpetuum Ecclesiae regimen requiruntur. Rationem illic dicam, si Dominus eo usque pervenire dederit: quanquam ne illic quidem omnia nominat. Quod ad praesentem locum spectat, notandum est, ex officiis quae hic Paulus nominat, alia esse perpetua, alia temporalia fuisse. Perpetua sunt, quae Ecclesiae regimini sunt necessaria: temporalia vero quae initio ad fundandam Ecclesiam et erigendum Christi regnum destinata, paulo post desierunt. Ex priori genere est officium Doctoris: ex secundo officium Apostoli. nam Apostolos creavit Dominus, ut Evangelium spargerent per totum orbem: nec singulis attribuit certos fines aut parochias: sed quocunque venissent, fungi legatione voluit apud omnes Gentes et linguas. In quo ab illis differunt Pastores qui suis Ecclesiis quodammodo alligantur. Pastor enim non habet mandatum praedicandi per orbem universum Evangelii, sed curandae Ecclesiae quae eius fidei commissa est. Ad Ephesios, Evangelistas subiungit Apostolis: praeterit hoc loco. Transit enim statim a primo gradu ad Prophetas: quo nomine intelligit (meo quidem iudicio) non eos qui dono vaticinandi pollerent: sed qui singulari non modo interpretandae, sed etiam in praesentem usum prudenter accommodandae Scripturae gratia pollerent. cur ita sentiam, haec causa est, quod prophetiam praefert aliis omnibus donis, quia plus aedificationis afferat: quod elogium in rerum futurarum praedictionem minime competeret. Deinde quum definit Prophetae munus, vel saltem tractat quid praecipue agere debeat, dicit eum incumbere in consolationem, exhortationem et doctrinam. haec autem a vaticiniis sunt distincta. Sint ergo nobis hoc loco Prophetae primum eximii Scripturae interpretes: deinde non vulgari prudentia et dexteritate praediti ad circumspiciendam praesentem Ecclesiae necessitatem, ut apposite loquantur: et hac ratione quasi Divinae voluntatis internuntii. Inter eos et Doctores hoc potest notari discriminis, quod Doctorum munus in eo consistit, ut sana dogmata retineantur ac propagentur, quo maneat in Ecclesia religionis puritas. quanquam varie accipitur etiam hoc nomen: et hic fortasse Pastorem magis significat, nisi forte malis generaliter accipere pro omnibus qui docendi facultate sunt instructi: qualiter Actorum 13, 1., ubi etiam Lucas ipsos Prophetis coniungit. Cur autem non assentiar aliis qui totum Prophetae munus in Scripturae interpretatione includunt, haec est ratio: quod Paulus numerum praescribit duorum aut trium qui loqui debeant, idque ordine: quod nudae Scripturae interpretationi non conveniret. Denique ita sentio, Prophetas dici qui vaticinia, minas, promissiones, et totam Scripturae doctrinam dextre ac perite ad praesentem Ecclesiae usum applicando Dei voluntatem patefaciunt. Siquis dissentiat, facile patior: neque rixas propterea excitabo. Est enim difficile iudicare de donis et muneribus, quibus tamdiu orbata fuit Ecclesia: nisi quod vestigia tantum vel umbrae adhuc apparent. De *potestatibus* et *dono sanationum* dixi capite 12., nisi quod observandum est, non tam de ipsis donis hic fieri mentionem, quam de administratione. Quoniam hic officia recenset Apostolus, non recipio quod ait Chrysostomus, ἀντιλήψεις, hoc est subsidia vel opitulationes, consistere in sustinendis infirmis. Quid igi-

tur? aut certe tam munus quam donum olim fuit, quod nobis hodie est, incognitum: aut ad diaconiam pertinet, hoc est, curam pauperum. atque hoc secundum mihi magis arridet. Duas autem diaconiae species ponit ad Romanos 12, 7., de quibus illic tractavi. *Gubernationes* interpretor Seniores, qui praesides erant disciplinae. Habuit enim prima Ecclesia suum Senatum, qui plebem in morum honestate contineret. quod indicat Paulus alibi, quum duplicem ordinem presbyterorum ponit (I. Timoth. 5, 17.). Ergo gubernatio ex presbyteris constabat, qui gravitate, experientia, auctoritate prae caeteris valebant. Sub *generibus linguarum* comprehendit tam notitiam linguarum quam gratiam interpretandi. Erant autem duae facultates distinctae: quia interdum quispiam pluribus loquebatur linguis, qui tamen idioma non tenebat eius Ecclesiae cum qua erat negotium. hunc defectum supplebant interpretes.

29. *Numquid omnes Apostoli.* Fieri quidem potest, ut unus aliquis pluribus donis sit instructus, et duas functiones ex iis quas retulit, sustineat: neque vero in eo quicquam est absurdi. Verum scopus Pauli est, primum neminem sic abundare omnibus, ut sibi sufficiat, neque desideret aliorum operam: deinde sic distributas esse tam functiones quam dotes, ut nullum membrum sit totum corpus: sed singula in commune conferendo suam portionem, corpus integrum et perfectum constituere. Vult enim hic tollere Paulus superbiendi occasionem, pravas aemulationes, fastum et fratrum contemptum, malignitatem, ambitionem, et quicquid est tale.

31. *Sectamini dona potiora.* Posset etiam verti, Magni aestimate: nec male huic loco quadraret. quanquam ad sensum parum interest: hortatur enim Paulus Corinthios, ut ea potissimum dona in pretio habeant vel appetant quae plurimum ad aedificationem valent. Nam hoc regnabat inter eos vitium, quod ostentationi magis quam utilitati studebant. ideo prophetia negligebatur, linguae autem resonabant magna cum pompa, exiguo fructu. Neque tamen alloquitur singulos, quasi vellet ad prophetiam adspirare unumquemque, vel ad Doctoris munus: sed tantum aedificationis studium illis commendat: ut quae maxime conducunt, illis diligentius incumbant.

Cap. XIII.

1. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro. Si linguis hominum loquar et Angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum tympanum sonans, aut cymbalum tinniens. 2. Et si habeam prophetiam, et noverim mysteria omnia omnemque scientiam, et si habeam omnem fidem, adeo ut montes loco dimoveam: caritatem autem non habeam: nihil sum. 3. Et si insumam in alimoniam omnes facultates meas, et si tradam corpus meum ut comburar: caritatem autem non habeam: nihil mihi prodest.

Quum tam inepta esset capitis sectio, facere non potui quin mutarem, praesertim quum non possem aliter commode interpretari. quid enim attinebat mutilam sententiam superioribus attexere, quae sequentibus tam apte cohaeret, imo perficitur? Et credibile est librariorum errore id fuisse factum. utcunque sit, postquam iusserat aedificationis praecipuam haberi rationem: nunc profitetur se ostensurum aliquid maius: nempe omnia esse exigenda ad caritatis regulam. haec igitur excellentissima est via, si caritas omnium nostrarum

actionum sit moderatrix. Ac principio quidem sumit, omnes virtutes nihili esse absque caritate: nihil enim tam esse praeclarum aut eximium quod non vitietur coram Deo, si absit caritas. Neque hic aliud docet quam alibi, quum pronuntiat ipsam esse finem Legis, et perfectionis vinculum (I. Timoth. 1, 5.): item quum totam piorum sanctitatem in ea constituit (Coloss. 3, 14.). quid enim aliud tota secunda Legis tabula Deus a nobis requirit? Non est igitur mirum, si omnia nostra opera inde aestimentur, dum manare apparet ex caritate. non mirum etiam, si tunc demum constet eximiis alioqui dotibus suum pretium, ubi ad caritatem referuntur.

1. *Si linguis hominum loquar.* Incipit a facundia: quae donum quidem est per se nobile, sed hominem minime Deo commendat remota caritate. *Angelorum* linguam hyperbolice posuit pro singulari aut eximia. quanquam de linguarum diversitate potius interpretor: quam magni faciebant Corinthii ambitione, non fructu, omnia metientes. Teneas, inquit, non tantum omnes omnium hominum linguas, sed etiam Angelorum: non est tamen, quod putes te coram Deo pluris censeri quam cymbalum, nisi caritatem habeas.

2. *Et si habeam prophetiam.* Huius quoque, quam tamen aliis omnibus praetulerat, dignitatem in nihilum redigit, nisi caritati serviat. *Novisse omnia mysteria* posset videri exegetice additum ad prophetiam: sed quia proxime sequitur *Scientia*, quam seorsum prius nominavit: vide, numquid Mysteriorum notitia hic loco Sapientiae ponatur. Ego sicuti asserere id non ausim, ita in hanc opinionem facile inclino. Haec *fides*, de qua loquitur, est particularis: quod patet ex particula continuo adiecta, *Adeo ut montes transferam.* proinde nihil faciunt Sophistae, dum hoc loco abutuntur ad extenuandam fidei virtutem. Quum ergo vocabulum Fidei sit *πολύσημον*, prudentis est lectoris observare, qua significatione sumatur. Paulus autem (quemadmodum iam dixi) est sui interpres, qui fidem hic ad miracula restringit. Ea est quam vocat Chrysostomus signorum, nos particularem: quia non apprehendit totum Christum, sed tantum potentiam in edendis miraculis: ideoque interdum in homine esse potest absque Spiritu sanctificationis, qualiter fuit in Iuda.

3. *Et si insumam omnes facultates.* Hoc quidem summa laude dignum est, si per se censeatur. sed quoniam ex ambitione fluit saepe largitio, non ex vera munificentia: vel etiam qui liberalis est, reliquis partibus caritatis est vacuus (siquidem liberalitas etiam interior, una tantum pars est caritatis), fieri potest, ut opus alioqui tam laudabile, speciosum quidem sit in hominum conspectu, et laudetur; coram Deo tamen pro nihilo ducatur. *Et si tradam corpus meum.* De martyrio haud dubie loquitur: quod est facinus omnium pulcherrimum et praestantissimum, quid enim admirabilius est hac tam invicta animi fortitudine, ut quis vitam pro Evangelii testimonio profundere non dubitet? Hoc tamen ipsum quoque Deus pro nihilo reputat, si vacuus sit animus caritate. Genus supplicii quod commemorat, non ita vulgare erat tunc adversus Christianos. gladiis enim magis quam flammis grassatos tunc fuisse tyrannos legimus ad perdendam Ecclesiam: nisi quod Nero etiam incendiis saeviit. Sed videtur Spiritus hic per os Pauli de futuris persequutionibus vaticinatus fuisse. verum istud est parergon. Caput huius loci est: quia caritas unica est operum regula, et unica in recto donorum Dei usu moderatrix: nihil sine ipsa probari Deo, quamlibet hominum opinione splendidum. Nam speciem virtutum omnium absque illa fucum esse, vanum esse crepitum, pretium non esse unius pili, denique foetere et displicere. Quod autem hinc Papistae inferunt, pluris ergo esse fide caritatem ad nos iustificandos: postea refutabimus. nunc pergendum in contextu.

4. Caritas patiens est, benigne agit, caritas non aemulatur, caritas non agit insolenter, non inflatur: 5. Non agit indecenter, non quaerit sua ipsius, non provocatur, non cogitat malum: 6. Non gaudet ob iniustitiam, congaudet autem veritati. 7. Omnia fert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. 8. Caritas nunquam excidit: sive prophetiae abolebuntur, sive linguae cessabunt, sive scientia destruetur.

4. *Caritas patiens est.* Nunc caritatem ab effectis commendat, vel a fructibus. quanquam haec elogia non tantum ad eius commendationem spectant: sed ut intelligant Corinthii, quae sint eius officia, et qualis ipsa sit. Praecipuus tamen scopus est, quam sit necessaria ad conservandam Ecclesiae unitatem. Neque mihi dubium est, quin oblique perstringere voluerit Corinthios, dum antithesin illis proponit, in qua ex adverso sua vitia recognoscant. Primum elogium caritatis est, quod multa patienter ferendo pacem et concordiam alat in Ecclesia. huic proxima est secunda virtus, mansuetudo ac lenitas: hoc enim significat Graecum verbum. tertia virtus, quod aemulationem, omnium contentionum semen, corrigit. Sub *aemulatione* invidiam comprehendit, quod est vitium valde affine: vel potius eam aemulationem intelligit, quae est coniuncta invidiae, et ex ea saepius nascitur. Ergo ubi regnat invidia, ubi primus quisque esse vel apparere appetit, illic non viget caritas. Ubi reddidi: *Non agit insolenter*, Graece est οὐ περπερεύεται: pro quo Erasmus transtulit: Non est procax. Constat diversas esse verbi significationes: sed quum aliquando sumatur pro Ferocire, vel insolescere prae confidentia, hic sensus videbatur praesenti loco aptior. Tribuit ergo Paulus Caritati modestiam, ac frenum esse testatur ad retinendos homines, ne ad ferociam prosiliant, sed placide et composite inter se degant: deinde addit, a superbia esse alienam. Qui ergo caritate regitur, non inflatur fastu, ut alios despiciat, sibi placeat.

5. *Non agit indecenter.* Pro quo Erasmus reddidit: Non est fastidiosa: sed quum huius significationis nullum citet auctorem, ego propriam et usitatam significationem retinere malui. Sic autem interpretor: quod caritas non exsultet ostentatione inepta, aut quod non tumultuetur, sed modum ac decorum servet. Atque ita rursum perstringit oblique Corinthios, quod indecoro fastu gratiam omnem turpiter amitterent. *Non quaerit sua ipsius.* Hinc colligere licet, quam non sit ingenita nobis a natura caritas: propensi enim natura sumus omnes ad amorem curamque nostri, et studium propriae utilitatis: imo verius huc praecipites ruimus. Tam perversae inclinationis remedium est caritas: quae facit, ut praeterita nostri ratione de proximis simus solliciti, eos amemus et curemus. Porro Sua ipsius quaerere est esse sibi addictum, et in curandis suis commodis prorsus occupari. qua definitione solvitur illa quaestio, an non Christiano liceat suam utilitatem curae habere. neque enim quamlibet nostri curam aut studium hic reprehendit Paulus: sed excessum qui provenit ex immodico et caeco nostri amore. Excessus autem in eo est, si de nobis cogitantes, alios negligimus: aut si proprii commodi studium ab ea sollicitudine quam de proximis habere nos iubet Deus, nos avocat. Subiungit, caritatem quoque frenum esse ad rixas cohibendas: quod sequitur ex duobus primis. ubi enim mansuetudo ac tolerantia, ibi non subito excandescunt homines, non facile incitantur ad contentiones et certamina.

7. *Omnia fert.* His omnibus significat, caritatem nec impatientem esse, nec malignam. Ferre enim ac sustinere omnia, tolerantiae

est: credere ac sperare omnia, candoris et humanitatis. quoniam natura sumus nimium nobis addicti: hoc vitium morosos et querulos nos reddit, ita fit, ut velit quisque aliorum humeris portari, sublevare alios recuset. Huius morbi remedium est caritas, quae nos subiicit fratribus, ac docet, eorum oneribus humeros supponere. Rursum quia maligni sumus natura, ideo etiam sumus suspicaces, et omnia fere trahimus in sinistram partem. caritas vero ad humanitatem nos vocat, ut bene et candide sentiamus de proximis. Quum dicit Omnia, intellige quae ferenda sunt, et eo quo decet modo. Neque enim ferenda sunt a nobis vitia, ut vel probemus blandiendo, vel connivendo, socordia nostra alamus: deinde ista tolerantia correctiones et iustas poenas non excludit: ita etiam est de iudicii humanitate. *Credit omnia* caritas: non ut Christianus sciens ac volens imponi sibi patiatur: non ut se prudentia et iudicio privet, quo facilius possit circumveniri: non ut discernere nigrum ab albo dediscat. Quid ergo? simplicitatem, qualiter iam dixi, et humanitatem in iudicando hic requirit: et asserit esse perpetuas caritatis comites. Ita fiet, ut homo Christianus falli sua benignitate ac facilitate satius esse ducat, quam sinistra suspicione fratrem suum gravare.

8. *Caritas nunquam excidit.* Alia caritatis excellentia, quod perpetuo durat. merito appetenda est ea virtus, quae nunquam finem accipiet: ergo Caritas temporalibus donis et perituris est praeferenda. Pereunt Prophetiae, Linguae abolentur, cessat Scientia: ill's ergo eatenus praestantior est caritas, quia superstes illis desinentibus manet. Hunc locum Papistae detorquent ad stabiliendum dogma, quod ipsi nulla Scripturae auctoritate commenti sunt, mortuorum animas pro nobis orare apud Deum. Sic enim ratiocinantur: Oratio est perpetuum officium Caritatis: durat caritas in animis sanctorum qui mortui sunt: pro nobis igitur orant. Ego quanquam de hac quaestione nolim vehementius contendere, ne tamen multum lucri se fecisse putent eo concesso: paucis respondeo ad ipsorum obiectum. Primo, etiamsi caritas semper maneat, non tamen protinus sequi, esse in continuo actu, ut loquuntur. Quid enim impedit, quominus Sancti, tranquilla pace nunc fruentes, caritatem praesentibus officiis minime exerceant? quid absurdi, quaeso, in eo Papistae reperient? Secundo, si negem perpetuum esse officium caritatis pro fratribus intercedere: unde contrarium evincent? Ad intercessionem requiritur necessitatis cognitio. si divinare de mortuorum statu licet: verisimilior est coniectura, nescire sanctos mortuos, quid hic agatur, quam eos esse conscios nostrarum necessitatum. Imaginantur quidem Papistae, eos in reflexo lumine, quod habent ex conspectu Dei, videre totum mundum. sed profanum est figmentum et prorsus Gentilitium, quod Aegyptiacam theologiam magis resipit, quam Christianae philosophiae conveniat. Quid ergo, si negem Sanctos, quum ignorent conditionem nostram, esse pro nobis sollicitos: quo argumento me urgebunt Papistae, ut illud mihi extorqueant? Quid, si dicam, ita detineri et quasi absorberi Dei intuitu, ut nihil praeterea aliud cogitent: quomodo probabunt hoc non esse rationi consentaneum? Quid, si excipiam, caritatis perpetuitatem, cuius hic meminit Apostolus, post diem extremum fore, nihil pertinere ad tempus intermedium? Quid, si dicam, mutuae intercessionis officium nonnisi vivis et in hoc mundo degentibus mandatum esse, ideoque ad mortuos nequaquam extendi? Verum iam plus satis est: id enim ipsum, pro quo depugnant Papistae, relinquo in medio: ne de re supervacua contentiones moveam. Operae pretium tamen fuit obiter attingere, quam parum illis suffragetur hic locus, in quo se habere putant tam validam machinam. Nobis satis sit, quod asserunt, nullo Scripturae testimonio suffultum esse: proinde temere et inconsiderate ab illis asseri.

Sive scientia destruetur. Iam patet sensus verborum: sed hinc exoritur non parva quaestio, an qui in hoc mundo excelluerunt, aut doctrina, aut aliis donis, pares erunt idiotis in regno Dei. Primum velim pios lectores admonitos, ne in istarum rerum investigatione plus iusto se torqueant. viam potius quaerant, qua pervenitur in regnum Dei, quam sciscitentur, quae futura sit illic conditio: nam et Dominus nos a tali curiositate, tacendo revocavit. Nunc ad quaestionem respondeo, Quantum datur coniicere, et partim etiam colligere ex hoc loco possum: quum Doctrina, Linguarum cognitio, et similes gratiae, huius vitae necessitati serviant, mihi non videri tunc residuas fore: sed nihil tamen iacturae facient docti earum interitu, quia fructum ipsarum percipient, qui longe est praeferendus.

9. Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus. 10. At ubi venerit quod perfectum est, tunc, quod ex parte est, abolebitur. 11. Quum essem puer, ut puer loquebar, ut puer sentiebam, ut puer cogitabam: at postquam factus sum vir, abolevi puerilia. 12. Cernimus enim nunc per speculum in aenigmate: tunc autem facie ad faciem. nunc cognosco ex parte: tunc vero cognoscam, quemadmodum et cognitus sum. 13. Nunc autem manet fides, spes, caritas, tria haec: sed maxima ex his est caritas.

Iam probat aboleri prophetiam et reliqua eiusmodi dona: quia in subsidium infirmitatis nostrae nobis conferantur. atqui finem aliquando accipiet imperfectio: desinet igitur simul etiam donorum ipsorum usus. quia absurdum est manere et esse superflua: ergo interibunt. Hoc argumentum prosequitur ad finem capitis usque.

9. *Ex parte cognoscimus.* Locus hic perperam a plerisque exponitur, scientiam nondum perfectam nobis constare, similiter nec prophetiam: sed nos quotidie proficere in illis. verum sensus Pauli est, Quod scientiam nunc habemus et prophetiam, id esse imperfectionis nostrae causa: ergo *Ex parte* significat: eo quod nondum simus absoluti. Tamdiu itaque locum habent apud nos cognitio et prophetia, quamdiu imperfectio in nobis haeret, cuius sunt adminicula. Verum est quidem, proficiendum nobis esse tota vita, et inchoatum duntaxat esse quicquid habemus. at videndum, quid Paulus probare velit: nempe dona, de quibus quaestio est, temporalia duntaxat esse. Probat autem, quia nonnisi ad tempus valeat eorum utilitas, quamdiu quotidiano profectu tendimus ad scopum.

10. *Ubi venerit quod perfectum est.* Perinde est acsi diceret: Ubi perventum ad metam fuerit, tunc cessabunt adiumenta cursus. Sed retinet loquendi modum quo iam usus fuerat, dum perfectionem opponit ei quod est Ex parte. Perfectio, inquit, adveniens abolebit quicquid imperfectioni servit. Quando autem erit illa perfectio? incipit quidem a morte: quia tunc cum corpore multas infirmitates exuimus: sed non ante diem iudicii plena constabit, quemadmodum statim audiemus. unde colligimus totam hanc disputationem ad intermedium tempus inscite trahi.

11. *Quum essem puer.* Similitudine, quod dixit, illustrat. Multa enim pueritiae conveniunt, quae evanescunt postea cum aetate. Exempli gratia, Pueritiae necessaria est paedagogia: virili aetati non congruit. Nos quantisper degimus in hoc mundo, indigemus paedagogia quadam: procul adhuc distamus a plena sapientia. Perfectio igitur quae erit quaedam spiritualis aetatis maturitas, finem paeda-

gogiae imponet, eiusque appendicibus. Ad Ephesios (4, 14.) hortatur, ne simus amplius pueri: sed aliam rationem illic sequitur, de qua tunc dicemus.

12. *Cernimus nunc per speculum.* Applicatio similitudinis: Modus scientiae quam nunc habemus, imperfectioni et quasi pueritiae congruit: quia nondum ad liquidum cernimus regni coelestis mysteria, nec claro adhuc intuitu fruimur. Ad id notandum alia similitudine utitur: nempe quod non videamus nunc nisi tanquam in speculo, ideoque obscure: quam obscuritatem intelligit nomine *aenigmatis.* Primo non dubium est, quin ministerium Verbi, et quae ad ipsum exercendum requiruntur instrumenta, speculo comparet. Deus enim, alioqui invisibilis, haec media ordinavit ad se nobis patefaciendum: quanquam ad totam mundi compositionem extendi etiam hoc potest, in qua relucet nobis Dei gloria: sicuti habuimus Rom. 1, 16. Et ad Hebr. 11, 13. creaturas Apostolus nominat specula, in quibus invisibilis Dei maiestas apparet: sed quoniam hic peculiariter de spiritualibus donis agit, quae serviunt Ecclesiae ministerio, suntque eius appendices, non evagabimur longius. Verbi, inquam, ministerium speculo est simile. Angeli enim neque praedicatione, neque aliis inferioribus adiumentis, neque Sacramentis indigent: alio enim Dei conspectu fruuntur: neque in speculo tantum suam illis faciem repraesentat Deus: sed palam se illis praesentem exhibet. Nos qui nondum in tantam altitudinem conscendimus, imaginem Dei speculamur, qualis offertur nobis in Verbo, in Sacramentis, in toto denique Ecclesiae ministerio. Hanc visionem, aenigmaticam hic appellat Paulus: non quia dubia sit aut fallax, sed quia minus conspicua est, quam quae olim extremo die constabit. Idem aliis verbis docet in posteriore Epistola (II. Cor. 5, 6.), Nos quamdiu in corpore habitamus, peregrinari a Domino: quia per fidem ambulamus, et non per aspectum. fides ergo nostra Deum nunc intuetur tanquam absentem. quomodo? quia eius faciem non videt, sed acquiescit in speculi imagine: verum ubi relicto mundo ad eum migraverimus, ipsum tanquam propinquum et expositum oculis cernet. Quare sic habendum est, notitiam Dei, quam nunc ex Verbo habemus, certam quidem esse et veracem, nihil in ea confusum aut perplexum aut tenebricosum: sed comparative aenigmaticam nominari, quia procul abest ab illa perspicua manifestatione quam exspectamus: quia tunc videbimus facie ad faciem. Ita nihil pugnat hic locus adversus alios, ubi praedicatur nunc Legis, nunc totius Scripturae, et potissimum Evangelii claritas. Est enim aperta et nuda Dei revelatio in Verbo (quantum nobis expedit), nec quicquam habet involutum (qualiter fingunt impii), quo nos suspensos teneat. sed quantula est eius visionis portio, ad quam tendimus? Itaque eius tantum comparatione dicitur aenigmatica. Adverbium *Tunc* potius extremum diem notat, quam tempus statim a morte proximum. Tametsi autem differetur ad diem Christi plena visio: incipiet tamen statim a morte propinquior Dei aspectus: ubi solutae a corporibus animae neque externo ministerio, neque aliis inferioribus subsidiis amplius opus habebunt. Sed Paulus (ut paulo ante admonui) anxie de mortuorum statu non disputat, quia ad pietatem non admodum utilis est eius cognitio. *Nunc cognosco ex parte.* Hoc est, modus scientiae praesentis est imperfectus. sicuti Iohannes in Epistola sua (I. Iohann. 3, 1.) dicit, scire nos quidem, quod simus filii Dei, sed nondum apparuisse, donec videbimus Deum qualis est: tunc Deum videbimus non in imagine sua, sed in se ipso: ut mutuus sit quodammodo aspectus.

13. *Nunc autem manet fides, spes, caritas.* Conclusio est superiorum, caritatem reliquis donis praestantiorem esse: sed pro catalogo donorum quem ante recensuerat, cum caritate fidem et spem

nunc ponit: sicuti omnia ad hanc summam referuntur. Quorsum enim totum ministerium, nisi ut in his instituamur? Ergo Fidei nomen hic latius patet quam antehac. perinde enim est acsi diceret: Complura quidem sunt dona et varia: sed in hunc scopum tendunt omnia, et respiciunt. Manere itaque significat, omnibus subductis, tanquam in calculo supputatorio, summam hanc restare. Neque enim manet a morte fides, quam Apostolus alibi (II. Cor. 5, 7.) aspectui opponit, et tantum ad id usque temporis durare tradit quo peregrinamur a Domino. Nunc tenemus, quid sit hoc loco fides, nempe Dei ac Divinae voluntantis cognitio, quam per Ecclesiae ministerium consequimur: vel, si mavis, fides universalis et proprie accepta. Spes nihil aliud est quam fidei perseverantia. Postquam enim Dei verbo semel credidimus, restat, perstemus usque ad rerum complementum. proinde ut spei mater est fides, ita ab ea sustinetur, ne excidat. *Maxima ex his est caritas.* Nempe si aestimemus praestantiam ab effectis quae ante enumeravit: deinde si consideremus eius perpetuitatem. Sua enim cuique fides ac spes prodest: caritas ad alios diffunditur. Fides et spes sunt imperfectionis: caritas manebit etiam in perfectionis statu. nam si excutiamus singulos fidei effectus, et conferamus, reperietur in multis superior fides: quinetiam ipsa caritas, eodem Apostolo teste (I. Thess. 1, 3.), effectus est fidei: effectus autem sua causa procul dubio est inferior. Praeterea fidei tribuitur laus insignis, quae in caritatem non competit, quum Iohannes praedicat esse victoriam nostram quae vincit mundum (I. Iohann. 5, 4.). per fidem denique renascimur, efficimur filii Dei, obtinemus vitam aeternam, Christus in nobis habitat. Praetereo alia innumera, sed haec pauca sufficiunt ad id probandum quod volo: fidem in multis effectis superiorem esse caritate. unde constat, hic potiorem dici non per omnia: sed quatenus perpetua erit, et nunc primas partes tenet in conservanda Ecclesia. Mirum autem, quantum sibi placeant Papistae, dum ista verba detonant. Si fides iustificat, inquiunt, ergo multo magis caritas, quae vocatur maior. Iam quidem ex his quae dixi constat obiecti solutio: sed demus caritatem modis omnibus praecellere: qualis est ista argumentatio? quia maior est, plus valere ad homines iustificandos? Ergo Rex melius terram arabit quam agricola, melius calceum faciet quam sutor: quia nobilior est utroque. Ergo homo celerius curret quam equus, plus oneris portabit quam elephas: quia dignitate superat. Ergo Angeli melius terram illuminabunt quam sol et luna: quia praestantiores. Si vis iustificandi a dignitate fidei aut merito penderet, forte audiendi forent. sed non docemus fidem iustificare, quia sit dignior, aut in altiore honoris gradu: sed quia iustitiam gratis in Evangelio oblatam recipiat. Huc nihil facit aut valet magnitudo vel dignitas: quamobrem hic locus nihilo magis Papistas iuvat, quam si fidem omnibus Apostolus praetulisset.

Cap. XIV.

1. Sectamini caritatem: aemulamini spiritualia, magis autem ut prophetetis. 2. Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo: nullus enim audit: Spiritu vero loquitur mysteria. 3. Caeterum qui prophetat, hominibus loquitur ad aedificationem, exhortationem, et consolationem. 4. Qui loquitur lingua, se ipsum aedificat: at qui prophetat, Ecclesiam aedificat. 5. Volo autem omnes vos loqui linguis, magis tamen ut prophetetis. maior enim qui pro-

phetat, quam qui linguis loquitur: nisi interpretetur, ut Ecclesia aedificationem accipiat. 6. Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut per revelationem, aut per scientiam, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

Sicuti prius iusserat eos sectari dona potiora, ita nunc iubet sectari caritatem. illa enim erat summa virtus quam se demonstraturum receperat. ergo bene sibi moderabuntur in usu donorum, si vigeat inter ipsos caritas. tacite enim perstringit defectum caritatis in eo, quod hactenus abusi donis fuerant. et ex superioribus colligens, ubi caritati primas non tribuunt, eos ad veram praestantiam non recta contendere: quam stulta sit eorum ambitio admonet, quae spes eorum et vota frustratur.

1. *Aemulamini spiritualia.* Ne obiicerent Corinthii, Deo fieri iniuriam, si contemnerentur eius dona: anticipat Apostolus, testaturque, sibi non esse in animo, illos a donis etiam quibus abusi fuerant abducere. quin potius illorum studium commendat: vultque in Ecclesia locum habere. Et sane quia in Ecclesiae utilitatem collata erant, non debuit hominum corruptela efficere, ut pro supervacuis aut noxiis abiicerentur: sed interea prophetiam prae aliis omnibus commendat, sicuti erat omnium utilissima. Tenet ergo optimam rationem, nihil, quod usui sit, improbando: sed tamen hortando, ne praepostero zelo, quod praecipuum est, minoribus postponant. primo autem loco statuit prophetiam. Aemulamini ergo spiritualia: hoc est, nullum donum negligite. iubeo enim vos studere omnibus: modo primum gradum obtineat prophetia.

2. *Nam qui loquitur, lingua loquitur.* Nunc ex re ipsa ostendit, cur praetulerit aliis donis prophetiam. ac eam cum dono linguarum comparat: in quo verisimile est magis occupatos fuisse Corinthios, quia magis ad pompam serviret: nam hominem audire loquentem lingua exotica, vulgo admirationem movet. Ergo ex principiis iam assumptis ostendit, quam sit illud perversum, quum nihil Ecclesiam aedificet. Initio dicit: Qui loquitur lingua, Deo, non hominibus loquitur: hoc est (secundum proverbium) Sibi canit et musis. In dictione linguae non est pleonasmus, qualis in illis locis: sic ore loquuta est: item, vocemque his auribus hausi: sed idioma exterum significat. Ratio, cur non loquatur hominibus: quia nemo audit, nempe tanquam vocem articulatam. Audiunt enim sonum omnes, at non percipiunt, quid dicatur. *Loquitur Spiritu:* hoc est, dono spirituali (sic enim cum Chrysostomo interpretor) *Mysteria* et res occultas, ideoque nullius utilitatis. Mysteria hic Chrysostomus accipit honorifice, pro eximiis Dei revelationibus: ego vero in malam partem, pro aenigmatibus obscuris et involutis, quasi diceret: loquitur quod nemo percipiat.

3. *Qui prophetat, hominibus loquitur.* Prophetia, inquit, omnibus est fructuosa: quum lingua thesaurus sit sub terram defossus. Quanta igitur stultitia est, tempus omnino terere in re inutili: quod autem utilissimum esse apparet, praetermittere? *Loqui ad aedificationem* est loqui quod doctrinam aedificando aptam contineat. Nam hoc nomen accipio pro doctrina qua instituimur ad pietatem, ad fidem, ad cultum timoremque Dei, et officia sanctitatis et iustitiae. Quoniam autem plerumque opus habemus stimulis, alii autem afflictionibus premuntur aut imbecillitate laborant, doctrinae addidit *exhortationem et consolationem.* Ex hoc loco et superiore apparet, prophetiam non esse vaticinandi donum: sed quia semel illud dixi, non repeto.

4. *Qui loquitur lingua, se ipsum aedificat.* Pro eo quod ante dixerat, loqui Deo, nunc dicit, Loqui sibi. quicquid autem in Ecclesia geritur, prodesse in commune debet. Facessat igitur perversa haec ambitio, quae facit, ut totius populi utilitas impediatur. Adde quod per modum concessionis loquitur Paulus: nam ubi ambitio tales ampullas proiicit, nullum intus est proficiendi studium: sed perinde est acsi facessere iuberet Paulus ex communi coetu ostentatores istos qui se ipsos tantum respiciunt.

5. *Volo vos omnes linguis loqui.* Iterum testatur se non ita prophetiam anteponere, quin locum reliquum faciat linguis. quod diligenter notandum est: nam Deus nihil frustra Ecclesiae suae contulit: et linguarum erat aliquis usus. Tametsi ergo perverso ostentationis studio Corinthii illum partim supervacuum et nihili, partim etiam noxium reddiderant: tamen corruptelam hanc corrigendo Paulus nihilominus linguas commendat, tantum abest, ut abolitas aut abiectas velit. Hodie quum plusquam necessaria sit linguarum cognitio, et Deus hoc tempore mirabili beneficio eas ex tenebris in lucem eruerit: sunt nunc magni theologi qui furiose adversus eas declamitent. quum certum sit, Spiritum sanctum aeterno elogio hic ornasse linguas: colligere promptum est, quonam spiritu agantur isti censores, qui earum studium quantis possunt contumeliis exagitant. quanquam adhuc multum dissimilis est ratio: Paulus enim quaslibet linguas comprehendit, quae tantum Evangelio per omnes Gentes publicando serviebant. isti autem eas damnant linguas, e quibus tanquam a fontibus pura Scripturae veritas est haurienda. Sequitur exceptio, non ita immorandum esse in linguis, ut prophetia negligentius curetur, quae prior esse debet. *Nisi interpretetur.* Nam si accedat interpretatio, iam erit prophetia. Ne tamen intelligas Paulum hic concedere, ut quispiam, verba exotica demurmurando, Ecclesiam sine fructu detineat. quam enim ridiculum foret, idem pluribus linguis pronuntiare nulla de causa? Sed accidit saepe, ut tempestivus sit alienae linguae usus: denique finem spectemus tantum, ut aedificatio ad Ecclesiam redeat.

6. *Nunc autem, fratres, si venero.* Proponit se in exemplum, quoniam in eius persona magis erat luculentum specimen. Fructum uberem sentiebant Corinthii ex eius doctrina: quaerit ergo, quid illis profuturum sit, si linguis incognitis apud eos utatur. Hoc experimento admonet, quanto satius sit dare prophetiis operam: deinde minus odiosum erat, stultitiam hanc in sua ipsius persona, quam in aliena reprehendere. Ponit autem species quatuor aedificationis, revelationem, scientiam, prophetiam, et doctrinam. quoniam de his variae sunt opiniones interpretum: liceat etiam mihi coniecturam meam proponere. verum quia coniectura solum est, iudicium erit penes lectores. Revelationem et prophetiam sub uno iugo pono, et hanc puto illius esse ministerium: similiter sentio de scientia et doctrina. ergo quod revelatione consequutus est quispiam, per prophetiam dispensat. Modus communicandae scientiae, doctrina est. ita Propheta interpres erit et minister revelationis: quod definitioni superius a nobis positae magis suffragatur quam repugnat. Prophetiam enim diximus non simplici aut nuda interpretatione Scripturae constare: sed continere simul eius in praesentem usum accommodandae scientiam: quae nonnisi ex revelatione et peculiari Dei impulsu habetur.

7. Quin et inanima vocem reddentia, sive tibia, sive cithara, nisi distinctionem sonis dederint: quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara? 8. Etenim si incertam vocem tuba dederit, quis apparabitur ad bellum? 9. Sic

et vos per linguam, nisi significantem sermonem dederitis: quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes. 10. Tam multa, verbi gratia, genera vocum sunt in mundo, et nihil horum mutum. 11. Itaque si nesciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: et qui loquitur, apud me barbarus. 12. Itaque et vos, quandoquidem sectatores estis spirituum, ad aedificationem Ecclesiae quaerite, ut excellatis. 13. Quapropter qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. 14. Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea fructu caret. 15. Quid igitur est? orabo spiritu, sed orabo et mente: canam spiritu, sed canam et mente. 16. Alioqui si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotae: quomodo dicturus est Amen ad tuam gratiarum actionem? quandoquidem quid dicas, nescit. 17. Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius non aedificatur.

7. *Quin et inanima etc.* Similitudines adducit, primum a musicis instrumentis: deinde ab universa rerum natura: nullam enim esse vocem, cui non insit aliquod temperamentum distinctioni aptum. Ipsa, inquit, etiam inanima nos docent. eduntur quidem temere multi sonitus aut fragores absque ulla modulatione: sed Paulus hic loquitur de vocibus, in quibus inest aliquid artis, acsi diceret: Non potest homo dare citharae aut tibiae animam: vocem tamen affingit ita temperatam, ut discerni queat. quam igitur absurdum est, homines ipsos intelligentia praeditos confusum nescio quid sonare? Porro de musicis modulationibus non est hic subtilius disputandum: quia Paulus id tantum sumpsit quod vulgo percipitur: sicuti clangor tubae, de quo mox loquitur. est enim sic compositus ad inflammandos animos, ut non homines tantum, sed etiam equos expergefaciat. Quamobrem Lacedaemonios in conserendis proeliis usos potius fuisse tibia, tradunt historiae, ne exercitus nimis fervido impetu in hostem primo congressu irrueret. Denique omnes experimur, quanta sit vis musicae ad sensus hominum movendos: ut Plato non abs re musicam ad mores civitatis huc illuc flectendos plurimum valere tradat. *In aerem loqui* est aerem frustra verberare, acsi diceret: Vox tua neque ad Deum pertinget, neque ad homines, sed evanescet in aere.

10. *Nihil horum mutum.* Generalius nunc loquitur: comprehendit enim nunc voces naturales animalium. Mutum hic accipit pro confuso, quod voci articulatae opponitur: nam canum latratus differt ab equorum hinnitu: leonum rugitus a ruditu asinorum. Singulis etiam avium generibus inest sua certa canendi vel strependi forma: tota igitur naturae series quae a Deo est ordinata, nos ad distinctionem invitat.

11. *Ero ei qui loquitur, barbarus.* Lingua debet esse character mentis, non tantum qualiter proverbium intelligit, sed qualiter docet Aristoteles initio libri De interpretatione. Quam igitur ineptum est ac praeposterum, hominem in coetu vocem edere, ex qua nihil percipiat auditor: in qua nullum signum animadvertat, quo doceatur quid ille velit? Non ergo abs re Paulus pro absurdissimo hoc sumit, barbarum esse audientibus qui idiomate incognito strepit: et simul eleganter stultam Corinthiorum ambitionem ridet, qui laudem inde et existimationem captabant. Hoc, inquit, praemium reportabis, quod eris barbarus. nam barbari nomen, sive factitium sit (quemadmodum censet Strabo), sive aliunde ductum, in malam partem accipitur. Unde Graeci, qui sibi soli diserti et politae lin-

quae videbantur, alios omnes a rudi et agresti vocis sono barbaros vocabant. Verum nulla est tam culta lingua, quae non barbara censeatur, ubi abest intelligentia. Auditor, inquit Paulus, mihi erit barbarus, et ego vicissim illi. quibus verbis significat, non esse hanc communicationem cum Ecclesia, loqui idiomate incognito, sed potius alienationem: et merito illum qui sic aget, contemni a reliquis, quoniam eos prior contemnat.

12. *Quandoquidem sectatores estis spirituum.* Concludit Paulus non in hoc datum esse donum linguarum, ut absque fructu Ecclesiae, paucorum iactantiae serviat. Si dona, inquit, spiritualia vobis placent, finis sit aedificatio. Haec demum vera erit et laude digna excellentia, si Ecclesia fructum ex vobis percipiat. Caeterum non ideo permittit Paulus excellendi cupiditatem, etiam cum Ecclesiae utilitate: sed vitium corrigendo demonstrat, quam procul absint ab eo quod venantur: et simul admonet, qui potissimum habendi sint in pretio: nempe quo quisque studiosius in aedificationem incumbit, eo vult pluris fieri. Nostrum tamen interea est, unum hoc propositum habere, ut Dominus emineat, regnumque eius in dies augeatur. Spiritus hic vocat metonymice dona spiritualia: sicuti doctrinae spiritus, vel intelligentiae, vel iudicii, pro ipsa doctrina spirituali, vel intelligentia, vel iudicio capitur. Alioqui tenendum quod prius docuit, unum et eundem esse Spiritum, qui suo arbitrio varia dona partitur in singulos.

13. *Quapropter qui loquitur lingua.* Est occupatio, qua respondet quaestioni, quam promptum fuisset obiicere: ergone siquis linguam exteram teneat, inutile erit donum? et cur supprimetur quod cum Dei gloria proferri in lucem posset? Remedium ostendit, Petat, inquit, ille a Deo interpretationis quoque donum: quo si destituitur, interim ab ostentatione abstineat.

14. *Nam si orem lingua.* Tametsi hoc quoque exemplum valet ad confirmationem eorum quae hactenus contendit: est tamen aliud membrum meo iudicio. Nam verisimile est, hac quoque in parte peccatum fuisse a Corinthiis: quod sicuti disserebant, ita etiam precabantur alienis linguis. quanquam ex eodem fonte manabat uterque abusus, ut sub uno genere continebatur. Quid sit Lingua orare, ex superioribus liquet: nempe concipere precationem idiomate peregrino. Quid sit autem *spiritus*, non ita facile est explicatu. omni non ratione tantum caret, sed etiam colore, quod Ambrosius ad Spiritum refert quem accepimus in Baptismo. Augustinus subtilius pro apprehensione accipit, quae ideas concipit et signa rerum: ut sit animae facultas inferior mentis intelligentia. Probabilior est eorum opinio qui spiritum gutturis interpretantur, hoc est flatum. Verum huic interpretationi repugnat perpetua in hac Pauli disputatione verbi significatio. quinetiam apparet petitum saepius fuisse per concessionem. Superbiebant enim honorifico isto titulo, quem Paulus illis quidem permittit: sed rursum indicat, quam praeposterus sit rei bonae et praeclarae abusus, acsi diceret: Tu mihi spiritum iactas, quorsum, si est inutilis? Hac ratione adducor, ut in sensu huius verbi assentiar Chrysostomo, qui exponit, sicuti prius, de spirituali dono. Ita *spiritus meus* perinde valebit ac donum mihi collatum. Sed hic nova quaestio exoritur: neque enim credibile est (saltem nusquam legimus), loquutos fuisse ullos spiritus impulsu, lingua sibi incognita. Linguarum enim donum conferebatur non ad resonandum modo, sed potius ad communicandum. Quam enim ridiculum fuisset, linguam hominis Romani formari a Dei Spiritu ad pronuntiandas voces Graecas, quae loquenti essent prorsus ignotae: qualiter psittaci, et picae, et corvi humanas voces fingere docentur? Quodsi praeditus dono linguarum non sine sensu et intelligentia loquebatur: frustra dictum fuit a Paulo: *Spiritum orare*,

mentem fructu carere: nam mentem cum spiritu coniunctam esse oportuit. Respondeo, Paulum hic hypothesin sumere docendi causa, quae non erat, hoc modo: Si donum linguae ab intelligentia separetur, ita ut qui pronuntiat, sit ipse sibi barbarus, quemadmodum aliis: quid proficiet sic balbutiendo? Mentem enim vocari ἄκαρπον, quia utilitas nulla perveniat ad Ecclesiam, minime convenit: quum hic Paulus loquatur de privatis cuiusque precibus. Retineamus ergo, disiungi res inter se coniunctas docendi causa: non quia id vel possit vel soleat contingere. Nunc sensus planus est. Si ergo idiomate mihi incognito preces concipiam, ac spiritus mihi verba suppeditet: ipse quidem spiritus qui linguam meam gubernat, orabit: sed mens mea vel alibi vagabitur, vel saltem non erit orationis particeps. Observemus, pro magno vitio Paulum ducere, si mens in oratione cesset. nec mirum: quid enim aliud agimus precando, nisi quod coram Deo cogitationes votàque nostra effundimus? Deinde quum oratio, spiritualis sit Dei cultus: quid magis alienum est ab eius natura, quam a labris tantum, non autem intimo animo proficisci? Atque haec vulgo omnibus trita esse debebant: nisi diabolus mundum ita obstupefecisset, ut crederent homines rite se precari labra movendo. Et tam obstinati sunt Papistae in sua amentia, ut non tantum excusent orationes nullius intelligentiae: sed etiam malint imperitos ignotis susurris demurmurare. interim acuto sophismate Deum eludunt, intentionem finalem sufficere, hoc est, acceptum esse Deo cultum, siquis Hispanus lingua Germanica Deo maledicat, animo per varias et profanas curas vagetur: modo, quum formulam precandi sumit in manum, evanida cogitatione cum Deo paciscatur.

15. *Orabo igitur spiritu.* Nequis obiiceret: Ergone spiritus in precatione erit inutilis? docet, spiritu quidem licere orare, modo adsit etiam mens, id est intelligentia. usum ergo doni spiritualis in precationibus concedit ac probat: sed quod praecipuum est, requirit, ne mens sit otiosa. Quum dicit *Psallam* vel *canam*, species est pro genere. Quia enim Psalmorum argumenta erant Dei laudes, Psallere accepit pro Benedicere Deo vel gratias agere: nam in supplicationibus aut petimus aliquid a Deo, aut agnoscimus collatum nobis beneficium. Ex hoc tamen loco simul colligimus, iam tunc canendi morem fuisse usitatum inter fideles: quod etiam ex Plinio constat, qui saltem quadraginta annis post mortem Pauli aut circiter, Christianos scribit solitos fuisse canere antelucanos hymnos Christo. Nec vero mihi dubium est, quin ritum Iudaicae Ecclesiae statim ab initio in Psalmis fuerint imitati.

16. *Alioqui si benedixeris spiritu.* Hactenus ostendit vanas cuique nostrum et infructuosas fore suas preces, nisi coniuncta sit mens cum voce. nunc ad publicas quoque orationes descendit. Si is qui populi nomine preces concipit vel pronuntiat, non intelligitur a coetu: quomodo plebs vota sua in fine adiunget, ut particeps fiat? neque enim ulla est communicatio precum, nisi dum omnes una mente in eadem conveniunt vota. simile etiam est in benedictionibus, quibus aguntur Deo gratiae. Loquutio autem Pauli significat, aliquem ex ministris clara voce dictasse preces vel nuncupasse, totum coetum animo sequutum fuisse unius verba, usquedum ad clausulam ventum foret: tunc vero omnes dixisse *Amen:* ut profiterentur sibi orationem ab uno habitam, communem esse. Scitur, Amen vocem esse Hebraicam, ab eodem verbo deductam, a quo fides aut veritas. Est igitur nota confirmationis, tam asserendo, quam optando. Porro quia vox trita erat apud Iudaeos longo usu, hinc factum est, ut ab illis ad Gentes transierit: nec aliter ea Graeci uterentur, quam linguae suae propria. fuit igitur formula omnibus populis vulgata. Nunc dicit Paulus: Si idioma exoticum in solenni

preces usurpas, quod non intelligant idiotae et plebeii, inter quos loqueris, nulla erit communicatio. Et iam oratio tua vel benedictio, publica esse desinet. quare? Nemo, inquit, precationi aut Psalmo addere potest suum Amen, quin intelligat. Atqui Papistae id quod tantopere reiicit Paulus, pro sancto et legitimo instituto habent. qua in re mira ipsorum impudentia apparet: imo hoc luculentum est specimen, unde discimus, qualiter et quam effreni licentia grassatus sit Satan in Papatu. Quid enim apertius his Pauli verbis: non posse idiotam consortem esse publicae precationis, quin percipiat quod dicitur? quid hoc interdicto planius: ne benedictiones aut orationes in publico concipiantur, nisi vulgari lingua? ipsi quum quotidie faciunt quod Paulus fieri debere aut etiam posse negat: nonne eum pro idiota habent? quum summa religione observant quod prohibet: an non Deum ex professo contemnunt? Videmus ergo, quam impune apud eos Satan ludat. In eo autem diabolica eorum contumacia se prodit, quod moniti tantum absunt a poenitentia, ut ferro et igni tam crassam corruptelam tueantur.

18. Gratias ago Deo meo, quod magis quam vos omnes linguis loquor: 19. Sed in Ecclesia volo quinque verba mente mea loqui, ut et alios instituam, potius quam decem millia verborum, lingua. 20. Fratres, ne sitis pueri sensibus, sed malitia pueri sitis: sensibus vero sitis perfecti. 21. In Lege scriptum est (*Iesai.* 28, 11.): Alienis linguis et labiis alienis loquar populo huic: et ne sic quidem audient me, dicit Dominus. 22. Itaque linguae signi vice sunt, non iis qui credunt, sed incredulis: contra prophetia non incredulis, sed credentibus. 23. Ergo si convenerit Ecclesia tota simul, et omnes linguis loquantur: ingrediantur autem indocti aut increduli, nonne dicent vos insanire? 24. Quodsi omnes prophetent, ingrediatur autem incredulus aut indoctus, coarguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus, 25. Et sic occulta cordis eius manifesta fiunt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntians, quod Deus revera in vobis sit.

18. *Gratias ago* etc. Quia multi alienis virtutibus obtrectant, quibus ipsi nequeunt excellere: ne videretur Paulus malignitate aut invidia extenuare donum linguarum, praevenit eam suspicionem, quum se omnibus superiorem facit. Videte, inquit, quam non debeat vobis suspecta esse mea oratio, acsi minoris facerem quod mihi deest: nam si de linguis sit certamen, nemo vestrum erit mihi conferendus. quum autem possim hoc genere me venditare, pluris mihi est aedificatio. Ex eo non parum auctoritatis accedit Pauli doctrinae, dum sui respectum non habet. Caeterum ne se omnibus praeferendo videatur insolentior, acceptum hoc totum Deo refert. ita gloriationem modestia temperat.

19. *Volo quinque verba.* Hyperbolice dictum, nisi quinque verba pro quinque sententiis accipias. Quum autem Paulus, qui alioqui splendide exsultare posset linguis loquendo, sponte abstinet, unamque aedificationem sectatur nulla pompa: hinc convincitur ventosa eorum ambitio qui tantopere inani tinnitu se ostendere affectant: simul non levis Apostoli auctoritas esse debet ad eos ab eiusmodi vanitate revocandos.

20. *Fratres, ne sitis pueri sensibus.* Ultra progreditur: nam ita Corinthios delirare ostendit, ut sibi ultro accersant et appetant instar singularis boni, quod Dominus se immissurum denuntiat, quum infligere vult populo suo gravissimam poenam. quanta haec dementia, quod pro maledictione censetur apud Deum, omni studio avide persequi? Sed quo melius intelligatur sensus Pauli, notandum est, hanc sententiam ex Iesaiae testimonio pendere (28, 11.), quod continuo post subiicit. et quoniam id fefellit interpretes, quod non animadvertebant eiusmodi contextum: quo tollatur omnis error, prius locum Iesaiae enarrabimus: deinde veniemus ad Pauli verba. Illo capite acriter invehitur Propheta in decem tribus, quae se prostituerant ad quamvis nequitiam. Tota consolatio est, quod restabat Deo populus integer in tribu Iuda: sed mox huius etiam corruptionem deplorat: et eo quidem acerbius, quod nulla spes erat correctionis. sic enim loquitur in persona Dei: Quem docebo scientiam? ablactatos a matre? extractos ab uberibus? quo significat, nihilo magis doctrinae capaces esse, quam pueros infantes nuper lactentes. Sequitur: Praeceptum ad praeceptum, instructio ad instructionem, mandatum ad mandatum, directio ad directionem, paululum ibi, paululum ibi. His verbis mimetice exprimit tarditatem et socordiam, qua detinebantur, quasi diceret: Ego in ipsis docendis ludo operam: nullus enim est profectus, quia et rudes sunt supra modum, et uno momento dediscunt, siquid edocti fuerant diuturno labore. Sequitur rursum: Qui loquitur ad populum istum, est quasi qui utitur balbis labiis et lingua peregrina. Hic locus est quem citat Paulus: significat autem, tanta caecitate et amentia percussum esse populum, ut Deum loquentem non magis intelligat, quam barbarum quempiam, aut alienigenam idiomate inaudito balbutientem: quae est horrenda maledictio. Non retulit autem sigillatim verba Prophetae: quia satis habuit notare locum digito, ut admoniti Corinthii melius expenderent. Quod autem in Lege scriptum esse dicit, non abhorret a communi usu. Prophetae enim non habuerunt ministerium a Lege separatum, sed fuerunt Legis interpretes: et tota eorum doctrina, quaedam est veluti illius appendix. unde Lex est totum Scripturae corpus usque ad Christi adventum. Ex eo nunc concludit Paulus: Fratres, cavenda est haec pueritia, quae tam severe a Propheta reprehenditur: ut vox Dei in auribus vestris resonet absque fructu. Quum vero oblatam ad manum prophetiam respuitis, et obstupescere mavultis ad inanem sonitum, nonne id est ultro incurrere in maledictionem Dei? Porro ne exciperent Corinthii, laudari alicubi pueritiam spiritualem: antevertit Paulus, ac hortatur quidem eos, ut pueri sint malitia, sed pueritiam sensus caveant. Unde colligimus, quam impudenter faciant qui simplicitatem Christianorum constituunt in ignorantia. vult Paulus omnes fideles sensu, quoad fieri potest, esse perfectos: Papa, quia facilius est asinos ducere quam homines, praetextu simplicitatis, rudes manere iubet omnes suos. hinc fiat comparatio, quale sit regimen Papatus, et quam sit Christi instituto consentaneum.

22. *Itaque linguae signi vice.* Dupliciter potest exponi hic locus: nempe ut illativa particula proximae tantum sententiae respondeat: vel ut respiciat generaliter ad totam superiorem disputationem. Si sit particularis illatio, sensus erit: Videtis fratres, hoc quod tam cupide appetitis, non esse Dei beneficium erga fideles, sed poenam qua incredulos ulciscitur. Hoc modo non comprehenderet Paulus perpetuum linguarum usum: sed tantum attingeret quod semel accidit. Si quis tamen malit extendere ad totam disputationem, minime repugno: quanquam illa prior interpretatio mihi non displicet. Generaliter sumendo sensus erit: Linguae, quatenus in signum datae sunt, hoc est in miraculum, non proprie fidelibus destinan-

tur, sed incredulis. Multiplex erat linguarum usus: serviebant necessitati, ne impediret diversitas linguarum Apostolos, quominus Evangelium spargerent per totum orbem: nulla ergo gens erat, cum qua non possent communicare. serviebant etiam ad movendos infideles aut terrendos miraculi conspectu: nam sicuti aliorum miraculorum, ita etiam huius finis erat, alienos adhuc a Christo praeparare ad eius obedientiam. Fideles qui se iam eius doctrinae addixerant, non adeo indigebant tali praeparatione. Perperam ergo et extra locum donum illud promebant Corinthii, neglecta et iacente prophetia, quae proprie et peculiariter dicata est fidelibus, ideoque familiaris illis esse debet: nam in linguis nihil spectabant praeter miraculum.

23. *Ergo si convenerit Ecclesia.* Quoniam praeoccupati stulta et prava cupiditate vitium suum non cernebant: admonet ludibrio impiorum aut indoctorum expositos fore, siqui in eorum coetum ingressi audiant ipsos resonantes, non loquentes. quis enim indoctus non iudicabit desipere homines qui sermonis loco edent inanem sonitum, atque in illa vanitate occupabuntur, qui tamen erant congregati ad audiendam Dei doctrinam? Habet multum aculei haec sententia: Plauditis ipsi vobis in sinu: impii autem et indocti ineptias vestras rident. Non videtis ergo id quod indoctis et infidelibus est conspicuum. Hic quaestionem movet Chrysostomus: quum linguae datae sint incredulis in signum, cur nunc dicat ab illis derisum iri? Respondet, in signum esse quo obstupefiant: non autem erudiantur, aut ad meliorem frugem reducantur. et tamen eorum improbitate fieri subiungit, ut signum ducant pro amentia. Mihi solutio isthaec non placet: nam utcunque moveatur infidelis aut idiota miraculo, donumque Dei revereatur: non tamen ideo ridere desinet ac damnare intempestivum doni abusum, et apud se ita cogitare: Quid isti sibi volunt, se ipsos et alios inaniter fatigando? quorsum pertinet loqui, ut nihil dicant? Itaque significat Paulus, merito damnatum iri insaniae Corinthios ab incredulis et indoctis, utcunque sibi multum placeant.

24. *Quodsi omnes prophetent.* Quemadmodum ante docuerat, quanto fructuosior sit prophetia domesticis fidei, quam linguae: ita nunc extraneis quoque utilem fore docet. quae validissima est ratio ad coarguendos Corinthios. Quantae enim pravitatis est, donum parvi facere quod intus et extra utilissimum sit: teneri autem defixos in alio, quod domi sit illis inutile, et apud extraneos offendiculum etiam pariat? Hunc prophetiae fructum proponit, quod impiorum conscientias citat ad tribunal Dei, et vivo Divini iudicii sensu ita percellit, ut qui ante securus sanam doctrinam despiciebat, cogatur dare gloriam Deo. Caeterum facilior multo erit huius loci intelligentia, si cum altero conferatur qui habetur ad Hebraeos cap. 4, 12.: Vivus est sermo Dei et efficax, et penetrantior quovis gladio utrimque scindente, pertingens ad divisionem animae simul et spiritus, compagumque ac medullarum, discretor cogitationum cordis. Utroque enim loco similis praedicatur verbi Dei efficacia: sed illic plenius et apertius. Quod ad praesentem locum spectat: non est difficile nunc intelligere quid sit *Coargui et Diiudicari.* Torpent hominum conscientiae, nec malorum suorum displicentia tanguntur, quamdiu ignorantiae tenebris sunt obvolutae: denique infidelitas est veluti lethargus qui sensum adimit. Verbum autem Dei usque in ultimos animi recessus penetrat, et, quasi illato lumine, tenebras discutit, et excutit mortiferum illum torporem. sic ergo coarguuntur infideles, quia dum intelligunt sibi negotium esse cum Deo, serio tanguntur et expavescunt. item diiudicantur, quia, quum ante in tenebras abditi miseriam turpitudinemque suam non cernerent, nunc in lucem extracti coguntur testimonium contra se ferre. Quod dicit, *Ab omnibus diiudicari et coargui*, intellige qui prophetant: nam paulo ante dixerat,

Si omnes prophetetis. Nominatim usus est nota universali, ut tolleret prophetiae fastidium. Coarguitur, inquam, infidelis, non quod Propheta vel tacita opinione, vel ore palam iudicium ferat: sed quia audientis conscientia iudicium suum ex doctrina concipit. Diiudicatur, quia descendit in se ipsum, et, habito examine, sibi innotescit qui ante sui oblitus erat. Quo etiam pertinet illud Christi dictum: Spiritus quum veniet, arguet mundum de peccato (Iohan. 16, 8.). atque id est quod subiicit continuo, *Occulta cordis eius manifesta fieri:* neque enim significat (meo quidem iudicio) reliquis patefieri, qualis sit: sed potius conscientiam expergefieri, ut sua, quae ante latebant, mala cognoscat. Hic etiam quaerit Chrysostomus, qui conveniat, prophetiam adeo esse efficacem ad infideles permovendos, quam nuper dixerat Paulus illis non esse datam. Respondet, non esse illis datam ut signum inutile, verum eruditionis causa. Ego autem simplicius, et ideo aptius fore sentio, si dicamus non esse datam incredulis qui pereunt, quorum Satan corda excaecavit, ne lucem illic fulgentem conspiciant: idque melius conveniet, si cohaereat haec sententia cum vaticinio Iesaiae 28, 11.: quia Propheta de incredulis loquitur, apud quos nullum usum vel profectum habet prophetia.

25. *Procidens in faciem, adorabit.* Sola enim Dei agnitio est quae humiliare potest carnis superbiam. ad eam nos adducit prophetia. propria ergo vis ac natura eius est, homines deiicere ab altitudine, ut prostrati Deum adorent. Caeterum multis etiam inutilis est prophetia: quinetiam deteriores audiendo redduntur. sed noluit etiam Paulus vim hanc attribuere prophetiae, quasi semper eam exserat: sed tantum indicare, quanta ex ea proveniat utilitas, et quale sit eius officium. Egregia itaque laus est, quod confessionem istam extorqueat ab infidelibus, Deum adesse suis, et maiestatem ipsius in medio eorum coetu relucere.

26. Quid igitur est, fratres? quoties convenitis, unusquisque vestrum canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, revelationem habet, interpretationem habet: omnia ad aedificationem fiant. 27. Sive lingua quis loquitur, fiat per duos, aut ad summum tres, idque vicissim, et unus interpretetur. 28. Quodsi non sit interpres, taceat in Ecclesia: caeterum sibi ipsi loquatur et Deo. 29. Prophetae autem duo aut tres loquantur, et caeteri diiudicent. 30. Quodsi alii fuerit revelatum assidenti, prior taceat: 31. Potestis enim singulatim omnes prophetare, ut omnes discant, et omnes consolationem accipiant. 32. Et spiritus Prophetarum Prophetis sunt subiecti: 33. Non enim seditionis est Deus, sed pacis, quemadmodum in omnibus Ecclesiis sanctorum.

26. *Quid igitur.* Nunc rationem proponit, qua medeantur his malis: primum ut locus sit singulis donis, sed ordine et modo: deinde ne frustra inutilibus exercitiis occupetur Ecclesia, sed quicquid agitur, aedificet: de aedificatione tamen primum loquitur, in hunc modum: ut quisque aliquo dono instructus est, ita studeat illud conferre ad utilitatem omnium. Nam ita resolvi debet haec particula *Unusquisque:* nequis universaliter accipiat, acsi omnes ad unum pollerent aliqua tali gratia.

27. *Sive lingua quis loquitur.* Ordinem nunc describit, et statuit modum: Si placet linguis loqui, tantum duo loquantur, saltem ad

summum ne plures tribus, et simul adsit interpres. sine interprete nullus est linguarum usus: ergo tunc supersedeant. Notandum autem est, eum non iubere, sed permittere duntaxat: nam linguis Ecclesia carere potest sine ullo incommodo, nisi quatenus adiumenta sunt prophetiae: ut sunt hodie Hebraica et Graeca: sed Paulus concedit, ne videatur arcere a coetu fidelium ullam Spiritus gratiam. quanquan hoc quoque rationi minus consentaneum videri possit, quum ante dixerit, linguas, quatenus in signum sunt, incredulis convenire. Respondeo, utcunque infidelium causa miraculum proprie edatur, non tamen sequi, quin aliquatenus pertineat etiam ad fideles. Si intelligas esse incredulis in signum linguam incognitam, prout sonant Iesaiae verba, ratio quam hic praescribit Paulus, diversa est. Sic enim linguas admittit, ut coniuncta interpretatio nihil relinquat obscurum. optimo igitur temperamento vitium Corinthiorum corrigit, dum minime reiicit qualecunque Dei donum, ut omnia eius beneficia inter fideles appareant: sed modum statuit, ne in locum gloriae Dei obrepat ambitio, ne donum minoris momenti, quae praecipua sunt impediat: et addit condimentum, ne sit mera ostentatio fructu vacua.

28. *Sibi loquatur et Deo.* Fruatur, inquit, suo dono in sua conscientia, et Deo gratias agat. Sic enim interpretor *Loqui sibi et Deo* pro Recognoscere apud se cum gratiarum actione collatam sibi gratiam: et illa tanquam privata frui, quum proferendae non est locus. Nam sermonem quem publice in Ecclesia haberi vetat, huic secreto opponit.

29. *Prophetae duo aut tres.* In prophetia quoque adhibet modum: quia multitudo (ut vulgo aiunt) parit confusionem. quod verum est: nam id quotidiana experimenta docent. Non tamen adeo praecise restringit numerum, sicuti quum de linguis agebat: minus enim periculi est, si diutius vacent prophetiis: quinetiam optima esset assiduitas: sed consideravit Paulus, quid ferre posset hominum imbecillitas. Manet tamen adhuc quaestio, cur numerum parem definiat prophetiis et linguis, nisi quod in his nominatim addit *ad summum.* nam si minus utiles sunt linguae, parciorem certe decet ipsarum esse usum. Respondeo, in linguis etiam, qualiter eas recipit, contineri prophetiam: nam aut ad disserendum adhibebantur linguae, aut ad precandum. In priori genere interpres loco Prophetae erat: sic erat praecipuum et frequentius exercitium. Modum tantum definit, ne fastidio vilescat: et ne minus periti locum et facultatem dicendi melioribus praeripiant. hos enim quibus loquendi munus assignat, vult profecto ex selectioribus esse, et communibus suffragiis ordinatos. nulli autem promptiores sunt ad se ingerendum, quam qui leviter tantum mediocri doctrina aspersi sunt: ut verum fiat proverbium, Audax inscitia. huic malo voluit Paulus occurrere, quum duobus aut tribus attribuit loquendi munus. *Caeteri diiudicent.* Ne aliis expostulandi occasionem daret, quasi vellet suppressum esse apud eos et sepultum Dei donum: demonstrat, qualiter eo uti liceat in Ecclesiae bonum, etiam tacendo: nempe si expendant quod ab aliis dicitur. Est enim haec non vulgaris utilitas, esse aliquos iudicandi peritos, qui non patiantur imposturis Satanae perverti sanam doctrinam, aut alioqui futilibus ineptiis vitiari. Admonet igitur Paulus, reliquos Prophetas etiam tacendo fore utiles Ecclesiae. Atqui absurdum esse videtur, iudicium permitti hominibus in Dei doctrinam, quae extra controversiam constituta esse debet. Respondeo, non subiici Dei doctrinam hominum censurae: sed tantum hoc dari, ut ex Dei Spiritu expendant, numquid verbum ipsius sit quod proponitur: an falso isto praetextu ornentur humana figmenta: quemadmodum iterum mox dicetur.

30. *Quodsi alii fuerit revelatum.* Altera utilitas, quod, ubi operae pretium fuerit, patebit etiam illis locus: quare non est amplius, quod conquerantur alligari Spiritum, aut os illi obstrui. Relinquitur enim omnibus loquendi, dum res postulat, locus et libertas: modo nequis intempestive irrumpat, magis sibi indulgens quam serviens necessitati. Hanc autem modestiam requirit ab omnibus, ut pro se quisque cedat alteri melius aliquid afferenti. Haec enim demum vera Spiritus est libertas, non ut cuique temere liceat effutire quicquid libitum fuerit: sed ut a summo ad infimum omnes sponte in ordinem cogi se sinant, ac unus Spiritus audiatur quocunque ore fuerit loquutus. De revelationis certitudine mox videbimus.

31. *Potestis singulatim omnes.* Primum quum dicit Omnes, non comprehendit universos fideles, sed tantum eos qui facultate erant instructi: deinde non significat aequas omnium vices esse debere, sed prout fuerit ex populi utilitate, singulos vel saepius vel rarius prodire ad dicendum. acsi diceret: Nemo iacebit perpetuo inutilis: sed loquendi opportunitas nunc his, nunc illis se offeret. Addit, *Ut omnes discant:* quod tametsi ad plebem totam pertinet, Prophetis tamen convenit: et ipsos proprie designat Paulus. Nemo enim unquam bonus erit doctor, qui non se docilem exhibeat, sitque semper ad discendum paratus. siquidem nemo unquam reperietur qui ita unus abundet perfectione doctrinae, quin alios audiendo proficiat. Sic ergo docendi munus obeant omnes, ne detrectent aut moleste ferant esse discipuli vicissim, quoties aliis datum fuerit unde Ecclesia aedificetur. Dicit secundo, *Et omnes consolationem accipiant:* unde colligendum est, tantum ab invidia abesse oportere Christi ministros, ut potius gaudeant ex animo, se non solos excellere, sed habere eiusdem gratiae socios. quem affectum fuisse in Mose refert Sacra historia (Numer. 11, 28): nam cum eius minister, stulta zelotypia accensus, indigne ferret datam aliis quoque esse gratiam prophetandi: illum reprehendens, Imo, inquit, utinam totus Dei populus mecum huius excellentiae sit particeps. Et sane eximia est consolatio piis ministris, Spiritum Dei, cuius sunt organa, in aliis etiam cernere operantem: nec parum inde confirmationis illis accedit. consolatio etiam est, quod id ad verbum Dei propagandum valet, ubi plures habet ministros ac testes. Caeterum quia verbum παρακαλεῖσθαι, quo hic usus est Paulus, dubiae est significationis: posset etiam verti, Exhortationem accipiant. quod non male congrueret: prodest enim interdum alios audire, quo ad officium acrius stimulemur.

32. *Et Spiritus Prophetarum.* Haec quoque una est ratio, cur alternae vices sint necessariae, quia interdum accidet, ut habeant alii Prophetae quod reprehendant in unius doctrina. Non aequum est, inquit, quempiam esse extra aleam censurae. ita fiet, ut loquendi vices nonnunquam redeant ad aliquem ex consessu, qui tacens sedebat. Locus hic perperam fuit intellectus a quibusdam: quasi diceret Paulus, Domini Prophetas non esse irreptitiis similes, quos ubi semel ἐνθουσιασμὸς afflaverat, desinebant esse sui compotes. Verum id quidem est, Dei Prophetas non alienata fuisse mente, sed nihil ad praesentem locum Pauli. significat enim (sicuti iam dixi), neminem eximi aliorum censura: sed omnes hac lege audiendos, ut eorum tamen doctrina ad examen revocetur. verum id non caret difficultate: pronuntiat enim Apostolus spiritus subiici. quanquam de donis loquitur, qui tamen potest ab hominibus iudicari prophetia a Spiritu sancto data, quin Spiritus ipse iudicetur? Hac ratione et verbum Dei quod a Spiritu revelatur, examini subiacebit. id quam indignum sit, demonstratione non habet opus: per se enim patet. Ego autem nego, eiusmodi censura aut Spiritum aut verbum Dei teneri. manet, inquam, Spiritui sancto sua maiestas illibata, ut omnia iudicet, a

nullo iudicetur: manet etiam sacro Dei verbo sua reverentia, ut absque disceptatione recipiatur, simulatque prolatum fuerit. Quid ergo, inquies, subiicitur examini? Respondeo, sicui plena revelatio constaret, ille certe cum suo dono superior esset omni examine. nulla, inquam, ibi subiectio, ubi plenitudo revelationis: sed quia sic ad certam mensuram unicuique distribuit Deus Spiritum, ut etiam in maxima affluentia aliquid semper desit: non mirum, si nemo extollitur eo fastigii, ut omnes ex alto despiciat, nullum habeat censorem. Nunc videbimus, ut sine ulla contumelia Spiritus sancti, dona eius examinari sustineant: quinetiam ubi nihil reprehensione dignum, omnibus excussis, reperietur, erit tamen quod expolitionem desideret. Summa ergo est, donum ita esse subiectum examini, ut quicquid proponitur, expendant Prophetae, numquid a Dei Spiritu profectum sit: nam si constiterit Spiritum esse auctorem, nulla amplius haesitatio. Quaeritur tamen adhuc, quae sit examinandi regula. Huic quaestioni partim ex ore Pauli respondetur, qui Romanorum 12, 6. prophetiam exigit ad analogiam fidei: sed quod ad censuram spectat, non dubium est, quin regi debeat Verbo ac Spiritu Dei: nequid approbetur, nisi quod deprehendatur ex Deo esse: nequid improbetur, nisi per eius Verbum. denique praesideat Deus solus huic iudicio: homines tantum sint eius praecones. Ex hoc Pauli loco coniicere licet, quam praeclara bonorum spiritualium copia et varietate illa Ecclesia floruerit. Erant prophetarum collegia, ut labor esset in distribuendis vicibus. erat donorum diversitas tanta, ut aliquid redundaret. Nunc videmus nostram tenuitatem, imo inopiam: sed iusta scilicet poena haec ingratitudini nostrae rependitur. neque enim exhaustae sunt divitiae Dei, neque imminuta eius benignitas: sed nos neque digni quibus largiatur, neque liberalitatis eius capaces. Quanquam lucis ac doctrinae adhuc satis superque est, modo non deesset pietatis studium, et fructus qui inde proveniunt.

33. *Non enim seditionis est Deus.* Subaudiendum est: Auctor, aut tale quidpiam. Utilissima sententia, qua docemur, non aliter nos servire Deo, nisi pacis amantes ac studiosi simus. ubi ergo rixandi cupiditas, illic certum est, Deum non regnare. Atque id quam facile est dictu? quam identidem omnibus est in ore? interea vero de nihilo plerique tumultuantur: at dum quovis modo emergere cupiunt, et aliquid videri, turbant Ecclesiam. Meminerimus ergo, in diiudicandis Christi servis observandam esse hanc notam, numquid paci et concordiae studeant, et placide se gerendo contentiones, quoad in se est, fugiant. modo tamen pacem intelligamus, cuius vinculum sit Dei veritas. nam si adversus impias doctrinas erit pugnandum, etiamsi coelum terrae misceri debeat, pergendum est nihilominus in certamine. Studendum quidem in primis, ut circa contentionem obtineat Dei veritas: verum si reluctantur impii, contra eluctandum est, nec timendum, ne tumultuum culpa nobis imputetur. Maledicta enim pax, cuius pignus est a Deo defectio: et benedicta proelia, quibus necesse est defendi Christi regnum. *Quemadmodum in omnibus Ecclesiis.* Similitudo non refertur tantum ad proximum, sed ad totam superiorem descriptionem, acsi diceret: Nihil vobis hactenus praecepi quod non observetur in omnibus Ecclesiis: atque hoc modo continentur in pace. Vos ergo, quod aliae Ecclesiae salutare esse expertae sunt, et ad pacem conservandam utilissimum, mutuamini. Emphaticum est quod diserte exprimit *sanctorum*, acsi Ecclesias rite compositas a sinistra nota subduceret.

34. Mulieres vestrae in Ecclesiis taceant. non enim permissum est ipsis loqui: sed subiectae sint: quemadmodum

et Lex dicit. 35. Siquid autem velint discere, domi maritos suos interrogent. turpe enim est mulieribus in Ecclesia loqui. 36. An a vobis sermo Dei profectus est, aut ad vos solos pervenit? 37. Siquis videtur sibi Propheta esse aut spiritualis, agnoscat, quae scribo vobis, Domini esse mandata. 38. Siquis autem ignorat, ignoret. 39. Itaque, fratres, aemulamini prophetiam, et linguis loqui ne prohibeatis. 40. Porro omnia decenter et ordine fiant.

Apparet, hoc quoque vitio inquinatam fuisse Corinthiorum Ecclesiam, quod mulierum garrulitati locus in sacro coetu, vel potius licentia patebat. Eas ergo loqui in publico vetat docendi aut prophetandi causa. Hoc autem intellige de ordinaria functione, vel ubi constitutus est Ecclesiae status. talis enim necessitas potest accidere, quae mulieris vocem requirat: sed Paulus tantum quid deceat in coetu rite composito, respicit.

34. *Subiectae sint: quemadmodum et Lex dicit.* Quid ad praesens institutum subiectio, sub quam Lex cogit mulieres? quid enim impedit, dicet quispiam, quominus subiectae sint, et doceant tamen? Respondeo, munus docendi, praefecturam esse in Ecclesia, ideoque pugnare cum subiectione. quam enim indecorum fuerit, quae subiecta est uni membro, praeesse universo corpori? Est ergo argumentum a repugnantibus: quodsi subiecta est mulier, ergo a publica docendi auctoritate arcetur. Et sane ubicunque valuit ipsa naturae honestas, mulieres omnibus saeculis a publica administratione exclusae fuerunt. et sensus communis dictat, vitiosam turpemque esse gynaecocratiam. Quinetiam quum olim permissum illis Romae esset in foro postulare, factum est Caiae Afraniae protervia, ut hoc etiam illis interdiceretur. Sed Pauli argumentatio simplex est: alienam a persona mulieris esse docendi potestatem: quia si docet, praeest viris omnibus: subiectam autem esse convenit.

35. *Siquid autem velint discere.* Ne videatur hoc modo praecludere mulieribus discendi viam, siqua de re dubitent, iubet eas privatim inquirere, ne publice disceptationem moveant. Quum dicit *Maritos*, non prohibet, quin ipsos Prophetas, si opus sit, consulant: non enim omnes mariti idonei sunt ad respondendum: sed quia hic de externa politia disputat, satis habet notare, quid sit indecorum, ut id caveant Corinthii. Interea prudentis lectoris est expendere, res de quibus hic agitur, esse medias et indifferentes, in quibus nihil sit illicitum nisi quod decoro et aedificationi adversatur.

36. *An a vobis profectus.* Obiurgatio est paulo asperior, sed qua necesse fuit retundere superbiam Corinthiorum. Sibi ultra modum placebant: non sustinebant ulla in re vel se, vel sua reprehendi. quaerit igitur, an soli sint, imo an primi sint vel ultimi Christiani in mundo. An a vobis, inquit, egressus est sermo Dei? hoc est, an a vobis sumpsit originem? an in vobis desiit? hoc est, an non ultra propagabitur? Huc spectat admonitio, ne, posthabita aliorum ratione, suis inventis aut consuetudinibus acquiescant. Atque haec generalis est doctrina: nulla enim Ecclesia sibi privatim addicta esse debet, aliis neglectis: sed debent omnes potius dextras sibi invicem porrigere, ut communionem inter se foveant: et quatenus postulat concordiae ratio, aliae aliis se accommodare. Sed hic quaeritur, an ut quaeque Ecclesia ordine aliam praecessit, ita obligare etiam possit suis institutionibus. id enim videtur Paulus innuere suis verbis. Exempli gratia, Ierosolyma Ecclesiarum omnium mater erat, quia inde exortum fuerat verbum Domini: an ideo prae-

rogativam sibi potuit sumere, ut omnes astringeret ad imitationem sui? Respondeo, Paulum hic non perpetuo argumento usum esse, sed quod specialiter conveniret Corinthiis, ut saepe solet fieri: magis ergo personas respexit, quam rem ipsam. quare illud non sequitur necessario, quod posteriores Ecclesiae per omnia alligandae sint priorum institutis. quandoquidem ne Paulus quidem ipse hac lege se astrinxit, ut ritus Ierosolymae receptos aliis Ecclesiis obtruderet. Absit ambitio, absit pervicacia, absit fastus et contemptus aliarum: adsit e converso studium aedificationis, adsit moderatio et prudentia: et tunc in rituum varietate nihil erit reprehensione dignum. Meminerimus ergo, hic taxatam fuisse superbiam Corinthiorum, qui, sibi seorsum studentes, nihil deferebant primariis Ecclesiis, a quibus acceperant Evangelium: nec se aliis accommodare studebant, ad quas Evangelium deinde manaverat. Utinam vero nostro tempore nulla esset Corinthus tam in hoc vitio quam in aliis: sed videmus, quam tyrannica suarum legum exactione pias Ecclesias conturbent barbari homines, qui Evangelium nunquam gustarunt.

37. *Siquis videtur.* En iudicium quod ante commendaverat Prophetis: nempe ut quod agnoverint ex Deo esse, suscipiant. Non autem iubet eos tanquam de re dubia inquirere, sed pro certo Dei verbo amplecti: quia agnituri sint Dei verbum, si recte iudicent. Porro id pro auctoritate Apostolica sibi arrogat, quod illis praescribit, quam sententiam ferre debeant. Plenioris etiamnum fiduciae est quod continuo subiicit, *Qui ignorat, ignoret.* Hoc quidem Paulo licuit, qui certo sibi conscius erat revelationis a Deo acceptae: et Corinthiis etiam notus esse debebat, ut non secus de ipso sentirent, quam de Apostolo Domini. Sed non est cuiuslibet de se tantundem profiteri: aut si profiteatur, rideri merito poterit cum sua iactantia: nam huic fiduciae tunc demum locus est, ubi re exstat quod ore praedicatur. Vere hoc asserebat Paulus, sua praecepta esse Domini: falso idem praetendere multi poterunt. totum in hoc situm est, ut constet eum ex Spiritu sancto loqui, non proprio cerebro, qui se in ordinem cogi non sustinet. qui autem nihil aliud est quam purum Spiritus sancti organum, secure pronuntiare cum Paulo audebit, non esse Prophetas, nec spirituales, qui suam doctrinam repudiabunt: idque faciet suo iure: secundum id quod habuimus initio Epistolae (Supra 2, 15.): Spiritualis omnia diiudicat. Verum potest hic quaeri, quomodo praecepta Domini esse affirmet Paulus, de quibus nullum exstat testimonium in Scripturis. deinde occurrit etiam altera quaestio: necessaria esse observatu, et conscientiam ligare, si praecepta Domini sunt. atqui sunt ritus politici, in quorum observatione non subest talis necessitas. Sed Paulus tantum nihil se praecipere dicit nisi consentaneum Dei voluntati. porro Deus eum consilio instruebat, ut ordinem istum in rebus externis Corinthi et alibi commendaret: non ut esset lex inviolabilis, quales sunt quae continent spiritualem Dei cultum, sed ut esset forma utilis omnibus Dei filiis, et minime negligenda.

38. *Siquis autem ignorat.* Vetus translatio habebat: Ignorans, ignorabitur: sed perperam. Voluit enim Paulus ansam praecidere contentiosis, qui nullum faciunt disceptandi finem, idque sub inquirendi specie, quasi nondum liqueat. vel certe in universum se omnes qui in dubium vocaverint quae dixit, susque deque facere significat, acsi diceret: Siquis ignorat, ego ipsius haesitationem nihil moror: nihil enim certitudini meae doctrinae propterea decedit. valeat igitur ille, quisquis erit: vos fidem nihilominus Christo per me loquenti habete. In summa, significat, scepticos, contentiosos, et argutatores nihil suis quaestionibus imminuere de auctoritate sanae doctrinae, et eius veritatis quae certa esse debet fidelibus. et simul monet, nequid nos impediat eorum haesitatio. sed haec animi alti-

tudo, quae omnia hominum iudicia despiciat, super compertam veritatem fundata esse debet. Ergo sicuti perversae temeritatis foret, vel conceptam semel opinionem pertinaciter tueri, omnibus aliis dissentientibus, vel audacter pergere, illis haesitantibus: ita ubi nobis compertum est, Deum loqui, secure transiliamus omnia humana impedimenta, omnesque difficultates.

39. *Itaque, fratres.* Conclusio est praecipuae quaestionis, praeferendam aliis donis prophetiam esse, quia sit donum omnium utilissimum: neque tamen alia negligenda esse. Sed notanda est loquendi ratio. Prophetiam enim dignam esse significat, ad quam omnes certatim ardenterque adspirent. Interea hortatur, ut rarius donum, quod tantopere appetendum non est, aliis non invideant: imo ut concedant suam laudem, omni aemulatione deposita.

40. *Omnia decenter et ordine.* Conclusio generalior, quae non modo breviter totum statum, sed etiam singulas partes complectitur: imo regula est, ad quam omnia quae ad extremam politiam spectant, exigere convenit. Quoniam sparsim disseruerat de ritibus, omnia hic colligere voluit in brevem summam: nempe ut decorum servetur, ut vitetur confusio. quae sententia ostendit, noluisse eum astringere superioribus praeceptis conscientias, tanquam per se necessariis: sed quatenus decoro pacique servirent. Hinc (ut dixi) colligimus perpetuam doctrinam, quem in finem dirigenda sit Ecclesiae politia. Dominus externos ritus in libertate nostra ideo reliquit, ne putaremus cultum eius illic inclusum. interea tamen non permisit nobis vagam effrenemque licentiam: sed cancellos (ut ita loquar) circumdedit: vel certe ita moderatus est libertati quam dabat, ut demum aestimare ex eius Verbo liceat, quid rectum sit. Hic ergo locus rite expensus discrimen ostendet inter tyrannica Papae edicta, quae conscientias premunt dira servitute, et pias Ecclesiae leges, quibus disciplina et ordo continetur. Quinetiam hinc colligere promptum est, has posteriores non esse habendas pro humanis traditionibus: quandoquidem fundatae sunt in hoc generali mandato, et liquidam approbationem habent quasi ex ore Christi ipsius.

CAP. XV.

1. Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium quod
evangelizavi vobis, quod et recepistis, in quo etiam stetistis,
2. Per quod etiam salutem habetis: quo pacto annuntiarim vobis, si tenetis, nisi frustra credidistis?
3. Tradidi enim vobis in primis quod et acceperam, quod Christus
mortuus fuerit pro peccatis nostris secundum Scripturas,
4. Et quod sepultus sit, et quod resurrexit tertio die, secundum Scripturas.
5. Et quod visus fuit Cephae, deinde
ipsis duodecim:
6. Postea visus fuit plusquam quingentis
fratribus simul, ex quibus plures manent adhuc ad hunc
usque diem: quidam autem obdormierunt.
7. Deinde visus
fuit Iacobo: post Apostolis omnibus:
8. Postremo vero
omnium, velut abortivo, visus fuit et mihi.
9. Ego enim
sum minimus Apostolorum, qui non sum idoneus, ut dicar
Apostolus: quandoquidem persequutus sum Ecclesiam Dei.
10. Sed gratia Dei sum id quod sum: et gratia eius, quae
mihi collata est, non fuit inanis, sed copiosius quam illi

omnes laboravi: non ego tamen, sed gratia Dei quae mihi aderat.

1. *Notum autem vobis.* Ingreditur nunc aliud argumentum, nempe de resurrectione, cuius fides ab impiis quibusdam concussa fuerat apud Corinthios. Est autem incertum, an de ultima carnis resurrectione dubitaverint tantum, an de animae quoque immortalitate. satis scitur, varios errores de hac re exstitisse: quidam ex philosophis animas esse immortales disputarunt: de resurrectione carnis nemini unquam venit in mentem. crassiores vero Sadducaei, qui nihil quam de praesenti vita cogitarunt, imo animam hominis flatum esse putarunt essentia carentem. Non satis ergo constat (sicuti iam dixi), fuerintne tunc eo usque dementiae prolapsi Corinthii, ut totam futurae vitae fiduciam abiecerint: an solummodo negarint resurrectionem carnis: nam argumenta quibus utitur Paulus, videntur innuere, fuisse eos prorsus fascinatos Sadducaeorum delirio. Exempli gratia, quum dicit: Quid prodest baptizari pro mortuis? annon praestaret edere et bibere? utquid singulis horis periclitamur? et similia: promptum erat, ex philosophorum sententia respondere: nempe, quia animae post mortem sunt superstites. Proinde quidam totam Pauli disputationem, quae hoc capite habetur, ad animarum immortalitatem extendunt. Ego vero sicuti in medio relinquo, quis fuerit Corinthiorum error: ita adduci nequeo, ut Pauli verba alio transferam, quam ad resurrectionem carnis. maneat igitur fixum, nonnisi de ipsa tractari hoc capite. Et quid, si eo usque pervaserat impietas Hymenaei et Phileti, qui dicebant resurrectionem iam esse factam, neque amplius illam fore? quibus hodie quoque similes sunt furiosi quidam, vel potius daemones a daemonibus obsessi, qui se Libertinos vocant. Mihi certe vero propinquior videtur haec coniectura, fuisse delusos aliquo figmento, quod illis spem futurae resurrectionis excuteret: sicuti isti allegoricam resurrectionem imaginando, veram illam, quae nobis promissa est, tollunt. Utcunque res habuerit, horribile sane exemplum est, ac portenti simile, qui a tam praeclaro magistro edocti fuerant, mox ad tam crassos errores potuisse deficere. Sed quid mirum? quum in Ecclesia Israelitica Sadducaei profiteri auderent, hominem nihil a pecude differre, quod pertinet ad animae essentiam: nec felicitatem habere, nisi cum belluis communem. Notemus tamen eiusmodi excaecationem iustum esse Dei iudicium, ut qui Dei veritati non acquiescunt, huc et illuc Satanae ludibriis iactentur. Quaeritur autem, cur in finem Epistolae reiecerit vel distulerit quod reliquis omnibus merito fuit praeferendum. Respondent quidam, hoc factum, ut memoriae altius infixum maneret. ego potius existimo Paulum de re tam magna verbum facere noluisse, donec suam auctoritatem quae apud Corinthios nonnihil deiecta fuerat, asseruisset: et eorum fastum cohibendo, sibi ipsos dociles reddidisset. *Notum autem vobis* etc. Hic *notum facere* non significat docere quod ante fuisset illis incognitum: sed in memoriam reducere quod ante audierant, acsi diceret: Recognoscite mecum illud Evangelium quod didiceratis priusquam abducti essetis a recto cursu. Resurrectionis doctrinam vocat Evangelium, ne putent impune licitum esse cuivis de ea sentire quicquid libeat: sicuti de aliis quaestionibus, quae nullum salutis dispendium secum trahunt. Quum addit, *A se evangelizatum*, amplificat, acsi diceret: Si me Apostolum agnoscitis, ego certe ita vos docui. altera amplificatio, quod iam crediderant: quia, si nunc contrarium persuaderi sibi sinant, arguendi sunt inconstantiae. tertia, quod firmo constantique proposito hactenus in ea fide steterint: quod aliquanto plus est quam semel credidisse. Sed omnium praecipuum, quod in eo salutem ipsorum consistere de-

nuntiat. nam inde sequitur, nullam illis religionem, nullam fidei certitudinem, nullam denique fidem esse reliquam, sublata resurrectione. Alii secus accipiunt *Standi* verbum, nempe pro Sustineri: sed interpretatio quam posui, verior est.

2. *Si tenetis, nisi frustra* etc. Duae istae exceptiones habent aculeos ad pungendum. Priore taxat eorum oscitantiam aut levitatem: quoniam tam proclivis lapsus argumento erat, nunquam eos comprehendisse quod illis traditum fuerat: vel fluxam et evanidam fuisse cognitionem quae tam cito exciderat. Altera admonet, frustra eos et inutiliter dedisse nomen Christo, nisi caput hoc teneant.

3. *Tradidi enim vobis in primis.* Nunc explicando confirmat quod superius dixit, Resurrectionem a se fuisse praedicatam, et quidem tanquam praecipuum Evangelii caput. In primis, inquit, nempe quemadmodum in aedificio struendo solet fundamentum. Et simul auctoritatem praedicationis suae auget, quum nihil se tradidisse subiicit, nisi quod acceperat. neque enim solum intelligit, se narrasse quod habebat ex aliorum relatu: sed quod mandatum erat a Domino. Nam verbum pro loci circumstantia exponi debet. Officium autem Apostoli est, nihil proferre in medium, nisi quod a Domino acceperit: ut de manu (quod aiunt) in manum, Ecclesiae purum Dei sermonem administret. *Quod Christus mortuus* etc. En clarius, unde acceperit: Scripturas enim citat in testimonium. Principio, mortis Christi meminit, imo et sepulturae: ut quemadmodum in his, ita in resurrectione, nobis esse similem colligamus. ergo mortuus est ipse nobiscum, ut nos cum ipso resurgamus. In sepultura quoque melius exprimitur mortis veritas, in qua nobiscum communicavit. Porro multis Scripturae locis praedicta fuit mors Christi, et resurrectio: sed nusquam apertius quam Iesaiae capite 53., Danielis 9, 26. et Psalm. 22. *Pro peccatis.* Hoc est, ut maledictionem nostram subeundo, nos ab ea redimeret. Quid enim aliud fuit mors Christi, quam sacrificium pro expiandis peccatis? quam poena satisfactoria, per quam Deo reconciliaremur? quam unius damnatio ad impetrandam nobis absolutionem? Sic etiam loquitur ad Romanos cap. 4, 25. sed illic tribuit ex opposito etiam resurrectioni suum effectum, quod iustitiam nobis conferat. quemadmodum enim morte Christi abolitum fuit peccatum: ita resurrectione, parta iustitia. Haec partitio diligenter notanda est, ut sciamus, quid ex morte, quid ex resurrectione illius petendum sit nobis. Caeterum quum alibi Scriptura solam mortem commemorat, sciamus tunc in morte resurrectionem contineri: sed quum distincte nominantur, in illa (sicuti videmus) salutis nostrae initium est, in hac complementum.

5. *Quod visus fuit Cephae.* Iam testes etiam *αὐτόπτας*, quemadmodum a Luca (1, 2.) vocantur, adducit: qui perfectum viderunt quod Scripturae futurum praedixerant. Neque tamen omnes enumerat: mulieres enim praetermittit. itaque quum dicit, Petro apparuisse primum, intellige omnibus viris praeponi: cui nihil repugnat quod refert Marcus (16, 9.), visum fuisse Mariae. Quomodo autem visum ipsis duodecim fuisse dicit, quum iam post mortem Iudae undecim tantum restarent? Chrysostomus putat id fuisse factum subrogato iam Matthia. alii maluerunt corrigere, acsi mendum fuisset. Verum quum sciamus numerum duodenarium fuisse consecratum institutione Christi, utcunque unus inde expunctus foret, non est absurdum, nomen mansisse. Hac ratione vocati sunt Romae Centumviri, quum tamen duo supra centum essent: nam invaluerat usus eiusmodi appellationis. *Duodecim* ergo hic simpliciter accipe pro delectis Apostolis. Quando ista apparitio plusquam quingentis contigerit, non satis liquet: nisi quod fieri potest, ut tanta multitudo congregata fuerit Ierosolymis, quum se illis conspiciendum

ostenderet. nam Lucas (24, 33.) in genere discipulos nominat, qui cum undecim convenerant: quam multi autem fuerint, non dicit. Chrysostomus ad ascensionem refert, et particulam ἐπάνω exponit: e sublimi. Certe, quod *Iacobo visus fuisse* seorsum dicit, posuit hoc ab ascensione esse. Per *Apostolos omnes* intelligo non solos duodecim, sed discipulos etiam, quibus Evangelii praedicandi munus iniunxerat. Quo pluribus oculis, et quidem saepius testatam esse voluit Dominus suam resurrectionem, eo sciamus certiorem esse debere eius fidem apud nos. et quod resurrectionem Christi inde probat Apostolus, quoniam multis apparuerit: eo significat, non allegoricam, sed veram et naturalem fuisse: nam spiritualis resurrectionis oculi testes esse non possunt.

8. *Postremo mihi tanquam abortivo.* Nunc se quoque aliis adnumerat: nam se illis Christus vivum et gloriosum exhibuerat. Quia non erat fallax visio, valere etiam debuit ad astruendam fidem resurrectionis: quemadmodum etiam utitur in Actis (26, 8. 9.) eo argumento. sed quia non parum ad rem pertinebat, eius auctoritatem gravissimam esse et summam apud Corinthios: obiter inserit commendationem suae personae: sed quam ita temperat, ut, sibi multum arrogando, sit tamen modestissimus. Nequis ergo illi obiiceret: Quis es, ut tibi fidem adhibeamus? suam indignitatem ultro confitetur: ac primum quidem se comparat abortivo: idque (ut opinor) subitae suae conversionis respectu. nam sicuti non ante ex utero prodeunt infantuli, quam legitimo temporis successu illic formati et confirmati fuerint: ita iustum temporis ordinem servavit Dominus in creandis, fovendis ac formandis Apostolis. Paulus autem vixdum bene concepto spiritu vitali, ex utero proiectus fuerat. Alii Abortivum loco Postumi accipiunt: sed illud multo congruentius, quia momento simul genitus, et natus, et vir plenae aetatis fuerit. Hic porro abortus illustriorem Dei gratiam reddit in Paulo, quam si paulatim et per singulos gradus in Christo adolevisset.

9. *Ego enim sum minimus.* Dubium est, an ad extenuandam eius fidem hoc iactaverint malevoli: an aliunde non impulsus hanc confessionem ediderit. Ego ut non dubito, eum sponte, atque etiam libenter, semper fuisse propensum ad se deiiciendum, quo Dei gratiam extolleret: ita hoc loco suspicor occurrere voluisse calumniis. nam quod fuerint Corinthi, qui maligne obloquendo illius dignitatem imminuere studerent, cum ex multis locis superioribus colligere licet: tum quod paulo post comparationem subiiciet: quam certe nunquam attigisset, nisi coactus quorundam improbitate. quasi diceret: Detrahe mihi quantum voles: patiar me infra terram deiici, patiar nullus esse, quo magis Dei erga me bonitas reluceat. habear ergo minimus Apostolorum: quinetiam hoc gradu indignum me agnosco. Quibus enim meritis eo pervenire potui? quum Dei Ecclesiam persequerer, quid merebar? Sed non est, quod me aestimes ex propria vilitate: neque enim Dominus qualis essem respexit, sed alium me fecit sua gratia. Summa est, non recusare Paulum, quin vilissimus sit omnium, et prope nihil: modo hic contemptus nihil eum impediat in suo ministerio, nec doctrinae eius quicquam deroget. Contentus est, sui intuitu, omni honore indignus censeri, modo intuitus gratiae sibi collatae Apostolatum suum commendet. Et certe non ideo tam eximiis dotibus eum Deus ornaverat, ut sepulta neglectave sua gratia iaceret: sed eius Apostolatum nobilem ac pretiosum reddere voluerat.

10. *Et gratia eius inanis non fuit.* Qui liberum arbitrium, Dei gratiae opponunt, ne huius sit in solidum quicquid facimus boni, verba haec detorquent ad suum sensum: quasi iactaret Paulus se curasse sua industria, ne Deus male suam gratiam apud eum collocasset. proinde concludunt, a Deo quidem offerri gratiam, sed in ho-

minis esse potestate rectum eius usum: et penes eum esse, ne maneat otiosa. Ego autem nego eorum errori suffragari haec Pauli verba: neque enim quicquam hic sibi proprium vindicat, quasi seorsum a Deo aliquid laude dignum fecerit. Quid igitur? ne frustra gloriari videretur solis verbis, quum re vacuus esset: dicit se nihil praedicare quod non palam appareat. deinde, ut fatear indicari his verbis, non abusum fuisse Paulum Dei gratia, neque sua desidia inutilem reddidisse: nego tamen ideo esse causam, cur inter ipsum et Deum partiamur laudem quae tota Deo adscribi debet: quando non tantum facultatem bene agendi, sed voluntatem quoque et effectum nobis confert. *Sed copiosius.* Aliqui ad Thrasones referunt, qui, Paulo detrahentes, se suaque venditabant: quia non sit consentaneum, eorum quidem opinione eum voluisse suscipere certamen cum Apostolis. Verum quod se Apostolis confert, id tantum facit improborum causa qui eos solebant opponere ad deprimendam ipsius famam: quemadmodum videmus in Epistola ad Galatas (1, 11.) Itaque probabilius est, de Apostolis ipsum loqui, quum illorum laboribus suos praefert. ac omnino verum est, eum fuisse reliquis superiorem: non tantum multas aerumnas perferendo, subeundo multa discrimina, abstinendo a rebus licitis, constanter omnia pericula spernendo: sed quia Dominus ampliorem successum dabat eius laboribus. Laborem enim accipio pro fructu laboris qui exstabat. *Non ego, sed gratia.* Vetus interpres articulum omittendo occasionem errandi praebuit ignaris linguae Graecae: quia enim reddiderat, Non ego, sed gratia Dei mecum: putarunt dimidium laudis tantum gratiae Dei assignari: homini autem relinqui dimidium. Intelligunt ergo, quod non solus Paulus, quia nihil nisi cooperante gratia, sed tamen proprio liberi arbitrii motu, propriisque viribus laboraverit. Atqui longe diversum sonant eius verba: nam quod suum esse dixerat, corrigendo transfert totum in Dei gratiam, totum, inquam, non ex parte: nam quicquid egisse visus fuerat, id totum opus gratiae fuisse testatur. Insignis certe locus, tum ad prosternendam hominis superbiam, tum illustrandam Divinae in nobis gratiae operationem. Paulus enim, quasi improprie se auctorem fecisset ullius bonae rei, corrigit quod dixerat, et gratiam Dei, omnium effectricem testatur. Non putemus vanam esse humilitatis simulationem: ex animo ita loquitur, et quia verum esse cognoscit. Discamus ergo, hoc duntaxat boni nos habere quod Dominus gratuito dedit: hoc tantum nos boni facere quod ipse facit in nobis. non quia nihil agamus ipsi, sed quia nonnisi acti agamus: hoc est, Spiritus sancti directione ac impulsu.

11. Sive ego igitur, sive illi, ita praedicamus, et ita credidistis. 12. Si autem Christus praedicatur excitatus a mortuis, quomodo dicunt quidam, mortuorum resurrectionem non esse? 13. Si autem mortuorum resurrectio non est, neque Christus resurrexit. 14. Quodsi Christus non resurrexit, inanis igitur est praedicatio nostra, inanis et fides vestra. 15. Invenimur etiam falsi testes Dei, quia testati sumus a Deo, quod suscitaverit Christum: quem non suscitavit, si quidem mortui non resurgunt. 16. Si enim mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. 17. Si autem Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc estis in peccatis vestris. 18. Ergo et qui obdormierunt in Christo, perierunt. 19. Quodsi in hac vita solum speramus in Christo, miserrimi sumus omnium hominum.

11. *Sive ego, sive illi.* Postquam se reliquis Apostolis comparavit, nunc se illis adiungit, et illos sibi, in praedicationis consensu. uasi diceret: De me iam taceo, sed nos omnes uno ore sic docuimus, et pergimus etiamnum docere. Est enim verbum praesentis temporis *κηρύσσομεν*, quo significat continuum actum, aut perseverantiam in docendo. Perit ergo Apostolatus noster, si aliter res habet: quinetiam vos ita credidistis: concidit igitur etiam vestra religio.

12. *Si autem Christus.* Nunc incipit ex resurrectione Christi nostram omnium probare. Valet enim mutua hinc inde et reciproca consequentia, tam affirmative quam negative. A Christo ad nos, in hunc modum: Si resurrexit Christus: ergo nos resurgemus. Si non resurrexit Christus: ergo neque nos resurgemus. A nobis ad Christum e converso: Si resurgimus: ergo Christus resurrexit. Si non resurgimus: ergo neque Christus resurrexit. — Ratio argumenti a Christo ad nos ducendi haec est in priore consequentia: Christus non sibi mortuus est, neque resurrexit, sed nobis: ergo ipsius resurrectio, hypostasis nostrae est: et quod in eo factum est, oportet in nobis quoque impleri. In negativa autem: Alioqui frustra et inutiliter resurrexisset: quia fructus non in eius persona quaerendus est, sed in membris. Ratio ducendae vicissim a nobis ad eum prioris consequentiae: Nam resurrectio neque a natura est, neque aliunde quam a solo Christo. In Adam enim morimur: vitam nonnisi in Christo recuperamus. unde sequitur, eius resurrectionem nostrae esse fundamentum: quo sublato non consistat. Ratio negativae consequentiae iam posita est: quia enim nonnisi nostra causa resurgere debuit: nulla eius resurrectio foret, si nobis nihil prodesset.

14. *Inanis igitur est praedicatio.* Non tantum quia aliquid mendacii admistum habeat, sed quia in totum sit inanis fallacia. quid enim restat, si Christus absorptus fuerit a morte, si exstinctus fuerit, si maledictione peccati fuerit oppressus, si denique Satanae succubuerit? denique illo capite everso reliqua omnia nullius erunt momenti. Eadem ratione addit, vanam fore fidem ipsorum. qualis enim erit soliditas fidei, ubi nulla spes vitae se ostendet? Atqui in nuda morte Christi, tantum materia desperationis apparet. neque enim aliis auctor salutis esse potest qui a morte penitus subactus fuerit. Ergo meminerimus, in morte et resurrectione Christi praecipue consistere totum Evangelium: et huc praecipuum studium nostrum conferamus, si velimus rite et ordine in Evangelio proficere: imo nisi steriles ac vacui manere velimus.

15. *Invenimur etiam falsi testes.* Alia quidem incommoda quae nunc recensuit, respectu nostri maiora erant: evanescere fidem, irritam et nihili esse totam doctrinam Evangelii, nos omni spe salutis excidisse: sed hoc quoque non mediocre est absurdum, deprehendi Apostolos, qui ordinati a Deo erant aeternae eius veritatis praecones, mendaciis illusisse mundo: redundat enim hoc in maximum Dei probrum. Falsos testes Dei possumus dupliciter accipere: vel quod falso Dei nomen praetexuerint mentiendo: vel quod testificando quod a Deo acceperant, mendaces deprehendantur. Hoc secundum ideo mihi magis arridet, quia multo est atrocius: et antehac dixerat de hominibus. nunc igitur Deum mendacii reum fieri admonet, in testibus ab eo productis et subornatis, si negetur Christi resurrectio. Ratio etiam quae annexa est, apte quadrat, quia falsum asseruerint, non a se ipsis, sed a Deo. Nec me latet, particulam *κατὰ* secus exponi ab aliis. Vetus interpres reddidit, Adversus: Erasmus autem, De. verum quum significet etiam *ἀπὸ* apud Graecos, sensus hic mihi visus est convenientior Apostoli proposito. Neque enim de hominum existimatione hic tractat (quemadmodum

iam dixi), sed Deum obnoxium fore crimini falsitatis, quandoquidem ab eo profectum sit quod annuntiant.

17. *Adhuc estis in peccatis.* Nam etsi morte sua Christus peccata nostra expiavit, ne amplius nobis imputentur in iudicio Dei: et veterem nostrum hominem crucifixit, ne amplius in nobis regnent eius concupiscentiae: denique per mortem destruxit imperium mortis, et diabolum ipsum: tamen nihil horum esset, nisi resurgendo victor emersisset. itaque eversa resurrectione de integro erigitur peccati dominatio.

18. *Ergo qui obdormierunt.* Quum vellet probare, resurrectione Christi sublata fidem esse inutilem, et Christianismum esse meram frustrationem, dixerat vivos in peccatis suis manere: sed quia huius rei clarius speculum est in mortuis, eos adducit. Quid mortuis profuerit olim fuisse Christianos? ergo fratres nostri, qui iam mortui sunt, frustra vixerunt in Christi fide. Verum si conceditur, essentiam animae esse immortalem: argumentum hoc prima facie infirmum videtur. in promptu enim erit exceptio, non interiisse mortuos, quia vivant eorum animae seorsum a corporibus: unde quidam phrenetici inferunt, spatio temporis inter mortem et resurrectionem medio nullam esse vitam: sed eorum delirium nullo negotio refellitur. Tametsi enim vivunt nunc mortuorum animae, et beata quiete fruuntur, tamen a sola resurrectione pendet tota earum felicitas et consolatio: quia non alia causa bene habent, nisi quatenus diem illum exspectant, quo vocentur ad possidendum Dei regnum. quare actum est de spe mortuorum, nisi aliquando veniat dies illa.

19. *Quodsi in hac vita.* Aliud absurdum: Quod non tantum perdimus oleum et operam credendo, quoniam intereat fructus in morte: sed quod satius sit non credere. potior enim et magis expetenda esset conditio infidelium. Credere in hoc mundo, hic significat, fidei nostrae fructum in mundo constituere: ita ut fides nostra non longius respiciat, neque extendatur ultra terminos vitae praesentis. Haec sententia clarius indicat delusos fuisse Corinthios perversa aliqua imaginatione allegoricae resurrectionis, qualem tunc fingebant Hymenaeus et Philetus: acsi ultimus fidei nostrae fructus in mundo exhiberetur. Nam quum resurrectio complementum sit nostrae salutis, et quasi ultima bonorum omnium meta: qui nos iam resurrexisse dicit, nihil melius relinquit nobis sperandum post mortem. Quicquid sit, nihil hic tamen locus suffragatur eorum delirio qui fingunt animas una cum corporibus dormire usque ad diem resurrectionis. nam quod obiiciunt: Si animae a corporibus solutae vitam suam retinerent, non dicturum fuisse Paulum, nos resurrectione sublata sperare tantum in hoc mundo, quia restaret animis aliqua felicitas: ad id respondeo, Paulum non somniasse campos Elysios et tales ineptas fabulas, sed pro confesso sumpsisse, totam spem Christianorum respicere ad ultimum iudicii diem: in eadem exspectatione nunc quoque pias animas acquiescere: ideo perire nobis omnia, si eiusmodi fiducia nos frustratur. Sed cur dicit nos *fore omnium miserrimos:* quasi deterior sit sors hominis Christiani, quam impii? nam omnia promiscue accidunt bonis et malis, inquit Solomo (Eccles. 9, 2.). Respondeo, obnoxios quidem perinde esse communibus aerumnis universos mortales, sive boni sint, sive mali: et communiter sentire eadem incommoda et easdem miserias: sed duae sunt rationes, cur omnibus saeculis peius habeant Christiani. una etiam fuit propria aetati Pauli. Prima est, quod Dominus utcunque frequenter impios etiam castiget suis flagellis, suaque adversus eos iudicia exercere incipiat: specialiter tamen suos variis modis affligit. primo, quia quos diligit, castigat: deinde, ut eos erudiat ad patientiam, ut obedientiam probet, ut paulatim cruce ipsos ad veram re-

novationem praeparet. Quicquid sit, impletur tamen semper illud in fidelibus: Tempus est, ut iudicium incipiat a Domo Dei (Ierem. 25, 29. I. Petr. 4, 17.). Item, Aestimati sumus tanquam oves mactationi destinatae (Psal. 44, 23.). Item, Mortui estis: et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo (Coloss. 3, 3.). interea lautior est utplurimum impiorum fortuna: quia Dominus eos instar porcorum saginat in diem occisionis. Secunda ratio est, quod fideles, etiamsi divitiis et bonis omne genus abundant, non tamen luxuriantur, neque se ingurgitant securi: denique non fruuntur mundo, ut infideles: sed solliciti incedunt, ingemiscentes assidue, partim infirmitatis suae conscientia, partim futurae vitae desiderio. Infideles autem in eo sunt toti, ut se inebrient praesentibus deliciis. Tertia, quam dixi fuisse propriam Apostoli saeculo: quod tunc nomen Christianorum adeo exosum infameque erat, ut nemo dare tunc Christo nomen potuerit, qui non praesenti mortis periculo caput obiiceret. Ergo non abs re dicit omnium fore miserrimos Christianos, si eorum fiducia in mundo inclusa foret.

20. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, primitiae eorum qui dormierunt, fuit. 21. Quandoquidem enim per hominem mors: etiam per hominem resurrectio mortuorum. 22. Quemadmodum enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. 23. Unusquisque autem in proprio ordine. Primitiae Christus, deinde, qui Christi erunt, in adventu ipsius: 24. Postea finis, quum tradiderit regnum Deo et Patri, quum aboleverit omnem principatum, et omnem potestatem, et virtutem. 25. Oportet enim ipsum regnare, donec posuerit omnes inimicos sub pedes suos. 26. Novissimus destruetur hostis mors. 27. Omnia enim subiecit sub pedes eius. quum omnia dixerit, clarum est, quod omnia sint subiecta praeter eum qui omnia illi subiecit. 28. Quum autem subiecerit illi omnia, tunc et ipse Filius subiicietur ei, qui omnia illi subiecit, ut sit Deus omnia in omnibus.

20. *Nunc autem resurrexit.* Postquam ostendit, quanta rerum omnium confusio sequutura sit, si negemus resurgere mortuos: nunc iterum pro certo sumit quod superius abunde probaverat, Christum resurrexisse: et addit eum esse primitias, similitudine (ut apparet) a veteri ritu Legis sumpta. Nam quemadmodum in primitiis, totius anni proventus consecrabatur, ita vis resurrectionis Christi ad nos omnes diffunditur: nisi malis simplicius accipere, delibatum in ipso fuisse primum fructum resurrectionis. Ego tamen magis probo hoc sensu dictum, quod reliqui mortui eum sequentur, quemadmodum tota messis primitias: atque hoc confirmat proxima sententia.

21. *Quandoquidem per hominem mors.* Probandum est, Christum esse primitias, non autem solum fuisse excitatum a mortuis. Probat a contrariis: quia mors non est a natura, sed ab hominis peccato. sicut ergo Adam non sibi soli mortuus est, sed nobis omnibus: ita sequitur, neque Christum, qui est antitypus, sibi tantum resurrexisse. Venit enim, ut omnia instauraret quae in Adam perdita erant. Notanda autem est vis argumenti: quia non similitudine pugnat, neque exemplo, sed nititur contrariis causis ad probandos contrarios effectus. Causa mortis est Adam, et nos in ipso

morimur: ergo Christus, cuius officium est, nobis restituere quae in Adam perdidimus, nobis vitae causa est: eiusque resurrectio, hypostasis et pignus est nostrae. Et sicut ille mortis principium: ita hic vitae. Quinto capite ad Romanos eandem comparationem exsequitur: sed hoc discrimen est, quod illic de vita et morte spirituali disputat: hic autem agit de resurrectione carnis, quae spiritualis vitae fructus est.

23. *Unusquisque in proprio ordine.* Occupatio est quaestionis. Si vita Christi, dixisset quispiam, nostram secum trahit, cur non hoc apparet? at quum e sepulcro resurrexerit Christus, nos illic putrescimus. Responsio Pauli est, quod Deus alium ordinem constituerit. satis ergo sit nobis, quod nunc in Christo habemus primitias: nobis autem adventus eius, tempus erit ad resurgendum. Adhuc enim absconditam esse vitam nostram cum eo oportet, quia nondum apparuit: esset ergo praeposterum, diem illum revelationis Christi velle antevertere.

24. *Postea finis, quum tradiderit.* Impatientiae hominum frenum iniecit, quum denuntiavit, opportunum novae vitae tempus non fore ante Christi adventum. Sed quia mundus hic instar maris est procellosi, in quo assidue iactamur, tam incerta vel potius turbulenta conditio nostra est, tam subitae rerum omnium conversiones: posset hoc infirmos animos turbare: ideo nunc ad diem illum revocat, dicens omnia constitutum iri. Tunc ergo finis, id est meta cursus nostri, quietus portus, conditio nullis amplius mutationibus obnoxia. et simul finem illum exspectandum admonet, quia non est consentaneum, in medio stadio nos coronari. qualiter autem traditurus sit Patri regnum Christus, paulo post dicetur. Quod dicit *Deo et Patri,* duplicem potest habere sensum: ut Deus Pater vocetur Deus et Pater Christi: vel ut nomen Patris additum sit explicandi causa. *Et* copula hoc modo valebit Scilicet: quod ad prius spectat, non est absurdum neque insolitum, Christum humanae naturae respectu subiectum esse Deo. *Quum aboleverit omnem principatum.* Aliqui de potestatibus accipiunt, quae sint ipsi Christo adversae. Respiciunt enim quod proxime sequitur, *Donec posuerit inimicos.* Verum membrum hoc superiori respondet, ubi dixerat, Christum non ante traditurum. quare non est quod praesentem sententiam ita restringamus. Generaliter igitur interpretor, et potestates legitimas a Deoque ordinatas comprehendo. Primum quod habetur apud Prophetas (Iesai. 13, 10. Ezech. 23, 7.), de obscuratione solis et lunae, ut solus Deus emineat, tametsi sub Christi regno impleri coepit: non tamen ante ultimum diem prorsus implendum est: sed tunc omnem altitudinem cessare oportebit, ut resplendeat sola Dei gloria. Deinde scimus omnes principatus et honores terrenos pertinere ad conservationem vitae praesentis tantum: ideoque esse partem mundi: hinc sequitur esse temporales. Ergo sicuti finem accipiet mundus: ita et politia, et magistratus, et leges, et distinctiones ordinum, et gradus dignitatum, et quicquid tale est: non differet amplius servus a domino, non rex a plebeio, neque a privato magistratus. Quinetiam tum in coelo principatus angelici, tum in Ecclesia cessabunt ministeria et praefecturae: ut solus Deus per se ipsum, non per hominum vel Angelorum manus potestatem suam principatumque exerceat. manebunt quidem Angeli, manebit etiam illis sua excellentia, fulgebunt etiam iusti, quisque pro gratiae suae mensura: sed Angelis abdicabitur principatus, quem nunc Dei nomine mandatoque exercent: desinent Episcopi, Doctores, et Prophetae personam hanc sustinere, et munus quo nunc funguntur, deponent. *Principatus* et *Potestas* et *Virtus* non multum hoc loco differunt: sed coniuncta sunt haec tria nomina ad explicationem magis expressam.

25. *Oportet enim ipsum regnare.* Probat nondum adesse tempus, quo tradat Christus regnum Patri, ut eadem opera doceat, nondum adesse finem illum, quo omnia in iustum et tranquillum statum reponantur: quia Christus nondum omnes hostes suos subegit. oportet autem id fieri: quia Pater hac conditione eum ad dextram suam collocavit, ne imperio quod accepit, ante decedat, quam illis in potestatem redactis. Atque hoc in piorum consolationem dictum est, ne tardiorem resurrectionis adventum impatienter ferant. Locus hic habetur in Psalm. 110, 1. Sed videtur argutius ludere Paulus in voce *Donec*, quam simplex nativusque sensus requirat. non enim quid postea futurum sit, illic Spiritus denuntiat: sed tantum quid ante oporteat fieri. Respondeo, Paulum non ideo concludere, Christum redditurum Patri regnum: quia ita praedictum sit in Psalmo, sed testimonio Psalmi in hunc tantum finem usus est, ut probaret, nondum venisse illum diem tradendi regni: quia adhuc negotium est Christo cum suis hostibus. Caeterum Paulus obiter exponit, quid sit Christum ad dextram Patris sedere, quum eius metaphoricae loquutionis vice ponit simplex verbum Regnandi.

26. *Novissimus hostis mors.* Videmus adhuc multos hostes adversari Christo, et contumaciter obsistere regno eius. mors autem erit ultimus hostis qui destruetur: ergo Christum regni Paterni administratorem adhuc esse oportet. Bono igitur animo sint fideles, neque in spe deficiant, donec impleantur omnia quae resurrectionem debent praecedere. Quaeritur autem, qualiter mortem ultimo loco destruendam dicat, quae iam destructa est Christi morte, vel saltem resurrectione: quae victoria est mortis, et vitae acquisitio. Respondeo, ita destructam esse, ne sit amplius letalis fidelibus: sed non ita, quin molestiam illis exhibeat. Spiritus quidem Dei in nobis habitans, vita est: gestamus tamen adhuc mortale corpus. Exhaurietur olim mortis materia in nobis, nondum tamen exhausta est. renati sumus ex semine incorruptibili: sed nondum ad perfectionem devenimus. vel ut simili breviter rem comprehendamus, gladius mortis, qui penetrare in corda usque poterat, retusus est: vulnerat nihilominus adhuc, sed citra periculum. morimur enim, sed moriendo transimus in vitam. Denique sicut de peccato alibi docet Paulus (Rom. 6, 12.), ita de morte sentiendum est, quod habitet quidem in nobis, at non dominetur.

27. *Omnia subiecit* etc. Putant desumptum esse testimonium ex Psal. 8, 7. neque mihi displicet: tametsi minime erit incommodum, si dixerimus sententiam esse a Paulo collectam ex natura regni Christi. verum quod receptius est, sequamur. Paulus ex Psalmo ostendit, Deum Patrem Christo detulisse potestatem omnium: quia dicatur, Omnia subiecisti sub pedes eius. Verba per se clara sunt, nisi obstarent duae difficultates: quod illic Propheta non de uno Christo, sed de universo hominum genere loquitur: deinde quod per Omnia nonnisi ea designat quae ad usum corporalis vitae spectant, quemadmodum habetur Genes 2, 19. Prioris facilis est solutio: quum enim sit Christus primogenitus omnis creaturae, et heres universorum, Deus Pater non ita concessit generi humano usum omnium creaturarum, quin penes Christum interea praecipua potestas et quasi directum dominium maneat. Deinde scimus, Adam ius quod illi collatum fuerat, perdidisse, ut nihil amplius possimus vocare nostrum. Maledicta enim fuit terra et quicquid in ea continetur: per solum autem Christum recuperamus quod nobis ademptum fuerat. merito igitur in Christi personam elogium istud proprie competit, quod omnia posuerit Pater sub pedibus eius: quandoquidem nihil, nisi in ipso, iure possidemus. unde enim nobis Dei hereditas, nisi filii simus? filii autem per quem efficimur, nisi per Christum? Secundae difficultatis haec sit solutio, Prophetam quidem nominatim

exprimere volucres coeli, pisces maris, et pecora terrae, quia hoc dominii genus visibile sit, et magis pateat oculis: tamen generalem sententiam longius extendi, ad coelum et terram scilicet, ac quicquid in illis continetur. Iam subiectio congruenter habere debet cum persona dominantis: hoc est, analogiam habet ad eius conditionem, ut illi respondeat. Christus autem non indiget animalibus ad esum, neque aliis creaturis ad ullam necessitatem: dominatur ergo, ut omnia serviant eius gloriae: quia nos consortes adoptat sui dominii, fructus palam apparet in visibilibus creaturis: sed fideles interiorem in suis conscientiis fructum sentiunt, qui latius patet, quemadmodum dixi. *Omnia subiecta praeter eum qui subiecit.* Duobus insistit: omnia debere redigi in obsequium Christi, antequam imperium mundi Patri restituat: et Patrem sic omnia filio dedisse in manum, ut sibi primarium ius retinuerit. Ex priore sequitur, nondum ultimi iudicii horam esse: ex secundo, Christum ita nunc esse medium inter nos et Patrem, ut nos ad eum tandem adducat. Ideo mox infert, postquam omnia illi subiecerit, tunc filius ipse subiiciet se Patri, acsi diceret: Aequo animo exspectemus donec Christus omnium hostium suorum victor secum nos sub Dei imperium reducat, ut numeris omnibus Dei regnum impleatur in nobis. Verum huic sententiae in speciem repugnat quod passim legitur in Scripturis de aeternitate regni Christi. Quomodo enim haec convenient? Regni eius non erit finis (II. Petr. 1, 11.): et Ipse quoque subiicietur? Huius quaestionis explicatio Pauli sensum clarius aperiet. Primo notandum est, omnem potestatem Christo fuisse traditam, quatenus manifestatus fuit in carne. non conveniret quidem nudo homini tanta maiestas: sed tamen in eadem natura in qua humiliatus fuit, Pater eum exaltavit, et dedit illi nomen, coram quo flectatur omne genu etc. (Philipp. 2, 9. 10.). Deinde notandum est, sic constitutum esse Dominum et summum Regem, ut in gubernando mundo sit tanquam Patris vicarius: non quod ipse in actione sit, otioso Patre (quomodo enim id fieret, quum Patris sit sapientia et consilium, quum unius sit cum ipso essentiae, adeoque idem Deus?): sed ideo testatur Scriptura, Christum nunc vice Patris coeli et terrae imperium obtinere: nequem alium gubernatorem, dominum, tutorem, iudicemve mortuorum et vivorum cogitemus: sed defixi simus in solo eius intuitu. Deum quidem agnoscimus rectorem, sed in facie hominis Christi. tunc autem restituet Christus quod accepit regnum, ut perfecte adhaereamus Deo. neque hoc modo regnum a se abdicabit, sed ab humanitate sua ad gloriosam Divinitatem quodammodo traducet: quia tunc patebit accessus, quo nunc infirmitas nostra nos arcet. Sic ergo Christus subiicietur Patri: quia tunc remoto velo palam cernemus Deum in sua maiestate regnantem: neque amplius media erit Christi humanitas quae nos ab ulteriore Dei conspectu cohibeat.

28. *Ut sit Deus omnia in omnibus.* An etiam in diabolo et impiis? minime: nisi forte verbum Esse libeat accipere pro Agnosci et aperte conspici. ac tunc quidem erit sensus: Nunc quod diabolus reluctatur Deo, quod impii ordinem ab eo institutum confundunt et permiscent, quod infinita scandala oculis nostris obversantur, non liquido apparet Deum in omnibus esse omnia: sed ubi Christus iudicium exsequutus sibi a Patre mandatum, Satanam et impios omnes straverit, in ipsorum exitio gloria Dei erit conspicua. Idem potest dici etiam de potestatibus sanctis et legitimis in suo genere. Impediunt enim quodammodo, ne Deus in se ipso nobis recta nunc appareat. Deus autem per se ipsum tunc et absque medio, coeli et terrae gubernacula tenens, omnia erit in hac parte: et tandem consequenter in omnibus, non tantum personis, sed etiam creaturis. Hic sensus pius est, et quia satis apte quadrat Apostoli proposito,

libenter eum amplector. sed neque erit incommodum, de solis fidelibus accipi, in quibus regnum suum nunc inchoavit Deus, tunc perficiet: atque ita, ut illi penitus adhaereant. Uterque sensus satis per se refutat impia quorundam deliramenta, quibus probandis hunc locum praetexunt. Alii imaginantur, ideo fore Deum omnia in omnibus, quia omnia evanescant, aut solvantur in nihilum. at Pauli verba nihil aliud sonant, quam omnia ad Deum, tanquam ad unicum suum principium et finem, reducenda esse, ut illi devinciantur. Alii diabolum et impios omnes salvos fore, inde inferunt: quasi vero non totus Deus magis innotescat in diaboli exitio, quam si diabolum sibi adiungeret, et faceret unum secum. Videmus ergo, quam impudenter eiusmodi furiosi hoc Pauli dictum ad stabiliendas suas blasphemias torqueant.

29. Quid alioqui facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? quid etiam baptizantur pro mortuis? 30. Quid etiam nos periclitamur omni hora? 31. Quotidie morior per nostram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro. 32. Si secundum hominem pugnavi ad bestias Ephesi, quid mihi prodest? edamus et bibamus: cras enim moriemur. 33. Ne erretis. Mores honestos corrumpunt mala colloquia. 34. Evigilate iuste, et ne peccetis. ignorantiam enim Dei quidam habent: ad pudorem vobis incutiendum dico.

29. *Quid alioqui facient.* Rursus absurda commemorat, quae errorem illum sequuntur, quo laborabant Corinthii. Coeperat id facere statim ab initio, sed doctrinam inseruit et consolationem, quibus paululum interrupit disputationis contextum, ad quem nunc redit. Primo obiicit, inutilem fore Baptismum quem suscipiunt qui iam habentur pro mortuis, si nulla sit resurrectio. antequam locum hunc exponam, operae pretium est refellere vulgatam expositionem quae veterum auctoritate nititur, et omnium fere consensu recepta est. Putant ergo Chrysostomus et Ambrosius, quos alii sequuntur, Corinthios, ubi quempiam subita mors Baptismo privasset, solitos fuisse aliquem vivum supponere mortui loco, qui ad sepulcrum eius baptizaretur. atque hunc morem non negant perversum plenumque superstitionis fuisse: sed Paulum ad redarguendos Corinthios hoc solo fuisse contentum, quod resurrectionem quam negabant, interea se credere profiterentur. Ego vero, ut hoc credam, nullo modo adducor: neque enim credibile est, qui resurrectionem negabant, eos simul cum aliis usurpasse eiusmodi ritum. Statim ergo audisset Paulus: Quid nos anili superstitione urges, quae nec tibi quidem probatur? deinde si fuissent usi, prompta erat responsio: Si hactenus factum errore id fuit: corrigatur potius error, quam ad probationem maximae rei valeat. Verum ut concedam validum fuisse argumentum: an tamen putamus, si talis corruptela invaluisset apud Corinthios, Apostolum, quum singula prope eorum vitia taxaverit, de hoc fuisse taciturum? Superius ritus quosdam reprehendit non adeo magni momenti: de velandis mulierum capitibus, et aliis eius generis praecipere non gravatus est: vitiosam Coenae administrationem non reprehendit tantum, sed acerrime exagitavit. an de tam foeda Baptismi profanatione nullum interea verbum dixisset, quae tamen gravitate praeponderabat? Invectus est magna vehementia in eos qui Gentilium convivia frequentando, eorum superstitiones tacite approbarent: an passus fuisset nefandam Gentilium superstitionem in Ecclesia ipsa sub sacri Baptismi nomine palam grassari?

Sed demus potuisse subticere: quid, dum eam nominat? Obsecro, an verisimile est, sacrilegium quo Baptismus inquinaretur ac traheretur in abusum prorsus magicum, Apostolum protulisse vice argumenti, et non uno saltem verbulo notasse vitium? Quum de rebus non maximis agitur, parenthesin tamen inserit, Se loqui secundum hominem: an hic parenthesi non erat aptior locus et opportunior? nunc quod sine ulla reprehensione commemorat, quis non accipiat tanquam licitum? Ego certe non de tali Baptismi corruptela, sed de recto usu mentionem hic fieri interpretor. Nunc sensum quaeramus. Aliquando putavi universalem Baptismi finem designatum hic fuisse a Paulo: neque enim Baptismi utilitas hac vita continetur: sed quum postea accuratius verba expenderem, animadverti Paulum hic aliquid speciale attingere. Non enim de omnibus loquitur, quum dicit: Quid facient qui baptizantur? Deinde non amo argutas interpretationes, quae non perinde sint solidae. Quid ergo? Baptizari pro mortuis dico, qui iam mortui censeantur, et qui de vita omnino desperaverint. atque ita particula ὑπὲρ valebit Latinum Pro: ut quum dicimus: Habere pro derelicto. quae significatio non est coacta. Vel si magis placeat altera significatio, Baptizari pro mortuis erit sic baptizari, ut mortuis[1], non vivis prosit. Scitur autem, statim ab initio Ecclesiae, eos qui catechumeni adhuc, in morbum inciderant, si imminebat certum mortis periculum, Baptismum solitos fuisse petere, ne ante migrarent ex hoc mundo, quam nomen Christo dedissent: idque ut secum ferrent salutis suae obsignationem. postea hic quoque superstitionem intervenisse apparet ex Patrum scriptis: quia in eos invehuntur qui Baptismum differebant usque ad mortem, quo semel expiati omnibus peccatis, venirent in iudicium Dei. Crassus sane error, qui partim ex magna inscitia, partim ex hypocrisi manabat. Sed Paulus morem hic tantum attingit sanctum, et consentaneum Domini institutioni: nempe quod si catechumenus, qui iam animo Christianam fidem amplexus erat, cernebat mortem sibi praesentem imminere, partim consolationis suae causa, partim in fratrum aedificationem, Baptismum petebat. Est enim non parva consolatio, testimonium salutis gestare in corpore suo obsignatum. Est etiam non omittenda aedificatio, fidei suae confessionem edere. Illi ergo pro mortuis baptizabantur: quia ipsis nihil erat profuturum in hoc mundo: adeoque causa petendi tunc Baptismi erat vitae desperatio. Nunc videmus Paulum non frustra interrogare, quid facturi sint, si post mortem nihil spei restat. Hic quoque locus indicio est, impostores illos qui fidem Corinthiorum turbaverant, allegoricam resurrectionem fuisse commentos: ut postrema fidelium meta esset in hoc mundo. Quod secundo repetit, *Quid etiam baptizantur pro mortuis?* plus habet vehementiae, quasi diceret: Non tantum baptizantur qui adhuc victuros se putant, sed qui mortem habent ante oculos: idque ut Baptismi sui fructum in morte ferant.

30. *Quid etiam nos.* Si in hoc mundo est resurrectio et ultima felicitas, cur inde sponte cedimus, mortemque voluntariam subimus? Posset etiam ita resolvi argumentum: Frustra periclitaremur singulis horis, nisi melior vita nos maneret post mortem oppetitam. Loquitur autem de voluntariis periculis, quibus capita sua obiiciunt fideles pro confessione Christi. Haec, inquam, animi altitudo in contemnenda morte temeritati magis quam constantiae tribueretur, si perirent sancti in morte. diabolicus enim furor est, famae immortalitatem morte emere.

31. *Quotidie morior.* In se ipso talem mortis contemptum praedicat, ne videatur extra teli iactum fortis esse. Ego, inquit, obsideor assiduis mortibus quotidie. quantae insaniae foret, tantam miseriam mihi accersere, nisi repositum mihi esset in coelo praemium? imo si gloria mea et beatitudo in mundo iacet, cur non po-

tius fruor, quam sponte abiicio? Dicit se mori quotidie, quod tantis periculis ac tam praesentibus assidue premeretur, ut mors illi quodammodo instaret, qualis etiam loquutio est in Psal. 44, 23., et qualem habebimus in posteriore Epistola. *Per nostram gloriam.* Vetus translatio habet Propter, sed manifesta librariorum inscitia: nam in Graeca particula nulla est ambiguitas. Est ergo iusiurandum, quo voluit erigere Corinthios, ut attentiores essent ad ipsum audiendum in re praesenti disserentem. acsi diceret: Fratres, non sum philosophus aliquis in umbra garriens. Quum ego quotidie morti me expono, necesse est de coelesti vita serio cogitare: credite igitur homini penitus exercitato. Et forma iurisiurandi non communis, sed praesenti argumento conveniens: quale erat nobile illud iusiurandum Demosthenis, quod citat Fabius, quum per eorum manes iuraret, qui mortem in pugna Marathonica oppetierant: volebat autem alios ad tuendam rempublicam cohortari. Ita hic Paulus iurat per gloriam Christianorum, quam in Christo habent: ea autem in coelo est. Ergo quod illi controvertebant, tam certum esse sibi ostendit, ut ad sanctam asseverationem valeat. quod artificium diligenter notandum est.

32. *Si secundum hominem.* Exemplum mortis insigne profert: unde pateat ipsum plusquam desipuisse, nisi vita potior nos a morte excipiat. erat enim genus mortis infame, cui expositus fuit. Quorsum, inquit, pertinebat, me infamiam simul cum crudelissima morte adire, si spes meae inclusae in hoc mundo essent? *Secundum hominem* hoc loco significat: humanae vitae respectu, ita ut nobis constet praemium in hoc mundo. Pugnabant autem ad bestias, non qui feris obiiciebantur, sicuti Erasmus falso existimavit: sed qui damnati erant, ut commissi in certamen cum bestiis populo spectaculum exhiberent. Fuerunt ergo duae poenarum species prorsus diversae: bestiis obiici, et pugnare ad bestias. Nam bestiis obiecti protinus laniabantur: qui autem ad bestias pugnabant, armati in arenam prodibant: ut si robore et animo et agilitate valebant, possent evadere confectis bestiis. Quinetiam ludus erat, in quo instituebantur bestiarii, quemadmodum gladiatores: paucissimi tamen evadere solebant: quia qui bestiam unam confecerat, reposcebatur ad secundam, donec satiata esset spectatorum crudelitas, imo in misericordiam versa. et tamen reperiebantur tam perditi desperatique homines, qui ad id operas suas locarent. Atque illa est venatio (ut obiter hoc dicam) quae tam severe punitur antiquis canonibus: sicut etiam leges civiles eam infamiae nota puniunt. Redeo ad Paulum: videmus, quo Deus servum suum venire passus sit, et quam mirabiliter eum quoque eripuerit. Caeterum huius pugnae nulla mentio fit apud Lucam: unde colligere licet, multa perpessum fuisse quae memoriae mandata non sunt. *Edamus et bibamus.* Vox est Epicureorum, qui summum hominis bonum praesenti voluptate metiuntur. Vocem quoque esse profligatorum hominum testatur Iesaias (22, 13.), quibus dum exitium minantur Prophetae Dei, ut eos ad poenitententiam revocent, minas ludibrio habentes ad proterviam effrenemque laetitiam se invitant: et quo apertius suam contumaciam declarent, Quando nobis moriendum est (aiunt), fruamur interea tempore, neque nos ante tempus inani metu torqueamus. Quod autem ille exercitui dicebat: Commilitones, prandeamus alacri animo, nam hodie apud inferos coenabimus: cohortatio erat ad mortem intrepide oppetendam, quae huc nihil pertinet. Existimo Paulum, vulgare inter homines perditos ac prostitutae nequitiae dicterium usurpasse: vel (ut brevius dicam) vulgare Epicureorum proverbium: ut concluderet, Si mors est interitus hominis, nihil esse satius quam secure deliciari, quamdiu vita suppetit. quales sententiae identidem apud Horatium recurrunt.

33. *Ne erretis. Mores honestos* etc. Quia nihil proclivius est quam specie inquirendi delabi ad profanas speculationes: occurrit huic periculo, admonens, sermones malos plus habere efficaciae quam putemus ad mentes nostras inquinandas, et mores corrumpendos. Ad id utitur testimonio Menandri poetae: quemadmodum undique mutuari nobis licet quicquid a Deo est profectum. Quum autem omnis veritas a Deo sit, non dubium, quin Dominus in os posuerit etiam impiis quaecunque veram et salutarem doctrinam continent: sed huius argumenti tractationem peti malo ex oratione Basilii ad iuvenes. Quoniam ergo Paulus hoc tritum apud Graecos proverbium noverat, maluit eo uti, quo citius penetraret in animos, quam suis verbis idem exprimere. Facilius enim illis erat id recipere, cui assueverant: quod nos ipsi experimur in proverbiis nobis usitatis. Est autem sententia observatu in primis digna: quia Satan, ubi non potest recta nos impetere, hoc colore deludit, non esse malum, investigandae veritatis causa quaslibet disputationes nos movere. Hic ergo Paulus ex opposito reclamat, tanquam a praesentaneo veneno cavendum esse a malis sermonibus, qui, in animos occulte influentes, totam vitam mox corrumpunt. Notemus ergo, nihil esse pestilentius mala doctrina et profanis disputationibus, quae a recta simplicique fide nos vel minimum deducunt. non enim frustra hortatur Paulus, ne erremus.

34. *Evigilate iuste.* Quia videbat Corinthios nimia securitate quodammodo ebrios, torporem illis excutit: sed addito adverbio significat, qualiter velit eos expergisci. Erant enim ad sua negotia satis attenti et perspicaces, quinetiam non dubium est, quin sibi placuerint in suo acumine: sed interim socordes erant, ubi maxime vigilare decuerat. ideo dicit: Iuste expergiscimini, hoc est, ingenium vestrum studiumque ad res bonas et sanctas convertite. Et addit causam, Quia quidam, inquit, ex vobis Deum ignorant. Necesse fuit hoc dici, alioqui admonitionem supervacuam esse duxissent. sibi enim videbantur mire sapientes. Arguit autem eos ignorantiae Dei, ut sciant sibi defuisse quod erat praecipuum. Admonitio utilis erga eos qui totam suam agilitatem per aerem volitando consumunt, interea non cernunt quod est ante pedes, ac stupidi sunt ubi maxime perspicaces esse oportuerat. *Ad pudorem.* Nempe, qualiter patres filiis peccata exprobrando, eos pudefaciunt, ut pudore pudorem tegant. Quum autem prius negaret se illis pudorem velle incutere, sensus erat, nolle hostiliter et odiose in medium proferendo eorum crimina, ipsos dedecori exponere. Sed interea utile fuit asperius eos corripi, quum sibi adhuc in tantis malis delicias facerent. Paulus vero ignorantiam Dei illis exprobrans, omni prorsus honore eos spoliat.

35. Sed dicet quispiam: Quomodo suscitabuntur mortui? quali autem corpore venient? 36. Demens, tu quod seminas, non vivificatur, nisi mortuum fuerit. 37. Et quod seminas, non corpus quod nascetur, seminas, sed nudum granum: exempli gratia, tritici, aut alterius cuiusvis generis: 38. Deus autem illi dat corpus, quemadmodum voluerit, et unicuique seminum proprium corpus. 39. Non omnis caro, eadem caro: sed alia caro hominum, alia vero caro pecudum, alia volucrum, alia piscium. 40. Sunt et corpora coelestia, sunt corpora terrestria: quinetiam alia coelestium gloria, alia terrestrium. 41. Alia gloria solis, alia gloria lunae, alia gloria stellarum. stella a stella differt in gloria:

42. Sic et resurrectio mortuorum. 43. Seminatur in corruptione, resurgit in incorruptione: seminatur in ignominia, resurgit in gloria: seminatur in infirmitate, resurgit in potentia: 44. Seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale. est corpus animale, est et corpus spirituale. 45. Quemadmodum et scriptum est (*Gen.* 2, 7.): Factus est primus homo Adam in animam viventem, ultimus Adam in Spiritum vivificantem. 46. Sed non primum quod spirituale est: sed animale, deinde spirituale. 47. Primus homo ex terra terrenus, secundus homo, Dominus e coelo. 48. Qualis terrenus, tales et terreni: et qualis coelestis, tales et coelestes. 49. Et quemadmodum portavimus imaginem terreni, portabimus et imaginem coelestis. 50. Hoc autem dico, fratres, quod caro et sanguis regnum Dei hereditate possidere non possunt, neque corruptio incorruptionem hereditate possidebit.

35. *Quomodo suscitabuntur.* Nihil ab humana ratione magis abhorret, quam hic fidei articulus. quis enim, nisi solus Deus, persuadeat, corpora quae nunc corruptioni subiecta sunt, ubi computruerint, aut igni consumpta fuerint, aut a bestiis discerpta, non modo in integrum, sed in naturam longe meliorem restitutum iri? nonne sensus omnes protinus id tanquam fabulosum, imo absurdissimum, respuunt? Hanc absurditatis speciem ut diluat Paulus, utitur anthypophora, hoc est, obiicit in adversa persona quod doctrinae resurrectionis contrarium prima facie videtur. Neque enim interrogatio ista quaerentis est modum cum dubitatione: sed ab impossibili arguentis, incredibile esse quod de resurrectione dicitur. ideo quum respondet, asperius repellit talem obiectionem. Notemus ergo, hic eos loquentes induci qui fidem resurrectionis cum subsannatione eludere volunt hoc argumento, quia res sit impossibilis.

36. *Demens, tu quod seminas.* Poterat excipere Apostolus, modum qui nobis incomprehensibilis est, esse nihilominus Deo facilem: proinde hic non esse ex sensu nostro iudicandum, sed tribuendum stupendae et arcanae Dei potentiae hunc honorem, ut credamus effecturam quod non capimus: sed alia ratione agit. tantum enim abesse docet, ut naturae adversetur resurrectio, ut specimen eius luculentum nobis quotidie in ipso naturae cursu appareat, in fructuum proventu. nam fructus quos e terra metimus, unde nisi ex putredine nascuntur? Semente enim facta, nisi grana emoriantur, nihil proveniet. Ergo quum generationis principium et causa, sit corruptio: in eo habemus quandam resurrectionis imaginem. Sequitur ergo, nimium nos malignos esse et ingratos in aestimanda Dei potentia, si illi detrahimus quod iam ante oculos nostros patet.

37. *Non corpus quod nascetur, seminas.* Duae sunt partes in hac similitudine: quod mirum non sit ex putredine resurgere corpora, quum idem in semente contingat: deinde quod non sit a ratione dissentaneum, corpora nostra renovari in aliam qualitatem, quum ex nudo grano tot spicas Deus producat vestitas mirabili artificio, et melioris succi granis refertas. sed quia sic loquendo visus fuisset innuere, ex uno igitur corpore multa exoritura: aliter orationem temperat, quod Deus corpus formet quale vult, significans illic quoque esse discrimen in qualitate. Addit, Unicuique semini proprium corpus: qua particula restringit quod dixerat de corpore

alio. negat enim ita diversum esse corpus, quin speciem tamen suam retineat.

39. *Non omnis caro* etc. Altera similitudo in eundem finem spectans: utcunque alii secus exponant. Quod enim dicit, tam hominis corpus, quam pecudis, Carnis nomine contineri, et tamen aliam atque aliam esse carnem: eo significat, unam quidem esse substantiam, discrimen vero in qualitate. Summa est, quicquid diversitatis cernimus in quaque specie, quoddam esse resurrectionis praeludium: quia Deus palam ostendit, sibi non esse difficile corpora nostra renovare praesentem statum mutando.

41. *Alia gloria solis, alia lunae.* Non modo inter coelestia et terrestria corpora discrimen est: sed ne coelestibus quidem omnibus aequalis est gloria. sol enim lunam praecellit, et reliquae stellae inter se differunt. haec igitur dissimilitudo in resurrectione mortuorum apparet. verum in applicatione vulgo erratur: putant enim Paulum dicere voluisse, a resurrectione diversos fore honoris et gloriae Sanctis gradus: quod quidem verissimum est, aliisque Scripturae testimoniis probatur: sed nihil ad Pauli mentem. Non enim disputat, qualis futura sit conditionis differentia inter Sanctos post resurrectionem: sed quid nunc differant corpora nostra ab iis quae olim recipiemus. Removet ergo absurditatis opinionem hoc simili: Solis et lunae una est substantia, dignitatis et excellentiae magnum discrimen. Quid ergo mirum, si corpus nostrum excellentiorem qualitatem induat? acsi diceret: Nihil in resurrectione futurum doceo quod non subiectum sit iam omnium oculis. talem esse sensum verborum, patet ex contextu. Unde enim et quorsum transiliret Paulus, si nunc in statu diverso alios cum aliis conferret, quum hactenus statum praesentem omnium simul cum futuro comparaverit, et in ea comparatione mox pergat?

43. *Seminatur in corruptione.* Nequid dubitationis maneat, Paulus se exponit: discrimen explicando praesentis status ab eo qui resurrectionem sequetur. Qualis esset orationis congruentia, si prius voluisset distinguere inter gradus futurae Sanctorum gloriae? Non igitur dubium est, quin hactenus unum argumentum prosequutus sit. nunc ad primam similitudinem, qua usus fuerat, revertitur: sed ad suum institutum propius accommodat. aut si mavis, illam similitudinem retinens praesentis vitae tempus metaphorice sationi comparat: resurrectionem vero messi. Et nunc quidem corpus nostrum mortalitati et ignominiae subiectum esse dicit: tunc fore gloriosum et incorruptibile. Ad Philippenses 3, 21. aliis verbis: Transfigurabit Christus corpus nostrum humile, ut simile reddat corpori suo glorioso.

44. *Seminatur corpus animale.* Quia singulas partes enumeratione exprimere non poterat, summam uno verbo complectitur, corpus nunc animale esse dicens, tunc futurum *spirituale*. Porro vocatur animale, quod ab anima: spirituale, quod a Spiritu informatur. Nunc anima est quae corpus vivificat, ne sit mortuum cadaver: ergo ab ea iure denominationem sumit. Post resurrectionem vero praestantior erit vis illa vivifica, quam a Spiritu accipiet. Semper autem meminerimus quod ante visum est, unam esse substantiam corporis: ac tantum hic agi de qualitate. Praesens corporis qualitas vocetur, docendi gratia, animatio: futura vocetur inspiratio. Nam quod anima nunc corpus vivificat, id fit multis adminiculis intercedentibus: indigemus enim potu, cibo, vestitu, somno, et aliis similibus: unde convincitur animationis infirmitas. Energia autem Spiritus ad vivificandum multo erit plenior, ideoque exempta eiusmodi necessitatibus. Haec simplex est ac genuina mens Apostoli: nequis longius philosophando in aere vagetur. quemadmodum faciunt qui substantiam corporis putant fore spiritualem: quum nulla hic fiat mentio substantiae, nec ulla futura sit eius mutatio.

45. *Quemadmodum scriptum est: Factus est.* Ne videatur novum figmentum de corpore animali, citat Scripturam quae dicit Adam fuisse factum in animam viventem: quo significat, corpus eius informatum fuisse ab anima, ut fieret homo vivus. Quaeritur de vocabulo Animae, quid hic significet. Constat vocem Hebraicam נפש, qua usus est Moses, varie accipi: sed eo loco vel pro motu vitali, vel pro ipsa vita essentiali capitur. Atque hoc quidem secundum mihi magis placet. Video de pecudibus idem praedicari, quod factae sint in animam viventem. sed quum anima cuiusque animantis censeri debeat secundum genus suum: nihil impedit, quominus sit omnibus communis anima, id est motus vitalis, et aliquid tamen insit peculiare et proprium hominis animae, nempe immortalis essentia, sicut lux intelligentiae et ratio. *Ultimus Adam.* Hoc nusquam scriptum legitur. ergo quod dixit: *Scriptum est*, de priore tantum membro debet intelligi: sed post adductum Scripturae testimonium nunc Apostolus in sua persona Christum Adae opponere incipit. acsi diceret: Refert Moses Adam fuisse donatum anima vivente: at Christus Spiritu vivifico praeditus est: longe autem est maius, esse vitam aut vitae causam, quam vivere. Caeterum notandum est, Christum fuisse quoque instar nostri in animam viventem: sed praeter animam fuit etiam effusus in eum Spiritus Domini, cuius virtute resurgeret ipse a mortuis, et alios suscitaret. Hoc ideo notandum, nequis putet Spiritum in Christo fuisse loco animae: quod olim putavit Apollinaris. Et alioqui huius loci interpretatio ex cap. 8. ad Romanos sumi potest: ubi concionatur Apostolus, corpus quidem mortuum esse propter peccatum, et nos gestare in nobis mortis materiam: sed Spiritum Christi qui eum excitavit a mortuis, in nobis quoque habitare: et illum esse vitam, ut nos quoque excitet aliquando a mortuis. Hinc vides, nos habere animas viventes, quatenus homines sumus: sed perfusos esse vivifico Christi Spiritu per gratiam regenerationis. In summa, hoc vult Paulus, conditionem quam per Christum consequimur, longe potiorem esse quam fuerit sors primi hominis: quia Adae collata fuerit suo et posterorum nomine anima vivens: Christus autem nobis attulerit Spiritum qui vita est. Quod autem Christum vocat novissimum Adam, haec ratio est, quod sicuti in primo homine conditum fuerat humanum genus: ita in Christo instauratum fuit. dicam iterum, et facilius. In primo homine conditi fuerunt omnes homines: quia quicquid omnibus dare volebat Deus, in illum unum contulerat, ita ut in eius persona constituta esset humana conditio. Ille casu suo perdidit et se et suos: quia secum omnes in eandem traxit ruinam. venit Christus, qui naturam nostram ex ruina erectam in statum meliorem restitueret. Sunt igitur tanquam duo principia, vel duae radices generis humani. quare non immerito ille primus, hic ultimus vocatur. Sed hoc phreneticis nihil suffragatur, qui ex unoquoque nostrum Christum faciunt, acsi duo tantum homines essent et semper fuissent: haec autem, quam cernimus, multitudo inane esset spectrum. Similis comparatio habetur Rom. 5, 12.

46. *Sed non primum quod spirituale.* Necesse est, inquit, nos, prinsquam reparemur in Christo, originem ab Adam trahere, et illi esse similes. quare ne miremur, si incipimus ab anima vivente. sicut enim ordine prius est nasci quam renasci: ita vivere quam resurgere.

47. *Primus Adam ex terra.* Procedit vita animalis, quia homo terrenus prior est. sequetur spiritualis vita, sicuti Christus homo coelestis, posterior fuit Adamo. Porro hoc loco abusi sunt Manichaei, quum probare vellent Christum e coelo attulisse corpus in uterum Virginis: sed Paulum hic loqui de corporis substantia falso putarunt,

quum potius de habitu vel qualitate disserat. Tametsi ergo habuit animam primus homo immortalem, et minime ex terra sumptam: sapiebat tamen terram, ex qua ortum fuerat corpus, et in qua collocatus erat ad vivendum. Christus autem e coelo Spiritum vivificum nobis attulit, quo nos regeneret in vitam meliorem et terra sublimiorem. Denique ab Adam habemus, ut vivamus in hoc mundo, tanquam rami a radice: Christus autem principium nobis et auctor est coelestis vitae. Sed excipiet quispiam, Adam dicitur e terra, Christus e coelo. hoc postulat relationis natura, ut corpus a coelo Christus habeat, quemadmodum corpus Adae ex terra formatum fuit: vel certe, ut origo animae hominis fuerit ex terra, anima autem Christi e coelo profecta sit. Respondeo, Paulum non adeo subtiliter et minutim singula membra inter se contulisse (neque enim necesse erat): sed quum de natura Christi et Adae dissereret, obiter allusisse ad creationem Adae, quod e terra fictus fuerit, et simul ad commendandam Christi virtutem commemorasse, ipsum esse Filium Dei, qui e coelo ad nos descenderit: ac ideo naturam vimque coelestem referat. hic simplex est sensus. Manichaeorum autem argutia, mera calumnia est. Sed respondendum ad aliam rursum obiectionem. Christus enim quamdiu versatus est in mundo, communem nobiscum vitam, ideoque terrenam, vixit: ergo impropria oppositio. Solutio huius quaestionis valebit adhuc ad refellendum Manichaeorum commentum. Scimus enim corpus Christi morti fuisse obnoxium: neque essentiali proprietate (ut loquuntur), sed sola Dei providentia fuisse a corruptione exemptum. Ergo Christus non tantum quod ad corporis essentiam, terrenus fuit: sed etiam ad tempus, terrenae fuit conditionis. nam priusquam vis Christi se exsereret ad coelestem vitam conferendam, ipsum mori oportuit in carnis infirmitate. In resurrectione autem primum haec coelestis vita apparuit, ut nos quoque vivificat.

49. *Quemadmodum portavimus.* Putarunt quidam, hic esse exhortationem ad piam et sanctam vitam, ad quam Paulus digressus fuerit: et ideo verbum futuri temporis in hortativum modum transtulerunt. imo in quibusdam Graecis codicibus legitur *φορέσωμεν*. sed quum id minus apte cohaereat, sequamur potius quod praesenti instituto et contextui respondet. Notemus primo, non esse exhortationem, sed puram doctrinam: neque hic agi de vitae novitate, sed perpetuum esse filum orationis de resurrectione carnis. Itaque iste erit sensus: Quemadmodum animalis natura, quae in nobis praecedit, imago est Adae: ita in coelesti natura fore nos Christo conformes. atque hoc complementum erit reparationis nostrae. nunc enim incipimus portare imaginem Christi, et in dies magis ac magis in eam transformamur: sed ea imago in regeneratione spirituali consistit. Tunc autem ad plenum instaurabitur tam in corpore quam in anima: et perficietur quod nunc inchoatum est, adeoque re ipsa obtinebimus quod adhuc speramus. Quodsi cui tamen placeat diversa lectio, valebit hoc ad pungendos Corinthios, in quibus si viguisset sincerae pietatis et novae vitae meditatio, spem coelestis gloriae simul accendere poterat.

50. *Hoc autem dico.* Haec particula significat, quod sequitur, esse exegesin superioris sententiae. acsi diceret: Quod dixi de portanda coelestis Adae imagine, hunc habet sensum: nos oportere corporibus renovari, quoniam non possint corpora nostra, ut sunt obnoxia corruptioni, regnum Dei incorruptibile possidere. Non ergo aliter patebit in regnum Christi ingressus, quam si nos ad imaginem suam reformaverit Christus. Caeterum carnem et sanguinem intellige qua nunc conditione sunt: caro enim nostra particeps erit gloriae Dei, sed innovata, et vivificata a Christi Spiritu.

51. Ecce, mysterium vobis dico: Non omnes quidem dormiemus, omnes tamen immutabimur. 52. In puncto temporis, in nictu oculi, cum extrema tuba: canet enim tuba: et mortui resurgent incorruptibiles, et nos immutabimur. 53. Oportet enim corruptibile hoc induere immortalitatem. 54. Quum autem corruptibile hoc induerit incorruptibilitatem, et mortale hoc induerit immortalitatem: tunc fiet sermo qui scriptus est (*Oseae* 13, 14.): absorpta est mors in victoriam. 55. Ubi, mors, tuus aculeus? Ubi tua, inferne, victoria? 56. Aculeus autem mortis, peccatum est. virtus autem peccati, Lex. 57. Sed Deo gratia, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum. 58. Itaque, fratres mei dilecti, stabiles sitis, immobiles, abundantes in opere Domini semper, hoc cognito, quod labor vester non sit inanis in Domino.

Hactenus duo complexus est in sua disputatione: primo, resurrectionem mortuorum fore ostendit: secundo, qualis sit futura. sed nunc penitius in descriptionem modi ingreditur, quam appellat *Mysterium*, quod nullo adhuc oraculo tam clare explicata fuerat: sed ideo hoc facit, ut ipsos reddat attentiores. Hinc enim vires sumpserat impium illud dogma, quod secure et oscitanter, tanquam de re sibi minus ardua, disputabant. Ergo Mysterii nomine eos admonet, ut discant rem non modo adhuc sibi incognitam, sed quae in coelestibus Dei arcanis censeri debeat.

51. *Non omnes quidem dormiemus.* Hic Graeci codices non variant, sed Latinis tres sunt diversae lectiones. una, Omnes quidem moriemur, sed non omnes immutabimur. secunda, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. tertia, Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur. Quam varietatem inde provenisse coniicio, quod vera lectione offensi quidam parum acuti lectores supponere ausi sunt quod magis probabant. Absurdum enim prima facie videbatur, non omnes morituros: quum alibi legatur, Statutum esse universis hominibus semel mori (Hebr. 9, 27.). Verterunt ergo sensum, Non omnes immutandos, tametsi resurgent vel morientur omnes: et immutationem interpretantur gloriam quam adipiscentur soli filii Dei. Verum germana lectio ex contextu iudicari potest. Pauli consilium est, explicare quod dixerat, nos Christo futuros conformes: quia non possint caro et sanguis regnum Dei possidere. Occurrebat quaestio: Quid ergo iis fiet qui superstites erunt usque ad diem Domini? Respondet, etiamsi non moriantur, omnes tamen innovatum iri, ut mortalitas et corruptio aboleatur. Notandum est autem, eum de solis fidelibus loqui. tametsi enim impiorum resurrectio etiam immutatio erit: tamen quia non fit hic ulla eorum mentio, referamus ad solos electos quicquid dicitur. Videmus nunc, quam bene haec sententia cum superiori conveniat: nam quia dixerat, nos portaturos imaginem Christi, nunc id fore declarat, quum immutabimur, ut absorbeatur mortalitas a vita. neque huic innovationi obstare, quod deprehendet Christi adventus aliquos superstites. Verum solvendus est nodus ille, omnibus constitutum esse mori: nempe ita non difficulter solvitur: quum mutatio fieri nequeat, quin aboleatur prior natura, ipsam merito censeri speciem mortis: sed quum non sit animae a corpore solutio, non reputari in morte ordinaria. Erit igitur mors, quia erit corruptibilis naturae interitus. non erit dormitio, quia anima non mi-

grabit a corpore: sed erit subitus transitus a natura corruptibili in beatam immortalitatem.

52. *In puncto temporis.* Hoc adhuc generale est: hoc est, omnes comprehendit. Immutatio enim fiet in omnibus subita et momentanea, quia subitus erit Christi adventus. Et pro momento deinde ponit *Oculi nictum* vel *ictum:* nam apud Graecos duplex est lectio, ῥοπῇ vel ῥιπῇ: quanquam ad sensum nihil refert. Elegit Paulus motum corporis, qui alios omnes celeritate superat: oculi enim agitatione nihil agilius. quanquam simul ad dormitionem allusit, cui nictus opponitur. *Cum extrema tuba.* Tametsi repetitio videtur confirmare, tubam hic proprie accipi: mihi tamen magis placet metaphoricam esse loquutionem. Ad Thessal. 4, 16. vocem Archangeli et tubam Dei coniungit. Quemadmodum ergo clangore tubae exercitum imperator ad proelium vocat: ita Christus sonoro praeconio quod per totum mundum exaudietur, mortuos omnes citabit. Refert Moses (Exod. 19, 16.), quales in promulgatione Legis et quanti sonitus editi fuerint: longe tunc alia erit concussio, quum non populus unus, sed totus orbis ad Dei tribunal citandus erit: neque vivi duntaxat convocandi, sed mortui quoque evocandi ex sepulcris: imo aridis ossibus et pulveri imperandum, ut, recepta pristina forma receptoque spiritu, mox in Christi conspectum vivi homines prodeant. *Mortui resurgent.* Quod generaliter pronuntiaverat de omnibus, nunc distincte explicat de vivis et mortuis. Haec igitur partitio nihil aliud est, quam expositio illius sententiae, Non omnes morituros, sed omnes immutatum iri. Qui iam mortui fuerint, inquit, resurgent incorruptibiles: en tibi in mortuis immutatio. Qui superstites erunt, inquit, ipsi quoque immutabuntur: habes utrosque. Itaque nunc vides, ut immutatio futura sit communis omnium: dormitio autem nequaquam. Quum autem dicit, *Nos immutabimur*, in eorum numero se comprehendit qui victuri sunt ad Christi adventum. quoniam iam erant postrema tempora, exspectandus sanctis fuit dies ille in singulas horas. Quanquam ad Thessalonicenses memorabile illud vaticinium edit de futura dissipatione Ecclesiae, antequam adveniat Christus: sed illud non obstat, quin tanquam in rem praesentem adducens Corinthios, se et illos adiungere iis potuerit, qui tunc superstites futuri erant.

53. *Oportet enim corruptibile.* En, quomodo victuri simus in regno Dei tam corpore quam anima: et tamen caro et sanguis regnum Dei possidere nequeant: nam liberabuntur prius a corruptione. Natura igitur nostra, ut nunc corruptibilis et mortalis est, regni Dei capax non est: sed ubi corruptione exuta, et incorruptione ornata fuerit, tunc eo perveniet. Atque hic locus palam confirmat nos in hac eadem, quam gestamus, carne resurrecturos, cui novam qualitatem tanquam vestimentum attribuit. Si dixisset: Oportet corruptibile hoc innovari, fanaticis hominibus, qui novis corporibus donandos esse fingunt homines, non tam aperte nec valide excussus fuisset error: nunc vero, ubi corruptibile hoc gloria vestiendum pronuntiat, nullus cavillo superest locus.

54. *Tunc fiet sermo.* Non tantum ἐπεξεργασία est, sed etiam confirmatio proximae sententiae: nam quod praedictum est a Prophetis, impleri oportet. hoc autem vaticinium non ante implebitur, quam corpora nostra, deposita corruptione, incorruptionem receperint. ergo hoc postremum quoque necessarium est. *Fieri* autem hic pro in totum perfici accipitur. nunc enim inchoatum est in nobis quod citat Paulus, et quotidie etiam fieri perseverat: sed iustum complementum non habebit, nisi in ultimo die. Porro non constat satis liquido, unde hoc testimonium desumpserit, quod multae sententiae in Prophetis occurrunt quae huc respiciant: nisi quod verisimilius est, prius membrum vel ex capite Iesaiae 25, 8. fuisse de-

sumptum, ubi dicitur, Mortem a Domino fuisse in perpetuum destructam: vel (quod plerisque fere omnibus magis placet) ex Oseae cap. 13, 14., ubi Propheta obstinatam Israelis malitiam deplorans, conqueritur fuisse similem foetui abortivo, qui adversus matris parturientis nixus reluctatur, ne ex utero prodeat. et hinc concludit, per eum duntaxat stetisse, quominus a morte liberaretur. De potestate inferni, inquit, redimam eos, a morte eruam eos. Parum autem refert, in futurone indicativi modi, an in subiunctivo legas ista verba. Utroque enim modo huc recidit sensus, Deum ad conferendam illis salutem paratum fuisse, si benefieri sibi passi essent: ideo ipsorum esse culpam, quod pereant. Subiungit deinde: Ero exitium tuum, o mors, excisio tua, o inferne. His verbis significat Deus, tunc se demum servare suos fideles, quum mors et infernus in nihilum rediguntur. Nemo enim negabit, eo loco descriptionem esse perfectae salutis. Quum ergo talem mortis interitum nondum cernamus, sequitur, necdum plena salute nos potiri, quam Deus populo suo promittit: et ideo in illum diem differri. Tunc ergo mors absorbebitur, id est in nihilum redigetur, ut omni ex parte omnibusque (ut aiunt) numeris constet nobis adversus ipsam victoria. Quod ad secundum membrum pertinet, ubi insultat morti et inferno, incertum est a se ipsone loquatur, an illic quoque Prophetae verba citare voluerit. Nam pro eo quod vertimus: Ero exitium tuum, o mors, excisio tua, inferne: Graeci transtulerunt, Ubi actio tua, o mors, ubi aculeus tuus, inferne? Tametsi autem excusabilis est Graecorum error, propter vocum affinitatem: siquis tamen contextum diligenter expendat, videbit eos procul a Prophetae mente recessisse. Ille ergo verus est sensus, quod Dominus mortem interficiet, infernumque destruet. Fieri tamen potest, quia vulgo recepta erat Graeca translatio, ut Paulus ad eam alluserit: ac in eo nihil est absurdi. quanquam ne ad verbum quidem retulit: quia pro Victoria posuit causam vel actionem. Ego certe ita sentio: non hic ex professo voluisse Prophetam citare testem, ut eius auctoritate abuteretur: sed tantum sententiam communi usu receptam, quum alioqui pia foret, ad suum institutum obiter accommodasse. Hoc praecipuum est, ut sciamus Paulum tam animosa exclamatione voluisse erigere Corinthiorum animos, tanquam adductos in praesentem resurrectionis conspectum. Tametsi autem nondum oculis cernimus victoriam, nec dies triumphi adhuc advenit, quin potius subeunda sunt quotidie belli discrimina: nihil tamen inde minuitur fiduciae certitudo, ut mox dicetur.

56. *Aculeus mortis, peccatum.* Hoc est, mors telum, quo nos vulneret, nullum habet praeter peccatum: siquidem mors ab ira Dei est. non irascitur autem Deus nisi peccatis: ergo tolle peccatum, et nulla erit amplius mortis noxa. Idem cum eo quod Rom. 6, 23. dixit, Stipendium peccati esse mortem. sed hic alia metaphora utitur: nam peccatum comparat aculeo, quo solo mors armatur ad letalem punctionem nobis infligendam. eo sublato mors exarmata est, ne amplius noceat. quorsum autem hoc dicat Paulus, mox ostendet. *Virtus peccati, Lex.* Lex Dei est quae isti aculeo vim exitialem ministrat: quia scilicet reatum non ostendit modo, sed etiam auget. Huius dicti interpretatio clarior ex cap. 7, 9. ad Rom. petenda est, ubi Paulus vivere nos docet, quamdiu Lege caremus: quia opinione nostra bene habemus, neque sentimus nostram miseriam, donec ad Dei iudicium Lex nos citat, et conscientiam nostram vulnerat mortis aeternae sensu: deinde peccatum sopitum esse quodammodo, sed a Lege inflammari, ut furiosius insolescat. Interea tamen Legem vindicat a calumniis: quia sancta sit et bona et iusta: neque per se vel peccatum generet, vel causa sit mortis. Proinde concludit, quicquid est mali, nobis esse imputandum, quia ex naturae nostrae

pravitate manare liqueat: Lex igitur occasione nocet. propria exitii causa est in nobis: ideo vocat hic Legem, peccati vim aut potentiam: quia Dei iudicium exsequatur in nobis. Interea non negat, quin peccatum etiam iis qui Legem ignorant, mortem infligat: sed quia minus impotenter in illis tyrannidem suam exercet. Lex enim venit, ut peccatum abundaret: vel ut gravius fieret peccans.

57. *Sed Deo gratia.* Hinc patet, quorsum et peccati et Legis fecerit mentionem, quum de morte agebatur. Mors aculeum, quo pungat, non habet nisi peccatum: et huic aculeo Lex vim mortiferam addit. Christus autem peccatum vicit, et vincendo peperit nobis victoriam, nosque a Legis maledictione redemit: sequitur ergo, nos amplius mortis imperio non subiacere. Tametsi ergo nondum plena istorum bonorum revelatio nobis constat, secure tamen iam gloriari licet: quia in membris compleri necesse est quod est in capite completum. Insultare morti licet tanquam subactae, quia Christi victoria, nostra est. Quum ergo dicit, *datam esse nobis victoriam,* intellige primum, quia Christus in sua persona peccatum aboleverit, satisfecerit Legi, maledictionem sustulerit, placaverit iram Dei, vitam acquisierit: deinde quia iam istorum bonorum omnium coeperit nos facere participes. Nam etsi adhuc circumferimus reliquias peccati, non tamen regnat in nobis: tametsi adhuc nos pungit, non tamen letaliter, quia retusum est eius acumen, ne in animae vitalia penetret. tametsi adhuc minatur Lex, ex opposito tamen adest nobis libertas per Christum parta, quae eius terroribus medetur. tametsi adhuc habitant in nobis carnis reliquiae, Spiritus tamen qui Christum excitavit a mortuis, vita est propter iustitiam. Sequitur conclusio.

58. *Itaque, fratres mei.* Postquam satis sibi visus est probasse resurrectionis fidem, nunc disputationem exhortatione claudit. quod multo plus habet vehementiae, quam si simplici epilogo cum assertione usus foret. Quum labor vester, inquit, non sit inutilis in Domino: stabiles estote, et abundate in bonis operibus. inutilem porro laborem non esse, ideo dicit, quia mercedem habeat apud Deum repositam. Haec spes una est quae primum animat fideles: deinde sustinet, ne deficiant in cursu. Proinde iubet eos stabiles permanere, quia firmo fundamento fulciantur, dum sciunt meliorem vitam sibi in coelo paratam esse. Addit, *Abundantes in opere Domini:* nam spes resurrectionis facit, ne defatigemur bene agendo, sicuti docet ad Coloss. capite 1, 10. Quis enim inter tot offendicula quae nobis assidue occurrunt, non despondeat animum, vel extra viam abducatur, nisi de meliore vita cogitans, in timore Dei hoc modo retineatur? Ex adverso autem significat sublata spe resurrectionis, quasi evulso fundamento, ruere totum pietatis aedificium. Certe spe praemii remota et exstincta non frigescet tantum, sed concidet currendi alacritas.

CAP. XVI.

1. Caeterum de collecta quae fit in sanctos, quemadmodum ordinavi Ecclesiis Galatiae, ita et vos facite. 2. In una sabbatorum unusquisque vestrum apud se seponat, thesaurizans quod successerit, ne, quum venero, tunc collectae fiant. 3. Ubi autem adfuero, quos probaveritis per epistolas, eos mittam, ut perferant beneficentiam vestram in Ierusalem. 4. Quodsi fuerit operae pretium me quoque proficisci, mecum proficiscentur. 5. Veniam autem ad vos, quum Mace-

doniam transiero: Macedoniam enim pertransiturus sum. 6. Apud vos autem forte permanebo, aut etiam hibernabo, ut vos me deducatis quocunque proficiscar. 7. Nolo enim vos nunc in transcursu videre. sed spero me ad aliquod tempus mansurum apud vos, si Dominus permiserit.

1. *Caeterum* etc. Refert Lucas (Act. 11, 28.) vaticinium Agabi, quo famem sub Claudio Caesare futuram praedixerat, occasionem dedisse sanctis colligendi eleemosynas, quibus fratres Ierosolymitanos iuvarent. Quanquam enim malum hoc universo fere orbi commune denuntiaverat Propheta: quia tamen maiore inopia premebantur Ierosolymis, et omnes Gentium Ecclesiae, nisi vellent nimiae ingratitudinis damnari, subvenire debebant loco, unde Evangelium acceperant: hinc factum est, ut singuli sui ipsorum obliti de sublevanda Ierosolyma cogitarent. Magna autem egestate laboratum fuisse Ierosolymis, apparet ex epistola ad Galatas (2, 10.), ubi recitat Paulus, sibi hoc fuissé ab Apostolis commendatum, ut Gentes ad opem ferendam incitaret. nunquam autem tale mandatum dedissent Apostoli, nisi coacti necessitate. Porro hic locus testis est, verum esse quod illic quoque testatur Paulus, sibi curae fuisse Gentes hortari, ut eiusmodi necessitati subvenirent. Caeterum subveniendi modum nunc praescribit: cui ut facilius accedant Corinthii, iam a se traditum Galatiae Ecclesiis commemorat. debebant enim exemplo magis moveri: quia natura refugere solemus quod nondum est usitatum. Sequitur autem modus, quo remoras omnes et impedimenta abscindere voluit.

2. *In una sabbatorum.* Finis est, ut in tempore paratas habeant eleemosynas. itaque iubet eos non exspectare suum adventum: quia quicquid subito fit ac tumultuarie, minus recte fit: sed sabbatis conferre quod visum fuerit, ac prout cuiusque fuerit facultas: hoc est eo die quo sacros conventus agebant. Particulam hanc *κατὰ μίαν σαββάτων* exponit Chrysostomus, primo sabbato: cui ego non assentior. potius enim significat Paulus, ut conferant hic uno sabbato, alius alio: aut etiam singuli unoquoque sabbato, si voluerint. Commoditatem enim respicit primum: deinde quod sacer conventus, ubi celebratur sanctorum communio, addere illis calcar poterat. Nihilo magis recipio, quod idem Chrysostomus sabbatum pro die Dominico positum existimat: nam verisimilius est, Apostolos diem initio retinuisse iam usitatum: postea Iudaica superstitione coactos, illo abrogato, alium substituisse. Electus autem potissimum dies Dominicus, quod resurrectio Domini finem Legis umbris attulit. itaque dies ipse libertatis Christianae nos admonet. Caeterum ex hoc loco facile colligitur, semper fuisse certum diem fidelibus quo feriarentur: non quia in otio situs sit cultus Dei, sed quia intersit communis concordiae, certum diem ad sacros conventus agendos esse destinatum, quando haberi quotidie nequeunt. nam quod alibi Paulus discernere inter diem et diem vetat, hoc intelligi debet religionis causa: non autem politiae aut ordinis externi. *Thesaurizans.* Graecum participium malui retinere, quia emphasin maiorem habere mihi videbatur. Quanquam enim *θησαυρίζειν*, recondere significat: meo tamen iudicio admonere voluit Corinthios, optimum et tutissimum thesaurum illis fore, quicquid in sanctos contulissent. Nam si ethnico Poetae dicere licuit: Quas dederis, solas semper habebis opes: quanto magis inter nos id valere debet: qui non pendemus ab hominum gratitudine, sed Deum habemus, qui se debitorem pauperis loco supponit, ut cum amplo foenore aliquando restituat quicquid damus? Quare hoc verbum Pauli dicto Christi respondet (Matth. 6, 19.): Comparate vobis thesaurum in

coelis, qui neque furibus, neque tineis sit expositus. *Quod successerit.* Pro eo Vetus interpres reddiderat: Quod ei bene placuerit: vocis procul dubio similitudine deceptus. Erasmus autem: Quod commodum fuerit. Mihi neutrum ideo placuit, quod propria verbi significatio sensum multo aptiorem offerebat: significat enim Prospere succedere. Proinde revocat unumquemque ad facultatis suae considerationem, acsi diceret: Prout cuique benedixerit Deus, ita ex proventu pauperibus eroget.

3. *Ubi autem adfuero.* Quia ad dandum sumus alacriores, ubi certo scimus, bene, quod damus, collatum iri: modum ostendit Corinthiis, quo certi sint de bona ac fideli administratione: nempe ut eligant viros probatos, quibus negotium committant: quinetiam offert ipse suam operam, si desideretur. quod argumento est eum rem habere cordi.

5. *Macedoniam pertransiturus.* Hanc Epistolam Philippis missam fuisse, communis opinio fert. Illinc Corinthum venientibus terrestri itinere, pertranseunda est Macedonia. est enim colonia illa sita in ultimo recessu, versus montes Emathios. Poterat quidem, relicta terra, Paulus illuc navigio pervenire: sed volebat invisere Macedonicas Ecclesias, ut eas suo transitu confirmaret. haec ex communi opinione. Mihi autem probabilius videtur, Ephesi scriptam fuisse Epistolam: nam illic se commoraturum usque ad Pentecosten, paulo post dicit. nec Philippensium nomine, sed Asiaticorum salutat Corinthios. Praeterea in altera Epistola evidenter dicit, ex quo Epistolam hanc miserat, in Macedoniam se transiisse. et post transitum Macedoniae, remotus fuisset ab Epheso, Achaiae autem vicinus. Proinde non dubito, quin Ephesi tunc fuerit. inde recto itinere navigare poterat in Achaiam. Macedoniam visenti erat longus circuitus et via molestior. admonet igitur se non recta venturum ad eos, quod per Macedoniam iter sit facturus. Corinthiis autem plus promittit: nempe se moram longiorem apud eos facturum. quo suum erga eos amorem declarat. quae enim morae ratio, nisi quia de eorum salute erat sollicitus? Rursum significat, quam certo de mutua eorum erga se caritate sit persuasus, dum hoc sumit tanquam minime dubium, se ab illis officii causa deductum iri: illud enim dicit ex amicitiae fiducia. Verum ubi dixit omnia, subnectit exceptionem, *Si Dominus permiserit.* Qua moderatione consilia sua omnia et deliberationes concludere debent sancti. est enim magnae temeritatis, in futurum multa suscipere et statuere: quum ne momentum quidem in potestate nostra sit. Quanquam autem praecipuum est interiore animi affectu subiicere Deo eiusque providentiae quicquid consultamus: simul tamen hisce loquendi formulis assuescere nos convenit: ut quoties de futuro tempore agitur, suspendamus omnia a Dei voluntate.

8. Commorabor autem Ephesi usque ad Pentecosten.
9. Nam ostium mihi apertum est magnum et efficax, et ad-
versarii multi. 10. Quodsi venerit Timotheus, videte, ut
absque metu sit apud vos. opus enim Domini operatur, quem-
admodum et ego. 11. Nequis igitur eum spernat: sed pro-
sequamini eum cum pace, ut veniat ad me. exspecto enim
eum cum fratribus. 12. Porro de Apollo fratre, multum
hortatus sum illum, ut veniret ad vos cum fratribus, et
omnino non fuit voluntas nunc eundi. veniet autem, quum
opportunitatem nactus erit.

8. *Commorabor.* Ex hac sententia superius ratiocinatus sum, hanc Epistolam Epheso potius missam fuisse quam Philippis. Est enim probabile, Apostolum de loco in quo tunc erat, loqui: non autem quo venturus erat per longas ambages: deinde pertranseunti Macedoniam necesse fuisset, Corinthum iam propinquam relinquere, et mare traiicere, ut Ephesum veniret. Mansurum ergo Ephesi se praedicit usque ad Pentecosten, addita ratione, ut aequiore ipsum animo exspectent. Erasmus maluit, Usque ad diem quinquagesimum, frivolis coniecturis motus, magis quam ullo firmo argumento. Obiicit, nondum fuisse diem Pentecostes qui nunc celebratur, institutum apud Christianos. quod illi confiteor. de solennitate Iudaica intelligi debere negat: quia passim abroget atque improbet dierum superstitionem. verum non concedo illi, Paulum Ephesi diem illum celebrasse, quod eius superstitione teneretur: sed quia futurus erat tunc conventus maior, atque ita occasionem sibi oblatum iri sperabat Evangelii propagandi. quemadmodum quum Ierosolymam properaret, causam festinationis afferebat, ut illuc appelleret ad Pentecosten. sed quum alii ex Legis ritu se sisterent ad sacrificandum, ipse diversum finem spectabat, ut in maiore frequentia ministerium suum foret utilius. Esset autem illud nimis frigidum, Paulum quinquaginta dies hic praescribere. Et quum τὴν πεντηκοστὴν pronuntiat, nonnisi de certo die potest accipi. Porro de hoc festo vide Levit. 23, 16.

9. *Nam ostium mihi apertum est.* Duas rationes affert, cur Ephesi diutius haereat: quod facultas illic sibi detur promovendi Evangelii, et quod propter adversariorum turbam sua praesentia maxime requiratur. Perinde ergo est acsi diceret: Hic moram paulisper trahendo multum sum profecturus, et Satan me absente plurimum noceret. In priore membro metaphora utitur satis vulgari, quum ostium pro occasione ponit. Dominus enim aditum illi patefaciebat ad promovendum Evangelium. Ostium hoc *magnum* vocat, quod multos poterat lucrifacere: vocat *efficax*, quod Dominus labori eius benediceret, ac doctrinam eius, Spiritus sui potentia, redderet efficacem. Videmus ergo, ut sanctus vir ubique Christi gloriam sequutus sit, non suo commodo aut sua voluptate locum elegerit: sed hoc spectaverit tantum, ubi plurimum prodesse, et uberiore cum fructu servire Domino posset. Huc accedit, quod non modo non refugerit molestias, sed ultro se opposuerit, ubi acrius ac maiori difficultate pugnandum esse cernebat. Ideo enim manebat, quod instarent multi adversarii, quorum ad sustinendum impetum quo erat instructior, eo paratior et magis voluntarius esse debebat.

10. *Quodsi venerit Timotheus.* Loquitur perinde acsi de eius adventu nondum esset certus. Commendat autem Timotheum, ut sit apud eos in tuto: non quia immineret eius vitae ab ipsis periculum, sed quia Christi hostes habiturus erat infestos. vult ergo eos diligenter curare, nequa illi iniuria inferatur. Addit causam, *quia opus Domini operatur.* unde colligimus Ecclesiam Christi de conservanda ministrorum vita debere esse sollicitam. Et certe aequum est, ut quisque maioribus gratiis pollet ad aedificationem fidelium, seque magis strenue impendit: ita eius vitam nobis esse cariorem. Particula *Quemadmodum ego* vel ad exprimendam praestantiam est posita, vel simpliciter ad indicandam muneris similitudinem: quia uterque in Verbo laboraret.

11. *Nequis igitur eum spernat.* Secunda commendatio, ne ipsum spernant: fortasse quia aetate esset nondum provecta, quae minus reverentiae habere solet. Cavere igitur voluit, nequid obstaret, quominus fidelis Christi minister in iusto pretio haberetur: nisi forte hoc ipsum pro contemptu duxit Paulus, si eius vita curae non esset,

ut decebat. Sed videtur latius patere hoc praeceptum, ne incognita Timothei virtute ipsum vili penderent. Tertio praecipit, ut eum in pace deducant: hoc est, salvum ab omni noxa. hic enim *Pax* incolumitatem significat.

12. *De Apollo fratre.* Hic Paulo successerat in aedificandis Corinthiis: unde superius illi attribuit rigandi partes. Nunc excusat, quod non veniat cum reliquis: et ideo excusat, ne suspicentur Corinthii ab eo fuisse impeditum: nam quo notior erat ipsis, eo propensiores in eum erant: et proclivis erat coniectura, id ex composito actum esse, ut propter offensionem ad eos non accederet. Certe apud se quaerere poterant: Cur hos potius quam Apollo nobis misit? Respondet, minime per se stetisse, quia hortatus sit illum: sed venturum promittit occassione data.

13. Vigilate, state in fide, viriliter agite, robusti estote.
14. Omnia vestra in caritate fiant. 15. Hortor autem vos,
fratres, nostis domum Stephanae, primitias esse Achaiae,
atque ut se in ministerium sanctorum ordinaverint: 16. Ut
etiam subiecti sitis talibus, et omnibus qui cooperantur et
laborant. 17. Gaudeo autem de praesentia Stephanae, et
Fortunati, et Achaici: quia quod deerat a vobis, ipsi suppleverunt.
18. Refocillarunt enim spiritum meum et vestrum.
agnoscite ergo tales. 19. Salutant vos Ecclesiae
Asiae. salutant vos multum in Domino Aquila et Priscilla
cum domestica eorum Ecclesia. 20. Salutant vos fratres
omnes. salutate vos invicem in osculo sancto. 21. Salutatio
mea manu Pauli. 22. Siquis non amat Dominum Iesum
Christum, sit anathema maran atha. 23. Gratia Domini Iesu
Christi sit vobiscum. 24. Dilectio mea cum vobis omnibus
in Christo Iesu, Amen.

Ad Corinthios prior missa fuit e Philippis per Stephanum, et Fortunatum, et Andronicum, et Timotheum.

13. *Vigilate* etc. Brevis exhortatio, sed magni ponderis. iubet vigilare, ne Satan incautos opprimat. Sicuti enim perpetuum bellum est: ita perpetuae excubiae esse debent. Haec autem vigilantia mentis est: dum soluti et expediti a curis terrenis meditamur quae sunt Dei. sicuti enim crapula et intemperie gravatur corpus, ut nullam ad rem sit utile: ita curae et cupiditates mundi, socordia aut securitas, instar spiritualis sunt crapulae quae mentem obruunt. Secundum est, ut in fide perseverent, vel ut fidem retineant, quo sint constantes: quia fundamentum est quo nitimur. Certum tamen est, perseverandi modum ostendi, ut firma fide in Deum recumbant. Tertio quod affine est, incitat eos ad virilem fortitudinem. Et quia natura sumus imbecilles, quarto iubet eos confirmari, vel robur colligere. Nam ubi vertimus, *robusti estote*, uno tantum verbo utitur Paulus, quod tantundem valet ac roborari.

14. *Omnia vestra in caritate.* Iterum repetit quae sit omnium operum regula, quibus inter nos communicamus. vult ergo caritatem esse moderatricem: quia in eo maxime peccabant Corinthii, quod sui quisque rationem habebat aliis neglectis.

15. *Nostis domum Stephanae.* Nos usu quotidiano experimur, quam utile sit maximam esse eorum auctoritatem quos Deus ornavit donis excellentioribus. Itaque si volumus Ecclesiae saluti consultum, semper hoc curemus, ut bonis honor deferatur. plurimum

valeant ipsorum consilia, illis cedant reliqui, seque eorum prudentia gubernari sustineant. Id nunc facit Paulus, quum admonet Corinthios, ut domum Stephanae (addunt quidam codices et Fortunati) revereantur. Deus enim nobis apparet, ubi Spiritus sui dona ostendit. ergo nisi velimus Dei videri contemptores, sponte nos subiiciamus quibuscunque Deus ampliora dona contulit. Quo autem propensiores sint ad honorandam illam domum (nam alterius videtur supposititia esse additio hoc quidem loco), reducit illis in memoriam, esse primitias Achaiae: id est, Stephanae domesticos, primos esse qui amplexi sint Evangelium. non quia semper aliis sit melior qui tempore praecedit: sed ubi accedit perseverantia, merito honor iis habetur qui fidei promptitudine viam quodammodo Evangelio straverunt. Notandum autem, eos tam honorifico titulo dignari qui sua officia et opes fidelibus consecraverant. Eadem ratione Fortunatum et Achaicum paulo post commendat, ut quo quisque erat melior, eo maiore in pretio haberetur, quo plus prodesse posset. Porro quo libentius Corinthii ad ipsos amandos inclinent, dicit vicaria eorum opera fuisse compensatum quod a tota ipsorum Ecclesia deerat.

19. *Cum domestica eorum Ecclesia.* Magnificum elogium, quum uni familiae nomen Ecclesiae tribuitur: et tamen sic institutas esse convenit singulas piorum familias, ut totidem sint Ecclesiolae. Quod autem Erasmo Congregationis nomen magis placuit, alienum est a mente Pauli. noluit enim vulgari nomine designare hominum turbam, sed honorifice de Christiana oeconomia loqui. Quod vero salutationem adscribit Acylae et Priscillae nomine, confirmat quod superius notavi, Ephesi potius scriptam fuisse Epistolam quam Philippis. Tradit enim Lucas, Ephesi ipsos substitisse, quum alio Paulus discederet.

20. *Salutate vos invicem in osculo.* Mos osculandi Iudaeis perquam usitatus erat: quemadmodum patet ex Scripturis. In Graecia tametsi non adeo tritus erat ac vulgaris, non tamen erat ignotus: sed verisimile est, Paulum de solenni osculo hic loqui, quo se in sacro conventu salutabant. Facile enim crediderim, iam ab aetate Apostolorum Coenae administrationi coniunctum osculum fuisse: in cuius locum apud nationes, ab osculandi consuetudine nonnihil abhorrentes, paterae osculum obrepsit. Utcunque sit, quia symbolum mutuae caritatis erat: non dubito, quin hortari eos voluerit Paulus ad colendam inter se benevolentiam, non animis tantum et necessariis officiis, sed illo etiam symbolo, modo sanctum esset: hoc est, neque impudicum neque fallax. quanquam *Sanctum* pro Sacro potest accipi.

22. *Siquis non amat Dominum Iesum.* Tribus membris constat epistolae clausula. Gratiam Christi Corinthiis precatur: testimonium reddit amoris erga eos sui: et severissima comminatione invehitur in eos qui falso Domini nomen obtenderent, ipsum ex animo non diligentes. Non enim de extraneis loquitur, qui ex professo nomen Christianum oderant, sed de fucis et hypocritis, qui ventris aut inanis iactantiae causa turbabant Ecclesias. talibus anathema denuntiat et simul imprecatur. Incertum est autem, optetne illis exitium coram Deo, an exosos fidelibus, imo exsecrabiles esse velit. Quemadmodum ad Galatas 1, 8. Evangelii corruptorem pronuntians anathema, non significat, reprobatum et damnatum esse a Deo, sed nobis abominandum esse admonet. Ego simpliciter expono, acsi dictum esset: Pereant et exscindantur, quia sunt Ecclesiae pestes. et sane nihil hoc hominum genere perniciosius, qui pietatis professione ad pravos suos affectus abutuntur. Fontem vero huius mali designat, quum eos negat Christum diligere. sincerus enim ac serius Christi amor non patietur nos offendiculum fratribus creare.

Quod subiungit continuo, paulo plus habet difficultatis, *Maran atha.* Veteres fere omnes consentiunt, Syriacas esse voces. Sed Hieronymus exponit, Dominus venit: alii autem, In adventu Domini: vel, Donec adveniat Dominus. Atqui nemo non videt (opinor), quam frigidum sit ac puerile, Apostolum apud Graecos Syriace loqui, quum dicturus esset, Dominum venisse. Qui transferunt in adventum Domini, tantum divinant: neque etiam multum in sensu illo est coloris. Quanto verisimilius est, formulam hanc fuisse Hebraeis familiarem, quum anathematizare vellent? Nunquam enim exoticis linguis loquuntur Apostoli, nisi quum in aliena persona aliquid referunt: ut Eli, Eli lammahsabathani. Item, Tabitha cumi. Item, Epheta: aut vocabulum usurpant usu communi receptum, ut Amen, Osanna. Videamus ergo, numquid Maran atha excommunicationi congruat. Admonuit autem Bullingerus ex auctoritate Theodori Bibliandri, Chaldaica declinatione Maharamata idem esse quod Hebraicum חרם. et mihi aliquando vir felicis memoriae Vuolfgangus Capito idem confirmavit. Non est autem novum, Apostolos secus scribere has voces, quam lingua sua pronuntientur: quod etiam ex superioribus exemplis patet. Quum ergo anathemate damnasset Paulus eos qui Christum non diligunt: rei gravitate commotus, quasi sibi non satisfecisset, vocem addidit inter Iudaeos vulgarem, et quam adhibebant in ferenda anathematis sententia. quemadmodum si Latine loquar, dicam, Ego te excommunico: quodsi addam, Et anathema pronuntio, expressio erit vehementioris affectus.

ORNATISS. VIRO
MELCHIORI VOLMARIO RUFO
IURISCONSULTO

IOHANNES CALVINUS
S.

Si me non modo negligentiae, sed etiam inhumanitatis accuses, quod tamdiu nihil ego ad te literarum dederim: fateor, quod excusem, vix me habere. Nam si praetexam, longis nos locorum spatiis distare, neminem me habuisse toto quinquennio qui istuc proficisceretur, verum quidem erit: sed nimis infirmum fore, iam sponte agnosco. Quamobrem nihil melius visum, quam compensationem aliquam interponere, quae superioris temporis errata corrigendo, me semel omni culpa liberaret. En itaque tibi commentarius in secundam Pauli ad Corinthios Epistolam, quanta potui industria a me elaboratus. Neque enim dubito, quin tibi, pro tua aequitate, iustae compensationis loco futurus sit. Quanquam aliis etiam et quidem gravioribus causis ad eum tibi nuncupandum sum adductus. Primum memini, amicitiam quae mihi aliquantula tecum pridem intercesserat, qua fide colueris atque auxeris: quam liberaliter paratus fueris te mihi officiaque tua impendere, quum testandi amoris erga me tui oblatam tibi occasionem esse putares: quam sedulo operam mihi tuam detuleris ad me ornandum, nisi me vocatio, cui tunc eram alligatus, ea uti prohibuisset. Verum nihil apud me plus valuit, quam primi temporis recordatio, quo ego a patre missus ad discendum ius civile, Graecas literas, te auctore ac magistro, Legum studio permiscui: quas tunc summa cum laude profitebaris. Neque vero per te stetit, quin maiores facerem progressus. manum enim, quae tua est humanitas, porrigere non recusasses ad totum stadii decur-

sum, nisi me ab ipsis prope carceribus mors patris revocasset. Hoc tamen nomine tibi non parum debeo, quod rudimentis saltem abs te fui imbutus, quae mihi maiori postea adiumento forent. Proinde aliter satisfacere mihi non potui, quam si ad posteros exstaret aliquot gratitudinis meae monumentum: et simul qualiscunque laboris tui fructus ad te rediret. Vale. Genevae, Calendis Augusti, M. D. XLVI.

IN EPISTOLAM SECUNDAM AD CORINTHIOS
ARGUMENTUM.

Quantum ex huius epistolae contextu licet colligere, apparet, priorem non caruisse aliquo profectu apud Corinthios, sed non profecisse tamen quantum par erat: deinde quosdam improbos, contempta Pauli auctoritate, perstitisse in sua contumacia. Quod enim tam multus est nunc in praedicanda sua fide, nunc in dignitate muneris sui asserenda: id indicio est, nondum eos fuisse penitus confirmatos. exstitisse autem quosdam, quibus ludibrio fuisset prior Epistola magis, quam remedium attulisset, ipse claris verbis conqueritur. Ergo quum talem esse Ecclesiae statum apud eos intelligeret: et distentus aliis negotiis, tardius ad eos venturus foret, quam initio proposuerat: scripsit hanc epistolam ex Macedonia. Nunc quem in finem scribendo respexerit, tenemus: nempe ut quod iam coeperat, perficeret, quo omnia bene constituta inveniret suo adventu.

Orditur, suo more, a gratulatione: agens Deo gratias, quod a maximis periculis fuisset mirabiliter ereptus: et simul omnes suas afflictiones ac aerumnas in ipsorum bonum, ac salutem cedere, obiter admonet: ut hoc etiam coniunctionis pignore melius eos sibi conciliet: quum hac occasione abuterentur improbi ad extenuandam eius gratiam. Deinde moram adventus sui excusaturus, negat se levitate aut inconstantia mutasse consilium: vel aliud prae se tulisse fallendi causa, quam in animo haberet. eundem enim tenorem sibi in omnibus dictis constare, quem ipsi in doctrina experti erant. Atque hic breviter attingit, quam stabilis firmaque fuerit praedicationis suae veritas: ut quae in Christo fundata fuerit, per quem omnes Dei promissiones fixae sunt ac ratae: quod est praeclarum Evangelii encomium. Postea hanc sibi fuisse non veniendi causam testatur, quod non poterat serenum illis se placidumque exhibere. qua particula taxat eos qui eius calumniandi praetextum ex consilii mutatione captabant. Culpam ergo transfert in Corinthios, quia nondum tunc essent ad eum excipiendum bene parati. Simul indicat, quam paterna in ipsos indulgentia esset praeditus qui ab urbis eorum accessu ideo abstinuerit, ne cogeretur severitatem in illos suam exserere.

Porro nequis obiiceret, eum sibi in scriptis minime interea temperasse, quin severe tractaret Corinthios: vehementiam qua in priore epistola usus est, excusat: alios in causa fuisse dicens, qui eo necessitatis se invitum adegerint. hanc quidem acerbitatem ex animo benevolo fuisse profectam id confirmat, quod illum quoque incestum, cuius causa gravius excanduerat (quoniam ex eo tempore aliquod resipiscentiae signum dederat), iubet in gratiam recipi. Deinde amoris erga eos sui hoc quoque argumentum adducit, quod inquieto fuerit animo, donec per Titum de rebus eorum intellexisset. talis enim sollicitudo ex amore nascitur. Verum hic mentione iniecta suae in Macedoniam profectionis, de ministerii sui gloria disserere incipit. Quia tamen delicati illi Apostoli qui detrahere ei conabantur, suas laudes praedicando facile eum vicissent: nequid habeat cum ipsis commune, et simul ut refellat stultam eorum iactantiam, testatur se ex re ipsa commendationem sumere, non ab hominibus mutuari. Quo loco efficaciam suae praedicationis magnifice extollit, et Evangelium cum Lege comparando Apostolatus sui dignitatem amplificat: prius tamen testatus, nihil se tanquam proprium sibi arrogare, sed quicquid esset, totum referre acceptum Deo.

Postea iterum recenset, qua fide et integritate munus sibi mandatum exsequutus sit. ubi perstringit eos qui maligne ei obloquebantur. quinetiam sancta fiducia altius evectus, pronuntiat omnes a diabolo excaecatos esse qui Evangelii sui splendorem non cernant. Iam vero quia personae suae humilitatem (ut erat despicabilis) de Apostolatus sui reverentia multum minuere cernebat: commoda occupatione non solum tollit offendiculum hoc, sed in contrariam partem retorquet, dicens eo clarius relucere eminentiam gratiae Dei, quod tantus thesaurus in vasis fictilibus proferatur. Ita quae probri loco obiicere ei solebant malevoli, in suam laudem convertit: quia tot miseriis pressus, semper tamen victor, instar palmae, emergat. Id tractat usque ad dimidium quarti capitis. Quia tamen vera Christianorum gloria extra mundum est, per contemptum praesentis vitae, et externi hominis mortificationem, ad beatae immortalitatis meditationem toto animi studio pergendum admonet. Deinde paulo post initium capitis quinti gloriatur se hoc affectu praeditum, nihil habere aliud in votis, quam ut suum obsequium Domino approbet: spemque sibi esse, Corinthios ipsos se habiturum sinceritatis suae testes. At quia a vanitatis aut arrogantiae suspicione periculum erat: iterum repetit se malorum importunitate huc compelli: neque id sua causa, quo retinendae propriae existimationis sit cupidus: sed in bonum Corinthiorum, quibus utile sit ita sentire et persuasos esse, sibique nihil praeter eorum salutem curae esse asserit. Cuius rei confirmandae gratia universalem doctrinam subiungit, quis servis Christi propositus esse scopus debeat: nempe ut sui obliti Domino suo vivant. ac tandem concludit, nihili aestimanda esse omnia praeter vitae novitatem: ut is solus habeatur in pretio qui se ipsum abnegavit. Inde transitum sibi facit ad explicandam legationis Evangelicae summam: ut eius magnitudine et excellentia hinc ministros, inde populum ad piam sollicitudinem commoveat. quod facit initio sexti capitis. Atque hic rursum postquam commemoravit, quam fideliter suas partes agat: leviter pungit Corinthios, quia sint ipsi sibi impedimento, quominus fructum percipiant. Huic expostulationi continuo subiicit exhortationem, ut fugiant idololatriam. ex quo apparet, nondum eo perductos fuisse Corinthios quo volebat. Itaque merito conqueritur id accidere eorum culpa, qui tam clarae doctrinae aures apertas non haberent. Sed ne acriter nimium teneros animos urgendo prosternat aut alienet: de sua erga eos benevolentia iterum reddit certiores. et excusationem severitatis, quam veluti abruptam reliquerat, pertexit: quanquam alio modo. Fiduciam enim maiorem nactus, fatetur sibi non displicere, quod moerore ipsos affecerit: quia id fecerit ipsorum bono. ubi de successu ipsis gratulando declarat, quam ex animo ipsis consultum velit. Haec usque ad finem septimi capitis. A principio octavi usque ad finem noni addit illis alacritatem ad conferendas eleemosynas, quarum meminerat ultimo capite epistolae superioris. Ac eos quidem laudat, quod bene coeperint: sed ne studii fervor tempore (ut fit) refrigescat, multis argumentis confirmat ipsos, ut constanter pergant in cursu instituto. A decimo capite se suumque Apostolatum a calumniis vindicare incipit, quibus ipsum vexabant improbi. ac primo quidem se iis armis quae ad exercendam Christi militiam requiruntur, egregie instructum esse ostendit. deinde gravitatem quam usurpaverat in epistola priore, bonae conscientiae fiducia suffultam asserit: seque praesentem non minus virtutis habere in operibus, quam absens gravitatis in verbis ostendat. Postremo se cum illis conferendo, quam inaniter exsultent, arguit. Undecimo capite Corinthios a pravis studiis, quibus fuerant corrupti, revocat: admonens, nihil esse periculosius quam ab Evangelii simplicitate abduci. Quod autem vilescere nonnihil apud eos coe-

perat, alii autem maiori favore excipiebantur: id contingere non sua culpa, sed eorum fastu aut diliciis arguit: quod alii nihil illis melius nec praestantius attulissent: ipse autem non alia causa illis esset contemptibilis, nisi quia se non venditaret elegantia sermonis: aut quia voluntaria submissione, eorum infirmitati indulgens, iure suo cessisset. quae ironia obliquam ingratitudinis exprobrationem continet. cuius enim aequitatis erat, ideo minoris eum facere, quod se illis accommodasset? Testatur tamen se non ideo abstinuisse stipendio sibi debito, quod minus amaret Corinthios: sed nequa in re superiores essent pseudoapostoli, quos videbat hoc artificio insidias struere. Postquam iniquum malignumque Corinthiorum iudicium reprehendit, effertur pia gloriatione, commemorans, quam magnifice iactare se possit, si libeat: praefatus tamen, se ineptum esse in praedicandis suis laudibus eorum causa. Tandem, quasi manum sibi in medio cursu iniiciens, dicit summum gloriationis suae caput esse illam humilitatem, quae despiciebatur a superbis: se enim admonitum esse a Domino, ne alibi quam in suis infirmitatibus gloriaretur. Circa finem duodecimi capitis iterum cum ipsis expostulat, quod sibi necessitatem ita ineptiendi iniiciant, dum se addicunt ambitiosis hominibus, per quos a Christo alienantur. adhaec vehementius insurgit in eos qui pervicaciter ferociebant adversus eum, addentes prioribus flagitiis hanc resistendi impudentiam. Capite decimo tertio denuntians talibus severiorem vindictam, hortatur in genere omnes, ut suum Apostolatum agnoscant, id facturi scilicet suo bono: quum illis perniciosum sit despicere quem experti fuerant certum fidelemque Domini legatum.

IN EPISTOLAM PAULI POSTERIOREM AD CORINTHIOS IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

CAP. I.

1. PAULUS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater, Ecclesiae Dei quae est Corinthi, cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia: 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, 4. Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus consolari eos qui in omni tribulatione sunt, per consolationem qua consolatur nos Deus. 5. Quia sicuti abundant passiones Christi in nos: ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.

1. *Paulus Apostolus.* Cur se inscribat Apostolum Christi, et cur honorem hunc consequutum se Dei voluntate addat, pete ex superiore epistola: ubi dictum est, non alios esse audiendos quam qui a Deo missi sunt, et ex ore eius loquuntur. ac proinde ad auctoritatem alicui conciliandam duo requiri, vocationem, et fidem eius qui vocatus est, in exercendo munere: quorum utrumque sibi Paulus vindicat. Idem faciunt et pseudoapostoli: sed alienum titulum usurpando apud filios Dei nihil proficiunt, quibus illorum impudentiam coarguere promptum est. Ideo non sufficit solum nomen, nisi adsit ipsa veritas: ut qui se Apostolum esse obtendit, talem etiam se opere praestet. *Ecclesiae Dei cum sanctis omnibus.* Notandum semper, ut Ecclesiam agnoscat, ubi tanta erat malorum colluvies. Non enim quorundam vitia impediunt, quominus ecclesia censeatur quae veras religionis tesseras habet. Sed quid sibi vult Cum omnibus sanctis? an extra Ecclesiam erant sancti illi? Respondeo, hanc particulam ad fideles referri, qui huc illuc per diversos provinciae angulos sparsi erant. Sicuti probabile est, turbulento illo tempore, quum ubique saevirent Christi hostes, multos fuisse dissipatos, quibus sanctos coetus colligere minime commodum erat.

3. *Benedictus Deus.* Incipit (quemadmodum dictum est) ab hac gratiarum actione, partim ut Dei bonitatem praedicet, partim ut animet Corinthios suo exemplo ad persequutiones fortiter sustinendas: partim ut pia gloriatione se efferat adversus malignas obtrectationes pseudoapostolorum. Haec enim est mundi pravitas, ut martyriis quae suspicere cum admiratione debuerat, insultet: atque in magnificis piorum trophaeis contumeliae materiam venetur. Benedictus inquit, Deus. cur? qui consolatur nos. relativum positum vice causalis particulae. Pertulerat forti et alacri animo suas tribulationes. hanc fortitudinem adscribit Deo: quia eius consolatione suffultus non succubuerit. Vocat autem *Patrem Domini nostri Iesu Christi*, non abs re, quum de beneficiis agitur: nam ubi non est

Christus, illic nulla Dei beneficentia. rursum ubi intercedit Christus, per quem omnis cognatio nominatur in coelo et in terra, illic et omnes misericordiae et omnes consolationes Dei, imo illic paternus amor: ex quo fonte reliqua omnia perfluunt.

4. *Ut possimus consolari.* Nec dubium est, quin sicuti nuper a probro et sinistris rumoribus suas afflictiones vindicavit: ita Corinthios admoneat, quod coelesti consolatione victor evasit, factum esse ipsorum bono et gratia: ut se potius ad tolerantiae societatem animent, quod fastuose despiciant eius certamina. Caeterum ut non sibi vivebat Apostolus, sed Ecclesiae: ita quicquid gratiarum in ipsum conferebat Deus, non sibi soli datum reputabat, sed quo plus ad alios iuvandos haberet facultatis. et certe Dominus, quum nobis benefacit, suo exemplo nos quodammodo invitat, ut simus in proximos liberales. Non igitur supprimendae sunt Spiritus divitiae: sed quod quisque accepit, in alios transferat. Valere quidem praecipue hoc debet in Verbi ministris: commune tamen omnium est pro cuiusque mensura. ita hic Paulus se Dei consolatione sustentatum fuisse agnoscit, ut aliis consolandis ipse sufficeret.

5. *Quia sicut abundant.* Bifariam potest exponi haec sententia: active et passive. Si active accipias, sensus erit: quo magis exerceor variis afflictionibus, eo maior alios consolandi facultas mihi suppetit. Sed mihi passivus sensus magis arridet: quod pro mensura tribulationum Deus suas consolationes multiplicet. quod etiam David (Psal. 94, 19.) sibi testatur accidisse: Pro multitudine anxietatum mearum intra me, consolationes tuae laetificaverunt animam meam. Sed in verbis Pauli, doctrina plenior: nam piorum afflictiones vocat *passiones Christi:* sicuti alibi (Coloss. 1, 24.) dicit, se in corpore suo supplere quod deest passionibus Christi. Miseriae quidem et aerumnae vitae praesentis malis perinde ac bonis communes sunt. sed quum impiis accidunt, maledictionis Divinae sunt signa: quia ex peccato proveniunt, et nihil in illis apparet praeter iram Dei et Adae societatem, quae non potest nisi animum deiicere. at fideles interea Christo configurantur, et circumferunt in corpore suo eius mortificationem: ut vita Christi in ipsis aliquando appareat. Loquor de afflictionibus quas pro Christi testimonio sustinent. nam tametsi virgae Domini quibus eorum peccata castigat, illis sunt salutares: non tamen proprie dicuntur socii esse passionum Christi, nisi dum eius nomine patiuntur. quemadmodum habetur capite 4, 13. prioris Epistolae Petri. Significat ergo Paulus, Deum sibi in tribulationibus semper adesse: suamque infirmitatem sublevari Christi consolationibus, ne opprimatur malis.

6. Sive autem affligimur pro vestra consolatione et salute, quae efficitur in tolerantia ipsarum passionum quas et nos patimur: sive consolationem accipimus pro vestra consolatione et salute: 7. Spes nostra firma est de vobis, scientes, quod quemadmodum sociis estis passionum, ita et consolationis. 8. Nolo enim vos nescire, fratres, de tribulatione nostra quae accidit nobis in Asia: nempe quod praeter modum gravati fuerimus supra vires, ita ut de vita quoque anxii essemus. 9. Quinetiam ipsi in nobis ipsis sententiam mortis acceperamus: ne confideremus in nobis, sed in Deo, qui ad vitam suscitat mortuos: 10. Qui ex tanta morte eripuit nos, et eripit, in quo spem fixam habemus, quod etiam posthac eripiet, 11. Simul adiuvantibus et vobis per de-

precationem pro nobis: ut donum, ex multis personis erga nos collatum, gratiarum actione per multos celebretur pro nobis.

6. *Sive affligimur.* Quoniam ante hoc membrum: *spes nostra firma est de vobis*, interiicitur copula: ideo Erasmus subaudiendum aliquod verbum putavit, quod illis particulis conveniret: *pro vestra consolatione et salute*, hoc modo: Sive affligimur, id fit pro vestra consolatione. sed mihi probabilius est copulam hic positam, acsi dictum esset: Sic quoque, vel: Utroque modo. Iam dixerat se consolationem accipere quam in alios transfunderet. Nunc longius procedit, sibi spem esse firmam, quod futuri sint consolationis participes. Adde quod vetustissimi quidam Graecorum codices priori statim membro subiiciunt hanc sententiam: Et spes nostra firma est pro vobis: qua lectione tollitur ambiguitas. Nam dum media interponitur, necesse est tam ad posterius quam ad prius communiter referri. quanquam si in singulis membris velit quispiam habere plenam sententiam, verbum supplendo, non multum erit incommodi: nec sensus adeo diversus. Nam si uno contextu legas, sic tamen resolvendae erunt partes, Apostolum affligi, et consolatione recreari, in bonum Corinthiorum: spem itaque illi esse, quod eiusdem, qua ipse potietur, consolationis futuri sint tandem consortes. Equidem quod magis consentaneum putavi, sequutus sum. Caeterum notandum est, Affligi referri hic non modo ad externam miseriam, sed etiam ad animum: ut contrario respondeat παρακαλεῖσθαι. Ita significat hominis animum anxietate premi ob miseriae sensum. Ubi vertimus *consolationem*, Graece est παράκλησις: quod nomen exhortationem quoque significat. Verum si intelligas consolationis genus, qua hominis animus moerore levatus erigitur, tenebis mentem Pauli. Exempli gratia, Paulus ipse exanimis prope concidisset tot afflictionibus oppressus, nisi Deus, sua consolatione ipsum erigendo, bonum illi animum reddidisset. sic itaque Corinthii robur fortitudinemque animi colligunt ex eius passionibus, dum se consolantur eius exemplo. Nunc rem totam breviter comprehendamus. quoniam videbat suas afflictiones contemptus esse argumentum quibusdam, ut Corinthios revocet ab eiusmodi errore, primum se pluris ideo fieri apud ipsos debere ostendit, quod utilitas ad eos redeat: deinde consociat eos sibi, ut eius afflictiones sibi quodammodo proprias reputent, acsi diceret: Sive patiar afflictiones, sive consolatione afficiar, id totum fit vestro bono: et certo spero fore, ut vos utilitate hac perfruamini. Tales enim erant tum afflictiones Pauli, tum consolationes, ut in Corinthiorum aedificationem valerent, nisi se ipsos fructu sponte privarent Corinthii. Testatur ergo se ita persuasum esse de Corinthiis, ut certo speret se non frustra pro ipsorum salute affligi, et consolationem accipere. Moliebantur pseudoapostoli, quicquid Paulo accideret, vertere in ipsius contemptum. Si consequuti fuissent quod volebant, afflictiones quas patiebatur pro ipsorum salute, inanes fuissent et irritae. nihil profuissent illis consolationes, quibus eum Dominus recreabat. eiusmodi machinamentis opponit praesentem fiduciam. Afflictiones eius serviebant consolationi fidelium, quod quum cernerent eum tantum miseriarum libenter subire pro Evangelio et strenue sustinere, habebant materiam confirmationis. Nam etsi fateamur nobis ferendas esse afflictiones Evangelii causa: conscientia tamen infirmitatis nostrae trepidamus: nec putamus nos fore pares. Hic succurrere nobis debent sanctorum exempla, quae nos animosiores reddant. Rursum privata eius consolatio manabat ad totam Ecclesiam, quod Deum qui eum sustinuerat et recreaverat in necessitate, sibi quoque mi-

nime defuturum colligebant. Ita promovebatur utroque modo eorum salus. atque id est quod inserit quasi per parenthesin (*quae efficitur in tolerantia* etc.). Voluit enim explicandi causa hoc membrum addere, ne putarent nihil ad se pertinere afflictiones, quas solus sustinebat. Erasmus active accepit participium ἐνεργουμένης, sed melius quadrat passiva significatio: quia nihil aliud voluit hic Paulus quam explicare, qualiter pro eorum salute omnia sibi eveniant. Dicit ergo se quidem pati solum: sed passiones suas valere ad salutem eorum promovendam. non quia sint expiationes aut sacrificia pro peccatis: sed quia eos confirmando aedificent. Ideo consolationem cum salute iungit, ut modum efficiendae salutis designet.

7. *Scientes, quod quemadmodum.* Utcunque pseudoapostolorum calumniis ad tempus abrepti essent nonnulli ex Corinthiis, ut minus honorifice de Paulo sentirent, dum videbant probrose coram mundo tractari: illos tamen sibi tam in afflictionum consortio, quam in spe consolationis adiungit: pravam malignamque eorum opinionem, citra apertam reprehensionem, corrigens.

8. *Nolo enim vos nescire.* Commemorat certaminum magnitudinem ac difficultatem: ut inde melius victoriae decus eluceat. Ex quo miserat priorem Epistolam, iactatus fuerat magnis periculis, et vehementes insultus sustinuerat. Verisimile autem est, historiam hic attingi, quam narrat Lucas Actorum 19, 23. quanquam illic non adeo exprimit, quantum fuerit discrimen: sed quum referat totam urbem tumultuatam fuisse, hinc reliqua colligere promptum est. Scimus enim, quid ferre soleat seditio popularis, ex quo semel exarsit. Hac persequutione Paulus se ultra modum fuisse gravatum refert: deinde supra vires, hoc est, ut par non esset oneri sustinendo. Est enim metaphora sumpta ab iis qui sub ponderis gravitate deficiunt: vel a navibus quae nimio onere depressae merguntur. non quia ipse succubuerit: sed quia senserit vires sibi deficere, nisi Dominus novum robur addidisset. *Ut de vita quoque anxii.* Hoc est, ut de vita mea actum iam putarem: vel certe perquam exigua spes mihi restaret. qualiter affecti esse solent quibus undique inclusis nullum patet effugium. Ergone tam animosus Christi miles, tam fortis athleta viribus destituebatur ad mortis exspectationem? Causam enim eius, quam dixerat, pressurae adducit, quod vitae diffideret. Iam dixi Paulum non metiri suas vires Dei auxilio, sed proprio facultatis suae sensu. non est autem dubium, quin omnes humanae vires mortis horrori succumbant. Porro sanctos quoque de virium defectu periclitari necesse est, ut suae infirmitatis admoniti pendere prorsus ab uno Deo discant, quemadmodum sequitur: et tamen malui ἐξαπορεῖσθαι, cuius meminit Paulus, simpliciter de trepida anxietate exprimere, quam cum Erasmo vertere per vocem Desperare: quia nihil aliud intelligit, quam se ultimis angustiis fuisse constrictum, ut nulla exstaret servandae vitae ratio.

9. *Quinetiam sententiam mortis.* Pro eo quod dicimus: Iam mihi constitutum vel decretum erat mori. sed mutuatur similitudinem ab iis qui ad mortem damnati nihil aliud quam horam mortis exspectant. Dicit tamen hanc sententiam sibi fuisse pronuntiatam a se ipso. quo significat se opinione sua adiudicatum fuisse morti: ne videatur ex Dei revelatione habuisse. Plus est igitur decretum hoc quam ἐξαπορεῖσθαι, cuius meminerat, quia illic vitae diffidentia, hic certa mors. Praecipue autem notandus est finis quem subiungit: eo necessitatis se fuisse redactum, ne sibi confideret. Neque vero recipio quod ait Chrysostomus, non indiguisse Apostolum tali remedio: sed proponere se aliis quasi fictum exemplar. Erat enim homo communibus hominum passionibus alioqui obnoxius, non frigori tantum et calori, sed perversae confidentiae, temeri-

tati, et similibus. Non dico eiusmodi vitiis eum laborasse, sed dico potuisse sollicitari: atque hoc fuisse remedium, quod Deus in tempore opposuit, ne in eius animum penetrarent. Proinde hic duo sunt observanda: primo tam esse pervicacem carnis fiduciam qua sumus inflati, ut non aliter prosterni queat, quam dum in extremam desperationem concidimus. Nam ut superba est caro, neque libenter cedit, neque insolescere desinit nisi coacta: neque ante ad veram submissionem adducimur, quam violenta Dei manu fuerimus deiecti. Secundo in sanctis quoque haerere huius morbi reliquias: ideoque saepe ipsos redigi ad extrema, ut omni sui confidentia exuti humilitatem discant: imo tam profundas esse mali eius radices in hominum animis, ut ne perfectissimi quidem ab eo penitus repurgentur, donec illis mortem Deus ostendat. Atque hinc colligendum est, quantum displiceat Deo nostri fiducia, cuius corrigendae gratia morti nos adiudicari oportet. *Sed in Deo qui suscitat mortuos.* Sicuti mori nos primum necesse est, ut, abiecta nostri fiducia, et nostrae infirmitatis conscii, nihil nobis arrogemus: ita non satis id fuerit, nisi ultra pergamus. Incipiamus ergo a desperatione nostri, sed ut in Deo speremus: concidamus in nobis, sed ut erigamur eius virtute. Itaque Paulus, in nihilum redacto carnis fastu, mox fiduciam in Deum recumbentem eius loco substituit. Non in nobis, inquit, sed in Deo. Epithetum quod sequitur, aptavit Paulus circumstantiae argumenti: quemadmodum ad Romanos 4, 17., ubi de Abraham loquitur. Nam Credere in Deum qui vocat ea quae non sunt tanquam sint, et Sperare in Deo qui suscitat mortuos: perinde valet atque sibi proponere in scopum, Dei potentiam in creandis ex nihilo electis suis, et mortuis suscitandis. Dicit ergo Paulus, Sibi mortem ante oculos fuisse positam, ut Dei virtutem inde melius agnosceret, qua excitatus esset a mortuis. Hoc quidem prius est ordine, Deum ex vigore quem nobis suppeditat, agnoscere vitae auctorem: sed quia propter hebetudinem nostram lux vitae oculos saepe nobis perstringit, mortis obiectu ad Deum adduci necesse est.

10. *Qui ex tanta morte eripuit.* Hic ad suam personam applicat quod dixerat in genere: et gratiam Dei praedicando testatur se minime sua exspectatione fuisse frustratum: quia ipse quoque ex morte fuerit ereptus, eaque non vulgari. Quantum ad modum loquendi spectat: non est insolens Scripturis haec, qua utitur, hyperbole. frequenter enim cum in Prophetis, tum in Psalmis occurrit: et vulgaris etiam sermo eam admittit. Quod autem in se agnoscit Paulus, singuli nunc ad se transferant. *In quo spem fixam.* Beneficentiam Dei, quam saepius experimento senserat, sibi in posterum quoque promittit, neque temere. Dominus enim aliqua ex parte praestando quod promisit, de reliquo bene sperare nos iubet. imo quot gratias ab eo recipimus, totidem veluti pignoribus aut arrhis promissiones suas confirmat. Tametsi autem non dubitabat Paulus, Deum sponte sibi adfuturum: Corinthios tamen hortatur, ut suis precibus salutem suam Deo commendent. Nam quum illis se adiutum iri, pro certo sumit, haec testificatio habet vim exhortationis. neque id tantum ex officio facturos significat, sed cum profectu. Adiuvabunt, inquit, me et vestrae preces. Nam officium mutuae intercessionis quam nobis Deus mandat, infructuosum esse non vult. quod nobis incitamento esse debet tam ad expetendam fratrum intercessionem, quum aliqua necessitate premimur, quam ad similes suppetias illis mutuo ferendas, quum audimus, non modo acceptum esse Deo officium, sed nobis quoque utile. Neque vero diffidentia est, quod fratrum patrocinium implorat Apostolus: quia sicuti certus erat salutem suam curae fore Deo, etiamsi omni hominum subsidio destitutus foret: ita noverat illud placere Deo, ut Ecclesiae

precibus iuvaretur: promissiones quoque audiebat, eiusmodi suffragia irrita non fore. ergo nequod subsidium a Deo sibi destinatum omitteret, fratres volebat pro salute sua orare. Summa est, ut verbum Dei sequamur: hoc est, pareamus eius mandatis, et in promissionibus adhaereamus. quod nequaquam faciunt qui ad mortuorum confugiunt patrocinia: nam ordinatis a Deo auxiliis non contenti, novum sibi accersunt, quod nullo Scripturae testimonio suffultum est. Quicquid enim de mutua intercessione illic habetur, non extenditur ad mortuos, sed nominatim ad vivos restringitur. Ergo pueriliter faciunt Papistae, qui locis istis ad fucandam suam superstitionem abutuntur.

11. *Ut donum ex multis personis.* Quia in verbis Pauli nonnihil est perplexum: variant in sensu interpretes. Ego aliorum expositionibus refellendis non insistam: neque sane opus est, modo de vera et genuina nobis constet. Dixerat, Corinthiorum preces sibi fore adiumento. addit nunc secundum fructum qui inde proveniet: maiorem scilicet illustrationem gloriae Dei. Nam quicquid in me conferet Deus, inquit, quasi a multis impetratum, per multos etiam cum laude celebrabitur. vel multi pro me gratias agent Deo: quia in me adiuvando non unius tantum sed multorum preces exaudierit. Primum quum officii nostri sit, nullam Dei gratiam praeterire absque laude: praecipue tamen quum exauditae sunt ab eo preces nostrae, eius misericordiam gratiarum actione prosequi nos decet, quemadmodum praecipit Psalmus 50, 15. Neque id tantum ubi privatum nostrum commodum agitur: sed communis Ecclesiae salus, aut cuiuspiam ex fratribus nostris: ergo quum alii pro aliis mutuo oramus et obtinemus, eo magis illustratur Dei gloria, quod Dei beneficia tam publica erga totum Ecclesiae corpus, quam privata erga singulos, gratiarum actione omnes prosequimur. In hoc sensu nihil est coactum. nam quod Graece articulus interpositus disiungere videtur ista duo: *Ex multis personis*, et *Donum in me collatum*, id nihil habet firmitudinis, quum saepe reperiatur inter cohaerentia interpositus. hic vero commode interponitur loco adversativae particulae: nam etsi ex multis personis erat profectum, Paulo tamen erat peculiare. Porro *διὰ πολλῶν* in neutro genere accipere (quod faciunt quidam), contextui repugnat. Quaeri tamen potest, cur Ex multis personis dixerit potius quam Ex multis hominibus: et quid sibi velit hic vocabulum Personae. Respondeo, perinde esse acsi dixisset: multorum respectu. Sic enim gratia Paulo conferebatur, ut ea multis daretur. Ergo quum Deus rationem haberet multorum, ideo multas personas in causa esse dicit. Quod quidam Graeci codices habent *ὑπὲρ ὑμῶν*, pro vobis, etsi a Pauli mente et verborum contextu remotius videtur: commode tamen potest exponi hoc modo: Ubi pro mea saluto vos Deus exaudierit, et quidem in salutem vestram, agentur vestro nomine gratiae a pluribus.

12. Nam gloriatio nostra haec est: testimonium conscientiae nostrae: quod in simplicitate et puritate Dei, non in sapientia carnali, sed in gratia Dei versati sumus in mundo: abundantius autem erga vos. 13. Non enim alia scribimus vobis, quam quae recognoscitis, vel etiam agnoscitis. spero autem, quod usque in finem agnoscetis: 14. Quemadmodum et agnovistis nos ex parte. siquidem gloriatio vestra sumus: sicuti et vos nostra in die Domini Iesu.

12. *Nam gloriatio.* Causam ponit, cur omnibus commendata esse deberet salus sua, quod simpliciter et sincere versatus foret

inter omnes. ergo carus merito esse illis debebat. et valde fuisset inhumanum, de tali Domini ministro non esse sollicitos, ut diu incolumnis staret in bonum Ecclesiae. acsi diceret: Ita me gessi apud omnes, ut non mirum sit a bonis omnibus me probari ac diligi. Hac tamen occasione, eorum causa ad quos scribebat, ad suam integritatem praedicandam delabitur. Quia autem non satis est, hominum iudicio probari: et Paulus ipse iniquis ac malignis quorundam iudiciis, aut potius corruptis caecisque studiis premebatur: conscientiam suam testem adducit: quod peraeque valet acsi Deum ipsum citaret testem: aut ad eius tribunal revocaret quod dicit. Sed Paulum in sua integritate gloriari, quomodo cum sententia illa convenit (Infra 10, 17.): Qui gloriatur, in Domino glorietur? deinde quis tam integer, ut coram Deo iactare se audeat? Primum non opponit se Deo Paulus, quasi proprium quicquam aut a se ipso haberet: deinde non constituit in ea, quam sibi tribuit, integritate, salutis suae fundamentum: neque eius fiducia nititur. Postremo non ita gloriatur in Dei donis, quin ipsum auctorem unum glorificet, atque ad ipsum referat omnia. Tres istae exceptiones faciunt, ut in omnibus Dei beneficiis iure quisque piorum glorietur. impii ne in Deo quidem, nisi falso et perperam, gloriari possunt. Primum ergo acceptum feramus Deo quicquid habemus boni, nobis nihil arrogantes: deinde retineamus illud fundamentum, in sola Dei misericordia sitam nobis esse salutis fiduciam: postremo in solo bonorum omnium auctore acquiescamus. tum pia erit in omni bonorum genere gloriatio. *Quod in simplicitate Dei.* Vocat hic Simplicitatem Dei eodem sensu, quo ad Romanos 3, 23. Gloriam Dei: item Iohannis 12, 43. Gloriam Dei et hominum. Qui gloriam hominum amant, volunt coram hominibus aliquid videri, aut hominum opinione censeri. gloria Dei est quae constat coram Deo. Non ergo satis habet Paulus testari, sinceritatem suam fuisse perspectam hominibus: sed addit, Coram Deo se talem fuisse. εἰλικρίνεια (quam ego puritatem verti) proxima est simplicitati: est enim aperta et sincera agendi ratio, quae velut perspicuum reddit cor hominis. Utraque versutiae fuco et obliquis consiliis opponitur. *Non in sapientia carnali.* Subest hic species occupationis. nam quod in eo desiderari poterat, ultro fatetur, imo praedicat sibi defuisse. sed addit, se instructum fuisse Dei gratia, quae longo intervallo excellat. Fateor, inquit, me destitutum fuisse sapientia carnali: sed praeditus fui Dei virtute, qua siquis non erit contentus, meum Apostolatum minoris faciat licet. Quodsi nullius momenti est carnis sapientia: mihi ad solidam laudem nihil deest. Sapientiam carnalem vocat, quicquid extra Christum nobis sapientiae existimationem conciliat. Vide primum caput superioris Epistolae, et secundum. Ergo per Dei gratiam quae illi opponitur, quicquid hominis natura et ingenio superius est, ac Spiritus sancti dona quae Dei virtutem in carnis infirmitate palam monstrabant, intelligere convenit. *Abundantius erga vos.* Non quia minus sincerus fuerit alibi: sed quod diutius Corinthi egerat, ut amplius et luculentius fidei suae specimen illic edere potuerit: ut alias occasiones taceam. consulto tamen hoc expressit, acsi diceret, nihil opus esse testimoniis procul accersitis: quandoquidem ipsi optimi omnium testes erant.

14. *Non enim alia scribimus.* Hic oblique perstringit pseudoapostolos, qui se immodicis iactantiis venditabant: quum tamen nihil aut parum esset rei. et simul occurrit calumniis: nequis excipiat, eum sibi plus arrogare quam debeatur. Dicit ergo, nihil se verbis iactare quod non factis probet: idque testibus Corinthiis. Caeterum ambigua verborum significatione factum est, ut locus hic male fuerit expositus. ἀναγινώσκειν Graecis nunc legere, nunc recognoscere significat, ἐπιγινώσκειν nunc cognoscere, nunc quod Latini proprie

dicunt agnoscere: sicuti apud iurisconsultos Agnoscere partum: quod etiam Budaeus annotavit. Hoc modo ἐπιγινώσκειν plus est quam ἀναγινώσκειν. Recognoscit enim, hoc est, tacito animi sensu convictus, verum esse intelligit, qui tamen non agnoscit: hoc est, suo consensu libenter comprobat. Nunc expendamus verba Pauli. alii legunt: Non alia scribimus quam quae legitis et agnoscitis. quod palam est, esse nimis frigidum, ne dicam ineptum. Nam quod Ambrosius ita mitigat: Non modo legitis, sed etiam agnoscitis: nemo est qui non videat a verbis esse omnino alienum. Sensus autem quem affero, planus est, ac sponte fluit: neque alia ratio hactenus impedivit lectores, quominus ipsum perciperent, quam quod diversa verbi significatione decepti clausos oculos habuerunt. Summa est, quod Paulus alia se in medium proferre negat, quam quae nota sint et comperta Corinthiis: imo de quibus redditnri sibi sint testimonium. Prius est *recognoscere*, quum rem ita habere experientia convicti sunt. secundum est *agnoscere*, quum veritati subscribunt. *Spero autem, quod in finem.* Quia nondum ad sanam mentem perfecte redierant Corinthii, ut iusta trutina et aequa appenderent eius fidem: coeperant tamen aliquid corrigere ex perverso suo et maligno iudicio: significat se in posterum melius sperare. Aliqua ex parte, inquit, iam me agnovistis. spero magis ac magis vos agnituros, qualis fuerim inter vos, et qualiter me gesserim. Hinc clarius patet, quid intellexerit per verbum ἐπιγινώσκειν. Porro ad tempus resipiscentiae hoc pertinet. nam initio plane et solide agnoverant: postea obliquis sermonibus nebulae fuerant obductae recto iudicio, tandem redire aliquatenus coeperant ad sanam mentem.

14. *Siquidem gloriatio vestra.* Breviter attigimus modum, quo sanctis fas est gloriari in Dei beneficiis: nempe dum acquiescunt in solo Deo, neque in alium scopum collineant. Ita pia erat gloriatio Pauli, quod suo ministerio Corinthios sub Christi obedientiam redegisset: Corinthiorum vero, quod a tali Apostolo tam fideliter et probe fuissent instituti. quod non omnibus contigerat. Modus hic in hominibus gloriandi nihil obstat, quominus in solo Deo gloriemur. Admonet autem Corinthios, probum se Christi servum ac minime fucatum ab illis agnosci, ipsorum maxime referre: quia si ab eo discesserint, priventur summa gloria. Quibus verbis coarguitur eorum levitas, quod malignis et invidis nimium creduli ultro summa gloria se privaverint. *In die Domini.* Diem extremum intelligo, qui fluxas omnes mundi glorias abolebit. significat ergo, gloriationem, de qua nunc agit, non esse evanidam, quales sunt quae coram hominibus refulgent: sed perpetuam et stabilem, quia in die Christi perstabit. Tunc enim Paulus tot victoriarum quas Christi auspiciis obtinuit, triumphum aget: et in pompa ducet omnes populos suo ministerio sub gloriosum Christi iugum redactos. Ecclesia vero Corinthiorum tanti Apostoli opera fundatam se fuisse et institutam triumphabit.

15. Et hac fiducia volui primum ad vos venire, ut secundam gratiam haberetis: et per vos transire in Macedoniam: 16. Et rursum e Macedonia venire ad vos: et a vobis deduci in Iudaeam. 17. Hoc igitur quum animo propositum haberem, nuncubi levitate usus sum? aut quae cogito, secundum carnem cogito? ut sit apud me Etiam, etiam: et Non, non. 15. Fidelis Deus, quod sermo noster apud vos non fuit Etiam, et Non. 19. Dei enim Filius Iesus Christus in vobis per nos praedicatus, per me et Silvanum et Timotheum, non fuit Etiam et Non: sed Etiam fuit in ipso.

20. Quaecunque enim sunt Dei promissiones, in illo sunt Etiam, quare et per ipsum sit amen Deo ad gloriam per nos.

15. *Hac fiducia.* Quum spem fecisset adventus sui, mutaverat deinde consilium, id in calumniam tractum fuisse, indicio est excusatio. Quum dicit, hac fiducia se fretum, consilium veniendi coepisse; oblique culpam derivat in Corinthios, qui sua ingratitudine hanc fiduciam illi adimendo accessum quodammodo obstruxerint. *Ut secundum gratiam.* Prima gratia fuerat, quod toto sesquianno incubuerat ad illos Domino lucrifaciendos. secunda erat, confirmari eius adventu in fide semel recepta, et ad profectum sanctis eius monitionibus incitari. Hac se privarant Corinthii, quum Apostolum ad se venire passi non fuerant. dabant igitur ipsi poenam vitii sui: quod Paulo imputarent, non erat. Siquis tamen cum Chrysostomo χάριν pro χαρὰν malit accipere, non valde repugno. prior tamen expositio simplicior est.

17. *Nunc ubi levitate usus.* Duo sunt praecipue quae faciunt, ut hominum vel consilia successu careant, vel promissa veritate: quod in singulas prope horas mutantur, et quod in suscipiendis deliberationibus nimium sunt audaces. Signum est inconstantiae statuere aut polliceri, cuius te mox poeniteat. Id vitium sibi accidisse negat Paulus. Non mutavi, inquit, fidem datam, levitate. a temeritate quoque et improba confidentia se abfuisse negat: sic enim interpretor *Secundum carnem cogitare.* nam hominum hic vulgaris mos est, sicuti dixi, perinde acsi a Dei providentia non penderent, eiusque arbitrio non essent obnoxii, audacter et superciliose deliberare, quid facturi sint. Deus autem ut hanc arrogantiam vindicet, frustratur eorum consilia successu, ipsosque subinde ludibrio exponit. Posset quidem latius extendi particula Secundum carnem, ut vitiosas omnes deliberationes comprehendat, et quae in rectum finem non referuntur: quales sunt in quibus regnat ambitio, avaritia, aut alius quispiam pravus affectus. verum hic nihil tale (meo iudicio) attingere voluit Paulus; sed solam temeritatem quae in capiendis consiliis homini vulgo plusquam familiaris est ac quotidiana. Ergo secundum carnem cogitare est non habere Deum moderatorem, sed praecipiti audacia ferri, quae iure postea derideatur a Deo ac puniatur. Ab his vitiis ut se purget Apostolus, quaerit tanquam in adversariorum persona. Unde, quod iam admonui, verisimile est fuisse ab improbis aliquid sparsum. *Ut sit apud me Etiam, Etiam.* Quidam superioribus connectunt hanc sententiam, atque ita exponunt: Perinde acsi in manu mea esset praestare quicquid delibero. quemadmodum homines quicquid in mentem illis venit, constituunt se facturos: et quum ne linguam quidem gubernare queant, disponunt vias suas, inquit Solomo (Proverb. 16, 1.). Et certe verba hoc sonant: ut quod semel affirmatum est, fixum maneat: quod semel negatum est, nunquam fiat. Sic Iacobus capite 5, 12. suae Epistolae: Sit vestrum est, est: vestrum non, sit non: ne in simulationem incidatis. Deinde contextus valde hoc modo aptus foret, quantum ad superiora. Hoc enim est consultare secundum carnem, quum absque exceptione volumus nostra decreta instar esse oraculorum. sed huic interpretationi repugnat quod continuo sequitur: Fidelis Deus etc. Ubi dum negare vult Paulus se fuisse inconstantem in sua praedicatione, eandem loquendi formam usurpat. Esset autem absurdum, si eodem fere versu pro vitio duceret, suum Etiam fuisse etiam: suum Non fuisse non: et sibi hoc tribueret pro summa laude. Video, quid responderi queat, si libeat argutiis ludere. sed nihil amo nisi solidum. Itaque non dubito, quin Paulus inconstantiam his verbis notare voluerit, utcunque aliud in speciem prae se ferant: ut

calumniam illam a se removeret, quod aliud promittere soleret verbis, quam praestaret opere. Ita geminatio affirmationis et negationis non idem valebit quod apud Matthaeum 5, 34., et Iacobum: sed hunc habebit sensum: Ut sit nunc apud me Etiam, etiam: rursus quum libuerit, sit Non, non. Quanquam fieri potest, ut obrepserit scribarum ignorantia: quum Vetus interpres non repetat. Quicquid sit, de vocibus non multum nos esse sollicitos oportet: modo Apostoli mentem teneamus: quae ex sequentibus (sicut dixi) clare patet.

18. *Fidelis Deus.* *Sermonis* nomine doctrinam indicari patet ex ratione addita: quum dicit, Filium Dei, a se praedicatum, non fuisse varium etc. Quod autem sibi perpetuo constiterit in doctrina, neque sui fuerit dissimilis, ex eo vult iudicium fieri suae integritatis: atque ita levitatis aut malae fidei sinistram tollit suspicionem. Non est autem necessarium argumentum, nt qui fidelis est in doctrina, sit etiam in omni sermone verax. sed quia non magni faciebat Paulus, qualis iudicaretur, modo sarta tecta maneret doctrinae suae maiestas: ideo ad eam partem praecipue revocat Corinthios. Innuit quidem se eodem bonae fidei tenore usum esse in tota vita, quem in ministerio suo Corinthii spectaverint: videtur tamen quasi data opera transferre a sua persona ad doctrinam, calumniae depulsionem: quia nollet oblique Apostolatum suum sugillari, de se alioqui non adeo sollicitus: ac vide, quanto studio in hoc incumbat. Deum enim testem adducit, quam simplex sinceraque fuerit sua praedicatio: non flexiloqua, non versatilis, non ad tempus composita. Et in iureiurando, Dei veritatem cum doctrinae suae veritate consociat, acsi diceret: Quam fidelis est Deus ac verax, tam certa est firmaque veritas meae praedicationis. nec mirum. Verbum enim Dei, quod in aeternum manere dicit Iesaias 40, 8., non aliud est quam quod Prophetae et Apostoli mundo publicarunt: sicuti Petrus exponit (I. Pet. 25.). Inde illa etiam fiducia, quod ad Galatas 1, 8. anathema denuntiat Angelis, si Evangelium suo contrarium afferre ausi fuerint. Quis autem Angelos coelestes suae doctrinae subiicere audeat, nisi Deum habeat auctorem ac vindicem? Tali conscientiae firmitudine instructos esse oportet ministros, qui suggestum, vocem Christi nomine edituri, conscendunt: ut suam doctrinam nihilo magis everti posse noverint, quam Deum ipsum.

19. *Dei enim Filius.* Probatio est: quia nihil contineret sua praedicatio nisi unum Christum, qui aeterna est ac immutabilis Dei veritas. Epithetum istud *per nos praedicatus*, emphasin habet. quia enim fieri potest, et saepe accidit, nt hominum figmentis deformetur Christus, et quasi fucis adulteretur: id a se et collegis factum esse negat: sed sincere, et qua decet integritate, se purum ipsum proposuisse ac minime fucatum. Porro cur Apollon omiserit, quum Timotheum nominaret ac Silvanum, non liquet certo: nisi quod probabile est, ut quique impiorum calumniis magis impetebantur, ita fuisse diligentius ab eo defensos. Caeterum his verbis significat, totam suam doctrinam simplici unius Christi cognitione fuisse comprehensam: sicuti revera totum Evangelium in ea continetur. Itaque vagantur extra oleas qui aliud quam unicum Christum docent, quacunque alioqui sapientiae ostentatione turgeant. Nam ut est finis Legis: ita caput, summa, complementum denique omnis spiritualis doctrinae. Secundo significat suam de Christo doctrinam non fuisse versatilem aut flexiloquam, ut instar Protei illum subinde transfiguraverit: sicuti nonnulli, perinde acsi pilam manu versarent, in eo commutando ludunt, tantum ut acumen suum venditent: alii in hominum gratiam varias illi formas affingunt: alii quicquid uno die tradiderunt, metu postridie retractant. talis non fuit Pauli Christus, nec esse potest ullius veri Apostoli. Quare falso se Christi ministros esse

iactitant qui ipsum versicolorem pingunt pro suo commodo. Is enim demum verus est Christus, in quo apparet hoc aequabile et perpetuum Etiam, quod illi proprium esse Paulus asserit.

20. *Quaecunque enim promissiones Dei.* Hic rursus confirmat, quam firmam et inflexibilem esse deceat praedicationem de Christo, quum sit ipse omnium promissionum Dei firmamentum. Esset enim plusquam absurdun, eum nutanti esse similem, in quo omnes Dei promissiones stabiliuntur. Tametsi autem generalis est sententia, ut mox videbimus: accommodatur tamen ad circumstantiam praesentis causae, nempe ad firmitudinem Paulinae doctrinae astruendam. Neque enim de Evangelio duntaxat in genere disserit: sed suum Evangelium specialiter ornat hoc titulo, acsi diceret: Si solidae sunt et bene fundatae Dei promissiones, firmam quoque esse oportet meam praedicationem, quae nonnisi Christum continet, in quo illae omnes stabiliuntur. Verum quia his verbis nihil aliud intendit, quam se genuinum et nullis externis accessionibus vitiatum Evangelium praedicasse: retineamus generalem doctrinam, quod solo Christo fulciantur omnes Dei promissiones. Sententia memorabilis et unum ex praecipuis fidei nostrae capitibus. Pendet autem ex alio principio, quod nonnisi in Christo propitius est nobis Deus Pater: promissiones vero testimonia sunt paternae erga nos eius benevolentiae: sequitur ergo per ipsum solum eas impleri. Promissiones dico gratiae Divinae esse testimonia: nam etsi indignis quoque benefacit Deus, ubi tamen ad eius beneficia accedunt promissiones, specialis est ratio: quod illic Patrem se declarat. Deinde percipiendis Dei promissionibus non sumus idonei, nisi impetrata peccatorum remissione, quam per Christum consequimur. Tertio promissio qua nos sibi Deus in filios adoptat, omnium est prima. Causa autem et radix adoptionis est Christus: quia non aliis Pater est Deus, nisi qui Filii sui unigeniti membra sunt et fratres. Sed omnia fluunt ex illo fonte, Deo nos invisos magis esse, quam acceptos, extra Christum: quum tamen ideo nobis promittat Deus quaecunque promittit, quia nos amat. Itaque non est mirum, si omnes Dei promissiones in Christo ratas esse ac firmas hic tradat Paulus. Sed quaeritur, utrumne ante Christi adventum fluidae aut invalidae fuerint: nam videtur hic loqui Paulus de Christo in carne exhibito. Respondeo, quaecunque ab initio mundi promissiones datae sunt fidelibus, in Christo fuisse fundatas. unde Moses et Prophetae, quoties de reconciliatione cum Deo, de spe salutis, aut de quavis gratia disserunt, subiiciunt eius mentionem: et de eius adventu ac regno simul concionantur. Dico iterum promissiones sub Veteri testamento piis fuisse impletas, quatenus expediebat in ipsorum salutem. similiter tamen verum est, quodammodo fuisse suspensas, donec advenit Christus, per quem illis constaret verus effectus. Et sane fideles ipsi ita recumbebant in promissiones, ut earum tamen veritatem reiicerent in exhibitionem Mediatoris: spemque suam eo usque suspenderent. Denique siquis expendat, quis sit mortis et resurrectionis Christi fructus, facile inde colliget, qualiter obsignatae per eum fuerint stabilitaeque Dei promissiones, alioqui solidum complementum nunquam habiturae. *Quare et per ipsum sit amen.* Hic etiam Graeca exemplaria non consentiunt. quaedam enim habent uno contextu: Quotquot sunt Dei promissiones, per ipsum sunt etiam, et per ipsum amen, Deo ad gloriam per nos. Verum diversa lectio, quam sequutus sum, magis est expedita, et sensum pleniorem continet. Nam sicuti dixerat, in Christo Deum sanxisse omnium suarum promissionum fidem: ita nunc officium nostrum esse admonet, eiusmodi sanctioni accinere. quod fit, dum certa fide in Christo acquiescentes, subscribimus et signamus, quod Deus sit verax: quemadmodum habetur apud Iohannem 3, 33. idque ad eius gloriam. quia hic finis est

quo referri debent omnia. Ephes. 1, 13., et Rom. 8, 4. diversa lectio, fateor, magis est usitata: sed quia frigida est, hanc praeferre non dubitavi, quae pleniorem doctrinam continet, deinde ad contextum longe est aptior. Officii enim Corinthios admonet Paulus, ut suum amen respondeant, postquam in simplici Dei veritate fuerunt edocti. quodsi cui tamen grave sit ab altera lectione discedere: semper elicienda erit ad mutuum doctrinae et fidei consensum exhortatio.

21. Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos, Deus est: 22. Qui et obsignavit nos, et dedit arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.

Deus quidem semper est verax, constansque in omnibus suis promissis: habetque perpetuo, simul ac loquutus est, suum amen. Nos autem qua sumus vanitate, non aliter respondemus illi nostrum amen, quam dum verbo suo certum testimonium reddit in cordibus nostris. id facit per Spiritum suum. id est quod nunc sibi vult Paulus. Docuerat superius hanc esse aptam symphoniam, quum Dei vocatio poenitentia caret, nosque vicissim oblatam adoptionis gratiam indubia fide amplectimur. Quod Deus in proposito suo firmus manet, nihil mirum: sed mutua fidei nostrae constantia paria facere cum Deo, id vero non est humanae facultatis. atque Deum imbecillitati nostrae aut defectui (ut vocant) mederi docet, quum infidelitatem nostram corrigendo per Spiritum suum nos confirmat. Ita fit, ut glorificemus ipsum firma fidei constantia. Se vero socium diserte adiungit Corinthiis, quo melius ad colendam unitatem sibi conciliet eorum animos.

21. *Qui unxit nos.* Pluribus verbis rem unam designat. nam confirmationi unctionem adiungit et obsignationem: aut hac duplici metaphora clarius illustrat quod prius dixerat sine figura. Nam Deus coelesti Spiritus gratia nos profundens, hoc modo obsignat cordibus nostris verbi sui certitudinem. Quartum deinde ponit, datum nobis esse Spiritum instar arrhae. quae similitudo, ut saepius ab ipso usurpatur, ita valde est apposita. Nam ut Spiritus testimonium adoptionis reddendo, nobis sponsor est, fidem promissionum stabiliendo, σφραγίς est ac sigillum: ita merito arrha dicitur, quia efficit, ut ratum sit utrimque Dei pactum, quod alioqui quodammodo penderet. Hic primum notanda est relatio quam requirit Paulus inter Dei Evangelium et fidem nostram. nam sicuti certo certius est quicquid loquitur Deus, ita vult illud firmo stabilique assensu in animis nostris esse constitutum. Deinde notandum est, quum eiusmodi certitudo res sit humanae mentis captu superior, hoc esse Spritus sancti officium, nobis intus confirmare quod Deus verbo suo promittit. unde hos titulos habet: quod sit unctio, arrha, paracletus, et sigillum. Tertio notandum est, quicunque testem Spiritum sanctum non habent, ut Deo, ad certam spem salutis vocanti, amen respondeant, falso Christianum nomen obtendere.

23. Ego autem testem invoco Deum in animam meam, quod parcens vobis nondum venerim Corinthum. 24. Non quod dominemur fidei vestrae: sed adiutores sumus gaudii vestri. fide enim statis.

Cap. II.

1. Decreveram autem hoc in me ipso, non amplius venire in tristitia ad vos. 2. Si enim ego contristo vos: et quis

est qui me exhilaret, nisi is qui erit tristitia affectus ex me?

23. *Ego autem.* Nunc demum causam reddere incipit mutati consilii. Nam hactenus calumniam tantum repulit. quum autem dicit *se illis pepercisse*, culpam oblique in eos retorquendo admonet, iniquum fore, si gravetur eorum delicto: sed multo fore iniquius, si hoc ipsi sustineant: longe autem iniquissimum, si assentiantur tam improbae calumniae, quum ita scilicet peccati sui reum substituerent innocentem suo loco. Hoc autem modo illis pepercit, quia si venisset, coactus fuisset severius illos increpare. malebat autem sponte eos resipiscere ante suum adventum, ut asperioris remedii nullus foret usus. quod insigne argumentum est plusquam paternae lenitatis. Quantae enim indulgentiae fuit, quum iustam haberet causam excandescendi, declinare hanc necessitatem? Et iusiurandum adhibet, nequid temporis causa videatur fingere. Nam et res per se erat non contemnenda: et magni intererat, ab omni mendacii fictionisque suspicione procul eum abesse. Duo autem sunt, quae iusiurandum faciunt legitimum et pium: causa, et affectus. Causam dico, ubi non iuratur temere: hoc est, in nugis nihili, aut etiam levibus negotiis: sed quum operae pretium est duntaxat. Affectum voco, ubi non tam respicitur commodum privatum, quam honori Dei studetur, et fratrum bono. Hic enim finis semper spectandus est, ut Dei honori serviant nostra iuramenta, et proximis in re iusta serviant. Formula quoque notanda est: primum quod Deum advocat testem, deinde in animam suam. nam in rebus dubiis et obscuris, ubi deficit hominum cognitio, ad Deum confugimus, ut ipse qui solus est veritas, reddat testimonium veritati. Qui autem Deo utitur teste, simul periurii ultorem citat, si fallit: hoc sibi vult particula *In animam meam*, acsi diceret: non recuso, quin poenam sumat, si mentior. Tametsi autem hoc non semper exprimitur verbo, subaudiendum est tamen: quia si nos infidi sumus, Deus fidelis manet: nec se ipsum abnegabit. non patietur ergo impunitam nominis sui profanationem.

24. *Non quod dominemur.* Anticipat obiectionem quam opponere quispiam poterat. Quid? ergone tam impotenter te geris, ut solo aspectu sis formidabilis? Atqui ista esset non Christiani pastoris gravitas, sed immanis tyranni saevitia. Huic obiectioni respondet: primum indirecte, negans rem ita habere: postea directe, ostendens paterni hoc quoque fuisse affectus, quod coactus fuisset asperius illos tractare. Quum eorum fidei dominari se negat, significat iniustam hanc esse et minime tolerandam potestatem, imo tyrannidem in Ecclesia. Fides enim prorsus ab hominum iugo soluta liberrimaque esse debet. Notandum autem, quis loquatur: nam siquis omnino sit mortalium qui ius habeat tale dominium sibi vindicandi, Paulus certe dignus hac praerogativa fuit. fatetur autem sibi non competere. Itaque colligimus, fidem non aliam subiectionem agnoscere, quam verbi Dei: hominum imperio minime esse obnoxiam. Annotavit Erasmus, subaudiendo Graece particulam ἕνεκα, sic posse intelligi: non quod vobis fidei causa dominemur. qui sensus eodem fere redit. Innuit enim nullum esse dominium spirituale, nisi unius Dei. Semper illud manet fixum, Pastoribus nullum esse proprium imperium in conscientias, quia ministri sint, non domini. Quid ergo sibi et aliis facit reliquum? vocat *adiutores gaudii:* quo nomine ego felicitatem intelligo. Quanquam gaudium opposuit terrori, quem incutiunt tyranni sua saevitia, et pseudoprophetae tyrannis similes, qui cum rigore dominantur et potentia, ut est apud Ezechielem (34, 4.). Ratiocinatur autem a contrariis, se regnum minime usurpasse in Corinthios, quia potius eos in pa-

cem liberam et laetitiae plenam asserere studuerit. *Fide enim statis.* Cur hoc addiderit, alii aut dissimulant penitus, aut non satis clare docent. Ego iterum argumentum esse puto a repugnantibus. Si enim hic est fidei effectus atque haec natura, fulcire nos, ut stemus: absurdum est, ut sit hominibus subiecta. Ita tollitur iniusta illa dominatio, cuius crimen a se nuper depulit.

1. *Decreveram autem.* Quisquis fuerit capitum divisor, fecit hic ineptam sectionem. Nunc enim demum exponit Apostolus, quomodo illis pepercerit. Decreveram, inquit, non venire ad vos amplius cum tristitia: hoc est, adventu meo causam tristitiae vobis afferre. Venerat enim semel per Epistolam, qua eos acriter pupugerat. Itaque quo tempore nondum resipuerant, venire ad eos noluit, ne coram iterum moerore eos afficere cogeretur. nam malebat eorum resipiscentiae dare longius temporis spatium. Et verbum ἔκρινα omnino verti debet in tempore plusquamperfecto: quia, rationem afferens interpositae morae, superioris temporis consilium exponit.

2. *Si enim ego contristo.* Probatio superioris sententiae. nemo sibi libenter moerorem accersit. dicit autem Paulus, sibi ita communem esse sympathiam cum Corinthiis, ut nequeat, nisi ipsis hilaribus, gaudere. imo ipsos sibi causam et auctores laetitiae esse testatur: quod non poterant, si fuissent ipsi tristes. Hic affectus si in Pastoribus vigeat, optimum erit temperamentum, ne terroribus animos perturbent, quos laeta comitate fovere debuerant. Nam hinc nimis morosa severitas, quod Ecclesiae salute non perinde laetamur, ut deceret.

3. Et scripseram vobis hoc, ne veniens tristitiam super tristitiam haberem, a quibus oportebat me gaudere: fiduciam habens de vobis omnibus, quod meum gaudium vestrum omnium sit. 4. Ex multa enim afflictione et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrimas: non ut contristaremini, sed ut caritatem cognosceretis, quam habeo abundantius erga vos. 5. Siquis autem contristavit, non me contristavit, sed ex parte: ut ne vos omnes gravem.

3. *Scripseram vobis.* Sicuti nuper dixerat se ideo distulisse adventum ad eos suum, ne secundo tristis et rigidus veniret: ita nunc quoque se per Epistolam primo tristem venisse docet, ne coram severitatis suae rigorem sentirent. quare non est, quod de priore illa tristitia conquerantur, in qua illis consulere voluit. Longius etiamnum procedit: nempe quod scribendo noluerit eis moerorem incutere, aut dare aliquam significationem indignationis: sed potius suum erga eos studium probare, suumque amorem. Hoc modo siquid fuit acerbitatis in Epistola, non mitigat tantum, sed etiam amabile et suave reddit. Sed quum postea fateatur quod hic negat, videtur secum pugnare. Respondeo, nullam esse repugnantiam: neque enim fatebitur hunc sibi finem ultimum fuisse, contristare Corinthios: sed viam qua eos ad verum gaudium perduceret. Priusquam tamen hoc dicat, de fine hic tantum loquitur: medium, quod minus gratum erat, omittit, vel paulisper suspendit. *Fiduciam habens.* Fiduciam hanc sibi sumit erga Corinthios, ut vicissim ita sint persuasi de animo ipsius. Nam qui odit, invidet: ubi commune gaudium, illic perfectus amor sit oportet. Quodsi Pauli opinioni iudicioque non respondeant Corinthii, indigne eum frustrantur.

4. *Ex multa enim afflictione.* Altera ratio mitigandae asperitatis, qua usus fuerat: nam qui ridentes voluptatem capiunt ex alio-

rum fletu, quum in eo crudelitatem suam prodant, non possunt nec debent ferri. Paulus autem longe aliter affectum se fuisse testatur. Vehementia doloris, inquit, mihi extorsit quaecunque scripsi. quis non excuset ac boni consulat quod ab eo animi affectu proficiscitur? praesertim quum ipse non sua sed eorum causa et culpa angeretur: deinde non evomeret dolorem suum, ut in eos exonerando se levaret: sed potius ut suum illis amorem ostenderet. His de causis non oportuit Corinthios exacerbari duriori reprehensione. *Lacrimas* addit: quae in viro forti et magnanimo ingentis doloris indicium sunt. Hic perspicimus, ex quo animi sensu manare debeant piae sanctaeque reprehensiones et obiurgationes. Sunt enim multi clamosi reprehensores, qui in vitia declamitando, vel potius fulminando, mirum zeli ardorem prae se ferunt: interea securo sunt animo, ut videantur per lusum guttur et latera exercere velle. At pii Pastoris est, flere secum priusquam alios ad fletum provocet: tacita cogitatione discruciari priusquam indignationis signum edat: et plus retinere apud se doloris, quam aliis faciat. Notandae etiam Pauli lacrimae: quae sua abundantia mollitiem testantur, sed magis heroicam quam fuerit illa ferrea Stoicorum durities. Quo enim teneriores sunt caritatis affectus, eo sunt laudabiliores. Adverbium *Abundantius* comparative potest exponi. Atque ita tacita querimonia esset, Corinthios non referre pares in amore vices, quia frigidius diligant, a quo ardenter amantur. Simplicius tamen accipio, quod Paulus suum erga eos amorem extollat, ut haec persuasio quicquid severitatis est in eius verbis, mitiget.

5. *Siquis autem.* Tertia ratio leniendae offensionis, quod dolorem habuerit communem cum illis: et causa aliunde profecta sit. Pariter, inquit, doluimus: et alius in culpa est. quanquam de hoc ipso etiam mitius loquitur, quum dicit *Siquis:* non affirmans, sed potius rem suspendens. Porro locus hic a quibusdam sic intelligitur, quasi velit Paulus dicere: Qui mihi causam dedit moeroris, ille vos quoque offendit. mecum enim debuistis pariter dolere: parum tamen abest, quin solus doluerim. Nolo enim simpliciter hoc dicere, *ne vos omnes gravem.* Ita in secundo membro esset correctio prioris. Sed Chrysostomi expositio multo est aptior. Legit enim uno contextu: Non me solum ille contristavit, sed propemodum vos omnes. Et quod dico Ex parte, id eo facio, ne illum nimis gravem. Tantum in particula hac *Ex parte* a Chrysostomo dissentio. Interpretor enim positam pro Quodammodo. Scio Ambrosium de parte sanctorum accipere: quia divisa esset Corinthiorum Ecclesia: sed illud est argutum magis quam firmum.

6. Sufficit ei qui talis est, correctio, quae illi contigit a pluribus: 7. Ut potius e diverso debeatis condonare, et consolari: ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est. 8. Quamobrem obsecro vos, ut confirmetis erga eum caritatem. 9. Nam in hoc etiam scripseram vobis, ut probationem vestri cognoscerem: an ad omnia obedientes sitis. 10. Cui autem condonatis, etiam ego. etenim cui condonavi, siquid condonavi, propter vos condonavi in conspectu Christi. 11. Ut ne occupemur a Satana. non enim cogitationes eius ignoramus.

6. *Sufficit.* Iam mansuetudinem ad eum quoque extendit, qui prae aliis graviter peccaverat: et cuius causa excanduerat adversus omnes, quod ad eius scelus conniverent. Quum huic quoque veniam indulgeat, qui poena maiore dignus erat: illustre specimen

habent Corinthii, ex quo perspiciant, quantum a nimia austeritate abhorreat. Tametsi non id facit tantum in Corinthiorum gratiam: sed quia ipse sponte erat placabilis. debebant tamen in hac facilitate agnoscere Corinthii summam eius humanitatem. Adde quod non tantum exorabilem se praebet, sed alios hortatur, ut eadem lenitate eum recipiant in gratiam. sed haec paulo distinctius consideremus. Agitur de eo qui incestis novercae nuptiis se polluerat: quoniam flagitium erat minime tolerabile, Paulus excommunicari hominem iusserat. Corinthios etiam durius increpaverat, quia tamdiu scelus hoc dissimulatione et patientia fovissent. Ex hoc loco apparet, illum resipuisse, quum fuisset ab Ecclesia monitus. Iubet ergo Paulus, illi dari veniam, et consolatione etiam sublevari. Locus diligenter observandus. docet enim, qua aequitate et clementia temperanda sit disciplina Ecclesiae, ne rigor modum excedat. Severitate opus est, ne impunitate (quae peccandi illecebra merito vocatur) mali reddantur audaciores. Sed rursus, quia periculum est, ne is qui castigatur, animum despondeat, hic adhibenda est moderatio: nempe ut Ecclesia simulatque resipiscentiam illius certo cognoverit, ad dandam veniam sit parata. Qua in parte ego prudentiam desidero in veteribus episcopis. neque sane excusari debent, quin potius notandus est eorum error, ut cavere discamus. Paulus resipiscentia peccatoris contentus est, ut Ecclesiae reconcilietur: illi vero, nulla resipiscentiae habita ratione, canones de triennali, de septennali, et interdum totius vitae poenitentia ediderunt: quibus miseros homines ab Ecclesiae communione excludunt. Atque hac via aut magis alienatur ab Ecclesia peccator, aut in hypocrisin inducitur. Quodsi per se esset probabile institutum, tamen ad illud improbandum mihi haec ratio sufficeret: quod dissidet a Spiritus sancti regula, quam hic praescribit Apostolus.

7. *Ne absorbeatur a tristitia.* Hic excommunicationis est finis, quod ad personam eius qui deliquit, ut, peccati sui sensu confusus, coram Deo et Ecclesia humilietur: ac cum vera displicentia et reatus confessione precetur veniam. Qui eo usque adductus est, iam consolatione magis indiget quam obiurgatione. itaque si durius cum eo agere pergas, crudelis erit insultatio, non disciplina. Sedulo igitur cavendum, ne ultra hunc finem urgeantur. Nihil enim periculosius quam Satanae ansam porrigere, ut peccatorem ad desperationem sollicitet. Armamus autem Satanam, quoties eos qui seria peccati sui agnitione tanguntur, consolatione destituimus.

9. *Nam in hoc etiam scripseram.* Occupat obiectionem qua uti poterant: Quid ergo tibi volebas, quum tantopere succensuisti, quia in eum non animadvertebamus? Ex tam severo iudice repente fieri patronum, nonne signum est hominis inter contrarios affectus fluctuantis? Haec cogitatio multum detrahere poterat ex Pauli auctoritate. verum respondet se obtinuisse quod quaerebat: itaque sibi esse satisfactum: ut iam dandus sit locus misericordiae. Correcta enim eorum segnitie nihil iam obstabat, quominus hominem prostratum et iacentem sua mansuetudine erigerent.

10. *Cui autem condonatis.* Quo facilius eos placaret, suum suffragium veniae ab illis datae adiunxit, acsi diceret: Ne dubitetis ignoscere: ego mihi ratum fore polliceor quicquid egeritis, iamque vestrae ignoscentiae subscribo. Secundo dicit se hoc facere in eorum gratiam: et quidem sincere et ex animo. Iam demonstraverat, quam cuperet hominis saluti esse consultum: nunc vero etiam se libenter hoc Corinthiis dare affirmat. Pro *conspectu Christi* aliqui Personam malunt: quia Paulus in illa reconciliatione Christi vices obibat, et personam quodammodo sustinebat: sed mihi magis probatur, quod sincere et absque simulatione remittere se testetur. Solet enim hac loquutione exprimere puram et minime fucatam

rectitudinem. Quodsi cui tamen prior ille sensus arrideat, notandum erit, Christi personam in medium statui, quia nihil est quod magis ad misericordiam flectere nos debeat.

11. *Ne occupemur a Satana.* Potest referri ad id quod superius dixerat de immodica tristitia. Est enim illa pessima Satanae circumventio, quum excussa omni consolatione, quasi desperationis abysso, nos absorbet: atque ita exponit Chrysostomus. Ego tamen ad Paulum et Corinthios referre malo. Duplex enim illis erat periculum a Satanae insidiis: nempe si nimium fuissent austeri ac morosi: vel si orta fuisset inter eos dissensio. Accidit enim persaepe, ut pro correctionis zelo obrepat Pharisaicus rigor, qui miserum peccatorem praecipitet magis quam sanet. Sed de secundo potius loquitur, mea quidem sententia. nisi enim aliquatenus Corinthiorum voto obsecundasset Paulus, Satan dissidio inter eos conflato invaluisset. *Non enim cogitationes.* Hoc est: Scimus, a Domino moniti, hunc assidue lapidem ab eo moveri, ut, quum palam nos perdere nequit, occulte adoriendo, incautos opprimat. quum ergo noverimus, obliquis artibus ab eo nos impeti, et clandestinis molitionibus oppugnari: longe prospiciendum, nequa nobis noceat. Cogitationes hic posuit sicut Hebraei utuntur voce זמה, sed in malam partem, pro astutis consiliis et machinationibus, quae fidelibus non debent esse incognitae: neque erunt, modo se tradant Spiritui Dei regendos. In summa, quum moneat Deus, Satanam omnia moliri, quo nos circumveniat: praeterea doceat, quibus modis circumvenire nos possit: nostrum est mature occurrere, nequa illi rima ad penetrandum pateat.

12. Porro quum venissem Troadem in Evangelium Christi: etiam ostio mihi aperto in Domino, 13. Non habui relaxationem spiritui meo, eo quod non inveneram Titum fratrem meum: sed illis valedicens profectus sum in Macedoniam. 14. Deo autem gratia, qui semper triumphare nos facit in Christo: et odorem cognitionis eius manifestat per nos in omni loco. 15. Quia Christi suavis odor sumus Deo, in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt. 16. Illis quidem odor mortis in mortem: illis vero odor vitae in vitam. et ad haec quis idoneus? 17. Non enim sumus quemadmodum multi, adulterantes sermonem Dei: sed tanquam ex sinceritate, tanquam ex Deo, in conspectu Dei in Christo loquimur.

12. *Quum venissem Troadem.* Nunc commemorando, quid interea egerit, ubi locorum fuerit, quod iter peregrinando tenuerit, magis ac magis confirmat quod superius dixerat de suo ad Corinthios adventu. Dicit se Troadem ex Epheso venisse Evangelii causa. neque enim illac transeundum erat in Achaiam iter facturo, nisi per Macedoniam transire vellet. Sed quum illic Titum non invenisset, quem Corinthum miserat, et per quem certior fieri debebat de statu illius Ecclesiae: tametsi multum illic prodesse poterat, et occasionem habebat in manibus, dicit se tamen, omnibus posthabitis, in Macedoniam venisse studio videndi Titi. Argumentum singularis cuiusdam erga Corinthios amoris, adeo fuisse de ipsis sollicitum, ut nusquam quiesceret, etiam magna spe profectus oblata, nisi rebus ipsorum cognitis. inde patet, cur distulerit suum adventum. nolebat venire, nisi prius colloquutus esset cum Tito. Ex Titi deinde relatu intellexit, nondum maturum tunc fuisse veniendi tempus: per-

spicuum ergo est, ita dilectos fuisse Corinthios a Paulo, ut profectiones suas omnes longosque circuitus eorum saluti attemperaret: proinde serius quam promiserat venisse ad eos, non quia fidei datae oblitus consilium temere mutasset, aut abreptus fuisset aliqua levitate, sed quia utilior illis esset mora. *Etiam ostio mihi aperto.* De hac metaphora dictum est in postremum caput prioris Epistolae. significat occasionem Evangelii promovendi fuisse oblatam. Sicuti enim ostio aperto patet ingressus: ita progressus faciunt servi Domini, quum datur facultas. Clauditur ostium, ubi nulla spes fructus ostenditur. Sicuti autem ostio clauso novum iter potius ingredi convenit, quam, ultra tendendo, frustra nos inutili labore fatigare: ita, ubi apparet aedificandi facultas, existimemus ostium, Dei manu nobis apertum, ut illuc Christum inferamus: neque subtrahamus nostrum obsequium tam benignae Dei invitationi. Verum in eo peccasse videtur Paulus, quod neglecta, aut saltem relicta praesenti facultate, in Macedoniam se contulerit. Nonne potius insistere oportuit operi quod ad manum habebat, quam post illud leviter inchoatum alio repente se proripere? et iam diximus, ostii apertionem testimonium esse Divinae vocationis: quod verissimum est. Respondeo, Paulum, quum nequaquam uni Ecclesiae addictus esset, sed multis simul obligatus, non debuisse praesenti unius aspectu aliarum curam deponere. Deinde quo plus habebat coniunctionis cum Ecclesia Corinthiaca, debuisse eo propensiorem esse ad illam iuvandam: sic enim reputandum est, aequum fuisse, ut Ecclesiam quam ministerio suo fundaverat, singulari affectu complecteretur. sicuti hodie nostrum quidem officium est, toti Ecclesiae servire, curareque universum eius corpus: unicuique tamen maior et sanctior est necessitudo cum sua Ecclesia, cui proprie servit. Res Corinthi parum feliciter habebant, ut de exitu non vulgariter anxius foret Paulus. non igitur mirum, si hoc stimulo compulsus ab occasione alioqui non negligenda discesserit, quum ad omnes partes simul obeundas nequaquam sufficeret. Quanquam verisimile non est, Troade pedem movisse, quin prius in ostium illud apertum aliquem suo loco induceret.

14. *Deo autem gratia.* Hic de ministerii sui successu iterum gloriatur: et quam non fuerit ipse otiosus, quocunque locorum venisset, praedicat. verum ut absque invidia hoc facit, incipit a gratiarum actione quam postea adhuc repetet. Non extollit autem per ambitionem res suas gestas, ut suum nomen efferatur: neque per simulationem Deo gratias agit instar Pharisaei, fastu interea et arrogantia inflatus: sed ex animo cupit agnosci solius Dei opus quicquid erat laude dignum, ut sola eius potentia magnifiat: et laudes suas commemorat in Corinthiorum bonum: ut, quum audiunt, alibi tanto cum fructu eum serviisse Domino, non patiantur inutilem esse apud se eius laborem: et revereri discant eius ministerium, quod Deus ubique tam gloriosum ac frugiferum reddebat. Nam quod Deus tam magnifice honorat, contemnere aut parvi aestimare, nefas est. Nihil autem magis noxium erat Corinthiis, quam de Pauli Apostolatu et doctrina maligne sentire: nihil rursum utilius quam honorifice utrumque amplecti. coeperat autem contemptui haberi apud multos: itaque tacere non debuit. Adde quod improborum maledicentiae sanctam hanc gloriationem opponit. *Qui triumphare facit nos.* Si reddas verbum verbo, erit: Qui nos triumphat: sed aliud sentit Paulus, quam quod significat Latinis haec loquutio. Triumphari enim dicuntur captivi, qui, ignominiae causa, vincti catenis ante victoris currum trahuntur. Paulus autem intelligit, se quoque triumphi, quem Deus agebat, fuisse participem: quod esset opera sua acquisitus. qualiter legati currum primarii ducis equis insidentes comitabantur, tanquam honoris socii. Ergo quemad-

modum sub Dei auspiciis militant omnes Evangelii ministri: ita et victoriam illi et triumphi honorem acquirunt. verum singulos pro gradu militiae, in quo eos collocavit, et pro industria sibi navata, triumphi societate dignatur. Ita triumphum quidem agunt, sed Dei magis quam suum. Addit, *In Christo*, in cuius persona triumphat Deus ipse, sicut in eum contulit omnem imperii gloriam. Siquis reddere malit: Qui triumphat per nos, sensus eo quoque modo non male constabit. *Odorem cognitionis.* Triumphus erat, quod potenter et magnifice Deus per ipsum operabatur, odore gratiae suae salvifico mundum perfundens, dum per eius doctrinam quosdam adducebat ad Christi cognitionem. continua est autem metaphora odoris, qua tam amabilis Evangelii suavitas, quam vis et efficacia exprimitur ad vitam spirandam. Interea admonet Paulus, adeo insipidam non esse suam praedicationem, ut solo odore animas vivificet. hinc vero discamus, non alios rite proficere in Evangelio, quam qui bona Christi fragrantia incitantur ad eum expetendum, ut mundi illecebris valedicant. Dicit autem *In omni loco:* quibus verbis significat, nusquam se venire, ubi non fructificet: ac ubicunque sit, illic exstare operae suae pretium. Sciebant Corinthii, quot locis Christi Evangelium ante sparsisset: dicit nunc, ultima primis quadrare.

15. *Christi suavis odor.* Quam metaphoram aptaverat Christi notitiae, nunc ad personas Apostolorum transfert: sed eadem ratione. quemadmodum enim lux mundi vocantur, quia facem Evangelii praeferendo homines illuminent: non autem quia proprio splendore illis praeluceant: ita odoris nomen habent: non quia fragrantiam ex se ipsis ullam emittant, sed quia doctrina quam ferunt, odorifera sit ad imbuendum suaveolentia sua totum mundum. Certum est autem, elogium hoc competere omnibus Evangelii ministris: quia, ubicunque pura est ac non fucata Evangelii praedicatio, illic reperietur vis odoris, quam hic praedicat Paulus. Non dubium tamen, quin de se ac sui similibus peculiariter agat, in suam laudem vertens quod obtrectatores vitio dabant. quod enim a multis impugnaretur, quod multorum odiis esset expositus, inde eum vili pendebant. Respondet ergo, fidos et sinceros Evangelii ministros suaviter olere coram Deo: non tantum quum salutari odore animas vivificant, sed etiam quum exitium afferunt infidelibus. itaque Evangelium nihilo propterea minoris aestimandum. Uterque Deo gratus est odor, inquit: et quo electi recreantur in salutem, et quo reprobi enecantur. Praeclarus locus, quo docemur, qualiscunque sit eventus nostrae praedicationis, hoc tamen ipsum Deo placere, ut Evangelium praedicetur, gratumque illi esse nostrum obsequium: nec quicquam decedere ex dignitate Evangelii, quia non omnibus prosit. nam in eo quoque glorificatur Deus, quod reprobis cedit in exitium: adeoque sic evenire oportet. Quodsi Deo suavis est odor, nobis quoque esse debet: hoc est, non convenit nos offendi, si Evangelii praedicatio non omnibus sit salutaris: sed potius reputemus, abunde sufficere, si iustam reprobis damnationem afferendo Dei gloriam promoveat. Verum si mundo foeteant Evangelii praecones, quia successus non per omnia votis respondeat: habent eximium solatium, quod adolent suffitum Deo bonae fragrantiae, foetorque ille mundi Deo et Angelis bonus est odor. Vocabulum Odoris magnam habet emphasin: perinde enim valet acsi dixisset: Tanta est vis Evangelii in utramque partem, ut non gustu solum, sed olfactu solo aut vivificet aut interficiat. Quicquid sit, nunquam frustra praedicatur, quin valeat aut in vitam aut in mortem. Sed quaeritur, qui conveniat hoc cum natura Evangelii, quod paulo post vocabit ministerium vitae. Responsio facilis est, quod Evangelium praedicatur in salutem, id esse illius proprium: sed huius salutis participes esse solos

fideles. interea incredulis esse damnationis occasionem, quod ab eorum vitio contingit. Ita Christus non venit in mundum, ut mundum condemnaret. quid enim opus erat, quum simus extra ipsum omnes damnati? Apostolos tamen ad ligandum non minus quam ad solvendum, et ad retinenda non minus quam remittenda peccata mittit. Lux est mundi, sed infideles excaecat: Petra est fundamentalis, sed multis etiam lapis offendiculi. Semper ergo distinguendum est proprium Evangelii officium ab accidentali (ut ita loquar), quod hominum pravitati imputandum est: qua fit, ut vita illis vertatur in mortem.

16. *Et ad haec.* Exclamatio haec quibusdam videtur esse interposita ad vitandam arrogantiam: quia fateatur rem esse humana facultate superiorem, bonum Christo Apostolum se praestare. sic autem laus in Deum transcribitur. Alii putant notari bonorum ministrorum paucitatem. Ego tacitam antithesin subesse existimo, quae statim exprimitur, acsi diceret: Vulgaris quidem est professio, et multi confidenter se iactant: sed rem ipsam habere, rarae est eximiaeque virtutis. nihil mihi usurpo quod non in me comperiatur, si eo ventum fuerit. Ergo quum titulum sibi promiscue usurpent, quibus docendi officium inter se commune est, Paulus excellentiam peculiarem sibi vindicans, ab eorum grege se eximit, qui nulla aut exigua Spiritus virtute pollebant.

17. *Non enim sumus.* Iam apertius pseudoapostolis se opponit, atque id amplificandi causa, et simul, ut eos a laude quam sibi vindicavit, excludat. Iure, inquit, de meo Apostolatu magnifice loquor. non enim vereor, ne arguar vanitatis, si rei experimentum quaeritur. Sed multi falso idem sibi arrogant, qui nihil reperientur habere mecum simile. verbum enim Domini adulterant: quod ego summa fide et sinceritate in Ecclesiae aedificationem administro. Caeterum non est mihi verisimile, qui hic taxantur, doctrinas palam impias aut falsas praedicasse: sed potius arbitror eos aut quaestus aut ambitionis causa rectum doctrinae usum corrupisse: ut omni energia careret. Id vocavit *Adulterare.* Erasmus Cauponari maluit. Graecum verbum *καπηλεύειν* a propolis sumptum est, aut cauponibus, quibus mos est suas merces fucare, quo pluris veneant. In hac significatione an verbum Cauponari legatur apud Latinos, nescio. Certum quidem est ex contrario membro, Paulum hic doctrinae corruptelam voluisse exprimere: non quia a veritate deficerent, sed quod eam fucatam proponerent, non in genuina sua sinceritate. Dupliciter enim corrumpitur Dei doctrina: directe, quum falsitati et mendaciis admista, non amplius pura, nec germana Dei doctrina est, sed falso sub hoc titulo commendatur: indirecte, quum retenta puritate flectitur tamen huc et illuc in hominum gratiam, et indignis lenociniis deformatur, ad aucupandum favorem. quemadmodum reperientur nonnulli, in quorum doctrina nulla erit impietas: sed quia aut plausus mundi venantur acumen suum et facundiam venditando, aut locum aliquem ambiunt, aut inhiant turpi lucro, aut emergere quoquo modo cupiunt: depravant nihilominus ipsam doctrinam, qua perperam abutuntur, et quam pravis suis cupiditatibus servire faciunt. Retineo igitur libenter Adulterandi verbum: quia melius exprimit quid evenire omnibus soleat, qui sacrosancto Dei verbo tanquam pila ludunt, ac illud transfigurant, prout illis est commodum. Necesse enim est, ut degenerent a veritate, et factitium quoddam adulterinumque Evangelium praedicent. *Sed tanquam ex sinceritate.* Nota similitudinis hic supervacua est, ut aliis multis locis. Corruptelae, cuius meminerat, primum opponit sinceritatem, quae tam ad praedicationis formam quam ad affectum animi referri potest: mihi hoc secundum magis probatur. Deinde fidam et religiosam dispensationem: quod ipse Evangelium sibi a

Deo commissum, et apud se depositum, de manu in manum (quod aiunt) Ecclesiae fideliter tradat. Tertio adiungit intuitum Divinae praesentiae. Nam haec tria quisquis habuerit, non est periculum, ne verbum Dei corrumpere in animum inducat. Primum est, ut recto Dei zelo agamur: alterum, ut meminerimus eius negotium nos agere: nec quicquam proferamus nisi ab ipso profectum: tertium, ut cogitemus, nihil nisi ipso teste ac spectatore nos agere: atque ita omnia ad eius iudicium referre discamus. *In Christo* perinde valet ac Secundum Christum. Nam quod Erasmus reddidit Per Christum, nihil ad Pauli mentem.

Cap. III.

1. Incipimus rursum nos ipsos commendare? numquid, sicuti quidam, commendatitiis epistolis opus habemus ad vos? aut commendatitiis a vobis? 2. Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quae cognoscitur et legitur ab omnibus hominibus. 3. Dum palam fit, vos esse Epistolam Christi, subministratam a nobis, scriptam non atramento, sed Spiritu Dei vivi: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carneis.

1. *Incipimus.* Apparet, hoc quoque fuisse illi obiectum, quod nimius esset in praedicandis rebus suis gestis: et quidem ab iis quibus dolebat, quam appetebant nominis gloriam, eius magnitudine suffocari. Iam ergo in priore Epistola (meo iudicio) hoc reprehenderant, quod in se laudando immodicus foret. *Commendare* hic significat inaniter se iactare, et praeter modum, aut certe ambitionis causa laudes suas recensere. Habebant speciosum praetextum Pauli calumniatores, quod per se putida res sit et odiosa, propriae laudis buccinatorem esse. sed Paulum excusabat necessitas, quod nonnisi coactus gloriabatur. Finis etiam liberabat eum ab omni calumnia: quoniam non aliud spectabat, quam ut Apostolatus sui honor salvus maneret in Ecclesiae aedificationem. nisi enim imminutus fuisset Christi honor, facile tacitus sivisset de sua existimatione detrahi. Videbat etiam hoc plurimum nocere Corinthiis, quod auctoritate minus apud eos valeret. Primum ergo calumniam eorum adducit: significans, se non prorsus esse ignarum, quinam apud eos sermones volitassent. *Numquid opus habemus.* Responsio est magis ad personam quam ad rem (ut vulgo dicunt), tametsi de re postea dicet quantum satis erit. Sed nunc eorum malignitatem arguit, quod moleste ferebant, siquando invitus, adeoque ipsis cogentibus, mentionem faceret gratiae sibi a Deo collatae: quum ipsi Epistolas hinc inde emendicarent, ambitiosis tantum commendationibus farctas. Negat sibi verborum commendatione opus esse: quum factis suis abunde laudetur. ieiunam autem in illis gloriae cupiditatem demonstrat, quod per hominum suffragationes se insinuarent. hoc modo eleganter et apposite refellitur eorum calumnia. Neque tamen inde colligendum est, simpliciter et per se rem esse malam, commendationem accipere, qua in bonum finem utaris. Ipse enim Paulus multos commendat, non facturus, si esset illicitum. Sed duo hic requiruntur: ut non sit commendatio blanditiis elicita, sed enucleatum testimonium: deinde ne promovendi hominis causa detur, sed tantum ut regno Christi promovendo serviat. Ideo dixi Paulum habuisse eorum respectum, quorum fuerat calumniis impetitus.

2. *Epistola nostra vos.* Non caret artificio, quod suam gloriam constituit in salute Corinthiorum, acsi diceret: Quamdiu eritis Christiani, satis habebo commendationis. Fides enim vestra me praedicat: quia Apostolatus mei est sigillum. Quum dicit *scriptam in cordibus*, hoc de Silvano et Timotheo potest intelligi, et tunc erit sensus: Nos contenti sumus hac laude, quam ex re ipsa consequimur. aliorum commendationes in oculis hominum volitant: haec nostra suam sedem habet in conscientiis. Potest etiam ad Corinthios ex parte referri, hoc sensu: Qui commendationes impetrant, non habent in conscientia quod in charta scriptum gestant: et qui commendant alios, indulgentia saepe magis id faciunt quam iudicio: nos vero utrimque insculptum in cordibus habemus Apostolatus nostri testimonium. *Quae cognoscitur.* Posset etiam legi: Quae cognoscitur et agnoscitur, propter dubiam significationem verbi *ἀναγινώσκεσθαι:* et nescio, an non melius conveniret. nolui tamen discedere a recepta translatione, nisi coactus. Tantum admonitus sit lector, ut consideret, utrum sit melius. Si Agnosci legamus, tacita inter certam et perspectae fidei epistolam, et inter supposititias erit antithesis. Et certe quod proxime sequitur, in hanc partem magis propendet: quia Epistola Christi ementitis et falsis opponitur.

3. *Vos esse Epistolam Christi.* Perseverans in metaphora, dicit Epistolam a Christo scriptam esse: quia opus illius erat Corinthiorum fides. *Subministratam* a se dicit, quasi fuerit vice calami et atramenti. Denique Christum facit auctorem, se vero organum: ut calumniatores intelligant sibi cum Christo esse negotium, si maligne contra obtrectare pergant. Quae sequuntur, posita sunt ad exaggerandam Epistolae huius auctoritatem. secundum vero iam spectat ad comparationem Legis et Evangelii. Hac enim occasione paulo post ad eam descendet, sicut videbimus. Antitheses *Atramenti* et *Spiritus*, *Lapidum* et *Cordis*, ad auxesin non parum valent. Plus enim exprimit, quum atramentum opponit Dei Spiritui, et lapides cordi, quam si Spiritum et cor, sine contentione, nominasset. *Non in tabulis lapideis.* Alludit ad promissionem quae habetur Ierem. 31, 31. et Ezech. 37, 26. de gratia Novi testamenti. Percutiam, inquit, foedus novum cum ipsis, non quale pepigeram cum Patribus eorum: sed inscribam cordibus eorum leges meas, et visceribus eorum insculpam. Item, Auferam cor lapideum in medio tui, et dabo tibi cor carneum, ut ambules in praeceptis meis. Hoc beneficium in sua praedicatione fuisse impletum dicit Paulus. unde palam apparet, fidum esse novi foederis ministrum: quae legitima est Apostolatus approbatio. Epithetum *Carnei* non capitur hic in malam partem, sed molle et flexibile significat: quoniam opponitur Lapideo, hoc est duro et contumaci: quale est cor hominis a natura, donec subactum Dei Spiritu fuerit.

4. Fiduciam autem eiusmodi per Christum habemus erga Deum: 5. Non quod idonei simus ex nobis ad cogitandum quicquam, tanquam ex nobis: sed facultas nostra ex Deo est. 6. Qui nos fecit idoneos ministros Novi testamenti, non literae, sed Spiritus. nam litera quidem occidit: Spiritus autem vivificat. 7. Quodsi ministerium mortis in literis insculptum in lapidibus fuit in gloria, ita ut non possent intueri filii Israel in faciem Mosis propter gloriam vultus eius, quae aboletur: 8. Quomodo non magis ministerium Spiritus erit in gloria? 9. Si enim ministerium

damnationis, gloria: quomodo non magis abundet (vel *excellat*) ministerium iustitiae in gloria? 10. Etenim quod glorificatum fuit, in hac parte, non fuit glorificatum propter antecellentem gloriam. 11. Si enim quod aboletur, per gloriam: multo magis quod manet, erit in gloria.

4. *Fiduciam autem.* Quia magnificum erat encomium illud, quo se ac suum Apostolatum ornaverat Paulus: nequid de se arrogantius, quam par sit, praedicare videatur, totam gloriam in Deum transfert, a quo fatetur sibi datum quicquid habet. Hac, inquit, iactantia Deum magis quam me ipsum extollo, cuius gratia sum quicquid sum. Addit *Per Christum*, suo more: quod hic veluti canalis est per quem ad nos omnia Dei beneficia fluunt.

5. *Non quod idonei.* Non est haec fictae modestiae submissio, quod ita sibi omnia adimit: sed quod sentit, ex animo loquitur. Videmus autem, ut nihil homini reliquum faciat. Est enim minima fere pars boni operis, cogitatio: hoc est, neque primas, neque secundas laudis partes habet atqui ne hanc quidem nobis concedit. Quum minus sit *cogitare*, quam velle, quantum desipiunt qui sibi rectam voluntatem arrogant, quando ne bene cogitare quidem illis relinquit Paulus? Papistae decepti sunt vocabulo Sufficientiae, quod posuerat Vetus interpres. nam se elapsos putant, si fateantur hominem non esse parem capiendis bonis consiliis: interea vero tribuant illi rectam mentis intelligentiam, quae, a Deo paululum adiuta, per se aliquid valeat. Paulus autem non *αὐτάρκειαν* modo, sed etiam *ἱκανότητα* homini suppetere negat: quae tantundem valet ac idoneitas, si hoc verbum Latinis in usu foret. non poterat igitur magis hominem nudare omni bono.

6. *Qui nos fecit idoneos.* Confessus fuerat se prorsus esse ineptum: nunc se Dei gratia aptatum ad munus praedicat, cui ante erat inutilis. Unde eius magnitudo et difficultas colligitur: quando a nemine obiri potest qui non fuerit ante a Deo comparatus et formatus. Atque hoc etiam Apostoli consilium est, extollere Evangelii dignitatem. nec dubium est, quin oblique eorum inopiam perstringat qui suas dotes magnifice iactabant, quum ne una quidem coelestis gratiae gutta essent praediti. *Non literae, sed Spiritus.* Nunc comparationem persequitur Legis et Evangelii, quam prius attigerat. Incertum est autem, inductusne ad hanc disputationem fuerit, quod videret perversos quosdam Legis aemulatores esse Corinthi: an alia occasione eam susceperit. Ego, quia nullo argumento mihi apparet, pseudoapostolos illic Legem Evangelio permiscuisse, magis existimo, quum negotium haberet cum frigidis declamatoribus qui garrulitate tantum favorem captarent, videretque Corinthiorum aures tali ostentatione deliniri: voluisse illis ostendere, quae praecipua esset Evangelii virtus, et quae praecipua laus ministrorum. porro hanc reponit in efficacia Spiritus. Ad id probandum non mediocriter valebat Legis et Evangelii comparatio. haec mihi ratio fuisse videtur, cur ad eam descenderit. Caeterum non dubium est, quin per literam Vetus testamentum intelligat: sicuti Evangelium Spiritus nomine. nam quum se dixisset ministrum Novi testamenti, continuo vice expositionis adiecit, se ministrum esse Spiritus, et literam opposuit Spiritui. Nunc excutienda est ratio huiusce appellationis. Invaluit Origenicum illud commentum, per literam sensum Scripturae grammaticum et genuinum (quem literalem vocant) debere intelligi: per Spiritum vero sensum allegoricum, qui vulgo censetur spiritualis. Itaque nihil aliquot saeculis magis tritum fuit aut receptum quam hic clavem a Paulo tradi Scripturae per allegorias exponendae: quum tamen hoc sit ab eius mente alienissimum.

Nam Literae nomine significat externam praedicationem quae cor non attingat: per Spiritum vero doctrinam vivam, quae efficaciter operetur in animis per gratiam Spiritus. Litera ergo perinde valet ac literalis praedicatio, hoc est mortua et inefficax, quae tantum auribus percipitur. Spiritus autem est doctrina spiritualis, hoc est, quae non ore tantum pronuntiatur, sed efficaciter in animas usque vivo sensu penetrat. Respexit enim Paulus ad locum Ieremiae (31, 31.) quem nuper citavi: ubi Dominus Legem suam voce promulgatam fuisse dicit: et ideo parvae fuisse durationis, quia populus eam minime amplexus fuerit ex corde: promittit autem Spiritum regenerationis sub regno Christi, qui Evangelium suum, hoc est foedus novum, cordibus inscribat. Nunc huius prophetiae complementum Paulus gloriatur in sua praedicatione exstare: ut agnoscant Corinthii, quam nihili sit loquacitas Thrasonum, qui absque Spiritus energia declamitant. Verum quaeritur, an Deus sub Veteri testamento insonuerit tantum externa voce: non autem intus loquutus sit piorum cordibus per Spiritum. Primo respondeo, Paulum hic considerare, quid fuerit proprium Legis: nam quamvis Deus tunc per Spiritum operaretur, illud tamen non erat ex ministerio Mosis, sed ex Christi gratia. Quemadmodum habetur Iohannis 1, 17.: Lex per Mosem, Gratia et veritas per Iesum Christum. Certe gratia Dei toto illo tempore otiosa non fuit: sed sufficit, quod non fuerit proprium Legis beneficium. Moses enim partibus suis defunctus erat, quum vitae doctrinam tradidisset, additis minis et promissionibus. Hac ratione Legem vocat literam, quia per se mortua sit praedicatio: Evangelium vero Spiritum, quia vivax sit, imo vivificum eius ministerium. Deinde respondeo, non simpliciter tam de Lege quam de Evangelio haec praedicari, sed quatenus unum alteri opponitur: nam et Evangelium non semper est Spiritus. Sed ubi ad collationem utriusque venitur, vere et congruenter dicitur, Legis naturam esse literaliter docere homines, ita ut ultra aures non penetret: Evangelii autem naturam esse spiritualiter docere, quia gratiae Christi sit instrumentum. Hoc ex Dei ordinatione pendet, cui placuit efficaciam Spiritus in Evangelio magis quam in Lege exserere. eius enim solius opus est, efficaciter docere animos. Porro quod Paulus vocat se ministrum Spiritus, eo non intelligit, gratiam Spiritus sancti ac vim suae praedicationi esse alligatam: ut quoties libuerit, una cum voce Spiritum e gutture proferat. hoc tantum vult, Christum suo ministerio benedicere, atque ita implere quod de Evangelio praedictum est. Aliud autem est, Christum adiungere hominis doctrinae suam virtutem, quam hominis doctrinam per se tantum valere. Ministri ergo Spiritus sumus, non quia inclusum eum teneamus, et quasi captivum: non quia pro arbitrio conferamus eius gratiam omnibus, aut quibus placuerit: sed quia Christus per nos mentes illuminat, renovat corda, totos denique homines regenerat. Eiusmodi coniunctio et nexus Christi gratiae cum labore hominis facit, ut saepe ministro adscribatur quod solius Domini est. nam tunc non respicitur nuda hominis persona, sed tota Evangelii dispensatio, quae constat tam arcana Christi virtute, quam externa hominis opera. *Nam litera occidit.* Hic locus ab Origene primum, deinde ab aliis perperam detortus fuit in adulterinum sensum. unde sequutus est valde perniciosus error, quod putarunt Scripturae lectionem non vanam modo, sed noxiam quoque fore, nisi ad allegorias traheretur. Hic error fons fuit multorum malorum. Neque enim modo permissa fuit licentia germanum Scripturae sensum adulterandi: sed quo quisque audacior fuit in eo genere, eo excellentior habitus fuit Scripturae interpres. ita impune luserunt multi ex veteribus sacro Dei verbo, non secus ac pila versatili. Hac occasione etiam haereticis frena laxata ad turbandam Ecclesiam.

nam quum quidlibet ex quolibet facere, usu receptum esset: nullum fuit tam absurdum vel prodigiosum delirium, quod non colore aliquo allegoriae induci posset. Boni etiam abrepti sunt, ut plurimas fingerent perversas opiniones, allegoriarum dulcedine decepti. Sensus autem huius loci est: Verbum Dei si ore tantum proferatur, mortis esse causam: tunc demum esse vivificum, ubi corde suscipitur. Voces ergo Literae et Spiritus, nihil ad expositionem pertinent, sed ad vim et fructum. Cur autem mortifica vocetur doctrina quae aures tantum verberans, cor non attingit, mox videbimus.

7. *Quodsi ministerium mortis.* Iam dignitatem Evangelii amplificat eo argumento, quod Legem Deus magno honore dignatus est: quae tamen nihil ad Evangelium. Multis miraculis Lex fuit illustrata: sed hic Paulus unum attingit: nempe tantum in facie Mosis splendorem refulsisse, qui omnium oculos perstringeret. splendor ille symbolum erat gloriae Legis. nunc a minori ad maius argumentatur, decere, ut Evangelii gloria magnificentior appareat, quum longo intervallo antecellat Legem. Primum vocat Legem ministerium mortis: secundo, eius doctrinam literis et atramento exaratam esse dicit: tertio, insculptam fuisse in lapidibus: quarto, non perpetuae fuisse durationis, sed eius statum fuisse temporalem et caducum: quinto, iterum vocat ministerium damnationis. Quo plenae essent antitheses, debuit Evangelio totidem membra ex adverso aptare: sed tantum vocavit ministerium Spiritus, et iustitiae, et quod perpetuo manet. Si verba inspicias, non est integra relatio. verum quod ad rem, sufficit. dixerat enim Spiritum esse vivificum: deinde, corda habere pro lapidibus, et voluntatem pro atramento. Excutiamus nunc breviter ista Legis et Evangelii attributa. sed meminerimus eum non loqui de tota doctrina quae continetur in Lege et Prophetis: neque etiam tractare, quid Patribus sub Veteri testamento acciderit: sed attingere duntaxat, quid peculiariter conveniat ministerio Mosis. Lex in lapidibus insculpta fuit: ideoque literalis erat doctrina. hic Legis defectus corrigendus fuit per Evangelium: quia fragilem esse oportuit, quamdiu tabulis lapideis tantum erat consignata. Evangelium ergo foedus est sanctum et inviolabile: quia percussum Spiritu Dei sponsore. Hinc quoque sequitur, Legem ministerium fuisse damnationis et mortis. ubi enim docentur de suo officio homines, audiuntque, omnes qui non satisfaciunt Dei iustitiae, esse maledictos, peraguntur rei peccati et mortis. ergo ex Lege nihil quam reatum eiusmodi reportant: quia illic Deus exigit quod sibi debetur: facultatem vero praestandi non confert. Evangelium autem quo regenerantur homines, et per gratuitam peccatorum remissionem Deo reconciliantur, ministerium est iustitiae, et proinde etiam vitae. Hic tamen exoritur quaestio: Quum Evangelium sit odor mortis in mortem nonnullis (Supra 2, 16.), et Christus sit petra scandali, et lapis offensionis positus in ruinam multorum (Luc. 2, 34. I. Pet. 2, 8): cur in solam Legem competere dicat quod est utrique commune. Si respondeas fieri per accidens, quod Evangelium mortis est materia, adeoque occasionem magis esse quam causam, quum suapte natura sit omnibus salutare: nondum soluta erit difficultas. nam et de Lege idem vere respondebitur. Audimus enim, quid contestatus sit Moses populo, nempe vitam et mortem se proposuisse (Deut. 30, 15.). audimus, quid Paulus ipse ad Romanos capite 7, 10. dicat: nempe Legem nobis in exitium cessisse, non suo vitio, sed nostra malitia. Ergo quum tam Legi quam Evangelio accidentale sit, damnationem afferre hominibus: nodus adhuc manet. Respondeo, id non obstare, quin longum sit discrimen. tametsi enim Evangelium multis est damnationis occasio: ideo tamen merito vitae doctrina censetur, quod instrumentum est regenerationis, et offert gratuitam cum Deo reconci-

liationem. Lex autem, quia tantum regulam bene vivendi praescribit, non reformat corda in obedientiam iustitiae, et mortem aeternam denuntiat transgressoribus, nihil aliud quam damnare potest. Aut si aliter mavis, Legis officium est, morbum ostendere, ita ut nullam ostendat spem sanationis: Evangelii officium est, desperatis remedium afferre. nam Lex quum hominem relinquat in se ipso, morti eum necessario adiudicat. Evangelium autem, ad Christum adducens, vitae ianuam aperit. Ita uno verbo habemus, Legis accidens esse perpetuum et inseparabile, quod occidit: quoniam ut alibi (Galat. 3, 10.) dicit Apostolus, quicunque sub ea manent, maledictioni sunt obnoxii. Evangelio autem non semper accidere, ut occidat: quia in eo revelatur iustitia Dei ex fide in fidem, ideoque potentia Dei est in salutem omni credenti (Rom. 1, 17. 18.). Restat ultimum attributum: Legem temporariam fuisse dicit Apostolus, quae debuerit aboleri: Evangelium perpetuo manere. Plures sunt rationes, cur ministerium Mosis vocetur caducum: nam umbras cessare oportuit Christi adventu. et sententia illa longius quam ad umbras extenditur, Lex et Prophetae usque ad Iohannem (Matth. 11, 13.). Significat enim, Christum Mosis ministerio, quod illi peculiare fuit et ab Evangelio separatum, finem attulisse. Postremo Dominus infirmitatem Veteris testamenti inde provenire testatur per Ieremiam 31, 32., quod non insculptum esset cordibus. Ego abolitionem Legis cuius hic fit mentio, interpretor de toto Veteri testamento, quatenus Evangelio opponitur: ut cum illo conveniat, Lex et Prophetae usque ad Iohannem: nam id contextus postulat. Paulus enim non de solis ceremoniis hic disputat: sed docet, quanto potentius vim suam exserat Dei Spiritus in Evangelio, quam olim sub Lege.

Ita ut non possent intueri. Videtur oblique voluisse carpere eorum arrogantiam, quibus despectui erat Evangelium tanquam nimis humile, ut vix recto intuitu ipsum dignarentur. Tantus, inquit, Legis erat fulgor, ut eam ferre Iudaei non possent. quid igitur de Evangelio sentiendum, cuius dignitas tanto Legem superat, quanto Mose excellentior est Christus?

10. *Quod glorificatum fuit.* Non est correctio superiorum, sed magis confirmatio. intelligit enim suffocari Legis gloriam, ubi prodit Evangelium. quemadmodum luna et stellae per se quidem non modo lucidae sunt, sed lumen suum diffundunt per totam terram, solis tamen splendore evanescunt: ita Lex utcunque per se gloriosa fuerit, nulla tamen est eius gloria prae Evangelii amplitudine. Unde sequitur, neque satis magni fieri posse, nec satis reverenter suspici Christi gloriam quae in Evangelio relucet, perinde ac solis fulgor in suis radiis: et insulse tractari Evangelium, imo perperam profanari, ubi non se profert vis ac maiestas Spiritus, quae in coelum mentes et corda rapiat.

12. Habentes igitur hanc spem, multa fiducia (vel *libertate*) utimur. 13. Et non quemadmodum Moses (*Exod.* 34, 33) ponebat velamen ante faciem suam, ut non intuerentur filii Israel in finem eius quod aboletur: 14. Sed excaecati sunt sensus eorum. nam usque in hunc diem velamen illud in lectione Veteris testamenti manet: nec tollitur, eo quod aboletur per Christum. 15. Sed usque in hodiernum diem, quum legitur Moses, velamen eorum cordibus impositum est. 16. At ubi conversus fuerit ad Dominum: auferetur velamen. 17. Dominus, Spiritus est. ubi autem Spiritus Domini, illic

libertas. 18. Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini in speculo conspicientes, in eandem imaginem transformamur, a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu.

12. *Habentes igitur hanc spem.* Hic iam longius evehitur. neque enim tantum de Legis natura tractat, aut de perpetua illa qualitate quam diximus: sed etiam de abusu. Quanquam ad eius naturam hoc quoque pertinebat, quod velo involuta non adeo patebat oculis, et quod sua claritate terrorem incutiebat (unde idem Paulus alibi dicit (Rom. 8, 15.), populum Israeliticum ab ea hausisse spiritum servitutis in timorem): magis tamen hic de extraneo et adventitio abusu loquitur. Erat tunc ubique grave offendiculum ex Iudaeorum pervicacia, quod Christum obstinate repudiabant. hinc concutiebantur infirmae conscientiae, haesitantes, an Christum amplecti deberent, qui a populo electo non agnosceretur. Eiusmodi scrupulum eximit Apostolus, admonens, eorum excaecationem iam ab initio praefiguratam, quum faciem Mosis intueri, nisi velo interposito, nequirent. Sicuti ergo prius Legem in fulgore vultus Mosis fuisse glorificatam dixit: ita nunc velum fuisse signum futurae excaecationis docet in populo Israelitico. nam Mosis persona est instar Legis. Testati ergo sunt Iudaei, sibi ad cernendam Legem, nisi velatam, oculos non esse. Hoc velamen subiungit non tolli, nisi per Christum. inde concludit, nullos verae intelligentiae esse capaces, nisi qui in Christum mentem intendunt. Principio discrimen istud ponit Legis et Evangelii, quod illius claritas magis perstringebat oculos, quam illuminabat: in hoc gloriosa Christi facies est conspicua. Ita nunc plene exsultat, quod maiestas Evangelii non sit terrifica, sed amabilis: non sit recondita, sed familiariter omnibus patefiat. παῤῥησίαν hic accepit vel pro excelsa Spiritus magnitudine, qua praeditos esse convenit omnes Evangelii ministros: vel pro aperta et plana Christi manifestatione. quod secundum probabilius est, nam Legis obscuritati eam opponit.

13. *Non quemadmodum Moses.* Non disputat Paulus de consilio Mosis. quemadmodum enim eius officium fuit, Legem populo suo publicare: ita procul dubio optavit ab omnibus percipi rectum eius sensum: neque data opera doctrinam suam obscuritate induxit: sed vitium erat ex parte populi. Quia ergo non poterat mentes auditorum innovare, contentus fuit fideliter exsequi partes sibi mandatas. imo, quum Dominus eum iuberet velum inter faciem suam et oculos spectantium interponere, paruit. Nihil itaque hic in Mosem contumeliosum dicitur: quia non debuit plus praestare quam ferebat dispensatio sibi commissa. Adde quod hebetudo, vel debilis obtusaque acies de qua nunc disserit Paulus, ad solos incredulos restringitur: quia Lex, quamvis figuris implicita, non tamen destitit sapientiam parvulis praestare.

14. *Excaecati sunt sensus.* Totam culpam illis imputat: quia factum sit eorum caecitate, ne proficerent in doctrina Legis. Postea subiicit, Velamen illud hodie quoque manere. quo significat, non unius horae fuisse illam hebetudinem: sed figurasse, quis futurus esset in posterum gentis status, acsi diceret: Velamen illud quo texit faciem suam Moses in publicanda Lege, symbolum fuit futurae et diuturnae in populo hebetudinis. Ita hodie quum Lex illis praedicatur, audiendo non audiunt, et videndo non vident. Non est autem quod turbemur, quasi aliquid novum acciderit: iam olim sub veli typo id fore ostendit Deus. Caeterum ne culpa derivetur in Legem, iterum repetit, corda eorum velo impediri. *Nec tollitur, eo quod aboletur.* Reddit causam, cur in luce tamdiu caecutiant. Lex enim per se lucida est: sed tunc demum eius claritate fruimur, quum in ea nobis

Christus apparet. Iudaei a Christo, quantum possunt, avertunt oculos: non igitur mirum, si nihil cernant, quum nolint solem intueri. Haec populi electi excaecatio, praesertim tam diuturna, nos admonet, ut ne freti beneficiis in nos a Deo collatis, superbia efferamur. qua de re ad Romanos capite 11, 20. Causa vero excaecationis nos a Christi contemptu deterreat, quem Deus tam graviter ulciscitur. Interea discamus, ne in Lege quidem ac toto Dei verbo quicquam esse lucis sine Christo iustitiae sole.

16. *At ubi conversus fuerit ad Dominum.* Locus hic male hactenus versus fuit: putarunt enim tam Graeci quam Latini, subaudiendum nomen Israelis: quum de Mose loquatur Paulus. Dixerat Velamen esse impositum Iudaeorum cordibus, dum legitur Moses. continuo addit, Simulatque conversus fuerit ad Dominum, velamen ablatum iri. Quis non videt de Mose hoc dici, hoc est de Lege? Nam quum eius finis sit Christus, ad quem referri debuerat: alio transversa fuit, quum inde Christum excluserunt Iudaei. itaque sicuti in Lege per devia vagantur, ita et Lex ipsis involuta est instar labyrinthi, donec ad suum finem referatur, qui est Christus. Christum igitur si in Lege quaerunt Iudaei: perspicua illis Dei veritas patefiet. quamdiu sapere volent extra Christum, in tenebris errabunt: nec pervenient unquam ad verum Legis sensum. Quod autem de Lege dicitur, ad totam Scripturam patet, nempe ubi ad Christum non dirigitur, tanquam ad unicum scopum, perperam torqueri ac perverti.

17. *Dominus spiritus est.* Hic quoque locus perperam expositus fuit, perinde acsi dicere voluisset Paulus Christum spiritualis essentiae. coniungunt enim cum illo Iohannis 4, 24.: Deus Spiritus est. Verum praesens sententia nihil ad Christi essentiam: sed officium duntaxat exprimit. cohaeret enim cum superioribus, ubi habuimus, Legis doctrinam esse literalem, nec mortuam solum, sed etiam materiam mortis. E converso nunc Christum vocat eius Spiritum: quo significat, tunc demum vivam et vivificam fore, si a Christo inspiretur. Accedat anima ad corpus: et fit vivus homo, praeditus intelligentia et sensu, ad vitales actiones idoneus: tollatur anima a corpore, et restabit inutile cadaver, omnique sensu vacuum. Locus singulari observatione dignus: unde docemur, qualiter concilianda sint illa encomia, quibus David (Psal. 19, 8.) Legem commendat: Lex Domini convertens animas, illuminans oculos, sapientiam praestans parvulis: et similia, cum Pauli sententiis in speciem repugnantibus, quod ministerium sit peccati et mortis, litera quae nihilquam occidit (II. Cor. 3, 7.). Nam ubi animata est a Christo, vere in eam competunt quae David commemorat. Si Christus auferatur, talis est prorsus qualem describit Paulus. ergo Christus est Legis vita.

Ubi spiritus Domini. Nunc modum describit quo Christus Legem vivificat: nempe dum Spiritu suo nos donat. Nomen Spiritus diversam hic habet significationem, quam proximo versu: illic capiebatur pro anima, et Christo metaphorice tribuebatur: hic vero Spiritum sanctum significat, quem ipse Christus suis donat. Verum Christus nos regenerando Legem vivificat, et se fontem vitae esse ostendit: sicut ab hominis anima proficiscuntur omnes vitales motus. Est igitur Christus, universalis (ut ita dicam) omnium anima, non quod ad essentiam, sed quod ad gratiam. Vel si mavis, Christus Spiritus est, quia vivifica Spiritus sui virtute nos animat. Simul beneficium commemorat quod inde consequimur. *Illic libertas*, inquit. Per nomen libertatis non tantum intelligo a peccati et carnis servitute manumissionem: sed etiam fiduciam quam concipimus ex adoptionis nostrae testimonio. Convenit enim cum illo: Non accepimus iterum spiritum servitutis, in timorem etc. (Rom. 8, 15.). Duo illic ponit Apostolus, servitutem, et timorem. iis contraria sunt libertas et fiducia. Ita

fateor ex hoc loco rite colligi quod Augustinus colligit: nos peccati servos esse natura: liberos fieri per gratiam regenerationis. Ubi enim nuda est Legis litera, illic peccati dominium. sed Libertatis nomen latius (sicuti dixi) extendo. Posset etiam specialiter restringi gratia Spiritus ad ministros: ut respondeat haec sententia initio capitis. nam in ministris alia esse debet gratia Spiritus, et alia libertas, quam in reliquis. Mihi tamen prior sensus magis arridet: quanquam non displicet, unicuique hoc attribui pro doni sui mensura. Satis est, si observemus, Paulum hic Spiritus efficaciam notare, quam experimur in salutem nostram quicunque eius gratia sumus regenerati.

18. *Nos autem omnes retecta facie.* Nescio, quid in mentem venerit Erasmo, ut hoc ministris solis accommodaret, quod fidelium omnium commune esse constat. Verbum quidem κατοπτρίζεσθαι dubiae est significationis apud Graecos. tam enim speculum contemplandum exhibere, quam oblatum inspicere significat. Sed Vetus interpres bene animadvertit, secundam praesenti loco melius quadrare, ideo sequutus sum quod reddidit. Nec frustra Paulus notam universalem addidit: Nos omnes, inquit: totum enim Ecclesiae corpus complectitur. Conclusio est apta superiori doctrinae, in Evangelio nos habere apertam Dei revelationem: de qua iterum capite quarto videbimus. Verum simul et vim revelationis notat, et quotidianum profectum. Nam ob haec tria similitudine ista usus est: non esse, quod obscuritatem vereamur, quum accedimus ad Evangelium. illic enim Deus faciem suam nobis conspicuam exhibet. Deinde non decere, ut haec sit mortua contemplatio, sed nos per eam transformari in Dei imaginem. Tertio, non impleri utrumque uno momento in nobis: sed crescendum esse continuo successu tam in notitia quam conformitate imaginis Dei. hoc enim significat *a gloria in gloriam.* Quum addit *tanquam a Domini Spiritu*, rursus in memoriam reducit quod dixerat, totam vim Evangelii inde pendere, quod Spiritus sancti gratia nobis vivificum redditur. Nam particula similitudinis, Tanquam, non ad notandam improprietatem posita est: sed ad modum exprimendum. Nota, hunc esse finem Evangelii, ut Dei imago quae inducta fuerat per peccatum, reparetur in nobis, atque huius instaurationis progressionem tota vita esse continuam: quia paulatim gloria in nobis suam illustrat Deus. Una hic moveri potest quaestio: Dicit Paulus nos recta facie intueri Dei gloriam: prioris autem Epistolae cap. 13, 12. habuimus, nonnisi per speculum et in aenigmate nunc Deum cognoscere. In his verbis species est repugnantiae: minime tamen inter se pugnant. Obscura nunc est atque exilis Dei cognitio quam habemus, praeut erit gloriosus ille aspectus in ultima Christi apparitione. nobis tamen quantum salutis nostrae interest, et quantum fert captus noster, nunc se visendum et palam conspiciendum offert Deus. Ideo mentionem profectus Apostolus facit, quum tunc futura sit perfectio.

CAP. IV.

1. Quamobrem habentes ministerium hoc, sicuti misericordiam sumus consequuti, non deficimus, 2. Sed reiicimus latebras dedecoris, non ambulantes in astutia, neque dolo tractantes sermonem Dei: sed manifestatione veritatis commendantes nos apud omnem conscientiam hominum coram Deo. 3. Si autem velatum est Evangelium nostrum: in iis qui pereunt velatum est. 4. Quibus deus saeculi huius excaecavit sensus: nempe infidelibus, ut ne illis resplendeat

claritas Evangelii gloriae Christi, qui est imago Dei invisibilis. 5. Non enim nosmetipsos praedicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos vero servos vestros propter Iesum. 6. Quoniam Deus qui iussit e tenebris lumen splendescere, idem illuxit in cordibus nostris ad illuminationem cognitionis gloriae Dei in facie Iesu Christi.

1. *Habentes ministerium.* Nunc ad personae suae commendationem redit, a qua digressus ad generale illud argumentum fuerat de Evangelii dignitate. Sicuti ergo de Evangelii natura disseruit, ita nunc tractat, quam fidelis sit et sincerus eius minister. Prius docuit, quale sit verum Christi Evangelium: nunc tale esse docet quod a se praedicatur. Habentes, inquit, ministerium hoc: cuius scilicet excellentiam tam magnifice extulerat, cuius potentiam et utilitatem tam copiose illustraverat. Ideo ne se ipsum nimis extollere videatur, praefatur, non sua industria se, non suis meritis, ad tantum honoris fastigium conscendisse: sed provectum sola Dei misericordia. Plus autem fuit, misericordiam Dei, quam gratiam, Apostolatus sui causam facere. *Non deficimus*, id est, non desumus partibus nostris, quin eas fideliter impleamus.

2. *Sed reiicimus latebras.* Dum suam sinceritatem commendat, ex adverso perstringit pseudoapostolos, qui quum ambitione sua genuinam Evangelii vim corrumperent, soli tamen volebant eminere. Itaque vitia quibus se carere negat, oblique in eos confert. Per latebras dedecoris, vel occultamenta, nonnulli umbras Legis Mosaicae intelligunt: Chrysostomus ostentationem qua se venditabant. Ego fucos omnes intelligo quibus adulterabant puram et nativam Evangelii pulcritudinem. Sicuti enim castae et honestae mulieres, naturali formae elegantia contentae, alienos colores non accersunt: meretrices autem nunquam bene ornatae sibi videntur, nisi naturam corruperint: ita Paulus purum Evangelium se proposuisse gloriatur: quum alii fucosum et indignis accessionibus involutum proponerent. Nam quum eos puderet simplicitatis Christi, aut certe quia non poterant veris Apostolorum virtutibus excellere: novum Evangelium fabricabant, profanae philosophiae non absimile, magnis ampullis turgidum, vacuum Spiritus efficacia. Tales adulterinos colores, quibus deformatur Evangelium, vocat occultamenta dedecoris: quia nuditatem eorum probrosam et pudendam esse oporteat, qui ad latebras et velamenta confugiunt. Se autem dicit abiicere vel aspernari involucra: quoniam Christi facies, quo magis retecta conspicitur in sua praedicatione, eo gloriosior eniteat. Neque tamen nego, quin alludat simul ad velum Mosis (Exod. 34, 33.), cuius meminerat: sed pseudoapostolis attribuit prorsus diversum velum. Moses enim faciem tegebat, quia nimius gloriae Legis fulgor ferri non poterat a teneris et lusciosis oculis: isti autem ornatus loco velum sibi induunt. et quia despicabiles, imo ignominiosi essent, si reluceret Evangelii simplicitas: ideo nescio quibus integumentis et larvis suum pudorem abscondunt. *Non ambulantes in astutia.* Non dubium est, quin astutia quae a Paulo vituperatur, valde sibi placuerint pseudoapostoli, acsi fuisset eximia virtus, quemadmodum hodie quoque nonnullos videmus, etiam ex iis qui Evangelium profitentur, malle subtiles videri quam sinceros, et sublimes magis quam solidos: quum tamen totum eorum acumen mera sit puerilitas. Sed quid facias? delectat eos acuminis opinio: et apud imperitos hoc praetextu plausum habent. Audimus tamen, quo loco habeat Paulus larvam istam virtutis. Astutiam vocat indignam Christi servis. Quod postea sequitur, *Neque dolo tractantes*, nescio an satis mentem Pauli exprimat. δολοῦν enim non tam fraudulenter agere

significat, quam quod vulgo dicunt Falsificare: qualiter solent mangones. certe hoc loco opponitur sincerae praedicationi, quemadmodum sequitur. *Sed manifestatione veritatis.* Hanc sibi laudem vindicat, quod simpliciter et absque fuco puram Evangelii doctrinam annuntiaverit, eiusque rei testes habeat conscientias omnium coram Deo. Sicuti fucosae Sophistarum doctrinae opposuit veritatis manifestationem: ita iudicium ad conscientias revocat, et ad Dei tribunal, quum illi hominum errore, vel corrupto affectu abuterentur: nec tam re ipsa studerent laude esse digni, quam videri appeterent. unde colligimus, auribus oblique conscientias conferri. Satis ergo sit Christi servis, suam conscientiis integritatem approbasse coram Deo: neque morentur perversa hominum studia, aut ambitiosum favorem.

3. *Si autem velatum est.* Promptum fuisset calumniari quod dixerat de praedicationis suae claritate, quoniam multos habebat adversarios. Hanc calumniam repellit cum severa auctoritate. minatur enim omnibus qui vim Evangelii sui non agnoscunt: atque hoc reprobationis et exitii signum esse denuntiat. perinde acsi diceret: Si quispiam sibi constare neget quam iacto manifestationem Christi, ille reprobum hoc argumento se prodit: palam enim et evidenter ab omnibus qui oculos habent, cernitur mea in docendo sinceritas. Caecos igitur et omni rationis sensu privatos esse oportet quibus sit abscondita. Summa est, infidelium caecitatem nihil derogare Evangelii sui claritati. nihilo enim per se minus lucidus est sol, quod caeci eius lumen non percipiunt. Dicet quispiam istud Legi quoque congruere: nam per se quidem lucerna est ad regendos pedes (Psal. 119, 105.), oculos illuminat (Psal. 19, 9.) etc. nec velata est, nisi iis qui pereunt. Respondeo, dum in Lege inclusus est Christus, solem per medias nubes resplendere, ita ut lucis satis habeant homines ad usum suum: ubi ab ea divellitur Christus, nihil esse reliquum praeter tenebras, aut fallacem lucis apparentiam, quae oculos perstringat, non iuvet. Caeterum magnae fiduciae argumentum est, quod pro reprobis ducere audet omnes qui suam doctrinam respuunt. Verum simili fiducia instructos esse convenit quicunque pro Dei ministris haberi volunt: ut intrepida conscientia non dubitent omnes doctrinae suae adversarios ad Dei tribunal citare, ut illinc damnationem certam referant.

4. *Quibus deus saeculi huius.* Significat, quam nihili fieri debeat perversa illorum obstinatio. Non vident, inquit, solem in meridie, quia diabolus eorum sensus excaecavit. Quin de Satana loquatur Apostolus, nemini recte iudicanti dubium esse potest. Hilarius, quia negotium habebat cum Arrianis, qui hoc praetextu abutebantur, ut, Christum confitendo Deum, veram eius Divinitatem negarent, sic contextum torquet: Deus excaecavit huius saeculi sensus. Id postea sequutus est Chrysostomus, ne Manichaeis duo principia concederet. quid Ambrosium impulerit, non apparet. Augustino eadem ratio fuit quae Chrysostomo: quia cum Manichaeis erat illi certamen. Videmus, quid faciat contentionis fervor in disputationibus. si composito animo legissent illi omnes Pauli verba: nemini eorum in mentem venisset, ita in coactum sensum torquere. sed quia urgebant adversarii, magis de illis propulsandis, quam de inquirenda Pauli mente solliciti fuerunt. Sed quid opus fuit? puerile enim erat effugium Arrianorum: Si diabolus vocetur deus saeculi, nomen Dei in Christo non exprimere veram et aeternam et unicam Divinitatem. Multi enim dii, inquit alibi Paulus (I. Corinth. 8, 5.), nominantur. Sed dii Gentium, daemonia, occinit ex altera parte David (Psal. 96, 5.). Diabolum ergo vocari deum qui illis dominetur, qui ab illis colatur Dei loco, quid hoc ad extenuandum Christi honorem? Manichaeis vero nihilo plus suffragatur haec ap-

pellatio, quam quum dicitur Princeps mundi. Non est igitur, quod vereamur de diabolo hunc locum interpretari: quum sine periculo fiat. nam si prodeant Arriani, ac nihilo magis Divinam Christi essentiam ex Dei appellatione probari contendant, quam Satanae: facile diluitur eiusmodi cavillum. nam Christus sine adiectione Deus vocatur: et quidem in aeternum benedictus. Vocatur ille Deus, qui ab initio erat ante mundi creationem. Diabolus autem non aliter saeculi huius deus vocatur, quam Baal deus cultorum suorum, aut canis deus Aegypti. Manichaei (sicut dixi) ad stabiliendum suum delirium non minus aliis Scripturae testimoniis, quam isto nituntur: sed in illis quoque refutandis nihil est negotii. Illi non tam de voce contendunt, quam de potentia. Quoniam Satanae tribuitur vis excaecandi, et dominium super infideles: inde concludunt, illum propria facultate omnis mali esse auctorem, ita ut Dei imperio non subsit. quasi vero non passim clamet Scriptura, tam diabolos Dei ministros esse, quam Angelos coelestes, quosque in suo genere. Nam quemadmodum hi Dei beneficia nobis administrant in salutem: ita illi iram eius exsequuntur. Itaque boni Angeli potestates vocantur et principatus: sed tantum quia potestatem sibi datam a Deo exerceant. Eadem ratione Satan princeps est mundi, non quia vel ipse sibi principatum dederit, vel proprio iure illum obtineat, vel arbitrio denique suo exerceat: sed habet quantum illi a Domino permittitur. Quamobrem Scriptura non bonum modo Spiritum Dei et Angelos bonos recenset, sed etiam malos spiritus Dei appellat. Invasit Saulem spiritus Dei malus (I. Sam. 16, 14.). Item, Flagella per angelos malos (Psal. 78, 49.). Quod ad praesentem locum spectat, excaecatio commune tam Dei quam Satanae opus est. subinde enim Deo tribuitur: sed non aequa est potestas, neque idem modus. de modo nunc taceo. Scriptura autem docet, Satanam, Dei non permissu solum, sed etiam mandato excaecare, ut eius vindictam exerceat. Ita Achab a Satana deceptus fuit (I. Reg. 22, 21.): sed numquid Satan a se ipso id potuit? minime: sed quum Deo suum obsequium ad nocendum obtulisset, missus fuit, ut esset spiritus mendax in ore omnium prophetarum. Imo excaecare ideo dicitur Deus, quia postquam recta mentis intelligentia et Spiritus sui luce privavit, tradit nos diabolo abripiendos in reprobum sensum, dat illi efficaciam illusionis: et ita per irae suae ministrum iustam de nobis ultionem sumit. Intelligit ergo Paulus, a diabolo possideri omnes qui suam doctrinam non agnoscunt esse certam Dei veritatem. Durius enim hoc est, vocari diaboli mancipia, quam Dei iudicio tribui eorum caecitatem. Caeterum qui nuper tales exitio addixerat, nunc addit, non alia de causa eos periri, nisi quia suae infidelitatis culpa interitum contraxerint. *Ne illis resplendeat.* Facit hoc ad confirmationem eius quod dixerat, impediri propria caecitate qui Evangelium eius respuerit. Nihil enim, inquit, in eo apparet praeter Christum. neque obscure, sed ita ut liquido refulgeat. Addit, *Christum esse Dei imaginem:* quo illos omni Dei cognitione vacuos significat. Iuxta illud: Qui me non novit, neque Patrem meum novit (Iohann. 14, 7.). Haec igitur ratio, cur tam duram sententiam pronuntiaverit in eos qui dubitarent de suo Apostolatu: quia scilicet Christum, qui illic evidenter conspici poterat, non intuebantur. Dubium est, an *Evangelium gloriae Christi* posuerit pro Glorioso Evangelio, secundum phrasin Hebraicam: an vero pro Evangelio, in quo lucebat Christi gloria. hoc secundum, quia est plenius, magis amplector. Caeterum quum Christus imago vocatur Dei invisibilis, id non tantum de essentia accipitur, quia sit coessentialis Patri (ut loquuntur), sed magis refertur ad nos, quia Patrem nobis repraesentat. Ideo ipse Pater dicitur *invisibilis*, quia in se non apprehenditur humano sensu. Exhibet autem se nobis per Filium, et se quodam-

modo facit visibilem. Hoc ideo dico, quoniam veteres, quum vehementius ferrentur adversus Arrianos, in ea parte plus aequo institerunt, quomodo intus, arcana essentiae unitate, Filius imago sit Patris: quod praecipuae aedificationis erat, praetermiserunt, qualiter nobis eius sit imago, dum quod absconditum alioqui in ipso erat, nobis manifestat. Itaque nomen Imaginis, relationem ad nos habet: quemadmodum mox rursus videbimus. Epithetum Invisibilis, quanquam in quibusdam Graecis codicibus omittitur, quia supervacuum non erat, retinere placuit.

5. *Non enim nosmetipsos.* Quidam tale zeugma faciunt: Non praedicamus nos dominos, sed unum Dei Filium, quem Pater omnibus praefecit. non improbo quidem illum sensum: sed quum loquutio sit ἐμφατικωτέρα, ubi dicitur quispiam se ipsum praedicare, et fusius pateat, libentius sensum hunc retineo: praesertim quum fere omnium consensu receptus sit: aliter enim se ipsos praedicant homines, quam dominium sibi arrogando: ut quum ostentationi magis student, quam aedificationi: quum eminere quovis modo cupiunt: quum etiam ex Evangelio quaestum faciunt. Ambitio igitur et avaritia, et similia vitia ministri, puritatem inficiunt doctrinae: ut illic solus Christus non emineat. Ideo qui vult Christum solum praedicare, necesse est, ut sui obliviscatur. *Nos vero servos vestros.* Nequis obstreperet: Atqui tu interim multa de te: respondet, nihil se plus appetere, quam ut sit eorum servus, acsi diceret: Quaecunque de me tam magnifice, et opinione vestra iactanter praedico, huc spectant, ut vobis utiliter in Christo serviam. Sequitur, nimis superbos et ingratos esse Corinthios, si hanc conditionem repudient: imo sequitur, nimis corrupto prius iudicio fuisse qui sanctum eius affectum non animadverterant. Caeterum hic status sui et conditionis admonentur omnes Ecclesiastici pastores. quocunque enim honoris titulo insigniantur, nihil amplius sunt quam servi fidelium. et sane Christo servire aliter nequeunt, quin simul Ecclesiae eius serviant. Honorabilis quidem servitus, et quovis principatu potior: sed tamen servitus, ut solus Christus, nullius socii umbra impeditus, sublimis emineat. Itaque boni Pastoris est, non modo ab omni dominandi cupiditate abstinere, sed hoc habere summum honoris culmen, quo adspiret, ut Dei populo serviat. Officium vicissim populi est, servos Christi primum ex Domini maiestate, deinde etiam ex officii amplitudine et excellentia aestimare: ne contemnant quos Dominus in tam praeclaro gradu collocavit.

6. *Deus qui iussit e tenebris.* Video hunc locum quadrifariam posse exponi. Primo sic: Deus iussit lucem e tenebris splendescere: id est, hominum ministerio, qui suapte natura tenebrae sunt, lucem Evangelii sui mundo protulit. Secundo sic: Deus in locum Legis quae obscuris umbris erat involuta, fecit Evangelii lucem succedere: atque ita e tenebris lucem eduxit. Qui argutias amant, facile istas expositiones admitterent: sed qui propius rem inspexerit, agnoscet non congruere menti Apostoli. Sequitur tertia, quae est Ambrosii: Quum omnia tenebris operta essent, Deus lumen Evangelii sui accendit. Demersi enim erant homines in ignorantiae tenebris, quum illis subito Deus per Evangelium affulsit. Quarta est Chrysostomi, qui putat allusisse Paulum ad mundi creationem, hoc modo: Deus qui verbo suo lucem creavit, quasi ex tenebris erutam: idem nunc spiritualiter nos illuminavit, quum essemus in tenebris sepulti. Haec anagoge lucis visibilis et corporeae ad spiritualem plus habet gratiae, et in ea nihil est coactum. proxima tamen non male quadrat. Fruatur quisque suo iudicio. *Illuxit cordibus.* Duplicem illuminationem ponit: quod diligenter notandum est. unam Evangelii: alteram arcanam, quae fit in cordibus. Quemadmodum enim Deus mundi opifex solis fulgorem nobis effundit, et oculos dat,

quibus illum recipiamus: ita Redemptor in Filii persona per Evangelium nobis quidem illucet: verum quia caeci sumus, id frustra fieret, nisi Spiritu quoque suo mentes nostras illuminaret. Intelligit ergo Deum Spiritu suo nobis aperuisse oculos mentis, ut lucis Evangelicae essent capaces. *In facie Iesu Christi.* Quo sensu prius dixerat Christum esse Patris imaginem, nunc dicit, in eius facie gloriam Dei nobis ostendi. Insignis locus, unde discimus Deum in sua inscrutabili altitudine non esse investigandum (habitat enim lucem inaccessibilem), sed cognoscendum, quatenus se in Christo patefacit. Proinde quicquid extra Christum de Deo cognoscere appetunt homines, evanidum est. vagantur enim extra viam. Humilis quidem initio apparet in Christo Deus: sed gloriosus tandem iis qui a cruce ad resurrectionem pervenire sustinent. Iterum videmus, in voce Personae, relationem ad nos statui: quia nobis utilius est Deum conspicere, qualis apparet in Filio unigenito, quam arcanam eius essentiam investigare.

7. Habemus autem thesaurum hunc in vasis testaceis: ut exsuperantia potentiae sit Dei, et non ex nobis: 8. Quando in omnibus premimur, at non anxii reddimur: laboramus inopia, at non destituimur: 9. Persequutionem patimur, at non deserimur: deiicimur, at non perimus: 10. Semper mortificationem Iesu Christi circumferentes in corpore nostro, ut vita Iesu manifestetur in corpore nostro. 11. Semper enim nos, dum vivimus, in mortem tradimur propter Iesum, ut vita Iesu manifestetur in mortali carne nostra. 12. Itaque mors quidem in nobis operatur, vita autem in vobis.

7. *Habemus.* Qui audiebant Paulum ita magnifice gloriantem de ministerii sui excellentia: et ex adverso spectabant eius personam ignobilem coram mundo et abiectam: iis videbatur esse homo ineptus ac ridiculus, eiusque iactantia puerilis, dum ab humilitate personae eum aestimabant. Praesertim hunc praetextum captabant improbi, quum vellent in contemptum adducere quicquid in ipso erat. At vero quod maxime obstare Apostolatus sui gloriae videbat apud imperitos, optimo artificio ad illam amplificandam convertit. primum utitur thesauri similitudine, qui recondi non solet in arcam speciosam et sumptuose ornatam: sed potius in vas aliquod vile et nullius pretii. deinde subiicit, Dei potentiam magis inde illustrari et melius spectari. acsi diceret: Qui ad extenuandam ministerii mei dignitatem personae meae contemptum obtendunt, iniqui sunt et perversi aestimatores. neque enim ideo minoris fit thesaurus, quia vas in quo repositus est, minus sit pretiosum: quin potius istud usu receptum est, magnos thesauros in ollas fictiles collocari. Deinde non considerant id ordinari singulari Dei providentia, ut in ministris nihil emineat, nequa magnitudo, Dei potentiam obscuret. Quum ergo humilitas ministrorum, et externus personae contemptus locum det gloriae Dei: improbe facit qui Evangelii dignitatem ministri persona metitur. Non loquitur autem tantum Paulus de universali hominum conditione, sed de proprio suo statu. verum quidem est, mortales omnes esse vasa testacea. Itaque si omnium praestantissimus deligatur, et qui omnibus generis, ingenii, fortunae ornamentis ad miraculum usque fulgeat: si tamen erit Evangelii minister, erit vile et figulinum repositorium inaestimabilis thesauri. sed Paulus se et alios collegas sui similes respicit, qui

propterea quod minus ostentatione pollebant, contemptui habebantur.

8. *Quando in omnibus.* Exegetice hoc additum est. ostendit enim, ut abiecta sua conditio minime Dei gloriam minuat, sed potius occasio sit eius promovendae. Redigimur, inquit, in angustias, sed Dominus tandem exitum aperit. laboramus inopia, sed Dominus succurrit. multi hostes nobis sunt infesti, sed Dei praesidio tuti sumus. denique etiamsi prosternimur, ut videatur actum de vita nostra, non tamen perimus. Postremum est omnium gravissimum. Vides, ut in suum commodum vertat omnia quibus eum gravabant improbi.

10. *Mortificationem Iesu.* Plus dicit, quam antea. nam id ipsum cuius praetextu Evangelium eius pseudoapostoli vili pendebant, non modo nullum Evangelio contemptum creare, sed gloriosum quoque esse docet. Mortificationem enim Iesu Christi appellat, quicquid eum despicabilem reddebat coram mundo, quo praeparetur ad consortium beatae resurrectionis. Primum Christi passiones utcunque ignominiosae sint in oculis hominum, plus tamen honoris habent coram Deo, quam omnes Imperatorum triumphi, omnes Regum pompae. Sed finis quoque respiciendus est, quod compatimur, ut conglorificemur. Dementiam ergo eorum eleganter taxat qui sibi propriam obiiciebant Christi societatem. Simul admonentur Corinthii, ne, dum fastuose vilem et abiectum Pauli habitum despiciunt, Christo faciant iniuriam, probri materiam in eius passionibus quaerendo, quas summo honore prosequi nos decet. Mortificationis verbum aliter hic capitur, quam multis Scripturae locis. Significat enim saepe abnegationem nostri, dum renuntiamus concupiscentiis carnis, et renovamur in obedientiam Dei: hic autem afflictiones quibus exercemur ad meditandum praesentis vitae interitum. Docendi gratia, prior illa vocetur interior mortificatio: haec vero externa. utraque nos Christo conformes reddit: illa directe, haec indirecte, ut ita loquar. De priore concionatur Paulus ad Colossenses capite 3, 5. et ad Romanos cap. 6, 6., ubi docet veterem nostrum hominem crucifixum, ut in vitae novitate ambulemus. De secunda capite 8, 29. disserit, ubi docet nos huc destinatos esse a Deo, ut configuremur imagini Filii eius. Porro Christi mortificatio nonnisi in solis fidelibus vocatur: quia impii, praesentis vitae aerumnas perferendo, cum Adam communicant: electi autem participationem habent cum Filio Dei: ut miseriae omnes quae suapte natura maledictae erant, illis adiumento sint in salutem. Est quidem hoc omnibus filiis Dei commune, portare Christi mortificationem: sed ut quisque ampliore donorum mensura excellit, ita propius accedit ad hanc Christi similitudinem. *Ut vita Iesu.* Optimum remedium in rebus adversis: quod sicut Christi mors vitae ianua fuit, ita exitum omnium miseriarum nobis fore scimus beatam resurrectionem: quandoquidem Christus nos sibi consociavit hac lege, ut vitae suae participes simus, si in hoc mundo sustinemus cum eo mori. Quae proxime sequitur sententia, dupliciter potest exponi. Si *in mortem tradi* accipias pro vexari continuis persequutionibus, et periculis iactari: speciale hoc Paulo fuerit, et similibus qui aperta rabie impiorum fuerunt impetiti. Atque ita *Propter Iesum* perinde valebit atque Pro Christi testimonio. Sed quia tradi quotidie in mortem alioqui significat mortem assidue habere ante oculos, et ita vivere, ut vita nostra sit potius umbra mortis: mihi non displicet ita exponi etiam hunc locum, ut ad omnes fideles pertineat, et quidem ad singulos in suo ordine. Sic interpretatur Paulus ipse ad Romanos capite 8, 36. versum ex Psalmo 44, 13. Hoc modo Propter Christum esset, quia haec conditio imposita est omnibus eius membris. Caeterum non adeo proprie reddidit Erasmus: Nos qui vivimus.

commodius est quod posui: *Dum vivimus.* Significat enim Paulus, nos, quantisper sumus in hoc mundo, mortuis esse magis similes quam vivis.

12. *Itaque mors quidem.* Ironice dictum: quia indignum erat, ut iucunde ac pro voto agerent Corinthii, secureque deliciarentur: Paulus interea cum infinitis miseriis conflictaretur. Haec certe distributio fuisset nimium iniqua: atque omnino reprehendi Corinthiorum stultitiam oportuit, qui sibi Christianismum fingebant absque cruce: neque hoc contenti despectui habebant Christi servos, qui non ita essent delicati. Quemadmodum autem mors omnes afflictiones significat, vel aerumnosam vitam: ita etiam vita prosperum suavemque statum, secundum illud: Non est vivere, sed valere, vita.

13. Habentes autem eundem Spiritum fidei, quemadmodum scriptum est (*Psal.* 116, 10,): Credidi, propterea loquutus sum: nos quoque credimus, ideo et loquimur: 14. Scientes, quod qui suscitavit Dominum Iesum, nos etiam cum Iesu suscitabit, et constituet vobiscum. 15. Nam omnia propter vos, ut gratia quae abundaverit propter gratiarum actionem, quae a multis proficiscetur, abundet in gloriam Dei. 16. Quamobrem non deficimus: verum etsi externus homo noster corrumpitur, noster internus renovatur de die in diem. 17. Levitas enim afflictionis nostrae supramodum momentanea, aeternum supramodum pondus gloriae operatur in nobis (vel: *Momentanea levitas operatur in excellentia excellenter*), 18. Dum non spectamus ea quae videntur, sed quae non videntur. nam quae videntur, temporaria sunt: quae autem non videntur, aeterna.

13. *Habentes eundem Spiritum.* Correctio est superioris ironiae. Corinthiorum sortem longe diversam a sua fecerat, non suo ipsius iudicio, sed eorum errore: quod lautum Evangelium et ab omni crucis molestia remotum appetebant, ac de ipso minus honorifice sentiebant, quod parum splendida esset eius fortuna. nunc vero se illis coniungit in spe eiusdem beatitudinis. acsi diceret: Tametsi vobis Deus parcit, magisque indulgenter agit vobiscum, me paulo durius tractat: non tamen impediet haec diversitas, quominus similis utrosque maneat resurrectionis gloria. Ubi enim unitas est fidei, illic una etiam hereditas. putarunt Apostolum hic loqui de sanctis Patribus qui sub Veteri testamento vixerunt: eosque facere nobis socios in eadem fide. quod quidem verum est, sed praesenti instituto non congruit. Sibi enim in fidei communicatione, non Abraham neque reliquos Patres, sed Corinthios potius coniungit, quum illi se prava ambitione ab eo segregarent. Utcunque, inquit, videatur nunc mea conditio deterior: erimus tamen aliquando pariter eiusdem gloriae consortes. una enim fide inter nos sumus coniuncti. Hunc esse verum et proprium sensum agnoscent qui contextum propius expendent. Spiritum fidei metonymice vocat fidem ipsam, quia donum est Spiritus sancti. *Quemadmodum scriptum est.* Praebuit hoc errori occasionem, quod citat Davidis testimonium: verum ad confessionem aptari debet, non ad fidei unitatem. vel si mavis, cohaeret cum sequentibus, non cum praecedentibus, hoc modo: Quia nobis fides certa beatae resurrectionis constat: audemus loqui et praedicare quod credimus, quemadmodum scriptum est: *Credidi, propterea loquutus sum.* Est autem initium Psalmi 116.,

ubi David fatetur, quum in ultimas angustias redactus foret, ita se fuisse perculsum, ut propemodum labasceret: verum mox resumpta fiducia, ex hac tentatione eluctatum esse. inde itaque Psalmum orditur: Credidi, propterea loquar. Confessionis enim mater est fides. Paulus quidem, ad eius imitationem se animans, Corinthios ut idem faciant hortatur: ac iuxta Vulgatam translationem praeteritum ponit loco futuri: sed nihil refert. tantum enim hoc vult, fideles debere magnanimos esse et intrepidos ad confitendum quod corde crediderunt. Viderint iam nostri pseudonicodemi, quale figmentum loco fidei sibi fabricent, quum fidem intus sepultam manere volunt, et prorsus mutam: hacque sapientia glorientur, si tota vita nullum rectae confessionis verbum edant.

15. *Nam omnia propter vos.* Nunc se non tantum in spe futurae beatitudinis, sed in ipsis etiam afflictionibus Corinthiis coniungit, in quibus videbantur esse maxime diversi: se enim affligi, in ipsorum bonum docet. unde sequitur, merito eos partem debere in se transferre. Pendet hoc, quod dicit Paulus, primum ex arcana communione quam habent inter se Christi membra, sed praecipue ex mutua ratione et necessitudine quae inter ipsos vigere peculiariter debebat. Iam admonitio haec perquam utilis erat Corinthiis, et consolationem eximiam secum trahebat. Cuius enim consolationis est, quum Deus, imbecillitati nostrae parcens, mollius nos tractat, affligi in commune omnium bonum eos qui praestantiori virtute instructi sunt? Admonebantur etiam, ut, quum aliter iuvare Paulum nequirent, precibus saltem eum sublevarent et commiseratione. *Ut gratia quae abundaverit.* Consensum illum membrorum Christi iam commendat a fructu qui inde oritur: nempe quod valet ad propagandam Dei gloriam. Per Gratiam metonymice, more usitato, intelligit beneficium illud liberationis cuius supra meminerat: quod, dum opprimebatur, non erat tamen anxius: inopia laborans non destituebatur etc. denique perpetuam adversus omne malorum genus liberationem. Hanc gratiam dicit exundare: quo significat, non penes se inclusam esse, ut solus ea fruatur, sed latius diffundi, nempe in Corinthios quibus multum proderat. Quum doni Dei exuberantiam in gratitudine constituit, in auctoris gloriam, admonet, nostra ignavia perire quicquid in nos bonorum confert Deus, nisi ad gratias agendas prompti et alacres simus.

16. *Quamobrem non deficimus.* Nunc quasi evicta causa, in maiorem confidentiam attollitur, quam prius. Non est, inquit, causa cur despondeamus animum, aut fatigemur sub crucis onere, cuius tam felix nec mihi solum, sed aliis quoque salutaris est successus. Ita hortatur Corinthios suo exemplo ad fortitudinem, si quando contingat ipsos similiter affligi: deinde retundit illam insolentiam, in qua non mediocriter peccabant, quod ambitione occupati, quo quisque remotior erat a cruce Christi, eo maiore illum habebant in pretio. *Etsi externus homo noster.* Externum hominem male quidam et imperite cum veteri homine confundunt. est enim longe aliud vetus homo: de quo Rom. 6, 6. diximus. Falso etiam Chrysostomus et alii tantum ad corpus restringunt: nam Apostolus hac voce comprehendere voluit quicquid ad praesentem vitam spectat. Quemadmodum hic duos homines constituit: ita duas tibi vitas propone, terrenam et coelestem. Exterior homo conservatio est terrenae vitae, quae non tantum aetatis flore et bona valetudine, sed opibus etiam, honoribus, amicitiis, et aliis subsidiis continetur. quantum ergo nobis imminuitur vel deperit ex bonis illis quae ad statum vitae praesentis tuendum requiruntur, tantundem corrumpitur externus noster homo. Quia enim nimium in praesenti vita, quamdiu ad votum fluunt omnia, occupamur: ideo Dominus paulatim nobis auferendo quae nos implicitos tenent, ad meditationem

vitae melioris revocat. Sic ergo vitae praesentis statum inclinare necesse est, ut homo interior reflorescat: quia quod terrenae vitae decedit, accrescit coelesti saltem in fidelibus. Interit enim etiam in reprobis externus homo, sed nulla compensatione: in filiis Dei vero talis corruptio initium est generationis et tanquam causa. Id fieri quotidie dicit, quia assidue nos ad hanc meditationem Deus exercet. Utinam id animis nostris penitus insideat, ut continuo temporis successu proficiamus in externi hominis interitu.

17. *Levitas momentanea.* Quia caro nostra semper interitum suum refugit, qualiscunque proposita fuerit merces: ac longe magis afficimur praesenti sensu, quam spe coelestium bonorum: ideo Paulus afflictiones et aerumnas piorum nihil aut minimum habere acerbitatis admonet, si cum infinito aeternae gloriae bono conferantur. Dixerat non debere nobis molestam esse corruptionem externi hominis: quoniam ex ea renovatio hominis interni pullulet. Verum quia visibilis est corruptio, renovatio autem invisibilis: Paulus, ut carnalem praesentis vitae affectum nobis excutiat, miserias praesentes cum futura felicitate componit. Haec autem sola comparatio abunde sufficit ad imbuendos aequitate et moderatione piorum animos, ne crucis gravitate oppressi concidant. Unde enim fit, ut tam difficilis sit res patientia: nisi quia in brevi malorum sensu obstupescimus, neque altius attollimus nostram cogitationem? Ergo optimum remedium hic praescribit Paulus, ne afflictionibus fractus succumbas, quum futuram beatitudinem, quae tibi in coelo reposita est, illis opponit. Nam ista comparatio leve facit quod ante videbatur ponderosum: breve et momentaneum, quod videbatur immensae durationis. In Pauli verbis aliqua est obscuritas: quia enim dicit, Secundum hyperbolen in hyperbolen, tam Vetus interpres quam Erasmus utraque particula extolli putarunt magnitudinem coelestis gloriae quae fideles manet: vel certe retulerunt ad verbum Operatur: quod mihi non displicet: sed quia apte etiam convenit distinctio quam posui, libera sit optio lectoribus. *Aeternum pondus operatur.* Non intelligit Paulus talem afflictionum perpetuum esse effectum. plerique enim miserrime hic omni malorum genere premuntur, quibus tamen id ipsum maioris potius exitii est causa, quam salutis adiumentum. Sed quia de fidelibus sermo est, ad eos solos restringere quod hic dicitur, convenit. hoc enim speciale est erga eos Dei beneficium, quod praeparantur ad beatam resurrectionem communibus humani generis miseriis. Quod autem Papistae hoc loco abutuntur, ut probent afflictiones salutis nostrae esse causas, nimis infirmum est: nisi forte causas accipere libeat pro mediis, ut vulgo loquuntur. Libenter certe fatemur, oportere nos per multas tribulationes ingredi in regnum coelorum. neque de eo est controversia. Sed quum nos doceamus, ideo momentaneam afflictionum levitatem in nobis afficere aeternum vitae pondus, quia ad hoc destinati sint omnes filii Dei, ut Christo in cruce perferenda conformes fiant: eoque modo praeparentur ad coelestis hereditatis fruitionem, quam ex gratuita Dei adoptione habent: Papistae opera meritoria esse fingunt, quibus coeleste regnum acquiratur. Breviter iterum repetam: Afflictiones viam esse non negamus, qua pervenitur in regnum coelorum: sed afflictionibus mereri nos negamus hereditatem, quae nonnisi ex gratuita Dei adoptione nobis obvenit. Papistae verbulum unum inconsiderate arripiunt, super quod turrim Babylonicam exstruunt: Regnum Dei non hereditatem a Christo nobis partam, sed mercedem quae operibus nostris debeatur. Verum huius quaestionis solutio plenior ex Institutione nostra petitur.

18. *Dum non spectamus.* En, quid nobis faciles toleratu faciat omnes mundi huius miserias: nempe si cogitationem nostram ad

regni coelestis aeternitatem transferamus. Momentum enim longum est, quamdiu circumcirca respicimus: verum ubi semel in coelum sustulimus animos, mille anni instar momenti esse incipiunt. Atque id sibi volunt Apostoli verba, intuitu rerum praesentium nos falli, quia nihil ibi est nisi temporale: non esse ergo in quo acquiescamus, nisi aeternae vitae fiduciam. Observa hanc loquutionem, *Spectare quae non videntur:* nam oculus fidei longius penetrat quam omnes humanae naturae sensus: et fides etiam ideo vocatur rerum invisibilium aspectus.

CAP. V.

1. Scimus enim, quod, si terrenum nostrum domicilium tabernaculi destruatur, aedificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, aeternam in coelis. 2. Etenim in hoc gemimus, domicilium nostrum quod est e coelo, superinduere desiderantes: 3. Si quidem etiam vestiti, non nudi reperiamur. 4. Etenim dum sumus in tabernaculo, gemimus gravati: eo quod non exui volumus, sed superindui, ut destruatur, quod mortale est, a vita. 5. Qui autem aptavit nos ad hoc ipsum, Deus est: qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus. 6. Confidimus ergo semper, et scimus, quod habitantes in corpore, peregrinamur a Domino. 7. Per fidem enim ambulamus, et non per aspectum. 8. Confidimus, inquam, et libentius optamus peregrinari a corpore, et habitare apud Dominum.

1. *Scimus enim.* Sequitur ἐπεξεργασία, vel expolitio superioris sententiae. Hoc enim agit Paulus, ut in nobis impatientiam, crucis horrorem ac taedium, humilitatis contemptum, fastum denique et delicias corrigat. quod fieri nequit, quin animos per contemptum mundi in coelum usque attollat. Duobus autem argumentis nititur. hinc miseram hominum sortem in hac vita ostendit: inde summam et perfectam beatitudinem, quae fideles post mortem in coelo manet. Quid enim adeo retinet homines in perversa huius vitae cupiditate, nisi quod falsa imaginatione se decipiunt: dum scilicet beatos se esse opinantur hic vivendo? Rursus non sufficit intellexisse huius vitae miserias, nisi in mentem nobis veniat futurae vitae felicitas et gloria. Hoc commune est bonis simul et malis, quod utrique vivere appetunt. hoc etiam utrisque commune, quod dum reputant, quot et quantis aerumnis hic sint obnoxii (nisi quod infideles sola corporis incommoda agnoscunt: pios autem magis angunt spirituales miseriae), saepe ingemiscunt, saepe deplorant suam sortem, et remedium optant suis malis. Sed quia naturaliter horrent omnes mortem, infideles nunquam libenter migrant ex vita, nisi eam fastidio aut desperatione abiiciant. Fidelibus autem voluntaria est migratio: quia potior illis spes extra mundum est proposita. haec argumenti summa: nunc sigillatim verba excutiamus. Scimus, inquit. Haec scientia non est humani ingenii, sed ex Spiritus sancti revelatione manat: itaque propria est fidelium. De animae immortalitate aliquid opinati sunt etiam ethnici: sed nemo eorum certi quicquam habuit, nemo iactare potuit se de re loqui sibi cognita. solis fidelibus praedicare hoc licet, quibus verbo et Spiritu Dei testata est. Praeterea notandum est, hanc notitiam non esse universalem duntaxat, quasi fideles in genere solum persuasi sint,

statum filiis Dei potiorem a morte fore: de se autem nihil habeant constitutum. quantulum enim hoc prodesset ad tam arduam consolationem? Sed singulos de se particularem scientiam habere oportet. hoc enim est demum, quod me ad mortem alacriter obeundam animet, si certo sim persuasus, me ad meliorem vitam migrare. Corpus quale nunc habemus, vocat *domicilium tabernaculi.* Qualiter enim tabernacula ad temporalem usum exstruuntur levi materia, nec solido fundamento, deinde paulo post diruuntur, aut sponte cadunt: ita corpus mortale hominibus datum est tanquam caducum tugurium quod paucis diebus incolant. qua metaphora usus est etiam Petrus in Epistola posteriore (1, 13. 14.): et Iob (4, 19.), quum vocat domum luteam. Huic opponit aedificium perpetuae durationis: quo nomine incertum est an significet statum beatae immortalitatis, qui post mortem fideles manet: an vero corpus incorruptibile et gloriosum, quale post resurrectionem erit. In utrovis sensu nihil est incommodi. quanquam malo ita accipere, ut initium huius aedificii sit beatus animae status post mortem: consummatio autem sit gloria ultimae resurrectionis. Hanc expositionem melius comprobabit Apostoli contextus. Epitheta quae adiungit huic aedificio, faciunt ad perpetuitatem melius confirmandam.

3. *Si quidem vestiti.* Restringit, quod posuit de futurae vitae certitudine, ad fideles: quemadmodum est illis peculiare. Exuuntur enim corpore etiam impii: sed quia nihil in Dei conspectum afferunt praeter ignominiosam nuditatem, ideo non supervestiuntur corpore glorioso. Fideles autem qui vestiti Christo, eiusque iustitia ornati, in Dei conspectu apparent, recipiunt vestem gloriosam immortalitatis. Sic enim malo accipere quam secundum Chrysostomum et alios, qui nihil hic novum dici putant: sed tantum repeti quod prius dixerat de superinduendo aeterno domicilio. Duplicem itaque vestitum hic commemorat Apostolus, quo nos Deus induit: Iustitiam scilicet Christi in hac vita, et Spiritus sanctificationem: a morte vero immortalitatem et gloriam. Prior causa est secundi: quia quos glorificare instituit Deus, prius iustificat: atque hic sensus elicitur ex particula *Etiam,* quae amplificandi causa haud dubie inserta est: acsi dixisset Paulus, novam vestem fidelibus a morte paratam fore, si quidem in hac etiam vita vestiti fuerint.

4. *Gemimus gravati: eo quod non exui* etc. Gemunt etiam impii, quia contenti non sunt praesenti statu. sed vincit postea contrarius affectus, hoc est vivendi appetentia: ut mortem horreant, neque mortalis vitae diuturnitate graventur. Gemitus autem fidelium inde nascitur, quod se exsulare hic sciunt extra patriam: quod sciunt se corpore inclusos teneri tanquam ergastulo. ideo hac vita gravantur, quod in ea potiri verae et perfectae beatitudinis nequeunt, quod peccati servitutem nonnisi morte possunt effugere: ac proinde alio aspirant. Sed quia naturale est cunctis animantibus, ut esse appetant: qui fieri potest, ut fideles libenter desinant esse? Hanc quaestionem solvit Apostolus, quum dicit, fideles mortem non ideo appetere, ut sibi aliquid decedat: sed melioris vitae respectu. Quanquam verba plus exprimunt: concedit enim, nos praesentis vitae solutionem per se naturaliter fugere: quemadmodum nemo se libenter patitur exui suis vestibus. sed postea subiungit, naturalem mortis horrorem superari a fiducia: sicuti non difficulter vestem pannosam, sordidam, detritam, laceram denique quivis abiiciet, ut eleganti, nitida, nova, et durabili ornetur. Metaphoram deinde exponit, dicens, *Ut destruatur, quod mortale est, a vita.* Nam quia caro et sanguis regnum Dei possidere nequeunt: necesse est interire quod corruptibile est in natura nostra, ut vere reparemur, et restituamur in perfectum statum. hac ratione corpus nostrum vocatur carcer qui nos premit.

5. *Qui autem aptavit nos.* Hoc ideo additum, ut sciamus hunc affectum esse supernaturalem. Neque enim proprius naturae sensus huc nos impellet: quia illam centupli compensationem non percipit, quae provenit ex grani mortificatione. a Deo igitur nos aptari necesse est. Modus quoque simul adiungitur, quod nos Spiritu suo tanquam arrha confirmat. Quanquam particula *Etiam* ad amplificationem posita videtur, acsi dixisset: Deus est qui format in nobis illud desiderium: ac ne animus nobis labascat aut vacillet, Spiritus sanctus nobis arrhae instar est: quia facit suo testimonio, ut firma sit ac rata promissionis veritas. Duo enim haec sunt officia Spiritus sancti, ostendere fidelibus, quid appetendum sit: deinde efficaciter ipsorum corda afficere, et eximere omnem dubitationem, ut constanter in electione boni perstent. Non tamen male conveniet longius extendi Aptandi verbum ad vitae renovationem, qua suos iam ornat Deus in hoc mundo: quia hoc modo iam eos a reliquis separat, et ostendit ad peculiarem sortem sua gratia esse destinatos.

6. *Confidimus ergo semper.* Nempe freti arrha Spiritus. alioqui enim trepidamus semper vel saltem alternis confidimus aut timemus: non retinemus unum et certum animi tenorem. Itaque tunc demum nobis constat hic bonus animus de quo loquitur Paulus, quum sustinetur a Spiritu Dei. Copula quae mox sequitur, resolvi debet in causalem particulam, hoc modo: Bono animo sumus, quia scimus nos peregrinari a corpore etc. Nam haec cognitio, nostrae tranquillitatis et fiduciae causa est. ideo enim perpetua inquietudine aestuant infideles, aut contumaciter adversus Deum fremunt, quod putant se mox perituros: ac summum et ultimum punctum suae felicitatis locant in hac vita. nos autem aequo animo vivimus, et alacriter pergimus ad mortem, quia nobis melior spes est reposita. *Peregrinamur a Domino.* Tota Scriptura clamat Deum nobis praesentem adesse: hic Paulus docet nos ab eo peregrinari. quod in speciem contrarium est: sed diversus absentiae vel praesentiae modus nodum hunc facile solvit. Adest igitur universis hominibus, quia virtute ipsos sua sustinet: in illis habitat, quia per eum vivunt, moventur, et sunt. adest suis fidelibus maiore Spiritus sui energia: vivit in ipsis, residet in medio eorum, adeoque intra ipsos. Sed interim absens est nobis: quia non exhibet se coram videndum, quia adhuc exsulamus ab eius regno, et beata immortalitate, qua fruuntur Angeli qui cum eo sunt, adhuc caremus. Quanquam Peregrinari hoc loco nonnisi ad cognitionem refertur: quemadmodum ex ratione mox addita patet.

7. *Per fidem enim ambulamus.* Εἶδος hic verti *Aspectum:* propterea quod pauci intelligebant, quid sibi vellet Species. Reddit causam, cur absimus nunc a Domino: quia scilicet nondum videmus eum facie ad faciem. Hic est modus absentiae, quod Deus a nobis non cernitur palam. ideo autem non videtur, quia ambulamus per fidem. Fides porro ipsa merito aspectui opponitur: quia apprehendit quae sunt ab hominum sensu abscondita, quia ad futura se extendit quae nondum exstant. Talis enim est fidelium conditio, ut mortuis similes sint potius quam vivis, ut saepe videantur a Deo derelicti, ut mortis materiam intus semper inclusam habeant. ergo necesse est eos sperare supra spem. Iam vero, quae sperantur, latent: ut habetur Rom. 8, 24. et fides est rerum non apparentium manifestatio. non mirum ergo, si dicat Apostolus nos aspectu nondum potiri, quamdiu per fidem ambulamus. Videmus enim, sed in speculo et aenigmate: hoc est, loco rei in verbo acquiescimus.

8. *Confidimus, inquam.* Iterum repetit quod dixerat de fiducia piorum: tantum abesse, ut frangantur crucis duritia, et animum despondeant sub afflictionibus, ut inde reddantur animosiores. Extremum enim malorum, mors. atqui ad eam aspirant fideles, tan-

quam perfectae beatitudinis initium. Proinde copula in causalem resolvi potest, hoc modo: Nihil evenire potest nobis quod fiduciam bonumque animum excutiat: quandoquidem interitus (quem tantopere alii horrent) nobis magno lucro est. nihil enim melius quam migrare a corpore, ut perveniamus ad Dei contubernium, et illius praesentia vere palamque fruamur. Nihil ergo nobis decedit ex corruptione externi hominis. observa hic quod iam semel dictum est, veram fidem non contemptum modo, sed etiam desiderium mortis gignere. itaque e converso infidelitatis signum esse, quum mortis horror supra spei gaudium et consolationem in nobis dominatur. Expetunt autem mortem fideles, non ut importuno voto diem Domini antevertant: sponte enim pedem fixum tenent in terrena statione, quamdiu Domino libuerit. malunt enim in Christi gloriam vivere, quam sibi mori, et in propriam utilitatem. Nam desiderium de quo loquitur Paulus, fidei est. ergo a Dei voluntate minime dissidet. Colligere etiam licet ex istis Pauli verbis, animas a corporibus solutas apud Deum vivere. nam si a corpore absentes Deum habent praesentem, cum eo certe vivunt. Hic quaeritur a nonnullis, qui factum sit igitur, ut sancti Patres tantopere mortem exhorruerint: sicuti David, Ezechias, et tota Ecclesia Israelitica. quod patet ex Psalmo sexto, Iesaiae 38, 3., Psalmo 115, 17. Scio, quid responderi soleat: mortem illis tanto horrori ideo fuisse, quod obscura adhuc erat futurae vitae revelatio, ac proinde consolatio tenuis. Ego autem fateor id quidem esse aliquid, sed non totum. neque enim semper trepidarunt ad mortis nuntium sancti Patres veteris Ecclesiae: quin potius alacriter mortem amplexi sunt ac laetis animis. Abraham enim satur dierum migravit absque moerore: Isaac non legitur mortem refugisse; Iacob inter ultimos spiritus testatur se exspectare Salutem Domini: David ipse quoque placide absque lamentis moritur: similiter Ezechias. Quod ergo David semel et Ezechias mortem flebiliter deprecati sunt, ratio erat, quod puniebantur a Domino ob certa peccata: ideoque in morte sentiebant iram Domini. Haec illis erat causa perturbationis, quam sentire hodie quoque possent fideles sub Christi regno. Desiderium autem de quo loquitur Paulus, affectus est mentis bene compositae.

9. Quapropter contendimus, sive domi agentes, sive foris peregrinantes, ut illi placeamus. 10. Omnes enim nos manifestari oportet coram tribunali Christi: ut reportet unusquisque quae per corpus facta fuerint: prout fecerit, sive bonum, sive malum. 11. Scientes igitur terrorem illum Domini, suademus hominibus, Deo autem manifesti sumus. confido autem nos et in conscientiis vestris manifestos esse. 12. Non enim nosmetipsos iterum commendamus vobis: sed occasionem vobis damus gloriandi de nobis, ut aliquid habeatis adversus eos qui in facie gloriantur, et non in corde.

9. *Quapropter* etc. Postquam disseruit, quam magnanimos deceat esse Christianos in perferendis afflictionibus, ut etiam moriendo sint mortis victores, idque propterea quod per afflictiones et mortem ad beatam vitam perveniant: ex eodem fonte alteram quoque sententiam deducit: nempe in hoc illis incumbendum esse praecipuo studio, ut Deo placeant. Et sane fieri aliter nequit, quin spes resurrectionis, et iudicii cogitatio hoc studium in nobis excitet. sicuti e converso non alia de causa adeo socordes sumus et desides in officio, nisi quod nunquam aut raro nobis in mentem venit quod obversari memoriae nostrae perpetuo debuerat, nos hic inqui-

linos esse ad breve tempus, ut peracto cursu redeamus ad Christum. Nota autem quod dicit, tam mortuis quam vivis hoc inesse studium: quo iterum confirmatur animarum immortalitas.

10. *Manifestari.* Quanquam omnibus hoc commune est, non tamen omnes promiscue huc usque attollunt mentem, ut singulis momentis Christi tribunal sibi obeundum cogitent. Sed quum Paulus sancto recte agendi studio se coram Christo assidue sisteret, oblique perstringere voluit ambitiosos doctores, quibus satis erat plausum humani theatri ferre. Nam ubi dicit neminem posse effugere, quodammodo eos citare videtur ad coeleste illud tribunal. Porro Manifestandi verbum etsi posset exponi Apparere, tamen altius spectavit Paulus, meo iudicio, tunc nos in lucem prodituros, quum nunc quasi in tenebris delitescant multi. Libri enim tunc aperientur qui nunc clausi sunt. *Ut reportet unusquisque.* Quia hic locus est de remuneratione operum, breviter notandum est: sicuti puniuntur a Deo mala opera, ita etiam mercedem bonis rependi, sed diversa ratione: retribuitur enim malis operibus poena quam merentur: sed Deus in remunerandis bonis operibus non respicit meritum aut dignitatem. Nullum enim opus adeo plenum est ac numeris suis absolutum, ut illi merito placeat. deinde non aliter per se placent cuiusquam opera Deo, nisi universae Legi satisfaciat: nemo autem tam perfectus reperitur. itaque unicum refugium est, ut gratuita bonitate nos acceptos habeat, ac nos iustificet, non imputando nobis peccata. posteaquam nos in gratiam recepit, gratuita etiam acceptione opera nostra amplectitur: hinc merces dependet. Nihil igitur absurdi, si bona opera praemio dignetur: modo intelligamus id nihil obstare, quominus gratis consequantur homines vitam aeternam. De hac re plura dixi in superiorem Epistolam, et Institutio nostra plenam tractationem suppeditabit. Quum dicit *per corpus*, non tantum externas actiones intelligo, sed omnia opera quae in vita corporali perpetrantur.

11. *Scientes igitur.* Nunc ad se redit, vel iterum doctrinam universalem sibi privatim accommodat. Ego, inquit, non ignarus sum aut expers timoris Dei, qui debet regnare in cordibus omnium piorum. scire igitur terrorem Domini est esse participem illius cogitationis, quod semel reddenda sit ratio coram Christi tribunali. nam qui hoc serio meditatur, necesse est, ut tangatur timore, et neglectum omnem excutiat. Testatur ergo se defungi suo Apostolatu fideliter et pura conscientia: ut qui de reddenda ratione cogitans, in timore Domini ambulet. Quoniam autem iactare poterant adversarii: Tu quidem magnifice te extollis, sed quis videt quod praedicas? ad hoc respondet, se quidem agere opus doctoris in conspectu hominum: sed Deo notum esse, qua animi sinceritate agat, acsi diceret: Sicuti os meum loquitur hominibus, ita cor meum Deo. *Confido autem.* Species correctionis. iam enim iactat, se non modo Deum habere testem suae integritatis, sed ipsos etiam Corinthios, quibus experimentum sui dederat. Duo igitur hic sunt observanda: non sufficere, siquis honeste et strenue se gerat inter homines, nisi rectus sit animus coram Deo: secundo inanem esse iactantiam, ubi deest testimonium ipsius rei. Nulli enim audaciores sunt ad omnia sibi arroganda, quam qui nihil habent. ergo qui sibi fidem haberi vult, opera proferat quae fidem eius dictis faciant. Plus autem est *in conscientiis esse manifestum*, quam experimentis notum esse. conscientia enim longius penetrat, quam carnis iudicium.

12. *Non enim commendamus.* Confirmat quod proxime dixit: et simul praevenit calumniam. Videri enim poterat nimiam habere curam suae laudis, quod toties de se verba faceret. imo verisimile est, hoc fuisse illi obiectum ab improbis. Nam quod dicit: Non commendamus nos iterum: tanquam ex eorum persona loquitur.

Commendare in malam partem accipitur pro Iactare aut Venditare. Quum addit, *se occasionem illis dare gloriandi:* primum significat, eorum se causam magis quam suam ipsius agere, quod totum in eorum gloriam cedat: et rursum oblique taxat eorum ingratitudinem, quod non agnoscerent suarum esse partium, eius Apostolatum sponte magnifacere, ne hanc illi necessitatem imponerent: quod etiam non agnoscerent sua magis quam ipsius Pauli interesse, gloriosum haberi eius Apostolatum. Hic docemur, Christi servos eatenus tantum debere studiosos esse suae existimationis, quatenus Ecclesiae expedit. hoc se affectu praeditum fuisse, vere asserit Paulus. Viderint reliqui, ne falso eius exemplum obtendant. Docemur etiam, hanc esse demum veram ministri laudem, quae illi magis communis est cum Ecclesia, quam propria unius: hoc est, quae in bonum omnium redundat. *Ut aliquid habeatis adversus eos.* Significat obiter refutandam esse vanitatem eorum qui inaniter se efferunt: idque esse ex officio Ecclesiae. Nam quum pestis in primis noxia sit talis ambitio, dissimulatione eam foveri perniciosum est. Id quia facere non curaverant Corinthii, Paulus in posterum admonet, quid facere debeant. *Gloriari in facie, non in corde*, est externa pompa fucum facere, et pro nihilo ducere cordis sinceritatem. nam qui vere cordati erunt, nunquam nisi in Deo gloriabuntur. Ubi autem inanis est ostentatio, illic nulla sinceritas, nulla animi rectitudo.

13. Nam sive insanimus, Deo insanimus: sive sani sumus, vobis sani sumus. 14. Caritas enim Christi constringit nos: iudicantes illud, quodsi unus pro omnibus mortuus fuit, ergo omnes sunt mortui. 15. Et quidem pro omnibus mortuus est: ut qui vivunt, posthac non sibi vivant, sed ei qui pro omnibus mortuus est, et resurrexit. 16. Itaque nos posthac neminem novimus secundum carnem. quinetiam si secundum carnem novimus Christum, iam non amplius novimus. 17. Proinde siquis in Christo nova sit creatura, vetera praeterierunt: ecce, nova facta sunt omnia.

13. *Sive insanimus.* Hoc per concessionem dictum est. Sana enim erat gloriatio Pauli, vel sobria et sapientissima insania, si ita vocare libet: sed quia multis videbatur ineptus, loquitur ex eorum opinione. Duo autem asserit: se nequaquam habere rationem sui, sed hoc unum habere propositum, ut Deo et Ecclesiae serviat: deinde nihil se vereri hominum opinionem, quin paratus sit insanus haberi, perinde atque sanus, modo negotium Dei et Ecclesiae fideliter agat. Sensus est igitur: Quod meam integritatem toties praedico, perinde id homines accipient ut volent: non tamen facio mea causa, sed Deum tantum et Ecclesiam habeo prae oculis. Paratus ergo sum tacere et loqui, prout Dei gloria et Ecclesiae utilitas postulabit: ac libenter patiar, ut me insanum iudicet mundus, modo non insaniam mihi, sed Deo. Dignus locus non observatione modo, sed assidua etiam meditatione. nisi enim ita compositi animis erimus, minima quaeque offendicula subinde ab officio nos abducent.

14. *Caritas enim Christi.* Nomen Caritatis tam passive quam active potest accipi. malo secundum. Nisi enim plusquam ferrei simus, facere non poterimus, quin totos nos devoveamus Christo, dum reputamus, quanto amore nos prosequutus est, quum mortem pro nobis subiit. Et Paulus se ipsum exponit, dum addit, aequum esse, ut illi vivamus, nobis mortui. ergo quemadmodum prius dixerat se timore sollicitari ad officium, propterea quod reddenda erit semel

ratio: ita nunc ponit alterum stimulum, illam scilicet immensam dilectionem Christi erga nos, cuius specimen nobis exhibuit sua morte. Huius, inquam, amoris agnitio constringere affectus nostros debet, ne alio inclinent quam ad eum redamandum. Metaphora est in verbo *Constringendi:* qua notatur, fieri non posse, quin, quisquis mirificum illum amorem quem testatus est nobis Christus morte sua, vere expendit ac reputat, quasi ei alligatus, et arctissimo vinculo constrictus, se in illius obsequium addicat. *Si unus pro omnibus mortuus.* Notandus diligenter hic finis, ideo mortuum pro nobis esse Christum, ut ipsi nobis moriamur. Notanda etiam expositio, Mori nobis, esse Christo vivere: aut si velis plenius, renuntiare nobis, ut Christo vivamus. nam ideo nos redemit Christus, ut nos in potestate sua haberet tanquam proprium peculium. unde sequitur, nos amplius non esse nostri iuris. Similis locus est Romanorum 14, 15. Quanquam duo hic distincte ponuntur: nos in Christo mortuos esse, ut omnis ambitio et eminendi appetentia cesset, nec molestum sit exinaniri: deinde Christo nos debere vitam et mortem, quia nos sibi prorsus devinxit.

16. *Itaque nos posthac neminem novimus.* Nosse hic accipitur pro Censere, quasi diceret: Nos secundum externam larvam non iudicamus, ut is habeatur praestantissimus qui talis apparet in speciem. Sub *Carnis* nomine comprehendit externas omnes dotes, quas homines solent in pretio habere: et in summa, quicquid absque regeneratione censetur laude dignum. quanquam de externo fuco (quem apparentiam vocant) proprie loquitur. Et quidem alludit ad mortem cuius meminerat, acsi diceret: Quandoquidem omnes praesenti vitae mortui esse debemus, imo nihil esse in nobis: nemo Christi servus aestimandus est a carnali excellentia. *Quinetiam si novimus Christum.* Sensus est: Etiamsi Christus ad tempus versatus fuerit in hoc mundo, et agnitus hominibus in iis quae spectant ad conditionem praesentis vitae: nunc alio modo cognoscendus est, nempe spiritualiter, ut nihil mundanum de ipso cogitemus. Hoc loco abusi sunt fanatici quidam, qualis est Servetus, ut probarent humanam Christi naturam a Divinitate nunc absorptam esse. Sed quantum aberret tale delirium a mente Apostoli, non est difficile iudicare. neque enim hic de corporis substantia loquitur, sed de externa specie: neque dicit, non amplius cognosci a nobis carnem in Christo, sed inde Christum censeri negat. Tota vero Scriptura clamat, non minus nunc gloriosam vitam Christum obtinere in carne nostra, quam in ea semel passus est. imo sublato hoc fundamento tota fides nostra corruit. unde enim spes immortalitatis, nisi quod eius specimen iam in Christo habemus? Sicuti enim inde restituta nobis iustitia, quod in natura nostra Christus Legem implendo inobedientiam Adae abolevit: ita etiam inde vita, quod naturae nostrae regnum Dei a quo exsulabat, patefecit, et eam collocavit in coelesti domicilio. Ergo nisi carnem Christi nunc agnoscimus, perit nobis tota, quam in ipso habere nos convenit, fiducia et consolatio. Verum hominem et fratrem nostrum agnoscimus Christum in carne sua, non carnaliter: quia nonnisi in consideratione spiritualium eius donorum acquiescimus. Ipse ergo nobis spiritualis est, non quia deposito corpore conversus sit in spiritum: sed quia suos regeneret ac gubernet Spiritus sui virtute.

17. *Proinde siquis in Christo.* Quoniam defectiva est oratio, ita implenda est: Si quis in Christo, hoc est, in regno Christi, vel in Ecclesia, locum aliquem obtinere cupit: ille sit *nova creatura.* Hoc verbo damnat quamvis excellentiam quae magni fieri solet ab hominibus, si desit renovatio cordis. Doctrina quidem, et eloquentia, et reliquae dotes pretiosae sunt et honorandae: sed ubi non adest timor Domini, et recta conscientia, totus earum honor evanescit. Nemo

igitur superbiat ulla excellentia: quoniam praecipua laus Christianorum est sui abnegatio. neque vero hoc tantum dicitur ad refutandam pseudoapostolorum vanitatem, sed etiam ad corrigenda ambitiosa Corinthiorum iudicia, quibus pluris erant externae larvae quam vera sinceritas. tametsi hoc commune est vitium fere omnibus saeculis. quotus enim quisque est qui non ostentationi multo plus tribuat, quam verae sanctimoniae? Ergo hanc admonitionem teneamus, nihil esse in Ecclesia debere omnes qui non renovati sunt Dei Spiritu: quibuslibet alioqui ornamentis fulgeant. *Vetera praeterierunt.* Quum de regno Christi loquuntur Prophetae, coelum novum et terram novam fore denuntiant (Iesai. 65, 17.). quo significant omnia in melius conversum iri, donec compleatur piorum felicitas. Iam vero quum spiritualc sit Christi regnum, conversio haec potissimum in spiritu fieri debet: ideoque merito inde incipit. Est igitur elegans et apta allusio, quum Paulus eiusmodi elogium ad extollendam regenerationem accommodat. Vetera autem appellat quae non sunt Spiritu Dei reformata. proinde hoc nomen gratiae renovationis opponitur. Transiisse accipit pro Emarcuisse: ut solent res caducae post elapsum suum tempus decidere. Solus ergo novus homo floret ac viget in regno Christi.

18. Porro omnia ex Deo, qui nos reconciliavit sibi per Iesum Christum: et dedit nobis ministerium reconciliationis. 19. Quoniam erat Deus in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando illis sua ipsorum peccata: et deposuit in nobis sermonem reconciliationis. 20. Itaque pro Christo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: rogamus pro Christo, reconciliemini Deo. 21. Eum qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso.

18. *Omnia ex Deo.* Omnia intelligit quae ad Christi regnum pertinent, acsi diceret: Si Christi esse volumus, ex Deo nos renatos esse oportet. atqui non est hoc vulgare donum. non ergo loquitur hic de creatione universali, sed de gratia regenerationis, qua peculiariter electos suos dignatur Deus, et iam esse ex Deo praedicat: non quatenus coeli et terrae Creator est atque opifex, sed quatenus suos refingens ad imaginem suam, Ecclesiae novus est Creator. Ita humiliatur omnis caro, et admonentur fideles, Deo vivendum iam esse, ex quo sunt nova creatura: quod fieri nequit, nisi mundi obliviscantur: quemadmodum etiam iam non sunt amplius ex mundo, quia ex Deo. *Qui nos reconciliavit.* Duo sunt capita: alterum de reconciliatione hominum cum Deo: alterum quomodo fruamur huius reconciliationis beneficio. Optime autem cohaerent haec cum superioribus. nam quia praetulerat Apostolus cuivis excellentiae bonam conscientiam: nunc ostendit totum Evangelium huc tendere. Simul tamen Apostolici muneris dignitatem indicat, ut admoneantur Corinthii, quid in eo quaerere debeant: qui ideo non poterant inter veros et falsos ministros discernere, quod sola ostentatio illis placebat. Ergo hac commemoratione ipsos excitat, ut melius proficiant in Evangelii doctrina. Inde enim praepostera admiratio profanorum hominum, qui ambitioni magis suae quam Christo serviunt: quod nescimus, quid contineat aut sibi velit Evangelii praedicandi officium. Nunc redeo ad illa duo capita quae hic perstringuntur. prius est, *Deum nos reconciliasse sibi per Christum.* mox sequitur declaratio: Quia Deus in Christo fuerit, et in eius persona peregerit reconciliationem. modus addi-

tur: Non imputando hominibus peccata. Iterum annectitur secunda declaratio: Quia Christus piaculum factus pro peccatis nostris, iustitiam nobis acquisierit. Secundum membrum est, applicari nobis per Evangelium reconciliationis gratiam, ut simus eius participes. Est hic insignis locus, siquis alius est in toto Paulo. proinde diligenter excutere singulas particulas convenit. *Ministerium reconciliationis.* Praeclarus Evangelii titulus, quod legatio sit ad reconciliandos homines Deo. singularis quoque ministrorum dignitas, quod cum hoc mandato a Deo mittantur ad nos, ut internuntii sint et quasi sponsores. Verum hoc non tam ad ornandos ministros dictum est, quam in piorum consolationem: ut quoties Evangelium audiunt, sciant Deum secum de reditione in gratiam tractare, et quasi pacisci. quid hoc bono optabilius? Meminerimus ergo, hunc praecipuum esse Evangelii finem: quum natura simus filii irae, ut, abolito inter Deum et nos dissidio, recipiamur ab ipso in gratiam. Hoc mandato instruuntur ministri, ut nuntium tanti boni ad nos perferant: imo certiores nos reddant de paterno erga nos Dei amore. Potest quidem etiam alius quivis nobis Divinae gratiae esse testis: sed Paulus hanc functionem docet specialiter ministris esse iniunctam. Quum ergo ex Evangelio pronuntiat minister rite ordinatus, propitiatum nobis esse Deum: non aliter audiendus est atque Dei legatus et publicam (ut aiunt) personam sustinens, atque ad id asseverandum legitima auctoritate praeditus.

19. *Erat Deus in Christo.* Quidam simpliciter accipiunt pro eo, acsi dictum foret: Deus mundum sibi reconciliabat in Christo. Sed plenior est sensus et uberior: nempe quod Deus in Christo erat: deinde quod eius intercessione reconciliabat sibi mundum. ac de Patre quidem hoc praedicatur: nam impropria esset loquutio, si intelligeres Divinam Christi naturam in eo fuisse. Erat ergo Pater in Filio, secundum illud: Ego in Patre, et Pater in me (Iohan. 10, 38.). Itaque qui habet Filium, simul et Patrem habet. Nam ideo hoc expressit Paulus, ut discamus Christo uno esse contenti, quia in ipso reperiamus etiam Deum Patrem: quemadmodum re vera per ipsum nobis se communicat. Perinde igitur valet hoc acsi diceret: Quum procul a nobis remotus esset Deus, ad nos in Christo accessit. atque ita Christus factus est nobis verus Immanuel: eiusque adventus, appropinquatio Dei ad homines. Secundum membrum notat officium Christi, nempe quod sit propitiatio nostra: quia extra eum nobis omnibus infensus est Deus, qui a iustitia descivimus. Quorsum ergo apparuit Deus in Christo hominibus? in reconciliationem, ut, sublatis inimicitiis, qui alieni erant, adoptentur in filios. Etsi autem ex fonte Divini erga nos amoris Christus redemptor profluxit: donec tamen agnoscant homines a Mediatore placatum esse Deum, necesse est, eorum respectu dissidium manere, quod a Dei accessu eos prohibeat: qua de re mox plura. *Non imputando illis.* En, qualiter in gratiam redeant homines cum Deo: ubi scilicet impetrata peccatorum remissione iusti censentur. Nam quamdiu imputat nobis peccata Deus, necesse est, ut nos habeat exosos: neque enim peccatoribus amicus aut propitius esse potest. Sed videtur cum hac sententia pugnare quod alibi dicitur: Nos fuisse ab eo dilectos ante mundi creationem (Ephes. 1, 3.): magis etiamnum quod dicit Iohannes 3, 16., Dilectionem qua nos prosequebatur, fuisse causam, cur peccata nostra per Christum expiaverit. causa enim semper praecedit suum effectum. Respondeo, nos fuisse ante creationem mundi dilectos, sed nonnisi in Christo. Interea tamen fateor, dilectionem Dei, tempore fuisse priorem, atque ordine etiam, quantum ad Deum: sed respectu nostri, principium amoris in Christi sacrificio statuitur. Neque enim quum Deum absque Mediatore intuemur, concipere alium possumus

erga nos quam iratum: Mediator interpositus facit, ut sentiamus nobis pacatum. Sed quia hoc quoque est cognitu necessarium, Christum nobis ex fonte gratuitae Dei misericordiae prodiisse: utrumque diserte docet Scriptura: iram Patris Filii sacrificio fuisse placatam, et ideo Filium expiandis hominum peccatis fuisse oblatum: quia Deus, illorum misertus, tali pignore receperit eos in gratiam. Summa haec sit, ubi est peccatum, illic esse iram Dei: non aliter igitur neque ante Deum nobis esse propitium, quam ubi peccata nostra delet non imputando. Hoc beneficium quum nequeant apprehendere nostrae conscientiae, nisi intercedente Christi sacrificio: in illo Paulus non abs re statuit principium et causam reconciliationis, nostri respectu. *Et deposuit in nobis.* Iterum repetit perferendae ad nos huius gratiae datum esse mandatum Evangelii ministris. Obiici enim poterat: Ubi nunc Christus inter Deum et nos pacificator? quam procul a nobis habitat? Dicit ergo, sicuti semel passus est, ita quotidie passionis suae fructum nobis offerre per Evangelium, quod exstare voluit in mundo, tanquam firmas et authenticas tabulas pacificationis semel peractae. Ministrorum ergo partes sunt, fructum mortis Christi nobis applicare, ut ita loquar. Sed nequis magicam applicationem somniet, qualem Papistae comminiscuntur: notandum diligenter quod proxime subiicit, totum id consistere in praedicatione Evangelii. Papa enim cum suis Sacrificis hoc colore praetexit totam illam impiam et exsecrandam nundinationem, quam de animarum salute exercent. Instruxit nos, inquiunt, Dominus mandato et potestate remittendi peccata: fateor, si legatione hac fungantur, cuius Paulus meminit. Porro absolutio qua utuntur in Papatu, prorsus est magica: deinde veniam peccatorum includunt in plumbo et membrana, vel commentitiis et frivolis superstitionibus alligant. Quid haec omnia simile habent cum Christi instituto? Tum ergo nos in Dei gratiam rite et ordine restituunt Ecclesiae ministri, quum per Evangelium nobis testes sunt de reconciliata nobis Dei gratia. Hoc testimonio sublato nihil restat praeter meram imposturam. Cave igitur, extra Evangelium vel minimam fiduciae tuae guttam colloces. Non nego quidem, Sacramentis etiam Christi gratiam nobis applicari, illicque nostram cum Deo reconciliationem conscientiis nostris sanciri. sed quia Sacramentis insculptum est Evangelii testimonium, non sunt per se neque seorsum aestimanda, sed cum Evangelio coniungi debent, cuius sunt appendices. Denique hac conditione legati sunt ministri Ecclesiae ad beneficium reconciliationis testandum et publicandum, si ex Evangelio tanquam ex legitimis tabulis loquantur.

20. *Tanquam Deo exhortante.* Hoc ad fidem legationi adstruendam non parum valet: imo penitus necessarium est. quis enim hominis testimonio acquiescat de aeterna sua salute? Maior res est, quam ut hominum pollicitatione contenti esse possimus, nisi constet a Deo esse ordinatos, Deumque nobis per ipsos loqui. Atque huc pertinent elogia quibus Christus ipse Apostolos insignit: Qui vos audit, me audit etc. (Luc. 10, 16.). Quicquid solveritis in terra, solutum erit in coelis (Matth. 18, 18.), et similia. *Rogamus pro Christo.* Hinc colligimus, quam merito exclamet Iesaias (52, 7.) beatos esse pedes Evangelizantium. nam quod unum ad plenam felicitatem nobis satis est, et sine quo sumus miserrimi, nonnisi per Evangelium nobis confertur. quodsi iniunctum est omnibus Ecclesiae ministris hoc officium, ita ut neque Apostolus neque Pastor habendus sit qui hanc legationem non obit: hinc iudicare promptum est, qualis sit tota Papae hierarchia: volunt quidem censeri Apostoli et Pastores: sed quum muta sint idola, qui conveniet eorum iactantia cum hoc Pauli loco? Rogandi verbum incomparabilem gratiae Christi commendationem exprimit, dum eo usque se demittit, ut nos ro-

gare non gravetur. Quo minus excusabilis est nostra pravitas, nisi ad totam mansuetudinem dociles et morigeros nos statim praebemus. *Reconciliemini.* Observandum hic, Paulo negotium esse cum fidelibus. testatur se quotidie ad illos perferre hoc mandatum. non ergo passus est Christus, ut semel tantum peccata nostra expiaret: neque in hoc institutum Evangelium, ut quae ante Baptismum admiserimus peccata, nobis remittantur: sed quemadmodum quotidie peccamus, ita etiam quotidiana remissione a Deo recipiamur in gratiam. Haec enim perpetua est legatio, quae resonare assidue debet in Ecclesia usque ad finem mundi: nec aliter praedicari Evangelium potest, quin promittatur peccatorum remissio. Habemus hic proprium et aptum testimonium refellendae impiae Papistarum opinioni, quae remissionem peccatorum aliunde petere post Baptismum iubet, quam ab expiatione in Christi morte peracta. Atqui hoc tritum est in omnibus scholis Papisticis dogma, nos a Baptismo mereri peccatorum remissionem poenitentia, intercedente clavium beneficio. quasi vero Baptismus ipse nobis illam absque poenitentia conferat. sed Poenitentiae nomine intelligunt Satisfactiones. Quid autem hic Paulus? non minus post Baptismum, quam ante, nos ad unicam illam Christi expiationem revocat, ut sciamus gratuito semper nobis obvenire. illud vero discrimen quod fabricarunt, tanquam sibi incognitum praeterit. De clavium porro dispensatione quicquid garriunt, vanum est: quia claves absque Evangelio imaginantur, quum nihil sint quam hoc gratuitae reconciliationis testimonium quod nobis ex Evangelio redditur.

21. *Eum qui peccatum non noverat.* Videsne, ut non alia, auctore Paulo, sit reditio in gratiam cum Deo, nisi quae in solo Christi sacrificio fundata est? ergo huc semper discamus animum referre, quoties a reatu cupimus absolvi. Iam apertius docet quod supra attigimus, tunc nobis Deum esse propitium, quum pro iustis agnoscit. Perinde enim valent haec duo, Esse nos Deo acceptos, et Iustos ab ipso reputari. Peccatum non nosse est expertem esse peccati. Christum ergo, quum a peccato ipse immunis esset, *pro nobis peccatum fuisse factum* dicit. Tritum est illud, Peccatum vocari hostiam peccati expiatricem: qua ratione Latini etiam piaculum dicunt. et hanc phrasin hoc loco et alibi ab Hebraeis mutuatus est Paulus, quibus אשם tam piaculare est sacrificium quam delictum vel crimen. Verum tam significatio huius vocis quam tota sententia melius intelligetur ex comparatione utriusque antitheti. Peccatum hic iustitiae opponitur, quum docet Paulus nos iustitiam Dei esse factos, eo quod Christus factus sit peccatum. Iustitia hic non pro qualitate aut habitu, sed pro imputatione accipitur, eo quod accepta nobis fertur Christi iustitia. Quid e converso peccatum? reatus quo in Dei iudicio obstringimur. sicuti autem in victimam reiiciebatur olim maledictio hominis: ita Christi damnatio, nostra absolutio fuit, ac livore eius sanati sumus. *Iustitia Dei in ipso.* Primum iustitia Dei capitur non pro ea quae a Deo nobis donetur, sed quae sit illi probata. quemadmodum Iohannis 12, 43., Gloria Dei vocatur, quae locum habet apud ipsum: gloria hominum pro vana mundi existimatione. Et Rom. 3, 7., quum dicit nos destitui gloria Dei, intelligit nihil in nobis esse quo gloriemur apud Deum. nam hominibus iustum apparere non adeo difficile est: sed est fallax iustitiae umbra, quae tandem exitii causa est. ergo sola demum iustitia vera, quae Deo accepta est. Nunc ad antithesin redeamus iustitiae et peccati. Quomodo iusti coram Deo sumus? qualiter scilicet Christus fuit peccator. Personam enim nostram quodammodo suscepit, ut reus nostro nomine fieret, et tanquam peccator iudicaretur, non propriis, sed alienis delictis, quum purus foret ipse et immu-

nis ab omni culpa, poenamque subiret nobis, non sibi debitam. Ita scilicet nunc iusti sumus in ipso: non quia operibus propriis satisfaciamus iudicio Dei, sed quoniam censemur Christi iustitia, quam fide induimus, ut nostra fiat. Ideo particulam ἐν retinere malui, quam eius loco vertere Per. melius enim quadrat menti Paulinae illa significatio.

Cap. VI.

1. Nos vero adiuvantes (vel *collaborantes*) etiam obsecramus, ne frustra gratiam Dei receperitis. 2. Dicit enim (*Iesai.* 49, 8.): Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi. ecce, nunc tempus acceptum: ecce, nunc dies salutis. 3. Nullam dantes ulla in re offensionem, ut ne vituperetur ministerium: 4. Sed in omnibus commendantes nos tanquam Dei ministri, in patientia multa, in afflictionibus, in necessitatibus, in angustiis, 5. In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, 6. In sinceritate, in scientia, in tolerantia, in mansuetudine, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, 7. In sermone veritatis, in potentia Dei, per arma iustitiae dextra et sinistra: 8. Per gloriam et ignominiam, per infamiam et bonam famam: tanquam impostores, tamen veraces: 9. Tanquam ignoti, tamen celebres: tanquam morientes, et ecce, vivimus: tanquam castigati, tamen morte non affecti: 10. Tanquam moerore affecti, semper tamen gaudentes: tanquam inopes, multos tamen ditantes: tanquam nihil habentes, et omnia possidentes.

1. *Adiuvantes.* Retulit mandata legationis, quibus instructi sunt a Deo Evangelii ministri. Postquam haec mandata fideliter pertulerunt, debent etiam incumbere, ut valeant, ne irrita sit eorum opera. addere, inquam, assiduas exhortationes debent, ut efficax sit legatio. Hoc est quod dicit συνεργοῦντες, hoc est, promovendo negotio insistentes. neque enim satis est docere, nisi etiam urgeas. hoc modo particula σὺν relationem haberet ad Deum, vel ad legationem quam servis suis mandat. Adiuvatur enim Evangelii doctrina exhortationibus, ne effectu careat: et ministri suum studium Dei mandato adiungunt: quemadmodum legati sunt partes, quod principis sui nomine in medium proponit, rationibus persuadere. Potest etiam particula σὺν referri ad commune studium ministrorum: quia si opus Domini ex animo agunt, debent alii aliis vicissim manum porrigere, ut alii aliis sint adiutores. mihi tamen magis placet prior expositio. Chrysostomus de auditoribus interpretatur, quibus cooperantur ministri, dum eorum pigritiam torporemque excitant. Hic docentur ministri, non sufficere, si doctrinam simpliciter proponant: sed elaborandum, ut recipiatur ab auditoribus, neque id semel, sed assidue. Quia enim internuntii sunt inter Deum et homines: primae eorum partes sunt, offerre Dei gratiam: secundae autem, omni studio eniti, ne inutiliter oblata fuerit.

2. *Dicit enim: Tempore accepto.* Citat prophetiam Iesaiae valde accommodam exhortationi de qua loquitur. tractatur illic haud dubie de regno Christi: quemadmodum ex contextu liquet. Pater ergo,

Filium colligendae Ecclesiae ducem creans, his verbis eum alloquitur: Tempore accepto exaudivi te. verum scimus, quae sit analogia capitis ad membra. Nostro enim nomine exauditus fuit Christus, sicuti in eius manu nostra omnium salus est deposita, nec aliud in curam suam suscepit. Ideo admonemur omnes in persona Christi, ne occasionem adipiscendae salutis spernamus. Pro eo quod Graecus interpres reddidit *εὐπρόσδεκτον*, habetur in verbis Prophetae רצון: hoc est benevolentiae aut gratuiti favoris. Ita aptandum est testimonium praesenti instituto. quum exhibitioni gratiae suae certum tempus assignet Deus, sequitur, non omnia tempora illi congruere. quum nominetur certus dies salutis, sequitur, non patere salutis copiam quibuslibet diebus. Totum porro hoc ex Dei providentia pendet. nihil enim aliud est tempus acceptum, quam quod vocatur tempus plenitudinis ad Galatas (4, 4.). et notandus est ordo. Prius tempus benevolentiae ponitur: deinde *dies salutis.* quo innuitur, ex sola Dei misericordia tanquam ex fonte manare nobis salutem. Ergo non est quaerenda in nobis causa, quasi Deum operibus provocemus ad destinandam nobis suam gratiam. unde enim dies salutis? quia tempus est acceptum: hoc est, quod Deus gratuito suo favore ordinavit. Interea tenendum est Pauli consilium, prompta celeritate opus esse, ne occasio nobis effluat: quia Deus oblatam gratiam lente et seguiter a nobis recipi indigne ferat. *Ecce, nunc tempus.* Loquutus erat Propheta de tempore quo manifestandus in carne erat Christus in redemptionem hominum. Transfert Paulus vaticinium ad tempus quo revelatur Christus per assiduam Evangelii doctrinam: et merito. nam ut semel universo mundo missa fuit salus, quum Christus apparuit: ita nunc quotidie nobis mittitur, quum efficimur participes Evangelii. Pulcher locus et non exiguae consolationis, quod dum nobis Evangelium praedicatur, certo scimus patefieri nobis aditum ad regnum Dei, ac sublato in altum Divinae benevolentiae signo, nos invitari ad salutem capessendam. nam eius obtinenda occasio a vocatione aestimanda est. Verum nisi opportunitate utamur, timenda est denuntiatio quam Paulus insinuat, brevi clausum iri ianuam omnibus qui tempestive non fuerint ingressi. haec enim vindicta semper contemptum Verbi sequitur.

3. *Nullam dantes offensionem.* Aliquoties iam dictum est, Paulum nunc generaliter ministerium Evangelii, nunc suam ipsius integritatem commendare. Nunc ergo de se loquitur, et in sua persona vivam probi ac fidelis Apostoli imaginem proponit: ut discant Corinthii, quam iniqui fuerint iudices, ventosos Thrasones illi praeferendo. Nam quum solis larvis palmam darent, homines delicatos et nullius zeli habebant in summo pretio: de optimis vero ministris nihil nisi vulgare et abiectum sentiebant. Nec dubium, quin ea ipsa quae in suam laudem commemorat Paulus, contemptum illi ex parte apud eos attulissent. quo maiore reprehensione digni erant qui verae gloriae materiam haberent probri loco. Tria ergo hic agit Paulus: docet, quae sint virtutes, quibus censeri debent Evangelici doctores: deinde his virtutibus se praeditum esse demonstrat. tertio admonet Corinthios, ne pro Christi servis agnoscant qui se aliter gerunt atque hic suo exemplo praescribit. Finis est, ut sibi et sui similibus auctoritatem conciliet in Dei gloriam et bonum Ecclesiae, vel collapsam restituat. secundo, ut Corinthios revocet a praepostero studio pseudoapostolorum, quod illis impedimento erat, ne in Evangelio proficerent, quantum fuisset opus. offensionem dant ministri qui suo vitio retardant in auditoribus, Evangelii progressum. Id se facere negat Paulus. testatur enim se cavere diligenter, nequa ignominiae macula aspergat suum Apostolatum. Hic enim est astus Satanae, quaerere aliquid vitii in ministris quod in Evangelii infa-

miam redundet. Nam ubi consequutus est, ut vilescat ministerium, periit spes omnis profectus. ergo qui utiliter servire Christo volet, omni studio incumbat ad retinendum ministerii sui honorem. Modus est, curare, ut sit honore dignus. nihil enim magis ridiculum quam de tua apud alios existimatione vindicanda contendere, quum ipse tibi flagitiosa ac turpi vita contumeliam accersas. Erit ergo is demum honorabilis qui nihil indignum admittet Christi ministro.

4. *In patientia multa.* Huc spectat tota enumeratio quae sequitur: omnia experimenta quibus probare solet Dominus suos ministros, in Paulum competere: nullumque esse probationis genus quo non fuerit examinatus, quo testatior esset fides sui ministerii. Caeterum quaedam recenset quae perpetuo requiruntur ab omnibus Christi servis: cuiusmodi sunt labores, sinceritas, scientia, vigiliae, mansuetudo, caritas, sermo veritatis, Spiritus, potentia Dei, arma iustitiae. alia autem, quorum necessitas non est perpetua. neque enim, ut sit quispiam servus Christi, necesse erit, plagis et carceribus fuisse exploratum. Poterunt igitur interdum ab optimis haec abesse. omnium tamen est, ita esse animis affectos, ut, si Domino placuerit, plagis etiam et carceribus cum Paulo se probandos offerant. Patientia est moderatio animi in rebus adversis, quae est perpetua virtus boni ministri. *Afflictiones* latius patent quam *necessitates:* siquidem Necessitatis nomine hic inopiam accipio. haec porro multis ministris est communis, quod pauci sunt qui non egeant: non tamen omnibus. Cur enim obstarent mediocres divitiae, ne Christi servus habeatur, qui alioqui pius est, recto animo, honesta vita, aliisque virtutibus excellit? Quemadmodum qui pauper est, non ideo protinus bonus est minister: ita qui dives est, non propterea est repudiandus. Imo alibi non minus gloriatur Paulus, quod noverit abundare, quam quod noverit esurire (Philipp. 4, 12.). ergo adhibenda est illa distinctio, quam dixi, inter temporales et perpetuas laudes.

5. *In seditionibus.* Quo placidius erat ac mansuetius Pauli ingenium, eo maior virtus, stare intrepidum adversus seditiones. atque id etiam sibi laudi ducit, quod quum abhorreret a seditionibus, eas tamen fortiter exceperit. Neque enim simpliciter laus est, non moveri seditionibus (quum hoc vulgare habeant omnes tumultuarii), sed non consternari, quum aliena culpa sunt excitatae. Et sane utrumque requiritur in Evangelii ministris, ut paci quidem studeant pro virili: sed tamen per medios motus pergant infracti: neque deflectant a recto cursu, etiamsi coelum terrae misceatur. quanquam Chrysostomus per ἀκαταστασίας crebras expulsiones mavult intelligere: quia nusquam dabatur quiescendi locus. *In ieiuniis.* Non intelligit esuriem ex inopia, sed voluntarium exercitium abstinentiae. *Scientia* dupliciter potest accipi, vel pro doctrina ipsa, vel pro recte et scienter agendi peritia. secundum hoc mihi est probabilius: quod statim adiicit *sermonem veritatis. Spiritus* metonymice pro spiritualibus gratiis. Frivolum tamen est Chrysostomi cavillum, qui inde colligit alias virtutes fuisse Apostolo proprias, quod Spiritum seorsum nominet. quasi vero mansuetudo, scientia, sinceritas, arma iustitiae, aliunde sint quam a Spiritu sancto. Seorsum vero ponit tanquam genus inter species. potentia Dei in multis se exserebat, in magnanimitate, in efficacia asserendae veritatis, in propagatione Evangelii, in hostium deiectione, et similibus.

7. *Per arma iustitiae.* Iustitiam accipe pro conscientiae rectitudine et vitae sanctimonia. Metaphoram armorum usurpat, quia militare oportet omnes qui Deo serviunt: quum praesto sit semper hostis diabolus ad eos infestandos. armatos autem omni ex parte

esse convenit: quia, si nihil profecerit uno insultu, novum subinde instruit: et nunc a fronte, nunc a tergo, nunc hac, nunc illac eos adoritur.

8. *Per gloriam et ignominiam.* Hoc non leve experimentum homini examinando. nihil enim durius est homini ingenuo, quam ferre contumeliam. Itaque in omnibus historiis videre licet, ex hominibus heroicis paucos exstitisse qui non degeneraverint irritati contumeliis. Proinde signum est animi in virtute bene obfirmati, non dimoveri a proposito ulla infamia. rara virtus, sed sine qua Dei servum te probare nequeas. habenda quidem bonae famae cura, sed quatenus fratrum aedificationis interest: atque ita ut ne a rumoribus pendeamus, quin potius eadem in ignominia, quae in gloria, nobis aequabilitas maneat. Nam et improborum hominum maledicentia patitur Deus nos tentari, facturus periculum, numquid recte agamus gratuito. nam quem ab officio abducit hominum ingratitudo, is se non in solum Deum respexisse prodit. Quum itaque Paulum cernamus expositum fuisse infamiae et probris, neque tamen propterea destitisse, sed indefesso animo perrexisse, atque adeo perrupisse ad metam: ne fatigemur, si idem nobis eveniat. *Tanquam impostores.* Hic non tantum narrat, qualis esset impiorum et extraneorum de se existimatio, sed quid etiam domestici sentirent. Nunc secum quisque reputet, quam indigna fuerit Corinthiorum ingratitudo: et quanta animi magnitudo fuerit, per tam ardua obstacula eluctari. Obliquis tamen figuris perversum eorum iudicium acriter perstringit, quum dicit se vivere et laetari, quum instar mortui et moerore afflicti eum spernerent. Ingratitudinem etiam exprobrat, quum dicit se multos ditare, quum inopiae nomine contemneretur. Erant enim ex eorum numero quos ditabat suis opibus: imo omnes ad unum multis nominibus ei obstricti erant. Sic prius ironice dixit se ignotum, quum tamen fructus laborum eius ubique notus et illustris esset. Porro quam inhumanum est eius paupertatem contemnere, qui tibi ex sua abundantia suppeditet? divitias spirituales intelligit, quae longe pluris fieri debebant quam terrenae.

11. Os nostrum apertum est ad vos, o Corinthii: cor nostrum dilatatum est. 12. Non estis angusti in nobis, sed angusti estis in visceribus vestris. 13. Eandem vero remunerationem, ut a filiis, exigo: dilatemini et vos. 14. Ne ducatis iugum cum infidelibus. quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? quae communicatio luci cum tenebris? 15. Quis consensus Christo cum Belial? aut quae portio fideli cum infideli? 16. Quae autem conventio templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei viventis: quemadmodum dicit Deus (*Levit.* 26, 12.): Habitabo in ipsis, et in medio eorum ambulabo: et ero Deus illorum, et erunt mihi populus. 17. Quamobrem exite de medio eorum et separamini, dicit Dominus (*Iesai.* 52, 12.), et immundum ne tetigeritis: 18. Et ego suscipiam vos, et ero vobis in patrem, et eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens (*Ierem.* 31, 4.).

Cap. VII.

1. Has igitur promissiones quum habeamus, dilecti, mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, sanctificationem perficientes in timore Dei.

11. *Os nostrum apertum est.* Quoniam oris apertio signum est fiduciae: si connectere superioribus haec libet, sensus erit: Mihi ampla gloriandi materia suppetit, atque os mihi aperit recta conscientia. quod autem maligne de nobis sentitis, id non accidit nostra culpa, sed quia non estis aequi iudices. Liberalius enim debueratis sentire de meo ministerio quod Deus tot modis honorabile vobis reddidit. ego tamen aliter interpretor. ideo enim os sibi apertum esse dicit, quia cor habeat dilatatum. quid autem sibi vult cordis latitudo? certe alacritatem significat, quae ex benevolentia procedit. trita est haec metaphora, per cor angustum et contractum significari vel moerorem, vel taedium, vel indignationem: cui cor diffusum opponitur pro contrariis affectibus. Nihil ergo hic dicit Paulus quod non quotidie experiamur. nam ubi nobis est cum amicis negotium, cor nostrum se diffundit, patent omnes sensus, nihil illic tectum, nihil clausum: imo animus ipse totus exsilit ac gestit se palam exponere. Hinc fit, ut libera etiam et expedita sit lingua, non haesitet, non difficulter extrahat ex imo gutture interruptas voces: ut fieri solet quum animus occupatus est minus laeto affectu.

12. *Non estis angusti in nobis.* Hoc est, quod non estis capaces huius meae erga vos hilaritatis, vestra culpa accidit. Os mihi apertum est, ut familiariter agam vobiscum: ipse sensus meus libenter se profunderet, sed clauditis ipsi vestra viscera. Vult dicere, corrupto eorum iudicio fieri, quominus illis sapiant quae a se proficiscuntur.

13. *Eandem vero remunerationem.* Temperat reprehensionem tam blanda filiorum appellatione, quam hac exhortatione, qua se bene adhuc de illis sperare innuit. Eandem remunerationem accipit pro mutuo officio. est enim inter patrem et liberos mutua officii repensio. Nam sicuti parentum est, alere liberos, instituere, regere consilio, tueri: ita aequitas hoc dictat, ut filii gratiam parentibus rependant. In summa ἀντιπελαργίαν, quam vocant Graeci, intelligit. Ego, inquit, paternum erga vos affectum gero: vos mihi vicissim pietate et reverentia praestate filios. Quanquam specialis circumstantia notanda est: ut Corinthii, tam humanum patrem nacti, vicissim quoque mansuescant, eiusque comitatem docilitate sua compensent, ideo iubet eos in suis visceribus dilatari. Vetus interpres, quia non assequebatur Pauli mentem, addito participio Habentes, suum magis quam Pauli sensum expressit. in nostra autem expositione (quae etiam Chrysostomi est) nihil est coactum.

14. *Ne ducatis iugum.* Quasi recuperata auctoritate, liberius iam eos obiurgat, quod se infidelibus adiungerent in externa idololatria socios. Nam hortatus est, ut dociles se exhiberent, tanquam patri. nunc ergo pro iure suo vitium castigat, quo laborabant. Diximus autem in priore Epistola, quale esset hoc vitium. nam quum nihil non licere sibi putarent in rebus externis: promiscue se impiis superstitionibus polluebant. siquidem infidelium convivia frequentando, communicabant profanos et impuros cum illis ritus. atqui quum gravissime peccarent, sibi tamen videbantur innoxii. Ergo hic invehitur Paulus in externam idololatriam: et ab ea Christianos alienos et immunes esse iubet. incipit tamen a doctrina generali, ut inde ad speciem descendat. nam iugum ducere cum infide-

libus, nihil aliud est quam operibus infructuosis tenebrarum communicare, et manum illis in significationem consensus porrigere. Multi de coniugio ipsum loqui putant, sed contextus eorum errorem liquido coarguit. Verbum quo utitur Paulus, significat societatem coire in ducendo iugo. metaphora est a bobus vel equis sumpta, quibus necesse est pariter incedere, unumque opus communiter agere, quum sub uno iugo sunt alligati. Dum ergo vetat, ne ad trahendum idem iugum simus infidelium socii, hoc tantum vult, ne eorum pollutionibus nos commisceamus. Unus enim sol nobis lucet, eodem vescimur pane, eundem spiritum haurimus, nec possumus in totum abstinere ab eorum commerciis: sed Paulus de iugo impietatis loquitur: hoc est, de participatione operum, quibus communicare Christianis fas non est. Hac ratione coniugium etiam interdicetur: quatenus laqueus est, quo implicantur tam viri quam mulieres ad impietatis consensum. verum hoc tantum volo, generaliorem esse Pauli doctrinam, quam ut ad solum coniugium restringatur. nam de fugienda idololatria hic concionatur: cuius etiam rei causa prohibemur cum impiis matrimonium contrahere. *Quae enim participatio.* Confirmat suam exhortationem, quia absurda sit et quasi monstri similis copula rerum adeo inter se pugnantium. nihilo enim magis coire haec possunt, quam aqua cum igne. Summa huc redit: nisi velint omnia confundere, abstinendum esse ab impiorum pollutionibus. Atque hinc colligimus, etiam qui superstitiones ex animo non probant, simulatione tamen pollui, nisi palam et ingenue ab illis abhorreant.

15. *Qui consensus Christo cum Belial?* De etymologia vocabuli Belial ne inter Hebraeos quidem convenit: significatio tamen non est dubia. Nam Moses verbum aut cogitationem Belial pro impia et nefaria cogitatione posuit: et passim filii vel homines Belial vocantur scelerati ac prostitutae nequitiae. inde factum est, ut Paulus hic pro diabolo sceleratorum omnium capite usurpaverit. Nam a capitum similitudine mox delabitur ad membra, acsi diceret: Quemadmodum Christo irreconciliabile dissidium est cum Satana: ita etiam nos ab impiorum factione alienos esse oportet. Porro quod negat ullam Christiano portionem esse cum infideli, non intelligit de victu, vestitu, praediis, sole, aere, quemadmodum superius monui: sed de iis quae propria sunt infidelium, a quibus nos Dominus segregavit.

16. *Quae conventio templo Dei cum idolis?* Hactenus in genere vetuit, ne fideles se copulent cum impiis: nunc declarat, quorsum praecipue illis interdixerit talem copulam: nempe quia externam idololatriae professionem desierant inter peccata numerare. hanc licentiam corripuerat, multisque verbis exagitaverat in superiore Epistola. verisimile tamen est, nondum fuisse omnes convictos, ut consilium quod dabat, amplecterentur. ideo de angustia viscerum conquestus est, quae sola profectum remorabatur. Non retexit autem denuo illud argumentum, sed brevi admonitione contentus est: ut facere solemus, quum agimus de rebus notis. quanquam non obstat brevitas, quin acriter tamen pungat. Quantum enim vehementiae inest in hoc solo verbo, quum nullam esse conventionem docet templo Dei cum idolis? Sacrilega est profanatio, si in templum Dei idolum vel cultus aliquis idololatricus inferatur: nos porro sumus vera Dei templa: ergo sacrilegium est ulla idolorum contagione nos inficere. Haec, inquam, una ratio instar mille esse debet: Si tu Christianus es, quid tibi negotii cum idolis? tu enim templum es Dei. Sed Paulus (ut iam attigi) exhortatione pugnat magis quam doctrina, quia supervacuum fuisset quasi de re dubia vel obscura adhuc disserere. *Quemadmodum dicit Deus: Habitabo.* Probat nos esse templa Dei ex eo, quod promisit olim Deus populo

Israelitico, se habitaturum in medio eius. Primum non potest habitare Deus inter nos, quin habitet in unoquoque nostrum. singularis enim beneficii loco nobis hoc promittit: Habitabo in medio vestri. Neque haec habitatio vel praesentia terrenis duntaxat benedictionibus constat, sed praesertim de spirituali gratia accipienda est. Ergo non tantum nobis propinquum esse Deum notat, quasi in aere degat, ut nos circumvolitet: sed magis significat sedem in cordibus nostris habere. Siquis ergo obiiciat, particulam *in* nihil aliud valere quam Inter, ego concedo: sed ex eo quod Deus se inter nos habitaturum promittit, colligi dico, in nobis quoque ipsum manere. Ac tale erat arcae symbolum cuius fit mentio apud Mosen in eo loco unde Paulus testimonium hoc mutuatus videtur, nempe Levit. 26, 12. Siquis autem Paulum ad caput Ezechielis 37, 27. respexisse magis putet, eadem erit ratio. Propheta enim in describenda Ecclesiae instauratione, tanquam praecipuum bonum, Dei praesentiam commemorat, quam initio promiserat ipse per Mosen. Iam vero quod per arcam figuratum fuit, plenius nobis exhibitum fuit in Christo, quum nobis factus est Immanuel. unde fit, ut potius Ezechielem hic citari arbitrer, quam Mosen: quod Ezechiel simul ad symbolum arcae alludit, et pronuntiat fore, ut id impleatur sub regno Christi. Porro Apostolus pro confesso sumit, Deum nusquam habitare nisi in loco sacro. De homine si dicatur: hic habitat, non erit protinus templum, sed domus profana. sed in Deo hoc speciale est, qui quemcunque locum dignatur sua praesentia, etiam sanctificat.

17. *Quamobrem exite de medio eorum.* Haec exhortatio ex Iesaiae capite 52, 11., sumpta est: ubi Propheta, liberationem populo denuntians, tandem Sacerdotes alloquitur his verbis. Paraphrastice enim Sacerdotes designat quum dicit: Vos qui fertis vasa Domini: quia illis commissa erat vasorum cura, quibus sacrificia et aliae partes Divini cultus peragebantur. Non dubium autem, quin eos hortari velit, ut interim dum ad exitum aspirant, caveant ab omni contagio tot sordium quibus scatebat regio. Id non minus hodie nobis congruit, quam veteribus Levitis. nam si in vasorum custodibus requiritur tanta mundities, quanto maior in ipsis vasis? atqui omnia nostra membra vasa sunt ad spiritualem Dei cultum destinati: nos quoque regale sumus Sacerdotium. Ergo quum Dei gratia simus redempti, aequum est, ut nos custodiamus impollutos ab omni immunditia, ne Dei Sanctuarium polluamus. Caeterum quemadmodum manentes in hoc mundo, redempti tamen sumus et erepti a mundi inquinamentis: ita non est migrandum de vita, ut exeamus ab omni immunditie, sed fugienda tantum omnis participatio. Summa est: Si vero cordis affectu enitimur ad beneficium redemptionis, cavendum est, neque sordium contactu nos inquinemus.

18. *Ero vobis in patrem.* Non uno tantum loco exstat, sed passim repetitur haec promissio: quam ideo adiunxit Paulus, ut agnitio tantae dignationis, in quam nos evexit Deus, stimulus nobis esset ad maius sanctimoniae studium. nam ubi Ecclesiam suam ex profanis Gentibus collectam Deus restituit, redemptionem sequitur hic fructus, ut fideles appareant eius filii ac filiae. Non est vulgaris honor, censeri nos inter filios Dei. nostrum est vicissim curare, ne degeneres nos ei filios praestemus. quantam enim iniuriam facimus Deo, si eum nominantes patrem, idolorum abominationibus nos foedamus? Debet igitur tantae nobilitatis, ad quam nos extulit, cogitatio sanctimoniae ac puritatis studium in nobis acuere.

1. *Has igitur promissiones.* Deus in suis promissionibus mera quidem sua gratia nos anticipat: sed postquam nobis suam gratiam ultro detulit, continuo post stipulatur a nobis mutuam gratitudi-

nem. Ita quod dicebat Abrahae (Genes. 17, 1.): Ego sum Deus tuus, erat gratuitae bonitatis invitatio. stipulationem tamen simul addebat: Ambula coram me, et esto integer. Quia autem non semper exprimitur secundum hoc membrum, Paulus admonet, hanc subesse conditionem universis promissionibus, ut nobis ad provehendam Dei gloriam sint incitamenta. Unde enim ad nos exstimulandos argumentum sumit? ex eo quod tanta honoris amplitudine Deus nos dignatur. Haec igitur promissionum natura, ut nos ad sanctificationem vocent, quasi tacita pactione a Deo interposita. et scimus, quid passim de fine redemptionis nostrae Scriptura doceat, quod idem ad singula gratiae eius testimonia aptare convenit. *Ab omni inquinamento carnis et spiritus.* Quia iam ostendit, nos ad munditiem vocatos esse: nunc addit, tam in corpore quam in anima oportere eam conspici. nam quod nomen Carnis hic pro corpore, nomen Spiritus pro anima sumatur, inde patet: quia, si gratiam regenerationis significaret nomen Spiritus, absurdum esset Pauli dictum de spiritus inquinamentis. Vult ergo nos esse puros ab inquinamentis, non modo interioribus, quae tantum habent Deum testem: sed etiam externis, quae cadunt sub sensum hominum. acsi diceret: Non tantum castas habeamus conscientias coram Deo, sed totum etiam corpus membraque omnia illi consecrare debemus, ut nulla in parte nostri appareat aliqua immunditics. Iam si consideremus, quale tractet argumentum, facile videbimus eos nimis impudenter facere qui externam idololatriam nescio quibus subterfugiis excusant. Nam quum interior impietas et quaevis superstitio inquinamentum sit spiritus: quid per inquinamentum carnis intelligent, nisi externam impietatis professionem, sive sit simulata, sive ex animo edatur? Gloriantur pura conscientia: falso id quidem. sed ut illis concedam quod falso iactant: dimidium tantum eius habent quod exigit Paulus a fidelibus. Non est igitur, quod Deo satisfactum putent hoc dimidio. nam qui ullam omnino idololatriae speciem vel significationem praebet, aut pravis superstitiosisque ritibus communicat: etiamsi animo sit integerrimus (quod fieri nequit), reatum tamen polluti corporis non effugiet. *Sanctificationem perficientes.* Quum verbum ἐπιτελεῖν apud Graecos nunc Perficere, nunc Sacros ritus peragere significet: eleganter hic a Paulo usurpatur in priori significatione, quae est usitatior: sic tamen ut ad Sanctificationem alludat, de qua nunc concionatur. Nam quum perfectionem sonet, videtur esse ad sacras functiones consulto translatum, quod in Divino cultu nihil mutilum, sed omnia absoluta esse decet. Ergo ut te rite sanctifices Deo, et corpus et animam illi in solidum dicare oportet. *In timore Dei.* Nam si vigeat in nobis timor Dei, non ita nobis indulgebimus: neque erumpet illa, quae in Corinthiis fuit, lasciviendi audacia. qui fit enim, ut ita sibi placeant multi in externa idololatria, et superciliose tam crassum vitium defendant: nisi quia Deo impune illudere sibi videntur? Quodsi in illis superaret Dei timor: nullis disputationibus coacti primo statim momento cavillis omnibus cederent.

2. Capaces estote nostri: nemini fecimus iniuriam, neminem corrupimus, neminem fraudavimus. 3. Non hoc ad condemnationem vestri dico: siquidem iam ante dixi vobis, quod in cordibus nostris sitis ad commoriendum et convivendum. 4. Multa mihi fiducia erga vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione supramodum, exundo gaudio in omni tribulatione nostra. 5. Etenim quum venissemus in Macedoniam, nullam relaxationem habuit

caro nostra, sed in omnibus fuimus afflicti: foris pugnae, intus timores. 6. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi. 7. Neque solum in adventu eius, sed in consolatione quam acceperat de vobis, annuntians nobis vestrum desiderium, vestras lacrimas, vestrum studium pro me: ita ut magis gauderem.

2. *Capaces estote.* Iterum a doctrina ad suam ipsius personam redit: sed hoc tantum consilio, ut Corinthios admonendo non ludat operam. quinetiam proximam admonitionem claudit eadem sententia, qua vice praefationis usus fuerat. Quid enim est: Capite nos, vel Capaces estote nostri? perinde valet atque illud: Dilatamini: hoc est, nolite committere, ut pravi affectus, aut sinistrae opiniones vos impediant, quominus in animos vestros penetret haec doctrina, locumque in vobis reperiat. Nam quum paterno studio in salutem vestram incumbam, indignum esset me surdis fabulam canere. *Nemini fecimus iniuriam.* Testatur nullam esse causam, cur habeant alienatos animos, quia nulla in re eos offenderit. Tria autem ponit genera offensionum, a quibus se purum asserit. Primum est manifesta laesio vel iniuria. secundum, corruptela quae fit per falsam doctrinam. tertium, defraudatio aut circumventio in bonis. Haec tria sunt, quibus utplurimum solent Pastores plebis animos a se alienare. nempe vel quum petulantius se gerunt, et auctoritatis suae praetextu erumpunt in tyrannicam saevitiam aut importunitatem: vel quum eos abducunt a recta via, quibus duces esse debuerant, eosque perversae doctrinae corruptelis imbuunt: vel quum alienis bonis inhiando immodicam cupiditatem produnt. Siquis malit brevius: primum est ferocia et potestatis abusus praeter modum insolescendo: secundum, infidelitas in docendo: tertium, avaritia.

3. *Non hoc ad condemnationem.* Quia superior excusatio species erat expostulationis: et vix fieri potest, quin expostulando exprobremus: ideo temperat quod dixit. Ego, inquit, ita me purgo, ut abstinere velim a vestra contumelia. Inhumani quidem erant Corinthii, et digni qui, Paulo absoluto, rei in eius locum subiicerentur: imo bis rei fierent, ingratitudinis nomine, et quod innocentem calumniati fuerant. verum ea est Apostoli moderatio, ut simplici defensione contentus a recriminatione abhorreat. *Siquidem iam ante dixi.* Qui amant, non insectantur: quin potius, siquid peccatum est, vel tegunt dissimulatione, vel mansuetudine leniunt. Odii enim signum est exprobrandi libido. itaque Paulus ut probet, sibi nequaquam animum fuisse gravandi Corinthios, allegat suum erga eos amorem. quanquam certe quodammodo eos damnat: quod se negat facere. Verum ut inter fel et acetum, multum est discriminis: ita inter eam damnationem, qua odiose hominem vexamus, ut eum sugillemus infamia: et qua in viam reducere studemus peccatorem, ut cum salute honorem quoque salvum recuperet. *In cordibus nostris sitis.* hoc est: Ego vos in pectore meo gesto inclusos, ad commoriendum et convivendum: hoc est, ut nulla mutatio amorem nostrum divellat: quia paratus sum non tantum vivere vobiscum, sed etiam mortis esse comes, si opus sit: ac quidvis potius subire, quam vobis amicitiam renuntiem. En, qualiter affectos esse omnes Pastores conveniat.

4. *Multa mihi fiducia.* Iam quasi sit consequutus quam in Corinthiis optaverat cordis apertionem, omissis querimoniis cor suum alacriter effundit, acsi diceret: Quid opus est in re perfecta plus laboris consumere? Iam enim habere mihi videor quod petebam. quae enim mihi retulit de vobis Titus, non modo sufficiunt ad pa-

candum meum animum, sed materiam etiam praebent securo de vobis gloriandi: quinetiam moerorem, quem mihi attulerant multae magnaeque afflictiones, absterserunt. Gradatim procedit amplificando. plus enim est gloriari, quam securo et quieto esse animo: liberari vero a moerore ex multis afflictionibus concepto, utroque maius. Chrysostomus fiduciam paulo aliter interpretatur, hoc modo: Quod liberius vobiscum ago, ideo est, quod fretus vestrae erga me benevolentiae fiducia tantum mihi apud vos licere arbitror. Sed attuli quod mihi probabilius visum est, Titi scilicet relatu deletam fuisse sinistram opinionem quae eius animum prius torquebat.

5. *Etenim quum venissemus in Macedoniam.* Magnitudo tristitiae argumento est, quantum efficaciae habuerit consolatio. Ego, inquit, undique premebar, tam intestinis quam externis afflictionibus. non tamen obstitit hoc totum, quominus gaudium quod mihi contulistis, praevaluerit, adeoque exundaverit. Quum dicit, *nullam carnis suae habuisse relaxationem*, perinde valet acsi diceret: Secundum hominem nihil habui laxamenti. Excipit enim spirituales consolationes, quibus interim sustinebatur. Non igitur corpore modo, sed animo etiam afflictabatur: ita ut humanitus nihil sentiret praeter ingentem molestiarum acerbitatem. *Foris pugnae.* Per pugnas intelligit externos insultus, quibus eum inquietabant adversarii: per *timores* vero anxietudines quas perpetiebatur ex morbis intestinis Ecclesiae. neque enim tam propriis quam publicis malis angebatur. Vult ergo dicere, non professos modo hostes sibi fuisse infestos: sed nihilominus se perpessum fuisse tantum molestiarum ex malis domesticis. Videbat enim, quanta esset multorum, imo fere omnium infirmitas: quibus interea et quam variis machinis omnia turbare moliebatur Satan: quam pauci cordati, quam pauci sinceri, quam pauci constantes forent: quod ex adversa parte vel fuci ac nihili homines, vel ambitiosi, vel turbulenti. Inter quas difficultates necesse est Dei servos trepidare et angoribus discruciari: eoque magis, quod devorare multa coguntur, ut Ecclesiarum paci consulant. Itaque proprie loquutus est, quum dixit: Foris pugnas, intus timores. Nam aperto marte se opponunt fidi Pastores hostibus, qui ex professo Christi regnum oppugnant: sed intus uruntur, et occulta tormenta sustinent, quum vident Ecclesiam intestinis malis laborare, quibus profligandis palam classicum canere non audent. Tametsi autem in continuis fere certaminibus erat: tunc verisimile est fuisse solito durius constrictum. Certe a timoribus vix unquam sunt induciae Christi servis: Paulo autem ab externis etiam pugnis raro fuerunt. sed quia tunc vehementius premebatur, in plurali numero pugnas et timores nominat: significans, pluribus modis sibi fuisse pugnandum, et contra varios hostes, simul plura fuisse genera timoris.

6. *Qui consolatur humiles.* Hoc vice causae positum est. nam intelligit, ideo sibi allatam esse consolationem, quod esset deiectus malis, et propemodum oppressus: quia Deus soleat humiles, id est abiectos, consolari. Unde utilissima doctrina colligi potest, eo nobis maiorem paratam esse consolationem a Deo, quo magis afflicti erimus. Itaque in hoc Dei epitheto continetur eximia promissio: acsi diceretur, proprium Dei officium esse, miseros et humi prostratos homines consolari.

7. *Neque solum in adventu eius.* Ne obiicerent Corinthii: Quid ad nos, si te exhilaravit Titus suo adventu? scilicet quia eum amabas, tibi iucundus fuit eius conspectus: causam laetitiae fuisse testatur, quia Titus, ab ipsis reversus, laeta omnia nuntiasset. Ergo non tam hominis unius praesentia, quam prospero Corinthiorum statu exhilaratum se fuisse declarat. *Vestrum desiderium.* En, quae laeta auditu narrata sunt Paulo de Corinthiis. Desiderium inde

oriebatur, quod magni aestimabant Pauli doctrinam. *Lacrimae* reverentiae signum erant: quia eius obiurgatione commoti sua peccata lugebant. *Studium* argumentum erat benevolentiae. Ex his tribus colligebat eorum poenitentiam. ex qua plena satisfactio, quia non aliud erat eius consilium vel cura, nisi ut eorum saluti prospiceret. *Ut magis gauderem.* Hoc est, ut gaudio dolores omnes ac molestiae superarentur. hinc apparet, non modo quanto animi fervore publicum Ecclesiae bonum expeteret: sed etiam quam miti et placabili esset ingenio, ut qui offensas tam graves subita oblivione sepeliret. quanquam istud magis potest alio referri, ut cum sequentibus cohaereat: ac nescio, an menti Paulinae melius congruat hic sensus: sed quoniam in eo parum est momenti, levius praetereo.

8. Quoniam etsi contristavi vos in Epistola, non me poenitet: etiamsi poenituerit. Video enim, quod Epistola illa, etsi ad tempus, vos contristavit. 9. Nunc gaudeo: non quod sitis contristati, sed quod sitis contristati in poenitentiam. contristati enim estis secundum Deum: ita ut nulla in re damno affecti sitis ex nobis. 10. Nam quae secundum Deum est tristitia, poenitentiam ad salutem non poenitendam efficit: mundi autem tristitia mortem efficit. 11. Ecce enim hoc ipsum, quod secundum Deum contristati estis, quantum produxit in vobis studium? imo defensionem, imo indignationem, imo timorem, imo desiderium, imo zelum, imo vindictam.

8. *Quoniam* etc. Nunc Corinthiis excusare incipit, quod aliquanto asperius eos superiore Epistola tractaverat. Est autem observandum, quam varie agat cum illis, ut videatur diversas personas sustinere. ratio est, quod ad totam Ecclesiam dirigebatur sermo. illic quidam de eo maligne sentiebant, alii eum, ut merebatur, habebant in summo pretio: alii erant dubii, alii certi: alii dociles, alii praefracti. In hac diversitate necesse habuit orationem nunc huc, nunc illuc inflectere, ut se omnibus accommodaret. Porro severitatis, qua usus fuerat, offensionem lenit, vel potius tollit hoc modo, quod illis cesserit in salutem. Tanti, inquit, mihi est vestra salus, ut quod vobis profuisse video, mihi placeat. Huic moderationi tunc demum est locus, quum obiurgationibus profecit doctor quantum satis erat. nam si obstinatos adhuc Corinthiorum animos manere comperisset, nec ullum sensisset profectum tentatae correctionis: nihil certe de suo rigore priori laxasset. Notandum autem, quod se auctorem tristitiae fuisse gaudet iis quos amabat. prodesse enim illis malebat quam placere. Sed quid est quod addit: *Etiamsi me poenituerit?* Nam si fateamur, Paulo displicuisse quod scripserat: sequetur non levis absurditas, inconsiderato magis impulsu scriptam fuisse superiorem Epistolam, quam Spiritus directione. Respondeo, verbum Poenitendi improprie hic positum pro Dolorem capere. Paulus enim quum moerore afficeret Corinthios, doloris partem capiebat ipse quoque, ac sibi quodammodo tristitiam simul infligebat. Perinde ergo est acsi diceret: Tametsi invitus vos pupugi, ac mihi doluit, quod vobis durus esse cogerer: nunc dolere ob hanc causam desino, dum video utile vobis fuisse. Sumamus patris exemplum. capit enim molestiam pater ex sua severitate, siquando filium castiget: nihilominus probat, quia videt filio esse salutarem. ita Paulo res erat minime iucunda, Corinthios exasperare: sed quia constabat illi facti sui ratio, officium suum animi voto

praeferebat. *Video enim* etc. Contextus verborum est abruptus: nihil tamen id de sensus claritate detrahit. Primum sibi iam ex re ipsa compertum esse dicit, Epistolam priorem, tametsi ad tempus ingrata fuerat, utilem tamen demum fuisse Corinthiis: deinde huius utilitatis causa se gaudere.

9. *Non quod sitis contristati.* Significat se minime delectari eorum tristitia: quin potius, si daretur optio, se consulturum eorum saluti, et laetitiae simul, eadem opera. sed quia fieri aliter non potuerit: tanti sibi eorum salutem esse, ut gaudeat contristatos esse ad poenitentiam. Sunt enim interdum medici, boni quidem alioqui et fideles, sed inclementes, et qui aegrotis non parcunt. talem se esse negat Paulus, qui adhibeat aspera remedia nisi necessitate compulsus. Quia autem utiliter illi cesserat, id remedii genus tentasse: de successu sibi gratulatur. Simili fere loquendi forma prius usus est capite 5,4.: Gemimus in hoc tabernaculo gravati, quod non exui volumus, sed superindui.

10. *Quae secundum Deum est tristitia.* Primum, ut teneamus quid valeat haec particula *Secundum Deum*, notanda est antithesis. nam tristitiam quae secundum Deum est, opponit mundi tristitiae. Nunc sumamus etiam antithesin duplicis gaudii. gaudium mundi est, quum stulte et absque timore Domini exsultant homines in rebus vanis, hoc est in mundo: et caduca felicitate inebriati, non altius respiciunt quam ad terram. gaudium secundum Deum, quum totam felicitatem in Deo reponunt, et acquiescunt in eius gratia: atque id mundi contemptu declarant, sic utentes terrena prosperitate, quasi non utantur: in adversis autem rebus hilares. Ergo tristitia mundi est, quum propter terrenas afflictiones animos despondent, et luctu opprimuntur: tristitia autem secundum Deum, quae Deum respicit, dum unicam miseriam ducunt, excidisse a Dei gratia: quum timore iudicii eius perculsi peccata sua lugent. Hanc tristitiam Paulus causam facit et originem poenitentiae: quod est diligenter observandum. nisi enim sibi displiceat peccator, vitam suam oderit, ac serio doleat agnitione peccati: nunquam ad Dominum convertetur. rursum fieri nequit, ut talis in homine sit tristitia, quin novum animum pariat. Ergo a dolore incipit poenitentia propter hanc quam dixi rationem, quod nemo potest in viam redire, nisi qui peccatum oderit. ubi autem odium peccati, illic sui displicentia et dolor. Pulcra autem allusio est ad nomen *Poenitentiae*, quum dicit *non poenitendam:* quia quamvis res sit primo gustu acerba, utilitate tamen ipsa se expetendam facit. Quanquam posset tam salutis esse quam poenitentiae epithetum: sed mihi melius videtur congruere cum vocabulo Poenitentiae: acsi diceret, eventu ipso nos doceri, ne gravis nobis debeat esse, aut molestus dolor: ita quamvis in se poenitentia aliquid amari contineat, non poenitenda esse dicitur ob pretiosum et suavem, quem parit, fructum. *Ad salutem.* Videtur Paulus salutis causam facere poenitentiam: quod si verum esset, sequeretur, operibus non iustificari. Respondeo, observandum esse quid hic tractet Paulus. neque enim inquirit de causa salutis: sed tantum poenitentiam a fructu, quem producit, commendans, instar viae esse dicit, qua ad salutem pervenimus. et merito: gratuito enim nos Christus vocat, sed ad poenitentiam: gratuito nobis remittit Deus peccata, sed nonnisi quum ipsis renuntiamus. Imo utrumque simul agit in nobis Deus, ut per poenitentiam renovati liberemur a peccatorum servitute: et fide iustificati a maledictione etiam peccatorum liberemur. Sunt igitur gratiae inseparabiles: et propter individuam coniunctionem apte et proprie poenitentia introductio ad salutem dici potest. sed hoc modo consequentia magis significatur quam causa. Non sunt hae argutiae ad effugiendum, sed vera et simplex solutio. nam quum Scriptura doceat nos remissionem pec-

catorum nunquam absque poenitentia consequi: simul tamen passim unam Dei misericordiam eius obtinendae causam statuit.

11. *Quantum in vobis produxit studium?* Non disputabo, sintne haec quae Paulus enumerat, poenitentiae effectus, an partes, an praeparationes: quia id totum necesse non est ad intelligendam Pauli mentem. tantum enim Corinthiorum poenitentiam probat a signis vel annexis. Quanquam tristitiam secundum Deum facit omnium principium, ex quo nascantur, ut certe est. nam ex quo nobis coepimus displicere, ad aliqua deinde incitamur. Quid significet Studium, ex contrario licet intelligere: nam quamdiu abest peccati agnitio, iacemus somnolenti et socordes. Torpor ergo vel incuria, vel securitas, contrarium est huius studii, cuius meminit. Itaque studium nihil aliud est quam sollicita et strenua sedulitas corrigendi quod peccatum est, vitaeque in melius mutandae. *Imo defensionem.* Quia Erasmus Satisfactionem transtulerat, imperiti, decepti vocis ambiguitate, traxerunt ad satisfactiones Papisticas: quum Paulus ἀπολογίαν nominet. Haec causa est, cur Defensionis verbum (quod Vetus interpres posuerat) relinquere maluerim. Verum notandum est, genus defensionis his indicari quod deprecatione magis constet, quam depulsione criminum. Quemadmodum filius qui patri se purgatum cupit, non ingreditur in legitimam causae dictionem: sed culpam agnoscendo suppliciter magis quam confidenter se excusat. Excusant etiam se hypocritae, imo superciliose defendunt: sed potius ut cum Deo litigent, quam ut cum ipso redeant in gratiam. hc sicui magis placeat Excusationis nomen, non improbo: quia eodem redibit sensus, Corinthios ad se purgandum inductos fuisse, quum prius susque deque Pauli iudicium ducerent. *Imo indignationem.* Hic etiam affectus comitatur sanctam tristitiam, ut peccator adversus sua vitia, seque adeo ipsum, excandescat: sicuti etiam quicunque recto zelo sunt praediti, quoties Deum offendi vident, excandescunt. Est autem affectus hic vehementior quam tristitia. Nam primus est gradus, ut nobis malum displiceat. secundus, ut iracundia accensi, nobis acriter instemus, ut seriam punctionem sentiant conscientiae. quanquam hic accipi potest indignatio, qua excanduerant Corinthii adversus unius vel paucorum delicta, quibus ante indulserant: ita poenitebat eos sui consensus vel suae dissimulationis. *Timor est* ex sensu iudicii Divini, dum cogitat peccator: En reddenda tibi est ratio: et quid afferes coram tanto iudice? tali enim cogitatione perculsus expavescit. Quia autem tanguntur simili pavore interdum etiam impii, subiungit desiderium: quem affectum magis voluntarium esse constat, quam sit timor. timemus enim saepe inviti, nunquam desideramus nisi sponte. Ergo ut Pauli monitu poenam horruerant: ita alacriter aspirabant ad correctionem. Sed quid per *zelum* intelligemus? non dubium, quin voluerit gradatim augere. plus ergo exprimit quam Desiderium. Possumus autem intelligere, quod certatim mutua aemulatione se incitabant. sed hoc simplicius, quod quisque magno studii fervore contenderet ad poenitentiae approbationem. Ita zelus est contentio desiderii. *Imo vindictam.* Quod de indignatione diximus, etiam ad vindictam extendi debet. nam cuius flagitii sua dissimulatione et indulgentia fuerant fautores, eius se postea severos vindices praestiterant. Tulerant aliquamdiu incestum: admoniti autem a Paulo non tantum desierant illi favere, sed rigidi fuerant censores in illo castigando. haec erat vindicta. Caeterum quia peccata debemus ulcisci ubicunque sint, neque id modo, sed a nobis potissimum incipere: latius patet quod hic dicit Apostolus: loquitur enim de signis poenitentiae. Hoc unum est insigne inter reliqua, dum peccata vindicando Dei iudicium quodammodo antevertimus. quemadmodum alibi docet: Si nos iudicaremus, non iudicaremur utique a Do-

mino (I. Cor. 11, 31.). Neque tamen hinc colligendum est, homines vindictam a se exigendo compensare poenas Deo debitas, ut ab eius manu se redimant. sed ita res habet, quum Dei consilium sit, nos castigando securitatem nobis excutere, ut, de ira eius commonefacti, caveamus nobis in posterum: quum spontaneam ultionem peccator ipse praeoccupat, facit, ut tali Dei admonitione iam non sit opus. Quaeritur autem, ad Paulumne, an ad Deum respicerent Corinthii tam in hac vindicta, quam in zelo, desiderio, et reliquis. Respondeo, haec omnia poenitentiam semper comitari. verum interest, clam coram Deo quis peccaverit, an palam coram mundo. cuius arcanum est peccatum, satis est, si coram Deo ita sit affectus. ubi autem manifestum est peccatum, requiritur etiam manifesta poenitentiae approbatio. Ita Corinthii, qui palam et cum gravi bonorum offendiculo deliquerant, poenitentiam suam testari necesse habebant his signis.

Modis omnibus comprobastis vos puros esse in negotio.
12. Itaque si scripsi vobis, non eius causa qui laeserat, neque eius causa qui laesus fuerat, scripsi: sed ut palam fieret studium vestrum pro nobis apud vos (vel *studium nostrum in nobis erga vos*) in conspectu Dei. 13. Idcirco consolationem accepimus ex consolatione vestri. quin uberius etiam gavisi sumus ob gaudium Titi, quod refocillatus sit eius spiritus ab omnibus vobis: 14. Quodsi quid apud illum de vobis gloriatus sum, non fuerim pudefactus. sed ut omnia in veritate loquuti sumus vobis: ita et gloriatio nostra apud Titum veritas facta est. 15. Et viscera eius maiorem in modum erga vos affecta sunt: dum memoria repetit vestram omnium obedientiam: quemadmodum cum timore et tremore excepenitis eum. 16. Gaudeo, quod vobis in omnibus confidam.

Comprobastis vos puros. Vetus interpres legit: Exhibuistis, Erasmus: Commendastis. tertium praetuli quod mihi videbatur melius quadrare, veris testimoniis declarasse Corinthios, se nequaquam participes esse criminis, cui affines esse videbantur propter dissimulationem. Testimonia porro qualia fuerint, iam vidimus. quanquam non prorsus eos excusat Paulus, sed extenuat eorum peccatum. neque enim culpa penitus vacabat nimia tolerantia, qua usi fuerant: sed eos liberat a crimine consensus. Notandum est praeterea, non omnes ad unum liberari: sed Ecclesiae corpus duntaxat. Credibile siquidem est, nonnullos fuisse conscios ac fautores. sed quum omnes simul infamia laborarent: postea apparuit, nonnisi ad paucos culpam pertinere.

12. *Itaque si scripsi.* Facit quod solent qui reconciliationem quaerunt. vult priora omnia sepulta esse, nihil amplius exprobrat, nihil reprehendit, de nulla re expostulat, denique omnium obliviscitur: quia contentus est sola eorum resipiscentia. Et sane hic rectus est modus, non ultra urgere peccatores, ubi ad poenitentiam adducti fuerint. Nam si adhuc eorum delicta reducimus in memoriam, malevolentia potius, quam pio affectu, aut salutis eorum studio impelli certum est. Caeterum haec dicuntur a Paulo per concessionem: nam certe suam offensionem prosequutus fuerat, et auctorem offendiculi castigari voluerat. sed nunc quod nonnihil odiosum erat, supprimit, perinde acsi diceret: Iam volo non in alium finem scriptum esse quicquid scripsi, nisi ut studium erga me vestrum perspiceretis: alia omnia nunc relinquamus. Alii sic expo-

nunt, quod non habuerit rationem unius privati hominis, sed cogitaverit de communi omnium utilitate. verum prior sensus magis est genuinus. *Studium vestrum pro nobis.* Quoniam haec passim recepta est lectio apud Graecos, non ausus sum prorsus delere. quamvis adhuc in codice antiquo legatur ἡμῶν, et ex Chrysostomi commentariis appareat, Latinam lectionem illius tempore Graecis quoque fuisse usitatam, nempe: Ut palam fieret apud vos nostrum studium pro vobis: hoc est, ut patefieret Corinthiis, quam sollicitus esset pro ipsis Paulus. altera tamen lectio, in quam nunc consentiunt magna ex parte Graeci codices, nihilominus probabilis. Gratulatur enim Paulus Corinthiis, quod hoc demum experimento edocti fuerint, quo esset erga eos affectu, acsi diceret: Vos ipsi nondum intelligebatis, quo essetis in me studio, donec in hac causa experti estis. Alii de particulari cuiusque affectu exponunt, hoc modo: Ut inter vos patefieret, quantum mihi deferret unusquisque: atque oblata hac occassione singuli, quid in animo ante fuisset occultum, proderent. Quoniam in eo non multum est momenti, liberum per me sit lectoribus, utrumvis eligere. sed quia simul addit *in conspectu Dei*, mihi potius videtur hoc velle, serio examine habito singulos, acsi in Dei conspectum venissent, melius quam antea sibi fuisse notos.

13. *Consolationem accepimus.* Totus in eo est Paulus, ut Corinthiis persuadeat, sibi nihil esse potius eorum bono. itaque eorum consolationem sibi communem fuisse dicit. Porro haec fuerat consolatio, quod, agnita culpa, non modo boni consulebant correctionem, sed laeti eam amplexabantur. nam correctionis acerbitas facile dulcescit, simulatque gustare incipimus, quam nobis fuerit utilis. Quod addit, se uberius gavisum esse super Titi consolatione, gratulationis est. Exhilaratus fuerat Titus, quod ipsos magis obsequentes et faciles deprehendisset, quam credibile erat: imo quod comperisset subitam mutationem in melius. unde colligitur, procul ab adulatione abfuisse lenitatem Pauli, quia sic laetatus est eorum gaudio: ut praecipue tamen in resipiscentia acquieverit.

14. *Quodsi quid apud illum.* Subiudicat, quam amico semper animo fuerit in Corinthios, quam sincere et humaniter de illis iudicaverit. nam quo tempore videbantur indigni esse commendatione, multa de illis praeclara adhuc pollicebatur. Hoc sane insigne est specimem recti ac candidi pectoris, in faciem reprehendere quos ames: bene tamen de illis sperare, et bonam spem aliis dare. Haec sinceritas debuit illos permovere, nequid ab eo profectum in malam partem acciperent. interim hac occasione obiter iterum suam in reliquis omnibus negotiis fidem commendat, acsi diceret: Vobis hactenus compertus fuit meus candor, ut veracem me omnibus in rebus ac minime vanum probaverim. Gaudeo igitur, me quoque veracem nunc fuisse, de vobis apud alios gloriando.

15. *Viscera eius maiorem in modum.* Quia sedes affectuum est in visceribus, ideo hoc nomine misericordia, dilectio, et omnis pius affectus significatur. sed emphatice exprimere voluit, quum ante diligeret Corinthios Titus, fuisse tunc vehementius accensum ad ipsos amandos, idque ex intimo cordis affectu. Porro his verbis Titum insinuat in amorem Corinthiorum: sicuti amari utile est Christi servos, quo magis prodesse queant. simul animum addit illis ad bene pergendum, quo se bonis omnibus reddant amabiles. *Cum timore et tremore.* His duobus verbis reverentiam aliquando simpliciter significat: quod huic loco fortassis non male quadraret. quanquam non displicet, tremorem nominatim positum, quod sibi male conscii reverebantur eius conspectum. Expavescunt quidem etiam qui sunt obstinati in suis sceleribus ad conspectum iudicis: sed voluntaria trepidatio, quae ex ingenuo pudore manat, signum est resi-

piscentiae. Utramvis expositionem eligas, docet hic locus, quae sit vera exceptio ministrorum Christi. non lauta scilicet convivia, non sumptuosus apparatus, non blandae vel honorificae salutationes, non plausus theatrici probum fidumque pastorem oblectant: sed plenam gaudii satietatem capit, quum ex ore illius reverenter excipitur salutis doctrina: quum sua illi auctoritas constat in Ecclesiae aedificationem: quum in eius disciplinam se tradit populus, ut eius ministerio sub Christi auspiciis regatur. quale hic cernimus in Tito exemplum. In clausula tandem iterum confirmat quod prius dixit, se nunquam ita fuisse offensum, ut prorsus diffideret Corinthiis.

Cap. VIII.

1. Certiores autem vos facio, fratres, de gratia Dei, quae data est in Ecclesiis Macedoniae: 2. Quoniam in multa probatione afflictionis exsuperavit gaudium ipsorum: et profunda illorum paupertas exundavit in divitias simplicitatis eorum. 3. Nam pro viribus (testor) atque etiam supra vires fuerunt voluntarii: 4. Multa cum obtestatione rogantes nos, ut gratiam et societatem ministerii susciperemus in sanctos. 5. Ac non quatenus sperabamus: sed se ipsos dediderunt, primum Domino, deinde et nobis per voluntatem Dei: 6. Ut adhortaremur Titum, ut quemadmodum ante coepisset, ita et consummaret erga vos hanc quoque gratiam. 7. Verum quemadmodum ubique abundatis fide, et sermone, et scientia, et omni diligentia, et ea, quae ex vobis erga nos est, caritate: facite, ut in hac quoque beneficentia abundetis.

Quoniam siqua offensio mansisset in Corinthiis ex superioris Epistolae severitate contracta, impedimento esse poterat, quominus valeret apud eos ipsius Pauli auctoritas: hactenus reconciliandis sibi eorum animis incubuit. nunc purgata omni offensione, et recuperata ministerii sui gratia, commendat illis fratres Ierosolymitanos, ut illorum egestati subveniant. Hoc non magno profectu tentasset ab initio Epistolae: ergo prudenter distulit, quousque eorum animos praeparasset. Nihil itaque hoc et proximo capite agit aliud, quam quod hortatur Corinthios, ut strenui sint ac diligentes in colligendis eleemosynis, quae Ierosolymam deferantur ad sublevandam fratrum inopiam. Premebat enim eos magna fames, ut vitam tolerare vix possent, nisi adiuti ab aliis Ecclesiis. Hanc rem commendaverant Paulo Apostoli: et sibi curae fore promiserat. et iam curaverat ex parte, sicuti vidimus priore Epistola: nunc tamen rursum urget.

1. *Certiores vos facio.* Laudat Macedones, sed in hunc finem, ut eorum exemplo Corinthios exstimulet: tametsi id non exprimit. neque enim commendatione opus habebant illi, sed his opus erat aliquo stimulo. Et quo magis incitet Corinthios ad aemulationem, hoc gratiae Dei deputat, quod tam prompti fuerint Macedones ad opitulandum fratribus. Tametsi enim virtutem esse laude dignam fatentur omnes, egenis succurrere: non tamen in lucro ducunt, neque habent pro Dei gratia: quin potius iudicant, tantundem ex suo detrahi ac perire. Paulus autem testatur hoc gratiae Dei acceptum ferri debere, quum fratribus subvenimus: et id non vulgaris boni loco expetendum. Caeterum duplicem gratiam commemorat, quae fuerit collata Macedonibus. prior est, quod afflictiones pertulerint

placide et hilaribus animis: altera est, quod ex sua tenuitate non secus atque ex abundantia aliquid sumpserint fratribus erogandum. Horum utrumque opus esse Domini, iure affirmat Paulus. deficiunt enim statim quicunque non sustinentur a Spiritu Dei, qui auctor est omnis consolationis: et diffidentia radicitus in nobis haeret, quae nos arcet ab omnibus caritatis officiis, donec eiusdem Spiritus gratia corrigatur.

2. *In multa probatione.* Hoc est, quum rebus adversis examinarentur, non desierunt tamen in Domino gaudere. imo superior fuit hic affectus, ut tristitiam absorberet. oportuit enim laxari suis angustiis Macedonum animos, ut liberaliter fratribus succurrerent, qui alioqui restricti fuissent. *Gaudium* spiritualem consolationem vocat, qua se sustentant fideles in afflictionibus. nam impii aut sensum mali fugiendo, mentemque ad vagas cogitationes abstrahendo, inanibus solatiis se ludunt, aut succumbunt penitus moerori, seque obrui patiuntur. fideles autem ex afflictione ipsa gaudii materiam petunt. quemadmodum ad Romanos 8. visum est. *Et profunda illorum paupertas.* Metaphora sumpta a vasis exhaustis, acsi diceret: Exinanitos fuisse Macedones, ut iam ad fundum perventum foret. in tantis angustiis ipsos dicit abundasse simplicitate, ac fuisse divites: non modo quoad ipsis sufficeret ad proprium usum, sed alios quoque iuvandos. En ratio, qua semper etiam in arctissima paupertate futuri simus liberales: nempe, si quod facultatibus arcae deest, simplicitate animi suppleamus. *Simplicitas* malignitati opponitur: quemadmodum 12, 18. ad Romanos: ubi eam a Diaconis requirit Paulus. Hoc enim est quod nos aequo tenaciores reddit, quum nimis accurate et nimis procul circumspicimus quae evenire possunt pericula, quum nimium cauti sumus ac solliciti, quum morosius expendimus, quantum nobis opus sit in totam vitam, vel denique quantum aliquantula parte detracta fiat diminutionis. Qui pendet a benedictione Domini, animum habet explicatum his tricis: et simul manus solutas ad beneficentiam. Iam ducendum argumentum a minori ad maius: Macedonibus non obstitit exigua fortuna, imo paupertas, quin fratribus benefacerent: quid ergo excusationis habebunt Corinthii, si cessent, opulenti prae illis et copiis affluentes?

3. *Pro viribus atque etiam supra vires.* Quum dicit fuisse voluntarios, intelligit sponte adeo fuisse propensos ad officium, ut supervacua fuerit exhortatio. Magnum erat, pro virium mensura contendere. ergo rarae et admirandae virtutis fuit, supra vires niti. Loquitur autem vulgari hominum more: nam haec usitata est benefaciendi regula, quam Solomon (Proverb. 5, 15.) praescribit: Bibere aquam ex fontibus nostris, et rivos dirivare, qui ad alios defluant: Macedones autem, omissa sui ratione, et se ipsos propemodum obliti, suam sollicitudinem ad alios curandos potius contulerunt. denique quibus res angusta est domi, supra vires prompti sunt, siquid in alios impendunt ex sua tenuitate.

4. *Multa cum obtestatione rogantes.* Amplificat illam promptitudinem, quod non modo non exspectaverint monitorem, sed eos quoque rogaverint, a quibus fuerant monendi, nisi sua sedulitate omnium studia antevertissent. Iterum hic repetenda est superior comparatio minoris et maioris: Si Macedones, non rogati, ultro properant, imo alios praeveniunt rogando: quam turpe est Corinthiis torpere: praesertim ubi sunt admoniti? Si Macedones omnibus viam praemonstrant, quam turpe est Corinthiis non imitari saltem eorum exemplum? quid autem, quod non contenti rogare, obtestationem, et quidem multam addiderunt precibus? inde autem apparet, non defungendi modo causa, sed serio ipsos rogasse. *Ut gratiam et societatem.* Nomen Gratiae posuit ad commendandam

eleemosynam. quanquam potest vario exponi hoc vocabulum: sed mihi haec simplicior videtur significatio, quod quemadmodum gratuito nobis omnia largitur Pater coelestis, ita nos gratuitae eius bonitatis imitatores benefaciendo esse oporteat: vel certe quia ex facultatibus nostris erogando, nihil aliud quam gratiae eius sumus oeconomi. Societas ministerii erat, ut Macedonibus in ministerio esset adiutor, conferebant ipsi de suo, quo sanctis ministraretur: Paulum volebant curam habere colligendi.

5. *Ac non quatenus.* Sperabat mediocrem affectum ab illis, qualem praestare quivis Christianus debet. Illi autem superarunt eius exspectationem: quia non suas tantum facultates habuerunt expositas, sed se ipsos impendere parati fuerunt. Tradiderunt, inquit, se ipsos Deo primum, deinde nobis. Quaeri potest, an aliud fuerit Deo se tradere, quam Paulo. Hoc vulgare est, quum Deus per aliquem mandat vel praecipit, ministrum illi adiungit tam in potestate iubendi, quam in obedientia. Visum est Spiritui sancto et nobis, dicunt Apostoli (Act. 15, 28.): quum tamen pronuntiarent duntaxat tanquam organa, quod a Spiritu revelatum et iniunctum erat. Rursum: Credidit populus Domino et Mosi servo eius (Exod. 14, 31.). neque tamen Moses quicquam habebat a Deo separatum Atque hoc denotat particula quae mox sequitur: *Per voluntatem Dei.* Quum enim Deo essent obsequentes, qui eos ministri sui consilio regendos tradiderat, sequuti sunt hanc rationem, ut Paulum quasi ex ore Dei loquentem audirent.

6. *Ut adhortaremur Titum.* Haec vero efficacior est adhortatio, quum se audiunt nomine citari ad officium. Neque hoc fuit Macedonibus invidiosum, quod socios beneficentiae habere cuperet Corinthios. Excusatur interea Titus, ne existiment Corinthii eum diligentius sibi institisse, quasi diffideret de eorum animis. Rogatus enim id agebat Macedonum potius nomine quam suo.

7. *Verum quemadmodum.* Iam circumspectus valde fuerat in cavenda offensione, quum diceret, Titum non tam proprio impulsu, quam Macedonum mandato, eos sollicitasse: nunc vero longius etiam procedit, admonens, ne id quidem exspectandum esse, dum ad ipsos perferatur Macedonum legatio: atque id quidem laudando alias eorum virtutes, acsi diceret: Non modo adiungere vos Macedonibus comites debetis, qui id postulant: sed excellite etiam in hac parte, quemadmodum in reliquis. *Sermonem* distinguit a *fide:* quia fieri potest, ut fidem quispiam habeat, et quidem egregiam, qui tamen non adeo exercitatus erit in verbo Domini. *Scientiam* pro usu et peritia, vel prudentia accipio. Caritatem erga se commemorat, ut personae quoque suae respectu illis addat animos: ac interim privatum amorem, quo ipsos prosequebantur, in publicam fratrum utilitatem resignat. Ita vero sibi temperat in omnibus, ne adhortando videatur eos accusare.

8. Non secundum imperium loquor, sed per aliorum sollicitudinem, et vestrae dilectionis sinceritatem approbans. 9. Nostis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi, quod propter vos pauper factus sit, quum esset dives: ut vos illius paupertate ditesceretis. 10. Et consilium in hoc do. nam hoc vobis conducit: qui quidem non solum facere, verumetiam velle coepistis anno superiore. 11. Nunc autem etiam illud quod facere coepistis, perficite: ut quemadmodum voluntas prompta fuit, ita et perficiatis ex eo quod suppetit. 12. Etenim si iam adest animi promptitudo, ea

iuxta id quod quisque possidet, accepta est: non iuxta id quod non possidet.

8. *Non secundum imperium loquor.* Iterum exhortationem suam mitigat, dum testatur, sibi nequaquam esse in animo, illos velut necessitate imposita cogere. id enim est Secundum imperium loqui, quum aliquid certi iniungimus, et praecise exigimus, ut fiat. Quodsi roget quispiam: Annon illi praecipere licebat quod habebat ex Domini mandato? Responsio facilis est, Deum quidem ubique mandare, ut fratrum necessitatibus opitulemur: sed nusquam summam praefigere, ut, aestimatione facta, inter nos et pauperes partiamur: nusquam nos alligare ad temporum aut personarum aut locorum circumstantias, sed nos revocare ad regulam caritatis. quanquam non respicit hic Paulus, quid sibi liceat, aut minus: sed se ideo praecipere negat, quasi imperio et exactione cogendos esse iudicet, acsi officium facere detrectarent, nisi constricti necessitate. Ponit autem duas rationes ex opposito, cur tamen eos ad officium sollicitet: quia scilicet impellat sollicitudo quam habet de sanctis: deinde quia velit dilectionem Corinthiorum omnibus compertam esse. Neque enim intelligo Paulum de illorum dilectione voluisse fieri certiorem (de qua se optime fuisse persuasum iam testatus est), sed potius volebat experimentum apud omnes exstare. Quanquam prius membrum de aliorum sollicitudine duos sensus diversos admittit: vel quod de hominibus curam gerebat, quae non sinebat eum cessare: sed quod aliorum, quibus res curae erat, precibus obtemperans, non tam ex proprio sensu quam ex suggestione illorum loquebatur.

9. *Nostis enim gratiam.* Iniecta mentione dilectionis Christum adducit, absolutissimum et singulare eius exemplar. Quum dives esset, inquit, bonorum omnium dominio se abdicavit, ut nos sua inopia locupletaret. Non exprimit deinde, quorsum id commemoret, sed considerandum illis relinquit. neminem enim latet, hoc exemplo nos ad beneficentiam incitari, ne parcamus ipsi nobis, quum fratribus subveniendum est. Dives erat Christus: quia Deus, sub cuius manu et potestate sunt omnia: deinde in humanitate etiam nostra, quam induit, teste Apostolo (Hebr. 1, 2. 13.), heres universorum, ut qui super omnes creaturas esset a Patre constitutus, et cuius pedibus omnia essent subiecta. Pauper autem factus est, quod possessione abstinuit: atque ita iure suo cessit ad tempus. Videmus, quanta eum egestas rerumque omnium penuria excipiat statim a matris utero. audimus quid ipse dicat (Luc. 9, 58.): Vulpes foveas habent, volucres coeli nidos: Filius hominis non habet ubi reclinet caput. Ergo paupertatem in se ipso consecravit, ne ipsam amplius horreant fideles sua paupertate: nos ideo omnes ditavit, ne durum sit nobis detrahere ex nostra abundantia quod in fratres erogemus.

10. *Et consilium in hoc do.* Consilium hoc imperio opponit, de quo nuper loquutus fuerat, acsi diceret: Tantum consulendi vel admonendi causa ostendo, quid expediat. Porro haec utilitas non perspicitur sensu carnis. quotus enim quisque est, cui persuadeatur utile sibi esse spoliari, quo aliis succurrat? Est quidem vox hominis ethnici: Quas dederis, solas semper habebis opes: sed ratio est, quod locatur extra fortunam quicquid amicis donatur. Atqui Dominus non spe praemii nos duci vult, aut mutuae compensationis: verumetiam si ingrati sint homines, ut perditum videri possit quicquid damus: vult tamen nos in beneficentia pergere. Verum inde utilitas, quod qui pauperi erogat, foeneratur Domino, inquit Solomon (Prov. 19, 17.): cuius sola benedictio pluris centuplo aestimanda est, quam omnes mundi thesauri. Quanquam utile hic partim capi-

tur pro honesto, vel saltem utile honestate metitur Paulus: quia turpe fuisset Corinthiis retrocedere, aut deficere in medio cursu, quum iam aliquousque progressi forent. inutile tamen etiam fuisset, quia coram Deo gratiam perdidisset quicquid aggressi erant facere. *Qui quidem non solum facere.* Quum Facere plus sit quam *Velle*, impropria videtur loquutio. sed Velle hoc loco non simpliciter accipitur (ut vulgo solemus loqui), sed notationem habet spontaneae alacritatis, quae monitorem non exspectat. Tres enim sunt agendi gradus, ut ita loquar. agimus enim interdum inviti, sed pudore vel metu: agimus voluntarie, sed aliunde tamen vel impulsi vel inducti: agimus proprio instinctu, quum sponte occupamus facere quod decet. talis alacritas praeoccupandi, facto ipso superior est.

11. *Nunc quod facere coepistis.* Verisimile est, ardorem mox refrixisse in Corinthiis: alioqui, nulla mora interposita, persequuti essent suum institutum. Sed Apostolus, tanquam nihil adhuc fuisset peccatum, comiter admonet, ut perficiant quod bene coeptum est. Quum addit: *Ex eo quod suppetit*, occupatio est: semper enim ingeniosa est caro ad invenienda subterfugia: alii se familias habere causantur, quas negligere sit inhumanum: alii quia multum dare nequeant, hoc praetextu utuntur ad se eximendos: An ego tantillum darem? Omnes eiusmodi excusationes tollit Paulus, dum iubet singulos pro modo suae facultatis conferre. Et addit causam, quod Deus animum respiciat, non id quod offertur. nam quod dicit animi promptitudinem acceptam esse Deo, prout cuiusque est facultas, hunc habet sensum: Si ex tenuibus copiis exiguum quiddam offeras, nihilo minoris aestimatur coram Deo tuus affectus, quam si dives magnam summam ex affluentia sua conferret. Affectus enim non probatur ex eo, quod non habes: hoc est, Deus abs te nequaquam exigit, ut plus conferas quam ferant vires tuae. Hoc modo nulli excusantur: quia et divites maius Deo tributum debent, et pauperibus non debet pudori esse sua exiguitas.

13. Non enim ut aliis relaxatio sit, vobis autem angustia: sed ut ex aequabilitate. 14. In praesenti tempore vestra copia illorum succurrat inopiae: et illorum copia vestrae succurrat inopiae, quo fiat aequabilitas, 15. Quemadmodum scriptum est (*Exod.* 16, 18): Qui multum habebat, huic nihil superfluit: et qui paulum habebat, is nihilominus habuit. 16. Gratia autem Deo, qui dedit eandem sollicitudinem pro vobis in corde Titi, 17. Qui exhortationem acceperit: quin potius, quum esset diligentior, suapte sponte ad vos venerit.

13. *Non enim ut aliis.* Confirmatio superioris sententiae, quod tam in exigua, quam magna facultate placeat Deo liberalis voluntas: quoniam non velit Deus in angustias nos redigi, ut alii nostra liberalitate diffluant. Equidem non partem solum, sed quicquid sumus et quicquid habemus, Deo nos debere certum est. sed eatenus nobis parcit pro sua indulgentia, ut contentus sit ea communicatione quam hic ponit Apostolus. Quod ergo hic docet, intellige remissionem esse summi iuris. interea nostrarum partium est, ad largiendum nos subinde incitare: quia non adeo timendum est, ne simus in hac parte nimii: est autem periculum a nimia tenacitate. Verum necessaria est haec doctrina adversus fanaticos, qui nihil actum putant, nisi te penitus spoliaveris, ut in commune omnia conferas. hoc vero proficiunt suo deliramento, ut nemo eleemosynam tranquilla conscientia erogare queat. Ergo diligenter obser-

vanda est Pauli ἐπιείκεια et moderatio: placere Deo nostras eleemosynas, quum ex nostra abundantia ita sublevamus fratrum egestatem, non ut diffluant illi, nos egeamus: sed ut de nostro impertiamur quantum ferunt nostrae copiae, idque alacri animo. *Ex aequabilitate.* Aequabilitas dupliciter accipi potest, vel pro mutua compensatione, quum par pari refertur: vel pro iusto temperamento. Ego *ἰσότητα* accipio simpliciter pro aequalitate iuris analogici, quod vocat Aristoteles. in qua significatione sumitur et ad Colossenses cap. 4, 1., ubi dominos hortatur, ut aequalitatem praestent servis. Non vult certe conditione et gradu pares esse: sed hoc nomine intelligit humanitatem et clementiam et benignam tractationem, quam servis domini vicissim debent. Ita hanc analogiam nobis Dominus commendat, ut quoad quisque nostrum opibus valet, laborantibus opem feramus, ne alii luxurientur, alii esuriant: ideo addit: *In praesenti tempore.* Tunc siquidem urgebat necessitas. Unde admonemur, in exercenda beneficentia praesenti necessitati consulendum, si velimus veram aequitatis regulam servare.

14. *Et illorum copia.* Dubium est, quale genus copiae significet. Nonnulli interpretantur, hoc fuisse factum, quia Evangelium ab Ecclesia Ierosolymitana ad illos manaverat: unde spiritualibus eorum divitiis istorum penuriae fuerat subventum. quod ego alienum arbitror a Pauli mente. Potius (meo iudicio) extendi hoc deberet ad Sanctorum communionem, qua fit, ut in totum corpus redundet quicquid officii in unum membrum impenditur, acsi diceret: Si vos piget, nihili divitiis fratres iuvare: considerate, quot bonorum sitis inopes, et quidem quae longe sunt pretiosiora, quibus vos locupletare possunt qui terrenis opibus egent. Haec communicatio quam inter membra corporis sui sancivit Christus, animare vos debet, quo sitis ad beneficentiam promptiores et magis impigri. Potest hic quoque esse sensus: Nunc pro temporis necessitate illis succurritis: sed ipsis dabitur alias facultas remunerandi. Mihi generalior illa sententia magis placet: cui suffragatur quod iterum de aequabilitate repetit. Haec enim est in Ecclesia iuris analogici ratio, ut, dum ultro citroque singuli inter se communicant pro mensura donorum et necessitatis, ex mutua collatione conficiatur apta symmetria: tametsi alii plus, alii minus possideant, et distributa sint inaequaliter dona.

15. *Quemadmodum scriptum est.* Testimonium quod citat Paulus, de Manna loquitur: sed audiamus, quid Dominus dicat per Mosen. vult hoc perpetui documenti loco esse, quod non solo pane vivant homines: sed Divinitus alantur, arcana virtute voluntatis eius, qui omnia quae creavit, tuetur ac conservat. Et alibi rursum (Deut. 8, 3.) admonet Moses, tali victu fuisse nutritos ad tempus, ut discerent non ali homines sua industria aut labore, sed benedictione Dei. Hinc apparet, in Manna, tanquam in speculo, nobis exhiberi imaginem ordinarii victus quo pascimur. Iam veniamus ad locum quem Paulus adducit. Postquam Man deciderat, iubebantur colligere in acervos, quantum quisque posset. tametsi autem, ut alii sunt aliis agiliores, aliqui plus, quam in quotidianum usum necesse erat, colligerent, alii minus: nemo tamen sibi in privatum usum sumebat plusquam Homer. modus enim ille a Domino praescriptus erat. quum ita fieret, suppetebat omnibus quantum sufficeret, et nemo esuriebat. Hoc habetur Exodi 16, 18. Nunc historiam accommodemus ad Pauli institutum. Neque Homer, neque alia mensura nobis ordinata est a Domino, ad quam uniuscuiusque diei victus exigatur: sed nobis commendata est frugalitas et temperantia: et prohibitum, nequis abundantia fretus lasciviat. Ergo quibus sunt divitiae, sive ex patrimonio relictae, sive industria partae et laboribus, illi cogitent excessum non intemperantiae aut luxuriae destinatum esse, sed

tolerandae fratrum egestati. Manna enim est quicquid habemus, undecunque proveniat: modo vere nostrum sit. quia fraude et illicitis artibus quaesitae opes, indignae sunt hoc nomine: sed potius sunt coturnices ab ira Dei emissae. et quemadmodum siquis vel aviditate nimia, vel diffidentia Man suppresserat, illud repositum statim putrescebat: ita non dubitemus maledictas esse divitias, et mox perituras, quae cum fratrum iniuria congeruntur: idque cum exitio domini, ne putemus hanc crescendi esse rationem, si prospicientes nobis in longum tempus, egenos fratres nostros fraudamus debita beneficientia. Fateor quidem non praecipi nobis illam aequalitatem, ut nihilo nitidius fas sit divitibus vesci quam pauperibus: sed eatenus servanda aequalitas, ut nemo esuriat, nemo abundantiam suam supprimat alios fraudando. Pauperum Homer, panis erit cibarius, victusque parcior: divitum Homer, liberalior quidem portio, prout tulerit facultas: sic tamen ut temperanter vivant, neque desint aliis.

16. *Gratia autem Deo qui dedit.* Nequam relinquat excusationem Corinthiis, nunc demum adiungit datos illis strenuos instigatores, quibus curae sit negotium. Ac primo quidem Titum nominat, quem Divinitus excitatum fuisse dicit. quod magni ad causam intererat. eo enim efficacior futura erat legatio, si agnoscerent Corinthii, venisse ipsum Dei impulsu. Ex hoc tamen loco, sicuti ex aliis innumeris, colligimus, nullos esse pios motus qui non a Spiritu Dei proficiscantur: deinde hoc testimonium esse Divinae erga suos sollicitudinis, quod ministros et curatores excitat, qui subvenire illorum necessitati studeant. Quodsi se in curandis corporis alimentis ita exserit Dei providentia, quanto maiorem spiritualium alimentorum curam habebit, ne suis desint? Ideo proprium et peculiare opus eius est, Pastores excitare. *Exhortationem accipere* significat, Pauli hortatu suscipere negotium. Id postea corrigit, dicens, Titum non tam alienis consiliis paruisse, quam sua sponte animatum fuisse pro sua diligentia.

18. Misimus autem una cum illo fratrem, cuius laus est in Evangelio per omnes Ecclesias. 19. Nec id solum, verumetiam delectus ab Ecclesiis est comes peregrinationis nostrae, cum hac beneficentia quae administratur a nobis, ad eiusdem Domini gloriam, et animi vestri promptitudinem: 20. Declinantes hoc, nequis nos carpat in hac exsuperantia, quae administratur a nobis. 21. Procurantes honesta, non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus. 22. Misimus autem una cum illis fratrem nostrum, quem probaveramus in multis saepenumero diligentem: nunc autem multo diligentiorem, ob multam fiduciam quam habeo erga vos: 23. Sive Titi nomine, qui socius meus est, et erga vos adiutor, sive aliorum qui fratres nostri sunt et Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi. 24. Proinde documentum Caritatis vestrae et nostrae de vobis gloriationis erga eos ostendit et in conspectu Ecclesiarum.

18. *Misimus autem cum illo fratrem.* Quod tres mittuntur, argumento est, magnam exspectationem conceptam esse de Corinthiis. quo magis intentos esse decebat ad officium, ne Ecclesiarum spem fallerent. Quis porro sit hic secundus, incertum est: nisi quod alii Lucam, alii Barnabam fuisse divinant. Chrysostomus Barnabam

mavult: cui ego assentior, propterea quod cum Paulo adiunctum fuisse comitem, Ecclesiarum suffragiis, constat. Quoniam tamen communi fere omnium consensu receptum est, Lucam fuisse unum ex iis qui Epistolam hanc pertulerint, non displicet ipsum tertio loco designari. Porro secundum, quisquis tandem sit, ornat egregio testimonio: quod in Evangelio cum laude versatus sit: hoc est, promovendo Evangelio laudem promeritus. tametsi enim loquendi partes Paulo Barnabas deferebat: unum tamen opus agebant ambo. Addit praeterea, non ab uno homine, non ab una etiam Ecclesia tantum laudem reportasse: sed ab omnibus Ecclesiis. Generali testimonio subiungit speciale quod praesenti negotio congruit: delectum scilicet ad hanc provinciam fuisse consensu Ecclesiarum. erat autem probabile, hunc illi honorem non aliter fuisse habitum, nisi quia cognitus pridem fuerat idoneus. Notanda autem est species electionis, χειροτονία scilicet Graecis usitata: in qua praeibant auctoritate et consilio primores, totamque actionem gubernabant: plebs autem sciscebat.

19. *Quae administratur a nobis.* Commendatione ministerii sui Corinthios magis animat. dicit, se gloriae Dei servire, et eorum benignitati. unde sequitur, res esse coniunctas, Dei gloriam et ipsorum munificentiam: neque hanc posse cessare, quin tantundem illa minuatur. Accedit talium virorum opera, quam repudiari, aut otiosam relinqui, perquam absurdum erat.

20. *Declinantes hoc, nequis.* Nequis minus honorifice sensisse de Paulo Ecclesias putaret: acsi diffisae eius probitati adiunxissent socios, ut suspectis hominibus dari solent custodes: pronuntiat, se fuisse auctorem huius consilii, ut calumniis occurreret. Quaeret hic quispiam: Ecquis tam impudens exstitisset, qui ausus fuisset vel levissima suspicione tantum virum sugillare, cuius fides extra omnem controversiam ubique esse debebat? Respondeo: Ecquis a Satanae morsibus erit immunis, quum ne Christo quidem pepercerit? en Christus impiorum probris exponitur: et servi eius erunt in tuto? Imo ut quisque integerrimus est, ita machinis omnibus eum adoritur Satan, si qua labefactare eius fidem queat: nam inde multo gravius offendiculum emergeret. Quamobrem quo altiore gradu sumus collocati, eo diligentius imitanda est nobis Pauli tum circumspectio, tum modestia. non ita elatus erat, quin se vellet cogi in ordinem, quemadmodum unus quivis ex grege. non ita sibi placebat, ut indignum sua persona existimaret, vitare calumnias. Ideo prudenter declinabat pericula, et magnam cautionem adhibebat, nequis improbus ansam arriperet. Et certe nihil magis patet sinistris obloquutionibus, quam attrectatio publicae pecuniae.

21. *Procurantes honesta.* Puto non defuisse etiam inter Corinthios qui statim prosiliissent ad maledicendum, si relicta illis fuisset occasio. quare rem illis notam esse voluit ad obstruenda ubique omnium ora. Testatur ergo, se non tantum bonae coram Deo conscientiae habere curam, sed etiam bonae existimationis apud homines. neque tamen dubium est, quin suo exemplo tam Corinthios quam omnes docere velit, in recte factis non esse negligendam hominum opinionem. Primum quidem est, dare operam, ut vir bonus sis: quod praestatur non externis modo operibus, sed recta conscientia: deinde, ut talem homines, quibuscum verseris, te agnoscant. Sed finis hic spectandus. nihil sane ambitione deterius, quae optima quaeque vitiat, honestissima, inquam, deformat, ac suavissimi odoris sacrificia foetere facit coram Domino. quare hic lubricus est locus, nequis simulans se bonae existimationis cum Paulo studiosum esse, longe procul absit a studio Pauli. hic enim coram hominibus honesta procuravit, nequis offenderetur suo exemplo, sed omnes potius aedificarentur. Ideo videndum, si velimus illi esse

similes, ne nostra causa bonam famam appetamus. Qui negligit famam, inquit Augustinus, crudelis est: quia non minus necessaria nobis est coram proximo, quam bona conscientia coram Deo. Id verum est, modo in Dei gloriam fratrum saluti consultum velis: paratus interea probra et ignominiam pro laude reportare, si ita Domino visum fuerit. Semper tamen curae sit homini Christiano, vitam componere in proximorum aedificationem, et sedulo cavere, nequem obloquendi praetextum habeant Satanae ministri, in Dei contumeliam et bonorum offensionem.

22. *Ob multam fiduciam.* Sensus est: Non timeo, ne irritus sit istorum adventus ad vos, et sine fructu. certam enim fiduciam praesumpsi, feliciter cessuram eorum legationem. ita mihi perspecta est eorum fides ac diligentia. fratrem, cuius nomen subticet, magis alacrem fuisse dicit, partim quod eum praeclare videret sentire de Corinthiis, partim quod a Tito animatus esset, partim quia videret multos praestantes viros coniunctis studiis in idem negotium incumbere. Unum igitur restabat, ut Corinthii ipsi partibus suis non deessent. Quod *Apostolos Ecclesiarum* vocat, posset dupliciter intelligi, vel destinatos esse a Deo Apostolos ad Ecclesias: vel ordinatos ab Ecclesiis ad obeundum hoc munus. hoc secundum melius congruit. Vocantur et *Christi gloria:* quoniam sicuti solus fidelium gloria est, ita debet vicissim ab ipsis glorificari. Ergo quicunque pietate et sanctimonia excellunt, sunt Christi gloria: quia nihil habent nisi dono Christi. In conclusione duo ponit: Facite, ut caritatem vestram perspiciant fratres nostri: secundo, Cavete, ne frustra de vobis gloriatus fuerim. nam *εἰς αὐτοὺς* mihi tantundem valet ac Coram ipsis. refertur enim particula haec non ad pauperes, sed ad nuntios quorum facta est mentio. Nam continuo post subiicit, non illos solos fore testes, sed eorum relatu ad Ecclesias usque procul venturam esse famam.

Cap. IX.

1. Nam de subministratione quae fit in sanctos, supervacuum mihi est scribere vobis. 2. Novi enim promptitudinem animi vestri, de qua pro vobis gloriatus sum apud Macedones: quod Achaia parata sit ab anno superiori: et aemulatio vestri excitavit complures. 3. Misi autem fratres, ut ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat in hac parte: ut, quemadmodum dixi, parati sitis. 4. Ne si forte mecum venerint Macedones, et vos deprehenderint imparatos, nos pudore suffundamur (ne dicam vos) in hac fiducia gloriationis. 5. Necessarium ergo existimavi, exhortari fratres, ut ante venirent ad vos: ut praepararent ante promissam benedictionem vestram, quo in promptu sit, atque ita ut benedictio, non tenacitas.

1. Prima facie male vel non satis commode cohaeret haec sententia cum superioribus. nam videtur de re nova loqui quam nondum attigerit: quum persequatur idem argumentum. Observent tamen lectores, Paulum nihil aliud hic agere, quam quod prius egerat: non diffidentia scilicet hortari se Corinthios, nec suam admonitionem cum aliqua praeteriti temporis reprehensione coniunctam esse: verum se habere rationes quibus moveatur. quod ergo nunc dicit, hunc habet sensum: Non doceo vos subveniendum esse sanctis: quid

enim opus est? nam id vobis satis est cognitum: et re ipsa declarastis, nolle vos illis deesse: sed quia iactando ubique vestram liberalitatem, fidem meam simul et vestram obstrinxi. haec causa non patitur me quiescere. Tam anxia sollicitatio nonnihil alioqui odiosa esse poterat Corinthiis, quia putassent, vel sibi exprobrari suam pigritiam, vel se Paulo suspectos esse. at vero commoda excusatione efficit, ut absque odio liberum sit non hortari eos tantum, sed subinde urgere. Verum possit alicui suspicio haec venire in mentem: Paulum hic simulare aliud, quam sentiat. quod nimis absurdum foret: si enim satis propensos ad officium iudicat, cur tantopere insistit illis admonendis? sin autem dubitat de eorum voluntate, cur supervacuam fore admonitionem asserit? Caritas utrumque fert, bonam spem, et sollicitudinem. nunquam tale Corinthiis testimonium reddidisset, nisi ita persuasus fuisset, ut loquitur. Viderat laeta initia: progressus non dissimiles fore sperabat. sed quia non ignota illi erat humani ingenii inconstantia: non potuit esse nimius cavendo, ne a sancto proposito deflecterent.

1. *Subministratione* etc. Videtur hoc non apte in eos competere, qui de suo erogant pauperibus: quia digna est splendidiore elogio liberalitas. Sed respexit Paulus, quid suis membris debeant fideles. Mutuo enim sibi ministrare debent Christi membra. ita quum fratribus subvenimus, nihil aliud quam praestamus debitum illis ministerium. sanctos vero negligere, quum ope nostra indigent, plusquam inhumanum est, quia suo eos iure fraudamus.

2. *De qua gloriatus sum* etc. Rectam, quam habebat de ipsis, opinionem inde probat, quod propemodum sponsorem se interposuerit in asserenda promptitudine eorum. Sed quid, si temere asseruit plusquam res ferebat? hoc enim videtur. Iactabat enim anno uno paratos esse, in quibus parandis adhuc nunc laborat. Respondeo, non accipienda esse verba, perinde acsi testatus esset Paulus, iam repositum esse in arca quod daturi erant: sed tantum narrabat, quidnam esset inter eos constitutum: quod levitatis vel erroris culpa caret. de hac pollicitatione loquebatur Paulus.

3. *Misi autem fratres.* Nunc rationem adducit, cur de eorum voluntate bene sentiens, illis tamen adhortandis sedulo incumbat. Consulo, inquit, meo et vestro pudori: nam quum vestro nomine promiserim: commune esset dedecus, nisi res ipsa verbis respondeat. ergo vos boni consulere debetis meum timorem.

4. *In hac fiducia.* Quum Graece sit *ὑπόστασις*, Vetus interpres Substantiam transtulerat: Erasmus Argumentum. sed neutrum convenit. Admonet autem Budaeus, hoc vocabulum aliquando pro audacia vel confidentia sumi. quemadmodum apud Polybium, quum dicit: *οὐχ οὕτω τὴν δύναμιν ὡς τὴν ὑπόστασιν καὶ τόλμαν αὐτοῦ καταπεπληγμένων τῶν ἐναντίων.* unde *ὑποστατικός* interdum audacem et praefidentem significat. Iam nemo non videt, quam apta sit haec significatio contextui Paulino: unde apparet, alios interpretes inadvertentia fuisse lapsos.

5. *Ut benedictio, non tenacitas.* Loco Benedictionis alii Collectionem reddunt. ego tamen verbum verbo reddere malui: quemadmodum Graeci *εὐλογίας* nomine usi sunt, ut Hebraicam vocem ברכה exprimerent: quae tam benedictionem, hoc est faustam precationem, quam beneficentiam significat. Rationem hanc esse iudico, quod Deo primum tribuitur. porro scimus, ut nobis Deus efficaciter benedicat solo suo nutu. Inde quum transfertur ad homines, eundem sensum retinet: improprie scilicet, quia non eundem habent effectum benedicendo: sed tamen non inepte per translationem. Benedictioni Paulus opponit *πλεονεξίαν*: quo verbo Graeci

tam aviditatem nimiam, quam fraudationem et tenacitatem significant. Mihi in antithesi vox Tenacitatis magis placuit. vult enim Paulus, non maligne eos, sed liberali animo erogare: quod ex sequentibus clarius etiamnum patebit.

6. Hoc autem est: Qui sementem facit parce, is parce messurus est: et qui sementem facit in benedictionibus, in benedictionibus etiam metet. 7. Unusquisque secundum propositum cordis, non ex molestia aut necessitate. nam hilarem datorem diligit Deus. 8. Potens est autem Deus efficere, ut tota gratia in vos exuberet: ut in omnibus omnem sufficientiam habentes, exuberetis in omne opus bonum. 9. Quemadmodum scriptum est (*Psal.* 112, 9.): Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in saeculum.

6. *Hoc autem est.* Nunc pulcra similitudine eleemosynas commendat, comparans eas sementi. nam in facienda semente semen e manu proiicitur, dispergitur in terram hac et illac, occatur, et demum putrescit. ita videtur tantundem periisse. Similis est eleemosynarum ratio: quod abs te alio migrat, videtur imminutio eius esse quod habes: sed veniet tempus messis, quo fructus colligetur. Dominus enim, ut sibi fert impensum quicquid pauperibus erogatur, ita rependit postea cum largo foenore. Nunc ad Pauli similitudinem. Qui parcus est serendo, is messem habebit tenuem, et similem sationi: qui benigne serit et larga manu, similiter copiosam messem colliget. Penitus infixa sit animis nostris haec doctrina, ut quoties metu perdendi a benefaciendo nos revocat sensus carnis, mox opponamus hunc clypeum: Atqui Dominus pronuntiat nos sementem facere. Caeterum messis tam de spirituali mercede vitae aeternae, quam terrenis benedictionibus, quibus Deus prosequitur homines beneficos, exponi debet. Neque enim tantum in coelo remuneratur Deus fidelium beneficentiam, sed etiam in hoc mundo. Ergo perinde hoc valet acsi diceret: Quo magis in proximos eritis benefici, eo sentietis Dei benedictionem in vos magis effusam. Benedictionem iterum hic parcitati facit contrariam: sicuti prius tenacitati. unde apparet accipi pro larga et benigna munificentia.

7. *Unusquisque secundum propositum cordis.* Quia largiter dandum esse praeceperat, hoc quoque addendum fuit, munificentiam non tam aestimari a Deo ex summa, quam ex animo. Optabat quidem multum exorare, quo prolixius iuvarentur fratres: sed nihil extorquere volebat ab invitis. dare ergo libenter iubet quicquid daturi erant. Opponit Propositum cordis *tristitiae* et *necessitati*. Nam quod facimus coacti necessitate, minime facimus ex cordis proposito, sed cum moerore. Porro necessitatem intellige quam vocant extrinsecam: hoc est, quae aliunde est. Deo enim obedimus, quia necesse est: idque tamen ex animo. Itaque ipsi tunc nobis necessitatem sponte imponimus: et quia reluctatur caro, vim etiam saepe facimus nobis, ut praestemus necessarium officium. Verum ubi aliunde cogimur, habentes interea in votis effugere, siqua liceret: nihil facimus alacriter, nihil hilariter, sed omnia cum moerore vel angustia animi. *Nam hilarem datorem* etc. Revocat nos ad Deum, sicut initio dixi. nam eleemosyna sacrificium est. atqui nullum Deo sacrificium placet, nisi voluntarium. Nam quum docet, hilarem datorem a Deo diligi: ex adverso, malignos et coactos respui, significat. Neque enim instar tyranni vult nobis imperare, sed sicuti patrem nobis se exhibet, ita liberalem filiorum obedientiam a nobis requirit.

8. *Potens est autem Deus.* Iterum pravae cogitationi occurrit, quam nobis perpetuo suggerit nostra infidelitas. Quid? annon tibi consules potius? non cogitas, hoc dempto minus tibi reliquum fore? Ad eam repellendam nos armat Paulus eximia promissione: quod in bonum nostrum redundet quicquid largimur. Dixi iam, nos plus aequo tenaces esse natura, quod sumus ad diffidentiam proclives, quae unumquemque sollicitat ad suum mordicus retinendum. Ad hoc vitium corrigendum arripienda nobis est haec promissio: Qui pauperibus benefaciunt, nihilominus sibi consulere, acsi sua praedia irrigarent. Eleemosynis enim, tanquam canalibus, Dei benedictionem, qua locupletentur, in se derivant. Hoc est quod vult Paulus: Nihil vobis detrahet haec beneficentia: sed faciet Deus, ut multo maiore exuberantia ad vos redeat. Loquitur enim de potentia Dei: non quemadmodum poetae, sed pro more Scripturae, quae illi tribuit potentiam in actu, cuius effectum praesentem sentiamus ipsi, non quam otiosam imaginemur. *Ut in omnibus sufficientiam.* Duplicem fructum ponit illius gratiae quam promiserat Corinthiis: ut habeant ipsi quantum sit satis, et ad benefaciendum abundent. Sufficientiae nomine significat modum quem Dominus utilem nobis esse cognoscit. neque enim semper nobis expedit, usque ad satietatem impleri. Dominus ergo pro utilitatis nostrae modo nobis subministrat, nunc plus, nunc minus: sed ita ut simus contenti. quod multo plus est, quam siquis totum mundum ingurgitet. In hac sufficientia oportet nos abundare ad benefaciendum aliis. neque enim ideo nobis benefacit Deus, ut sibi habeat quisque quod accepit: sed ut sit mutua inter nos communicatio, prout tulerit necessitas.

9. *Quemadmodum scriptum est: Dispersit.* Adducit testimonium ex Psal. 112, 9., ubi inter alias virtutes pii hominis, hanc quoque commemorat Propheta, quod benefaciendo non deficiet, sed quemadmodum ex perenni fonte semper defluit aqua, ita fluxus liberalitatis eius perpetuus erit. Huc spectat Paulus, ne defatigemur benefaciendo: atque hoc etiam sonant Prophetae verba.

10. Porro qui suppeditat semen seminanti, is et panem in cibum suppeditet, et multiplicet sementem vestram, et augeat proventus iustitiae vestrae: 11. Ut in omnibus locupletemini in omnem simplicitatem, quae per vos producit gratiarum actionem Deo. 12. Nam ministerium huius functionis non solum supplet ea quae desunt sanctis: verum etiam exuberat in hoc, quod per multos agantur gratiae Deo: 13. Quod per probationem ministerii huius glorificant Deum super obedientia consensus vestri in Evangelium Christi: et de simplicitate communicationis in ipsos, et in omnes: 14. Et precatione eorum pro vobis: qui desiderant vos propter eminentem Dei gratiam in vobis. 15. Gratia autem Deo super inenarrabili suo munere.

10. *Qui suppeditat.* Pulcra Dei periphrasis, et eximiae consolationis plena. Nam qui sementem fecit in tempore, videtur metendo fructum laboris industriaeque suae colligere. et satio videtur esse scaturigo, ex qua victus nobis fluat. Huic cogitationi reclamat Paulus, asserens tam semen porrigi, quam victum subministrari Dei gratia, etiam agricolis qui seminant, et qui putantur se et alios opera sua alere. Similis est sententia Deut. 8, 16.: Nutrivit te Deus Manna, cibo Patribus tuis incognito: ne forte quum vene-

ris in terram quam daturus est tibi, dicas: Manus mea et fortitudo mea paravit mihi hanc opulentiam: quia Dominus est qui dat virtutem ad copias parandas etc. *Suppeditet.* Hic duae sunt diversae lectiones, etiam apud Graecos. Quaedam enim exemplaria futurum tempus habent in his tribus verbis *suppeditare*, *multiplicare*, *augere*. Hoc modo confirmatio esset proximae sententiae: neque enim rarum est Paulo, eandem promissionem aliis verbis repetere, quo melius animis insideat. In aliis exemplaribus leguntur haec verba in modo infinitivo. modum autem infinitivum optativi loco interdum capi notum est. Atque hanc lectionem potius sequor: tum quod magis est recepta, tum quod Paulo solenne est, suas exhortationes precationibus claudere, quibus id ipsum a Deo flagitet quod ante in doctrina complexus fuerat: quanquam prior non male quadraret. *Panem in cibum.* Duplicem Divinae erga nos benedictionis fructum ponit: ut habeamus quod nobis satis sit ad vitam tolerandam: deinde ut sit quod in aliorum necessitates erogemus. Nam ut nobis solis non sumus nati: ita homo Christianus neque sibi debet vivere, neque possidere in privatum usum quod habet. *Sementem* et *proventus iustitiae* ad eleemosynas refert. Proventus etiam iustitiae obliquo reditibus opponit, quos maior pars in cellas, horrea, vel penuaria recondit, ut singuli quicquid colligere, imo corradere possunt, ad se locupletandos ingurgitent. Priore materiam benefaciendi, altero opus ipsum, vel officium caritatis denotat. nam Iustitia hic per synecdochen pro beneficentia capitur. acsi diceret: Non tantum vobis suppeditet Deus quod in proprium cuiusque usum sufficiat, sed etiam ut fons liberalitatis vestrae, perpetuo fluens, nunquam exhauriatur. Quodsi pars iustitiae est, subvenire proximorum inopiae, ut certe est non postrema: iniquos esse oportet qui hanc officii partem negligunt.

11. *Locupletemini in omnem simplicitatem.* Simplicitatis nomine iterum utitur ad exprimendam verae benignitatis naturam, nempe quum reiecta in Deum sollicitudine, alacriter nostra, in quoscunque usus praecipit, exponimus. Has esse veras fidelium opes admonet, quum in Dei providentia reponentes victus sui sufficientiam, diffidentia non cohibentur a benefaciendo. Nec abs re opulentiae titulo insignit satietatem simplicis animi, suaque mediocritate contenti: quia incredulis, quos inquietat habendi cura, nihil est magis ieiunum vel famelicum. *Quae per vos producit.* Ab alio effectu illis commendat eleemosynas quas erogaturi erant: quod scilicet cessurae erant in gloriam Dei. Et postea id clarius exprimit cum amplificatione, hoc modo: Praeter ordinarium fructum caritatis parient etiam gratiarum actionem. amplificat autem, quia per multos agentur gratiae Deo: neque tantum de ipsa liberalitate, qua fuerint adiuti, sed de tota pietate Corinthiorum. *Ministerium* vocat, quod ipse susceperat Ecclesiarum rogatu. Ubi vero nos vertimus *Functionem*, Graece est λειτουργία. quae dictio nunc sacrificium significat, nunc quodvis munus publice iniunctum: quorum utrumque praesenti loco bene conveniet. Nam et eleemosynas vocari sacrificia, non est novum. et quemadmodum, distributis inter cives functionibus, nemo gravatur obire munus sibi impositum: ita in Ecclesia communicatio ex necessariis officiis censeri debet. Corinthii igitur et reliqui, fratres Ierosolymitanos sublevando, sacrificium Deo offerebant, vel functionem obibant legitimam et a se debitam. Paulus Sacrificii minister erat. potest tamen etiam ad Corinthios referri diaconia vel ministerium: sed parum refert.

13. *Per probationem ministerii* etc. Probatio hic (sicuti compluribus aliis locis) documentum vel experimentum significat. Erat enim specimen idoneum probandae Corinthiorum caritati, quod erga fratres procul remotos tam liberales erant. Sed Paulus longius ex-

tendit: hoc est, ad consentientem obedientiam in Evangelio. Talibus enim testimoniis vere probamus, nos Evangelii doctrinae obedire. Consensus autem inde apparet, quod communi omnium consilio conferuntur eleemosynae.

14. *Et precatione eorum.* Nullam utilitatem omittit, quae aliquid valeat ad movendos Corinthios. Primo recensuit solatium quod sensuri erant fideles. secundo, gratiarum actionem, qua glorificandus erat Deus. imo hanc fore confessionem, quae testatum omnibus faceret in fide et pia obedientia unanimem eorum consensum. nunc adiungit mercedem quam recepturi erant Corinthii a sanctis, nempe benevolentiam ex gratitudine manantem, et intercessiones. Habebunt, inquit, quod mutuo rependant: quia et debito amore vos prosequentur, et in precibus suis vos habebunt apud Deum commendatos. Tandem, quasi voti compos, ad laudem Deo canendam evehitur: quo suam fiduciam quasi re iam confecta testari voluit.

Cap. X.

1. Porro ipse ego Paulus exhortor vos per lenitatem et mansuetudinem Christi, qui secundum faciem humilis quidem sum inter vos, absens autem audax sum in vos. 2. Rogo autem, ne praesens audeam ea fiducia, qua cogito audax esse in quosdam, qui nos aestimant, acsi secundum carnem ambularemus. 3. Nam in carne ambulantes, non secundum carnem militamus. 4. Siquidem arma militiae nostrae non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, quibus consilia destruimus: 5. Et omnem celsitudinem quae extollitur adversus cognitionem Dei: et captivam ducimus omnem cogitationem ad obediendum Christo: 6. Et in promptu habemus vindictam adversus omnem inobedientiam, quum impleta fuerit vestra obedientia.

Absoluta exhortatione transit nunc partim ad refellendas calumnias, quibus traductus erat a pseudoapostolis: partim ad reprimendam quorundam improborum petulantiam, qui se in ordinem cogi aegre patiebantur. Utrique ut Paulo auctoritatem adimerent, vehementiam qua in epistolis detonabat, *θρασοδειλίαν* interpretabantur, quod coram non perinde vultu et sermone ad ostentationem compositus, sed humilis foret atque abiectus. Ecce, dicebant, hic qui suae tenuitatis conscientia adeo modestus est coram ac timidus: nunc quum procul abest, ferociter insurgit. cur minus audet voce, quam literis? an eminus nos terrebit qui, praesens, est despectui? unde autem ista confidentia, ut sibi omnia licere in nos putet? Eiusmodi voces spargebant, ut eluderent eius severitatem, atque etiam odiosam redderent. Respondet Paulus, se non esse audacem, nisi quatenus necessitate cogitur. humilitatem vero corporalis praesentiae, ob quam habebatur contemptui, nihil de sua auctoritate minuere, quod spirituali virtute excelleret, non pompa carnali. Itaque non impune evasuros qui suas vel exhortationes, vel obiurgationes, vel minas deriserint. in his verbis: *Ipse ego*, emphatica expressio est, acsi diceret, quamvis malevoli homines eum inaequalitatis insimulent, se tamen non esse varium, sed eundem semper manere.

1. *Exhortor vos.* Est abrupta oratio, quales saepe sunt patheticae orationes. Sensus est: Rogo vos, atque adeo per lenitatem

Christi obtestor, ne vestra contumacia duriorem me esse cogatis, quam velim, et quam futurus sum in eos qui me ideo contemnunt, quod nihil in speciem habeam praeclarum: neque spiritualem, qua me Dominus ornavit, excellentiam agnoscunt, a qua potius aestimandus eram. Obsecratio qua utitur, ex re praesenti sumpta est: quum scilicet dicit, *Per lenitatem et mansuetudinem Christi.* Vitio illi vertebant calumniatores, quod praesentia corporalis parum dignitatis haberet: rursum quod procul per epistolas fulminaret. Utramque calumniam apte repellit, sicuti dictum est. sed hic testatur, nihil sibi magis esse cordi, quam mansuetudinem, Christi ministro dignam: cuius exemplum praebuit ipse magister. Discite a me, inquit, quoniam mitis sum, et humilis: iugum meum suave, et onus meum leve (Matth. 11, 29. 30.). Item Propheta de ipso loquens: Non audietur clamor eius in plateis, calamum quassatum non confringet etc. (Iesai. 42, 2. 3.) Qua igitur mansuetudine fuit Christus, eam a servis quoque suis requirit. eius mentionem quum facit Paulus, ab ea se minime esse alienum significat. acsi diceret: Obtestor vos, ne eam mansuetudinem, quam nobis in sua persona exihibuit Christus, et quotidie per servos suos exhibet, imo quam in me conspicitis, aspernemini. *Qui secundum faciem.* Quasi per mimesin ex adversariorum persona hoc refert. Ita vero quod exprobrabant, verbis tenus fatetur, ut nihil tamen illis in re ipsa concedat: quemadmodum videbimus.

2. *Rogo autem, ne praesens audeam.* Quidam orationem defectivam esse putant: neque exprimi quid roget. ego vero potius hic absolvi existimo quod priori membro deerat: ut sit generalis exhortatio: Praebete vos mihi dociles et morigeros, ne durior esse cogar. Hoc boni Pastoris officium, placide et humaniter oves potius allicere, ut se gubernari patiantur, quam violenter cogere. Austeritas quidem, fateor, interdum necessaria est: sed incipiendum semper a mansuetudine, et in ea perseverandum, donec se tractabilem praebet auditor. Extremum remedium est in severitate. Tentandae, inquam, sunt omnes viae, antequam ad rigorem prosiliamus: imo nunquam rigidi simus nisi coacti. Interea quod pusillanimem ipsum iudicabant ac timidum, ubi cominus pugnandum erat, in eo errare illos significat, quum denuntiat, se in faciem fortiter restiturum contumacibus. Contemnunt me, inquit, tanquam hominem pusillo animo: sed fortiorem sentient ac magis animosum, quam velint, ubi serio conserendae erunt manus. Inde patet, quando tempus sit asperius agendi: postquam scilicet experti sumus, blanditias et lenitatem nihil proficere. Invitus faciam, inquit Paulus, sed tamen facere decrevi. optima moderatio: nam ut ducendi sunt potius homines, quam trahendi, quoad in nobis est: ita quum apud duros et praefractos inutilis est lenitas, tunc necessario exserendus est rigor. alioqui non modestia erit, neque aequabilitas, sed dissoluta ignavia. *Qui nos aestimant.* Erasmus vertit: Qui nos putant veluti secundum carnem ambulare. Vetus interpres propius (meo iudicio) accessit ad genuinum Pauli sensum: Qui nos arbitrantur, tanquam secundum carnem ambulemus. quanquam neque phrasis est satis Latina: neque penitus exprimit totam mentem Apostoli. Nam hic λογίζεσθαι pro Censere vel aestimare capitur. De nobis sentiunt, inquit Paulus, vel nos eo loco habent, quasi ambularemus secundum carnem. *Ambulare secundum carnem*, Chrysostomus exponit, infideliter se gerere vel male versari in officio suo. et certe passim hoc sensu accipitur apud Paulum. verum Carnem hic potius interpretor pro externa pompa vel ostentatione, qua sola venditare se pseudoapostoli solent. Paulus ergo de iniquitate eorum conqueritur, qui nihil in se considerabant praeter carnem, hoc est visibilem apparentiam (ut loquuntur), aut vulgari

hominum more, qui studia sua omnia ad ambitionem componunt. Quum enim illis dotibus minime excelleret Paulus, quae vulgo apud filios huius saeculi laudem aut pretium conciliant: despiciebatur tanquam gregarius aliquis. sed a quibus? nempe ab ambitiosis, qui eum aestimabant a solo aspectu, non autem reputabant, quid intus lateret.

3. *Nam in carne ambulantes.* Hic Ambulare in carne significat in mundo versari: quod alibi dicit Habitare in corpore (Supra. 5, 6.). Erat enim inclusus in corporis sui ergastulo: sed hoc non impediebat, quominus Spiritus sancti virtus mirifice se exsereret in eius infirmitate. Est iterum species concessionis, quae tamen adversarios nihil iuvat. *Secundum carnem militant* qui nihil aggrediuntur, nisi mundanis praesidiis freti, quibus etiam solis superbiunt: fiduciam in Spiritus sancti auspiciis ac ductu repositam non habent. Ex hoc genere se esse negat Paulus, quia aliis armis, quam carnis et mundi, sit instructus. Porro quod de se affirmat, competit etiam in omnes veros Christi ministros. Thesaurum enim incomparabilem gerunt in vasis testaceis, quemadmodum prius dixi. Ergo utcunque carnis infirmitatibus sint circumdati, spiritualis nihilominus Dei potentia in ipsis magnifice relucet.

4. *Arma enim militiae nostrae.* Talis militia est, qualis armorum species. Spiritualibus armis munitum se esse gloriatur: ergo spiritualis est militia. Inde sequitur a contrariis, non esse secundum carnem. Quod Evangelii ministerium militiae comparat, aptissima est similitudo. militia quidem perpetua est vita hominis Christiani. nam quicunque se Deo in obsequium addicit, nullas unquam inducias habebit a Satana, sed assidua inquietudine vexabitur. Verum ministros Verbi ac Pastores reliquis antesignanos esse decet. Et certe nulli sunt, quibus magis instet Satan, qui acrius impetantur, qui plures aut graviores sustineant insultus. Fallitur itaque qui ad hanc functionem obeundam se accingit, nisi pariter ad certandum animo et virtute sit comparatus: quia non exercetur nisi militando. Sic enim habendum est, Evangelium veluti ignem esse, quo accenditur Satanae furor. quare fieri aliter nequit, quin ad proeliandum armetur, quoties illud promoveri cernit. Quibus autem armis repellendus est? nonnisi spiritualibus potest repelli. Quicunque igitur exarmatus est virtute Spiritus sancti, utcunque ministrum Christi se iactet: non tamen probabit se talem esse. quanquam si plenam definitionem armorum spiritualium habere velis, doctrina cum zelo, et bona conscientia cum efficacia Spiritus aliisque necessariis gratiis coniungenda est. Eat nunc Papa, et Apostolicae dignitatis titulum sibi usurpet. quid autem magis ridiculum, si ex hac Pauli regula iudicium fiat? *Potentia Deo.* Vel Secundum Deum: vel Ex Deo. Ego tacitam antithesin subesse arbitror: ut haec fortitudo opponatur imbecillitati, quae coram mundo in speciem apparet. atque ita posthabitis hominum iudiciis, virtutis suae approbationem a Deo peteret. quanquam antithesis etiam stabit in altero sensu, quod potentia armorum eius, Deo nitatur, non mundo. *Ad destructionem munitionum.* Munitiones vocat consilia et celsitudinem adversus Deum elatam, de quibus postea loquetur. sed proprie et significanter ita appellat. Vult enim gloriari, nihil esse tam munitum in mundo, cui diruendo non sit par futurus, acsi diceret: Scio equidem, quam superbiant suis ampullis homines carnales, et quam fastuose ac secure me contemnant: quasi nihil in me sit nisi humile et sordidum: ipsi autem in alto fastigio sint collocati. Sed stulta est eorum confidentia. praevalebunt enim arma Domini, quibus pugno, adversus omnia propugnacula, quibus confisi, inexpugnabiles se esse credunt. Porro quum dupliciter se munire soleat mundus ad bellum Christo inferendum, astu, malis artibus, vafritie, et aliis machina-

tionibus occultis: deinde ferocia et brachio: utramque speciem perstringit. Per *Consilia* enim intelligit quicquid ad carnalem sapientiam pertinet. *Celsitudo* significat quamlibet mundi gloriam et potentiam. Non est igitur, cur exhorrescat servus Christi quicquid formidabile sese opposuerit suae doctrinae. pergat nihilominus, et omnia cuiuscunque generis machinamenta dissipabit. Imo aliter erigi nequit neque constitui Christi regnum, nisi diruendo quicquid in mundo est excelsum. Nam spirituali Dei sapientiae nihil est magis inimicum, quam carnis prudentia: Dei gratiae nihil magis adversum, quam naturalis hominis facultas: atque ita de caeteris. Unicum igitur regni Christi fundamentum est hominum humiliatio. Atque huc pertinent propheticae illae loquutiones: Erubescet luna et pudefiet sol, quum regnare coeperit Dominus in die illa. Item, Incurvabitur celsitudo hominis, et sublimitas mortalium humiliabitur, et exaltabitur solus Dominus in die illa, Esaiae cap. 24, 23, cap. 2, 17. quia ut Deus solus emineat, totius mundi gloriam evanescere necesse est.

5. *Et captivam ducimus.* Superius proprie de conflictu spiritualium armorum, cum impedimentis quae adversus Christi Evangelium infesta insurgunt, loquutum fuisse existimo: nunc vero de ordinaria praeparatione, qua homines ad eius obedientiam adducendi sunt. Quamdiu enim acquiescimus in proprio sensu, et nobis sapimus, procul absumus ab omni accessu doctrinae Christi. Quare hinc faciendum exordium, ut qui sapiens est, stultus fiat: hoc est, propria intelligentia nos abdicemus, renuntiemus carnis prudentiae: atque ita vacuas mentes offeramus Christo, ut eas impleat. Notanda autem loquutio, quod dicit, Captivam se ducere omnem cogitationem. perinde enim valet acsi dixisset, Continendam esse et frenandam libertatem humani ingenii, nequid extra Christi doctrinam sapiat: deinde non aliter coerceri posse eius audaciam, nisi veluti captivum teneatur. Hoc autem fit ductu Spiritus, ut se in ordinem redigi sustineat, et maneat in captivitate voluntaria.

6. *In promptu habemus vindictam.* Hoc addidit, ne se audacia efferrent homines petulantes adversus eius ministerium, quasi impune id facturi essent. dicit ergo, non modo sibi datam virtutem ad cogendos in obsequium Christi voluntarios discipulos, sed etiam ad ulciscendos rebelles: neque suas minas inania esse terriculamenta, sed habere paratam exsequutionem, quemadmodum vulgo dicitur. Porro vindicta haec fundata est in Christi verbo: Quodcunque ligaveritis super terram, erit ligatum et in coelo (Matth. 18, 18.). Tametsi enim non statim fulminat Deus, quum minister sententiam protulit: ratum tamen est iudicium, et suo tempore implebitur. Intellige semper, ubi minister spiritualibus armis pugnat. Aliqui de corporalibus poenis accipiunt, quibus Apostoli in contumaces aut impios vindicabant. quemadmodum Petrus Ananiam et Sapphiram morte, Paulus Elymam magum caecitate percussit (Act. 5, 8. 17, 8.). Verum alter sensus melius congruit. neque enim semper aut promiscue usi sunt illa facultate Apostoli. Paulus autem generaliter loquitur: quod vindictam in manu habeat adversus omnes inobedientes. *Quum impleta fuerit.* Quam prudenter cavet, nequos alienet nimia asperitate! quia enim minatus fuerat poenam rebellibus, ne videatur eos lacessere, testatur aliud sibi munus iniunctum esse erga eos: nempe ut tantummodo reddat Christo obsequentes. Et certe hic proprius est Evangelii finis, quemadmodum initio et in fine Epistolae ad Romanos docet (Rom. 1, 5. et 16, 26.). Quare hunc ordinem diligenter tenere debent omnes Christiani doctores, ut prius studeant placide obedientiam ab auditoribus impetrare, eo usque ut comiter invitent, quam prosiliant ad poenam rebellionis. unde et solvendi mandatum prius dedit Christus, quam ligandi.

7. Quae secundum faciem sunt, videtis. siquis sibi confidit, quia sit Christi: hoc reputet etiam ex se ipso rursum, quod sicuti ipse Christi, ita et nos Christi. 8. Nam etsi abundantius glorier de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in aedificationem, et non in destructionem vestram: non pudefiam. 9. Ne autem videar terrere vos per Epistolas, 10. (Siquidem Epistolae, inquiunt, graves sunt ac robustae: praesentia autem corporis infirma, et sermo contemptus) 11. Hoc cogitet qui talis est, quod quales sumus absentes, sermone per Epistolas, tales sumus etiam praesentes, opere.

7. *Quae secundum faciem sunt.* Primum particula Secundum faciem dupliciter potest accipi: vel pro ipsa experientia visibili et manifesta, vel pro externa larva quae fallit. et sententia tam interrogative quam affirmative legi potest. quinetiam verbum βλέπετε tam imperativi modi esse potest, quam indicativi. Ego tamen potius obiurgationem esse puto, ac Corinthios reprehendi, quod inani fuco patiebantur sibi oculos perstringi. quasi diceret: Magni facitis alios qui magnis ampullis turgent: me, quia ostentatione et iactantia careo, despicitis. nam et iudicium quod fit secundum personam, Christus recto iudicio opponit (Iohan. 7, 29. et 8, 15.). Perstringit igitur Corinthios, quod fuco vel specie contenti, non excuterent penitus, quinam habendi essent pro Christi servis. *Si quis sibi confidit.* Vox plena magnae fiduciae. id enim sumit quasi pro confesso, tam certum se esse ministrum Christi, ut hic titulus adimi sibi nequeat. Quicunque, inquit, vult haberi Christi minister, necesse est, ut me sibi annumeret. quare? *Ex se ipso*, inquit, *reputet:* nam quae in se habebit digna eiusmodi honore, eadem in me reperiet. hinc subindicabat, non esse habendos pro Christi servis quicunque sibi detraherent. Non est omnium, ita confidenter loqui: nam fieri quidem poterit, imo quotidie accidit, ut superciliose idem sibi usurpent homines nihili, et qui nihil aliud sunt quam Christi dedecora. Sed Paulus non aliud de se praedicabat, quam quod liquidis firmisque documentis palam apud Corinthios probaverat. Nunc siquis rerum testimonio destitutus se venditet similem in modum: quid aliud, quam se ridiculum faciet? *Confidere sibi* tantundem valet ac sibi hoc praetextu ius et auctoritatem sumere, quia Christo serviat qui vult in pretio haberi.

8. *Nam etsi abundantius glorier de potestate.* Modestiae fuit, quod se adiunxit eorum numero, quos longe antecellebat. neque tamen ita modestus esse voluit, quin suam auctoritatem salvam retineret. ideo addit, minus dixisse, quam iure suo potuerit. neque enim erat ex vulgari ordine ministrorum, sed eximius etiam inter Apostolos. Dicit ergo: Etiamsi amplius glorier, *non pudefiam:* erit enim iusta materia. Est occupatio: quia neque tacet de sua gloria, et tamen longiori eius mentione supersedet: ut intelligant Corinthii, eum nonnisi invitum gloriari. ut certe eum sua improbitate cogebant pseudoapostoli, alioqui non facturum. Potestatem vocat auctoritatem sui Apostolatus, quam habebat inter Corinthios. quamvis enim commune sit omnibus Verbi ministris idemque officium, sunt tamen honoris gradus. Deus autem Paulum in altiore fastigio, quam alios, collocaverat, quum eius opera usus fuerat ad fundandam illam Ecclesiam, et eius Apostolatum ornaverat multis modis. Porro ne invidiam sibi conflarent malevoli ex nomine Potestatis: addit, in quem finem sibi data sit: nempe in salutem Corinthiorum. unde sequitur, non debere illis molestam esse, nec gravem. quis enim aequo animo non ferat, imo quis non amet quod sibi utile esse cognoscit? Interea sub-

est antithesis eius potestatis, qua se efferebant pseudoapostoli: quae talis erat, ut nullum inde fructum perciperent, nullam aedificationem sentirent Corinthii. Caeterum non dubium est, quin potestate etiam praediti sint omnes Verbi ministri. qualis enim doctrinae praedicatio absque potestate? ideo omnibus dictum est: Qui vos audit, me audit: qui vos respuit, me respuit (Luc. 10, 16.). Sed quoniam multi falso sibi usurpant quod non habent, diligenter notandum est, quousque suam potestatem extendat Paulus: nempe ut sit in aedificationem fidelibus. qui ergo, destruendo Ecclesiam, potestatem exercent, tyrannos se et latrones probant, non Pastores. Secundo notandum, quod sibi datam a Deo esse asserit. qui igitur aliquid vult posse, Deum suae potestatis auctorem habeat oportet. Iactabunt etiam hoc alii: quemadmodum Papa inflatis buccis se Christi vicarium esse detonat. Sed quam fidem facit? neque enim mutis personis eiusmodi potestatem contulit Christus: sed Apostolis et aliis suis ministris, ne Evangelii sui doctrina exarmata foret. Quare tota ministrorum potestas in Verbo est inclusa, ut semper nihilominus maneat Christus solus Dominus et Magister. Meminerimus ergo, in legitima potestate haec duo requiri: ut a Deo data sit, ut in salutem Ecclesiae exerceatur. quibus potestatem contulerit Deus, et qualiter eam, quam dedit, limitaverit, notum est. Rite eam exercent qui mandato eius fideliter obediunt. hic tamen potest obiici quaestio: Verba Dei sunt ad Ieremiam (1, 10.): Ecce, constituo te supra Gentes et regna, ut plantes ac evellas, aedifices ac destruas. Et nuper habuimus, eadem conditione ordinatos Apostolos, ut demoliantur quicquid effertur adversus Christum: quinetiam aliter aedificare nequeunt Evangelii doctores, nisi veterem hominem destruendo. praeterea in condemnationem et exitium impiis Evangelium annuntiant. Respondeo, quod hic dicit Paulus, ad impios nihil pertinere. Corinthios enim alloquitur, quibus salutarem esse volebat suum Apostolatum. eorum, inquam, respectu nihil nisi in aedificationem poterat. Et iam diximus, hoc nominatim fuisse expressum, ut scirent Corinthii, nonnisi a Satana salutis suae hoste impugnari sancti viri auctoritatem: cuius finis erat ipsorum aedificatio. Quanquam alioqui generaliter verum est, doctrinam Evangelii suapte natura ad aedificandum valere, non ad destruendum. nam quod destruit, aliunde est: ex culpa hominum scilicet, dum in lapidem impingunt, qui illis ordinatus erat in fundamentum. Quod interitu veteris hominis instauramur in imaginem Dei, id nihil repugnat Pauli verbis. tunc enim destructio in bonam partem capitur: hic vero in malam, pro ruina eius quod Dei est: vel pro animae exitio, acsi diceret, non esse noxiam illis potestatem, cuius utilitas in salutem conspicua est.

9. *Ne videar terrere.* Iterum calumniam attingit quam prius refutaverat: nempe quod scriptis audax, coram esset abiectus. hoc praetextu elevabant eius scripta. Quid, dicebant, proculne epistolis nos terrebit, qui, si coram adesset, vix auderet hiscere? Ne ergo minus ponderis haberent suae epistolae, respondet, nihil sibi obiici quod fidem sibi ac doctrinae suae abrogare aut derogare debeat. neque enim minoris faciendus est effectus, quam sermo. Coram operibus non minus pollebat, quam absens sermone. ergo iniquum fuit, corporalem eius praesentiam contemptibilem iudicari. *Opus* hic appellat (meo iudicio) tam efficaciam praedicationis et successum, quam dignas Apostolo virtutes, et totam vitae suae rationem. *Sermo* vero non ipsam doctrinae substantiam significat, sed figuram duntaxat et quasi corticem: nam pro doctrina vehementius pugnasset. At inde oriebatur contemptus, quod eum deficiebat eloquentiae ornatus et splendor, qui gratiam conciliat.

12. Non enim andemus nos quibusdam inserere aut comparare, qui se ipsos commendant. verum ipsi in se ipsis se metientes, et se ipsos comparantes, sibi non sapiunt. 13. Nos autem non sine modo gloriabimur, sed pro mensura regulae quam nobis distribuit Deus: mensura, inquam, perveniendi etiam usque ad vos. 14. Non enim quasi ad vos non perveniremus, supramodum extendimus nos ipsos. siquidem usque ad vos pertigimus in Evangelio Christi. 15. Non gloriantes sine modo in alienis laboribus, spem autem habentes, crescente fide vestra in vobis, nos magnificatum iri secundum nostram regulam in exuberantiam, 16. Ut etiam ultra vos evangelizem, non in aliena regula, ut de iis quae parata sunt, glorier. 17. Caeterum qui gloriatur, in Domino glorietur. 18. Non enim qui se ipsum commendat, ille probatus est: sed quem Dominus commendat.

12. *Non enim audemus.* Ironice hoc dicit. neque enim se illis postea audacter aequiparat tantum: sed derisa eorum vanitate, longe a tergo eos relinquit. hac autem ironia pungit non modo illos Thrasones, sed etiam Corinthios, qui illorum stultitiam fovebant perversa sua approbatione. Ego, inquit, contentus sum mea mediocritate: neque enim miscere me auderem vestris apostolis qui praecones sunt suae excellentiae. Interea quum gloriam eorum in verbis et iactantia sitam esse admonet, ostendit, quam sint futiles ac putidi. sibi vero rem pro verbis, hoc est, veram et solidam gloriae materiam vindicat. verum in quo alios reprehendit, videtur ipse quoque peccare: nam se ipsum mox commendat. Respondeo, finem esse considerandum: neque enim sui ipsorum commendationi student qui, omni ambitione vacui, utiliter duntaxat servire Domino cupiunt. Quod tamen ad hunc locum spectat, non est opus alia solutione, quam quae ex ipsis verbis sumi potest. nam illi se ipsos dicuntur commendare qui, verae laudis inopes ac ieiuni, se thrasonice efferendo mentiuntur, se esse quod non sunt. quod etiam patet ex sequentibus. *Verum ipsi in se ipsis.* Hic eorum ineptias digito ostendit. Luscus inter caecos acute videt: surdaster clare audit inter plane surdos. Tales erant isti, qui ideo sibi placebant, et se venditabant inter alios, quod praestantiores non respicerent. nam si contulissent se cum Paulo vel aliquo simili, stolidam illam persuasionem mox deponere coacti fuissent, atque ex iactantia versi fuissent in pudorem. Huius loci expositio non aliunde petenda est quam a monachis. nam quum sint omnes fere indoctissimi asini, et tamen oblongae vestis et cuculli causa docti censeantur: siquis tenuem modo gustum elegantioris literaturae habeat, plumas suas instar pavonis fastuose extendit: spargitur de eo mirabilis fama, adoratur inter sodales. At si seposita cuculli larva ventum fuerit ad iustum examen, deprehenditur vanitas. cur hoc? verum quidem est vetus proverbium: Audax inscitia: sed inde praecipue monachalis insolentissimus ille fastus, quod se metiuntur ex se ipsis: nam quum in eorum claustris nihil sit praeter barbariem, illic nihil mirum, si regnet luscus inter caecos. Tales erant isti Pauli aemuli: sibi enim intus plaudebant, non considerantes, quibus virtutibus constaret vera laus, quantumque a Pauli et similium excellentia distarent. haec siquidem una cogitatio rubore illos merito suffudisset. verum haec iusta est ambitiosorum poena, ridiculos fieri sua ineptudine (quo nihil magis fugiunt), ac pro gloria, quam praepostere affectant, dedecus reportare.

13. *Nos autem non sine modo.* Nunc suam moderationem pseudoapostolorum opponit stultitiae: et simul ostendit, quis sit verus modus gloriandi: nempe quum nos continemus intra fines a Domino signatos. Hoc mihi dedit Dominus, hac mensura contentus ero, nihil amplius vel appetam, vel mihi sumam. id vocat *mensuram suae regulae.* Haec enim cuiusque est regula, ad quam exigere se debet, donum et vocatio Dei. quanquam ne in vocatione quidem ac dono Dei nobis gloriari fas est nostra causa: sed tantum quatenus in eius gloriam expedit, qui ideo erga nos tam est liberalis, ut sibi accepta omnia ferantur. *Mensura perveniendi.* Hac particula significat se verborum elogiis minime indigere apud Corinthios, qui pars essent suae gloriae [quemadmodum alibi (Philipp. 4, 1.) dicit: Vos estis corona mea], sed pergit in forma loquendi iam coepta. Habeo, inquit, amplissimum campum gloriandi, ut fines meos non transiliam: huius campi vos estis una portio. Perstringit autem modeste eorum ingratitudinem, quod suum Apostolatum propemodum negligebant, qui Dei commendatione debebat in primis esse honorabilis apud ipsos. Et subaudienda est in singulis membris antithesis pseudoapostolorum, quibus minime suppetebat eadem approbatio.

14. *Non enim extendimus.* Alludit ad eos qui vel brachia vi protendunt, vel surrigunt se in pedes, quum arripere volunt quod non est ad manum. talis enim est ieiuna gloriae cupiditas, imo saepe putidior. non enim tantum brachia porrigunt et attollunt pedes ambitiosi: sed praecipites etiam feruntur ad captandum gloriandi praetextum. tales quidem aemulos suos fuisse subindicat. postea declarat, qualiter ad Corinthios pervenerit: nempe quia suo ministerio fundaverat eorum Ecclesiam. Ideo dicit, *in Evangelio Christi:* non enim vacuus ad eos venerat, sed primus illis attulerat Evangelium. praepositio In secus a quibusdam accipitur. vertunt enim, per Evangelium: qui sensus non male quadrat: videtur tamen suum ad Corinthios adventum ornare Paulus: quia tam pretioso dono instructus fuerit.

15. *In alienis laboribus.* Iam liberius pungit pseudoapostolos, qui quum in alienam messem manus intulissent, audebant tamen iis obtrectare, qui suo sudore ac industria locum illis paraverant. Paulus Corinthiorum Ecclesiam aedificaverat, non absque maximo certamine ac innumeris difficultatibus: succedunt isti, viam stratam ianuamque apertam inveniunt. ut videantur aliqui, sibi impudenter arrogant quod nullo iure illis competebat: et Pauli labores elevant. *Spem autem habentes.* Iterum oblique reprehendit Corinthios: quia sibi obstaculo erant, quominus progressus maiores faceret in promovendo Evangelio. Nam quum se sperare dicit, *crescente eorum fide*, ampliatum iri gloriae suae fines: imbecillitatem fidei, qua laborabant, in causa esse significat, cur aliquantulum fuerit cursus suus retardatus. acsi diceret: Nunc me decebat occupari in acquirendis novis Ecclesiis, idque vobis adiuvantibus, si profecissetis quantum oportuit: nunc mihi moram affertis vestra infirmitate. Spero tamen Dominum daturum, ut sequatur maior in posterum in vobis profectus: atque etiam ita augeatur ministerii mei gloria secundum regulam Divinae vocationis. *Gloriari in paratis* idem est quod gloriari in alienis laboribus: nam quum Paulus militasset, illi triumphum agebant.

17. *Caeterum qui gloriatur.* Sententia haec vice correctionis est posita. poterat siquidem eius gloriatio similis reputari inani iactantiae. ideo ad Dei iudicium se et alios revocat, dicens eos demum rite gloriari qui Deo probati sint. Caeterum *Gloriari in Domino* aliter hic capitur, quam in primo capite Epistolae superioris (v. 31.), et apud Ieremiam (9, 24.). nam illic significat Deum ita agnoscere bonorum omnium auctorem, ut eius gratiae ascribatur

quicquid est bonorum: neque se attollant homines, sed illum unum glorificent. hic autem est, in unius Dei arbitrio reponere nostram gloriam, alia omnia pro nihilo ducere. nam quum pendeant alii ab hominum opinione, et falsa vulgi trutina se ponderent, alios decipiat propria arrogantia: Paulus nos huius unius gloriae studiosos esse iubet, ut placeamus Domino, cuius iudicio stamus et cadimus omnes. Dicunt etiam ethnici veram gloriam sitam esse in recta conscientia. est id quidem aliquid, sed non totum: nam quum caecutiant fere omnes nimio sui amore, non poterimus tuto in ea, quam de nobis ipsi fecerimus, aestimatione acquiescere. tenendum enim memoria quod alibi dicit (I. Cor. 4, 4.), se nullius rei sibi esse conscium, neque tamen propterea in hoc iustificari. Quid ergo? sciamus hoc iuris uni Deo esse deferendum, ut de nobis pronuntiet. non enim sumus idonei iudices in propria causa. Hunc sensum confirmat quod proxime sequitur: *Non enim qui se ipsum commendat, ille probatus est.* Nam homines falsa persuasione decipi facile est, et quotidie accidit. ergo aliis omnibus neglectis, huc tantum aspiremus, ut Deo simus probati, et sola eius approbatione simus contenti: sicuti merito pluris esse nobis debet, quam omnes omnium applausus. Dicebat ille, sibi instar mille esse unius Platonis calculum. non hic de hominum calculis agitur, quis quem praeponderet: sed de ipsius Dei sententia, cuius est, evertere quicquid homines iudicaverint.

Cap. XI.

1. Utinam tolerassetis me paulisper in insipientia mea: imo etiam sufferte me. 2. Nam zelotypus sum erga vos Dei zelo. adiunxi enim vos uni viro, ad exhibendam virginem castam Christo. 3. Sed metuo, nequa fiat, ut quemadmodum serpens Evam decepit versutia sua: ita corrumpantur sensus vestri a simplicitate quae est in Christo. 4. Nam si is qui venit, (vel *siquis veniens*) alium Iesum praedicat quem non praedicavimus: aut si alium Spiritum accipitis, quem non accepistis: aut Evangelium aliud, quod non accepistis, recte sustinuissetis. 5. Arbitror enim me nihilo inferiorem fuisse eximiis Apostolis. 6. Caeterum licet imperitus sim sermone, non tamen scientia. verum ubique manifesti fuimus in omnibus erga vos.

1. *Utinam tolerassetis.* Quoniam videbat occupatas adhuc esse ex parte Corinthiorum aures, alio artificio utitur. nam ad votum se convertit: quemadmodum faciunt qui aperte non audent rogare. Verum statim, quasi collecta fiducia, rogat nihilominus, ut suam insipientiam sufferant Corinthii. *Insipientiam* vocat magnificum laudum suarum praeconium, quod sequetur. non quia ineptiret gloriando: nam et necessitate cogebatur, et sibi ita temperabat, ne merito posset iudicari immodicus: sed quia putida res est suas laudes praedicare, et ab homine modesto aliena, per concessionem loquitur. Ubi reddidi *sufferte*, in modo imperativo, Chrysostomus affirmative exponit. et certe Graeca vox est anceps, et sensus uterque satis congruit. Verum quoniam rationes quas subiicit, huc tendunt, ne molestum sit Corinthiis eum sufferre: et iterum postea cum illis expostulabit, quod sibi nihil concedant: sequutus sum Veterem in-

terpretem. Dicendo: *Utinam*, diffidere visus fuerat: nunc, quasi dubitationem corrigens, aperte et libere praecipit.

2. *Nam zelotypus sum.* En, cur desipiat: nam hominem zelotypia quasi transversum rapit. acsi diceret: Nolite a me requirere aequabilitatem hominis quieti, nulloque affectu incitati. vehementia enim zelotypiae qua erga vos ardeo, non sinit me quietum esse. Verum quoniam duplex est zelotypia: una quae ab amore nostri proficiscitur, quae vitiosa est ac perversa: altera autem quam pro Deo suscipimus, speciem zeli sui exprimit. multi enim zelotypi sunt, sed sibi, non Deo. ille autem demum pius ac rectus est zelus, qui Deum respicit, ne legitimo suo honore fraudetur. *Adiunxi enim vos uni viro.* Probat a fine suae praedicationis, talem sibi esse zelotypiam. huc enim tendebat, ut Christo eos addiceret in coniugium, et in eius coniunctione retineret. Caeterum hic nobis depingit imaginem probi Ministri in sua persona: siquidem unus est sponsus Ecclesiae, Filius Dei. Ministri omnes amici Sponsi sunt: quemadmodum Baptista de se testatur (Iohann. 3, 29.). curare igitur debent omnes, ut fides sacri coniugii salva et illibata maneat. Id facere nequeunt, nisi Sponsi affectum induant: ut non secus ac maritus de uxoris suae castitate, unusquisque eorum de Ecclesiae puritate sit sollicitus. Facessat hic frigus et ignavia: nam qui frigidus est, nunquam erit ad hoc officium idoneus. sed caveant interea, ne suum ipsi negotium agant potius quam Christi: ne se eius loco obtrudant: ne, dum eius paranymphos se esse simulant, sponsam in amorem sui pelliciendo revera sint adulteri. *Ad virginem castam.* Non alia conditione Christo nubimus, nisi virginitatem afferamus in dotem: et eam conservemus integram ab omni corruptela. Itaque hoc officium est ministrorum Evangelii, purificare animas nostras, ut sint pudicae Christi sponsae. alias nihil efficiunt. Possumus autem intelligere, quod singuli se exhibeant castas virgines, vel minister exhibeat totum populum, et offerat in conspectum Christi. Hoc secundum magis placet: ideo aliter verti, quam Erasmus.

3. *Sed metuo* etc. Incipit exponere, qualis illa sit virginitas, cuius meminit: nempe ut uni Christo sincere adhaereamus toto animo. Postulat quidem ubique Deus a nobis, ut secum simus corpore et spiritu coniuncti: et Deum se esse zelotem denuntiat, qui iniuriam suam severissime ulciscatur, siquis ab eo se subducat. Verum coniunctio haec in Christo impletur: sicuti Paulus docet ad Ephesios cap. 5. Modum porro in praesentia declarat, quum in pura Evangelii simplicitate manemus. nam sicuti in contrahendis matrimoniis humanitus conficiuntur tabulae: ita spirituale inter nos et Filium Dei coniugium Evangelio, tanquam tabulis, sancitum est. Fidem, amorem, obedientiam, quam illic stipulatur a nobis, servemus: ipse mutuo nobis fidelis erit. Dicit autem Paulus se esse anxium, ne corrumpantur mentes Corinthiorum a simplicitate quae in Christo est. Graece quidem dicit Paulus εἰς Χριστόν, pro quo Erasmus vertit, erga Christum: sed propius ad Pauli mentem (meo iudicio) accessit Vetus interpres: quia simplicitas in Christo vocatur quae nos in genuina et sincera Evangelii doctrina continet, nec adventitias corruptelas admittit. quo significat adulterari mentes, simulatque vel minimum a pura Christi doctrina huc vel illuc deflectunt: et merito. Quis enim matronam, simulatque lenoni aures accommodat, non damnet impudicitiae? ita et nos, quum impios et falsos doctores admittimus, qui Satanae sunt lenones: evidenti signo prodimus, nos minime colere fidem coniugalem erga Christum. Ac notandum verbum *Simplicitatis.* non enim verebatur Paulus, ne mox aperte deficerent Corinthii in totum a Christo: sed ne, paulatim a simplicitate, quam didicerant, ad profana et aliena figmenta deflectendo, tandem degenerarent. Adducit similitudinem: *quemad-*

modum serpens Evam decepit versutia sua. nam si colorem habent sapientiae falsi doctores ad persuadendum, si eloquentia valent, si probabiliter se insinuant in animos auditorum, et venenum suum blando artificio instillant: non dissimili ratione Evam quoque Satan decepit, quia non palam se adversarium professus est, sed clanculum specioso praetextu obrepsit.

4. *Nam si is qui venit.* Nunc facilitatem nimiam Corinthiorum perstringit in recipiendis pseudoapostolis. Nam quum erga ipsum Paulum nimium morosi essent ac irritabiles, ut levissima quavis occasione offenderentur, si vel modice illos reprehenderet: pseudoapostolis nihil non permittebant, eorum supercilium, fastum, importunitatem libenter patiebantur: eiusmodi praeposteram reverentiam damnat, quod delectu interim et iudicio carerent. acsi diceret: Qui fit, ut isti tantum sibi licentiae in vos usurpent, vos autem aequo animo feratis eorum dominium? Si alium Christum vobis attulissent, aut aliud Evangelium, aut alium Spiritum, quam per manum meam receperitis: probarem sane vestram erga illos observantiam: nam essent digni tanto honore. sed quum nihil vobis contulerint quod ego non prius vobis dedissem: quae ista est gratitudo, tantum non adorare eos quibus nihil debetis: me vero contemnere, per quem largitus vobis est Deus tot ac tam praeclara beneficia? Talis hodie quoque est reverentia Papistarum erga suos pseudoepiscopos: nam quum durissima premantur eorum tyrannide, non difficulter eam sustinent: Christum vero ipsum susque deque habere non dubitant. *Alius Christus*, et *aliud Evangelium* aliter hic capitur, atque ad Galatas capite 1, 8. nam Alius illic vero et germano opponitur: ideoque mendax et fictitium significat. hic autem vult dicere: Si illorum ministerio, non meo, Evangelium ad vos pervenisset.

5. *Arbitror enim me.* Nunc tollendo quod unum valere ad eorum excusationem poterat, ingratitudinis eos convincit. aequalem enim se etiam summis Apostolis fuisse admonet. Ingrati igitur Corinthii, qui, quum talem experti essent, non pluris faciebant: auctoritatem vero illi iure debitam transferebant ad homines nullius pretii. Modestiae tamen causa dicit se ita existimare: quum res esset omnibus cognita et manifesta. intelligit autem, quod suum Apostolatum ornasset Deus non minoribus gratiis quam Iohannis aut Petri. Porro qui Dei dona a se agnita contemnit, causam dicere non potest, quin malignus et ingratus iudicetur. ergo ubicunque conspicies Dei dona, illis Deum ipsum reverearis oportet. Intelligo unumquemque eatenus honore dignum, prout Dei gratiis excellit: praesertim vero siquis inde fructus ad te redundaverit.

6. *Caeterum licet imperitus.* Unum erat, in quo censeri prima specie poterat inferior: quia facundia destitueretur. ergo hoc iudicium, praeoccupando corrigit, dum se rudem quidem sermone et impolitum esse fatetur: scientiam tamen sibi vindicat. *Sermonem* hic vocat dictionis splendorem. ac per *scientiam* intelligit ipsam doctrinae substantiam. Quemadmodum enim in homine est anima et corpus: ita etiam in doctrina est res ipsa quae traditur, et verborum ornatus quo vestitur. Paulus itaque, quid docendum sit, et quid necessarium sit cognitu, se tenere asserit: utcunque non sit facundus rhetor, qui doctrinam suam noverit polito et exquisito dicendi genere illustrare. Sed quaeritur, annon Apostolis necessaria sit etiam dicendi facultas: alioqui quomodo erunt ad docendum appositi? aliis forte sufficeret cognitio. doctor autem quomodo mutus? Respondeo, Paulum non ita se fateri sermone imperitum, quasi prorsus esset infans: sed quia non polleret tam splendida eloquentia, quam alii, quibus concedit hanc palmam: sibi retinens quod erat praecipuum, rem ipsam scilicet: illis relinquens sine gra-

vitate loquacitatem. Quodsi quis roget, cur Dominus qui linguas hominum formavit, non instruxerit etiam tantum Apostolum facundia, nequid illi deesset: respondeo, illi fuisse abunde datum quod eloquentiae defectum suppleret. Videmus enim ac sentimus, quanta maiestas in eius scriptis exstet, quanta altitudo emineat, quantum pondus subsit, quanta vis se proferat: fulmina denique sunt, non verba. an non dilucidius Spiritus sancti efficacia apparet in nuda verborum rusticitate (ut ita loquar), quam in elegantiae et nitoris larva? Sed de hac re fusius tractatum est in superiore Epistola. in summa verbo tenus fatetur quod obiiciunt adversarii: re ipsa negat quod intendunt. nos quoque eius exemplo rem discamus verbis praeferre. atque ut barbarum, sed vulgare proverbium usurpem: Teneant alii quid nominis, nos autem quid rei. Si accedit eloquentia, sit tanquam auctarium: deinde non conferatur ad fucandam vel adulterandam doctrinam, sed genuina simplicitate explicandam. *Verum ubique.* Quia magnificum quiddam erat se aequare praecipuis Apostolis: ne hoc arrogantiae tribuatur, iudices facit Corinthios, modo ex ipsa experientia iudicent. nam satis multis documentis compertum habebant, non frustra ipsum, neque abs re gloriari. Se ergo verbis supersedere intelligit, quia res et experientia clare proferant quicquid dicturus esset.

7. Num illud peccavi, quod me ipsum humiliaverim, ut vos exaltaremini: quod gratuito Evangelium Dei praedicaverim vobis? 8. Caeteras Ecclesias depraedatus sum accepto ab illis stipendio, quo vobis inservirem. 9. Et quum apud vos essem et egerem, non onerosus fui cuiquam. nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres qui venerant ex Macedonia. et in omnibus sic me servavi, necui essem onerosus, atque ita servabo. 10. Est veritas Christi in me, quod haec gloriatio non interrumpetur contra me in regionibus Achaiae. 11. Quapropter? an quod non diligam vos? Deus novit. 12. Verum quod facio, idem et faciam: ut amputem occasionem iis qui cupiunt occasionem, ut in quo gloriantur, reperiantur quemadmodum et nos.

7. *Num illud peccavi.* Humilitas illi obiiciebatur probri loco: quum virtus esset non vulgari laude digna. Humilitas vero abiectionem voluntariam significat. nam quod se modeste gesserat, acsi nihil haberet in se eximium: ut multi eum iudicarent unum aliquem esse ex vulgo: id fecerat in bonum Corinthiorum. Tantum enim studium, tantaque cura eorum salutis, hominem urebat, ut sui respectum postponeret. itaque dicit se magnitudine sua ultro cessisse, ut magni fierent eius parvitate. Finis enim erat, ut eorum salutem promoveret. nunc oblique eos insimulat ingratitudinis, quod sibi vitio vertant tam pium affectum: non id quidem exprobrandi animo, sed quo melius ipsos revocet ad sanam mentem. Et certo acrius pungebat ironice loquendo, quam simpliciter et absque figura. Dicere poterat: Quid hoc est? ergone a vobis contemnor, quod in bonum vestrum me submisi? Verum haec interrogatio, qua utitur, plus valebat ad eos pudefaciendos. *Quod gratuito.* Ista est pars humiliationis. nam iure suo abstinuerat: quasi deterior esset sua quam aliorum conditio. tanta autem erat iniquitas quorundam, ut eum minoris ideo facerent, acsi fuisset stipendio indignus. Cur autem gratuitam Corinthiis operam impenderit, continuo additur: neque enim ubique sic agebat, sed, quemadmodum vi-

dimus in priore epistola, periculum erat, ne ansam porrigeret pseudoapostolis maledicendi.

8. *Depraedatus sum.* Odioso verbo de industria usum fuisse puto, quo melius rei indignitatem exprimeret, quod a Corinthiis contemneretur. Ego, inquit, ex aliorum spoliis mihi stipendium confeci, quo vobis inservirem. quum ita vobis pepercerim, quam indignum est tam malam gratiam mihi referri? Est autem metaphora sumpta a consuetudine militari. nam quemadmodum victores ex gentibus domitis praedam rapiunt: ita quicquid sumebat Paulus ab Ecclesiis quas acquisierat Christo, erat quasi victoriarum praeda. quanquam ab invitis nunquam sumpsisset: verum quod gratis erogabant, erat quasi iure spiritualis belli debitum. Nota autem, quod *se eguisse* dicit: neque enim, nisi inopia coactus, unquam illis fuisset oneri: nihilominus interea manibus laborabat, quemadmodum prius habuimus: sed quum manuum labor non sufficeret ad vitam tolerandam, a Macedonibus collatum fuit supplementum. Ideo non dicit victum sibi fuisse suppeditatum a Macedonibus: sed duntaxat suffectum fuisse quod deerat. De sancta Apostoli prudentia et diligentia in cavendis periculis alibi diximus. hic pius Macedonum zelus observandus est: qui non dubitabant de suo stipendium erogare, ut aliis et quidem ditioribus Evangelium annuntiaretur. O quam paucos hodie Macedones, quam multos vero Corinthios passim reperire erit!

10. *Est veritas Christi in me.* Nequis suspicaretur huc spectare Pauli verba, ut in posterum liberaliores in ipsum essent Corinthii, ac studerent compensare superioris temporis erratum: iureiurando affirmat, nihil se ab illis sumpturum, neque ab aliis Achaicis, etiamsi offeratur. Nam loquutio ista: Est veritas Christi in me, formula est iuramenti, quae perinde valet acsi dixisset: Ne censeatur in me esse veritas Christi, nisi mihi haec gloria permaneat inter Achaicos. Corinthus autem erat in Achaia.

11. *An quod non diligam vos?* Quos amamus, iis utimur magis familiariter, ne ergo accipiant in malam partem Corinthii, quod ipsorum liberalitatem respueret, a Macedonibus sustineret se iuvari, idque se porro facturum iuraret: suspicionem quoque illam occupat. Ac per anthypophoram interrogat quasi in eorum persona, an hoc signum sit animi parum benevoli. non respondet directe ad rogatum: sed responsio obliqua plus habet ponderis, quum Deum suae erga illos benevolentiae testem citat. Vides hic, ut tres versus contineant duo iuramenta: sed ideo licita sunt ac sancta, quod rectum habent finem, et legitima causa subest. Promiscue igitur omnia damnare phreneticorum est, qui inter album et nigrum non discernunt.

12. *Verum quod facio.* Rationem consilii sui iterum exponit. Pseudoapostoli, quo imperitos ad se allicerent, abstinebant a stipendio. erat fucus rari zeli, gratis servire. Si Paulus iure suo usus fuisset, dabatur illis occasio erigendi cristas, acsi longe ei excellerent. Paulus ergo ne occasionem illis daret ad nocendum, ipse quoque gratuitum Evangelium praedicavit. atque id est quod subiicit, se amputare velle occasionem iis qui occasionem quaerunt. Nam pseudoapostoli hoc artificio se insinuare volebant: Paulo autem tantundem gratiae detrahere, siqua in re fuissent illo superiores. id se illis daturum negat. Reperientur, inquit, nobis aequales in ista gloriatione quam habere propriam cuperent. Caeterum hic utilis est admonitio de praecidenda improbis occasione, quoties aliquam captant. Hic enim unus est vincendi modus, non autem quum eos nostra imprudentia armamus.

13. Siquidem istiusmodi pseudoapostoli, operarii dolosi sunt, qui transformant se in Apostolos Christi. 14. Neque id mirum: quandoquidem ipse Satanas transfiguratur in Angelum lucis. 15. Non magnum igitur, si et ministri illius transformant se, perinde acsi essent ministri iustitiae. quorum finis erit secundum opera ipsorum.

13. *Siquidem* etc. Tametsi iam hoc illis abstulit quod praecipue captabant: non tamen contentus, se illis fecisse aequalem in quo volebant eminere, nihil illis relinquit in quo mereantur quicquam laudis. Erat illud in speciem laudabile, contemnere pecuniam. sed fucum eos facere dicit quo decipiant: quemadmodum si meretrix ornatum honestae matronae mutuetur. Detrahenda enim erat larva, quae Dei gloriam obscurabat. *Dolosi sunt operarii*, inquit, hoc est, non produnt suam nequitiam primo aspectu, sed astute obrepunt honesto praetextu. Itaque diligenter et penitus sunt excutiendi: ne simulatque refulserit color aliquis virtutis, illos pro veris Christi servis amplectamur. Nec vero livore vel invidia in sinistram partem torquet Paulus quod virtutis loco censeri poterat, sed eorum improbitate coactus malum occultum detegit: quia noxia erat virtutis profanatio, quod se fingebant maiore, quam omnes Christi servos, zelo flagrare.

14. *Neque id mirum.* Argumentum a maiori: Si Satan qui omnium est deterrimus, adeoque caput et princeps malorum omnium, se transfigurat: quid facient eius ministri? Utrumque nos quotidie experimur: nam Satan quum nos sollicitat ad malum, non profitetur se esse id quod est. nihil enim proficeret, si admoniti essemus, ipsum esse capitalem inimicum et oppugnatorem salutis nostrae. Semper igitur aliquo integumento abutitur ad nos illaqueandos: neque cornua statim ostendit (quemadmodum vulgo loquuntur), sed potius dat operam, ut Angelus appareat. etiam ubi ad crassa flagitia nos impellit, aliquid tamen coloris praetendit, quo nos incautos attrahat in suas nassas. Quid igitur, ubi sub specie boni, adeoque sub ipso Dei titulo, nos adoritur? eandem (sicut dixi) artem imitantur eius satellites. Aureae sunt istae praefationes: Vicarius Christi, Petri successor, Servus servorum Dei: verum excussis larvis quis et qualis deprehendetur Papa? vix ipse Satan eius magister tam pulchellum discipulum ullo abominationis genere superabit. Notum est illud de Babylone, quod venenum in calice aureo propinet: ergo cavendum a larvis. Si nunc quispiam roget: Ergone suspectos omnes habebimus? Respondeo, nequaquam hoc voluisse Apostolum. sunt enim notae discretionis, quas negligere stuporis esset, non prudentiae. Tantum erigere attentionem nostram voluit, ne leonem protinus a pelle iudicemus. nam si non praecipitemus iudicium, faciet Dominus, ut brevi emineant auriculae. Deinde similiter voluit nos admonere, ut in aestimandis Christi servis non respiciamus larvas, sed quaeramus quod est praecipuum. *Ministros iustitiae* Hebraica phrasi pro fidelibus et probis dixit.

15. *Quorum finis erit.* Hoc addit ad piorum consolationem. est enim vox hominis magnanimi, qui contemnit stulta hominum iudicia: et patienter exspectat diem Domini. Interea prae se fert singularem conscientiae fiduciam, quae Dei iudicium non reformidet.

16. Iterum dico, nequis me putet insipientem esse: alioqui iam etiam ut insipientem accipite me, ut paululum quid-

dam, et ego glorier. 17. Quod dico, non dico secundum Dominum, sed velut per insipientiam: in hac audacia gloriationis. 18. Quandoquidem multi gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor. 19. Libenter enim suffertis insipientes: quum sitis ipsi sapientes. 20. Suffertis enim, siquis vos in servitutem adigit, siquis excedit, siquis accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciem caedit. 21. Iuxta contumeliam loquor, perinde quasi nos infirmi fuerimus: imo in quocunque audet aliquis, per insipientiam loquor, ego quoque audeo.

16. *Iterum dico.* Duplex est Apostoli consilium: partim siquidem refutare vult putidam pseudoapostolorum vanitatem, quod tam importuni essent laudum suarum praecones: deinde expostulare cum Corinthiis, quod sibi necessitatem iniungerent gloriandi praeter animi sui propositum. Iterum dico, inquit. superius enim abundo ostenderat, non fuisse causam, cur deberet contemni: simul etiam ostenderat, se aliis esse longe dissimilem: ideoque non debere ad regulam mensurae ipsorum suas glorias exigi. Ita rursus admonet, in quem finem gloriatus fuerit hactenus: nempe ut suum Apostolatum vindicaret a contemptu. nam si Corinthii fecissent officium, verbum de hac re nullum ipse fecisset. *Alioqui iam ut insipientem.* Si iudicor a vobis insipiens, saltem concedite, ut iure meo ac libertate utar: hoc est, ineptiam stultorum more. ita pseudoapostolos taxat, qui quum essent ineptissimi in hac parte, non solum tolerabantur a Corinthiis, sed cum multo applausu excipiebantur. Exponit deinde, quale sit istud insipientiae genus: recitare suas laudes scilicet. Quod quum illi absque fine et modo facerent, sibi insolitum esse significat, quum dicit, *paululum quiddam.* nam particulam hanc ego ad tempus refero: ut sensus sit, Paulum nolle diu continuare, sed quasi alienam personam induere ad momentum, et statim desinere. sicuti solemus leviter praeterire quae sunt ab instituto nostro aliena: quum stulti ἐν παρέργοις assidue immorentur.

17. *Quod dico, non dico secundum Dominum.* Animus quidem Deum respiciebat, sed ipsa forma videbatur minus convenire servo Domini. quanquam haec quae de se confitetur Paulus, potius damnat in pseudoapostolis. Neque enim illi propositum erat se laudare, sed tantum illis se opponere, ut eos deiiceret. Transfert igitur in suam personam quod illorum erat proprium, ut Corinthiis aperiat oculos. Ubi reddidi *audaciam*, Graece est ὑπόστασις: de cuius verbi significatione dictum est capite 9. Argumentum certe aut Substantia hic minime quadrant.

18. *Quandoquidem multi gloriantur.* Sensus est: Siquis mihi obiiciat, vitiosum esse quod facio: quid alii? an non mihi sunt auctores? an ego solus vel primus glorior secundum carnem? cur in illis ducetur laudabile quod mihi vitio dabitur? Tantum igitur abest Paulus ab ambitione in referendis suis laudibus, ut culpari inde contentus sit, modo pseudoapostolorum vanitatem refutet. *Gloriari secundum carnem* est se iactare in his potius quae ad ostentationem faciunt, quam in bona conscientia. Caro enim hic habet respectum ad mundum: quum laudem captamus ab externis larvis, quae coram mundo sunt spectabiles, et censentur eximiae. huius loco paulo ante dixit In faciem.

19. *Libenter enim suffertis.* *Sapientes* (meo iudicio) per ironiam nominat. despiciebatur ab illis: quod fieri non poterat, quin summa arrogantia inflati essent. Dicit igitur: Quandoquidem ita sapitis, facite officium sapientum in me sufferendo, quem contemptui habe-

tis non secus atque insipientem. unde colligo, sermonem hunc non promiscue ad omnes dirigi, sed perstringi certos quosdam, qui se parum humaniter gerebant.

20. *Suffertis enim, siquis vos.* Triplex potest esse sensus. vel quod ironice Corinthios perstringat, quia nihil ferre queant, ut solent delicati: vel quod socordiae eos insimulet, quod pseudoapostolis se in pudendam servitutem addixissent: vel quod referat quasi in aliena persona quod odiose de ipso praedicabatur: acsi tyrannicum imperium sibi adversus eos usurparet. Secundus sensus Chrysostomo, Ambrosio, Augustino placet: ideoque communiter receptus est. equidem optime congruit contextui. quanquam mihi tertius non minus arridet. Videmus enim, ut passim a malevolis traductus fuerit, quasi impotenter dominaretur: a quo tamen longissime aberat. sed quoniam alter ille est receptior, non repugno, quin valeat. Sic autem cohaerebit haec sententia cum superiore: Vos omnia fertis ab aliis, si vos opprimunt, si vestra exigunt, si contumeliose vos tractant: de me cur minus feretis, quum nulla in parte me illi superent? Nam quod se infirmum fuisse negat, intelligit se talibus gratiis Dei fuisse ornatum, ut vulgaris haberi non debuerit. Vocabulum enim *Infirmi* late patet, ut mox iterum videbimus. Haec sane perpetua fuit mundi consuetudo, et erit usque in finem: contumaciter resistere Dei servis, excandescere ad minimas occasiones, obstrepere et murmurare identidem, de severitate moderata conqueri, abhorrere ab omni disciplina, pseudoapostolis, impostoribus, aut nihili fucis serviliter se submittere, permittere illis omnia, quicquid oneris imponere ipsis libuerit, subire patienter ac perferre. Sic hodie vix tricesimus quisque reperietur qui iugo Christi libenter collum submittat: quum tam duram Papae tyrannidem aequo animo sustinuerint omnes. ad paternas et vere salutares Pastorum suorum obiurgationes mox tumultuantur qui atrocissimas quasque monachorum contumelias placide antea devorabant. nonne Antichristi carnificina potius quam suavi Christi regimine digni sunt qui aures habent adeo teneras et morosas verum audiendo? sed ita ab initio fuit.

21. *Imo in quocunque.* Rogaverat Paulus, cur plus reverentiae deferrent aliis Corinthii quam sibi: quum nequaquam infirmus, hoc est contemptibilis, fuisset. nunc id confirmat: quia, si ad comparationem ventum fuerit, nemini ulla in parte gloriae sit cessurus.

22. Hebraei sunt? ego quoque. Israelitae sunt? ego quoque. semen Abrahae sunt? ego quoque. 23. Ministri Christi sunt? desipiens loquor plus ego: in laboribus abundantius, in plagis supramodum, in carceribus copiosius, in mortibus saepe. 24. A Iudaeis quinquies quadragenas plagas accepi una minus. 25. Ter virgis caesus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, noctes et dies egi in profundo: 26. In itineribus saepe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in urbe, periculis in deserto, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: 27. In labore et molestia, in vigiliis saepe, in fame et siti, in ieiuniis saepe, in frigore et nuditate: 28. Praeterea quae extrinsecus accidunt, quotidiana mea moles, sollicitudo omnium Ecclesiarum. 29. Quis

infirmatur, et ego non infirmor? quis offenditur, et ego non uror?

22. *Hebraei sunt?* Nunc species enumerans, lucidius ob oculos ponit, se nequaquam minorem fore, si in certamen descendat. Et primum gloriam generis commemorat, qua potissimum superbiebant eius aemuli. Si generis, inquit, nobilitatem iactant, ego par illis ero. sum enim ego quoque Israelita, ex semine Abrahae. Est haec futilis et ieiuna gloriatio: et tamen ad eam exprimendam tribus verbis utitur Paulus: imo quasi tres diversas praestantiae notas recenset. qua repetitione (ut opinor) illorum stultitiam oblique taxat: quod proram et puppim suae excellentiae in re tam levi collocarent, et assidue ad fastidium usque in eorum ore volitaret haec iactantia: sicuti de nihilo turgidas verborum ampullas conflare solent vani homines. Quantum ad nomen Hebraei, gentile esse, et deductum ab Heber, ex Genes. cap. 11, 14. patet: deinde Abraham ipsum cap. 14, 13. non alio sensu ita vocari probabile est, nisi quia genus ex atavo illo ducebat. Non caret prorsus colore eorum coniectura qui transfluviatiles exponunt. Neminem quidem legimus sic vocatum ante Abraham, qui flumen transierat, quum ex patria migraret, et postea coepit in eius familia appellatio esse celebris: quemadmodum patet ex historia Iosephi. gentile tamen esse ostendit terminatio, et locus ille, quem citavi, satis confirmat.

23. *Ministri Christi sunt?* Nunc quum de veris laudibus agitur, non sustinet amplius residere in aequalitate: sed altius se attollit. Carnales enim illorum glorias hactenus tanquam fumos flatu discussit, quum suas similes opponeret. sed quia nihil habebant solidi, merito se ab illorum ordine segregat, ubi serio gloriandum est. Nam esse Christi servum, praeclarius longe est ac magnificentius, quam primogenitum esse inter omnes primogenitos ex familia Abrahae. Iterum tamen praefatur se *desipere*, ut calumnias antevertat. Fingite, inquit, hanc esse stultam iactantiam: vera tamen est. *In laboribus.* His probat se excellentiorem esse Christi servum. atque haec demum firma est probatio: ubi pro verbis res ipsa in medium profertur. Labores hic plurali numero ponit: deinde *Laborem.* quid prius a secundo differat, non video: nisi forte quod hic generalius loquitur, comprehendens quae postea singulatim enumerat. quemadmodum et *mortes* possumus accipere pro quibuslibet periculis, quae praesentem mortem quodammodo intentabant: quorum species deinde notat. acsi diceret: In mortibus saepe edidi mei specimen: in laboribus multo etiam saepius. eodem sensu mortes primo capite posuit.

24. *A Iudaeis.* Certum est, tunc Iudaeis ablatam fuisse iurisdictionem: sed quia hoc erat genus modicae coertionis (ut vocant), credibile est fuisse illis permissum. Erat autem Lex Dei, ut qui poenam capitalem non essent commeriti, caederentur coram iudice: modo non plures quadraginta plagis infligerentur, ne saevitia corpus deformaretur, aut mutilum redderetur. Porro verisimile est, temporis successu consuetudinem invaluisse, ut in tricesimo nono ictu finis fieret: ne forte aliquando calore incitati numerum a Deo praescriptum excederent. Tales multae cautiones Rabinorum exstant apud Iudaeos: quae aliquid de eo quod Dominus permiserat, restringunt. Inde forte successu temporis (ut res fere in peius degenerant) ad eum plagarum numerum caedendos putarunt omnes reos: quum Dominus non praeciperet, quousque progredi, sed ubi subsistere deberet severitas. Nisi mavis recipere quod alii dicunt, in Paulo exercuisse maiorem saevitiam. quod a verisimilitudine non abhorret: nam si soliti fuissent communiter in omnibus tenere hunc rigo-

rem, poterat dicere, se fuisse pro more caesum. expressio ergo numeri extremum rigorem designat.

25. *Ter virgis caesus sum.* Hinc apparet, multa perpessum fuisse Apostolum, de quibus nulla fiat mentio apud Lucam. nam unius tantum lapidationis meminit, et unius flagellationis, et unius naufragii. Verum neque integram historiam habemus, neque singula illic commemorantur quae acciderunt, sed praecipua. *Pericula ex genere* intelligit, quae ex natione sua illi proveniebant, propter odium quo flagrabat apud omnes Iudaeos. ex alia parte *Gentes* habebat infestas. tertio imminebant illi insidiae a *falsis fratribus.* Ita fiebat, ut pro Christi nomine exosus foret universis. *Ieiunia* voluntaria interpretor, quum de fame et penuria ante loquutus sit. haec erant insignia, quibus se eximium Christi servum esse, non immerito probabat. Unde enim melius cognoscere licet Christi servos, quam a tot tam variis tamque seriis experimentis? molliculi autem illi Thrasones quum nihil egissent, nihil passi essent pro Christo: sese tamen impudenter efferebant. Sed quaeritur, an nemo servus sit Christi, nisi qui totidem malis, periculis, aerumnis fuerit exercitatus? Respondeo, non requiri omnia necessario in omnibus: sed ubi haec cernuntur, maius certe et illustrius exstare testimonium. Qui igitur tot ornamentis erit conspicuus, alios minus nobiles ac minus probatos non contemnet, neque propterea superbiet: sed tamen quoties opus fuerit, adversus fucos et nihili homines sancta gloriatione exsultare poterit Pauli exemplo: modo Christum, non se respiciat. sola enim superbia aut ambitio istas omnes laudes corrumperet ac deformaret. Praecipuum enim est, ut pura conscientia Christo serviamus: alia omnia sunt quasi accessiones.

28. *Praeterea quae extrinsecus.* Praeter ea, inquit, quae superveniunt hinc inde, et quasi sunt extraordinaria: quanti aestimanda est moles ordinaria, quae assidue me urget? nempe quod omnium Ecclesiarum sollicitudinem gero. *Curam omnium Ecclesiarum* appositive ordinariam suam molem appellat. Sic enim ἐπισύστασιν vertere mihi permisi: quum significet aliquando quicquid nos urget. Quicunque de Ecclesia Dei serio est sollicitus, is sibi instat, et grave onus humeris suis incumbens sustinet. quale speculum absoluti ministri, cura et studio non unam amplecti Ecclesiam duntaxat, non decem, non triginta: sed omnes simul, ut alias doceat, alias confirmet, alias hortetur, aliis det consilium, aliarum morbis medeatur. Porro ex Pauli verbis colligere licet, neminem ex animo affici posse Ecclesiarum cura, quin multis difficultatibus urgeatur. neque enim iucunda est occupatio, Ecclesiae regimen, in qua suaviter nos et animi gratia exerceamus: sed dura et aspera militia (quemadmodum prius dictum est) Satana quicquid potest negotii nobis subinde facessente, et omnem lapidem movente, ut nos turbet.

29. *Quis infirmatur.* Quam multi sunt qui secure praetereunt omnia scandala, qui fratrum infirmitates vel despiciunt, vel pedibus conculcant! sed hoc inde fit, quod nulla Ecclesiae cura tanguntur. Nam cura certe συμπάθειαν generat: quae facit, ut omnium affectus in se suscipiat Christi minister, omnium personas induat, quo se accommodet omnibus.

Cap. XII.

30. Si gloriari oportet, in iis quae infirmitatis meae sunt, gloriabor. 31. Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi novit, qui est benedictus in saecula, quod non mentiar. 32. Damasci Aretas, regius gentis praefectus, custodiebat urbem

Damascenorum, volens me apprehendere (*Act.* 9, 25.): 33. Et per fenestram demissus fui in sporta per muros, atque effugi manus eius.

30. *Si gloriari oportet.* Clausula est omnium superiorum, libentius Paulum gloriari in iis quae sunt infirmitatis suae: hoc est, quae mundi opinione contemptum illi magis afferre poterant, quam gloriam. qualia sunt fames, sitis, carceres, lapidationes, verbera, et eiusmodi: quorum scilicet non aliter nos vulgo pudet, atque magnorum dedecorum.

31. *Deus et Pater.* Quoniam egregium strategema relaturus erat, et tamen non adeo notum: iureiurando interposito illud confirmat. Nota autem, qualis sit forma pii iuramenti: nempe quum asserendae veritatis causa Deum testem reverenter citamus. Porro haec persequutio fuit quasi primum tirocinium Pauli: quemadmodum ex Luca patet. quodsi talibus rudimentis exercitatus fuit adhuc tiro, quid de veterano milite iudicandum est? sed quum in fuga nullum sit specimen generosi spiritus, quaeri potest, quorsum fugam suam commemoret. Respondeo, clausas portas regiae civitatis argumento fuisse, quanto furore adversus eum arderent impii: quem non de nihilo conceperant. nisi enim nova et insolita strenuitate pro Christo pugnasset Paulus, nunquam ita tumultuati fuissent impii. Sed rara in primis constantia eius inde enituit, quod tam dura persequutione elapsus non destitit, opus Domini intrepide persequendo totum mundum in se provocare. tametsi fieri potest, ut eludere pergat ambitiosos illos, qui quum nihil unquam experti essent praeter applausus, favores, honorificas salutationes, mollia hospitia: excellentissimi haberi volebant. nam ex adverso refert se fuisse inclusum, ut misera et ignominiosa fuga salutem aegre sibi quaesierit. Quod autem rogant quidam, quum capitale esset, transilire muros, num Paulo licitum fuerit. Respondeo, primum non constare, an ea poena legibus sancita fuerit in Oriente: deinde si fuerit, Paulum tamen nihil deliquisse: quia neque hostiliter, neque per ludibrium id agebat, sed necessitatis causa. Lex enim hominem non puniet, qui per muros se deiiciens vitam suam eripuerit ex incendio. et quid differt incendium a latronum truculentia? Consideranda semper est in legibus ratio et aequitas. haec consideratio Paulum eximet ab omni culpa.

1. Gloriari sane non expedit mihi. veniam enim ad visiones et revelationes Domini. 2. Novi hominem in Christo ante annos quatuordecim (sive in corpore, nescio: sive extra corpus, nescio, Deus novit) eiusmodi, inquam, hominem raptum fuisse usque in tertium coelum: 3. Scio de eiusmodi homine (sive in corpore, nescio: sive extra corpus, nescio, Deus scit) 4. Quod raptus sit in Paradisum, et audierit verba ineffabilia, quae non licet homini loqui. 5. De eiusmodi homine gloriabor: de me ipso non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.

1. *Gloriari non expedit.* Nunc quasi in medio cursu manum sibi iniicit, ne longius provehatur. atque hoc modo aemulorum impudentiam aptissime coarguit: seque invitum facere testatur, ut hoc genere certaminis cum illis contendat. cuius enim verecundiae erat, hinc inde corrogare vel potius emendicare laudes, ut pares essent tanto viro? Quod ad secundum pertinet, admonet suo exemplo, quo

pluribus et praestantioribus unusquisque nostrum gratiis abundat, eo minus de sua excellentia debere illi venire in mentem. Est enim valde periculosa cogitatio: quod, tanquam labyrinthum ingressus, mox perstringitur, ut sua dona nimis acute cernat, se vero ipsum ignoret. Id ne sibi contingat, veretur Paulus. agnoscendae sunt quidem Dei gratiae, ut primum ad gratitudinem, deinde ad rectum earum usum expergefiamus: verum inde sumere gloriandi argumentum, id vero non caret ingenti periculo. *Veniam enim ad visiones.* Non repam humi, sed conscendere in altum cogar. ita timeo, ne altitudo donorum me abripiat in oblivionem mei. Et certe, si ambitiose gloriatus fuisset Paulus, ex alto fastigio in praeceps decidisset. sola enim est humilitas quae magnitudinem nostram stabiliat coram Deo. Inter Visiones et *Revelationes* hoc est discriminis, quod revelatio saepe contingit vel per somnium, vel per oraculum, in quo nihil oculis appareat: visio autem nunquam fere sine revelatione datur: hoc est, quin Dominus patefaciat, quid sibi voluerit.

2. *Novi hominem in Christo.* Quia modum statuere sibi volebat, unum modo exemplum deligit, quod etiam ita tractat, ut demonstret, se non cupide in medium proferre. cur enim alienam potius quam suam personam inducit? perinde hoc valet acsi diceret: Mallem tacere, mallem suppressum apud me hoc totum tenere: sed illi non sinunt. Dicam igitur tanquam balbutiens, ut constet me invitum loqui. Particulam In Christo aliqui assertionis causa interpositam putant. ego potius ad affectum refero, ut significet Paulum non habere hic sui respectum, sed Christum solum intueri. Quod se fatetur nescire, in corporene, an extra corpus: eo melius exprimit revelationis magnitudinem. Intelligit enim Deum ita secum egisse, ut modum ipse non caperet. neque vero id incredibile videri debet: siquidem nobis interdum se manifestat, ut modus tamen sensum nostrum lateat. Neque tamen hoc quicquam certitudini fidei derogat: quae hoc uno constat, si Deum sentiamus nobis loqui. quin potius hic discamus, eorum modo quae necessaria sunt cognitu, expetendam esse scientiam, reliqua Deo commendanda. Dicit ergo se nescire, utrumne totus corpore et anima sublatus in coelum fuerit: an anima tantum rapta fuerit. *Ante annos quatuordecim.* Quaerunt nonnulli etiam de loco: sed eorum curiositati satisfacere non est nostrum. Initio manifestavit se Paulo Dominus per visionem, quum a Judaismo ad Evangelii sui fidem convertere eum voluit: sed nondum ad haec arcana tunc fuit admissus: qui etiam ab Anania erudiri in primis elementis debuit (Act. 9, 12.). visio igitur illa nihil aliud quam praeparatio fuit, qua docilis redderetur. Fieri potest, ut nunc visionem attingat, cuius meminit etiam apud Lucam Act. 22, 17. Sed in his coniecturis non est quod multum laboremus: quando videmus Paulum ipsum per annos quatuordecim tacuisse: nec verbum fuisse facturum, nisi importunitas malignorum coegisset. *Usque in tertium coelum.* Coelos hic non distinguit philosophico more: ut singulis planetis suum assignet. sed numerus ternarius *κατ' ἐξοχὴν* positus est pro summo et perfectissimo. imo coelum per se, hic significat beatum et gloriosum Dei regnum, quod sphaeris omnibus et ipso firmamento, adeoque universa mundi machina superius est. sed non contentus simplici appellatione Paulus, addidit, usque ad summam altitudinem et intima penetralia se pervenisse. Nam fides nostra coelum conscendit et intrat: gradu vero et altitudine superant qui cognitione prae aliis excellunt. Sed in tertium usque coelum penetrare, paucissimis datum fuit.

4. *In paradisum.* Quoniam hortus Dei in Scripturis vocatur amoenissima quaeque et beatissima regio: inde usus apud Graecos invaluit, ut Paradisus coelestem gloriam significaret: etiam ante Christi

adventum, quemadmodum patet ex Ecclesiastico (Sirach. 40, 17. 28.). atque in hunc sensum capitur apud Lucam (23, 43.) in responso Christi ad latronem: Hodie mecum eris in paradiso: hoc est, frueris Dei praesentia, in conditione vitaque beatorum. *Audierit verba ineffabilia.* Verba hic non accipio pro rebus, ut interdum more Hebraico solet nomen hoc accipi: nam verbum Audiendi non conveniret. Nunc siquis roget, quaenam fuerint: responsio brevis est, non abs re vocari ineffabilia, et quae nefas sit proferre. Verum excipiet quispiam, supervacuum igitur et inutile fuisse quod Paulus audierit. quorsum enim audiebat quod esset perpetuo silentio premendum? Respondeo, id factum fuisse Pauli ipsius causa. nam quem manebant tam arduae difficultates, et quae frangendis mille pectoribus essent pares, eum oportuit singulari modo confirmari, ne usquam cederet, sed perstaret invictus. Reputemus paulisper, quot adversarios habuerit eius doctrina, et quales: deinde quam variis machinis impetita fuerit. non mirabimur amplius, cur plus audierit, quam effari liceret. hinc porro colligamus utilissimam admonitionem de adhibendo scientiae modo. natura proclives ad curiositatem sumus. itaque omissa aut leviter et neglectim gustata, quae ad aedificationem valet, doctrina, ad quaestiones frivolas abripimur. Accedit deinde audacia ac temeritas: ut de rebus incognitis et occultis non dubitemus statuere. Ex duobus his fontibus nata est nobis bona pars scholasticae theologiae, et quaecunque nugator ille Dionysius de coelestibus hierarchiis comminisci ausus est. Quo magis sobrios esse nos convenit, nequid scire appetamus, nisi quod revelare Ecclesiae suae Dominus voluit. sit hic scientiae nostrae terminus.

5. *De eiusmodi homine.* Perinde valet acsi dixisset: Habeo iustum gloriandi argumentum, sed non libenter utor. Nam hoc magis instituti mei proprium est, gloriari in meis infirmitatibus. Quodsi me ulterius lacessant isti malevoli, et plus iactantiae extorqueant quam velim, sentient sibi cum homine esse negotium, quem Deus ad refutandas eorum ineptias magnifice ornavit, et in sublime extulit.

6. Nam si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. sed supersedeo: nequis de me cogitet supra id quod videt esse me, aut quod audit ex me. 7. Et ne excellentia revelationum supramodum efferrer, datus mihi fuit stimulus carni, nuntius Satanae, qui me colaphis caederet, ne supramodum efferrer. 8. Super hoc ter Dominum rogavi, ut discederet a me: 9. Et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea. nam virtus mea in infirmitate perficitur. libentissime igitur gloriabor super infirmitatibus meis: ut inhabitet in me virtus Christi. 10. Quamobrem placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in anxietatibus pro Christo. quum enim infirmus sum, tunc robustus sum.

6. *Nam si voluero.* Ne in calumniam traheretur quod dixerat, se nolle gloriari, atque exciperent malevoli: Non vis, quia non potes: praeoccupat. Iure, inquit, possem: neque vanitatis coarguerer: habeo enim unde. sed abstineo. Insipientiam hic alia significatione accipit quam prius: nam inepti sunt et putidi, etiam qui vere gloriantur, siqua iactantia vel ambitio appareat. Verum stultitia foedior est ac minus tolerabilis, siquis abs re glorietur: hoc est, mentiatur se esse quod non est. nam ad levitatem accedit etiam tunc impudentia.

atqui Apostolus hic pro testato sumebat, non veraciter magis quam humiliter se gloriari. Erasmus reddidit: Parco vobis: sed mihi magis placet Abstineo, vel Supersedeo, ut verti. *Nequis de me.* Rationem adiungit: quia contentus sit personam sustinere quam illi Deus imposuit. Aspectus, inquit, et sermo nihil magnificum de me promittunt: non recuso igitur, quin parvus censear. Hic perspicimus, quanta fuerit hominis modestia, quem suae parvitatis, quam vultu et sermone prae se ferebat, minime piguerit: quum tamen tanta donorum excellentia refertus esset. Non tamen absurdum erit ita exponere, quod re ipsa contentus nihil de se praedicet: ut oblique taxet pseudoapostolos, qui de se multa iactabant, quorum nihil cernebatur. quanquam priore loco dixi quod magis probabam.

7. *Et ne excellentia revelationum.* Secunda ratio, quod Deus cohibere volens omnem in ipso insolentiam, ferula eum domuerit. Ferulam hanc *stimulum* vocat, metaphora a bobus sumpta. *Carni*, Graece est in dativo. itaque Erasmus transtulit: per carnem: sed ego malo intelligere punctiones huius stimuli in carne eius fuisse. Nunc quaeritur, quis ille fuerit stimulus. ridiculi sunt qui Paulum existimant sollicitatum fuisse ad libidinem. itaque repudiandum est illud commentum. Aliqui putarunt vexatum fuisse crebris capitis doloribus. Chrysostomo magis placet, ad Hymenaeum, Alexandrum et similes referre, quia, a diabolo instigati, plurimum molestiae Paulo facessebant. Ego sub hoc vocabulo comprehendi arbitror omne genus tentationis, quo Paulus exercebatur. Nam Caro hic, meo iudicio, non corpus, sed partem animae nondum regeneratam significat, ut sit sensus: Mihi datus est stimulus, quo caro mea pungeretur: neque enim adhuc sum adeo spiritualis, quin obnoxius sim tentationibus secundum carnem. *Nuntium* praeterea *Satanae* vocat, propterea quod sicuti a Satana immittuntur omnes tentationes, ita simulatque nos adoriuntur, Satanam adesse admonent. quare ad omnem sensum tentationis expergefieri nos convenit, et ad repellendos Satanae insultus mature armari. Id Paulo venire in mentem, utilissimum erat: quia non patiebatur haec cogitatio ipsum instar hominis securi exsultare. neque enim qui periculis adhuc circumsidetur, et hostem formidat, triumphum canit. Dominus, inquit, optimo remedio providit, ne efferar: nam dum occupor, cavendo, ne me Satan circumveniat, reprimor a superbia. quanquam non medebatur illi Deus hoc modo duntaxat: sed illum humiliando. addit enim, *qui me colaphis caederet.* qua loquutione eleganter exprimit, se in ordinem fuisse redactum. Est enim atrox contumeliae genus, colaphis caedi. ideo sicui facies est sugillata, is prae pudore in hominum conspectum prodire non audet. ita quacunque infirmitate laboremus, meminerimus nos tanquam colapho caedi a Domino, ad irrogandum nobis pudorem, quo humilitatem discamus. Hoc praesertim in meditato habeant qui alioqui praestant eximiis virtutibus: si qua habeant admista vitia, siquibus odiis impetantur, siquibus sugillentur maledictis: non tantum ferulas esse coelestis magistri, sed colaphos, qui verecundiam incutiant, et retundant omnem ferociam. Huc huc porro attendant omnes pii, quantum sit superbiae venenum (quemadmodum dicit Augustinus Sermone de verbis Apostoli tertio) quod non potest nisi veneno curari. Et certe sicuti humani exitii causa fuit: ita extremum est vitium, quocum pugnandum nobis est. nam reliqua in malefactis locum habent, hoc vero in optimis operibus timendum est. deinde ita pertinaciter inhaeret nobis a natura, ita penitus infixum est, ut difficillime revellatur. Consideremus diligenter, quis hic loquatur. Vicerat tot pericula, tormenta, et alia mala: triumphum de omnibus Christi hostibus egerat: expulerat mortis timorem: mundo denique renuntiaverat: necdum tamen

subegerat penitus superbiam. imo adeo anceps illi certamen restabat, ut vincere non posset nisi colaphis caesus. Huius exemplo edocti ita bellum geramus cum aliis vitiis, ut praecipuam vim conferamus ad hoc debellandum. Sed quid sibi vult, quod Satan, qui homicida fuit ab initio, Pauli fuit medicus? neque modo in curando corpore, sed quod maius est, in anima sananda? Respondeo, Satanam, pro ingenio moreque suo, non aliud quam necandi perdendique consilium agitasse: et aculeum, cuius meminit Paulus, letali veneno fuisse tinctum: sed hoc singulare fuisse beneficium Domini, quod natura exitiale erat, in medicinam vertere.

8. *Super hoc ter Dominum.* Ter hic quoque pro frequenti repetitione sumitur. significare autem vult, vexationem hanc quam saepe fuerit deprecatus, sibi fuisse molestam. nam si levis fuisset aut facilis toleratu, non adeo optasset ab ea liberari. dicit tamen se non impetrasse: unde patet, quam necesse habuerit humiliari. Confirmat igitur quod superius dixit, retentum se fuisse hoc freno, ne insolesceret. nam si utilis fuisset liberatio, nunquam repulsam esset passus. Verum inde sequi videtur, Paulum nequaquam ex fide orasse, nisi velimus irritas facere omnes Dei promissiones. passim audimus in Scriptura, nos, quicquid ex fide petierimus, impetraturos: Paulus orat, neque obtinet. Respondeo, sicuti petendi ratio est diversa, sic duo esse genera impetrandi. Petimus simpliciter, de quibus certam habemus promissionem: qualia sunt regni Dei complementum, et sanctificatio nominis eius, remissio peccatorum, et quicquid nobis est salutare. verum dum hoc vel illo modo putamus regnum Dei posse, imo debere promoveri, hoc vel illud ad sanctificandum eius nomen esse necessarium: saepe opinione fallimur. Similiter quod ad salutem nostram spectat, saepe hallucinamur. secure igitur et absque exceptione priora illa petimus. modum vero praescribere, nostrum non est: quodsi modum exprimimus, semper inclusa est tacita conditio. Non ita porro ignarus fuit Paulus, ut hoc nescierit. proinde quod ad finem suae precationis, non dubium, quin fuerit exauditus: tametsi repulsam passus est in ipsa forma. unde admonemur, non despondendum esse animum, quasi operam perdiderimus orando, ubi non satisfacit Deus, aut obsequitur votis nostris: sed nobis debere sufficere eius gratiam, hoc est, quod ab ipso non deseramur. Haec enim ratio est, cur misericorditer interdum suis neget quod impiis iratus concedit: quia melius ipse providet, quid nobis expediat, quam mens nostra apprehendat.

9. *Dixit mihi.* Oraculone habuerit hoc responsum, incertum est: neque magnopere refert. Siquidem respondet nobis Deus, quum Spiritu suo intus nos confirmat, et consolatione sua sustentat, ne a spe et patientia excidamus. Iubet Paulum esse contentum sua gratia, neque interea flagellum recusare. ergo durandum sub malo quantumlibet diuturno: quia praeclare nobiscum agitur, dum adest Dei gratia quae nobis subveniat. Vocabulum *Gratiae* hic non favorem Dei (ut alibi), sed per metonymiam auxilium Spiritus sancti significat: quod nobis a gratuito Dei favore provenit. Sufficere autem piis debet, quia firma est et insuperabilis fultura, ne unquam succumbant. *Nam virtus mea.* Videtur infirmitas nostra obstaculo esse, quominus suam virtutem Deus in nobis perficiat. id non tantum negat Paulus: sed e converso asserit, tunc rite demum perfici Dei virtutem, quum infirmitas nostra apparet. quod ut clarius intelligamus, distinguendum est inter Dei virtutem et nostram. Nam in dictione Mea, est emphasis. Virtus mea, inquit Dominus, (hoc est quae hominum opitulatur inopiae, quae eos collapsos erigit et deficientes recreat) perficitur in hominum infirmitate: hoc est, materiam habet se exserendi, quum se prodit hominum infirmitas: neque id modo, sed clarius

agnoscitur ut decet. Nam verbum *Perfici* relationem habet ad hominum sensum et agnitionem: quia non perficitur nisi palam reluceat, ut habeat suam laudem. Nam ne homines quidem eam gustant, nisi prius suae necessitatis fuerint convicti: et statim obliviscuntur, quid valeat, nisi assidue infirmitatis suae sensu exerceantur. *Libentissime igitur.* Haec posterior sententia confirmat expositionem quam dedi. *Gloriabor*, inquit, *super infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.* Ergo quem pudet huius gloriae, is ianuam Christi virtuti claudit, et eam quodammodo a se repellit. tunc enim locum damus Christi gratiae, dum vera animi submissione infirmitatem nostram sentimus et confitemur. Valles pluvia rigantur ad foecunditatem, quum interea summi altorum montium vertices sicci manent. vallis ergo fiat qui coelestem spiritualis Dei gratiae pluviam vult suscipere. Addit: Libentissime, ut ostendat se tanto gratiae Christi desiderio ardere, ut eius adipiscendae causa nihil recuset. Quia permultos videmus Deo quidem cedere, quia sacrilegium metuunt in appetenda eius gloria, non tamen nisi invitos: vel certe minus liberaliter quam decebat.

10. *Placeo mihi in infirmitatibus.* Non dubium est, quin diverso sensu vocabulum Infirmitatis usurpet: nam ita prius nominabat punctiones quas in carne sua sentiebat. nunc vocat externa accidentia, quae contemptum afferunt coram mundo. sed postquam in genere de infirmitatibus omne genus loquutus est, nunc ad speciem illam redit, cuius occasione ad generalem illum sermonem digressus erat. Notemus ergo, Infirmitatis nomen esse generale: ac sub eo contineri tam naturae nostrae imbecillitatem, quam omnia abiectionis argumenta. Agebatur autem de externa Pauli abiectione: longius provectus est, ut ostenderet se modis omnibus humiliari a Domino, quo melius gloria Dei in eius vitiis splendesceret: quae quodammodo sub hominis altitudine latet et obruitur. Nunc iterum ad suas virtutes redit, quae tamen eum despicabilem vulgo magis reddebant, quam pretium et laudem afferrent. *Quum enim infirmus sum.* Hoc est: quo plus mihi deest apud me, eo mihi liberalius ex virtute sua Dominus sufficit quicquid opus esse videt. Nam philosophica fortitudo nihil aliud est quam contumacia, vel potius insana animositas, qualis in phreneticis esse solet. qui vere fortis esse cupit, ille simul debilis esse ne recuset. sit, inquam, in se ipso debilis, ut fortis sit in Domino. Si quispiam obiiciat, Paulum hic non de virium defectu, sed de paupertate et aliis afflictionibus loqui: respondeo, omnia haec exercitia esse ad patefaciendam nobis nostram imbecillitatem. nisi enim Paulum talibus probationibus Deus exercuisset, nunquam tam probe illi perspecta fuisset sua infirmitas. Ergo non paupertatem modo et quascunque aerumnas respicit, sed etiam qui inde consequuntur effectus: ut sunt imbecillitatis nostrae agnitio, diffidentia nostri et humilitas.

11. Factus sum insipiens gloriando: vos me coegistis. nam ego debueram a vobis commendari. nulla enim in re inferior fui summis Apostolis: tametsi nihil sum. 12. Signa quidem Apostoli peracta fuerunt inter vos, in omni patientia, et signis, et prodigiis, et virtutibus. 13. Nam quid est, in quo fueritis inferiores caeteris Ecclesiis, nisi quod ego ipse non fui vobis onerosus? condonate mihi hanc iniuriam. 14. Ecce, tertio propensus animo sum, ut veniam ad vos, neque vobis ero oneri. non enim quaero quae vestra sunt, sed vos. etenim non debent filii parentibus recondere, sed

parentes filiis. 15. Ego vero libentissime impendam et expendar pro animabus vestris: licet uberius vos diligens, minus diligar.

11. *Factus sum insipiens.* Variis excusationibus hactenus veniam deprecatus fuerat: quod praeter morem institutumque suum, praeter decorum etiam et Apostolici officii rationem, suas glorias praedicaret. Nunc loco deprecationis exprobratione utitur, culpam reiiciens in Corinthios, qui has vices debuerant occupare. nam quum Paulo detraherent pseudoapostoli, debuerant strenue se opponere, et fideliter reddere debitum eius virtutibus testimonium. Mature vero eos obiurgat, ne defensionem, quam eorum ingratitudine coactus attulit, in sinistram partem vertant, vel pergant obstrepere qui erga eum erant male affecti. *Nulla enim in re.* Ingrati sumus Deo, si patimur eius dona (quorum sumus testes) ab improbis et malignis vituperari aut vili pendi. Huius culpae reos facit Corinthios. ipsum enim summis Apostolis parem cognoverant: et tamen aures praebebant calumniatoribus, quum illi detraherent. Per *summos Apostolos* nonnulli aemulos eius intelligunt, qui sibi primas arrogabant. ego autem intelligo etiam qui praecipui erant inter duodecim, quasi diceret: Cum quovis Apostolorum conferar: non timeo, ne reperiar minor. Tametsi enim Paulo optime cum Apostolis omnibus conveniebat, ut prae se eos extollere paratus esset: erat tamen illi certamen cum ementitis eorum nominibus. Hoc enim praetextu abutebantur pseudoapostoli, se fuisse in contubernio duodecim, omnes eorum sensus tenere, habere cognita omnia eorum instituta: et similibus. ergo quum istis larvis aut fucatis titulis videret Paulus, falso eos superbire, et apud imperitos proficere: ad illam comparationem descendere necesse habebat. Correctio addita, *tametsi nihil sum*, significat, Paulum nihil velle sibi proprium sumere, sed tantum in Domino gloriari. nisi forte magis placeat concessionem esse, in qua exprimat, quid de se a malevolis et obtrectatoribus iactetur.

12. *Signa quidem Apostoli.* Signa Apostoli accipit pro sigillis quae ad obsignandam Apostolatus fidem valent, vel certe pro argumentis aut probationibus, acsi dixisset: Deus Apostolatum meum inter vos ita confirmavit, ut nullam approbationem desideret. Primum signum nominat *patientiam:* vel ideo quod omnes Satanae et hostium insultus generose sustinendo, et nusquam cedendo, invictus steterit: vel quod excellentiae suae oblitus, omnes iniurias pertulerit aequo animo, taedia infinita devoraverit, indignitates patientia vicerit. Siquidem tam heroica virtus quasi coeleste est sigillum, quo Apostolos suos Dominus consignat. Secundum locum dat miraculis. nam quod *signa et prodigia et virtutes* nominat tribus nominibus (quemadmodum alibi, II. Thess. 2,9.), rem eandem exprimit. Signa porro vocantur, quod non sunt inania spectacula: sed quae destinata sunt docendis hominibus. Prodigia, quod sua novitate expergefacere homines debent et percellere. Potentiae aut virtutes, quod sunt magis insignia specimina Divinae potentiae, quam quae cernimus in ordinario naturae cursu. Porro scimus, hunc praecipuum fuisse miraculorum finem sub Evangelii exordia, ut doctrinae accederet maior auctoritas. ergo quo quisque pluribus miraculis donatus fuit, eo magis confirmatum fuit eius ministerium. quemadmodum dictum est in 15. capite Epistolae ad Romanos.

13. *Quid est, in quo.* Exaggeratio ingratitudinis, quod in eorum bonum excelluerat, quod fructum perceperant ex approbatione sui Apostolatus: et tamen pseudoapostolorum maledictis assentiebantur. Exceptionem ironice adiungit, quod illis non fuisset oneri.

nam revera hic erat cumulus tot beneficiorum quae illis praestiterat, gratuito illis serviisse: strenue postea ipsum contemnere, ut faciebant, quid erat aliud, nisi eius modestiae insultare? id vero quantae erat inhumanitatis? quare merito tam vecordem superbiam acriter perstringit. *Condonate mihi hanc iniuriam*, inquit. Bis enim ingrati erant, qui non modo eum contemnebant, cuius beneficiis erant obstricti: sed probro quoque vertebant illi suam beneficentiam. Chrysostomus putat, nullam ironiam subesse, potius esse excusationis verba: sed siquis propius expendat totum contextum, facile perspiciet, glossam hanc alienam esse a mente Pauli.

14. *Ecce, tertio.* Commendat factum suum, pro quo pessimam gratiam retulerat a Corinthiis. Se enim duabus de causis abstinere dicit ab eorum facultatibus, quod eos quaerat, non eorum opes: deinde quod patris officium erga ipsos velit facere. hinc apparet, quam laudem mereatur eius modestia, quae contemptum illi pariebat apud Corinthios. *Non quaero quae vestra sunt.* Veri probique Pastoris officium, non lucrum ex ovibus quaerere, sed ovium salutem. quanquam notandum est, non ita quaerendos esse homines, ut quisque suos sibi discipulos habeat. Malum est, lucro esse addictum, aut quaestus faciendi causa Pastoris munus obire: sed discipulos abducere post se ambitionis causa, multo peius. at Paulus intelligit, mercedem se non captare, sed de animarum salute duntaxat esse sollicitum. plus tamen leporis habet quod dicit: valet enim perinde acsi dixisset: Ego ampliorem mercedem, quam putetis, requiro: non sum opibus vestris contentus, sed vos quaero totos, ut sacrificium ex ministerii mei proventu Domino offeram. Quid autem, siquis ex labore suo pascatur? an ille quaeret populi substantiam? certe, si fidelis est Pastor, semper ovium salutem quaeret, non aliud. stipendium quidem accessio erit: sed nonnisi eum, quem dixi, scopum spectare debet. vae alio collimantibus. *Parentes filiis.* Ergo pater non erat Philippensium, qui eum etiam absentem alebant? ergo ex reliquis Apostolis nullus erat pater, quibus victum ministrabant Ecclesiae? Nequaquam id voluit: nam et parentes in senectute ali a filiis, non est novum. non ergo protinus indigni patrum honore, qui ex Ecclesiae sumptibus vivunt: sed Paulus tantum ex communi naturae lege ostendere voluit, provenire ex paterno affectu quod fecerat. Quare non debet argumentum hoc in contrariam partem retorqueri. Fecit enim hoc tanquam pater: sed aliter agendo pater esse desiisset.

15. *Ego vero libentissime impendam.* Hoc vero pietatis magis quam paternae testimonium, quod non suam operam modo, et quicquid habet facultatis, impendere paratus est erga eos, sed vitam quoque: imo quum frigide ametur, in hoc nihilominus affectu pergat. Quam vel ferrei pectoris duritiem non emolliat, aut frangat tantus amoris ardor, cum tali constantia praesertim coniunctus? Caeterum non praedicat hic Paulus de se quod miremur tantum, sed quod etiam imitemur. quare hinc discant universi Pastores, quid Ecclesiis suis debeant.

16. Sed esto: ipse non gravavi vos: verum quum essem astutus, dolo vos cepi. 17. Num per quenquam eorum quos misi ad vos, expilavi vos? 18. Rogavi Titum, et una cum illo misi fratrem: num quid a vobis extorsit Titus? annon eodem spiritu ambulavimus? an non iisdem vestigiis? 19. Rursum arbitramini, quod nos vobis excusemus? in conspectu Dei in Christo loquimur: sed omnia, carissimi, pro vestra aedificatione. 20. Nam metuo, ne qua fiat, ut,

si venero, non quales velim reperiam vos: et ego reperiar a vobis, qualem nolitis: nequo modo sint contentiones, aemulationes, irae, concertationes, obtrectationes, susurri, rumores, seditiones. 21. Ne iterum, ubi venero, humiliet me Deus meus apud vos, et lugeam multos eorum qui ante peccaverunt, nec poenitentiam egerunt immunditiae, libidinis, et impudicitiae quam patrarunt.

16. *Sed esto.* Significant haec verba, Paulum fuisse insimulatum a malevolis, quasi per hominines subornatos emunxisset quod per se accipere recusaverat. non quod tale quicquam fecisset: verum sua ulna (quod aiunt) alios metiebantur. Nam hoc improbis solenne est, quicquid facturi essent, si daretur facultas, in servos Dei impudenter torquere. Cogitur ergo Paulus, ut crimen impudenter confictum a se depellat, eorum quos misit integritatem tueri: nam siquid peccassent, fuisset ei imputatum. Nunc quis miretur in eleemosynis tam fuisse circumspectum, qui tam iniquis iudiciis, postquam omnia caverat, premebatur? Caeterum eius persona nobis sit exemplo, ne tam novum aut intolerabile nobis videatur, siquando ad similes calumnias respondendum sit. Imprimis autem sit haec nobis religiosae cautionis admonitio: nequam maledicis ansam praebeamus. Videmus enim non satis esse, si fidem nostrae integritatis faciamus: nisi tales deprehendantur, quorum usi fuerimus opera. quare delectus habendus est non levis, neque perfunctorius, sed exquisitae diligentiae.

19. *Rursum arbitramini.* Quoniam anxie prae aliis excusare se interdum solent qui sibi male sunt conscii: verisimile est, id quoque versum fuisse in calumniam, quod superiore Epistola incubuerat Paulus in defensionem sui ministerii. deinde hoc vitiosum est in servis Christi, de sua existimatione nimis esse sollicitos. Has igitur duas calumnias ut repellat, primum testatur, se in conspectu Dei loqui, quem malae conscientiae semper reformidant. Secundo asserit, non tam sui rationem se habere quam illorum. Per infamiam et bonam famam incedere, adeoque exinaniri paratus erat: sed utile erat Corinthiis, ipsum retinere existimationem quam merebatur, ne vilesceret eius ministerium.

20. *Nam metuo.* Declarat, qualiter pertineat ad ipsorum aedificationem, suam integritatem vindicari: nam eo quod in contemptum venerat, multi quasi excussis habenis lasciviebant. Reverentia autem causa illis fuisset resipiscentiae: quia eius monitionibus auscultassent. Timeo, inquit. Timor hic ex amore erat: nam nisi illi curae fuisset ipsorum salus, facile id totum neglexisset. ex quo nihil privati commodi captabat: nam alioqui timetur offensio quae damnosa fore prospicitur. *Et reperiar a vobis.* Secundus timor, ne severius agere cogatur. hoc vero non amoris modo, sed etiam indulgentiae signum, refugere severitatem, et lenioribus remediis studere. Perinde est acsi diceret: Quod nunc de asserenda mea auctoritate contendo, et in obedientiam reducere vos conor: id facio, ne in vestram contumaciam durius sit animadvertendum, si venero, et nihil in vobis deprehendero correctionis. Ergo suo exemplo docet, moderata semper remedia quaerenda esse Pastoribus, quibus vitia corrigant, priusquam ad praecisam severitatem ferantur: et simul monendo et obiurgando antevertendum esse ultimum rigorem. *Nequo modo sint contentiones.* Enumerat vitia quae praecipue regnabant inter Corinthios, quae omnia fere ex eodem fonte proficiscuntur. nisi enim sibi quisque fuisset addictus: nunquam certassent inter se, nunquam aemulati essent alii alios, nunquam obtrectassent.

Una igitur summa est prioris catalogi, defectus caritatis: quia praevalebat *φιλαυτία* et ambitio.

21. *Ne iterum, ubi venero, humiliet.* Humilitas illi vitio dabatur: eius culpam retorquet in Corinthios: qui quum deberent eius Apostolatum decorare, ignominia potius afficiebant. Gloria enim et decus Apostolatus Pauli fuisset illorum profectus: quum ergo diffluerent multis vitiis, contumeliam illi, quantum in se erat, irrogabant. Hoc crimine non accusat quidem omnes, sed paucos qui petulanter omnia eius monita contempserant. Sensus est igitur: Contemptim de me sentiunt, propterea quod abiectus videor: ergo ne humiliationis causam mihi praebeant, quin ipsi potius, deposita ferocia, verecundiae sensum induant: et flagitiis suis confusi se humi prosternant, non ex alto despiciant alios. Interea veri et germani Pastoris affectum nobis exprimit, quum luctu aliorum peccata se prosequuturum dicit. Et sane ita agendum est: ut suam quisque Pastor Ecclesiam animo inclusam gestet, eius morbis perinde ac suis afficiatur, miseriis condolescat, peccata lugeat. Videmus, ut Ieremias (9, 1.) fontem lacrimarum sibi dari postulet ad deflendam populi sui calamitatem. videmus, ut pii Reges et Prophetae, quibus mandata erat populi gubernatio, similes affectus susceperint. Est quidem hoc piorum omnium commune, dolore affici, quoties Deus offenditur: et fratrum exitium deplorare, ac se quodammodo reos pro illis supponere apud Deum: sed plus a Pastoribus requiritur. Porro hic secundum catalogum vitiorum recenset Paulus: quae tamen ad unum caput pertinent, nempe impudicitiam.

CAP. XIII.

1. Hic tertius erit adventus meus ad vos: In ore duorum aut trium testium stabilietur omne verbum (*Deut.* 19, 15. *Matth.* 18, 16. *Iohann.* 8, 17. *Hebr.* 10, 28.). 2. Praedixi et praedico, ut praesens quum essem iterum, ita et absens nunc scribo iis qui ante peccaverunt, et reliquis omnibus: quod, si venero denuo, non parcam: 3. Quandoquidem experimentum quaeritis in me loquentis Christi: qui erga vos non est infirmus, sed potens est in vobis. 4. Nam quamvis crucifixus fuit ex infirmitate: vivit tamen ex virtute Dei. siquidem et nos infirmi sumus in illo, sed vivimus cum illo ex virtute Dei erga vos.

1. *Hic tertius* etc. Pergit in redarguenda eorum protervia, de quibus loquutus est: quorum illi dissolute et libidinose viventes, alii contentiones et certamina exercentes inter se, eius reprehensionem non curabant. neque enim in corpus ipsum Ecclesiae competebat oratio: sed in membra quaedam morbida et semiputria. Ideo nunc liberius asperitati indulget: quia negotium illi est cum privatis hominibus, non toto populo: deinde cum eiusmodi hominibus, apud quos humanitate et lenibus remediis nihil se profecturum sentiebat. Post transactum apud eos sesquiannum secundo eos inviserat. nunc tertio se venturum denuntiat: ac tres suos adventus, ad convincendam eorum contumaciam, instar trium testium fore dicit. Citat Legem de auctoritate testium, non genuino quidem et literali (ut vocant) sensu: sed per anagogen, aut similitudinem, suo instituto eam accommodans. Verbum, inquit, Legis est, standum esse duo-

rum aut trium testimonio in finiendis controversiis. Nam verbum Stabiliri, est de re ipsa pronuntiari, ut lis finiatur. Ego quidem unus sum: sed, tertio adveniens, trium testium habebo auctoritatem: vel, tres mei adventus trium testimoniorum loco erunt. Triplex enim labor pro illorum salute sumptus, et tribus diversis temporibus approbata eius constantia, tres homines non immerito valebant.

2. *Praedixi et praedico.* Nihil toties amicae et placidae monitiones profuerant. ergo ad durius remedium se convertit: quod iam illis coram verbis minatus fuerat. Quum videmus eum tam praecise agere, ne dubitemus illos mirum in modum indomitos fuisse ac praefractos. patet enim ex eius scriptis, quanta fuerit alioqui mansuetudine, quam indefessa tolerantia. Verum ut multa ignoscere et sufferre, boni est patris: ita stulti est ac liberorum saluti male consulentis, non adhibere in tempore severitatem, et clementiam rigore temperare. Satis experimur, nihil esse pernitiosius dissoluta indulgentia. proinde lenitate utamur, dum licet, et quidem gravi et moderata: austerius, ubi necesse erit, nos geramus. Sed quaeritur, cur sibi permiserit Apostolus, privata quorundam delicta sic palam traducere, ut homines ipsos propemodum digito notet. Respondeo, nunquam id fuisse facturum, si occulta fuissent peccata. verum quum manifesta essent omnibus, et usque ad perniciosum exemplum divulgata: non debuit auctoribus publici offendiculi parcere. Quaeritur secundo, quale genus correctionis inflicturum se illis minetur: quum verbis acerbius vix possit eos castigare. Ego non dubito, quin excommunicatione se vindicaturum adversus eos intelligat. Quid enim magis horrendum, quam resecari a Christi corpore, ex regno Dei exterminari, et Satanae tradi in excidium, nisi resipiscas?

3. *Quandoquidem experimentum.* Duplex elici sensus potest ex his verbis. prior est: Quandoquidem probare vultis, loquarne a me ipso, an Christus per me loquatur. atque ita exponunt Chrysostomus et Ambrosius. Mihi tamen magis placet ita accipi, ut testificetur, non tam de se haberi quaestionem, quam de Christo ipso, quum auctoritati suae derogatur: tentari Christi patientiam, quum spernuntur suae admonitiones. acsi diceret: Christus est qui per me loquitur: quum ergo meam doctrinam revocatis ad vestrum examen, non tam mihi quam illi facitis iniuriam. Sed obiiciet quispiam: Quid? ergone simulac quisque iactaverit Christum se habere auctorem, eximetur ab omni probatione eius doctrina? et quis pseudopropheta hoc non iactabit? quod igitur erit discrimen veri et falsi? et ubi tunc erit illud (I. Iohann. 4, 1.): Probate spiritus, numquid ex Deo sint? Omnes eiusmodi obiectiones anticipat Paulus, quum Christum dicit fuisse efficacem in illis per suum ministerium. Coniunctim enim haec legenda sunt: *Christi in me loquentes*, et: *Qui in vobis potens est, non infirmus*, hoc sensu: Christus suam erga vos potentiam exserendo in mea doctrina, se per os meum loqui testatus est: ut ignorantiae nulla vobis sit excusatio. Videmus, ut non iactet verbis tantum, sed re ipsa probet Christum in se loqui: et Corinthios prius convincat, quam ab illis fidem sibi haberi postulet. quisquis ergo loquetur in Ecclesia, qualicunque se titulo venditet, licebit de eius doctrina inquirere, donec se in ea patefecerit Christus. neque ita de Christo, sed de homine iudicium fiet. Sed ubi constat Dei verbum esse quod profertur: valet hoc quod dicit Paulus, fidem ipsi Deo abrogari. Eadem fiducia dicebat Moses (Num. 16, 11.): Quid sumus ego aut Aaron? vos Deum tentatis. Similiter Iesaias (7, 16.): An parum est vobis, quod molesti estis hominibus, nisi etiam molesti sitis Deo meo? Neque enim amplius restat tergiversationi locus, hoc patefacto: ministrum esse Dei qui loquitur, et fideliter officium facere. Redeo ad Paulum. quum tanta fuisset

ministerii eius approbatio apud Corinthios, in quo Dominus se palam demonstraverat: non mirum, si tam indigne ferat, sibi resisti. Iure quidem suo exprobrare illis potuit quod exprobrat: rebelles scilicet esse Christo.

4. *Nam quamvis crucifixus fuit.* Data opera de abiectione Christi loquutus est, ut subindicaret, non aliud in se despici, quam quod in ipso etiam Christo despicere promptum esset, quum exinanitus fuerit usque ad mortem crucis (Philipp. 2, 8.). Verum simul ostendit, quam absurdum sit crucis humilitatem in Christo despicere, quae coniuncta sit cum incomparabili resurrectionis gloria. acsi diceret: An ideo minoris aestimabitur a vobis Christus, quod infirmitatem morte sua prae se tulerit? quasi vero coelestis eius vita, qua post resurrectionem vivit, Divinae eius virtutis non sit luculentum specimen. Nam sicut caro hic humanam Christi naturam significat: ita nomen Dei pro eius Divinitate capitur. Verum hic exoritur quaestio, numquid tali infirmitate laboraverit Christus, ut subiectus necessitati fuerit, non volens. nam quod ex infirmitate patimur, patimur coacti, et non propria libertate. Quum olim abuterentur hoc praetextu Arriani ad impugnandam Christi Divinitatem, Patres orthodoxi solutionem attulerunt, factum id fuisse dispensatione: quia ita voluerit Christus: non autem quod eum ulla necessitas coegerit. quae responsio vera est, modo dextre intelligatur. Sed sunt qui perperam dispensationem extendunt ad humanam Christi voluntatem: quasi non fuerit haec naturae eius conditio, sed permissio praeter naturam. exempli gratia: Quod mortuus est, dicunt non accidisse, quod proprie morti obnoxia esset eius humanitas, sed dispensatione: quia mori voluerit. Fateor quidem, ideo mortuum, quia voluit: sed unde haec voluntas, nisi quia naturam mortalem sponte induit? Quodsi facimus humanam Christi naturam ita nostrae dissimilem, eversum est praecipuum fidei nostrae fundamentum. quare ita intelligamus, Christum dispensatione, non coactione, esse passum: quia, quum in forma Dei esset, se ab hac necessitate eximere poterat: passum nihilominus ex infirmitate, quia semetipsum exinanivit. *Nos infirmi sumus in illo.* Infirmum esse in Christo, hic significat, socium esse infirmitatis Christi. Ita suam infirmitatem gloriosam facit, quod in ea Christo sit conformis: neque iam amplius horreat probrum quod sibi commune est cum Filio Dei: sed interea dicit se victurum erga eos Christi exemplo. Ego quoque, inquit, particeps ero vitae Christi, postquam fuero infirmitate defunctus. *Vitam* opponit *infirmitati:* ideoque hoc nomine florentem et plenum dignitatis statum intelligit. Particula *Erga vos* potest etiam cum *Dei virtute* construi: sed parum refert, quia semper manet idem sensus: Corinthios, postquam recte iudicare coeperint, reverenter et magnifice de virtute Dei, quae in Paulo erat, sensuros: nec externam infirmitatem amplius habituros despectui.

5. Vosmetipsos tentate, num sitis in fide: vos ipsos probate. an non cognoscitis vosmetipsos, quod Iesus Christus in vobis est? nisi sicubi reprobi estis. 6. At spero vos cognituros, quod nos non simus reprobi. 7. Opto autem apud Deum, nequid mali faciatis: non quo nos probati appareamus, sed ut vos, quod honestum est, faciatis: nos vero veluti reprobi simus. 8. Non enim possumus quicquam adversus veritatem, sed pro veritate. 9. Gaudemus enim, quum nos infirmi fuerimus: vos autem validi fueritis. hoc vero etiam optamus, vestram integritatem.

5. *Vosmetipsos tentate.* Confirmat quod superius dixerat, Christi virtutem palam apparuisse in suo ministerio. Huius enim rei facit ipsos iudices, modo in se descendant, atque agnoscant, quid ab ipso acceperint. Primum, quum unus sit Christus, necesse est, ut in ministro et populo idem habitet. In populo vero habitans, quomodo se ipsum in ministro abnegabit? deinde ita vim suam exseruerat in Pauli praedicatione, ut Corinthiis dubia aut obscura esse non posset, nisi prorsus stupidi essent. Unde enim fidem habebant? unde Christum? unde omnia denique? merito itaque revocantur ad se ipsos, ut ibi reperiant quod tanquam ignotum contemnunt. Haec demum vera est ac bene fundata Ministri fiducia, ad doctrinae suae approbationem conscientias eorum citare quos docuit: ut, siquid habent Christi et sincerae pietatis, cogantur eius fidem agnoscere. Tenemus iam, quorsum spectet Apostolus. Caeterum hic locus singulari observatione dignus est propter duas causas. Primum enim ostendit relationem quae est inter fidem populi, et ministri praedicationem: nempe quod haec sit mater quae generat et parit: illa sit filia, quae originem suam non debet oblivisci. secundo valet ad probandam fidei certitudinem, quam nobis Sorbonici sophistae labefactarunt, imo penitus exterminarunt ex hominum animis. temeritatis damnant quotquot persuasi sunt se esse Christi membra, et illum habere in se manentem. nam morali, quam vocant, coniectura, hoc est sola opinione, contentos esse nos iubent, ut conscientiae perpetuo suspensae haereant ac perplexae. Quid autem hic Paulus? reprobos esse testatur quicunque dubitant, an possideant Christum, et sint ex illius corpore. Quare sit nobis haec sola recta fides, quae facit, ut tuto, neque dubia opinione, sed stabili constantique certitudine, in gratia Dei acquiescamus. *Nisi sicubi reprobi estis.* Defert illis quodammodo optionem: malintne reprobi esse, quam debitum reddere suo ministerio testimonium. nihil enim medium relinquit, quin aut Apostolatum suum revereantur, aut se reprobos esse concedant. quandoquidem in eius doctrina fundata erat eorum fides: neque alium habebant Christum, quam ab ipso acceperant: neque aliud Evangelium, quam quod eo tradente erant amplexi: ut frustra ullam salutis suae partem separare ab illius laude tentarent.

6. *Spero vos cognituros.* Vehementius etiamnum ipsos urget, quum fiduciam hanc praesumit, se non reprobatum iri a Corinthiis. Alterutrum erat necesse, vel ut Paulo deferrent Apostoli honorem, vel ut se ipsos damnarent infidelitatis, ac faterentur nullam se habere Ecclesiam. mitigat tamen rigorem, quum utitur verbo Sperandi: sed ita ut eos officii sui melius admoneat: nam spem de aequitate nostra conceptam frustrari, nimis inhumanum est. Spero, inquit, vos cognituros: ubi scilicet ad sanam mentem redieritis. Prudenter autem in hoc secundo membro de se tacet, ad reputanda Dei beneficia, quibus ornati erant, eos revocans: imo eorum salutem in locum suae auctoritatis substituens.

7. *Opto autem apud Deum.* Rursus testatur se proprium honorem nihil morari: sed ipsorum tantum utilitati velle consulere. nihil enim minus illis expediebat, quam doctrinae eius fructu privari: quod superbia sua et contemptu facere coeperant. De me, inquit, aut de mea inter homines existimatione, non sum sollicitus: sed tantum timeo, ne Deum offendatis: quinetiam paratus sum esse tanquam reprobus, modo vos careatis omni culpa. Reprobus, inquam, hominum iudicio, qui persaepe reiiciunt, qui digni erant praecipuo honore. quanquam etiam particula *Veluti* minime supervacua est. Hoc enim est quod alibi (Supra 6, 8.) dicit: Tanquam imposto-

res, et tamen veraces. Atque haec sane vera est regula, ut Pastor, posthabita sui ratione, in solam Ecclesiae aedificationem sit intentus. Famam curet, quatenus publicae utilitatis interesse viderit: negligere paratus sit, quoties licuerit absque publico incommodo.

8. *Non enim possumus.* Hoc est: non aliam quaero potestatem, neque appeto, quam quae mihi a Domino collata est, ut serviam veritati: pseudoapostolis perinde est, modo possint. neque illis curae est, sua potestate uti in bonum. In summa, honorem sui ministerii tuetur ac vindicat, quatenus coniunctus est cum Dei veritate, acsi diceret: Quid ad me? nisi enim mihi hoc sit propositum, servire veritati, falsa erit et iniusta omnis potestas quam usurpavero. Si autem, quicquid valeo, id confero ad promovendam veritatem: iam non ago proprium meum negotium: salva autem doctrinae auctoritate, veritate illaesa, habeo quod volo. Quod igitur tantopere contendo, huc privato personae meae studio non impellor. Caeterum hac ratione innuit, eum qui pro sola veritate pugnat ac laborat, si ita opus sit, non aegre passurum, ut tanquam reprobus habeatur hominum opinione, modo nequid obsit Dei gloriae, Ecclesiae aedificationi, et sanae doctrinae auctoritati. Locus hic diligenter est observandus, propterea quod potestatem quam habere debent Ecclesiae Pastores, suis finibus terminat: nempe ut sint ministri veritatis. Clamant Papistae, dictum esse: Qui vos audit, me audit: qui vos spernit, me spernit (Luc. 10, 16.). Item: Obedite praepositis vestris (Hebr. 13, 17.). atque hoc praetextu nihil non licentiae sibi sumunt ad infinitam dominationem usurpandam: quum tamen veritatis professi sint et iurati hostes, eiusque destructionem totis viribus moliantur. Ad tantam impudentiam refellendam sufficiet una haec Pauli sententia, quae pronuntiat, veritati subesse ipsos oportere.

9. *Gaudemus enim* etc. Aut particula causalis *γάρ* loco illativae accipi debet, aut secunda est ratio, cur non recuset, haberi veluti reprobus, in eorum gratiam et commodum. Eligat lector, utrum volet. parum enim refert. Quum dicit: Modo sitis validi, libenter sustinebo haberi infirmus, oppositio est vocum, non sensuum: nam infirmitas contemptum significat, sicut prius. Validos autem fore Corinthios intelligit, si pleni sint virtute et Gratia Dei. *Hoc vero* etc. Quemadmodum iam aliquoties fecit antehac, iterum nunc repetit, se necessitate, non proprio impulsu, fuisse austeriorem, quam vellent. deinde hoc quoque modo se illis pepercisse, ne coram duriore remedio cogeretur uti. Integritas, de qua loquitur, consistit in apta membrorum omnium symmetria et sanitate. alludit autem ad bonos medicos, qui morbos particulares ita curant, ut nihil in corpore mutiletur. et quia eiusmodi integritatis curam habet, ideo se dicit necessitatem praevenire acriora remedia adhibendi. Videmus enim, ut, qui punctionem vel morsum cataplasmatis initio exhorrent, ad ustionis vel sectionis cruciatum adigantur tandem, etiam periculoso eventu.

10. Propterea haec absens scribo: ne quum praesens fuero, rigidus sim iuxta potestatem quam dedit mihi Dominus in aedificationem, et non in destructionem. 11. Quod superest, fratres, valete, integri estote, consolationem habete, unanimes sitis, in pace agite: et Deus caritatis ac pacis erit vobiscum. 12. Salutate vos mutuo in osculo sancto. salutant vos sancti omnes. 13. Gratia Domini Iesu Christi,

et caritas Dei, et communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis, Amen.

Ad Corinthios secunda missa fuit a Philippis Macedoniae per Titum et Lucam.

10. *Iuxta potestatem.* Primum rigorem illum munit Dei mandato, ne tonitru videatur sine fulmine, aut temere concitatus impetus. deinde admonet, se malle convertere suam potestatem in alium usum, in quem proprie destinata est, nempe in eorum aedificationem. acsi diceret: Non temere prosiliam ad cruenta remedia, neque iracundiae meae indulgebo: sed tantum exsequar quod Dominus mihi mandavit. Potestatem sibi ad exstruendum datam, non autem ad destruendum, paulo diversa occasione dicit, quam superius capite decimo. Illic enim erat commendatio ab utilitate: quia gratiosum esse solet, atque a nobis libenter recipitur quod e re nostra est. hic vero duntaxat testari voluit, quanquam merito acerbam plagam infligere posset Corinthiis, tamen sibi longe esse optabilius, potestatem suam in bonum eorum exercere, quam in exitium: quia proprius sit illius finis. Nam sicuti Evangelium, suapte natura, potentia Dei est in salutem (Rom. 1, 16.), et odor vitae in vitam (Supra 2, 15. 16.): per accidens vero odor est mortis: ita auctoritas, quae illius ministris collata est, salutaris esse debet auditoribus: si autem cedit in condemnationem, id est praeter eius naturam. Sensus est igitur: Nolite vestra culpa committere, ut in exitium vobis vertatur quod Deus in salutem ordinavit. Interea Pastores omnes admonet Apostolus suo exemplo, qualiter usum suae potestatis moderari debeant.

11. *Quod superest, fratres.* Temperat quicquid fuit acerbitatis in tota Epistola: quia nolebat exasperatos relinquere eorum animos, sed magis placare. tunc enim prosunt obiurgationes, quum veluti melle condiuntur, ut eas auditor placide admittat: si quidem fieri potest. quanquam videtur a paucis morbidis redire ad totam Ecclesiam. Itaque eius integritati se consulere testatur, et consolationem optare. *Unanimes esse*, et *in pace agere*, differunt: quia aliud ex alio provenit. prius pertinet ad opinionum consensum: altero benevolentia et animorum coniunctio significatur. *Et Deus pacis.* Hoc addit, quo plus apud eos valeat exhortatio. simul autem innuit, Deum nobis adfuturum, si pacem inter nos colamus, alienos vero esse ab eo quicunque dissident. Ubi enim discordiae et contentiones, illic diabolum regnare certum est. Porro quae conventio luci cum tenebris? Deum pacis et dilectionis vocat, qui pacem et dilectionem nobis commendavit, qui eas amat, qui earum est auctor. De *osculo* diximus in duas Epistolas superiores.

13. *Gratia Domini Iesu.* Claudit Epistolam precatione, quae tria membra continet, in quibus salutis nostrae summa consistit. Primum illis optat Christi gratiam: secundo Dei dilectionem: tertio communicationem Spiritus. Vocabulum Gratiae non hic significat gratuitum favorem, sed metonymice capitur pro toto redemptionis beneficio. sed videtur hic ordo inversus, quod posterior nominatur Dei dilectio, quae tamen causa est illius gratiae: ideoque ordine praecedit. Respondeo, non adeo accuratam semper esse verborum collocationem in Scripturis: tamen hunc quoque ordinem congruere communi docendi formae, quae habetur in Scripturis: Nos scilicet, quum inimici essemus Deo, reconciliatos fuisse per mortem Filii eius (Rom. 5, 10.). quanquam dupliciter Scriptura loqui solet. interdum enim pronuntiat quod iam citavi ex Paulo: inimicitias fuisse inter nos et Deum, antequam per Christum reconciliaremur. E converso audimus, quid dicat Iohannes (3, 16.): Deum

ita dilexisse mundum, ut Filium suum unigenitum daret etc. Videntur in speciem contrariae sententiae. at facilis est conciliatio: siquidem hinc Deum, inde nos intuemur. Nam Deus, quantum ad se, dilexit ante mundi creationem, neque alia de causa nos redemit, nisi quia diligebat. nos autem, quum in nobis nihil cernamus praeter materiam irae, hoc est peccatum, nullam Dei erga nos dilectionem apprehendere possumus absque mediatore. Ita fit, ut, respectu nostri, initium dilectionis sit a Christi gratia. Secundum priorem rationem improprie loquutus esset Paulus, amorem Dei, Christi gratiae postponens, hoc est causam effectui. at secundum alteram apta esset dispositio, incipere a Christi gratia, per quam factum est, ut Deus nos adoptaverit in filios, et amore suo dignatus sit, quos ante propter peccatum odio et abominationi habebat. *Communicatio Spiritus sancti* additur, quia nonnisi sola eius directione pervenimus in Christi omniumque eius bonorum possessionem. Videtur tamen simul ad donorum varietatem, cuius alibi meminit, alludere: quia Deus non singulis seorsum largitur Spiritum, sed pro gratiae mensura cuique distribuit, ut Ecclesiae membra, vicissim inter se communicando, unitatem foveant.

ILLUSTRISS.
PRINCIPI AC DOMINO
D. CHRISTOPHORO,
DUCI WIRTEBERGENSI,
COMITI MONSBELGARDIAE ETC.

IOHANNES CALVINUS
S.

Quod ego homo tibi ignotus, Princeps illustrissime, hanc meam lucubrationem tuo nomini dicare non vereor: huius fiduciae nonnulla excusatio afferenda est, ne temeritatis a quibusdam forte damnetur. Ea vero, ut facilis est ac expedita, ita brevis erit. Duae autem sunt praecipuae rationes quae huc me impulerunt. Tametsi enim ad pergendum in recto cursu satis voluntarius per te sis ac strenuus: hunc tamen non supervacuum fore stimulum existimavi, si te nominatim invitarem ad studium eius lectionis, ex qua non parum confirmationis tibi accedet. Nam adiumentum hoc, quo plerique hodie carent Principes, Divinitus tibi contigit, ut liberaliter a puero institutus in linguae Latinae scientia, legendis utilibus ac piis scriptis vacare queas. Quodsi ullum fuit unquam tempus, quo necessariae essent ex pia doctrina consolationes: quid aliud vel maxime heroicis pectoribus reliqui facit praesens Ecclesiae calamitas, imo plures ac indigniores, quae instare etiamnum videntur? Itaque, ut quisque ad extremum invictus stare cupit, in hanc fulturam totus recumbat. ut quisque firmum praesidium appetit, conferre se discat in hoc veluti asylum. Porro in his quatuor epistolis, quas meo labore explicatas tibi offero, eximie Princeps, multa consolationis argumenta reperies his temporibus valde apta: quibus recensendis ideo nunc supersedeo, quod ultro suis locis et quidem melius patefient. Venio ad secundam rationem, qua me, ut opus hoc tibi dicarem, impulsum fuisse dixi. nam quum in hac rerum pertur-

batione, quae alios concutit, alios deiicit prorsus, mira tibi constet animi aequabilitas et moderatio, et simul adversus quasvis procellas singularis constantia: totius Ecclesiae magnopere referre existimo, in te, quasi in illustri speculo, propositum omnibus esse exemplum quod imitentur. Nam quum hanc suis omnibus legem communiter praescribat Filius Dei, ut malint sub crucis suae vexillo militare, quam triumphare cum mundo: paucissimi reperiuntur qui ad obeundam talem militiam sint parati. quo magis necesse est, raris istis exemplis, quale in te perspicitur, passim omnes excitari: ut suam mollitiem corrigere discant. De meis commentariis hoc tantum dicam, plus forte in illis contineri, quam mihi verecunde profiteri liceat. cuius rei malo ex ipsa lectione iudicium ipse facias. Vale, Princeps illustriss. Dominus Iesus te sibi et Ecclesiae suae diu servet incolumem, Spirituque suo regat. Genevae, Calendis Februarii, M. D. XLVIII.

IN EPISTOLAM AD GALATAS
ARGUMENTUM.

Quam Asiae partem incoluerint Galatae, et quibus finibus limitata fuerit eorum regio, satis notum est: sed unde fuerint oriundi, non perinde constat inter scriptores. Gallos quidem fuisse, omnes consentiunt: unde et nomen Gallograecis. Ex qua autem parte Galliae profecti sint, minus convenit. Strabo ex Gallia Narbonensi prodiisse Tectosages, alios Celtas fuisse putavit: quem omnes fere sunt sequuti. Sed quum Plinius Tectosagis Ambianos annumeret, deinde omnium consensu socios habuerint Tolistobogos, qui fuerunt Rheni accolae: mihi verisimilius est Belgas fuisse, ab ultimo Rheni tractu, versus mare Britannicum. Tolistobogi enim eam partem tenebant, in qua nunc habitant Clevenses ac Brabantii. Verum inde natus est error mea opinione: quod quum manus aliqua Tectosagum in Narbonensem Galliam irruptionem fecisset, nomen suum retinuit: et regioni quam occupaverat, ipsum imposuit. Atque hoc significat Ausonius, quum dicit: Usque in Teutosagos primaevo nomine Belgas. Nam et Belgas nominat: et initio Teutosagos fuisse vocatos testatur, qui postea Tectosagi dicti fuerint. Quod autem Caesar Tectosagos in Hercynia silva collocat, id migratione factum fuisse intelligo: et ex contextu etiam colligere licet. Caeterum de gentis origine plus satis, quod ad praesentem locum. Galatas, qui partem Asiae a se nominatam tenuerunt, sicut in tres praecipuos populos divisi erant, Tectosagas, Tolistobogos, et Trocmos: ita etiam tres habuisse praecipuas civitates tradit Plinius. Tanta autem potentia olim floruerunt inter vicinos imbelles, ut magna pars Asiae minoris illis esset tributaria. tandem exolescente patria virtute, deliciis ac luxui se dediderunt. Itaque, non magna virtute, proelio victi et subacti fuerunt a Cn. Manlio Consule Romano. tempore Pauli sub Romanorum ditione erant. Porro quum pure ac fideliter eos instituisset in Evangelio: supervenerant eo absente pseudoapostoli, qui verum semen falsis et vitiosis dogmatibus corruperant. Docebant enim necessariam esse adhuc observationem ceremoniarum. Videri poterat res levis momenti in speciem. at Paulus tanquam de primario Christianae fidei capite dimicat: neque immerito. non enim leve malum est, suffocari Evangelii claritatem, laqueum iniici conscientiis, tolli discrimen Veteris et Novi testamenti. videbat praeterea his erroribus coniunctam quoque esse impiam et perniciosam opinionem promerendae iustitiae. Haec causa est, cur tanta vehementia et contentione depugnet. nos quoque admoniti, quam gravis et seria disputatio hic tractetur, eo plus attentionis afferamus ad legendum. Siquis causam aestimet ex Origenis aut Hieronymi commentariis, mirabitur Paulum tantopere fuisse commotum ob ritus quosdam externos. sed quisquis fontem ipsum inspiciet, agnoscet res fuisse tam acri disceptatione non indignas. Quia autem nimia credulitate, imo levitate ac stultitia, passi fuerant Galatae se a recto cursu abduci: ideo asperius illos reprehendit. neque enim iis assentior, qui pro ingenii tarditate durius fuisse tractatos opinantur. Tentati fuerant etiam Ephesii et Colossenses. si tam leviter cessissent imposturis: putamusne mitius cum illis acturum fuisse Paulum? Hanc igitur obiurgandi libertatem non populi natura illi dedit, sed rei potius indignitas extorsit. Nunc postquam tenemus, quae fuerit causa scribendae Epistolae: veniamus ad tractationis ordinem. Duobus primis capitibus pro auctoritate sui Apostolatus contendit: nisi quod per occasionem, sub finem secundi ca-

pitis, in praecipuum statum ingreditur: hoc est, in quaestionem de iustificatione hominis: de qua tamen tertio demum capite iustam ex professo disputationem instituit. Tametsi autem duobus istis capitibus multa videtur tractare: hoc tamen unum agit, ut se parem summis Apostolis esse probet: sibique nihil deesse, quin Apostolus eodem cum illis honoris gradu censeatur. Sed scire operae pretium est, cur de sua existimatione tantopere laboret. Nam modo regnet Christus, et salva maneat doctrinae puritas: quid refert, sitne maior Petro, an inferior, vel an sint omnes inter se aequales? si omnes minui oportet, ut crescat solus Christus, inutile est do hominum dignitate certamen. Deinde hoc etiam quaeri potest, cur se aliis Apostolis comparet. quae enim illi cum Petro, et Iacobo, et Iohanne controversia? quorsum igitur attinebat unanimes et bene coniunctos inter se opponi? Respondeo, pseudoapostolos, qui Galatis imposuerant, quo se melius venditarent, Apostolorum nomina praetexuisse, quasi ab ipsis missi fuissent. Haec praeclara erat insinuatio, quod credebantur sustinere Apostolorum personam, et quasi ex eorum ore loqui: Paulo interea nomen ac ius Apostoli detrahebant. Obiiciebant enim non fuisse electum a Domino unum ex duodecim: nunquam fuisse a collegio talem agnitum: doctrinam suam non tantum a Christo non habere, sed ne ipsis quidem Apostolis. ita fiebat, ut non modo imminueretur Pauli auctoritas: sed tanquam unus quispiam e grege ipsis esset longe inferior. Si actum fuisset de personis duntaxat, non fuisset grave Paulo, haberi gregarium aliquem discipulum: sed quum videret doctrinam suam inde vilescere, minorisque haberi: tacere non debebat, quin fortiter reclamaret. Hoc est artificium Satanae, quum doctrinam palam impetere non audet, obliquis cuniculis deiicere eius maiestatem. Meminerimus ergo, in persona Pauli fuisse veritatem Evangelii impugnatam. Nam si passus fuisset honore Apostolatus se exui, sequebatur, eum hactenus plus usurpasse, quam sibi competeret. haec falsa gloriatio in aliis quoque eum suspectum reddidisset. Inde etiam pendebat doctrinae aestimatio, quod non tanquam a Christi Apostolo profecta suscipi coepisset, sed a vulgari discipulo. Ex adverso obruebatur splendore magnorum nominum. Illi enim quum Petri, et Iacobi, et Iohannis titulo gloriarentur, sibi Apostolicam auctoritatem arrogabant. Huic iactantiae nisi viriliter restitisset Paulus, locum cedebat mendacio, et rursus in sua persona veritatem opprimi sinebat. De utroque igitur serio contendit, et quod Apostolus sit constitutus a Domino, et quod reliquis nihilo sit inferior, sed pari iure ac dignitate: sicuti commune cum illis nomen habeat. Poterat quidem negare, illos a Petro et collegis vel fuisse missos, vel habere aliquod mandatum: sed multo plus gravitatis habet haec defensio, quod Apostolis ipsis non cedit: quia si declinasset, creditus fuisset causae suae diffidere. Ierosolyma tunc erat omnium Ecclesiarum mater, quod inde Evangelium in totum orbem manaverat, et quasi primaria sedes erat regni Christi. Quisquis inde venerat in alias Ecclesias, merito reverenter excipiebatur. Sed multi erant stulta gloria inflati, quod familiares fuissent Apostolis, vel saltem in eorum schola instituti. Ideo nihil illis placebat, nisi quod Ierosolymis vidissent. alios omnes ritus illic non usitatos, non tantum respuebant, sed audacter etiam damnabant. Talis morositas, deterrima est pestis: quum morem Ecclesiae unius volumus pro universali lege valere. Nascitur autem ex praepostereo zelo, quum erga magistrum aliquem vel locum ita sumus affecti, ut sine iudicio loca omnia et omnes homines velimus ad unius hominis sensum, ad unius loci instituta, tanquam ad commune praescriptum, adigere. quanquam semper admista est ambitio: imo semper nimia morositas est ambitiosa. Ut redeam ad istos pseudoapostolos: si tantummodo

prava aemulatione ubique usum ceremoniarum ingerere tentassent, quas Ierosolymis viderant servari: iam in eo non leviter peccassent. est enim iniquum, ex consuetudine protinus facere regulam. Sed plus erat mali in doctrina impia et perniciosa, quod religione volebant obstrictas tenere conscientias: quod iustitiam in observatione collocabant. Nunc tenemus, cur in asserendo suo Apostolatu tam animosus sit Paulus, et cur reliquis Apostolis se opponat. Id agit usque ad finem secundi capitis, ubi transitum sibi facit ad causae tractationem: nempe gratuito nos iustificari coram Deo, non operibus Legis. Nam hoc argumento nititur: Si vim iustificandi non habent ceremoniae, non esse igitur necessariam earum observationem. *quanquam non de solis ceremoniis agit, sed generaliter de operibus disputat: alioqui frigeret totum argumentum. Sicui nimis remotum hoc videtur, duo consideret. Primo non potuisse aliter expediri quaestionem, quam sumpto generali principio, Iustificari nos mera Dei gratia: quod non ceremonias modo, sed alia etiam opera excludit. Deinde Paulum non tam sollicitum fuisse de ceremoniis, quam de impia opinione acquirendae ex operibus salutis. Notemus ergo, Paulum non inepte ab ovo (quod aiunt) ordiri: sed necessario fontem ipsum indicare: ut sciant lectores, non hic de umbra asini litigari, sed de re omnium maxima, qua ratione salutem obtineamus. Falluntur ergo qui putant Apostolum in particulari quaestione se continere de ceremoniis: neque enim illa per se expediri poterat. Simile habemus exemplum Actorum 15, 2. Lis et contentio de ceremoniis agitabatur, an observatu essent necessariae. in ea discutienda concionantur Apostoli de importabili iugo Legis, de gratuita peccatorum remissione. Quorsum haec? videtur enim absurda esse digressio a proposito: sed non ita est. Non enim solide aliter refutari particularis error poterit, quam sumpto universali principio. Quemadmodum, exempli gratia, si de prohibito esu carnium disputandum mihi sit, non tantum de cibis mentionem faciam, sed generali doctrina me armabo: quid humanae traditiones ad ligandas conscientias valere debeant. atque illud arripiam, Unicum esse legislatorem, qui potestatem habet servandi et perdendi. Summa sit: Paulus hic argumentatur a genere ad speciem negative: quae est ordinaria et maxime naturalis disputandi ratio. Quibus porro testimoniis ac rationibus hanc sententiam probet, Iustificari nos sola Christi gratia: suo loco videbimus. Hoc exsequitur usque ad finem tertii capitis. Initio quarti tractat de recto ceremoniarum usu, et cur institutae fuerint: ubi etiam abolitas nunc esse commonstrat. Obviandum enim erat huic absurdo, quod protinus cuique in mentem venisset: Quorsum igitur ceremoniae? an fuerunt inutiles? an frustra in illis Patres se occuparunt? Utrumque breviter definit, suo tempore non fuisse supervacuas, et nunc abrogatas esse Christi adventu: quia sit ipsarum veritas et finis. quare in eo manendum esse docet. Ubi etiam breviter attingit, quid a conditione Patrum nostra differat. unde sequitur, perversam et noxiam esse doctrinam pseudoapostolorum, quae Evangelii claritatem veteribus umbris obscuret. doctrinae admiscet quasdam exhortationes ad movendos affectus. Circa finem capitis pulcra allegoria suam disputationem exornat. Quinto capite hortatur ad retinendam libertatem Christi sanguine acquisitam, ne conscientias suas hominum placitis illaqueandas tradant. sed interea simul admonet, quis legitimus sit libertatis modus. Atque hac occasione, quae vera sint Christianorum exercitia, ostendit: ne ceremoniis frustra occupati, quae praecipua sunt, negligant.

IN EPISTOLAM PAULI AD GALATAS
IOH. CALVINI
COMMENTARIUS.

CAP. I.

1. PAULUS Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit illum ex mortuis, 2. Et qui mecum sunt fratres omnes, Ecclesiis Galatiae: 3. Gratia vobis et pax a Deo Patre, et Domino nostro Iesu Christo: 4. Qui dedit se ipsum pro peccatis nostris, ut nos eriperet a praesenti saeculo maligno, secundum voluntatem Dei et Patris nostri, 5. Cui gloria in saecula saeculorum, Amen.

1. *Paulus Apostolus.* Diximus alibi, Paulum in salutationibus nomen Apostoli sibi adscribere solitum, ut a persona auctoritatem conciliet suae doctrinae. Personae vero auctoritas non ab hominum vel iudicio, vel arbitrio, sed a sola Dei vocatione pendet. itaque audiri postulat, quia est Apostolus. Semper illud retineamus, Solum Deum in Ecclesia audiendum esse, et, qui ab eo constitutus est magister, Iesum Chri[illegible]n. Ergo quicunque locum docendi arrogare sibi vult, nomine Dei aut Christi loquatur oportet. Sed quia de Pauli vocatione magis ambigebatur inter Galatas: ideo ad eam asserendam plus quiddam exprimit, quam in aliis Epistolis. Neque enim se tantum affirmat vocatum a Deo, sed ex adverso negat, vel ab hominibus, vel per homines. Notandum est, non de communi Pastorum officio, sed de Apostolatu ipsum loqui. Non audebant calumniatores illum penitus spoliare honore ministerii: Apostoli tantum nomen et ius eripiebant. Loquimur nunc de Apostolatu in propria significatione. nam dupliciter capitur hoc vocabulum: aliquando significat quoslibet Evangelii praecones: sed hic specialiter primarium in Ecclesia ordinem, ut sit Paulus aequalis Petro et reliquis duodecim. Primum illud membrum: Non esse vocatum ab hominibus, commune habebat cum omnibus veris Christi ministris. Ut nemo sibi honorem debet sumere: ita non est in hominum potestate deferre quibus libuerit. Solius enim Dei est, Ecclesiam suam regere: ergo vocatio non potest esse legitima, nisi ab ipso. Tametsi autem rite vocatus interdum quispiam erit Ecclesiae respectu: qui tamen prava cupiditate, non recta conscientia, ad ministerium pervenerit: hic tamen Paulus de perfecta vocationis suae approbatione loquitur, in qua nihil desiderari queat. Obiiciet quispiam: Annon pseudoapostolis quoque idem iactare saepe contingit? fateor: et quidem arrogantius, maioreque supercilio, quam ausint servi Domini: sed res ipsa eos deficit, quam Paulo licuit in medium proferre. Secundum membrum: Non esse vocatum per hominem, peculiariter competebat Apostolis: neque enim hoc vitiosum tunc fuisset in Pastore. Paulus ipse oppidatim cum Barnaba suffragiis presbyteros creabat (Act. 14, 23.): idem fieri iubet a Tito et Timotheo (1. Tim. 5, 17. Tit. 1, 5.). Atque ista est ordinaria ratio eligendi Pastores: neque enim exspectandum est, dum revelet Deus e coelo quos elegerit. cur ergo a se reiicit Paulus quod non modo malum non est,

sed etiam est laudabile? Iam dixi non satis fuisse Paulo, si Pastorem se, aut unum quemlibet ex Evangelii ministris probasset: nam de Apostolatu agebatur. Apostolos autem alio modo eligi oportuit, quam Pastores, nempe immediate (ut loquuntur) ab ipso Domino. Ita Christus ipse duodecim vocavit (Matth. 10, 1.): et quum successor esset subrogandus in locum Iudae, non audet Ecclesia suffragiis unum eligere, sed ad sortem confugit (Act. 1, 25.). Certum est, non adhibitam fuisse sortem in electionibus Pastorum. cur id fit in ordinatione Matthiae? ut Divinitus coopteiur: quia Apostolatum ab aliis ministeriis discerni oportebat. Itaque ut se eximat Paulus a vulgari ordine ministrorum, vocationem suam a Deo immediatam esse contendit. Sed quomodo se negat per homines vocatum, quum Lucas (Act. 11, 22. 26.) referat ipsum et Barnabam ab Antiochena Ecclesia fuisse vocatos? Respondent aliqui, ante functum fuisse Apostolatu: itaque illam ordinationem non fuisse fundamentum Apostolatus. Sed rursum potest excipi, tunc primum Gentibus destinatum fuisse Apostolum: quarum in numero erant Galatae. Itaque verior et planior responsio est, eum noluisse hic prorsus excludere vocationem Ecclesiae: sed tantum ostendere suum Apostolatum maiore praerogativa niti. Quod verum est: neque enim Antiocheni Paulo manus imposuerunt proprio iudicio, sed oraculo iussi. Quia igitur Divinitus per revelationem vocatus fuit, et deinde per Spiritum sanctum designatus ac nuncupatus fuit Gentium Apostolus: sequitur, non fuisse introductum per homines, utcunque solennis ritus ordinationis postea accesserit. Sicui placeat obliqua inter Paulum et pseudoapostolos antithesis, non repugno: quia illi hominum nomine gloriabantur. ita perinde erit acsi diceret: A quibuscunque missos se fuisse iactent, ego sane ero superior, qui mandatum habeo a Deo et Christo. *Per Iesum Christum et Deum p.* Deum patrem et Christum facit auctores sui Apostolatus. Christum prius nominat, quia eius est mittere, et pro ipso legatione fungimur. Verum amplificationis causa addit etiam Patrem, acsi diceret: Sicui non sufficit maiestas Christi, sciat etiam, a Deo Patre iniunctum mihi esse munus. *Qui suscitavit illum.* Non abs re mentionem resurrectionis facit hoc loco. est enim regni Christi initium. Inde autem vili pendebant Paulum, quod non fuisset in terris cum Christo versatus. Contra significat, Christum, sicuti per resurrectionem glorificatus est, ita vere demum exseruisse potentiam suam in regenda Ecclesia. Ergo plus dignitatis habet Pauli vocatio, quam si a Christo adhuc mortali fuisset ordinatus. Atque haec circumstantia notatu digna est: quia subindicat Paulus, admirabilem Dei potentiam quae in Christi resurrectione apparuit, a suis obtrectatoribus maligne oppugnari, quia coelestis Pater qui Christum a morte excitavit, idem Paulum constituit illius suae virtutis praeconem.

2. *Et qui mecum sunt fratres.* Videtur communiter scripsisse multorum nomine: ut, si uni minus tribuerent, at saltem audirent plures, nec spernerent totam congregationem. Solet enim potius circa finem adscribere salutem a fratribus, quam eos sibi tanquam scriptionis socios initio adiungere. saltem non plures usquam nominat, eosque notos. hic vero secus: nam omnes simul complectitur. quod non puto sine causa factum. debuit autem tot piorum consensus aliquid saltem valere apud Galatas, ut magis dociles ac mansuetos redderet.

Ecclesiis. Erat ampla regio, ideo plures habuit dispersas Ecclesias. Sed mirum est, hunc titulum concedi Galatis, qui propemodum a Christo desciverant. Ubi enim Ecclesia, ibi fidei unitas. Respondeo, quum illic esset professio Christianismi, quum esset unius Dei invocatio, Sacramentorum usus, et qualecunque ministerium, superfuisse adhuc Ecclesiae insignia. Non igitur semper ea exstat in Ecclesiis

puritas quae desiderari possit. quae purissimae sunt, suos tamen naevos habent: aliae non tantum maculis sunt aspersae, sed fere deformatae. Non igitur adeo nos offendi doctrinae et morum vitiis convenit, ut, si non omnia arrident in quovis coetu, protinus Ecclesiae nomen detrahamus. longe aliam mansuetudinem nos hic Paulus docet. Interea tamen sic agnoscendi sunt pro Christi Ecclesiis coetus qui vitiis laborant, ut quicquid est in illis mali, nihilominus damnemus. Neque enim, ubi est qualiscunque Ecclesia, illic est eorum omnium perfectio quae in Ecclesia desideranda essent. Hoc ideo dico, quia Papistae, hac vocula arrepta, stabilitum esse volunt quicquid obtrudere ipsis libuerit. quanquam multum abest, quin talis sit Ecclesiae status et forma Romae, qualis in Galatia fuit. Si Paulus hodie viveret, miseras illic Ecclesiae ruinas, et horrendam dissipationem agnosceret, nullum aedificium. Siquis brevius haberemalit: per synecdochen vocatur Ecclesia, ubi est aliqua Ecclesiae portio, etiamsi non omnia in solidum respondeant.

3. *Gratia vobis et pax.* De hac salutationis formula dictum est in aliis Epistolis. Maneo in sententia, Paulum Galatis optare Deum propitium, et deinde omnia prospera: quandoquidem ex benevolentia Dei nobis fluit rerum omnium felix successus. A Patre simul et Christo utrumque precatur, quia extra Christum neque gratia, neque ullus bonus successus.

4. *Qui dedit se ipsum.* Commendat hic ab initio Christi gratiam, ut ad eum Galatas revocet, atque in ipso retineat. Nam si digne reputassent hoc redemptionis beneficium, nunquam ad alienas observationes delapsi fuissent. Qui enim Christum rite novit, eum mordicus apprehendit, et amplectitur utroque brachio: in eo totus occupatur, nihil praeter ipsum desiderat. Itaque hoc quoque optimum remedium est quo purgemus mentes quovis genere errorum ac superstitionum, reducere in memoriam, quid nobis sit Christus, et quid nobis attulerit. neque exigua res significatur his verbis: Qui semetipsum pro peccatis nostris dedit. Praemonere enim Galatas voluit, peccatorum expiationem et hac ratione perfectam iustitiam non alibi quaerendam esse, quam in Christo, quia se obtulerit Patri in sacrificium, et talem esse hostiam cui alias quasvis satisfactiones opponere sit nefas: deinde tantae esse dignationis hanc redemptionem, ut nos in admirationem rapere totos debeat. Caeterum quod hic Christo Paulus ascribit, Scriptura alibi in Deum Patrem transfert: proprie utrumque. Nam et Pater aeterno consilio hanc nobis expiationem decrevit, et in eo testatus est suum erga nos amorem, quod ne unigenito quidem pepercit, quin pro nobis ipsum traderet (Rom. 8, 32.): Christus vero ipse victimam se obtulit, ut nos reconciliaret Deo. Unde sequitur, mortem eius satisfactionem esse pro peccatis. *Ut nos eriperet.* Finem quoque redemptionis declarat: quod Christus nos sibi acquisivit morte sua in peculium. id fit quum segregamur a mundo: nam quamdiu ex mundo sumus, non pertinemus ad Christum. Nomen *Saeculi* hic pro Corruptione quae in mundo est, capitur. Sicut in Epistola Iohannis (I. Iohan. 5, 19.), quum dicitur, Totum mundum in maligno positum esse: et pluribus aliis locis. Aliter in Evangelio (Iohan. 17, 15.), quum dicit Christus: Non rogo, ut tollas eos e mundo, sed ut serves eos a malo: nam illic praesentem vitam significat. Quid ergo hoc loco est mundus? homines a regno Dei et Christi gratia separati. Homo enim quamdiu sibi vivit, totus est damnatus: sunt igitur mundus et regeneratio res inter se oppositae: sicuti natura et gratia, caro et spiritus. Ita qui ex mundo nati sunt, nihil habent praeter peccatum et malitiam, non creatione, sed corruptione. Christus ergo pro peccatis nostris mortuus est, ut nos a mundo redimeret, vel segregaret. *Maligno.* Hoc epithetum addidit, ut de corruptela aut pravitate quae

est ex peccato, loqui se ostenderet: non autem de Dei creatura, aut vita corporali. Sed tamen hac una voce, tanquam ictu fulminis, prosternit omnem humanam superbiam. Testatur enim, extra renovationem quae fit Christi gratia, nihil esse in nobis nisi meram nequitiam. Ex mundo enim sumus: ac donec nos Christus eripiat, mundus in nobis regnat, et ei vivimus. Quantumvis igitur sibi placeant homines, nequam sunt et pravi, cum tota sua praestantia. Non videntur quidem sibi tales: nobis tamen satis sit, quod Dominus per os Pauli ita pronuntiet. *Secundum voluntatem.* Primum gratiae fontem ostendit: nempe Dei propositum. Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret (Iohan. 3, 16.). Sed notandum est, Paulum omnibus hominum compensationibus aut meritis solere Dei propositum opponere. ita Voluntas hic significat quod vulgo nominant Beneplacitum. Sensus est igitur, Christum pro nobis passum fuisse, non quia digni essemus, aut quia attulerimus aliquid quod ipsum provocaret: sed quia tale fuit Dei consilium. *Dei et Patris nostri* perinde valet acsi fuisset dictum: Dei qui pater noster est.

5. *Cui gloria.* Erumpit in subitam gratiarum actionem, ut eorum acuat mentes ad considerandum inaestimabile hoc Dei beneficium: quo magis se postea dociles praebeant. quanquam est etiam generalis exhortatio: ut quoties in memoriam revocatur illa Dei misericordia, statim ad eum glorificandum nos incitet.

6. Miror, quod ita cito transferimini a Christo, qui vos vocavit in gratia, ad aliud evangelium: 7. Quod non est aliud, nisi quod sunt quidam qui vos turbant, ac volunt evertere Evangelium Christi. 8. Verum etiamsi nos, aut Angelus e coelo evangelizet vobis praeter id quod evangelizavimus vobis, anathema sit. 9. Quemadmodum praediximus, nunc quoque iterum dico: siquis vobis evangelizaverit praeterquam quod accepistis, anathema sit.

6. *Miror, quod.* Incipit ab obiurgatione, quae tamen lenior est aliquanto quam merebantur: sed suam vehementiam mavult convertere adversus pseudoapostolos, ut videbimus. Arguit autem eos defectionis, non a sua doctrina tantum, sed a Christo. Nam Christum tenere aliter non poterant, quam si agnoscerent eius beneficio nos manumissos esse a servitute Legis. Porro necessitas quam constituebant pseudoapostoli in ceremoniis, prorsus erat contraria. Sic a Christo transferebantur, non quia omnino Christianismum abiicerent, sed quia in tali corruptela tantum illis relinquebatur factitius Christus. Sic hodie Papistae, quia dimidium et lacerum Christum habere volunt, nullum habent: ideoque translati sunt a Christo. pleni enim sunt superstitionibus, quae ex diametro cum Christi natura pugnant. Diligenter hoc notandum, *Transferri nos a Christo*, quum ad ea delabimur quae eius officio contraria sunt. Neque enim misceri potest lux cum tenebris. Eiusdem est rationis quod vocat *Aliud Evangelium*, hoc est aliud a vero. Et tamen profitebantur pseudoapostoli se Evangelium Christi praedicare: sed quum miscerent sua figmenta, quibus destruebant praecipuam vim Evangelii, ideo falsum, corruptum, et adulterinum evangelium habebant. Utitur autem verbo praesentis temporis: quasi adhuc in actu sit eorum lapsus, ut vulgo dicunt. quasi diceret: Nondum vos dico esse translatos: nam tunc esset difficilius redire in viam. Nunc vero, dum adhuc estis in medio cursu, gradum reflectite potius, quam ultra pergatis. Aliqui legunt: Ab eo qui vocavit vos in gratia Christi, de Patre intelligentes.

sed lectio quam sequuti sumus, est simplicior. Quod autem dicit, vocatos a Christo fuisse per gratiam, valet ad exprobrandam illis ingratitudinem. Deficere a Filio Dei, per se indignum et flagitiosum: sed ab eo deficere quum nos gratuito vocaverit ad salutem, multo est foedius. auget enim bonitas eius erga nos, sceleris gravitatem, si ingrati simus.

Cito. Auget turpitudinem inconstantiae. nullum quidem tempus maturum est defectioni a Christo: sed eo magis vituperandi erant Galatae, quod simulatque pedem illinc moverat Paulus, abducti fuerant. Ergo sicut eorum ingratitudinem prius comparatione gratuitae vocationis amplificavit: ita nunc levitatem circumstantia temporis amplificat.

7. *Quod non est aliud.* Quidam sic resolvunt: Quum non sit aliud Evangelium. acsi esset species correctionis, nequis putaret esse plura Evangelia. Ego, quod ad verborum expositionem spectat, simplicius accipio: nam contemptim loquitur de doctrina pseudoapostolorum, quod sit tantum materia turbarum et destructionis. Quasi diceret: Quid afferunt isti? quid causae habent, cur impugnent doctrinam a me traditam? nempe vos turbant, et Evangelium evertunt, nihil agunt praeterea. Sensus tamen eodem redit: nam fateor hac loquutione corrigi quod dictum fuerat de alio Evangelio. negat igitur Evangelium esse, sed meram perturbationem. Tantum volui admonere, Aliud hic (meo iudicio) accipi pro Alia re. Quemadmodum solemus dicere: Hoc nihil est, nisi quod vis fallere. *Volunt evertere.* Secundum crimen illis impingit, quod faciant Christo iniuriam, Evangelium illius evertere volentes. Est autem valde atrox crimen. nam eversio plus est quam corruptela. Neque tamen immerito illis impingit. Neque enim stat Christus, et Evangelii doctrina corruit, ubi alio transfertur laus hominis iustificandi, et conscientiis laqueus induitur. Semper enim videndum, quae sint in Evangelio praecipua. haec qui oppugnat, destructor est Evangelii. Nomen *Christi* quod additur, exponi bifariam potest: vel quod a Christo auctore profectum sit: vel quod pure Christum ostendat. Caeterum non dubium est, quin hoc epitheto designare voluerit verum germanumque Evangelium, quod unicum censeri debet.

8. *Verum etiamsi nos.* Hic magna confidentia insurgit ad vindicandam doctrinae suae auctoritatem. Ac primo quidem doctrinam a se praedicatam asserit esse unicum illud Evangelium, quod nefas sit labefactari. Poterant enim alioqui excipere pseudoapostoli: Nos quoque volumus Evangelium manere illibatum, nec minus honorifice, quam tu, de illo sentimus. Quemadmodum hodie Papistae clamitant, sibi sacrosanctum esse Evangelium, et nomen ipsum magna reverentia exosculantur: sed quum ad probationem ventum est, tunc puram et simplicem Evangelii doctrinam rabiose vexant. Ergo Paulus, generali illa testificatione non contentus, definit, quale sit illud Evangelium, et quid contineat: ac suam doctrinam pronuntiat verum esse Evangelium, ne alibi quaeratur. Quid enim profuerit dare nomen Evangelio, et nescire, quid sibi velit? Apud Papistas quidem id forte sufficeret, ubi valet fides implicita: sed apud Christianos nulla est fides, ubi nulla est cognitio. Ergo ne Galatae, Evangelio alias obedire parati, vacillent huc et illuc, et suspensi non inveniant, ubi debeant pedem figere: Paulus in sua doctrina consistere eos iubet. Porro adeo certam haberi fidem vult suae praedicationi, ut maledictionem denuntiet omnibus qui contradicere ausi fuerint. Quinetiam incipit a se ipso, quod operae pretium erat. nam ita calumniam praevenit, qua eum gravassent malevoli: Tu absque controversia recipi vis quicquid abs te prodierit, quia tuum est. Ergo ut ostendat, nullam se hic habere rationem sui, potestatem quicquam audendi adver-

sus hanc doctrinam in primis sibi adimit. Non alios sibi hoc modo subiicit: sed omnes secum, ut par est, cogit in ordinem, ut verbo Dei sint subiecti. Sed quo maiore impetu prosternat falsos apostolos, usque ad Angelos conscendit. neque simpliciter audiendos negat, siquid aliud afferant: sed exsecrabiles esse debere pronuntiat. Videri possit hoc absurdum nonnullis, quod Angelos committat in certamen cum sua doctrina: sed qui rite omnia expendet, videbit eum necessario hoc fecisse. Certum quidem est, coelestes Angelos nihil posse aliud afferre, quam certam Dei veritatem: sed quum de fide doctrinae in hominum salutem Divinitus revelatae esset disceptatio: non satis habuit eam eximere ab hominum arbitrio, nisi Angelis etiam superiorem assereret. Ideo quum Angelis iudicium anathematis denuntiat, si aliud docuerint: tametsi est argumentum ab impossibili, non tamen est supervacuum. Neque enim parum valet hic excessus ad amplificandam Paulinae praedicationis fidem. Videbat se et illam premi altis hominum titulis. Respondet, ne Angelos quidem habere quicquam momenti ad illam deprimendam. Neque iniuriam facit Angelis: nam quum illustrandae, quibuscunque fieri potest modis, Dei gloriae sint creati, qui in hunc finem pie abutitur ipsorum nomine, nihil derogat illorum dignitati. Hinc autem non tantum colligimus, quanta sit verbi Dei maiestas, sed fides etiam nostra singularem confirmationem percipit, dum, verbo Dei freti, tuto possumus Angelis insultare ac maledicere. Quum dicit *Anathema esto:* subaudiendum est Vobis. De nomine Anathematis dictum est I. Corinth. 12, 3.: exsecrationem hic significat, et capitur pro verbo Hebraico חרם.

9. *Quemadmodum praedixi.* Nunc, omissa sui et Angelorum mentione, generaliter iterum repetit, nulli mortalium fas esse, aliud tradere quam didicerant. Nota verbum *Accepistis:* semper enim huc incumbit, ne ignotum Evangelium, imaginatione sua quasi in aere suspendant, sed teneant certam eius definitionem, ac serio persuasi sint, illud quod illis traditum est et amplexi sunt, verum Christi esse Evangelium. Nam fidei nihil minus convenit, quam opinatio. Quid igitur, siquis haesitet, quid et quale sit Evangelium ignorans. Praecipit itaque pro diabolis haberi quicunque Evangelium aliud a suo afferre ausi fuerint: aliud nominans, cui aliena commenta assuuntur. Neque enim prorsus contraria erat doctrina pseudoapostolorum, aut etiam diversa, sed falsis additamentis corrupta. Puerile igitur est Papistarum subterfugium, quum sic Pauli verba eludunt: Primum non exstare totam eius praedicationem: nec sciri posse, quid continuerit, nisi testes a mortuis excitentur Galatae, qui audierunt. deinde non prohiberi, quin aliquid addatur: sed tantum alia evangelia damnari. Nam Pauli quale fuerit, quoad nostra scire interest, non obscure ex eius scriptis colligimus. Huius Evangelii, palam est, totum Papatum horrendam esse eversionem. Postremo ex circumstantia patet, adulterinam quamlibet doctrinam aliam esse a praedicatione Pauli. quare nihil proficiunt ita cavillando.

10. Nunc enim suadeone secundum homines, an secundum Deum? vel quaero hominibus placere? Si enim adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. 11. Notum autem vobis facio, fratres, de Evangelio quod evangelizatum est a me, quod non est secundum hominem: 12. Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici: sed per revelationem Iesu Christi. 13. Audistis enim conversationem meam, quae aliquando fuit in Iudaismo: quod supramodum persequebar Ecclesiam Dei, et vastabam illam, 14. Et pro-

ficiebam in Iudaismo supra multos aequales meos in genere meo, quum vehementius studiosus essem paternarum traditionum.

Quia tam confidenter extulerat suam praedicationem, nunc se id iure fecisse, non inani iactantia, ostendit. Ac duobus quidem argumentis utitur ad id demonstrandum. Primum est ab affectu animi, quia non ambitiose, neque adulandi causa, hominibus se accommodet. Secundum multo fortius, quod non sit ipse auctor Evangelii sui, sed a Deo acceptum per manus fideliter tradiderit.

10. *Suadeone secundum.* Locus hic propter ambiguitatem Graecae constructionis varie exponitur. Aliqui enim reddunt: Suadeone hominibus, an Deo? Alii Deum et homines pro Divinis et humanis accipiunt. qui sensus admodum bene quadraret, nisi esset aliquanto a verbis remotior. Eum itaque sequi malui, qui minus erat coactus. nam Graecis tritum est, praepositionem κατά subaudire. Loquitur Paulus non de argumento suae praedicationis, sed de animi sui proposito: quod Deum potius quam homines respiciat. quanquam docentis affectui respondet etiam doctrina. Nam sicuti ex ambitione, avaritia, aut alia quavis prava cupiditate nascitur doctrinae corruptio: ita recta conscientia facit, ut retineatur pura veritas. Ideo sanam esse suam doctrinam contendit, quod non sit hominibus accommodata. *Vel quaero hominibus placere.* Hoc secundum non multum differt a priore, differt tamen aliquid: nam studium acquirendi favoris, causa est, cur secundum homines loquamur. Ubi talis ambitio in cordibus nostris regnat, ut cupiamus orationem componere in hominum gratiam, fieri nequit, ut sincere doceamus. Ergo Paulus ab hoc vitio testatur se esse purum et immunem. et quo se maiore fiducia eximat etiam a calumnia, interrogative loquitur. Habent enim interrogationes plus ponderis, quum adversariis potestatem facimus contradicendi, siquid habeant. Nam id signum est magnae securitatis, quam Paulo dabat testimonium bonae conscientiae: quia scilicet ita se functum officio suo noverat, ut eiusmodi probro non esset obnoxius. *Si enim hominibus placerem.* Sententia memorabilis: ambitiosos, hoc est, qui venantur hominum gratiam, non posse Christo servire. De sua tamen persona singulariter hoc sensu loquitur, quod hominum gratia sponte se abdicaverit, ut se Christo dicaret in obsequium: ac statum quidem vitae superioris cum praesenti confert. Fuerat in maxima existimatione, passim excipiebatur cum magno applausu: quare si voluisset placere hominibus, non oportuerat mutare conditionem. Sed hinc colligenda est generalis illa doctrina quam dixi: quicunque volunt fideliter Christo servire, eos debere fortiter contemnere hominum gratiam. Vox *Hominibus* habet hic certam notationem: neque enim affectare data opera debent Christi ministri, ut hominibus displiceant. sed diversa sunt hominum genera. quibus placet Christus, illis studeamus placere in Christo: qui veram doctrinam suis affectibus posthaberi volunt, illis mos nequaquam gerendus est. Et sane piis et integris Pastoribus subeundum semper erit hoc certamen, ut eorum offensas negligant, qui sibi volunt per omnia satisfieri. nam Ecclesia semper habebit fucos et improbos homines, qui libidinem suam praeferent verbo Dei. Boni etiam interdum tentantur a diabolo, ut Pastori succenseant recta monenti: sive id faciant ignorantia, sive praeoccupati aliqua infirmitate. Nostrum igitur est, quasvis offensas non reformidare, modo tamen infirmos a Christo non alienemus. Multi secus exponunt hunc locum, acsi esset concessio: atque hunc sensum esse putant: Si placerem hominibus, *tunc non essem Christi servus:* fateor. verum quis hoc mihi exprobrabit? quis non videt me hominum favorem non captare? Mihi tamen sensus ille prior

magis placet, quod Paulus commemoret, quanta se hominum gratia privaverit, ut Christo se in obsequium dicaret.

11. *Notum autem vobis facio.* Hoc est validissimum argumentum, et quasi praecipuus cardo, in quo causa vertitur, non ab hominibus acceptum se Evangelium habere: sed Divinitus sibi fuisse revelatum. Et quia negari hoc ei poterat, subiungit probationem exegeticam: hoc est, quae rei gestae narratione constat. Sed quo plus habeat ponderis denuntiatio, praefatur se non de re obscura loqui, sed cuius fidem paratus sit facere. nam tale exordium rei seriae convenit. *Secundum hominem esse* negat quod nihil humanum resipit, vel quod humanitus fabricatum non est: cuius probandi causa subiicit continuo post, se non fuisse ab ullo terreno magistro edoctum.

12. *Neque enim ab homine accepi.* Quid igitur? an propterea vilior erit auctoritas, siquis edoctus hominis ministerio, doctor exinde evadat? verum reputare semper convenit, quibus machinis eum invaderent pseudoapostoli, eum arripuisse mutilum et adulteratum Evangelium ab aliquo non optimo, aut saltem ignobili magistro: et nunc male intellectum temere tradere. Interea se discipulos summorum Apostolorum iactabant, quorum interiores omnes sensus haberent compertos. Necesse igitur fuit Paulo, ut toti mundo suam doctrinam opponeret, hoc praesidio niti, sibi Divinitus esse revelatam, non traditam in schola ullius hominis. alioqui nunquam exempta fuisset pseudoapostolorum calumniis. Siquis obiiciat, edoctum ab Anania fuisse (Act. 9, 10.): hic quoque facilis est solutio. Nihil enim obstat, quominus et per se illum oraculis Deus docuerit, et ornandi etiam ministerii causa, hominis opera in eo docendo usus fuerit. Quemadmodum superius diximus, et immediate fuisse a Deo vocatum oraculo: et hominum suffragiis solennique approbatione ordinatum. haec inter se minime pugnant.

13. *Audistis enim conversationem.* Tota haec narratio vice probationis addita est. Commemorat enim, se tota vita adeo abhorruisse ab Evangelio, ut infestus esset illius hostis, et nominis Christiani vastator. inde colligimus, Divinam fuisse conversionem. Et quidem eos tanquam de re minime dubia testes appellat: ut, quod dicturus est, sit extra controversiam. *Aequales suos vocat* contemporaneos: nam cum senioribus impropria esset comparatio. *Paternas traditiones* non intelligit additamenta illa, quibus corrupta fuerat Lex Dei: sed ipsam Dei Legem, in qua educatus a pueritia fuerat, et quam a parentibus et avis per manus acceperat. Ritibus ergo patriis quum vehementer addictus esset, non erat facile hinc dimoveri, nisi Dominus miraculo eum traxisset.

15. At postquam placuit Deo, qui me segregaverat ab utero matris meae, et vocavit per gratiam suam: 16. Revelare Filium suum mihi, ut praedicarem ipsum inter Gentes, continuo non contuli cum carne et sanguine. 17. Neque redii Ierosolymam ad eos qui ante me fuerant Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reversus sum Damascum. 18. Deinde post annos tres redii Ierosolymam, ut viderem Petrum: et mansi apud illum dies quindecim. 19. Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam, nisi Iacobum fratrem Domini. 20. Porro quae scribo vobis, ecce coram Deo, non mentior. 21. Deinde veni in regiones Syriae ac Ciliciae. 22. Eram autem facie ignotus Ecclesiis Iudaeae, quae erant in Christo. 23. Sed tantum hic rumor apud illos erat: Qui perse-

quebatur nos aliquando, nunc praedicat fidem, quam quondam expugnabat. 24. Et glorificabant in me Deum.

15. *Postquam placuit Deo.* Secundum membrum narrationis, de mirifica eius conversione. Est autem hic facienda analysis, quod vocatus Dei gratia fuerit ad praedicandum Christum inter Gentes: et quod statim a vocatione sua, non consultis Apostolis, ad opus sibi iniunctum se absque ulla haesitatione accinxerit, certus de consilio Dei. In constructione verborum dissentit Erasmus a Vulgari interprete. sic enim connectit: Quum Deo visum est, ut Christum inter Gentes praedicarem, qui me ad hoc vocavit, ut eum per me revelaret. Sed Vetus translatio melius, iudicio meo, congruit. Nam Christi primum revelatio ei oblata fuit: deinde mandata praedicatio. Vel si Erasmi translationem sequi lubet, ut ἐν ἐμοί Per me significet: adhuc tamen haec particula: *Ut praedicarem*, addita est ad exprimendum modum revelationis. Caeterum prima facie non ita firma Pauli argumentatio videri possit: nam utcunque ad Christianismum conversus, mox inconsultis Apostolis praedicandi Evangelii munus susceperit: non tamen propterea sequitur, ipsum Christi revelatione fuisse ad id instructum. verum pluribus rationibus nititur: quas omnes si in unum colligas, satis ad iustam argumentationem facient. primum, se Dei gratia vocatum fuisse: deinde, suum Apostolatum fuisse approbatum a reliquis Apostolis: et quae sequuntur. Meminerint ergo lectores, totam narrationem coniunctim legere: et tandem ex summa concludere, non ex singulis partibus. *Qui me segregaverat.* Segregatio haec, Dei consilium fuit, quo Paulus destinabatur ad munus Apostolicum, antequam se hominem natum esse sciret: sequuta est postea vocatio suo tempore, quum Dominus voluntatem de illo suam manifestavit, et iussit eum ad opus accingi. Caeterum non dubium est, quin Deus ante mundum conditum, quid de unoquoque nostrum acturus esset, decreverit, et arcano iudicio suas cuique partes assignaverit. Sed interdum Scriptura solet ponere istos tres gradus: aeternam Dei praedestinationem, designationem ab utero, et vocationem, quae est effectus et complementum utriusque. Paulo aliter Ieremiae primo (v. 5.) loquitur Dominus, quam sonent Pauli verba, eodem tamen sensu. Priusquam formarem te in utero, novi te: priusquam de utero exires, sanctificavi te: dedi te Prophetam Gentibus. Nondum enim genitum sanctificaverat etiam Paulum Deus ad officium Apostoli, sicuti Ieremiam ad officium Prophetae: sed dicitur rursus ab utero nos segregare, quia in hunc finem edimur in mundum, ut in nobis, quod statuit, compleat. Vocatio autem usque ad suam opportunitatem differtur, ubi nos aptavit Deus ad munus quod iniungit exsequendum. Ergo sic potes resolvere Pauli verba: Ubi Deo placuit Filium suum per me revelare, qui me vocavit, quemadmodum ante segregaverat. Nam indicare voluit suam vocationem ab arcana Dei electione pendere: neque se ordinatum ideo fuisse Apostolum, quia se propria industria ad subeundum tantum munus comparaverit: vel quia idoneum deprehenderit Deus, cui partes istas mandaret: sed quia, antequam nasceretur, arcano Dei consilio destinatus fuerat. Nam ita causam suae vocationis referre solet ad gratuitum Dei placitum: quod diligenter observandum est. Inde enim docemur, non tantum quod electi et adoptati sumus ad vitam aeternam, deputandum esse Dei gratiae: sed etiam quod opera nostra dignatur uti, quum simus alioqui prorsus inutiles: quod legitimam vocationem attribuit, in qua nos exerceamus. Quid enim Paulus necdum natus dignum habebat tanto honore? sic ergo habendum, totum hoc Divinae esse donationis, non marte nostro partum, quod ad regendam ipsius Ecclesiam vocati sumus. Porro quod nonnulli subtilius phi-

losophantur in vocabulo Segregationis, id abs re et intempestive faciunt. Neque enim segregare nos Deus dicitur, quia habitum aliquem infundat, quo ab aliis differamus: sed quum nos suo consilio designat. Tametsi autem iam satis aperte tribuerat Dei gratiae suam vocationem, quum eius principium fecerat voluntariam illam segregationem ab utero: iterum tamen nominatim exprimit, partim ut gratiae commendatio purget omnem iactantiae opinionem: partim ut suam in Deum gratitudinem testetur. libenter enim solet hoc facere, etiam ubi nulla est cum pseudoapostolis disceptatio.

16. *Revelare filium.* Si legas: Revelare per me: hic erit finis Apostolatus, Christum palam facere. Quomodo? praedicando ipsum inter Gentes. id quod illi vitio ducebant pseudoapostoli. Verum quum Graece sit *ἐν ἐμοί*, puto Hebraicam phrasin esse pro mihi: nam apud Hebraeos ב saepe est supervacuum: quod satis constat peritis illius Linguae. Sensus igitur erit, revelatum fuisse Paulo Christum, non ut solus frueretur eius cognitione, ipsumque tacitus in sinu suo contineret: sed ut abs se cognitum praedicaret inter Gentes. *Continuo non contuli.* Conferre *cum carne et sanguine* est adhibere carnem et sanguinem in consilium. Quod autem ad istarum vocum significationem attinet, simpliciter voluit excludere omnia humana consilia. nam generaliter universos mortales hic comprehendit, et quicquid prudentiae vel consilii habent, sicuti mox ex contextu patebit: imo Apostolos nominatim designat, idque eo consilio, ut immediata Dei vocatio clarius refulgeat. Sola ergo Dei auctoritate fretus, eaque contentus, se ad munus praedicationis accinxit. *Neque redii Ierosolymam.* Expositio est proximae sententiae, et simul amplificatio, acsi diceret: Neminem mortalium auctorem desideravi, atque adeo ne ipsos quidem Apostolos. falluntur ergo qui negant Apostolos comprehendi sub carne et sanguine, quia seorsum nunc eos nominet. non enim aliquid novum aut diversum adiungit, sed tantum exponit clarius, quod erat obscure dictum. Neque contumeliosus est adversus Apostolos in eiusmodi appellatione: quia, ut ostenderet se non fuisse humanitus impulsum, ipsos quoque propter falsas nebulonum iactantias Deo opponere necesse habuit. Ubi autem creatura cum Deo confertur, quamlibet humilibus atque abiectis titulis deprimatur, nulla fit ei iniuria.

17. *Sed abii in Arabiam.* Lucas triennium hoc in historia Actorum praeteriit: quemadmodum neque alia omnia enumerat. ideo frigida est eorum calumnia qui quaerunt hic aliquem colorem repugnantiae. Caeterum expendant pii lectores, quam grave tentationis certamen Paulum statim a primo tirocinio exceperit. qui pridie honoris causa cum splendido comitatu missus fuerat Damascum, nunc profugus in aliena terra oberrare cogitur: neque tamen animo deficit.

18. *Deinde post annos tres.* Tertio demum anno postquam Apostoli munus exercuerat, conscendit Ierosolymam: ergo non auspicatus est ab hominum vocatione. Et tamen ne videretur habere separatas ab aliis rationes, ideoque fugere eorum conspectum: dicit se hoc consilio venisse, ut Petrum videret. Ergo tametsi eorum auctoritatem non exspectaverat in suscipiendo munere, non tamen illis invitis, sed consentientibus et approbantibus, gradum Apostolatus tenuit. hoc est quod intendit, neque se unquam fuisse alienum a caeteris Apostolis, et sibi etiamnum bene cum illis convenire. Breve tempus notat quod illic transegit, ut ostendat se non discendi causa venisse, sed mutuae duntaxat communicationis. Eodem spectat quod addit, *se neminem alium vidisse:* quia scilicet, alio tendens, iter illac faciebat solum.

19. *Nisi Iacobum.* Quis hic fuerit Iacobus, videndum est. Consentiunt fere veteres, unum ex discipulis fuisse cognomento Oblian et Iustum, qui Ecclesiae Ierosolymitanae praefuerit. Quanquam alii Ioseph filium fuisse putant, ex alia uxore: alii (quod verisimilius est) Christi ex matertera consobrinum: sed quum hic numeretur inter Apostolos, illam opinionem non recipio. Neque enim valet excusatio Hieronymi, nomen hoc interdum a duodecim ad alios transferri: quando hic de summa dignitate agitur: et eundem paulo post habitum fuisse inter praecipuas columnas audiemus. Ergo mihi longe probabilius est, Alphaei esse filium, de quo loquitur. Reliquos per varias regiones tunc fuisse sparsos credibile est: non enim uno in loco desidebant otiosi. Quanquam autem narrat Lucas (Act. 9, 27.) deductum ad Apostolos fuisse a Barnaba: non tamen de duodecim id accipiendum, sed de his duobus, qui soli tunc erant Ierosolymis.

20. *Porro quae scribo vobis.* Haec affirmatio ad totam narrationem extenditur. demonstrat autem, quam serio de hac causa Paulus contenderit, quod iusiurandum adhibet, quo uti fas non est nisi in causis gravibus magnique momenti. neque mirum est, tanta eum contentione insistere. ante enim vidimus, quid machinarentur impostores, nomen et honorem Apostoli illi detrahendo. Caeterum notandae sunt nobis formulae iurandi, quas sancti usurpant: ut intelligamus iuramento nihil aliud agi, nisi ut fidem ac veritatem dictorum factorumque nostrorum ad Dei iudicium revocemus. quam actionem necesse est ut religio timorque Dei gubernet.

22. *Eram facie ignotus.* Videtur mihi hoc esse additum, quo magis obtrectatorum suorum malevolentiam et malignitatem amplificet. Nam si solus auditus commovebat Iudaicas Ecclesias, ut Deo darent gloriam, quod ita magnifice operatus esset in Paulo: quam indignum est, eos quibus conspicuae sunt ab effectu mirificae eius virtutes, non idem agere? si sola fama illis sufficiebat, cur isti conspectu rerum non sunt contenti? *Expugnasse fidem* dicitur, non quia sit per se expugnabilis fides, sed quod eam in hominibus infirmis destruebat. Praeterea conatus magis respicitur quam effectus.

24. *Glorificabant in me.* Hoc luculentum signum erat, approbari ab omnibus Iudaeae Ecclesiis eius ministerium: et ita approbari, ut cum admiratione et laude agnoscerent eximiam Dei virtutem. Ita oblique perstringit malevolos, quod suo livore et calumniis hoc tantum proficiant, ut obscurent Dei gloriam, quam Apostoli agnoverant et palam confessi erant in Pauli Apostolatu fulgere. Interim tamen nobis obiter hic praescribitur regula, qualiter debeamus sanctos Domini suspicere. Nam quae nostra est vel pravitas, vel ingratitudo, vel propensio ad superstitionem: quos Dei donis ornatos conspicimus, illos deorum instar colimus, immemores, a quibus acceperint. itaque admonemur hoc loco, potius in auctorem oculos coniicere, ut illi adscribamus quod suum est. et simul docemur, quod Paulus ex hoste factus erat minister, materiam fuisse laudandi Dei.

CAP. II.

1. Deinde post annos quatuordecim ascendi rursus Ierosolymam una cum Barnaba, assumpto simul et Tito.
2. Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum illis Evangelium quod praedico inter Gentes. privatim vero cum iis qui in pretio erant, nequo modo in vanum curre-

rem, aut cucurrissem. 3. Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Graecus, compulsus fuit circumcidi, 4. Propter subingressos falsos fratres, qui subintroierant ad explorandum libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu: quo nos in servitutem adigerent. 5. Quibus ne ad horam quidem cessimus per subiectionem, ut veritas Evangelii maneret apud vos.

1. *Post annos quatuordecim.* Vix possit quisquam pro certo asserere, illamne profectionem intelligat, cuius meminit Lucas Actorum cap. 15, 2. imo potius in contrariam partem nos ducit historiae contextus. quater enim Paulum Ierosolymam venisse illic, refertur. de primo adventu iam dictum est. secundus adventus fuit, quum eleemosynas in Graecis et Asiaticis Ecclesiis collectas pertulit cum Barnaba: quemadmodum habetur in fine duodecimi capitis (v. 25.). de quo ut potius intelligam praesentem locum, plures rationes me movent: nam alioqui necesse foret, ab alterutro falsum referri. Deinde magis inclinat coniectura, Petrum Antiochiae fuisse reprehensum: quo tempore illic morabatur Paulus. Id autem erat, antequam mitteretur Ierosolymam ab Ecclesiis ad transigendam disceptationem de ceremoniis ortam. Ad haec non est rationi consentaneum, tali simulatione usurum fuisse Petrum, si definita fuisset illa controversia, publicatumque Apostolorum decretum. Hic autem Paulus scribit se venisse Ierosolymam: et postea subiungit, correptam fuisse abs se Petri simulationem: qua certe nunquam usus fuisset, nisi in rebus dubiis. Praeterea vix unquam attigisset iter illud susceptum communi fidelium consensu, praeterita causa, et exitu tam memorabili suppresso. Ac ne satis quidem constat, quo tempore scripta fuerit Epistola: nisi quod Graeci missam Roma divinant: Latini Epheso. Ego autem non tantum scriptam ante fuisse arbitror, quam Paulus Romam vidisset: verum antequam habita fuisset illa consultatio, et de ceremoniarum usu pronuntiassent Apostoli. Nam quum adversarii falso praetexerent Apostolorum nomen, eoque maxime niterentur ad gravandum Paulum: quantae negligentiae fuisset, praetermittere decretum passim divulgatum apud omnes, quo illi confodiebantur? Certe una haec vox illis os obstruebat: Vos mihi Apostolos obiicitis: atqui norunt omnes, quid iudicaverint: proinde impudentis mendacii vos convictos teneo. Necessitatem servandae Legis, quasi eorum mandato, imponitis Gentibus: atqui eorum exstat rescriptum, quo conscientias inde liberant. Huc accedit quod initio corripiebat Galatas, quod tam cito ab Evangelio sibi tradito defecerant. Colligere autem promptum est, ex quo adducti erant ad Evangelium, aliquantum intercessisse temporis, antequam certamen illud de ceremoniis fuerit motum. Porro quatuordecim annos accipio, non ab una profectione ad alteram: verum ut supputatio semper a Pauli conversione incipiat. Ita undecim anni inter duos ascensus interfuerunt.

2. *Ascendi autem secundum revelationem.* Hic iam non operibus tantum, sed Divino etiam oraculo Apostolatum suum et doctrinam comprobat. Nam quum iter illud Deus gubernaret, cuius causa erat doctrinae eius confirmatio: iam non consensu hominum duntaxat, sed Dei etiam auctoritate confirmatur: quod ad frangendam eorum pervicaciam, qui Paulum gravabant obiectis Apostolorum nominibus, satis superque valere debebat. nam etsi antea litigandi fuisset aliqua ratio, tunc omnis disceptatio interposita Dei sententia cessavit. *Contuli cum illis.* Primo notandum est verbum Conferendi: non enim praescribunt illi, quid debeat docere, sed quid do-

cuerit refert, ut subscribant illi, suumque calculum addant. Quia autem calumniari poterant adversarii, astute multa dissimulando captasse Apostolorum gratiam, nominatim exprimit, se Evangelium contulisse, quale inter Gentes praedicat: quo avertit omnem fuci aut tergiversationis suspicionem. Videbimus, quid tandem sequutum sit. neque enim vitio verterunt Apostoli, quod iniussu suo auspicatus foret, sed sine controversia vel expostulatione ratum habuerunt quod gesserat, idque eiusdem Spiritus instinctu, quo duce Paulus ad eos venerat. Non ergo creatus fuit ab illis, sed agnitus Apostolus: verum haec postea. *Nequo modo.* Quid igitur? an concidet Dei veritas, nisi fulciatur hominum testimonio? atqui etiam si totus mundus infidelis sit, manet tamen certa et illibata Dei veritas: nec ludunt operam qui Dei mandato Evangelium docent, etiamsi nullum fructum pariant suo labore. nec vero huc tendunt Pauli verba. sed quia dubiis ac suspensis conscientiis inutile est Verbi ministerium, quod ad homines: *in vanum currere* accipitur pro inutiliter laborare, quum non sequitur ea quae debet aedificatio. Porro hic erat fortis aries ad concutiendas infirmas conscientias, quum mentiebantur impostores, doctrinam quam praedicabat Paulus, contrariam esse doctrinae Apostolorum: ita ut multi labascerent. Non pendet quidem ab hominum consensu fidei certitudo: quin potius ita nos acquiescere convenit in nuda Dei veritate, ut neque homines, neque Angeli universi inde nos dimoveant. Rudibus tamen, et qui vixdum tenuem habent gustum sanae doctrinae, eam pectore et medullis nondum penitus imbiberunt: vix tolerabilis est tentatio, quum audiunt praecipuos doctores inter se dissidere. Imo robustos quoque interdum percellit Satan hoc artificio, quum eorum certamina et dissensiones obiicit, quos maxime unum sentire et loqui decuerat. Dici vix potest, quam multos retardaverit ab Evangelio, quam multorum fidem concusserit infausta illa de Christi corpore digladiatio: eo quod primariae auctoritatis viros cernebant adeo hostiliter pugnare de quaestione maxima. rursus non leve est stabiliendae fidei adminiculum, doctorum omnium consensus. Ergo quoniam tali astu moliebatur Satan cursum Evangelii impedire, obviam ire voluit Paulus. nam postquam apparuit, bene illi cum Apostolis omnibus convenire, sublata fuit protinus remora. nulla amplius alternatione iactati sunt animi rudium, quem sequi deberent. Hoc est igitur quod dicit: Ne periissent ante sumpti labores, et porro sine fructu pergerem: dubitationem illam sustuli, quae multos turbabat: mihine, an Petro, fidem habere deberent. uno enim consensu amplexi sumus quod semper docueram. Quodsi hodie multis tam cordi esset aedificatio, quam Paulo fuit, maiore consentiendi inter se cura tangerentur.

3. *Se neque Titus.* Alio argumento probat, nihil a se diversum sentire Apostolos: nam adduxerat ad eos hominem incircumcisum, quem agnoscere loco fratris non dubitarunt. Causam addit, cur non fuerit circumcisus: nam Circumcisio quum res media esset, potuit vel omitti vel usurpari pro aedificatione. Tenenda enim semper est illa regula: Si omnia nobis licent, ut videamus, quid expediat. ideo Timotheum circumcidit, ne offendiculum infirmis crearet eius praeputium. tunc enim agebat cum infirmis, quibus debuit parcere. Et libenter in Tito idem praestitisset: adeo nunquam fatigatus fuit in tolerandis infirmis: sed erat diversa ratio: nam calumniandae eius doctrinae occasioni imminebant quidam falsi fratres, qui statim famam sparsissent: En iste tam audax libertatis vindex, quum in conspectum Apostolorum venit, deponit illos viriles spiritus, et ferociam, qua inflatus est inter imperitos. Quemadmodum autem infirmis attemperare nos convenit: ita malignis, et qui data opera insidiantur libertati nostrae, fortiter resistendum

est. Neque enim caritatis officia nocere debent fidei: ergo carita in usu rerum indifferentium optima erit moderatrix, si modo sem per primus habeatur fidei respectus.

4. *Propter subingressos.* Duplex potest esse sensus: quod non fuerit circumcisus, quum tamen improbe id flagitarent falsi fratres, et cogere eum vellent: vel quod data opera non circumcidit eum Paulus, quia videbat statim fore ut illi traherent in calumniam. Hac enim de causa se insinuaverant in sodalitium Pauli, ut alterutrum captarent ex duobus. nempe si libere contemneret ceremonias, invidiam inde illi conflarent apud Iudaeos: sin vero abstineret in totum a libertate, protinus de illo triumpharent apud Gentes: quasi pudore confusus retractasset suam doctrinam. Hic secundus sensus mihi placet: quod Paulus, animadversis eorum insidiis, noluerit Titum circumcidere. Dicit autem, se non fuisse coactum, ut intelligant lectores, Circumcisionem per se non damnari, acsi res mala esset: verum de necessitate eius observanda pugnari. acsi diceret: Paratus fuissem circumcidere: nisi de re maiori actum fuisset. Legem enim imponere volebant: coactioni eiusmodi non fuit cedendum.

5. *Quibus ne ad horam quidem.* Haec constantia sigillum fuit Paulinae doctrinae. nam quum ei instarent falsi fratres, qui nihil aliud cupiebant, quam ipsum criminari, et ipse intrepide staret, in posterum omnem dubitationem tollebat. Neque enim insimulari iam potest, quod Apostolos fefellerit. negat igitur se vel ad momentum illis cessisse per subiectionem: hoc est, in modum subiectionis: ita ut esset opus illud quasi documentum oppressae libertatis: alioqui mansuetudine et tolerantia semper ad vitae usque finem omnibus cedere paratus fuit. *Ut veritas Evangelii.* Non erat periculum, ne libertate sua Paulus spoliaretur, etiam aliis se subiiciendo: sed aliis nocuisset exemplum. prudenter ergo consideravit, quid expediret. Ita videmus, et quatenus vitanda sint scandala, et quid semper in rebus mediis sit spectandum, nempe aedificatio. Summa est, nos fratrum esse servos: sed in hunc finem, ut simul omnes serviamus Domino, et conscientiis salva maneat sua libertas. nam quia volebant falsi fratres in servitutem adigere pios, non fuit illis mos gerendus. Veritas Evangelii accipienda pro genuina eius puritate: vel, quod idem est, pro pura et integra eius doctrina. neque enim penitus Evangelium abolebant pseudoapostoli, sed adulterabant suis commentis: ita ut iam fictum esse inciperet et larvatum. quale semper est, ubi vel paululum a Christi simplicitate deflectimus. Qua igitur fronte verum se Evangelium habere iactabunt Papistae? quod non tantum multis figmentis est corruptum: sed multis impiis dogmatibus plusquam adulteratum? Meminerimus ergo, non satis esse tenere nomen Evangelii, et qualemcunque summam, nisi solida etiam puritas maneat illibata. Ubi sunt qui fucatis moderationibus conciliare nos Papistis volunt? quasi fas sit ex religionis doctrina, sicuti ex pecunia vel praediis, aliquid decidere. Videmus, quantum ab hoc genere transactionis abhorruerit Paulus, qui negat verum esse Evangelium, nisi purum.

6. Ab iis autem qui videbantur aliquid esse (quales aliquando fuerint, nihil mea refert. personam hominis Deus non accipit, *Deut.* 10, 17. *II. Paral.* 19, 7. *Iob.* 34, 19. *Sap.* 6, 8. *Sirach.* 35, 15. *Act.* 10, 34. *Rom.* 2, 11. *Ephes.* 6, 9. *Coloss.* 3, 25. *I. Petr.* 1, 17.). nam mihi, qui videbantur esse in pretio, nihil contulerunt: 7. Imo contra, quum vidissent mihi concreditum fuisse Evangelium praeputii, quemadmodum Petro

Circumcisionis. 8. (Nam qui efficax fuit in Petro ad Apostolatum Circumcisionis, efficax fuit et in me erga Gentes) 9. Quumque cognovissent gratiam mihi datam, Iacobus et Cephas et Iohannes, qui videbantur columnae esse, dextras dederunt mihi ac Barnabae societatis, ut nos inter Gentes, ipsi vero in Circumcisionem, Apostolatu fungeremur. 10. Tantum ut pauperum memores essemus. in quo et diligens fui, ut hoc ipsum facerem.

6. *Ab iis qui videbantur.* Nondum contentus est Paulus, nisi etiam sciant Galatae, nihil eum didicisse a Petro et Apostolis. hinc superbiae sanctum virum accusant Porphyrius et Iulianus, quia tantum sibi arroget, ut nihil ab aliis discere sustineat: quia doctorem se nullo magistro vel adiutore factum iactet: quia tantopere laboret, nequo videatur inferior. Verum quisquis reputabit, quam necessaria fuerit haec iactantia, sanctam et summa laude dignam fuisse agnoscet. Nam si hoc dedisset adversariis, sub Apostolis se profecisse, duabus eos armasset calumniis. siquidem protinus dixissent: Tandem aliquid profecisti, ut corrigeres quod ante peccaveras, et pedem a temerario progressu referres. Ita primo suspecta fuisset tota superioris temporis doctrina, et diruta aedificatio. deinde in posterum quoque minus habuisset auctoritatis: quia habitus fuisset pro vulgari discipulo. Videmus ergo, ut non tam sua causa, quam asserendae doctrinae necessitate, in hanc sanctam gloriationem efferatur. Hic non est certamen ambitionis, quia nequaquam de personis agitur: sed non vult Paulus ullius hominis magnitudine obscurari suum Apostolatum, cui adiuncta erat doctrinae auctoritas. quod si ad canes illos compescendos non sufficit, eorum tamen latratum abunde refutat. *Quales aliquando fuerint.* Haec seorsum legenda sunt. nam ut scirent adversarii, ipsum non morari hominum existimationem, parenthesin istam interposuit. Caeterum varie exponunt hunc locum. Ambrosius putat obiter perstringi eorum stultitiam qui Paulo obiiciebant Apostolos ad eum deprimendum, acsi diceret: Quasi vero mihi non liceat excipere, pauperculos fuisse idiotas, qui nihil tenerent praeter artem piscandi: me vero sub Gamaliele magistro liberaliter a puero fuisse eruditum. Sed id totum omitto: quia scio, apud Deum nihili esse personas. Chrysostomus et Hieronymus durius accipiunt: quasi oblique minetur etiam primis Apostolis, in hunc sensum: Qualescunque sint, non effugient Dei iudicium, si declinent ab officio: non liberabit eos vel officii dignitas, vel hominum existimatio. Mihi haec expositio simplicior videtur, et magis consentanea menti Paulinae, ut concedat primos quidem ordine temporis fuisse: sed id sibi obesse neget, quominus gradum nunc suum pariter teneat. Non dicit sibi nihil esse curae, quales sint in praesentia, sed de praeterito tempore loquitur, quo iam erant Apostoli, ipse alienus a Christi fide. In summa, non vult ex tempore praeterito aestimationem fieri: nec proverbium illud valere in hac causa, ut, qui tempore prior est, potior sit iure. *Personam hominis.* Praeter expositiones quas iam adduxi, haec quoque tertia habet aliquid coloris, quod in mundi politia locum habent personae: in spirituali autem Christi regno facessere debent. Id plausibiliter dicitur. atqui de mundana politia sermo est, quum dicit Dominus: Non accipias personam in iudicio (Deut. 10, 17.). Sed ego in illam disputationem non ingredior: quia nihil facit ad praesentem locum. nam simpliciter intelligit Paulus, gradum honoris, in quem pervenerant Apostoli, non obstitisse, quominus a Deo vocaretur, et ex nullo fieret illis subito aequalis. quamlibet enim

magnum esset discrimen, id apud Deum nihil valuisse, qui personarum acceptione non ducitur, et cuius vocatio nullis praeiudiciis est obnoxia. Sed videri etiamnum possit hoc absque ratione dixisse: nam ut verum sit, non respiciendas esse personas in negotio Domini (sicuti hoc diligenter cavendum est), quid hoc ad Petrum et socios Apostolos, qui non sola persona erant venerabiles, sed vera sanctitate et spiritualibus donis? Nam Persona timori Dei et bonae conscientiae opponitur Act. 10, 34. 35. et I. Petri 1, 17. atque hic est communis Scripturae usus. Atqui pietas, rectus zelus, sanctimonia, et similes aliae dotes praecipuam gratiam et honorem conciliabant Apostolis. perinde vero contemptim loquitur hic Paulus, acsi nihil in ipsis fuisset praeter externas larvas. Respondeo, Paulum hic aestimare Apostolos non proprio pretio, sed ex inani adversariorum suorum iactantia. nam quo fumos suos venderent, plenis buccis intonabant nomina Petri, Iacobi et Iohannis: et reverentia quae illis deferebatur ab Ecclesia, ambitiose abutebantur ad contemptum Pauli. Non igitur hic disserit Paulus, quales sint Apostoli, nec quid de ipsis sentiat seposita contentione: sed larvas illas, quas obtendebant pseudoapostoli, refutat. Ergo sicuti postea de Circumcisione tractabit, non ex proprio sensu, sed ex falsa opinione et impia quam affinxerant impostores illi: ita etiam nunc de Apostolis pronuntiat, nihil esse apud Deum larvas, quibus in mundo splendebant. idque ex verbis patet. cur enim praeferebant illos Paulo? quoniam eum praecesserant. haec erat mera larva. Alioqui non dubium, quin Paulus pro singulari sua modestia illos ex animo suspiceret, ac dona Dei in illis oscularetur, qui alibi se minimum ex Apostolis ultro fatetur, ac indignum tam praeclaro ordine (I. Cor. 15, 9.). *Nihil* mihi *contulerunt.* Posset etiam legi: Nihil mecum contulerunt. idem enim verbum est, quod prius bis posuit. Sensus tamen est certus, quod Apostoli, audito Pauli Evangelio, suum ex adverso non protulerint (qualiter fieri solet, ubi habetur aliquid melius et perfectius), sed contenti eius expositione, doctrinam eius simpliciter et sine mora amplexi sint. ita, ut in re minime dubia, nullum inter ipsos verbum commutatum fuit. neque tamen ut priores loquendi partes sibi Paulus sumpserit tanquam praestantior, ut qui aliis formam dictent: sed fidem suam, de qua suborti erant sinistri rumores, exposuit: illi vero suo assensu probarunt.

7. *Imo contra.* Protinus *illi dederunt dextras societatis.* ergo testimonium reddiderunt eius doctrinae: idque citra exceptionem, quia nihil attulerunt contra, ut in rebus controversis fieri solet: et commune sibi cum eo Evangelium professi sunt, adeoque ipsum collegae honore et gradu dignati. Deinde conditio huius societatis fuit, quod provincias inter se partiebantur. ergo erant aequales: nihil in Paulo subiectionis. Dare dextras societatis, hic significat, habere pactam societatem. *Quum vidissent mihi concreditum.* Negat Apostolos in hoc sibi gratificatos esse, ut eorum nutu vel concessione factus sit Apostolus: sed honorem Apostolatus sibi fuisse ab illis concessum dicit, ne tollerent quod Deus dederat. Semper hoc urget, se Apostolum Dei dono et ordinatione fuisse creatum: sed hic adiungit se agnitum fuisse talem ab ipsis Apostolis: inde sequebatur, tentare istos nebulones, quod ausi non fuerant Apostoli, ne Dei electioni repugnarent. Atque hic incipit sibi vindicare quod habebant proprium ac peculiare prae aliis: nempe Apostolatum praeputii. in hoc enim differebant a reliquis Paulus et Barnabas, quod Apostoli erant destinati Gentibus. Id oraculo Dei fuerat factum: quod ratum esse Apostoli non modo passi sunt, sed etiam voluerunt: quia impium erat non parere. Videmus ergo, qualiter secundum oraculum inter se officia distribuerint: nempe ut Paulus et Barnabas Gentium essent Apostoli: alii autem

Iudaeorum. Sed videtur hoc Christi mandato adversari: quo iubentur duodecim ire in mundum universum (Marc. 16, 15.). Respondeo, hoc non restringi ad singulas eorum personas, sed finem officii describi generaliter: nempe quod publicari debeat salus cunctis Gentibus per Evangelii doctrinam. Constat enim Apostolos nunquam peragrasse orbem terrarum. imo neminem ex duodecim credibile est unquam in Europam transiisse: nam quod de Petro asserunt, nescio an fabulosum sit: sane perquam incertum est. Siquis excipiat, tamen singulorum ministerium Gentibus perinde commune esse ac Iudaeis: fateor, prout occasio tulerit. Concedo, inquam, unumquemque Apostolum munus habuisse propagandi Evangelii tam inter Gentes quam Iudaeos: neque vero ita inter se partiti sunt, ut limites haberent interpositos, quos transilire fas non esset: quemadmodum terminari solent regna, principatus, et praefecturae. Nam videmus, ut Paulus, quocunque appulerat, solenne habuerit, primo suam operam et ministerium Iudaeis offerre. quemadmodum illi inter Gentes licuit, Iudaeis se exhibere Apostolum et doctorem: ita aliis liberum fuit, quoscunque possent ex Gentibus ad Christum adducere. quo iure usus est Petrus erga Cornelium (Act. 10, 1.) et alios. Sed quia in ea regione erant reliqui Apostoli, cuius omnes fere incolae Iudaei erant: Paulus Asiam, Graeciam, et alias remotas partes circumibat: hac occasione peculiariter ordinatus est Gentium Apostolus. Imo quum Dominus initio eum segregari iuberet, voluit, ut, relicta Antiochia et Syria, trans mare et in longinquas regiones abiret Gentium causa. Ergo ordinarius eius Apostolatus fuit in Gentes, extraordinarius in Iudaeos. Contra alii Iudaeos proprie sibi sumpserunt, sed hac conditione, ut Gentibus, oblata occasione, ministerium ipsorum pateret. sed hoc posterius quasi illis extraordinarium fuit. Caeterum si Petri Apostolatus peculiariter ad Iudaeos spectabat: videant Romanenses, quo iure successionem primatus ab illo ad se trahant. Nam si Papa Romanus ideo primatum sibi vindicat, quia est Petri successor: illum in Iudaeos exerceat oportet. Praecipuus Gentium Apostolus hic Paulus praedicatur: quem negant Romanum fuisse Episcopum. itaque ut aliqua primatus sui possessione fruatur, Ecclesias ex Iudaeis acquirat. nam eum agnoscere Apostolum nos decet, qui et Spiritus sancti decreto, et totius collegii Apostolici consensu, nobis est nuncupatus. Hoc iuris qui in Petrum transfert, is et Divinam et humanam ordinationem confundit. Metonymia satis nota est in vocibus *Circumcisionis* et *Praeputii* pro Iudaeis et Gentibus: ideo praetereo.

8. *Qui efficax fuit.* Partes sibi delatas iure ad se pertinuisse asserit: quia Dominus virtutem suam exseruerat in eius ministerio. Talis autem Divinae efficaciae manifestatio, ut iam saepius vidimus, quasi sigillum est ad obsignandam doctrinae certitudinem, et sanciendum docendi munus. Porro dubium est, an efficaciam Dei referat Paulus ad successum suae praedicationis, an vero ad gratias Spiritus sancti, quae tunc dabantur credentibus. Ego non de nudo successu accipio, sed de spirituali energia, cuius alibi meminit (I. Corinth. 2, 4.). Summa est, non fuisse vanam pactionem, quam inter se habuerint Apostoli, sed iudicium Divinitus obsignatum.

9. *Quumque cognovissent gratiam.* Odiose superbum eorum fastidium traducit, quibus susque deque erat Dei gratia, quae primarios Apostolos in sui admirationem et reverentiam traxerat. minime enim ferenda erat eorum conniventia, si nescire se obtenderent quod initio perspexerant Apostoli. Hic admonemur, dandum esse locum gratiae Dei, ubicunque conspicitur, nisi velimus cum Spiritu ipso bellum gerere, qui dona sua otiosa esse non vult. Ergo gratia quam Paulo et Barnabae datam cernebant Apostoli, eos incitavit ad sanciendam ministerii societatem.

Iacobus et Cephas. Iam superius dixi, hunc fuisse Alphaei filium: neque enim frater Iohannis esse poterat, quem paulo ante occiderat Herodes. et unum fuisse ex discipulis, qui adeo prae Apostolis emineret, valde, meo iudicio, esset absurdum. Quod autem primarius fuerit inter Apostolos, Lucas etiam ostendit, qui perorationem illi tribuit, et causae definitionem in concilio, Act. 15, 13.: et 21, 18. narrat omnes Seniores Ecclesiae Ierosolymitanae ad eum fuisse congregatos. Fuisse autem *visos columnas*, non per contemptum dicit, sed citat communem opinionem: quia inde sequitur, non temere posse repudiari quod fecerunt. Quum hic quaestio sit de dignitate, mirum est, Iacobum Petro praeferri. fortassis id factum fuit, quod Ierosolymitanae Ecclesiae erat praefectus. Quod ad nomen Columnae attinet, scimus ita ferre rerum naturam, ut, qui ingenio vel prudentia, vel aliis dotibus antecellunt, ii quoque anctoritate sint superiores. In Ecclesia Dei ita res habet, ut quo quisque maiore pollet gratia, eo plus honoris deferri illi debeat. Ingratitudo enim est, imo impietas, non colere Dei Spiritum, ubicunque in suis donis apparet. deinde sicuti populus carere Pastore nequit: ita singuli Pastorum coetus moderatorem aliquem desiderant. verum semper valeat illud, ut, qui omnium est primus, sit tanquam minister (Matth. 23, 11.).

10. *Tantum ut pauperum.* Apparet, fratres qui in Iudaea erant, laborasse extrema inopia: alioqui non gravassent alias Ecclesias. Id partim accidere potuit ob varias totius Gentis calamitates: partim quod crudelius saevientibus suis tribulibus, quotidie bonis exuebantur. Aequum vero erat ipsos sublevari ope Gentilium, qui Evangelium, bonum scilicet incomparabile, illis debebant. Paulus se fideliter praestitisse dicit quod a se petierant Apostoli. detrahit ergo adversariis praetextum quem captabant.

11. Quum autem venisset Petrus Antiochiam, palam ei restiti, eo quod reprehensione dignus esset. 12. Nam antequam venissent quidam a Iacobo, una cum Gentibus sumebat cibum. quum autem venissent, subduxit ac separavit se ab illis, metuens eos qui erant ex Circumcisione. 13. Ac simulabant una cum illo caeteri quoque Iudaei: adeo ut Barnabas simul abduceretur in illorum simulationem. 14. Verum ubi vidissem, quod non recto pede incederent ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus: Si tu, quum sis Iudaeus, Gentiliter vivis, et non Iudaice: cur cogis Gentes Iudaizare? 15. Nos natura Iudaei, et non ex Gentibus peccatores: 16. Cognito, non iustificari hominem ex operibus Legis, nisi per fidem Iesu Christi: et nos in Iesum Christum credidimus, ut iustificaremur ex fide Christi, et non ex operibus Legis: propterea quod non iustificabitur ex operibus Legis omnis caro.

11. *Quum venisset Petrus.* Quisquis prudenter expendet omnes circumstantias, mihi (ut spero) assentietur, hoc accidisse priusquam pronuntiassent Apostoli, non exhibendam esse Gentibus molestiam de ceremoniis. Neque enim veritus fuisset Petrus, Iacobum offendere, vel ab eo missos: quum ea definitio fuisset ex illius sententia. porro iam longius provehitur Paulus, quod Evangelium suum asseruerit adversus Petri simulationem. Initio dixit, Evangelii sui certitudinem a Petro et Apostolis minime pendere, ut eorum arbitrio staret vel ca-

deret. Secundo dixit, approbatum fuisse ab omnibus sine ulla exceptione vel contradictione: maxime vero ab iis qui primas tenebant omnium consensu. Nunc (ut dixi) altius conscendit, Petrum abs se reprehensum fuisse, quia in contrariam partem inclinaret: qua etiam occasione in ipsam tractationem causae ingreditur. Hinc vero apparet, quam firma fuerit doctrina, cuius non modo voluntariam subscriptionem obtinuerit: sed quam constanter asseruerit adversus Petrum, et in certamine fuerit superior. quid iam ergo amplius dubitationis restat, quin pro certa et invicta veritate recipiatur? Simul illa calumnia depulsa est, Paulum vulgarem esse discipulum, procul distantem a gradu Apostolatus. ista enim reprehensio signum est aequalitatis. Fateor quidem, summos ab infimis iure reprehendi. itaque non sequitur, eos qui quempiam reprehendunt, protinus esse pares: nam libertas haec minoribus erga maiores permittitur a Deo. sed qualitas reprehensionis hic notanda est. Neque enim simpliciter Paulus reprehendebat Petrum, ut Christianus Christianum: sed id faciebat ex officio, ut vulgo loquuntur: hoc est, pro iure Apostolicae personae quam sustinebat. Atque hic altero fulmine prosternitur Romanus Papatus. praesertim vero coarguitur illa impudentia, quod Romanus Antichristus immunem se iactat a reddenda ratione, et quod universae Ecclesiae iudicio se eximit. Hic unus homo non temere, non illicita audacia, sed pro concessa sibi a Deo potestate, Petrum coram tota Ecclesia castigat: et Petrus obedienter correctioni se submittit. imo tota disputatio duorum istorum capitum nihil aliud fuit quam aperta eversio tyrannici illius primatus, quem iure Divino fundatum garriunt Romanenses. Atqui si Deum volunt habere eius auctorem, necesse est, ut novam Scripturam fabricent. quodsi professum hostem habere ipsum nolunt: necesse est duo haec capita ex Scriptura sacra expungant.

Quod reprehensione dignus. Graecum participium Reprehensum significat: sed mihi non est ambiguum, quin vice nominis positum sit pro eo qui iustam reprehensionem meretur. nam quod Chrysostomus interpretatur, prius ab aliis ortam fuisse querimoniam et accusationem, frigidum sane est. est autem Graecis usitatum, participiis dare nominum significationem: quod huic loco quadrare nemo non videt. atque hinc colligere promptum est, quam ineptum fuerit commentum Hieronymi et Chrysostomi, qui putarunt ex composito Apostolos hanc fabulam coram populo egisse. neque illis suffragatur particula *κατὰ πρόσωπον*, quae significat Petrum in os (ut aiunt) vel praesentem castigatum obmutuisse. Quod putat Chrysostomus, eos, vitandi scandali causa, colloquuturos fuisse privatim, siquid habuissent dissensionis, leve est: alia enim minora scandala huic perniciosissimo posthabenda erant, quod Ecclesia scinderetur, quod periclitabatur Christiana libertas, quod obruebatur Christi gratia. palam igitur oportuit publicum hoc peccatum corrigi. Praecipuum argumentum quo nititur Hieronymus, nimis frivolum est. Cur damnasset, inquit, in altero Paulus quod sibi laudi ducit? nam gloriatur se Iudaeis factum esse Iudaeum (I. Corinth. 9, 20.). Respondeo, longe aliud Petrum fecisse. neque enim aliter se accommodabat Iudaeis Paulus, quam salva libertatis doctrina. unde nec Titum circumcidere voluit, ut salva maneret Evangelii veritas. Petrus vero ita iudaizabat, ut Gentes cogeret in servitutem: et simul hoc quasi praeiudicio derogaret Pauli doctrinae. Non tenuit ergo modum: quia gratificandi maiorem curam quam aedificandi habuit, magisque respexit, quid Iudaeis placeret, quam quid universo corpori expediret. Rectius itaque iudicavit Augustinus, qui negat ex compacto quicquam actum fuisse: sed Paulum sincere pro Christiano zelo se opposuisse pravae et intempestivae simulationi Petri, quod eam Ecclesiae noxiam iudicaret.

13. *Nam antequam venissent quidam.* Status causae hic describitur, quod Petrus in gratiam Iudaeorum discessionem fecerat a Gentibus, ita ut ab Ecclesiae communione eas arceret, nisi, abdicata Evangelii libertate, Legis iugum subirent. Hic si tacuisset Paulus, concidebat tota eius doctrina, ruebat tota aedificatio ministerio eius comparata. ergo et animose insurgere, et acriter pugnare necesse habuit. Hic videmus, quam caute temperanda sint nostra erga homines obsequia: ne immodico placendi studio, aut praepostero offensionis metu, a recto cursu deflectamus. Id si potuit Petro accidere, quanto facilius nobis accidet, nisi sedulo caveamus?

14. *Ubi vidissem, quod non recto pede.* Quidam exponunt de Gentilibus, qui turbati Petri exemplo iam labascebant: sed magis convenit de Petro et Barnaba eorumque asseclis intelligere. Rectus ad Evangelii veritatem incessus erat, unire Gentes Iudaeis, salva vera doctrina. necessitate vero servandae Legis obstringi piorum conscientias, et silentio sepeliri libertatis doctrinam: haec erat indigna merces unitatis. *Veritatem Evangelii* hic Paulus eodem sensu accipit quo prius: cui fucum illum opponit, quo Evangelium deformabant Petrus et alii. Quod quum ita sit, minime dubitandum est, serium fuisse Paulo certamen. De doctrina optime consentiebant: sed quia, non habito doctrinae respectu, nimis serviliter Iudaeis obsequebatur Petrus, ideo claudicationis arguitur. Sunt qui alio praetextu Petrum excusent: quia magis sollicitus esse debuerit de salute Iudaeorum, Circumcisionis scilicet Apostolus: et tamen simul concedant, Paulum quoque recte fecisse, suscipiendo causam Gentium. sed stultum est defendere quod Spiritus sanctus per os Pauli damnavit. Neque vero hic agebatur hominum negotium: sed venerat in discrimen Evangelii puritas, ne Iudaico fermento inquinaretur. *Coram omnibus.* Hoc exemplo admonemur, palam castigandos esse qui publico malo peccarunt: quatenus interest Ecclesiae. Finis enim est, ne, si impunitum relinquatur eiusmodi delictum, exemplo noceat. atque id Paulus nominatim servandum in presbyteris alibi (I. Timoth. 5, 20.) docet, quatenus scilicet ob personam quam sustinent, exemplo suo gravius nocent. praesertim vero utile fuit, bonam causam quae ad omnes spectabat, ingenue coram populo defendi, quo melius testatum faceret Paulus, se lucem minime refugere. *Si tu, quum sis Iudaeus.* Oratio Pauli ad Petrum duobus constat membris. priore expostulat, quod iniquus sit erga Gentes, quia eas ad servandam Legem adigat, a qua solutus ipse esse velit. Nam praeterquam quod servare quisque legem debet, quam aliis praescribit: in hoc etiamnum gravius peccabat, quod Gentes ad Iudaismum cogeret, ipse Iudaeus libertatem sibi permitteret. Iudaeis enim, non Gentibus, data Lex est. utitur itaque argumento a minori ad maius. Porro haec erat satis dura et violenta coactio, quod Gentibus communionem renuntiabat, nisi vellent iugum Legis recipere: quae erat iniusta conditio. Ac tota quidem vis reprehensionis consistit in hoc verbo: quod a Chrysostomo et Hieronymo non fuit animadversum. liber enim erat ceremoniarum usus in aedificationem: modo non spoliarentur fideles sua libertate, nec illis necessitas imponeretur, a qua eos eximit Evangelium.

15. *Nos natura Iudaei.* Scio quibusdam videri anthypophoram: quasi anticipet Paulus in persona adversae partis quod obiicere poterat: nempe plus privilegii (ut vulgo loquuntur) habere Iudaeos: non quod a Lege immunitatem iactarent (fuisset enim plusquam absurdum, ipsos id iactare quibus Lex erat lata), sed quia deberent certis insignibus distingui a Gentibus. Id ergo neque reiicio in totum, neque tamen prorsus, ut mox patebit, recipio. Alii hoc quidem in persona Pauli dictum accipiunt, sed hoc sensu: Si Iudaeis onus Legis imponeres, magis esset rationi consentaneum: est enim illis heredi-

taria. verum neque haec expositio convenit. Est ergo potius secunda pars orationis, quae ab occupatione incipit. nam quum esset discrimen inter Iudaeos et Gentes, quod hae profanae erant et impurae, illi autem sancti, quatenus Deus ipsos in populum cooptaverat: poterant de hac praerogativa contendere Iudaei. Sed, prudenter occupando, Paulus in contrarium retorquet. nam quum Iudaei ipsi cum tota sua dignitate coacti fuissent confugere ad Christi fidem, quanto magis oportebat Gentes fide salutem consequi? Mens ergo Pauli est: Nos, qui videmur aliis praestare, qui beneficio foederis semper fuimus propinqui Deo: tamen nullam salutis adipiscendae rationem invenimus, quam credendo in Christum: cur ergo aliam praescriberemus Gentibus? Nam si necessaria esset Lex, vel prodesset suis cultoribus ad salutem: nobis maxime prodesset, quibus data fuit. quodsi nos, ea relicta, concessimus ad Christum, multo minus Gentes urgendae sunt, ut illam suscipiant. Nomen *Peccatoris* hic, ut alibi saepe, profanum significat, vel perditum et alienatum a Deo. tales erant Gentiles, qui nihil communicationis cum Deo habebant. Iudaei autem adoptione, filii Dei erant: ideoque segregati in sanctitatem. Quod dicit: Natura, non intelligit naturaliter esse immunes a corruptela humani generis: nam David qui ex progenie Abrahae descenderat, confitetur se ex impuro semine esse genitum (Psalm. 51, 7.). sed corruptioni naturae, cui obnoxii erant, superveniebat remedium gratiae, quo sanctificabantur. Quia autem promissio hereditariam benedictionem faciebat: ideo naturale vocatur hoc bonum. Sic ad Romanos (11, 16.) dicit, ex radice sancta esse progenitos. ergo quum dicit: Nos natura Iudaei, perinde valet acsi diceret: Nos sancti nascimur, non proprio quidem merito, sed quia sumus a Deo electi in populum. Nos ergo qui natura eramus Iudaei, quid fecimus? credidimus in Christum. Quis finis credendi? ut fide Christi iustificaremur. Qua de causa? quoniam convicti eramus, non posse homines consequi iustitiam ex operibus Legis. A natura igitur et effectu fidei ratiocinatur, Iudaeos Lege minime iustificari. Quemadmodum enim propriam operum iustitiam volentes stabilire, iustitiae Dei non sunt subiecti (Rom. 10, 3.): ita e converso qui in Christum credunt, peccatores se esse confitentur, et operum iustitiae renuntiant. Hic iam versatur in praecipua quaestione: imo in hac una propositione tota fere controversiae summa inclusa est: quo diligentius in praesentis loci discussionem insistere convenit. Primo notandum istud, petendam iustitiam ex fide Christi, quia operibus iustificari non possumus. iam quaeritur, quid per *opera Legis* intelligat. Papistae, ab Origene et Hieronymo decepti, tantum de umbris litem esse opinantur: imo secure definiunt. ideo semper opera Legis interpretantur ceremonias: quasi Paulus de gratuita iustitia, quae nobis a Christo donatur, non disputaret. neque enim pro absurdo habent, neminem iustificari operibus Legis: et tamen nos operum merito censeri iustos apud Deum. In summa, nullam operum moralium hic fieri mentionem ducunt. Verum contextus liquido demonstrat, legem etiam moralem comprehendi in his verbis: nam quaecunque fere subiiciet Paulus, ad moralem potius quam ad ceremonialem legem pertinent. deinde iustitiae Legis, gratuitam acceptionem qua nos dignatur Deus, perpetuo opponit. At obiiciunt adversarii, debuisse igitur sine adiectione nominari opera: nisi Paulus ad certam speciem restringere vellet. Respondeo, huius loquutionis optimam esse rationem: neque enim etiam siquis sanctitate Angelos omnes superet, ulla debetur merces operibus, nisi quia promissa est a Domino. ergo quod Legis perfectio iustitia est, ac mercedem vitae aeternae repositam habet, id ex Deo provenit, qui pronuntiat victuros qui eam impleverint. qua de re postea suo loco amplius. Deinde certamen

erat cum Iudaeis de Lege. maluit ergo Paulus cominus manus, ut ita dicam, conserendo ipsos in sua arena conficere, quam longius vagando praebere speciem tergiversantis, acsi causae diffideret. fixo igitur pede in disputatione Legis insistit. Obiiciunt secundo, tantum quaestionem de ceremoniis motam fuisse. quod et nos fatemur. Cur ergo, inquiunt, a particulari ad universalem causam transiliret Paulus? Haec sola Origeni et Hieronymo errandi occasio fuit: neque enim putabant convenire, ut, quum de solis ceremoniis contenderent pseudoapostoli, plus apprehenderet Paulus. Verum non considerarunt, hanc ipsam causam illi fuisse tam acriter pugnandi, quod dogma illud longiorem trahebat caudam, quam prima fronte prae se ferebat. neque enim tam molestum fuisset Paulo ceremonias servari, quam transferri fiduciam et simul gloriam salutis ad opera. quemadmodum quum de prohibitione carnium ad certos dies agitur, non tam spectamus, quam grave sit illud, esum carnium interdici, quam de laqueo conscientiarum solliciti sumus. Non ergo extra causam spatiatur Paulus, quum disputationem de tota Lege instituit: tametsi de ceremoniis duntaxat digladiabantur pseudoapostoli. nam ideo ceremonias urgebant, ut salutem quaererent homines in observatione Legis: quia scilicet cultum meritorium esse fingebant. quare non legem moralem illis opponit Paulus: sed solam Christi gratiam. Neque tamen in ista universali disceptatione tota Epistola consumitur: tandem enim ad ceremonias speciatim descendit. sed quia hic praecipuus erat nodus, utrum operibus an fide iustitia nobis contingeret, in primis expediri oportebat. Quoniam hodie Papistas male habet, si extorqueamus sola fide iustificari homines, gravatim concedunt sub operibus Legis moralia comprehendi. multi etiam eorum, glossa Hieronymi obiecta, belle se defunctos putant: sed contextus evincet, de lege quoque morali fieri verba.

16. *Nisi per fidem.* Non significat tantum ceremonias aut quaevis opera non sufficere, nisi accedat fidei adminiculum: sed propositioni negativae exclusivam opponit, acsi diceret: non operibus, sed sola Christi fide. Alioqui inepta esset atque ab instituto extranea sententia. nam pseudoapostoli non repudiabant Christum, neque fidem: sed postulabant ceremonias coniungi. Si eiusmodi coniunctionem recepisset Paulus, iam plenus consensus fuisset inter eos. frustra igitur Paulus tam odiosa concertatione turbasset Ecclesiam. Maneat igitur illud constitutum, hic propositionem esse exclusivam: Nos non aliter iustificari quam fide, aut: Non nisi fide iustificari: cui ista aequipollet: Nos sola fide iustificari. Unde apparet, quam pueriliter hodie ineptiant Papistae, de dictione sola nobiscum rixando: perinde acsi nostra esset. Sed Paulo scilicet theologia Papistarum ignota erat: fide hominem iustificari dictitant: partem iustitiae locant in operibus. talem dimidiam iustitiam nesciebat Paulus. nam quum nos fide iustos esse docet, quia operibus non possumus: pro confesso sumit quod verum est, nos Christi iustitiae non aliter esse capaces, quam si propriae iustitiae inopes egenique simus. Ergo aut nihil aut totum adscribi debet fidei vel operibus. de vocabulo Iustificationis, et qualiter eius causa sit fides, postea videbitur. *Non iustificabitur ex operibus Legis omnis caro.* Conscientiam Petri et aliorum prius testem citaverat. nunc magis confirmat, pronuntiando ita esse: hoc est, neminem mortalium operibus Legis adepturum iustitiam. Hoc fundamentum est gratuitae iustitiae, quum propria iustitia nudamur. Porro quemquam mortalium iustificari negans, tantundem sumit, acsi diceret excludi cunctos mortales a iustitia Legis, nec fieri posse, ut quis ad eam perveniat.

17. Porro si quaerentes iustificari in Christo, inventi sumus ipsi quoque peccatores: ergo Christus peccati minister est? absit. 18. Nam si quae destruxi, haec rursum aedifico, praevaricatorem me ipsum constituo. 19. Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo viverem: cum Christo sum crucifixus. 20. Vivo autem non amplius ego, sed vivit in me Christus: quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, et tradidit se ipsum pro me. 21. Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legem iustitia: ergo Christus gratis mortuus est.

17. *Si quaerentes.* Redit nunc ad Galatas: nequis hanc sententiam contexat cum superiori, acsi pars esset orationis ad Petrum habitae. quorsum enim his fuisset opus apud Petrum? Etsi hoc nihil ad rem vel minimum. ideo eligat quisque, utrum volet. Porro quidam affirmative legunt, inter quos est Chrysostomus: huncque faciunt sensum: Si quaerentes iustificari in Christo, nondum plene iusti sumus, sed adhuc immundi, neque sufficit nobis Christus ad iustitiam: sequitur, Christum ministrum esse doctrinae quae in peccato homines relinquit. quasi hoc absurdo proposito blasphemiae insimulet Paulus eos qui partem iustitiae Legi tribuunt. Sed quia mox sequitur vox abominantis, quam Paulus nusquam nisi interrogationibus subiicere solet: magis hoc dictum arbitror ad removendam absurditatem quae videbatur consequi. More igitur suo interrogando occupat, quasi adversariorum persona: Si hoc, inquit, affert iustitia fidei, ut nos etiam Iudaei, qui ab utero sanctificati sumus, rei censeamur et polluti: dicemusne Christum peccati auctorem esse, utpote qui vigere faciat peccati potentiam in suis? Inde oriebatur haec dubitatio, quod dixerat Iudaeos, in Christum credendo, se abdicare Legis iustitia. nam remoto Christo, Iudaei, a communi Gentium pollutione segregati, ita videntur esse quodammodo exempti numero peccatorum. Christi gratia aequat illos Gentibus: et remedium quod est utrisque commune, aequalem esse morbum ostendit. Huc facit particula *Quoque.* Nos etiam ipsi, inquit. non de quibuslibet loquitur, sed de eximiis, quales erant Iudaei. *Absit.* Merito illud reiicit. neque enim Christus peccatum detegendo quod latebat, peccati minister est, quasi, exinanita iustitia, peccato aperiat ianuam: neque etiam quasi stabiliat regnum peccati. Hoc fallebat Iudaeos, quod sibi arrogabant extra Christum aliquam sanctitatem, quae nulla erat. inde querimonia: Ergone venit Christus, ut iustitiam Legis nobis eripiat? ut faciat ex sanctis pollutos? ut nos peccato et reatui subiiciat? Negat Paulus ita esse, adeoque hanc blasphemiam cum detestatione repellit. neque enim afferebat Christus peccatum, sed revelabat: neque auferebat iustitiam, sed falsam larvam detrahebat Iudaeis.

18. *Nam si quae destruxi.* Duplex est responsio. haec prior indirecta, dum admonet, id cum tota sua doctrina pugnare: quandoquidem sic praedicaverat fidem Christi, ut peccati ruinam et abolitionem coniungeret. Nam sicut docet Iohannes Christum non venisse ad exstruendum regnum peccati, sed destruendum (I. Iohann. 3, 8.): ita Paulus hic testatur, se in Evangelio praedicando veram iustitiam restituisse, ut peccatum destrueretur. Erat igitur minime consentaneum, ab eodem interimi peccatum et instaurari. huius absurdi obiectione propulsat calumniam.

19. *Ego enim per Legem.* Sequitur directa responsio: non imputandum esse Christo quod proprium est opus Legis. neque enim opus esse Christo ad exinaniendam Legis iustitiam: quandoquidem

ipsa Lex discipulos suos occidit. acsi diceret: Vos falsa imaginatione decipitis miseros homines, quasi ex Lege vivere debeant, eoque praetextu in Lege ipsos detinetis. Evangelio interea facitis invidiam: quasi in nihilum iustitiam redigat quam ex Lege habemus. atqui Lex ipsa est quae nos sibi mori cogit. nam quum exitium nobis minitans, nihil nobis relinquat praeter desperationem, hoc modo nos expellit a sui fiducia. Facilior huius loci intelligentia petenda est ex septimo capite ad Romanos. illic enim pulcre describit Paulus neminem Legi vivere, nisi cui Lex est mortua, hoc est otiosa et sine effectu. nam simulatque Lex vivere in nobis coepit, eam nobis infligere letale vulnus quo perimus: et simul vitam emortuo prius peccato inspirare. Ergo qui Legi vivunt, nunquam senserunt vigorem Legis, ac ne gustarunt quidem, quid Lex sibi vellet: nam Lex vere percepta nos sibi mori cogit. hinc peccatum: non autem a Christo. *Mori Legi* est illi renuntiare, et ab eius imperio manumitti, ita ut nihil habeamus in ea fiduciae: nec vicissim nos sub iugo servitutis captivos teneat. *Ut Deo viverem.* Ostendit genus mortis esse optabile, ex quo invidiae materiam captabant pseudoapostoli. significat enim nos Legi nequaquam ideo mori, ut peccato vivamus, sed Deo. Vivere Deo, interdum quidem est, vitam nostram componere ad eius voluntatem; ita ut nihil aliud studeamus tota vita, quam nos illi approbare. hic autem est vivere vitam Dei (ut ita loquar): quo antitheta inter se respondeant. nam qua ratione dictum est, nos mori Legi, eadem et vivere Deo. In summa, admonet Paulus mortalem non esse mortem illam, sed potius causam melioris vitae: Deum enim ex naufragio Legis nos suscipere, eiusque gratia in aliam vitam instaurari. Alias expositiones omitto. mihi haec videtur genuina esse mens Pauli. *Cum Christo sum crucifixus.* Modum exprimit, qualiter Legi mortui Deo vivamus: quum scilicet insiti in mortem Christi, arcanam inde vim, tanquam surculus a radice, haurimus. Porro Christus chirographum Legis quod erat nobis contrarium, cruci suae affixit. ergo cum ipso crucifixi ab omni Legis maledictione et reatu liberamur. qui hanc liberationem irritam facere conatur, evacuat Christi crucem. Sed meminerimus, non aliter nos solvi a iugo Legis, quam dum efficimur unum cum Christo: quemadmodum surculus non aliter humorem a radice trahit, quam si in unam naturam coalescat.

20. *Vivo autem.* Semper mortis nomen humano sensui est odiosum. itaque postquam docuit nos cruci affixos una cum Christo, hoc quoque nobis vitale esse subiicit. Simul explicat, quid prius intellexerit per Deo vivere: quod scilicet iam non ipse vivat propria vita, sed quod ita arcana Christi virtute animetur, ut dici possit Christus in ipso vivere ac vigere. Nam ut anima corpus vegetat, sic et Christus vitam inspirat membris suis. Insignis sententia, fideles extra se vivere, hoc est in Christo. quod fieri nequit, quin veram cum ipso et substantialem communicationem habeant. Porro vivit Christus in nobis dupliciter. una vita est, quum nos Spiritu suo gubernat, atque actiones nostras omnes dirigit. altera, quod participatione suae iustitiae nos donat: ut, quando in nobis non possumus, in ipso accepti simus Deo. Prior ad regenerationem pertinet: secunda ad gratuitam iustitiae acceptionem, de qua hunc locum intelligo: quanquam, siquis de utraque accipere malit, minime repugnem. *Quod autem nunc vivo in carne.* Nulla est hic fere sententia quae non fuerit lacerata variis expositionibus. sicuti Carnem hic exponunt quidam pro naturae vitiosae pravitate: Paulus autem simplicius accipit pro vita corporali. Prompta enim alioqui fuisset alia obiectio: Tu vivis tamen vitam corpoream. ubi autem corpus hoc corruptibile functiones suas exercet, ubi cibo et potu sustinetur: haec non est coelestis Christi vita. ergo paradoxum est a ra-

tione abhorrens, quod, quum palam vivas communi hominum more, propriam tibi esse vitam negas. Respondet Paulus, id in fide consistere: quo innuit, absconditum esse arcanum ab humano sensu. Vita igitur quam fide obtinemus, non oculis apparet, sed intus percipitur in conscientia per Spiritus efficaciam. ideoque non impedit vita corporalis, quin fide possideamus coelestem vitam. Ephes. 1, 20.: Collocavit nos in coelestibus etc. Item: Iam estis cives sanctorum et domestici Dei (Ephes. 2, 19.). Item ad Philipp. 3, 20.: Politia nostra in coelis est. plenus denique est Paulus talibus testimoniis, quibus asserit, ita nos vivere in mundo, ut in coelo tamen etiam vivamus: non modo quia illic est caput nostrum, sed etiam quod iure unionis vitam habemus cum ipso communem: ut loquitur Iohann. 14, 1. *Qui dilexit me.* Haec addita sunt ad vim fidei exprimendam: nam protinus cuivis in mentem veniret haec cogitatio: Unde tanta fidei virtus, ut Christi vitam in nos transfundat? ergo hypostasin qua nititur fides, declarat Christi dilectionem et mortem: nam inde aestimandus est fidei effectus. Qui fit ergo, ut vivamus Christi fide? quia nos dilexit, et se ipsum tradidit pro nobis. amor, inquam, quo nos complexus est Christus, fecit, ut se nobis coadunaret. id implevit morte sua: nam se ipsum tradendo pro nobis, non secus atque in persona nostra passus est. proinde quicquid in Christo fides reperit, eius nos facit compotes. Quum autem dilectionis meminit, hoc ipsum significat quod docet Iohannes: Non quia priores dilexerimus eum, sed ipse dilectione sua nos praevenit (I. Iohann. 4, 10.). Nam siquibus meritis provocatus nos redemisset: causa haec diceretur. nunc autem totum adscribit Paulus dilectioni: est igitur gratuita. Notandus enim est ordo: Dilexit nos, et tradidit se pro nobis. perinde enim valet acsi dixisset: Non alia illi moriendi fuit ratio, nisi quia nos diligebat. idque quo tempore inimici eramus: quemadmodum Rom. 5, 10. docet. *Tradidit se ipsum.* Nullis verbis rite exprimi potest, quantum hoc sit. quis enim oratione assequatur, quanta sit excellentia Filii Dei? is vero se ipsum pretium nobis redimendis statuit. Sub verbo Tradendi includitur totus fructus qui ad nos redit ex morte Christi: nempe quod sacrificium est expiationis, ablutio, satisfactio etc. Neque parum energiae habet *pro me:* quia non satis fuerit, Christum pro mundi salute mortuum reputare, nisi sibi quisque effectum ac possessionem huius gratiae privatim vindicet.

21. *Non abiicio.* Subest etiam magna emphasis huic verbo: nam cuius et quam horrendae ingratitudinis est, tam inaestimabilem Dei gratiam, tantoque pretio acquisitam, contemnere? huius autem sacrilegii accusat pseudoapostolos, qui, uno Christo non contenti, alia etiam salutis subsidia ingerebant. Reiicitur enim Dei gratia, nisi, aliis omnibus renuntiantes, solum Christum amplectimur. porro quid reliquum est homini, postquam, Dei gratiam repudiando, indignum se ipsa reddidit? *Si enim per Legem. Gratis* pro Frustra capitur: hoc est, nullum esset operae pretium in morte Christi: vel, nulla mercede Christus esset mortuus. Ista enim merces est mortis, quod, peccata nostra expiando, Patri nos reconciliavit. hinc sequitur, eius gratia nos iustificari: ergo non operibus. De lege ceremoniali Papistae interpretantur: sed quis non videt ad totam Legem patere? perinde enim est acsi diceret Paulus: Si promeremur ipsi iustitiam, ergo frustra Christus passus est: nam ideo passus est, ut eam nobis acquireret. quid opus fuit aliunde nobis comparari quod dare ipsi nobis possumus? Certe si mors Christi, redemptio nostra est, ergo captivi eramus: si satisfactio, ergo eramus debitores: si expiatio, rei ergo eramus: si ablutio, eramus immundi. Itaque e converso, qui operibus suam munditiem, suam absolutionem, expiationem, iustitiam, liberationem tribuit: irri-

tam facit Christi mortem. Hic obiiciat forte quispiam, non valere argumentum adversus eos qui gratiam Christi, operibus coniungunt. quod fecisse pseudoapostolos, nemini dubium est. Stant enim simul ista duo, ex Lege esse iustitiam, et nos Christi morte redemptos esse. fateor, si concedimus partem iustitiae operibus acquiri, partem ex gratia provenire. Verum Paulo incognitam fuisse hanc theologiam, colligere promptum est: nam vel apposite disputavit contra adversarios suos, vel stulte et perperam. siquis blasphemus audeat ipsum calumniari, valida satis est defensio: iustitiam coram Deo reputari, non qualem nos homines imaginamur, sed cui nihil desit. Caeterum quia praesentis instituti non est, agere Pauli causam adversus blasphemos qui Spiritui sancto oblatrare audent: cum Papistis agamus. Rident nos, quum post Paulum ratiocinamur, frustra mortuum esse Christum, si ex operibus est iustitia. nam pulcra responsione sibi videntur instructi, quum afferunt ex suis sophistis, Christum meruisse nobis primam gratiam, hoc est occasionem merendi: et meritum mortis ipsius concurrere una cum operum satisfactionibus, ad quotidianam remissionem peccatorum. Rideant igitur Paulum, ex cuius ore loquimur: ipsum enim prius refellant oportet, quam nos. Scimus illi fuisse negotium cum hominibus qui non excluderent penitus Christi gratiam: sed dimidium salutis in operibus locarent. adversus eos sic argumentatur, frustra mortuum esse Christum, si per Legem est iustitia. sic agendo nullam certe iustitiae guttam operibus relinquit. Ab illis nihil differunt Papistae. liceat igitur et nobis ad eos refutandos Pauli argumentum usurpare.

Cap. III.

1. O stulti Galatae, quis vos fascinavit, ut non obediatis veritati? quibus ante oculos Iesus Christus depictus est, inter vos crucifixus. 2. Hoc solum volo discere a vobis: Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex praedicatione fidei? 3. Ita stulti estis, ut, exorsi a Spiritu, nunc carne consummemini? 4. Tanta passi estis frustra? si tamen etiam frustra. 5. Qui ergo subministrat vobis Spiritum, et operatur in vobis virtutes: ex operibus Legis, an ex praedicatione fidei id facit.

3. *O stulti.* Doctrinae attexit obiurgationem, vel potius inserit. Siquis autem miretur, cur non ad finem usque distulerit: illac procul dubio tam graves sententiae, quas protulit, eum incitarunt, ut subito excandesceret. Nam ubi audimus reiici Filium Dei cum suis bonis omnibus, mortem eius duci pro nihilo: quis pius animus indignatione non rumpatur? ἀνοήτους ergo, hoc est mente alienatos, pronuntiat, qui passi fuerint tanto sacrilegio se implicari. neque tantum quod se decipi passi fuerint, eos arguit, sed quadam veluti magica incantatione deludi: quod longe gravius est. innuit enim eorum lapsum dementiae magis esse quam stultitiae. Quidam ad ingenium gentis Paulum respexisse putant, quod, e Barbaris oriundi, durius tractandi essent: verum malo simpliciter ad rem ipsam referre. est enim prodigii simile, in tanta claritate Evangelii adhuc diaboli praestigiis patere locum. Nam non ideo solum fascinatos esse dicit et mente alienatos, quia non obediant veritati: sed quia tam certo, tam aperte, tam familiariter, tam efficaciter denique edocti mox deficiant. Erasmus Credendi verbum maluit: quod etsi

penitus non reiicio, contextui tamen aptius est quod reddidi: quia non accusat eos Paulus, quod initio Evangelium repudiaverint, sed quia non perstiterint in obedientia, obiurgat. *Quibus ante oculos.* Pertinet hoc (quemadmodum iam attigi) ad culpam exaggerandam: nam quo notior nobis fuit Christus, eo gravius crimen est defectionis. Dicit igitur tantam fuisse doctrinae suae perspicuitatem, ut non tam fuerit nuda doctrina, quam viva et expressa imago Christi. eam igitur habuerant notitiam quae aspectui conferri posset. Dura est Augustini expositio, et a mente Pauli remota, qui praescriptum dicit Christum, quasi a possessione depulsus foret. Alii legunt, Proscriptus: quae vox non male conveniret, si Proscribi accipias pro Palam publicari. Unde et *προγράμματα* vocant Graeci tabulas quibus possessiones venales publicantur, ut sit res exposita omnium oculis. Sed in participio *Depictus* minus est ambiguitatis: et, meo iudicio, optime quadrat. nam ut ostendat Paulus, quanta suae praedicationis energia fuerit, primum picturae ipsam comparat, quae imaginem Christi ad vivum illis expresserit: deinde hac similitudine non contentus subiungit, *Christum fuisse inter eos crucifixum.* quo significat, non debuisse plus affici praesenti mortis Christi aspectu, quam sua praedicatione. nam quod aliqui intelligunt, Galatas crucifixisse rursus Dominum et ludibrio habuisse, quum ab Evangelii puritate recesserant: vel certe praebuisse aurem, et fidem accommodasse impostoribus qui eum crucifigebant: mihi videtur coactius. Retineamus ergo sensum illum, non aliter Pauli doctrina edoctos fuisse de Christo, acsi fuisset illis ostensus in tabula, imo inter ipsos crucifixus. Talis repraesentatio nulla eloquentia, nullis rhetorum coloribus fieri potest, nisi adsit illa Spiritus efficacia, de qua dictum fuit in utraque ad Corinthios. Itaque qui rite Evangelii ministerio defungi volent, discant non tantum loqui et declamitare: sed etiam penetrare in conscientias, ut illis Christus crucifixus sentiatur, et sanguis eius stillet. Ubi tales Ecclesia pictores habet, minime amplius indiget ligneis et lapideis, hoc est mortuis simulacris: minime picturas ullas requirit. et certe tunc primum simulacris et picturis apertae fuerunt templorum fores apud Christianos, quum partim obmutuissent Pastores, essentque mera idola: partim ita frigide et perfunctorie pro suggestu pauca verba facerent, ut penitus exstincta esset vis et efficacia ministerii.

2. *Hoc solum volo.* Nunc de integro rationibus causam suam confirmat. Prima est ab illorum experimento. reducit enim illis in memoriam, qualia fuerint exordia Evangelii apud ipsos. Spiritum receperant audito Evangelio: ergo fidei, non Legi, debebant acceptum referre hoc bonum. Hoc eodem argumento utitur Petrus, quum apud fratres excusat, quod incircumcisos baptizaverit. Item Paulus ipse et Barnabas in disceptatione quam Ierosolymis de hac re habebant (Act. 15, 2. 7.). Constat igitur ingratos esse qui doctrinae non acquiescant, cuius beneficio acceperant Spiritum sanctum. Quod illis responsionem defert, non dubitationis, sed maioris fiduciae signum est. fateri enim cogebantur verum id esse, propria experientia convicti. *Fidem* hic metonymice appellat Evangelium, quod alibi (Rom. 3, 27.) vocat doctrinam fidei: quia illic nobis proponitur mera Dei gratia in Christo, sine operum meritis. *Spiritum* hic pro Gratia regenerationis, quae communis est omnium fidelium, accipio. quanquam siquis malit accipere pro donis particularibus, quibus tunc Dominus Evangelii praedicationem ornabat, per me erit liberum. Siquis obiiciat, non omnibus datum hoc modo fuisse Spiritum: respondeo, sufficere ad Pauli intentionem, quod Galatae sciebant, cum Pauli doctrina apparuisse in Ecclesia sua Spiritus sancti virtutem, et in communem aedificationem gratiis Spiritus varie fuisse donatos fideles. Si rursum obiiciatur, gratias illas non

fuisse certa signa adoptionis, ideo nihil valere ad praesentem causam: respondeo, satis esse, quod Dominus Pauli doctrinam visibilibus Spiritus sui donis confirmasset. Sed alterum illud simplicius est, quod communi adoptionis beneficio insigniti fuerant, antequam isti impostores sua additamenta ingererent. Ita etiam Ephes. 1, 13. loquitur: Audito Evangelio Dei veraci obsignati estis Spiritu etc.

3. *Ita stultis estis, ut.* Hic etiam dubium est, quid per *Spiritum*, quid per *Carnem* intelligat. variant interpretes. mihi videtur allusisse Paulus ad id quod dixerat de Spiritu, acsi dixisset: Quum Evangelii doctrina Spiritum sanctum vobis attulerit: ergo exordium vestrum fuit spirituale. nunc autem in deterius lapsi estis: quasi qui ex Spiritu in carnem labuntur. Carnem ergo vel pro rebus externis posuit et caducis, quales sunt ceremoniae, praesertim quum a Christo separantur, vel pro mortua et caduca doctrina. est autem absurdum, ut praeclaris initiis non respondeant progressus.

4. *Tanta passi estis.* Aliud argumentum: quum tam multa passi fuerint Evangelii nomine, ut ne id totum nunc momento perdant. imo per modum exprobrationis rogat, an velint sibi periisse tot praeclara certamina quae pro fide sustinuerant. nisi enim recta fides illis tradita fuisset a Paulo, temeritatis erat, pro malae causae defensione quicquam pati. at vero experti fuerant Deum sibi adesse in persequutionibus. onerat igitur invidia pseudoapostolos, qui Galatas tam pretiosis ornamentis spoliabant. Caeterum temperandae acerbitatis causa additur correctio, *si tamen frustra:* qua ipsorum animos erigit: ut meliori spe concepta ad resipiscentiam aspirent. Hic enim omnium castigationum est finis, non praecipitare in desperationem homines, sed in melius animare.

5. *Qui ergo subministrat.* Iam non de gratia regenerationis, sed de aliis donis Spiritus loquitur. esse enim diversum argumentum a superiori, ordo ipse demonstrat: quia aliud argumentum interposuit. Admonet igitur, omnes Spiritus sancti dotes quibus excellebant, esse Evangelii fructus, et quidem ore suo apud eos praedicati. ergo illis se spoliabant, quum relicto Evangelio in aliud doctrinae genus transvolarent. Rursus quanti aestimabant dona illa, curare etiam debebant, ut mordicus retinerent Evangelium. eiusmodi donis adiungit virtutes, hoc est miracula.

6. Quemadmodum Abraham credidit Deo, et imputatum est illi in iustitiam (*Genes.* 15, 6. *Rom.* 4, 3. *Iacob.* 2, 23.). 7. Cognoscite ergo, quod qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahae. 8. Scriptura autem, quia praevidebat, quod ex fide iustificet Deus Gentes, ante evangelizavit Abrahae: In te bedicentur omnes Gentes (*Genes.* 22, 18.). 9. Itaque qui ex fide sunt, benedicuntur cum fideli Abraham.

Postquam eos rebus ipsis convicit et experientia, nunc ad Scripturae testimonia descendit. Primo Abrahae exemplum adducit. tametsi autem non semper adeo firma sunt argumenta ab exemplis, hoc tamen validissimum est: quia neque in re neque in persona quicquam est discriminis. nam neque plures sunt aditus ad iustitiam: et ideo pater omnium fidelium Abraham vocatur, quia commune est omnium exemplar. imo in eius persona nobis praescripta est universalis regula obtinendae iustitiae.

6. *Quemadmodum.* Subaudienda est adversativa particula Quin potius: nam quum interrogasset, voluit subito praecidere ansam dubitationi. vel certe vox Quemadmodum ad proximum duntaxat refertur: nempe quod ex auditu fidei haberent subministrationem Spi-

ritus et virtutum. acsi diceret, lucere in gratia ipsis collata similitudinem cum Abraham. *Credidit Deo.* Hoc testimonio probat tam hic quam quarto capite ad Romanos, homines fide iustificari: quia fides Abrahae fuerit imputata ad iustitiam. Primo breviter tenendum est, quid significet hic fides Paulo: deinde, quid iustitia: tertio, cur fides censeatur causa iustificationis. Fides non pro quavis persuasione capitur, quam habere possent homines de veritate Dei. nam ut centies fidem habuisset Cain Deo poenam sibi denuntianti, nihil hoc ad consequendam iustitiam. Credendo ideo iustificatus est Abraham: quia, quum promissionem a Deo haberet paterni favoris, eam certo amplexus sit. ergo fides hic relationem habet ac respectum ad tale verbum Dei, quo freti homines, acquiescere in ipso possint. Quod ad nomen *Iustitiae* spectat, notanda est Mosis loquutio. nam quum dicit, Abrahae fuisse imputatum in iustitiam, quod credidit, eo significat, iustum esse qui talis apud Deum censetur. Quum autem iustitiam in se repositam non habeant homines, imputatione hanc adipiscuntur: quia Deus fidem illis fert acceptam pro iustitia. ergo iustificari fide dicimur, non quia fides habitum aut qualitatem in nos transfundat: sed quia Deo sumus accepti. Cur autem fidei tribuitur tantus honor, ut vocetur causa iustitiae nostrae? primo sciendum est, esse causam instrumentalem duntaxat: nam, proprie loquendo, iustitia nostra nihil aliud est quam gratuita Dei acceptio, in qua fundata est nostra salus. sed quia Dominus testimonium nobis amoris sui et gratiae per Evangelium reddendo illam, quam dixi, iustitiam nobis communicat: ideo fide illam percipimus. Ergo quum fidei tribuimus hominis iustificationem, non de causa principali disputamus: sed tantum notamus modum quo perveniunt homines ad veram iustitiam. Iustitia enim haec merum est Dei donum, non qualitas quae in hominibus haereat: sed fide tantum possidetur. neque id merito fidei, ut sit quasi debita merces: sed quia fide recipimus quod Deus ultro donat. proinde omnes istae loquutiones peraeque valent, Iustificari nos Dei gratia, Christum esse iustitiam nostram, Dei misericordiam causam esse nostrae iustitiae, Iustitiam morte et resurrectione Christi nobis acquisitam, Nobis iustitiam conferri per Evangelium, Nos fide consequi iustitiam. Unde apparet, quam pueriliter errent qui propositiones istas conciliare volunt, nos fide et operibus simul iustificari: nam qui fide iustus est, ille, propriae iustitiae inops et vacuus, in solam Dei gratiam recumbit. Atque haec est ratio, cur Paulus ad Romanos (4, 2.) concludat, Abraham destitui gloria apud Deum, quia fide adeptus sit iustiam. neque enim dicitur imputatam illi fuisse fidem in partem iustitiae, sed in iustitiam simpliciter. ergo in solidum fides illi pro iustitia fuit. Porro fides nihil intuetur praeter Dei misericordiam et Christum mortuum ac suscitatum. Ergo a causa iustificationis excluditur omne operum meritum, quum tota assignatur fidei. Fides enim, quatenus Dei gratuitam bonitatem, Christum cum omnibus suis bonis, testimonium adoptionis nostrae, quod in Evangelio redditur, in se continet: in universum Legi, meritis operum, et hominum dignitati opponitur. nam quod ceremoniis tantum opponi putant sophistae, nullo negotio contextus disputationis mox coarguet. Meminerimus ergo, qui fide iusti sunt, eos extra se iustos esse, nempe in Christo. unde etiam inepta quorundam cavillatio refellitur, qui Paulum eludunt: quia Moses iustitiam appellet probitatem: atque adeo nihil aliud significet, quam Abraham fuisse habitum probum virum, quia Deo crediderit. Tales vertiginosos spiritus hodie suscitat Satan, qui obliquis calumniis, tanquam cuniculis, Scripturae certitudinem subruant. At vero Paulus, qui sciebat Mosem non docuisse illic pueros grammaticam, sed de iudicio Dei loquutum esse, non immerito nomen *Iustitiae* theologice accepit.

neque enim ea ratione, qua probitatis laudem habemus apud homines, coram Deo iusti censemur: sed quum afferimus perfectam Legis obedientiam. Nam iustitia transgressioni Legis etiam in minimo apice opponitur. eam quia non habemus a nobis, Deus nobis gratuito donat. Verum hic Iudaei Paulum exagitant, quod perperam Mosis verba in suum commodum detorserit. neque enim illic de Christo tractat Moses, aut de vita aeterna: sed terrenae modo promissionis meminit. A Iudaeis quoque non procul absunt Papistae: nam etsi Paulum non audent insectari, tamen eius intentionem prorsus evertunt. Respondeo, Paulum hic pro confesso sumere quod indubium axioma est apud Christianos, quascunque promissiones Abrahae dedit Dominus, primae illius fuisse appendices: Ego sum Deus tuus, Merces tua magna nimis, Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (Genes. 17, 1. 15, 1. 22, 17. 18.). Itaque quum audiret Abraham: Erit semen tuum sicut arena maris etc. in hoc verbo non substitit, sed ipsum potius includebat in gratia adoptionis, tanquam partem in toto. quinetiam quaecunque promissio data esset, illam non aliter recipiebat, quam testimonium paternae Dei gratiae, ut inde salutis fiduciam apprehenderet. Nam et in hoc ab infidelibus differunt filii Dei, quod illi quidem Dei beneficiis communiter cum iis fruuntur, sed tamen instar pecudum ea ingurgitant, neque altius respiciunt: hi vero, quia promissionibus sanctificata esse beneficia omnia norunt, Deum in illis agnoscunt Patrem. Ita fit, ut semper dirigantur ad spem vitae aeternae: quia a fundamento incipiunt, hoc est a fide suae adoptionis. Non ergo iustificatus est Abraham, quia tantum de multiplicatione seminis Deo crediderit: sed quia Dei gratiam amplexus est, fretus Mediatore promisso, in quo omnes Dei promissiones sunt Etiam et Amen: quemadmodum alibi docet idem Paulus (II. Cor. 1, 20.).

7. *Cognoscite ergo.* Vel *Cognoscitis.* nam utrique modo convenit Graeca terminatio: sed quia idem manet sensus, parum refert, utrum legas, nisi quod Vetus translatio, quam sequutus sum, *plus energiae* habet. Eos porro dicit esse ex fide, qui, abdicata operum fiducia, in sola Dei promissione acquiescunt. Siquis roget, quo auctore ita exponamus: eodem ipso. nam ad Romanos (4, 4.) ita scribit: Operanti non gratis datur, sed redditur merces: nullum autem opus habenti, quum nihil debeatur, imputatur fides in iustitiam. Ergo esse *ex fide* est locare suam iustitiam et fiduciam salutis in Dei misericordia. Tales esse filios Abrahae, infert ex superiore sententia. nam si Abraham fide iustificatus est: quicunque eius filii esse volunt, in fide simul consistere oportet. Praeteriit autem, quod facile subaudiebatur, nemini locum patere in Ecclesia, qui non sit Abrahae filius.

8. *Scriptura autem, quia praevidebat.* Quod indefinite dixerat, nominatim ad Gentes nunc extendit: erat enim res nova et insolens, Gentium vocatio. Itaque de modo dubitabatur, quo vocandae essent. Circumcisio videbatur requiri et observatio Legis: alioqui exclusas esse a participatione foederis. Ostendit autem Paulus contra, fide ipsas pervenire ad benedictionem, et fide inserendas in familiam Abrahae. unde id probat? quia dictum est: *In te benedicentur* etc. haec verba procul dubio sonant, instar Abrahae oportere omnes benedici: nam est commune exemplar, imo etiam regula. ipse autem fide consequutus est benedictionem: ergo eadem est omnium ratio. Magna igitur emphasis subest in vocabulo *Fidelis.* perinde enim valet acsi diceret: Non cum Abraham circumciso, vel Legis operibus praedito, vel Hebraeo, vel propria dignitate subnixo, sed sola fide adepto benedictionem. nulla enim personae qualitas in rationem hic venit, sed sola fides. Nomen Benedictionis

varie accipitur in Scriptura: sed hic pro Adoptione capitur in hereditatem aeternae vitae.

10. Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledictione sunt. scriptum est enim (*Deut.* 27, 26.): Maledictus omnis qui non permanet in omnibus quae scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea. 11. Quod autem in Lege nemo iustificetur apud Deum, patet, quia iustus ex fide vivet (*Habac.* 2, 4. *Rom.* 1, 17. *Hebr.* 10, 38.). 12. Lex autem non est ex fide, sed: Qui fecerit haec homo, vivet in ipsis (*Levit.* 18, 5.). 13. Christus nos redemit e maledictione Legis, factus pro nobis maledictio (scriptum est enim: Maledictus omnis qui pependerit in ligno, *Deut.* 21, 23.). 14. Ut in Gentes benedictio Abrahae perveniat per Christum Iesum: quo promissionem Spiritus accipiamus per fidem.

10. *Quicunque sub operibus.* Argumentum est a repugnantibus: nam ex eodem fonte non prodeunt calidum et frigidum. Lex universos mortales sub maledictionem includit. frustra igitur ex ea petitur benedictio. *Ex operibus Legis* eos vocat, qui in illis constituunt salutis fiduciam. nam formulae istae loquendi semper ad statum quaestionis referri debent. scimus autem, hic disputari de causa iustitiae. Qui ergo iustificari volunt Legis operibus, omnes esse maledictioni obnoxios pronuntiat. sed unde id probat? Legis sententia est, Omnes qui ullam Legis partem fuerint transgressi, maledictos esse. nunc videamus, an quisquam sit mortalium qui Legi satisfaciat. atqui constat, neminem unquam fuisse inventum nec inveniri posse. omnes ergo ad unum hic damnantur. Deest autem hic minor et conclusio: nam integer syllogismus hic esset: Quisquis in aliqua parte Legis defecerit, maledictus est. omnes hoc reatu tenentur obstricti: omnes igitur maledicti sunt. Porro non staret argumentum hoc Pauli, si vires nobis suppeterent ad implendam Legem. nam statim in minori daretur enstasis. Ergo vel Paulus stulte ratiocinatur, vel hominibus impossibile est Legem implere. protinus enim exciperet adversarius: Fateor omnes transgressores maledictos. quid tum? reperientur qui Legem observent. est enim hominibus libera electio boni et mali. Sed Paulus extra controversiam hic ponit quod Papistae hodie pro exsecrabili dogmate habent: homines viribus destitui ad servandam Legem. Ita audacter concludit, maledictos esse omnes, quia sit omnibus praeceptum, Legem in solidum servare: nempe quia in hac naturae corruptione deficit eos facultas. Hinc colligimus, quod Lex maledicit, esse accidentis, sed perpetui et inseparabilis. nam a benedictione quam nobis proponit, arcet nos naturae nostrae vitiositas. restat igitur sola maledictio.

11. *Quod autem in Lege nemo iustificetur.* Iterum a contrariorum comparatione argumentatur, hoc modo: Si fide iusti sumus: ergo non ex Lege. sed fide sumus iusti: ergo non ex Lege. Minorem probat testimonio Habacuc, quod etiam citat 1, 17. capite ad Romanos: maiorem vero diverso modo iustificationis. Lex enim tunc demum iustificat, siquis impleat quicquid praecipit, fides autem iustificat eos qui destituti operum meritis in solum Christum recumbunt. Haec simul non possunt convenire: iustificari proprio merito et aliena gratia: ideo alterum evertitur ab altero. Haec summa est: nunc singula membra exsequamur. *Iustus ex fide vivet.* Quia locum hunc exposuimus in Epistola ad Romanos, nunc

repetere non erit opus quicquid ad eius expositionem pertinet. Illic certe Propheta arrogantem carnis fiduciam verae fidei opponit. hac iustos victuros pronuntiat: quo significat, non ad tempus eos modo sustentari, ut adveniente aliqua procella ruant: sed in perpetuum tempus stare, ut ne in media quidem morte desinant vivere. Ita nihil proficiunt subsannatores suis calumniis, quum allegant, Prophetam illic latius accipere Fidei nomen, quam Paulum hoc loco. nam simpliciter fidem vocat tranquillam conscientiae certitudinem, quae solo Deo nititur. ergo apposite usus est Paulus hoc testimonio.

12. *Lex autem non est ex fide.* Certum est, Legem cum fide non pugnare: alioqui Deus ipse sibi esset dissimilis: sed illuc semper redeundum est, Paulum loqui prout ferebat praesentis causae circumstantia. Ergo repugnantia Legis et fidei est in causa iustificationis. facilius enim aquam igni copulabis, quam haec duo concilies: homines fide et Lege esse iustos. Lex ergo non est ex fide: hoc est, rationem iustificandi hominis a fide prorsus alienam habet. *Sed qui fecerit haec.* Diversitas in eo est, quod homo, Legem implendo, iustus censetur iustitia legali. quod Mosis testimonio probat. Quae autem erit fidei iustitia? eam definit capite ad Romanos 10, 9.: Si credamus Christum esse mortuum pro peccatis nostris etc. Neque tamen inde sequitur, vel otiosam esse fidem, vel fidelibus vacationem esse a bonis operibus. nam hic non quaeritur, an fideles servare Legem, quoad possunt, debeant (quod extra dubium est), sed an operibus acquirant iustitiam: quod est impossibile. Porro siquis obiiciat: Quum Deus vitam promittat Legis factoribus, cur negat Paulus illos esse iustos? responsio facilis est: ideo nullos esse iustos operibus Legis, quia nemo est qui illa faciat. Nam factores Legis siqui essent, iustos esse concedimus. sed quia illic pactum est conditionale, ideo excluduntur omnes a vita: quia nemo iustitiam quam debebat, praestat. Tenendum autem memoria est quod prius admonui, Legem facere non qui ex parte obediunt, sed qui omnes implent iustitiae numeros: a qua perfectione longissime distant omnes.

13. *Christus nos redemit.* Fecerat omnes qui sub Lege sunt, maledictioni obnoxios. inde oriebatur magna difficultas, quod Iudaei eximere se non poterant a maledictione Legis. proposito igitur remedio nodum hunc solvit, docens nos esse liberatos per Christum. quo etiam magis intentionem suam confirmat. Nam si ideo salvi sumus, quia sumus a maledictione Legis liberati: ergo non ex Lege iustitia. deinde modum quoque liberationis adiungit. *Scriptum est: Maledictus omnis qui suspensus fuerit in ligno.* Christus fuit suspensus: ergo maledictionem illam subiit. iam vero certum est, non sua causa supplicio hoc fuisse perfunctum: sequitur ergo, vel frustra fuisse crucifixum, vel nostram maledictionem illi esse impositam, ut ab ea solveremur. Non dicit autem Christum fuisse maledictum, sed maledictionem, quod plus est. nam significat omnium maledictionem in ipso fuisse inclusam. Sicui hoc videtur durum, pudeat etiam ipsum crucis Christi, cuius confessione gloriamur. neque enim nesciebat Deus, qualis futura esset mors Filii sui, quum hoc pronuntiabat: Maledictus omnis qui pependerit in ligno. Sed obiiciat quispiam: Qui fit, ut Filius Patri dilectus maledicatur? Respondeo, duo consideranda esse non tantum in persona Christi, sed etiam in humanitate ipsius. alterum, quod erat Agnus Dei immaculatus, plenus benedictione et gratia: alterum, quod personam nostram susceperat: ideoque peccator erat et maledictionis reus, non tam in se quidem quam in nobis: sed tamen ut necesse haberet nostro nomine defungi. Itaque neque extra Dei gratiam esse potuit, et tamen sustinuit iram eius. nam qualiter Patrem, quem habuisset infestum, et cui fuisset exosus, reconciliare nobis poterat?

ergo semper voluntas Patris in illo acquievit. Rursus quomodo ab ira Dei nos liberasset, nisi eam a nobis transtulisset in se ipsum? ideo percussus fuit propter peccata nostra, et Deum expertus est tanquam iratum iudicem. Haec est stultitia crucis, Angelis etiam admiranda (I. Cor. 1, 18.): quae non tantum superat, sed absorbet etiam omnem mundi sapientiam.

14. *Ut in Gentes benedictio.* Propius ad suum institutum accommodat quod dixit, Nos liberatos esse per Christum a maledictione Legis: nempe benedictionem Abrahae promissam in eo fundatam esse: et proinde ad Gentes pervenire. Nam si Iudaeos oportet a Lege liberari, ut fiant Abrahae heredes, quid Gentes impediet, quominus potiantur eodem bono? Deinde si in solo Christo est ista benedictio, sola est fides in Christum, quae nos facit eius participes. *Ut promissionem spiritus.* Promissionem spiritus accipio pro spirituali, more Hebraico. quanquam enim ista promissio ad Novum testamentum pertinet: Effundam de Spiritu meo super omnem carnem (Iesai. 44, 3.): Paulus tamen hoc loco aliud respexit. Spiritum enim mihi videtur opponere rebus omnibus externis: neque ceremoniis duntaxat, sed carnali etiam generationi: ut personae hic nullum habeant locum. Ergo ex natura promissionis demonstrat, Iudaeos nihil differre a Gentibus: quia, si spiritualis est, sola fide percipitur.

15. Fratres, (secundum hominem dico) Hominis licet pactum, tamen si sit comprobatum, nemo reiicit, aut addit aliquid. 16. Porro Abrahae dictae sunt promissiones, et semini eius: non dicit: Et seminibus, tanquam de multis, sed tanquam de uno: Et semini tuo, qui est Christus. 17. Hoc autem dico: pactum ante comprobatum a Deo erga Christum Lex, quae post annos quadringentos et triginta coepit, non facit irritum, ut abroget Promissionem. 18. Nam si ex Lege hereditas, non iam ex Promissione. atqui Abrahae per Promissionem donavit Deus.

15. *Secundum hominem.* Pudorem illis incutere voluit hac voce. est enim nimis indignum et turpe, Deum minus habere auctoritatis apud nos, quam hominem mortalem. quod ergo stipulatur, ne minus auctoritatis deferant sacro Dei foederi, quam communibus hominum pactis tribui solet, Deum hominibus non aequat. nam interea relinquit illis considerandum, quantum inter Deum et homines intersit. *Hominis licet pactum.* Argumentum est a minori ad maius. hominum contractus absque controversia rati habentur: quanto magis quod statuit Deus? Porro ubi Latini Testamentum legunt, Graece est apud Paulum διαθήκη, quo verbo saepius Graeci testamentum significant: interdum etiam quemlibet contractum. Quanquam usitatior est numerus pluralis in secundo sensu. Parvi interest, quantum ad praesentem locum, contractumne an testamentum exponas. Alia est ratio in Epistola ad Hebraeos (7, 22.), ubi Apostolus procul dubio ad testamenta alludit. hic malim simpliciter accipere pro foedere quod Deus pepigit. nam simile, quo pugnat Apostolus hic, testamento non tam proprie conveniret quam foederi. Sequamur ergo hoc, Apostolum ab humanis pactionibus ratiocinari ad solenne illud foedus quod Deus cum Abrahamo pepigit. Nam si illis constat sua firmitas, ut ne superaddere quidem liceat: quanto magis hoc inviolabile manere decet?

16. *Abrahae dictae sunt.* Antequam persequatur suum argumentum, aliquid inserit de substantia foederis: nempe solo Christo

suffultum esse. quodsi Christus fundamentum est pactionis: sequitur ergo esse gratuitam. atque etiam hoc sibi vult per nomen *Promissionis.* Nam sicuti Lex respectum habet ad homines et ipsorum opera: sic promissio ad Dei gratiam et fidem. *Non dicit: Et seminibus.* Ut probet, de Christo Deum illic loqui, admonet, numero singulari certum aliquod semen fuisse designatum. Saepe autem miratus sum, Christianos, quum viderent tanta protervia vexari hunc locum a Iudaeis, non accuratius restitisse. omnes enim leviter praetereunt, quasi per regionem pacatam. Atqui multum habet coloris eorum obiectio. nam quum זרע, vel semen, nomen sit collectivum: videtur inepte facere Paulus qui urgeat unum hominem indicari hac voce, sub qua tota Abrahae progenies comprehenditur loco nuper citato: Erit semen tuum sicut arena maris et stellae coeli. itaque, quasi convicta falsitate, nobis fastuose insultant. Eo magis nostros miror hic tacuisse: quum non desit firma defensio ad refutandam ipsorum calumniam. nam in ipsis filiis Abrahae iam coepit talis divisio, ut alter ex filiis resectus sit ex familia. In Isaac vocabitur tibi semen (Genes. 21, 12.): ergo Ismael non censetur. Veniamus ad secundum gradum. an concedent Iudaei, posteros Esau esse benedictum semen? imo contendent patrem ipsorum expunctum fuisse: quanquam esset primogenitus. et quot populi ex stirpe Abrahae prodierunt, qui locum in vocatione hac nullum obtinent? Duodecim tandem Patriarchae, totidem fuerunt capita: non quia ex progenie Abrahae descenderant, sed quia speciali Dei electione erant ordinati. nam ex quo abductae fuerant decem tribus, quam multa millia sic degeneraverunt, ut nomen in semine Abrahae nullum obtineant? Postremo etiam tribus Iuda periclitata est: ut in exiguo populo vera benedictionis successio maneret. Atque ita praedictum fuerat ab Iesaia (10, 21.): Reliquiae tantum salvae fient. Hactenus nihil dixi quod Iudaei non fateantur. Respondeant igitur mihi: qui fit, ut potius tredecim tribus ortae ex duodecim Patriarchis semen Abrahae fuerint, quam Ismaelitae vel Idumaei? cur nunc hoc nomine soli glorientur, alios tanquam adulterinum semen reiiciant? Iactabunt quidem id se consequutos esse suo merito: verum Scriptura ex adverso reclamat, totum ex Dei vocatione pendere. nam semper ad illam praerogativam redeundum: In Isaac vocabitur tibi semen. Huius praerogativae continua series valere debuit usque ad Christum. nam Dominus promissionem Abrahae factam, postea in Davide quasi postliminio revocavit. Paulus ergo non singulari numero nititur, ut de uno homine dictum hoc fuisse probet: sed tantum ut ostendat nomen seminis in aliquo residere qui non tantum natus sit ex Abraham secundum carnem, sed etiam Dei vocatione ad hoc ordinatus. id Iudaei si infitientur, nihil aliud quam se ridiculos sua pertinacia facient. Caeterum quia ex iisdem verbis etiam colligit Paulus, pactum in Christo initum fuisse vel erga Christum: discutiamus, quid valeat ista loquutio: In semine tuo benedicentur omnes Gentes. Iudaei cavillantur, comparationem significari: quasi semen Abrahae infaustis ominibus et precationibus exemplar sit futurum. quemadmodum e converso maledicere in Sodoma vel Israele, significat, in formulis exsecrationum usurpare Sodomae vel Israelis nomen. Fateor hoc interdum esse verum, sed perpetuum esse nego: nam Benedicere se in Deo, aliud est, etiam concedentibus Iudaeis. Quum ergo loquutio sit ambigua, et nunc causam, nunc comparationem significet: quoties occurrit, ex circumstantia loci exponenda est. Porro constat nos maledictos esse omnes natura. benedictio cunctis gentibus promissa est in manu Abrahae. an omnes promiscue ad eam perveniunt? minime certe: sed ii solum qui aggregantur ad Messiam. nam tunc fiunt unus populus, quum in unum corpus, Messiae auspiciis et sub eius ductu, colliguntur. Quisquis igitur sepo-

sita contentione verum inquiret, facile agnoscet, causam hic notari, non nudam comparationem. unde sequitur, Paulum non immerito dicere, Pactum fuisse initum in Christo, vel respectu Christi.

17. *Lex quae post annos quadringentos.* Si Origenem et Hieronymum audiamus, et omnes Papistas: nihil negotii erit in refellenda hac ratione. Sic enim disputat Paulus: Promissio data est Abrahae quadringentis et triginta annis ante latam Legem: ergo Lex quae supervenit, non potuit promissionem abolere. hinc concludit, ceremonias non esse necessarias. Atqui siquis exciperet, esse Sacramenta in fidei conservationem data: cur eas a promissione disiungeret Paulus? sic autem disiungit, ut in certamen committat. Proinde altius quiddam in ceremoniis considerat: nempe effectum iustificationis, quem illis tribuebant pseudoapostoli, et conscientiarum obligationem. imo occasione ceremoniarum de fide et operibus in universum disserit. Nisi enim ageretur de acquirenda iustitia, de operum merito, de illaqueandis conscientiis: bene starent ceremoniae cum promissione. Quid ergo sibi vult haec promissionis abolitio, adversus quam pugnat Apostolus? nempe quia negabant impostores, gratis promissam esse salutem hominibus, et obtineri fide: sed ceremonias urgebant, tanquam necessarias ad illam promerendam: ut mox videbitur. Redeo ad verba Pauli. Lex, inquit, promissione est posterior: ergo illam non abrogat. nam pactum semel sancitum, inviolabile manere debet. Iterum repeto: Nisi promissionem gratuitam intelligas, supervacua erit sententia. nam Lex et promissio non pugnant, nisi in causa iustificationis, quod illa hominem iustificat operum merito, haec gratuito iustitiam donat. et clare etiam se exponit, quum *Pactum* vocat in Christo fundatum. Verum hic insurgent Papistae: nam promptum illis erit hoc argumentum eludere. Nos non amplius, dicent, veteres ceremonias requirimus: facessant e medio: nihilominus iustificatur homo lege morali. nam haec foedus Dei cum Abraham praecessit, creata scilicet una cum homine. ita aut frivola erit Pauli argumentatio, aut contra solas ceremonias valebit. Respondeo, Paulum considerasse id quod erat, nullam mercedem operibus deberi nisi ex Dei pacto. ita etiamsi fateamur Legem iustificare: tamen ante Legem non poterant homines salutem promereri operibus, quia nullum erat pactum. Nihil affirmo quod non concedant scholastici theologi. neque enim opera docent intrinseca dignitate meritoria esse salutis, sed acceptatione Dei (ut loquuntur) et ratione pacti. Ergo ubi nullum Dei pactum, nullum acceptationis testimonium intercedit: nulla quoque opera ad iustitiam sufficient. quare belle procedit Pauli ratiocinatio. Duplex, inquit, pactum fuit Dei cum hominibus. prius pecussum in manu Abrahae: secundum in manu Mosis. illud fundatum in Christo fuit: ideoque gratuitum. ergo Lex superveniens efficere non potuit, ut salutem habeant homines extra gratiam: quia hoc modo irrita fieret promissio. Talem esse sensum demonstrat id quod proxime sequitur.

18. *Si ex Lege hereditas.* Ne cavillarentur adversarii, quod docebant, minime ad solvendum aut abrogandum Dei foedus spectare: anticipat omnes tergiversationes, asserens haec esse contraria, salutem ex Lege et ex promissione nobis obvenire. quis hoc de solis ceremoniis audeat exponere, quum generaliter comprehendat Paulus quicquid gratuitae promissioni repugnat? Minime ergo dubium, quin omne genus opera excludat. sic ad Rom. 4, 14.: Si ex Lege hereditas, abolita est fides, exinanita promissio. Cur ita? nempe quia salus ab hac conditione suspensa foret: Si Legi satisfeceris. ideo concludit statim, ex fide esse, quo certa sit promissio. Diligenter ergo retineamus, cur in comparatione promissionis et Legis, posi-

tio unius alteram evertat: nempe quia promissio ad fidem, Lex ad opera respectum habet. Fides accipit quod gratuito donatur: operibus vero redditur merces. atque id est quod mox subiungit, Deum Abrahae donasse, non requirendo mutuam quasi compensationem, verum sponte pollicendo. nam si de conditionali accipias, *Donandi* verbum haudquaquam conveniet.

19. Quid igitur Lex? transgressionum causa adiuncta fuit, donec veniret semen cui promissum fuerat, ordinata per Angelos in manu Mediatoris. 20. Porro mediator, unius non est: Deus autem unus est. 21. Lexne igitur adversus promissiones Dei? absit. nam si data esset Lex quae posset vivificare, vere ex Lege esset iustitia. 22. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

Ubi audimus Legem nihil valere ad conferendam iustitiam, statim obrepunt variae cogitationes: aut igitur esse inutilem, aut contrariam foederi Dei, aut tale quippiam. imo id venire in mentem posset: Cur non de Lege diceremus quod de Novo testamento dicit Ieremias (31, 31.), posterius datum esse ad corrigendam doctrinae prioris infirmitatem? Huiusmodi obiectiones diluendae erant Paulo, si vellet satisfacere Galatis. Primum igitur quaerit, quis sit usus Legis. nam quia subsequuta est promissionem, videtur, quod illi deerat, debuisse supplere: et certe de hoc ambigebatur, an per se inefficax esset promissio, nisi a Lege adiuvaretur. Notandum est autem, Paulum non tantum de lege morali loqui, sed de toto Mosis ministerio: quod quidem Mosis erat proprium. id autem erat praescribere vivendi regulam, et ceremonias quibus se in Dei cultu exercerent, promissiones deinde adiungere et minas. Quod autem multae promissiones de gratuita Dei misericordia et de Christo inclusae sunt illic, quae ad fidem pertinent: hoc est quasi accidentale, et aliunde accersitum, quatenus Lex cum doctrina gratiae confertur. Memineris ergo, hanc esse summam quaestionis: Cur facta promissione demum supervenit Moses cum nova illa pactione: Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Deut. 4, 1.), Maledictus autem qui non impleverit omnia (Deut. 27, 26.): an ut aliquid melius et perfectius afferret?

19. *Transgressionum causa.* Multiplex est Legis usus: sed Paulus eum solum attigit, qui praesenti causae serviebat. Neque enim illi propositum erat disserere, quot modis Lex prosit hominibus. cuius rei monendi sunt lectores. Video enim plerosque hallucinari, quod nullam aliam Legis utilitatem agnoscunt, quam quae hic notatur. atqui Paulus ipse alibi (II. Tim. 3, 16.) praecepta Legis accommodat ad doctrinam et exhortationes. non est igitur plena haec definitio de usu Legis: ac perperam faciunt qui nihil aliud cognoscunt in Lege. Quid autem hoc significat: Transgressionum causa? sic quidem etiam philosophi loquuntur, quod Lex coercendis maleficiis sit condita. sic habet vetus proverbium, Ex malis moribus ortas esse bonas leges. Verum altior est Pauli sensus, quam verba prae se ferant. Legem enim latam fuisse intelligit, ut transgressiones palam faceret: eoque modo homines cogeret ad agnitionem sui reatus. Nam ut naturaliter sibi facile ignoscunt, nisi urgeantur a Lege, sopitas habent conscientias. hinc illud Pauli: Ante Legem tametsi peccatum esset in mundo, non tamen imputabatur (Rom. 5, 13.). Venit igitur Lex, quae dormientes expergefecit. nam haec vera est ad Christum praeparatio. Per Legem, inquit, ad Rom.

cap. 3, 20.), cognitio peccati. cur? ut peccatum fieret supramodum peccans: sic enim respondet cap. 7, 13. Transgressionum ergo causa Lex posita est, ut eas detegeret: vel (quemadmodum loquitur ad Rom. cap. 5, 20.) abundare faceret. Torquet haec loquutio Origenem: sed frustra. quid enim absurdi est, si Deus conscientias ad tribunal suum citat, ut reatu humilientur, quae alioqui sibi in malis suis placerent? si torporem excutit, qui obruebat omnem iudicii sui sensum? si peccatum, quod instar furis in caverna hypocriseos latebat, in lucem protrahit? Siquis excipiat: Quum Lex regula sit pie et recte vivendi, cur potius transgressionum, quam obedientiae causa posita dicitur? Respondeo, utcunque veram iustitiam demonstret, tamen in hac naturae corruptione nihil quam augeri transgressiones, eius doctrina: donec accedat Spiritus regenerationis, qui ipsam cordibus inscribat. hic autem non datur a Lege, sed fide percipitur. Meminerint ergo lectores, non philosophicum aut politicum esse hoc dictum Pauli: sed finem Legis notari, qui fuerit semper mundo incognitus. *Donec veniret semen.* Si respectum habet ad semen in quo fundata est benedictio: ergo nihil promissioni detrahit. nam istud Donec, perinde valet acsi dixisset: Interea dum exspectatur semen. unde sequitur, debuisse subservire, non autem obtinere principatum. Eousque enim posita erat, ut erigeret homines in expectationem Christi. Sed quaeritur, annon debuerit durare, nisi ad Christi adventum. nam si ita est; sequitur, nunc esse abrogatam. Respondeo, totam illam administrationem temporalem fuisse: quoniam in eum finem posita erat, ut populum veterem in Christi fide contineret. non tamen concedo, Christi adventu totam Legem fuisse abrogatam. Neque hoc voluit Apostolus: sed tantum genus illud regiminis, quod interpositum fuerat, debuisse finem accipere in Christo: qui est promissionis complementum. Verum de hac re amplius mox dicendum erit. *Ordinata per Angelos.* Id ad commendationem Legis pertinet, quod fuerit per Angelos tradita. Idem affirmat et Stephanus Actor. 7, 38. Nam quod per Angelos quidam Mosem et Aaron et Sacerdotes intelligunt, argutum est magis quam firmum. Porro mirum non est, Angelis, per quos Deus minima quaeque beneficia nobis distribuit, hoc quoque munus iniunctum esse, ut Legi promulgandae testes adessent. *In manu Mediatoris.* Usitatum est, manum pro ministerio accipi: sed quum ministros fecerit Angelos Legis ferendae, manum Mediatoris accipio pro ministerii primatu: quia fuerit hic princeps legationis: Angelos autem habuerit comites sibi adiunctos. De Mose aliqui hoc dictum putant: ut hic fiat comparatio inter Mosem et Christum. ego veteribus potius assentior, qui de Christo exponunt. nam hunc sensum melius contextui quadrare, statim patebit. quanquam a veteribus etiam dissentio in significatione nominis. neque enim hic Mediator, quod illi putant, Pacificatorem significat, ut in priore ad Timotheum (2, 5.): sed internuntium in Lege promulganda. Sic habendum est, nullam, abusque mundi initio, Dei communicationem fuisse cum hominibus, nisi intercedente aeterna eius Sapientia vel Filio. unde et Spiritu Christi loquutos fuisse sanctos Prophetas tradit Petrus (Act. 3, 18.): et Paulus eundem facit ducem populi in deserto (I. Cor. 10, 4.). Et sane Angelus qui Mosi apparuit (Exod. 13, 21.), non potest alius censeri, quum sibi proprium et essentiale Dei nomen vindicet: quod nunquam ad creaturas transfertur. Sicuti ergo Mediator est reconciliationis, per quem accepti sumus Deo, Mediator patrocinii, per quem accessus nobis patet ad Patrem invocandum: ita Mediator semper fuit omnis doctrinae: quia per ipsum semper Deus se hominibus patefecit. Et hoc nominatim exprimere voluit, ut discerent Galatae, eundem qui fundamentum sit gratuiti foederis, primas etiam tenuisse in Lege promulganda.

20. *Porro mediator, unius non est.* Tametsi hic nonnulli de duplici Christi natura philosophantur, quasi Paulus intellexisset, non unius essentiae: tamen de ipsis contrahentibus Paulum loqui, nemo sani iudicii dubitat. atque ita communiter exponunt, non esse locum mediatori, nisi dum una pars cum altera negotium habet. quorsum autem hanc sententiam inseruerit, fere in suspenso relinquunt: quum tamen locus sit dignus singulari observatione. Potest autem esse prolepsis, qua Paulus occupet impiam cogitationem de mutatione Divini consilii. Diceret enim quispiam apud se: Ergo quemadmodum pacta sua retractare solent homines quorum ipsos poenitet: ita etiam factum est de pactis Dei. Si illum, quem dixi, sensum sequaris, tum Paulus priore membro fateretur homines quidem, qui varii sunt et instabiles, caput unum in hoc contractu facere, sed tamen Deum nihilominus manere unum, hoc est sibi constare, neque nutare pro hominum inconstantia. Caeterum quum propius omnia intueor, potius diversitatem hic notari arbitror inter Iudaeos et Gentiles. Non unius ergo mediator est Christus, quia diversa est conditio eorum quibuscum Deus, ipsius auspiciis, paciscitur, quod ad externam personam. Verum Paulus inde aestimandum Dei foedus negat, quasi secum pugnet, aut varium sit pro hominum diversitate. Nunc clara sunt verba. sicuti olim Iudaeis Deum conciliavit Christus in foedere paciscendo: ita nunc Gentium est Mediator. Multum a Iudaeis differunt Gentes: nam per circumcisionem et ceremonias interposita est maceries. illi propinqui Deo fuerunt, quum Gentes essent remotae. non tamen propterea Deus sibi constare desinit. Hoc fit, dum Christus eos qui prius inter se dissidebant, ad unum Deum adducens, facit etiam, ut in unum corpus coalescant. Unus ergo Deus, quia semper manet sui similis, ac perpetuo tenore fixum tenet ac statum quod semel decrevit.

21. *Lexne igitur.* Quanquam, cognita certitudine ac constantia Divini propositi, simul constitui necesse est, non esse contraria quae ab ipso manant: tamen solvendus fuit hic nodus propter speciem repugnantiae quae inter Legem et foedus gratiae apparet. Potest etiam esse exclamatio, qua Paulus, sublata dubitatione contradictionis, quasi evicta causa, exclamet, inferens ex superioribus, tanquam indubium: Quis nunc audeat dissidium fingere inter Legem et Promissiones? Neque tamen hoc impedit, quin Paulus hic difficultates quae adhuc occurrere poterant, expedire pergat. Priusquam vero ad quaestionem respondeat, procul repellit tantam absurditatem more suo: ut admoneat, quantopere abominari piae aures debeant quicquid est in Deum contumeliosum. Verum subest aliud artificium quod observare convenit. huius enim criminis accusat adversarios, quod Deum sibi ipsi contrarium faciant. Nam Legem et Promissiones ab eo profectas esse constat. quisquis ergo aliquid inter eas repugnantiae inducit, in Deum est blasphemus. repugnant autem, si Lex iustificat. Ita appositissime retorquet in adversarios Paulus quod falso et calumniose adversus illum intendebant. *Nam si data esset Lex.* Responsio est indirecta (ut loquuntur) quae nondum plane consensum Legis et Promissionum declarat, continet tamen quantum satis est ad tollendam repugnantiam. Prima facie diceres hanc sententiam alienam esse a contextu: nec quicquam valere ad solutionem quaestionis: sed non est ita. tunc enim adversaretur Lex Promissionibus, si vim haberet iustificandi. essent enim duae rationes contrariae iustificandi hominis, et veluti duae viae inter se dissidentes ad consequendam iustitiam. Paulus autem hoc adimit Legi. sublata igitur est repugnantia. Ego, inquit, concederem, acquiri iustitiam ex Lege, si illic salus inveniretur. Sed quid?

22. *Conclusit Scriptura.* Nomine Scripturae potissimum Legem ipsam designat. ea includit universos mortales sub reatum: ergo iustitia ipsos spoliat potius quam donet. Validissima ratio: Tu iustitiam in Lege quaeris: Lex autem ipsa, cum tota Scriptura, nihil hominibus relinquit praeter damnationem: omnes enim homines cum suis operibus damnat iniustitiae. quis igitur ex Lege vivet? Alludit ad illud: Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Deut. 4, 1.). Ab illo, inquam, vita exclusi per reatum, salutem frustra in Lege quaereremus. *Omnia* dicendo plus expressit, quam si omnes dixisset. Neque enim solos homines, sed quaecunque habent vel afferre possunt, complexus est. *Ut promissio ex fide.* Nullum enim aliud remedium, quam ut operum iustitia exuti confugiamus ad Christi fidem. Certa igitur est consequentia: Si opera in iudicium veniunt, omnes sumus damnati. ergo fide Christi obtinemus gratuitam iustitiam. Caeterum sententia haec plena est eximiae consolationis: admonemur enim, quoties audimus nos damnari in Scripturis, paratam esse nobis opem in Christo, modo nos ad ipsum conferamus. Perditi sumus, etiamsi Deus taceat. cur ergo toties pronuntiat nos esse perditos? nempe ne aeterno exitio pereamus: sed perculsi tam horribili sententia et confusi, fide quaeramus Christum, per quem transeamus a morte in vitam. In voce *Promissionis* est metonymia: continens enim accipitur pro contento.

23. Antequam autem veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi sub fidem, quae revelanda erat. 24. Itaque Lex paedagogus noster fuit in Christum, ut ex fide iustificaremur. 25. Adveniente autem fide non amplius sub paedagogo sumus. 26. Nam omnes filii Dei estis per fidem in Christo Iesu. 27. Siquidem quicunque in Christum baptizati estis, Christum induistis. 28. Non est Iudaeus neque Graecus, non est servus neque liber, non est masculus neque femina. omnes enim vos unus estis in Christo Iesu. 29. Si autem vos Christi: ergo semen Abrahae estis, et secundum Promissionem heredes.

23. *Antequam veniret fides.* Hic plenior habetur definitio propositae quaestionis. nam aperte exponit, non tantum quis sit usus Legis, sed etiam cur temporalem esse oportuerit. quia alioqui semper absurdum videbatur, Iudaeis traditam fuisse Legem, a qua Gentes immunes essent. Si enim una ex Iudaeis et Gentibus Ecclesia, cur diversum regimen? unde aut quo iure nova haec libertas: quum sub Legis subiectione fuissent Patres? ergo eiusmodi esse discrimen docet quod Ecclesiae unionem et concordiam non impediat. Iterum monendi sunt lectores, Paulum non de ceremoniis tantum, nec de Lege morali seorsum loqui: sed totam oeconomiam comprehendere, qua Dominus sub Veteri testamento populum suum gubernavit. Hoc enim veniebat in disceptationem: utrum forma regiminis a Mose instituta valeret ad comparandam iustitiam. Hanc Legem Paulus carceri primum vel custodiae comparat: deinde *paedagogo.* utraque similitudine palam facit, talem fuisse Legis naturam, ut nonnisi ad certum tempus vigere debuerit. *Fides.* Significat revelationem plenam eorum quae tunc latebant sub obscuritate umbrarum Legis. neque enim fidem adimit Patribus qui sub Lege vixerunt. De fide Abrahae prius visum est. aliorum exempla commemorat auctor Epistolae ad Hebraeos (cap. 11.). denique fidei doctrina testimonium habet a Mose et omnibus Prophetis: sed quia tunc fidei claritas non

ita palam exstabat, ideo tempus fidei appellat tempus Novi testamenti, comparative, non simpliciter. Atque hunc sibi fuisse sensum, mox demonstrat, quum dicit conclusos fuisse sub fidem quae erat revelanda. testatur enim his verbis, participes fuisse eiusdem fidei qui sub Legis custodia erant. Neque enim Lex a fide eos arcebat: sed ne vagarentur extra septa fidei, retinebat ipsos. et est elegans allusio ad id quod ante posuerat, Scripturam concludere omnia sub peccatum. Quemadmodum ergo undique tenebantur obsessi a maledictione: ita huic obsidioni habebant oppositam custodiam, quae eos a maledictione protegeret. quare Legis custodiam Spiritu vere liberalem fuisse indicat. Fides autem tunc nondum erat revelata: non quia carerent Patres omni luce, sed quia minus haberent lucis quam nos. nam quum illic ceremoniae Christum adumbrarent tanquam absentem, nobis hodie veluti coram repraesentatur. sic pro speculo, quod illi habebant, nos substantiam hodie habemus. Qualiscunque ergo fuerit obscuritas in Lege: non tamen ignorarunt Patres, qua via ambulandum esset. nam etsi sub auroram non tantus est fulgor, quantus circa meridiem: non tamen exspectant viatores plenum solis exortum, quia illis sufficit tenere iter. ita illis sua lucis portio instar aurorae fuit, quae illos ab omni erroris periculo tutos ad aeternam beatitudinem ducere potuit.

24. *Itaque Lex paedagogus.* Secunda similitudo, quae mentem Pauli clarius etiamnum exprimit. nam et paedagogus non constituitur in totam vitam: sed pueritiae tantum destinatur: quemadmodum patet ex etymo nominis. deinde, puerum formando, hoc spectat, ut rudimentis puerilibus ad maiora praeparetur. Utrumque Legi convenit: nam aetatem habuit finitam cui praeesset: deinde promovere debuit suos discipulos aliquousque duntaxat, ut, superatis eius elementis, dignos virili aetate progressus facerent. Ideo dicit, *in Christum.* quemadmodum enim grammaticus puerum sua cura formatum tradit in eius manum qui altioribus disciplinis ipsum perpoliat: ita Lex fuit quasi grammatica, quae discipulos ab se inchoatos, fidei percifiendos, tanquam theologiae, resignaret. Hoc modo pueris confert Iudaeos Paulus, nobis adolescentiam attribuit. Sed quaeritur, qualis fuerit vel doctrina, vel disciplina huius paedagogiae. Primum Lex, manifestando Dei iustitiam, illos propriae iniustitiae coarguebat. nam in praeceptis Dei, tanquam in speculo, intueri poterant, quam procul abessent a vera iustitia. ita admonebantur, quaerendam alibi esse iustitiam. Idem officii habebant promissiones legales. nam debebant ita cogitare: Si aliter vitam operibus consequi non potes, quam Legem implendo, tibi nova alia ratio quaerenda est. nunquam enim patietur tua infirmitas eo te conscendere: etiam ut maxime cupias ac nitaris, semper tamen longe distabis a scopo. Ex adverso urgebant eos minae ac sollicitabant, ut effugium quaererent irae ac maledictionis Dei. imo non sinebant ipsos quiescere, donec stimulassent ad expetendam Christi gratiam. Eodem tendebant omnes ceremoniae. quorsum enim sacrificia et ablutiones, nisi ut in assidua sordium et damnationis meditatione exercerentur? Iam vero qui suam immunditiem cernit ante oculos, cui mortis suae imago in animali innoxio proponitur: is quomodo securus dormiet? quomodo non movebitur, ut ad remedium suspiret? Et sane non tantum ad terrendas et humiliandas conscientias valebant ceremoniae, sed etiam erigendas in fidem venturi Redemptoris. In tota ceremoniarum pompa quicquid oculis ingerebatur, id quasi notam Christi impressam habebat. denique nihil aliud erat tota Lex, quam multiplex exercitii genus, quo cultores manu ducebantur ad Christum. *Ut ex fide.* Iam ademit Legi perfectionem, quum paedagogiae similem esse dixit. perficeret autem homines, si iustitiam illis conferret. Quid restat, nisi ut subeat

fides in eius vicem? subit autem, dum, propriae iustitiae inopes, Christi iustitia nos induit. Ita impletur illud: Esurientes satiari bonis (Luc. 1, 53.).

25. *Adveniente autem fide.* Quis sit adventus fidei, iam dictum est: nempe clarior gratiae revelatio, postquam velum Templi scissum est (Matth. 27, 51.). quod factum esse scimus Christi exhibitione. Itaque sub regno Christi negat amplius esse pueritiam quae a paedagogo regenda sit: ideoque Legem officio suo esse defunctam: quae est altera applicatio similitudinis. Nam haec duo probanda susceperat: Legem esse praeparationem ad Christum, et esse temporalem. Sed hic rursum quaeritur, an Lex ita sit abrogata, ut nihil ad nos pertineat. Respondeo, Legem, quatenus regula est bene vivendi, et frenum quo in timore Domini retinemur, et stimulus ad corrigendam pigritiam carnis nostrae: denique quatenus utilis est ad docendum, corrigendum, redarguendum, ut instituantur fideles ad omne bonum opus, hodie non minus valere quam olim, manereque intactam. Quomodo igitur est abrogata? Iam diximus, Paulum considerare Legem suis qualitatibus vestitam. sunt autem istae qualitates, quod mercedem statuit operibus et poenam: hoc est, suis cultoribus vitam promittit, maledicit omnes transgressores: interea exigit summam perfectionem ab homine et exquisitam obedientiam: nihil remittit, nihil condonat, sed vocat ad calculum minima quaeque errata: Christum et eius gratiam non palam ostendit, sed procul indicat, idque sub ceremoniis, quasi tegumentis, inclusum. Eiusmodi, inquam, qualitates abolitas esse docet Paulus, ut iam desierit Mosis ministerium, quatenus differt externa specie a foedere gratuito.

26. *Nam omnes filii Dei estis.* Probat alia ratione, iniquum esse ac minime consentaneum, ut Lex perpetua servitute astringat fideles: quia scilicet sunt filii Dei. alioqui enim non sufficeret illud quod dixit, nos egressos esse ex pueritia, nisi adderetur, nos conditione esse liberos: nam in servis aetas nihil mutat. Libertatem inde probat, quod sint filii Dei. quomodo? *per fidem in Christum:* nam quicunque in eum credunt, datur illis haec praerogativa, ut sint filii Dei. Simul etiam inde conficitur, fide nos liberari, quando per ipsam in adoptionem pervenimus.

27. *Quicunque baptizati estis.* Quo res maior est ac sublimior, nos esse filios Dei, eo magis remota est a sensu nostro, difficiliusque persuadetur. Itaque breviter admonet, qualis nobis sit coniunctio, vel potius unitas cum Filio Dei: ne dubitemus, id quod habet proprium, nobis communicari. Utitur similitudine vestis, quum dicit, Galatas *Christum induisse.* sed intelligit, Christo sic esse insitos, ut coram Deo nomen ac personam Christi gerant, ac in ipso magis quam in se ipsis censeantur. Trita est ista vel metaphora, vel similitudo sumpta a vestibus: et de ea alibi dictum est. Caeterum videtur infirma ratio, Christum induisse, quia sint baptizati. quantum enim abest, quin Baptismus sit in omnibus efficax? Est etiam hoc absurdum, quod ita alligaretur signo externo gratia Spiritus sancti. Ergo tam perpetua Scripturae doctrina, quam experientia redargui posse videtur hoc dictum. Respondeo, Paulum de Sacramentis bifariam solere loqui. Dum negotium est cum hypocritis, qui nudis signis superbiunt, tum concionatur, quam inanis ac nihili res sit externum signum: et in praeposteram fiduciam fortiter invehitur. quare? non respicit Dei institutionem, sed impiorum corruptelam. Quum autem fideles alloquitur, qui rite utuntur signis, illa tunc coniungit cum sua veritate, quam figurant. quare? neque enim fallacem pompam ostentat in Sacramentis, sed quae externa ceremonia figurat, exhibet simul re ipsa. Hinc fit, ut veritas, secundum Dei institutum, coniuncta sit cum signis. Si-

quis hic quaerat: Ergone fieri potest hominum vitio, ut Sacramentum non sit quod figurat? Responsio est facilis: nihil Sacramentis derogari per impios, quin suam naturam et virtutem retineant: quamvis ipsi nullum sentiant effectum. Sacramenta enim bonis perinde ac malis Dei gratiam offerunt, nec fallaciter promittunt Spiritus sancti gratiam: fideles, quod oblatum est, recipiunt. impii, respuendo, faciunt quidem, ut sibi nihil prosit quod erat oblatum: quin Deus sit fidelis, et verax Sacramenti significatio, facere nequeunt. Proinde non immerito Paulus, dum fideles alloquitur, illos in Baptismo Christum induisse dicit. quemadmodum ad Romanos cap. 6, 5. dicit, nos insitos esse in eius mortem, ut resurrectionis etiam simus consortes. Hoc modo neque ad signum transfertur quod proprium Dei est: et tamen Sacramentis vis sua constat, ne pro inanibus et frigidis spectaculis habeantur. et admonemur, quam scelerata sit hominum ingratitudo, dum salutaria Dei instituta, suo abusu, non tantum inutilia sibi reddunt, sed etiam convertunt in suam perniciem.

28. *Non est Iudaeus.* Sensus est, nihil hic valere personas: ideoque nihil interesse, cuius quisque gentis sit vel conditionis. nec pluris esse Circumcisionem, quam sexum vel civilem statum. quare? Omnes enim unum Christus facit. utcunque igitur alia sint diversa, sufficit unus Christus ad omnes copulandos. Ideo dicit, *Unus estis:* quo significat sublatum esse discrimen. Huc tendit oratio, non pendere a Lege adoptionis gratiam, nec spem salutis, sed in solo Christo contineri. Unus igitur Christus est omnia. *Graecos* accipi pro Gentibus, et speciem poni pro genere, usitatum est.

29. *Ergo semen Abrahae.* Non ideo hoc addidit, quia potius sit esse Abrahae filium, quam Christi membrum, sed ut retundat Iudaeorum superbiam, qui sua praerogativa gloriabantur, quasi soli essent Dei populus. Nihil autem praestantius habebant quam genus Abrahae. Ideo hanc ipsam praestantiam communem facit omnibus qui in Christum credunt. Consequentia autem hac ratione nititur, quod Christus semen illud est benedictum, in quo uniuntur omnes Abrahae filii: ut dictum est. atque hoc probat, quia communiter omnibus offertur hereditas: unde sequitur, promissione inter filios referri. Observa autem, semper relative fidem cum promissione iungi.

Cap. IV.

1. Dico autem: quamdiu heres puer est, nihil differt a servo, quum tamen sit dominus omnium. 2. Sed sub tutoribus et curatoribus est, usque ad tempus a patre definitum. 3. Sic et nos quum essemus pueri, sub elementis mundi in servitute eramus. 4. Quando autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere, redactum sub Legem: 5. Ut eos qui sub Lege erant, redimeret, ut adoptionem reciperemus.

1. *Dico autem.* Quisquis capitum sectiones distribuit, male hanc sententiam avulsit a superioribus, quum nihil sit quam *ἐπεξεργασία*, qua Paulus explicat et illustrat discrimen quod est inter nos et veterem populum. Id autem facit adducta tertia similitudine pupilli et tutoris. Pupillus tametsi liber est, imo etiam dominus paternae familiae, similis tamen est servo: quia regitur imperio tutorum. Durat autem subiectio tutelae usque ad tempus a patre ordi-

natum, postea libertate sua fruitur. In hunc modum Patres sub Veteri testamento, quum filii Dei essent, liberi fuerunt. sed in possessione libertatis non erant: quum Lex fuerit illis instar tutoris, quae sub iugo eos tenebat. Duravit ista servitus Legis, quamdiu Deo visum est, qui finem illi imposuit Christi adventu. Quod autem Paulus tutelam finit sola patris ordinatione: quum Iurisconsulti plures modos enumerent, quibus finiatur tutela: ideo est, quod hic solus modus congruebat similitudini. Iam excutiamus singulas partes. Quidam aliter accommodant similitudinem: nempe ad unumquemque hominem: quum Paulus de duobus populis loquatur. Fateor quidem verum esse quod dicunt: sed nihil ad praesentem locum. Electi, inquiunt, tametsi filii Dei sunt ab utero, donec tamen fide in libertatis possessionem veniant, sub Lege manent servis similes: cognito autem Christo, hoc genere tutelae non amplius indigent. Ut hoc totum concedam, nego hic Paulum de singulis hominibus tractare: nego eum distinguere inter tempus infidelitatis et vocationis ad fidem. sed de hoc disputat: Quum una sit Dei Ecclesia, qui fit, ut diversa sit nostra et Israelitarum conditio? quum fide simus liberi, qui fit, ut illi qui communem nobiscum fidem habuerunt, eiusdem nobiscum libertatis compotes non fuerint? quum ex aequo simus omnes filii Dei, qui fit, ut a iugo, quod coacti sunt portare, simus hodie immunes? De his enim controversia et certamen erat; non autem, qualiter Lex unicuique nostrum dominetur, antequam per fidem liberemur ab eius servitute. Sit ergo ante omnia hoc constitutum, Paulum hic Ecclesiam Israeliticam, quae sub Veteri testamento fuit, conferre cum Ecclesia Christiana: ut inde pateat, quid inter nos conveniat, et quid alii ab aliis differamus. Haec comparatio uberrimam doctrinam continet, atque in primis utilem. primo hinc colligimus, eiusdem hereditatis spem fuisse Patribus sub Veteri testamento, quam hodie habemus: quia eiusdem adoptionis participes fuerunt. non enim (quemadmodum somniant fanatici quidam, et inter alios Servetus) in hoc tantum electos fuisse a Deo Paulus docet, ut nobis aliquem Dei populum figurarent, sed ut nobiscum essent filii Dei: et nominatim testatur, non ad eos minus quam ad nos pertinere spiritualem benedictionem Abrahae promissam. secundo colligimus, in externa servitute nihilominus liberas fuisse ipsorum conscientias. Neque enim Mosem, Danielem, pios omnes Reges, Sacerdotes, ac Prophetas, et totum chorum fidelium impediebat adstrictio servandae Legis, quin spiritu essent liberi. Ergo iugum Legis ita in humeris portabant, ut libero interea spiritu Deum colerent: praesertim vero de gratuita peccatorum remissione edocti, conscientias haberent a peccati et mortis tyrannide solutas. Inde constituendum est, eandem semper fuisse doctrinam, et vera fidei unitate nobiscum fuisse coniunctos, unius etiam Mediatoris fiducia nobiscum fretos, Deum patrem invocasse, et eodem Spiritu fuisse gubernatos. His omnibus consentaneum est, discrimen inter nos et veteres Patres non in substantia esse, sed in accidentibus. nam quae praecipua sunt in Testamento vel foedere, in iis convenimus. ceremoniae et totum illud regimen, in quibus differimus, sunt quasi accessiones. Praeterea observandum est, tempus illud fuisse Ecclesiae pueritiam: nunc vero a Christi adventu Ecclesiam adolevisse, ut sit quodammodo in aetate virili. Clara enim sunt Pauli verba. sed hic difficultas oritur, quia videtur parum sibi constare. Nam ad Ephesios cap. 4, 13. hortatur nos ad quotidianos progressus, donec perveniamus in aetatem adultam et mensuram plenitudinis. et ad Corinthios priore Epistola (3, 1.), commemorat se lac potum illis, utpote pueris, dedisse: quia solidi cibi non erant capaces. et paulo post conferet Galatas infantibus. Respondeo, illic agi de singulis hominibus et privata cuiusque fide: hic vero in uni-

versum de duobus corporibus, non habita personarum ratione. Haec responsio pertinebit etiam ad solvendam multo maiorem difficultatem. Videmus enim, quam incomparabilis fuerit Abrahae fides, quanta luce intelligentiae pelluerint sancti Prophetae. qua ergo fronte audebimus nos prae illis iactare viros? an non potius illi heroes, nos pueri? Ut de nobis taceamus, quis inter Galatas repertus fuisset par uni ex illis cuilibet? verum hic, quemadmodum iam dixi, non tractatur de singulis personis, sed universalis utriusque populi conditio describitur. Instructi tunc fuerunt amplioribus donis quidam: sed pauci fuerunt, non totum corpus. deinde ut multi fuerint, non respiciendum, quales intus fuerint, sed qualis fuerit in illis gubernandis Dei oeconomia. constat autem fuisse paedagogiam, hoc est disciplinam puerilem. Hodie autem quid? ruptis illis vinculis, iam liberalius Ecclesiam suam Deus regit, nec sub tam arcta custodia tenet. quanquam obiter simul notandum, quamlibet eximia intelligentia donati fuerint, illam tamen resipuisse naturam temporis, ut in revelatione quam habebant, esset semper aliquid instar nubis subobscurum. Unde illud Christi: Beati oculi qui vident quae videtis (Luc. 10, 23.). multi Reges et Prophetae optarunt videre eadem, nec viderunt etc. Nunc tenemus, qualiter praeferamur iis qui longe nobis fuerunt excellentiores. neque enim id tribuitur personis: sed totum pendet ex oeconomia Divini regiminis. Hic validissimus est aries ad demoliendas omnes ceremoniarum pompas, quibus solis Papatus splendet. Quid enim aliud hodie perstringit oculos simplicium, ut Papae regnum in admiratione habeant, aut saltem tangantur aliqua reverentia: nisi magnificus ille ceremoniarum, rituum, gesticulationum, et omne genus cultuum apparatus, in hoc ipsum compositus, ut obstupefaciat imperitos? atqui ex hoc loco apparet, fucos esse adulterinos, quibus deformata est Ecclesia. Iam non loquor de vitiis maioribus magisque exsecrandis: quale est, quod Dei cultus esse fingunt: item, quod ad promerendam salutem imaginentur valere: item, quod maiori severitate exigitur talium nugarum observatio, quam totius Legis divinae. tantum attingo eam excusationem, qua hodie novi artifices, tanquam specioso colore, tot abominationes praetexunt. Obiiciant, inquam, ut volent, hodie plus multo esse ruditatis et ignorantiae in multis, quam in Israelitis olim fuerit: ideoque pluribus adminiculis indigere. nunquam enim inde efficient, simili paedagogia esse regendos, quae valuit in populo Israelitico. semper enim ex adverso opponam, Dei ordinationem aliter ferre. Si expedire dicant, negabo eos melius cernere quid expediat, quam Deum ipsum. nos potius pro certo habeamus, id esse non rectissimum modo, sed etiam utilissimum quod Deus decrevit. quare rudibus quaerenda sunt adminicula, non quae hominum libidini comminisci libuerit: sed quae Deus ipse destinavit, qui nihil procul dubio omisit quod suorum infirmitati sublevandae aptum foret. Sufficiat unus hic clypeus ad repellendas quasvis obiectiones: Aliter Domino visum est, cuius consilium pro omnibus rationibus nobis sufficit. nisi forte homines meliora excogitare adiumenta possunt, quam quae Deus ipse providerat: quae postea tanquam inutilia abrogavit. Ac diligenter quidem observa, Paulum non tantum hic docere, iam ablatum a nobis esse iugum quod impositum erat Iudaeis, ut iam liber sit nobis ceremoniarum usus: sed nominatim discrimen regiminis ponere, quod Deus observari voluerit. Fateor quidem liberas hodie nobis esse res omnes externas: sed ita ut ceremoniarum multitudine Ecclesia nequaquam oneretur, nisi velimus Christianismum cum Iudaismo confundere. rationem postea dicemus suo loco.

3. *Sub elementis mundi* etc. Elementa vocat, aut proprio nomine res externas et corporales, aut metaphorice rudimenta. malo

secundum. Sed cur mundi esse dicit, quae spiritualem habebant significationem? perinde est acsi diceret: Non habebamus nudam veritatem, sed implicitam terrenis figuris. ergo quod externum erat, id ex mundo fuisse docet, tametsi subesset coeleste mysterium.

4. *Quando venit plenitudo.* Pergit in similitudine adducta: et suo instituto definitum a Patre tempus accommodat. simul tamen ostendit, tempus illud quod Dei providentia ordinatum erat, maturum fuisse et opportunum. Ea igitur demum iusta est opportunitas ac recta agendi dispensatio, quae providentia Dei regitur. Ita quando expediret Filium revelari mundo, solius Dei fuit iudicare ac statuere. quo compescitur omnis curiositas, ne quisquam audeat, arcano Dei consilio non contentus, litem movere, cur non citius Christus apparuerit. Plura ex fine Epistolae ad Romanos petant lectores, si velint. *Misit Deus Filium suum.* Hic paucis verbis multa complexus est. Filium enim qui missus est, ante fuisse oportet. unde probatur aeterna eius Divinitas. Christus ergo Filius Dei est, e coelo missus. Eundem dicit factum ex muliere: quia naturam nostram induit. ita significat, constare ipsum duabus naturis. Aliqui codices legunt Natum: sed altera lectio magis recepta, et, meo iudicio, convenientior. Nominatim siquidem discernere Christum a reliquis voluit hominibus: quia ex semine matris creatus sit, non viri et mulieris coitu. Alioqui frigidum esset istud, et abs re positum. *Mulieris* nomen hic generaliter ad sexum refertur. *Redactum sub Legem.* Ad verbum est: factum sub Lege. sed ego sensum exprimere familiarius volui. Christus ergo Filius Dei, qui immunis iure fuisset ab omni subiectione, Legi fuit subiectus. cur? nostro nomine, ut libertatem nobis acquireret. Quemadmodum enim qui liber erat, captivum, se vadem constituendo, redimit: et induendo vincula, alteri exuit: ita Christus Legi servandae obnoxius esse voluit, ut nobis immunitatem acquireret. alioqui frustra iugum Legis subiisset. nam sua certe causa non fecit. Porro non ita exempti a Lege sumus Christi beneficio, ut nullam amplius obedientiam debeamus Legis doctrinae, sed liceat quod libuerit. regula enim bene et sancte vivendi perpetua est. Sed Paulus de Lege loquitur cum suis appendicibus. Ab eius Legis subiectione redempti sumus, quia non est amplius quod erat. Rupto enim velo palam apparuit libertas. atque id est quod continuo subiicit.

5. *Ut adoptionem reciperemus.* Nam et de adoptione sua sub Veteri testamento certi erant Patres: sed nondum iure suo ita plene fruebantur. Hic ergo adoptio capitur, sicuti ad Romanos cap. 8, 23. redemptio, pro ipsa possessione. Nam sicuti ultimo die percipiemus redemptionis nostrae fructum, ita nunc percipimus fructum adoptionis, cuius sancti Patres ante Christi adventum compotes non fuerunt. Ergo qui Ecclesiam nunc onerant immodicis ceremoniis, debito adoptionis iure illam inique fraudant.

6. Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem: Abba, Pater. 7. Itaque non amplius es servus, sed filius. si autem filius, etiam heres Dei per Christum. 8. At tunc quum nondum cognoveratis Deum, serviebatis iis qui natura non sunt dii. 9. Nunc autem postquam cognovistis Deum, vel potius cogniti fuistis a Deo: quomodo convertimini rursus ad infirma et egena elementa, quibus rursus de integrò servire vultis? 10. Dies observatis, et menses, et tempora, et annos. 11. Timeo de vobis, ne forte in vobis frustra laboraverim.

6. *Quoniam autem estis filii* etc. Adoptionem, cuius meminerat, ad Galatas pertinere ostendit argumento a consequenti. Prius enim est, adoptatum esse a Deo, quam habere a Spiritu Dei, testimonium adoptionis: sed effectus, signum est causae. Spiritus Christi, inquit, vobis auctor est atque hortator, ut audeatis Patrem vocare Deum. ergo certum est, vos esse Dei filios. Significat quod alibi saepius docet, Spiritum nobis arrham esse et pignus nostrae adoptionis (II. Corinth. 1, 22. et 5, 5.), ut certo simus persuasi de paterno Dei erga nos affectu. Sed obiiciet quispiam: An non impii quoque eo temeritatis prorumpunt, ut iactent Deum sibi esse Patrem? imo maiore audacia falso saepe in Deo gloriantur. Respondeo, Paulum hic non loqui de inani iactantia, nec de eo quod sibi quisque proprio spiritu arrogat: sed de testimonio piae conscientiae, quod novam regenerationem sequitur. Ideoque hoc argumentum non potest valere nisi inter fideles: quia reprobi nullum huius certitudinis gustum habent. quemadmodum et Dominus ipse testatur (Iohann. 14, 17.): Spiritus, inquit, veritatis, quem mundus non potest capere: quia non novit eum. Atque hoc sonant verba Pauli: *Misit Deus in corda vestra.* Non enim quid ipsi stulte audeant carnis sensu, sed quid Deus illis intus in corde testetur per Spiritum suum, docere voluit. Hoc quoque circumstantiae loci melius congruit, quod vocat *Spiritum Filii Dei*, quam si alio quovis epitheto usus esset. Ideo enim nos filii, quia eodem Spiritu cum Filio unico praediti. Observa autem, Paulum hoc communiter tribuere omnibus Christianis. sicuti revera nulla est fides, ubi non est pignus hoc Divini erga nos amoris. Hinc apparet, qualis sit in Papatu Christianismus, ubi impiae praesumptionis damnant, siquis Dei Spiritum habere se dicat. Fidem enim sine Dei Spiritu et sine certitudine imaginantur. Hoc unum dogma illustri argumento est, diabolum infidelitatis patrem in omnibus Papistarum scholis regnare. Fateor quidem, scholasticos, quum iubent perpetua dubitatione fluctuare conscientias, nihil aliud docere quam quod dictat naturae sensus. quo diligentius infigendum est animis nostris hoc Pauli dogma, neminem esse Christianum, nisi qui Spiritus sancti magisterio edoctus Deum Patrem invocat. *Clamantem.* Ego maioris fiduciae exprimendae causa hoc participio usum fuisse arbitror. dubitatio enim non sinit nos loqui intrepide: sed fauces veluti compressas tenet, ut vix semifractae voces titubante lingua exeant. contra vero clamor, securitatis est indicium, ac minime vacillantis fiduciae. Non enim accepimus iterum spiritum servitutis in timorem (quemadmodum dicit ad Romanos 8, 15.), sed libertatis ad plenam fiduciam. *Abba, Pater.* Non dubito, quin significet, invocationem Dei communem esse omnibus linguis. nam id proprie convenit praesenti argumento, quod Deus Patris nomen habeat promiscue apud Hebraeos et Graecos. sicut praedictum fuerat ab Iesaia (45, 23.): Omnis lingua confitebitur nomini meo. Ergo quum Gentes censeantur inter Dei filios, constat, non ex merito Legis, sed ex gratia fidei provenire adoptionem.

7. *Itaque non amplius es servus.* Hoc est, in Ecclesia Christiana non amplius est servitus, sed liberalis conditio filiorum. Qualiter autem servi fuerint Patres sub Lege, iam dictum est: quia scilicet libertas eorum nondum erat revelata, sed inclusa sub Legis involucris et iugo. Iterum ergo de discrimine Veteris et Novi testamenti loquitur. Filii Dei etiam fuerunt veteres, et heredes per Christum. sed nos aliter: quia praesentem habemus Christum, ideoque eius bonis fruimur. Ad Romanos vero fusius persequitur hoc totum: unde petes quod hic praetereo, quia illic dixi.

8. *Quum nondum cognoveratis.* Non tam hic docet, quam redarguit. et sane iam abunde probavit quod volebat: ut eludi repre-

hensiones nequeant, quasi res esset dubia. Porro huc tendit, ut comparatione praeteriti temporis praesentem eorum lapsum magis exaggeret. Quod olim, inquit, pro diis colebatis qui dii non erant, non adeo mirum: quia ubi est ignorantia Dei, illic est horrenda caecitas. tunc ergo errastis in tenebris: sed nunc quam indignum est in media luce tam turpiter errare? Sequitur ergo, in corruptela Evangelii minus excusabiles esse Galatas, quam olim fuerint in idololatria. haec summa est. Caeterum hic notandum est, priusquam illuminati simus in veram unius Dei notitiam, nos idolis semper servire: quocunque falsam religionem colore tegamus. Quamobrem legitimum Dei cultum certa cognitio praecedat necesse est. *Naturam* hic posuit pro re ipsa, vel pro substantia. Nam quicquid de Deo imaginantur homines, figmentum est ac nihil. itaque dii sunt opinione omnia idola: re ipsa nihil.

9. *Nunc postquam cognovistis.* Non potest satis exprimi verbis, quam foeda sit ingratitudo, a Deo semel cognito deficere. Quid enim est, sponte relinquere lucem, vitam, fontem denique omnium bonorum? quemadmodum per Ieremiam (2, 13.) ipse conqueritur. Culpam tamen adhuc, addita correctione, amplificat, quum dicit: *vel potius estis cogniti.* nam quo maior Dei gratia est erga nos, eo gravior nostra culpa, si contemnimus. Admonet igitur Paulus Galatas, unde illis cognitio Dei. Eam adeptos esse negat proprio marte, vel acumine sui ingenii, vel industria: sed quia Deus misericordia sua eos praevenerit, quum nihil minus quam de ipso cogitarent. Caeterum quod de Galatis dicitur, peraeque ad omnes patet. nam in omnibus impletur illud Iesaiae (65, 1.): Inventus sum a non quaerentibus me: palam apparui iis qui de me non rogabant. Ergo principium vocationis nostrae gratuita est Dei electio, qua nos praeordinat ad vitam, antequam nascamur. hinc pendet vocatio, hinc fides, hinc salutis complementum. *Quomodo convertimini rursus.* Non poterant rursus converti ad ceremonias, quibus nunquam assueverant. ergo improprie hac voce usus est, tantum significans, nimis absurdum esse, ut, perinde ac nunquam percepta Dei veritate, relabantur ad pravas superstitiones. Quod autem ceremonias vocat egena elementa, ideo facit, quoniam ea considerat extra Christum: imo adversa Christo. nam Patribus non modo salutaria exercitia erant et adiumenta pietatis, sed etiam efficacia gratiae instrumenta. sed tota vis in Christo erat, et Dei institutione. pseudoapostoli vero, neglectis promissionibus, eas opponere Christo volebant: quasi non solus Christus sufficeret. Non igitur mirum, si nugas et res nihili reputat Paulus. qua de re aliquid superius attigi. *Serviendi* verbo necessitatem taxat.

10. *Dies observatis.* Speciem unam elementorum commemorat, exempli causa: nempe dierum observationem. Notandum est autem, hic civilem temporum observationem minime damnari quae coniuncta est cum naturae ordine. Porro naturae ordo fixus ac perpetuus est. unde enim mensium et annorum supputatio, nisi ex solis lunaeque circuitu? quid aestatem ab hieme, ver ab autumno distinguit, nisi Dei ordinatio? Hanc vero usque ad finem mundi duraturam semel promisit, Genes. 8, 22. Iam observatio civilis tam agriculturae, quam politiae et oeconomiae servit. ad Ecclesiae quoque regimen extenditur. Qualis ergo fuit observatio quam Paulus improbat? nempe quae religione obstringeret conscientias, quasi necessaria esset ad cultum Dei, et quae diem a die discerneret: ut loquitur ad Romanos cap. 14. Quando itaque diebus per se tribuitur propria sanctitas, quando discernitur dies a die religionis causa, quando feriae pars Divini cultus esse censentur: tum dies perperam observantur. Sabbatum ergo et novilunia, et reliquos dies festos urgebant pseudoapostoli: quia legales essent observationes. nos hodie quum habemus

dierum discrimen, non induimus necessitatis laqueum conscientiis, non discernimus inter dies, quasi alius alio sit sanctior, non constituimus illic religionem et cultum Dei: sed tantum ordini et concordiae consulimus. Ita libera est apud nos, et omni superstitione pura observatio.

11. *Timeo, ne frustra laboraverim.* Dura vox, et quae debebat Galatas vehementer consternare. quid enim illis spei reliquum, si irritus fuisset Pauli labor? Sed mirantur quidam, tantopere commotum fuisse Paulum dierum observatione, ut Evangelii prope totius eversionem vocet. Nos vero, si omnia rite perpendamus, videbimus iustam fuisse causam. non tantum Iudaicam servitutem imponere tentabant Ecclesiae cervicibus pseudoapostoli: sed impiis quoque superstitionibus imbuebant animos. Iam hoc non leve malum erat, quod ad Iudaismum adigebantur Christiani: sed haec pestis multo magis noxia, quod adversus Christi gratiam, veluti meritoria opera, erigebant ferias, quod Deum hoc modo coli et placari fingebant. His receptis, cultus Dei est corruptus, gratia Christi exinanita, oppressa conscientiarum libertas. Miramur, si Paulus timeat, ne frustra laboraverit? quod enim Evangelii amplius operae pretium foret? atqui quum talis impietas hodie regnet in Papatu, qualis illic Christus, et quale Evangelium restat? In exigenda dierum observatione non minus severi sunt, quantum ad ligandas conscientias spectat, quam Moses. Cultum Dei, non minus quam pseudoapostoli, in feriis includunt. affingunt etiam diabolicam opinionem meriti. Parem ergo causam habent: in hoc etiam deteriorem, quod illi dies Lege Dei institutos volebant servari: hi vero quos temere suo calculo signarunt, sacrosanctos esse iubent.

12. Estote ut ego: quia ego quoque sum ut vos. Fratres, rogo vos. nihil mihi fecistis iniuriae. 13. Nostis autem, quod per infirmitatem carnis evangelizaverim vobis prius: 14. Et experimentum mei quod fuit in carne mea, non contempsistis, neque respuistis: sed tanquam Angelum Dei suscepistis me, tanquam Christum Iesum. 15. Ubi igitur beatitudo vestra? testimonium enim reddo vobis, quod, si possibile fuisset, etiam oculos vestros effossos dedissetis mihi. 16. Ergone vera loquendo inimicus sum vobis factus? 17. Aemulantur vos, non bene: imo excludere vos volunt, ut ipsos aemulemini. 18. Bonum autem est aemulari in bono semper, et non tantum quum praesens sum apud vos. 19. Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus. 20. Vellem autem nunc coram esse vobiscum, et mutare vocem meam, quia anxius sum in vobis.

12. *Estote ut ego.* Nunc blandius eos alloquendo mitigat asperitatem qua usus fuerat. Etsi enim ne satis quidem dure pro rei indignitate invectus fuerat: quia tamen prodesse volebat, temperat stilum ad conciliandos animos. Hoc prudentis est Pastoris, non respicere, quid mereantur qui errarunt: sed quid conveniat ipsis in viam revocandis. Itaque arguere debet opportune, importune, sed cum omni lenitate et patientia: quemadmodum idem Paulus alibi praecipit (2 Tim. 4, 2.). Secundum hanc rationem ab obiurgationibus ad preces delabitur. *Rogo vos*, inquit: et *fratres* nominat: ut sciant nihil sibi per contumeliam exprobratum. Sed quid hoc significat: Estote ut ego? refertur ad affectum. Vult enim, quum se illis ac-

commodare studeat, ut secum paria faciant. Quando ego sum sicut vos: hoc est, quando nihil aliud quaero, quam me vobis commodum praebere: ita aequum est, vos flecti ad moderationem, ut vos mihi dociles et obsequentes mutuo praebeatis. Atque hic rursum officii sui admonentur Pastores: ut, quoad possunt, accedant ad populum, seque conforment (ut loquuntur) eorum ingeniis quibuscum agunt, si velint illos habere morigeros. Valet enim semper illud: Ut ameris, amabilis esto. *Nihil mihi fecistis iniuriae.* Amovet suspicionem quae potuisset odiosas reddere superiores obiurgationes. nam siquem putamus suas iniurias persequi, aut ulcisci proprium dolorem, ab eo penitus aversi sunt animi, ut, quicquid dixerit, torqueatur in sinistrum sensum. Praevenit ergo Galatas Paulus hac occupatione: Quod ad me privatim attinet, non habeo quod de vobis conquerar. Non itaque excandesco mea causa, nec quod vobis sim infensus. quare, si vehementior sum, necessitate id fit, non odio vel iracundia.

13. *Nostis autem, quod per infirmitatem.* Reducit in memoriam, qualiter, hoc est quam amice et honorifice, fuerit ab illis acceptus: idque ob duas causas. primum, ut intelligant, ab illo se amari, sicque aequis auribus admittant quicquid dicit: secundo, ut pergant in cursu bene incoepto. Commemoratio igitur haec primum testimonium est benevolentiae: deinde vice exhortationis posita est, quo primis ultima respondeant. Per infirmitatem carnis intelligit (ut alibi) quicquid poterat eum vilem et contemptum reddere. Caro enim significat externum aspectum: infirmitas vero humilitatem. talis fuerat Pauli adventus, absque pompa, absque ostentatione, absque gloria et dignitate mundi: sed abiectus, et in hominum conspectu nullius pretii. Non tamen obstiterat id totum Galatis, quominus summo honore eum exciperent. Haec circumstantia plurimum ad rem valet. quid enim fuit quod suspicerent aut venerarentur in Paulo praeter unam Spiritus sancti virtutem? eam vero quo praetextu nunc contemnere incipient? Deinde inconstantiae etiam arguentur, quia nihil novi contigit Paulo, cur minoris eum facere debeant. Sed haec relinquit illis consideranda. tantum occasionem considerandi oblique praebet.

14. *Experimentum mei.* Hoc est: Quanquam cerneretis hominem secundum mundum contemptibilem, non tamen respuistis. Experimentum vocat aut probationem: quia neque res erat ignota aut obscura, nec ipse dissimulabat: quemadmodum homines ambitiosi solent, quos pudet suae parvitatis. Saepe enim contingit plausum indignis dari, antequam retecta fuerit eorum nuditas: triduo vero post, turpiter et cum ludibrio ablegari. sed in Paulo diversa longe ratio fuit, qui nullo fuco deceperat Galatas, sed ingenue professus fuerat, qualis esset. *Tanquam Angelum Dei.* Nempe quo loco censeri debet quisque verus Christi minister. nam quemadmodum Angelorum opera nobis gratias suas distribuit Deus: ita etiam Divinitus excitantur pii doctores, qui bonum omnium longe excellentissimum nobis administrent, doctrinam scilicet aeternae salutis. ergo non immerito Angelis comparantur, per quorum manus talem thesaurum Deus nobis dispensat. deinde vere nuntii Dei sunt, quorum ore Deus nobiscum loquitur. Atque haec ratio apud Malachiam habetur cap. 2,7. Altius adhuc transcendit, addendo: *tanquam Christum Iesum.* nam et Dominus ipse non aliter ministros suos haberi praecipit ac se ipsum. Qui vos audit, me audit: qui vos spernit, me spernit (Luc. 10, 16.). nec mirum: legatione enim pro ipso funguntur. Itaque personam eius sustinent, cuius vices agunt. Talibus elogiis commendatur nobis Evangelii maiestas: et ministerium illius ornatur. Quodsi secundum Christi mandatum ita honorandi sunt ministri, certum est, eorum contemptum ex diaboli instigatione esse. et certe contemni nequeunt,

quamdiu Verbum habetur in pretio. Caeterum frustra hoc praetextu superbiunt Papistae: nam quum sint manifesti Christi hostes, quam ridiculum est arripere plumas servorum Christi, quibus sese venditent? ergo qui volunt pro Angelis coli, officium faciant Angelorum: qui instar Christi audiri volunt, purum eius verbum fideliter nobis afferant.

15. *Ubi igitur beatitudo.* Innuit tunc fuisse beatos qui suae beatitudinis instrumentum tam pio affectu amplectebantur: nunc miseros, qui spoliari se patiantur eius ministerio cui acceptum ferre debebant quicquid habebant Christi. Vult enim hac admonitione ipsos pungere. quid? an hoc totum erit perditum? an nihil vobis profuerit, quod semel Christum agnovistis per me loquentem? an frustra per me fundati estis in fide? an nunc defectio gloriam vestrae obedientiae coram Deo delebit? Summa est, contemptu purae, quam amplexi erant, doctrinae, ultro abiicere quam adepti erant beatitudinem, sibique accersere exitium quo misere pereant. *Testimonium enim reddo.* Non satis est exhiberi Pastoribus reverentiam, nisi etiam amentur. haec enim duo sunt necessaria. quia alioqui suavis non erit doctrinae gustus. utrumque testatur fuisse in Galatis. De reverentia prius dixit: nunc de amore. Est enim rari amoris indicium, oculos eruere, si opus sit, quia plus est, quam vitam profundere.

16. *Ergone vera loquendo.* Nunc ad se redit, ac negat, sua culpa fuisse factum, ut mutaverint animos. Tametsi enim usu tritum est, ut veritas odium pariat: non tamen odiosa est, nisi malitia et pravitate eorum qui eam non sustinent audire. se igitur ita purgat a culpa alienationis, ut eorum ingratitudinem oblique perstringat. Est tamen simul amica admonitio, ne temere et sine causa suum Apostolum reiiciant, quem prius unice amarunt: quia dignum amore cognoverant. Quid enim magis indignum, quam veritatis odio ex amicis fieri inimicos? itaque non tam exprobrandi causa hoc dixit, quam admonendi, ut resipiscerent.

17. *Aemulantur vos.* Tandem ad pseudoapostolos descendit, quos tacendo odiosius designat, quam si nominibus exprimeret. nam solemus suppresso nomine de iis loqui, quos nominare piget ac taedet. Admonet autem Galatas de praepostera illorum ambitione: quia specie zeli falli poterant. Ac similitudinem a procis mutuatur, qui non caste puellas appetunt, nec honesto amore, sed ut ad suam libidinem abutantur. Quod vos appetunt vel ambiunt, ne id vobis imponat: faciunt enim non recto zelo, sed prava cupiditate acquirendi nominis. ea sanctae zelotypiae opponitur, cuius meminit II. ad Corinthios cap. 11, 2. *Imo excludere.* Auget adhuc praeposteras ipsorum technas addita correctione. Non tantum vos captant, inquit: sed quia aliter potiri vobis nequeunt, dissidium accendere inter nos conantur, ut, quasi destituti, vos illis dedatis. vident enim, quamdiu inter nos constabit pius consensus, sibi non fore locum. Hoc commune est artificium omnibus Satanae ministris, alienare plebem a suo Pastore, ut ad se postea alliciant: et, quasi sublato aemulo, vacuam possessionem occupent. Siquis attente prudenterque observet, videbit inde semper illos facere initium.

18. *Bonum est aemulari.* Incertum est, de sene loquatur, an de Galatis. nam probos ministros sancta zelotypia ardere decet, ut Ecclesias retineant in casta cum marito suo coniunctione. Ergo si de Paulo accipimus, talis erit sensus: Ego quidem me etiam aemulari vos confiteor, sed alio fine et affectu. idque facio absens non minus quam praesens: quia fructum mihi proprium non quaero. Mihi tamen magis placet referri ad Galatas: ac ne sic quidem erit unus sensus. nam poterit exponi hoc modo: Isti quidem vos a me alienare conantur, ut destituti ad ipsos migretis: vos autem, qui me praesen-

tem amastis, pergite etiam absentem eodem amore prosequi. Verior opinio est, Paulum in verbi amphibologia lusisse. nam quum Aemulari posuisset pro Ambire, nunc pro Imitari, vel Eniti ad alterius virtutem, accipit. Damnando enim praeposteram aemulationem, hortatur, ut Galatae se in diverso aemulandi genere exerceant: idque etiam quum abest.

19. *Filioli mei.* Hic molliore etiamnum appellatione utitur. nam et plus est filii nomen quam fratris: et diminutivum non ad contemptum, sed blandiendi causa usurpavit. etsi interim subindicat ipsorum teneritudinem, qui iam debuerant adolevisse. Est autem abrupta oratio, ut solent quae sunt maxime patheticae. Vehementia enim affectus medias voces abrumpit, dum non invenimus quod satis animi sensa exprimat: et animus, ebulliendo, fauces quasi praecludit.

Quos iterum parturio. Id quoque ad vehementiam amoris declarandam facit, quod maternos nixus et dolores eorum causa subit. Simul tamen suam anxietatem declarat: nam quae peperit mulier, laetatur: in partu ipso acerbissimos cruciatus sustinet. Semel prius et concepti et editi fuerant: iam secundo procreandi erant post defectionem. Invidiam tamen extenuat, quum dicit, *donec formetur.* non enim abolet priorem partum, sed dicit iterum fovendos utero esse, tanquam immaturos foetus et informes. Porro Christum in nobis formari, et nos in Christo, idem est. nascimur enim, ut simus novae in ipso creaturae: et ipse vicissim nascitur in nobis, ut vivamus eius vitam. Quia igitur vera Christi imago per subintroductas a pseudoapostolis superstitiones deformata erat, laborat Paulus in ea expolienda, ut pure absque impedimentis reluceat. Hoc etiam faciunt Evangelii ministri, dum lactant, dum solido cibo pascunt: denique toto praedicationis suae cursu in eo debent occupari. Sed Paulus hic parturienti se comparat: quia nondum perfecte nati erant Galatae. Et hic insignis est locus de efficacia ministerii. Proprium quidem Dei est, spiritualiter gignere et parere: sed quia instrumentis ad id utitur, ministro et praedicatione: quod suum est, illis adscribit: propterea quod cum hominis opera coniungit Spiritus sui virtutem. Semper retineamus illam distinctionem, quod, quum Deo minister opponitur, nihil est ac nihil potest, sed organum est inutile. caeterum quia efficaciter Spiritus sanctus per ipsum operatur, transfertur etiam ad ipsum laus et titulus agendi. At vero tunc non agitur, quid per se, aut seorsum a Deo valeat: sed quid per illum agat Deus. Ergo si aliquid esse volunt ministri, Christum, non se ipsos formare studeant. hic quasi moerore exanimatus in medio sententiae tractu deficit.

20. *Vellem autem nunc coram.* Haec est gravissima expostulatio, quum pater adeo filiorum culpa se perplexum esse conqueritur, ut inops sit consilii, nec sciat, quo se debeat vertere. optat autem sibi dari copiam eos alloquendi: quia ex re praesenti melius, quid expediat, statuimus. nam prout afficitur auditor, prout vel tractabilem se praebet, vel contumaciter resistit, accommodamus etiam orationem. quanquam aliquanto plus exprimere voluit per *vocis mutationem*, nempe se libenter paratum fore ad induendas varias formas, ad novam etiam linguam fingendam: modo ratio constaret. quod diligenter observandum est Pastoribus, ne sibi sint addicti, aut suo ipsorum ingenio: sed transforment se ad captum plebis, quantum res postulabit. tantum, usque ad aras, ne a recto in hominum gratiam deflectant.

21. Dicite mihi, qui sub Lege vultis esse, Legem non auditis? 22. Scriptum est enim, quod Abraham duos filios

habuit: unum ex ancilla, alterum ex libera. 23. Sed qui erat ex ancilla, secundum carnem erat genitus: qui vero ex libera, per Promissionem: 24. Quae allegorica sunt. nam duae sunt pactiones, una quidem a monte Sina quae in servitutem generat: ea est Agar. 25. Nam Agar, Sina mons est in Arabia. ex adverso autem respondet ei quae nunc est Ierusalem: servit enim cum liberis suis. 26. Quae autem sursum est Ierusalem, libera est: quae mater est nostra omnium.

21. *Dicite mihi.* Interpositis exhortationibus ad affectus movendos, pulcram exornationem addit superioris doctrinae. Non esset quidem satis valida per se probatio: sed postquam argumentis satis pugnavit, confirmatio haec non est spernenda. *Sub Lege esse* hoc loco significat subire iugum Legis, hac conditione ut Deus tecum agat secundum Legis pactum: teque vicissim ad servandam Legem adstringas. nam alioqui sub Lege sunt omnes fideles: sed hic de Lege tractat cum suis appendicibus, ut dictum est.

22. *Scriptum est enim, quod Abraham.* Nemo est tam insanus qui data optione libertatem spernat, praeoptet servitutem. Hic vero docet Apostolus, quicunque sub Lege sunt, esse servos. miseri igitur qui hanc conditionem ultro appetunt: quum Deus eos velit liberare. Huius rei imaginem in duobus Abrahae filiis proponit: quorum alter, ex serva natus, matris conditionem tenuit: alter ex libera liber hereditate potitus est. Postea totam historiam accommodat ad suum institutum, et eleganter illustrat. Primo, quoniam Legis auctoritate pars adversa se armabat, Legem ex adverso opponit. Legis autem nomine quinque libros Mosis designari, usitatum est. Deinde, quia ad causam nihil videbatur pertinere historia quam citat, transfert ad expositionem allegoricam. Caeterum quia scribit haec esse ἀλληγορούμενα, inde occasionem arripuit Origenes, et cum eo permulti alii, Scripturae a genuino sensu huc illuc torquendae. sic enim colligebant, literalem sensum nimis humilem esse et abiectum: latere igitur sub literae cortice altiora mysteria, quae non aliter erui possent quam allegorias cudendo. Atque id non difficulter obtinuit: nam speculationes quae speciem argutiae prae se ferunt, semper mundus praetulit solidae doctrinae, et praeferet. Tali approbatione crevit magis ac magis licentia: ut in tractandis Scripturis ludere non modo impune permissum fuerit, sed etiam summae laudi tributum. neminem siquidem multis saeculis ingeniosum putarunt, nisi qui subtiliter transfigurare sacrosanctum Dei verbum sciret ac auderet. Hoc procul dubio Satanae commentum fuit, ad elevandam Scripturae auctoritatem, et verum ex lectione illius tollendum usum. quam profanationem ultus est Deus iusto iudicio, quum adulterinis glossis passus est puram intelligentiam obrui. Scriptura, inquiunt, foecunda est, ideoque multiplices sensus parit. Ego Scripturam uberrimum et inexhaustum omnis sapientiae fontem esse fateor: sed eius foecunditatem in variis sensibus nego consistere, quos quisque sua libidine affingat. Sciamus ergo eum esse verum Scripturae sensum qui germanus est ac simplex: eumque amplectamur et mordicus teneamus. Fictitias expositiones quae a literali sensu abducunt, non modo negligamus tanquam dubias, sed fortiter repudiemus tanquam exitiales corruptelas. Verum quid respondebimus ad Pauli verbum? certe non intelligit Mosem eo consilio scripsisse, ut historia in allegoriam verteretur: sed admonet, qualiter praesenti causae historia conveniat: nempe si figurate illic delineatam nobis Ecclesiae imaginem observemus. Neque vero aliena

est a genuino literae sensu eiusmodi anagoge: quum a familia Abrahae similitudo ducitur ad Ecclesiam. Quemadmodum enim Abrahae domus tunc fuit vera Ecclesia: ita minime dubium est, quin praecipui et prae aliis memorabiles eventus qui in ea contigerunt, nobis totidem sint typi. sicut ergo in Circumcisione, in sacrificiis, in toto sacerdotio Levitico allegoria fuit: sicuti hodie est in nostris Sacramentis, ita etiam in domo Abrahae fuisse dico. sed id non facit, ut a literali sensu recedatur. Summa perinde est acsi diceret Paulus, figuram duorum testamentorum in duabus Abrahae uxoribus, et duplicis populi in duobus filiis, veluti in tabula, nobis depictam. Et certe Chysostomus in vocabulo Allegoriae fatetur esse catachresin: quod verissimum est.

23. *Qui ex ancilla.* Uterque secundum carnem erat genitus ex Abraham. sed in Isaac erat peculiaris ratio, quia promissionem habebat gratiae. Ergo in Ismaele nihil erat praeter naturam: in Isaac erat Dei electio. idque in ipsa genitura fuit adumbratum. miraculo enim, non communi more, genitus fuit. Oblique tamen et Gentilium vocationem et Iudaeorum reiectionem insinuat: quia hi naturali prosapia gloriantur: illi vero fide praeter humanam facultatem fiunt spiritualis Abrahae soboles.

24. *Nam duae sunt pactiones.* Ideo sic transferre malui, ne perderetur gratia similitudinis. Paulus enim duas διαθήκας duabus matribus comparat. Durum est, in neutro genere testamentum vocari matrem. Pactionis itaque nomen aptius. nec vero tam elegantiae quam perspicuitati studui. Porro iam rem ipsam proponit, quod sicut in domo Abrahae duae matres: ita etiam in Ecclesia Dei. Doctrina enim mater est, ex qua nos Deus generat. ea est duplex, Legalis, et Evangelica. Legalis in servitutem generat: est igitur similis Agar. Sara autem repraesentat secundam, quae generat in libertatem. quanquam Paulus altius orditur, priorem matrem faciens Sina, secundam vero Ierusalem. ideo sicui subtilius excutere singula libeat, Legem faciet quasi semen, unde gignuntur filii Sina: Evangelium, unde gignuntur filii Ierusalem. Sed hoc nihil ad summam argumenti. satis est, si teneamus, duas pactiones matrum instar esse, ex quibus dissimiles filii nascuntur: quia pactio legalis servos facit, Evangelica liberos. Sed hoc totum prima fronte absurdum videri possit: quia nulli Deo filii gignantur, nisi in libertatem: quare similitudo non quadrat. Respondeo, bifariam, quod dicit Paulus, esse verum. nam Lex olim suos discipulos in servitutem genuit, sanctos, inquam, Prophetas, et reliquos fideles: non ut servi manerent, sed quia sub paedagogia illos Deus ad tempus continebat. Libertas enim illorum sub velo ceremoniarum et totius oeconomiae, qua tunc gubernabantur, erat abscondita: in externa specie nihil, nisi servitus, apparebat. Ideo dicit Paulus idem ad Romanos capite 8, 15.: Non hausistis iterum spiritum servitutis in timorem. quare sancti illi Patres, utcunque intus liberi essent coram Deo, externo tamen aspectu nihil differebant a servis: atque ita matris conditionem referebant. Doctrina autem Evangelii tum in partu filiis suis confert plenam libertatem, tum liberaliter eos educat. Fateor tamen, Paulum nequaquam hic de talibus filiis loqui: quemadmodum patebit ex contextu. nam per filios Sina, hypocritas, qui tandem exterminantur ex Ecclesia Dei, et abdicantur hereditate, se intellexisse exponet. Quae igitur ista est generatio in servitutem, de qua nunc disputat? nempe eorum qui perperam abutuntur Lege, ut nihil ex ea nisi servile concipiant. Non sic pii Patres qui vixerunt sub Veteri testamento. non enim impediebat servilis Legis generatio, quin matrem haberent Ierusalem in spiritu. Sed qui in nuda Lege haerent, neque paedagogiam esse agnoscunt, qua ad Christum ducantur, sed potius obstaculum ex ea

sibi faciunt, ne ad Christum perveniant: illi sunt Ismaelitae, nati ad servitutem. Rursus tamen excipiet quispiam, cur tales ex Dei pactione nasci dicat Apostolus, et in Ecclesia censeat. Respondeo, esse corrupti seminis adulterinum semen: neque generari proprie a Deo, sed degeneres esse et quasi spurios, qui Deum falso Patrem citant, a quo repudiantur. hoc etiam eodem titulo censeri in Ecclesias: non quia vere sint eius membra, sed quia locum ad tempus usurpent, et induti larva decipiant. Ecclesiam enim hic considerat Apostolus, qualis cernitur in hoc mundo. qua de re mox dicendum erit.

25. *Agar, Sina mons est.* Non immoror in refellendis aliorum expositionibus. nam futilis est coniectura Hieronymi, montem Sina binominem fuisse: nec minus puerile Chrysostomi commentum philosophantis in nominum congruentia. Agar enim Sina esse dicitur, quia typus sit vel figura: quemadmodum Pascha erat Christus. situm etiam montis per contemptum exprimit. In Arabia, inquit, hoc est extra limites terrae sanctae, quae symbolum est aeternae hereditatis. mirum, in tam familiari applicatione adeo fuisse erratum. *Ex adverso autem respondet.* Pro quo Vetus interpres reddidit: Coniunctus est, Erasmus: Confinis; ego vitandae obscuritatis causa sic transtuli. Certum est enim, non de propinquitate, nec situ locorum hic Apostolum sensisse, sed de similitudine, in figura quam tractat. *σύστοιχα* enim dicuntur quae ita sunt ordine collocata, ut mutuum inter se respectum habeant: et *συστοιχία* tam in arboribus, quam in aliis, est composita ad iustam proportionem series. Eodem ergo sensu dixit montem Sina *συστοιχεῖν* ei quae nunc est Ierusalem, quo Aristoteles rhetoricam esse dialecticae *ἀντίστροφον* scribit, metaphora a lyricis sumpta, quibus moris erat ex adverso statuere partes duas, quarum una alteri in concentu responderet. In summa *συστοιχεῖν* nihil aliud est quam coordinari, ut ita loquar. Verum cur praesentem Ierusalem componit cum monte Sina? Tametsi aliquando fui in contraria opinione, assentior tamen Chrysostomo et Ambrosio, qui de terrena Ierusalem exponunt: et quidem, ut tunc ad servilem doctrinam et cultum degeneraverat. ideo dicit, *quae nunc est.* Debuerat enim viva esse imago coelestis Ierusalem, et illius ingenium exprimere. Sed qualis nunc est, inquit, relationem habet ad montem Sina. tametsi locorum intervallis distant, sunt tamen prorsus similes, et habent inter se perfectam symmetriam. Est gravissima exprobratio adversus Iudaeos, qui a gratia excidissent, matremque haberent non Saram, sed adulterinam Ierusalem, gemellam sororem Agar: proinde servi ex serva nati, quamlibet superciliose iactarent se Abrahae filios.

26. *Quae autem sursum est.* Coelestem vocat, non quae coelo sit inclusa, non quae sit quaerenda extra mundum. est enim diffusa Ecclesia per totum orbem, et in terra peregrinatur. Cur ergo e coelo esse dicitur? quia originem habet a gratia coelesti. non enim ex carne et sanguine filii Dei nascuntur, sed Spiritus sancti virtute. Ierusalem ergo coelestis, quae principium e coelo habet, et fide sursum habitat, illa est fidelium mater. Habet enim semen vitae incorruptibile apud se depositum, quo nos format, fovet in utero, edit in lucem. habet eadem lac et cibum, quo procreatos perpetuo alit. En, cur Ecclesia vocetur fidelium mater. et sane qui recusat esse Ecclesiae filius, Deum frustra Patrem habere expetit. neque enim, nisi per Ecclesiae ministerium, Deus sibi filios generat, et tollit, donec adolescant, et perveniant ad virilem usque aetatem. Praeclarum certe Ecclesiae encomium, et in primis honorificum. Sed inepti sunt Papistae, et bis pueri, qui illud obtendunt ad nos gravandos. nam quum matrem habeant adulteram, quae diabolo filios in mortem gignit, quam absurdum est postulare, ut filii Dei

illi se crudeliter necandos dedant? Quanto honestiore praetextu Ierosolymitana synagoga superbire tunc poterat, quam hodie Romana? videmus tamen, ut Paulus eam, omni exutam ornatu, in sortem Agar reiiciat.

27. Scriptum est enim: Exsulta sterilis quae non paris, erumpe et clama quae non parturis: quia plures erunt liberi desertae, quam habentis maritum (*Iesai.* 54, 1.). 28. Nos autem, fratres, secundum Isaac promissionis sumus filii (*Rom.* 9, 8.). 29. Sed quemadmodum tunc, qui secundum carnem erat genitus, persequebatur eum qui secundum Spiritum genitus erat: sic et nunc. 30. Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam, et filium eius. non enim hereditatem obtinebit filius ancillae cum filio liberae (*Genes.* 21, 10.). 31. Ergo, fratres, non sumus ancillae filii, sed liberae.

27. *Scriptum est.* Probat Iesaiae testimonio, nasci legitimos ex Ecclesia filios secundum promissionem. Locus est in cap. 54., ubi Propheta et de regno Christi et de Gentium vocatione agit. promittit autem et sterili et viduae numerosam sobolem. haec enim laetitiae et exsultationis, ad quam Ecclesiam hortatur, causa est. Notandum autem consilium Apostoli huc tendere, ut istam spiritualem Ierusalem, de qua Iesaias vaticinatur, adimat Iudaeis: utpote cui filios undique ex cunctis Gentibus congregatum iri denuntiat Propheta: neque id ulla sua praeparatione, sed benedictione Dei gratuita. itaque mox concludit filios Dei nos promissione fieri, exemplo Isaac: nec alia ratione consequi hunc honorem. Haec conclusio imperitis, et minus in Scriptura exercitatis, infirma videtur esse: quia principium non tenent, quod tamen certissimum est, promissiones omnes, in Messia fundatas, esse gratuitas. Id pro confesso quia sumebat Apostolus, ideo tam secure Promissionem Legi opposuit.

29. *Quemadmodum tunc, qui secundum carnem.* Hic pseudoapostolorum ferociam refutat, qui proterve insultabant piis omnia reponentibus in Christo. Hos enim turbabat eiusmodi ferocia, ideoque opus habebant consolatione, sicut illos severius reprimi operae pretium erat. Admonet ergo, non esse mirum, si faciant hodie filii Legis quod fecit initio pater ipsorum Ismael, qui verum heredem Isaac vexavit, primogenitura sua fretus. eodem nunc supercilio posteros propter externas ceremonias, Circumcisionem, totumque Legis apparatum superbire adversus legitimos Dei filios, molestiamque his facessere. *Spiritum* rursus opponit carni: hoc est Dei vocationem humanae (ut loquuntur) apparentiae. ita larvam concedit Legis et operum sectatoribus: rem vero ipsam vindicat iis qui sola Dei vocatione nituntur, et pendent ex eius gratia. *Persequebatur.* Atqui nusquam mentio fit persequutionis: tantum dicit Moses, Ismaelem ipsum fuisse מצחק, quo participio significat illusisse fratri suo Isaac. Nam quod ex Iudaeis quidam simplicem risum exponunt, minime consentaneum est. cuius enim saevitiae fuisset, risum innoxium tam atrociter ulcisci? Non dubium igitur, quin per contumeliam laedoriis infantem Isaac lacesseret. Sed quantum id abest a persequutione? non tamen frustra nec temere Paulus hoc amplificat. Nulla enim persequutio tam molesta esse nobis debet, quam dum impiorum ludibriis videmus labefactari nostram vocationem. neque colaphi, neque flagella, neque clavi, neque spinae tantum cruciatus attulerunt Christo, quantum illa blasphemia: Confidit in Deo, quid illi prodest, quum sit omni ope destitutus? Nam plus

veneni illic subest, quam in cunctis persequutionibus. quanto enim plus est, irritam fieri gratiam Divinae adoptionis, quam caducam vitam nobis eripi? Non ergo persequutus est Ismael fratrem gladio: sed quod deterius est, superbe adversus illum se efferebat, promissionem Dei pedibus calcando. Hic etiam fons est omnium persequutionum, quod impii Dei gratiam in electis et spernunt et oderunt. cuius rei luculentum documentum habemus in historia Cain et Habel. Admonemur etiam, non tantum horrori nobis debere esse externas persequutiones, quum ferro et igni nos trucidant pietatis hostes: quum ex illis carceribus, tormentis, aut flagellis sunt infesti: sed quum suis blasphemiis irritam facere conantur fiduciam nostram quae in Dei promissionibus recumbit, quum saluti nostrae illudunt, quum petulanter totum Evangelium subsannant. Nam nec quicquam est quod tam graviter animos nostros vulnerare debeat, quam Dei contemptus, et adversus eius gratiam ludibria: nec ullum magis exitiale est persequutionis genus, quam quum impetitur animae salus. Ad nos, qui ex Papae tyrannide erepti sumus, non perveniunt hodie impiorum gladii. sed quam stupidi sumus, si non afficimur illa spirituali persequutione, quum doctrinam illam ex qua vitam trahimus, exstinguere modis omnibus tentant? quum suis blasphemiis fidem nostram impugnant, multorum etiam rudium concutiunt? Mihi certe plus moeroris hodie affert Epicureorum furor, quam Papistarum. non grassantur vi et manu. sed quo pretiosius mihi est nomen Dei propria vita, fieri nequit, quin magis anxie torquear, quum diabolicam conspirationem fieri video ad exstinguendum omnem Dei timorem et cultum, ad exterminandam Christi memoriam, vel sannis omnium improborum prostituendam, quam si uno incendio tota una regio flagraret.

30. *Sed quid dicit Scriptura?* Iam illa erat nonnulla consolatio, quod exemplum patris nostri Isaac proposuerat: sed haec aliquanto efficacior, dum addit, hypocritas cum sua iactantia nihil aliud profecturos, quam ut eiiciantur ex spirituali Abrahae familia: nobis vero nihilominus salvam fore hereditatem, utcunque insolenter nos ad tempus lacessant. Hac consolatione sustentent se fideles, quod non perpetuo durabit Ismaelitarum tyrannis. Videntur quidem primatum occupasse: ideoque tanquam abortivos nos despiciunt, primogenitura sua inflati: sed tandem pronuntiabuntur Agareni, serva nati, et indigni hereditate. Locus pulcherrimus, ne turbemur hypocritarum fastu: aut illorum sorti invideamus, quum temporariam cum dignitate mansionem habent in Ecclesia: sed patienter exitum, qui eos manet, exspectemus. Multi enim vel spurii, vel alieni locum usurpant in Ecclesia: sed fidem perpetuo fixam non habent. quemadmodum instar alienigenae eiectus fuit cum posteris Ismael, qui tamen primogenitura inflatus initio regnabat. Rident hic nasuti quidam homines Pauli simplicitatem, quod bilem feminae ex futili rixa natam comparet Dei iudicio: sed non animadvertunt, interpositum fuisse Dei decretum, quo palam fieret totum id coelesti providentia gubernari. Nam quod Abraham uxori penitus morem gerere iubetur, id certe extraordinarium est. unde colligimus, Deum Sarae ministerio ad stabiliendam suam promissionem usum fuisse. denique eiectio Ismaelis nihil aliud fuit quam oraculi illius exsequutio et effectus: In Isaac vocabitur tibi semen: non in Ismaele. Quanquam igitur fuit ultio muliebris rixae, non tamen id obstat, quominus per os Ecclesiae suae in typo Deus suum iudicium promulgaverit.

31. *Ergo, fratres.* Nunc Galatas hortatur, ut filii Sarae esse malint quam filii Agar: imo iam in libertatem esse genitos Christi gratia commemorat, ut in sua conditione maneant. Hodie si Papi-

stas vocemus Ismaelitas et Agarenos, iactemus nos legitimos esse filios: ridebunt. at si res cum re, causa cum causa conferatur: nemo tam rudis erit cui non sit promptum iudicare.

CAP. V.

1. In libertate igitur qua Christus nos liberavit, state: et ne rursum iugo servitutis implicemini. 2. Ecce, ego Paulus denuntio vobis, quod, si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. 3. Testificor enim rursum cuivis homini qui circumciditur, quod debitor sit totius Legis faciendae. 4. Exinaniti estis a Christo quicunque per Legem iustificamini, a gratia excidistis. 5. Nos enim Spiritu, ex fide, spem iustitiae exspectamus. 6. Nam in Christo Iesu neque Circumcisio quicquam valet, neque praeputium: sed fides per dilectionem operans.

1. *In libertate igitur*. Postquam filios liberae esse dixit, nunc admonet, quantum sit pretium huius libertatis, ne eam, ceu rem nihili, contemnant. Et certe inaestimabile bonum est, pro quo usque ad mortem pugnare nos decet. neque enim hic de focis tantum agitur, sed etiam de aris. Hoc hodie multi quia non considerant, damnant nos importunitatis, dum vident nos tam acriter, tantaque contentione asserere libertatem fidei adversus Papae tyrannidem in rebus externis. Hoc etiam praetextu adversarii invidiam nobis conflant apud imperitos, quasi nihil quam licentiam quaeramus, quae sit omnis disciplinae solutio. Sed prudentes et exercitati norunt, hoc in salutis doctrina unum esse ex praecipuis capitibus. Non enim hic agitur, hocne an illo cibo vescaris, celebresne hunc diem an praetereas (quemadmodum stulte existimant multi, nonnulli vero calumniantur), sed quidnam tibi coram Deo liceat, quid ad salutem sit necessarium, quid omittere sit nefas. denique disceptatio est de conscientiae conditione, ubi ad tribunal Dei venitur. Porro libertatem hic intelligit Paulus a ceremoniis Legis: quarum observationem exigebant, tanquam necessariam, pseudoapostoli. Verum simul meminerint lectores, eiusmodi libertatem esse partem eius duntaxat quam nobis acquisivit Christus. quantulum enim id foret, si nos tantum liberasset a ceremoniis? Hic ergo rivus ex altiori fonte manat: nempe quia factus est maledictum, ut nos a Legis maledictione redimeret (Supra 3, 13.): quia vim Legis abrogavit, quatenus Dei iudicio nos tenebat obnoxios sub reatu aeternae mortis: quia denique a tyrannide peccati, Satanae, et mortis nos asseruit. Ita sub una specie comprehenditur totum genus: qua de re dicemus in Epistola ad Colossenses. Porro in cruce libertatem nobis acquisivit Christus: eius fructum et possessionem per Evangelium nobis confert. Bene ergo Paulus, qui Galatas admonet, ne rursus implicentur iugo servitutis: hoc est, ne conscientiis laqueum sinant indui. nam si onus humeris nostris iniquum imponant homines, sustineri potest: conscientias si redigere velint in servitutem, fortiter et usque ad mortem resistendum. Spoliabimur enim inaestimabili beneficio, si licebit hominibus conscientias nostras ligare. Et simul Christo libertatis auctori fiet iniuria. Sed quid valet istud *Rursus?* nam Galatae nunquam sub Lege vixerant. Simpliciter capitur pro: Perinde acsi non essent redempti Christi gratia. Etsi enim Iudaeis, non Gentibus lata erat Lex: tamen extra Christum nulla est utrisque libertas, sed mera servitus.

2. *Ecce, ego Paulus.* Nihil gravius potuit illis denuntiare, quam ut eos prorsus a Christi gratia excluderet. Sed quid hoc sibi vult, Christum nihil profuturum omnibus circumcisis? an Abrahae nihil profuit? imo ut prodesset, Circumcisionem recepit. Si dicamus, id valuisse ante Christi adventum, quid de Timotheo respondebimus? Notandum est, Paulum hic non loqui de externa modo sectione, aut de ceremonia, sed magis disputare adversus impiam doctrinam pseudoapostolorum, qui eam fingebant esse necessarium Dei cultum, et simul fiduciam ingerebant tanquam operis meritorii. Haec diabolica figmenta Christum faciebant inutilem: non quod abnegarent pseudoapostoli Christum, aut penitus sublatum vellent: sed inter ipsius gratiam et Legis opera sic partiebantur, ut dimidia tantum pars salutis ab illo esset. Reclamat Apostolus, non posse hoc modo dividi: nec aliter nobis prodesse, quam si ipsum integrum amplectamur. Et quid aliud hodie faciunt Papistae, nisi quod pro Circumcisione nugas a se inventas obtrudunt? huc certe tendit tota eorum doctrina, ut Christi gratia operum meritis permisceatur: quod impossibile est. Christum enim dimidium quisquis habere vult, totum perdit. et tamen valde sibi acuti videntur Papistae, quum allegant operibus se nihil tribuere, nisi mediante Christi gratia. quasi vero alius fuerit Galatarum error. Neque enim a Christo deficere se credebant, aut renuntiare eius gratiae: sed peribat tamen illis Christus, quum adulterata esset Evangelii doctrina in praecipuo illo capite. Ista loquutio: Ecce ego Paulus, non parvam emphasin habet. coram enim se opponit, et nomen dat, ne videatur causam dubiam habere. Et quanquam vilescere apud Galatas coeperat eius auctoritas, tamen ad refellendos omnes adversarios sufficere asserit.

3. *Testificor enim rursum.* Probatio est proximae sententiae, sumpta ex loco repugnantium. nam qui debitor est totius Legis faciendae, mortem nunquam effugiet: quia semper manebit sub reatu. nemo enim unquam reperietur qui Legi satisfaciat. talis igitur obligatio, certa est damnatio hominis. ita fit, ut nihil ipsum Christus iuvet. Videmus ergo, ut repugnent ista duo, nos esse Christi gratiae participes, et rursum obstringi ad totam Legem implendam. Verum ita sequetur, neminem ex Patribus salvum esse. quinetiam sequetur, Timotheum a Paulo fuisse perditum, quum fuit circumcisus. Vae enim nobis, donec a Lege sumus manumissi. ubi autem Circumcisio, illic subiectio. Notandum est, Paulum bifariam de Circumcisione solere loqui: idque animadvertere, cuivis in Pauli lectione mediocriter exercitato facile erit. Nam ad Rom. cap. 4, 11. vocat sigillum iustitiae fidei. ita Christum, et gratuitam salutis promissionem sub Circumcisione includit. Nunc autem illam Christo, fidei, Evangelio, et gratiae opponit: ut sit merum pactum legale, in operum meritis fundatum. inde patet quod iam dixi, non eodem semper modo de Circumcisione ipsum loqui: sed ratio diversitatis habenda est. Dico Paulum, dum Circumcisionem considerat in sua natura, merito facere gratiae symbolum: quia tale fuit institutum Dei. verum ubi illi negotium est cum pseudoapostolis, qui Circumcisione abutebantur ad destruendum Evangelium, illic non respicit ad quid fuerit a Domino instituta: sed corruptelam ab hominibus profectam impugnat. Exemplum habemus clarissimum in hoc loco. Quum Abrahae data esset promissio de Christo, de gratuita iustitia de aeterna salute: addita simul fuit Circumcisio in eius confirmationem. fuit igitur ex ordinatione Dei Sacramentum quod fidei serviebat. Veniunt pseudoapostoli, qui fingunt esse opus meritorium: et ita Legis observationem commendant, ut Circumcisio sit initiatio eiusmodi professionis. Dei institutionem hic non attingit Apostolus, sed pseudoapostolorum figmentum persequitur. Excipie

quispiam, qualiscunque sit impiorum abusus, id tamen sacrosanctis Dei institutis nihil detrahere. Respondeo, Circumcisionem nonnisi ad tempus mandatam a Deo fuisse. itaque post Christi adventum iam Sacramentum esse desierat Divinitus institutum: quia Baptismus in eius vicem successerat. Quorsum ergo circumcisus fuit Timotheus? non sua certe causa, sed fratrum duntaxat, quorum infirmitati datum id fuit. Quo autem melius appareat, quantopere congruat Papistarum doctrina cum ea quam Paulus impugnat: observandum est, Sacramenta, sincere accepta, non esse proprie opera hominum, sed Dei. Nam in Baptismo, in sacra Coena, nihil agimus: sed offerimus nos Deo ad recipiendam eius gratiam. Ergo Baptismus, respectu nostri, est opus passivum. nihil enim praeter fidem afferimus, quae omnia habet in Christo reposita. Quid autem Papistae? opus operatum imaginantur, quo promereantur homines Dei gratiam. ita quid aliud quam Sacramenti veritatem simpliciter exstinguunt? Baptismum tamen et Coenam retinemus, quia perpetuum utriusque usum esse Christus voluit: sed impia illa deliramenta, ut par est, acriter detestamur.

4. *Exinaniti estis a Christo.* Sensus est: Siquam iustitiae partem quaeritis in operibus Legis, Christus nihil ad vos, et a gratia estis alienati. Neque enim tam crassa erat opinio, ut sola Legis observatione iustificari se crederent: sed Christum miscebant cum Lege. alioqui frustra his minis territaret ipsos Paulus: Quid facitis? redditis vobis Christum inutilem: in nihilum redigitis eius gratiam. Videmus ergo, non posse minimam iustitiae partem constitui in Lege, quin Christo et eius gratiae renuntietur.

5. *Nos enim Spiritu ex fide.* Occupatio est, qua praevenit obiectionem. nam protinus cuivis in mentem venire poterat haec cogitatio: Nullane igitur utilitas erit Circumcisionis? Respondet, in Christo nihil valere: ideoque iustitiam in fide sitam esse, et hanc iustitiam obtineri in Spiritu absque ceremoniis. *Spem iustitiae exspectare* est fundare in hac vel illa re suam fiduciam: vel statuere, unde iustitia speranda sit. quanquam simul perseverantiam notatam esse his vocibus, probabile est, acsi dixisset: Perstamus constanter in fiducia iustitiae quam fide obtinemus. Quod autem iustitiam fide nobis constare dicit, id cum Patribus nobis commune est. omnes enim fide placuerunt Deo, ut Scriptura testatur (Hebr. 11.). sed fides illorum ceremoniarum velo erat implicita. ideo nos ab illis discernit per verbum Spiritus, quod externis umbris opponitur. Intelligit ergo nudam esse nunc fidem quae ad consequendam iustitiam sufficiat: et quae non ceremoniarum pompis ornetur, sed spirituali Dei cultu sit contenta.

6. *Nam in Christo Iesu.* Ratio est, cur nunc iustitiam in Spiritu sperent: quia in Christo, id est in regno Christi, vel in Ecclesia Christiana, Circumcisio abolita sit cum suis appendicibus. nam synecdochice in nomine Circumcisionis ceremonias designat. Ita nec iam amplius locum illis esse admonet, neque tamen inutiles semper fuisse concedit. non enim abrogatas esse docet, nisi post Christi revelationem. Ita simul quoque soluta est quaestio, cur tam contemptim de Circumcisione hic loquatur, acsi nihil profuisset. non enim hic mentio fit de Circumcisione, quatenus Sacramentum olim erat: non quaeritur, quid eo tempore valuerit quo nondum obsoleverat: verum sub regno Christi, praeputio fuisse aequatam asserit: nempe quia legalibus ceremoniis finem imposuerit Christi adventus. *Sed fides per dilectionem operans.* Ceremoniis opponit aliud exercitium, caritatis scilicet: ne Iudaei nimium sibi placeant, quasi aliqua praestantia emineant. nam circa finem Epistolae pro hoc membro ponet Novam creaturam. Perinde igitur est acsi dixisset, Deum nolle in ceremoniis hodie nos occupari: sed satis esse, si in caritate nos exerceamus. Interim tamen non excludit nostra Sacramenta, quae fidei adminicula sunt: sed breviter confirmat quod

attigerat de spirituali Dei cultu. Locus hic nihil habet difficultatis: nisi eum calumniose torquerent Papistae ad iustitiam operum adstruendam. nam quum refellere istud nostrum volunt: Sola fide nos iustificari, hoc telum arripiunt: Si ea demum fides iustificat quae per caritatem operatur: non igitur, inquiunt, sola iustificat. Respondeo, ipsos non intelligere, quid garriant: multo minus, quid tradamus. neque enim fidem quae iustificat, docemus solam esse: sed bonis operibus perpetuo coniunctam esse asserimus. tantum contendimus, ad iustificandum solam valere. Papistae ipsi carnificum instar fidem misere lacerant, quum nunc informem faciunt et caritate vacuam, nunc formatam. nos autem veram fidem negamus a Spiritu regenerationis posse divelli. sed quum de iustificationis causa agitur, tunc excludimus omnia opera. Quantum ad praesentem locum attinet, Paulus nequaquam disputat, an caritas ad iustificandum cooperetur fidei, sed tantum indicat, quae nunc sint vera fidelium exercitia: ne Christianos videatur otiosos facere, et quasi truncis similes. Ergo quum versaris in causa iustificationis, cave ullam caritatis vel operum mentionem admittas: sed mordicus retine particulam exclusivam. Quod autem hic Paulus de iustificatione non tractet, nec eius laudem caritati ex parte assignet, inde evincere promptum est, quod eodem argumento sequeretur, Circumcisionem et ceremonias olim iustificasse. Nam sicuti in Christo Iesu fidem cum caritate commendat: ita ante Christi adventum requirebantur ceremoniae. Verum id nihil ad promerendam iustitiam, Papistis etiam ipsis concedentibus. ergo neque id de caritate sentiendum.

7. Currebatis bene, quis vos impedivit, ne obediretis veritati? 8. Persuasio non est ex eo qui vocavit vos. 9. Modicum fermentum totam massam fermentat. 10. Ego persuasus sum de vobis in Domino, quod non aliud sitis sensuri: qui autem turbat vos, portabit iudicium, quisquis sit. 11. Ego autem, fratres, si Circumcisionem adhuc praedicem, quid adhuc persequutionem patior? exinanitum est scandalum crucis. 12. Utinam etiam abscindantur qui vos conturbant.

7. *Currebatis bene.* Exprobrationem praesentis defectionis consulto superioris cursus laudi miscet, ut pudore suffusi alacrius se in viam recipiant. Admirationis est, quod interrogat, quisnam eos abduxerit a recto cursu: quo plus incutiat verecundiae. Verbum *πείθεσθαι* iterum Obedire potius vertendum censui, quam credere: quia iam semel, Evangelii puritatem amplexi, ab obsequio abducti erant.

8. *Persuasio non est ex eo.* Ante pugnavit rationibus: nunc ad extremum auctoritate agit, quum exclamat, persuasionem aliunde profectam quam a Deo. haec enim admonitio non ita multum haberet momenti, nisi personae auctoritate fulta. Sed Paulus iure suo tam confidenter loqui poterat apud Galatas, qui praeco illis fuerat Divinae vocationis. ideo non nominat Deum, sed periphrasi designat, acsi diceret: Deus minime secum pugnat: is est qui mea praedicatione vos in salutem vocavit. Aliunde igitur nova haec persuasio profecta est. ideo si vultis ratam esse Dei vocationem, cavete, ne istis aurem praebeatis, qui nova commenta vobis ingerunt. Etsi autem Graeci participii tempus fateor esse praesens: quia tamen indefinite accipitur, vertere placuit: *Qui vos vocavit*, tollendae amphiboliae causa.

9. *Modicum fermentum.* Ego ad doctrinam refero, non ad homines. admonet enim, quam perniciosa res sit doctrinae corruptio: ne quasi rem nullius aut non magni periculi (ut fieri solet) negligant. Nam hoc cuniculo Satan obrepit, quod non palam labefactat totam doctrinam, sed eius puritatem inficit falsis et adulterinis opinionibus. multi quia mali gravitatem non animadvertunt, minus ve-

hementes sunt in resistendo. Ergo hic Apostolus reclamat, nihil iam manere salvi, postquam vitiata est Dei veritas. ac similitudine fermenti utitur, quod, etiamsi exiguum sit, acorem suum transfundit in totam massam. Sollicite ergo cavendum, nequid purae Evangelii doctrinae affingi sinamus.

10. *Ego persuasus sum.* Rursus totam asperitatem derivat in pseudoapostolos: illos causam mali esse dicit, illis poenam minatur: de Galatis se bene sperare commemorat, quod cito et facile redituri sint in verum consensum. Illud enim nobis animum addit, quum audimus bene de nobis sperari. nam turpe ducimus, eorum fallere opinionem qui candide et amice de nobis sentiunt. Quia autem Dei opus erat, Galatas reducere in puram fidei doctrinam, a qua deflexerant, dicit se in Domino sperare: quo admonet, coeleste donum esse resipiscentiam, ut ipsi quoque idem a Deo postulent. *Qui autem turbat vos.* Confirmatio est proximae sententiae, quia oblique magnam culpae partem transcribit in illos impostores, a quibus delusi fuerant Galatae. quam enim vindictam illis denuntiat, ab ea Galatas fere eximit. Caeterum audiant quicunque occasionem turbarum praebent Ecclesiis, qui fidei unitatem solvunt, qui concordiam labefactant: et, siquid habent recti sensus, expavescant ad hanc vocem. Pronuntiat enim Deus per os Pauli, nullos talium scandalorum auctores inultos fore. Particula: *Quisquis sit*, emphasin habet. nam quia sua magniloquentia rude vulgus territabant pseudoapostoli, oportuit Paulum ex adverso ita magnifice efferre suam doctrinam, ut nemini parceret qui auderet contra hiscere, quocunque alioqui titulo esset insignis.

11. *Ego autem, fratres.* Argumentum a causa finali. Liceret, inquit, mihi vitare odia hominum, pericula, persequutiones: si tantum ceremonias vellem Christo miscere. quod igitur de hac re tantopere pugno in contrarium, non facio mea causa, nec meo commodo. Sed an propterea sequitur verum esse quod docet? Respondeo, rectum affectum et puram conscientiam doctoris non parum valere ad faciendam fidem. deinde non est credibile, tam insanum esse hominem, ut sibi malum sponte accersat. postremo suspectos reddit adversarios, quod, Circumcisionem praedicando, suae potius tranquillitati consulant, quam fideliter serviant Christo. Summa est, Paulum ab omni ambitione, avaritia, sui denique respectu abhorruisse, quum favorem plausumque contemneret: persequutionibus vero et multorum furori se obiiceret potius quam minimum unguem deflecteret ab Evangelii puritate. *Exinanitum est scandalum crucis.* Libenter Evangelium Paulus crucem nominat, vel sermonem crucis, dum abiectam eius simplicitatem vult opponere ampullis humanae sapientiae vel iustitiae. nam et Iudaei prava iustitiae confidentia, et Graeci stulta sapientiae persuasione inflati, Evangelii humilitatem despiciebant. Quum ergo dicit, nunc, recepta Circumcisionis praedicatione, nullum amplius fore scandalum crucis, intelligit nullam sibi molestiam exhibitum iri a Iudaeis, sed bona eorum pace sibi docendi fore locum: quia amplius eos non offendet fucatum illud et adulteratum Evangelium compositum ex Mose et Christo, sed eiusmodi mistura tolerabilis ipsis erit, quia in pristinae dignitatis possessione manebunt.

12. *Utinam etiam abscindantur.* Ultra provehitur indignatione: nam exitium imprecatur impostoribus illis, a quibus decepti fuerant Galatae. Videtur autem alludere ad Circumcisionem quam urgebant, quum dicit: abscindantur. In quam sententiam inclinat Chrysostomus, acsi diceret: Lacerant Ecclesiam Circumcisionis causa. velim eos prorsus abscindi. Sed talis imprecatio videtur parum congruere mansuetudini Apostolicae. nam ut salvi sint omnes, optandum est: non ergo ut quisquam pereat. Respondeo, id verum esse, dum homines respicimus. nam omnium salus sine exceptione nobis a Deo commendatur: quemadmodum pro peccatis totius mundi

passus est Christus. sed fit interdum, ut piae mentes extra hominum considerationem efferantur: dum scilicet intuentur Dei gloriam et Christi regnum. Nam quanto praestantior est Dei gloria hominum salute, tanto in sui amorem ac studium altius rapere nos debet. ita fit, ut in gloriam Dei promovendam intenti fideles, mundi et hominum obliviscantur: ideoque malint totum mundum interire, quam decedere aliquid gloriae Dei. Sed meminerimus, votum inde illud manare, quod, aversi a cogitatione hominum, defixi sunt in solum Deum. Ita crudelitatis damnari non potest, quasi pugnet cum caritate. deinde si cum uno homine vel paucis comparamus Ecclesiam, quanto intervallo haec praeponderabit? Crudelis enim misericordia, quae hominem unum toti Ecclesiae praefert. video ab una parte gregem Domini qui periclitatur, video e regione lupum, Satanae instinctu grassantem: an non Ecclesiae cura sic absorbere totam meam cogitationem debet, ut eius salutem lupi exitio redimi cupiam? Neque tamen hoc modo quemquam velim perditum: sed Ecclesiae amor et sollicitudo me rapit quasi in ecstasin, ut nihil aliud curem. Nemo igitur verus erit Ecclesiae Pastor qui non simili zelo ardeat. Ubi transtuli: *Qui vos conturbant*, verbum Graecum, De gradu vel de statu dimovere, significat. amplificandi vero causa interposuit, etiam cupiens non solum eos loco deiici, sed prorsus abscindi et resecari.

13. Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tantum ne libertatem in occasionem detis carni: sed per caritatem servite vobis invicem. 14. Nam tota Lex in uno verbo completur, nempe hoc: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. 15. Quodsi alius alium vicissim mordetis et devoratis, videte, ne vicissim alius ab alio consumamini. 16. Dico autem: Spiritu ambulate: et concupiscentiam carnis non perficietis. 17. Nam caro concupiscit adversus Spiritum: Spiritus autem adversus carnem. haec mutuo inter se adversantur: ut non, quaecunque volueritis, eadem faciatis. 18. Quodsi Spiritu ducimini, non estis sub Lege.

13. *Vos in libertatem.* Nunc admonet, qualiter libertate sit utendum. docuimus in priore ad Corinthios, aliud esse libertatem, aliud ipsius usum. nam libertas in conscientia est, Deumque respicit: usus autem est in rebus externis, et negotium habet cum hominibus, non cum solo Deo. Postquam ergo hortatus est Galatas, ne paterentur quicquam delibari ex sua libertate, nunc iubet, in usu moderatos esse. Regulam porro legitimi usus praescribit, ne in praetextum vel occasionem licentiae vertatur. Neque enim carni data est libertas, quae potius sub iugo teneri captiva debet: sed spirituale est bonum, cuius tantum piae mentes sunt capaces. *Sed per caritatem.* Exponit rationem temperandae libertatis, ne in vagum et licentiosum abusum diffluat: nempe si regatur a caritate. Meminerimus semper ipsum nunc tractare, non quomodo simus coram Deo liberi, quomodo usurpare libertatem nostram liceat inter homines. Nam conscientia recta non admittit ullam servitutem: sed usus externi servitus vel abstinentia nihil habet periculi. Summa igitur est, si caritate serviamus nobis invicem, nos aedificationis rationem semper habituros. ita fiet, ut non lasciviamus, sed gratia Dei utamur in eius honorem et salutem proximorum.

14. *Nam tota Lex.* Subaudienda est tacita antithesis inter hanc Pauli exhortationem et doctrinam pseudoapostolorum. nam quum illi solis ceremoniis insisterent, Paulus hic obiter perstringit, quae sint vera Christianorum officia et exercitia. Huc igitur spectat praesens caritatis commendatio, ut intelligant Galatae, praecipuum

Christianae perfectionis caput in ea situm esse. Sed videndum est, cur omnia Legis praecepta sub caritate comprehendat: quum Lex constet duabus tabulis, quarum prior docet de cultu Dei et pietatis officiis: altera autem de caritate. nam absurdum est, ex parte totum facere. Quidam ita effugiunt, nihil aliud etiam in priore tabula tradi, quam ut Deum diligamus ex toto corde. verum diserte Paulus exprimit caritatem erga proximos. quaerenda igitur alia firmior solutio. Fateor, pietatem erga Deum, fratrum caritati praestare: ideoque prioris tabulae observationem pluris fieri coram Deo quam secundae. Sed pietas res est ab hominum sensu abscondita: sicuti Deus ipse est invisibilis. ad eam testificandam quamvis institutae sint ceremoniae: non tamen certa sunt argumenta. nam saepe fit, ut nulli sint magis strenui et assidui ceremoniarum cultores, quam hypocritae. Deus ergo experimentum nostri erga se affectus capere vult ex fraterna caritate quam mutuo nobis commendat. Haec ratio est, cur caritas vocetur Legis perfectio, non hic tantum, sed etiam ad Rom. 13, 8.: non quia antecellat cultum Dei, sed quia sit eius approbatio. Iam dixi Deum esse invisibilem: se autem nobis repraesentat in fratribus, et in illorum persona quod sibi debetur exigit. Ergo caritas erga homines nonnisi ex timore et amore Dei nascitur. quare non mirum, si effectus per synecdochen causam, cuius signum est, sub se comprehendat. Perperam vero faciet, siquis Dei amorem separet ab hominum dilectione. *Diliges proximum.* Nam qui diliget, unicuique ius suum reddet, nemini erit iniurius aut nocebit, benefaciet, quoad poterit, omnibus. quid autem aliud tota secunda tabula agitur? atque hanc quoque rationem affert Paulus ad Romanos. Porro sub nomine Proximi comprehenduntur universi mortales. iungit enim nos communis natura: quemadmodum admonet Iesaias (58, 7.): Carnem tuam ne despexeris. Praesertim vero imago Dei, vinculum coniunctionis sacrosanctum esse debet. itaque hic amici et inimici discrimen non est. neque enim hominum improbitas ius naturae delere potest. Particula *Sicut te ipsum* hoc valet: quemadmodum quisque affectu carnis propensus est ad se amandum, ita nobis commendari a Deo amorem erga proximos. Evertunt enim, non interpretantur verba Domini, qui inde colligunt (ut faciunt omnes Sorbonici), amorem nostri semper ordine priorem esse: quia regulatum inferius sit sua regula. Asini sunt, qui ne micam quidem habent caritatis. nam si amor nostri regula esset, sequeretur, esse rectum et sanctum, Deoque approbari. atqui nunquam sincere et ex sententia Domini, proximos diligemus, donec correxerimus illum nostri amorem. sunt enim affectus contrarii et pugnantes: quum amor nostri generet aliorum tam neglectum quam contemptum, generet crudelitatem, fons sit avaritiae, rapinarum, fraudium, et omnium eiusmodi pestium: ad impatientiam nos impellat, armet nos ulciscendi cupiditate. Ergo hoc requirit Dominus, ut vertatur in caritatem.

15. *Quodsi alius alium.* Coniicere tum ex re ipsa, tum ex verbis licet, certatum fuisse inter Galatas contentionibus, quum in doctrina dissiderent. ab exitu nunc demonstrat, quam exitiale malum sit in Ecclesia. Deinde verisimile est, Dominum per falsas doctrinas ultum fuisse ambitionem, fastum, et alia eorum vitia: quemadmodum solet, ac etiam testatur per Mosen Deut. 13, 3. Per *morsus et devorationem* intelligit, meo iudicio, tam hostiles calumnias, criminationes, convicia, et reliqua certamina verborum: quam iniurias quae vel fraude vel violentia inferuntur. Quis tandem finis? *Consumptio*, inquit. at vero proprium caritatis est, nos mutuo tueri et fovere. Utinam istud semper occurreret, quoties diabolus nos ad contentiones sollicitat, ex intestinis scilicet membrorum dissidiis non posse aliud provenire, quam totius corporis exitium et consumptionem. Quam miserum autem ac insanum est, sponte nos, qui eiusdem sumus corporis membra, in mutuam perniciem conspirare?

16. *Dico autem: Spiritu ambulate.* Sequitur remedium. non leve malum est ruina Ecclesiae. sedulo igitur, dum impendet, obviandum est. Sed ratio quae? nempe si caro non dominetur in nobis: sed Spiritui Dei nos regendos praebeamus. Subindicat autem carnales esse Galatas, et Spiritu Dei vacuos, qui vitam Christianis indignam agant. unde enim fiebat, ut se invicem conficerent, nisi quia pro carnis libidine agebantur? Hoc igitur signum esse dicit, quod secundum Spiritum non ambulent. notandum verbum *Perficiendi*, quo significat, Dei filios, quamvis adhuc vitiis obnoxii sint, quamdiu carnis onere gravantur, non esse prorsus illis addictos nec mancipatos, sed ad resistendum eniti: neque enim spiritualis homo immunis est a cupiditatibus carnis, quin saepe ab illis incitetur: sed non succumbit, ut regnum illis permittat, quod est eas perficere. Vide octavum caput ad Romanos.

17. *Caro concupiscit adversus.* Admonet eos difficultatis, ut sciant non absque certamine spiritualiter se victuros. difficultas inde est, quod ingenium nostrum spiritui repugnat. Siquidem Carnis nomine hominis naturam significari diximus in Epistola ad Romanos. nam quod sophistae restringunt ad sensus inferiores, quos vocant, refellitur ex multis locis. et antithetum omnem ambiguitatem tollit. Spiritus enim naturam reformatam, vel gratiam regenerationis significat. quid igitur aliud Caro, quam vetus homo? Quum itaque tota hominis natura rebellis sit ac contumax adversus Dei Spiritum, sudandum est ac serio pugnandum, visque nobis inferenda, ut Spiritui obsequamur. quare incipiendum a nostri abnegatione. Hic videmus, quo encomio Dominus ingenium nostrum ornet, quod scilicet nihilo melius illi cum rectitudine conveniat, quam igni cum aqua. Nunc quae in libero arbitrio gutta boni reperietur? nisi bonum forte vocetur quod Dei Spiritui contrarium est. hoc est quod dicit ad Rom. 8, 7., Cogitationes carnis omnes, inimicitias esse adversus Deum. *Ut non quaecunque volueritis.* Hoc procul dubio ad regeneratos spectat. Carnalibus enim nihil est pugnae cum pravis cupiditatibus: nullum rectum desiderium quo aspirent ad Dei iustitiam. Et fideles alloquitur Paulus: ideo istud Velle non de inclinatione naturae, sed sanctis affectibus intelligendum, quos nobis sua gratia Deus inspirat. Pronuntiat itaque Paulus, fideles, quantumcunque nitantur, non tamen eo usque eluctari quamdiu sunt in hac vita, ut perfecte Deo serviant. Volunt quidem et cupiunt, sed non respondet plenus effectus. quod argumentum fusius tractatur ad Romanos capite 7, 15.

18. *Si Spiritu ducimini.* Quum fideles claudicent ambulando in via Domini, ne deficiant animis, propterea quod Legi non satisfacere cupiunt: opus habent consololatione qualem hic audiunt, quum dicit Paulus *eos non esse sub Lege.* quam adhibet etiam ad Rom. 6, 14. capite. Inde enim sequitur, illis non imputari quod adhuc deest: sed perinde accepta esse Deo eorum officia, acsi plena et absoluta omnibus numeris forent. Caeterum prosequitur hic quoque institutam disputationem de libertate. hic est enim Spiritus quem prius vocavit adoptionis: qui quum liberos faciat homines, manumittit eos a iugo Legis. Perinde igitur est acsi diceret: Vultis semel finire illas controversias quae vos exercent? ambulate secundum Spiritum. nam tunc soluti eritis a Legis imperio: quia Lex erit tantum liberalis doctrina quae vos admoneat: conscientias vestras non tenebit amplius obstrictas. Porro, sublato Legis reatu, libertas a ceremoniis sequitur: quae sunt servilis conditionis symbola.

19. Manifesta vero sunt opera carnis, quae sunt adulterium, scortatio, immunditia, lascivia, 20. Idololatria, veneficium, inimicitiae, contentio, aemulationes, irae, concertationes, seditiones, haereses, 21. Invidiae, homicidia,

ebrietates, comissationes, et his similia: de quibus praedico vobis, quemadmodum et praedixi, quod, qui talia agunt, regnum Dei hereditate non possidebunt.

19. *Manifesta vero sunt opera.* Quoniam in summa scopum proposuit Christianis, quo intendere debeant, ut Spiritui obediant, resistant carni: nunc tam carnis, quam Spiritus imaginem nobis depingit. Si se homines cognoscerent, non indigerent hac declaratione: quia nihil sunt quam caro. sed, quae nobis ingenita est hypocrisis, non cernimus nostram foeditatem, donec a fructibus arbor patefiat. Nunc ergo admonet Apostolus, adversus quae vitia militandum sit nobis, ne vivamus secundum carnem. Non enumerat quidem omnia, idque in fine significat: sed ex iis quae recenset, facile est reliqua colligere. *Adulterium* et *scortationem* ponit primo loco: deinde nominat *immunditiem*, quae ad omnes impudicitiae partes extenditur. *Lascivia* est tanquam instrumentum. nam quia petulanter ac dissolute se gerunt, illos Graeci vocant ἀσελγεῖς. haec quatuor ad unum impudicitiae caput referuntur. Subiungit *idolorum cultum*, qui hic accipitur pro crassis superstitionibus, quae ante oculos hominum patent. Septem species quae proxime sequuntur, inter se sunt cognatae: quibus aliae postea duae accedunt. *Iram* et *inimicitias* nominat, quae praecipue in hoc differunt, quod ira brevis est, odium diuturnum. *Aemulationes* et *invidiae* odii causae sunt. Porro inter aemulationem et invidiam sic Aristoteles distinguit secundo Rhetoricorum, quod aemulatur qui dolet alium sibi praestare: non quia eum male habeat illius virtus aut excellentia, sed quoniam superior esse optaret. invidet autem non qui cupit excellere, sed qui uritur aliorum praestantia. ideo vilium et abiectorum hominum invidiam esse docet, altis et heroicis pectoribus aemulationem tribuit. Paulus utrumque morbum, carnis esse pronuntiat. ex ira quoque et odio nascuntur contentiones, certamina, tumultus. tandem ad homicidia et veneficia descenditur. Per *comissationes* victum dissolutum et quamvis gulae intemperiem significat. Observandum, quod *haereses* recenset inter opera carnis. nam inde colligimus, *Carnis* vocabulum latius, quam ad sensualitatem quam fingunt sophistae, extendi. Quid enim haereses gignit nisi ambitio, quae praecipuam mentis sedem occupat, in crasso sensu non subsidet? Haec dicit esse manifesta, nequis tergiversando putet se quicquam profecturum. quid enim negare iuvat carnem in nobis dominari, si fructus arborem prodant?

21. *De quibus praedico.* Hac tam severa denuntiatione non modo terrere voluit Galatas, sed etiam oblique perstringere pseudoapostolos, qui posthabita ista longe utiliori doctrina, de ceremoniis litigarent. Simul tamen suo exemplo nos docet, in istas exhortationes et minas insistere, iuxta illud: Clama, ne cesses: annuntia populo meo scelera (Iesai. 58, 1.). Quid autem magis horrendum dici potest, quam dum exterminantur a regno Dei quicunque secundum carnem ambulant? quis audeat iam levia imaginari haec vitia, quae Deus tantopere abominatur? Verum ita praecidi omnibus videtur spes salutis. nam quotusquisque est qui non istorum vitiorum aliquo laboret? Respondeo, Paulum non omnibus qui peccaverint, minari abdicationem a regno Dei, sed qui tales manent absque poenitentia. Sancti quoque interdum graviter laborant, sed in viam redeunt. non ergo in hoc catalogo censentur: quia non sibi indulgent. Denique omnes Divini iudicii minae ad resipiscentiam nos vocant, cui semper apud Deum parata est venia: sed in testimonium nobis cessurae sunt, si manemus obstinati. Pro verbo *Possidendi* apud Paulum est κληρονομεῖν, quod est hereditario iure consequi. Neque enim alio, quam adoptionis, iure vitam aeternam obtinemus: ut alibi visum est.

22. Fructus vero Spiritus est caritas, gaudium, pax, tolerantia, comitas, benignitas, fides, 23. Mansuetudo, tem-

perantia. adversus eiusmodi non est Lex. 24. Qui autem Christi sunt, carnem crucifixerunt cum affectibus et concupiscentiis. 25. Si vivimus Spiritu, etiam Spiritu ambulemus. 26. Ne simus inanis gloriae cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

22. *Fructus vero.* Sicuti prius totam hominis naturam damnavit, quia nullos nisi vitiosos ac reprobos fructus proferat: ita nunc omnes virtutes, honestos et bene compositos affectus a Spiritu prodire docet: hoc est, a gratia Dei et renovatione quam habemus a Christo. Perinde igitur est acsi dixisset: Nihil ab homine nisi malum, nihil boni nisi a Spiritu sancto. Tametsi enim saepe in hominibus non regenitis exstiterunt illustria mansuetudinis, fidei, temperantiae, liberalitatis exempla: certum est tamen, fallaces duntaxat fuisse larvas. est praeclara quaedam virtus in Curio, in Fabricio, in Catone, temperantia, in Scipione comitas et liberalitas, in Fabio tolerantia: sed in hominum conspectu modo, sed civili tantum aestimatione. Apud Deum vero nihil purum, nisi ex fonte omnis puritatis. *Gaudium* hic accipio, non ut 14, 17. ad Romanos: sed pro hilaritate quam ergo proximos exhibemus, quae sit morositati contraria: sic et fidem pro veritate, ut opponatur astutiis et fraudibus et mendacio. *Pacem* oppono rixis et contentionibus. *Tolerantia* est animi mansuetudo, qua fit, ut omnia boni consulamus, non simus statim irritabiles. reliqua clara sunt. nam fructus describit, unde patefiat, qualis sit cuiusque animus. Quid ergo, dicet quispiam, de impiis et idololatris iudicii fiet, qui eximia virtutum specie enituerunt? nam ab operibus spirituales apparent. Respondeo, quemadmodum non omnia carnis opera in homine carnali conspicua sunt, sed carnales se esse produnt hoc vel illo vitio: ita non aestimandum esse hominem spiritualem ab una virtute. nam interea perspicuum fiet ex aliis vitiis, carnem in illo dominari. quod de omnibus illis quos nominavi, promptum est videre.

23. *Adversus eiusmodi.* Quidam intelligunt simpliciter, Legem adversus bona opera non esse latam: quia ex malis moribus natae sint bonae leges. sed Paulus altiore et magis recondito sensu hoc dicit: nempe quod, ubi regit Spiritus, Lex non habeat amplius imperium. nam Dominus corda nostra formando in suam iustitiam, liberat nos a Legis rigore, ut non agat nobiscum ex eius pacto, nec conscientias nostras sub reatu teneat. Lex interea officium suum facere non desinit, docendo et exhortando: sed Spiritus adoptionis a subiectione liberat. atque ita pseudoapostolos subsannat, qui, Legis subiectionem urgendo, non magis ad solvendum eius iugum tendebant: quod fieri docet Paulus, dum imperium Spiritus Dei obtinet: unde sequitur, nullam spiritualis iustitiae illis fuisse curam.

24. *Qui autem Christi sunt.* Hoc addit, ut ostendat libertatem pertinere ad omnes Christianos, quia renuntiaverint carni. Caeterum monet Galatas, quis verus sit Christianismus, quod ad vitam: ut ne falso profiteantur se Christianos. Verbo *Crucifigendi* usus est, ut notaret mortificationem carnis esse crucis Christi effectum. neque enim proprium hoc est hominis opus, sed inscrimur Dei gratia in societatem mortis Christi, ut nobis amplius non vivamus. Rom. 6, 6. Tum ergo filiorum Dei privilegio fruemur, si consepulti cum Christo simus vera nostri abnegatione, et veteris hominis interitu. non quia penitus adhuc interierit caro, sed quia regnum exercere non debeat: quin potius Spiritui cedere. *Caro* et *concupiscentiae* eius pro radice et fructibus. Caro enim ipsa est naturae corruptae vitiositas, unde mala omnia prodeunt. iam apparet, iniuriam fieri Christi membris, si Legi adhuc mancipantur, a qua soluti sunt quicunque Spiritu eius sunt regeniti.

25. *Si vivimus Spiritu.* Iam more suo Paulus ex doctrina elicit exhortationem. mors carnis est vita spiritus. quodsi Spiritus Dei in nobis vivit, actiones omnes gubernet. Nam semper multi erunt qui impudenter iactent se vivere Spiritu: sed Paulus eos revocat a verbis ad rei probationem. Quemadmodum enim anima non vivit otiosa in corpore, sed motum et vigorem membris et partibus singulis distribuit: ita nec Spiritus Dei in nobis esse potest, quin exserat se per externos effectus. Ergo per vitam, interior vis: per incessum, externae actiones hic intelliguntur. Nam hoc vult Paulus, opera esse testimonia spiritualis vitae. usitata est metaphora in verbo *Ambulandi.*

26. *Ne simus inanis gloriae.* Speciales exhortationes, quae Galatis erant necessariae, sed non minus etiam nostro tempori congruunt. Multorum malorum cum in tota hominum societate, tum praesertim in Ecclesia, mater est ambitio. eam itaque cavendam docet. Nam *κενοδοξία* nihil aliud est Paulo, quam *φιλοτιμία*, hoc est cupiditas honoris: ubi quisque cupit praeter caeteros eminere. Tametsi enim profani Philosophi non quamvis gloriae appetentiam damnant: tamen inter Christianos quisquis gloriae cupidus est, quia discedit a vera gloria, merito inanis et praeposterae ambitionis damnatur. Neque enim fas est nobis, nisi in solo Deo, gloriari. extra Deum mera semper vanitas. provocationes mutuae et invidentiae sunt filiae ambitionis. Nam qui ad summum gradum aspirat, necesse est, ut invideat reliquis. inde obtrectationes, morsus, punctiones.

CAP. VI.

1. Fratres, etiamsi praeoccupatus fuerit homo in aliquo lapsu, vos, qui spirituales estis, instaurate eiusmodi hominem spiritu lenitatis, considerans te ipsum, ne tu quoque tenteris. 2. Alii aliorum onera portate: et sic adimplete legem Christi. 3. Nam siquis putat se esse aliquid, quum nihil sit, se ipsum decipit. 4. Opus autem suum probet unusquisque: et tunc in se ipso solo gloriam habebit, non autem in alio. 5. Quisque enim proprium onus portabit.

1. *Etiamsi praeoccupatus.* Quemadmodum in primis noxiosa est pestis, ambitio: ita etiam non raro plurimum nocet importunus et nimius rigor, qui honesto quidem zeli colore tegitur, sed ex superbia saepe, fratrumque fastidio et contemptu nascitur. Nam plerique, quasi insultandi materiam nacti ex fratrum delictis, illos contumeliose vexant et atrociter. id fit, quia exprobrationi magis quam correctioni student. Redarguendi quidem sunt qui peccarunt: et severitate acrimoniaque saepe opus est. Ad importunitatem igitur usque reprehensionibus insistere convenit: sed oleo tamen acetum temperandum. Ergo hic in corrigendis fratrum delictis lenitatem adhibendam esse docet: ac illas demum pias et Christianas obiurgationes esse, quae mansuetudinem resipiant. Quo id facilius impetret, quis piarum reprehensionum sit finis, ostendit: nempe instaurare lapsum, hoc est in integrum restituere. Id nunquam fiet violentia, nec accusatorio spiritu, nec truculentia aut vultus aut verborum. reliquum est, ut spiritum afferamus placidum et mansuetum, siquidem fratri mederi propositum est. Ac nequis mansuetudinem gestu duntaxat prae se ferat, spiritum requirit. quo significat, eos demum fratribus castigandis aptos esse qui ad lenitatem animis sunt compositi. Altero argumento lenitatem in corrigendis fratribus commendat, quum dicit: Si praeoccupatos. nam qui imprudentia lapsi sunt, vel astu circumventi, eos durius insectari, inhumanum est. Atqui scimus, diabolum semper intentum esse insidiis: et nos mille modis ab eo circumveniri.

quum ergo ex fratribus quempiam videbimus lapsum, cogitemus in Satanae laqueos incidisse: ac misericordia tangamur, simusque eo ad ignoscendum propensiores. Caeterum non dubium est, quin delicta vel lapsus ab intestinis sceleribus discernat, quae coniuncta sunt cum deliberato et obstinato Dei contemptu. Talis nequitia et malitiosa adversus Deum conspiratio severius excipienda est. quis enim illic lenitatis profectus? Particula tamen quae inseritur, *Etiam*, tantundem valet acsi veniam dari iuberet non modo infirmis qui tentati fuerint, sed qui tentationi succubuerint. *Vos qui spirituales.* Non loquitur ironice, sed utcunque spirituales sint, non tamen penitus Spiritu sunt referti. talium officium est erigere lapsos. quorsum enim excellunt, nisi in fratrum salutem? nam certe, quo quisque ampliore gratia praeditus est, eo magis obstrictus est minoribus, ut se impendat in eorum aedificationem. sed quia tam sumus praeposteri, ut etiam in optimis officiis erremus: ideo admonet, nequid carnis admisceant *Considerans te ipsum.* Non temere numerum mutavit. nam efficacior est admonitio, dum sigillatim unumquemque appellat, iubetque in se ipsum descendere. Tu quisquis es, inquit, qui censorem agis in alios, te quoque respice. nihil enim difficilius, quam nos adducere ad propriae infirmitatis recognitionem vel examen. Quum simus in notandis aliorum vitiis plusquam acuti: quod ad nostra, non videmus manticae quod in tergo est, ut inquit ille. itaque quo acrius stimulet, singulari numero utitur. Duplex autem potest esse sensus, nam quum agnoscimus nos peccatis obnoxios, veniam, quam volumus nobis dari, vicissim libentius aliis damus. Ideo quidam sic accipiunt Pauli verba: Ne immitem vel inexorabilem aliis te praebeas, qui peccator ipse es, et fratrum misericordia eges. Mihi tamen altera expositio non minus placet: ut Paulus cavere praecipiat, ne, alios corrigendo, ipsi peccemus. Est enim periculum quod summopere cavendum est, et difficulter tamen cavetur: quia nihil proclivius, quam modum excedere. quanquam nihil obstat, quominus tentationem accipias in praesenti causa, et ad totam vitam extendas. Meminerimus ergo a nobis incipere, quoties agenda est de vitiis censura: ut, infirmitatis nostrae memores, erga alios simus moderati.

2. *Alii aliorum onera portate.* Valde apposita est loquutio ad humanitatis commendationem, quum infirmitates vel vitia, quibus laboramus, vocat onera. Natura enim hoc dictat, sublevandos esse qui oneri succumbunt. Portare autem onera iubet, non ut indulgentia aut dissimulatione foveamus mala quibus premuntur fratres: sed potius ut illos exoneremus. id fit amicis et placidis correctionibus. Plurimi enim sunt adulteri, qui libenter Christum facerent lenonem: fures, qui libenter facerent eum receptatorem: omnium denique generum improbi et scelerati, qui libenter eum patronum facerent: omnes fidelium humeris ferenda imponere vellent sua onera. Verum quum tolerantiam instaurationi vel reparationi subiiciat, nemo est qui non videat, qualem requirat a Christianis. *Adimplete legem Christi.* Nomen Legis dum Christo aptatur, circumstantiae argumenti servit. nam subest antithesis inter Christi legem et Mosis, acsi diceret: Si vobis cordi est observare Legem, ecce, Christus Legem vobis praescribit, quam merito aliis omnibus praeferre decet: nempe ut mutuam humanitatem colamus inter nos. Nam qui hoc non habet, nihil habet. contra vero dicit Adimpleri Christi legem, ubi quisque proximum misericordia sublevat. quo significat, supervacua esse omnia quae a caritate aliena sunt: compositio enim verbi Graeci solidum complementum exprimit. Quia autem nemo praestat omni ex parte quod requirit Paulus, ideo a perfectione absumus omnes: qui minimum prae aliis, longissime tamen Dei respectu.

3. *Nam siquis putat.* Ambigua est verborum constructio, sed mens Pauli certa. Nam particula: *Quum nihil sit*, prima specie hoc sonat: Si quispiam, qui alioqui nihil est (ut sunt multi nihili homi-

nes, inflati tamen stulta sui persuasione), aliquid sibi tribuat. verum generalior est sententia: ideoque sic resolvi debet: Quandoquidem universi mortales nihil sunt, qui vult aliquid videri, et se aliquem esse sibi persuadet, se decipit. Primum itaque pronuntiat, nos nihil esse: quo intelligit, nihil habere nos proprium quo gloriemur, sed omni bono esse vacuos: ut tota nostra gloria mera sit vanitas. Inde secundo colligit, eos se fallere qui sibi aliquid arrogant. est autem perquam absurdum, quum nihil magis indigne feramus, quam nos ab aliis deludi, sponte nos ipsos esse nobis illusores. Haec porro cogitatio multo aequiores nos aliis reddet. unde enim insultandi ferocia, unde superciliosa austeritas: nisi quod se quisque efferendo, alios fastuose despicit? absit arrogantia, et omnes mutuo modestissimi erimus.

4. *Opus autem suum probet.* Validissimo iam ictu contudit Paulus humanam superbiam: sed quia inde utplurimum provenit, quod aliis nos conferendo, pretium nostri statuimus ex vili eorum aestimatione: negat hic eiusmodi comparationi esse locum. Nemo, inquit, se metiatur aliena ulna: nec sibi ideo placeat, quia alii magis displiceant. sed omisso aliorum respectu, suam unius conscientiam excutiat: et, quale sit suum opus, consideret. Ea demum est vera laus, non quam aliis detrahendo, nobis conciliamus: sed quam habemus sine comparatione. Nonnulli ironiam esse existimant, quasi diceret Paulus: Tu tibi blandiris propter aliorum vitia: verum si respicias, quis sis ipse, tunc habebis laudem tibi debitam, id est nullam: quia nemo est qui guttam laudis mereatur. Postea exponunt quod sequitur: Quisque portabit suum onus, pro: solet portare. Verum absque figura aptius sensus cohaeret. verba enim hoc sonant: Quoad te ipsum solum, habebis laudem, non ex aliorum comparatione. Scio, cur ironia illis arrideat. quoniam scilicet Apostolus proxima sententia in nihilum redegit totam hominum gloriam. Sed hic Paulus de gloriatione bonae conscientiae agit, quam Dominus suis concedit, et qua Paulus alibi exsultat (Act. 23, 1.). ea nihil aliud est, quam gratiae Dei recognitio, quae hominem minime extollit, sed ad Deum glorificandum incitat. Talem laudis materiam in se reperiunt pii, quam non meritis suis, sed Dei bonitati acceptam ferant. Haec est gloriatio nostra, inquit alibi, testimonium bonae conscientiae, quod fideliter versati simus etc. (II. Cor. 1, 12.). Et Christus: Intra in cubiculum tuum, coram Patre tuo benefac in abscondito: et Pater tuus, qui est in abscondito, reddet tibi (Matth. 6, 6.).

5. *Quisque enim proprium onus.* Ut socordiam et fastum nobis excutiat, proponit nobis Dei iudicium: ubi quisque rationem vitae suae seorsum reddet absque comparatione. Hoc enim est quod nos fallit: quia luscus inter caecos bene oculatus sibi videtur, fuscus inter nigros album se putat. Istis imaginationibus negat locum fore in iudicio Dei: quia illic onus suum singuli portabunt, neque alii alios suis peccatis absolvent. haec est genuina mens Pauli.

6. Communicet is qui instituitur in sermone, cum doctore, in omnibus bonis. 7. Ne erretis, Deus non subsannatur. quod enim seminaverit homo, hoc etiam metet. 8. Nam qui seminat carni suae, ex carne metet corruptionem: qui autem seminat Spiritui, ex Spiritu metet vitam aeternam. 9. Bonum autem faciendo ne defatigemur. nam si non defecerimus, metemus opportuno tempore. 10. Ergo ubi tempus habemus, benefaciamus erga omnes, praesertim vero erga domesticos fidei.

6. *Communicet is.* Verisimile est, iam tunc neglectos fuisse doctores et Verbi ministros. quae tamen turpissima est ingratitudo.

Quam indignum est enim fraudare victu corporali eos a quibus animae nostrae pascuntur? non dignari terrena compensatione, a quibus coelestia bona accipimus? Sed hoc est ac fuit iam olim mundi ingenium, Satanae ministris large farcire ingluviem, piis vero Pastoribus vix maligne victum suppeditare. Etsi autem nos nec querulos nimium, nec iuris nostri tenaces esse convenit: tamen Paulus Galatas ad officium praestandum exhortari debuit. in quo fuit liberior, quia non agebat causam suam privatim, sed communi Ecclesiae utilitati, nulla sui commodi habita ratione, consulebat. Videbat ideo negligi Verbi ministros, quia verbum ipsum contemneretur. fieri enim nequit, si verbum habetur in pretio, quin ministri quoque honeste et liberaliter tractentur. Deinde hic astus est Satanae, alimentis fraudare pios ministros, ut Ecclesia talibus destituatur. Paulus ut de conservatione ministerii erat sollicitus, commendat bonorum ac fidelium Pastorum curam. *Sermonem* accipe κατ' ἐξοχὴν pro pietatis doctrina. Eos alendos esse monet, a quibus in sermone instituimur. quo igitur titulo aluntur in Papatu vel otiosi mutorum hominum ventres, vel rabidae belluae, quibus nihil cum Christi doctrina commune est? *In omnibus bonis.* Non quia velit congeri sine modo superfluam abundantiam, sed nequid desit necessariis vitae subsidiis. Nam et frugali victu contenti debent esse Ministri: et semper luxuriae pomparumque periculo est obviandum. quantum igitur postulat necessitas, habeant fideles sua omnia piis sanctisque Doctoribus exposita. nam qua mercede inaestimabilem aeternae vitae thesaurum, quem per illorum praedicationem obtinent, remunerabuntur?

7. *Deus non subsannatur.* Hoc addidit ad refutandas excusationes quibus tergiversari solent permulti. alius obtendit, alendam sibi esse familiam: alius sibi negat superesse, unde largiatur, vel eroget. ita fit, ut pauci fungantur officio, qui plerumque non sufficiunt tam multis cessantibus. Haec effugia vana esse denuntiat Paulus, quia negotium sit cum Deo: quod mundus minime cogitat. neque enim hic agitur tantum de hominis victu, sed quanti aestimetur a nobis Christus eiusque Evangelium. Hic locus testimonio est, non hodie primum natum esse morem ludibrio habendi fidos Pastores. sed non impune cedent impiis eiusmodi ludibria. *Quod enim seminaverit.* Hoc est quod a liberalitate nos retardat, quia perire nobis putamus quicquid transit in alienam manum: deinde quia semper nobis timemus in hac vita. Hanc Paulus contra sationis tempori comparat, et dicit: Nos, dum benefacimus, sementem facere. qua de re in secunda ad Corinthios dictum est: ubi eadem similitudine utebatur. Utinam istud nobis solide persuasum esset: quam alacriter nos et nostra proximis impenderemus, semper in spem messis intenti: quemadmodum nihil laetius faciunt agricolae, quam ut serant. Sed quum illi ad colligendam messem corruptibilem, aequo animo novem menses ferant: nos in exspectatione beatae immortalitatis deficimus.

8. *Nam qui seminat carni suae.* Distributio partium post generalem sententiam. Seminare carni, est prospicere praesentis vitae necessitatibus, nullo futurae vitae respectu. Id qui faciunt, fructum colligent satione sua dignum: coacervabunt enim quod male dispereat. Alii Seminare in carne, exponunt pro indulgere concupiscentiis carnis, *Corruptionem* vero pro Exitio. sed prior expositio contextui melius quadrat. Quod aliter transtuli quam Vetus interpres atque Erasmus, non feci temere. Verba Pauli Graeca sic habent: Seminare in carnem. quid autem id aliud est, quam ita esse carni addictum, ut studia tua omnia in illius commodum et curam diriges? *Qui autem seminat spiritui.* Spiritum accipio pro Vita spirituali, cui seminare dicuntur qui coelum magis quam terram respiciunt: atque ita vitam instituunt, ut ad regnum Dei aspirent. illi igitur spiritualium studiorum fructum metent in coelo incorruptibi-

lem. Porro spiritualia studia nominat a fine: utcunque alioqui externa sint, et ad corpus pertineant. quale est hoc ipsum, de quo nunc tractat, alere Pastores. Si Papistae more suo conentur ex his verbis operum iustitiam adstruere, diximus alibi, quam facile sit refellere eorum ineptias. Neque enim, si vita aeterna merces est, inde sequitur, vel operibus nos iustificari, vel opera salutis meritoria esse. quandoquidem et hoc ipsum gratuitum est, quod Deus tanto honore, quae nobis gratis donavit opera, dignatur, ut illis indebitam mercedem promittat. Siquis pleniorem solutionem requirit, primum nego ulla esse nobis bona opera quae Deus remuneretur, nisi quae habemus ab eius gratia. secundo dico, bona opera quae ductu ac directione Spiritus sancti facimus, esse fructus gratuitae adoptionis: tertio dico, non modo vel minima et vilissima mercede indigna esse, sed prorsus digna esse quae damnentur: quia semper multis maculis sunt respersa et inquinata. quid autem pollutionibus cum Dei conspectu? quarto dico, etiamsi millies operibus promissa esset merces, nullam tamen ex pacto deberi, nisi tota Lege perfecta. ab ea vero perfectione quam procul absumus omnes! Eant nunc Papistae, et operum meritis perrumpere in coelum tentent: nos autem libenter cum Paulo totaque Scriptura fatemur, quaecunque aliter consequi non possumus quam mero Dei dono, tamen mercedis nomine eadem operibus nostris rependi.

9. *Bonum autem faciendo ne defatigemur.* Bonum hic non rectum significat, sed benignitatem: et ad homines refertur. monet itaque, ne proximos iuvando, praestandisque beneficiis, et exercenda liberalitate defatigemur. Praeceptum in primis necessarium. nam quum ad officia caritatis simus natura plus satis pigri, innumera subinde offendicula superveniunt quae bene animatos retardent. Incidimus in multos indignos, in multos ingratos: ipsa necessitatum multitudo nos obruit: hic et illic erogando exhaurimur: aliorum frigus ardorem nostrum exstinguit. postremo totus mundus plenus est impedimentorum, quae nos a recto cursu avertant. Bene ergo Paulus, qui nos confirmat, ne fessi resideamus. *Si non defecerimus.* Hoc est: Ita demum metemus quem Deus promittit fructum, si ad finem usque perstiterimus. Nam qui non perseverant, similes sunt ignavis agricolis, qui postquam ararunt et seminarunt, opus relinquunt imperfectum, quum occatio necessaria esset, ne semen aut vorent aves, aut sol exurat, aut frigus absumat. ita frustra incipimus benefacere, nisi ad metam usque pergamus. *Temporis opportuni* meminit, nequis, fructum in hac vita praecerpere cupiens, spirituali messe privetur. Spe igitur et patientia suum desiderium sustineant fideles ac refrenent.

10. *Ubi tempus habemus.* Prosequitur similitudinem. nam quia non omne tempus culturae et sationi aptum est, occasionem sedulo urgent strenui et cordati agricolae, nec eam otiosi praeteriri sinunt. Quum igitur totam praesentem vitam arationi, sementique faciendae destinaverit Deus, tempore utamur: ne auferatur nobis facultas, si negligentes fuerimus. Caeterum Paulus, a liberalitate erga Ministros exorsus, doctrinam suam nunc latius extendit. iubet enim, omnibus benefacere: sed praesertim domesticos fidei commendat, hoc est fideles, quum eiusdem sint nobiscum familiae. Ideo enim hac metaphora usus est, ut communicatio ipsa, quam necesse est inter unius familiae membra esse, nos magis incitaret. Omnibus ergo nos debitores facit communis humanitas, sed fidelibus vinculum arctius spiritualis cognationis, quam Dominus inter nos sacravit.

11. Videtis, qualibus literis vobis scripserim mea manu.
12. Quicunque volunt placere iuxta faciem in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum ut ne persequutionem sustineant cruce Christi. 13. Neque enim qui circumciduntur, ipsi

Legem servant: sed volunt vos circumcidi, ut in carne vestra glorientur.

11. *Videtis.* Verbum Graecum dubiam habet terminationem, quae tam imperativo quam indicativo convenit. sed ad sensum nihil aut parum refert. Paulus ut sollicitudinem suam magis commendet Galatis, commemorat se propria manu tam longam Epistolam scripsisse: simul etiam ut attentiores illos ad lectionem reddat. Nam quo plus susceperat laboris eorum causa, eo debebant magis accendi ad legendum, non perfunctorie, sed exactissimo studio.

12. *Quicunque volunt placere.* Primum, placere in carne velle, est ambitiose aucupari hominum gratiam, non aedificationis causa. et verbum compositum usurpat, quod significat blandi vultus ac sermonis illecebris esse gratiosum. Accusat ergo ambitionis pseudoapostolos, acsi diceret: Vultisne scire, quales sint qui necessitatem Circumcisionis vobis imponunt? quid spectent, quid venentur? erratis, si putatis ipsos pio aliquo zelo impelli: sed hominum favorem acquirere vel fovere volunt hac mercede. Nam quum Iudaei essent, volebant gentis suae gratiam hoc modo retinere, vel saltem deflectere odia. Ita solent fere ambitiosi, serviliter iis blandiendo, per quorum gratiam emergere se posse sperant: insinuant se in illorum animos, ut, deiectis melioribus, soli regnent. Hoc pravum consilium detegit Galatis, ut sibi caveant. *Tantum ut ne persequutionem. Crucem Christi* rusum vocat puram Evangelii praedicationem. sed alludit ad eorum delicias, quod Christum docere vellent absque cruce. Haec enim causa erat, cur tam infesta rabie ferrentur Iudaei adversus Paulum, quod ferre non poterant defectionem a ceremoniis. isti ergo ut persequutionem fugerent, adulabantur Iudaeis. Quodsi Legem servassent ipsi, fuisset tolerabilius: sed totam Ecclesiam, privatae suae tranquillitatis causa, turbabant: tyrannicum iugum imponere conscientiis non dubitabant, ut a corporali molestia immunes essent ac liberi. Ergo crucis metu veram praedicationem crucis adulterabant.

13. *Neque enim Circumcisionem habentes.* Vetus interpres et Erasmus habent: Qui circumciduntur. sed quia de solis doctoribus Paulum loqui existimo, non generaliter de omnibus: vitandae ambiguitatis causa ita reddere malui. Sensus est igitur: Non faciunt hoc zelo Legis, quod vos obstringunt ceremoniarum iugo. nam cum sua Circumcisione Legem non servant. praetextu quidem Legis exigunt, ut circumcidamini: sed quum circumcisi sint ipsi, non praestant quod iniungunt aliis. Caeterum dubium est, quum negat eos *Legem servare*, de tota Lege intelligat an de ceremoniis. sunt enim qui ita exponant: Ne illos quidem Legi satisfacere, quia sit onus importabile. Sed potius eos malae fidei insimulat, quia secure Legem contemnerent, quoties abesset invidia: quae pestis nunc quoque passim grassatur. nam hodie plures reperias, qui Papatus tyrannidem ambitione, quam conscientia defendant. Loquor de aulicis apostolis, et quicunque nidorem culinarum sequuntur. tanquam ex tripode pronuntiabunt, sanctae Romanae ecclesiae reverenter observanda esse statuta. Quid ipsi interim? nihilo pluris faciunt omnia Romanae sedis oracula, quam asini ruditum: sed periclitari nolunt. Denique tale Paulus certamen habuit cum illis impostoribus, quale nobis hodie est cum fucatis Evangelii professoribus, qui Christum cum Papa miscendo chimaeram nobis componunt. Talibus ergo larvam detrahit Paulus, quum nihil eos sincere agere docet: verum Circumcisionem praecipere, ut se venditent Iudaeis, quia neophytos adduxerint. Hoc enim est in carne ipsorum gloriari. De vobis, inquit, triumphum agere volunt: atque ita corpore vestro abutuntur ad venandum favorem, ubi falsis Legis zelatoribus in carne vestra mutilata, pacis et consensus tesseram ostentaverint.

14. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quam mundus mihi crucifixus est, et ego mundo. 15. Nam in Christo neque Circumcisio quicquam valet, neque praeputium: sed nova creatura. 16. Et quicunque hac regula ambulabunt, pax super eos et misericordia, et super Israelem Dei. 17. In reliquis nemo facessat mihi molestiam. ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. 18. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres, Amen.

Ad Galatas missa fuit e Roma.

14. *Mihi autem.* Nunc pseudoapostolorum consiliis animi sui sinceritatem opponit, acsi diceret: Illi, nequam cogantur ferre crucem, Christi crucem abnegant, gratiam hominum mercantur ex carne vestra: denique triumphum agunt de vobis. Meus autem triumphus ac mea gloria est in cruce Filii Dei. nisi prorsus sensu communi destituti essent Galatae, nonne eos detestari debuerunt quos videbant suo periculo ita ludere? *Gloriari in Christi cruce* perinde valet, atque in Christo crucifixo, nisi quod plus exprimit. significat enim mortem illam ignominiae probrique plenam, imo etiam maledictam a Deo. quam igitur horrent homines, et cuius ipsos pudet, in ea gloriari se dicit: quia perfectam in ea felicitatem habeat. nam ubi summum bonum, illic gloria. sed cur non alibi? nam etsi in Christi cruce salus est exhibita, quid de resurrectione? Respondeo, in cruce totam redemptionem et eius partes contineri: sed resurrectio Christi a cruce nos minime abducit. Notandum etiam, quod aliam quamvis gloriam, non secus ac capitalem noxam, abominatur. Avertat Deus hanc pestem, hoc portentum. hoc enim valet apud Paulum ubique verbum *Absit.* *Per quam mundus.* Quia σταυρός masculinum est, relativum utrique apud Graecos convenit, tam Christo, quam cruci: aptius tamen est, meo iudicio, ad crucem referre. nam per illam mundo proprie morimur. Quid autem Mundus significat? opponitur procul dubio novae creaturae. Quicquid ergo contrarium est spirituali Christi regno, mundus est: quia ad veterem hominem pertinet. vel, ut uno verbo dicam, mundus est quasi obiectum, et scopus veteris hominis. *Eum sibi crucifixum* dicit Paulus: quo sensu alibi testatur, omnia se reputasse pro stercoribus (Philipp. 3, 8.). Crucifixio enim mundi, est contemptus et abiectio. Addit vicissim se *mundo crucifixum:* quo intelligit, sibi susque deque esse, quod nihili fiat, sitque tanquam in nihilum redactus: quia nihil ad mortuum pertineat, vel certe se mortificatione veteris hominis renuntiasse mundo. Nam quod quidam exponunt: Si mundus me anathema et catharma reputat, ego vicissim illum damno et execrationi habeo: mihi videtur esse paulo remotius a mente Pauli. iudicium tamen erit penes lectores.

15. *Nam in Christo neque Circumcisio.* Ratio est, cur sit mundo crucifixus, et mundus illi: quia in Christo, cui insitus est, solum valet nova creatura. Alia igitur omnia facessere, imo interire oportet. intelligo quae renovationem Spiritus impediunt. hoc est quod dicit etiam in secunda ad Corinthios (5, 17.): Siquis in Christo, nova sit creatura: hoc est, siquis censeri vult in Christi regno, ille reformatus sit Dei Spiritu: non vivat amplius sibi nec mundo, sed sit suscitatus in novam vitam. Cur autem inde inferat: neque Circumcisionem, neque praeputium, ante dictum est: quia scilicet veritas Evangelii omnes Legis figuras absorbeat et exinaniat.

16. *Quicunque hac regula.* Quicunque tenent hanc regulam, inquit, bene illis sit ac feliciter. fausta haec precatio, approbationis quoque signum est. Significat igitur, amandos esse et omni favore prosequendos qui talem doctrinam afferunt: contra vero, qui ab ea

discedunt, indignos esse qui audiantur. Nomen Regulae posuit ad exprimendum certum et perpetuum tenorem, cui insistere debent omnes pii Evangelii ministri. Quemadmodum enim architecti quae exstruunt aedificia, ad normam exigunt, ut singulae partes ista proportione inter se, ac symmetria cohaereant: ita canonem assignat Verbi ministris, quo rite et ordine Ecclesiam aedificent. Hic locus miram alacritatem addere debet tam fidis et sinceris doctoribus, quam universis qui ad illorum regulam formari se patiuntur, quod audiunt se per os Pauli a Deo benedici. non est quod Papae fulmina tam timeamus, si pacem et misericordiam Deus e coelo nobis promittit. Verbum *Ambulare* tam Ministro, quam populo commune esse potest: tametsi praecipue in ministros competit. Futurum verbi tempus ad notandam perseverantiam positum est. *Super Israelem Dei.* Irridet oblique vanam pseudoapostolorum iactantiam, qui de carnali Abrahae progenie superbiebant. Duplicem ita facit Israelem, unum larvatum, qui in hominum conspectu appareat: alterum, Dei. Circumcisio larva erat coram hominibus: regeneratio autem veritas coram Deo. Denique eos nunc vocat Israelem Dei, quos prius dixit Abrahae filios per fidem: atque ita fideles complectitur, qui in eandem coaluerant Ecclesiam, tam ex Gentibus, quam ex Iudaeis. Ex opposito solum genus et nomen iactat Israel carnis, de quo disserit ad Rom. 9, 6.

17. *Nemo facessat.* Hic sibi auctoritatem sumit ad coercendos adversarios. nam quasi pro iure superioris potestatis hoc pronuntiat: Desinant me impedire in cursu meae praedicationis. Paratus enim erat omnium causa subire molestias: sed non vult interpellari contradictionibus. Ergo *Molestiam exhibere* est se opponere ad turbandum operis progressum. Dicit: *In reliquis*, nempe praeter novam creaturam, hoc sensu: Mihi unum sufficit: reliqua nihil ad rem quum pertineant, mihi curae non sunt. nemo igitur de his quaestionem mihi moveat. Ac se extollit supra universos mortales, nemini concedens, ut suum ministerium impugnet. Ad verbum est, reliqui vel residui: quod Erasmus, meo iudicio, perperam ad tempus transtulit. *Ego enim stigmata.* Ostendit, qua fiducia id sibi auctoritatis sumat, nempe quia insignia Christi gestet in suo corpore. Quae sunt illa? nempe carceres, et vincula, flagella, colaphi, lapidationes, probra denique omne genus, quae pro Evangelii testimonio pertulerat. Nam sicut militiae terrenae sunt sua decora, quibus militum virtutem imperatores insigniunt: ita dux noster Christus suis insignibus ornat quorum egregia opera usus est, ut inter alios emineant conspicui. Sed multum haec differunt ab illis prioribus. resipiunt enim crucem: ideo sunt ignominiosa coram mundo. quod etiam sonat nomen Stigmatis. Nam stigmata ad verbum sunt punctiones: sed ita olim vocabantur notae quae vel barbaris servis, vel fugitivis, vel maleficis inurebantur. Proprie itaque loquutus est Paulus, quum iis notis se fulgere iactat, quibus insignire praestantissimos suos milites solet Christus: hoc est, quae foedae sunt coram mundo et pudendae, sed coram Deo et Angelis cunctos mundi honores antecellunt.

18. *Gratia Christi cum spiritu vestro.* Ita gratiam illis precatur, ut non modo se liberaliter in eos effundat, sed eam quoque vero animi sensu apprehendant. Tunc enim vere illa fruimur, dum ad spiritum nostrum pervenit. rogandus ergo Deus, ut sedem gratiae suae in animis nostris paret. Amen.

